Енциклопедія

КРАЇНИ СВІТУ І УКРАЇНА

Том 1

- **Північна Європа**
- **Західна Європа**
- **Південна Європа**

Енциклопедія КРАЇНИ СВІТУ І УКРАЇНА Том 1

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

КРАЇНИ СВІТУ І УКРАЇНА

КРАЇНИ ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ
ДАНІЯ
ЕСТОНІЯ
ІРЛАНДІЯ
ІСЛАНДІЯ
ЛАТВІЯ
ЛИТВА
НОРВЕГІЯ
ФІНЛЯНДІЯ
ШВЕЦІЯ

КРАЇНИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

АВСТРІЯ
БЕЛЬГІЯ
ЛІХТЕНШТЕЙН
ЛЮКСЕМБУРҐ
МОНАКО
НІДЕРЛАНДИ
НІМЕЧЧИНА
ФРАНЦІЯ
ШВЕЙЦАРІЯ

КРАЇНИ ПІВДЕННОЇ ЄВРОПИ

АНДОРРА
ВАТИКАН
ГРЕЦІЯ
ІСПАНІЯ
ІТАЛІЯ
КІПР
МАЛЬТА
ПОРТУҐАЛІЯ
САН-МАРІНО

КРАЇНИ СВІТУ І УКРАЇНА

Енциклопедія

ТОМ
1

ПІВНІЧНА ЄВРОПА
ЗАХІДНА ЄВРОПА
ПІВДЕННА ЄВРОПА

Науковий редактор 1-го тому
Бульвінський А.Г.

Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол № 8 від 16.11.2017 р.)

Київ
Видавництво «Фенікс»
2017

УДК 030:94(100)+323.2+327+330.34
К-77

Країни світу і Україна : енциклопедія : в 5 т. / редкол. : А.І. Кудряченко (голо-
К-77 ва) та ін.; – ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». – Київ : Видавництво «Фенікс», 2017 – ___.
ISBN 978-966-136-473-7

Т.1 : Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа / науковий редактор 1-го тому А.Г. Бульвінський. – 2017. – 564 с.
ISBN 978-966-136-474-4 (Т. 1)

Енциклопедія «Країни світу і Україна» – перший в Україні багатотомний систематизований звід знань про країни світу, який у деталізованому форматі подає універсальні та науково вивірені матеріали про історію країн упродовж всього історичного часу, їх політичну систему та особливості економічного зростання з другої половини XX ст. до сьогодення, історичні зв'язки з Україною в минулому та на сучасному етапі, об'єкти культурно-цивілізаційної спадщини та інші дані.
У першому томі подано 28 статей про країни Північної, Західної та Південної Європи.
Розрахована на широке коло читачів.

УДК 030:94(100)+323.2+327+330.34

ISBN 978-966-136-473-7
ISBN 978-966-136-474-4 (Т. 1)

100-річчю НАН України та
25-річчю Інституту присвячується

ПЕРЕДМОВА

Розвиток незалежної України, проблеми її утвердження в світі як дієвого актора міжнародних відносин, а також виклики, з якими зіткнулася наша держава й суспільство в сучасних умовах, імперативно вимагають оновлення стратегічних підходів до духовної, економічної й оборонної сфери, зміцнення вітчизняних позицій в глобальному інформаційному просторі, досягнення максимальної консолідації і єдності всіх верств суспільства.

Вельми затребуваними в даному контексті є ґрунтовні фундаментальні дослідження закономірностей історичного розвитку країн світу, взаємодії культур і соціумів у вимірах всесвітньої історії та місця українського народу і нашої держави у світових культурно-цивілізаційних процесах, пошук оптимальних шляхів інтеграції України у світове співтовариство. Розв'язанню цих завдань покликані сприяти й сучасні енциклопедичні видання, які розкривають широку палітру історії і сучасного розвитку країн світу, світовий досвід здійснення соціально-економічних та суспільно-політичних перетворень.

Енциклопедія «Країни світу і Україна», перший том якої читач тримає в руках, присвячується 100-річчю НАН України та 25-річчю Інституту всесвітньої історії, покликана стати фундаментальним академічним виданням, що охоплює широке коло проблем з історії становлення сучасних держав світу, еволюції їх державотворчих процесів, суспільно-політичних систем, особливостей їх соціально-економічного зростання, а також розкрити історію розвитку взаємовідносин нашого народу і держави з сучасними країнами світу.

Для України, яка відносно недавно відновила свою державну незалежність, нагальними завданнями постали подолання історичних схем, міфів та концептуальних підходів націй, домінуючих у минулому щодо нашої країни, які ще й сьогодні побутують і справляють вплив у багатьох зарубіжних державах. Адже навіть у Німеччині та Франції, з якими зв'язки нашого народу сягають глибини віків, чимало політиків недостатньо диференціюють Україну, її національні інтереси від інших країн СНД. Надто важливим постає і завдання вироблення українського бачення всесвітньої історії та місця України в ній, подолання спрощених схем трактування процесів всесвітньо-історичного поступу, його визначальних віх, які домінували в недалекому минулому в історичному дискурсі.

Виходячи зі своїх статутних засад, Інститут всесвітньої історії НАН України послідовно працює над вирішенням цих проблем. Певним узагальнюючим і ґрунтовним фундаментальним доробком у цьому напрямі стала підготовка і видання п'ятитомної Енциклопедії «Країни світу і Україна». План підготовки Енциклопедії був затверджений Постановою Президії НАН України № 217 від 23 вересня 2015 р. Енциклопедія покликана подати ґрунтовний і систематизований виклад історії й сучасного стану всіх країн світу та їхніх відносин з Україною. За рівнем пропрацювання й комплексністю подачі матеріалу подібних видань у нашій державі досі не було.

Ключовими характеристиками сучасного світу є його глобалізація і надзвичайна інтенсифікація зв'язків на державному та індивідуальному рівнях. Перед Україною у сучасному глобалі-

зованому світі вкрай гостро стоїть низка принципових проблем. З одного боку, це утвердження України як дієвого і рівноправного партнера міжнародного співтовариства, а з іншого – гостра потреба опертися на фундаментальні історичні знання про інші країни світу, що мають допомогти суспільству та державі виважено, усвідомлено та ефективно реалізовувати як глибокі внутрішні перетворення, так і успішно втілювати зовнішньополітичні, зокрема – й інтеграційні, стратегії.

У цьому контексті перед вітчизняною історичною наукою серед низки інших стоять два глобальних завдання: перше – принципово розширити знання про історію та особливості розвитку країн світу; друге – вписати українську історію у всесвітню історію, керуючись принципами об'єктивізму, науковості та показати власне, українське, бачення цих процесів. Підготовка, публікація, активне використання та поширення в Україні і за її межами універсальних, фундаментальних видань з цієї тематики дасть можливість практично вирішити означені стратегічні завдання.

Тому виважений науково-академічний підхід, врахування сучасних надбань історичних досліджень та вітчизняний погляд на світосистемні трансформації і цивілізаційні зрушення покликані сприяти не лише вивченню й аналізу динаміки всесвітньо-історичного процесу, історичних зв'язків України з країнами і народами світу, актуалізації і використанню передового досвіду державотворення, а й поширенню в міжнародному інформаційному просторі даних про історичну тяглість статусу України як міжнародного актора та її можливостей і реальних впливів на сучасний перебіг подій у регіоні й світі.

Предметом особливої уваги в Енциклопедії є аналіз засад подолання кризових етапів розвитку та успішного сходження держав у XX–XXI ст. на переломних етапах трансформації міжнародних відносин та в умовах глобалізації. Висвітлення ж широкої практики суспільно-політичних перетворень і успішної модернізації життя соціумів багатьох великих і малих держав у складних умовах глибинних геополітичних зрушень і наростаючого суперництва конкуруючих версій прогресу покликані стати певним мобілізуючим чинником для України, її державних інститутів та всього суспільства.

Метою Енциклопедії є подача ґрунтовних, універсальних і науково вивірених знань про особливості історичного розвитку країн світу та зв'язки українського народу, його держави з цими країнами в історичній ретроспективі.

Спеціалізовані енциклопедії про країни світу є у Великій Британії, Росії, Франції тощо.[1] В Україні подібна енциклопедія відсутня, тому «Країни світу і Україна» буде першим ексклюзивним фундаментальним виданням з історії країн світу та взаємовідносин України з ними.

Основний зміст Енциклопедії складає системний і ґрунтовний виклад історичних і політико-економічних складових розвитку країн світу та їх зв'язків з Україною. Особливістю видання є достатньо солідний обсяг статей (у середньому 1,5 друк. арк.), що дозволяє в стислому та водночас логічному, зрозумілому і науково виваженому вигляді представити історію відповідної країни, уникаючи телеграфного стилю.

[1] Oxford Encyclopedia of the Modern World / Edited by Peter N. Stearns. – Oxford : Oxford University Press, 2008; Энциклопедия стран мира / глав. ред. Н. А. Симония; РАН, отд. обществ. наук. – М. : ЗАО Издательство «Экономика», 2004; L'encyclopédie de l'état du monde. – Paris, 2007–2015.

При розробці концепції Енциклопедії за базові були взяті визначення поняття «країна», дане у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови»[2] та поділ країн світу за географічними регіонами Статистичного відділу ООН[3].

При підготовці статей Енциклопедії авторами використовувалась значна кількість друкованих та електронних джерел, зокрема – офіційні дані сайтів Державної служби статистики України, статистичних органів країн світу, посольств України в країнах світу та посольств країн світу в Україні, Державної підтримки українського експорту, United Nations Statistics Division, Eurostat, International Organization for Migration, UNESCO (World Heritage List, Intangible Cultural Heritage Lists, Memory of the World Programme), City Population та низки інших.

Географічні назви подані за Інструкціями[4], розробленими ДНВП «Картографія» відповідно до норм Закону України від 31.05.2005 р. «Про географічні назви», та електронним «Газетиром географічних назв світу українською мовою», підготовленим ДНВП «Картографія» у 2006 р. Такий самий принцип передачі (транслітерація) застосований до інших власних назв.

Структура тому Енциклопедії. Кожна стаття представляє одну країну. У кожному томі країни поділено за географічними регіонами, у межах яких статті подані за українським алфавітом.

---

[2] «Країна. 1.Територія, що становить єдність з погляду історії, природних умов, населення і т. ін. 2.Держава.» (Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. М. Білоножко [та ін.] ; Ін-т укр. мови НАН України, Ін-т мовознав. НАН України, Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 2009. – С.471).

[3] Composition of macro geographical (continental) regions, geographical sub-regions, and selected economic and other groupings – Режим доступу : http://unstats.un.org/unsd/methods/m49/m49regin.htm

[4] Інструкція з передачі українською мовою англійських географічних назв і термінів. Вид. 1. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України, 2001; Інструкція з передачі українською мовою географічних назв і термінів країн іспанської мови. Вид. 1. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України, 2001; Інструкція з передачі українською мовою географічних назв і термінів Італії. Вид. 1. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України, 2001; Інструкція з передачі українською мовою географічних назв і термінів Франції. Вид. 1. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України, 2001; Інструкція з передачі українською мовою німецьких географічних назв і термінів. Вид. 1. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України, 2001; Інструкція з передачі українською мовою географічних назв і термінів Литви. Вид. 1. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України, 2001; Інструкція з передачі українською мовою географічних назв і термінів Швеції. Вид. 1. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України, 2001; Інструкція з передачі українською мовою географічних назв і термінів Данії (Затверджено наказом Державної служби геодезії, картографії та кадастру від 10.03.2006 р. № 20); Інструкція з передачі українською мовою географічних назв і термінів Фінляндії (Затверджено наказом Державної служби геодезії, картографії та кадастру від 10.03.2006 р. № 21); Інструкція з передачі українською мовою географічних назв і термінів Норвегії (Затверджено наказом Державної служби геодезії, картографії та кадастру від 04 жовтня 2006 р. № 101); Інструкція з передачі українською мовою географічних назв і термінів Портуґалії Затверджено наказом Державної служби геодезії, картографії та кадастру від 21 червня 2007 р. № 58); Правила передачі українською мовою географічних назв і термінів Бельгії (Затверджено наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України 11.06.2014 № 220); Правила передачі українською мовою географічних назв і термінів Естонії (Затверджено наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України 11.06.2014 № 223); Правила передачі українською мовою географічних назв і термінів Нідерландів (Затверджено наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України 11.08.2014 № 302); Правила передачі українською мовою географічних назв і термінів Греції (Затверджено наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України 20.08.2014 № 311).

Структура статті. Аналіз та висвітлення даних про кожну з сучасних країн охоплює понад тридцять обов'язкових позицій. Кожна стаття складається з п'яти умовних змістовних частин. Перша, довідкова, у якій представлено дані: сучасна назва держави; перша згадка про народ/країну в писемних джерелах; час створення держави; час проголошення незалежності; історичні назви держави; площа (в т.ч. у порівнянні з територією України); кількість та етнічний склад населення; очікувана тривалість життя при народженні; кількість українців; чисельність населення столиці та найбільших міст; державна та інші найбільш поширені мови із зазначенням статусу; релігійний склад населення; державний устрій; глава держави; глава уряду; вищий законодавчий орган, із зазначенням, коли заснований та з якого року функціонує безперервно; діюча конституція, рік ухвалення першої конституції країни; статус у провідних міжнародних організаціях, союзах; розмір ВВП на душу населення.

Друга, основна, частина, у якій представлено дані: коротка історія країни; політична система країни з другої половини XX ст. до сьогодення; особливості економічного зростання з другої половини XX ст., де наводяться дані міжнародних інституцій стосовно показників економічного розвитку відповідної країни і її міжнародних торгово-економічних відносин.

Третя частина присвячена історичним зв'язкам країн світу з Україною до 1991 р. та відносинам між країнами після проголошення Україною незалежності у 1991 р. Тут даються відомості щодо торговельно-економічних зв'язків, обсягів інвестицій, спільних підприємств та здійснення головних економічних проектів.

У четвертій частині вміщені дані ЮНЕСКО про об'єкти Світової спадщини, шедеври нематеріального культурного спадку людства та об'єкти світової документальної спадщини «Пам'ять світу» у відповідній країні.

У п'ятій частині даються посилання на корисні електронні джерела та перелік основної літератури по тій чи іншій країні.

Головним виконавцем та координатором робіт з підготовки Енциклопедії є Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». Основу авторського колективу складають фахівці Інституту з широким залученням до написання статей науковців з інших інститутів НАН України і вітчизняних університетів, дипломатів.

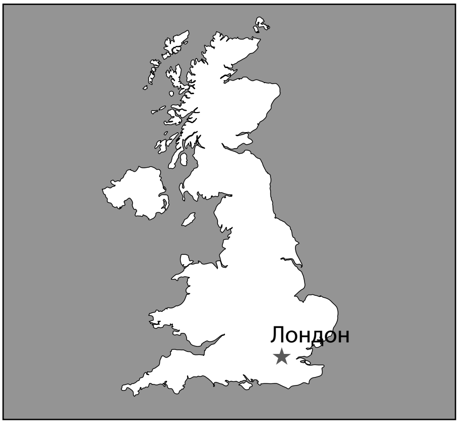
Енциклопедія «Країни світу і Україна» спроможна стати теоретично і практично зорієнтованою відповіддю на зростаючі потреби ідентифікації України в цивілізованому світі, а також затребуваним суспільством компендіумом виважених академічних знань з широкого спектру питань про держави світу, особливості їх розвитку і функціонування та взаємовідносини нашої країни й українського народу з кожною країною світу.

Особлива потреба в подібній вітчизняній універсальній Енциклопедії є у працівників українських державних установ, політиків і дипломатів, а також у наукових і навчальних закладів, які до сьогодні не мають базового вітчизняного узагальнюючого ґрунтовного видання з історії країн світу та історії зв'язків України з ними. Енциклопедичне видання адресоване і стане слушним в нагоді всім, хто цікавиться міжнародною тематикою, проблемами державотворення й стійкого розвитку країн і народів світу в складних умовах глобалізації, динамічних процесів інтеграції та регіоналізації.

А. І. Кудряченко, голова редакційної колегії,
директор ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

Сучасна назва держави: Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії (*англ.* The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland). За традицією державу часто називають просто Сполученим Королівством або Великою Британією.

Перша згадка про народ/країну в писемних джерелах. Про острів Альбіон вперше згадується у VI ст. до н. е. в описі подорожі грецьких купців з Массалії (зараз Марсель) від узбережжя Піренейського півострова до Ірландії – «Massaliote Periplus». Цей твір цитує у своєму «Описі морського узбережжя» римський поет і географ IV ст. Авієн.

Перші достовірні відомості про Британію подав у своїй праці «Про океан» грецький географ і мандрівник Піфей з Массалії, який близько 325 р. до н. е. здійснив плавання вздовж берегів Північної Європи. Піфей назвав острови αι Βρεττανιαι, а населення цих островів – Πρεττανοι.

Перша згадка про англів міститься в роботі «Ґерманія», написаній в 98 р. н. е. римським істориком Публієм Корнелієм Тацітом.

Створення держави. Першим правителем, який поширював свою владу на інші королівства англосаксів у Британії і носив титул «бретвальд», став король Сассексу Елла (?–491). Король Мерсії Оффа з 774 р. першим запровадив титул «rex Anglorum», тобто «король англійців».

У 825 р. король Уессексу Еґберт об'єднав більшість королівств англосаксів в одне королівство. Першим, хто став використовувати титул короля англосаксів (rex Anglorum Saxonum, rex Angul-Saxonum), в офіційних документах був король Уессексу в 871–899/901 рр. Альфред Великий.

У 927 р. король Етельстан оволодіває Нортумбрією і вперше об'єднує всі англійські землі під владою одного правителя. Закріплюючи своє нове придбання, Етельстан 12.07.927 р. організував у містечку Еамонт зустріч з правителями інших областей Британії, які оголосили про визнання над собою його верховної влади. З того часу вперше з'являється поняття «королівство Англія» (kinedome of Engelonde), а сам Етельстан прийняв титул «rex Anglorum».

У 1154 р. Генріх II вперше використав титул «rex Angliae» (король Англії). У 1603 р. корони Англії і Шотландії були об'єднані зі сходжен-

ням на трон Якова I (Джеймса VI та I), який першим став носити титул «King of Great Britain» (король Великої Британії).

Незалежність. Англосаксонські незалежні королівства на Британських островах існували з V ст.

Історичні назви держави: Королівство Кент (бл. 455–871); Королівство Сассекс (477–860); Королівство Уессекс (519–927); Королівство Ессекс (527–825); Королівство Мерсія (527–918); Королівство Східна Англія (VI ст. – 918); Королівство Берніція (547–655); Королівство Дейра (559–664); Королівство Нортумбрія (655–954); Королівство Англія (927–1707); Королівство Велика Британія (1707–1801); Англійська співдружність (1649–1653, 1659–1660); Співдружність Англії, Шотландії та Ірландії (1653–1659); Сполучене Королівство Великобританії та Ірландії (1801–1927); Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії (з 1927 р., після проголошення незалежності Республіки Ірландія у 1922). З кінця 1870-х рр. офіційно вживався також термін «Британська імперія».

Площа: 244,8 тис. км^2, що дорівнює близько 40,4 % площі України.

Населення: 65 млн 648 тис. осіб (на 01.01.2017, Національний статистичний офіс).

Очікувана тривалість життя при народженні: 81 р. (79,2 – для чоловіків і 82,8 – для жінок) (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: білі – 87,1 %, метиси – 2 %, чорні – 3 %, азійці – 6,9 % (зокрема індійці – 2,3 %, пакистанці – 1,8 %, інші – 2,8 % (2011, перепис). За даними Міжнародної організації з міграції, у 2015 р. іммігранти складали 13,2 % загальної чисельності постійного населення.

Чисельність українців: 15 тис. осіб (на 31.12.2015, Національний статистичний офіс); за даними Міжнародної організації з міграції – 23,4 тис. (2015); на думку керівників українських громадських організацій, чисельність українців становить 30–35 тис. осіб.

Столиця: Лондон – 8 млн 754 тис. осіб (агломерація – 13,8 млн). Це найбільше місто у ЄС. Приблизно з 1825 по 1925 р. Лондон був найбільшим містом світу. **Найбільші міста:** Бірмінґем – 1 млн 126 тис. (агломерація – 2,9 млн); Ґлазґо – 603 тис. (агломерація – 1,6 млн); Ліверпуль – 565 тис. (агломерація – 1,6 млн); Брістоль – 560 тис. (агломерація – 787 тис.); Манчестер – 537 тис. (агломерація – 2,9 млн); Шеффілд – 535 тис. (агломерація – 1,4 млн); Лідс – 493 тис. (агломерація – 2 млн) (на 30.06.2015, Національний статистичний офіс).

Державна мова: англійська. Окрім того, у Великій Британії існує шотландська ґерманська мова (скотс), якою володіє 1,38 млн осіб (27,5 % населення Шотландії) (2011, перепис). Вживається як розмовна мова в сільській місцевості у рівнинній частині Шотландії та в невеликих містах. Шотландська ґельська мова – 57,3 тис. носіїв (1,1 % населення Шотландії) (2011, перепис). З 2005 р. – офіційна мова у Шотландії поряд з англійською.

Валлійська мова – 562 тис. носіїв, що становить 19 % населення Уельсу (2011, перепис). Крім того, за оцінками Міжнародної групи з прав меншин, 2008 р. в Англії проживало близько 150 тис. осіб, які говорили валлійською. З 1993 р. валлійська отримала рівні права з англійською у сфері державного управління та судочинства, а з 2011 р. стала офіційною в Уельсі поряд з англійською.

У Північній Ірландії, за даними перепису населення 2011 р., було 105 тис. осіб (5,8 % населення), які розмовляли ірландською ґельською мовою. Офіційне визнання ірландська мова у Північній Ірландії отримала в 1998 р., відповідно до Белфастської угоди.

Релігійний склад населення: християни – 59,3 %; мусульмани – 4,8 %; індуси – 1,5 %; нерелігійні – 25,1 % (2011, перепис).

Державний устрій: конституційна монархія з 1689 р. **Глава держави:** «Божою милістю Королева Великої Британії та Північної Ірландії та її інших Королівств та Територій, Глава Співдружності, захисниця віри». **Глава уряду:** прем'єр-міністр.

Вищий законодавчий орган: Парламент, що складається з Палати громад та Палати лордів. Також неофіційно називається Британським парламентом або Вестмінстерським парламентом.

Парламент Великої Британії бере свій початок від Вітенаґемота – шляхетної ради англосаксонських королівств Англії в VII–XI ст. Перший виборний Парламент в Королівстві Англія був скликаний у 1265 р.

Діюча конституція. Функцію Основного Закону в державі виконує низка конституційних документів. Ними, зокрема, є: Велика хартія вольностей (1215), Білль про права (1689), Акт про престолонаслідування (1701), Акт про реформу виборчої системи (1832), Вестмінстерський статут (1931) та деякі інші.

Відсутність писаної конституції відрізняє Сполучене Королівство від будь-якої сучасної європейської держави. На сьогодні діють і документи, що видаються періодично: Акт про народне представництво, Акт про Парламент, Акт про Палату лордів, Акт про Палату громад, Акт про міністрів Корони, Акт про місцеві органи самоврядування, Акт про Північну Ірландію та ін. Разом ці документи розглядаються політиками і політологами як «конституція».

Статус у відносинах з ЄС: член ЄС з 01.01.1973 р. Вступ Великої Британії до європейського інтеграційного об'єднання відбувся після двох попередніх спроб (1963 та 1967), ветованих Францією. Не є членом Шенґенської і Єврозони. На референдумі 23.06.2016 р. ухвалене рішення про вихід з ЄС.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: співзасновник ООН та один з п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН (1945); співзасновник НАТО та Ради Європи (1949); співзасновник ЗЄС (1948–2011); співзасновник ОЕСР (1961); співзасновник ОБСЄ (1973); співзасновник Великої сімки (1975); співзасновник СОТ (1995). З 1931 р. Велика Британія є неформальним лідером Співдружності націй – асоціації понад 50 незалежних держав, що раніше здебільшого входили в Британську імперію.

Розмір ВВП на душу населення у 2016 р. (в поточних цінах), за даними Євростату, складав 36100 євро (10 місце серед EU-28); за даними МВФ – 40096 дол. США (19 місце в світі); за даними Світового банку – 39899 дол. США (18 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Із VIII ст. до н. е. починається переселення з континенту на територію Британії кельтів, за якими згодом утвердилася умовна назва «брити», успадкована від місцевого населення, піктів, назва яких походить від їх самоназви Pryden. Племена бритів об'єднувалися в племінні союзи на чолі з військовими ватажками.

У 55 і 54 рр. до н. е. римський державний діяч та полководець Юлій Цезар здійснив два походи до Британії, що виявилися невдалими. Систематичне завоювання Британії Римом почалося в 43 р. н. е., за часів імператора Клавдія. Британія стала однією з окраїнних провінцій Римської імперії. Завоювання було закріплене системою укріплених пунктів і військових доріг. Уздовж північних кордонів були споруджені спочатку Адріанів (117–138 рр. н. е., 117 км), а потім, північніше, й Антоніїв вал (142–154 рр. н. е., 63 км).

У IV ст. розпочалися безупинні набіги піктів та скоттів на римські володіння в Британії. У 410 р. указом імператора Гонорія римський протекторат над Британією був скасований, а війська виведені.

У V ст. ґерманські племена англів, саксів та ютів почали переселятися до Британії. Англосаксонське завоювання Британії тривало понад 150 років і закінчилося, в основному, на початку VII ст. У процесі завоювання англосакси винищили велику кількість кельтського населення.

На території нинішньої Англії на початку VI ст. сформувалося сім порівняно великих держав: королівства саксів – Уессекс, Сассекс, Ессекс; королівства англів – Східна Англія, Нортумбрія, Мерсія та королівство ютів – Кент.

Паралельно з освоєнням Британії англосаксами наприкінці VIII ст. на її східне узбережжя розпочали свої атаки скандінавські вікінґи. Систематичне завоювання Англії дани розпочали, висадивши велику армію на узбережжі Східної Англії в 865 р. Вони зайняли Східну Англію, Нортумбрію та частину Мерсії.

У IX ст. англосакси під керівництвом короля Уессексу Альфреда Великого змогли зупинити наступ данів, а згодом були об'єднані в єдине Королівство Англія. У 1013–1042 рр. Королівством Англія правили данські королі.

У 1066 р. норвезький король Гаральд III здійснив спробу завоювати Англію. У битві при Стемфорд Брідж 25.09.1066 р. англійська армія на чолі з королем Гарольдом Ґодвінсоном після важкого бою завдала нищівної поразки армії норвежців. Цією битвою закінчилась двохсотлітня епоха набігів скандінавів на Англію.

Проте вже 28.09.1066 р. на півдні Англії розпочалось вторгнення військ норманського герцога Вільгельма. Армія англосаксів була розбита норманськими лицарями в битві біля Гастінґса 14.10.1066 р. У битві загинув і останній англосаксонський король Гарольд Ґодвінсон.

Норманське завоювання 1066 р. в особі Вільгельма Завойовника започаткувало в Англії нову королівську династію – норманську – і назавжди поклало край іноземним вторгненням. Нормани принесли з собою централізовану феодальну монархію з сильною королівською владою, засновану на європейській лицарській культурі і васально-ленній системі. Розвитку країни було дано новий поштовх.

Франкомовні норманські лицарі отримали у власність землі та людей, які жили там до навали. Верхівка феодалів була підпорядкована безпосередньо королю. Лорди, які стали володарями земель, були підпорядковані своїм феодалам. Селяни, більшість яких становили англомовні саксонці, тепер не могли залишати землю без дозволу господарів.

За часів правління наступної династії Плантаґенетів Англія отримала великі територіальні володіння на континенті. У Франції англійським Плантаґенетам належала вся західна частина країни від Нормандії до Аквітанії. Король Генріх II (1154–1189) запровадив систему загального права та судочинства в державі. У 1215 р. під тиском аристократичної опозиції король Іоан Безземельний (1199–1216) був змушений підписати Велику хартію вольностей, яка суттєво обмежувала абсолютну владу монарха.

До кінця XIII ст. королівська влада остаточно усвідомила необхідність політичної угоди з феодалами всіх рангів і верхівкою городян з метою встановлення політичної та соціальної стабільності. Наслідком такої угоди стало завершення формування органу станового представництва. У 1295 р. королем Едуардом I (1272–1307) був скликаний Парламент, склад якого послужив моделлю для наступних парламентів Англії. Крім великих світських і духовних феодалів, до нього увійшли по два представники від 37 графств (лицарі) і по два представники від міст.

XIV ст. відоме в історії Англії як «століття чуми», що в результаті трьох спалахів (1349, 1361–1362, 1369) забрала життя майже поло-

вини британського населення. Ця біда тривала на тлі Столітньої війни (1337–1453) між Англією та Францією, що призвело до руйнації економіки та загального рівня життя населення обох держав. У 1381 р. спалахує селянське повстання, очолене Уотом Тайлером, спричинене результатами епідемії, нестачею людей для обробки земель та запровадженням парламентом нового подушного податку. В результаті поразки Англії в Столітній війні держава втратила майже всі континентальні територіальні володіння, за винятком Кале.

Війна Червоної та Білої троянд (1455–1485), що була збройною боротьбою за королівський трон між родами Ланкастерів та Йорків, поклала кінець феодальному укладу, що існував в Англії. Результатом війни стало сходження на трон нової королівської династії Тюдорів (1485–1603), започаткованої Генріхом VII, остаточним переможцем у вирішальній битві на Босвортському полі (12.08.1485).

За цим настав період відносної стабільності та сильної королівської влади, що підтримувалось більшістю населення, виснаженого війнами та знедоленням. Генріх VII (1485–1509) зміцнив королівську владу та збудував королівський флот. Інтенсивне торговельне мореплавство дало можливість досить швидко нагромадити первинний капітал і вже на середину XVI ст. створити розвинуту мережу капіталістичних мануфактур. Розвинута промисловість Англії дозволила налагодити масове виробництво товарної продукції, створити міцну торгову конкуренцію іншим країнам Європи.

Період правління Генріха VIII (1509–1547) позначено Реформацією. В 1530 р. він провів через парламент закон, що анулював владу Католицької церкви в Англії. Такий крок був спричинений не релігійними переконаннями, а бажанням короля мати спадкоємця чоловічої статі. Заради цього він хотів розлучитися зі своєю дружиною Катериною Арагонською, але не отримав дозволу від Римського Папи. У 1534 р. Парламент оголосив короля «верховним главою Англійської церкви». Упродовж наступних років були закриті сотні монастирів, землі яких було конфісковано й передано Короні або «новому дворянству». Генріх VIII підкорив Уельс (1536), значно вдосконалив та збільшив морський королівський флот.

Правління Єлизавети I (1558–1603) вважається «золотим віком» англійської історії. За її правління перший англійський мореплавець Френсіс Дрейк здійснив кругосвітню подорож (1577–1581). У 1585 р. у Вірґінії була заснована перша англійська колонія у Північній Америці – Роанок (*англ.* The Roanoke Colony). Розгром біля узбережжя Англії іспанської Непереможної армади у 1588 р. суттєво підірвав морську могутність Іспанії і підштовхнув процес перетворення Англії на могутню морську державу. У 1600 р. своїм указом Єлизавета I заснувала Ост-Індську компанію (*англ.* East India Company).

У результаті сходження в 1603 р. на англійський трон шотландського короля Якова VI (*англ.* James VI) під іменем Якова I Стюарта (*англ.* James I) відбулось об'єднання корон Англії та Шотландії під владою одного монарха, хоча їхні парламенти, адміністративні та законодавчі системи продовжували існувати окремо.

У першій половини XVII ст. розпочалась безперервна експансія англійської нації за моря. У той же час орієнтація внутрішньої політики на зміцнення абсолютизму, гальмування розвитку прогресивних економічних та політичних тенденцій, збільшення податків спричинили відкрите протистояння династії Стюартів з парламентом та молодим класом буржуазії. Карл I (*англ.* Charles I) (1625–1649) активно підтримував антиреформаторські сили на континенті, зокрема – придушення гуґенот-

ського руху в Франції. У 1629 р. король розпускає Парламент, встановлюючи абсолютну владу. Це призводить до згортання буржуазних свобод, посилення Католицької церкви, фізичного нищення реформаторів-пуритан.

Політика Карла I спричинила переростання опозиційного руху в збройну боротьбу і утворення Довгого Парламенту (1640–1653). Новий Парламент прийняв документ під назвою «Велика ремонстрація», що обмежував абсолютизм і здійснив низку прогресивних реформ. На початку 1642 р. Карл I розігнав парламент і заарештував його лідерів. У результаті в країні почалась громадянська війна (1642–1649) між роялістами та прибічниками Парламенту.

Громадянська війна, що нерідко називається буржуазною революцією в Англії, закінчилася перемогою парламентських сил. Короля Карла I було страчено за вироком парламентського суду в 1649 р.

Лідер парламентських сил Олівер Кромвель у 1653–1658 рр. став «лордом-протектором» республіки з воєнізованим урядом. Цей уряд спромігся зламати опір Ірландії та повністю взяти під свій контроль Британські острови. Режим протекторату являв собою військову диктатуру. Невдовзі по смерті Кромвеля внаслідок непопулярності його системи правління та запровадженої пуританської етики режим диктатора зазнав краху. В державі у 1660 р. відбулася реставрація монархії, і на трон сів Карл II Стюарт (*англ*. Charles II).

У результаті безкровного державного перевороту, що отримав назву «Славної революції» (1688), на троні Британії опинилася Ганноверська династія. З початком правління Вільгельма Оранського та його дружини Марії Парламентом було прийнято «Білль про права» та «Акт про віротерпимість» (1689), що обмежували владу монархії та уможливлювали вільне віросповідання. Тирічний акт (1694) передбачав постійне скликання Парламенту та обмежив його діяльність трьома роками із забезпеченням регулярних виборів.

У другій половині XVII ст. відбулися три англо-голландські війни (1652–1654, 1665–1667, 1672–1674), спричинені торговельно-економічним та колоніальним суперництвом двох держав.

В результаті унії 1707 р. між Англією та Шотландією було створене Королівство Велика Британія шляхом об'єднання обох королівств.

Протягом XVIII ст. Велика Британія нарощувала свої колоніальні володіння у Новому і Старому світі. Проте у 1775 р. «патріоти» 13 англійських колоній у Північній Америці розпочали війну проти Великої Британії за незалежність. 03.09.1783 р. Велика Британія визнала незалежність США.

Станом на початок XIX ст. Велика Британія володіла: в Європі – Ірландією, Ґібралтаром, Мальтою; в Північній Америці – Ньюфаундлендом, Землею Руперта, Новою Шотландією, Нью-Брансвіком, Островом Принца Едварда, Верхньою Канадою, Нижньою Канадою; в Карібському басейні – островами Сент-Люсія, Сент-Кітс, Барбадос, Невіс, Антіґуа, Монтсеррат, Бей, Анґілья, Ямайка, Барбуда, Ґренада, Домініка, Тобаґо, Сан-Вінсенте, Ґренадіни, Теркс, Кайкос, Трінідад, а також Вірґінськими, Каймоновими та Багамськими островами; в Південній Атлантиці – островами Святої Єлени та Південна Джорджія; в Африці – Сенеґамбією, Сьєрра-Леоне, Капською колонією, Сейшельськими островами; в Азії – Мадраським, Бомбейським та Бенґальським президентствами; в Індії – залежними князівствами, Бенкуленом, островами Цейлон та Пенанґ; в Океанії – Новим Південним Уельсом і Тасманією; в Австралії – островом Норфолк.

У ході війн з республіканською, а потім наполеонівською, Францією (1793–1802, 1803–1814, 1815) Британія зазнала серйозних по-

трясінь, найбільш небезпечними з яких були Ірландське повстання 1798 р. та загроза вторгнення Наполеона в 1803 р. Британія вистояла головним чином завдяки перемогам свого флоту, зокрема перемозі, здобутій адміралом Гораціо Нельсоном при Трафальґарі (1805).

З метою остаточного підпорядкування Ірландії у 1800 р. було схвалено Акт про Унію з Ірландією, відповідно до якого Королівство Ірландія та Королівство Велика Британія об'єднувались у одну державу. За новим законом, 28 ірландських лордів разом з чотирма єпископами мали засідати в верхній, а 100 ірландських депутатів – у нижній палаті Парламенту Великої Британії.

Промисловий переворот другої половини XVIII ст. закріпив провідні позиції Англії у світовій економіці. Винахідницький талант англійців сприяв тому, що Сполучене Королівство стало найпотужнішою промисловою державою світу. В Англії було винайдено та впроваджено у виробництво прялку «Дженні» (1764), ватермашину Р. Аркрайта (1769), мюль-машину С. Кромптона (1779), ткацький станок Е. Картрайта (1785), парову машину Дж. Ватта (1769), паровоз Дж. Стефенсона (1814) та інші винаходи. На середину XIX ст. промисловий переворот було завершено.

З 1837 р. в Британії почала правити королева Вікторія (1837–1901), розпочалася «Вікторіанська епоха», що характеризувалася піднесенням економічної, колоніальної, військової могутності Англії.

У 1830–1840-х рр. в Англії виник соціальний і політичний рух, що отримав назву чартизм. Основні його вимоги полягали у запровадженні загального прямого таємного і постійного виборчого права. Петиції (хартії) про це тричі (1839, 1842, 1848) подавались у Парламент. Збір підписів під хартіями, обговорення у зв'язку з цим політичних і соціальних питань спричинили небачене досі піднесення робітничого руху. Парламент пішов на деякі поступки. 1847 р. було прийнято закон про обмеження робочого дня 10-ма годинами.

Найбільший розквіт англійської економіки, а відповідно – і всього суспільства, припав на 1850–1870 рр. В цей час Британія була «майстернею світу», господарем світового ринку та світової фінансової системи, володаркою найбільшого флоту, найбільшої й найбагатшої колоніальної системи.

В останні десятиліття XIX ст. площа Британської імперії збільшилася до 33 млн км^2, населення – до 370 млн осіб.

Загалом у XIX ст. Велика Британія приєднала: в Європі – Кіпр; в Північній Америці – Британську Колумбію, Північно-Західну територію, Ванкувер; в Південній Америці – Британську Ґвіану, Британський Гондурас; в Африці – Маврикій, Наталь, Лоґос, Басутоленд, Ґану, Трансвааль, Сомаліленд, Бечуаналенд (Ботсвана), Уґанду, Занзібар, Малаві, Кенію, Судан, Ніґерію; в Азії – Сінґапур, Малакку, Бірму, Саравак, Неґері-Сембілан, Селанґор, Перак, Паганґ, Північне Борнео, Бруней, Оман, Бахрейн, Аден, Мускат, Кувейт, Афганістан, Гонконґ, Пакистан, Банґладеш, Сіккім, Мальдівські о-ви; в Океанії – Західну та Північну Австралію, Вікторію та Квінсленд в Австралії, Нову Зеландію, Нову Ґвінею, Піткерн, Кокосові острови, Фіджі, острови Ашмор, острів Різдва, Токелау, Кірібаті, острови Елліс (Тувалу), острови Кука, Соломонові острови.

Колоніальна система наклала величезний відбиток на весь подальший розвиток Великої Британії. Вона розглядалася британцями не як континентальна, європейська, а як морська світова держава, тож до початку XX ст. дотримувалася політики «блискучої ізоляції», не вступаючи в постійні союзи із жодною з європейських держав.

Проте у 1904–1907 рр. Велика Британія приєдналася до союзу Антанта (Франція, Ро-

сія, Англія), перетворивши його на глобальне військово-політичне угруповання. У часи Першої світової війни британський флот встановив морську блокаду Німеччини на акваторії від Південної Норвегії до Північної Франції, брав участь у великих морських битвах поблизу о. Гельґоланд (1914) та в Ютландській битві (1916). У 1917 р. британські війська здійснювали наступальні дії на Месопотамському фронті та в Палестині, зруйнували турецький флот та вийшли на кордони з Сірією.

Під час Паризької мирної конференції за результатами виграної Антантою Першої світової війни (1919–1920) Велика Британія стала одним із фундаторів Версальської системи міжнародних відносин.

У другій половині 1930-х рр. уряд Невілла Чемберлена (1937–1940) проводив політику «умиротворення» нацистської Німеччини. Проте в ході Другої світової війни Велика Британія під керівництвом уряду Вінстона Черчілля (1940–1945, 1951–1956) була одним з головних учасників антигітлерівської коаліції та виявилася єдиною державою, що протистояла ворогові з першого до останнього дня війни. Найзначнішими військовими операціями за участю Великої Британії були: повітряна Битва за Британію (1940), Битва за Атлантику (1940), битва при Ель-Аламейні (1942) в Північній Африці, операція «Оверлорд» (1944).

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

Впродовж XIX–XX ст. парламентська система забезпечувала політичну стабільність суспільства та ефективне керування державою. Вищим органом законодавчої влади у Великій Британії є Парламент, який має три складові: монархія, Палата громад та Палата лордів.

Як правило, законопроекти мають бути прийнятими обома палатами, після того як королева дає свою королівську згоду, законопроект стає законом. Королева скликає, визначає перерву в роботі та розпускає Парламент. Вона зазвичай відкриває нову сесію Парламенту тронною промовою, яку для неї готує уряд, і в якій визначається програма уряду.

Королева Єлизавета II (з 1952) також є головою держави у 16 країнах-членах Співдружності.

Верхньою палатою Парламенту є Палата лордів, до складу якої входять два архієпископи, 24 старші єпископи Англіканської церкви, спадкові та довічні пери. В результаті реформи Палати лордів, проведеної лейбористським урядом Тоні Блера (1997–2007), її склад тепер регулюється Актом про Палату лордів 1999 р., а не актами про перів 1876 та 1958 рр., що закріплювали принципи спадковості.

Важливою демократичною ознакою британської політичної системи є відповідальність уряду перед Парламентом, тобто формування уряду з представників партії, яка отримала перемогу на виборах до Палати громад, та його відставка в разі втрати довіри Парламенту.

Загальні вибори відбуваються після розпуску Парламенту, або в результаті королівського указу, або по завершенні максимального (5 років) терміну між виборами. Рішення щодо дати проведення загальних виборів приймається прем'єр-міністром.

Британська система виборів базується на засадах простої більшості, тобто той кандидат, який в одному з 646 округів набрав більше голосів виборців, ніж інший, є обраним. Система виборів до Палати громад, що функціонує в країні з 1885 р., є мажоритарною. Уряд Т. Блера мав намір замість мажоритарної системи запровадити систему пропорційного представництва до нижньої палати Парламенту. Ця система пройшла в Британії випробування на виборах до Європарламенту і на регіональних виборах 1999 р. Ці плани

підтримував і коаліційний уряд на чолі з Девідом Кемероном (2010–2016). Проте на референдумі у травні 2011 р. 67,9 % виборців висловились проти зміни існуючої мажоритарної виборчої системи.

З приходом до влади лейбористів у 1997 р. Велика Британія почала реалізовувати політику делегування повноважень у регіони, що розумілась як суттєвий крок у бік наближення держави до загальноєвропейських процесів. Так, у Шотландії на референдумі 11.09.1997 р. була підтримана ініціатива уряду Т. Блера щодо утворення власного парламенту (припинив існування в 1707 р.). Парламенту Шотландії були надані широкі повноваження в галузях оподаткування, охорони здоров'я, сільського господарства, охорони навколишнього середовища. Шотландія також набула регіональної автономії в рамках ЄС: отримала власну квоту депутатів в Європарламенті та окреме представництво в Європейській Комісії.

В Уельсі, за результатами референдуму 18.09.1997 р., також було утворено місцевий парламент – Сенедд, до компетенції якого віднесено питання освіти, культури, охорони здоров'я, житлового будівництва. У 2005 р. було сформовано місцевий уряд Уельсу. Проте, на відміну від Шотландії, Уельс не вирішує проблем місцевого оподаткування.

02.12.1999 р. Лондон офіційно передав частину повноважень Північноірландській Асамблеї (Стормонту) та Виконавчому комітету Ольстеру. Під юрисдикцію Стормонта були передані питання освіти, транспорту, охорони здоров'я, туризму.

Партійна система Великої Британії була започаткована в Парламенті. У XIX ст. поступово була встановлена практика, що та партія, яка не підтримує уряду, представляє себе альтернативним урядом. З часом ця практика отримала офіційне визнання. Лідер опозиційної партії отримував титул «Лідер опозиції Її Величності» і формував «тіньовий кабінет».

Партія консерваторів (Торі) вважає себе найстарішою політичною партією в Європі, яка захищає ідеї приватної власності та вільного підприємництва. З XVII ст. Торі є роялістською за духом партією і прихильницею привілейованого становища Церкви і не схиляється до підтримки зверхності Парламенту, а підтримує лише монархію. У 1867 р. Торі офіційно перетворилися на Консервативну партію, яка фактично була оформлена на основі політичних угруповань англійської земельної аристократії.

У XIX ст. і до 1920-х рр. однією з провідних партій країни була створена у 1859 р. Ліберальна партія, спадкоємець Віґів, яка представляла інтереси комерції і промисловості. Її видатними лідерами були прем'єр-міністр лорд Пальмерстон (1855–1858, 1859–1865), Вільям Ґладстон (1868–1874, 1880–1885, 1886, 1892–1894), Девід Ллойд Джордж (1916–1922). У 1886 р. Ліберальна партія зазнала розколу внаслідок розходжень щодо статусу Ірландії. Як результат, була сформована Партія ліберальних юніоністів. Остання утворила альянс з Торі і в 1912 р. стала складовою Консервативної партії, повна назва якої – Партія консерваторів і юніоністів.

У XX–XXI ст. Консервативна партія перебувала при владі впродовж 1895–1905, 1923–1924, 1924–1929, 1951–1964, 1970–1974, 1979–1997 та з 2010 р.

Лейбористська партія з'явилась на початку XX ст. як репрезентант інтересів робітничого класу. Досить швидко вона змогла потіснити лібералів з місця основних супротивників консерваторів. Впродовж XX–XXI ст. Лейбористська партія кілька разів приходила до влади і здійснювала керування державою: в 1924 р., 1929–1931, 1945–1951, 1964–1970, 1974–1979, 1997–2010 рр.

Партія ліберальних демократів (ПЛД) – третя за впливом політична сила Великої Британії. Її попередницею вважається Ліберальна партія, яка з метою посилення позицій у 1988 р. об'єдналася з Соціал-демократичною партією.

На 1997 р. ліберал-демократи контролювали 55 місцевих рад і стали другою за масштабом партією на місцевих виборах. На парламентських виборах 1992 р. партія здобула 20 мандатів, 1997 р. – 46, 2001 р. – 52, 2005 р. – 62. На загальних виборах 2010 р. Партія ліберальних демократів сформувала коаліцію з консерваторами. В уряді Д. Кемерона ліберал-демократи отримали 5 місць, а їх лідер Нік Клеґґ був призначений заступником нового Прем'єр-міністра Великої Британії.

Н. Клеґґ є нащадком зманого козацько-старшинського роду Закревських. Його засновник, генеральний бунчужний Війська Запорозького Йосип Закревський, був одружений з сестрою останнього гетьмана України К. Розумовського.

Загалом на парламентських виборах 2010 р. Консервативна партія отримала 306 місць, Лейбористська партія – 258, ПЛД – 57, ще вісім партій – 28 місць.

У січні 2013 р. прем'єр-міністр Д. Кемерон заявив, що якщо консерватори переможуть на виборах 2015 р., то уряд Великобританії проведе переговори про більш вигідні умови членства країни в ЄС, а потім і референдум про членство Великої Британії в ЄС.

За результатами парламентських виборів 2015 р., Консервативна партія отримала більшість у Палаті громад, що дозволило їй сформувати однопартійний уряд – 330 місць, Лейбористська партія – 232, Шотландська національна партія – 56, ще вісім партій – 30 місць.

У часи «холодної війни» Велика Британія шляхом втілення стратегії стримування створила власний ядерний арсенал. У 1952 р. вона провела перше випробування ядерного заряду, ставши третьою у світі країною-членом ядерного клубу. У 1957 р. Британія провела перші випробування і водневої бомби. Країна в цій сфері певним чином залежна від США, оскільки не має власного замкнутого циклу розробки і виробництва ядерної зброї. У 1970–1990-х рр. Британія провела скорочення своїх ядерних сил. Станом на 2009 р. країна мала на постійному бойовому чергуванні 160 ядерних боєголовок. Разом із резервними ядерний потенціал Британії нараховує близько 225 одиниць.

Одним із ключових питань політичного життя Великої Британії другої половини XX ст. було ставлення до об'єднаної Європи. І ліберали, і консерватори мали спільну ідею про вирішальну роль імперії в наданні економічної та політичної могутності державі, формуванні її ідентичності. Тому Європа розглядалася в якості потенційно конфліктогенного регіону або в ролі економічного суперника. Лідери обох партій, Гарольд Макміллан та Г'ю Гатскелл, а згодом – Гарольд Вільсон та Едвард Хіт, звинувачували один одного в непослідовних підходах до проблем Європи. Зокрема, лейбористи опонували першій спробі вступу Великої Британії до ЄЕС у 1963 р. У результаті цього протистояння серед британського істеблішменту та широких кіл громадськості виникло два політичних табори – «євроскептиків» та «єврооптимістів».

Врешті-решт уряди Великої Британії у своїй протидії тотальній інтеграції держави до європейських структур отримали підтримку населення, включаючи питання збереження національної валюти – фунта стерлінгів. Саме тому Велика Британія не приєдналася ні до Шенґенського безвізового простору, ні до Єврозони. Уряд Д. Кемерона також протидіяв запровадженню єдиних податкових ставок в ЄС, оскільки їх рівень у Великій Британії є нижчим,

ніж в інших країнах ЄС, і це надає певні переваги британським виробникам.

Після виборів 2015 р. Д. Кемерон, як і обіцяв, розпочав переговори з ЄС про перегляд правил членства Великої Британії в Європейському союзі. Після тривалих переговорів на засіданні Європейської Ради 19.02.2016 р. було погоджено угоду по вимогах Великої Британії. Вона, зокрема, передбачала: повагу до інтересів країн – не членів Єврозони; зниження адміністративного навантаження на бізнес; необов'язковість для Великої Британії брати участь у подальшій політичній інтеграції ЄС; створення захисного механізму для обмеження доступу мігрантів.

Добившись цих умов, Д. Кемерон оголосив про підтримку збереження членства Великої Британії в ЄС у новому статусі та про проведення референдуму з цього питання. Однак на референдумі 23.06.2016 р. більшість у 51,89 % проголосувала за вихід Великої Британії з ЄС, при цьому в Шотландії та Північній Ірландії більшість громади проголосували за те, щоб залишитись в ЄС.

Д. Кемерон подав у відставку з посади глави уряду та Консервативної партії, заявивши, що для реалізації політики виходу з ЄС (Brexit) країні потрібне інше керівництво. Новий кабінет консерваторів з 2016 р. очолила Тереза Мей. У березні 2017 р. Парламент схвалив, а королева Єлизавета II підписала, закон про вихід з ЄС. 29.03.2017 р. Т. Мей офіційно повідомила ЄС про початок процедури виходу країни з ЄС.

Прагнучи отримати більше свободи дій під час реалізації Brexit, Т. Мей оголосила про дострокові парламентські вибори 2017 р. Проте Консервативна партія дещо втратила на них, здобувши лише 317 місць, Лейбористська партія – 262, Шотландська національна партія – 35, ПЛД – 12, інші п'ять партій отримали лише 23 місця. Проблеми, пов'язані з Brexit, які Британія має вирішувати, фактично розкололи британське суспільство. Однак офіційні переговори щодо виходу Великої Британії з ЄС було розпочато в червні 2017 р.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

За Планом Маршалла, Велика Британія виявилася найбільшим реципієнтом американської допомоги (3 млрд 176 млн дол.). Однак, динаміка її економічного розвитку впродовж повоєнного періоду відрізнялася повільнішим темпом, ніж у Франції, ФРН чи Японії. Це було однією з причин відносного відставання та втрати позицій у світовій економіці. Водночас англійська економіка розвивалася стабільніше, ніж економіки інших держав.

У перші повоєнні десятиліття суттєвий вплив на економіку Британії здійснювали США, з якими Сполучене Королівство встановило «особливі відносини». Так, наприклад, на початку 1960-х рр. частка США у прямих іноземних інвестиціях в економіку Британії складала близько 65 %.

Позитивний вплив на розвиток британської економіки спричинила розробка великих родовищ нафти на шельфі Північного моря, розпочата в 1970-х рр. За рахунок експорту нафти поступово збільшилися золотовалютні резерви держави, що сприяло деякому підвищенню курсу національної валюти.

Щорічні темпи зростання в галузі електротехніки, електроніки, хімії впродовж 1960-х рр. досягли 6 %, а в приладобудуванні – 8 %. В електронній промисловості значну роль відігравали компанія «International Computers LTD», в аерокосмічній та військовій – «Rolls-Royce», в засобах зв'язку – «British Telecom».

Зниження темпів зростання ВВП упродовж 1970–1980 рр. було спричинено енергетич-

ною кризою 1973–1975 рр., а також складним процесом пристосування економіки Великої Британії до структур ЄЕС через запізніле приєднання до цієї організації.

В результаті реалізації лейбористами політики націоналізації економіки до державного сектору були приєднані суднобудування, авіаракетне виробництво, автомобільна промисловість, низка підприємств станковиробництва, електроніки та ін. Були націоналізовані концерни «British Steel», «British Aerospace», «British Airways», транспортні організації та ін. Одним із напрямків політики лейбористського уряду в цей час була закупка державою контрольних пакетів акцій перспективних підприємств.

З приходом до влади консерваторів на чолі з Марґарет Тетчер (1979–1990) перевага надавалася політиці монетаризму. Було денаціоналізовано низку державних підприємств, розпродані приватному бізнесу родовища нафти та газу, контрольні пакети акцій компаній «British Aerospace», «British Airways», «British Freight Corporation», «British Telecom», «Rolls-Royce». Загалом було приватизовано близько 100 державних компаній, внаслідок чого державний сектор скоротився на дві третини. Виручка від реалізації активів денаціоналізованих компаній складала 80 млрд ф. ст.

Уряди консерваторів, що перебували при владі впродовж 18 років (1979–1997), зменшили ставки податків на прибуток, їм вдалося врегулювати інфляцію. В промисловості спостерігалася тенденція до прискорення темпів розвитку.

З 1993 р. економіка Великої Британії вступила в стадію тривалого підйому. До 2002 р. ВВП країни зростав у середньому на 2,8 % в рік, тоді як в Євросоюзі – на 2,4 %, а в державах Великої сімки – на 2 %. Головною рушійною силою економічного розвитку впродовж останніх десятиліть стало підвищення споживчого попиту з боку населення, що було наслідком збільшення його грошових доходів.

Важливим фактором, що сприяв поширенню попиту, було зростання рівня зайнятості населення. З 1995 по 2000 р. кількість робочих місць у країні зросла на 1,6 млн. Рівень інфляції в державі залишався доволі низьким – в середньому 2,5 %.

Завдяки сприятливій ситуації на ринках США та Західної Європи у 2000-х рр. Велика Британія значно збільшила об'єми експорту своїх товарів. Однак імпорт держави постійно перевищує її експорт (у 2007 р. – майже на третину). За експортом послуг Велика Британія посідає другу позицію в світі, поступаючись лише США.

Також Велика Британія посідає другу позицію в світі після США за обсягом зарубіжних інвестицій. У п'ятірку найбільших нафтогазових компаній світу за обсягом виручки входять «Royal Dutch-Shell Group» (2 місце), «British Petroleum» (4 місце) (2015, Forbes Globel 2000).

У десятку найбільших банків Європи входять HSBC (найбільший за величиною активів), «Barclays» (3 місце) «Royal Bank of Scotland» (6 місце) «Lloyds Banking Group» (9 місце) (2015, Forbes Global 2006); у трійку світових компаній роздрібної торгівлі входить «Tesco»; до системно важливих для світової економіки належать страхові компанії «Aviva» та «Prudential»; «Vodafone Group» є другою у світі за кількістю абонентів (533 млн – 2017 р.) компанією мобільного зв'язку; «Rio Tinto Group» – третя за розміром світова гірничорудна компанія; найбільшою британською електроенергетичною компанією є SSE; найбільшою британською і шостою світовою фармацевтичною компанією є «GlaxoSmithKline»; «Centrica» є найбільшим постачальником газу у Великій Британії; найбільшою оборонною компанією країни та третьою у світі за рівнем доходів є «BAE Systems» (2016, Defense News); другим за величиною у світі виробником тютюнової

продукції є «British American Tobacco»; шостою за величиною авіаційною компанією світу є «International Airlines Group» (до 2011 р. – «British Airways»).

В результаті світової фінансової кризи з кінця 2007 р. у Великій Британії спостерігається посилення інфляційних процесів в економіці. Банки знизили ліміт на кредитних картках своїх користувачів та збільшили ставки по іпотечних кредитах. З метою посилення довіри кредиторів та інвесторів були націоналізовані банки «Northern Rock» та «Bradford & Bingley». У 2009 р. обсяги ВВП країни зменшились на 4,9 %, у порівнянні з 2008 р. Лише з другого кварталу 2010 р. британська економіка відновила зростання.

Обсяг ВВП Об'єднаного Королівства, за даними Євростату (у поточних цінах), складав: у 1998 р. 1 трлн 280 млрд євро, у 2000 р. – 1 трлн 566 млрд, у 2005 р. – 1 трлн 799 млрд, у 2007 р. – 1 трлн 891 млрд, у 2008 р. – 1 трлн 879 млрд, у 2009 р. – 1 трлн 798 млрд, у 2010 р. – 1 трлн 833 млрд, у 2011 р. – 1 трлн 860 млрд, у 2012 р. – 1 трлн 885 млрд, у 2013 р. – 1 трлн 921 млрд, у 2014 р. – 1 трлн 980 млрд, у 2015 р. – 2 трлн 023 млрд, у 2016 р. – 2 трлн 060 млрд євро.

Важливою ознакою економічного розвитку Великої Британії у другій половині XX ст. стала зміна її зовнішньоекономічних орієнтирів. Якщо впродовж 1940–1950-х рр. пріоритетними були зв'язки з колишніми колоніями та США, то з 1970-х рр. відбулася переорієнтація на Західну Європу. Так, у 1950 р. близько 40 % експорту та імпорту держави припадало на країни, що розвиваються. Проте з приєднанням Великої Британії до ЄЕС відбувається переорієнтація її зовнішньоекономічної діяльності на Західну Європу, зумовлена також і остаточним розпадом колоніальної імперії. Частка ЄЕС в експорті країни збільшилася з 15 % в 1960 р. до 42 % в 1979 р., в імпорті – з 15 % до 43 %. Наприкінці 1990-х рр. 63 % британського експорту йшло на Західну Європу. Натомість зменшилася частка США у зовнішній торгівлі. Однак для Великої Британії партнерство з цією державою має більше значення, ніж з будь-якою державою ЄС. Адже понад 40 % накопичених прямих зарубіжних інвестицій Великої Британії зосереджено в США. Так само на США припадає близько 40 % прямих іноземних капіталовкладень у Великій Британії. Особливістю відносин Великої Британії з партнерами по ЄС є негативне сальдо по зовнішньоторговельних операціях з ними та позитивне по інвестиціях.

Обсяги британського зовнішньоторговельного обороту (товарами і послугами), за даними Євростату, складали: у 2006 р. – 1 трлн 196 млрд євро (експорт – 571,7 млрд, імпорт – 624,7 млрд), у 2007 р. – 1 трлн 170 млрд, у 2008 р. – 1 трлн 115 млрд, у 2009 р. – 933 млрд, у 2010 р. – 1 трлн 085 млрд, у 2011 р. – 1 трлн 176 млрд, у 2012 р. – 1 трлн 277 млрд, у 2013 р. – 1 трлн 265 млрд, у 2014 р. – 1 трлн 314 млрд, у 2015 р. – 1 трлн 467 млрд, у 2016 р. – 1 трлн 374 млрд євро (експорт – 665 млрд, імпорт – 709 млрд).

Основними імпортерами до Великої Британії у 2010 р. були: США – 14,71 %, Німеччина – 11,06 %, Франція – 8 %, Нідерланди – 7,79 %, Ірландія – 6,89 %, Бельгія – 4,65 %. Основними експортерами британських товарів у 2010 р. були: Німеччина – 12,87 %, США – 9,74 %, Китай – 8,88 %, Нідерланди – 6,94 %, Франція – 6,64 %, Бельгія – 4,86 %, Норвегія – 4,84 %.

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Після завоювання Англії данським королем Кнутом Великим у 1016 р. в Києві при дворі великого київського князя Ярослава Мудрого знайшли притулок сини англосаксонського короля Едмунда Залізнобокого Едвард і Едмунд.

Великий київський князь Володимир Мономах близько 1070 р. одружився з Гітою Уессекською, донькою останнього англосаксонського короля Гарольда. Гіта була матір'ю великого київського князя Мстислава Великого (1125–1132), який у західних джерелах, як і його дід, названий Гарольдом.

Один із перших описів України (Русі) в англійській історіографії дав філософ Роджер Бекон у своїй «Великій праці», написаній у 1266–1268 рр.

Першим англійцем, який здійснив подорож Україною і залишив про неї спогади, був капітан Джон Сміт. Втікши з татарського полону з Азова, він у 1603 р. проїхав через усю Україну, повертаючись до Англії, про що згодом описав у книзі «Справжні подорожі, пригоди та спостереження капітана Джона Сміта в Європі, Азії, Африці та Америці з 1593 по 1629 р.» (1630).

Про Україну як соціально-політичну реальність Європи Велика Британія добре знала принаймні з 20-х рр. XVII ст. Так, наприклад, англійський посол у Стамбулі Томас Роу протягом 1624–1626 рр. неодноразово доповідав у Лондон про активні дії козаків на Чорному морі та в районі Босфору, а битву османської ескадри з козацькими чайками поблизу Карахармана у серпні 1625 р. він за масштабом та значенням порівняв із грандіозною битвою при Лепанто 1571 р.

У 1630-х рр. Кембріджський університет закінчив майбутній ректор Києво-Могилянської колегії Інокентій Гізель, а в Оксфордському університеті навчалися діти старшини Немиричі.

Про події Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, якого у британських джерелах називали «козацьким генералом», регулярно писали англійські часописи «Le Mercure Anglais», «The Moderate Intelligencer», «Mercure Anglais». Так, наприклад, «Mercure Anglais» у випуску за 12.12.1648 р. вмістив досить докладний опис битв під Корсунем та при Жовтих Водах, наголосивши, що шляхетська республіка «впала в кров і пил під ноги козакам».

Як про встановлений факт можна говорити про те, що лорд-протектор О. Кромвель уважно стежив за Визвольною війною в Україні, вбачаючи в ній важливу ділянку всеєвропейського антикатолицького фронту. 1656 р. він послав до Бранденбурґа генерала Джефсона, на якого було покладене, поряд з іншими, завдання: за допомогою цієї сусідньої з Польщею протестантської держави налагодити зв'язок з Б. Хмельницьким.

Українські справи посідали значне місце в донесеннях своєму уряду англійського посла в Москві у 1704–1711 рр. лорда Ч. Вітворта. У своїх донесеннях Вітворт досить докладно інформував англійський уряд про дії українських козаків, керованих І. Мазепою, в Північній війні у 1704–1706 рр. Перехід Мазепи на бік шведів він пояснював тим, що козаки дуже цінують свою автономію та свої права, а царський уряд прагне позбавити їх усього цього, що викликало серед них велике невдоволення і спонукало гетьмана вступити в союз із Карлом XII.

Про значний інтерес Великої Британії до України у XVIII ст. свідчить також той факт, що переклад книги Гійома Левассера де Боплана «Опис України» видавався англійською мовою тричі – у 1704, 1752 і 1764 рр.

У 1770 р. Україною мандрував англієць Джозеф Маршалл, який в описі своєї подорожі наголосив, що «сучасне населення України – це цивілізований народ, найкращі хлібороби в усій Російській імперії», а також – що «не зустрічав жодної країни, яка була б так схожа на найкращі провінції Англії, як це зауважив на Україні».

У 1783 р. шотландець на російській службі Томас Маккензі за наказом графа Г. Потьомкі-

на заснував місто Севастополь і розпочав будівництво порту.

У 1790 р. шотландський інженер Чарльз Ґаскойн за дорученням російського уряду провів розвідку покладів залізної руди та кам'яного вугілля в районі Слов'яносербії і встановив їх величезні запаси. 1795 р. він розпочав проектування і будівництво металургійного заводу, довкола якого постало м. Луганськ. Протягом 1796 р. в Лисичому байраку була збудована перша в Україні вугільна шахта. Пошуком і розробкою вугілля для нового заводу займався англійський інженер Т. Ропер.

За часів Кримської війни (1853–1856) британська армія у складі антиросійської коаліції провела на території України ряд військових операцій: бомбардування Одеси, битва на Альмі, битва під Балаклавою, битва під Інкерманом у 1854 р. та багатомісячна облога і штурм Севастополя (1854–1855). Загальні втрати Британії в ході цієї війни склали 22,7 тис. осіб.

У другій половині XIX ст. Схід України почав приваблювати англійські капітали. У 1869–1872 рр. англійський інженер Джон Юз, отримавши від російського уряду концесії на будівництво металургійного заводу та видобуток вугілля, збудував металургійний завод (зараз – «Донецьксталь»), навколо якого згодом виникло ціле місто – Юзівка (зараз Донецьк). За 25 років підприємницької діяльності на шахтах Донбасу Дж. Юз вивіз до Англії 25 млн рублів золотом. Натомість усі англійські інвестиції у розвиток промисловості Півдня України у другій половині XIX ст. склали 23 млн рублів.

У Галичині на початку XX ст. за допомогою британського капіталу було засновано декілька нафтових товариств для експлуатації дрогобицького нафтового району: Англо-австрійське товариство в Тустановичах (1906), Англо-польське торговельне товариство (1908) та англійське акціонерне товариство у Львові (1912).

З кінця XIX ст. у Британії з'являються перші переселенці з України. У 1893 р. групи селян зі Львівщини зупинилися в Манчестері по дорозі до Північної Америки і вирішили залишитися на Британських островах, поклавши початок історії українців у Великобританії. У 1911 р. до Манчестера прибула ще одна група селян-заробітчан з Галичини (за переказами, близько 500 чоловік), частина яких, через брак коштів для подорожі до Америки, також вирішила залишитися в Британії.

Українець Антон Омельченко брав участь в англійській антарктичній експедиції Роберта Скотта, яка досягла Південного полюса Землі 18.01.1912 р., поступившись, однак, першістю норвежцям на чолі з Р. Амундсеном.

Після проголошення 20.11.1917 р. УНР уряд Великої Британії від тактики нейтрального спостереження за революційними подіями в Україні поступово перейшов до налагодження безпосередніх контактів з українським урядом. На початку грудня 1917 р. до Києва прибула англійська військова місія на чолі з генералом Бартером. Сподіваючись, що УНР вступить у війну на боці Антанти, Велика Британія де факто визнала УНР, призначивши 06.01.1918 р. свого офіційного представника при уряді УНР Джона Баґґе. Подальшому розвитку офіційних відносин УНР та Великої Британії завадила орієнтація українського уряду на укладення миру з Німеччиною. У березні 1918 р. військово-дипломатична місія Великої Британії залишила Україну.

У часи існування Української Держави в Києві, Одесі, Маріуполі, Бердянську та Миколаєві діяли консульські установи Великої Британії. У вересні 1918 р. Українська Держава направила дипломатичну місію до Великої Британії та США на чолі з Іваном Коростов-

цем, але вона не встигла розпочати свою роботу у зв'язку із поваленням гетьманської влади П. Скоропадського.

Невдовзі після оголошення про створення ЗУНР її уряд 20.11.1918 р. надіслав ноту міністрові закордонних справ Великої Британії Дж. Бальфуру, в якій повідомляв, що проти новоутвореної самостійної української держави Польща розпочала загарбницьку війну й просив використати британський вплив для її припинення. У грудні 1918 р. з метою вивчення ситуації на Галичині Тернопіль та Львів відвідала британська військово-дипломатична місія на чолі з полковником Джонсоном. Після зустрічей з поляками та українцями Джонсон запропонував англійське посередництво в мирних переговорах між сторонами. Після категоричних заперечень поляків англійська місія у січні 1919 р. була відкликана.

За часів Директорії УНР змогла відкрити своє Посольство у Великій Британії. Першим головою дипломатичної місії УНР у Лондоні був Микола Стаховський (призначений 23 січня, прибув у травні 1919). Проте Велика Британія, прихильна до російського білого руху, так і не визнала незалежності УНР. Також з осені 1920 р. до березня 1923 р. у Великій Британії діяла дипломатична місія ЗУНР, яку очолював Степан Томашівський, а потім Степан Витвицький.

У 1931–1940 рр. у Лондоні діяло засноване Яковом Макогоном Українське бюро, що ставило своїм завданням «сприяти українському народові, діючи як інформаційна установа, надавати решті світу, зокрема його англо-саксонській частині, вірогідну інформацію про Україну, її народ, культуру, економічні, релігійні та політичні прагнення…».

У 1932 р. група британських парламентарів внесла до Ліги Націй петицію стосовно української меншості в Польщі і запровадження автономії на території Східної Галичини. У 1935–1938 рр. у Лондоні діяло неформальне об'єднання британських політичних діячів ліберального напрямку, зацікавлених в українському питанні – Англо-український комітет. У 1935 р. Комітет видав брошуру «Українське питання та його значення для Великої Британії», що містила текст промови, яку 29 травня виголосив журналіст Ланселот Лоутон на зборах Комітету в приміщенні Палати громад, та уривки з міжнародних угод і договорів, у яких відзначався правовий статус українських етнічних територій.

У 1946–1949 рр. до Великої Британії прибули три великі групи українців: 3–6 тис. чол., які воювали у складі Другого польського корпусу під британським командуванням («Корпус Андерса»), близько 8,5 тис. колишніх вояків дивізії СС «Галичина» та 21 тис. українців з таборів для переміщених осіб у Німеччині й Австрії. До 1975 р. з Польщі та Югославії на запрошення чоловіків-українців до Великої Британії переїхали 1,5 тис. українок.

Посередницьку роль між українцями і британцями відіграли Англо-українське товариство, засноване 1953 р. та британсько-українське Товариство ім. Івана Мазепи (1967–1985). У 1975–1983 рр. з ініціативи Вільяма Вітлока у британському Парламенті була створена і діяла Англо-українська група.

У 1990 р. в Києві відбулася велика виставка британської промисловості й побутового життя, а столицю України відвідала М. Тетчер.

УКРАЇНСЬКО-БРИТАНСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Велика Британія визнала Україну як незалежну державу 31.12.1991 р. Дипломатичні відносини між двома країнами встановлено 10.01.1992 р. 19.01.1992 р. Генеральне консульство Великої Британії (відкрите в Києві у листопаді 1991) стало британським По-

сольством в Україні. Першим британським послом в Україні став Саймон Гіманс. Посольство України в Сполученому Королівстві розпочало свою роботу у вересні 1992 р., а першим українським послом було призначено професора Сергія Комісаренка.

Одним із перших кроків розвитку британсько-української взаємодії було започаткування міжпарламентського співробітництва обох держав. У британському парламенті в січні 1992 р. була утворена Багатопартійна парламентська група у зв'язках з Україною на чолі з Дж. Уілкінсоном. Суттєвим кроком на шляху продовження міжпарламентських контактів став візит делегації Верховної Ради України на чолі з її головою І. Плющем до Великої Британії в грудні 1993 р.

У лютому 1993 р., під час візиту президента України Л. Кравчука до Великої Британії, було підписано Договір про принципи взаємовідносин і співробітництва між Сполученим Королівством і Україною, Конвенцію про усунення подвійного оподаткування та низку британсько-українських угод.

05.12.1994 р. прем'єр-міністр Великої Британії Джон Мейджор поставив підпис під Меморандумом про надання гарантій безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що дозволило вивести українсько-британські відносини на новий рівень.

У квітні 1996 р. відбувся перший робочий візит до України прем'єр-міністра Великої Британії Дж. Мейджора, під час якого обговорювались проблеми інтеграції України до європейських структур та розширення НАТО на схід. У жовтні 2000 р. Україну відвідала спікер Палати громад Парламенту Б. Бутройд, яка висловила позицію британських парламентаріїв щодо поширення сфер співробітництва України з ЄС і залучення України до співробітництва в гуманітарній сфері.

Навесні 2002 р. Велика Британія разом із Швецією висунула ініціативу щодо встановлення відносин нового типу з майбутніми безпосередніми сусідами ЄС – Білоруссю, Молдовою та Україною. Результатом цієї ініціативи стало запровадження так званого «нового статусу сусідів», який викликав неоднозначні тлумачення серед українських політиків. Проте політика сусідства не сприймається у Лондоні як альтернатива членству України в ЄС.

Під час британського головування у Раді Євросоюзу в 2005 р. Україні було надано статус країни з ринковою економікою.

Стратегічний характер українсько-британських відносин було офіційно задекларовано під час робочого візиту президента України В. Ющенка до Великої Британії у травні 2008 р. На відміну від інших великих країн Європи, Велика Британія була активним прихильником надання Україні Плану дій щодо членства в НАТО ще на Бухарестському саміті у квітні 2008 р. 30.04.2008 р. у Палаті громад відбулися дебати щодо України, під час яких міністр у справах Європи МЗС Великої Британії Дж. Мерфі заявив: «У наших стратегічних інтересах, щоб Україна вчасно стала рівноправним членом ЄС».

Невдовзі після російсько-грузинської війни 2008 р. до Києва 27 серпня прибув міністр закордонних справ Великої Британії Д. Мілібенд з метою підтвердити зобов'язання Британії підтримувати Україну в її демократичному виборі та погодити спільні позиції щодо Росії. Під час візиту до Києва 06.10.2008 р. британський прем'єр-міністр Г. Браун підтвердив зобов'язання Великої Британії щодо забезпечення суверенітету і територіальної цілісності України.

У листопаді 2009 р. Велика Британія підтримала ініціативу української сторони щодо відновлення діяльності та підвищення рівня т. зв. «Групи друзів України» у складі відповідних

держав-членів ЄС як інструменту міжнародної підтримки європейської інтеграції України.

З початку російської збройної агресії проти України у 2014 р. Сполучене Королівство активно виступало на підтримку України, реалізувавши низку санкцій та обмежувальних заходів щодо Росії. Важливим елементом британської військово-технічної допомоги Україні є надання інструкторів для навчання підрозділів ЗСУ (2015 – 75 інструкторів, 2016 – 100).

Президент України П. Порошенко відвідував Велику Британію з візитами у 2014, 2017 рр., прем'єр-міністри України А. Яценюк у 2015 р., В. Гройсман – у 2017 р.

Двостороння договірно-правова база українсько-британських відносин станом на 2016 р. складається з 31 угоди, а також із 10 угод, щодо яких у липні 1999 р. оформлено правонаступництво України.

Торгівлі належить центральне місце в системі економічної взаємодії обох країн. Серед країн ЄС у 1990-і рр. Велика Британія була одним із головних торговельних партнерів України в Європі (після Німеччини, Італії та Австрії). Вирішальним у цьому плані виявився 1995 р., коли торговельний обіг з Великою Британією збільшився на 70 %.

Обсяги двосторонньої торгівлі товарами та послугами між Україною та Великою Британією, за даними Держстату України, складали у 2004 р. – 1 млрд 192 млн дол. США (експорт – 653 млн, імпорт – 539 млн), у 2005 р. – 1 млрд 432 млн, у 2006 р. – 1 млрд 826 млн, у 2007 р. – 2 млрд 368 млн, у 2008 р. – 3 млрд 575 млн, у 2009 р. – 2 млрд 203 млн, у 2010 р. – 2 млрд 484 млн, у 2011 р. – 2 млрд 970 млн, у 2012 р. – 3 млрд 148 млн, у 2013 р. – 3 млрд 526 млн, у 2014 р. – 2 млрд 581 млн, у 2015 р. – 2 млрд 208 млн, у 2016 р. – 2 млрд 024 млн дол. США (експорт – 771 млн, імпорт – 1 млрд 253 млн).

У 2014 р. основними товарами українського експорту до Великої Британії були: чорні метали (23,8 %), зернові культури (18,3 %), жири та олії (11,8 %).

Найбільшими торговельними партнерами України серед британських компаній є: «GlaxoSmithKline» (ліки), «British American Tobacco» та «Rothmans International» (тютюнові вироби), «Zeneca International» (сільськогосподарські хімікати), які через представницькі офіси своїх компаній в Україні налагодили збут товарів масового споживання.

Упродовж першого десятиліття української незалежності серед країн ЄС Велика Британія виступала другим, після Нідерландів, стабільним іноземним інвестором в Україні, демонструючи схильність до збільшення інвестицій. У 2016 р. Велика Британія була шостим інвестором за обсягом залучених в українську економіку інвестицій.

Станом на 31.12.2016 р. обсяг прямих інвестицій з Великої Британії в економіку України склав 2 млрд 046 млн дол. США, зокрема й 404 млн у 2016 р. Станом на початок 2010 р. британські інвестиції надійшли до 1193 українських підприємств. Натомість на території Сполученого Королівства було зареєстровано чотири підприємства з українськими інвестиціями (2012).

Науково-технічне співробітництво між Великою Британією та Україною розвивається в багатьох галузях. Знаковою для України подією стало підписання в Лондоні 21.07.1995 р. документів про передачу Україні англійської наукової антарктичної станції «Фарадей» та про співпрацю в галузі дослідження Антарктики. З 07.02.1996 р. Україна офіційно вступила у володіння цією станцією, що зараз носить назву «Академік Вернадський».

З 2005 р. Лондон став місцем проведення щорічних міжнародних конференцій «Український інвестиційний саміт» та «Український енергетичний саміт», організатором яких традиційно виступає компанія «Adam Smith Conferences» за сприяння Посольства України

у Великій Британії. Український інвестиційний саміт є найбільшою в світі інвестиційною конференцією по Україні.

Провідна роль у здійсненні співпраці між Великою Британією та Україною в культурній сфері належить Британській Раді, яка з 1992 р. працює в Україні і має представництва в Києві, Донецьку, Львові та Одесі.

Позиція Сполученого Королівства щодо України обумовлена тим, що Лондон виступає послідовним прихильником процесу поширення європейських інтеграційних процесів на схід, але негативно ставиться до поглиблення розвитку федералістських тенденцій, наявних в ЄС. Крім того, Велика Британія визнає особливу геостратегічну роль України на континенті, особливо після завершення чергової «хвилі» розширення ЄС у 2007 р. Усі британські уряди незмінно запевняли у своїй підтримці євроінтеграційних прагнень України.

Українська діаспора у Великій Британії у 2010-х рр. налічувала близько 30 тис. осіб., які мешкають головним чином в Ланкаширі, Йоркширі, центральній та південній частинах Англії, а також у Шотландії. Найчисленніші громади – в Лондоні, Манчестері, Бредфорді та Ноттінґемі. Кількість українців, які після 1991 р. приїхали до країни, не піддається оцінці.

Союз українців у Великій Британії (СУБ) є найчисельнішою українською громадською організацією у Великій Британії (близько двох тис. членів). У її власності знаходиться 35 будинків по всій території країни, в них розташовані українські клуби, школи українознавства та ін. З СУБ співпрацюють Об'єднання бувших вояків українців у Великій Британії та Організація українських жінок, під опікою якої знаходиться Музей народного мистецтва у Манчестері.

У Сполученому Королівстві також діє Об'єднання українців у Великій Британії (350 членів). Після набуття Україною незалежності Об'єднання подарувало українській державі будинок в Единбурзі, де сьогодні розташоване Генеральне консульство України. Організація також надала для довготермінового користування будинок, в якому на сьогодні функціонує консульський відділ Посольства України в Лондоні.

Активну участь у суспільному житті української громади Великої Британії беруть молодіжні організації Спілка української молоді та Пласт, які мають свої постійні літні табори «Верховина» та «Тарасівка». До наймолодших українських громадських організацій, навколо яких в основному об'єднуються українці четвертої хвилі міграції, можна віднести Українсько-британський сіті клуб (близько 500 членів).

За сприяння української діаспори в Лондоні було встановлено пам'ятники Вололдимиру Великому (1988), жертвам Голодомору (1983), пам'ятні дошки у Болтоні, Рочдейлі, Галіфаксі та ін. містах.

У Великій Британії діє дев'ять суботніх шкіл українознавства, де працює 70 вчителів і навчається понад 400 учнів. Більшість шкіл працюють при відділах СУБу. У 2007 р. відкрито кафедру україністики (очолює професор Рорі Фінін) у Кембріджському університеті. Також із 1979 р. в Лондоні діє Український інститут, який є філією Українського католицького університету.

Своєрідною платформою для поглиблення українсько-британського діалогу виступає Британсько-українське товариство (BUS), засноване 2007 р., яке має на меті поглиблення зв'язків між Україною та Сполученим Королівством в галузях науки, політики, бізнесу, освіти, культури. Товариство видає щомісячний англомовний часопис під назвою «Український діалог», спрямований на розповсюдження знань про події в Україні й на популяризацію її іміджу серед британської громадськос-

ті. BUS організовує лекції з української тематики в Британії, сприяє культурним обмінам між двома країнами, поглибленню міжурядових та ділових контактів, співробітництву між двома країнами, покращенню бізнес-клімату в Україні та просуванню України як привабливого інвестиційного партнера для британського та міжнародного бізнесу.

У Великій Британії з 1945 р. виходить україномовна газета «Українська думка», що є друкованим органом СУБ, та український суспільно-політичний, літературний і науковий часопис-місячник «Визвольний шлях», заснований у Лондоні в 1948 р. ОУН. У 1995 р. було створено київську філію редакції «Визвольного шляху», 2004 р. редакцію остаточно перенесено до Києва, з 2007 р. співвидавцем часопису став Національний університет «Києво-Могилянська академія». З 01.06.1992 р. по 29.04.2011 р. британська радіомовна станція BBC, у складі якої існувала українська редакція, у постійному щоденному режимі здійснювала радіомовлення українською мовою.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО у Великій Британії протягом 1986–2016 рр. були віднесені: геологічна формація Дорога Гігантів у графстві Антрім, що складається з біля 40 тис. зв'язаних базальтових колон; замок і кафедральний собор у м. Дарем (XI–XII ст.); ущелина Айрон-Брідж (XVIII ст.); королівський парк Стадлі і руїни Фаунтінського абатства (XVIII–XIX ст.); мегалітичні пам'ятки Стоунгендж, Ейвбері та прилеглі археологічні об'єкти (4–3 тис. до н. е.); замки та фортеці короля Едуарда I в Ґвінеді – Гарлех, Бомаріс, Карнарвон, Конві (XIII ст.); острови Сент-Кілда; Бленгеймський палац (XVIII ст.); Вестмінстерський палац, Вестмінстерське абатство і церква Св. Марґарити; м. Бат (XVIII ст.); Вали Адріана та Антоніна (II ст.); острів Гендерсон; Лондонський Тауер (XI ст.); Кентерберійський собор, абатство Святого Авґустіна і церква Святого Мартіна в Кентербері; Старе місто і Нове місто в Едінбурзі; «Приморський Ґрінвіч» (XVII ст.); пам'ятники неоліту на Оркнейських островах: Мейсхау, Мегаліти Стеннеса, Коло Бродгара, Скара-Брей; історичне м. Сент-Джордж і його укріплення (XVII–XX ст.) на Бермудських островах; гірничопромисловий ландшафт Бленавона (XIX ст.); фабричне поселення Нью-Ланарк (XVIII–XIX ст.); фабричне поселення Солтейр (XIX ст.); юрське узбережжя Дорсету і Східного Девону; фабрики в долині річки Дервент (XVIII–XIX ст.); королівські ботанічні сади в К'ю (XVIII–XX ст.); Ліверпуль – морське торгове місто (XVIII–XIX ст.); гірничопромисловий ландшафт Корнволлу і Західного Девона (XVIII–XIX ст.); акведук Понткісіллте (1795–1805); міст через затоку Ферт-ар-Форт (1882–1890) у Шотландії; печерний комплекс Горгема (Ґібралтар).

Також видатними пам'ятками Великої Британії є: Букінґемський палац (XVIII ст.); Британський музей; Лондонська національна галерея; Національна портретна галерея; Галерея «Тейт»; Тауерський міст (1894); собор Святого Павла (1708); Йоркський собор (1220–1472); Солсберійський собор (1220–1258) у якому знаходиться найстаріший в світі працюючий годинник (від 1386 н. е.); замок Варвік (XII–XIV ст.); Віндзорський замок (засновано в XI ст.); Гайд-парк; палац Холіруд в Едінбурзі (1128–1679); Ланкастерський замок (XII–XVIII ст.); будинок Шекспіра в Стратфорді-апон-Ейвоні; Трафальґарська площа; тунель під Ла-Маншем (Євротунель) (1994).

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 2005–2011 рр. включила: Велику хартію вольностей 1215 р.; найбільшу зі збережених середньовічних карт світу – Ґерефордську карту XIII ст.; документальний фільм «Битва на Соммі» 1916 р.; історико-етнографічні записи 1898–1951 рр. у Британській бібліотеці.

Електронні джерела:

Сайт прем'єр-міністра Великої Британії: www.number10.gov.uk

Сайт Парламенту Сполученого Королівства: www.parliament.uk

Сайт Національного статистичного офісу: http://www.ons.gov.uk/ons/index.html

Сайт Українці в Сполученому Королівстві: http://www.ukrainiansintheuk.info

Посольство Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в Україні: 01025, м. Київ, вул. Десятинна, 9; www.ukinukraine.fco.gov.uk

Посольство України у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії: 60 Holland Park, London WII 3SJ, United Kingdom; www.mfa.gov.ua/uk

Література:

Блэк Дж. История Британских островов. – СПб., 2008. – 540 с.

Дэниел К. Англия. История страны. – М. – СПб., 2008. – 480 с.

Грин Дж. Р. Британия. Краткая история английского народа: в 2-х т. – Минск, 2007. – Т. 1. – 719 с.; Т. 2. – 678 с.

Marr A.A History of Modern Britain. – L., 2009. – 632 р.

Великобритания: эпоха реформ / под ред. *Ал. А. Громыко*. – М., 2007. – 536 с.

Громыко А. Модернизация партийной системы Великобритании. – М., 2007. – 344 с.

Дилеммы Британии. Поиск путей развития / под ред. *Ал. А. Громыко, Е. В. Ананьевой*. – М., 2014. – 480 с.

Ломакин В. К. Внешнеэкономическая политика Британии. – М., 2004. – 287 с.

Крушинський В. Ю. Зовнішня політика Великої Британії (1997–2007). – К., 2015. – 175 с.

Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. – К., 2003. – 227 с.

Яковенко Н. Л. Велика Британія в міжнародних організаціях. – К., 2011. – 400 с.

Yakovenko N. Ukraine in British Concepts and Strategies of Foreign Policy, 1917-1922 and After // East European Quarterly. – 2003. – Vol. XXXVI, No 4. – P. 465–479.

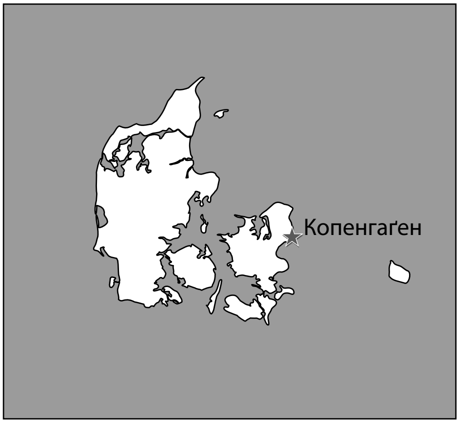
Сорока М. Українсько-британські взаємини першої чверті ХХ ст.: нова спроба визнання // Україна, українці, українознавство у ХХ ст. в джерелах і документах: зб. наук. пр. – К., 1999. – Ч. 2. – С. 547–556

Грубінко А. Українсько-британські відносини 1991–2004. – Тернопіль, 2005. – 336 с.

Покальчук Ю. Українці у Великій Британії. – Л., 1999. – 144 с.

Н. Л. Яковенко

ДАНІЯ

Сучасна назва держави: Королівство Данія (*дан.* Kongeriget Danmark).

Перша згадка про народ/країну в писемних джерелах. Перша відома згадка про народ данів відноситься до VI ст. Так, у роботі ґотського історика Йордана (бл. 500–560) «Про походження та історію ґотів» говориться, що «...дани... користуються серед усіх племен Скандії славою через свій виключний зріст», а у другій книзі «Війни з ґотами» Прокопія Кесарійського (490/507 – бл. 565) згадуються «племена данів», через землі яких пройшли герули.

У творі діяча каролінгського відродження Алкуїна (бл. 735–804) «Життя св. Віллиброрда» згадується, що англосаксонський місіонер Віллиброрд десь між 698 і 714 рр. відвідав «дикий народ данів». У першій частині «Анналів королівства франків», що писалася у 789–793 рр., під 777 і 782 рр. згадується король данів Зіґфрід (бл. 770–800).

Вперше назва Данії згадується у перекладеній уессекським королем Альфредом Великим (871–899/901) «Історії проти язичників» Павла Орозія. У вставленому до перекладу описі подорожі норвежця Оттара з Гологаланда до Англії зазначалося, що «Данія (Denamearc) була з лівого боку судна... І потім ще два дні він бачив по лівому борту від себе острови, що належать Данії».

Першою письмовою згадкою назви країни у межах Данії є рунічний напис на малому камені в Еллінзі, встановленому в середині X ст. данським королем Ґормом Старим: «Ґорм король зробив пам'ятний камінь на честь Тюри, своєї дружини, окраси Данії (tanmarkar)». На великому рунічному камені, встановленому Гаральдом I (бл. 958 – бл. 986), написано: «…Гаральд, який підкорив всю Данію (tanmaurk) і Норвегію, який хрестив данців (tani)».

Створення держави розпочалося за правління Ґодфреда (бл. 804–810). Першим об'єднав більшість данських земель та підкорив своїй владі дрібних князів Ґорм Старий (бл. 940 – бл. 958).

Незалежність: з часу створення централізованої держави.

Історичні назви держави: Королівство Данія (IX ст. – 1397); Королівство Данії, Норвегії і Швеції (1397–1523); Королівство Данії й Норвегії (1523–1814); Королівство Данія (з 1814).

Площа: 42895 км^2 (без Ґренландії та Фарерських островів), що дорівнює 7 % території України.

Населення: 5 млн 748 тис. осіб (на 01.01.2017, Данська статистика).

Очікувана тривалість життя при народженні: 80,8 р. (чоловіки – 78,8, жінки – 82,8) (2015–2016, Данська статистика).

Етнічний склад населення: данці – 86,9 % (хоча б один із батьків народжений у Данії і має данське громадянство); емігранти – 13,1 % (зокрема турки – 1,1 % населення, поляки – 0,8 %) (на 01.07.2017, Данська статистика).

Чисельність українців: 10,9 тис. емігрантів з України та їхніх дітей (на 01.07.2017, Данська статистика).

Столиця: Копенгаґен – 602 тис. осіб (з передмістями – 1 млн 295 тис. осіб). **Найбільші міста:** Оргус – 269 тис.; Оденсе – 176 тис.; Ольборґ – 113 тис. (на 01.01.2017, Данська статистика).

Державна мова: данська; німецька є регіональною в південній частині Ютландії.

Релігійний склад населення: лютерани – 79,1 %, (на 01.01.2013, Данська статистика), мусульмани – 3,7 % (2006, Міністерство інтеграції). За Євангельською Лютеранською церквою данського народу у Конституції закріплено статус державної Церкви.

Державний устрій: монархія. **Глава держави:** королева. **Глава уряду:** прем'єр-міністр (державний міністр).

Вищий законодавчий орган: Фолькетінґ (з 1953). Заснований 1849 р. як нижня палата Ріксдаґу, парламенту в 1849–1953 рр. Перший представницький орган данської аристократії – Данехоф – існував у XII–XIV ст., потім до 1660 р. – Ріґсрод (Державна рада).

Діюча Конституція прийнята 05.06.1953 р., перша Конституція Данії – у 1849 р.

Статус у відносинах з ЄС: член ЄС з 01.01.1973 р.; член Шенґенської зони з 25.03.2001 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: співзасновник ООН (1945); співзасновник Ради Європи (1949); співзасновник НАТО (1949); співзасновник Північної Ради (1952); співзасновник ОЕСР (1961); співзасновник ОБСЄ (1973); співзасновник СОТ (1995).

Розмір ВВП на душу населення у 2016 р. (в поточних цінах), за даними Євростату, склав 48400 євро (3 місце серед EU-28); за даними Світового банку – 53418 дол. (8 місце в світі); за даними МВФ – 53744 дол. (8 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Першими відомими під своїми іменами жителями території сучасної Данії були ґерманські племена кімврів і тевтонів, про яких згадують у своїх творах римські історики. У 450-х роках ґерманські племена ютів та англів, які тоді населяли Ютландію, розпочали переселення у Британію. В VI ст. з півдня Скандінавського півострова (з території сучасної Швеції) в Ютландію прийшло плем'я данів, яке почасти витіснило, а почасти асимілювало ютів.

У середині VIII ст. дани спорудили систему оборонних валів, що захищала Ютландію з півдня – Даневірке. На початку IX ст. король південної Данії Ґодфред успішно протистояв тиску франків з півдня.

У першій половині IX ст. дани розпочали набіги на Британію. У 865 р. в Східній Англії висадилась т. зв. Велика язичницька армія вікінґів із Данії. Посилена новими загонами у 871 та 877 рр., армія данських вікінґів завоювала королівства: Нортумбрію, Східну Англію, Мерсію. Значна частина військ почала селитися на завойованих територіях. Просування данів зупинив король Уессексу Альфред Великий. Договором 886 р. були встановлені кордони між їхніми володіннями і юридично започатковано існування Данелаґу як особливого державного утворення з власним правом. Політичної

єдності між різними територіями Данелаґу не було, тому протягом першої половини X ст. ці території були поступово підкорені англійськими королями.

Сучасна данська монархія веде відлік від Ґорма Старого, який правив у середині X ст. За правління Гаральда I Синьозубого в цілому завершилося формування Данської централізованої держави, з 960 р. він розпочав навернення данів у християнство.

За правління Свена I Вилобородого (986–1014) після виграної морської битви при Сволдері у 1000 р. Норвегія фактично стала частиною Данської держави. З 991 р. дани поновили напади на Англію. Щоб виплачувати викуп данським вікінґам, англійські королі запровадили перший прямий податок у Британії – «данські гроші». Ці напади тривали регулярно, поки у 1013 р. Свен I не здійснив масштабне вторгнення в Англію і не був проголошений її королем. Притік срібла з Англії суттєво зміцнив могутність Данії, сприяв зростанню міст, будівництву церков. Таким чином, Свен I створив державу, яка об'єднала увесь північний захід Європи: Данію, Норвегію та Англію. Ця велетенська держава існувала до 1035 р. – кінця правління короля Кнуда Великого. Епоха данських королів в Англії закінчилася після смерті у 1042 р. Гардекнуда.

У 1130–1150-х рр. у Данії йшла затята міжусобна боротьба між різними родами знаті. Лише за правління Вальдемара I Великого (1157–1182) розпочалося зміцнення її військово-політичної могутності. Була посилена королівська влада, розширена податкова база, споруджені постійні фортеці, підкорений о. Рюґен. За часів правління його синів до Данії були приєднані: за Кнуда VI (1182–1202) – Померанія та Мекленбурґ, за Вальдемара II Переможного (1202–1241) – Любек, Гольштейн, Естонія. Проте у 1223 р. Вальдемар був підступно захоплений у полон графом Генріхом Шверинським і як викуп був змушений віддати більшу частину зайнятих Данією німецьких земель. Також за Вальдемара II був проведений перший офіційний поземельний перепис (1231), був створений кодифікований «Закон Ютландії» (1241).

У період з 1241 по 1330 р. відбувалося поступове ослаблення централізованої королівської влади через роздачу нових князівських ленів представникам данської та німецької аристократії, у тому числі – і під заклад, встановлення магнатами контролю над королівською системою судочинства та ухваленням нових законів, протистояння з духовною владою. Декілька данських королів цього часу було вбито, а в 1320 і 1326 рр. данська аристократія змушувала новообраних королів підписувати зобов'язання, що фактично позбавляли їх влади. З 1332 по 1340 рр. Данія взагалі обходилася без короля, державні інститути припинили функціонувати, а більшість країни була віддана в заклад гольштейнським графам.

Лише королю Вальдемару IV Аттердаґу (1340–1375) вдалося відновити територіальну єдність країни і зміцнити авторитет королівської влади. Він зміг викупити більшість закладених попередниками данських земель, збудував ряд прикордонних фортець, провів нові дороги, створив самодостатню військову і адміністративну систему, ядро якої складали палаци з їх управителями, зумів налагодити ефективну систему взаємодії з Церквою та аристократією, перетворив королівську раду на державну із розширенням представництва.

Вальдемар повернув Данії Шлезвіґ, Сканію, о. Зеландія, завоював о. Ґотланд, натомість продав Тевтонському ордену Естонію. Проте у боротьбі за встановлення панування над Балтікою він зіткнувся з коаліцією Ганзи, Швеції та Норвегії. У вирішальній війні 1368 р. союзники перемогли. Данія втратила частину територій, а за Штральзундським миром 1370 р.,

ганзейці отримали право вільної торгівлі на території Данії і провінцію Сканія.

Після смерті Вальдемара, який не залишив спадкоємця по чоловічій лінії, королем Данії було обрано сина його доньки Марґрете Олафа ІІ (1376–1387). Після смерті його батька, норвезького короля Гокона Маґнуссона, він став і норвезьким королем (1380–1387), об'єднавши обидві корони в унії. Марґрете спочатку була регентшею при своєму малолітньому синові, а після його передчасної смерті стала королевою Данії (1387–1396) та Норвегії (1387–1389). У 1389 р. Марґрете обрала спадкоємцем норвезького трону свого семилітнього внучатого племінника Еріка Померанського, який і став королем Норвегії (1389–1442). У 1389 р. до Марґрете по допомогу звернулося шведське дворянство. Розбивши війська короля Швеції Альбрехта Мекленбурзького, Марґрете стала королевою Швеції (1389–1396).

Після укладення Кальмарської унії Ерік Померанський був проголошений королем Данії та Швеції (1396–1439). До складу об'єднаної країни також входили Ісландія, Фарерські острови та Ґренландія. Марґрете була фактичною правителькою усіх трьох королівств до своєї смерті у 1412 р. Суть її внутрішньої політики зводилася до зменшення ролі аристократії (заборона на будівництво дворянством укріплень з 1396 р. тощо), а зовнішньої – до уникнення входження до союзів, які зобов'язують брати участь в іноземних війнах.

За правління Еріка Померанського Данія у боротьбі з герцогами Гольштейну втратила Шлезвіґ, проте після перемоги над Ганзою, у 1428 р., було введене мито за прохід кораблів через протоку Зунд (збиралося до 1857 р.). У 1433 р. Ерік зробив Копенгаґен столицею замість Роскілле.

В 1430-х роках данська Державна рада (Ріксрод) стала на один рівень із королівською владою. Вплив Ріксроду посилився настільки, що у 1439 р. він змістив короля Еріка. Такий високий статус Ріксроду, включно з правом обирати короля та вводити податки, зберігався до 1660 р.

Поразка данського війська у битві зі шведами при Брункеберзі 10.10.1471 р. стала серйозним кроком до звільнення Швеції від данського впливу. Прагнучи відновити контроль над Швецією, Крістіан ІІ у 1520 р. розбив шведську армію, оволодів Стокгольмом та проголосив себе королем Швеції. Проте у результаті повстання шведи звільнилися від панування данців і в 1523 р. розірвали Кальмарську унію.

За Фредеріка І (1524–1533) дворянство отримало необмежені права над своїми селянами, включаючи повну поліцейську владу, право звинувачувати й карати. У цей час в країні почало активно поширюватися лютеранство. Новим королем став лютеранин Крістіан ІІІ (1536–1559), який розпочав у країні Реформацію. Усі католицькі єпископи були заарештовані, їхні замки та маєтності конфісковані на користь корони. У 1537 р. основою Церкви були проголошені догмати лютеранства та встановлені нові правила церковної ієрархії. Король став главою Данської Лютеранської церкви, тепер він призначав єпископів. Данською мовою почали проводити богослужіння та видавати багато духовної літератури, що сприяло розвитку національної культури.

У XVI ст. розпочалася серія війн зі Швецією за панування на Балтиці та контроль над Норвегією: Північна семилітня війна (1563–1570), потім Кальмарська війна (1611–1613), що завершилися виплатами Швецією контрибуції Данії.

Піку своєї могутності Данія досягла за Крістіана IV (1588–1648). Тоді були засновані Данська Ост-Індська (1616) та Данська Вест-Індська (1625) компанії, був модернізований військовий і торговий флот, почала

створюватися професійна армія, Данія набула свою першу заморську колонію – Транкебар в Індії (1620).

Проте участь Данії у Тридцятилітній війні на боці протестантського табору дорого коштувала країні. У 1627 р. імператорське військо під командуванням А. Валленштейна захопило Шлезвіґ, Гольштейн, а потім і Ютландію, які два роки страждали від грабунку та контрибуцій. Пообіцявши надалі не втручатись у німецькі справи, Крістіан IV вийшов із війни без територіальних втрат. У 1643 р. шведські війська під командуванням маршала Леннарта Торстенссона знову захоплюють Шлезвіґ, Гольштейн та Ютландію. За миром 1645 р., Данія втратила о. Ґотланд і Езель, норвезькі провінції Ємтланд і Гер'єдален та звільнила Швецію від сплати зундського мита.

У 1576 р. данський астроном Тихо Браге збудував першу в Європі обсерваторію – «Ураніборґ», де розпочав перші систематичні астрономічні спостереження, а в 1637–1642 рр. у Копенгаґені була збудована перша в Європі урядова обсерваторія – Кругла вежа.

У 1650-х рр. лише 6 % селян були власниками своїх господарств, інші були фестерами (тримачами землі), проте більшість господарств були достатньо великими, щоб продавати надлишки продукції, а селяни зазвичай пожиттєво володіли орендованою землею. Дворянству належало 44 % земельних володінь, королю – 44 %, Церкві – 6 %. Данське дворянство було вкрай малочисельним, але, на відміну від більшості країн Європи, у цьому середовищі майже не було безпомісних дворян.

Прагнучи реваншу, данський король Фредерік III (1648–1670) у 1657 р. розпочав зі Швецією війну. Проте шведи змогли зайняти Ютландію, і коли Карл X по льоду перейшов протоку Малий Бельт і раптово з'явився під стінами Копенгаґена, Данія попросила миру. За Роскілльським миром 28.02.1658 р., Швеція отримала три провінції на півдні півострова – Сканію, Галланд і Блекінґе, які з X ст. належали Данії, острів Борнгольм на Балтиці та норвезькі провінції Богуслен і Треннелаґ.

У 1658 р. Карл X, війська якого продовжували залишатись у Ютландії, розпочинає нову війну проти Данії. Проте запеклий опір оборонців Копенгаґена та військова допомога німців і голландців призводять до укладення 27.05.1660 р. Копенгаґенського миру, який встановив кордони між Данією і Швецією, що фактично існують до сьогодні. За договором, Швеція повернула Данії Борнгольм, а Норвегії – Треннелаґ.

У 1660 р. Фредерік III здійснив державний переворот і встановив режим абсолютної монархії. Під тиском короля, бюргерства й духовенства дворяни були змушені погодитися на перетворення виборної монархії на спадкову. Державна рада була скасована, проте після цих подій станові збори не скликалися. Система абсолютизму була закріплена королівським законом 1665 р., який визначив, що будь-яка законотворчість, введення податків, призначення чиновників і виконання функцій вищої судової влади є невід'ємними прерогативами короля.

У другій половині XVII ст. Данія продовжила розширення своїх заморських володінь, здобувши форт Крістіансборґ (1658) на Золотому Березі та острови Санта-Крус (1665) і Сент-Джон (1683) у Карібському морі. У 1721 р. почалася колонізація Ґренландії.

За Крістіана V (1670–1699) у 1683 р. був прийнятий перший загальноданський кодекс – Данський закон, а в 1688 р. складено детальний земельний кадастр. Війна зі Швецією 1675–1679 рр. за повернення Сканії завершилася безрезультатно.

У 1702 р. Фредерік IV скасував кріпацтво, але Крістіан VI у 1733 р. відновив його. Заборона селянам залишати свої господарства

була відмінена лише 1788 р. Данія першою з європейських країн актом від 1792 р. відмінила торгівлю невільниками у своїх колоніях.

У ході наполеонівських війн англійці двічі силою зброї намагалися схилити нейтральну Данію на свій бік. У запеклій морській битві поблизу Копенгаґена 02.04.1801 р. данці зазнали поразки, а 02–05.09.1807 р. англійський флот піддав Копенгаґен жорстокому обстрілу. Данський флот був конфіскований англійцями, а Данія уклала з Францією військовий союз. Після поразки Наполеона, за умовами Кільських мирних договорів 1814 р., Данія втрачала на користь Англії о. Гельґоланд та поступалася Швеції Норвегією.

З 1830-х рр. ліберали почали просити короля дарувати конституцію, у 1846 р. вони створили Товариство друзів селян. Поступово створювалася демократична система управління на місцях: у 1831 р. в чотирьох частинах королівства (Шлезвіґ, Гольштейн, Ютландія та острови) були створені станові збори з дорадчими функціями.

Революційні події 1848 р. в Європі пришвидшили реформу політичної системи Данії, яка перетворилася на конституційну монархію. У 1848 р. було запроваджене загальне виборче право для чоловіків (за наявності майнового цензу) та скликані Установчі збори, які ухвалили конституцію, 05.06.1849 р. підписану Фредеріком VII. Конституція передбачала створення двопалатного парламенту, незалежний статус суддів, основні громадянські свободи.

Водночас у 1848 р. станові збори Шлезвіґу та Гольштейну, у яких переважало німецьке дворянство, взяли курс на вступ у Німецький союз. Данський уряд погодився на унезалежнення Гольштейну, але не Шлезвіґу. У квітні 1848 р. данські війська розбили шлезвіґ-гольштейнські і зайняли усю територію Шлезвіґу до Даневірка. Підтримка герцогств Пруссією призвела до продовження війни, що закінчилась у 1851 р. відновленням Данією контролю над Шлезвіґом та окупацією Гольштейну Пруссією й Австрією.

Ухвалення в 1863 р. спільної для Данії та Шлезвіґу Конституції дало німцям підстави розпочати війну та окупувати Шлезвіґ і Ютландію. За Віденським миром 30.10.1864 р., Данія поступилася Пруссії й Австрії герцогствами Лауенбурґ, Гольштейн і Шлезвіґ. Після цього Данія остаточно перетворилася на малу європейську державу.

У другій половині XIX ст. економічний розвиток Данії прискорюється. У 1847 р. була збудована перша залізниця, а в 1913 р. – довжина залізничних ліній країни вже складала майже 4 тис. км. У 1850-х рр. з'явилися перші приватні банки, а в 1862 р. вступив у силу закон про свободу підприємництва. Станом на 1914 р. в країні існувало 83 тис. промислових підприємств.

Також у країні було проведено великі роботи з окультурювання та меліорації земель. Якщо у 1861 р. сипучі піски, дюни, болота, верескові пустища складали 34,5 % території країни, то вже у 1907 р. неокультурені землі складали лише 18,4 % її території.

Наприкінці XIX ст. в Данії було ухвалено ряд соціальних законів. У 1891 р. – про право громадян від 60 років на державні виплати по старості, у 1892 р. – про лікарняні каси, у 1907 р. – про виплату допомоги по безробіттю. Данія стала першою в світі країною, яка закріпила за всіма своїми громадянами право на державне пенсійне забезпечення по старості без утиску громадянських прав.

У політичній системі країни з'явилися політичні партії: у 1849 р. – консервативна партія Хейре, що представляла інтереси великих землевласників, у 1870 р. – ліберальна партія Венстре, що спиралася на сільське населення та ліберально налаштовану інтелігенцію, у 1871 р. – Соціал-демократична партія Данії, що спиралася на профспілки.

Починаючи з 1901 р., була запроваджена процедура таємного голосування на виборах, а король Крістіан IX погодився на формування уряду парламентським шляхом. Конституція 1915 р. запровадила загальне виборче право, поширивши його на жінок.

У роки Першої світової війни Данія зберігала нейтралітет. У 1917 р. на першому всенародному референдумі громадяни схвалили продаж США останньої тропічної колонії – Данської Вест-Індії. У 1918 р. Ісландія була визнана повністю суверенною державою в особистій унії з Данією, натомість у 1920 р., за результатами плебісциту, до складу Королівства було приєднано Північний Шлезвіґ.

На початку Другої світової війни Данія оголосила про свій нейтралітет, проте 09.04.1940 р. була окупована військами нацистської Німеччини. В обмін на збереження за Данією формального суверенітету уряд відмовився від збройного опору і капітулював. Усі конституційні органи влади продовжили своє функціонування. 29.08.1943 р., після декількох місяців страйків, акцій саботажу, демонстрацій та вуличних безладів у ряді міст країни, уряд, парламент і король, відмовившись від німецьких вимог введення смертної кари та взяття заручників, припинили свою діяльність. У країні був оголошений надзвичайний військовий стан, виконавча влада формально перейшла до вермахту, але данські урядові інституції продовжили функціонувати на чолі з міністерськими чиновниками. У країні розгорнувся рух Опору. Повне визволення всієї території Данії завершилося 05.05.1945 р.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

Після визволення Данії від німецької окупації було створено тимчасовий уряд із представників ключових політичних партій та угруповань руху Опору, який після парламентських виборів 30.10.1945 р. змінив праволіберальний уряд під проводом партії Венстре, очолюваний Кнудом Крістенсеном.

За формою державного правління Данія є конституційною монархією. 05.06.1953 р. була прийнята нова Конституція, яка: запровадила право спадкування престолу і по жіночій лінії; скасувала верхню палату парламенту – Ландстінґ; встановила інститут референдуму, через який обов'язково мали бути проведені всі наступні конституційні зміни, і, на вимогу третини членів Фолькетінґу, могли бути винесені закони, ухвалені за звичайною парламентською процедурою; запровадила посаду омбудсмена. Ґренландія з колонії була перетворена на звичайну данську територію й поділена на амти (округи), було закріплене самоврядування Фарерських островів. Причина зміни порядку наслідування престолу полягала в тому, що у короля Фредеріка IX (1947–1972) не було синів. З 1972 р. главою держави є королева Марґрете II.

За конституцією, монарх наділений широкими повноваженнями, але фактично – його влада є обмеженою. Монарх призначає й звільняє членів уряду й вищих посадових осіб, відкриває парламентські сесії, має право розпускати парламент. Він затверджує закони, а в перервах між сесіями сам видає законодавчі акти тимчасового характеру, є верховним головнокомандувачем збройних сил, за погодженням із парламентом здійснює зовнішньополітичні повноваження, має право амністії й помилування. Проте, усі монарші акти мають бути скріплені підписом прем'єр-міністра або відповідного міністра, які несуть за них відповідальність перед парламентом.

Виконавча влада в Данії номінально також належить монарху, але він реалізує її через Державну раду, що складається з монарха, спадкоємця престолу, прем'єр-міністра та міністрів. При цьому прем'єр-міністр і галузе-

ві міністри формують уряд – Раду міністрів. Міністерства наділені достатньою самостійністю у проведенні власної політики, що пояснюється коаліційним характером формування уряду, при якому представники різних партій, що входять до правлячої коаліції, отримують контроль над певними відомствами.

Монарх призначає та звільняє з посади прем'єр-міністра й міністрів, визначає повноваження членів Державної ради. Але королева може сформувати лише той уряд, який має підтримку більшості депутатів парламенту. Державна рада виступає ініціатором законопроектів. Крім того, уряд має право у період між сесіями парламенту приймати тимчасові правові акти, що набувають чинності після їх оприлюднення, але підлягають схваленню чи відхиленню парламентом на найближчій сесії. Державна рада може самостійно здійснювати реорганізацію структури виконавчої гілки влади, розпускати старі та створювати нові відомства. Рада міністрів підзвітна парламенту, а міністри особисто несуть відповідальність за діяльність своїх міністерств.

Законодавча влада здійснюється спільно монархом та Фолькетінґом, до складу якого входить 179 депутатів, які обираються на чотири роки. 135 депутатів обираються на основі пропорційного представництва, 40 депутатів – за партійними списками. Виборчий бар'єр складає 2 %. Ґренландія та Фарерські острови представлені у парламенті кожен двома депутатами.

Лише Фолькетінґ може встановлювати податки, приймати рішення щодо державних позик, затверджувати державний бюджет. Рада міністрів формується тією партією чи коаліцією партій, які мають більшість місць у парламенті. Фолькетінґ може висловити вотум недовіри як окремим членам уряду, так і Раді міністрів в цілому. Він також може притягнути міністрів до судової відповідальності. З цією метою створено спеціальний орган – Високий суд королівства, до складу якого входять 15 найстаріших за віком суддів Верховного суду та 15 суддів, які обираються парламентом на 6 років.

Ключовими партіями сучасної політичної системи Данії є ліберальна партія Венстре та партія Соціал-демократи Данії (СДД).

Венстре постійно представлена у парламенті з 1884 р. та здобувала найбільше голосів на виборах у 1884–1906, 1910, 1915–1920, 2001–2011 рр. Представники партії очолювали уряд у 1901–1909, 1910–1913, 1920–1924, 1926–1929, 1945–1947, 1950–1953, 1973–1975, 2001–2011 рр. Партія активно підтримувала вступ Данії до ЄС.

СДД постійно представлена в парламенті з 1884 р. та здобувала найбільше голосів на виборах у 1909, 1913, 1924–1998 рр. Представники партії очолювали уряд у 1924–1926, 1929–1942, 1945, 1947–1950, 1953–1968, 1971–1973, 1975–1982, 1993–2001 та 2011–2015 рр. Схвалена 1977 р. програма проголосила метою побудову соціалізму шляхом досягнення солідарності та спільних інтересів. Очолювані СДД уряди відігравали визначальну роль у створенні данського варіанту соціальної держави, яка забезпечила населенню високий рівень життя.

Націоналістична права Данська народна партія (ДНП, 1995) виступає проти збільшення в країні кількості іммігрантів. У парламенті представлена з 1998 р. На виборах у 2001, 2005, 2007, 2011, 2015 рр. стабільно займала третє місце у Фолькетінґу.

З 1906 р. постійно представлена у парламенті соціал-ліберальна партія Радикальна Венстре (1905). Партія виступає за максимальну свободу особистості, протидію суспільній та політичній централізації, концентрації державної влади і капіталу, формуванню великих економічних метрополій. У зовнішній політи-

ці у 1960–1980-і рр. була проти участі Данії у НАТО та ЄС. У 1909–1910, 1913–1920, 1968–1971 рр. її лідери очолювали уряд.

Консервативна народна партія була створена в результаті об'єднання у 1915 р. другої партії Хейре (1881–1915) з поміркованими лібералами. Друга Хейре була постійно представлена в парламенті з 1884 р., а КНП – з 1918 р. Партія виступає за недоторканність приватної власності, вільну конкуренцію, проти втручання держави в економіку, за зменшення податків на підприємства та фірми і збільшення податків на споживачів. У 1982–1993 рр. її лідер Поуль Шлютер очолював уряд.

Спровоковані економічними труднощами широкомасштабні виступи широких верств данських найманих працівників у квітні 1956 р. (13.04.1956 р. відбулася найбільша в історії країни демонстрація перед палацом Крістіансборґ у Копенгагені за участю 150–200 тис. осіб) призвели до тимчасового посилення впливу Комуністичної партії Данії, очолюваної Акселем Ларсеном, та радикалізації профспілок. Проте введення восени того ж року радянських військ до Угорщини й пов'язаний із його оцінкою розкол у КПД (в лютому 1959 р. А. Ларсен і його прибічники створили Соціалістичну народну партію, критично налаштовану щодо СРСР), а також ухвалення нового пенсійного законодавства, сприяли поступовому зняттю соціальної напруги.

СНП з 1960 р. постійно представлена в парламенті. Шлях до соціалізму вбачає у демократизації органів державної влади та розбудові громадянського суспільства. Вимагає справедливого розподілу доходів, податкової реформи на користь малозабезпечених верств населення. У зовнішній політиці в 1960–1980-х рр. вимагала виходу Данії із НАТО, відмови від вступу в ЄС та проголошення державного нейтралітету.

З 1994 р. у парламенті постійно представлений Червоно-зелений альянс, утворений 1989 р. КПД, Лівими соціалістами та Соціалістичною трудовою партією. Червоно-зелені виступають проти тісної інтеграції Данії у ЄС, проти НАТО, за скорочення робочого тижня, проти приватизації державних підприємств та зменшення витрат на соціальні потреби, за введення вільного в'їзду для біженців. До утворення коаліції КПД проходила до парламенту на виборах у 1932–1939, 1945–1957, 1973–1977 рр., а Ліві соціалісти на виборах у 1968, 1975–1984 рр.

На виборах 2007 та 2011 р. до парламенту пройшли представники новоствореного Ліберального альянсу (2007).

Наприкінці 1960-х рр. у Данії зросла роль екологічного руху. Під його тиском 1971 р. було створене міністерство з боротьби із забрудненням. У 1974 р. було ухвалено перший данський Закон про захист навколишнього середовища, що передбачав санкції проти порушників, а в 1975 р. – аналогічний закон про забруднення морського середовища.

Бурхливий розвиток молодіжних рухів і субкультур у другій половині 1960-х рр. призвів до створення в 1971 р. в казармах у старій частині Копенгаґена «вільного міста Хрістіанія» – слабо контрольованого державою молодіжного кварталу.

Важливою внутрішньополітичною проблемою данського суспільства стала інтеграція іноземців, кількість яких зросла з 2 % у 1984 р. до 4,5 % у 1998 р. Таке стрімке зростання, особливо – діаспор із позаєвропейських країн, їх замкнутість та прагнення протистояти асиміляції призвели до посилення у данському суспільстві ксенофобських і расистських настроїв, виразниками яких є Партія прогресу, Данський союз та ДНП. У 1986 р. було ухвалено Закон про іноземців, що суттєво обмежив міграцію. Після сутичок груп емігрантської молоді з поліцією у 1997 р. закон було зроблено ще жорсткішим. У той же час, спроби уряду П. Шлютера обме-

жити наплив біженців у адміністративному порядку в обхід закону (т. зв. «тамільська справа») призвели до його відставки у 1993 р., судового розгляду та покарання винних.

На парламентських виборах 2001 р. суттєвої поразки зазнала СДД, очолювана Поулем Нюрупом Расмуссеном. Вона вперше з 1920-х рр. зайняла друге місце за кількістю місць у парламенті (52 мандати), опинившись позаду Венстре (56 місць). Це дозволило лідеру лібералів Андерсу Фоґу Расмуссену сформувати двопартійний уряд лібералів і КНП (22 мандати), який заручився парламентською підтримкою з боку ДНП (16 мандатів). В опозиції, окрім соціал-демократів, опинилися СНП (12 депутатів), Радикальна Венстре (9 місць) та ЧЗА (4 депутати).

Уряд А. Фоґа Расмуссена (2001–2009) посилив заходи, спрямовані на інтеграцію іноземців (фактично – було скасовано надання політичного притулку), та здійснював політику, спрямовану на активізацію ділової активності в країні: знизив податки, скоротив соціальні витрати, послабив стандарти із захисту довкілля. Суперечки в данському суспільстві викликало спрямування данського військового контингенту до Іраку 2003 р. в рамках антитерористичної операції США.

Політика «затягування пасків» призвела до радикалізації настроїв виборців як на правому, так і на лівому флангах політичного спектру. Це засвідчили парламентські вибори 2005 р. Хоча Венстре (52 мандати) і КНП (18 мандатів) погіршили свої позиції, проте уряд А. Фоґа Расмуссена продовжив діяльність, адже ДНП, що підтримувала їх, суттєво збільшила своє представництво, отримавши 22 мандати. Одночасно ще більше послабилися позиції соціал-демократів (47 мандатів) та СНП (11 мандатів), зате Радикальна Венстре змогла провести до парламенту 17 депутатів та ЧЗА – 6.

Хоча тенденція радикалізації електорату на обох полюсах політичного спектру збереглася і на виборах 2007 р., їхні результати засвідчили зсув вліво настроїв більшості виборців. У результаті Венстре зберегла за собою лише 46 депутатських мандатів. Проте, вдалося втримати свої позиції КНП – 18 мандатів, і ще більше посилила своє представництво ДНП – 25 мандатів. В результаті А. Фоґ Расмуссен зміг знову сформувати кабінет спільно з КНП і за підтримки ДНП. А СНП, якій вдалося вдвічі збільшити своє представництво, здобувши 23 мандати, разом із СДД (45 мандатів) залишилися в опозиції.

Після відставки А. Фоґа Расмуссена з посади прем'єр-міністра Данії у зв'язку з його обранням на пост генерального секретаря НАТО (2009) данський уряд очолив Ларс Люкке Расмуссен (2009–2011). Слід зауважити, що всі три данські прем'єр-міністри з прізвищем Расмуссен не пов'язані між собою жодними родинними зв'язками. Продовжуючи політику недопущення в країну неконтрольованого потоку мігрантів, уряд Л. Люкке Расмуссена відновив у травні 2011 р. прикордонний контроль на кордонах зі Швецією та Німеччиною.

На парламентських виборах 2011 р., незважаючи на те, що ліберальна Венстре здобула найбільше мандатів – 47, урядову коаліцію сформували ліві політичні сили на чолі з СДД (44 мандати, найгірший результат в історії партії) за участі Радикальної Венстре – 17, СНП – 16, ЧЗА – 12 та менших партій, а ліберальні й консервативні сили – ДНП (22 мандати), Ліберальний альянс (9 мандатів), КНП (8 мандатів) разом з Венстре – опинилися в опозиції. Лівий уряд у 2011 р. очолила лідер СДД Гелле Торнінґ-Шмідт, перша жінка на цій посаді. Її політичний курс передбачав збільшення соціальних витрат і цілковиту відмову від вступу до Європейського валютного союзу, вже не кажучи про запровадження готівкового євро.

На парламентських виборах 2015 р., попри збільшення представництва СДД до 47 та ЧЗА до 16 мандатів, у цілому блок лівих партій зазнав відчутної поразки. Представництво Радикальної Венстре скоротилося до 8, СНП до 7 представників. Тому Г. Торнінґ-Шмідт була змушена подати у відставку. А данський уряд знову очолив Л. Люкке Расмуссен, який, попри те, що його політична сила Венстре посіла лише третє місце за кількістю мандатів, зумів спертися на правоцентристську урядову коаліцію (ДНП – 37, Венстре» – 34, Ліберальний альянс – 13, КНП – 8 місць у Фолькетінґу).

Найвизначнішою подією у зовнішній політиці Данії повоєнного часу було рішення відійти від традицій нейтралітету і стати у 1949 р. країною-співзасновником НАТО. Відмова данських політиків від спроб повернення Південного Шлезвіґу допомогла врегулювати відносини із ФРН та сприяла визнанню нею існуючого дансько-німецького кордону в рамках вступу ФРН до НАТО (1955). Ще 1941 р. данський посол у США Г. Кауфманн, не маючи на те повноважень, уклав зі США угоду про можливість розміщення на території Ґренландії військових баз. У 1945 р. ця угода була підтверджена данським урядом і ратифікована парламентом. Проте Данія оголосила про нерозміщення ядерної зброї на своїй території, а 1954 р. відмовилася розмістити американські військові бази в європейській частині країни (правда, на данських військових об'єктах у північній Зеландії були розміщені ракети класу земля-повітря).

У 1951 р. між Данією та США була укладена Угода про спільну оборону Ґренландії. У 1975 р. в Ґренландії було створено Комісію з внутрішнього управління (прообраз майбутнього регіонального уряду), а 1978 р. данський парламент надав острову право самостійно керувати внутрішніми справами (системи охорони здоров'я, шкільної освіти й соціального забезпечення). На референдумі 1982 р. більшість ґренландців проголосували за вихід з ЄС (вийшла в 1985 р.). Одночасно була змінена назва автономії на Калааллiт Нунаат (у перекладі з інуїтської «Наша Земля»).

На референдумі 2008 р. 75,54 % учасників підтримали надання владі Ґренландії додаткових компетенцій у питаннях судової системи й діяльності органів правопорядку, визначення порядку розробки надр і морських ресурсів та міжнародних зв'язків. За підсумками референдуму, парламент Данії у 2009 р. ухвалив закон про розширення автономії Ґренландії.

Ще в 1948 р. самостійність у внутрішніх справах отримали Фарерські острови, у 1949 р. вони дістали власну валюту – фарерську крону, а з 1951 р. – право емісії власних паперових грошей, номінали яких відповідають данським і вільно обмінюються з ними. У 1998 р. Фарери отримали економічну незалежність. У 2005 р. між Данією й Фарерами була укладена угода, що регулює участь регіону у данській зовнішній і безпековій політиці та передбачає можливість здійснення Фарерами (за погодженням із Данією) власних зовнішньополітичних акцій.

В обох самоврядних регіонах було створено місцеві парламенти – ландстінґи та сформувалися власні політичні партії.

У повоєнний час активно розбудовувалася співпраця з регіональними сусідами. У 1950 р. була створена Система скандінавських авіаліній (САС), яка швидко перетворилася на найбільшу північноєвропейську авіакомпанію. У 1952 р. Данія стала співзасновницею Північної Ради (за участю Ісландії, Швеції й Норвегії, а з 1956 р. – Фінляндії). У 1969 р. до Ради як окремі суб'єкти приєдналися Фарерські й Аландські острови, а 1983 р. – Ґренландія.

Переговори про вступ Данії до ЄЕС почалися у 1961 р., були припинені 1963 р. через протидію Франції, відновлені у 1967 р. (зно-

ву безрезультатно), вдруге перервані через спробу данського керівництва переорієнтуватися на створення економічного союзу країн Північної Європи (так званого НОРДЕКу) й відновилися у 1969 р. після невдачі цього проекту. У жовтні 1972 р. на всенародному референдумі було схвалено договір про вступ Данії до ЄЕС.

У той же час більшість данців (56,2 %) підтримали на референдумі 1986 р. Єдиний Європейський Акт, що відкрив шлях для формування спільно регульованого єдиного ринку, розширив повноваження Європарламенту й запровадив фінансові субсидії біднішим країнам і регіонам, тим самим розпочавши формування наднаціональних інститутів майбутнього ЄС.

Більш складним був процес ратифікації Маастріхтського договору про ЄС 1992 р. На референдумі 02.06.1992 із 83,1 % данців, які скористалися правом голосу, більшість (50,7 %) не підтримала цю угоду. Це призвело до однієї з найсильніших криз в історії Євроспільноти, адже рішення в рамках ЄЕС ухвалювалися усіма державами-учасницями, а отже – без данської згоди створення ЄС не могло бути втілене в життя.

Врешті-решт було знайдене компромісне рішення, відоме як так званий «національний компроміс» 22.10.1992 р., в рамках якого провідні парламентські партії країни погодилися, що Данія може приєднатися до ЄС за низки умов і обмежень (збереження власного громадянства, відмова від запровадження спільної валюти, правова співпраця виключно на міждержавній основі тощо). На підставі «національного компромісу» в ході переговорів на зустрічі глав держав і урядів Європейського Співтовариства в Единбурзі 12.12.1992 р. було розроблено окрему угоду про членство Данії в ЄС, що була підтримана данцями на референдумі 18.05.1993 р. (56,7 % – «за»). На референдумі щодо підписаного Амстердамського договору про ЄС, який відбувся 28.05.1998 р., угоду підтримали 55 %. У 1997 р. Фолькетінґ підтримав приєднання Данії до Шенґенської угоди.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Данія зазнала менших втрат у Другій світовій війні, ніж більшість окупованих Німеччиною і її союзниками держав. Країні вдалося швидко вийти на довоєнний рівень с/г виробництва, й у 1953 р. вона скасувала карткову систему. Велику роль у післявоєнному відновленні економіки зіграла допомога в розмірі 278,3 млн дол. США, отримана в 1948–1953 рр. зі США за планом Дж. Маршалла (1947). Це дозволило знизити проблему дефіциту валютних ресурсів для інвестування в промислове виробництво. Умовами допомоги за планом Дж. Маршалла стало приєднання країни до Організації європейської економічної співпраці (з 1961 – ОЕСР), ухвалення Довгострокової програми економічного розвитку 1949 р., що передбачала введення елементів планування в економіку та скасування протекціоністських торговельних бар'єрів (що, правда, призвело до значних втрат данських виробників).

Сприятлива економічна кон'юнктура наприкінці 1950-х рр. і падіння цін на імпортовану промислову сировину призвели до збільшення обсягу внутрішніх та іноземних інвестицій і сприяли підйому данської економіки протягом так званих 15 «золотих років» (1958–1973). На початку 1960-х рр. експорт промислової продукції перевищив експорт сільськогосподарської, й Данія остаточно перетворилася з аграрної на індустріальну державу. Одночасно почалася розбудова сфери послуг, переважно – за рахунок громадського сектору.

Почалася стрімка розбудова соціальної держави. Була здійснена низка реформ. На-

прикінці 1960-х – на початку 1970-х рр. була створена всеосяжна система охорони здоров'я, соціального страхування та освіти, доступної для широких верств населення. У 1970 р. була проведена муніципальна реформа, що передбачала суттєве зменшення кількості й укрупнення амтів і комун (кількість амтів зменшилася з 22 до 14, а комун – з 1064 до 277). У 1976 р. був ухвалений закон про соціальну допомогу. Стрімко зросла доля працюючих у громадському секторі (з 8 % у 1950 р. до понад 30 % у 1992 р.).

Спад світової економіки після нафтової кризи 1973–1974 рр. мав важкі наслідки для Данії, оскільки у країні загострилися проблеми інфляції, зріс дефіцит торговельного балансу, з'явилося безробіття, майже викоренене з кінця 1960-х рр. Паралельно відбулося стрімке зростання витрат, пов'язаних із швидкою розбудовою соціальної держави. Різко зросла зовнішня заборгованість. Неспроможність розв'язати нагальні проблеми кейнсіанськими засобами призводила до відставки соціал-демократичних урядів і їх заміни право-ліберальними у 1982 та 2001 рр., які реалізовували політику обмеження соціальних витрат.

Так, наприклад, для скорочення чисельності державних службовців було проведено чергову муніципальну реформу (закон про муніципальну реформу набув чинності з 01.01.2007 р.). Замість колишніх 14 амтів було створено 5 регіонів, а число муніципалітетів-комун скорочено з 270 до 98.

Проте політика обмеження соціальних витрат, що здійснювалася лібералами, часто поряд із послабленням інфляційних процесів та зменшенням державної заборгованості, призводила до посилення соціального розшарування, але не до зростання економічної активності, що змушувало данських виборців переорієнтовуватися на користь лівих сил у 1975, 1993 та 2011 рр.

На сьогодні Данія – постіндустріальна країна. За даними Євростату, ВВП Данії (у поточних цінах) у 1998 р. складав 155 млрд євро, у 2000 р. – 178 млрд, у 2004 р. – 202,4 млрд, у 2007 р. – 233,3 млрд, у 2008 р. – 241,6 млрд. На зростання ВВП Данії суттєво вплинула світова фінансова криза – у 2009 р. ВВП країни впав на 5,7 % (231 млрд). З 2010 р. економіка почала поступово відновлюватись – 243,1 млрд, у 2011 р. – 247,8 млрд, у 2012 р. – 254,5 млрд, у 2013 р. – 258,7 млрд, у 2014 р. – 265,2 млрд, у 2015 р. – 272 млрд, у 2016 р. – 276,8 млрд євро.

У структурі данського ВВП понад три чверті належать сфері послуг (76,6 %), більш ніж п'ята частина (22,1 %) – промисловості й лише близько сотої (1,3 %) – с/г виробництву (2012).

Основними галузями промисловості є: металообробка, машино-, приладо- і суднобудування (Данія славиться якістю контрольно-вимірювальних приладів, навігаційного й медичного обладнання), електротехніка та радіоелектроніка, хімія і фармацевтика, виробництво продуктів харчування (пиво, м'ясопродукти, цукерки), целюлози, паперу й текстилю. Діти всього світу граються в конструктор фірми «LEGO», створений у Данії. Данія активно розвиває сферу IT-послуг, свідченням чого є викуп у 2000 р. американською корпорацією «Intel» маленької данської компанії «GIGA» за рекордну суму 9,4 млрд данських крон.

Найбільшими й найвідомішими промисловими центрами країни є Копенгаґен, Оргус і Оденсе.

Шляхом спеціалізації Данії вдалося завоювати окремі сегменти світового ринку промислових товарів. Після спуску на воду в Копенгаґені великого судна «Зеландія» з 1912 р. найважливішою галуззю промисловості Данії стало суднобудування. Данські судноверфі спеціалізуються на випуску суден-рефрижераторів, залізничних і автомобільних поромів. У 1970–1990-і рр. через іноземну конкуренцію була згорнута діяльність

великих судноверфей у Копенгаґені, Гельсінґері й Ольборґу. Проте продовжують роботу судноверфі в Оденсе й Фредеріксгавні.

Країна спеціалізується також на с/г машинобудуванні (бурякозбиральні комбайни, доїльні агрегати та ін.) і виробництві електротехнічних товарів (від кабелів до телевізорів і холодильників). Важливу роль відіграє виробництво будівельних матеріалів (цементу на базі покладів вапняку в районі Ольборґа, цегли й черепиці на основі глини з північно-східної Зеландії тощо) та відповідного обладнання, яке Данія експортує у понад 70 країн світу.

У країні діють великі заводи з виробництва чавуну й сталі (найбільший – сталеливарний комбінат у м. Фредеріксверк «Dan Steel», до 2002 – «Danish Steel Works»). Хімічна промисловість розвивається в портових містах, переважно – на базі імпортної сировини.

У Данії розвинені окремі галузі легкої промисловості. Місто Вайле у східній Ютландії – головний центр бавовнопрядильного виробництва. Ткацькі фабрики знаходяться в Копенгаґені й Гельсінґері, на о. Зеландія, у Ґрено, Ольборґу, Фредерісії й Гернінґу в Ютландії.

Данська харчова промисловість працює на місцевій с/г сировині. Цукрові заводи сконцентровані на островах, в основному – на Лолланні й Фальстері, де вирощують цукрові буряки. Налагоджене виробництво промислового спирту, алкогольних напоїв і дріжджів з картоплі, патоки. Більша частина таких підприємств знаходиться в Копенгаґені, Ольборґу й Раннерсі. Близько 90 % данського пива виробляється в Копенгаґені.

Сільське господарство представлене, переважно, м'ясо-молочним тваринництвом і вирізняється високою продуктивністю: 2/3 продукції йдуть на експорт. Так, у 2008 р. обсяг експорту продукції аграрного сектору становив 10,5 млрд дол. У країні розвинена фермерська кооперація.

Данія є однією із провідних країн світу з вилову, розведення, переробки і продажу риби та рибної продукції. Данія є восьмою в світі за обсягом виробництва й експорту рибопродуктів (2012), 80 % яких експортується до ЄС. З початку 1980-х рр. вилов риби данськими суднами скоротився через надмірну експлуатацію ресурсів і забруднення Північного моря. Експорт риби у 1993 р. приніс країні доходи у 2,1 млрд дол., що було одним із світових рекордів, але в 1995 р. вони скоротилися до 520 млн дол.

Життєво важливе значення для пасажирського і вантажного сполучення Данії має судноплавство. 65 % експортних перевезень здійснюється морським транспортом. Щодня підтримується зв'язок по морю між Копенгаґеном, великими островами й великими портами східної Ютландії. Данський концерн «A. P. Møllre-Maersk» контролює 20 % світового ринку контейнерних перевезень. У 1997 р. відкрився рух по залізничній лінії довжиною 18 км через протоку Великий Бельт, що з'єднує острови Зеландію і Фюн, а в 2000 р. був відкритий комбінований залізнично-автомобільний Ересуннський міст (7,8 км) та Дроґден-тунель (4 км), що сполучили Копенгаґен і Мальме (Швеція).

У 1966 р. в данському секторі на шельфі Північного моря та в Ютландії були виявлені запаси нафти і природного газу, промислова експлуатація яких розпочалася 1972 р. Країна майже повністю забезпечує себе електроенергією, правда, значною мірою за рахунок імпортованого вугілля. Одночасно вітрова (1-е місце у світі) і біоенергетика забезпечують близько п'ятої частини енергобалансу країни. Так, на початку 2014 р. в Естерільді данською компанією «Vestas» була введена в дію найпотужніша у світі (8 мегават) вітроенергетична установка заввишки 113 метрів.

Данія посідає світову першість за обсягом зовнішньоторговельного обігу на душу населення. Обсяги зовнішньоторговельного

обороту країни (товарами і послугами) складали у 2006 р. – 219 млрд євро (експорт – 114 млрд, імпорт – 105 млрд), у 2007 р. – 233 млрд, у 2008 р. – 253 млрд, у 2009 р. обсяги зовнішньої торгівлі внаслідок світової економічної кризи зменшилися до 207 млрд, проте з 2010 р. розпочалося зростання – 229 млрд, з 2011 р. – 251 млрд, з 2012 р. – 262 млрд, з 2013 р. – 266 млрд, з 2014 р. – 270 млрд, з 2015 р. – 280 млрд, з 2016 р. – 274 млрд євро (експорт – 146 млрд, імпорт – 128 млрд).

Данія експортує продукцію тваринництва, хімікати, електроустаткування, рибу. Імпортує енергоресурси, продукцію хімічної промисловості, зерно і продовольство, текстиль, папір. Основні торговельні партнери – Німеччина (у 2011 р., за даними данської статистики, припадало 13,5 % експорту та 17,3 % імпорту), Швеція (12 %/11,7 % – відповідно), Велика Британія (8,2 %/6,8 %), США (9,1 %/7,5 %), Норвегія (6,9 % експорту), Нідерланди (5,7 % імпорту).

У 1980-і роки відбулася концентрація фінансового сектору, що визначило піднесення двох данських банків – «Den Danske Bank» та «Nordea». Під час ратифікації Маастріхтського договору 1992 р. Данія відмовилася приєднатися до валютного союзу ЄС і зберегла власну грошову одиницю – данську крону.

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ДАНІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Українсько-данські відносини мають тривалу історію. Майбутній данський король Маґнус І Добрий (1042–1047) жив і виховувався при дворі великого київського князя Ярослава Мудрого. У 1067 р. дочка великого київського князя Ярослава Мудрого Єлизавета вийшла заміж за данського короля Свена ІІ Естрідсена.

Близько 1130 р. донька великого київського князя Мстислава І (сина Володимира Мономаха) Інґеборд була видана заміж за данського принца герцога Шлезвіґу та короля ободричів Кнуда ІІ Лаварда (1096–1131). Згодом її син Вальдемар І Великий (1131–1182) став одним з найвидатніших королів Данії. Після 1130 р. інша донька Мстислава І, Малфріда, вийшла заміж за данського принца Ейріка-Еймунда Еріксона. Цей шлюб і підтримка київського князя допомогли йому повернутися на данський престол (Ейрік ІІ Достопам'ятний, 1134–1137).

Надзвичайно цікаві та оригінальні щоденникові записи про Україну залишив данський посол до Петра І Юль Юст, який у 1711 р. подорожував Україною. Так, наприклад, про Кролевець він написав: «Будинки [в місті] повсюди красиві, міцно збудовані, охайні і вулиці гарні: у Росії [нічого] подібного я ніде не бачив. Люди [тут] живуть у будинках, [які виступають] на вулицю, як у Данії, а не на задньому дворі, як всюди в Росії. Перед обіднею та церковними [службами] дзвонять [у дзвони] в три прийоми, як у нас...»

У ХІХ ст. в Данії досить добре знали провідних українських письменників та їхні твори. Так, у 1847 р. в Копенгаґені був надрукований «Тарас Бульба» М. Гоголя, а у 1856 р. – «Вечори на хуторі біля Диканьки». Данський вчений-лінгвіст Тор Неве Ланґе у 1882 р. переклав і опублікував у книзі «З Росії» «Кобзар» Т. Шевченка данською мовою. Літературний критик Ґ. Брандес підтримував контакти з І. Франком; письменник А. Бенедиктссен писав на українські теми; Т. Ланґе, який жив в Україні на початку ХХ ст., переклав данською твори Марко Вовчок, а також низку українських народних пісень.

Українська діаспора в Данії з'явилася з 1893 р., коли група з 400–500 дівчат із Галичини, які підписали контракт на сезонну працю на плантаціях цукрових буряків і картоплі, прибула на острови Лолланн і Фальстер, що на півночі Данії. Важливу роль у розбудові українського громадського життя в Данії відіграла

підтримка з боку діячки українського жіночого руху у Галичині депутата польського Сейму від м. Коломиї Олени Кисилевської.

В часи Української революції 1917–1921 рр. в Україні були засновані та діяли консульські установи Данії у Києві, Одесі, Бердянську та Миколаєві (літо 1918 р.). Водночас у 1919–1922 рр. у Данії діяла надзвичайна дипломатична місія УНР на чолі з Дмитром Левицьким. Місія була призначена 28.01.1919 р. і вже 02.03.1919 р. прибула до Копенгаґена. Українська місія у Данії була визнана де факто, українські дипломати зустрічали прихильне ставлення з боку державних чинників. У доповідній записці до МЗС УНР Д. Левицький наголошував: «від першого дня мого приїзду почали до мене звертатися багато поважних фірм з запитанням, чи можуть вони везти товари на Україну».

У 1919–1921 рр. у Копенгаґені працювало Пресбюро, яке очолював М. Гехтер. У 1922 р. Почесним консулом України в Данії призначено В. Крістенсена.

Окремі українські іммігранти поселялися в Данії ще на початку XX ст., але тільки після Другої світової війни в країні осіло певне число українців. Під час гітлерівської окупації багато українців приєдналися до данського антигітлерівського руху Опору. Так, Марія Литвин-Єнсен та її сестра Юлія Литвин допомагали в часи гітлерівської окупації переправляти євреїв у Норвегію, а також сприяли данській поліції, яка відмовилася служити німцям. Подвиг сестер був відзначений урядовою грамотою Данії. Частина радянських військовополонених українського походження після війни була видана данським урядом радянським каральним органам. Наприкінці 1945 р. в Данії залишилося 1500 українців.

З 1946 р. українська Греко-католицька громада у Данії врешті отримала свого постійного священика – Михайла Сивенького (помер у Копенгаґені). У 1946 р. в Копенгаґені була заснована Українська громада Данії, яку очолив професор філософії Копенгаґенського університету Григорій Маланчук. У 1961 р. керування громадою перебрав уродженець Тернопільщини Петро Кузьма-Балицький, який першим з українців отримав політичний притулок у цій країні. Він є автором книжки «1893–1993. У 100-річчя поселення українців в Данії». У 1974 р. громада увійшла до Світового конгресу вільних українців (СКВУ). Данські українці, починаючи з 1960-х років, брали активну участь в українському національному та антикомуністичному русі, активно допомагали в'язням сумління в Радянському Союзі. У 1975 р. в парламенті Данії були організовані слухання про сталінські злочини в СРСР.

УКРАЇНСЬКО-ДАНСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Данія визнала незалежність України 31.12.1991 р. Дипломатичні відносини були встановлені 12.02.1992 р. Посольство Данії в Україні діє з 1992 р. Першим данським послом в Україні у 1992 р. був Крістіан Фабер-Род. У серпні 1995 р. в Данії почало діяти українське Посольство. Першим українським послом у Данії (за сумісництвом) у 1992 р. був призначений Костянтин Масик. 31.12.2004 р. першим українським послом безпосередньо у Копенгаґені була призначена Наталія Зарудна.

Політичний діалог між Україною та Данією було започатковано в липні 1992 р. у Гельсінкі на Нараді з безпеки і співробітництва в Європі, в ході якої президент України Л. Кравчук зустрівся з данським прем'єр-міністром П. Шлютером. Вагому роль у розвитку двосторонніх відносин відіграла зустріч президента України Л. Кучми з данським прем'єр-міністром П. Расмуссеном 10–12.03.1995 р. в Копенгаґені та його офіційний візит до Данії у липні 2002 р., під час якого відбулися зу-

стрічі з прем'єр-міністром А. Фоґ Расмуссеном і спікером Фолькетінґу І. Гансеном.

Пожвавленню двостороннього діалогу сприяло підписання у березні 1996 р. Спільної декларації про основні засади співробітництва і партнерства між обома країнами та міжурядової Конвенції про уникнення подвійного оподаткування. У вересні 1998 р. були підписані міжурядові Угода про міжнародні автомобільні перевезення і Протокол про фінансове співробітництво.

Внаслідок «касетного» та «кольчужного» скандалів у двосторонніх відносинах відбулося охолодження, «пауза» тривала до 2005 р. Було заморожено данську технічну допомогу Україні, в середині квітня 2002 р. (за офіційними поясненнями – з міркувань економії бюджетних коштів) припинило свою роботу Посольство Данії в Києві.

Після подій Помаранчевої революції 2004 р. в Україні позиція Данії зазнала відчутних змін. З 2005 р. було відновлено технічну допомогу та поновлено діяльність Посольства. У листопаді 2006 р. в ході офіційного візиту міністра закордонних справ Б. Тарасюка до Данії була підписана міжурядова Угода про технічне і фінансове співробітництво.

Важливою подією двосторонніх відносин став офіційний візит президента В. Ющенка до Данії у березні 2007 р., в ході якого український президент провів зустрічі й переговори з королевою Марґрете II та прем'єр-міністром А. Фоґ Расмуссеном, які надали нового імпульсу розвиткові політичного діалогу на найвищому рівні.

У 2006–2008 рр. двосторонні відносини набули рис реального партнерства. Данія першою серед країн ЄС 16.03.2007 р. уклала з Україною міжурядові угоди про лібералізацію візового режиму та реадмісію.

З членів данської королівської родини приватним чином Україну відвідували принц Йоахім у 1992 р. та кронпринц Фредерік у 2003 р. У вересні 2006 р. принц Йоахім офіційно відвідав Україну, а в 2011 р. відбувся офіційний візит до України кронпринца Данії Фредеріка.

Між країнами активно розвивається й міжпарламентська співпраця. Цьому, зокрема, сприяли візити до Данії голів Верховної Ради України О. Ткаченка в 1999 р. та В. Литвина у лютому 2009 р., а також візит спікера Фолькетінґу К. Майдаля до України у вересні 2005 р.

Станом на 2014 р. договірно-правова база між Україною та Данією складалася з 50 документів.

Торговельно-економічні відносини України й Данії характеризуються високим рівнем співпраці й динаміки ділових контактів. Товарообіг між двома країнами протягом 2000–2010 рр. збільшився ушестеро.

За даними Держстату України, обсяг двосторонньої торгівлі товарами і послугами між Україною і Данією у 2010 р. складав 470 млн дол. США (експорт – 212 млн, імпорт – 258 млн), у 2011 р. – 572 млн, у 2012 р. – 607 млн, у 2013 р. – 624 млн, у 2014 р. – 521 млн, у 2015 р. – 436 млн, у 2016 р. – 472 млн дол. США (експорт – 253 млн, імпорт – 219 млн).

Станом на 01.10.2016 р. загальний обсяг данських інвестицій в економіку України склав 186 млн дол. США. В Україні діє 158 підприємств з данським капіталом (2008). Найбільшим данським інвестором в Україні є компанія «Carlsberg», яка в 2004 р. розпочала виробництво пива в Києві та Львові. З 2004 р. в Україні працює данська міжнародна роздрібна мережа товарів для дому – «JYSK» («ЮСК»). Станом на початок 2013 р. у 8 містах України працювало 12 магазинів мережі «ЮСК». Данська IT-компанія «Ciklum», яка спеціалізується на розробці програмного забезпечення, у 2013 р. мала в Україні близько 2 тис. співробітників.

В Україні відкриті відділення, торгові центри і офіси провідних данських компаній: «Grundfos», «Danfos», DLH, «Bang & Olufsen», «United Textile Group», «A. P. Moller-Maersk», «Novo Nordisk».

Значної активності набула співпраця в аграрному секторі та харчовій промисловості. Станом на 2012 р. в Україні збудовано 8 свинокомплексів (Київська, Дніпропетровська, Одеська, Івано-Франківська обл.) за данськими технологіями.

Воєнно-політична співпраця розвивається на базі Меморандуму про співробітництво між Міністерствами оборони України і Данії, підписаного 01.03.2006 р. Зокрема, Данія сприяє утилізації непридатних для використання радянських боєприпасів. У 2008 р. Копенгаґен схвалив рішення про виділення у рамках ОБСЄ фінансової допомоги для реалізації проекту «Меланж» з утилізації ракетного пального, що залишилося в Україні з радянських часів і становить суттєву загрозу для довкілля й населення. У 2009 р. допомога за цим проектом сягнула 1 млн євро.

У рамках співпраці між Міністерствами оборони обох країн було проведено серію операцій з перевезень пального на данську полярну станцію «Норд» на острові Ґренландія силами воєнно-транспортної авіації України: «Козаки на кризі-2009», «Північний сокіл-2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015».

Данія підтверджує прагнення бачити у перспективі Україну серед членів ЄС та НАТО. Зокрема, вона увійшла до групи Північних і Балтійських країн (т. зв. NB8), яка координує зовнішньополітичні зусилля країн-учасниць у розбудові відносин з країнами – східними сусідами ЄС. Данія сприяла розвитку відносин України з Радою міністрів Північних країн. На Бухарестському саміті НАТО 2–4.04.2008 р. Данія однозначно підтримала членство України в Альянсі. МЗС Данії фінансує проведення в Києві та Харкові семінарів у рамках інформаційно-роз’яснювальної кампанії щодо НАТО.

У рамках культурної співпраці в Данії щорічно гастролює Національний театр опери і балету ім. Т. Шевченка, неодноразово з тривалими концертами перебували камерний хор «Київ» і ансамбль «Дивограй». Популяризатором української музики в Данії є й заслужений артист України О. Запольський – перша скрипка Симфонічного оркестру данського радіо, який організував ансамбль юних скрипалів, що виконує твори українських композиторів. Роботи українських художників І. Пилипенка, С. Савченка та С. Святченка щорічно експонуються в Копенгаґені.

У 1998 р. при славістичному відділі Оргуського університету було засновано кафедру українських студій, яку очолює професор Йоель Нільсен. З 2005 р. Данія надає технічну допомогу Україні щодо проведення парламентських виборів, розвитку громадянського суспільства, реформ державного сектору, розбудови незалежних ЗМІ та боротьби із торгівлею людьми.

У 2009 р. було встановлено Меморіальну дошку для відзначення місця роботи першої дипломатичної місії УНР (Upsalagade, 24, Copenhagen). У 2010 р. у парку Естре Анлеґ у Копенгаґені було відкрито пам’ятник Тарасу Шевченку. У 2013 р. за організаційної підтримки української молодіжної організації Данії «Ластівка» в Копенгаґені започатковано діяльність української суботньої школи. Впродовж 1992–2016 рр. до Данії емігрувало 22,9 тис. українців.

З метою зміцнення політичних, економічних, культурних і людських стосунків між Данією та Україною депутатом Фолькетінґу Х. Е. Хіллеруп-Єнсеном у 1992 р. було засноване Дансько-українське товариство (голова – І. Нестер). Товариство є офіційним представником української діаспори в Данії, видає квартальник «Нова Україна».

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Данії у 1994–2004 рр. було включено: рунічне каміння в Еллінзі (X ст.); собор Роскілле (1170–1280); замок Кронборґ, розташований поруч з м. Гельсінґер (XV–XVII ст.); льодовиковий фіорд Ілуліссат у Ґренландії.

Також видатними пам'ятками культурної та природної спадщини Данії є: у Копенгаґені: палаци Амалієнборґ (XVIII ст.), Розенборґ (1606–1624), Крістіансборґ (XVIII ст.), Мармуровий собор (1740–1894), район Нова Гавань, ратуша (1893–1905); замок Фреденсборґ (1720–1726); м. Крістіансфельд (1773); в Орхусі: кафедральний собор Святого Климента (1201–1521), музей Старе місто; Ваттове море; прибережні скелі Стевнс Клінт; ландшафт Лім-фіорда; данські кругові замки X ст. Треллеборґ, Аґґерсборґ, Фюркат.

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 1997–2011 рр. включила: зібрання книг Карла Ліннея із Данської національної бібліотеки науки і мистецтв; рукописи і листування Ганса Крістіана Андерсена, архіви Серена К'єркегора, іспаномовну хроніку El Primer Nueva Coronica y Buen Gobierno (1615) з історії Перу та «Гамбурзьку Біблію» 1255 р. із Королівської бібліотеки Данії; архіви данських заморських торгових компаній та записи щодо Зундського мита з Данського національного архіву; зібрання ранніх скандінавських рукописів Арнамаґнеан.

Електронні джерела:

Офіційний сайт Данської монархії: http://kongehuset.dk

Сайт Фолькетінгу: www.ft.dk

Сайт Данська статистика: http://www.dst.dk

Посольство Королівства Данія в Україні: 01054, Київ, вул. Гоголівська, 8; http://ukraine.um.dk

Посольство України в Королівстві Данія: Toldbodgade 37 A, 1st fl., 1253 Copenhagen K; http://denmark.mfa.gov.ua/ua

Література:

Клиндт-Йенсен О. Дания до викингов. – СПБ, 2003. – 288 с.

История Дании с древнейших времен до начала XX века / отв. ред. *О. В. Чернышева*. – М., 1996. – 502 с.

История Дании. XX век / отв. ред. *Ю. В. Кудрина, В. В. Рогинский*. – М., 1998. – 379 с.

История Дании / *Х. Полудан, Э. Ульсик;* под ред. С. Буска, Х. Поульсена. – М., 2007. – 608 с.

Lauring P. A History of Denmark. – Copenhagen, 1995. – 274 p.

Зудов Ю. В. Церковь, государство и общество в современной Дании. – Челябинск, 2011. – 235 с.

Чеканский А. Н. Основные проблемы развития институтов внутрипарламентской демократии в Дании: 1849–2000 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук. – М., 2003. – 25 с.

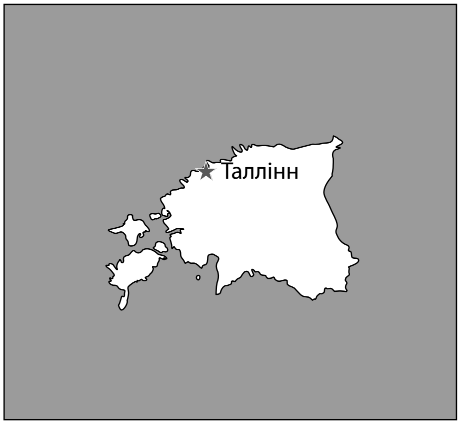
Мяловицька Н. Особливості конституційної системи Королівства Данія // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2012. – Вип. 91. – С. 10–12.

Атаманюк Ю. Невеличка громада українців Данії надійно оберігає своє коріння // Час і Події. – 2008. – 13 березня (№11).

А. Г. Бульвінський, Р. А. Кривонос

ЕСТОНІЯ

Сучасна назва держави: Естонська Республіка, Естонія (*ест*. Eesti Vabariik, Eesti).

Перша згадка про народ/країну у писемних джерелах: Про народ естіїв (Aestii) вперше згадує римський історик Таціт у своїй праці «Про походження і місце проживання ґерманців», написаній близько 98 р. н. е.: «Що стосується правого узбережжя Свебського моря, то тут ним омиваються землі, на яких живуть племена естіїв, звичаї і вигляд яких такі ж, як у свебів, а мова – ближча до британської. Естії поклоняються праматері богів і як розпізнавальний знак свого культу носять на собі зображення вепрів... Меч у них – рідкість; використовують же вони найчастіше дрючча. Хліб та інші плоди земні вирощують вони старанніше, ніж прийнято у ґерманців... Більше того, вони... єдині з усіх збирають бурштин». Ґотський історик Йордан у своїй роботі «Про походження і діяння ґетів», завершеній у 551 р., також згадує про народ естів: «На узбережжі океану, там, де через три гирла поглинаються води річки Вістули, живуть видіварії..; за ними берег океану тримають ести (Aesti), цілком мирний народ». Згадані у цих джерелах ести, є балтським народом.

Назва країни «Ейстланд» згадується у скандінавській «Сазі про Олафа Святого», написаній Сноррі Стурлусоном близько 1230 р. і відомій із багатьох списків XIII ст. У своїй промові на тінґу в Уппсалі в 1018 р., зверненій до конунґа Олафа Шведського, лаґман Торґнюр згадував, що конунґ Уппсали Ейрік, син Еймунда (помер 882 р.), «щоліта робив похід зі своєї країни і ходив в різні країни, і підкорив Фіннланд і Кір'ялаланд, Ейстланд і Курланд і багато інших східних земель».

Перші відомі згадки назви Естонія (Estonum), з прив'язкою до її сучасної території, містяться у «Діяннях данів», написаних данським хроністом Саксоном Грамматіком у 1185–1216 рр.: «Nec ante manum ab incepto retraxit, quam Curorum, Sembonumque ac Estonum funditus regna delesset» (Кн. 11, п. 11.1); «speculatrix Estonum ratis remigio in altum excessit deviaque navigatione diffugere quam sociae classi visorum nuntium afferre maluit» (Кн. 14, п. 40.3); «Igitur acuendae virtutis gratia piraticam adversum Estones in commune decerni placuit» (Кн. 16, п. 4.3). У «Хроніці Лівонії», написаній Генріхом Латвійським у 1225–

1227 рр. назва країни Естонія (Estonia) вперше згадується під 1186 р., під 1195 р. згадується естонська область Вірума (Vironiam, Estonie provinciam), а під 1203 р. та у наступні роки – язичницький народ Estones.

До XIX ст. самоназвою народу було «maarahvas» (народ землі). З 1857 р. естонський поет і журналіст Йоганн Вольдемар Яннсен почав вживати назву «eesti rahvas» (естонський народ), яка стала загальновживаною.

Створення держави: Естонська Республіка створена у 1918 р.

Незалежність: проголошена 24.02.1918 р., відновлення незалежності – 20.08.1991 р.

Історичні назви держави: Естонська Республіка (1918–1940); Естляндська трудова комуна (1918–1919); Естонська Радянська Соціалістична Республіка у складі СРСР (1940–1941, 1944–1991); Естонська Республіка (з 1991).

Також у період Середньовіччя на естонських землях існували: Герцогство Естляндія у складі Королівства Данія (1219–1346); Дерптське єпископство (1224–1558); Езель-Вікське єпископство (1228–1560).

Площа: 45,227 тис. км^2 (понад 1,5 тис. островів, найбільший – о. Сааремаа), що складає 7,5% території України.

Населення: 1 млн. 317 тис. осіб (на 01.01.2017, Естонська статистика).

Очікувана тривалість життя при народженні: 77,4 р. (жінки – 81,9, чоловіки – 72,4) (2014, Євростат).

Етнічний склад населення: естонці (68,82%), росіяни (25%), українці (1,75%), білоруси (0,9%) (на 01.01.2016, Естонська статистика).

Чисельність українців. За даними Естонської статистики, на 01.01.2016 р. в Естонії проживало 23,2 тис. українців.

Столиця: Таллінн – 444,2 тис. осіб (на 01.03.2017, Таллінська міська управа). **Найбільші міста:** Тарту – 93,6 тис. осіб; Нарва – 58,2 тис. осіб; Пярну – 39,8 тис. осіб; Когтла-Ярве – 35,9 тис. осіб (на 01.01.2016, Естонська статистика).

Державна мова: естонська. Вперше набула офіційного статусу зі здобуттям незалежності у 1918 р. З 01.05.2004 р. – одна з офіційних мов Європейського Союзу.

Найдавнішою пам'яткою естонської мови, що дійшла до нашого часу, є вміщені у Кулламааський літопис переклади естонською католицьких молитов Pater noster, Ave Maria и Credo, датовані 1524–1532 рр. Перша книга естонською мовою була надрукована у 1525 р., але не дійшла до нашого часу. Найдавнішим друкованим виданням естонською, що збереглось, є укладений пасторами Сімоном Ванрадтом та Йоганном Коллем двомовний німецько-естонський переклад лютеранського Катахізису, надрукований 1535 р.

Релігійний склад населення: православні – 16,15%, лютерани **–** 9,91%, не релігійні – 54,14%, не визначились – 16,55% (перепис 2011 р.). Естонія є однією з найменш релігійних країн світу.

Державний устрій: парламентська республіка. **Глава держави:** президент. **Глава уряду:** прем'єр-міністр.

Вищий законодавчий орган: Рійґікоґу. Заснований у 1920 р. Першим народним представницьким органом Естонії був Маапяев (Естонські земські збори), заснований Тимчасовим урядом Росії 13.07.1917 р. для Естляндської губ.; 28.11.1917 р. оголосив себе верховною владою. Першим парламентом Естонії стали Установчі збори, скликані 5–7.04.1919 р.

Діюча Конституція ухвалена 28.06.1992 р. на загальнонаціональному референдумі. Зміни і доповнення вносились у 2003, 2007, 2011, 2015 рр. Перша Конституція Естонської Рес-

публіки була ухвалена Установчими зборами 15.06.1920 р.

Статус у відносинах з ЄС: член ЄС з 01.05.2004 р.; член Шенґенської зони з 21.12.2007 р.

Статус в інших провідних європейських, євроатлантичних чи євразійських організаціях, союзах: член ООН (з 1991); член ОБСЄ (з 1991); співзасновник Балтійської асамблеї (1991); співзасновник Ради країн Балтійського моря (1992); член Ради Європи (з 1993); член НАТО (з 2004).

Розмір ВВП на душу населення: у 2016 р. у поточних цінах (за даними Євростату) складав 15900 євро (22 місце серед EU-28); за даними МВФ – 17633 дол. США (40 місце в світі); за даними Світового банку – 17575 дол. США (37 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Близько 13 тис. років тому на території сучасної Естонії почали танути льодовики. Цей процес тривав близько двох тис. років. Найдавніше поселення людини на території сучасної Естонії на р. Пярну поблизу м. Пуллі датується IX тис. до н. е. і відноситься до кундської культури (VIII–V тис. до н. е.). З III тис. до н. е. на території Естонії фіксується виготовлення кераміки (нарвська культура).

Фіно-угорські племена (культура гребінцевої кераміки) прийшли на територію Естонії у III тис. до н. е. зі Сходу. Близько 2200 р. до н. е. в Естонію прийшли кочівники-індоєвропейці (культура бойових сокир або шнурової кераміки). У результаті на території Естонії переплелись культури риболовів та мисливців зі скотарями. Перші привозні бронзові предмети фіксуються на території Естонії з початку II тис. до н. е., з IX ст. до н. е. виникають перші укріплені поселення, а з VI ст. до н. е. і до початку нашої ери у господарському житті поступово на перше місце починає виходити землеробство.

З V ст. на територію Естонії починають проникати балти та скандінави, водночас виникає велика кількість городищ, частина з яких знайдена спаленими. З цього часу фіксуються постійні поселення скандінавів на естонському узбережжі. Близько 600 р. шведський конунґ Інґвар приплив до Естонії з великим військом, де і загинув у бою.

У IX–XIII ст. країна поділялась на мааконди (повіти), найбільшими з яких були: Сакала, Уґанді, Сааремаа, Ревала, Гар'ю, Ляенемаа, Ярва, Вірумаа, які виставляли дружини для оборони, і до приходу в регіон німців цілком успішно відстоювали незалежність своєї землі. У відповідь на походи вікінґів ести здійснювали набіги на узбережжя Швеції та Данії. Спроби данців закріпитись на узбережжі Естонії під час походів 1190-х рр. результату не дали, так само, як спроба закріпитись на о. Сааремаа під час походу 1206 р.

У IX–X ст. ести, як і інші фіно-угорські племена, що жили на схід від Чудського озера, відомі в Київській Русі під назвою «чудь», підтримували з нею добросусідські та союзницькі взаємини. Зокрема, чудь активно брала участь у війнах, які вели київські князі: у 882 р. вона допомогла Олегу скорити Київ, а в 907 р. ходила з ним на Царгород, у 980 р. допомагала Володимиру в його боротьбі з Полоцьким князівством, у 988 та 991 рр. брала участь у будівництві укріплень на кордоні з Диким Полем.

Після зміцнення великокнязівської влади у Києві Володимир вирішує перетворити чудь із союзників на данників, для чого у 997 р. здійснює на них похід з метою примусити платити данину. У 1030 р. великий київський князь Ярослав Мудрий здійснює новий похід на естів і засновує м. Юр'їв (Тарту) у результаті чого південно-східна частина країни потрапила в залежність від Київської Русі. Ізяслав Ярославич продовжує політику батька, і в 1054 та 1060 рр.

здійснює нові походи за даниною в землі естів. У відповідь ести у 1061 р. захоплюють Юр'їв та доходять до Пскова, поклавши кінець владі руських князів над Східною Естонією. Проте власне набіги руських князів на територію Естонії тривали і надалі, зокрема новгородські князі брали Тарту у 1134 та 1191 рр.

Наприкінці XII ст. в Східній Балтії з'являється нова сила – німці. Спочатку це були німецькі купці та місіонери, за ними прийшли лицарі-хрестоносці. Головна їх мета полягала у християнізації місцевого населення та колонізації цих земель.

З 1208 р. ризький єпископ і Орден мечоносців, за участі лівів та латґалів, здійснили перший похід у Південну Естонію, в Уґанді. Після серії німецьких походів у наступні роки на естонські землі з 1215 р. дружини естів почали діяти спільно, проте спроба взяти Ригу з моря їм не вдалася, натомість Уґанді та Сакала, були змушені просити у німців миру і прийняти хрещення. 21.09.1217 р. поблизу городища Вільянді об'єднане військо естів зазнало важкої поразки від чисельно меншого війська хрестоносців, лівів та латґалів.

У 1218 р., через занепокоєння зростанням німецького впливу на землях естів, у Південну Естонію ввійшло псковське та новгородське військо, а влітку 1219 р. поблизу городища Лінданісе на узбережжі Ревала висадилось данське військо короля Вальдемара II, яке, розбивши місцевих естів, до 1220 р. підкорило Ревал (Таллінн). Влітку 1220 р. на узбережжя Ляенемаа висадились шведи і почали хрестити місцеве населення, проте ести Сааремаа знищили шведські залоги на материку. 1222 р. данці зазнали поразки при спробі оволодівати о. Сааремаа, після чого в усій Естонії розгорілось боротьба із загарбниками і вся її територія, окрім підконтрольного данцям Ревала, була звільнена від влади загарбників.

Упродовж 1222–1224 рр. німці були змушені повторно підкорювати землі естів, яких підтримували загони новгородців. Цей процес завершився влітку 1224 р., коли хрестоносці взяли Тарту. 1227 р., у ході окремої експедиції, німці підкорили останню незалежну естонську землю – о. Сааремаа.

Підкорені землі естів були поділені між завойовниками. Данське Герцогство Естляндія після тривалого суперництва з Орденом мечоносців (яке завершилось договором 1238 р.) включило в себе Ревала, Гар'ю та Вірумаа на півночі Естонії; створене у 1224 р. на сході Естонії Дерптське єпископство – Уґанді, Йоґентаґана та Вайґа; Орден мечоносців отримав центральні повіти – Сакала, Алемпоіс, Нурмекунд, Мигу, Ярва. Створене у 1228 р. Езель-Вікське єпископство включало західні естонські землі Сааремаа та Ляенемаа. Проте жителі о. Сааремаа неодноразово повставали проти влади завойовників, відстоюючи свою автономію (1241, 1255, 1261). Лише у 1261 р. на острові була збудована перша німецька фортеця.

23.04.1343 р. ести Гар'ю та Ляенемаа підняли повстання проти влади данців та німців, вбиваючи загарбників та руйнуючи церкви. Проте у битві під Таллінном 14.05.1343 р. основні сили повстанців були розгромлені військами Лівонського ордену та данців, а Гар'ю спустошене. У липні 1343 р. почалось повстання на Сааремаа, усі німці та священики на острові були вбиті. Лише в 1345 р. численні орденські війська, які прибули на острів, змогли придушити повстання. Події повстання лише пришвидшили продаж данським королем у 1346 р. своїх земель в Естонії Тевтонському ордену, який передав їх під управління Лівонського ордену.

З кінця XV ст. почався процес остаточного закріпачення естонських селян, проте, їх матеріальне становище залишалось на досить ви-

сокому для того часу рівні. У 1520-х рр. в Естонії розпочався реформаторський рух, який привів до того, що на середину XVI ст. більшість дворян прийняли лютеранство. Іншим наслідком цього процесу стало зародження естономовної писемності, оскільки Реформація виходила із того, що слово Боже має звучати рідною мовою народів.

На початковому етапі Лівонської війни (1558–1583 рр.) – у 1558 р. – московські війська захоплюють на території Естонії фортеці Дерпт, Нарву, Ринґен (Ринґу), 1559 р. – Вільянді, 1560 р. – Феллін.

У 1559 р. езельський єпископ продав свої лівонські володіння з о. Сааремаа та правом на Ригу і Ревал данській короні, і ці землі Фредерік II передає в управління своєму брату герцогу Маґнусу. 1561 р. шведи на прохання німецького дворянства висаджуються на півночі Лівонії, займають територію Ревала, Гар'ю, Вірумаа та Ярви і проголошують створення тут Естляндського герцогства. Із серпня 1570 р. до весни 1571 р. 25-тисячне російське військо тримало в облозі Таллінн, але бюргерське ополчення відстояло місто.

Станом на 1576 р. московські війська та їх ставленик Маґнус взяли під контроль майже всю Естонію, за виключенням Таллінна. Облога Таллінна у 1577 р. 50-тисячним московським військом також закінчилась провалом, натомість естонські селяни розпочали проти росіян партизанську війну.

За результатами Лівонської війни, закріпленими договорами 1582–1583 рр., Естонію поділили Данія, Швеція і Річ Посполита: данці залишили за собою о. Сааремаа та Мугу; шведи – Ревал, Гар'ю, Вірумаа, Ярву, Алемпоіс, північ Ляенемаа та о. Гіюмаа (Даґє) (Шведська Естонія); Південна Естонія відійшла під польсько-литовський контроль і тут розпочалося відновлення католицизму. 1585 р. у Тарту відкривається єзуїтська колегія, а при ній гімназія.

У 1600 р. польський король Сіґізмунд III Старий спробував приєднати до своїх володінь Шведську Естонію, натомість місцева знать звернулася до шведського короля Карла IX за протекцією. Шведський король зміг вигнати польсько-литовські сили з Естонії та вторгся у польську Лівонію. У результаті серії польсько-шведських війн Річ Посполита була змушена визнати шведські здобутки в Лівонії. За Альтмаркським договором 1629 р., до Швеції перейшли Південна Естонія та латвійське Відземе (Шведська Лівонія або Ліфляндія).

Данська провінція Езель (Сааремаа) перейшла до Швеції 1645 р. Шведське управління було досить сприятливе для естонців, більшість німецьких поміщиків після реформи 1672 р. перетворились на орендаторів державної землі, їх вольності держава змогла обмежити. Естонські селяни, хоч і не були особисто вільні, проте їх права захищали закони та різні регламенти. Крім того, шведи дбали про розвиток освіти в Естонії: 1632 р. була відкрита Academia Gustaviana (зараз – Тартуський університет), а 1684 р. шведський пастор Бенґ Форселіус відкрив у Тарту першу вчительську семінарію, 1686 р. видав буквар естонською мовою та започаткував процес відкриття державних шкіл. До кінця XVII ст. школи в Естонії були відкриті у кожному приході. Саме ці події заклали основи естонської національної інтелігенції.

В ході Великої Північної війни Естляндія стала однією з основних територій бойових дій: розгром шведським королем Карлом XII російської армії під Нарвою у 1700 р.; взяття Тарту та Нарви росіянами у 1704 р.; тактика випаленої землі, застосована росіянами у 1708 р., знищення м. Тарту; взяття росіянами Таллінна у 1710 р.

Великий Голод в Естонії 1695–1697 рр. внаслідок несприятливих погодних умов ско-

ротив чисельність населення з 350 до 280 тис. чол., а голод, хвороби та вбивства часів Північної війни зменшили чисельність естонців до 100 тис.

Приєднані до Російської імперії за умовами Ніштадтського миру 1721 р., північні естонські землі увійшли до складу Ревалської губернії (1719–1783), перетвореної на Ревалське намісництво (1783–1796), а потім на Естляндську губернію (1796–1918). Південні естонські землі увійшли до складу Ризької губ. (1721–1783), перетвореної на Ризьке намісництво (1783–1796), а потім на Ліфляндську губ. (1796–1917).

Естляндська і Ліфляндська губернії, будучи частиною Прибалтійського (або Остзейського) краю, мали досить широкі автономні права. Німецьке остзейське дворянство навіть дещо зміцнило свій статус у порівнянні зі шведським часом, збереглися ландтаґи і їхнє право голосу у вирішенні важливих місцевих питань. Кріпосництво в Естонії після приєднання до Російської імперії набуло своїх крайніх форм.

Водночас пастори-раціоналісти дбали про освіту населення. Так, у 1739 р. Ліфляндська верховна консисторія постановила, що всі діти 7–12 років зобов'язані відвідувати школу або вивчити грамоту на дому, тобто фактично було запроваджене обов'язкове шкільне навчання. 1765 р. Ліфляндський Ландтаґ постановив, що у кожному приході та маєтку має бути приходська або сільська школа. Наслідком реалізації цих рішень стало підняття рівня грамотності естонців на кінець XVIII ст. до 60%. 1739 р. вийшов перший повний переклад Біблії естонською мовою, здійснений пастором Антоном Тором Гелле, а 1765 р. у м. Пилтсамаа Ернст Вільде почав видавати перший журнал естонською мовою.

1804 р. для Естляндії та Ліфляндії були ухвалені нові селянські закони, які дещо полегшували стан селянства (визнавалось їх право на нерухоме майно тощо). 1816 р. кріпосне право було відмінене в Естляндії, а 1819 р. – в Ліфляндії. Селяни отримали особисту свободу, створювалися органи селянського самоуправління, проте ряд повинностей залишився, оскільки більшість земель була у власності поміщиків. Лише закони 1849 та 1856 рр. надали естонським селянам можливість купувати хутори у спадкове володіння. До кінця XIX ст. селяни в Південній Естонії викупили близько 85% хуторів, а в Північній Естонії – 50%.

На фоні зростання рівня освіченості та економічної незалежності естонських селян у XIX ст. в середовищі сільської інтелігенції зароджується естонський національний рух.

Естонський письменник і лікар Фрідріх Кройцвальд склав естонський героїчний епос «Калевіпоеґ», який набув поширення і популярності після видання 1862 р. У 1869 р. з метою стимулювання національного духу естонців Йоган Вольдемар Янсен ініціював перше загальноестонське співоче свято. 1871 р. було створене Товариство естонських літераторів, яке стало першою організацією, що об'єднала всю естонську інтелігенцію. Очолив його естонський фольклорист і богослов Якоб Гурт. 1888 р. він також започаткував масовий рух зі збору естонських народних пісень, легенд, переказів. У результаті 1400 волонтерів зібрали близько 124 тис. сторінок матеріалів, зокрема – 47 тис. народних пісень. У 1891 р. у Тарту з'явилась перша щоденна газета естонською мовою «Postimees» («Листоноша»), яку редагував Яан Тиніссон, лідер естонського національного руху в Південній Естонії.

З початку 1880-х рр. царська влада, прагнучи зменшити вплив остзейських німців у регіоні, взяла курс на русифікацію Естонії. Російська стала мовою навчання спочат-

ку у гімназіях, а потім і в приходських та сільських школах. 1886 р. російська стала мовою діловодства у волосних і міських управах. Почалися масові звільнення місцевих чиновників та вчителів за погане володіння російською мовою і заміна їх росіянами. Лютеранські пастори почали переслідуватись, а населення – схилятись до переходу у православ'я.

У ході революційних подій 1905 р. в Естонії було спалено близько 120 маєтків, які належали здебільшого німцям. Ті у відповідь провели каральні акції щодо естонських селян. Загалом за участь у революційних подіях в Естонії було страчено близько 300 осіб., більшість естонських газет було закрито.

Найбільшим здобутком естонців у результаті цих подій стало відкриття починаючи з 1906 р. естонських приватних шкіл та перехід на викладання у всіх інших школах естонською мовою.

Лютнева революція 1917 р. в Росії та падіння царського режиму дозволили Естонії отримати новий статус. Під тиском демонстрації (40 тис. естонців) у Петербурзі російський Тимчасовий уряд 30.03.1917 р. ухвалив закон про тимчасове самоуправління Естонії, на основі якого обраний Маапяев отримав велику частина владних повноважень. У травні Тимчасовий уряд дав згоду на формування естонських національних частин, чим зайнялись Константін Пятс та Йоган Пітка. У вересні 1917 р. німецький десант висадився на естонських островах. Німецька окупація стала для Естонії реальною загрозою.

Російські більшовики вкрай негативно поставились до національно-державного руху естонців. 24.10.1917 р. вони захопили владу у найбільших містах Естонії, а 15 (28) листопада російські солдати і робітники розігнали Маапяев, який оголосив себе вищим органом влади в Естонії. У сільській місцевості більшовики змогли зміцнити свою влади лише на початку 1918 р.

18.02.1918 р. німецькі війська перейшли у наступ проти більшовиків, і естонські національні сили, скориставшись моментом, почали брати владу в свої руки. Після звільнення естонцями Таллінна від більшовиків, Естонія 24.02.1918 р. була проголошена незалежною республікою (що визнати німці відмовились). У результаті, хоча німці до початку березня й окупували всю Естонію, владу у більшості великих міст вони забрали вже в естонських сил, які продовжили свою діяльність у підпіллі.

У часи німецької окупації суд, діловодство, навчання у гімназіях та університетах було переведено на німецьку мову, почались масові реквізиції сировини і продовольства. Натомість незалежність Естонії навесні 1918 р. визнали Англія, Франція, Італія.

Після початку революції в Німеччині у листопаді 1918 р., німецькі війська залишили територію Естонії, а владу у свої руки взяв Тимчасовий уряд на чолі з К. Пятсом. 13.11.1918 р. постановою ВЦВК РСФРР Брестський мирний договір був анульований і Радянська Росія розпочала воєнні дії з метою відновлення контролю над Прибалтикою. В Естонії після відновлення Таллінської ради робітничих депутатів (19.11.1918) і зайняття військами Червоної Армії Нарви (28.11.1918) була проголошена Естляндська трудова комуна на чолі з Яаном Анвельтом (07.12.1918 вийшов декрет Ради народних комісарів РРСФР про визнання її незалежності). Червоний терор та небажання більшовиків роздати поміщицьку землю естонським селянам підірвали авторитет нової влади.

На початку січня 1919 р. молода естонська армія за підтримки фінських добровольців зупинила наступ більшовиків у 30 км. від Таллінна й розпочала контрнаступ: 14.01.1919 р. був

звільнений Тарту, 18.01.1919 р. – Нарва, після кровопролитних боїв 01.02.1919 р. було звільнене м. Валґа на кордоні з Латвією. До кінця лютого 1919 р. територія Естонії була звільнена від противника. Весняний контрнаступ більшовиків естонці відбили, і в травні 1919 р. естонські частини та підпорядкований естонському командуванню російський білий Північний корпус зайняли Псков. У червні 1919 р. естонці зіштовхнулись у Латвії зі збройними формуваннями балтійських німців, які створювали загрозу і для Естонії. У вирішальній битві під Венденом (Цесісом) 19–23.06.1919 р. естонська армія розбиває частини Балтійського ландесвера та Залізної дивізії. На початку липня 1919 р. естонські та латвійські війська, наступаючи, змушують німців залишити Ригу. Сформована на території Естонії біла російська Північно-Західна армія на чолі з генералом М. Юденічем, за обмеженої підтримки естонців восени 1919 р., здійснила спробу оволодіння Петроградом. Після невдачі відійшла на територію Естонії, де була роззброєна.

Невдалі спроби наступу Червоної армії у листопаді-грудні 1919 р. змусили уряд РСФРР укласти у Тарту 02.02.1920 р. мирний договір, яким визнавалась незалежність та самостійність Естонської Республіки. Загалом у Визвольній війні 1919 р. загинуло 3,5 тис. естонських солдат. Першими із західних країн незалежність Естонії визнали: Фінляндія – 07.07.1920 р., Велика Британія, Франція та Італія – 26.01.1921 р., США – 28.06.1922 р. 22.09.1921 р. Естонія стала членом Ліги Націй.

У вересні 1919 р. була створена самостійна Естонська євангелічна лютеранська церква. Ще до завершення війни, 10.10.1919 р., був ухвалений земельний закон, згідно з яким відчужувалось 97% великих поміщицьких землеволодінь, в результаті чого в Естонії з'явилось понад 50 тис. нових хуторів та нова соціальна група – поселенці.

Перша Конституція Естонії, прийнята 1920 р., передбачала парламентську республіку. Вища влада належала однопалатному Рійґікоґу, який обирався у складі 100 депутатів. Виконавча влада залежала від парламенту. Перша Конституція не вводила посади глави держави (президента). Уряд очолював спочатку державний старійшина (1920–1937), а потім прем'єр-міністр (1939–1940).

У 1920-х – першій половині 1930-х рр. в Естонії діяло багато різних політичних партій. Зазвичай на виборах до Рійґікоґу проходило 9–10 політичних партій. Провідними партіями міжвоєнної Естонії були: Естонська соціалістична партія, яка виграла вибори 1926, 1929 та 1932 рр., була другою на виборах 1923 р. і третьою на виборах 1920 р.; Асоціація фермерів, яка виграла вибори у 1923 р. та була другою на виборах 1920, 1926–1932 рр.; Естонська лейбористська партія, яка виграла вибори 1920 р., була третьою на виборах 1923 р. і четвертою на виборах 1926–1932 рр.; Партія переселенців, яка була третьою на виборах 1926–1932 рр.

Комуністична партія Естонії була заборонена і діяла нелегально. 01.12.1924 р. естонські комуністи здійснили невдалу спробу військового заколоту в Таллінні. Для участі у виборах до парламенту комуністи, які діяли підпільно, використовували різні легальні організації.

У другій половині 1920-х рр. в естонському суспільстві розпочалась критика Конституції 1920 р., яка посилилась в період економічної кризи рубежу 1920-х – 1930-х рр. Питання про зміну конституції стало на початку 1930-х рр. вузловим пунктом політичної боротьби. Поряд із старими партіями в кампанію за зміну конституції включився й створений у 1929 р. «Естонський союз учасників Визвольної війни» (вапсід).

Проект нової конституції, що пропонувався Рійґікоґом був відхилений на двох референдумах – у серпні 1932 і червні 1933 рр. Натомість конституційний проект вапсів, спрямований на централізацію влади, був схвалений у жовтні 1933 р. Він передбачав, скорочення чисельного складу парламенту до 50 депутатів та обрання глави держави (державного старійшини) на п'ять років на прямих виборах. Він отримував право накладати вето на постанови Рійґікоґу, видавати закони у формі декретів, достроково закривати сесії парламенту та оголошувати на свій розсуд нові вибори.

Нова Конституція набула чинності з 24.01.1934 р. У цій ситуації вапси мали усі шанси прийти до влади демократичним шляхом, перемігши на виборах 1934 р. та одержати посаду глави держави і більшість у Рійґікоґу. Побоюючись таких перспектив, виконувач обов'язків старійшини (1921–1922, 1923–1924, 1931–1932, 1932–1933, 1933–1934), лідер Асоціації фермерів К. Пятс, домовившись з генералом Йоганом Лайдонером, здійснив 12.03.1934 р. державний переворот.

В Естонії було оголошено надзвичайний стан, вибори Рійґікоґу і державного старійшини були відкладені, повноваження депутатів, обраних за вапсівськими списками у міські, селищні і волосні думи, де в січні 1934 року вапси мали найбільший успіх, визнані недійсними. Свої дії К. Пятс і Й. Лайдонер, призначений головнокомандувачем естонської армії, обґрунтували тим, що вапси ніби готувалися збройним шляхом захопити владу.

Проте на судовому процесі над керівниками вапсів 1935 р. не вдалося довести, що вони хотіли здійснити державний переворот збройним шляхом. Суд засудив вапсівских лідерів до тюремного ув'язнення, після чого частина вапсів розпочала підготовку збройного перевороту, проте 07.12.1935 р. вони були заарештовані й засуджені на тривалі терміни ув'язнення.

07.09.1934 р. К. Пятс продовжив дію надзвичайного стану ще на рік, уряд обґрунтовував ці дії бажанням зберегти внутрішній мир і запобігти партійно-політичної боротьбі. Це викликало серйозне невдоволення в різних політичних колах. Після критики урядових рішень з боку низки депутатів парламенту, 02.10.1934 р. сесія Рійґікоґу розпорядженням К. Пятса була закрита. Уряд оголосив, що в даному складі парламент більше не буде скликаний, а знаходитиметься в «стані безмовності». Наступні три з половиною роки К. Пятс правив країною без парламенту, видаючи законодавчі акти у формі декретів.

З кінця 1934 р. в Естонії було введено цензуру, зокрема – пресі заборонялось критикувати уряд. У березні 1935 р. міністр внутрішніх справ закрив три газети Партії переселенців та заборонив діяльність політичних партій і об'єднань. Водночас з ініціативи вищих державних чиновників і під їхнім безпосереднім керівництвом була створена нова партія – «Ізамаалійт» («Союз Вітчизняни»).

На фоні економічного підйому другої половини 1930-х рр. у країні було майже ліквідоване безробіття, суттєво збільшився естонський експорт, активізувалась розбудова інфраструктури (доріг, мостів тощо), за рахунок держави було створено близько 5 тис. нових хуторів.

Вапсівська конституція була визнана урядом антидемократичною, але лише в грудні 1936 р. були утворені Рагвускоґу (Національні збори), яким належало виробити нову конституцію. Оскільки вони обирались в умовах нерівних можливостей для кандидатів, то опозиційні сили бойкотували вибори. У результаті більшість у Рагвускоґу отримали провладні діячі.

При розробці конституції в Рагвускоґу за основу було взято проект К. Пятса. Ухвалена Рагвускоґу 28.07.1937 р. нова конституція була введена в дію не на референдумі, а декретом державного старійшини, й набрала сили з 01.01.1938 р. Вона надавала главі держави (президенту) дуже широкі повноваження. Рійґікоґу ставав значною мірою залежним від нього. Президент мав право одноосібно, за допомогою декретів, видавати закони й відтерміновувати введення в дію законів, ухвалених парламентом. Він мав право розпускати Рійґікоґу, призначати уряд і т. д. За новою Конституцією, Рійґікоґу складався з Палати депутатів (80 членів) і Державної ради (40 членів), причому населенням обиралася тільки Палата депутатів.

На виборах до Палати депутатів 1938 р., які не були цілком демократичними, оскільки не забезпечувалась рівність учасників виборчої кампанії в агітації, перемогли представники «Ізамаалійта», які йшли від «Народного фронту для проведення в життя конституції» – 64 депутати з 80.

24 з 40 членів Державної ради обиралися установами й організаціями (місцевого самоврядування, професійними палатами і т. п.), 6 членів входили за посадою (головнокомандуючий армією, єпископ Лютеранської і митрополит Апостольської православної церков, ректори Тартуського університету і Талліннського технічного університету, президент Естонського банку), 10 членів призначалися главою держави.

За Конституцією 1938 р., право висувати кандидата на посаду президента мали Палата депутатів, Державна рада і збори виборних представників від місцевого самоврядування. Кожен із цих органів мав право висунути лише одну кандидатуру. Якщо ж усі три інституції пропонували того самого кандидата, то президент обирався на їх спільних зборах, а не на виборах.

Оскільки Палата депутатів, Державна рада і збори виборних представників від місцевого самоврядування офіційно висунули кандидатом лише К. Пятса, то 24.04.1938 р. на їх загальних зборах він і був обраний першим президентом Естонії.

Ставши президентом, К. Пятс продовжував зміцнювати авторитарну владу, проте йдучи і на компроміси у деяких питаннях. Зокрема була відновлена робота парламенту, допущена «мала опозиція», амністовано політичних в'язнів (комуністи і вапси).

Проте в Естонії залишалися забороненими всі політичні партії, крім «Ізамаалійта». 1938 р. К. Пятс видав три антидемократичних закони: «Закон про об'єднання і союзи», «Закон про збори» і «Закон про друк». Їх основною метою була заборона критики існуючого державного і суспільного ладу, політичних діячів, що перебували при владі. Окрім того, впродовж 1934–1940 рр. на всій території Естонії діяв військовий стан. Проте масових політичних репресій наприкінці 1930-х років в Естонії не було.

За переписом 1920 р., естонці складали 87,6% населення, за переписом 1934 р. – 88,1%. До 1941 р. росіяни, німці, євреї і шведи могли отримати середню освіту на рідній мові.

Напередодні Другої світової війни Німецька імперія та Радянський Союз домовилися про поділ сфер впливу у Східній Європі, підписавши 24.08.1939 р. Угоду про ненапад та таємний протокол, згідно з яким Естонія потрапляла в сферу інтересів СРСР.

З початком Другої світової війни керівництво СРСР почало чинити тиск на Естонію, погрожуючи застосувати збройну силу, якщо вона відмовиться від створення радянських військових баз на своїй території. У вересні 1939 р. на кордоні з Естонією було зосереджене угруповання військ Червоної армії чисельністю 160 тис. чоловік, що мало 600 танків та 600 літаків. Естонська армія нараховувала 16 тис. чол.

Влада Естонії пішла на поступки Москві й 28.09.1939 р. був підписаний радянсько-естонський договір про взаємну допомогу, відповідно до якого у жовтні на територію країни увійшли і розмістились гарнізонами близько 15 тис. радянських військових. Але ці поступки не врятували естонську державність. 16.06.1940 р. Радянський Союз надіслав Естонії ноту зі звинуваченням у порушенні договору про взаємодопомогу і в агресивних намірах, а також вимогами реорганізувати уряд із включенням до нього дружніх до СРСР політиків, дати дозвіл на введення в Естонію додатково ще 100 тис. солдат Червоної армії. К. Пятс прагнув за будь-яку ціну уникнути кровопролиття, тому прийняв радянський ультиматум. Вже 17 червня до Естонії були введені радянські війська, а 21 червня було створено новий уряд на чолі з Йоганнесом Варесом (Барбарусом), склад якого сформував радянський представник А. Жданов. На нерівних та сфальсифікованих виборах до Палати депутатів 14–15.07.1939 р. офіційну перемогу отримали представники сформованого окупантами Союзу трудового народу Естонії, які проголосили створення Естонської РСР та 22.07.1939 р. звернулись до Москви із проханням прийняти її до складу СРСР, що і відбулося 06.08.1939 р.

Упродовж 1940–1941 рр. в Естонії були націоналізовані велика промисловість, транспорт, торгівля. У жовтні 1940 р. розпочалась націоналізація житлових будинків та землі (підпало 24,3% оброблюваних земель). Було конфісковано усі вклади понад 1 тис. руб., закриті усі нерадянські організації, газети піддавались жорсткій цензурі.

14.06.1941 р. понад 10 тис. осіб було депортовано з Естонії в Сибір. Загалом упродовж 1940–1941 рр. радянською владою в Естонії було репресовано понад 52 тис. осіб, 18 тис. із них загинули. Після нападу Німеччини на СРСР близько 30 тис. естонців було мобілізовано до Червоної армії, 2 тис. цивільних осіб вбито. Червоний терор спонукав 30 тис. естонців втікати у ліси, де багато взялись за зброю й почали чинити опір Червоній армії у загонах «лісових братів». До грудня 1941 р. німецькі війська та загони естонських партизан вибили Червону армію з країни. У ході цих подій згоріло 13 тис. житлових будинків, понад 300 промислових споруд, був знищений транспорт. У багатьох районах естонці вже до приходу німців організували місцеве самоврядування та сподівались на відновлення Естонської держави, проте німці проігнорували подібні звернення й розпустили усі естонські військові та адміністративні структури, які намагались відновити незалежність.

У 1941–1944 рр. Естонія була окупована військами Третього рейху. Згідно з планом «Ост», її планувалось онімечити. До початку 1942 р. були знищені всі євреї (приблизно 1 тис. чол.), а впродовж всієї німецької окупації також 7,7 тис. естонців. Оскільки естонці не бажали повернення радянської влади, тому антинімецького партизанського руху в Естонії не було. Натомість добровільно та на основі мобілізації проти Червоної армії у складі німецьких військ воювало (станом на середину 1944 р.) 70 тис. естонців. У свою чергу в складі Червоної армії воював Естонський стрілецький корпус, який здебільшого складався з військовослужбовців естонської армії, які після приєднання Естонії до СРСР були інтегровані до складу Червоної армії, доповнений евакуйованими з Естонії радянськими діячами (30 тис. естонців).

У вересні 1944 р., коли німецьке командування розпочало відступ з Естонії, т. в. о. президента Естонії Юрі Улуотс спробував відновити незалежність Естонії, призначивши 18.09.1944 р. уряд на чолі з Отто Тійфом, який, проте, нічого не встиг зробити. Естон-

ські частини чинили запеклий опір наступу Червоної армії. Бої за Естонію тривали до 24.11.1944 р., коли було остаточно захоплено о. Сааремаа.

Після окупації Естонії Червоною армією радянські органи безпеки активно почали придушувати рух Опору і заарештовувати естонців, які служили в німецькій або фінській армії. Впродовж 1944–1945 рр. було заарештовано і вислано понад 10 тис. осіб. Також до Червоної армії мобілізували близько 20 тис. естонців. У Другій світовій війні Естонія втратила вбитими, загиблими, відправленими до таборів, депортованими, мобілізованими, примусово евакуйованими та біженцями понад 200 тис. жителів (частина з них пізніше повернулися до Естонії). У 1945 р. частину Східної Естонії було передано до складу Росії. Також близько 70 тис. естонських переміщених осіб у повоєнний період оселились у Швеції, США, Канаді, ФРН, Австралії.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

Після повторного приєднання до СРСР єдиним носієм політичної влади в радянській Естонії стала Комуністична партія Естонії, що була територіальною організацією КПРС. Керівні органи КПЕ отримували директиви безпосередньо з Москви й здійснювали розпорядчу владу за допомогою уряду Естонської РСР – Ради міністрів. За необхідності вже прийняте політичне рішення оформлялося законами Верховної Ради ЕРСР. Основним завданням нового керівництва республіки стала радянізація Естонії.

Проте, сформований здебільшого із національних кадрів, керівний склад ЕРСР не видавався Москві повністю лояльним. Тому у 1950 р. КПЕ та інші державні органи ЕРСР були піддані показовому «очищенню». Зі своїх посад були зняті керівні працівники, які проживали в Естонії у 1918–1940 рр., включаючи навіть тих комуністів, які вели підпільну діяльність проти буржуазної Естонської Республіки. Москва боялась, що вони могли потрапити під вплив національних ідей. Так, наприклад, перший секретар ЦК КПЕ Ніколай Каротамм (1944–1950) був звільнений через те, що нібито давав поблажки буржуазним націоналістам під час кампанії депортації естонців 1949 р. На їх посади були призначені комуністи, прислані з інших частин СРСР, наприклад, посаду першого секретаря ЦК КПЕ обійняв Йоганнес Кебін (1950–1978), який з дитячих років жив у Росії.

Тривалий час велика частина естонців негативно ставилася до повторного встановлення радянської влади, що виражалося як у пасивному, так і в активному опорі окупаційному режиму. Так, наприклад, на виборах Верховної Ради ЕРСР 1947 р. лише за офіційними, явно заниженими, даними, 5,6% виборців Естонії проголосували проти владних кандидатів. Це була найвища в СРСР частка тих, хто голосував проти на виборах Верховних Рад республік.

У 1944–1953 рр. центром опору радянській владі була партизанська збройна боротьба загонів лісових братів. Про запеклий характер боротьби свідчать дані радянських органів про ліквідацію впродовж 1944–1953 рр. 662 «банд» (загонів лісових братів) та 336 націоналістичних організацій, а також про 45 тис. заарештованих ворогів радянської влади. Їх опір істотно послабила проведена в 1949 р. депортація, проте станом на початок 1953 р. в Естонії ще діяло 15 загонів лісових братів. У 1953 р. окупаційна влада провела останню велику акцію зі знищення організованого збройного руху опору в Естонії. Лише у 1978 р. загинув останній партизан естонського руху Опору СРСР – Авґуст Саббе.

Загальна кількість лісових братів за весь час опору оцінюється у 30 тис., із яких загинуло близько 2 тис.

З початку 1950-х рр. був взятий курс на русифікацію Естонії та знищення інституцій і осіб, які підносили естонську культуру. У 1950 р. були закриті Естонське вчене товариство, Тартуський художній інститут, Естонський театральний інститут, кафедри історії Естонії, археології та історії мистецтв Тартуського університету, масово ліквідовувались пам'ятники часів незалежності тощо.

Поряд з озброєним рухом опір радянській владі здійснювали і підпільні молодіжні організації 1950-х рр., які виникали як протест проти пристосуванства і адаптації до радянської системи. Характерними рисами цих таємних організацій були: сувора дисципліна, статути, написані від руки листівки, присяга, меншою мірою – придбання зброї.

У другій половині 1960-х рр. підпільні молодіжні рухи змінилися дисидентськими демократичними рухами, які основну увагу приділяли не національності, а демократії й розуміли, що незалежність Естонії є і міжнародним питанням.

Радянська влада реалізовувала політику заохочення переселення до Естонії мешканців інших регіонів СРСР. Наслідком такої політики стало виникнення в країні великої російськомовної діаспори. Якщо у 1941 р. в Естонії проживало 72 тис. росіян, то в 1959 р. – вже 240 тис. Лише впродовж 1945–1947 рр. в Естонію прибуло 180 тис. росіян. За даними перепису населення 1989 р., чисельність росіян зросла до 475 тис., натомість частка естонців серед населення республіки скоротилась до 61,5%.

У другій половині 1970-х рр. в Естонії посилилася русифікація, пропаганда «єдиного радянського народу» і двомовності. Російськомовним в Естонії почали надаватись переважні права. У 1970-ті рр. головними засобами опору радянському режиму стали громадянські акції – відкриті листи і звернення до органів влади, міжнародних організацій і урядів іноземних держав. Найзначнішим зверненням став підписаний у 1980 р. лист сорока естонських діячів культури до Москви з протестом проти посилення русифікації.

Загалом упродовж 1942–1990 рр. радянською владою (за політичними статтями) було засуджено близько 37 тис. жителів Естонії.

Одним із аспектів радянської культурної політики було вибіркове знищення культурної спадщини, створеної буржуазним суспільством. Так, у післявоєнні роки бібліотеки були очищені від значної частини періодики і художньої літератури, виданої в період незалежності Естонії, а більшу частину того, що залишилось, помістили в спецсховища.

Реформаторська політика під гаслом «гласність і перебудова», розпочата в СРСР у 1985 р. М. Горбачовим, не мала серйозних економічних успіхів, проте сприяла активізації політичного життя в Естонії. На початку квітня 1988 р. відбувся об'єднаний пленум естонських творчих спілок (письменників, художників, архітекторів, діячів театру і кіно), на якому було звернуто увагу на становище естонської національної культури та русифікацію, а також висловлено невдоволення діяльністю керівництва Естонської РСР. У квітні 1988 р. був створений Народний фронт Естонії (Rahvarinne) на підтримку перебудови. Першопочаткові помірні вимоги НФЕ щодо демократизації СРСР, а також політичної та економічної автономії Естонії в його складі, знайшли серед естонців велику підтримку, і за короткий термін він став наймасовішим народним рухом в Естонії.

Талліннські Дні Старого міста в червні 1988 р. перетворилися на своєрідну культур-

ну маніфестацію, на якій понад 100 тис. чоловік танцювали і співали патріотичні пісні під національними синьо-чорно-білими прапорами («співоча революція»). Поряд з помірним НФЕ в 1988 р. почав набирати сили і більш радикальний національний рух, чітко орієнтований на відновлення незалежності. Так, ще наприкінці 1987 р. було створено Естонське товариство охорони пам'ятників старовини, а в серпні 1988 р. утворилася перша опозиційна політична партія Естонії **–** Партія національної незалежності Естонії (ПННЕ), ядро якої склали члени Естонської групи оприлюднення пакту Молотова-Ріббентропа. 16.11.1988 р. Верховна Рада Естонської РСР ухвалила Декларацію про Суверенітет Естонської РСР, яка встановила верховенство естонських законів над законами Радянського Союзу.

На противагу естонському масовому національному руху, в 1988 р. активізувалися й сили, що представляли російськомовне населення. Улітку 1988 р. керівники великих заводів всесоюзного значення створили Міжнародний рух трудящих Естонської РСР (Інтерфронт), а восени – Об'єднану раду трудових колективів (ОРТК). Прихильники прорадянських організацій вважали спроби естонців відновити незалежність протизаконними, протестували проти ухваленого в січні 1989 р. Закону про мову, який давав естонській мові статус державної на території ЕРСР.

23.08.1989 р., в 50-у річницю підписання пакту Молотова-Ріббентропа, відбулася унікальна масова акція, що увійшла в історію як Балтійський ланцюг, коли майже два мільйони людей стали живим ланцюгом від Таллінна до Вільнюса через Ригу, демонструючи світові своє прагнення до незалежності. Ця подія викликала широкий резонанс у всьому світі.

18.03.1990 р. в Естонії відбулись перші з 1932 р. вільні парламентські вибори. До Верховної Ради Естонської РСР було обрано 43 депутати від НФЕ, 27 від КПЕ, 25 від ОРТК та 10 незалежних кандидатів. Головою парламенту став Арнольд Рюйтель (1990–1992), колишній голова Президії Верховної Ради ЕРСР. Під його керівництвом Верховна Рада 30.05.1990 р. ухвалила Постанову «Про державний статус Естонії», за якою влада ЕРСР проголошувалась незаконною з моменту її встановлення, і про початок відновлення влади Естонської Республіки, а 08.05.1990 р. – закон про відновлення дії Конституції Естонської Республіки 1938 р.

Суттєвий позитивний вплив на ситуацію для Естонії мала позиція голови Верховної Ради РРФСР Б. Єльцина, який 12.01.1991 р. під час візиту у Таллінн підписав із А. Рюйтелем Договір про основи міждержавних відносин РРФСР та Естонської Республіки, у першій статті якого сторони визнавали одна одну незалежними державами.

03.03.1991 р. на референдумі, у якому взяли участь в основному естонці, 78% проголосували за незалежність Естонської Республіки, а вже 11.03.1991 р. незалежність Естонії визнала Данія.

Скориставшись провалом серпневого «путчу ГКЧП» в 1991 р., Верховна рада Естонії 20.08.1991 р. прийняла Постанову «Про державну незалежність Естонії», якою юридично відновлювалася Естонська Республіка, окупована і анексована Радянським Союзом в 1940 р.

06.09.1991 р. СРСР визнав Естонію як незалежну державу в кордонах Естонської РСР, які відрізняються від кордонів, встановлених Тартуським мирним договором 1920 р. Це викликало певні розбіжності у відносинах Естонії та Росії. 31.08.1994 р. Естонію покинули останні війська РФ.

У 1992 р. відбувся перезапуск політичної системи Естонії. 28.06.1992 р. на референдумі було ухвалено нову Конституцію, яка запро-

ваджувала систему із сильним прем'єром та слабким президентом.

Хоча Естонія – парламентська республіка, головою держави є президент. Він обирається Рійґікоґу, кваліфікованою більшістю у 2/3 голосів, терміном на 5 років. Одна і та ж особа не може бути обрана президентом на більше, ніж на два терміни поспіль. У випадку, якщо три тури голосування в парламенті завершуються безрезультатно, президента обирає колегія виборщиків, яка складається з представників органів місцевого самоврядування та членів парламенту. Відповідно до Конституції Естонії, президент відіграє переважно представницьку роль, зокрема – представляє державу на міжнародній арені. Водночас, президент може застосовувати право вето щодо рішень парламенту, підписує рішення про призначення членів уряду, пропонує Рійґікоґу кандидатури на вищі державні посади, є головнокомандувачем Збройних сил.

Першим президентом відновленої Естонської республіки був Леннарт Мері (1992–2001), потім Арнольд Рюйтель (2001–2006), Томас Гендрік Ільвес (2006–2016). З 2016 р. пост зайняла Керсті Кальюлайд.

Вищим законодавчим органом країни є однопалатний Рійґікоґу, що складається зі 101 депутата – які обираються за пропорційною системою на чотирирічний термін.

На парламентських виборах 1999 р. перемогла заснована у 1991 р. на базі Народного фронту Естонії Центристська партія – 28 місць, консервативно-націоналістичний Союз Вітчизни – 18, право-ліберальна Партія реформ Естонії – 18, заснована у 1990 р. Соціал-демократична партія (СДП) – 17, Естонська партія селян (Народний союз Естонії) – 7, ліберальна Естонська коаліційна партія – 7, підтримувала здебільшого російськомовними громадянами Об'єднана народна партія – 6. На виборах 2003 р. знову перемогла Центристська партія – 28 місць, консервативна Res Publica – 28, ПРЕ – 19, Народний союз Естонії – 13, Союз Вітчизни – 7, СДП – 6.

Вибори 2007 р. в парламент Естонії стали першими у світі виборами, на яких виборці мали можливість голосувати через Інтернет. Вибори виграла Партія реформ – 31 місце, Центристська партія – 29, Союз Вітчизни і Res Publica – 19, СДП – 10, Партія зелених – 6, Народний союз Естонії – 6. На виборах 2011 р. Партія реформ виборола 33 місця, Центристська партія – 26, Союз Вітчизни і Res Publica – 23 місця, СДП – 19; на виборах 2015 р. Партія реформ отримала 30 місць, Центристська партія – 27, СДП – 15, Союз Вітчизни і Res Publica – 14, новостворена у 2014 р. консервативно-ліберальна Партія свободи Естонії – 8, новостворена у 2012 р. націоналістична Консервативна народна партія Естонії – 7. Під час виборів 2015 р. 31% усіх голосів було подано через Інтернет.

Виконавчу владу здійснює уряд, який є підзвітним парламенту Естонії. Призначення прем'єр-міністра (за поданням президента) та відставка уряду відносяться до компетенції Рійґікоґу. Водночас уряд має «стабілізаційне» право запропонувати президенту Естонської Республіки розпустити парламент та проголосити позачергові вибори у випадку, якщо вищий законодавчий орган країни висловить недовіру уряду. Уряд країни формують партії, що здобули перемогу на виборах до Рійґікоґу. У XXI ст. уряди Естонії очолювали представники партій Союзу Вітчизни та Res Publica (Март Лаар, 1999–2002; Юган Партс, 2003–2005), Партії реформ (Сіім Каллас, 2002–2003; Андрус Ансіп, 2005–2014; Тааві Рийвас, 2014–2016) та Центристської партії (Юрі Ратас з 2016).

Державний суд є вищою судовою інстанцією в Естонії у всіх галузях, в т. ч. і в галузі кон-

ституційного права. Голову Державного суду призначає Рійґікоґу на основі пропозиції президента. Судді Державного суду призначаються Рійґікоґу на основі пропозицій голови Суду. Суддів міських, повітових, адміністративних та окружних судів призначає президент Естонії на основі подання Державного суду. Посади всіх суддів є безстроковими.

У Рейтингу країн світу за рівнем свободи Інтернету Естонія займає перше місце (2016), за Індексом економічної свободи – 9 місце в світі (2016), за Індексом свободи преси – 12 місце (2017), за Індексом легкості ведення бізнесу – 12 місце (2017), за Індексом сприйняття корупції – 22 місце (2016).

Основою реалізовуваного Естонією зовнішньополітичного курсу після проголошення незалежності був радикальний розрив з колишньою «метрополією» та повернення до Європи. Широка національна згода щодо євроінтеграційного курсу Естонії дозволила країні у 1994 р. підписати угоду про асоціацію з ЄС, частиною якої стала угода про вільну торгівлю, та подати заяву на вступ до ЄС (1995). У 1997 р. розпочались офіційні переговори про вступ Естонії до ЄС. На референдумі 14.09.2003 р. 66,83% громадян проголосували за приєднання Естонії до ЄС, членом якої країна стала з 01.05.2004 р.

У контексті інтеграції до євроатлантичних безпекових структур Естонія у 1994 р. приєдналась до програми НАТО «Партнерство заради миру», у 1999 р. була визнана можливим кандидатом на вступ до НАТО та почала виконувати План дій щодо членства, а з 29.03.2004 р. стала повноправним членом Альянсу.

Пріоритетним напрямком зовнішньої політики Естонії є розвиток відносин з сусідніми країнами – Фінляндією, Латвією, Литвою та країнами Північної Європи (Швеція, Норвегія, Данія – «група друзів»). Особливі двосторонні відносини Естонія має з ФРН, Великою Британією та США. Найбільш проблемними у зовнішній політиці Естонії є відносини з РФ. Договір про кордон між Естонією і Росією підписувався у 2005 та 2014 рр., проте станом на початок 2017 р. так і не був ратифікований жодною зі сторін.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Після Другої світової війни в Естонії розпочалась форсована індустріалізація (з 1946) та була здійснена земельна реформа, яка з 1947 р. супроводжувалася примусовою колективізацією (створення колгоспів). Низькі темпи колективізації (на початок 1949 р. у колгоспи було об'єднано лише 5,8% хуторів) радянська влада поборола масовою департацією (у 1949 р. з Естонії було вислано 20,7 тис. селян). До кінця 1949 р. в колгоспи увійшло 80% хуторів, а на 1951 р. – фактично 100%, що спричинило значне падіння ефективності с/г виробництва.

Почала діяти планова командна економіка, що не враховувала місцеві ресурси сировини і робочої сили, історично сформовані традиції виробництва і потреби. Створення в Естонії великих промислових підприємств супроводжувалося масовим припливом робітників з інших республік СРСР. Так, 1948 р. в Кохтла-Ярве був запущений перший у світі газосланцевий завод, який працював в основному на м. Ленінград.

На фоні переважного розвитку важкої промисловості та встановлення державного розподілу товарів, дефіциту продуктів харчування та споживчих товарів рівень життя в Естонській РСР був значно вищий за середній по СРСР як в роки повоєнного занепаду, так і до часів розпаду СРСР.

Після розпаду СРСР та всієї соціалістичної системи Естонія стала на шлях швидких та рі-

шучих ліберальних реформ. Був обраний шлях реформ. Першою радикальною реформою була грошова: 20.06.1992 р. було введено естонську крону, її курс був прив'язаний до німецької марки, запроваджено жорсткі і швидкі умови обміну рублів на крони. Це дозволило вже у 1992 р. подолати дефіцит продуктів та чорний ринок.

Також у 1992 р. Естонія лібералізувала свою торгову політку, знявши майже всі експортні обмеження. Це посилило конкуренцію та змусило бізнес переорієнтовуватись і шукати нові ринки. Щоб збалансувати бюджет, уряд скасував державні дотації, що, з одного боку, дозволило зрівняти умови для всіх підприємств, а з іншого – привело до серії банкрутства близько 30% підприємств. Прагнучи створити клас власників, влада поновила попереднім право на власність, що її було націоналізовано комуністичною владою, а також провела швидку приватизацію через аукціони малих підприємств. Підтримувана владою підприємницька ініціатива естонців привела до значного зростання кількості підприємств: якщо у 1992 р. їх було 2 тис., то у 1994–1995 рр. вже 70 тис. У 1993 р. Естонія законодавчо врегулювала питання дозволу іноземцям купувати землю, що суттєво покращило імідж країни в очах інвесторів.

Економічні реформи і швидкі зміни спричинили зростання безробіття в 1990-і роки, незважаючи на те, що в перші роки незалежності з Естонії виїхала значна кількість людей (в період між переписами населення 1989 р. і 2000 р. населення Естонії скоротилося щонайменше на 194 тис. чол., або приблизно на 12%). 1999 р. Естонія пережила найтяжчу кризу з моменту здобуття незалежності, не в останню чергу внаслідок впливу фінансової кризи в РФ у серпні 1998 р. У 2000-х рр. економічне зростання відновилось і рівень безробіття впродовж 2000–2007 рр. скоротився з 14,6 до 4,6% (Євростат). У 2001 р. в Естонії відбулась радикальна пенсійна реформа, що запровадила обов'язкові приватні пенсійні заощадження.

Серйозні економічні зміни в Естонії дозволили їй досягти рівня, достатнього для того, щоб у 2004 р. бути прийнятою до НАТО та ЄС. Європейська фінансова допомога дозволила економіці Естонії швидше адаптуватись до нових умов. Так, у 2007–2013 рр. з Європейського фонду єдності Естонії було виділено 3,5 млрд євро. На період 2014–2020 рр. передбачений приблизно такий же обсяг фінансування (3,59 млрд євро).

Світова фінансова криза 2008 р. тяжко вдарила по економіці Естонії. Експорт упав, доходи бюджету скоротились, зарплати почали зменшуватися і безробіття, внаслідок скорочень працівників, у 2010 р. зросло до 16,7%. У 2009 р., в період економічного спаду, уряд був змушений підняти податки і скоротити витрати, щоб обмежити дефіцит. В результаті жорсткого режиму заощадливості на тлі інших країн Європи дефіцит держбюджету в Естонії був дуже скромний і становив всього 1,7% від ВВП. У 2010-х рр. стан економіки поступово поліпшився, а рівень безробіття впродовж 2011–2015 рр. неухильно скорочувався із 12,3 до 6,2%.

Поновлення економічного зростання Естонії дозволило їй приєднатись до монетарного союзу ЄС. З 01.01.2011 р., у країні було введено євро. З часу вступу в ЄС у 2004 р. рівень ВВП на душу населення виріс в країні з 55% від середнього по Європі до майже 75% в 2014 р.

ВВП Естонії, за даними Євростату (у поточних цінах), у 2000 р. складав 6,1 млрд євро, у 2005 р. – 11,2 млрд, у 2008 р. – 16,5 млрд, у 2009 р. – 14,1 млрд, у 2010 р. 14,7 млрд, у 2011 р. – 16,6 млрд, у 2012 р. – 17,9 млрд,

у 2013 р. – 18,9 млрд, у 2014 р. – 19,7 млрд, у 2015 р. – 20,2 млрд., у 2016 р. – 20,9 млрд.

Близько половини території країни вкриті лісом, чверть – болотами, тут є також 1200 озер. Естонія має найбільші в Європі поклади фосфоритів та горючого сланцю, на якому базується енергетика країни. Важливі для економіки Естонії і майже 3 млн. туристів (2,3 млн у 2010, 2,9 млн у 2014) (дані Всесвітньої туристичної організації), що приїжджають до країни, в основному – з Фінляндії.

В Естонії надзвичайно розвинуті електронні технології. Так, у 2015 р. до широкополосного Інтернету було підключено 88% домогосподарств, 100% шкіл та урядових приміщень; 99,8% банківських операцій здійснюється в електронному форматі; 98% декларацій подаються в електронному виді; всі жителі мають активні ID-карти (електронні паспорти); 98% рецептів на ліки виписуються електронним шляхом. У секторі інформаційно-комунікаційних технологій в Естонії працює 2,8 тис. фірм, його оборот складає 3,6 млрд євро, доля сектору в економіці – 7,4% (2014).

Найважливішими економічними партнерами Естонії є країни ЄС, на які у 2014 р. припадало 70% експорту та 76% імпорту. Найбільше естонські товари купують Швеція та Фінляндія (15,6% та 15% естонського експорту, 2011). Також саме на ці країни припадає половина прямих іноземних інвестицій в країну (Швеція – 27,3%, Фінляндія – 23%, на 30.06.2012).

Зовнішньоторговельний оборот Естонії (товарами і послугами), за даними Євростату, у 2005 р. складав 15,4 млрд євро (експорт – 7,4 млрд, імпорт – 7,9 млрд), у 2008 р. – 22,7 млрд, у 2009 р. – 16,5 млрд, у 2010 р. – 21,1 млрд, у 2011 р. – 27,8 млрд, у 2012 р. – 30,5 млрд, у 2013 р. – 31,2 млрд, у 2014 р. – 32 млрд, у 2015 р. – 31,1 млрд, у 2016 р. – 32,5 млрд євро.

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ЕСТОНІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 РОКУ

Зв'язки між українськими та естонськими землями сягають часів Київської Русі, коли великий київський князь Ярослав Мудрий у 1030 р. заснував м. Юр'їв (Дорпат/Дерпт, зараз – Тарту).

У 1860–1880-х рр. відбувалось переселення малоземельних естонських селянських сімей у Крим. Загалом переїхало до 900 естонців, які оселились у селах, що їх залишили кримські татари: Кончі-Шавва (зараз Краснодарка), Самрук (зараз Берегове), Актачі-Кіят (зараз Білоглинка), Кіят-Орка (зараз Упорне), Бурлюк (зараз Віліне), Кара-Кіят (зараз Грушеве) та ін.

За переписом 1897 р., в Україні проживало 2227 естонців, із них 2210 чол. у Таврійській губ. У 1921 р. в Криму проживало 2367 естонців, у 1926 р. – 2084 чол. У 1930 р. у місцях компактного проживання естонців у Криму були створені національні сільради: у Сімферопольському р-ні – 2, у Джанкойському – 1. У 1924/1925 н. р. у Криму діяло 5 естонських шкіл (131 учень).

Освіту в Дерптському університеті у XIX ст. здобували такі відомі українці, як Іван Орлай, Микола Гулак, Микола Василенко, Михайло Косач, Федір Матушевський, Андрій Яковлів, Максим Синицький, Всеволод Козловський та ін. Першим українським товариством в Естонії була Дерптська українська студентська громада, яка діяла у 1898–1915 рр.

На початку XX ст. українські та естонські політичні сили співпрацювали в рамках Союзу автономістів, Союзу народів, Ліги інородницьких народів Росії та З'їзду народів Росії.

30.12.1918 р. уряд УНР надав доктору Едуарду Рітсону, на прохання Київського естонського товариства, статус представника Естонії в Україні. Дипломатичні відносини УНР з Естонською Республікою було започаткова-

но у листопаді 1919 р., коли головою дипломатичної місії в Естонію було призначено Євгена Голіцинського. Місія у Ревалі діяла до січня 1921 р. під керівництвом секретаря місії Михайла Паращука.

У 1921 р. в столиці УСРР Харкові працювала Естонська репатріаційна комісія, а в Львові у 1923–1939 рр. функціонувало Консульство Естонської Республіки, яке опікувалось естонськими громадянами в Галичині.

В незалежній Естонській Республіці у 1919–1920 рр. діяв Український національний комітет у 1923–1940 рр. – Талліннський клуб українських громадян в Естонії.

В радянський період, в умовах командної економіки, до Естонії за розподілом приїхала основна частина сучасної української громади. У 1959 р. чисельність українців в Естонській РСР складала 15,7 тис., у 1970 р. – 28 тис., 1979 р. – 36 тис., у 1989 р. – 48,2 тис. Водночас в УРСР чисельність естонців за цей період фактично не змінилась: за переписом 1959 р., проживало 4184 естонці, 1970 р. – 4571 особа, 1989 р. – 4202 особи (із них 985 – у Криму).

УКРАЇНСЬКО-ЕСТОНСЬКІ ДВОСТОРОННІ ВІДНОСИНИ З 1991 РОКУ

Україна визнала Естонську Республіку незалежною державою 26.08.1991 р., а Естонія визнала незалежність України 09.12.1991 р. Дипломатичні відносини між країнами встановлені 04.01.1992 р. шляхом обміну нотами.

Керівником першої дипломатичної місії в Україні з 1992 р. у статусі тимчасово повіреного у справах Естонії в Україні був Андрєй Біров. Першим послом Естонії в Україні у 1996 р. був призначений Тійт Матсулевич. У 1992 р. представництво інтересів України в Естонії було покладено на Віктора Гладуша, у 1993 р. Юрій Олененко був призначений першим послом України в Естонії.

Підписанням базового політичного Договору між Україною та Естонською Республікою про дружбу і співробітництво (26.05.1992) було закладено основу розвитку двосторонніх відносин. Визначальною для двосторонніх відносин є також Угода між Урядом України та Урядом Естонської Республіки про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво (15.01.2007). На сьогодні між Україною та Естонією діє 60 двосторонніх договорів у різних галузях та напрямках співробітництва.

Обмін візитами на найвищому рівні було започатковано у травні 1992 р., з офіційного візиту в Естонію президента України Л. Кравчука. Естонію з державними, офіційними та робочими візитами відвідували президенти Л. Кучма (1995, 1997), В. Ющенко (2006), В. Янукович (2013), П. Порошенко (2017). У свою чергу Україну вперше відвідав президент Естонії Л. Мері (1994, 1999), потім президенти А. Рюйтель (2002, (двічі)), Т. Х. Ільвас (2008, 2014).

На рівні глав урядів перший візит в Естонію здійснив прем’єр-міністр України Л. Кучма (1993), у 1996 р. – Є. Марчук, у 2010 р. – М. Азаров. У 1995 р. Україну відвідав прем’єр-міністр Естонії А. Таранда, у 1997 р. – Т. Вяхі, у 2007 та 2013 рр. – А. Ансіпа, у 2016 р. – Т. Рийвас, у 2017 р. – Ю. Ратас.

На рівні голів парламенті, першим офіційний візит до Естонії здійснив голова Верховної Ради України В. Литвин (2002, 2012). У 2000 р. Україну з робочим візитом відвідав голова Рійґікоґу Т. Саві, у 2003 р. – Е. Ерґма, у 2016 р. – Е. Нестор.

Україна обіймає пріоритетне місце у зовнішній політиці Естонії в регіоні Центрально-Східної Європи, зокрема в рамках реалізації політики сусідства ЄС. Офіційний Таллінн послідовно підтверджує свою готовність лобіювати інтереси України в ЄС і НАТО та надавати консультативну допомогу у питаннях здійснен-

ня реформ в Україні у контексті європейської інтеграції. Естонія є однією з найпослідовніших прихильниць європейського вибору України, підтримала підписання Угоди про асоціацію України з ЄС та однією з перших ратифікувала Угоду (04.11. 2014).

Україну та Естонію зближують подібні погляди щодо актуальних питань європейської та світової безпеки, спільні прагнення у політичній, економічній, соціальній та інших сферах. На урядовому та парламентському рівнях у політичних документах щодо питань зовнішньої політики Естонії постійно наголошується на важливій ролі, яку відіграє Україна у забезпеченні стабільності і безпеки в Європі.

Естонія була першою країною в світі, яка визнала Голодомор 1932–1933 рр. геноцидом українського народу (заява Рійґікоґу від 20.10.1993).

Естонія зайняла однозначну позицію щодо невизнання окупації РФ Криму та інтервенції на Донбасі 2014 р. та підтримки територіальної цілісності України. 01.03.2014 р. МЗС Естонської Республіки виступило із заявою щодо засудження інтервенції РФ у Криму. 05.03.2014 р. парламент Естонії прийняв Заяву на підтримку суверенітету і територіальної цілісності України. Офіційні заяви щодо засудження неправомірних дій РФ на Донбасі та нелегітимності рішень щодо «приєднання» Криму постійно оприлюднюються президентом, прем'єр-міністром, міністром закордонних справ та парламентом Естонії з самого початку агресії РФ проти України. Керівництво Естонії твердо дотримується позиції, що санкції проти Росії мають тривати до того часу, поки не будуть повністю виконані Мінські домовленості та не буде відновлена територіальна цілісність України, включно з Кримом.

Поранені під час війни, на Донбасі, українські військовослужбовці упродовж 2015–2017 рр. регулярно проходили курс лікування та реабілітації в Естонії коштом естонської сторони; естонські військові інструктори з 2015 р. беруть участь у підготовці бійців частин спецпризначення ЗСУ та водночас переймають український досвід бойових дій.

Естонія підтримує проведення політичних та соціально-економічних реформ в Україні, вона є світовим лідером (з розрахунку на душу населення країни) за обсягами надання фінансової і гуманітарної допомоги Україні: протягом 2015–2016 рр. Україна отримала від Естонії 3,5 млн євро допомоги.

Обсяги двосторонньої торгівлі товарами і послугами (у поточних цінах), за даними Держстату України, склали у 2005 р. – 249 млн дол. США (експорт – 138 млн, імпорт – 111 млн), у 2006 р. – 363 млн, у 2007 р. – 526 млн, у 2008 р. – 555 млн, у 2009 р. – 333 млн, у 2010 р. – 355 млн, у 2011 р. – 446 млн, у 2012 р. – 593 млн, у 2013 р. – 284 млн, у 2014 р. – 294 р., у 2015 р. – 288 млн, у 2016 р. – 352 млн (експорт – 241,7 млн, імпорт – 110 млн).

Основними товарами українського експорту до Естонії у 2014 р. були: чорні метали та вироби з них; деревина і вироби з неї; електромашини, котли, машини, залізничні локомотиви; алкогольні і безалкогольні напої та оцет; папір і картон та вироби з них; жири і олії тваринного або рослинного походження та ін. З Естонії Україна імпортує у першу чергу рибу, ракоподібних та вироби з них; фармацевтичну та хімічну продукцію; паливо мінеральне, нафту і продукти її перегонки та ін.

В Україні широко відома продукція таких естонських компаній, як «AS Baltika Grupp» (одяг), «MASEKO» (рибопродукти), «Hiiu Kalur» (рибопродукти), «Võru Rand» (рибопродукти), «Liviko» (алкогольні напої). Водночас в Україні активно працюють естонські компанії «BLRT group», «ES-Sadolin», AS «Скінест

Проджект», АТ «Spacecom», «EstOdes», AS «Kajax Fishexport». Інвестиції Естонії вкладено в понад 250 підприємств України. Прямі інвестиції в економіку України з Естонії станом на 01.10.2016 р. склали 299 млн дол. США.

В Естонії станом на 2015 р. зареєстровано низку представництв підприємств та організацій України, зокрема – 110 організацій зі спільним капіталом. На ринку Естонії успішно розвивається мережа дистриб'юторських фірм, які здійснюють реалізацію продукції українського виробництва, зокрема; OÜ «Reisona» (ЗАТ «Одеський консервний завод», ТОВ «Сандора»), OÜ «Ukrsildest» (Бердянське рибо207ловне підприємство «Бриз»), OÜ «EstOdes» (ЗАТ «Одеський завод шампанських вин», ЗАТ «Шустов-спирт», НПО «Масандра»), OÜ «Noires» (Кондитерська корпорація «Roshen») та ін.

Між рядом українських та естонських міст налагоджено партнерські відносини, зокрема, між Києвом і Одесою та Таллінном, Донецьком і Нарвою, Ялтою і Пярну, Броварами і Сілламяе, Миргородом й Іллічівськом та Маарду, Переяславом-Хмельницьким і Пайде, Каневом і Виру, Уманню і Гаапсалу.

В Естонії мешкає 23 тис. вихідців з України, 4 тис. осіб (станом на 2011) мають українське громадянство.

Упродовж багатьох років єдиною українською організацією в країні, діяльність якої спрямовувалася на задоволення культурно-освітніх потреб українців в Естонії, було Українське земляцтво Естонії, створене у 1988 р. (голова – Віра Коник). На сьогодні в Естонії діють близько тридцяти українських національно-культурних товариств, об'єднаних у Конгрес українців Естонії (з 2002) та Асоціацію українських організацій в Естонії (з 2000 р.).

У 1991 р. в м. Таллінн була заснована перша українська греко-католицька парафія в Естонії, згодом додались парафії у містах Тарту та Пилва.

В Естонії діють українські недільні школи: «Лабора» (м. Таллінн) при Центрі української культури Конгресу українців Естонії; «Надія» при Асоціації українських організацій в Естонії (м. Таллінн); «Злагода» при Українському земляцтві м. Нарва; при Українському культурно-просвітницькому об'єднанні «Стожари» м. Маарду; при Українському земляцтві м. Сілламяе «Водограй» (отримала ліцензію Міністерства освіти і науки Естонії на право викладання рідної мови); клас з факультативного вивчення української мови та літератури у загальноосвітній школі (м. Сілламяе); клас з факультативного вивчення української мови та літератури у Mustjõe Gümnnaasium (м. Таллінн).

З 2011 р. розпочали свою роботу українські недільні школи: при Українському товаристві «Смерічка» м. Ойзу; при Українському земляцтві «Барвінок» м. Раквере; при Українському культурному товаристві у м. Валґа, а в 2012 році було відкрито Ляяне-Вірумаську українську недільну школу ім. Т. Г. Шевченка при Творчому об'єднанні «Койт» м. Тапа.

Серед колективів художньої самодіяльності української діаспори Естонії найвідомішим є створений у 1992 р. фольклорний ансамбль «Журба».

В ефірі Четвертого каналу Естонського радіо передається україномовна радіопрограма «Червона калина», в якій висвітлюється громадсько-політичне та культурне життя України та української діаспори Естонії.

За даними перепису 2001 р., в Україні проживало 2868 естонців. У березні 1994 р. вони створили Естонське земляцтво в Україні, яке має регіональні відділення у Харкові, Одесі, Львові, Києві та Криму. З 2004 р. у Сімферополі видається газета «Кримські естонці» («Krimmi Eestlased»). Естонська мова вивчається у школах України факультативно (19 учнів у 2012/2013 н. р.).

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів світової Спадщини ЮНЕСКО в Естонії протягом 1997–2005 рр. було віднесено: історичний центр (Старе місто) Таллінна; три пункти геодезичної дуги Струве (1816–1855) на території Естонії: пункт «Войбіфер», пункт «Катко» та пункт «Дорпат».

Іншими видатними пам'ятками Естонії є фортеця Курессааре (кін. XIV ст.); Балтійський (Балтійсько-Ладозький) уступ; ліси на о. Сааремаа.

Електронні джерела:

Сайт Президента Естонської Республіки: http://www.president.ee

Сайт Рійґікоґу: http://www.riigikogu.ee

Сайт уряду Естонської Республіки: www.valitsus.ee

Сайт Естонська статистика: http://www.stat.ee

Посольство України в Естонській Республіці: 15170, м. Таллінн вул. Лахе, 6; http://estonia.mfa.gov.ua

Посольство Естонської Республіки в Україні: 01901, м. Київ, вул. Пушкінська, 43Б; http://www.estemb.kiev.ua

Література:

Очерки истории эстонского народа / *М. Лаар, Х. Валк, Л. Вахтре.* – Таллинн, 1992. – 234 с.

Subrenat J. J. Estonia: identity and independence. – Amsterdam, 2004. – 320 p.

Бассель Н. История культуры Эстонии. – Таллинн, 2000. – 208 с.

Арбузов Л. А. Очерк истории Лифляндии, Эстляндии и Курляндии. – М., 2009. – 304 с.

Ильмярв М. Безмолвная капитуляция: Внешняя политика Эстонии, Латвии и Литвы между двумя войнами и утрата независимости (с середины 1920-х годов до аннексии в 1940). – М., 2012. – 806 с.

Лаар М. Эстония во второй мировой войне. – Таллинн, 2005. – 72 с.

Таннберг Т. Политика Москвы в республиках Балтии в послевоенные годы (1944–1956). Исследования и документы. – М., 2010. – 431 с.

Белая книга. О потерях, причиненных народу Эстонии оккупациями. 1940–1991. – Таллинн, 2005. – 174 с.

Тимченко О. Г. Естонська модель ринкової трансформації національної економіки: автореф. дис... канд. екон. наук. – К., 2000. – 16 с.

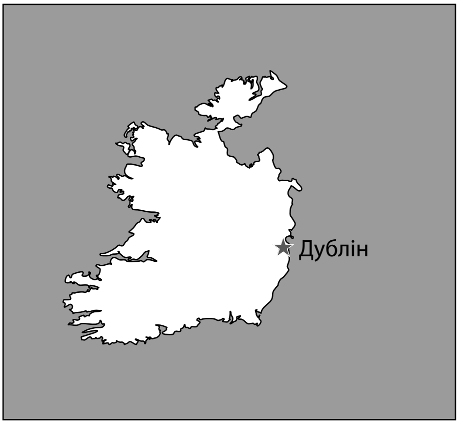
100 років українських громад в Естонії: матеріали конф., 27 листопада 1998 р. / упоряд. *Л. Чикальська, В. Коник.* – Б.м., 1999. – 86 с.

Українці в Естонії: вчора, сьогодні, завтра: зб. матеріалів міжнар. наук. конф. (Естонія, Таллінн, 7–8 падолиста 2008 р.) / упоряд. *І. Винниченко.* – К., 2008. – 100 с.

Я. О. Чорногор

ІРЛАНДІЯ

Сучасна назва держави: Ірландія (*ірл*. Éire), Республіка Ірландія (*ірл*. Poblacht na hÉireann).

Перша згадка про народ/країну у писемних джерелах. Про священний острів, на якому живуть «hiernorum», вперше згадується у VI ст. до н. е. в описі подорожі грецьких купців з Массалії (зараз Марсель) – «Massaliote Periplus». Цей твір цитує у своєму «Описі морського узбережжя» римський поет і географ IV ст. Авієн.

Перші достовірні відомості про Ірландію (Ієрне, Ἰέρνη) подав у своїй праці «Про океан» грецький географ і мандрівник Піфей з Массалії, який близько 325 р. до н. е. здійснив плавання вздовж берегів Північної Європи.

Давньогрецький історик Діодор Сицилійський (90–30 рр. до н. е.) у п'ятій книзі своєї «Історичної бібліотеки» згадує про острів Іріс (Ἶριν) біля Британії. Про острів Ієрна за Геркулесовими стовпами пише також Псевдо-Арістотель у своїй роботі «Про світ», що датується І ст. до н. е. – серединою ІІ ст. н. е.

Римляни називали Ірландію у своїх творах Гібернія (Hibernia). Так, римський історик Публій Корнелій Тацит, описуючи у «Життєписі Юлія Аґріколи» (98 р. н. е.) життя римського намісника у Британії Ґнея Юлія Аґріколи, зазначає, що у 82 р. н. е. він планував завоювання Гібернії і навіть розмістив на британському узбережжі навпроти Ірландії римські війська.

Створення держави. Перші незалежні ірландські королівства склались близько V ст. н. е. 24.04.1916 р., під час повстання за незалежність, було проголошено створення Ірландської Республіки; головою її тимчасового уряду став відомий ірландський поет Падрейґ Пірс. 21.01.1919 р. депутати ірландського парламенту проголосили незалежність Ірландської Республіки.

Незалежність: остаточно здобуто згідно Republic of Ireland Act 1948, що вступив у силу 18.04.1949 р., і згідно з яким британський монарх перестав вважатися главою Ірландії.

Історичні назви держави: Королівство Улад (Ольстер); Королівство Лаґен (Лейнстер); Королівство Муман (Манстер); Королівство Міде; Королівство Коннахта; Лордство Ірландія (1171–1542) та Королівство Ірландія (1542–1651, 1651–1659) з англійськими монархами на чолі; Ірландська конфедерація католиків (1642–1651); Республіка Коннахта (1798); Ірландська Республіка (1919–1922); Ірландська Вільна Держава (1922–1937); Ірландія (з 1937);

з 1949 р. для опису держави та визначення її статусу також використовується назва Республіка Ірландія, проте, згідно з Конституцією 1937 р., офіційною назвою держави є Ірландія.

В ірландській міфології країна також називалась Ерін – за ім'ям богині Еріу. Острів Ірландія ще називають Смарагдовим.

Площа: 70,3 тис. км^2, що дорівнює 11,6 % території України.

Населення: 4 млн 757 тис. осіб (24.04.2016, перепис).

Очікувана тривалість життя при народженні: 81,5 р. (79,6 – для чоловіків і 83,4 – для жінок) (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: ірландці складають абсолютну більшість – 88,85 %; дві наступні за чисельністю національні групи: британці – 2,7 % та поляки – 1,5 % (2006, перепис).

Чисельність українців: 3343 осіб (2011, перепис).

Столиця: Дублін – 553 тис. осіб **Найбільші міста:** Корк – 125 тис. осіб; Ґолуей – 79 тис. осіб; Лімерік – 58 тис. осіб; Уотерфорд – 48 тис. осіб (24.04.2016, перепис).

Державна мова: офіційними з 1937 р. є ірландська (гелік) і англійська. Під час перепису 2006 р. 1 млн 757 тис. осіб (40,8 %) повідомили, що вміють говорити ірландською мовою, хоча експерти вважають, що ця цифра не відповідає дійсному стану речей і є меншою. Перші пам'ятки ірландської писемності, написані огамічним письмом, належать до IV–VI ст. Найстарішим збереженим манускриптом, написаним давньоірландською мовою, є «Книга Бурої Корови» з ірландськими сагами, створення якої почалося до 1106 р.

Релігійний склад населення: католики – 86,8 %, протестанти – 2,8 %, мусульмани – 0,7 % (2011, перепис).

Державний устрій: парламентська республіка. **Глава держави:** президент. **Глава уряду**: прем'єр-міністр (тишек).

Вищий законодавчий орган: Ерахтас (Парламент Ірландії), що складається із Дойл Ерен і Сенат Ерен. Ерахтас функціонує безперервно з 1922 р. Дойл Ерен було утворено в січні 1919 р. Перший англійський Ірландський парламент розпочав свою роботу в 1297 р. (існував до кінця 1800 р.). У вересні 1642 р. було скликано перший власне ірландський парламент – Генеральну асамблею.

Діюча Конституція від 29.12.1937 р. з правками і доповненнями 1939, 1941, 1972, 1973, 1979, 1983, 1984, 1987, 1992, 1996, 1997, 1998, 1999, 2002, 2004, 2009, 2011, 2012, 2013, 2015 р. Перша Конституція Ірландії проголошена 18.06.1922 р.

Статус у відносинах з ЄС: член ЄС з 01.01.1973 р.; член Єврозони з 01.01.1999 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: співзасновник Ради Європи (1949); член ООН (з 1955); співзасновник ОЕСР (1961); співзасновник СОТ (1995).

Розмір ВВП на душу населення у 2016 р. (в поточних цінах), за даними Євростату, склав 58800 євро (2 місце серед EU-28); за даними МВФ – 62562 дол. США (4 місце в світі); за даними Світового банку – 61607 дол. США (4 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

У VI ст. до н. е. з континентальної Європи на територію Ірландії прийшли кельтські племена, які значно вплинули на її розвиток, поступово асимілювавши докельтське населення. Першими завойовниками Ірландії вважається кельтське плем'я ґоіделів. Нові прибульці, на відміну від місцевих жителів, користувалися знаряддями із заліза. До початку нашої ери вони, очевидно, заволоділи всім островом.

До V ст. н. е. кельти змішалися з місцевим населенням, склалась ґоідельска мова як особливий діалект кельтських мов, а жителі Ірландії стали називати себе ґоіделами

(в англізованій формі – ґели). Тоді ж Ірландія була розділена на п'ять великих областей-провінцій – Улад (Ульстер/Ольстер), Лаґен (Лейнстер), Муман (Манстер), Міде та Коннахт (Коннот). У цих провінціях сформувались королівства на чолі з ріагами (королями). Міжусобні війни між окремими представниками кланової знаті послаблювали країну і затримували її економічний та соціальний розвиток.

У 432 р. Папа Римський спрямував до Ірландії єпископа Патріка із завданням проповідувати християнство. Під впливом Патріка верховний король Ірландії Лоеґайр та більша частина ірландської знаті прийняли християнство, хоча боротьба з язичництвом тривала ще кілька століть.

У VI–VIII ст. Ірландія, яку тоді називали «Островом святих і вчених», стала одним із центрів поширення християнства та християнської освіти в Європі.

З 795 р. Ірландія піддається вторгненню норманів, що завдало шкоди ірландській культурі, її економічній і політичній стабільності. У першій половині IX ст. вікінґові Торґільсу вдається підкорити майже всю Ірландію. Визвольна боротьба проти загарбників посилилася після 998 р., коли ірландські вожді Бріан і Малахій поділили між собою верховну владу над Ірландією. У 1014 р. в битві при Клонтарфе, поблизу Дубліна, ірландці остаточно розбивають норманів.

У другій половині XII ст. розпочалося завоювання Ірландії англійцями. Для вторгнення в Ірландію вони скористались усобицею, що розгорілася через те, що ріаг Лейнстера Діармайт Мак Мурхада викрав дружину ріага Брейфне Тігернана Мор О'Руайрка. У 1166 р. Діармайт був змушений втекти до Англії, де з дозволу Генріха II набрав загін англо-норманських лицарів, і в травні 1169 р. висадився в Ірландії.

У результаті вторгнення англо-норманців в Ірландію у 1169–1172 рр. вже до кінця XII ст. майже третина земель Ірландії стала власністю англійських феодалів. Ядро англійських володінь в Ірландії з центром у Дубліні з другої половини XIV ст. стало називатися «Пейл» (огорожа). У 1297 р. з дозволу короля Едуарда I для територій Ірландії, підконтрольних англійцям, було створено Ірландський парламент. Оскільки на ірландців не поширювалася дія англійського загального права, вони вважалися людьми поза законом, а тому за вбивство ірландця англієць не підлягав покаранню судом.

З початку англійського вторгнення острів був фактично поділений на дві самостійні і в економічному, і в політичному відношенні частини. Ірландці були витіснені з найбільш родючих земель і морського узбережжя в гори, болота та ліси. Ці землі англійці називали «Непідкорена Ірландія», і з нею купцям з Пейла було заборонено торгувати.

У Непідкореній Ірландії збереглася політична роздробленість та ворожнеча між кланами. Тому ірландська знать у 1315 р. запросила до Ірландії брата шотландського короля Едуарда Брюса, який був коронований як верховний король Ірландії. Проте шотландці часто поводились як у завойованій країні. Врешті-решт у 1318 р. Брюс зазнав поразки від англійців та був страчений.

З метою зупинення процесу ірландізації англійців, що почався в Ірландії, Лондон у 1356 р. заборонив усім чистокровним ірландцям на підконтрольних Англії землях займати цивільні та духовні посади. А в 1366 р. були ухвалені Кілкеннійські статути, якими англійцям під загрозою конфіскації їхніх земельних володінь наказувалось говорити лише англійською мовою, одягатися в англійський одяг, дотримуватися англійських звичаїв, носити англійські імена, не користуватися брегонским звичаєвим правом, не надавати ірландцям приміщень для релігійних цілей та багато іншого.

У 1394–1395 та 1399 рр. ірландці на чолі з верховним вождем Лейнстера Артом Оґ Мак Морроу Каванаґом піднімали великі повстання проти англійської влади на острові. Ведучи партизанську війну, вони змогли відвоювати в англійців ряд земель, хоча для придушення цих повстань в Ірландії двічі висаджувався король Річард II з великою армією. Впродовж усього XV ст. тривало ослаблення влади англійської Корони в Ірландії.

Утвердження в Англії абсолютної монархії привело до підпорядкування Тюдорам усієї Ірландії і перетворення її в королівську колонію. У 1541 р. король Англії Генріх VIII оголосив себе королем Ірландії, що дозволило йому, згідно з англійським правом, на свій розгляд розпоряджатися землями ірландських кланів. Король почав проводити перерозподіл земель на користь тих представників ірландської знаті, які визнавали себе його васалами, зобов'язувалися користуватись англійським правом, приймали англійські імена і титули. Крім цього, англійці почали практикувати масові конфіскації їхніх земель та заселення їх англійськими колоністами, яким заборонялося укладати шлюби з місцевим населенням. Вперше масові конфіскації були здійснені у 1557 р. в Лейнстері.

У 1569–1573, 1579–1585 рр. відбулися великі повстання ірландців у Манстері, а в 1594–1603 рр. в Ольстері. Після їх поразки англійці провели масову роздачу земель англійським колоністам: у 1586 р. в Манстері та у 1610–1611 рр. в Ольстері.

На початку XVII ст. процес підкорення англійцями Ірландії завершився. У 1605 р. король Яків I увів англійське право, що активно використовувалось англійцями для відбирання в ірландців земель при переоформленні документів на право власності.

У 1640 р. в Англії розпочалася буржуазна революція. Її лідери прагнули провести нову конфіскацію земель в Ірландії для роздачі своїм прихильникам. Вони також відмінили обов'язковість рішень ірландського парламенту без їх затвердження англійським парламентом.

У результаті ірландська кланова знать Ольстера, бажаючи повернути конфісковані землі та захистити католицьку віру, в жовтні 1641 р. розпочала збройну боротьбу проти англійської влади під керівництвом Феліма та Оуена О'Нілів. З залученням до повстання ірландських селян цей виступ швидко набув ознак боротьби за повне усунення англійського гноблення.

24.09.1642 р. ірландською та англо-ірландською знаттю було проголошено створення незалежної Ірландської держави – Ірландської конфедерації католиків з власним парламентом та урядом. У державі проголошувалась рівність церков та рівність усіх жителів перед законом. Парламент (Генеральна асамблея) проголосив вірність конфедератів Карлу I як королю Ірландії й не виступав за повну незалежність країни.

Після поразки Карла I у боротьбі з Довгим парламентом в Англії Ірландія стала основною опорою роялістів. У січні 1649 р. Конфедерація уклала зі Стюартами договір, згідно з яким за надання військової допомоги королю відмінялась дія усіх каральних законів проти католиків. У відповідь 15.08.1649 р. в Ірландії висадилася 12-тисячна англійська республіканська армія на чолі з О. Кромвелем. Ірландські сили були ослаблені внутрішніми суперечностями, а тому англійці змогли до вересня 1652 р. придушити повстання.

Понад десятилітня війна завдала Ірландії значних збитків: за цей час загинуло або емігрувало понад 500 тис. ірландців.

Після повторного підкорення Ірландії відбулася нова масова конфіскація земель та вигнання місцевих жителів. У 1653 р. із загальної площі оброблюваних земель в країні у 20 млн акрів було конфісковано і заново

наділено англійським колоністам 11 млн акрів найкращих земель. Ірландськими землями було зроблено розрахунок з усіма постачальниками армії Парламенту за весь період революції та громадянської війни.

У результаті кромвелівської колонізації сільське населення Ірландії різко розділилося за національною ознакою і соціальним станом: лендлордами стали англійці-протестанти, а жорстоко експлуатованими орендарями – ірландці-католики. Усі католики втратили виборчі права. Католицька меса була заборонена, католицьким священикам було наказано залишити Ірландію.

Після реставрації монархії в Англії у 1660 р. Карл II підтвердив усі основні колонізаційні рішення республіканців щодо Ірландії, хоча 2,3 млн акрів, згідно з актами 1662 і 1665 рр., були повернуті колишнім власникам.

Після того як у 1688 р. з англійського престолу був скинутий останній англійський король-католик Яків II, а Парламент проголосив королем Вільгельма Оранського, в Ірландії, куди у березні 1689 р. прибув Яків II, розгорнулось нове повстання. Скликаний Яковом II Ірландський «патріотичний парламент» ухвалив рішення про повернення усіх земель, конфіскованих у результаті кромвелівської колонізації, колишнім власникам.

У червні 1690 р. Вільгельм Оранський з 36-тисячною армією висадився в Ірландії. Після поразки від англійців на р. Бойн Яків II втікає у Францію, проте ірландські католики продовжують війну і добиваються у жовтні 1691 р. умов почесної капітуляції.

За умовами Лімерікського договору, всім католикам Ірландії гарантувалася свобода віросповідання і недоторканність власності та прав усіх учасників повстання за умов принесення присяги королю Вільгельму.

Проте вже у 1692 р. англійці порушили умови цього договору, конфіскувавши майно 4 тис. ірландських землевласників у якості покарання за «зраду». Це було останнє велике земельне пограбування ірландців. Після нього 85 % оброблюваних земель зосередилося в руках англійських лендлордів.

В кінці XVII – середині XVIII ст. англійці, всупереч умовам договору 1691 р., розгорнули нещадну боротьбу з ірландськими католиками. Проти них у 1695–1697, 1704, 1727, 1745 рр. були введені суворі дискримінаційні закони. Католикам заборонили викладати в школах та Дублінському університеті, здобувати вищу освіту, вести професійну адвокатську і лікарську діяльність, займати адміністративні посади, заборонялись шлюби між католиками і протестантами. Усе вище католицьке духовенство, монахи та члени католицьких орденів були зобов'язані залишити Ірландію, а приходським священикам заборонялося залишати території свого приходу, католикам заборонялося брати участь у виборах, купувати землю, що належить протестантам, та орендувати у них наділи понад 2 акри, укладати торговельні та кредитні угоди. Крім цього, вводилися жорсткі заборонні заходи щодо свободи ірландської торгівлі.

Крайнє збідніння ірландського селянства внаслідок жорсткої експлуатації та відсутність перспектив спричинило посилення еміграції населення з країни. Крім того, відсталість сільського господарства, неврожаї картоплі, що з XVII ст. була основним продуктом для бідних, неодноразово спричиняли масовий голод. Так, під час голоду 1740–1741 рр. померло 400 тис. ірландців.

Протягом усього XVIII ст. в Ірландії розгорталась діяльність таємних селянських організацій та повстанських загонів. Лише зазнавши поразки під час війни північноамериканських колоній за незалежність, англійці, побоючись поширення американського досвіду на Ірландію, у 1778, а потім у 1782 та у 1793 рр.,

відмінили ряд законів проти католиків. На межі 1779–1780 р. англійський Парламент відмінив заборону на вивезення ірландських вовняних і скляних виробів і дозволив ввезення до Ірландії хмелю й ряду інших товарів, ірландським купцям дозволив торгувати з англійськими колоніями, а в 1782 і 1783 рр. надав Ірландії парламентську автономію та погодився на невтручання англійських судових інстанцій в ірландські судові справи.

Лібералізація економічного життя невдовзі почала давати свої результати. У текстильній, паперовій, пивоварній промисловості стали з'являтися перші великі підприємства мануфактурного типу, а наприкінці XVIII ст. – і перші фабрики.

Проте Лондон не збирався втрачати свого впливу в Ірландії. У 1796–1798 рр. британський уряд розгорнув проти патріотично налаштованих ірландців терор, використовуючи особливі поліцейські частини та заснований у 1795 р протестантами Ольстера воєнізований «Орден оранжистів».

Не зважаючи на терор та арешти, товариство «Об'єднані ірландці» у березні 1798 р. підняло нове ірландське повстання, яке тривало до вересня, коли було придушене англійцями. Після цього у 1800 р. був ухвалений «Акт про унію», відповідно до якої Ірландія стала частиною Сполученого Королівства Великої Британії. Парламент Ірландії було ліквідовано, заохочувальні заходи для ірландської економіки скасовано, а сама Ірландія перетворилася на ринок дешевої робочої сили та сировини для Англії.

Єдиним джерелом виживання для ірландців стало землеробство, незважаючи на те, що орендна плата за землю перевищувала розцінки в Англії у 2–3 рази і жоден закон не захищав ірландця від вигнання із землі лендлордом у будь-який момент. Жебрацтво селян стало масовим явищем у країні.

Католики, які складали 90 % населення, не мали жодних політичних прав. Широкий громадський рух за «емансипацію католиків», ініційований створеною у 1823 р. Католицькою асоціацією, набув такого розмаху, що у 1829 р. англійський уряд був змушений надати ірландським католикам право обиратися в англійський Парламент.

У 30-ті роки XIX ст. стихійні виступи селян проти церковної десятини на користь Англіканської церкви набули характеру війни проти податків, які збирала метрополія. В результаті колоніальної політики Англії над ірландським народом постійно висіла загроза голоду. Неврожаї картоплі та недоступність для більшості населення інших продуктів привели до того, що 1845 р. від голоду загинуло 500 тис. ірландців, 1847 р. – 250 тис., 1849 р. – 300 тис.

У 1847 р. радикальні елементи національного руху заснували Ірландську конфедерацію, що закликала до збройного повстання, яке відбулося в 1848 р., але було жорстко придушене англійською владою.

Загроза голодної смерті та жорсткий колоніальний режим спричинили масову еміграцію ірландців. Лише протягом 1851–1866 рр. з країни виїхало 1,7 млн чол. У результаті в другій половині XIX ст. Ірландія перетворилася на єдину країну Європи з постійним скороченням населення. Якщо у 1841 р. в країні проживало 8,3 млн чол., то у 1911 р. лише 4,4 млн чол.

У 1858 р. ірландські патріоти з ініціативи Джеймса Стефенса заснували рух феніїв, створивши таємну воєнізовану революційну організацію для повного звільнення Ірландії від англійського панування. З середини 1860-х рр. вона стала називатись Ірландське революційне братство (ІРБ). У 1867 р. фенії спробували підняти повстання, але досить швидко були розбиті.

З 1880 р. з ініціативи Ірландської національної земельної ліги ірландські селяни почали використовувати метод бойкоту до тих, хто займав землі вигнаних лендлордами орендарів. Термін набув поширення від імені Чарльза Бойкотта, керуючого одного з маєтків, де цей механізм було застосовано вперше. Масовий селянський рух набув такого масштабу, що у 1887 р. в Ірландії було введено надзвичайний стан.

У 1905 р. в Ірландії було створене нове політичне угруповання Шінн-Фейн («Ми самі»), яке виступало за розвиток економіки з опорою на власні ресурси та політичну самостійність Ірландії без розриву з метрополією.

Вже з XIX ст. особливе місце в Ірландії почав займати Ольстер, де безроздільно панував англійський та шотландський колонізаційний протестантський елемент. Це був промислово найрозвинутіший регіон острова, місцева буржуазія та земельна знать якого прагнула залишатися частиною Британської імперії.

Після декількох десятиліть боротьби у 1914 р. Парламент Великої Британії врешті був змушений прийняти закон про гомруль (самоуправління) для Ірландії, однак його реалізація відклалася до закінчення Першої світової війни.

Проте у квітні 1916 р. ірландські націоналісти з ІРБ вирішили шляхом збройного повстання проголосити Ірландську Республіку. 24–30.04.1916 р. озброєні загони націоналістів на чолі з Джеймсом Конноллі та Падрейґом Пірсом захопили ряд будівель у Дубліні, де зачитали декларацію про створення незалежної Ірландської Республіки. Хоча повстання 30 квітня було придушене, проте «Червона Паска» сприяла зростанню популярності партії Шінн Фейн.

На перших післявоєнних виборах у грудні 1918 р. ця партія, очолювана Еймоном де Валера, здобула повну перемогу в Ірландії (73 зі 105 місць). Військовим крилом партії стала створена у 1913 р. організація «Ірландські волонтери» (з літа 1919 р. – Ірландська республіканська армія).

21.01.1919 р. підрозділи ірландських волонтерів розпочали партизанські бойові дії проти британського уряду. У той же день частина ірландських депутатів зібралась у дублінській ратуші і проголосила себе повноважним ірландським парламентом – Дойлом, а Ірландію – незалежною республікою. Сформований тимчасовий уряд Ірландської Республіки очолив Еймон де Валера. До літа 1921 р. чисельність ІРА сягнула 100 тис. бійців. 11.07.1921 р. британський уряд запропонував ірландцям укласти перемир'я.

Національно-визвольна війна ірландського народу 1919–1921 рр. закінчилася штучним поділом Ірландії на дві частини: Північну Ірландію й Ірландську Вільну Державу. У грудні 1921 р. був укладений англо-ірландський договір про надання Ірландській Вільній Державі статусу домініону. Натомість у шести графствах Ольстера було створено автономну провінцію, яка повністю контролювалася прихильниками єдності з Британією.

З літа 1922 р. в країні розгорнулась громадянська війна між прихильниками і противниками статусу домініону країни, що закінчилася в квітні 1923 р. перемогою новоствореної армії Ірландської Вільної Держави над ІРА. Бійці ІРА пішли у підпілля.

Керівництво новоствореної ІВД на чолі з Вільямом Косгрейвом (1922–1932) чітко йшло у фарватері британської політики. Англійські монополії відчували себе в Ірландії так само вільно, як і до війни, ірландські селяни продовжували здійснювати значні земельні виплати британській Короні. Від 20 до 25 % трудящих постійно не мали роботи. Щорічно з країни емігрувало 40–50 тис. чол.

У цій ситуації в 1926 р. на політичній арені країни з'явилась могутня опозиційна партія

Фіанна Файл («Солдати долі») на чолі з Е. де Валера, яка ставила своєю метою повну незалежність Ірландії.

З 1930 р. Ірландію охопила економічна криза, безробіття почало набувати ознак національної трагедії, почалось масове розорення дрібних і середніх ферм. У 1932 р. Фіанна Файл виграла парламентські вибори. Головою ірландського уряду став Е. де Валера (1932–1948). Були звільнені політичні в'язні, ІРА вийшла з підпілля, уряд виділив кошти на допомогу безробітним та дрібним фермерам, увів протекційні мита в інтересах ірландської промисловості, парламент ухвалив рішення про припинення щорічних земельних виплат британській Короні.

У відповідь англійський Парламент увів фактично заборонні мита на ірландські товари, сподіваючись дезорганізувати ірландську економіку та спричинити відставку нового уряду. Проте уряд Е. де Валера також увів значні мита на ввезення ключових англійських товарів, розпочав переорієнтацію зовнішньої торгівлі на інші країни світу та реалізацію політики підтримки розвитку ірландської промисловості. Було ухвалено закон про мінімальну заробітну плату та умови праці на промислових підприємствах. У сільському господарстві країни почав реалізовуватись курс переорієнтації сільського господарства зі скотарства на вирощування зернових.

Ірландія не лише змогла втриматись в умовах торгової блокади з боку Великої Британії, а й забезпечити значне промислове зростання. На 1936 р. в країні вже діяло 2,6 тис. промислових фірм. Почали розвиватись нові галузі економіки: машинобудування, хімія, нафтопереробка.

У 1937 р. була прийнята нова Конституція, яка проголосила колишній домініон суверенною, незалежною й демократичною державою Ейре (Ірландія), лише номінально пов'язаною з Великою Британією. У 1938 р. була припинена англо-ірландська економічна війна.

Під час Другої світової війни Ірландія зберігала нейтралітет. Після війни прем'єр-міністр Джон Костелло (1948–1951) продовжив політику військового нейтралітету і не підписав Північноатлантичного договору. У 1949 р. Ірландія була проголошена незалежною республікою і вийшла зі складу Британської Співдружності. Північна Ірландія залишилася у складі Сполученого Королівства.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

До складу Парламенту Ірландії входять дві палати – Дойл Ерен та Сенат Ерен, а також президент. Вибори 60 членів Сенату здійснюються раз у п'ять років за змішаною формулою: 11 членів призначаються прем'єр-міністром, 6 – обираються університетами, а 43 – обираються професійними виборчими колегіями з числа спеціалістів у різних галузях за системою пропорційного представництва і таємного голосування поштою. Сенат Ерен має право упродовж 90 днів розглядати і вносити поправки до законопроектів, схвалених нижньою палатою, а також відкладати їх вступ у силу. Дойл Ерен складається з 166 членів, які обираються за системою пропорційного представництва на п'ять років.

Ключовими політичними партіями держави є заснована у 1933 р. Фіне Ґейл («Об'єднана Ірландія»), яка, починаючи з парламентських виборів 1937 р., ніколи не набирала менше 20% голосів (лише у 1948 р. – 19,8%), а здебільшого мала стабільну підтримку близько 25–30% голосів, та Фіанна Файл, яка з виборів 1932 р. ніколи не мала менше 40% голосів (окрім 1992, 1997 та 2011).

Іншими впливовими партіями є: Шінн Фейн, створена в 1970 р. в результаті розколу політичної організації Шінн Фейн; заснова-

на в 1912 р. і постійно представлена у Ерахтас з виборів 1922 р. Лейбористська партія Ірландії; заснована у 1982 р. Партія зелених (представлена в Ерахтас з 1989 по 2007 р.).

З 1997 р. до 2011 р. при владі в Ірландії перебувала партія Фіанна Файл, яка на парламентських виборах в 2002 р. (вдруге) і в 2007 р. (втретє) підтвердила свої лідируючі позиції і завоювала найбільшу кількість депутатських мандатів.

Так, на виборах 2002 р. партія прем'єр-міністра Берті Аґерна (1997–2008) Фіанна Файл отримала 81 місце. Головна опозиційна партія Фіне Ґейл втратила у парламенті 23 місця, здобувши лише 31. Лейбористська партія втримала свої місця у парламенті (21 місце). Партія Шінн Фейн отримала п'ять місць. Прогресивні демократи збільшили своє представництво у парламенті з чотирьох місць до восьми і стали найбільш бажаним партнером правлячої партії для формування коаліції. До шести місць з двох зросла частка Зеленої партії, незалежні кандидати здобули 13 місць.

За підсумками парламентських виборів 2007 р. у Дойл пройшли 6 партій: Фіанна Файл – 78 місць (41,6 %), Фіне Ґейл – 51 (27,3 %), Лейбористська партія – 20 (10,1 %), Зелена партія – 6 (6,9 %), Шінн Фейн – 4 (4,7 %), Прогресивних демократів – 2 (2,7 %); незалежні кандидати – 5 місць. Прем'єр-міністром країни був обраний новий лідер Фіанна Файл Браян Кауен (2008–2011). Лідируюча партія разом з Партією зелених і Прогресивними демократами сформували правлячу коаліцію.

25.02.2011 р. відбулись дочасні вибори, призначені після розпаду правлячої коаліції та відставки прем'єра Б. Кауена з посади лідера партії Фіанна Файл, яку звинувачували у нездатності побороти економічну кризу. Опозиційна партія Фіне Ґейл здобула перемогу на виборах, отримавши 36,1 % голосів (76 місць). Разом із Лейбористською партією, яка здобула найвищий результат у своїй історії, – 19,4 % голосів (37 місць), вона сформувала правлячу коаліцію. Прем'єром став лідер Фіне Ґейл Енда Кенні. Фіанна Файл на цих виборах здобула лише 20 місць (17,4 %), незалежні – 12,6 % голосів (14 місць), Шінн Фейн – 9,9 % голосів (13 місць).

На виборах у Дойл Ерен 2016 р. Фіне Ґейл зберегла перше місце, проте погіршивши свої результати – 50 місць (25,5 % голосів). Натомість суттєво покращили свої результати Фіанна Файл – 44 місце (24,3 %) та Шінн Фейн – 23 (13,8 %). Лейбористська партія втратила значну кількість місць, отримавши лише 7, проте ліві сили збільшили свою присутність, зокрема троцькісти із «Альянсу проти заходів жорсткої економії – Люди важливіші за прибуток» – 6 місць, новостворена соціалістична партія «Незалежні за зміни» – 4; новостворена партія «Соціал-демократи» – 3, Зелена партія – 2. Після трьох місяців переговорів Фіне Ґейл разом із Фіанна Файл сформувала уряд меншості на чолі з Е. Кенні (2011–2017).

Главою держави в Ірландії є президент, посада якого була введена у 1937 р. Вибори президента проходять кожні сім років. Виконавчих повноважень він не має, але може відхилити підготовлений урядом і парламентом закон, якщо вважає, що він антиконституційний. Глава держави призначає на посаду прем'єр-міністра країни (кандидатуру, запропоновану Дойлом). Президент формально затверджує новий склад уряду, сформований прем'єр-міністром за попередньої згоди Дойла. Президент скликає та розпускає парламент за ініціативою прем'єр-міністра.

Фактичним главою виконавчої влади є прем'єр-міністр – лідер більшості або правлячої коаліції в Дойлі. Прем'єр-міністр висувається Дойлом і призначається президентом на п'ять років. Він формує кабінет міністрів, який

має бути підтриманий парламентом. Уряд відповідальний перед Дойлом.

Суттєвою проблемою політичного життя Ірландії залишається проблема Північної Ірландії, у якій католицька меншина з 1921 р. зазнавала дедалі більшої дискримінації під час прийняття на роботу, розподілі житла, отриманні освіти.

Збройна боротьба за незалежність і діяльність терористичної ІРА на території Північної Ірландії та інших регіонів Сполученого Королівства, а також відповідна силова реакція британської армії, етноконфесійний конфлікт між ірландцями-католиками і англійцями-протестантами продовжує бути причиною напружених і складних відносин між сусідніми державами.

У 1968–1969 рр. католицькою громадою Північної Ірландії була розгорнута кампанія за громадянські права. Розпочаті 05.10.1968 р. у м. Деррі зіткнення страйкарів-католиків з поліцією поклали початок суперечностей між Великою Британією і Північною Ірландією, прямих зіткнень протестантів з католиками. Останні вимагали політичної і соціальної справедливості. Нездатність британської армії зупинити насильство, її фактичний перехід на бік протестантів призводить до активізації ІРА як захисниці католиків від протестантів і від британської армії.

У самій ІРА в 1969–1970 рр. через питання використання збройного насильства у політичній боротьбі відбувається розкол на «тимчасову» і «офіційну» ІРА. «Тимчасові» проголосили головною метою виведення англійських військ з Північної Ірландії і створення єдиної Ірландії, задля чого відновили терористичну кампанію, поширивши її й на Англію. Інша частина – «офіційні» – припинила збройну боротьбу проти Британії і перейшла до роз'яснювальної роботи в масах задля побудови єдиної Ірландії.

Після подій Кривавої неділі 30.01.1972 р., коли у північноірландському місті Деррі британські війська розстріляли демонстрацію місцевих жителів, а в Дубліні в якості помсти було спалене британське Посольство, в серії переговорів з британським урядом було визнано, що при вирішенні проблем у Північній Ірландії необхідно враховувати традиції як протестантської, так і католицької общин, і що для майбутнього об'єднання Ірландії потрібна згода більшості населення Північної Ірландії. Було також визнано, що політичні інститути Північної Ірландії мають бути побудовані так, щоб влада була поділена між протестантською і католицькою общинами. Всі ці принципи були прописані у Саннінґдейльській угоді 1973 р., що не була виконана через опір прихильників унії (протестантів) у Північній Ірландії.

У 1998 р. між британським урядом і лідерами головних партій Ольстера, та Ірландії було укладено «Угоду великодньої п'ятниці» (Белфастська угода), що передбачала автономію і рівність общин, визнання права регіону на самовизначення. Референдум, проведений в Ірландії в 1998 р., виключив із Конституції текст про те, що Північна Ірландія є частиною ірландської території. 28.07.2005 р. ІРА припинила збройну боротьбу за возз'єднання Ірландії, однак відколоте ще у 1997 р. екстремістське угруповання «Справжня ІРА», заявило про продовження терористичної діяльності до возз'єднання Ольстера з Ірландією.

Нову сторінку у відносинах між двома країнами відкрив візит у 2011 р. королеви Єлизавети ІІ до Ірландії. Це перший візит британського монарха до Ірландії з часів її незалежності.

Після здобуття членства в ЄЕС у 1973 р. та приєднання з 1979 р. до Європейської валютної системи Ірландія отримала чимало переваг. У 2009 р. 67,1 % громадян Ірландії з другої

спроби (перша у 2008 р. виявилась невдалою) на повторному референдумі проголосували за ратифікацію Лісабонського договору. Це означало перемогу прибічників поглиблення процесу європейської інтеграції. Проте цей результат було досягнуто лише після того, як країни ЄС надали політичні гарантії, що у випадку схвалення Лісабонського договору Ірландія не буде позбавлена крісла в Єврокомісії, до неї не будуть висуватися вимоги легалізації абортів, скасування пільгового податкового режиму чи відмови від військового нейтралітету.

У системі європейсько-євроатлантичної безпеки Ірландія займає особливе місце: як формально нейтральна (фактично позаблокова) держава – член ЄС – Ірландія не є членом НАТО і не має з ним індивідуальних програм, проте з 1999 р. бере активну участь у проекті НАТО «Партнерство заради миру».

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

У 1950-х рр. в Ірландії середньорічні темпи економічного зростання не перевищували 2 %, набагато поступаючись середньоєвропейським показникам. Складна ситуація в економіці призводила до продовження масової міграції: з 1945 по 1960 р. країну залишило близько 500 тис. осіб.

Починаючи з 1960-х рр., Ірландія бере курс на розвиток сучасної економіки, що спирається на високі технології. З роками ця політика зазнавала змін, проте і сьогодні її пріоритетом є економіка на базі знань, а цифрові технології є ключовим чинником в економічній еволюції Ірландії, хоча період до кінця 1980-х рр. характеризується економічним застоєм, високим рівнем інфляції та безробіття й еміграцією.

Принципове значення для розвитку економіки мало залучення Ірландії до процесів європейської політико-економічної інтеграції та отримання значних субсидій з Брюсселя. Переломним моментом стали реформи 1987 р., коли ірландський уряд вирішив знизити видатки бюджету для макроекономічної стабілізації й зниження навантаження на державний борг.

Подальший розвиток економіки Ірландії характеризується майже тріумфальним успіхом. З 1990-х рр. Ірландія переживає феномен економічного дива, який дозволив їй за наступні півтора десятиліття «наздогнати й перегнати» за рівнем життя та доходів практично всі інші країни Європи. У результаті за рівнем ВВП на душу населення в 2004–2007 та 2015–2016 рр. Ірландія поступалася в Європейському Союзі лише Люксембурґу, маючи низький рівень безробіття (4,3–4,7 % у 2000–2007 рр.), який після світової фінансової кризи зріс до 14,7 % у 2011–2012 рр., і надалі зменшився до 7,9 % у 2016 р. (Євростат).

Формування економічного дива в Ірландії почалося з внутрішніх реформ та сприятливої міжнародної ситуації. Для стрімкого економічного зростання Ірландія спростила умови закордонного інвестування та створила нову інфраструктуру.

З 1995 р. Ірландія запровадила політику залучення іноземних інвестицій, особливо – у сфері фінансів, управління активами та фондових ринків. Дублін створив зони невисокого оподаткування, що вирізнялися зручністю для ведення бізнесу. Крім того, Ірландія мала угоди з 14 країнами про скасування подвійного оподаткування. Черговий поштовх іноземним інвестиціям дало запровадження євро.

Курс на безпрецедентно відкриту економіку, використання усіх плюсів глобалізації й об'єднання Європи та перетворення Ірландії на країну з найбільш ліберальним режимом для іноземних інвестицій спричинили стрім-

кий розвиток економіки, що дав підстави називати Ірландію «кельтським тигром».

У результаті цих системних заходів з 1996 до 2007 р. ВВП Ірландії збільшувався в середньому на 7–9 %, а прямі капіталовкладення іноземних компаній – на 4,5 %, що значно перевищило світові показники. За цей період в Ірландії було зареєстровано понад 1000 зарубіжних компаній. Все це сприяло міграції в Ірландію кваліфікованих працівників, що стало відбуватися значно простіше в умовах Об'єднаної Європи.

У вільних економічних законах країни успішно розвивалися високотехнологічні галузі новітньої інноваційної економіки. Саме галузь програмного забезпечення була покладена в основу економічного курсу держави. На цьому ринку працювало понад 800 компаній. Експорт високотехнологічних товарів в ірландському промисловому експорті складає значну частину: 34,7 % у 2005 р., 29,8 % у 2016 р.

Домінуючим сектором експорту послуг в Ірландії є телекомунікаційні, комп'ютерні та інформаційні послуги. Так, у 2008 р. вони складали 39,5 % від загального обсягу експорту послуг країни, а у 2015 р. вже 49,2 %. У 2010 р. 55,5 % всього експорту програмного забезпечення країн ЄС припадало на Ірландію.

В Ірландії розташовані великі виробництва найбільших світових виробників у сфері IT та ПК – «Dell», «Apple», «IBM», «Inte», «Hewlett Packard», «Oracle», «Microsoft». В Ірландії працює понад 80 тис. фахівців у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, лише впродовж 2009-2014 рр. їх кількість зросла приблизно на 10 тис. осіб.

Давні традиції еміграції Ірландії дозволили їй відносно легко залучити необхідних фахівців та капітали за допомогою міжнародної ірландської діаспори.

На сьогодні Ірландія є індустріально-аграрною країною. Основні галузі економіки: комп'ютерна індустрія і програмне забезпечення, виробництво медичного обладнання, машинобудування (транспортне, сільськогосподарське, текстильне, електротехнічне), хімічна, фармацевтична, текстильна, харчова промисловість, туризм. Важка промисловість розвинена слабо. Єдиний у країні металургійний завод знаходиться у м. Коркю.

Відомими ірландськими компаніями сектору мікроелектроніки є «iQon», «Magnetic Solutions» і «XSIL». «Cement Roadstone Holdings» є міжнародним лідером у сфері виробництва будівельних матеріалів; «Kerry Group» – світовим постачальником харчових інгредієнтів; «Irish Dairy Board» (належить бренд Kerrygold) – молочних продуктів. З ірландських алкогольних брендів найвідомішими є пиво «Guinness» (з 1759) та віскі «Jameson» (з 1780).

До кризи 2008 р. обсяг промислового виробництва Ірландії складав 62,5 % від ВВП Ірландії, хімічне виробництво – 18,0 %, виробництво електричного та оптичного устаткування – 15,6 %, харчова промисловість – 11 %, виробництво паперової продукції та носіїв електронної інформації – 8,8 %. У 2010 р. темпи зростання промислового виробництва в Ірландії склали 7,5 %.

Основними галузями сільськогосподарського виробництва Ірландії є тваринництво, рослинництво (пшениця, ячмінь, цукровий буряк, овес, картопля), рибне господарство (в промислових масштабах розводиться лосось, форель, мідії, лобстери). Понад 3/4 виробленої сільськогосподарської продукції за вартістю дає тваринництво, перш за все – велика рогата худоба. Річний обсяг сільськогосподарського виробництва Ірландії склав у 2010 р. 24 млрд євро (8 % від ВВП). У цьому секторі зайнято 7,4 % трудових ресурсів Ірлан-

дії (2010). За експортом яловичини, телятини і масла країна посідає одне з провідних місць у Європі та світі.

Економічне диво проіснувало в Ірландії до початку світової фінансової кризи 2008 р., коли показники ВВП почали знижуватись: більш ніж на 3 % в 2008 р., майже на 8 % у 2009 р., і на 1 % у 2010 р.

Від кризи сильно постраждала банківська та фінансова система Ірландії. Два найбільші банки «Anglo Irish» та «Allied Irish» заявили, що у них виникли проблеми з ліквідністю. Іноземні приватні інвестори почали виводити активи з країни. Однією з причин поглиблення кризи стало бажання держави врятувати два вищезгадані банки. Уряд був вимушений вкладати у них кошти, аби у разі дефолту вони не потягнули за собою недержавну пенсійну систему і внески громадян.

У 2010 р. дефіцит бюджету Ірландії склав 32,4 %. Державний борг Ірландії у 2007 р. склав 25,1 % ВВП, а в 2010 р. зріс утричі – до 79,75 % ВВП.

У результаті ірландському уряду довелося звернутися за допомогою до Євросоюзу та МВФ. На 2010 р. сума позики сягнула 34 млрд євро. У 2010 р. ЄС та МВФ погодилися надати Ірландії кредитний пакет у 85 млрд євро на реструктуризацію активів проблемних банків і подолання фіскальних труднощів за умови прийняття бюджету з урізаними соціальними виплатами. Станом на кінець 2011 р. Ірландія отримала 13 млрд євро. Натомість влада країни зобов'язалася провести програму скорочення бюджетних витрат, а також знизити дефіцит бюджету. 15.12.2013 р. офіційно завершилася трирічна програма надання Ірландії екстреної кредитної допомоги і вона першою з країн Єврозони вийшла з-під опіки міжнародних кредиторів.

ВВП Ірландії, за даними Євростату (у поточних цінах), складав: у 1998 р. – 79 млрд євро, у 2000 р. – 108 млрд, у 2005 р. – 170 млрд, у 2007 р. – 197 млрд, у 2009 р. – 170 млрд, у 2010 р. – 167 млрд, у 2011 р. – 173 млрд, у 2012 р. – 175 млрд, у 2013 р. – 180 млрд, у 2014 р. – 193 млрд, у 2015 р. – 256 млрд, у 2016 р. – 266 млрд євро.

Обсяги зовнішньоторговельного обороту Ірландії (товарами і послугами), за даними Євростату, складали: у 2006 р. 277 млрд євро (експорт – 146 млрд, імпорт – 131 млрд), у 2007 р. – 302 млрд, у 2008 р. – 300 млрд, у 2009 р. – 294 млрд, у 2010 р. – 318 млрд, у 2011 р. – 322 млрд, у 2012 р. – 345 млрд, у 2013 р. – 348 млрд, у 2014 р. – 405 млрд, у 2015 р. – 553 млрд, у 2016 р. – 576 млрд євро (експорт – 319 млрд, імпорт – 257 млрд).

Основними зовнішньоторговельними партнерами Ірландії по експорту в 2010 р. були США – 21 % ірландського експорту, Бельгія – 17 %, Великобританія – 16,1 %, Німеччина – 7 % та Франція – 5,4 %. Основними імпортерами є Великобританія і Північна Ірландія – 30 %, США – 18 %, Німеччина – 7 %, Китай – 6 %, Франція – 5 %.

2014 р. в авторитетному журналі «Forbes» Ірландія очолила рейтинг країн світу, в яких найлегше займатися бізнесом.

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ІРЛАНДІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

На початку Національної революції в Україні 1648–1676 рр. деякі польські урядовці розглядали можливість найняття на військову службу з наступним поселенням на українських землях у якості осадників декількох тисяч католиків ірландців, які у цей час масово емігрували з батьківщини, щоб таким чином відгородитись від українських козаків. Це питання розглядалось на сеймі у червні 1655 р. і було відхилене через побоювання польської влади встановлення приязних відносин між козаками та ірландцями.

Наприкінці XIX ст. визвольна боротьба ірландського народу привернула увагу українських істориків. Першою працею про Ірландію в українській історіографії стали опубліковані у 1881 р. «Листи про Ірландію» О. Кониського. У першій половині XX ст. також були опубліковані «Оповідання про Ірландію» Д. Дорошенка (1907), «Як Ірландія здобула собі волю» М. Григоровича (1924), «Національна революція в Ірландії» Ф. Крушинського (1931) та інші.

Зокрема Д. Дорошенко зазначає у своїй праці, що «...приклад національного відродження ірландців... показує нам, що нема такої безодні, з якої не вирятувалася би нація зусиллям свого духа...». А редакція львівської газети «Батьківщина» влітку 1921 р. підкреслювала, що «своєю витривалістю і неустрашимістю [ірландці] в борьбі за визволення з чужого ярма можуть бути взірцем для всіх поневолених народів світа».

Перші більш-менш масові людські контакти між Україною та Ірландією розпочалися на початку XX ст., коли українські мігранти, які прямували до Канади та США, почали зупинятися в Ірландії.

Одним із таких людей був, наприклад, уродженець Херсонської області, механік на панцернику «Потьомкін», учасник повстання 1905 р. Іван Бешов. У 1913 р. доля закинула його в Дублін, де він напередодні Другої світової війни заснував відому в Ірландії мережу ресторанів «Beshoff».

Після Другої світової війни в Ірландії осіли українські політичні емігранти, які підтримували зв'язки з культурницькими організаціями в Британії.

УКРАЇНСЬКО-ІРЛАНДСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Ірландія визнала Україну 31.12.1991 р., дипломатичні відносини між країнами встановлені 01.04.1992 р. шляхом обміну нотами.

Першим послом України в Ірландії (за сумісництвом) у 1995 р. став академік АМН України Сергій Комісаренко. Посольство України в Ірландії розпочало роботу з серпня 2003 р. З 2000 р. в Україні (м. Київ) функціонує Почесне консульство Ірландії. Першим послом Ірландії в Україні (за сумісництвом) у 2002 р. став Джозеф Хейс.

Станом на 2014 р. обміну візитами на рівні президентів та прем'єр-міністрів між країнами не було. Проте 29.09.2011 р. на другому саміті «Східного партнерства» (м. Варшава) відбулась зустріч президента України В. Януковича з прем'єр-міністром Ірландії Е. Кенні.

З 1993 р. відбуваються регулярні зустрічі на рівні глав зовнішньополітичних відомств. У 2005 р. відбувся візит в Україну голови Дойл Ерен Парламенту Ірландії Р. О'Генлона, а також у 2013 і 2014 рр. Ш. Барета, а 2010 р. – візит голови ВРУ В. Литвина до Ірландії.

У період з липня 2011 р. по жовтень 2012 р. Ірландія проводила експериментальну програму, згідно з якою було скасовано візи на в'їзд до Ірландії для громадян України, які мають короткострокову британську візу.

За даними Держстату України, обсяг двосторонньої торгівлі товарами і послугами між Україною та Ірландією складав у 2004 р. – 43 млн дол. США (експорт – 12,2 млн, імпорт – 30,8 млн), у 2005 р. – 62 млн, у 2006 р. – 67 млн, у 2007 р. – 113 млн, у 2008 р. – 207 млн, у 2009 р. – 147 млн, у 2010 р. – 175 млн, у 2011 р. – 264 млн, у 2012 р. – 326 млн, у 2013 р. – 422 млн (експорт – 196 млн, імпорт – 226 млн), у 2014 р. – 279 млн, у 2015 р. – 211 млн, у 2016 р. – 236 млн (експорт – 79 млн, імпорт – 157 млн).

На території України діє 103 підприємства з ірландським капіталом. Однією з потужних компаній з ірландськими інвестиціями, що діють в Україні, є компанія «Подільський цемент», що входить до складу ірландського

холдингу CRH. Компанія «Міжнародні авіалінії України» була заснована в 1992 р. як СП між українським урядом та ірландською компанією «GPA Group plc», що надає літаки в оренду. У 1999 р. «Росава» та ірландська фірма «Tabistron» створили СП, яке виробляє 78 % всіх шин в Україні. Загалом станом на 01.01.2016 р. з Ірландії в Україну надійшло 75,5 млн дол. США прямих інвестицій.

Ірландія здійснює значну допомогу Україні у подоланні наслідків аварії на ЧАЕС 1986 р. Зокрема через ірландський благодійний фонд «Чорнобильський дитячий проект» налагоджено співробітництво між відділом дитячої кардіохірургії Інституту серцево-судинної хірургії НАМН України і відділом анестезії та реанімації Національного дитячого госпіталю Ірландії. Ірландська доброчинна організація «Міжнародний проект «Діти Чорнобиля» у рамках співпраці з Інститутом загальної та невідкладної хірургії НАМН України (Харків), Одеською обласною дитячою лікарнею та Інститутом серцево-судинної хірургії ім. М. Амосова НАМН України (Київ) інвестувала у 2008 р. 300 тис. дол. США в реалізацію кардіологічної програми в Україні, а в 2009 р. ще 400 тис. дол. США.

У сфері розвитку культурних відносин між Україною й Ірландією вагомими подіями були: Дні українського кіно, що пройшли в м. Дублін у вересні 2008 р.; перемога українського піаніста О. Горлача на 8-му Дублінському міжнародному конкурсі піаністів 2009 р.; міжнародна конференція «Голодомор в Україні та Великий голод в Ірландії: історія, оцінки та пам'ять», що пройшла у листопаді 2009 р. у Національному університеті в м. Майнус за підтримки Посольства України; низка культурно-мистецьких заходів, присвячених річниці «Революції гідності», які відбулись у лютому-березні 2015 р., зокрема – виставки фотографій і концерт.

2015 р. уряд Ірландії профінансував діяльність міжнародних неурядових благодійних організацій «International Rescue Committee» та GOAL, які реалізували низку благодійних проектів на сході України з допомоги вимушеним переселенцям (понад 250 тис. євро). Також у 2015 р. українцями Ірландії було зібрано і відправлено в Україну гуманітарної допомоги на суму понад 30 тис. євро.

Переважна більшість українців, які постійно або тимчасово проживають в Ірландії, є легальними працівниками-мігрантами. Пік міграції українців в Ірландію припав на 1998–2000 рр., що пов'язано із швидкими темпами розвитку економіки Ірландії, і відповідно – потребою країни у трудових ресурсах. За даними Імміграційного бюро Національної поліції Ірландії, у 2007 р. було зареєстровано 3 334 українці.

В Ірландії функціонує створена в 2008 р. Асоціація українців у Республіці Ірландія (президент – Олександр Яворський). На базі Асоціації у 2009 р. організована недільна школа з вивчення української мови, літератури, історії та культури у м. Дублін – «Рідна школа». У 2014 р. була створена громадська організація «Ukrainian Connection Society», яка за власний рахунок проводить мистецькі заходи та запрошує українських митців до Ірландії.

Визначними представниками української громади є: Ігор Швець, завідувач кафедри прикладної фізики Дублінського університету (Трініті-коледж), художники: Людмила Король, Андрій Озерний, Оксана Попова, Тетяна Царик.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Ірландії у 1993 та 1996 рр. були включені: археологічний ансамбль культо-

вих курганів Бру-на-Бонне (ділянки Даут, Наут і Ньюґрейндж-Тум) у графстві Міт (2750–2250 рр. до н. е.) та монастир на острові Скелліг-Майкл (VII ст.).

Також видатними пам'ятками у Дубліні є: Національний музей; Дублінський замок XVI ст.; протестантський собор церкви Христа, закладений в 1038 р.; собор Св. Патріка, закладений у 1190 р.; університетський комплекс Трініті-коледж (1592). У м. Дан-Лере знаходиться архітектурний шедевр у венеціанському стилі – Таун Холл (1880); у Корку – два собори XIX ст. – католицький Св. Марії та англіканський Св. Фінбара; у графстві Оффелі – монастир Клонмакнойс (IX–XVIII ст.); монастир Ґлендалах (VI–XIV ст.); абатство Келле (VI–XII ст.); замок Скеля Кашел (XII–XV ст.).

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 2011 р. включила Келлську книгу із бібліотеки Трініті-коледжу в Дубліні, створену близько 800 р.

Електронні джерела:

Сайт Парламенту Ірландії : http://www.oireachtas.ie/parliament

Сайт уряду Ірландії : http://www.taoiseach.ie/eng

Сайт Центрального статистичного офісу Ірландії: http://www.cso.ie

Посольство України в Ірландії: 16 Elgin Road, Ballsbridge, Dublin 4; http://www.mfa.gov.ua/ireland

Література:

Афанасьев Г. Е. История Ирландии. – М., 2006. – 312 с.

История Ирландии / отв. ред. *Л. И. Гольман*. – М., 1980. – 390 с.

Kenny K. Ireland and the British Empire. – Oxford, 2004. – 296 p.

Полякова Е. Ю. Ирландия в XX веке. – М., 2009. – 170 с.

Сахновський О. Є. Ірландський автономізм у роки Першої світової війни: позиція Партії гомруля та політика британських урядів: автореф. дис... канд. іст. наук. – Чернівці, 2006. – 20 с.

Гула К. О. Шляхи врегулювання конфлікту в Північній Ірландії (1968–2007 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2009. – 20 с.

Кучменко Е. М. Ірландія і ольстерська криза, пошуки шляхів її подолання у другій половині XX століття: (Історичний огляд). – К., 2000. – 98 с.

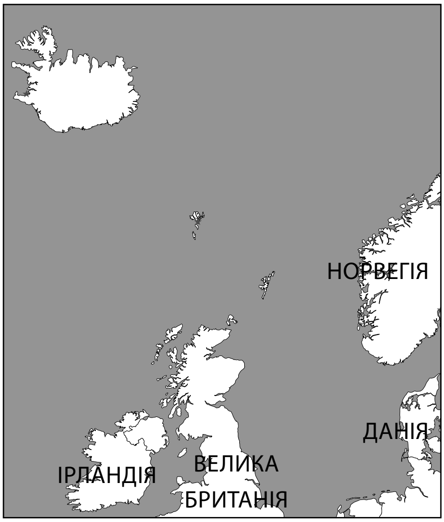
Ирландия: кельтский тигр или инновационный офшор? Анализ опыта реформ для старопромышленных регионов Украины / [науч. ред. *В. И. Ляшенко*]. – Донецк, 2010. – 119 с.

Ireland on the World Stage / W. Crotty, D. E. Schmitt (eds.). – Harlow, 2002. – 256 p.

Graham C. Deconstructing Ireland: Identity, Theory, Culture. – Edinburgh, 2001. – 189 p.

Шукалович А. Ірландська модель державотворення: критерії успіху ірландців очима українців Східної Галичини // Історична панорама. – 2015. – Вип. 20. – С. 81–95.

І. С. Погорєлова

ІСЛАНДІЯ

Сучасна назва держави: Ісландія (*ісл.* Ísland), Республіка Ісландія (*ісл.* Lýðveldið Ísland).

Перші згадки про народ/країну у писемних джерелах. У Середньовіччі Ісландія часто ототожнювалася з розташованим на Півночі Європи легендарним островом Фула (*грецьк.* Θούλη) або Туле (*лат.* Thule) чи Крайня Туле (*лат.* Ultima Thule), описаним давньогрецьким мандрівником Піфеєм у його творі «Про океан» (IV ст. до н. е.) як межа ойкумени, найвіддаленіша ділянка земного суходолу, відома в той час. Вперше про острів, уподібнений Ultima Thule древніх, повідомив ірландський монах-відлюдник Дікуїл близько 825 р. в географічній праці «Про вимір земного кола».

Згідно з «Книгою про заселення Ісландії» (XI ст.), норвежець Наддодд, який першим відвідав Ісландію в середині IX ст., назвав цю країну Снеланд (Країна снігу). Далі швед Ґардар Сваварссон охрестив її ім'ям Гардаргсгольм (острів Ґардара), і, нарешті, інший норвежець, Флокі Вільгердарссон, близько 870 р. дав острову ім'я Ісландія (Країна льоду, Крижана країна).

Створення держави. Ісландська державність була створена в 930 р. із заснуванням інституту незалежного ісландського народовладдя – Альтінґу.

Незалежність від Данії була проголошена 17.06.1944 р.

Історичні назви держави: Ісландська Вільна держава; Ісландська співдружність або Республіка Ісландія (930–1262); Королівство Ісландія (в особистій унії з Данією) (1918–1944); Республіка Ісландія (з 1944).

Площа: 103 тис. км^2, що складає 17 % території України.

Населення: 338,3 тис. осіб (на 01.01.2017, Статистика Ісландії). Населення Ісландії приблизно дорівнює населенню українського м. Херсон. Дві третини жителів зосереджено в південно-західній частині Ісландії (зона Великого Рейк'явіка) (2013), частка міського населення – 93,4 % (2013). За межами країни проживає близько 30 тис. ісландців (у США, Канаді, Норвегії, Данії).

Очікувана тривалість життя при народженні: у 2015 р., за даними Євростату, складала 81,5 р. (79,6 – для чоловіків і 83,4 – для жінок).

Етнічний склад населення: ісландці – 92,6 %, поляки – 3,4 % (2015, Статистика Ісландії).

Чисельність українців: 303 осіб, народжені в Україні (на 01.01.2016, Статистика Ісландії).

Столиця: Рейк'явік – 122,4 тис. осіб. **Найбільші міста:** Коупавоґур (Столичний регіон) – 34,1 тис. осіб; Гапнарфіордур (Столичний регіон) – 28,1 тис. осіб; Акюрейрі (Північно-східний регіон) – 18,2 тис. осіб; Рейк'янесбаїр (Південний Півострів) – 14,2 тис. осіб (на 01.01.2016, Статистика Ісландії).

Державна мова: згідно з Конституцією 1874 р., знання державними чиновниками ісландської мови визнавалося обов'язковим. У незалежній Ісландії ісландська є де-факто офіційною мовою.

Релігійний склад населення: на 01.01.2013 р., за даними Registers Iceland, 76,18 % ісландців належали до Церкви Ісландії (Євангелічно-лютеранська громада, що має державний статус), 11,33 % були членами інших християнських громад (у тому числі римо-католиків – 2,5 %), 5,16 % не пов'язали себе з жодною релігією.

Державний устрій: парламентсько-президентська республіка з 1944 р. **Глава держави:** президент. **Глава уряду:** прем'єр-міністр.

Вищий законодавчий орган: Альтінґ (*ісл*. Alþingi – загальні збори) – однопалатний (до 1991 – двопалатний) парламент. Найстаріший з нині діючих парламентів світу. Діє з 930 р. (з перервою у 1800–1843 рр., коли Альтінґ був офіційно скасований данською королівською владою).

Діюча Конституція набула чинності 17.06.1944 р., в день проголошення незалежності від Данії. Діє зі змінами 1959, 1968, 1984, 1991, 1995, 1999, 2013 рр.

Вперше конституційний закон для Ісландії як невід'ємної, але автономної, частини Королівства Данія був прийнятий данським парламентом у 1871 р. У 1874 р. король Данії Крістіан IX, ідучи назустріч побажанням Альтінґу, та на честь тисячолітнього ювілею заселення Ісландії, дарував їй нову конституцію. У 1920 р. була прийнята Конституція Королівства Ісландія, що діяла до проголошення Ісландією незалежності.

Статус у відносинах з ЄС: член Європейського економічного простору з 01.01.1994 р.; член Шенґенської зони з 25.03.2001 р.; 23.07.2009 р. подала офіційну заявку на членство в ЄС, проте у 2014 р. переговори щодо вступу з ініціативи Ісландії було зупинено.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: член ООН (з 1946); співзасновник НАТО (1949); член Ради Європи (з 1950); співзасновник Північної Ради (1952); співзасновник ОЕСР (1961); член ЄАВТ (з 1970); співзасновник ОБСЄ (1973); співзасновник СОТ (1995).

Розмір ВВП на душу населення у поточних цінах (у 2016 р., за даними Євростату, складав 53900 євро), за даними МВФ – 59629 дол. США (6 місце в світі); за даними Світового банку – 59977 дол. США (5 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Специфіка історії Ісландії полягає у відсутності «доісторичного» періоду. За даними археологів, острів заселили пізніше від усіх інших країн Європи – не раніше VIII ст. н. е. Він був відомий ірландським монахам-відлюдникам (папарам), які вперше потрапили туди, ймовірно, в 795 р. Їхній слід простежується в сучасній ісландській топоніміці: Papey (острів папарів), Papóss (гирло папарів) і т. п.

Близько 870 р. Ісландія була відкрита декількома вікінґами, серед яких був норвежець Флокі Вільгердарссон. Біля 874 р. на острів переселилися приблизно 400 бондів (земельних власників) з сім'ями, які залишили Норвегію, щоб не підкорятися владі конунга Гаральда Прекрасноволосого. Першими поселенцями-вікінґами вважаються норвежець Інгольф

Арнарсон та його зведений брат Лейф, прозваний Гьорлейфом, які облаштувалися на місці нинішнього Рейк'явіка.

Далі, з 874 по 930 р. (т. зв. «епоха заселення»), населення колонії постійно зростало за рахунок нових переселенців (ірландські монахи або залишили острів, оскільки не хотіли жити поруч з язичниками, або були вигнані новими поселенцями). 930 р. вважається датою остаточного встановлення місцевої адміністративно-правової системи, яка потім проіснувала понад три з половиною століття. До того часу чисельність населення Ісландії, очевидно, досягла кількох десятків тисяч осіб. Глави сімей (у широкому сенсі, включаючи слуг і підневільних працівників), які осідали на острові в перші століття колонізації, були бондами – представниками скандінавських родів, що включали як простих селян, так і заможних землевласників із поважним родоводом. Ісландія поділялася на численні ґодорди, що були по суті родовими кланами або альянсами, очолюваними так званими «ґоді» – общинними вождями, які поєднували в собі адміністративні, судові та релігійні функції.

Традиція відігравала величезну роль в житті середньовічної Ісландії: людина не вважалася правоздатною, якщо не могла відтворити вражаючу кількість поколінь своїх предків. Базовою цінністю ісландської цивілізації традиційно вважалася залишена після себе репутація, про що свідчать давньоісландські саги та пісні, зокрема «Старша Едда».

В ісландському суспільстві, яке усвідомлювало своє ґерманське коріння, панувало вкорінене серед ґерманців уявлення про священну цінність закону (старовинне ісландське прислів'я гласить: «За допомогою законів створимо країну, а від беззаконня вона загине»). Розуміючи це, перші поселенці Ісландії надіслали до спорідненої Норвегії одного зі своїх співгромадян по імені Ульфльот, відомого своїми правовими знаннями. Він завчив там основний звід законів і повернувся назад до Ісландії, де створив власний звід законів, названих його ім'ям – Ульфльотслог. Відтоді протягом більше ніж трьох століть, аж до 1262–1264 рр., в Ісландії не було короля, ярла чи іншого правителя.

Найважливішим інститутом ісландського суспільства був тінґ – сезонні збори вільних людей для розгляду нагальних суспільних питань і законотворення. В Ісландії існувало 12 чи 13 тінґів, що відповідали округам. У таких зборах міг брати участь лише той, хто сплатив спеціалізований податок.

У 930 р. було засновано незалежне ісландське народовладдя, коли Альтінґ вперше зібрався на Полях Тінґу (у Тінґведлірі). Бонди збиралися раз на рік, у другій половині червня, щоб спільно обговорити питання юридичного, законодавчого та економічного порядку, хоча й не мали жодної виконавчої влади. Найвпливовішим членом Альтінґу був законопромовець, який знав усі закони напам'ять і проголошував їх зі Скелі Законів (закони були записані лише в 1117 р.). При цьому громади на місцях користувалися значною автономією.

Початковий період історії Ісландії (930–1030) – час національного і культурного підйому – прийнято називати «епохою саг», оскільки саме в цей час, імовірно, відбувалися події великих саг і жили згадувані в них герої. Першою помітною подією, яка потрапила до місцевої хроніки, було відкриття Ґренландії та її заселення (першим поселенцем, згідно з сагами, став вікінґ Ейрік Рудий, Торвальдссон, який відплив з Ісландії на захід у 982 р.), так само, як і наступне за цим відкриття вікінґами Північної Америки (першовідкривачем вважається син Ейріка Рудого Лейф Ерікссон, який близько 1000 р. висадився на американському узбережжі).

У 1000 р. Альтінґ одноголосно постановив про офіційне прийняття Ісландією християн-

ства, аргументуючи це тим, що для збереження миру єдиній країні не можна допустити розколу в священних законах. На відміну від інших країн Північної Європи, в Ісландії не було зафіксовано будь-яких чвар або насильства у зв'язку з прийняттям нової віри. Прийняття нового віровчення було багато в чому наслідком соціально-політичної кризи. Якщо в період колонізації глави родових кланів (годари), які контролювали язичницький культ, бачили в ньому гарантію своєї могутності й незалежності, то до кінця X ст. розкладання общинно-родового ладу, посилення соціальної диференціації зумовили кризу традиційних релігійних уявлень. Чимало годарів, прагнучи встановити своє єдиновладдя в годордах, знаходили виправдання в християнському монотеїзмі. Після християнізації Ісландії годари, а потім і їх сини, стали священиками та відповідальними за церкви і ще довгий час відігравали істотну роль в політиці.

Церковне управління було поділене на два єпископства: одне на півдні, в Скалгольті (1056), друге – на півночі, в Голарі (1106). Більшість перших ісландських єпископів – англійці, що справило чималий вплив на культурне життя країни. Лише в 1056 р. в Ісландії з'явився перший єпископ з місцевих уродженців – Іслейв, син Ґіцура Білого. Вплив християнства сприяв тому, що в Ісландії в XI – на початку XII ст. практично зникло рабство.

В цілому період з 930 р. до початку XII ст. був для ісландського суспільства часом стабільності та добробуту, що ґрунтувалися на крихкій рівновазі між могутніми главами кланів.

На початку XII ст. традиційна рівновага влади була порушена. З 1117 р. зі знаменитої сварки, що вибухнула між главами двох великих кланів – Торгльсом і Гафліді (останній записав закони країни, названі Гафлідаскра, тобто Список Гафліді), розпочався тривалий період міжусобиць, що закінчився у 1264 р. втратою країною незалежності. У 1159 р. відбулася перша велика сутичка між діяльним скоробагатьком Гвамм-Стурлою Тордарсоном і одним із впливових вождів країни. Відтак і весь цей історичний період одержав назву епохи Стурлунґів. Внутрішні чвари досягли кульмінації під час битви при Орлюґсстадірі в 1238 р., в якій взяли участь близько двох тисяч чоловік.

Смутний час викликав «культурну гарячку»: з'являються перші історичні праці, написані Арі Торгільссоном Мудрим (1067–1148), першим автором, який писав ісландською мовою: «Книга про ісландців» і «Книга про заселення країни». До початку XIII ст. відносяться найдавніші ісландські саги. Ісландському скальду, прозаїку, історіографу і політику тієї епохи (синові Гвамм-Стурли) Снορрі Стурлусону (1178–1241) належить знаменитий трактат про поезію та міфологію «Молодша Едда».

Після десятиліть міжусобиць та битв більшість глав ісландських родів 1246 р. вирушила до Норвегії, аби присягнути на вірність норвезькому королю Гокону Гоконссону. У 1247 р. норвезький єпископ Гейнрек Карссон уперше оселився в Голарі.

З 1262 по 1264 р. король Гокон по черзі прийняв присягу на вірність у всіх вождів ісландських родів. Глава однієї з заможних сімей, які були суперниками з буйним кланом Стурлунґів, Ґізур Торвальдссон, був проголошений ярлом (намісником короля) всієї Ісландії. В його обов'язки входило представляти на острові інтереси короля.

У 1262 р. Ісландія змушена була підписати так званий «Старий договір» з Норвегією, за яким вона визнавала верховну владу норвезьких королів, а ті, в свою чергу, зобов'язувалися надсилати ісландцям щороку кілька кораблів з лісом, зерном та іншими товарами. Ісландці давали зобов'язання, що вони та їхні нащадки поважатимуть договір з королем та його спадкоємцями доти, доки він виконува-

тиметься останніми. За умовами договору, Ісландія зберігала свою автономію і свій Альтінґ, але насправді ці договірні зобов'язання королівською владою практично не виконувалися.

Ґізур Торвальдссон був ярлом до самої смерті в 1268 р. Після нього місце ярла Ісландії лишалося вільним, а кілька років по тому ця посада була скасована.

За підтримки римських пап Церква до кінця XIII ст. отримала в Ісландії величезні земельні багатства; вільні землевласники, які мешкали на цих територіях, перетворилися на орендарів, і виникла своєрідна форма феодалізму. Для Ісландії розпочався історичний період, який отримав назву «довгої ночі», що супроводжувався зубожінням, голодом, природними катаклізмами та епідеміями, з яких країна спромоглася вийти лише в XIX ст.

Після укладення особистої унії Швеції і Норвегії в XIV ст. Ісландія на кілька десятиліть стала володінням шведського короля. У цей час встигла скластися практика віддавати Ісландію на відкуп за певну суму. Відкупники отримували країну, як правило, всього на три роки і прагнули за допомогою місцевих губернаторів витиснути з угоди якнайбільше, часто вдаючись при цьому до найбільш безсоромних та жорстоких засобів. Подібне свавілля зустрічало озброєну відсіч – як це сталося, наприклад, в 1361 р., коли місцевими фермерами в Північній Ісландії був убитий норвезький губернатор.

У 1380 р. Данія і економічно залежна від неї Норвегія об'єдналися в особисту унію з малолітнім королем Олафом на троні й під владою фактичної правительки, його матері, королеви Марґрете Данської. У 1383 р. ісландці принесли Олафу клятву вірності як своєму законному королю, відзначивши тим самим початок довготривалих зв'язків між Ісландією, Норвегією і Данією.

Після смерті в 1387 р. короля Олафа королева Марґрете за підтримки Церкви і знаті продовжувала правити як «могутня пані та законна повелителька» Данії, Норвегії, Швеції, Ісландії та інших підвладних територій. У 1397 р. в шведському місті Кальмарі королева Марґрете проголосила унію всіх Скандінавських країн, що знаходилися під її правлінням.

У 1402–1404 рр. в Ісландії лютувала принесена з континенту епідемія чуми. Кількість її жертв склала, за різними оцінками, від третини до половини всього населення. У 1494–1495 рр. послідувала нова й майже настільки ж спустошлива епідемія чуми.

Після остаточного виходу Швеції з Кальмарської унії в 1523 р. Данія у 1536 р. в односторонньому порядку оголосила Норвегію своєю провінцією – так виникла дансько-норвезька унія з явним домінуванням Данії. При цьому колишні норвезькі території – Ісландія, Ґренландія, Фарерські острови – перейшли у володіння Данії.

Після введення в 1537 р. в Данії лютеранства королівські представники в 1541 р. змусили Альтінґ прийняти королівський ордонанс для Скалгольтського діоцезу, а за рік ставленик короля Данії Ґіцур Ейнарссон був висвячений в першого лютеранського єпископа з ісландців. Йоун Арасон, єпископ Голара, що залишився єдиним католицьким єпископом у Скандінавських країнах, у 1548 р. виступив проти данського короля, запросивши допомоги у Папи Римського і ґерманського імператора. Данський король звинуватив Йоуна Арасона в державній зраді й оголосив його поза законом. Проте Йоун, спираючись на підтримку Альтінґу, близько двох років успішно протистояв данцям та ісландським лютеранам, які їх підтримували. Восени 1550 р. у збройній сутичці з протестантами єпископ і два його сини потрапили в полон і були страчені. Про Йоуна Арасона та його боротьбу за віру було складено чимало сказань.

Влітку 1551 р. з Данії прибула експедиція з військами, але опору не зустріла, оскільки всі вожді католиків на той час були мертві. Данські представники задовольнилися прийняттям на Альтинґу закону про перехід всієї країни в нову віру, і війська відплили назад.

Реформація різко змінила релігійне та культурне життя. Багато старовинних звичаїв були заборонені, а всі монастирі закриті. Країна пережила свого роду культурний шок.

Щойно король силою провів Реформацію, роль Альтинґу звелася до формального схвалення та виконання королівських наказів. Данський король закріпив за собою торгову монополію на найприбутковіші ісландські товари – соколів, сірку та риб'ячий жир. До 1558 р. данці за допомогою Ганзейського союзу витіснили з Ісландії англійських купців, а 1602 р. данський король позбавив і німців прав на торгівлю з Ісландією, передавши торговельні операції на відкуп данським купцям. Данська торгова монополія проіснувала до 1787 р.

У 1627 р. Ісландія зазнала грабіжницького нападу алжирських піратів. Вони вбили чимало місцевих жителів, а 370 чоловік вивезли з собою і продали в рабство в Північній Африці (лише десяту частину полонених згодом вдалося викупити родичам і друзям).

У 1661 р. данський король Фредерік III запровадив абсолютистське правління. 1662 р. Альтинґ перед загрозою застосування данцями військової сили приніс клятву вірності новому абсолютному монарху. Таким чином, Старий договір 1262 р. та всі його пізніші доповнення втратили чинність.

У 1707 р. Ісландію вразила епідемія віспи, що забрала близько 18 тис. життів, або понад третину населення острова.

У 1749 р. посаду фогта (намісника короля) вперше отримав ісландець Скулі Маґнуссон (1711–1794). У 1752 р. за підтримки короля діяльний Скулі побудував у Рейк'явіку кілька прядильних, ткацьких і фарбувальних мануфактур, фактично заснувавши ісландську столицю.

Навесні 1783 р. почалося виверження вулкана Лакі, що тривало майже рік і вважається найбільшим лавовим виверженням за весь історичний час людства. Вулкан викинув 15 км^3 базальтової лави, а виверженний в атмосферу попіл призвів до похолодання у всій північній півкулі («рік без літа»). В Ісландії було зруйновано багато ферм, знищено значну частину трав'яного покрову, що призвело до масового падежу худоби, населення в паніці рятувалося втечею. У 1783–1784 рр. від голоду загинуло 9–10 тис. осіб, а загальна чисельність населення опустилася нижче 40 тис. осіб. Після руйнівного землетрусу 1784 р. резиденція єпископа була перенесена зі Скалгольта до Рейк'явіка.

Данський уряд надав ісландцям допомогу грошима і продовольством, хоча діяв і не дуже розторопно. Аби хоч якось полегшити тяжке становище на острові, данський уряд у 1787 р. скасував торгову монополію данців і дозволив ісландцям вільно торгувати.

У 1798 р. Альтинґ востаннє зібрався на Полях Тінґу, а наступні два роки засідав у Рейк'явіку. 1800 р. король та впливові ісландці прийняли спільне рішення остаточно скасувати цю древню і, на їхню думку, вже цілком не потрібну установу, а її судові повноваження передати новозаснованому Верховному суду.

У 1807 р., після акту агресії з боку британців, Данія стала союзницею наполеонівської Франції. У цей час морське сполучення з Данією стало дуже небезпечним, що призвело до значного товарного голоду в Ісландії.

У скрутній обстановці наполеонівських війн данець-авантюрист Йорґен Йорґенсен у червні 1809 р., сподіваючись на допомогу англійського флоту, оголосив данську владу скасованою, а себе – протектором Ісландії

з необмеженими повноваженнями. Ісландці в більшості своїй байдуже поставилися до такої «революції». Проте англійці не підтримали Йорґенсена, заарештували його і перепровадили до британської в'язниці, звідки він, утім, був незабаром звільнений та виїхав до Австралії. Правління Йорґенсена тривало лише 2 місяці, однак воно зміцнило в ісландському суспільстві сподівання на реальність набуття в майбутньому справжньої незалежності від Копенгаґена.

Після розірвання данcько-норвезької унії (1814), яке відбулося за поразкою Данії як союзниці Наполеона, острівні володіння Норвегії, включаючи Ісландію, залишили в складі Данії.

У 1843 р. король, за пропозицією лідера ісландського національного руху Йоуна Сіґурдссона (1811–1879), відновив ісландський Альтінґ із резиденцією в Рейк'явіку. При цьому виборчі права отримали лише власники майна.

У 1849 р. Данія була оголошена конституційно-обмеженою монархією. 1851 р. за схваленням короля були скликані ісландські Національні збори, аби визначити політичне майбутнє країни. З ініціативи Й. Сіґурдссона Національні збори висунули пропозицію про добровільну унію з Данією, що викликало велике невдоволення Копенгаґена. Данський губернатор оголосив збори розпущеними, на що делегати Національних зборів відповіли одностайним протестом, хоча і розійшлися. Після цих подій ісландці різко розділилися у своєму ставленні до данців: на одному боці опинився Й. Сіґурдссон зі своїми однодумцями, а на іншому – багато високопосадових чиновників, які вважали за доцільне підтримувати політику короля.

У 1854 р. в результаті трирічної наполегливої боротьби Й. Сіґурдссона ісландська торгівля була оголошена вільною від обмежень та відкритою для всіх з 01.04.1855 р. Переваги нового стану далися взнаки досить швидко, хоча данські купці зберігали свій значний вплив ще протягом кількох десятиліть.

У 1871 р. данський парламент прийняв Конституційний закон для Ісландії. У ньому недвозначно стверджувалося, що вона є невід'ємною частиною Королівства Данія, але має деяку автономію.

1873 р. Альтінґ прийняв петицію до короля, в якій говорилося: якщо король не погодиться з вимогами ісландців про розширення самостійності острова, нехай сам розробить для них конституцію і введе її в дію в 1874 р., в тисячолітній ювілей заселення Ісландії.

У 1874 р. данський король Крістіан IX, ідучи назустріч побажанням Альтінґу й на честь тисячолітнього ювілею заселення Ісландії, дарував їй нову Конституцію. Відтепер законодавча і фінансова влада конституційно закріплювалася за Альтінґом, втім усі закони набували чинності лише після затвердження їх королем. Вищою судовою інстанцією залишався Верховний суд в Копенгаґені. Виконавча влада належала королю, але реально управляли Ісландією від його імені міністр у справах Ісландії в данському уряді та королівський губернатор Ісландії в Рейк'явіку. У Конституції були зафіксовані основні права ісландців, у тому числі свобода обирати мову та віросповідання, свобода торгівлі, свобода слова тощо. Знання державними чиновниками ісландської мови ставало обов'язковим. Конституція була загалом схвально зустрінута ісландським суспільством. Крім того, в 1873 р. набрав чинності новий закон про муніципальне самоврядування, що розширив права місцевих громад.

У XIX ст. головним заняттям ісландців продовжувало залишатися сільське господарство, а також рибальство. Однак продуктивність цих галузей значно зросла.

У другій половині XIX ст. ісландці придбали досить великі шхуни з найновішим рибальським та вітрильним оснащенням. Це зробило

справжню революцію в риболовецькому промислі, і на місці колишніх рибальських стоянок почали зростати нові селища та містечка.

Друга половина XIX ст. дала світові чудову плеяду ліричних поетів. Серед них виділяється Махтіас Йокумссон, який написав ісландський національний гімн, покладений на музику композитором Свейнбйорном Свейнбйорнссоном та вперше виконаний на святкуванні тисячоліття Ісландії в 1874 р.

У середині XIX ст. Ісландію накрила хвиля масової еміграції – переважно до Північної Америки (з 1870 р. по 1914 р. туди виїхало від 10 до 20 тис. ісландців). Еміграція була викликана низкою причин: багато років поспіль погодні умови перешкоджали розвитку сільського господарства; до холоду додалися страшне виверження вулкану в 1875 р. та хвиля руйнівних землетрусів у 1896 р. З початком Першої світової війни еміграція фактично припинилася, втім нащадки ісландських емігрантів живуть на території Північної Америки.

На виборах до Альтінґу 1902 р. перемогла Партія самоврядування, яка виступала під гаслом «місцевого міністра»; свій успіх вона закріпила на виборах 1903 р., запропонувавши внести відповідні зміни до конституції. Данська влада не заперечувала, і король призначив відомого юриста, політичного діяча і поета Ганнеса Гафстейна міністром у справах Ісландії. Останній 01.02.1904 р. змінив королівського губернатора. Таким чином Ісландія отримала довгоочікуване самоврядування.

У 1909 р. після перемоги на виборах до Альтінґу право на формування уряду одержала Партія незалежності. Відтоді її представники в період до 1924 р. чотири рази очолювали уряд, тоді як представники Партії самоврядування – лише двічі (у період з січня 1917 р. по березень 1922 р.).

У 1915 р. король підписав доповнення до Конституції, що гарантувало жінкам право голосу, а також спеціальним указом затвердив синьо-червоно-білий прапор, який з тих пір є національним прапором Ісландії.

Коли Перша світова війна різко обмежила контакти з Данією, величезною перевагою для Ісландії виявився власний торговельний флот. Іноземні траулери припинили промисел в місцевих водах, і весь видобуток дістався ісландським рибалкам.

На початку 1917 р. німці почали підводну війну. Вони створили серйозні проблеми для транспортного сполучення з Ісландією й потопили кілька кораблів. Зважаючи на спричинений цими подіями застій у рибній галузі, Ісландія в 1917 р., у відповідь на прохання союзників, продала Франції значну частину своїх траулерів за досить низькою ціною.

Восени 1918 р. сталося потужне виверження вулкана Катла, що завдало непоправної шкоди сільськогосподарським землям у багатьох районах. Потім на країну обрушилася епідемія іспанки, що призвела до багатьох смертей.

В останній день листопада 1918 р. король затвердив договір про унію, і 01.12.1918 р. було проголошено вільне і незалежне Королівство Ісландія в особистій унії з Данією. Договір зберігав чинність протягом 25 років.

У 1920 р. в Королівстві Ісландія почала діяти нова Конституція. Законодавчі та інші важливі адміністративні рішення тепер приймалися кабінетом міністрів країни. Незабаром Ісландія взяла на себе ті функції, що тимчасово залишалися за Данією згідно з договором: у 1920 р. розпочалося функціонування Верховного суду, в 1922 р. – Служби берегової охорони. Наступним кроком стала поетапна передача Данією закордонних справ. Перше ісландське Посольство відкрилося в Копенгаґені в 1920 р.; в тому ж році Данія відкрила своє Посольство в Рейк'явіку. Серед заяв, з якими виступила нова держава, була декларація про постійний нейтралітет.

Після Першої світової війни економічна ситуація в країні залишалася сприятливою до 1930 р., коли в результаті Великої депресії зазнав краху Банк Ісландії.

По мірі врегулювання політичних суперечок з Данією старі партії (Партія самоврядування і Партія незалежності) розпадалися, а їх наступники (зокрема, Соціал-демократична партія і центристська Прогресивна партія, засновані в 1916 р.) зосереджували основну увагу на економіці та внутрішніх проблемах.

На правому крилі також виникали нові партії. У 1924 р. рештки Партії самоврядування та Партії незалежності разом з іншими групами об'єдналися в нову Консервативну партію. Деякі члени Партії самоврядування перейшли до Прогресивної партії, а частина Партії незалежності розкололася на Громадянську партію та Ліберальну партію. Роздрібненість та безлад на правому фланзі національного політичного спектру панували до тих пір, поки в 1929 р. Консервативна і Ліберальна партії не злилися в нову Партію незалежності, яка стала найбільшою політичною партією Ісландії.

Наслідки Великої депресії виявилися для Ісландії такими ж важкими, як і для країн-партнерів по обидва боки Атлантики. Ринки експорту скоротилися, ціни різко впали, банкрутства слідували одне за іншим. У результаті населення убожіло, зростало безробіття, промисловість перебувала в занепаді. Для полегшення ситуації в дедалі більших масштабах організовувалися громадські роботи.

З 1934 р. Ісландія запровадила державну монополію на торгівлю алкогольними напоями, що стала суттєвим джерелом доходу.

Ісландія мужньо відкинула пропозицію «дружби» з боку нацистської Німеччини, а в 1939 р. прем'єр-міністр Германн Йоунассон заборонив посадку літаків компанії «Lufthansa» в своїй країні.

Під час Другої світової війни німецька окупація Данії 09.04.1940 р. розірвала зв'язок між Данією та Ісландією. У травні 1940 р. Велика Британія захоплює Ісландію і в 1941 р. передає право окупації острова Сполученим Штатам. Відносини з іноземними солдатами в цілому залишалися добрими.

У воєнні роки ціна ісландського експорту (особливо рибопродуктів) істотно зросла. Але водночас Ісландія несла великі людські втрати, коли тонули ісландські риболовецькі та торговельні судна. У відсотковому відношенні за війну Ісландія втратила більше населення, ніж, наприклад, США.

Щойно ісландські власті взяли на себе здійснення функцій короля після окупації Данії у 1940 р., парламент почав обговорювати долю договору про унію й дійшов висновку, що Ісландія має повне право вийти з неї, оскільки Данія не в змозі виконувати прийняті за договором зобов'язання. На цій же підставі парламент вирішив, що договір про унію 1918 р. не підлягає продовженню.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

На початку 1944 р. парламент ухвалив, що договір про унію з Данією втратив чинність. Це рішення на початку весни було винесене на загальнонародний референдум і отримало 97,35 % голосів. Після виконання низки формальностей 17.06.1944 р. була проголошена незалежна Республіка Ісландія. В той самий день парламент обрав першого президента республіки. Ним став колишній регент Свейн Бйорнссон. Данський король Крістіан X надіслав ісландцям вітальну телеграму. У 1948 р. на перших загальних президентських виборах, за відсутності альтернативного кандидата, Свейна Бйорнссона переобрали на другий термін.

Після закінчення війни під тиском лівих сил та громадськості ісландський уряд доміг-

ся укладення договору зі США, за яким американські війська до 1947 р. залишили Ісландію, і країна на п'ять років (до 1951) позбавилася будь-якої іноземної військової присутності.

У 1948–1953 рр. країна одержала біля 40 млн дол. США (близько 400 млн дол. США в нинішніх цінах) в рамках плану Маршалла, з яких мала виплатити лише чверть. Гроші пішли, в першу чергу, на стимулювання експорту та субсидування імпорту; певна частина була витрачена на підтримку промислового виробництва, будівництво гідроелектростанцій та інші проекти.

Участь у створенні НАТО (1949) викликала у країні заворушення прихильників нейтралітету. Деякі учасники заворушень були заарештовані та ув'язнені. В умовах Корейської війни та загального загострення міжнародної обстановки 05.05.1951 р. між Ісландією і США був підписаний оборонний договір відповідно до статуту НАТО. Ісландія надавала територію та необхідну інфраструктуру, а США брали на себе турботу про її військову безпеку, отримавши право на розміщення авіабази своїх ВПС в аеропорту Кефлавік (розміщувалася там до вересня 2006 р.). При цьому регулярних збройних сил Ісландія не має (з воєнізованих структур є лише берегова охорона). Функції оборони країни здійснює НАТО.

Лідери великих держав неодноразово обирали Ісландію для своїх зустрічей. Зокрема, в 1973 р. там зустрічалися президенти США та Франції Р. Ніксон і Ж. Помпіду, а 1986 р. в Рейк'явіку – лідери СРСР та США М. Горбачов і Р. Рейган.

Відносини з Данією у повоєнний час знову стали близькими, чому значною мірою сприяло повернення Ісландії, починаючи з 1971 р., більшої частини середньовічних ісландських манускриптів, що зберігалися в Копенгаґені.

Культура Ісландії традиційно витримувала порівняння з найбільш розвиненими європейськими культурами. У 1955 р. ісландський письменник Гальдоур Кільян Лакснесс (1902–1998) був удостоєний Нобелівської премії з літератури. Він став першим Нобелівським лауреатом серед ісландців.

Ісландія є парламентською республікою. Однопалатний парламент (Альтінґ) обирається за партійними списками і складається з 63-х депутатів.

Співвідношення політичних партій, що склалося в 20–30-і рр. ХХ ст., зі встановленням у 1944 р. республіки аж до кінця ХХ ст. майже не змінилося. Ключовими партіями політичної системи країни цього періоду були: Партія незалежності, Прогресивна партія, Соціалістична партія (згодом Народний союз) та Соціал-демократична партія. Час від часу в них відбувалися розколи і з'являлися нові об'єднання, здебільшого – недовговічні.

Весь цей час (1933–2009) найбільша консервативна сила країни – Партія незалежності – регулярно отримувала найбільшу кількість місць в Альтінґу (30-40 % голосів). Всі лідери партії – Олафур Торс (1942, 1944–1947, 1949–1950, 1953–1955, 1959–1961, 1962–1963), Б'ярні Бенедиктссон (1961, 1963–1970), Йоганн Гафстейн (1970–1971), Гейр Галлґрімссон (1974–1978), Торстейн Пальссон (1987–1988), Давид Оддсон (1991–2004) – свого часу очолювали уряд країни. Як правило, Партія незалежності створювала однопартійні кабінети або користувалася підтримкою інших правих чи правоцентристських сил. Вона виступає на захист ліберальних цінностей і користується підтримкою серед всіх верств суспільства.

Центристська Прогресивна партія, яка традиційно підтримується фермерами та кооператорами, протягом ХХ ст. була другою за чисельністю політичною силою Ісландії, стабільно отримуючи на загальнонаціональних виборах 20–25 % голосів. Прогресивна партія неодноразово входила в коаліційні уряди та очолюва-

ла їх, проте до кінця XX ст. знизила свій вплив, а з 2007 до 2013 р. взагалі не входила в правлячі коаліції. Однак на парламентських виборах 2013 р. партія відновила колишній вплив.

Соціалістична партія (утворена в 1938 р. у результаті злиття Комуністичної партії Ісландії та деяких груп соціалістів) значно зросла в роки війни, брала участь в урядових коаліціях та набула впливу на робітничий рух. Вона незмінно дотримувалася радикальної лівої позиції і її часто звинувачували у відверто прорадянських симпатіях. На виборах 1956 р. з СП об'єдналася фракція Соціал-демократичної партії, а в 1963 р. до неї увійшла Партія національного захисту. Це нове об'єднання лівих сил, назване Народним союзом, у 1968 р. було зареєстроване як політична партія. Незважаючи на деяку внутрішню нестабільність, воно мало свою електоральну нішу – 15–20 % голосів. Напередодні парламентських виборів 1999 р. партія національного захисту разом з іншими лівими партіями утворила Соціал-демократичний альянс.

Найстарша лівоцентристська партія країни – Соціал-демократична партія Ісландії – пережила піднесення і спади, а кількість отриманих нею голосів у другій половині XX ст. коливалася від менш ніж 10 % до 20 %. Після Другої світової війни представники СДПІ входили в більшість урядів Ісландії або як члени коаліції, або очолюючи уряди (1947–1949, 1958–1959). Саме лідер СДПІ Стефан Йоган Стефанссон в 1949 р. як глава уряду Ісландії (1947–1949) підписав Північноатлантичний договір.

У 2000 р. на основі чотирьох лівих партій Ісландії (СДПІ, Народний союз, Національне пробудження, Жіночий список) була створена партія Соціал-демократичний альянс. Інші ліві політики та угруповання в 1999 р. об'єднались у партію «Ліво-зелений рух», яка дотримується екосоціалістичної орієнтації, виступає проти неолібералізму та участі в НАТО.

Поза ідеологією стоїть Піратська партія Ісландії, заснована 2012 р. ісландськими інтернет-активістами, в т. ч. анархістами.

На парламентських виборах 1995 р. Партія незалежності отримала 25 місць із 63, Прогресивна партія – 15, Народний союз – 9, СДПІ – 7, Національне пробудження – 4, Жіночий список – 3; на виборах 1999 р.: ПН – 26, Соціал-демократичний альянс – 17, ПП – 12, Ліво-зелений рух – 6, створена у 1998 р. Ліберальна партія – 2; на виборах 2003 р.: ПН – 22, СДА – 20, ПП – 12, Ліво-зелений рух – 5, Ліберальна партія – 4; на виборах 2007 р.: ПН – 25, СДА – 18, Ліво-зелений рух – 9, ПП – 7, Ліберальна партія – 4.

За результатами виборів 2007 р., через провал на виборах ПП в країні було сформовано уряд «великої коаліції» з представників ПН і СДА на чолі з лідером Партії незалежності Ґейром Горде (2006–2009).

Фінансова криза, що спалахнула в жовтні 2008 р., призвела до банкрутства трьох найбільших банків Ісландії і спровокувала соціальну напруженість. На початку 2009 р. посилилися масові народні протести, що стали відомі як «Кухонна революція». В цих умовах соціал-демократи розірвали коаліційну угоду, що спричинило відставку уряду Ґейра Горде. У 2012 р. над ним відбувся судовий процес за звинуваченням у недбалості, що ніби і призвела до найбільшої в історії країни фінансової кризи. Однак під час судового процесу Ґейр Горде практично повністю був виправданий.

На виборах 2009 р. консервативна Партія незалежності зазнала першої з 1930-х рр. поразки (завоювала лише 16 місць), абсолютну більшість місць в Альтинґу посіла коаліція СДА (20) і Ліво-зеленого руху (14). ПП здобула 9 місць, а створений під вибори 2009 р. Громадянський рух – 4.

За результатами виборів була сформована ліва коаліція, а уряд очолила лідер СДА Йоганна Сіґурдардоттір (2009–2013). Не зважа-

ючи на рівний поділ міністерських портфелів в уряді, у соціал-демократів існували розбіжності із зеленими партнерами по коаліції, які виступали з критикою позики МВФ та євроінтеграції, тоді як СДА виступав за якнайшвидше приєднання до ЄС. Однак в умовах гострої фінансової кризи Ісландія звернулася за допомогою до Євросоюзу і в липні 2009 р. подала заявку на членство до ЄС.

12.06.2010 р. ісландський парламент легалізував одностатеві шлюби, після чого тодішня глава уряду Йоганна Сіґурдардоттір стала першим прем'єр-міністром у світовій історії, що вступив в офіційний одностатевий шлюб.

Після оздоровлення до початку 2012 р. фінансово-економічної ситуації в країні спостерігалося зростання консервативних настроїв. У результаті перемоги на парламентських виборах 2013 р. здобули правоцентристські та євроскептичні сили: Партія незалежності (19 місць) і Прогресивна партія (19 місць), що сформували коаліційний уряд на чолі з лідером ПП Сіґмундуром Давідом Ґуннлауґссоном (2013–2016). СДА здобула 9 місць, Ліво-зелений рух – 7, створена у 2012 р. партія лібералів та єврооптимістів «Світле майбутнє» – 6, Піратська партія – 3.

Перемога традиційних євроскептиків призвела спочатку до призупинення, а потім і до офіційної відмови Ісландії від переговорів щодо членства в ЄС. 13.06.2013 р. Ісландія офіційно заявила про відкликання своєї заявки на вступ до ЄС. Основні аргументи Ісландії проти членства в союзі – побоювання втратити контроль над своїми рибними ресурсами і загроза розорення фермерських господарств. 25.02.2014 р. Альтінґ проголосував за припинення переговорів про приєднання до ЄС.

У 2016 р. відбулись дострокові парламентські вибори, спричинені скандалом навколо причетності сім'ї Ґуннлауґссона до офшорів, великими мітингами та відставкою прем'єра. Вибори виграла Партія незалежності – 21 місце, Ліво-зелений рух – 7, Піратська партія – 10, Прогресивна партія – 8, новостворена ліберальна партія Відродження – 7, «Світле майбутнє» – 4, СДА – 3.

Уряд є підзвітним Альтінґу та несе політичну відповідальність перед ним.

Главою держави є президент, який обирається на загальних виборах на чотири роки, без обмеження термінів. До повноважень президента належить призначення вищих посадових осіб, зокрема, він здійснює формальне призначення прем'єр-міністра та уряду за поданням лідера партії, яка перемогла на виборах. Він скликає сесії парламенту та оголошує про їх закриття. Президент уповноважений розпускати Альтінґ, після чого не пізніше ніж через два місяці мають відбутися нові вибори. У випадку «крайньої потреби» в період між парламентськими сесіями президент може видавати нормативні акти, що мають силу закону та повинні бути затверджені парламентом у встановлений термін.

Президент може бути усунутий з посади, якщо відповідна резолюція буде підтримана двома третинами депутатів парламенту й підтримана референдумом. Якщо референдум відхилить резолюцію, це буде розглядатися як вираз недовіри виборців до Альтінґу, і той має бути невідкладно розпущений.

Перший президент Ісландії Свейн Бйорнссон помер у 1952 р., незадовго до закінчення свого другого президентського терміну. Після його смерті до обрання наступного президента країною керував тріумвірат з голови Альтінґу, прем'єр-міністра і головного судді Верховного Суду. В результаті гострої боротьби на перших альтернативних президентських виборах переміг колишній прем'єр-міністр Асґейр Асґейрссон. Він займав президентське крісло чотири терміни (1952–1968) і щоразу переобирався як єдиний кандидат.

У 1968 р. А. Аусґейрссон оголосив, що більше не виставлятиме своєї кандидатури. Після жорсткої передвиборної кампанії перемогу здобув директор Національного музею Крістіан Елд'ярн, який набрав майже дві третини голосів. Він переобирався ще на два терміни, причому як єдиний кандидат (1968–1980).

У 1980 р. К. Елд'ярн теж оголосив, що більше не виставлятиме своєї кандидатури. Довгу і важку виборчу кампанію (балотувалися чотири кандидати) виграла Віґдіс Фіннбоґадоттір, директорка Театру Рейк'явіка, яка стала першою жінкою-президентом у світі, обраною на демократичних виборах. У 1984 р. вона безальтернативно пройшла на другий термін, в 1988 р. здобула рішучу перемогу над суперником, а в 1992 р. її переобрали на четвертий термін як єдиного кандидата.

Наприкінці 1995 р. Віґдіс Фіннбоґадоттір оголосила, що більше не виставлятиме своєї кандидатури. На президентських виборах 1996 р. балотувалося чотири кандидати, і після напруженої боротьби перемогу здобув представник партії Народний союз Олафур Раґнар Ґрімссон. У 2000 р. він був переобраний на другий термін як єдиний кандидат, переобраний на третій термін у 2004 р. (67,5 % голосів) і залишився на наступний термін у 2008 р. у зв'язку з відсутністю інших кандидатів. У 2012 р. Ґрімссон уп'яте був обраний президентом вже на альтернативних виборах (з шести кандидатів), набравши 52,78 % голосів.

Всі перші п'ять президентів Республіки Ісландія заслужили всезагальну повагу за ту відповідальність, з якою вони виконували свої обов'язки, відстоюючи принципи національної єдності та ісландської самобутності як у країні, так і за її межами, про що свідчить те, що за всю історію незалежної Республіки Ісландія жоден з її чинних президентів не зазнав поразки на виборах, навпаки – всі вони неодноразово переобиралися.

Чергові президентські вибори відбулися 2016 р. Чинний із 1996 р. президент Оулавюр Р. Ґрімссон участі у виборах не взяв. У результаті з чотирьох кандидатів кваліфікаційну більшість голосів – 39,1 % – отримав безпартійний історик, доцент Університету Ісландії Ґудні Торлаціус Йоганнессон, ставши наймолодшим обраним президентом Ісландії.

Після фінансової кризи в Ісландії 2008–2009 рр. та хвилі масових соціальних протестів Альтінґом було прийнято рішення про розробку нової конституції з широким залученням до цього процесу населення країни. 27.11.2010 р. в Ісландії відбулися вибори до Установчих зборів (25.01.2011 р. рішенням Альтінґу перейменовані в Конституційну раду). Прямим голосуванням із 522 рекомендованих громадянами кандидатів, які не належали до політичних партій, було обрано 25 делегатів. Вони розробили проект нової конституції з урахуванням побажань населення через систему краудсорсингу.

У проекті нової конституції посилені вимоги до прозорості в роботі уряду, вдосконалена система стримувань і противаг між гілками влади. Відповідно до законопроекту, природні ресурси острова знаходяться виключно в суспільній власності. Громадянство особам, у яких жоден з батьків не є громадянином Ісландії, може бути надане лише законом. Також Конституція зобов'язує владу працювати на благо не тільки людини, але й Землі та біосфери. Відповідно до проекту нового Основного Закону, Євангелічно-лютеранська церква Ісландії зберігає державний статус. 20.10.2012 р. на загальнонаціональному консультативному референдумі ісландці схвалили основні положення конституційного законопроекту.

Втім, Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія) у своєму висновку, ухваленому в березні 2013 р., висловила ряд суттєвих зауважень щодо про-

екту нової конституції Ісландії. 05.07.2013 р. Альтінґ ухвалив тимчасові поправки до чинної Конституції, що уможливлюють ухвалення нової конституції Ісландії не менш як двома третинами голосів від нинішнього складу парламенту до 30.04.2017 р., з наступним затвердженням її на референдумі й введенням у дію після підпису президентом республіки. Проте через критичне ставлення консерваторів, які перемогли на парламентських виборах 2013 р. та 2016 р., до вищезазначеного конституційного законопроекту його розгляд Альтінґом практично заморожений.

За даними ООН, Ісландія у 2011 р. посіла перше місце в світі за показником гендерної рівності. Ще у 1970 р. ісландським міністром вперше стала жінка-політик, а в 1974 р. перша жінка в країні отримала сан священика. За оцінкою Світового економічного форуму (2014), ситуація з рівноправністю статей в Ісландії визнана найкращою серед країн світу. За результатами виборів 2016 р. Ісландія стала країною з найвищою часткою жінок-парламентаріїв у Європі – 47 % (30 із 63).

У 2007 р. ООН визнала Ісландію кращою країною в світі для життя. Станом на 2013 р., після соціально-економічних потрясінь 2008–2009 рр., за індексом розвитку людського потенціалу ООН, країна посідала 9-е місце в світі.

Сучасна Ісландія належить до найбільш розвинених і прогресивних держав. Ісландські системи освіти, охорони здоров’я і соціального забезпечення вважаються одними з кращих у світі, а населення країни має найвищий рівень комп’ютерної грамотності серед країн Європи.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

У перші десятиріччя незалежності основу ісландської економіки складали рибальство та обробка риби. Після Другої світової війни застарілий рибальський флот був модернізований завдяки закупівлям нових траулерів і допоміжних суден. Незабаром це дозволило збільшити вилов і заготівлю риби.

У 1945 р. був створений Союз фермерів, покликаний захищати інтереси фермерів, регулювати виробництво і ціни. Нині Ісландія майже не постачає сільськогосподарської продукції сусіднім країнам, які переживають кризу перевиробництва і встановлюють надмірно низькі закупівельні ціни. Для зниження експортних і внутрішніх цін вже довгий час використовуються державні дотації.

Складнощі з експортом призвели до того, що виробництво продовольства загалом регулюється відповідно до внутрішнього попиту: з 1980 р. фермерські господарства отримують квоти на молоко та овець. Нині в Ісландії налічується близько 4 тис. фермерів. В основному вони розводять овець і велику худобу. Оброблювані сільськогосподарські землі складають лише 1 % території країни.

Великим загальнодержавним проектом стало будівництво Кільцевої дороги, що оперізує всю країну, завершене у 1974 р.

Ісландія вийшла переможницею із трьох «тріскових воєн» з Великою Британією в 1958, 1972 і 1975 рр., результатом яких стало визнане світовою спільнотою розширення виняткової економічної зони країни (де промисел регулюється національною юрисдикцією) з трьох до двохсот миль.

Найбільшими ісландськими компаніями є: «HB Grandi» (продаж риби та рибної продукції); «Avion Group» (інвестиції в транспортну галузь); «Актавіс» (виробництво та продаж фармацевтичної продукції); «Icelandic New Energy» (виробництво вуглеводного палива); державна компанія «ATBP», яка має монополію на продаж алкогольних напоїв на території країни; «365» (найбільша ісландська приватна медіакорпорація).

Оскільки економіка країни завжди залежала від експорту й імпорту, Ісландія традиційно виступала на підтримку вільної міжнародної торгівлі.

У 1970 р. Ісландія вступила до Європейської асоціації вільної торгівлі, а в 1992 р. разом із партнерами по ЄАВТ уклала угоду з ЄС про створення Європейської економічної зони (набула чинності 01.01.1994 р.) з вільним рухом товарів, послуг, капіталів і робочої сили (не поширюється на риболовлю та сільське господарство). Відтак угода надала можливість Ісландії брати участь у єдиному європейському ринку без вступу до ЄС. 19.12.1996 р. країна приєдналася до Шенґенської угоди, що почала діяти з 2001 р. 15.04.2013 р.; вона першою з європейських країн підписала угоду про вільну торгівлю з Китаєм.

Ісландія є країною гарячих джерел (понад 250) та вулканів (близько 130), 18 з яких вивергалися вже після заселення острова. Так, наприклад, внаслідок виверження навесні 2010 р. вулкана поблизу льодовика Ейяф'ядлайекюдль (*ісл.* Eyjafjallajökull) було порушене авіасполучення в Північній Європі. Ісландці навчилися використовувати природну енергію острова. Так, у 2014 р. у місцевості Крафла була збудована перша в світі промислова геотермальна електростанція, що одержує тепло з магми Землі, потужністю 36 МВт.

Одними з головних макроекономічних показників країни до кризи 2008 р. були: низький рівень безробіття (1–3 %), динамічне зростання ВВП (на початку 2000-х він складав в середньому 4–5 %), більш рівномірний, порівняно з країнами ЄС, розподіл доходів тощо.

У 2003 р. в рамках неоліберального курсу, що його проводив уряд, всі банки країни були приватизовані, і з метою залучення іноземних вкладників вони широко пропонували високоприбутковий онлайн-банкінг. Але зі зростанням інвестицій зростав і зовнішній борг ісландських банків: у 2007 р. він досяг 900 % ВВП країни.

Світова фінансова криза, що спалахнула в жовтні 2008 р., тяжко вразила Ісландію – більш ніж будь-яку іншу країну Європи. Курс ісландської крони впав на 60 %, обвалився фондовий ринок. Три головних ісландських приватних банки – «Landsbanki», «Kapthing» і «Glitnir» – збанкрутували (їх загальна заборгованість вдесятеро перевищила ВВП країни) і були націоналізовані, а ісландська крона втратила 85 % вартості відносно євро. ВВП країни в 2009 р. скоротився на 6,8 %, а доходи ісландців після сплати податків впали на 18 %. Рівень безробіття досяг рекордних 9,4 %. Держава була на межі дефолту, уряд звернувся за допомогою до міжнародних кредиторів.

Ситуація ускладнилася тим, що банк «Landsbanki» через свій інтернет-підрозділ «Icesave» масово залучав гроші вкладників з Великої Британії та Нідерландів. Після банкрутства цього банку вищезгадані держави зажадали від Ісландії виплатити компенсації постраждалим вкладникам – своїм резидентам. 31.12.2009 р. Альтінґ ухвалив закон про відшкодування збитків іноземним резидентам (3,5 млрд євро потрібно було виплатити протягом наступних 15 років). Втім, президент Ґрімссон наклав вето на зазначений закон. Питання про погашення боргу було винесене на референдум. У березні 2010 р. проти виплати закордонних боргів проголосували 93 % учасників референдуму. У 2011 р. Альтінґ знову спробував вотувати договір про компенсації іноземним вкладникам, але завдяки твердій позиції президента в березні 2011 р. на новому референдумі понад 58 % тих, хто взяв участь у голосуванні, висловилися проти виплат зарубіжних боргів збанкрутілих приватних банків за рахунок державних активів та платників податків.

У свою чергу, Велика Британія і Нідерланди, чиї піддані через дефолт ісландських бан-

ків втратили депозити на суму 6,7 млрд євро, подали позов проти Ісландії до Суду Європейської зони вільної торгівлі. Суд 28.01.2011 р. виніс рішення на користь уряду Ісландії. Однак міжнародний тиск на Ісландію продовжився, і Верховний суд Ісландії 28.10.2011 р. ухвалив рішення, що передбачає необхідність врегулювання державою своїх боргових зобов'язань перед іноземними кредиторами. Наразі з останніми ведуться переговори про умови реструктуризації та виплати боргу.

Новий лівий коаліційний уряд під керівництвом Й. Сіґурдардоттір, вжив рішучих заходів задля порятунку національної економіки (захист національної валюти та внутрішніх рахунків, створення нових контрольованих державою банків, запровадження контролю за транскордонним рухом капіталів тощо). Крім цього, було знижено податковий тягар для тих, хто найбільше постраждав від кризи. У листопаді 2008 р. було розпочато антикризову програму кредитування МВФ з додатковим фінансуванням з боку інших держав Північної Європи, Фарерських островів (Данія) і Польщі. У 2011 р. програму успішно завершено.

У 2012 р. стало помітним зростання економіки, скорочення безробіття. Відмова від зовнішніх зобов'язань, стабілізація податково-бюджетної сфери, заборона на вивіз капіталу і мобілізація внутрішніх ресурсів дали відчутні результати: інфляція впала з 20 % до 6 %, щорічне зростання економіки досягло 2,6 %–2,9 %, безробіття скоротилося до 5,8 %. Ісландія офіційно скасувала кризову ситуацію в країні. У 2012 р. ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності вперше перевищив докризовий рівень.

ВВП Ісландії, за даними Євростату (в поточних цінах), складав у 2000 р. 9,6 млрд євро, у 2001 р. – 9 млрд, у 2002 р. – 9,7 млрд, у 2003 р. – 10 млрд, у 2004 р. – 11 млрд, у 2005 р. – 13,4 млрд, у 2006 р. – 13,6 млрд, у 2007 р. – 15,5 млрд, у 2008 р. – 10,7 млрд, у 2009 р. – 9,2 млрд, у 2010 р. – 10 млрд, у 2011 р. – 10,5 млрд, у 2012 р. – 11 млрд, у 2013 р. – 11,6 млрд, у 2014 р. – 12,9 млрд, у 2015 р. – 15,1 млрд, у 2016 р. – 18,1 млрд євро.

У структурі ВВП на сільське господарство припадає 5,3 %, промисловість – 24,4 %, послуги – 70,3 % (2012, CIA). Основними складовими ВВП Ісландії є рибальство та переробка риби, гідроенергетика, туризм, торгівля та транспорт. В останні роки відбувається інтенсивна диверсифікація промисловості на базі дешевої відновлювальної енергії (в основному – геотермальні джерела та гідроенергетика). Виконується масштабна урядова програма з будівництва алюмінієвих заводів. Також активно розвиваються біотехнології, туризм, банківський бізнес, інформаційні технології.

За структурою зайнятості Ісландія є розвинутим постіндустріальним суспільством: в сільському господарстві працює 7,8 % зайнятого населення, у промисловості – 22,6 %, в секторі послуг – 69,6 % (2012). На кінець 2013 р. рівень безробіття складав 4,4 % (Статистика Ісландії).

Зовнішньоторговельний обіг Ісландії (товарами і послугами), за даними Євростату (у поточних цінах), складав: у 2005 р. – 9,8 млрд (експорт – 4,1 млрд, імпорт – 5,7 млрд), у 2006 р. – 10,8 млрд, у 2007 р. – 11,8 млрд, у 2008 р. – 9,1 млрд, у 2009 р. – 8,3 млрд, у 2010 р. – 9,7 млрд, у 2011 р. – 11 млрд, у 2012 р. – 11,9 млрд, у 2013 р. – 11,9 млрд, у 2014 р. – 12,9 млрд, у 2015 р. – 15,1 млрд, у 2016 р. – 16,6 млрд (експорт – 8,9 млрд, імпорт – 7,7 млрд).

Основними статтями експорту, за даними Статистики Ісландії, є риба та рибопродукти (40 % від загальної вартості), алюміній, продукти тваринництва, феросиліцій, діатоміт; основними статтями імпорту є машини та обладнання, нафтопродукти, продукти харчування, текстиль. Найбільшими торговельними партнерами Іс-

ландії є Нідерланди (32,4 % експорту та 7,3 % імпорту), Німеччина (15 % та 7,3 % відповідно), Норвегія (4,4 % та 15,9 % відповідно), Великої Британії (9 % експорту), США (10,8 % імпорту).

За показником легкості ведення бізнесу Ісландія посідає 13-е місце серед країн світу (Світовий банк, 2014).

Зовнішній борг Ісландії на 30.06.2011 р. становив 124,5 млрд дол. США, тобто близько 390 тис. дол. США з розрахунку на кожного жителя Ісландії. За 10 років зазначений борг зріс майже у 16 разів. Проте станом на 31.12.2016 р. він скоротився до 273 млрд дол. США (Всесвітня книга фактів ЦРУ).

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ІСЛАНДІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Перше літературне знайомство ісландців з Україною відбулося через данські переклади М. Гоголя, коли в Копенгаґені у 1847 р. вийшов «Тарас Бульба», а 1856 р. були опубліковані «Вечори на хуторі біля Диканьки». В 70–80 рр. XIX ст. ісландські читачі вже мали змогу через данські переклади знайомитися з творами Т. Г. Шевченка, М. Вовчок, українськими народними піснями.

Рубіж XIX–XX ст. став етапним періодом у поширенні надбань ісландської культури на Україні. Зокрема, І. Франко познайомив українського читача із серією староісландських балад, пісень та новел.

У 1959 р. в Києві в українському перекладі вийшли твори видатного ісландського письменника, лауреата Нобелівської премії з літератури Гальдоура Кільяна Лакснесса, а в 1967 р. в журналі «Всесвіт» був опублікований його роман «Дім скальда». Низку художніх творів ісландських авторів переклала українська перекладачка Ольга Сенюк. У 1989 р. у видавництві «Наукова думка» вийшов «Заповіт» Т. Шевченка у перекладі ісландською мовою Івара Йоунссона.

УКРАЇНСЬКО-ІСЛАНДСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Ісландія визнала незалежність України 19.01.1992 р. 30.03.1992 р. між обома державами було встановлено дипломатичні відносини.

Першим послом України в Ісландії (за сумісництвом) був призначений у 1997 р. Ігор Подолєв, а першим послом Республіки Ісландія в Україні (за сумісництвом) у 1993 р. – Олафур Еглісcон. У травні 2002 р. було відкрите Почесне консульство України в Ісландії, а в жовтні 2003 р. – Почесне консульство Ісландії в Україні.

Політичні контакти на найвищому рівні між країнами активізувались у середині першого десятиліття XXI ст. 23–25.02.2004 р. відбувся офіційний візит в Україну прем'єр-міністра Ісландії Д. Оддссона. Восени 2005 р. Україну, у складі групи спікерів країн Північної Європи та країн Балтії, відвідав віце-президент Альтінґу Ісландії П. Бекмен. 06–09.11.2006 р. відбувся візит в Україну міністра закордонних справ Ісландії В. Сверрісдоттір.

Під час робочого візиту до Ісландії для участі в ювілейній 50-й зустрічі міністрів держав – членів Європейської асоціації вільної торгівлі 24–25.06.2010 р. міністр закордонних справ України К. Грищенко провів двосторонні зустрічі з президентом О. Ґрімссоном і своїм колегою О. Скарфедінссоном.

За підсумками зустрічі міністра закордонних справ України Леоніда Кожари і міністра закордонних справ Ісландії Ґуннара Свейнссона, що відбулася 27.09.2013 р. у Нью-Йорку під час 68-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, пріоритетними напрямками двостороннього економічного співробітництва були визначені спільні інвестиційні проекти у рибальстві, енергетиці, сільському господарстві, транспорті та зв'язку.

21–23.03.2014 р. відбувся робочий візит до Києва міністра закордонних справ і зовнішньої

торгівлі Ісландії Ґ. Свейнссона, у ході якого було заявлено, що Ісландія не підтримує дії Росії на території України і схвалює запровадження ЄС та США санкцій стосовно РФ через події в Криму. Ґ. Свейнссон ще двічі відвідав Київ з робочими візитами: 15-17.07.2014 р. разом із міністрами закордонних прав Польщі і Латвії та 28.04.2015 р. – для участі в міжнародній конференції з підтримки України.

Між Україною й Ісландією укладено шість угод, найважливіші з яких є: Конвенція про уникнення подвійного оподаткування і запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи та капітал від 08.11.2006 р. та угоди про сільське господарство від 24.06.2010 р., про спрощення оформлення віз від 25.09.2013 р., про реадмісію осіб від 25.09.2013 р. На Ісландію поширюється дія Угоди про вільну торгівлю між Україною та державами Європейської асоціації вільної торгівлі від 24.06.2010 р.

За даними Держстату України, зовнішньоторговий оборот (товарами і послугами) між Україною та Ісландією складав у 2005 р. 16,5 млн дол. США (український експорт – 3,4 млн, ісландський імпорт – 13,1 млн), у 2006 р. – 32 млн, у 2007 р. – 46 млн, у 2008 р. – 48 млн, у 2009 р. – 41 млн, у 2010 р. – 55 млн, у 2011 р. – 47 млн, у 2012 р. – 98 млн, у 2013 р. – 116 млн, у 2014 р. – 43,4 млн, у 2015 р. – 33,5 млн, у 2016 р. – 67,8 млн (експорт – 2,2 млн, імпорт – 65,6 млн). Основними статтями українського експорту є нафтопродукти та енергообладнання, а ісландського імпорту до України – риба і морепродукти, продукти з риби та м'яса, фармацевтичні вироби.

Прямі іноземні інвестиції з Ісландії в Україну станом на 01.07.2014 р. склали 11,2 млн дол. США. На території України діє 11 підприємств з ісландськими інвестиціями. У 2006 р. ісландський Міжнародний приватний інвестиційний банк разом з іншими інвесторами через українське товариство «Нью Прогрес Холдинг» придбав контрольний пакет (92,5 %) акцій АКБ «Львів» та став його стратегічним інвестором.

За даними Статистики Ісландії, станом на 01.01.2016 р. в країні проживало 303 вихідці з України, із них 162 особи були громадянами України. Українську діаспору в Ісландії складають переважно вихідці з Центральної та Західної України, які доглядають за дітьми в ісландських сім'ях. Деякі молоді українці навчаються в Університеті Ісландії. Є декілька змішаних українсько-ісландських сімей.

У 2001 р. в Рейк'явіку було засновано парафію Святого Миколая Чудотворця РПЦ. У храмі є ікона Св. Йова Почаївського, Новий Заповіт українською мовою. Сповідь у храмі відбувається російською, українською, а також англійською, польською та сербською мовами.

Протягом 2006–2007 рр. у Рейк'явіку діяли український греко-католицький священик о. Іван Загайкевич з дружиною (вихідці з м. Івано-Франківськ), які з дозволу римо-католицького єпископа Ісландії щонеділі проводили богослужіння українською мовою в каплиці чернечого дому римо-католицьких сестер у Рейк'явіку. В серпні 2007 р. вони повернулися до Івано-Франківська. Восени 2007 р. Ісландію вдруге відвідав о. Євгеній Жабківський (настоятель храму УПЦ в с. Суботці на Кіровоградщині), співслужачи в православному храмі Рейк'явіка. За його участі (через організацію YMCA) було зібрано тисячі різдвяних подарунків для українських сиріт від Ісландії.

На початку XXI ст. в Ісландії вийшов перший український літературний твір у перекладі ісландською мовою – повість Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків».

25.11.2009 р. в приміщенні Музею стародавніх рукописів Ісландії відбулася урочиста церемонія презентації перекладу класичного твору давньоруської літератури «Повість минулих літ» на ісландську мову, автором якого є провідний ісландський славіст А. Берґманн.

У м. Коупавоґур діє український національний магазин «Карпати», власником якого є уродженець м. Надвірна Івано-Франківської області.

Уродженець Києва баскетболіст Павло Єрмолинський (1987 р.н.), нині громадянин Ісландії, грає за національну збірну Ісландії. У 2010 р. у складі клубу KR Reykjavik він виграв чемпіонат Ісландської Баскетбольної Ліги.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Ісландії протягом 2004–2008 рр. було включено: національний парк Тінґведлір – долина, де в 930 р. був заснований Альтінґ, у 1000 р. відбулося офіційне прийняття Ісландією християнства, а 17.06.1944 р. було проголошено незалежну Республіку Ісландія; вулканічний острів Суртсей (на відстані 33 км від південного узбережжя острова Ісландія), що утворився під час вулканічного виверження в океані протягом листопада 1963 – червня 1967 рр. У 2007 р. площа острова становила 1,4 км^2. Також видатними пам'ятками культурної та природної спадщини Ісландії є: Брейда-фіорд, озеро Міватн, водоспад Ґульфосс, долина гейзерів Гаукадалур, ісландські будинки із дерну.

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 2009 р. включила зібрання ранніх скандінавських рукописів Арнамагнеан, частина яких зберігається в Ісландському університеті Рейк'явіка.

Електронні джерела:

Сайт Альтінґу: http://www.althingi.is

Сайт Конституційної ради Ісландії: http://stjornlagarad.is

Сайт Президента Ісландії: http://www.forseti.is

Сайт урядових офісів Ісландії: http://www.government.is

Сайт «Статистика Ісландії»: http://www.statice.is

Посольство Республіки Ісландія в Україні (за сумісництвом): Pohjoisesplanadi, 27C, 00100, Helsinki; http://www.islanti.fi

Посольство України в Республіці Ісландія (за сумісництвом): Vahaniityntie 9, 00570, Helsinki, Finland; http://finland.mfa.gov.ua

Література:

Байок Дж. Л. Исландия эпохи викингов. – М., 2012. – 909 с.

Буайе Р. Средневековая Исландия. – М., 2009. – 347 с.

Стриннгольм А. М. Походы викингов. – М., 2002. – 400 с.

Васильев Я. А. Исландия вчера и сегодня. – М., 1986. – 150 с.

Young M. Iceland. – New Jersye, 2008. – 528 p.

Хьяульмарссон Й. Р. История Исландии. – М., 2003. – 228 с.

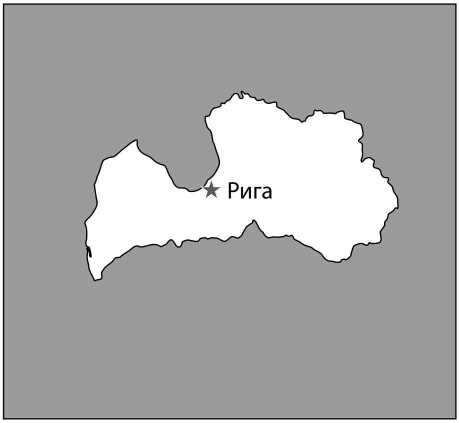
Эванс Э. Исландия: путеводитель. – М., 2010. – 619 с.

Кравченко І. О. Церква у суспільно-політичному житті Ісландії X – початку XIII ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2010. – 18 с.

Fillmore-Patrick H. The Iceland Experiment (2009–2013): A Participatory Approach to Constitutional Reform. – DPC Policy Note. – Sarajevo, 2013. – 17 p.

І. С. Піляєв

ЛАТВІЯ

Сучасна назва держави: Латвійська Республіка (*латв.* Latvijas Republika), Латвія (*латв.* Latvija).

Перша згадка про народ/країну в писемних джерелах. У Новгородському першому літописі Старшого ізводу (Синодальний список, найдавніша частина, 1234–1260) під 1200 р. вперше згадується назва країни «Лотиґола» (Латґалія): «Того ж року іде Незділа Пьхціниць на Луки воєводою; іде з Лук з малою дружиною в Лотиґолу». «Лѣтьґола» (латґали) згадуються також на початку «Повісті минулих літ» (редакція 1116 р., за Лаврентіївським списком 1377 р.) у переліку народів.

У «Хроніці Лівонії», написаній Генріхом Латвійським у 1225–1227 рр. під 1206 р. вперше згадується ім'я «летти» або «летіґалли» (Lethi, Letten), а також назва їхньої країни «Летіґаллія». Надалі ці назви згадуються неодноразово, наприклад, під 1207 р., коли ризький єпископ, «пославши своїх гінців по всій Лівонії і Летіґаллії, які вже приєднались до християнства». В інших місцях Хроніки назва країни згадується також у формі «Леттія», як під 1209 р., коли єпископ Альберт, «зібравши військо з усіх областей Лівонії і Леттії... пішов вгору по Двіні до Кукейносу», або під 1211 р., коли він же у Римі «отримав привілей на поділ Лівонії і Леттії».

У Лівонській римованій хроніці, складеній у кінці XIII ст., під 1279 р. описаний історичний прапор леттів: «9219. Из Вендена в Ригу спешили 9220. Сто мужей, как мне сообщили... 9224. А флаг этого отряда был красным. 9225. С белой полосой, как это в обычае 9226. У венденцев. Это знаки различия 9227. Из замка Венден, воистину так: 9228. На их знамени такие цвета. 9229. Тот замок в земле леттов или латгалов... 9233. Таков был флаг леттов. И гордо несли 9234. Они это знамя родимой земли».

Створення держави. У X–XI ст. в Курземе, Земґале та Латґале існували самостійні князівства місцевих племен. Латвійська держава утворилась 1918 р., після розпаду Російської імперії, й була відновлена у 1990–1991 рр., під час розпаду СРСР.

Незалежність Латвійської Республіки була проголошена 18.11.1918 р., відновлення незалежності проголошено 04.05.1990 р.

Історичні назви держави: Ризьке архієпископство (1201–1562, до 1255 р. – єпископство); Орден мечоносців (1202–1237); Курляндське єпископство (1234–1559); Лівон-

ський орден (1237–1561); Лівонська конфедерація (1435–1561); Лівонське (Інфлянтське) герцогство (1561–1621, до 1569 р. – васал ВКЛ, з 1569 р. – Речі Посполитої); Герцогство Курляндії та Семиґалії (1561–1795); Республіка Ісколата у складі Радянської Росії (1917–1918); Герцогство Курляндії та Семиґалії, васал Ґерманської імперії (1918); Об'єднане Балтійське герцогство в унії з Королівством Пруссія (1918); Латвійська Соціалістична Радянська Республіка (1918–1920); Латвійська Республіка (1918–1940); Латвійська Радянська Соціалістична Республіка у складі СРСР (1940–1991); Латвійська Республіка (з 1991).

Площа: 64589 км^2, що складає 10,7 % території України.

Населення: 1 млн 948 тис. осіб (на 01.03.2017, Центральне статистичне бюро Латвії).

Очікувана тривалість життя при народженні: 74,7 р. (чоловіки – 69,7, жінки – 79,3) (2015, Центральне статистичне бюро Латвії).

Етнічний склад населення: латвійці (латиші) – 61,8 %, росіяни – 25,6 %, білоруси – 3,4 %, українці – 2,3 %, поляки – 2,1 %, литовці – 1,2 % (на 27.05.2016, Центральне статистичне бюро Латвії).

Чисельність українців: 44,6 тис. осіб (на 27.05.2016, Центральне статистичне бюро Латвії).

Столиця: Рига – 698 тис. осіб. **Найбільші міста:** Дауґавпілс – 96,7 тис. осіб; Ліепая – 78,7 тис. осіб; Єлґава – 61,9 тис. осіб; Юрмала – 57,6 тис. осіб; Вентспілс – 40,2 тис. осіб (на 01.01.2015, Центральне статистичне бюро Латвії).

Державна мова: латвійська (латиська). Вперше формально отримала офіційний статус (поряд з німецькою та російською мовами) 04.01.1918 р. у Республіці Ісколата. Вперше латвійська була визнана державною мовою Латвійської Республіки у 1935 р. Відновлення статусу латвійської мови як державної відбулось 06.10.1988 р. постановою Верховної Ради Латвійської РСР, а потім і законом від 05.05.1989 р. У 1999 р. мовою корінного населення було визнано лівську мову. З 01.05.2004 р. латвійська – одна з офіційних мов ЄС.

Найстарішим текстом латвійською мовою є переклад молитви «Отче наш» Миколи Гісберта 1507 р. Перша друкована книга, що містила латвійський текст, була видана в 1525 р. («Німецька меса»), але вона не збереглась. Найдавніша друкована книга латвійською мовою, що дійшла до нашого часу, є надрукований у Вільнюсі 1585 р. католицький катехізис Петра Канізія.

Релігійний склад населення: лютерани – 34,2 %, католики – 24,1 %, православні – 17,8 %, старообрядці – 1,6 %, інші християнські конфесії – 1,2 %, інші конфесії та нерелігійні – 21,1 % (2011, перепис).

Державний устрій: республіка. **Глава держави:** президент. **Глава уряду**: президент-міністр.

Вищий законодавчий орган: Сейм (Саейма) – однопалатний парламент, з 1993 р. У 1940–1993 рр. діяла Верховна Рада Латвійської РСР, 1934–1922 рр. – Сейм Латвії, 1922–1920 рр. – Установчі збори, 1920–1918 рр. – Народна рада.

У 1419–1562 рр. діяв Ландтаґ Лівонії, куди обиралися представники від лицарів, церкви та міст. Пізніше існували ландтаґи Ліфляндії та Курляндії як станові дворянські земельні збори.

Діюча Конституція: прийнята 15.02.1922 р., набула чинності 07.11.1922 р. Дія цієї конституції була відновлена 06.07.1993 р. Діє з правками і доповненнями 1994, 1997, 1998, 2002, 2003, 2004, 2006, 2007, 2010, 2013, 2014, 2016 рр.

Статус у відносинах з ЄС: член ЄС з 01.05.2004 р.; член Шенґенської зони з 21.12.2007 р.; член Єврозони з 01.01.2014 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: член ООН (з 1991); член ОБСЄ (з 1991); країна-засновник Балтійської асамблеї (1991); країна-засновник Ради

країн Балтійського моря (1992); член Ради Європи (з 1995); член СОТ (з 1999); член НАТО (з 2004); член ОЕСР (з 2016).

Розмір ВВП на душу населення (в поточних цінах) у 2016 р., за даними Євростату, склав 12800 євро (24 місце в EU-28); за даними МВФ – 14060 дол. США (52 місце в світі); за даними Світового банку – 14118 дол. США (47 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Перші поселення на нинішній території Латвії з'явилися близько IX тис. років до н. е., коли кліматичні умови стали прийнятними для проживання людини. В епоху Неоліту, у III–II тис. до н. е. сюди з півночі та північного сходу переселяються представники угро-фінських племен, предки лівів, фінів та естонців. Приблизно у той же час на узбережжя Балтійського моря з півдня та південного заходу прийшли індоєвропейці – предки балтів. Вони, крім полювання та рибальства, займалися скотарством і землеробством, користувалися виробами з бронзи, будували укріплення, мали патріархальний лад. Територія сучасної Латвії стала контактною зоною угро-фінських та індоєвропейських (балтських) племен.

З часом балти розділилися на різні племена. Основою формування латвійської нації були курші, земґали, латґали і сели. Поряд з ними жили ліви, племена угро-фінського походження. Населення цих територій жило досить ізольовано і знаходилося на периферії тогочасних історичних шляхів, лише з VI ст. зазнає поодиноких нападів вікінгів.

Ситуація змінюється в IX–XI ст., коли територія Латвії по річці Дауґаві стає частиною торгового шляху «з варяг у греки». У цей час з одного боку землі куршів, лівів та земґалів почали зазнавати набігів данів і шведів, а з іншого – латґали з XI ст. були обкладені даниною з боку руських князівств. Балтські племена відповідали своїми нападами на землі вікінґів та русів.

У X–XI ст. на території сучасної Латвії в областях Курземе, Земґале та Латґале виникають невеликі самостійні князівства, що були ранньодержавними утвореннями місцевих племен.

У кінці XII ст. в Східній Балтії з'являється нова сила – німці. Спочатку це були німецькі купці та місіонери, за ними прийшли лицарі-хрестоносці. Головна їх мета полягала у християнізації місцевого населення та колонізації цих земель. Першим німецьким місіонером був Майнґард фон Зегеберзький, який прибув у землі лівів близько 1180 р. Він будує в Ікшіле, в нижній течії Дауґави, кам'яний замок і церкву, а 1186 р. засновує Ікшільське єпископство.

Ключову роль у підкоренні латвійських земель відіграв бременець Альберт фон Букстгевден (*латв.* Buksthevdens, *нім.* Buxthoeven), призначений єпископом Лівонії (1199–1229). У 1201 р. в гирлі р. Дауґава він засновує місто Ригу, куди переносить центр католицького єпископства з Ікшіле, та перетворює його на плацдарм для подальшої експансії в регіоні. 1202 р. у Ризі з метою поширення, утвердження й захисту християнства в Лівонії було створено орден «Братів лицарської служби Христа» (Орден мечоносців). Вважався підпорядкованим Ризькому єпископству і повинен був збройним шляхом розширювати територію, підконтрольну Католицькій церкві. 1207 р. були остаточно підкорені ліви, 1214 р. – латґали. У 1229 р. хрестоносці вперше вторглись на землі куршів.

На захоплених землях будували замки, що слугували опорними пунктами для колонізації краю. Орден ворогував як з місцевими племенами, так і з данцями, литовцями, новгородцями і псковичами. 22.09.1236 р. Орден мечоносців зазнав розгромної поразки

від об'єднаного війська жемайтів та земґалів у битві при Сауле. Через поразку мечоносці змушені були об'єднатися із Тевтонським орденом (12.05.1237), перетворившись у Лівонське ландмейстерство Тевтонського ордену, більш відоме як Лівонський орден.

Спроби німецьких хрестоносців об'єднати свої землі в Пруссії та Лівонії зазнали поразки – у 1260 р. відбулася битва біля озера Дурбе, в якій військо жемайтів, куршів та естів розбило об'єднане військо Тевтонського ордену та його Лівонського ландмейстерства.

В результаті постійних війн латвійські племена не змогли об'єднатися і понесли величезні втрати населення, потрапили у залежність від німецьких орденських лицарів та католицьких єпископів. Опір куршів був остаточно придушений хрестоносцями у 1267 р. 1281 р. хрестоносці захоплюють головний замок земґалів Тервете. У свою чергу земґали у 1279 та 1287 рр. здійснюють походи на Ригу. Боротьба латвійських племен за незалежність завершилась у 1290 р., коли, не маючи сил протистояти німцям, захисники останнього вільного земґальського замку Сідрабе залишають свої землі й відходять у Литву. Релігійна активність по наверненню до християнства язичників за 100 років постійних війн привела до того, що ліви та латвійські племена прийняли християнство, і католицькому духовенству разом з орденськими лицарями залишалось урядування на підконтрольних землях.

Лівонський орден та Ризьке архієпископство у XIII–XV ст. суперничали між собою за вплив у Лівонії та Ризі. Крім того, м. Рига, яке з 1282 р. стало членом Ганзейського союзу, виступало окремою політичною силою.

Поразка Тевтонського ордену разом з лівонським лицарями у Ґрюнвальдській битві 1410 р. від об'єднаних сил Королівства Польського та ВКЛ привела до фактичної самостійності Лівонського ландмейстерства від Тевтонського ордену. В Лівонії поступово встановився режим правління п'яти духовних князівств (Лівонський орден, Ризьке архієпископство, Курляндське, Дерптське та Езель-Вікське єпископства), які для регулювання відносин у регіоні створили у 1419 р. Ландтаґ – перший представницький орган лівонських лицарів, чотирьох єпископств та патриціату ганзейських міст.

Лівонський орден хотів беззаперечного лідерства в регіоні і постійно брав участь як у всіх конфліктах в Лівонії, так і у війнах своїх сусідів. Зокрема, лівонці виступили союзниками великого князя Литовського і Руського Свідріґайла, який у 30-х роках XV ст. виступив проти литовсько-польської унії. У битві під Вількомиром 01.09.1435 р. литовсько-польське військо Сіґізмунда розгромило русько-лівонське військо Свідріґайла. У битві загинула вся верхівка Ордену на чолі з магістром Франком фон Керскорфом і багато простих лицарів. Лівонські єпископства скористалися з цього і закріпили перерозподіл впливу, 04.12.1435 р. у Валці була підписана угода про створення Лівонської конфедерації. Ландтаґ перетворився на представницький орган конфедерації, а її керівником – за посадою – став ландмайстер (магістр) Лівонського ордену.

З 1494 р. на території Ризького архієпископства утверджується кріпосне право, селяни перестають бути вільними людьми. До середини XVI ст. кріпосне право поступово було введене й на інших лівонських землях.

У XVI ст. на території сучасної Латвії проживало близько 400 тис. осіб. Латвійське і німецьке населення розділяли соціальний і політичній бар'єри: німці були священиками, поміщиками, купцями, ремісниками, латвійці – селянами; у містах латвійці могли займатися лише підсобними роботами, їх не приймали у гільдії, вони не могли купувати нерухомість.

У 1520 р. Лівонський орден фактично отримує незалежність від Тевтонського, але на становище в регіоні це мало незначний вплив, оскільки в XVI ст. відбувається лютеранська реформація Церкви, і вплив католицизму різко знижується. 1524 р. виникає перша латвійська лютеранська парафія, богослужіння в якій ведеться латвійською мовою, а 1525 р. у Ризі було оголошено свободу віросповідання. В 1554 р. Ландтаґ Лівонії офіційно проголошує свободу віросповідання. Реформація дуже послаблює Лівонський орден та владу єпископів. Роздробленій Лівонії все важче було протистояти сусіднім централізованим державам.

Всю ситуацію в регіоні змінює Лівонська війна (1558–1583), яку розпочав московський цар Іван IV Ґрозний. Лівонська конфедерація звертається за допомогою до Польсько-Литовської держави. Вже перший етап війни показує, що лівонці не в змозі самостійно протистояти будь-якому ворогу. В 1561 р. Конфедерація підписує Віленську унію, відповідно до якої лівонські церковні та орденські землі секуляризуються, а на їх теренах утворюються два світських протекторати Королівства Польща та ВКЛ (з 1569 р. – Речі Посполитої) – Лівонське (Інфлянтське) герцогство та Герцогство Курляндія і Семиґалія. Ґоттгард фон Кеттлер, останній магістр Лівонського ордену (1559–1561), в 1561 р. переходить на лютеранство й проголошується спадковим герцогом Курляндії і Семиґалії (1561–1587). Рига протягом 1561–1581 рр. мала статус вільного міста, поки не увійшла до складу Речі Посполитої. 1588 р. у Ризі була відкрита перша на території Латвії друкарня, а 1622 р. почав діяти перший міський водопровід.

Польсько-шведські війни 1600–1629 рр. завершились для Латвії поділом Лівонського герцогства на шведську та польську частини. Ригу шведські війська зайняли у 1621 р. Шведська Лівонія як шведське заморське володіння існувала у 1629–1721 рр. У ході російсько-шведської війни 1656–1658 рр. російські війська тримали Ригу в облозі (1656), але не змогли її взяти, й відступили. Шведське керування частиною Лівонії було досить сприятливе до латвійців, німецькі поміщики вважалися орендаторами своїх маєтків, і хоча селяни не були особисто вільні, їхні права захищали закони і різні регламенти. Крім того, шведи відкривали школи для селянських дітей, німецький пастор Ернест Ґлюк у 1685–1694 рр. переклав Біблію латвійською мовою (опублікована 1694 р. у Ризі). Під час Північної війни російські війська у 1710 р. після тривалої облоги займають Ригу та інші території Шведської Лівонії, яка за Ніштадтським миром відійшла до Росії.

Польська частина Лівонії у формі Інфляндського воєводства (1620–1772) перебувала у складі Речі Посполитої до анексії Російською імперією за першим поділом Польщі. Польща на підконтрольній частині Лівонії проводила активну і масштабну політику полонізації та окатоличення.

У герцогстві Курляндія та Семиґалія, 80 % населення якого складали латвійці і ліви, герцог не володів сильною владою (обмежена «Курляндськими статутами» 1617 р.), а з XVII ст. був зобов'язаний виконувати і рішення Курляндського Ландтаґу, місцеві барони та поміщики були повними господарями у своїх володіннях. Хоча латвійці і залишалися безправною частиною населення, проте зусиллями німецьких пасторів Ґеорґа Манцеля та Кристофора Фюрекера було закладено основи латвійської літературної мови. Найвідомішими роботами Ґ. Менцеля є «Латвійський катехізис» (1631), перший німецько-латвійський словник «Lettus» (1638), «Довгоочікуваний збірник латиських проповідей» (1654). Пастор Ґотгард Стендер (1714–1796) став основоположником латвійської світської літератури.

В Елґаві у 1773 р. було засновано академічну гімназію для латвійських дітей – Академію Петріна, найстаріший ВНЗ Латвії.

Володіючи потужним торговельним флотом, Курляндія навіть заснувала колонії на о. Тобаґо (Нова Курляндія) у Карібському морі (1654–1659, 1660–1689) та о. Джеймс на р. Ґамбія в Західній Африці (1651–1661).

У складі Російської імперії на території Шведської Лівонії була створена Ризька губернія (1721–1783), потім Ризьке намісництво (1783–1796), після поділів Речі Посполитої до Ризьких земель було приєднано частину Польської Інфлянтії і створено Ліфляндську губернію (1796–1918). Латґалія була приєднана до Російської імперії після першого поділу Польщі (1772) й увійшла до складу: Псковської губ. (1772–1777), Полоцького намісництва (1777–1796), Білоруської (1796–1802) та Вітебської губерній (1802–1918).

Герцогство Курляндія та Семиґалія було приєднане до Російської імперії у 1795 р. й перетворене на Курляндську губернію (1796–1918). Таким чином наприкінці XVIII ст. Російська імперія повністю включила до свого складу землі, на яких проживали латвійці.

Курляндська та Ліфляндська губернії, будучи частиною Прибалтійського (Остзейського) краю, мали досить широкі автономні права. Німецьке дворянство зберегло тут свої права і привілеї, зокрема ландтаґи з правом голосу у вирішенні важливих місцевих питань, зберігався статус німецької мови. Через ряд селянських заворушень у 1802 р. царська влада прийняла селянський закон 1804 р., що став важливим кроком на шляху до відміни кріпосництва. А в результаті Російсько-французької війни 1812 р., щоб задобрити населення краю, кріпосне право було відмінене в Курляндії 1817 р., а 1819 р. – в Ліфляндії. Селяни отримали особисту свободу, створювалися органи селянського самоуправління, але панщина залишалася, оскільки більшість земель була у власності поміщиків.

Натомість у Латґалії, що була частиною Вітебської губ., ніякої автономії не було, російська влада здійснювала тут політику русифікації населення та сприяння переходу лютеран і католиків до православ'я. Кріпосне право тут було відмінене лише в 1861 р.

Промисловий розвиток і рання, у порівнянні з іншими частинами імперії, відміна кріпосного права активізували громадсько-політичне життя у Латвії. У XIX ст. в середовищі латвійської інтелігенції зароджується націоналізм, який бачив загрозу існуванню латвійської культури з боку остзейських німців та російської влади.

Латвійський національний рух отримав назву младолатиський, – почалася «епоха народного пробудження» (1850–1880-ті). Основними ідеологами руху були публіцисти Криш'яніс Валдемарс, Каспарс Бієзбардіс, поет Юріс Алунанс, Криш'яніс Баронс тощо. Младолатиші виступали за побудову демократичного національного суспільства, де у латвійців буде право брати участь у вирішенні своєї долі, побудову національної держави вони не розглядали навіть як мрію. Натомість багато сил вкладали в освіту та просвітництво. У 1868 р. виникло перше латвійське національне товариство – Ризька латвійська асоціація. 1873 р. пройшло перше загальне свято пісні латвійців. Младолатиші підтримали ревізію і скасування привілеїв остзейських німців, сподіваючись, що можливості латвійців зростуть, але помилилися, адже зменшення впливу німців було замінене у 80-х рр. XIX ст. політикою русифікації краю. 1885 р. судочинство у Ліфляндській губ. було переведене з німецької на російську мову, у 1888 р. те саме було зроблено й в усіх державних установах.

У кінці 80-х рр. XIX ст. у Латвії виникає ідейно-політичний рух «Нова течія», який активно

пропагував громадські права та парламентаризм, ідеї соціалізму та марксизму. Соціал-демократична «Нова течія» – була першим рухом, у якому масово брали участь жінки, які виступали за жіночу емансипацію. Союз латвійських соціал-демократів став першою партією, що висунула гасло відновлення латвійської державності, натомість ЛСДРП не надавала вагомого значення національному питанню.

Революція 1905 р. пройшла у Латвії під гаслами створення латвійського самоврядування, надання прав латвійській мові і культурі, відміни економічних, соціальних і політичних прав балтійських німців, повалення самодержавства, встановлення демократичного правопорядку. Розстріл у Ризі військами демонстрації латвійських робітників і студентів 13.02.1905 р. запустив революцію у Латвії, організаційним ядром якої стали соціал-демократи. У 1905 р. в Латвії, в основному в сільських регіонах, відбулось понад тисячу збройних сутичок. У результаті придушення виступів понад 3 тис. революціонерів було вбито, 10 тис. заарештовано, 5 тис. емігрували за кордон. Після революції відносини між балтійським німцями і латвійцями були серйозно зіпсовані. До 1908 р. на території Латвії зберігався військовий стан, посилились заходи з русифікації краю.

За даними перепису 1897 р., населення Латвії досягло чисельності в 1,93 млн чол., із них 1,31 млн (68 %) були латвійцями. Важливим фактором розвитку стало постійне промислове зростання у Латвії, яка, становлячи всього 1,5 % населення Російської імперії, виробляла 5,5 % її валового промислового продукту (1900). Домінуючими напрямками були металообробна, машинобудівна і хімічна промисловість. У 1913 р. на порти Латвії припадало 24 % об'єму зовнішньої торгівлі Російської імперії (на Ризький порт – 17 %). У Латвії випускали високого класу залізничні і трамвайні вагони, парові машини, двигуни внутрішнього згорання, електромотори, дизелі, с/г машини, літаки, автомобілі, пароплави, буксири тощо. На 1913 р. у Латвії працювало 790 промислових підприємств, три чверті виробленої продукції яких призначались для зовнішнього попиту.

Водночас у Латвії нараховувалась величезна кількість безземельних селян-латвійців – 600 тис. Поміщиками (20 тис.) були в основному балтійські німці, поляки, росіяни, ополячені балтійські німці. Латвійські селяни об'єднувались у сільськогосподарські товариства, яких на 1914 р. нараховувалось 860, що дозволило підняти конкурентоздатність селянських господарств на фоні поміщицьких маєтків.

Під час Першої світової війни територія Латвії стала ареною бойових дій. У 1915 р. – Курляндія (Курземе), у 1917 р. – Рига та частина Ліфляндії (Відземе), а в 1918 р. вся територія Латвії була окупована німцями. Більше половини території Латвії постраждало від бойових дій, частково або повністю було зруйновано 24 % будівель. Блокування портів німецьким флотом призвело до повної зупинки торгівлі, а евакуація понад 500 підприємств у 1915 р., коли вивезли 30 тис. вагонів з обладнанням, практично позбавила Латвію промисловості. Населення також евакуйовувалося, або просто тікало від війни – близько 800 тис. біженців з Латвії перебували в інших частинах Російської імперії.

Сам початок війни був сприйнятий латвійцями з великим ентузіазмом, вони вбачали в ній можливість позбутися німецького впливу. Латвійці із задоволенням ішли на російську військову службу. Мобілізувалося 120–140 тис. чоловік, які були мотивовані і дисципліновані, адже воювали поблизу власної домівки. В 1915 р. російська влада розпочала форму-

вати національні підрозділи – батальйони латиських стрільців. У 1916 р. в латиських стрілецьких полках нараховувалось 40 тис. чол.

Окуповані німецькою армією землі Литви, Курляндії та Західної Білорусі булі об'єднані в територію Ober Ost (1915–1918). У 1916 р. ця територія була поділена на три адміністративні райони: Литву, Курляндію та Білосток-Ґродно.

У Курляндії розмістилася німецька адміністрація, яка за підтримки остзейських німців розпочала активну політику онімечування і колонізації. Місцеве населення, згідно з планами окупаційної адміністрації, повинно було або асимілюватися, або виїхати.

Лютнева революція 1917 р. і повалення монархії в Росії суттєво вплинули на ситуацію в Латвії, де склались умови появи незалежної латвійської держави. Найпотужнішою буржуазною партією країни тоді був Латвійський селянський союз (ЛСС) на чолі з Карлісом Улманісом, а найбільш популярною – латвійські соціал-демократи (ЛСДРП/СДЛК). Ключову роль у зміні політичної ситуації в Латвії зіграла «більшовизація» латиських стрільців, завдяки підтримці яких владу поступово взяли більшовики. У липні 1917 р. соціал-демократи Латвії створюють Виконавчий комітет Ради робітничих, солдатських і безземельних депутатів Латвії – Ісколата.

Скориставшись ослабленням російської армії в результаті революції, німці відновлюють наступ на Ризькому фронті і в серпні 1917 р. захоплюють Ригу й околиці. На окупованих територіях ще більш активно проводиться політика онімечування.

На неокупованій німцями території Латвії (у Відземе) встановлюється влада більшовиків – так звана Республіка Ісколати (грудень 1917 – лютий 1918). Головою уряду Ісколати став Фріціс Розіньш. Була заборонена приватна власність, торгівля, конфісковувалися маєтки, закривалися небільшовицькі газети, переслідувалися інші політичні партії. Формувалися загони червоної гвардії, вводилась практика взяття заручників.

«Червоні латиські стрільці» стали опорою більшовиків не лише в Латвії, а й загалом у Радянській Росії. Саме з них навесні 1918 р. була сформована перша регулярна дивізія Червоної Армії – Латиська радянська стрілецька дивізія. У липні 1918 р. саме латиські стрільці на чолі з І. Вацетісом придушили антибільшовицьке повстання лівих есерів у Москві.

Політика німецької окупаційної адміністрації та більшовицькі експерименти Ісколати показали небезпеку, що чекає на латвійців, і сприяли активізації націонал-ліберальних кіл, які бачили майбутнє у створенні власної держави. Восени 1917 р. виникли нові міжпартійні державницькі організації, які виступили за політичну незалежність Латвії та відділення від Росії: на окупованих німцями територіях – Демократичний блок, на підконтрольних росіянам – Латвійська тимчасова національна рада. 30.01.1918 р. ЛТНР прийняла рішення про створення суверенної і демократичної Латвії, в яку повинні бути включені всі населені латвійцями місцевості.

До 22.02.1918 р. німецькі війська зайняли всю територію Латвії. Згідно з Брестським договором 03.03.1918 р., радянська Росія погоджувалась на поділ території Латвії: Латґалія залишалась за Росією, Курляндія та Рига – за Німеччиною, а згідно з Берлінським договором від 27.08.1918 р., Росія відмовлялась від верховної влади й у Відземе (Ліфляндія).

08.03.1918 р. земельною радою (Ландесратом) остзейських німців Курляндії було проголошено відновлення Герцогства Курляндії і Семиґалії. У листопаді 1918 р. об'єднаний Ландтаґ Ліфляндії та Естляндії проголосив створення на своїй території Об'єднаного Балтійського герцогства й звернувся до Німеччини з проханням взяти його під свій за-

хист; відновлене Герцогство Курляндії і Семиґалії стало його частиною, проте поразка Німеччини у Першій світовій війні призвела до того, що у листопаді 1918 р. німецька військова адміністрація змушена була враховувати політичні інтереси народів Балтії й фактично визнала право латвійців та естонців на самовизначення.

17.11.1918 р. ЛТНР і Демократичний блок домовились про спільне формування тимчасового парламенту Латвії – Народної ради, яка 18.11.1918 р. проголосила незалежність Латвійської Республіки. 07.12.1918 р. тимчасовий уряд К. Улманіса (1918–1920, 1925–1926, 1931) з метою захисту Латвії від наступу Червоної армії уклав з німецьким уповноваженим в Прибалтиці угоду про створення ландесвера із латвійців і німців та постачання йому озброєння і коштів з боку Німеччини.

17.12.1918 р. вийшов Маніфест Тимчасового робітничо-селянського уряду Латвії, очолюваного Петром Стучкою, про встановлення радянської влади. За допомогою червоних латиських стрільців та інших частин Червоної армії уряд Стучки встановив контроль над основною частиною Латвії, включаючи Ригу, захоплену 03.01.1919 р. 13.01.1919 р. в Ризі була проголошена Латвійська Соціалістична Радянська Республіка. Червона армія не змогла захопити лише три повіти навколо м. Лієпая, що залишалося під контролем уряду, очолюваного К. Улманісом.

У квітні 1919 р. владу в Лієпаї захопили пронімецькі сили і головою уряду став Андрієс Нієдра. Таким чином, навесні 1919 р. громадянська війна у Латвії розгорілася ще більше, адже в країні було три уряди: К. Улманіса, якого підтримувала Великобританія, А. Нієдра, якого підтримувала Німеччина, та П. Стучки, якого підтримувала Росія. 22.05.1919 р. німецькі війська займають Ригу, вибивши звідти більшовиків. Проте ситуація змінюється після поразки німецької добровольчої Залізної дивізії та Балтійського ландесверу, сформованого в основному з балтійських німців, у битві під Винну (Цесісом) 19-23.06.1919 р. на півночі Латвії від естонських військ, у складі яких були латиські полки, вірні уряду К. Улманіса. Невдовзі естонсько-латвійські війська займають Ригу, де відновлює свою діяльність уряд К. Улманіса.

Сформована з російських офіцерів та німецьких добровольців для боротьби з більшовиками та новопосталими балтійськими державами, Західна добровольча армія на чолі із Павлом Бермондтом вирішує у жовтні 1919 р. захопити Ригу, проте зазнає невдачі, і до грудня 1919 р. її вибивають з території Латвії. У січні 1920 р. латвійські війська витісняють із Латґале останні загони Червоної армії. 15.07.1920 р. уряд Латвії підписав договір з Німеччиною про відновлення відносин, 11.08.1920 р. – мирний договір з РРФСР, яким Росія визнавала незалежність Латвії. Врешті 26.01.1921 р. Вища рада Антанти офіційно визнала незалежність Латвійської Республіки. 22.09.1921 р. Латвія була визнана Лігою Націй.

Після звільнення всієї території Латвії у 1920 р. відбулись загальні вільні вибори до Установчих зборів, у яких брали участь і жінки. До парламенту пройшли представники 16 партій, найбільше голосів отримала ЛСДРП (38,7 %). Надалі всі вибори у міжвоєнний період (1922, 1925, 1928, 1931) вигравала ЛСДРП, друге місце завжди було за ЛСС, представники якої, сформувавши коаліцію, очолювали уряд. Першим президентом Латвійської Республіки був обраний Яніс Чаксте (1922–1927), який до того був головою Народної Ради та Установчих зборів.

У Латвії, 61 % селянства якої у 1920 р. був безземельним, упродовж 1920–1937 рр. тривала аграрна реформа – поміщицькі землі понад 50 га відчужувались і безкоштовно роз-

давались безземельним селянам. За цей час було утворено 54,4 тис. нових селянських господарств, що володіли у середньому по 17 га землі, частка безземельних селян зменшилась до 18 % (1937).

1922 р. була введена власна стабільна валюта – лат. Прикладом успіхів латвійської економіки міжвоєнного періоду є запуск у 1938 р. на ризькому заводі «VEF» серійного випуску мініатюрної фотокамери «VEF Minox», а також присвоєння радіоприймачу «VEF» на міжнародних виставках 1935 р. в Брюсселі і 1937 р. у Парижі «Gran Prix». У 1930-х рр. Латвія забезпечувала себе всіма основними с/г продуктами, а по виробництву м'яса і молока на душу населення займала перше місце в Європі та третє-друге місце у світі (1935).

На фоні світової економічної кризи початку 1930-х рр. у Латвії почали наростати антидемократичні настрої, вимоги «сильної руки». До 1934 р. Латвія була ліберально-демократичною державою, поки К. Улманіс 15.05.1934 р. не здійснив безкровний державний переворот, у результаті якого було розпущено Сейм, призупинена дія конституції, заборонена діяльність усіх партій, розпущені профспілки, введено військовий стан. К. Улманіс взяв на себе всю повноту влади, встановивши авторитарний режим, очолив уряд (1934–1940), а потім, за рішенням уряду, був проголошений президентом Латвії (1936–1940). Улманіс пояснював свої дії бажанням сформувати стабільний та ефективний уряд й піднести роль латвійців в економічному житті країни. У 1934 р. було ліквідоване міське самоврядування у 60 містах країни, де обрані міські думи булі ліквідовані й замінені призначеними міністром внутрішніх справ головами міст та депутатами. На селі замість виборних повітових правлінь були призначені повітові старости. Водночас режим К. Улманіса не був антигуманним: він не застосовував масових репресій, смертної кари, намагався нейтралізувати радикалів усіх мастей, виступав проти антисемітизму.

Усі шість років свого існування режим К. Улманіса був стабільним, користувався підтримкою більшості населення, у першу чергу селянства, й зосереджував свої зусилля на сферах будівництва, освіти і культури. Суть ідеології К. Улманіса полягала у побудові національної латвійської держави, утвердженні ідеї єдності народу, зміцненні його самосвідомості.

Частка латвійців у Латвійській Республіці у порівнянні з попереднім періодом зросла і складала у 1925 р. 73 % населення, у 1935 р. – 75,5 %.

З метою зміцнення безпеки у регіоні в 1934 р. був підписаний договір про взаєморозуміння і співпрацю між Латвією, Литвою та Естонією, яким було оформлено союз трьох балтійських держав (Балтійська Антанта).

Напередодні Другої світової війни Німецька імперія та Радянський Союз домовилися про поділ сфер впливу у Східній Європі, підписавши 24.08.1939 р. Угоду про ненапад та таємний протокол, згідно з яким Латвія потрапляла в сферу інтересів СРСР. Після початку Другої світової війни, окупації і поділу території Польщі Німеччиною та СРСР у вересні 1939 р. влада Латвії вирішила, з метою збереження сил народу, не чинити збройного опору обмеженню свого суверенітету. 05.10.1939 р. Рига погодилась на підписання з СРСР т. зв. договору про взаємодопомогу, що дозволяв Москві ввести на територію Латвії свої війська.

16.06.1940 р. СРСР виставив Латвії ультиматум з вимогою відставки уряду К. Улманіса та допуску на латвійську територію радянських військ. Латвійський уряд погодився на ці умови, після чого радянські війська 17.06.1940 р. без спротиву окуповують Латвію, яка втрачає незалежність. 21.07.1940 р. за участі єдиного виборчого списку, створеного окупантами

«Блоку трудового народу», відбуваються вибори до Народного сейму, що став 1-м скликанням Верховної Ради Латвійської Радянської Соціалістичної Республіки, яка 05.08.1940 р. увійшла до складу СРСР.

Країни Заходу не визнали анексію Латвії. У деяких країнах (США, Велика Британія) посольства Латвійської Республіки безперервно функціонували аж до відновлення незалежності Латвії у 1990 р.

Радянський режим у Латвії почав реалізацію своєї політики з націоналізації всієї землі та здійснення масових конфіскацій землі понад 30 га, будинків (конфісковано понад 10 тис.), квартир, підприємств (понад 700), банків, банківських заощаджень громадян (понад 1000 латів) тощо. За рік окупації ціни на промислові товари виросли у шість разів, на продукти – у три рази, було запроваджено небачене у незалежній Латвії нормування продуктів харчування. За рахунок конфіскованих земель вже у 1940 р. було створено 51,7 тис. нових сільських господарств (по 10 га) та 23,3 тис. малоземельних господарств отримали землі і вийшли на рівень 10 га. Великі господарства у 30 га обкладались руйнівними податками.

Паралельно з економічним грабунком радянська влада принесла масовану русифікацію і насадження комуністичної ідеології, масові політичні репресії і депортації. 14.06.1941 р. без суду до Сибіру було відправлено 15,4 тис. жителів Латвії. Кількість заарештованих політичних склала 7,2 тис. осіб, більшість з яких були розстріляні.

Тому прихід німців спочатку сприймався латвійцями як визволення від радянського терору. Німецькі війська повністю захопили Латвію до 08.07.1941 р. Проти радянських військ також виступили групи національних партизанів, які після встановлення німецької окупації були розпущені, оскільки німці боялися, що вони можуть привести до відновлення латвійських національних збройних сил та боротьби їх за незалежність Латвії. Плани деяких латвійських політичних діячів щодо відновлення латвійської державності за допомогою німецьких військ виявилися нездійсненими.

У Латвії, вся територія якої увійшла до рейхскомісаріату Остланд (центр – м. Рига), реалізовувався нацистський окупаційний режим. Для цих земель було визначено стати життєвим простором для ґерманської нації, тому планувалося здійснити онімечення та колонізацію Балтії за 20-30 років. Для полегшення управління в Остланді у Латвії були створені органи місцевого управління під німецьким наглядом. У результаті політики Голокосту протягом 1941–1945 рр. на території Латвії було знищено близько 75 тис. латвійських євреїв, ще 20 тис. євреїв було депортовано до інших країн і також вбито.

Німецьке командування залучало латвійських добровольців до батальйонів охорони порядку і до військових частин, проте у 1943–1944 рр. почало практикувати масові мобілізації. Так, до створеного у 1943 р. Латиського легіону СС було мобілізовано 52 тис. осіб (добровольці складали невелику частину), а загалом до всіх військових формувань – 140 тис. осіб.

Комуністичний рух опору не мав у Латвії значного поширення (800 бійців в 11 партизанських загонах у 1944 р.). Національний рух Опору (підпільна Латвійська центральна рада, створена представниками парламентських партій останнього скликання) носив не силовий характер, зосереджуючи зусилля на випуску газет, листівок, прокламацій.

У липні-листопаді 1944 р. більшість території Латвії була відвойована радянськими військами у німців, лише в Курляндії німці закріпилися і протрималися аж до 08.05.1945 р. У Червоній армії в роки Другої світової війни воювало 70–75 тис. латвійців, із них 57 тис. були мобілізовані у 1944–1945 рр. на території

Латвії. Перемігши у Другій світовій війні, СРСР знову окупував Латвію, відновивши в ній радянський лад. У 1944, 1953 та 1957 рр. у Латвії було забрано території Абренського повіту загальною площею 2 тис. км^2.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

Радянський Союз, відновивши свій контроль над Латвією, фактично діяв як на окупованій території: до 1947 р. великою проблемою були грабунки та інші злочини з боку дислокованих у республіці радянських військових щодо латвійського населення; місцевим жителям не дозволяли працювати у партійних, радянських і судових органах; у 1953 р. у Комуністичній партії Латвії латвійці складали лише 29,2 % (1988 – 39,9 %), в апараті уряду – 44 %, серед директорів радгоспів – 5 %, серед керівників МВС – 15 %.

Упродовж 1945–1953 рр. було репресовано близько 120 тис. латвійців, з них депортовано у 1949 р. 44 тис. селян.

Високий рівень антирадянських настроїв сприяв розгортанню у Латвії національного руху партизанів – «лісових братів». Упродовж 1944–1953 рр. через близько 900 загонів латвійських національних партизанів пройшло близько 20 тис. осіб. За різними даними, латвійським партизанам вдалося знищити 1,6–3 тис. чекістів, бійців каральних батальйонів та партійних активістів. Антирадянська партизанська війна в Латвії тривала до 1956 р. і прийняла форму громадянського конфлікту. На стороні сил держбезпеки СРСР виступали латвійські винищувальні батальйони. У понад 2600 боєзіткнень загинули 2,4 тис. партизанів, 7,3 тис. потрапили в полон. За межі Латвійської РСР на поселення до Сибіру і в райони Крайньої Півночі Росії було депортовано 57 тис. осіб.

Для Латвії було характерне явище націонал-комунізму, суть якого полягала у невдоволенні латвійських комуністів тим, що інтереси «центру» ставились вище республіканських, а прислані функціонери не розуміли місцевої специфіки. Так, у 1956 р. перший секретар ЦК КПЛ Ян Калнберзін (1940–1959), голова Ради міністрів Віліс Лаціс (1940–1959) та голова Президії Верховної Ради Карліс Озоліньш (1952–1959) звернулись до М. Хрущова щодо необхідності обмеження міграції та пов’язаного з нею будівництва великих промислових об’єктів у Латвії, висування на керівні посади місцевих кадрів, обов’язкового знання людьми, які займають керівні посади, латвійської мови. У 1956 р. ЦК КПЛ ухвалив постанову, якою зобов’язав керівні кадри республіки впродовж двох років оволодіти латвійською мовою. Невдоволення цією лінією привело до проведення у 1959 р. чистки керівних кадрів, у результаті якої понад 200 націонал-комуністів були усунуті зі своїх посад.

З другої половини 50-х рр. XX ст. спротив радянському режимові поступово набув дисидентського характеру. Але і він призводив до репресій. Так, останній значний арешт латвійських дисидентів відбувся в 1983 р., коли були засуджені Ґунар Астра, Інт Цалітіс, Лідія Дороніна-Ласмане та інші.

Радянська влада проводила цілеспрямовану політику русифікації Латвії. Після 1945 р. у республіці були закриті всі школи національних меншин, а латвійська мова у сфері освіти поступово витіснялась. У 1945 р. на латвійській мові навчалось 79 % усіх учнів, а в 1988 р. – лише 52 %. Латвійська мова була витіснена з багатьох професій, оскільки спеціальна література була доступна лише російською мовою.

За повоєнний період у Латвії суттєво змінилась етнічна структура населення. Не дуже довіряючи латвійцям та прагнучи глибше інтегрувати Латвію в СРСР, Москва організувала потужний наплив мігрантів з інших республік.

На заміну німцям та євреям, які відігравали значну роль у житті Латвії і які на кінець Другої світової війни або емігрували, або загинули, впродовж 1945–1989 рр. переселилось до 1 млн чол., в основному – з Росії та Білорусі. Водночас природний приріст народжуваності у Латвії був найнижчим серед усіх республік СРСР. Внаслідок такої політики частка латвійців у республіці весь повоєнний період неухильно знижувалась і сягнула 52 % у 1989 р. Вони складали меншість в усіх великих містах країни. У сільській місцевості особливо велика частка мігрантів була в Земґале.

Період нового національного пробудження Латвії почався у роки горбачовської «перебудови». З 1987 р. у республіці розпочались публічні відзначення (покладання квітів, мітинги) дат в історії Латвії, які не вітались комуністичною владою (депортація тощо) і які переросли у масові національні рухи. У 1988 р. за активної участі творчих союзів були створені Народний фронт Латвії та більш радикальний Рух за національну незалежність Латвії (РННЛ). Для протистояння їм номенклатура КПЛ та представники великих промислових підприємств створили Інтернаціональний фронт трудящих, який підтримували нелатиші. Вже у 1989 р., на виборах до Верховної ради СРСР, депутати від НФЛ отримали 80 % із виділених для Латвійської РСР місць.

НФЛ впевнено здобуває перемогу й на перших вільних виборах у Латвії 18.03.1990 р. – 131 депутат, КПЛ – 55, безпартійні – 15. 04.05.1990 р. Верховна Рада Латвійської РСР прийняла «Декларацію про відновлення незалежності Латвійської Республіки», також було частково відновлено дію Конституції 1922 р. Після кривавого захоплення 12.01.1991 р. Радянською армією Вільнюського телецентру у Ризі на вулиці вийшло 500 тис. чол., були зведені барикади. Ризький ОМОН намагався взяти під контроль ключові установи столиці, але невдало. 03.03.1991 р. було проведено референдум, на якому 73,8 % громадян проголосували за незалежність Латвії. Під час спроби державного перевороту в СРСР 19–21.08.1991 р. загони ОМОН та підрозділи Радянської армії зайняли ряд ключових об'єктів у Ризі, намагались штурмувати парламент. 21.08.1991 р. Верховна Рада Латвійської Республіки прийняла конституційний закон про відновлення незалежності Латвії, відновлення дії Конституції 1922 р. у повному обсязі (остаточно у 1993 р.).

Першою із західних країн незалежність Латвії визнала 23.08.1991 р. Ісландія, 06.09.1991 р. незалежність Латвії визнав і СРСР. 17.09.1991 р. Латвія була прийнята в ООН.

Після відновлення незалежності Росія всіляко затягувала переговори щодо виведення російських військ з території Латвії (понад 50 тис.), обґрунтовуючи це необхідністю захисту російськомовних жителів. Позиція США відіграла вирішальну роль у цьому питанні. Виведення російських військ із Латвії було завершено 31.08.1994 р.

У першій половині 1990-х рр. влада Латвії офіційно піднімала питання про проведення лінії кордону між Латвією та Росією відповідно до положень мирного договору 1920 р., тобто з поверненням Латвії Абренського повіту. У Москві ці наміри були кваліфіковані як територіальні претензії Латвії, і від них Рига була змушена відмовитись. Договір про кордон між Латвією та РФ було підписано лише у 2007 р.

Відповідно до Конституції 1922 р., були відновлені політичні, економічні та судові інститути країни. 1993 р. відбулися вибори до нового парламенту – Сейму. 4 %-й бар'єр подолали 8 партій та виборчих коаліцій. Найбільшу кількість місць – 37 зі 100 – виборов ліберальний «Латвійський шлях», до складу якого входили реформістськи налаштовані члени старої Верховної Ради і латиські реемігранти,

15 – правий РННЛ, 13 – ліва «Народна згода», яка висловлювала інтереси російськомовного населення, 12 – Селянський союз Латвії (ССЛ), 7 – ліва партія Рівноправ'я, 6 – консервативна «Вітчизна і свобода» (ВіС). Решту місць поділили кілька правих і центристських партій.

Одним із складних питань нової держави стало питання громадянства. 15.10.1991 р. Верховна Рада ухвалила постанову про відновлення прав громадян Латвійської Республіки, згідно з якою громадянами Латвії ставали особи, які мали громадянство на 17.06.1940 р., та їх нащадки. 1994 р. було ухвалено закон про громадянство, що надавав право на отримання латвійського громадянства через процедуру натуралізації (розпочалась із 01.02.1995 р.) тим, хто проживав у Латвії не менше п'яти років, мав легальні джерела доходів, володів латвійською мовою. Новий закон про громадянство 1998 р. надавав право громадянства дітям негромадян, які народились у Латвії після серпня 1991 р.

Загалом упродовж 1996–2003 рр. громадянство Латвійської Республіки шляхом натуралізації отримало 70 тис. чол. На початок 2004 р. 481 тис. чол. залишалась у статусі негромадян, сподіваючись на надання російській мові статусу другої державної й запровадження «нульового варіанту» громадянства (на – 01.01.2017 – 242 тис., Центральне статистичне бюро Латвії).

Главою держави є Президент Латвійської Республіки, який обирається Сеймом строком на чотири роки, але не більше двох термінів підряд. Президент республіки представляє державу в міжнародних відносинах, є головнокомандувачем збройних сил Латвії. Президент у Латвії виконує в основному представницькі функції.

Першим президентом відновленої Латвійської Республіки парламент двічі підряд обирав Ґунтіса Улманіса (1993–1999), внучатого племінника К. Улманіса. Другим президентом Латвії стала реемігрантка з Канади Вайра Віке-Фрейберґ (1999–2007), третім – лікар Валдіс Затлерс (2007–2011), четвертим – Андріс Берзіньш (2011–2015). 2015 р. Сейм обрав президентом Латвійської Республіки Раймондаса Вейоніса.

Урядом Латвійської Республіки є Кабінет міністрів, якому підпорядковані всі установи державного управління. Кабінет міністрів приступає до виконання своїх обов'язків після того, як Сейм висловив йому свою довіру. Недовіру Кабінету міністрів Сейм виражає шляхом прийняття відповідного рішення або відхиливши поданий урядом проект річного державного бюджету. Якщо недовіру виражено окремому міністру, він повинен подати у відставку.

На парламентських виборах 1995 р. п'ятипроцентний бар'єр подолали дев'ять політичних партій. Лівоцентристська «Саймнікес» («Господар») отримала 18 місць, Латвійський шлях – 17, Народний рух Латвії – 16, ВіС – 14, Партія єдності Латвії – 8, ССЛ – 8, Латвійська зелена партія (ЛЗП) – 8, Партія народної згоди (ПНЗ) – 6, Соціалістична партія Латвії (СПЛ) – 5.

На виборах 1998 р. виборчий бар'єр подолали шість партій. Найбільшу кількість місць отримала нова права Народна партія на чолі з колишнім прем'єром та бізнесменом Андрасом Шкеле – 24 місця, Латвійський шлях – 21, ВіС – 17, Партія народної згоди – 16, Латвійська соціал-демократична робітнича партія – 14, Нова партія – 8. «Саймнікес», ССЛ (партія президента Ґ. Улманіса), ЛЗП не подолали 5%-й бар'єр і не ввійшли до Сейму.

Нову розстановку політичних сил у Сеймі визначили вибори 2002 р. Перемога знову дісталася новій правій партії «Новий час» на чолі з колишнім головою Банку Латвії Ейнаром Реше – 26 місць; ліва коаліція, орієнто-

вана на захист російськомовних «За права людини в єдиній Латвії» (ЗаПЧЕЛ), у складі Рівноправність, ПНЗ та СПЛ – 25 місць; Народна партія – 20; Союз зелених і селян у складі ССЛ та ЛЗП – 12; права Латвійська перша партія (спадкоємниця Нової партії) – 10; ВіС – 7. Латвійський шлях на цих виборах взагалі не пройшов до парламенту.

На виборах 2006 р. перемогла Народна партія – 23 місця, Союз зелених і селян здобув 18 місць, Новий час – 18, соціал-демократичний Центр згоди (ПНЗ, СПЛ та ін.), який підтримують здебільшого російськомовні громадяни, – 17, Латвійський шлях – 10, ВіС – 7, ЗаПЧЕЛ – 6.

Вибори 2010 р. виграло правоцентристське об'єднання «Єдність» (Новий час та ін.) – 33 місця, Центр згоди – 29, Союз зелених і селян – 22, об'єднання «За кращу Латвію» на чолі з Ґ. Улманісом (Народна партія, Латвійський шлях, Латвійська перша партія та ін.) – 8, правоконсервативне політичне об'єднання «Все для Латвії» (ВіС та ін.) – 8.

Через конфлікт між судовою та законодавчою владою, значний вплив місцевих олігархів на роботу депутатів і міністрів президент Латвії В. Затлерс оголосив у 2011 р. референдум про достроковий розпуск Сейму. За розпуск проголосувало 94,3 % виборців.

Дострокові вибори 2011 р. виграв підтримуваний російськомовними громадянами Центр згоди – 31 місце, Партія реформ на чолі з екс-президентом В. Затлерсом здобула 22 місця, Єдність – 20, «Все для Латвії» – 14, Союз зелених і селян – 13.

На парламентських виборах 2014 р. перше місце здобула соціал-демократична партія «Згода» на чолі з мером Риги Нілом Ушаковим – 24 депутати, Єдність – 23, Союз зелених і селян – 21, «Все для Латвії» – 17, нова партія «Латвійське об'єднання регіонів» – 8, нова партія «Від серця для Латвії» – 7.

В ухвалених у 1995 р. Сеймом «Основних напрямках зовнішньої політики Латвії до 2005 р.» головною задачею зовнішньої політики Латвії визначалось забезпечення державної незалежності та її незворотності шляхом інтеграції у європейські безпекові, політичні та економічні структури, зокрема – до ЄС та НАТО. 18.07.1994 р. між Латвією та ЄС було підписано договір про вільну торгівлю, а 12.06.1995 р. – договір про асоціацію. У 2000 р. ЄС ухвалив рішення розпочати з Латвією переговори про вступ. Договір про вступ Латвії до ЄС було підписано 16.04.2003 р., на референдумі 20.09.2003 р. це рішення підтримало 67 % латвійців.

На шляху до НАТО Латвія у 1991 р. приєдналась до Ради північноатлантичної співпраці, у 1994 р. – до програми НАТО «Партнерство заради миру». Перспективи прийому країн Балтії до НАТО залишались неясними до 1999 р. через спротив Росії. 21.11.2002 р. Латвія серед інших країн отримала запрошення розпочати переговори про вступ до НАТО.

01.05.2004 р. Латвія була прийнята до ЄС, а до того, 29.03.2004 р. – до НАТО.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Одночасно з ліквідацією наслідків війни у повоєнній Латвії відбувалася радянізація народного господарства, хоч тут деякий час існував приватний сектор у торгівлі, сфері послуг та сільському господарстві. До початку 1950-х рр. Латвія була повністю включена в економічну систему СРСР, уся машинобудівна, хімічна, фармацевтична, цукрова, льонообробна промисловість була передана у підпорядкування союзних міністерств. Будівництво нових заводів, в основному машинобудівних та металообробних, відбувалося на базі промислового потенціалу (будинки,

спеціалісти, промислове обладнання, виробнича культура), сформованого ще до 1940 р.

З кінця 1944 р. розпочалась аграрна реформа, в рамках якої створювались нові господарства площею 10-15 га. Загалом у Латвії в повоєнний період було створено або укрупнено 53 тис. господарств, яким було виділено 523 тис. га землі за рахунок перерозподілу земель заможних селян. Не зважаючи на зусилля радянської влади, до 1949 р. у новостворюваних колгоспах було об'єднано лише 10% селянських господарств. Тому процес загальної колективізації був стимульований депортацією 25.03.1949 р., в результаті чого у цьому році в колгоспах було об'єднано вже 71,6% господарств.

Під тиском радянських органів (збільшення податків на індивідуальні господарства, примусовий перерозподіл земель з виділенням їх у незручних місцях тощо) до 1953 р. більшість індивідуальних господарів вступили в колгоспи.

У 1977 р. чисельність населення Латвії досягла рівня напередодні Першої світової війни – понад 2,5 млн осіб.

Латвія є індустріально розвиненою країною з сильним сільським господарством. У 70–80-ті рр. XX ст. в структурі виробленого національного доходу Латвійської РСР близько 42% становила промисловість; близько 24% – сільське господарство, 7% – транспорт і зв'язок, 8% – будівництво.

Латвійська РСР здійснювала близько 1/6 всіх морських перевезень СССР, вона поставляла в інші союзні республіки радіоприймачі, АТС, мікроавтобуси, вагони, пральні машини, вироби легкої і харчової промисловості та ін. Сільське господарство спеціалізувалося головним чином на молочно-м'ясному тваринництві та свинарстві. У середині 1980-х рр. за межі Латвії постачалось 2/3 продукції машинобудування та металообробки, 2/5 – легкої і 1/3 харчової промисловості. Латвія займала у цей період перше місце серед республік СРСР за виробництвом національного доходу на душу населення.

Хід економічних реформ у незалежній Латвії у 1990-х рр. пройшов декілька етапів: 1) лібералізація в усіх галузях народного господарства, зокрема – відміна державного регулювання цін (1991–1992); 2) стабілізація фінансової системи за сприяння МВФ та Світового банку (1992–1994); 3) початок економічного зростання (з 1994). Фактично Латвія обрала модель шокової терапії, що передбачає одномоментний і швидкий перехід до ринкової економіки при паралельному формуванні правової бази.

У 1991–1993 рр. структура економіки незалежної Латвії почала перебудовуватися на принципах ринкового господарства. Навесні 1993 р. була введена власна валюта – лат, прив'язаний до валютної корзини SDR МВФ. До весни 1994 р. жорстка монетаристська політика Банку Латвії знизила інфляцію в країні до 37% у порівнянні зі 109% в 1993 р.

З 1990-х рр. проводиться поетапна приватизація державної власності та її повернення колишнім власникам (після націоналізації в 1940-х роках). До 1994 р. понад 50% всіх с/г угідь було передано фермерам, тоді як інша частина землі перейшла в руки с/г кооперативів. Уже в 1997 р. приватні підприємства формували 60% ВВП. До 1999 р. було приватизовано й більшість великих підприємств.

У 1994 і 1995 рр. економічні реформи дали перші результати. Рівень інфляції продовжував знижуватися (до 26% в 1995). Це спричинило у середині 1990-х рр. масове банкротство банків, що у розрахунку на тривалу інфляцію залучали кошти вкладників під високі проценти. З 1994 р. почав рости ВВП, з 1996 р. – до 6% на рік. Однією з чутливих соціальних проблем Латвії є безробіття, у першу чергу – жіноче, що у 1996–2002 рр. загалом

по країні складало 7–9 %, але в низці районів Латґалії – понад 20 %.

Вже на початок 2000-х рр. суттєво змінилась структура народного господарства Латвії. Якщо у 1990 р. 36,5 % ВВП давала промисловість, 31,9 % – сфера послуг, 21,9 % – сільське господарство і 9,7 % – будівництво, то вже у 2001 р. частка послуг складала 70 % ВВП, промисловості – 19 %, будівництва – 6 %, а сільського господарства – лише 5 %. Зниження частки промисловості пов'язане у першу чергу із закриттям ряду великих підприємств.

ВВП Латвії, за даними Євростату (у поточних цінах), у 1998 р. складав 6 млрд євро, у 2000 р. – 8,6 млрд, у 2006 р. – 17,2 млрд, у 2008 р. – 24,3 млрд, у 2010 р. – 17,7 млрд, у 2012 р. – 22 млрд, у 2013 р. – 22,8 млрд, у 2014 р. – 23,6 млрд, у 2015 р. – 24,3 млрд у 2016 р. – 25 млрд євро.

Значні зміни економічного життя пов'язані зі вступом Латвії до ЄС, що дало її економіці певні переваги: відкрилися ринки держав ЄС, втратили значення певні прикордонні формальності.

Протягом лише першого – 2004 р. – перебування в ЄС загальний обсяг латвійського експорту зріс більш ніж на 28 %. У 2000-ні рр. на ЄС припадало 70 % експорту Латвійської Республіки. Це свідчить про досить успішне пристосування економіки країни до умов жорсткої конкуренції в ЄС. Відповідно – значно скоротилися обсяги торгівлі з колишніми радянськими республіками. Також упродовж 2007–2013 рр. Латвія зі структурних фондів ЄС отримала 4,5 млрд євро.

Зовнішньоторговельний оборот Латвії товарами і послугами, за даними Євростату, у 2006 р. складав 17,3 млрд євро (експорт – 6,9 млрд, імпорт – 10,4 млрд), у 2007 р. – 21,7 млрд, у 2008 р. – 22,4 млрд, у 2009 р. – 16,3 млрд, у 2010 р. – 19,3 млрд, у 2011 р. – 24,4 млрд, у 2012 р. – 28 млрд, у 2013 р. – 28,2 млрд, у 2014 р. – 28,5 млрд, у 2015 р. – 29 млрд, у 2016 р. – 28,8 млрд (експорт – 14,5 млрд, імпорт – 14,3 млрд).

Основними статтями латвійського експорту є деревина і вироби з дерева (16,8 % від загального обсягу експорту товарів у 2011 р.), метали і металеві вироби (14,5 %), машини і обладнання, електрообладнання (12,7 %). Основними торговельним партнерами Латвії є: Литва (18,3 % від загального обсягу торгівлі товарами), Німеччина (10,4 %), Естонія (10,2 %), Росія (9,5 %), Польща (7 %) та Швеція (4,8 %) (2011 р.)

Понад 70 % прямих іноземних інвестицій надходять у Латвію з інших країн ЄС. Станом на кінець 2011 р. 23,3 % накопичених прямих іноземних інвестицій належало Швеції, 8,1 % – Нідерландам, 5,7 % – Естонії, 5,6 % – Кіпру, 5,3 % – Норвегії.

У прийнятій 2004 р. «Єдиній стратегії розвитку народного господарства» латвійський уряд як одне з найголовніших завдань висунув мету: досягти через 20–30 років середнього рівня Євросоюзу за обсягами ВВП на душу населення.

Вступ до Євросоюзу надав не тільки переваги, а й ускладнив деякі проблеми Латвії. Зокрема, через рік після приєднання до ЄС інфляція зросла в понад два рази і становила 6,2 % – найвищий на той час рівень у ЄС. У країні подорожчали предмети повсякденного попиту, продукти харчування, ліки, суттєво збільшилася вартість виконання багатьох державних проектів. Після приєднання Латвії до ЄС рівень безробіття в країні знизився до рівня 10–7,7 % у 2005–2008 рр. Світова фінансова криза негативно вплинула на ситуацію на ринку праці, безробіття у 2009–2012 рр. складало 17,5–15 %. З 2015 р. цей рівень опустився нижче 10 %. Водночас європейський ринок праці стимулює відплив з Латвії найкваліфікованішої робочої сили.

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ЛАТВІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Невелика українська колонія зі службовців, студентів та військових існувала у Ризі з кінця XIX ст. (1897 р. – приблизно 1 тис. чол.). 1901 р. у Ризі була створена і деякий час працювала трупа українського театру. Перше українське земляцьке товариство «Українська громада» виникло в Ризі у 1911 р. (голова О. Маршинський). При ньому діяли хор, театральний колектив та каса взаємодопомоги.

Після Лютневої революції 1917 р. на Ризькому фронті було розміщено 12-у армію, у якій було приблизно 120 тис. українців і при якій до січня 1918 р. існувала Українська Рада на чолі з поручиком О. Блонським.

У лютому 1918 р. ЛТНР вислала до Києва Крішяніса Бахманіса, сподіваючись отримати задекларовану УЦР підтримку малим народам. Із грудня 1918 р. він став представником уряду Латвійської Республіки в Києві.

Українська Держава П. Скоропадського у серпні 1918 р. заснувала Консульство у Ризі, проте під тиском Німеччини скасувала це рішення. Лише 01.09.1919 р. до Риги прибув консул УНР Никифор Бендеровський. 10.12.1919 р. УНР визнала незалежність Латвійської Республіки (відповідну ноту голова Директорії УНР С. Петлюра особисто вручив главі латвійської дипломатичної місії у Варшаві Атісу Кеніньшу). 16.01.1920 р. до Риги прибуло Посольство УНР на чолі з Володимиром Кедровським, який зміг добитися де-факто визнання незалежності України. 17.02.1920 р. акт про визнання Латвією УНР підписав міністр закордонних справ З. Меєровіце. Посольство і Консульство УНР діяли у Ризі до лютого 1921 р.

Прагнучи здійснити евакуацію латвійських біженців з території України, латвійський уряд розпочав переговори з урядом УСРР, які завершились 03.08.1921 р. укладенням договору, в якому сторони визнали одна одну самостійними, незалежними, суверенними державами.

Багато латвійських офіцерів служили в армії Української Держави та УНР. Найбільш відомим серед них був полковник Петеріс Радзіньш, який упродовж 1918–1919 рр. служив у Генеральному штабі і гетьманської армії і Армії УНР. Командиром 2-го куреня полку Чорних запорожців та заступником командира полку був підполковник Армії УНР Карліс Броже, учасник Першого зимового походу Армії УНР (1919–1920).

У незалежній Латвійській Республіці проживало у 1925 р. 512 українців, 1930 р. – 1629, 1935 р. – 1844. Діяльність українських товариств у Латвії поновлюється у 1930-х рр., коли в 1933 р. у Ризі виникло Латвійсько-українське товариство, що діяло до 1940 р. й налічувало понад 100 членів.

У повоєнний час через спрямування радянським урядом до Латвії спеціалістів та робітників кількість українців тут швидко зростає: у 1959 р. – 29,4 тис., у 1979 р. – 66,7 тис., у 1989 р. – 92,1 тис. У часи лібералізації радянського режиму в 1988 р. у Латвії виникає ряд українських об'єднань: «Дніпро», «Українська родина», Український молодіжний клуб.

В УРСР чисельність латвійців упродовж повоєнного періоду майже не змінювалась: у 1959 р. – 6919 осіб, у 1989 р. – 7142 осіб.

УКРАЇНСЬКО-ЛАТВІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

26.08.1991 р. Україна визнала державну незалежність Латвійської Республіки, а 04.12.1991 р. Латвія визнала державну незалежність України. Дипломатичні відносини між країнами були встановлені 12.02.1992 р. Першим послом України в Латвії 07.10.1992 р. було призначено Віктора Гладуша. Першим

послом Латвії в Україні став 1993 р. Петеріс Сімсонс. У 1993 р. Латвія відкрила своє Посольство в Києві, а Україна – Посольство в Ризі.

Контакти на найвищому рівні між Україною та Латвією відбуваються регулярно. З державними або офіційними візитами Україну відвідували всі президенти Латвійської Республіки: Г. Улманіс (1995), В. Віке-Фрейберґ (2005), В. Затлерс (2008), А. Берзіньш (2013), Р. Вейоніс (2015). У свою чергу з державними та офіційними візитами Латвію відвідували президенти України Л. Кучма (1995), В. Ющенко (2006), В. Янукович (2010), П. Порошенко (2015, 2017).

Важливими подіями у розвитку співробітництва України з Латвією в політичній, економічній, гуманітарній та інших сферах стали офіційні візити до України прем'єр-міністрів Латвійської Республіки Г. Крастса (1998), А. Калвітіса (2005), Л. Страуюми (2014) та до Латвійської Республіки прем'єр-міністра України М. Азарова (2012), А. Яценюка (2015).

06.04.2017 р. у Києві відбувся Другий українсько-балтійський форум прем'єр-міністрів, присвяченій темі російської агресії проти України, зміцненню безпеки в регіоні та європейській інтеграції України, у якому брав участь і керівник латвійського уряду М. Кучінскіс.

Успішно триває співпраця на міжпарламентському рівні. 2006 р. Україну відвідала голова Сейму Латвійської Республіки Інгріда Удре. 2005 і 2012 рр. відбулись офіційні візити голови Верховної Ради України В. Литвина до Латвії.

13.03.2008 р. латвійський Сейм прийняв Декларацію, в якій Голодомор визнається свідомим геноцидом українського народу.

Основою для успішного розвитку відносин служить підписаний у 1995 р. Договір між Україною та Латвійською Республікою про дружбу і співробітництво. Договірно-правова база українсько-латвійських відносин на 2015 р. складалась із 7 міждержавних угод, 24 міжурядових, 3 міжпарламентських і 57 міжвідомчих документів.

Двосторонні торговельно-економічні відносини розвиваються динамічно з наявністю спільних підходів у вирішенні питань, що виникали перед державами на шляху їх економічного розвитку та євроінтеграції.

На латвійському ринку здійснюють свою діяльність банківські структури з українським капіталом. У 2001 р. «Приватбанк» став головним акціонером (95 % акцій) AS «Paritate Banka» (з 2007 – AS «PrivatBank»), у 2003 р. АБ «Південний» – головним акціонером (з 2008 – 91,1 % акцій) AS «Regionala investiciju banka». 32,7 % акцій «Trasta komercbanka» належать І. Фурсіну.

Латвійський бізнес прагне розширення присутності на українському ринку фінансових послуг. Так, у 2008 р. «Latvijas Krājbanka» придбав 51 % капіталу Center Credit, якому належить 100 % капіталу українського «Spoziv Servis».

За даними Держстату України, загальний обсяг прямих інвестицій з Латвії до України станом на 31.12.2015 склав 69,8 млн дол. США, а загальний обсяг прямих інвестицій з України до Латвії – 35,4 млн дол. США. Інвестиції вкладено у 574 українських підприємства, переважна більшість коштів – у фінансову сферу та операції з нерухомістю. У Латвії станом на 2010 р. діяло понад 400 спільних українсько-латвійських підприємств.

За даними Держстату України, обсяг зовнішньої торгівлі (товарами і послугами) між Україною і Латвією у 2002 р. склав 291 млн дол. США (український експорт – 249 млн, імпорт – 42 млн), у 2005 р. – 429 млн, у 2008 р. – 472 млн, у 2010 р. – 332 млн, у 2011 р. – 390 млн, у 2012 р. – 499 млн, у 2013 р. – 417 млн,

у 2014 р. – 554 млн, у 2015 р. – 349 млн, у 2016 р. – 364 млн дол. США (експорт – 209 млн, імпорт – 155 млн).

У структурі експорту з України до Латвії за 2015 рік найбільші обсяги становили: мідь і вироби з неї (14,6 %), прилади та апарати оптичні, фотографічні (9,3 %), одяг (8,6 %), реактори ядерні, котли, машини (8 %). Серед імпортованих з Латвії товарів найбільшу частку складали: фармацевтична продукція (22,2 %), алкогольні і безалкогольні напої та оцет (5 %), риба і ракоподібні (4,1 %).

07.10.2004 р. у Ризі було підписано міжурядову Угоду про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво (набула чинності з 01.02.2006). Відповідно до положень Угоди створено Українсько-Латвійську міжурядову комісію з питань економічного, промислового та науково-технічного співробітництва.

У рамках міжрегіонального співробітництва у 1998 р. було укладено угоду про співробітництво між Києвом і Ригою, у 2006 р. – між Харковом та Дауґавпілсом. У 2007 р. – між Івано-Франківськом та Єлґавою.

Значний внесок у двостороннє співробітництво робить створена у 1991 р. Ризька українська середня школа, в якій освіта та виховання молодого покоління поєднується із плеканням пошани до етнічної Батьківщини. На базі школи систематично проводяться заходи з вшанування пам'ятних дат в історії України. 2012 р. за участі президента Латвії А. Берзіньша та міністра закордонних справ України К. Грищенка відбулось відкриття реконструйованої за рахунок коштів бюджету м. Риги РУСШ. Станом на 2010 р. понад 20 випускників РУСШ навчалися у ВНЗ України за рахунок державної квоти.

У містах Резекне, Вентспілс та Ліепая функціонують українські недільні школи, а на відділенні славістики Латвійського державного університету діє кафедра україністики. У свою чергу в 2010 р. на факультеті міжнародних відносин Львівського національного університету ім. І. Франка була відкрита студія латвійської мови. На базі Латвійської академічної бібліотеки працює відкритий у 2004 р. Український інформаційний центр (з 2010 – відділ української літератури).

Українські товариства діють у містах: Рига, Дауґавпілс, Ліепая, Єлґава, Єкабпілс, Вентспілс, Резекне, Лудза, Ванґажі. У 2006 р. створене «Об'єднання українських товариств Латвії», до якого увійшли 14 українських товариств.

Кількість українців у Латвії поступово знижується: у 2000 р. – 63,6 тис., у 2011 р. – 45,7 тис. осіб, половина з них живе у Ризі. Станом на 2009 р. із тих українців, які проживають у Латвії, 17,8 тис. були громадянами Латвійської Республіки, 34 тис. – не були громадянами.

За даними перепису населення 2001 р., в Україні проживало 19 тис. громадян, народжених у Латвії; чисельність власне латвійців складала 5079 чол., латвійську назвали рідною із них 957 чол. (18,8 %), українську – 17,2 %, російську – 62,8 %.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Латвії протягом 1997–2005 рр. було віднесено: історичний центр Риги та два пункти геодезичної дуги Струве (пункти «Сесту-Калнс» та «Якобстад»).

До шедеврів нематеріального культурного спадку людства ЮНЕСКО в Латвії віднесено: Свято пісні і танцю та культурний простір суйтів.

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО включила: «Dainu skapis» – кімнату народних пісень, де зберігаються тексти 218 тис. пісень, зібра-

них у XIX ст. К. Баронсом; документи, що відображають акцію «Балтійський шлях» – живий 600-кілометровий ланцюг з людей, який 23.08.1989 р. з'єднав Вільнюс, Ригу і Таллінн.

Іншими видатними пам'ятками Латвії є археологічний комплекс Ґробіня з пам'ятками епохи вікінґів VII–XIII ст.; старе місто Кулдіґа та долина річки Вента із найдовшим у Європі природним водоспадом; Рундальський палац (XVIII ст.); Аґлонська базиліка (XVIII ст.); Дауґавпілська фортеця (XIX ст.); національний парк Ґауя; Венденський замок (XV–XVIII ст.) та собор Святого Іоанна (XIII ст.) у м. Цесіс; кафедральний собор Святої Трійці (1742) у м. Лієпая із найбільшим у світі механічним органом (до 1979 р.).

Електронні джерела:

Сайт Президента Латвійської Республіки: http://www.president.lv

Сайт Сейму Латвійської Республіки: http://www.saeima.lv

Сайт уряду Латвійської Республіки: http://www.mk.gov.lv

Сайт Центрального статистичного бюро Латвії: http://www.csb.gov.lv

Сайт Конгресу українців Латвії: http://www.ukrkongress.lv/ua

Посольство України в Латвійській Республіці: 1010, м. Рига, бул. Калпака, 3; http://latvia.mfa.gov.ua

Посольство Латвійської Республіки в Україні: 01901, Київ, вул. Івана Мазепи, 6Б; http://www.mfa.gov.lv/ua

Література:

Plakans A. The Latvians: A Short History. – Stanford, 1995. – 262 p.

История Латвийской ССР. – Рига, 1952. – Т. 1. – 661 с.; 1954. – Т. 2. – 547 с.; 1958. – Т. 3. – 798 с.

Latvija 19. gadsimtā: Vēstures apceres [Latvia in the 19th Century: Essays on History]. – Rīga, 2000. – 575 lpp.

20. gadsimta Latvijas vēsture. I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai. 1900–1918 [The 20th Century History of Latvia. I: Latvia from Beginning of the Century to the Proclamation of Independence]. – Rīga, 2000. – 869 lpp.

20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīga valsts. 1918–1940 [The 20th century history of Latvia. II. The Independent State. 1918–1940]. – Rīga, 2003. – 1022 lpp.

История Латвии. XX век. – Рига, 2005. – 475 с.

Ноллендорфс В. Латвия под властью Советского Союза и национал-социалистической Германии. 1940–1991. – Рига, 2010. – 140 с.

Воробьева Л. М. История Латвии от Российской империи к СССР. – М., 2009. – Кн. 1. – 231 с.; 2010. – Кн. 2. – 282 с.

Україна – Латвія: історія, культура, економіка: [зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (18–21 листопада 2007 р., Рига)]. – К., 2007. – 114 с.

Українці Латвії (люди згадують, документи свідчать) / ред. *Е. Давиденко*. – Рига, 2006. – 259 с.

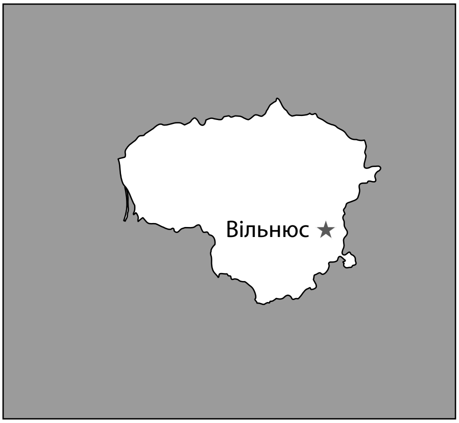
Українській діаспорі Латвії 100 років: зб. наук. доп.: 1911–2012. – Рига, 2012. – 232 с.

Єкабсонс Е. Українці в Латвії (кінець XIX ст. – 1945 р.) // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – Історія. – Вип. 2 (125). – 2015. – С. 17–26.

Я. О. Чорногор

ЛИТВА

Сучасна назва держави: Литовська Республіка (*лит.* Lietuvos Respublika), Литва (*лит.* Lietuva).

Перша згадка про народ/країну в писемних джерелах. Литва вперше згадується в «Кведлінбурзьких анналах» у повідомленні про трагічну загибель у 1009 р. від рук язичників єпископа Кверфуртського Бруно (Боніфація), який приїхав проповідувати християнство в землях ятвяґів: «Святий Бруно, званий Боніфацієм, архієпископ і чернець, був обезголовлений язичниками на кордоні Русі та Литви [Litua] в 11-й рік свого подвижництва разом з 18-ма супутниками, і 9 березня вознісся на небо».

У «Повісті минулих літ» (редакція 1116 р., за Лаврентіївським списком 1377 р.) зазначено, що «в лето 6548 [1040] Ярославъ иде на Литву». Найдавнішим оригінальним документом з іменем Литви є новгородська берестяна грамота № 590, датована близько 1069 р., в якій є фраза: «Литва въстала на Корелоу». Тут ідеться про конфлікт між литовцями, які у 1069 р. разом із полоцьким князем Всеславом Брячиславичем ішли в похід на Новгород, та союзниками Новгорода – іжорськими карелами.

Створення держави. Об'єднання литовських земель у централізовану державу відбулося за князювання Міндовґа у 1235–1240 рр.

Незалежність. Як незалежна держава Литва існувала з початку XIII ст. до 1569 р. 16.02.1918 р. Литовська рада оголошує відновлення незалежної Литовської держави зі столицею у Вільнюсі. 11.03.1990 р. оголошується відновлення незалежної Литовської Республіки.

Історичні назви держави: Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське (1230–1569), у 1569–1795 рр. – у складі Речі Посполитої; Литовська Республіка (1918–1940); Литовська Соціалістична Радянська Республіка (1918–1919); Соціалістична Радянська Республіка Литви і Білорусії (1919); Серединна Литва (1920–1922); Литовська Радянська Соціалістична Республіка у складі СРСР (1940–1941, 1944–1990); Литовська Республіка (з 1990).

Площа: 65300 км^2, що складає 10,8 % території України.

Населення: 2 млн 849 тис. осіб (01.01.2017, Департамент статистики Литви).

Очікувана тривалість життя при народженні: 74,6 р. (для чоловіків – 69,2, для жінок – 79,7) (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: литовці – 84,2 %, поляки – 6,6 %, росіяни – 5,8 %, білоруси – 1,2 % (2011, перепис). У збудованому для працівників Ігналінської АЕС м. Вісаґінас абсолютну більшість населення складають росіяни.

Чисельність українців: близько 21 тис. осіб (2013, дані Посольства України в Литві). За даними перепису населення 2011 р. – 16,4 тис. осіб.

Столиця: Вільнюс – 533 тис. осіб. **Найбільші міста:** Каунас – 292 тис. осіб; Клайпеда – 151 тис. осіб; Шяуляй – 101 тис. осіб; Паневежіс – 91 тис. осіб (на 01.012017, Департамент статистики Литви).

Державна мова: литовська. Вперше литовська мова отримала статус державної згідно з Конституцією 1922 р. Найдавнішою писемною пам'яткою литовською мовою є молитви: «Отче наш» (Viešpaties malda), «Аве Марія» (Angelo pasveikinimas) та «Символ віри» (Tikėjimo išpažinimas), вписані від руки в книгу «Tractatus sacerdotalis», випущену в Страсбурзі у 1503 р.

Релігійний склад населення: римо-католики – 77,2 %, православні – 4 %, протестанти – 1 %, старообрядці – 0,77 %, нерелігійні – 9,5 % (2011, перепис).

Державний устрій: республіка. **Глава держави**: президент. **Глава уряду**: прем'єр-міністр.

Вищий законодавчий орган: Сеймас (Сейм, з 1992). У 1940–1992 рр. – Верховна Рада, у 1940 р. – Народний сейм, у 1920–1927, 1936–1940 – Сейм, у 1918–1920 р. – Державна рада (Тариба). Першим литовським станово-представницьким органом був вальний Сейм ВКЛ, що існував з початку XV ст. до 1568 р.

Діюча Конституція: 25.10.1992 р. прийнята на всенародному референдумі. Це Конституція 1938 р., що діє з правками та доповненнями від 1996, 2002, 2003, 2004, 2006, 2013, 2014 рр. Перша (тимчасова) Конституція Литви була прийнята Державною радою 02.11.1918 р. 01.08.1922 р. була затверджена перша постійна Конституція Литовської Республіки.

Статус у відносинах з ЄС: член ЄС з 01.05.2004 р.; член Шенґенської зони з 21.12.2007 р.; член Єврозони з 01.01.2015 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: член ООН (з 1991); член ОБСЄ (з 1991); співзасновник Балтійської асамблеї (1991); співзасновник Ради країн Балтійського моря (1992); член Ради Європи (з 1993); член СОТ (з 2001); член НАТО (з 2002).

Розмір ВВП на душу населення у 2016 р. (у поточних цінах), за даними Євростату, складав 13500 євро (21 місце серед EU – 28); за даними МВФ – 14890 дол. США (50 місце в світі); за даними Світового банку – 14880 дол. США (45 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Предки литовців – балти – проживали на узбережжі Балтійського моря вже в II тис. до н. е. Уперше про них згадує римський історик Корнелій Таціт у праці «Про походження і край ґерманців» (I ст. н. е.). Територія, на якій жили балти, простягалася від Вісли до Дауґави і від Балтійського моря до Дніпра. З часом балти розділилися на різні племена. Основою формування литовської нації були східно-балтські племена аукштайтів і жемайтів (жмудь), а також частково інші східно- і західно-балтські племена – ятвяґи, курші, земґали і сели.

Наприкінці XII ст. у Литві взяла гору група князів на чолі зі Стякшісом та Данґерутісом. Інші князі корилися даній групі. Так, на рубежі XIII ст. утворилася своєрідна конфедерація литовських земель, яка намагалася поширити свій вплив на навколишні землі.

У 1205 р. литовці вперше збройно зіштовхнулися з німцями з Лівонії та зазнали пораз-

ки. У відповідь литовці у 1207 р. здійснили похід під Ригу, але протягом наступних років були витіснені з берегів Дауґави німецькими лицарями, об'єднаними в Орден мечоносців. Литовські князі намагалися протидіяти поширенню німецької влади на землі естів та Латґалію. У боротьбі з лівонцями загинули у 1213 р. князь Данґерутіс, а в 1214 р. – Стякшіс. Проте спроба Ордену мечоносців захопити землю Шяуляй завершилась їх розгромом 22.09.1236 р. жемайтськими військами на чолі з князем Вікінтасом. У битві загинув магістр Ордену, а сам Орден з 1237 р. перестав існувати як політична сила – в результаті німецький тиск було зупинено більш ніж на десятиліття.

У 1230–1240-х рр. верховним литовським князем став Міндауґас (Міндовґ), який поступово підпорядковував собі литовські землі. У цей період литовці розпочали набіги на новгородські, смоленські та волинські (1242, 1243, 1247) землі. Водночас у 1245 р. імператор Фрідріх II видав Тевтонському ордену концесію на країни, які необхідно завоювати. Серед них була й Литва.

У 1248 р. литовське військо на чолі з Вікінтасом та племінниками Міндовґа Товтівілом і Едівідом було відправлене на завоювання Смоленська. У битві на Протві 15.01.1248 р. литовці розбивають великого володимирського князя Михайла Хоробрита, сам князь гине в бою. Проте наступна поразка литовського війська під Зубцовим від суздальців стає приводом для захоплення Міндовґом земель племінників та зміцнення свого становища у Литві.

Після цього у країні розгорнулась міжусобна війна 1249–1252 рр. у якій на боці Вікінтаса, Товтівіла і Едівіда виступили галицький і волинський князь Данило Романович та Лівонський орден. Щоб вивести з коаліції Лівонію, Міндовґ погодився прийняти хрещення у 1251 р. в обмін на значну частину Жемайтії. Литовський посол був прийнятий Папою Інокентієм IV, а Литва офіційно визнана християнською країною. Це захищало країну від нападів Тевтонського ордену, згідно з отриманою концесією. Підтримка Галицько-Волинського князівства не допомогла Товтівілу: у 1252 р. він був змушений втікати із Литви до Галича.

06.07.1253 р. Міндовґ був коронований, а Литва ставала леном святого Петра. У 1254 р. було укладено мир із Галицько-Волинським князівством. У протистоянні з німцями сили конфедерації Жемайтських земель у битві при Дурбе 13.05.1260 р. розгромили об'єднане військо Тевтонського і Лівонського орденів; загинули магістр Лівонського та маршал Тевтонського ордену. У 1261 р. жемайти попросили Міндовґа прийняти їх землі під владу короля Литви та почати війну проти Тевтонського ордену, що і було зроблено.

Першим православним великим князем литовським став син Міндовґа Войшелк (1264–1267). Спираючись на допомогу свого шваґра, холмського князя Шварна Даниловича, він зміг утвердитись у Литві. У 1267 р. Войшелк іде у монастир, залишивши трон Шварну (1267–1269), що зробило Литву галицьким протекторатом.

Князь Тройден (1269–1282) проводив політику, спрямовану на підтримку антинімецьких виступів балтських племен та здійснення походів на лівонські землі. З 1280-х рр. литовські походи на землі Тевтонського ордену на заході стали регулярними, як і напади хрестоносців на Жемайтію та низов'я Німану, тут до 1330-х рр. тривала регулярна позиційна війна.

Посилення зацікавленості Риги в литовських товарах привело до укладення за князювання Вітеня (1295–1316) у 1298 р. антилівонського військового союзу, що спричинило припинення нападів Лівонського ордену на Литву до 1330 р. У 1307 р. литовці вибили лівонців із Полоцька і остаточно включили його

до складу ВКЛ. На початку XIV ст. Литва підпорядкувала собі Друцьк і Мінськ.

За князювання Ґедіміна (1316–1341) ВКЛ зміцнило свої міжнародні позиції та продовжило територіальне зростання. У боротьбі за першість у Північно-Східній Русі ВКЛ уклало союз із Твер'ю проти Москви, яку підтримувала Золота Орда. На рубежі 1310–1320-х рр. литовці остаточно підпорядкували Турів, Пінськ, Слуцьк і Вітебськ, а в 1322 р. встановили протекторат над Псковом. З цього часу Литва стала однією із сил, які претендували на роль об'єднувача земель колишньої Київської Русі. У 1330-і рр. литовський протекторат фактично визнали Смоленськ і Брянськ, а в 1340 р., після смерті останнього галицько-волинського князя Юрія II Болеслава, Волинь була підпорядкована литовській владі в особі князя Любарта Ґедіміновича. Водночас у 1330–1350-х рр. ВКЛ змогло витримати посилений тиск Тевтонського ордену і саме здійснювало спустошливі походи на його землі.

За князювання Ольґерда (1345–1377) ВКЛ у війнах 1349–1353, 1366 та 1376–1377 рр. відбило претензії польського короля Казимира Великого на Волинь, проте – поляки встановили контроль над Белзом. Після перемоги у битві на Синіх Водах у 1362 р. Золота Орда втратила контроль над Поділлям та Київщиною, які Ольґерд остаточно приєднав до ВКЛ. У 1367 р. він поновив на тверському князюванні свого союзника кн. Михайла Олександровича, проти якого виступала Москва. У 1368, 1370 рр. литовські князі Ольґерд та Кейстут здійснили походи на Московське князівство, під час яких двічі брали в облогу Москву. Проте похід 1372 р. завершився невдачею, що врешті дозволило Москві у 1375 р. встановити контроль над Твер'ю. Однак, на початку 1370-х рр. Ольґерд приєднує до складу ВКЛ Чернігівщину та Сіверщину.

Водночас у 1363 р. об'єднані сили Тевтонського і Лівонського орденів взяли Каунаський замок та прорвали литовську оборонну систему на Німані. Загалом, у часи князювання Ольґерда та його брата Кейстута Тевтонський орден здійснив близько 100 великих походів на Литву, литовці на Пруссію – близько 40. У 1365 р. тевтонські лицарі вперше підійшли до Вільнюського замку, у рік смерті Ольґерда, 1377 р., хрестоносці Пруссії брали Вільнюс в облогу.

На початку правління Яґайла (1377–1434) у 1381–1384 рр. розгорнулась війна між ним та його дядьком Кейстутом (вбитий у 1382) і його сином Вітовтом, у якій суперники почергово спирались на сили Ордену.

Згідно з підписаною у 1385 р. Кревською унією, Яґайло погодився на об'єднання Литви і Польщі в персональній унії та зобов'язався разом із народом прийняти католицтво. 15.02.1386 р. Яґайло був хрещений у Кракові, 18.02. – повінчаний з польською королевою Ядвігою, 04.03. – коронований як польський король (1386–1434). У результаті ВКЛ зберегло свою самостійність, але фактично стало залежним від Королівства Польща. У 1387 р. Яґайло здійснив масове хрещення литовців, і Литва стала останньою державою в Європі, що прийняла християнство. За дворянами-католиками їхні землі закріплювались на правах вотчин, заборонялися шлюби католиків і православних. У 1389 р. Папа Римський визнав Литву католицькою країною.

Прагнучи позбавитись всезростаючого польського впливу, в 1389 р. повстав Вітовт. В обмін на формальне визнання зверхності Тевтонського ордену та відмову від Жемайтії він отримав військову підтримку хрестоносців. Досить швидко внутрішньолитовська війна переросла у війну Польщі і Ордену за Литву. У 1392 р. Яґайло і Вітовт пішли на компроміс: згідно з Островським договором, Вітовт отримував Тракайське князівство і ставав намісником Яґайла у ВКЛ. Цим договором також було зафіксовано принцип державності Литви.

Під час правління Вітовта (1392–1430) Литва досягла вершини своєї могутності. Протягом 1390-х рр. він зміг усунути найбільших удільних князів (на українських землях) та сконцентрувати у своїх руках реальну владу у ВКЛ. У 1395 р. ВКЛ поновило контроль над Смоленськом, сюзеренітет ВКЛ визнали декілька руських князівств верхньої Оки. У 1397 та 1398 рр. литовські війська здійснюють переможні походи проти Золотої Орди.

З метою встановлення повного контролю над територією Русі-України, у 1399 р. литовські та руські сили Вітовта за підтримки загону тевтонських лицарів і колишнього хана Золотої Орди Тохтамиша виступили у похід проти татар. Проте у битві на Ворсклі 12.08.1399 р. сили Золотої Орди на чолі з Едигеєм та Темір-Кутлуком розгромили християнське військо. У результаті ВКЛ втратило вихід до Чорного моря, було змушене укласти Вільнсько-Радомську унію 1401 р. з Польщею, що конкретизувала польський сюзеренітет над Литвою.

У 1401 та 1409 рр. жемайти повставали проти влади Ордену. У 1409–1411 рр. ВКЛ розпочало війну проти Тевтонського ордену за Жемайтію. 15.07.1410 р. у Ґрюнвальдській битві об'єднаними військами ВКЛ на чолі з Вітовтом та Польщі на чолі з Яґайлом війська Тевтонського ордену були розгромлені. У битві загинуло все вище керівництво Ордену: великий магістр, його заступник – великий комтур та грандмаршал, а його сили були підірвані. ВКЛ повернуло собі Жемайтію, яка у 1413 та 1417 рр. була хрещена у католицьку віру. Городельською унією 1413 р. зміцнювався державний зв'язок ВКЛ та Польщі. Прагнучи церковної самостійності православної частини своєї держави, з ініціативи Вітовта собор православних митрополитів у Новоґрудку в 1415 р. обирає митрополитом Київським і Литовським Григорія Цамблака.

Після того як чеські гусити відмовилися прийняти королем імператора Сіґізмунда I Люксембурґа, у 1421 р. вони обрали королем Чехії Вітовта. Він вислав у Прагу свого намісника Сіґізмунда Корибутовича (1421–1423), який керував силами гуситської армії у боротьбі проти німців. Водночас у результаті війни 1422 р. Тевтонський орден остаточно відмовився від претензій на Жемайтію. У 1424–1431 рр. Сіґізмунд Корибутович з власної ініціативи повернувся в Чехію, де став одним із вождів гуситів, а після смерті Яна Жижки – і верховним головнокомандувачем гуситської армії.

Розв'язавши собі руки на Заході, Вітовт посилив активність своєї політики на Сході. У 1426 р. здійснив похід на Псков, у 1427 р. – на Москву, де його внука Василя II хотіли усунути від влади, у 1428 р. – на Новгород.

Фактичним визнанням того, що Литва стала одним із вагомих політичних центрів Європи, став скликаний у 1428–1429 рр. у Луцьку з'їзд представників європейських держав.

Наприкінці правління Вітовта за державою остаточно закріпилася назва «Велике князівство Литовське, Жемайтське і Руське».

Проти намірів нового великого князя Литовського Швідріґайла Ольґердовича (1430–1432) унезалежнити ВКЛ від Польщі різко виступила польська шляхта, яка почала вимагати передачі Польщі, Поділля і Волині. У 1432 р. литовські феодали-католики виступили проти Швідріґайла, який спирався на руську православну шляхту. У країні розгорнулась громадянська війна (1432–1435). ВКЛ розкололась на власне Литву, якою правив новий великий князь Жиґізмунд Кейстутович (1432–1440), та Велике князівство Руське на чолі з Швідріґайлом. Визнання свого статусу великого князя з боку Польщі Жиґізмунд обміняв у 1432 р. на Західне Поділля. Щоб примирити православну шляхту України і Білорусі з польською владою,

у 1432 р. польська влада видала привілей про рівні права католиків і православних у ВКЛ.

Основні події громадянської війни закінчилися після битви під Вількомиром 01.09.1435 р., в якій литовсько-польське військо Жиґізмунда розгромило русько-лівонське військо Швидріґайла, хоч останній і продовжував боротись до 1440-х рр.

За військової підтримки ВКЛ у Криму на початку 1430-х рр. утвердився хан Хаджі Ґірей, який став засновником незалежного від Орди Кримського ханства. Централізуючи свою владу на українських землях, ВКЛ у 1452 р. припинило існування удільного Волинського князівства, а в 1470 р. – Київського.

Підтримка внука Вітовта великого князя московського Василя II під час міжусобної війни у Північно-Східній Русі у другій чверті XV ст. дозволила ВКЛ у 1449 р. тимчасово підпорядкувати Твер. Проте вже у 1454 р. Твер була змушена визнати зверхність Москви, а розгром новгородців московитами у 1471 р. остаточно поховав литовський вплив у Північно-Східній Русі. Після підпорядкування Новгорода у 1478 р. вже великий князь московський Іван III почав висувати претензії на руські землі у складі ВКЛ. З походу кримського хана Менґлі-Ґірея 1482 р. на Поділля та Київщину й спалення Києва та інших замків розпочалась епоха регулярних походів кримських татар на південні землі ВКЛ.

У XV ст. ВКЛ було однією з найбільших країн Європи з площею близько 1 млн км^2 та 80-ма містами. Політичний і державний устрій ВКЛ формувався як станово-представницька монархія, влада в якій сконцентрувалася в руках литовської магнатсько-шляхетської верхівки. У середині XV ст. остаточно оформилась установа центрального державного управління – Пани-рада. Відповідно до привілею 1492 р., виданого Олександром Яґеллончиком (1492–1506), великий князь не міг змінювати ухвал ради, мав погоджувати з нею заходи зовнішньої політики, призначення на посади та державні видатки. Паралельно зростала і вага дворянського сейму: у 1492 р. на ньому вперше було обрано великого князя Литовського, на сеймах були затверджені основні кодекси прав ВКЛ – Литовські статути у редакціях 1529, 1566 і 1588 рр., написані руською (діловою білорусько-українською) мовою.

У 1480-х рр. розпочалася серія московсько-литовських війн за руські землі, у яких Литва зазнала відчутних територіальних втрат. У війні 1500–1503 рр., після розгрому литовсько-польського війська у битві на р. Ведрошь 14.07.1500 р., ВКЛ захопило Сіверські, Чернігівські, Смоленські та Вітебські землі. За результатами війни 1507–1508 рр. Литва визнала права Москви на землі, що відійшли до неї у 1503 р., але повернула собі Любеч. Незважаючи на розгром московського війська у битві під Оршею 08.09.1514 р., за підсумками війни 1512–1522 рр. Москва приєднала Смоленськ. У війні 1534–1537 рр. ВКЛ повернуло Гомель.

З 1530-х рр. у Литві серед дворян і міщан почало поширюватись протестантство (лютеранство, згодом кальвінізм та аріанство). Після його підтримки магнатами етнічна Литва близько 1555 р. стала протестантським краєм. У 1563 р. всі християнські конфесії у ВКЛ були зрівняні у правах. З метою протистояння реформації у ВКЛ були запрошені єзуїти, які у 1579 р. заснували Віленський університет.

На початковому етапі Лівонської війни, під тиском ударів московських військ, Лівонський орден уклав у 1559 та 1561 рр. з ВКЛ договори, згідно з якими всі не окуповані росіянами та шведами лівонські землі були розділені на васально залежне від ВКЛ Герцогство Куронське і Земґальське та безпосередньо підпорядковане ВКЛ Задвінське князівство.

У 1562 р. Московське царство розпочало повномасштабні військові дії проти ВКЛ:

у 1563 р. росіяни взяли Полоцьк, але в 1564 р. були розгромлені у битві при Улі. Військовий тиск з боку Москви, політичний тиск з боку поляків та прагнення литовської шляхти обмежити магнатів і зрівняти права з польською шляхтою привели до підписання 01.07.1569 р. Люблінської унії, що об'єднала Литву та Польщу у федеративну державу – Річ Посполиту (РП).

За умовами Люблінської унії об'єднаною державою правив спільно обраний король, функціонував спільний сейм. У ВКЛ залишалася своя правова система, армія, уряд, скарб. Польщі передавались усі українські землі ВКЛ – Волинь, Підляшшя, Київщина, Поділля та Брацлавщина. Таким чином Литва втратила половину своїх територій. Об'єднана держава змогла здобути перемогу в Лівонській війні (1583) та залишити за собою лівонські землі.

У XVI–XVIII ст. в Литві панувала шляхетська демократія, відбувалася полонізація шляхти, яка складала 7 % населення. Проте руська мова була офіційною мовою діловодства ВКЛ до 1697 р., коли її замінила польська.

Під час серії польсько-шведських війн 1600–1629 рр. об'єднані литовсько-польські сили під командуванням литовських полководців розгромили шведів у битвах під Кокенгаузеном 1601 р. і при Кірхгольмі 1605 р., але поразки 1620-х рр. привели до втрати РП більшої частини Лівонії. Водночас після двадцятимісячної облоги у 1611 р. польсько-литовські війська взяли Смоленськ, за договором 1618 р. Смоленська земля була приєднана до ВКЛ.

Під час російсько-польської 1654–1667 рр. і польсько-шведської 1655–1660 рр. війн росіяни у 1655 р. взяли Вільнюс і до 1660 р. окупували майже всю територію ВКЛ. Проте в результаті контрнаступу 1660–1661 рр. майже вся територія ВКЛ була звільнена, за Андрусівським договором 1667 р., Московське царство повернуло собі Смоленську землю.

XVIII ст. було відзначене новими явищами у литовській культурі: у 1759 р. вийшов перший буквар литовської мови, а в 1773 р. у ВКЛ було створено Едукаційну комісію – першу в Європі установу, співставну за функціями з сучасним міністерством освіти.

Ухвалена 03.05.1791 р. Конституція РП та поправка до неї під назвою «Закон про гарантії двох народів» зміцнили статус ВКЛ як частини федерації. Проте загальний політичний стан Речі Посполитої був вкрай важкий, що закінчилося поділами РП та втратою державності.

У 1773 р. Росія приєднала до себе східні землі ВКЛ з Мстиславлем, Вітебськом і Полоцьком, у 1793 р. – з Мінськом і Слуцьком. У 1794 р. у Литві розпочалося повстання на чолі з Якубом Ясінським – росіяни були вибиті з Вільнюса, проголошено Акт відновлення Литви. Але сили були нерівні, і до кінця 1794 р. територія РП була окупована. За третім поділом РП 1795 р. до Росії були приєднані етнічні литовські землі, а в 1815 р. – і ті частини колишнього ВКЛ, що у 1795 р. відішли до Пруссії та Австрії.

Протягом XIX ст. литовці неодноразово виступали за відновлення державної незалежності: повстання 1831, 1863–1864 рр. Участь у повстаннях проти російської влади привела до згортання залишків автономії та посилення політики русифікації Литви. У 1832 р. був ліквідований Віленський університет, у 1840 р. – відмінена дія Литовських статутів, у 1864 р. – заборонено друкувати книжки литовською мовою на латиниці та навчання литовською мовою.

Наприкінці XIX ст. литовський національний рух активізувався. У 1883 р. група литовських інтелектуалів у Східній Пруссії почала випускати першу газету литовською мовою – щомісячник «Зоря», у 1898 р. Вінцас Кудірка написав «Національну пісню» – майбутній гімн Литви, у 1896 р. була створена перша литовська політична партія – Литовська партія соціал-демократів.

За переписом 1897 р., на території сучасної Литви проживало 2,7 млн чол., з яких 58 % складали литовці (у містах – 8 %).

Під тиском литовського національного руху в 1904 р. було відмінено заборону на друк книг литовською мовою латиницею. На скликаному в грудні 1905 р. великому з'їзді литовців було ухвалено резолюцію з вимогою надати Литві політичну автономію.

Перша світова війна принесла литовцям можливість здобути незалежність. У 1915 р. територія Литви була захоплена німецькими військами і на ній засновано військову адміністрацію під назвою «Ober-Ost». 18–22.09.1917 р. з дозволу німецької адміністрації у Вільнюсі була скликана представницька Литовська конференція, на якій був обраний виконавчий орган литовського народу – Литовська Тариба (Рада Литви) на чолі з юристом Антанасом Сметоною.

16.02.1918 р. Тариба оголосила про відновлення незалежної Литовської держави, 23.03.1918 р. незалежність Литви визнала Німеччина. У листопаді 1918 р. вслід за відступаючими німецькими частинами на територію Литви увійшла РСЧА, а в грудні литовськими більшовиками була створена ЛСРР. Проте наступ РСЧА було зупинено на лінії Каунас-Алітус. До літа 1919 р. червоні, які створили об'єднану Соціалістичну Радянську Республіку Литви і Білорусі, були витіснені з Литви новоствореною литовською армією, а першим президентом Литви було обрано А. Сметону (1919–1920). За Версальським договором 1919 р., Мемельський край (Мала Литва), оскільки більшість його жителів були литовцями, був відділений від Німеччини і переданий під контроль Ліги Націй.

12.07.1920 р. Литва підписала мирний договір з РРФСР, за яким остання назавжди відмовлялася від своїх прав на Литву й визнавала її незалежність і суверенітет. Платою за визнання за литовцями Вільнюса, який тоді контролювали поляки, була згода Литви на перекидання через литовську територію частин РСЧА для походу на Польщу в 1920 р. Після поразки РСЧА під Варшавою поляки восени 1920 р. знову зайняли полонізований Віленський край, де створили псевдонезалежне державне утворення Серединна Литва, а на початку 1922 р. приєднали його до Польщі.

22.09.1921 р. Литва вступила у Лігу Націй, до кінця 1922 р. її незалежність була визнана всіма провідними країнами Заходу, але 15.03.1923 р. конференція послів Антанти прийняла рішення про визнання історичної столиці Литви – Вільнюса – за Польщею. Литва не визнала це рішення – у країні почали суттєво зростати націоналістичні настрої та полонофобія. Дипломатичні відносини з Польщею були встановлені лише у 1938 р.

На перших загальних виборах 1920 р. переміг блок на чолі з Литовською християнсько-демократичною партією. Установчий Сейм одноголосно вимагав включення до складу Литви Клайпедського (Мемельського) краю, 01.08.1922 р. ухвалив Конституцію.

У 1922 р. була введена власна валюта – лит, проведена земельна реформа, відповідно до якої конфісковувались землі всіх противників незалежності Литви, які воювали проти неї, а також землі приватних осіб (здебільшого польських поміщиків), церков, монастирів (понад 80 га). Ці землі насамперед отримали воїни-добровольці, безземельні та малоземельні селяни.

У січні 1923 р. Литвою було організовано виступ литовців Мемельської землі за приєднання до Литви, а вже 17.02.1923 р. конференція послів Антанти передала Литві суверенні права на Клайпеду. Це була значна військова та дипломатична перемога Литви: країна здобула незамерзаючий порт.

За результатами виборів 1926 р., у Литві було створено лівий коаліційний уряд. Він

відмінив військовий стан у країні, амністував політв'язнів, зокрема – комуністів, почав скорочення армії та поліції. Побоюючись більшовизації країни, військові 17.12.1926 р. здійснили безкровний переворот: заарештували президента, всіх міністрів та деяких депутатів. Військові передали повноваження диктатора А. Сметоні, який був обраний президентом (1926–1940) на екстреному засіданні Сейму. З цього часу провідною політичною силою Литви став Союз литовських націоналістів (Таутінінки).

У 1927 р. Сметона розпустив Сейм, але нові вибори не оголосив. У вересні 1927 р. озброєні групи соціал-демократів намагались підняти повстання у деяких повітах Литви, але невдало. Конституція 1928 р. надала президенту право здійснювати повноваження Сейму за його відсутності, узаконивши його авторитарні повноваження. У 1936 р. в Литві було заборонено політичні партії окрім Таутінінків, проте проведено вибори Сейму, в яких представникам опозиції не дозволили взяти участь. І все ж християнські демократи залишались впливовою суспільною силою в країні.

12.09.1934 р. з ініціативи Литви був створений політичний союз Естонії, Латвії та Литви (Балтійська Антанта). У приєднаному Клайпедському краї панували пронімецькі настрої, його інтеграція з Литвою не складалась. З огляду на це 10.03.1939 р. Німеччина оголосила Литві ультиматум з вимогою повернення Мемельського краю, який Каунас був змушений прийняти. У 1939 р. Литва стала об'єктом радянсько-німецької дипломатичної гри. Відповідно до секретного протоколу до радянсько-німецького договору про ненапад від 23.08.1939 р., Литва визнавалась німецькою сферою впливу. Але, після початку Другої світової війни та окупації Польщі, Німеччина і СРСР 28.09.1939 р. підписали договір про дружбу і кордон. Відповідно до секретного протоколу, Литва передавалась у сферу впливу СРСР. Згідно з нав'язаним Москвою договором, Литва погоджувалась на розміщення на своїй території радянських військових баз (20 тис. солдатів) в обмін на отримання Вільнюса.

Дізнавшись про вступ вермахту в Париж 14.06.1940 р., СРСР у той же день виставив Литві ультиматум – впустити в країну додаткові частини РСЧА. Ультиматум був прийнятий і 15.06.1940 р. Литва була окупована радянськими військами. 21.07.1940 р. обраний виключно з комуністів та їх симпатиків Народний Сейм оголосив Литву радянською соціалістичною республікою, націоналізував землю, банки, великі підприємства (понад 20 робітників). 03.08.1940 р. делегація Сейму підписала договір про вступ Литви до СРСР. У результаті репресій у червні 1941 р. з Литви на схід було депортовано 17,5 тис. представників політичної та військової еліти, а близько 700 чол. – розстріляно.

У день вторгнення німецьких військ на територію Литви – 22.06.1941 р. – литовці підняли антирадянське повстання. 23.06.1941 р. представники Фронту литовських активістів у Каунасі проголосили відновлення незалежної Литовської держави, у ряді районів країни повстанці (10–15 тис.) відновили самоврядування до приходу німців. Окупувавши Литву, німці заборонили діяльність литовського тимчасового уряду, проте зберегли місцеве самоврядування й поліцію, підпорядкувавши їх собі.

У 1941–1944 рр. Литва входила до складу рейхскомісаріату Остланд. За цей період було знищено понад 200 тис. євреїв, 15 тис. литовців, 20 тис. людей інших національностей. Влітку 1944 р. радянські війська звільнили Литву від нацистської Німеччини та реокупували Литву. У 1948 р. Москва передала Клайпедський край ЛРСР. Столицею Литви знову став Вільнюс.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНІ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

Створена в 1941 р. Армія свободи Литви (з 1949 – «Саюдіс») після зміни окупаційного режиму продовжила збройну боротьбу за незалежну Литовську державу. У 1946 р. партизанська армія під керівництвом Йонаса Жямайтіса нараховувала 30 тис. бійців. Збройний опір тривав до початку 1960-х рр. Щоб його зламати, у 1948–1951 рр. до Сибіру було депортовано 93 тис. чол. Через радянські в'язниці чи табори пройшло понад 330 тис. литовців, ще понад 26 тис. було вбито у самій Литві.

Політика терору дозволила на 1952 р. колективізувати 94 % усієї землі та ліквідувати садиби на хуторах. Радянська влада заборонила святкування національних і релігійних свят, знищила пам'ятники часів незалежності, вилучила з бібліотек та знищила 600 тис. книг литовських авторів, закрила багато костьолів. Зменшилась роль литовської мови у суспільному житті.

Усю другу половину XX ст. за кордоном діяла Литовська дипломатична служба, яка прагнула зберегти міжнародне визнання Литви у тих країнах, що не визнавали її приєднання до СРСР (США, Канада, Бразілія, Велика Британія, Франція, Швейцарія, Ватикан та ін.). 14.05.1972 р. на знак протесту проти окупації у Каунасі здійснив самоспалення Ромас Каланта. Його таємне поховання спричинило масові демонстрації під політичним гаслами. Основною нелегальною організацією, яка виступала за незалежність, була Ліга свободи Литви (з 1978).

03.06.1988 р. представниками литовської інтелігенції була створена перша ініціативна група громадсько-політичної організації «Саюдіс» як руху, спрямованого на підтримку ініційованої М. Горбачовим перебудови. Проголосивши своїми цілями культурне відродження, демократизацію, економічну самостійність республіки, «Саюдіс» фактично очолив рух за вихід Литви з СРСР. На кінець жовтня 1988 р. «Саюдіс» нараховував 300 тис. чол. Під тиском руху в жовтні 1988 р. Президія ВР ЛРСР надала литовській мові статус державної, легалізувала національні гімн і прапор.

18.05.1989 р. ВР ЛРСР під тиском «Саюдіса» прийняла закон, за яким було визнано верховенство законів, прийнятих ВР ЛРСР, над союзними і ухвалила декларацію про державний суверенітет. Вимагаючи визнання недійсним пакту Молотова-Ріббентропа, 23.08.1989 р. близько двох млн литовців, латвійців та естонців, взявшись за руки, створили живий ланцюг довжиною 650 км від Вільнюса до Таллінна. Визнання II З'їздом народних депутатів СРСР секретних протоколів до радянсько-німецьких договорів недійсними дало литовцям юридичну основу для відновлення своєї незалежності.

Після поразки комуністів на виборах народних депутатів СРСР у березні 1989 р. (КПЛ – 6 місць, «Саюдіс» – 36) Альґірдас Бразаускас, прагнучи зберегти партію, ініціює перехід її на самостійницькі позиції. У грудні 1989 р. КПЛ (з 1990 – Демократична партія праці Литви) відділяється від КПРС і перетворюється на національну комуністичну партію.

На парламентських виборах 1990 р. депутати від «Саюдіса» отримали 96 місць із 133. 11.03.1990 р. новообрана Верховна Рада на чолі з лідером «Саюдіса» Вітаутасом Ландсберґісом (1990–1992) ухвалює Акт відновлення незалежності Литви. Вимагаючи відміни Акта, Москва протягом 18.04–29.06.1990 р. здійснювала економічну блокаду Литви. 10–13.01.1991 р. частини Радянської армії почали займати стратегічно важливі об'єкти країни. Під час штурму вільнюської телевежі загинуло 13 литовців. Парламент Литви, оточений живим кільцем, литовці відстояли.

09.02.1991 р. на референдумі за незалежність Литви проголосувало понад 90 % громадян. Першою незалежність Литви 11.02.1991 р. визнала Ісландія. 29.07.1991 р. – РРФСР, а 06.09.1991 р. – і СРСР.

Згідно з Конституцією 25.10.1992 р., Литва є демократичною республікою парламентсько-президентського типу. Главою держави є президент, який обирається загальним прямим голосуванням строком на п'ять років, але має обмежені повноваження. Парламентом Литви є однопалатний Сейм (141 місце). 71 депутат обирається за мажоритарною системою, 70 – за пропорційною з 5 % бар'єром. Термін депутатських повноважень – чотири роки.

Прем'єр-міністр призначається президентом зі схвалення Сейму, за поданням прем'єр-міністра президент призначає міністрів. Кабінет може бути зміщений після оголошення йому вотуму недовіри в Сеймі. Однак, якщо президент не погодиться з відставкою уряду, він може достроково розпустити Сейм. У свою чергу Сейм, обраний на позачергових виборах, має право більшістю в 3/5 голосів призначити дострокові президентські вибори.

На виборах 1992 р. через погіршення економічної ситуації перемогу здобула ліва ДППЛ – 73 мандати, «Саюдіс» – 30, ЛХДП – 18, ЛСДП – 8. Лідер ДППЛ А. Бразаускас виграв і президентські вибори 1993 р. – 60 % голосів (1993–1998).

Проте у 1996 р. ситуація змінилась. На парламентських виборах ДППЛ зазнала нищівної поразки, отримавши лише 13 мандатів. Вибори виграв «Союз Вітчизни – Литовські консерватори», створений у 1993 р. на основі «Саюдіса» – 70 мандатів (головою Сейму було обрано В. Ландсберґіса, уряд сформовано разом із ЛХДП), ЛХДП – 16, Литовський центристський союз – 14, ЛСДП – 12. Президентські вибори 1997/1998 рр. виграв підтриманий консерваторами колишній американський емігрант Валдас Адамкус (50,37 % голосів).

На парламентських виборах 2000 р. незадоволені економічним спадом виборці підтримали ліві сили. Коаліція партій на чолі з А. Бразаускасом (ДППЛ, ЛСДП та інші) здобула 51 місце, Новий союз (соціал-ліберали) – 29, Литовський ліберальний союз – 33, Союз Вітчизни – ЛК – 9. Уряд на чолі з Роландасом Паксасом сформувала ліберальна коаліція. Після її розпаду прем'єр-міністром був обраний лівий А. Бразаускас (2001–2005). На президентських виборах 2002/2003 рр. переміг Р. Паксас (54,7 %). 06.04.2004 р. він став першим керівником європейської держави, усуненим з посади в результаті імпічменту за порушення Конституції.

Президентські вибори 2004 р. виграв В. Адамкус, якого підтримали праві сили (52,6 %). Парламентські вибори 2004 р. несподівано виграла Партія праці бізнесмена Віктора Успаських, яка обіцяла активно боротися з корупцією та безробіттям – 39 місць; ліва коаліція на чолі з А. Бразаускасом (Соціал-демократична партія Литви, створена шляхом злиття ДППЛ і ЛСДП, та Новий союз) – 31; консервативний Союз Вітчизни – 25; Союз лібералів і центру – 18, Ліберально-демократична партія (Р. Паксас).

На парламентських виборах 2008 р. переміг правий Союз Вітчизни – Литовські християнські демократи – 45 мандатів, створена відомими телеведучими, акторами та співаками Партія національного відродження – 16, Порядок і справедливість (Р. Паксас) – 15, СДПЛ – 25, Ліберальний рух Литовської Республіки – 11, Партія праці – 10. Лідер Союзу Вітчизни Андрюс Кубілюс очолив уряд Литви (2008–2012).

У червні 2008 р. парламент Литви ухвалив закон, що урівняв нацистську та радянську символіку і заборонив її використання в публічних місцях.

Президентські вибори 2009 р. беззаперечно виграла комісар Єврокомісії з бюджету Даля Ґрібаускайте (68,2 % голосів).

На парламентських виборах 2012 р. СДПЛ здобула 37 місць, Союз Вітчизни – ЛХД – 33, Партія праці – 29, Порядок і справедливість – 11, Ліберальний рух Литовської Республіки – 10. Лідер СДПЛ А. Буткявічюс сформував ко-

аліцію із популістськими ПП та ПіС й очолив уряд Литви (2012–2016).

Одночасно з першим туром виборів відбувся референдум з питання про будівництво нової АЕС (пропозиція була відхилена 64,77 % голосів).

Вибори 2016 р. несподівано виграв Союз селян і зелених Литви, очолюваний литовським бізнесменом Р. Карбаускісом – 56 місць (вибори 2012 р. – 1 місце). Союз Вітчизни – ЛХД – 31 мандат, СДПЛ – 17, Ліберальний рух Литовської Республіки – 14, Виборча акція поляків Литви – 8, Порядок і справедливість – 8. Союз селян сформував коаліцію із СДПЛ, після чого лідер їхнього передвиборного списку Саулюс Скверняліс став прем'єр-міністром Литви.

Основними політичними партіями Литви з часу відновлення незалежності залишаються створена на основі КПЛ ліва СДПЛ та створений на основі «Саюдіса» правий Союз Вітчизни. Парламентськими партіями другого ешелону є: «Порядок і справедливість» (заснована 2002 як ЛДП), Партія праці (створена 2003), Ліберальний рух Литовської Республіки (заснований 2006).

За Індексом розвитку людського потенціалу Литва займає високе 41 місце зі 187 країн (2013, ПРООН), за Індексом сприйняття корупції – 48 місце зі 176 країн (2012, «Transparency International»), за Індексом розвитку демократії – 42 місце зі 167 країн (2012, «Economist Intelligence Unit»), за Світовим індексом свободи преси – 40 місце зі 197 країн – вільна країна (2012, «Freedom House»).

Російські війська були остаточно виведені з території Литви 01.09.1993 р. Довгий час невирішеною залишалась проблема транзиту через Литву в Калінінградську обл. РФ військових вантажів та територіальні суперечки щодо Куршської коси. У якості інструменту тиску Москва до кінця 1994 р. застосовувала подвійний тариф на увесь імпорт із Литви. У жовтні 1997 р. врешті були підписані литовсько-російський договір про державний кордон та договір про розмежування виключної економічної зони і континентального шельфу в Балтійському морі. Проте близьких відносин між державами не склалось, оскільки Литва вважає, що РФ, будучи правонаступником СРСР, повинна відшкодувати Литві збитки, завдані за час радянської окупації. А в Москві вважають, що приєднання було добровільним.

26.04.1996 р. був підписаний литовсько-польський договір про дружбу і добросусідство, після ратифікації якого Польща відмовилась від претензій на Вільнюський край, а Литва – від претензій на Сейни і Пуньськ.

Головними зовнішньополітичними завданнями пострадянської Литви було членство у НАТО та ЄС. Уже в січні 1994 р. Литва направила офіційну заявку на вступ до НАТО та приєдналась до програми «Партнерство заради миру», у 1999 р. було підписано ПДЧ. 29.03.2004 р. Литва вступила в НАТО.

У грудні 1995 р. Литва подала офіційну заявку на приєднання до ЄС, у 1999 р. розпочались переговори про вступ, а 2003 р. був підписаний договір про вступ Литви до ЄС, який громадяни Литви підтвердили на референдумі («за» – 90 %). З 01.07.2013 р. до 01.01.2014 р. Литва головувала у Раді ЄС.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

У Литві, яка традиційно була аграрною країною у 1960–1970-х рр., розгорнулись стрімкі процеси індустріалізації та урбанізації, що перетворили її на індустріально-аграрну республіку.

Провідними галузями промисловості стали машинобудування і металообробна промисловість, але й харчова і легка галузі не втратили свого значення. Були створені нові галузі: хімічна, мікробіологічна і нафтопереробна. У повоєнний період були побудовані великі підприєм-

ства, зокрема – станкобудівний завод «Žalgiris» у м. Вільнюс, Балтійський суднобудівний завод у м. Клайпеда, завод «Ekranas» у м. Паневежис, Мажейкяйський нафтопереробний завод, Шяуляйський телевізійний, Вільнюський завод радіокомпонентів, завод «Azotas» у м. Йонава, Утенська трикотажна фабрика та інші. У 1959 р. була пущена Каунаська ГЕС, а в 1983 р. перший блок Ігналінської АЕС. Побудовані гігантські заводи були інтегровані в господарську систему СРСР, оскільки виробляли вузькоспеціалізовану продукцію. Така політика спотворила структуру економіки Литви, адже якщо у 1950 р. на харчову і легку промисловість припадало близько 50 % основних фондів, то у 1990 р. – лише 20 %.

У країні швидко зростала частка міського населення: з 40 % у 1960 р. до 60 % у 1980 р. та робітників – з 490 тис. до 1 млн за 1960–1980 рр.

Перша програма економічної незалежності Литви була підготовлена спеціалістами з Інституту економіки Литви АН ЛРСР ще у вересні 1988 р. і в цілому схвалена у травні 1989 р. ВР ЛРСР. 27.11.1989 р. Верховна Рада СРСР після жорстких дискусій ухвалила закон про економічну самостійність Литви, Латвії та Естонії.

На час відновлення незалежності Литви в 1990 р. у промисловості переважали три основні галузі: машинобудування і виробництво обладнання, легка та харчова промисловість, на які припадало 70 % загального обсягу промислового виробництва.

Економічна блокада з боку Москви 1990 р., припинення постачання сировини із СРСР, закриття радянського ринку привели до погіршення економічної ситуації в Литві, втрати замовлень великою кількістю підприємств, що у такій ситуації виявились непотрібними.

Ключовим елементом економічної трансформації Литви стала приватизація. Протягом 1991–1994 рр. було приватизовано 78 % підприємств. Часто приватизація відбувалась як номенклатурна, коли колишні керівники майже за безцінок отримували власність. Внаслідок реструктуризації частина підприємств була закрита, інші («Vilniaus vingis», «Ekranas») переорієнтовані на світовий ринок.

На відміну від інших республік СРСР, у Литві були швидко звільнені ціни, що привело до т. зв. корекційної інфляції. У 1991 р. ціни на споживчі товари виросли на 380 %, у 1992 р. – на 1160 %, у 1993 р. – на 410 %, у 1994 р. – на 45 %. До 1993 р. імпорт був майже повністю лібералізований, введено ліберальний режим для іноземних інвесторів. 01.10.1992 р. рубль був вилучений з обігу та тимчасово замінений на литовський талон, а 25.06.1993 р. була введена національна валюта – литовський лит.

У ході земельної реформи була знищена соціалістична система с/г, колгоспи та радгоспи. У Литві широко використовувалась реституція як форма приватизації у с/г. На кінець 1994 р. лише 10 % землі залишалось у руках «реформованих» колгоспів.

Втрата старих ринків, стрімке зростання цін на сировину та енергетичні ресурси, розкрадання основних фондів колишньою комуністичною номенклатурою та відсутність швидкого ефекту від приватизації спричинили падіння економічних показників. У 1991 р. ВВП скоротився на 13 %, у 1992 р. – на 38 %, у 1993 р. – на 16 %. У 1993 р. реальний ВВП складав лише 40 % від ВВП 1988 р. Проте з 1994 р. розпочалось зростання економіки: ВВП зріс на 3 %. У 1994 р. обсяги зовнішньої торгівлі Литви склали 4,2 млрд дол. США (1992 – 2,2 млрд).

Російська фінансова криза 1998–1999 рр. спричинила падіння литовського експорту у країни СНД з 36 % у 1998 р. до 18 % у 1999 р. від загального обсягу експорту та бюджетні проблеми, що змусило Литву чіткіше переорієнтуватись на ринки західних країн.

Вступ Литви до ЄС у 2004 р. спричинив зростання обсягів торгівлі та виробництва то-

варів, що експортуються, приплив іноземних інвестицій. У 2004 р. прямі інвестиції до Литви зросли в 3,9 разу і склали понад 700 млн дол. США, тоді як у 2003 р. обсяг інвестицій складав лише 200 млн дол. США. Загалом на 01.10.2009 р. обсяг прямих іноземних інвестицій у Литву склав 9,9 млрд євро. Крім того, протягом 2004–2006 рр. Литва отримала від ЄС фінансової підтримки на 895 млн євро, а 2007–2013 рр. – на 7 млрд євро.

Обсяги зовнішньоторговельного обороту Литви товарами і послугами (у поточних цінах), за даними Євростату, складали: у 2006 р. – 29,2 млрд євро (експорт – 13,4 млрд, імпорт – 15,8 млрд), у 2008 р. – 41,1 млрд, у 2009 р. внаслідок світової фінансової кризи відбулось значне падіння обсягів литовської зовнішньої торгівлі – до 28,4 млрд, з 2010 р. розпочалося зростання зовнішньоторговельних оборотів – 37,1 млрд, у 2011 р. – 47,7 млрд, у 2012 р. – 54,1 млрд, у 2014 р. – 58,5 млрд, у 2015 р. – 56,8 млрд, у 2016 р. – 56,6 млрд євро (експорт – 28,6 млрд, імпорт – 28 млрд).

Основними зовнішньоторговельними партнерами Литви у 2012 р. були: Росія (19 % литовського експорту та 32,5 % імпорту), Німеччина (7,9 % експорту та 9,8 % імпорту), Латвія (11 % експорту та 6,1 % імпорту) та Польща (6,1 % експорту та 9,8 % імпорту). Загалом у 2011 р. по експорту на країни ЄС припадало 61 %, на країни СНД – 13,4 %, по імпорту – на країни ЄС припадало 56 %, на країни СНД – 37 %.

Відповідно до зобов'язань, взятих під час вступу до ЄС, Литва 31.12.2004 р. відключила перший реактор Ігналінської АЕС, а 31.12.2009 р. – другий, що виробляв 80 % необхідної Литві електроенергії. Кошти на це Литва отримала від ЄС. Втрачений ресурс замінять ТЕС та імпорт електроенергії.

Проблемою в Литві залишалося безробіття, яке у 2010 р. склало 17,8 % (серед молоді до 25 років – 35,7 %), проте надалі неухильно скорочувалось до 7,9 % (серед молоді до 25 років – 14,5 %) у 2016 р. (Євростат).

Сьогодні основними галузями промисловості є електромоторна, радіоелектронна, нафтопереробна, кораблебудівна, харчова, с/г машинобудування, оптичне обладнання, гірнича. Найбільшу частку валової промислової продукції дають харчова, легка, машинобудівна і металообробна галузі промисловості. У 2009 р. сфера послуг у структурі ВВП країни становила 63 %, промисловість – 22 %, будівництво – 10 %, с/г – 4,5 %.

ВВП Литви, за даними Євростату (у поточних цінах), у 2000 р. складав 12,5 млрд євро, у 2005 р. – 21 млрд, у 2007 р. – 29 млрд, у 2008 р. – 32,7 млрд. У 2009 р. через світову економічну кризу відбувся спад економіки – 26,9 млрд, потім – підйом: у 2010 р. – 28 млрд, у 2011 р. – 31,3 млрд, у 2012 р. – 33,3 млрд, у 2013 р. – 35 млрд, у 2014 р. – 36,6 млрд, у 2015 р. – 37,3 млрд, у 2016 р. – 38,6 млрд євро.

Основними промисловими групами Литви є: «Achemos grupė»; «MG Baltic» («Utenos trikotažas», «LNK», «Mineraliniai vandenys» etc.); «Pieno žvaigždės»; «SBA»; «Sanitas»; «VMG»; «Žemaitijos pienas».

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ЛИТВИ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Зв'язки України і Литви сягають часів Київської Русі. Так, у «Повісті минулих літ» зазначається, що великий київський князь Ярослав Мудрий у 1040 р. ходив на литовців, але чим закінчився похід – невідомо.

У 1219 р. литовські князі уклали мирний договір з Галицько-Волинським князівством. Великий литовський князь Міндовґ підтримував князів Данила і Василька Романовичів у боротьбі з Угорщиною та Польщею, приславши допомогу для участі у Ярославській битві 1245 р. Щоб зміцнити союз, Данило Романович у 1252 р. одружився з небогою Міндовґа.

Одружений з 1255 р. з дочкою Міндовґа і сестрою Войшелка холмський князь Шварн Данилович у 1267 р. отримує від останнього литовський трон і стає великим князем литовським (1267–1269). Але об'єднати дві держави йому не вдається.

Натомість у 1340 р. розпочалось литовське проникнення на українські землі, адже галицькі бояри запросили Любарта Ґедиміновича правити Галицько-Волинським князівством (1340–1349). У результаті цих подій Волинь відійшла до ВКЛ. У 1360-х рр. за князювання Ольґерда Ґедиміновича до ВКЛ були приєднані Поділля, Київщина та Чернігово-Сіверщина.

Українські землі перебували у складі ВКЛ до 1569 р. Їх інкорпорація була здійснена на договірних засадах, із збереженням місцевого управління та устрою земель. До появи Першого Литовського статуту 1529 р. литовська влада видала три уставні земські грамоти Волинській землі, по дві – Київській і Луцькій і одну – Брацлавській. У них підтверджувались особливості їх внутрішнього устрою та власне право.

Під час Визвольної війни українського народу середини XVII ст. війська ВКЛ брали участь у боротьбі проти Української держави. Зокрема, у 1649 р. литовці на чолі з польним литовським гетьманом Янушем Радзивіллом розбили козацьке військо під Лоєвом, а в 1651 р. взяли і спалили Київ. Під час походу козацького війська на чолі з Іваном Золотаренком на територію ВКЛ у 1654–1655 рр. козаки зайняли цілу низку міст ВКЛ, а разом із росіянами – і Вільно.

У XIX ст. Литва та Україна були поєднані постатями Т. Шевченка, який у 1829–1831 рр. перебував у Вільнюсі, та Якова Головацького, який у 1867–1888 рр. очолював Віленську археографічну комісію.

Литовська Республіка підтримувала українські національні сили, які боролись за незалежність України. Так, полковник Армії УНР, голова УВО та ОУН Євген Коновалець з 1929 р. і до кінця життя мав литовське громадянство. В Каунасі у 1929–1934 рр. видавався офіційний часопис ОУН «Сурми».

З 1928 до 1940 р. в Каунасі діяло Литовсько-українське товариство під керівництвом проф. М. Біржішка. 04.04.1929 р. по литовському радіо пролунала перша передача, підготовлена Литовсько-українським товариством. У 1932 р. почало виходити в світ періодичне видання «Вісті Литовсько-українського товариства».

У жовтні 1933 р. в Каунасі була зареєстрована Українська національна громада Литви, а на початку 1934 р. засноване Культурно-освітнє товариство українців у Литві на чолі з Ю. Товстенко.

Після інкорпорації Литви до СРСР у 1940 р. та закінчення Другої світової війни кількість українців у Литві значно зросла: за переписом 1959 р. – 17,6 тис., 1979 р. – 31 тис., 1989 р. – 44,7 тис. чол. Різке зростання українців у Литві пояснюється в основному так званою «виробничою міграцією» у зв'язку з індустріалізацією республіки. Після 1961 р. до Литви прибувають представники переважно інженерно-технічної інтелігенції України.

УКРАЇНСЬКО-ЛИТОВСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Україна визнала державну незалежність Литовської Республіки 26.08.1991 р. Сейм Литовської Республіки 04.12.1991 р. прийняв Заяву про визнання незалежності України. 12.12.1991 р. між державами було встановлено дипломатичні відносини. З серпня 1992 р. у Києві функціонує Посольство Литви, Посольство України в Литовській Республіці було відкрите у серпні 1993 р.

Першим послом України у Литві в 1994 р. був призначений Ростислав Білодід (1992–1994 рр. – тимчасово повірений у справах України в Литві).

Під час першого офіційного візиту президента України Л. Кравчука до Литви 08.02.1994 р. було підписано Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Литовською Республікою. 28-29.03.1995 р відбувся перший офіційний візит президента Литовської Республіки А. Бразаускаса до України. З цього часу між країнами підтримується активний політичний діалог на найвищому рівні.

Так, у липні 2003 р. відбувся робочий візит у Литву президента України Л. Кучми для участі у святкуванні 750-ї річниці коронації короля Міндауґаса, а 26.11, 01.12. та 06.12.2004 р. президент Литви В. Адамкус відвідував Україну для участі в круглому столі щодо врегулювання політичної кризи.

14–16.11.2006 р. в рамках державного візиту президента Литви В. Адамкуса до України відбулось перше засідання Ради президентів України та Литовської Республіки. 12.05.2008 р. в рамках офіційного візиту президента України В. Ющенка до Литви відбулося друге засідання Ради президентів, головним результатом якого стало ухвалення Спільної декларації президентів про набуття відносин між державами рівня стратегічного партнерства.

У листопаді 2008 р. відбувся робочий візит президента Литовської Республіки В. Адамкуса в Україну з метою участі у Міжнародному форумі, присвяченому 75-м роковинам Голодомору 1932–1933 рр. в Україні.

09.12.2008 р. під час робочого візиту президента України В. Ющенка до Литви було підписано Дорожню карту розвитку відносин стратегічного партнерства між Україною та Литовською Республікою на 2009–2010 рр. Під час офіційного візиту президента України В. Януковича до Литви 14.10.2010 р. відбулось четверте засідання Ради президентів України і Литви, на якому підписано Дорожню карту розвитку стратегічного партнерства між Україною та Литвою на 2011–2012 рр.

У 2013 р. президент України В. Янукович двічі відвідував Литву (у липні підписав Дорожню карту розвитку відносин стратегічного партнерства на 2013–2014 рр., а в листопаді на Вільнюському саміті «ЄС – Східне партнерство» відмовився підписувати Угоду про асоціацію України та ЄС).

Під час візиту президента України П. Порошенка до Литви 02.12.2015 р. відбулись восьме засідання Ради президентів України і Литви та Перший Українсько-литовський економічний форум.

Президент Литовської Республіки Д. Ґрібаускайте здійснює активну проукраїнську політику на міжнародній арені, вона також відвідувала Україну з візитами у 2009, 2010, 2011, 2014 (двічі), 2015 (двічі), 2016 (відбулось дев'яте засідання Ради президентів України та Литви і Другий Українсько-литовський економічний форум).

Литва активно підтримала Україну у її боротьбі зі збройною агресією Росії. У 2015–2016 рр. вона була єдиною країною, яка офіційно постачала Україні боєприпаси та зброю. Також упродовж 2014–2016 рр. у Литві пройшли реабілітацію та лікування понад 150 поранених українських воїнів.

Д. Ґрібаускайте отримала загальнонаціональну українську премію «Людина року-2014» за відстоювання інтересів України на вищому міжнародному рівні. 2017 р. литовський Сейм ініціював програму ЄС «Новий європейський план для України», що передбачає виділення Україні близько 5 млрд євро допомоги щорічно на розвиток економіки.

Активні стосунки між країнами підтримуються і на рівні глав урядів, зокрема прем'єр-міністри України відвідували Литву у 1993 р. (Л. Кучма), у 2002 р. (А. Кінах), у 2003 р. (В. Янукович), у 2005 р. (Ю. Єхануров), у 2012 р. (М. Азаров), прем'єр-міністри Литви відвідували Україну у 1993 р. (А. Шлєжявічюс), у 2003 р.

(А. Бразаускас), у 2006–2008 рр. (Г. Кіркілас), у 2011 р. (А. Кубілюс), у 2015 р. (А. Буткявічюс).

Під час офіційного візиту прем'єр-міністра Литовської Республіки А. Бразаускаса в Україну у червні 2003 р. було підписано Спільну декларацію про створення Міжурядової ради зі співробітництва.

Активні контакти між країнами відбуваються і на міжпарламентському рівні. Так, голови Сейму Литовської Республіки відвідували Україну в 1994, 2000, 2004, 2005, 2010, 2011, 2014 (двічі), 2015 (двічі), 2016 рр. (двічі), натомість голови Верховної Ради України відвідували Литву з візитами у 1996, 2002, 2003, 2010, 2011, 2013, 2014, 2015, 2016 рр.

У рамках розвитку українсько-литовського міжпарламентського співробітництва у вересні 2003 р. було створено Міжпарламентську асамблею Верховної Ради України і Сейму Литовської Республіки. 2008 р. в Києві відбулося установче засідання тристоронньої Міжпарламентської асамблеї Україна – Литва – Польща. Наступні засідання проводились у 2009 р. (Польща), 2010 р. (Литва), 2011 р. (Україна).

17–18.06.2010 р., в рамках офіційного візиту міністра закордонних справ України К. Грищенка до Литви, було проведено перше засідання Ради МЗС України і МЗС Литовської Республіки та підписано Спільну заяву міністрів закордонних справ щодо європейської інтеграції України.

Литва входить до неформального об'єднання «кола друзів» України в ЄС і займає послідовну позицію щодо надання Україні чіткої перспективи членства. Для координації практичної співпраці у сфері європейської інтеграції створено Постійну українсько-литовську комісію з питань європейської інтеграції, засідання якої проводяться щороку.

Литовська сторона веде послідовну політику підтримки набуття Україною повноправного членства в НАТО. Так, 27.11.2008 р. Сейм Литовської Республіки ухвалив резолюцію про необхідність надання Україні та Грузії ПДЧ під час зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів НАТО 2–3.12.2008 р.

Договірно-правова база українсько-литовських відносин станом на 2017 р. нараховувала 127 двосторонніх документів, серед яких 5 міждержавних та 26 міжурядових.

Під час візиту до Литви прем'єр-міністра України Ю. Єханурова 09.12.2005 р. було укладено нову базову міжурядову угоду про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво.

До 2004 р. включно Україна мала значне позитивне сальдо у торгівлі з Литвою. Після приєднання Литви до ЄС та припинення дії двосторонньої угоди про вільну торгівлю український експорт різко скоротився, в той час як імпорт продовжував зростати.

Так, за даними Держстату України, обсяг зовнішньої торгівлі товарами і послугами між Україною і Литвою у 2004 р. склав 701 млн дол. США (український експорт – 479 млн, імпорт – 222 млн), проте вже у 2005 р. – лише 428 млн, а з 2006 р. сальдо зовнішньої торгівлі України з Литвою стало негативним: загальний обсяг склав 605 млн (експорт – 297 млн, імпорт – 307 млн), у 2008 р. – 1 млрд. 234 млн, у 2009 р. – 648 млн, у 2010 р. – 955 млн, у 2011 р. – 1 млрд 197 млн, у 2012 р. – 1 млрд 253 млн, у 2013 р. – 1 млрд 362 млн, у 2014 р. – 1 млрд 466 млн, у 2015 р. – 837 млн, у 2016 р. – 799 млн дол. США (експорт – 291 млн, імпорт – 508 млн).

Основними статтями українського експорту до Литви (2012) є: продукція АПК і харчової промисловості (26,2 % від загального об'єму експорту товарів); машини і устаткування (19 %); чорні метали (13,7 %); продукція хімічної і пов'язаних з нею галузей промисловості (12,7 %). Натомість, основною статтею імпорту з Литви є нафта і продукти її перегонки, що складають 78,5 % усього обсягу імпорту

товарів. Бензин і дизпаливо з Литви (за стандартами ЄВРО-5 та ЄВРО-6) є товаром стратегічного значення для українського ринку.

Основними експортерами української продукції до Литви є металургійні комбінати, ВАТ «Сумське НВО ім. Фрунзе» (обладнання для нафтогазопереробної, енергетичної, хімічної промисловості), ВАТ «Лисичанська сода» та інші.

З 2003 р. здійснюється регулярний рух вантажного потягу «Вікінг» за маршрутом «Іллічівськ–Мінськ–Клайпеда», що з'єднує ланцюг морських контейнерних і контрейлерних ліній Балтійського, Чорного, Середземного і Каспійського морів. Перевезення контейнерів протягом 2003–2012 рр. зросло у 100 разів, до 58,9 тис. у 2012 р.

Пріоритетним напрямком в економічному співробітництві між Україною та Литвою є співпраця в енергетичній галузі. У 2007 р. Литва, Польща, Україна, Азербайджан і Грузія підписали угоду про спільну роботу над реалізацією проекту нафтопроводу «Одеса–Броди–Плоцк–Ґданьск», що має з'єднати регіони Каспійського і Чорного морів з регіоном Балтійського моря.

За даними Держстату України, прямі литовські інвестиції в Україні станом на 01.01.2016 р. складали 161,8 млн дол. США. Загалом на території України працює близько 300 підприємств з литовським капіталом. Основними литовськими інвесторами в Україні є: ЗАТ «БТ Інвест» (житлове будівництво і розвиток торговельної мережі «Новус»), ЗАТ «Арві» (виробництво та продаж міндобрив), АТ «Вакару мядєнос групє» (виробництво заготовок для меблів), ЗАТ «Ханнер» (офісне та житлове будівництво), ЗАТ «Калвіс» (виробництво опалювальних котлів), АТ «Утянос трикотажас», ЗАТ «Крайтянє».

Відомими в Україні є продукція литовських фірм: «Snaige» (холодильники), «Norvelita» (крабові палички), «Tututis» (дитячі коляски).

За даними Департаменту статистики Литви, обсяги українських інвестицій в Литві на 01.01.2013 р. становили 12,4 млн дол. США. Одним із найбільших інвестиційних проектів України в Литві є придбання у 2006 р. українською компанією «Рошен» 100 % акцій «Клайпедос кондитерія».

У галузі науково-технічного співробітництва до 2011 р. функціонувала українсько-литовська Робоча група з питань співробітництва у сфері наукових досліджень. На початку 2011 р. вона була замінена на Двосторонню українсько-литовську комісію зі співробітництва в галузі науки та технологій. Під час візиту президента Литви Д. Ґрібаускайте в Україну 22.11.2011 р. було підписано Програму співробітництва в галузі науки та технологій між Міністерством освіти та науки ЛР і Державним агентством з питань науки, інновацій та інформатизації України на 2011–2015 рр.

Нормативно-правовою основою двостороннього військового співробітництва є підписана 2000 р. Угода між Міністерством оборони України та Міністерством охорони краю Литовської Республіки про співробітництво у військовій сфері. Зокрема, у 2008 р. Україна направила свій миротворчий персонал для виконання завдань у складі литовської Групи з реконструкції афганської провінції Ґор, що діє в рамках міжнародних сил в Афганістані.

Станом на 01.05.2011 р. між Україною та Литвою підписано 30 угод про міжрегіональне співробітництво. З 2004 р. існує безвізовий порядок поїздок громадян Литви до України та безкоштовна видача литовських національних віз громадянам України.

Після відновлення незалежності Литви більшість українців узяли громадянство Литовської Республіки, близько 7 тис. повернулися в Україну. За переписом 2001 р., у Литві проживало 22,4 тис. українців, 2011 р. – 16,4 тис.

Перший осередок Громади українців Литви з'явився 1989 р. за ініціативою І. Юзича, В. Капкана, Л. Жильцової. Українці Литви за-

ймали активну громадянську позицію, разом із студентським загоном з України (В. Кулик, Т. Голобуцька, О. Голобуцький) вони були серед захисників литовського парламенту в січні 1991 р.

У Литві існує п'ять громад українців з осередками у містах: Вільнюс, Вісаґінас, Йонава, Каунас, Клайпеда. У Вісаґінасі, Йонаві, Клайпеді діють недільні школи. При громадах або самостійно працюють українські музичні колективи: «Просвіт» та дитячий колектив «Мрія» (Клайпеда), «Смерічка» (Каунас), «Калина» (Вісаґінас), родинний ансамбль «Світлиця» (Вільнюс).

У серпні 1993 р. була підписана міжурядова угода про співробітництво в галузі освіти, науки та культури. 26.11.2009 р. під час візиту президента Литви Д. Ґрібаускайте до України укладена угода між міністерствами культури про співробітництво у сфері охорони культурної спадщини.

Символічним знаком історичного партнерства стало відкриття пам'ятника великому князю Ґедиміну у Вільнюсі, встановленого на фундаменті з українського граніту, який був переданий у дар литовському народу рішенням українського уряду в 1995 р. У свою чергу в 1997 р. у Вільнюському університеті була відкрита меморіальна дошка Т. Шевченку, у 2006 р. – іменна аудиторія, а 2011 р. – пам'ятник Кобзарю у Вільнюсі. З 2007 р. у Вільнюському університеті читається курс україністики.

У 1999 р. з ініціативи президентів України і Литви був створений Українсько-литовський фонд ім. Т. Шевченка, який щорічно вручає премії діячам літератури і мистецтв двох країн, а в 2002 р. у Вільнюсі був відкритий Інститут України. У 2008 р. проведені Дні культури Литви в Україні, а 2014 р. – Дні культури України в Литві.

Щотижня на литовському національному телебаченні українською мовою виходить передача «Трембіта», раз на два тижні на Литовському національному радіо виходить в ефір україномовна радіопередача «Калинові грона».

Одним з місць регулярних зборів української діаспори й осередком духовного життя громади є греко-католицька церква Пресвятої Трійці у Вільнюсі, побудована у 1514 р. на кошти литовського гетьмана та українського князя К. Острозького. Служба в ній ведеться українською мовою.

За даними перепису населення, у 2001 р. в Україні проживало 7207 литовців. У травні 2004 р. було зареєстроване Товариство литовців України, що об'єднує 11 товариств литовців України (близько 1000 членів). Найбільшим з них є Київське товариство литовської культури ім. Майроніса. На базі товариств існують шість шкіл литовської мови, в яких навчаються близько 150 дітей і дорослих. Одним із найбільш відомих етнічних литовців сучасної України є Віктор Анушкевичус – мер м. Івано-Франківськ (2006–2015).

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Литві протягом 1994 –2005 рр. були включені: історичний центр м. Вільнюс (XIII–XVIII ст.) з вежею Ґедиміна (XIV ст.), кафедральним собором Святого Станіслава і Святого Володимира (XIV–XIX ст.), костелом Святої Анни (XV–XVI ст.), Успенським Пречистенським кафедральним собором (1346–1348), костелом Святого Казімєжа (1596–1944), костелом Святого Франціска Ассізького (1490–1872), Гострою брамою (XVI ст.), Президентським (колишнім Єпископським) палацом (XVI–XIX ст.), ансамблем Вільнюського університету (XVI–XIX ст.); Куршська піщана коса; археологічні пам'ятки Кярнаве (XIII ст.); пункти геодезичної дуги Струве (1816–1855).

Також видатними об'єктами культурної спадщини Литви є: Тракайський замок

(XIV ст.); Каунаський замок (XIV–XVI ст.); монастир Пажайсліс під Каунасом (1664–1755); Біржайський палац-замок (1586–1985); Гора Хрестів під Шяуляєм; палац Тишкевичів у Лентварісі (XIX ст.); вілла Хайма Френкеля (1908) та ін.

До литовських шедеврів усного і нематеріального культурного спадку людства ЮНЕСКО віднесла: традиційну обробку хрестів та їх символіку; традицію та символіку свят пісні й танцю; литовські багатоголосі хорові пісні сутартинес.

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 2009 р. включила: документи Архіву кн. Радзивіллів з фондів Державного історичного архіву Литви; документи, щодо акції Балтійський шлях який 23.08.1989 р. з'єднав Вільнюс, Ригу і Таллінн.

Електронні джерела:

Сайт Президента Литовської Республіки: http://www.president.lt

Сайт Сейму Литовської Республіки: http://www.lrs.lt

Сайт уряду Литовської Республіки: http://www.lrv.lt

Сайт Департаменту статистики Литви: http://www.stat.gov.lt

Посольство України в Литовській Республіці: вул. Театро 4, м. Вільнюс, 03107 http://lithuania.mfa.gov.ua

Посольство Литовської Республіки в Україні: 01901, Київ, вул. Буслівська, 21, http://ua.mfa.lt

Література:

Kiaupa Z. The history of Lithuania. – Vilnius, 2005. – 359 p.

Гудавичюс. Э. История Литвы. Т. 1: с древнейших времен до 1569 года. – Москва, 2005. – 680 с.

История Литвы / *А. Эйдинтас, А. Бумблаускас, А. Кулакаускас, М. Тамошайтис*. – Вильнюс, 2013. – 318 с.

Burinskaitė K. Lietuvos ir Rusijos santykiai XV–XX a. – Vilnius, 2005. – 182 p.

Возникновение, расцвет и упадок государственности Великого княжества Литовского / *В. М. Чибинев, Н. М. Голованов, Д. А. Макаров*. – СПб., 2008. – 373 с.

Eidintas A. Lithuania in European politics: the years of the first Republik, 1918–1940. – Vilnius, 1998. – 248 p.

Станайтис С. А., Суботкевичене Р. Г. Развитие экономики Литвы и тенденции посткризисного периода // Економічний вісник університету. – 2013. – Вип.21 (1). – С. 135–140.

Україна: литовська доба 1320–1569 / *О. Русіна, І. Сварник, Л. Войтович*. – К., 2008. – 176 с.

Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – 320 с.

Туряниця І. А. Українсько-литовські взаємини у політичній та гуманітарній сферах (1991–2011 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Л., 2012. – 19 с.

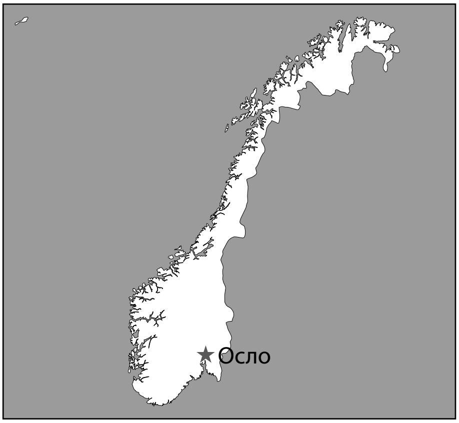
Лукачук О. В. Литва і литовці в українській громадсько-політичній думці (1989–2009 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Л., 2012. – 20 с.

Матеріали міжнародної наукової конференції: «Литва-Україна»: історія, політологія, культурологія», що відбулася у Вільнюсі 28–30 вересня 1993 р. – Вільнюс, 1995. – 279 с.

Я. О. Чорногор

НОРВЕГІЯ

Сучасна назва держави: Королівство Норвегія (*букмол.* Kongeriket Norge, *нюнорск.* Kongeriket Noreg).

Перша згадка про народ/країну у писемних джерелах. Вперше ім'я норвежців згадується у вставці до перекладеної уессекським королем Альфредом Великим (871–899–901) «Історії проти язичників» Павла Орозія. У вставленому до перекладу описі подорожі норвежця Оттара (Оттар) з Голуґаланда до Англії близько 890 р. зазначалося, що «земля сіверян (Norðmanna land) вельми протяжна і дуже вузька… Вздовж цієї землі з півдня, з іншого боку тих пусток, і до півночі, знаходиться Швеція; і вздовж тієї землі на північ [лежить] земля квенів. Іноді квени здійснюють грабіжницькі набіги на сіверян (Norðmen), а іноді сіверяни (Norðmen) на них». У цій же розповіді Оттара вперше згадується і давня назва Норвегії: «І від тієї землі, звідки пливе він в Скірінгссаль, весь шлях його є по лівому борту Норвегія (Norðweg)».

Створення держави. Єдина норвезька держава з окремих князівств була створена конунгом Гаральдом І Прекрасноволосим наприкінці IX ст.

Незалежність. Як незалежна держава Норвегія існувала у IX–XIV ст.; 19.02.1814 р. проголосила незалежність від Данії; незалежність від Швеції відновлена 07.06.1905 р.

Історичні назви держави: Королівство Норвегія (IX ст. – 1028, 1035–1319); Королівство Швеції і Норвегії (1319–1380); Королівство Данії і Норвегії (1380–1397), Королівство Данії, Швеції і Норвегії (1397–1523); Королівство Данії і Норвегії (1523–1814); Королівство Швеції і Норвегії (1814–1905); Королівство Норвегія (з 1905).

Площа: 323,8 тис. км^2, що становить 53,7 % території України.

Населення: 5 млн 258 тис. осіб (на 01.01.2017, Статистика Норвегії).

Очікувана тривалість життя при народженні: 82,25 р. (для жінок – 84,1, для чоловіків – 80,4) (2016, Статистика Норвегії).

Етнічний склад населення: норвежці – 84,3 %; офіційно визнані національні меншини: саами – близько 1 %; квени (нащадки фінських переселенців) – 0,4 %; роми – 0,15 %; іммігранти (в першому та другому поколіннях) – 14,1 %, з них західного походження (США, Канада, Євросоюз, Австралія, Нова Зеландія) – 6,0 %), незахідного – 8,1 %. 9,5 % населення не є грома-

дянами Норвегії (на 01.01.2013, Статистика Норвегії). Найбільша частка іммігрантів серед населення – в м. Осло (30,4 %, 2012 р.) і в м. Драммен (25 %, 2012 р.).

Чисельність українців: 4,1 тис. українських іммігрантів (на 01.01.2015, Статистика Норвегії).

Столиця: Осло – 975 тис. осіб. **Найбільші міста:** Берґен – 252 тис., Ставанґер/Саннес – 213 тис., Тронгейм – 177 тис., Драммен – 115 тис., Фредрікстад/Сарпсборґ – 109 тис. (на 01.01.2016, Статистика Норвегії).

Державна мова: норвезька. Вона має дві форми, що називаються: букмол (буквально – «книжна мова», ґрунтується на данській писемній традиції) та нюнорск («нова норвезька» мова, ґрунтується на суміші діалектів народної розмовної мови). Її як літературну мову розробив лінгвіст Івар Осен (1813–1896), відбираючи з регіональних сільських діалектів словоформи, найменш схожі на данські. У 1885 р. вона отримала статус другої державної мови Норвегії. До 1929 р. букмол з ініціативи норвезького письменника Б'єрнсена Б'єрнстерне називалася ріксмол (з 1899). Це дансько-норвезька розмовна мова та норвезький різновид писемної данської. Її було реформовано у 1862, 1907 та 1917 рр. У 1930–1940-х рр. держава вела активну політику на зближення обох форм норвезької мови та поєднання їх в одну мову – самношк (буквально – «спільна норвезька»), проте прихильники ріксмолу змогли у 1950–1960-х рр. зупинити цей процес. У 2002 р. від політики створення самношку в Норвегії офіційно відмовилися. Згідно з опитуванням 2005 р., букмол як повсякденну мову використовують 86 % норвежців, нюнорск – 13 %.

Мова саамів з 1992 р. має статус офіційної у деяких комунах областей Трумс і Фіннмарк.

Релігійний склад населення: за даними Статистики Норвегії, на 2012 р. християни складали в країні 82,6 % (у т.ч. лютерани – 77,9 %, римо-католики – 2,1 %, п'ятидесятники – 0,8 %), мусульмани – 2,3 %, буддисти – 0,3 %, нерелігійні та такі, що не визначилися, – 14,7 %, 1,7 % визначають себе як гуманісти. У країні офіційно зареєстрована громада ґерманських неоязичників. У 1964 р. до Конституції Норвегії було внесено поправки, що надають свободу віросповідання. З 21.05.2012 р. Лютеранська церква Норвегії відділена від держави. Главою Церкви офіційно є король Норвегії.

Державний устрій: конституційна спадкоємна монархія. **Глава держави:** король з династії Шлезвіґ-Гольштейн-Зондербурґ-Ґлюксбурґ. **Глава уряду:** прем'єр-міністр.

Вищий законодавчий орган: Стортінґ, заснований 1814 р., безперервно функціонує з 1945 р.

Діюча Конституція ухвалена 17.05.1814 р., є першою в історії країни. Діє зі змінами 1821, 1842, 1851, 1857, 1859, 1862, 1863, 1866, 1869, 1873, 1877, 1878, 1880, 1884, 1889, 1891, 1896, 1897, 1898, 1899, 1901, 1902, 1905, 1907, 1908, 1910, 1911, 1913, 1914, 1916, 1917, 1919, 1920, 1922, 1923, 1925, 1926, 1928, 1929, 1931, 1932, 1938, 1946, 1948, 1951, 1952, 1954, 1956, 1959, 1962, 1964, 1967, 1972, 1975, 1976, 1978, 1980, 1984, 1986, 1988, 1990, 1992, 1994, 1995, 2003, 2004, 2006, 2007, 2010, 2012, 2014, 2015 рр.

Статус у відносинах з ЄС: член Шенґенської зони з 25.03.2001 р.; член Європейського економічного простору (з 01.01.1994).

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: співзасновник ООН (1945); співзасновник Ради Європи (1949); співзасновник НАТО (1949); співзасновник Північної Ради (1952); співзасновник ЄАВТ (1960); співзасновник ОЕСР (1961); співзасновник ОБСЄ (1973); співзасновник СОТ (1995).

Розмір ВВП на душу населення у 2016 р. (в поточних цінах), за даними Євростату, скла-

дав 64100 євро; за даними Світового банку – 70813 дол. США (3 місце в світі); за даними МВФ – 70392 дол. США (3 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Первісні мисливці з'явилися в окремих місцевостях на північному і північно-західному узбережжі Норвегії приблизно 10 тис. років тому, невдовзі після відступу з її теренів льодовика. Найдавніші зі знайдених поселень на території Норвегії датуються V тис. до н. е. У III ст. у жителів Норвегії з'явилося рунічне письмо, що використовувалось до XIII ст. З початку V ст. кількість населення Норвегії збільшилася за рахунок груп мігрантів з півдня. Кожна з таких родових груп, які називалися фюльке (fylke), складалася з кількох сотень селян-воїнів – бондів – і очолювалася спадковим старійшиною – ярлом. Старійшини найсильніших фюльків, які підпорядковували собі інші клани й перетворювалися на племенних вождів, називалися конунгами. Для розв'язання проблем, що виникали у відносинах між фюльками, щороку навесні чи влітку скликалися збори їхніх представників, що отримали назву тінґ.

Поступово ці родоплеменні об'єднання перетворилися на крихітні королівства. Об'єднання Норвегії здійснив правитель Вестфолда король Гаральд І Прекрасноволосий з роду Інґлінґів, який після перемоги у битві при Гафрс-фіорд біля Ставанґера над конунгами західної Норвегії близько 872 р. об'єднав південно-східну та західну частини країни. Частина сімей, які не прийняли політики Гаральда І, у кінці IX ст. почали заселяти Ісландію.

З кінця VIII ст. норвезькі вікінги розпочинають свої походи. Напади на Англію, Ірландію, Уельс, Гебридські о-ви, під час яких вікінги вбивали місцеве населення, забирали усі цінності й руйнували споруди, стають регулярними.

Залишена Гаральдом І Прекрасноволосим держава, що включала, окрім Норвегії, також Шетландські й Оркнейські острови, стала предметом жорстоких суперечок між претендентами на престол. Олафу І Трюггвасону (995–999) вдалося на короткий час об'єднати Норвегію та запровадити християнство, однак його наступник Олаф II Гаральдссон Хоробрий був убитий у битві біля Стіклестада в 1030 р. бунтівними вождями-гевдінґами, які уклали союз із данськими конунґами. Після нетривалого періоду данського панування (1028–1035) престол повернувся до норвежців.

За правління Гаральда III Суворого (1046–1066), який тривалий час вів війну з Данією, намагаючись її підпорядкувати, та загинув у битві при Стемфорд Брідж (1066) під час військової експедиції до Англії з наміром підкорити її, християнство остаточно закріпилось у Норвегії. Поновив норвезьку зовнішню експансію король Маґнус III Босоногий (1093–1103), який у 1098 р. приєднав Оркнейські та Гебридські о-ви, о. Мен, о. Анґлсі, п-в Кінтайр у Шотландії та загинув під час спроби завоювати Ірландію у 1103 р.

У 1170 р., згідно з розпорядженням Папи Римського, було засновано архієпископську кафедру у Тронґеймі з п'ятьма єпископствами у Норвегії і шістьма – на західних островах, в Ісландії і Ґренландії. Таким чином Норвегія стала духовним центром величезної за площею території у Північній Атлантиці.

У 1177 р. розпочався рух лапоників (біркебейнерів), який згодом очолив Сверрір Сіґурдссон, правитель Норвегії у 1184–1202 рр. Під час громадянської війни навколо Сверріра склався прошарок служилої знаті із незнатних людей, які стали опорою нової династії та монархії загалом.

Під час тривалого правління Гокона IV (1217–1263) громадянські війни стихли, і в Норвегії завершилося створення централізованого управління країною: була заснована королівська рада, король призначав регіональних губернаторів і судових чиновників.

У цей час процвітала морська торгівля, був підписаний перший з відомих торговельних договорів з королем Англії. У 1260 р. спадковість монархії у Норвегії було узаконено. Під час норвезько-шотландської війни 1262–1266 рр. Норвегія втратила Гебридські о-ви та о. Мен. Водночас у 1262–1264 рр. норвежці схилили ослаблену постійною усобицею Ісландію перейти під владу норвезької корони на умовах т. зв. «Старого договору». Договорами 1251 та 1326 рр. було закріплено сухопутний кордон між Королівством Норвегія і Новгородською республікою у Фіннмарку.

У 1273 р. було ухвалено першу загальнонорвезьку збірку законів – «Ландслов». Селянство середньовічної Норвегії залишалось особисто вільним, була відсутня панщина, землю селяни мали на правах власності або оренди.

За Гокона V (1299–1319) засноване 1048 р. Гаральдом III Суворим Осло стало столицею країни, а влада норвезького короля поширювалась на Ісландію, Ґренландію, Фарерські, Шетландські та Оркнейські острови.

Обмеженість внутрішніх матеріальних ресурсів, на які могла спиратись норвезька монархія у відносинах із сусідніми країнами, та епідемія чуми («Чорної смерті»), що з 1349 р., то затихаючи, то відновлюючись, лютувала в Норвегії до початку 1370-х рр. і забрала від третини до половини населення, зумовили економічний занепад та політичне ослаблення країни. В окремих областях Норвегії чисельність населення не відновилася до XVI ст., між областями держави ослабли економічні зв'язки, натомість посилилася роль органів місцевого самоврядування. Внаслідок цих подій Норвегія майже повністю втратила свій прошарок дворян, частина яких загинула, частина – розорилась.

У 1380 р. син данської королеви Марґрете та норвезького короля Гокона VI Маґнуссона Олаф після смерті батька на додачу до данського престолу успадкував і норвезький. У результаті обидва королівства опинилися в особистій унії. Після передчасної смерті Олафа у 1387 р. парламентські збори – ландстінґи – обох королівств проголосили Марґрете королевою. У 1389 р. на запрошення шведських феодалів Марґрете посіла ще й шведський престол. У 1397 р. між державними радами трьох королівств під її проводом було укладено Кальмарську унію – угоду про об'єднання трьох королівств з одним королем на чолі.

У 1469 р. данський король Крістіан I (1450–1481) віддав Оркнейські й Шетландські острови, що входили до Королівства Норвегія, як заставу Шотландії, й вони так і не були викуплені. У 1497–1502, 1507 рр. норвежці підіймали повстання проти влади данців, але безрезультатно. У 1536 р., відповідно до постанови данського короля Крістіана III, Норвегія позбавлялася статусу самостійного королівства й безпосередньо включалась до складу Королівства Данії, проте зберегла власне законодавство й частину державних інститутів. З 1536 р. у Норвегії, як і в Данії, розпочалась лютеранська реформація, під час якої відбулася секуляризація земель Католицької церкви, закриття монастирів. Після конфіскації церковних земель у власності короля зосередилось до 45 % усіх селянських дворів Норвегії, частина з яких була згодом роздана данським дворянам. З цього часу служба Божа у Норвегії почала відправлятись на данській мові, а більшість священиків-лютеран були данцями. З 1572 р. Норвегією почали керувати призначені з Копенгаґена королівські намісники – статголдери.

З XVI ст. новими джерелом піднесення економіки Норвегії стають ліс, попит на який у Європі у цей час суттєво зростає, та гірничодобувна промисловість (видобуток міді й заліза). Після подолання засилля іноземних ремісників у містах Норвегії, яким було запропоновано або залишити країну, або прийняти норвезьке громадянство (у 1508 р. в Осло, Тенсберзі і Тронґеймі, у 1558 – в Берґені), з'являються власне норвезь-

кі ремісничі цехи. На початку XVII ст. 25 тис. норвезьких селян обробляли орендовану землю, 11 тис. – були вільним власниками.

За результатами дансько-шведської війни 1643–1645 рр. Данія поступилася на користь Швеції норвезькими провінціями Емтланд і Гер'єдален, а дансько-шведської війни 1657–1658 рр. – провінцією Богуслен. Прагнучи відвоювати втрачені території, норвежці у 1710 і 1711 рр. намагалися вторгнутись у Богуслен; натомість шведи на чолі з Карлом XII у 1716 р. вторгались у Норвегію з метою її підпорядкування. Шведи взяли тодішню норвезьку столицю Крістіанію, але під час облоги фортеці Фредріксгальд загинув Карл XII, і шведи відступили.

Перший вищий навчальний заклад у Норвегії – Конґсберзький гірничий інститут – був заснований у 1758 р.

За даними першого перепису населення 1769 р., власне у Норвегії (без Ісландії та Фарер) проживало 724 тис. чол., із яких міські жителі складали лише 8,9%. У другій половині XVIII ст. на фоні англо-голландських суперечностей та підтримання Данією політики нейтралітету суттєво зріс та зміцнився норвезький торговий флот, що у 1776 р. нараховував 546 суден, а в 1806 р. – 1450, з екіпажем в 11 тис. чол.

Наприкінці XVIII ст. послаблена Данія увійшла в союз з наполеонівською Францією. Приєднання Данії до континентальної блокади Англії привело до блокади британським флотом зв'язків між Норвегією й Данією та іншими країнам континенту, звідки у Норвегію надходило продовольство. Зростання цін на продукти спричинило збільшення смертності серед норвезьких бідняків. Фактичне обособлення Норвегії змусило данський уряд створити там орган тимчасової загальнонорвезької адміністрації – Урядову комісію.

У 1808 р. норвежці змогли зупинити наступ шведів, які прагнули підпорядкувати Норвегію. У цей період норвезька буржуазія від імені норвезької нації починає висувати вимоги до Данії: створення окремого норвезького банку, університету, воєнно-морського флоту тощо. У 1811 р. в Осло був заснований університет.

Врешті Швеція домоглася згоди Великої Британії та Росії на приєднання до неї Норвегії, що було платою за її приєднання до шостої антифранцузької коаліції. Данія зазнала поразки у війні 1813–1814 рр. зі Швецією і, за Кільським мирним договором, 14.01.1814 р. передала Норвегію під владу Швеції, залишивши за собою давні норвезькі володіння – Ісландію, Ґренландію та Фарерські о-ви.

Наполеонівські війни послабили Данію, в свою чергу, норвежці не бажали приєднуватися до Швеції. В такій ситуації данський намісник Норвегії принц Крістіан Фредерік, за рішенням «зібрання нотаблів», 19.02.1814 р. проголосив державну самостійність Норвегії. 02.03.1814 р. був сформований перший за триста років норвезький уряд. Скликані в Ейдсволлі 17.05.1814 р. Державні збори ухвалили ліберальну Конституцію, що проголосила Норвегію вільною, незалежною і неподільною державою, й обрали королем Норвегії Крістіана Фредеріка.

Липневий 1814 р. наступ шведських військ та спротив норвезької армії окупації підштовхнули сторони до переговорів. Перед лицем шведських військ норвежці змушені були погодитися на унію зі Швецією, зберігши при цьому власну Конституцію та самостійність у внутрішніх справах. За результатами переговорів про перемир'я 14.08.1814 р. у м. Мосс (Норвегія) була укладена Мосська конвенція. За її умовами військові дії припинялися, Крістіан Фредерік зрікався норвезького трону, між Норвегією і Швецією встановлювалася особиста унія, що здійснювалася шведським королем. Швеція гарантувала Ейдсволльську конституцію зі змінами, що випливали з факту встановлення унії.

04.11.1814 р. норвезький Стортінґ визнав шведського короля Карла XIII норвезьким коро-

лем і проголосив Норвегію незалежним та неподільним королівством, об'єднаним зі Швецією в особі єдиного короля. Згідно з оновленою конституцією, шведський король не міг призначати на посади у Норвегії іноземців, окрім свого намісника (статхолдера). У порівнянні з часами підпорядкування Данії в унії зі Швецією Норвегія фактично була автономною державою. Закріплюючи результати буржуазної революції 1814 р., Стортінґ, всупереч волі шведського короля, тричі (1815, 1818 та 1821) ухвалював закон про ліквідацію дворянства та дворянських привілеїв, що врешті вступив у дію.

У 1816 р. Стортінґ заснував Банк Норвегії, що випускав норвезькі гроші. На 1820 р. у буржуазній Норвегії вже понад дві третини земель належали селянам. Під тиском селянських депутатів Стортінґ 1836 р. ухвалив закон про широке місцеве самоврядування у містах та сільській місцевості. Активізація зовнішньої торгівлі, у першу чергу лісом та рибою, зумовила суттєве зростання норвезького торгового флоту, чисельність суден якого протягом 1815–1860 рр. збільшилась з 1,6 до 5,2 тис., а в 1880 р. досягла понад 8 тис. суден (третє місце в світі). З 1837 р. норвезькі торгові судна отримали право плавати під своїм прапором в усіх морях. У 1840-х роках у Норвегії почався промисловий переворот: біля Осло та Берґена почали відкриватись перші металообробні, суднобудівні, ткацькі та інші фабрики з використанням парової тяги. У 1854 р. у Норвегії було запущено першу залізницю, на 1900-й р. протяжність норвезької залізниці склала понад 2 тис. км, а доріг з твердим покриттям – 28,5 тис. км. 1857 р. засновано Норвезьку академію наук і літератури.

У 1874 р. Норвегія перейшла до золотого стандарту, а з 1875 р. запровадила норвезьку крону й приєдналася до Скандінавського монетного союзу (існував до 1924 р.).

Водночас під впливом перебудови сільського господарства країни розпочалась еміграція: протягом 1836–1915 рр. з Норвегії виїхало близько 750 тис. чол.

У другій половині XIX ст. відносини між Швецією та Норвегією почали загострюватись. 1859 р. норвезький Стортінґ ухвалив закон про ліквідацію посади королівського намісника як символу підпорядкування Швеції. Шведський король наклав вето на цей закон, і хоча з 1856 р. новий намісник не призначався, але популярність шведського королівського дому в Норвегії з цього часу сильно впала. Норвезький Стортінґ хотів закріплення формальної рівності сторін, а шведський Ріксдаґ – більшого ступеня злиття обох королівств.

У ході політичної боротьби в парламенті між представниками дрібної буржуазії та селянства й представниками кіл великої буржуазії та чиновництва у 1870-х рр. у Стортінґу сформувалось дві фракції: Венстре («Ліві») та Хейре («Праві»). З 1870 р. розпочалась боротьба за підзвітність уряду парламенту; король чотири рази ветував відповідний закон, поки врешті у 1883 р. Державний суд не визнав членів уряду винними в «антинародних» діях, зловживанні королівським вето, неявці на засідання Стортінґу та не засудив їх до позбавлення урядових портфелів. Врешті-решт, у 1884 р., король доручив формування першого відповідального перед Стортінґом уряду лідеру Венстре Юхану Свердрупу (1884–1889). Таким чином залежність Норвегії від короля, а значить – і від Швеції, ослабла.

Наприкінці XIX ст. Стортінґ, виходячи з інтересів норвезького судноплавства, висунув вимогу про встановлення окремих норвезьких консульств за кордоном (прийнятий 1892 р. закон було заветовано королем), у 1898 р. ввів у дію закон про зняття знака унії з норвезького прапора.

Спроби врегулювати розбіжності шляхом переговорів не привели до позитивного результату, і в лютому 1905 р. переговори було

припинено. 23.05.1905 р. Стортінґ ухвалив рішення про створення незалежних норвезьких консульств за кордоном, на яке шведський король наклав вето. У відповідь 07.06.1905 р. Стортінґ позбавив шведського короля норвезької корони та скасував сам акт про шведсько-норвезьку унію 1814 р. Ця дата вважається датою відновлення незалежності Норвегії. На плебісциті 13.08.1905 р. населення Норвегії майже одностайно (99,95 %) висловилося за відокремлення від Швеції з одночасним збереженням монархії. На конференції у Карлстаді (Швеція) 23.09.1905 р. було підписано шведсько-норвезьку угоду про умови скасування унії. 26.10.1905 р. шведський король офіційно зрікся унії. Після відмови шведських принців від норвезької корони Стортінґ запропонував посісти норвезький престол данському принцу Карлу, і 18.07.1905 р. він був обраний королем під ім'ям Гокона VII (1905–1957).

Здобуття повної політичної незалежності збіглося з початком прискореного промислового розвитку Норвегії та перетворення її на індустріально-аграрну країну. У 1900-х рр. у Норвегії у великих масштабах почалося промислове використання гідроелектроенергії. Це відкрило можливості для активного розвитку нових галузей промисловості: хімічної, кольорової металургії, електрометалургії (виробництво алюмінію, цинку нікелю, феросплавів). Протягом 1905–1916 рр. обсяг промислового виробництва виріс на понад 80 %.

Тривалий час при владі в країні знаходилася Ліберальна партія (Венстре, заснована 1884 р.), яка провела ряд соціальних реформ, включаючи запровадження свободи віросповідання, державне страхування від нещасних випадків на роботі (1894) та по хворобі (1909), утвердження офіційного статусу норвезької мови, надання загального виборчого права чоловікам (1898) і жінкам (1913) та ухвалення законів про обмеження іноземних капіталовкладень.

Під час Першої світової війни Норвегія зберігала нейтралітет і використала його в інтересах власної економіки. Так, до 1917 р. чисельність акціонерних товариств зросла до 8,7 тис.; кількість норвезьких комерційних банків протягом 1914–1918 рр. зросла на 75, а внесений акціонерний капітал – із 77 до 510 млн крон; доходи від фрахту суден протягом 1914–1916 рр. збільшилися з 211 млн крон до понад 1 млрд крон. Водночас зростання цін на товари, найважливіші для простого населення, призвело до першого в історії Норвегії загального страйку 06.06.1917 р., після чого у деяких галузях було піднято заробітну плату, а уряд вжив заходів для регулювання цін. Навесні 1918 р. в Норвегії було встановлено восьмигодинний робочий день.

Міжвоєнний період у внутрішній політиці ознаменувався посиленням впливу соціалістичної Норвезької робітничої партії, заснованої 1887 р. У 1928 р. член НРП Крістофер Ґорнсруд вперше очолив уряд. Другий уряд на чолі з членом НРП (Юган Нюґорсвольд, 1935–1945) здійснив ряд соціальних реформ. Зокрема, протягом 1935–1940 рр. у Норвегії було вдвічі збільшено видатки на соціальні потреби; для всіх робітників та службовців було запроваджено щорічні оплачувані відпустки тривалістю дев'ять днів; 1936 р. ухвалено новий закон про допомогу по безробіттю, що охоплював 500 тис. найманих працівників; 1936 р. ухвалено закон про пенсії для осіб, старших за 70 років, які не мають джерел доходів.

Технічне переобладнання ключових галузей економіки Норвегії дозволило її електрометалургії у 1930 р. вийти на забезпечення понад 10 % світового виробництва алюмінію, а риболовному флоту – підвищити вилов риби наприкінці 1930-х р. до 1 млн тонн щорічно.

Норвезький мандрівник Руаль Амундсен став першою людиною, яка побувала на обох

полюсах Землі (Південному у 1912, Північному – у 1926), а Тур Геєрдал у 1947 р. на бальсовому плоті «Кон-Тікі» переплив Тихий океан, а в 1970 р. на папірусному човні – Атлантичний океан, довівши можливість трансокеанських плавань у давні часи.

Згідно зі Свальбардським (Шпіцберґенським) трактатом, 09.02.1920 р. над архіпелагом Свальбард (Шпіцберґен) встановлювався суверенітет Норвегії, сторони договору (станом на 2013 – 42) отримували рівне право на експлуатацію його природних ресурсів, заборонялося використовувати архіпелаг у військових цілях. У 1929 р. Норвегія проголосила свій суверенітет над о. Ян-Майєн, на якому знаходиться найпівнічніший активний вулкан на землі – Беренберґ. У 1931 р. Стортінґ прийняв закон, що проголосив острів Буве залежною територією, суверенітет над якою здійснюється Королівством Норвегія. Буве є одним із найвіддаленіших від суші островів у світі, адже найближча до нього суша – берег Антарктиди – знаходиться більш ніж за 1600 км. Норвегія висуває також територіальні претензії на острів Петра І і Землю Королеви Мод в Антарктиді, проте ці претензії суперечать Договору про Антарктику 1961 р.

Соціалістичний уряд Норвегії розраховував, що суворе дотримання нейтралітету врятує країну від війни. 31.05.1938 р. Стортінґ оголосив про право Норвегії дотримуватися повного і безумовного нейтралітету у будь-якій війні, а 16.09.1938 р. представник Норвегії у Лізі Націй обґрунтував відмову країни від дотримання положення статуту Ліги щодо застосування до країни-агресора санкцій і закликав до мирного вирішення спірних питань між країнами. Вважаючи, що Німеччина не загрожує Норвегії, норвезький уряд 17.05.1939 р. відхилив пропозицію Берліна укласти пакт про ненапад. Водночас Осло відмовлялось обговорювати допомогу Норвегії від Англії та Франції у разі ймовірного нападу Німеччини чи СРСР.

В ході Другої світової війни Норвегія була окупована німецькими військами (09.04.1940–08.05.1945). Не вчинивши серйозного спротиву німецьким окупантам, норвезька армія 10.06.1940 р. після еміграції короля Гокона VII та уряду в Британію склала зброю. Король і уряд з Британії продовжували керувати торговельним флотом та невеликими частинами норвезької армії й флоту. З вересня 1940 р., після нетривалого періоду співпраці з буржуазними силами Норвегії, окупанти перейшли до політики фашизації Норвегії. Економіка Норвегії почала працювати в інтересах Третього рейху. У Норвегії встановився окупаційний режим, і нацисти, скасувавши монархію, дозволили очолити уряд лідерові крайньо правої норвезької партії «Національна єдність», колишньому міністру оборони Норвегії Відкуну Квіслінґу (01.02.1942–1945). Його ім'я увійшло в історію як символ колабораціонізму в Другій світовій війні.

Вже з літа 1940 р. в Норвегії розпочались акції громадської непокори проти політики фашизації країни. До них були залучені вчителі, актори театрів, священики тощо. З літа 1941 р. у Норвегії розгорнувся нелегальний громадський рух Опору, який координував свої дії з урядом в еміграції. З весни 1941 р. з демобілізованих офіцерів норвезької армії виник збройний рух Опору – «Мілорґ». Громадський і військовий рухи Опору уникали розгортання партизанської боротьби, віддаючи перевагу таким методам, як поширення нелегальної преси (на 1943 р. виходило до 300 видань загальним тиражем до 300 тис. примірників щомісяця), відмова виконувати розпорядження окупаційної адміністрації, зрив мобілізації, збір розвідданих тощо, хоч періодично «Мілорґ» і компартія здійснювали й диверсії проти окупантів. Крім того,

норвезький торговий флот, що діяв при емігрантському уряді, забезпечував до 40 % перевезень між США та Великою Британією.

Загальні втрати норвежців у війні склали 10 тис. чол., включаючи 3,6 тис. загиблих моряків торгового флоту та 2 тис. учасників руху Опору. Понад 20 тис. норвежців потрапили у концтабори.

Звільнення Норвегії розпочалося з півночі: у жовтні 1944 р. частини РСЧА звільнили частину норвезького Фіннмарка. Частини вермахту в Норвегії та квіслінгістської поліції капітулювали перед союзниками без бою 08.05.1945 р., після чого 40-тисячна армія «Мілорґа», вийшовши з підпілля, взяла на себе охорону порядку.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

За формою державного правління Норвегія – парламентська монархія, визначена основним законом як «обмежена і спадкова». Главою держави та символом нації є король. За Конституцією, монарху належить законодавча й виконавча влада та права: починати війну, укладати мир, здійснювати помилування засуджених. Проте у 1884 р. до Конституції були внесені зміни, за якими більшість монарших повноважень передана Стортінґу та уряду. Водночас поправкою до Конституції 1913 р. король наділений правом відкладального вето на закони, прийняті Стортінґом. Для подолання королівського вето закон має бути повторно двічі схвалений парламентом. У перервах між сесіями Стортінґу король може самостійно ухвалювати нормативні акти, що мають силу закону, з питань промисловості, торгівлі, охорони порядку. Король відкриває сесії парламенту та може скликати надзвичайні сесії. Він є головнокомандувачем збройних сил, проте всі акти короля мають бути контрасигновані прем'єр-міністром або відповідними міністрами, які несуть за них відповідальність.

Згідно з Конституцією, законодавчу владу спільно з королем здійснює парламент – Стортінґ. До його складу входять 165 депутатів, які обираються загальним рівним прямим і таємним голосуванням за пропорційною системою терміном на чотири роки. При цьому 150 депутатів обираються за партійними списками від провінцій (фюльке), а решта 19 отримують так звані «зрівняльні» мандати. На виборах за списками діє чотирьохвідсотковий бар'єр. Стортінґ має повноваження ухвалення законів, бюджету та контролю за роботою уряду. Конституцією забороняється розпуск Стортінґу й проведення дострокових виборів. Виборче право у Норвегії обмежене десятирічним цензом осілості.

До 2009 р. на першій сесії після виборів депутати поділялися на дві палати: одна четверта їх частина утворювала верхню палату (Лаґтінґ), три четвертих – нижню (Одельстінґ), засідання яких відбувалися окремо. Усі законопроекти спочатку розглядалися нижньою палатою, після чого передавалися до верхньої. Якщо законопроект, двічі ухвалений нижньою палатою, двічі відхилявся верхньою, його розглядали на спільному засіданні Стортінґу. У цьому випадку для ухвалення закону була потрібна кваліфікована більшість у дві третини голосів від загального складу Стортінґу. У 2007 р. поділ на палати було скасовано і Стортінґ став однопалатним парламентом.

Депутати Стортінґу збираються на засідання в пленарному залі не по фракціях, а групами від провінцій. У Стортінґу працює 13 комісій, у яких пропорційно представлені як партії, так і провінції країни. В ході засідань депутат, який голосує «проти», не тільки натискає на відповідну кнопку, а й встає зі свого місця, демонструючи свою незгоду з тим, що відбувається.

Виконавчу владу фактично повністю здійснює уряд. Конституційною формою його існування є Державна рада, очолювана королем.

До її складу, крім монарха, входять прем'єр-міністр та не менше семи членів. Членів ради призначає глава держави, однак у своєму виборі він повинен враховувати, яка політична партія або коаліція партій має більшість у парламенті. Члени уряду можуть брати участь у засіданнях палат парламенту, але не мають права голосувати; уряд несе політичну відповідальність перед парламентом. Прем'єр-міністра призначає монарх на спеціальному засіданні Державної ради за результатами парламентських виборів.

У політичній системі Норвегії представлено широкий спектр політичних партій. Найбільшою серед них є соціал-демократична Норвезька робітнича партія (заснована 1887). НРП вперше брала участь у парламентських виборах у 1894 р., вперше потрапила до Стортінґу в 1903 р. З 1927 р. по 2013 р. включно на всіх парламентських виборах НРП перемагала. Представники НРП очолювали уряд Норвегії у 1935–1963, 1963–1965, 1971–1972, 1973–1981, 1986–1989, 1990–1997, 2000–2001 та 2005–2013 рр.

У повоєнний час урядами НРП під керівництвом Е. Герхардсена (1945–1951, 1955–1963, 1963–1965) було проведено значні соціальні реформи, що поліпшили становище незаможних верств населення. У зовнішній політиці НРП орієнтувалася на США й Велику Британію, сприяла входженню Норвегії до НАТО та ЄАВТ. Водночас під тиском громадської думки уряд НРП у 1957 р. висловився проти ідеї розташування у країні американської ядерної зброї. Зовнішньополітичний курс, орієнтований на НАТО, викликав критику з боку лівих угруповань всередині НРП, і в 1961 р. з НРП вийшла частина лівих соціал-демократів, які заснували Соціалістичну народну партію (зараз Соціалістична ліва партія).

Після парламентських виборів 1965 р. НРП втратила парламентську більшість і вперше за 30 років перейшла в опозицію. Сформований у 1971 р. уряд лідера НРП Т. Браттелі був вимушений подати у відставку в зв'язку з відмовою більшості норвежців на референдумі у вересні 1972 р. підтримати укладену ним угоду про входження країни до Європейського економічного співтовариства. У 1981 р. вперше в історії Норвегії уряд очолила жінка – представниця НРП Ґру Гарлем Брундтланд (1981, 1986–1989, 1990–1996). На парламентських виборах 2001 р. НРП знову зазнала розгромної поразки, отримавши лише 43 місця у Стортінґу зі 165. Головною причиною було непопулярне рішення 1997 р. про приватизацію частини державної власності та пов'язані з цим скандали. Але на виборах 2005 і 2009 рр. НРП зуміла, в основному, повернути втрачені позиції, отримавши 61 та 64 мандати зі 169.

Радикальніші ліві позиції серед норвезьких парламентських партій посідає Соціалістична ліва партія (заснована 1975), створена з лівих політичних сил, критично налаштованих щодо членства Норвегії в НАТО та ЄЕС. Постійно представлена в парламенті з 1973 рр., займає на виборах 4–7 місця. Входила до урядових коаліцій, сформованих за результатами виборів 2005 та 2009 рр., але це не принесло партії підтримки виборців. На виборах 2013 р. партія зазнала відчутної поразки, отримавши лише сім мандатів. СЛП позиціонує себе як соціалістична політична сила. У внутрішній політиці виступає за розширення державного регулювання економіки й соціальної сфери, що має фінансуватися шляхом збільшення податкового тягаря на заможних громадян, за безкоштовну освіту усіх рівнів, збільшення фінансування державних шкіл, за ощадливу експлуатацію природних ресурсів, розв'язання екологічних проблем, рівні можливості, рівний соціальний статус та рівну оплату праці чоловіків і жінок, за перетворення Норвегії на мультикультурне суспільство.

Серед політичних сил правого спрямування провідне місце належить Консервативній

партії (Хейре – Права). Заснована в 1884 р. як партія великих промислових і фінансових кіл, вищого чиновництва. З 1885 р. постійно представлена у парламенті як найбільша несоціалістична партія Норвегії (друге місце). Вигравала вибори 1903, 1909, 1921 та 1924 рр., на виборах 1993, 1997, 2005 та 2009 р. займала третє місце, поступившись Партії прогресу, але на виборах 2013 р. відновила свої позиції, обійнявши друге місце. Неодноразовий член урядових коаліцій. У повоєнний період представники Консервативної партії очолювали уряд у 1963 р. (Йон Люнг), у 1981–1986 рр. (Коре Віллок), у 1989–1990 рр. (Ян Пер Сюсе), з 2013 р. (Ерна Солберг). У внутрішній політиці Хейре відстоює демократичні цінності, обмеження державного втручання у ринкову економіку, у зовнішній політиці – участь Норвегії в НАТО та співпрацю з ЄС.

Ліберально-консервативною є заснована з ініціативи правого інтелектуала Андерса Ланге 1973 р. Партія прогресу. Спочатку партія виступала проти високого рівня податків та субсидій, пізніше доповнила свою програму гаслами відмови від членства в ЄЕС. Парламентська партія з 1973 р. (окрім виборів 1977), на виборах 1997, 2005 та 2009 рр. зайняла нішу найбільшої правої партії, потіснивши з другого місця Хейре. Після виборів 2013 р., на яких зайняла третє місце, вперше увійшла до уряду, сформувавши з Хейре урядову коаліцію.

Консервативні цінності відстоює також Християнська народна партія, заснована 1933 р. колишніми членами Ліберальної партії. Представлена у Стортінґу з 1933 р. Прем'єр-міністрами Норвегії були керівники ХНП Ларс Корвальд (1972–1973) та Х'єль Магне Бундевік (1997–2000, 2001–2005).

У XIX – першій половині XX ст. важливі позиції в політичному житті Норвегії посідала Ліберальна партія (Венстре), заснована 1884 р. прибічниками парламентаризму. Сьогодні вона залишається найстарішою політичною партією країни. Постійно представлена у парламенті з виборів 1885 р. (крім виборів 1985, 1989 рр.). Засновник Венстре Юган Свердруп у 1884 р. став першим прем'єр-міністром країни, якого призначив парламент. Партія вигравала вибори 1885–1900, 1906, 1912, 1915 рр.

Виступала за свободу віросповідання, правову державу, загальне виборче право, розірвання унії зі Швецією, утвердження державного статусу норвезької мови. Захищала інтереси робітників та малоземельних селян. Наприкінці XIX – на початку XX ст. уряди Венстре й Хейре по черзі змінювали один одного. Зі зростанням популярності НРП вплив лібералів зменшився, й вибори 1915 р. стали останніми, на яких Венстре отримала більшість у Стортінґу. У післявоєнний період Венстре чотири рази брала участь в урядових коаліціях.

На початку 1970-х рр. у партії стався конфлікт через питання євроінтеграції. У 1972 р. більшість делегатів партійного з'їзду в Еросі відмовилася підтримати вступ Норвегії до ЄЕС. Незадоволені цим рішенням, лідер партії Хельге Сейп та 9 із 13 членів парламенту вийшли з Венстре й створили Ліберальну народну партію. Цей поділ призвів до провалу партії на виборах 1973 р. й втрати нею двох третин голосів виборців. З цього часу партія постійно перебуває на грані проходження 4 % бар'єру, часто потрапляючи до парламенту лише за рахунок мажоритарних кандидатів. У 1974 р. новим керівником Венстре була обрана Ева Колстад – перша жінка-керівник політичної партії в Норвегії. У 1985 р. Венстре вперше в своїй історії вирішила підтримати уряд НРП, що призвело до найбільш невдалого результату на виборах за всю її історію (3,1 % голосів) і втрати парламентського представництва.

У 1988 р. Венстре й Ліберальна народна партія об'єдналися, але на виборах 1989 р. Венстре так і не змогла отримати жодного місця у Стортінґу. Вибори 2005 р. були найвдалі-

шими з кінця 1960-х рр. Венстре зібрала 5,9 % голосів та отримала 10 мандатів.

Сучасна Венстре позиціонує себе як центристська ліберальна політична сила, значну увагу приділяє проблемам захисту довкілля, освіти, малого бізнесу та соціальним питанням. Виступає за додаткові податки на діяльність, що завдає шкоди навколишньому середовищу, за введення мінімального гарантованого доходу для всіх громадян, за відміну державного статусу Церкви Норвегії, за розширення повноважень місцевого самоврядування. Ліберали підтримують політику мультикультуралізму, заохочення імміграції в країну кваліфікованої робочої сили. Відкидають участь країни в ЄС, але підтримують членство в Європейському економічному просторі.

Інтереси власників фермерських господарств представляє Партія центру – центристська політична сила, яка робить наголос на соціальному захисті й державній підтримці с/г виробників, децентралізації влади й економіки. Партія заснована у 1920 р., постійно представлена у парламенті, починаючи з виборів 1921 р. У 1922–1959 рр. мала назву Фермерська партія. Репутації партії серйозної шкоди завдала участь у її керівництві В. Квіслінґа, хоча той пізніше і вийшов з Фермерської партії. Через скорочення сільського населення та, відповідно, традиційного електорату партії довелося розширити власну ідеологію, підтримавши розвиток малого бізнесу й місцевого самоврядування. У 1930–2000 рр. партія сім разів входила до коаліційних несоціалістичних урядів, а в 2005–2013 рр. – до «червоно-зеленої» коаліції під проводом Й. Столтенберґа. Широко представлена в місцевих органах влади. Незмінно виступає проти приєднання Норвегії до ЄС.

За результатами парламентських виборів 2005 р. у Стортінґу були представлені: НРП – 61 депутат, Партія прогресу – 38, Хейре – 23, СЛП – 15, ХНП – 11, Партія центру – 11, Венстре – 10; на виборах 2009 р. НРП отримала 64 мандати, Партія прогресу – 41, Хейре – 30, СЛП – 11, ХНП – 10, Партія центру – 11, Венстре – 2; на виборах 2013 р. перемогли праві сили: Хейре – 48, Партія прогресу – 29; уряд підтримали ХНП – 10 та Венстре – 9; в опозиції опинилися НРП – 55, Партія центру – 10, СЛП – 7 та Норвезька екологічна партія – 1.

За результатами парламентських виборів 2017 р. НРП отримала 49 мандатів, Хейре – 45, Партія прогресу – 27, Партія центру – 19, СЛП – 11, ХНП – 8 (найгірший результат з 1936 р.), Венстре – 8, Норвезька екологічна партія – 1, ліворадикальна Червона партія – 1.

На початку XXI ст. в Норвегії загострилися проблеми, пов'язані зі збільшенням у країні кількості іммігрантів з-за меж Європи. Критичним пунктом стали дві терористичні атаки, здійснені ультраправим екстремістом А. Брейвіком 22.07.2011 р. в Осло поблизу офісів, де розміщені канцелярія прем'єр-міністра, міністерств енергетики, промисловості та юстиції, а також у таборі молодіжної організації НРП на острові Утойя. Сумарна кількість жертв терористичних актів склала 77 осіб, поранених – 96. Свої дії Брейвік пояснив бажанням захистити Норвегію від мусульман і лівих.

Найбільшою з профспілок країни є створене 1899 р. Центральне об'єднання профспілок Норвегії, до якого належать близько 890 тис. робітників. У 1900 р. була створена Спілка промисловців та підприємців Норвегії – найпотужніше об'єднання норвезьких підприємців.

Інтереси національних меншин представлені їхніми організаціями, які мають визнаний державою статус. З 1989 р. саами мають навіть власний орган парламентського представництва – Саметінґ, рішення якого з питань, що зачіпають їхні інтереси, враховуються урядом країни.

Про ефективність системи функціонування політичної влади Норвегії свідчить те, що краї-

на посідає перше місце зі 167 країн за Індексом демократії (2014), перше місце зі 187 країн за Індексом людського розвитку (2014), третє місце зі 180 країн за Всесвітнім індексом свободи преси (2014), 11 місце зі 144 країн за Індексом глобальної конкурентоспроможності (2014–2015).

Історично мали місце чотири спроби привести Норвегію до Європейських Співтовариств, пов'язані з подачею формальної заявки про вступ, три інтенсивні періоди суспільних дебатів про членство у 1961–1963, 1970–1972 і 1989–1994 рр. та два загальнонаціональні референдуми з цього питання. У 1972 р. країна підписала договір про вступ до Європейських Співтовариств, але він не був ратифікований на загальнонародному референдумі у тому ж році (проти – 53,5 %). Більшість населення (52,2 %) повторно проголосувала проти вступу до ЄС також у 1994 р. Сучасний норвезький політикум не схильний піднімати найближчим часом питання вступу до ЄС. Причиною цього, на думку експертів, є відмінність структури виробництва Норвегії від інших країн ЄС, зокрема видобувна спеціалізація країни та дотаційне сільське господарство.

Низка норвезьких політиків і державних діячів посідала керівні посади у впливових міжнародних організаціях, зокрема: міністр закордонних справ емігрантського уряду Норвегії Трюґве Гальвдан Лі був обраний першим Генеральним секретарем ООН (1946–1953), Ґру Гарлем Брундтланд була Генеральним директором Всесвітньої організації охорони здоров'я (1998–2003), Йєнс Столтенберґ – Генеральний секретар НАТО (з 01.10.2014).

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Економіка країни не зазнала значних втрат у ході Другої світової війни, і вже 1946 р. рівні ВВП та споживання досягли довоєнних показників. З цього часу до 1973 р. ВВП стабільно збільшувався в середньому на 5 % щороку. В історично короткий період Норвегія пройшла шлях, що повністю змінив її соціально-економічний профіль: від однієї із бідних на початку XX ст. до однієї із найбільш заможних і благополучних у наш час.

До здійснених у 1940-х рр. НРП реформ належали: розбудова мережі державних підприємств, зокрема – у металургії; створення виробничих комітетів на підприємствах для участі в управлінні (з 1946) та галузевих профспілкових комітетів на загальнодержавному рівні; встановлення державного контролю над виробництвом і ціноутворенням; подовження оплачуваних відпусток; початок здійснення державних виплат на утримання дітей; надання державних позик на освіту тощо. Після війни у країні було націоналізовано телефонну та авіаційну компанії, Норвезький банк. З метою залучення додаткових коштів для відновлення економіки Стортінґ у 1946 р. ухвалив закон про одноразовий податок на прибутки, отримані в роки війни. У 1947 р. Норвегія приєдналася до плану Маршалла та ГАТТ.

У перші післявоєнні роки стрімко зростали галузі, що працювали на внутрішній ринок, – харчова, текстильна та швейна промисловість, суднобудування, виробництво будівельних матеріалів, алкогольних та тютюнових виробів. Здійснювалася політика залучення іноземних інвестицій у стратегічні галузі, протекціонізму та стимулювання експорту. З кінця 1940-х рр. почали активно розвиватися експортні галузі – хімічна промисловість і металургія. У 1960-х рр. почалося суттєве зростання сфери послуг – роздрібної торгівлі, фінансів. Незмінним залишилося провідне становище країни у галузі морських перевезень.

У 1950–1960-х рр. був запроваджений спочатку 45-ти, а потім – 42-годинний робочий тиждень, дев'ятирічна шкільна освіта, загальне пенсійне страхування, чотиритижневі від-

пустки, планування у житловому будівництві, фінансова допомога одиноким матерям, створена Національна адміністрація з соціального забезпечення. Покращення соціального становища трудящих у значній мірі було наслідком великих страйків 1955 р. (10 тис. транспортників) та 1956 р. (25 тис. будівельників та 15 тис. лісорубів).

Одночасно зі значним зростанням виробництва с/г продукції у 1960–1970-і рр. значно знизилася кількість сільгосппрацівників та площа розораних земель. Проходив процес укрупнення с/г виробництва, лише у 1950-х рр. було ліквідовано понад 17 тис. дрібних господарств.

Здійсненню соціальних перетворень сприяло відкриття запасів вуглеводнів у Північному морі, нарощування їх видобутку і широкомасштабного експорту. Ініціатива початку геологорозвідки належала великим транснаціональним компаніям. Зокрема, першою подала заявку американська «Phillips Petroleum» у 1962 р. Проте, очолюване соціал-демократами з НРП керівництво країни розглядало запаси вуглеводнів як спільне національне надбання, що повинно використовуватися для створення кращих умов життя всього населення країни. У 1960-і рр. Норвегія оголосила про національний суверенітет над усіма шельфовими природними ресурсами й підписала угоди з Великою Британією та Данією про кордони на морі. У 1965 р. були видані перші ліцензії на видобуток нафти, а в грудні 1969 р. відкрите перше велике родовище. Промисловий видобуток нафти в Норвегії розпочався у 1970 р.

Для безпосередньої участі держави у нафто- та газовидобутку в 1972 р. була створена державна компанія «Statoil». Окрім того, з 1965 р. до освоєння шельфу було залучено підконтрольну державі акціонерну компанію «Norsk Hydro». Освоєння норвезького шельфу здійснювалося консорціумами з участю приватних компаній та держави, доля якої на початку складала не менше половини інвестицій. З 1975 р. Норвегія розпочала експорт нафти.

Зростання доходів від продажу вуглеводнів дозволило Норвегії брати зовнішні займи в рахунок майбутніх доходів від нафти й газу на підтримку інших галузей, зокрема суднобудування, та на реалізацію програм соціального й регіонального розвитку. Але до 1970 р. зовнішній борг країни досяг 30 % ВВП, після чого було вжито термінових заходів із його ліквідації. Зовнішня заборгованість Норвегії була цілковито погашена до 2005 р.

З кінця 1970-х рр. за рівнем національного доходу на душу населення Норвегія посіла одне з провідних місць у Європі (1976 – третє місце в Західній Європі). Частка соціальних витрат зросла до 20 % ВВП у 1976 р.

У першій половині 1980-х рр. з метою послаблення політичного впливу державної корпорації «Statoil», але зі збереженням при цьому державного контролю за видобутком вуглеводнів, Норвегія ввела нову форму власності – безпосередню долю держави в родовищах та трубопровідній системі (SDFI). У 2002 р. нафтогазовий сектор досяг майже чверті (23 %) норвезького ВВП, при цьому його частка в доходах держави сягнула майже третини (32 %).

З метою підтримання високого рівня життя населення після вичерпання запасів вуглеводнів, у 1990 р. було створено Державний пенсійний фонд – Глобальний (до 2006 – Державний) нафтовий фонд, що також інвестується і ззовні. У 2014 р. обсяг його активів досяг 857 млрд дол. США, у 2017 р. – 1 трлн дол. США. Це найбільший пенсійний фонд у Європі, а з 2011 р. – й у світі. Його розмір майже вдвічі перевищує ВВП країни, що в перерахунку на душу населення дає підставу говорити про норвежців як найощадливішу націю світу.

Старіння населення країни (у 2013 р. частка населення від 66 років склала 25 %) та зростання у цьому зв'язку навантаження на систему

соціального забезпечення підштовхнули уряд Норвегії після широкого обговорення з профспілками та населенням піти на проведення пенсійної реформи, яка б заохочувала пенсіонерів продовжувати працювати. З 2011 р. було введено гнучкий пенсійний вік з 62 до 75 (раніше – 67) років для чоловіків і жінок з можливістю збільшувати розмір пенсії у разі продовження трудової діяльності після 62 років.

У 1999 р. держава знизила свою частку акцій «Norsk Hydro» до 44 %. У 2001 р. розпочалася потужна реструктуризація державної власності в нафтогазовій галузі. Концерн «Statoil» було частково приватизовано, зменшивши участь держави до трьох чвертей його акцій. У 2007 р. «Statoil» та енергетичні активи «Norsk Hydro» були об'єднані в єдиному холдингу «StatoilHydro», на який припадає 60 % видобутку вуглеводнів на шельфі (2012).

Нині Норвегія є постіндустріальною країною, яка, проте, досі зберігає велику частку промисловості у ВВП (42 %), з них майже дві третини (26 %) припадає на видобуток нафти та газу. Сфера послуг дає 57 %, сільське господарство – 1 % (2011).

Економіка Норвегії поєднує риси вільного ринку з державним регулюванням. Держава контролює ключові сектори економіки, зокрема: видобуток та переробку вуглеводнів за допомогою потужного державного холдингу «StatoilHydro»; аналогічні позиції у гідроенергетиці займає державний монополіст «Statkraft» (володіє у Норвегії 170 ГЕС), у виробництві алюмінію – «Norsk Hydro»; банківську галузь через найбільший норвезький банк «DnB NOR»; телекомунікаційну галузь через «Telenor», а також надає субсидії для підтримки розвитку сільського господарства й рибної промисловості.

Норвегія є великим постачальником устаткування і послуг для морського флоту в усьому світі, їй належить десята частина світового тоннажу торговельного флоту (1764 судна тоннажем 40,3 млн тонн, 2012). Частка судноплавства в експортних доходах країни традиційно становить близько 20 %. Крім того, Норвегія має 63 бурових платформи та бурових судна (2012).

Норвегія посідає четверте місце в світі за обсягами експорту газу та дев'яте – за обсягами експорту нафти (2013, IEA). Розвідані запаси природного газу становлять 2,6 трлн м^3 (2013, оцінка ОПЕК), щорічний видобуток – 109 млрд м^3 (2013, оцінка BP plc), що за власного споживання 3,6 млрд м^3 (2008) дозволяє експортувати його значну частину. Так, у 2012 р. в країни Європи було поставлено 107 млрд м^3 газу. Норвегія покриває 18 % потреб ЄС у нафті та 15 % у природному газі (2008). Аналогічна ситуація і з нафтою: розвідані запаси – 1 млрд тонн (2013, оцінка BP plc), щорічний видобуток 85,6 млн тонн (2014, оцінка BP plc), власне споживання близько 35 млн тонн (2006). Доходи від видобутку вуглеводнів у 2013 р., за даними норвезького уряду, склали близько 67 млрд дол. США.

Країна володіє значними запасами гідроресурсів. Щороку на понад 500 норвезьких ГЕС виробляється 98 % з близько 130 млрд кВт/год. електроенергії (2012), що дозволяє експортувати електроенергію (2008 – 17,3 млрд кВт/год.). Вагомими норвезькими проектами у галузі відновлюваної енергетики є запуск у 2011 р. першої у світі плаваючої вітроелектростанції «Hywind» висотою 65 метрів і потужністю 2,3 МВт та запуск у 2010 р. першої в світі плаваючої припливної ГЕС «Morild».

До найбільш розвинутих галузей промисловості належать: машинобудування, суднобудування, целюлозно-паперова, металообробна, хімічна, деревообробна, рибна промисловість.

Норвезьке машинобудування спеціалізується на виробництві обладнання для освоєння шельфу («Aker Solutions ASA»), суднобудуванні, насамперед – будування риболовних

траулерів, виробництво різноманітного обладнання для суден, зокрема, морської електроніки, рибопромислового обладнання. Норвезькі верфі (понад 60) спеціалізуються на будівництві сучасних суден спеціального призначення. Норвезькі суднобудівні компанії володіють 25 % світового ринку замовлень на будівництво спеціальних допоміжних суден та морських бурових платформ.

Основу целюлозно-паперової промисловості становлять дешева енергія від ГЕС і значні запаси сировини. Норвезькі компанії виробляють різноманітні сорти целюлози, газетний, журнальний і пакувальний папір, картон, облицювальні панелі, паркет і багато іншого. Найбільшими серед них є «Norske Skogindustrier ASA» (найбільший світовий виробник газетного й журнального паперу), «Borregaard», «Peterson AS».

Норвезька хімічна промисловість експортує азотні добрива, вибухові речовини промислового призначення, альгінати, фарби, лаки. Найбільші компанії галузі – «Norsk Hydro», «Dyno Industrier ASA». Норвезько-швейцарський медичний холдинг «Nycomed Group» є лідером у розробці й випуску контрастних речовин для рентгенодіагностики.

У галузі чорної металургії Норвегія спеціалізується в основному на виробництві феросплавів, а в галузі кольорової металургії – на виробництві алюмінію, нікелю, міді й цинку. До основних металургійних компаній належать «Norsk Hydro», куплений у 2011 р. за $2 млрд китайським державним холдингом «China National Bluestar Group Co. Ltd.», концерн «Elkem», «FESIL Group». Норвегія – найбільший в Європі постачальник феросплавів та один з основних постачальників алюмінію. У Норвегії виробляють також цинк, нікель, мідь і високоякісну леговану сталь. Цинк випускають на заводі в Ейтрґеймі, нікель – в Крістіансанні з руди, привезеної з Канади. Великий завод з випуску феросплавів розташований в Саннефіорді.

Визнаними світовими лідерами у своїх галузях є норвезькі компанії: «Kongsberg Maritime» – розробка і виробництво систем динамічного позиціонування суден та бурових платформ; «Øveraasen AS» – світовий лідер з виробництва снігоприбирального обладнання для аеродромів; «Borregaard» – екологічно найбезпечніший переробник деревини і виробник біопалива у світі; «Harding Safety AS» – лідер світового ринку обладнання для порятунку життя на морі та ін.

Ще з часів Середньовіччя Норвегія спеціалізується на рибальстві. Близько 90 % рибної продукції Норвегії експортується (як риба, виловлена в морі, так і вирощена в численних штучних загородах). Норвегія займає друге місце в світі та перше у Європі за експортом риби, яка продається у 140 країнах. Чисельність норвезького риболовецького флоту складає понад 6 тис. суден (2013).

Сільське господарство країни значною мірою задовольняє потреби населення у харчах, хоча лише 3,5 % земельних площ Норвегії придатні для обробітку. Основою норвезького сільського господарства є тваринництво, яке повністю покриває потреби населення країни в м'ясі, молоці і молочних продуктах. Внаслідок кліматичних особливостей виробництво зернових лише на 40 % забезпечує потреби внутрішнього ринку. Незважаючи на складні умови північної країни, в Норвегії вирощується значна частина овочів і фруктів.

Важливою галуззю норвезької економіки є лісництво. Загальна площа лісового фонду складає 12,6 млн га. Приблизно 78 % лісів Норвегії належить сімейним господарствам, 12 % – державі та комунам і 3 % – приватним компаніям. Ліс дає важливу експортну сировину у вигляді деревини, паперу, картону, целюлози, будівельного матеріалу і меблів.

ВВП Норвегії (у поточних цінах), в 1998 р., за даними Євростату, складав 135 млрд євро, у 2000 р. – 185 млрд, у 2005 р. – 248 млрд, у 2010 р. – 323 млрд, у 2011 р. – 358 млрд, у 2012 р. – 397 млрд, у 2013 р. – 393 млрд, у 2014 р. – 376 млрд, у 2015 р. – 348 млрд, у 2016 р. – 335 млрд євро.

Основними зовнішньоторговельними партнерами Норвегії (2012) є Велика Британія (19 % зовнішнього торговельного товарообігу), Німеччина (13 %), Нідерланди (9 %), Швеція (9 %), Франція (5 %), США (5 %). Основними статтями норвезького експорту є нафта і газ, руди і метали, риба і морепродукти. У той же час країна змушена імпортувати транспортні засоби, промислове обладнання, продукцію хімічної та харчової промисловості, метали.

Зовнішньоторговельний оборот Норвегії товарами і послугами, за даними Євростату, складав у 2005 р. – 175,9 млрд євро (експорт – 107,8 млрд, імпорт – 68,1 млрд), у 2006 р. – 199,3 млрд, у 2007 р. – 214,5 млрд, у 2008 р. – 237,4 млрд, у 2009 р. – 186,9 млрд, у 2010 р. – 221,3 млрд, у 2011 р. – 250,1 млрд, у 2012 р. – 270 млрд, у 2013 р. – 266 млрд, у 2014 р. – 258 млрд, у 2015 р. – 243 млрд, у 2016 р. – 226 млрд євро (експорт – 111,6 млрд, імпорт – 114,5 млрд).

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ НОРВЕГІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Контакти між українським та норвезьким народами сягають часів Київської Русі та епохи вікінгів. Так, у давньоскандінавських сагах згадується про чотирьох норвезьких конунгів, які бували на Русі в кінці X – першій половині XI ст. – Олафа Трюґґвасона, Олафа Гаральдссона, Маґнуса Олафссона та Гаральда Сіґурдарсона (Гаральда Суворого).

При дворі великого київського князя Володимира Великого з раннього дитинства виховувався легендарний норвезький король Олаф Трюґґвасон (968–1000). Хреститель Норвегії Олаф Святий перебував при дворі великого київського князя Ярослава Мудрого в часи свого вигнання (1029), а повертаючись, залишив у Києві на виховання свого сина Маґнуса, майбутнього короля Норвегії Маґнуса Доброго (1035–1047).

Проте найвідомішим в історії середньовічних відносин Русі з Норвегією був шлюб Гаральда III Сіґурдарсона (Суворого) та доньки Ярослава Мудрого Єлизавети, у скандінавських сагах названої Еллісів. Гаральд довгий час перебував при дворі князя Ярослава разом із Маґнусом, який доводився йому небожем. Норвезькі саги розповідають, що після того, як Ярослав Мудрий відмовив Гаральдові у руці Єлизавети через нерівність такого шлюбу, він подався на службу до Константинополя, звідки повернувся зі славою непереможного воїна і великими скарбами. Вважається, що давньоскандінавську сагу про Ярославну написав сам Гаральд. У ній кожна строфа завершується таким повтором: «…тільки діва з руською косою мною гордує». 1045 р. вони одружилися, а приблизно через рік Гаральд разом з Єлизаветою та численним військом вирушив до Норвегії. 1047 р. Гаральд Суворий став королем Норвегії.

Першим фундатором і благодійником Успенського собору Києво-Печерської лаври став норвезький ярл Шимон (Sigmundr), який був наставником молодшого сина Ярослава Мудрого Всеволода (великий київський князь у 1078–1093 рр.), а в часи князювання Всеволода у Переяславі (1054–1073) очолював князівську дружину.

У подальші часи взаємини між країнами мали епізодичний характер. Зокрема, відома у Києві вул. Багговутівська названа за прізвищем представників дворянського роду норвезького походження, які проживали тут з середини XIX ст.

На рубежі XIX–XX ст. І. Франко, знайомлячи українського читача зі скандінавською літературою, перекладав окремі поезії Гаральда Суворого, Генріка Ібсена, Арне Ґарборґа. У 1907–1908 рр. Б. Грінченко та М. Загірня переклали українською основні драматичні твори Г. Ібсена.

Норвезький письменник, нобелевський лауреат та автор тексту гімну Норвегії Б'єрнстьєрне Б'єрнсен листувався з І. Франком. 1906 р. він у журналі «Le Courrier Europeen» опублікував статтю «Русини», в якій став на захист права українців: «Ще досі існує в Європі народ, який налічує понад тридцять мільйонів людей, якому, однак, під приводом державної необхідності відбирають мову та національність, його гноблять та зневажають усілякими іншими способами… Чи Росія стане могутнішою тим, що поневолює і визискує цілий народ?». Значний резонанс мала стаття Б. Б'єрнсена «Поляки-гнобителі», опублікована у 1907 р. в «Ukrainishe Rundschau», «Die Zeit» та «Le Courrier Europeen», у якій він критикував австрійську владу за національну політику щодо українців.

Після початку Першої світової війни член Союзу визволення України Остап Назарук у 1914 р. прибув до Норвегії з метою інформування громадськості й політиків країни про становище та політичні наміри українців. Він двічі зустрічався з президентом Стортінґу Й. Ловландом та міністром закордонних справ Н. Ігленом.

У січні 1923 р. видатний норвезький вчений та дипломат Фрітьоф Нансен приїздив до Харкова, щоб погодити з урядом УРСР план боротьби з наслідками голоду 1921 р. і надати допомогу республіці у важкий час. Авторитет ученого допоміг йому зібрати величезні кошти на закупівлю продовольства для голодуючих. До цього фонду Ф. Нансен вклав і велику частину Нобелівської премії, яку йому присудили в 1922 р. Місія Нансена заснувала декілька дитячих будинків для безпритульних дітей, зокрема в Харкові, які називалися однаково: «Дитячий будинок ім. Нансена».

Восени 1918 р. послом Української Держави у Швеції та Норвегії було призначено генерала Бориса Баженова. 19.02.1919 р. наказом Директорії УНР послом до Швеції і Норвегії був призначений Костянтин Лоський. У цей період Норвегія дивилась на події в Україні через призму позиції Англії, але контакти з українськими дипломатами підтримувала й українські паспорти визнавала.

Одним із перших творів української літератури, перекладених на норвезьку мову, стала українська народна казка «Рукавичка», перекладена А. Прейсеном і надрукована у 1956 р. (витримала шість перевидань). 1964 р. ліва щоденна газета «Arbeiderbladet» надрукувала блискуче перекладений Мартіном Нагом норвезькою мовою «Заповіт» Т. Шевченка.

УКРАЇНСЬКО-НОРВЕЗЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Норвегія визнала незалежність України 24.12.1991 р. Дипломатичні відносини між державами встановлені 05.02.1992 р. Посольство Королівства Норвегія в Україні розпочало роботу ще 1992 р., а Посольство України в Норвегії – у жовтні 2004 р. Першим послом України у Норвегії (за сумісництвом) у червні 1992 р. був призначений Костянтин Масик. Першим послом Норвегії в Україні у 1992 р. став Ойвінд Нордслеттен.

Діалог на найвищому рівні має переважно епізодичний характер і відбувається на різноманітних міжнародних форумах. У листопаді 2012 р. Осло вперше з офіційним візитом відвідав прем'єр-міністр України М. Азаров, а 18.11.2014 р. Україну вперше з офіційним візитом відвідала голова уряду Норвегії Ерна Солберг.

Важливе місце у двосторонніх взаєминах посідає міжпарламентська співпраця. Голо-

ви Стортінґу двічі відвідали Україну: у травні 1999 р. – К. Ґрьондаль, у лютому 2009 р. – Т. Яґланд. У 2003 р. Норвегію з офіційним візитом відвідав голова Верховної Ради України В. Литвин, а 2014 р. пройшов візит голови Верховної Ради України О. Турчинова з метою участі в Європейській конференції глав парламентів країн – членів Ради Європи.

Двосторонні відносини між Україною та Норвегією регулюються 33 чинними міжнародними договорами (станом на 2015 р.).

Між країнами активно розвивається торговельно-економічна співпраця. У 2015 р. в Україні діяло 69 підприємств з норвезьким капіталом. Станом на 01.10.2016 р. Норвегія інвестувала в економіку України 14,6 млн дол. США. Найвідомішою норвезькою інвестицією в Україну є входження у 1998 р. концерну «Telenor» до складу акціонерів компанії «Київстар GSM» (на 2002 р. «Telenor» консолідував 61,9 % акцій, проте у 2009 р. під тиском російської «Альфа-ґруп» скоротив свою частку до 35,42 %).

Іншим прикладом успішних норвезьких інвестицій в Україну є купівля компанією «Elopak» у 1996 р. заводу в м. Фастів Київської обл. («Елопак-Фастів») та його модернізація (упаковка для рідких харчових продуктів). У 2007 р. компанія «EDB ErgoGroup» придбала 60,1 % акцій українських ТОВ «Інфопульс» та ТОВ «Міратех», що спеціалізуються на розробці програмного забезпечення. Протягом 2005–2009 рр. Херсонський суднобудівний завод збудував на замовлення норвезької компанії «Myklebust Prosjekt AS» серію із семи суден, а Керченський суднобудівний завод «Затока» у 2007–2008 рр. на замовлення норвезького суднобудівного холдингу «Ulstein Group» – судно для обслуговування нафтових платформ.

З 2008 р. в Осло діє Норвезько-українська торгово-промислова палата, до якої належать 33 суб'єкти підприємницької діяльності. Суттєвим поштовхом для подальшого розвитку двосторонніх зв'язків стало підписання 24.06.2010 р. Угоди про зону вільної торгівлі між Україною та ЄАВТ, що почала діяти з 01.06.2012 р., зокрема і в Норвегії.

Потужним міжнародним проектом за спільної участі України та Норвегії є проект «Морський старт» (з 1995). У міжнародному консорціумі «Sea Launch» для його реалізації з української сторони задіяні ДКБ «Південне» ім. М. К. Янгеля (5 %) та ДП «ВО «Південний машинобудівний завод» ім. Макарова» (10 %), з норвезької – компанія «Aker-Solution» (20 %).

За даними Держстату України, обсяги двосторонньої торгівлі товарами та послугами у 2002 р. склали 89,9 млн дол. США (експорт – 26,7 млн, імпорт – 63,2 млн), у 2005 р. – 195 млн, у 2010 р. – 397 млн, у 2011 р. – 376 млн, у 2012 р. – 487 млн, у 2013 р. – 454 млн, у 2014 р. – 637 млн, у 2015 р. – 819 млн, у 2016 р. – 218 млн (експорт – 36 млн, імпорт – 182 млн).

За підсумками 2014 р., 26,2 % експорту товарів з України до Норвегії складала продукція харчової промисловості, 11,4 % – прилади та апарати оптичні, 10 % – судна, 9 % – чорні метали. Натомість у структурі імпорту товарів з Норвегії до України 51,2 % складали мінеральні палива, нафта і нафтопродукти, 35,4 % – риба і ракоподібні, 3,9 % – чорні метали.

Україна є важливим експортним ринком для норвезької риби. У 2014 р. Україна імпортувала з Норвегії майже 63 тис. тонн риби і морепродуктів (2013 – 100 тис. тонн). У 2014 р. в Києві за участі прем'єр-міністра Норвегії Е. Солберґ було відкрито перший в Україні фірмовий норвезький магазин морепродуктів «Egersund Seafood».

Продуктивним є співробітництво між Норвезьким інститутом води та Інститутом гідробіології НАН України, Національним університетом водного господарства та природокористування у м. Рівне з імплементації в Україні Протоколу про воду та здоров'я до

Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер. З 2001 р. Проекти з енергоефективності в Україні (Херсон, Львів, Дніпропетровськ) впроваджує норвезька компанія «Reintertsen AS».

Між країнами реалізується ряд проектів співпраці у гуманітарній сфері. Прикладами є наукові зв'язки між Києво-Могилянською академією та Норвезьким інститутом міжнародних відносин; започаткована у 2009 р. програма міжнародного співробітництва КНУ імені Тараса Шевченка з Вищою школою бізнесу Університету Нурлана (м. Буде). З 2012 р. в КНУ реалізується проект «Україна–Норвегія» з професійної перепідготовки військовослужбовців, активного пристосування до життя і діяльності в суспільстві з ринковою системою відносин після звільнення з лав ЗСУ та інших силових структур.

У 1997 р. було започатковано програму співробітництва між Норвезькою балетною школою та Донецьким академічним оперним театром імені А. Солов'яненка, разом із Училищем хореографічного мистецтва «Київська муніципальна українська академія танцю». У листопаді 2010 р. в Осло пройшли українсько-норвезькі літературні дні, також було започатковано українську колекцію сучасної літератури у Дайхманській бібліотеці м. Осло – центральній громадській бібліотеці Норвегії.

Низка гуманітарних об'єднань тісно співпрацює з Україною у питаннях надання гуманітарної допомоги, зокрема: «Barn fra Ukraina», «Tro Håp og Kjærlighet Stiftelsen», Організація Червоного Хреста, а також низка шкіл та релігійних громад. Місія «Відкрите серце» з м. Драммен здійснює підтримку пунктів харчування в Україні, де щодня годують до 3,8 тис. українських дітей. Місія також утримує 15 реабілітаційних центрів для колишніх наркоманів і алкоголіків, два притулки для дітей з неблагополучних сімей у Києві та в Криму, притулок для бездомних дітей на 250 місць тощо.

Українці Норвегії об'єднані в декілька організацій, першою серед яких було створене на початку 1950-х рр. колишнім учасником УПА й провідним діячем української діаспори в Норвегії, відомим в м. Осло лікарем Миколою Радейком (1920–2005) Українське товариство в Норвегії. Сьогодні найпотужнішими серед українських організацій є зареєстрована 2004 р. в Осло Українська громада та заснована 2009 р. у м. Берґен Українська спілка Західної Норвегії. Силами «Громади» заснована недільна школа для дітей з вивчення української мови та культури. При Українській спілці діє Культурний центр для дітей та юнацтва, де пропонуються курси з вивчення української мови, історії, традицій та мистецтва.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Норвегії протягом 1979–2015 рр. були віднесені: Урнеська ставкірка (XII–XIII ст.); старий портовий квартал Брюґґен XIV–XVI ст. та стара верф Берґена; шахтарське місто XVII ст. Рерус; наскельні малюнки – петрогліфи 4200 – 500 рр. до н. е. в Альті; Веґаейн – архіпелаг Веґа; норвезька частина геодезичної дуги Струве (4 пункти), у т. ч. найпівнічніший пункт «Фугленес» біля м. Гаммерфест; фіорди Західної Норвегії – Ґейранґер-фіорд і Нер'єй-фіорд; об'єкти промислової спадщини в Рюкані.

Всього у Норвегії в період з X ст. по 1349 р. від початку християнізації Скандінавії і до «Чорної Смерті» – пандемії бубонної чуми – було збудовано понад 1500 дерев'яних ставкірок (до сьогоднішнього дня збереглося 28).

Також до видатних пам'яток Норвегії відносяться: фортеця Акерсгус в Осло (XIV–XVII ст.); Гоконс Голл (XIII ст.) в Берґені; кафедральний собор Нідарос у Тронгеймі (XI–XII ст.); Музей кораблів вікінгів, де зберігаються три підня-

ті із дна моря драккари, побудовані в IX ст.; національний туристичний маршрут Гейрангер – Тролльстіґен; Люсе-фіорд із скельними утвореннями К'єраг і Прекестулен; льодовик Бріксдалсбре; водоспад Верінґсфоссен у Мобедалені; національний парк Йостедалсбреен з найбільшим материковим європейським льодовиком; національні парки Йотунґеймен, Рейса, Евре Дівідал та ін.

У 2008 р. в горах острова Шпіцберґен відкрилося «Сховище Судного Дня», здатне пережити ядерну війну, глобальне потепління та землетруси. Тут зберігається колекція насіння більшості видів рослин Землі, що дасть можливість завжди відновити ті види зернових рослин, які у разі катастроф можуть повністю зникнути з біосфери Землі.

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 2001–2011 рр. включила: Архів лепрозорію в м. Берґен; рукопис п'єси Генріка Ібсена «Ляльковий дім»; щоденники експедиції до Південного полюса Руаля Амундсена (1910–1912); Архіви Тура Геєрдала.

Електронні джерела:

Сайт Стортінґу: www.stortinget.no

Сайт королівської сім'ї Норвегії: www.kongehuset.no

Сайт уряду Норвегії: https://www.regjeringen.no

Сайт Статистика Норвегії: http://www.ssb.no

Посольство Королівства Норвегія в Україні: 01901, м. Київ, вул. Стрілецька, 15, www.norway.com.ua

Посольство України в Королівстві Норвегія: Arbins gate 4, 0253 Oslo, Norway, http://www.mfa.gov.ua/norway

Література:

Історія Норвегії / *К. Гелле* [та ін.]. – Л., 2001. – 335 с.

Кузнецов А. Е. История Норвегии. – М., 2006. – 535 с.

Гуревич А. Я., Кан А. С. История Норвегии. – М., 1980. – 712 с.

Tuchtenhagen R. Kleine Geschichte Norwegens. – München, 2009. – 217 s.

Назарян О. А. Національно-культурне відродження Норвегії (1885–1905 рр.): дис. ... канд. іст. наук. – Донецьк, 2000. – 190 с.

Ристе У. История внешней политики Норвегии. – М., 2003. – 410 с.

Рогинский С. В. История развития нефтяной промышленности Норвегии, 1962–2000 гг.: дис. ... канд. ист. наук. – М., 2001. – 202 с.

Андреев Ю. В. Экономика Норвегии. – М., 1977. – 159 с.

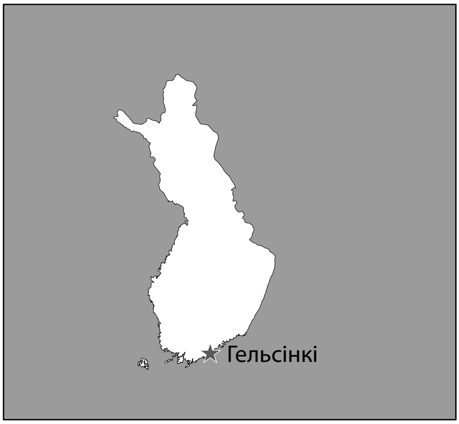
Атаман В. В. Особенности экономического развития современной Норвегии: дис. ... канд. экон. наук. – М., 2004. – 184 с.

Воронов К. В. Евроинтеграция Норвегии: особый курс малой страны. – М., 2008. – 400 с.

Цвєтков О. Г., Сабор І. В. Королівство Норвегія в сучасних міжнародних відносинах та у співпраці з Україною // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2009. – Вип. 15. – С. 116–125.

Р. А. Кривонос

ФІНЛЯНДІЯ

Сучасна назва держави: Фінляндія (*фін*. Suomi, *швед*. Finland), офіційно Фінляндська Республіка (*фін*. Suomen tasavalta, *швед*. Republiken Finland).

Перші згадки про народ/країну у писемних джерелах. Найдавніша письмова згадка про народ фінів (phinoi) зустрічається у «Книзі про океан» давньогрецького географа і мандрівника з Массалії Піфея (відома з посилань на неї Страбона, Плінія Старшого, Полібія). Вона містить опис його подорожі до берегів Балтики близько 325 р. до н. е. У трактаті «Німеччина» (98 р. н. е.) давньоримського історика Корнелія Таціта також згадуються фіни (fenni): «У феннів ...немає ані оборонної зброї, ані коней, ані постійного даху над головою; їх їжа – трава, одяг – шкіри, ложе – земля; всі свої надії вони покладають на стріли...»

Фінська назва країни – Suomi у писемних джерелах вперше фіксується в Новгородському першому літописі Старшого ізводу в формі «Сумь». У другій частині Синодального списку літопису, переписаній близько 1330 р., говориться: «В лето 6748 [1240]. Придоша Свеи в силе велице, и Мурмане, и Сумь, и Емь в кораблихъ множьство много зело...»

Вперше назва Фінляндія згадується у рунічному написі, зробленому в першій половині XI ст. на камені в Седербю-Карлс на території сучасної шведської комуни Норртельє. Напис говорив: «Б'єрн і Інґіфрід встановили камінь по Отрюґґу, своєму сину. Він був убитий в Фінланді [finlonti]». На о. Ґотланд зберігся камінь з рунічним написом XII ст.: «Спадкоємці Сіґґрюґґа веліли зробити камінь по Аудвальду, своєму братові, [який] помер у Фінланді [finlandi]». У письмових джерелах топонім Фіннланд (Finnland) вперше згадується у зводі скандінавських саг «Коло земне», написаному близько 1230 р. ісландським скальдом Сноррі Стурлусоном. Зокрема, у «Сазі про Олафа Святого» наводяться слова лагмана Торґнюра, сказані на тінзі в м. Уппсала 1018 р.: «Інша вдача тепер у конунґів свеїв, ніж була раніше. Торґнюр, мій дід по батькові, пам'ятав Ейріка, конунґа Уппсали, сина Емунда, і ...він щоліта здійснював похід зі своєї країни і ходив у різні країни, і підкорив Фіннланд…» Згідно з розрахунками Б. Нермана, початок підкорення Фінляндії відноситься до початку правління Ейріка, тобто до 850-х – 860-х рр.

Створення держави. Першим фінським державним утворенням стало створене

в 1556 р. у складі Королівства Швеція Герцогство Фінляндське.

Незалежність: від Росії проголошена 06.12.1917 р.

Історичні назви держави: Герцогство Фінляндське (з 1581 – Велике Герцогство Фінляндське) (1556–1809, з перервами) у складі Королівства Швеція; Велике князівство Фінляндське (1809–1917) у складі Російської імперії; Фінляндія (1917–1918); Фінська Робітнича Соціалістична Республіка (1918); Королівство Фінляндія (1918–1919); Фінляндська Республіка (з 1919).

Площа: 338,4 тис. км^2, що складає 56 % території України. Унікальною особливістю Фінляндії є наявність на її території понад 187 тис. озер.

Населення: 5 млн 503 тис. осіб (на 01.03.2017, Статистика Фінляндії).

Очікувана тривалість життя при народженні: 81,6 р. (для чоловіків – 78,7, для жінок – 84,4) (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: фіни – 89,3 %, шведи – 5,3 %, росіяни – 1,2 % (2013, Статистика Фінляндії, за рідною мовою).

Чисельність українців: за даними Статистики Фінляндії, станом на 31.12.2016 р., у країні проживав 3761 громадянин України (на 31.12.2000 – 961 громадянин України). На 31.12.2010 р. громадянство Фінляндії отримали 958 осіб, які були народжені в Україні, впродовж 2011–2015 рр. громадянство Фінляндії отримали ще 686 українців. Загалом близько 1 тис. українців Фінляндії підтримують зв'язок з Посольством України в Гельсінкі та українськими національно-культурними товариствами.

Столиця: Гельсінкі – 635 тис. осіб. **Найбільші міста:** Еспоо (місто-супутник Гельсінкі) – 274 тис. осіб; Тампере – 228 тис. осіб; Вантаа (місто-супутник Гельсінкі) – 219 тис. осіб; Оулу – 200 тис. осіб; Турку – 187 тис. осіб (на 31.12.2016, Статистика Фінляндії).

Державна мова: фінська і шведська з 1922 р. У Великому князівстві Фінляндському з 1863 р. фінська мова стала офіційною нарівні зі шведською, з 1892 р. – державною нарівні зі шведською.

У 1992 р. набрав чинності закон «Про саамську мову» 1991 р., що надав їй офіційного статусу в межах Саамського регіону (муніципалітети Інарі, Утсйокі, Енонтекіє та Соданкюля, провінції Лапландії). Саамською мовою розмовляє 0,035 % фінляндського населення, або 1,9 тис. чол. (2016, Статистика Фінляндії).

Релігійний склад населення: до Євангельсько-Лютеранської церкви Фінляндії належить 75,3 % населення (1980 – 90,3 %); до Фінляндської православної церкви – 1,1 %; не мають зв'язку з жодною зареєстрованою релігійною громадою – 22,1 % (на 31.12.2013, Статистика Фінляндії). Церква Фінляндії та Фінляндська православна церква мають статус національних церков, однак юридично не є державними.

Державний устрій: республіка. **Глава держави:** президент. **Глава уряду**: прем'єр-міністр.

Вищий законодавчий орган: Едускунта, вперше зібралася в 1809 р., функціонує в сучасній формі як однопалатний парламент з 1907 р. У 1809–1917 рр. в офіційних документах Російської імперії називався Сейм.

Діюча Конституція прийнята 11.06.1999 р., набула чинності з 01.03.2000 р. Першою конституцією Фінляндії фактично були: Закон про форму правління Швеції 1772 р. та Закон про союз і захист 1789 р., що продовжили діяти у Великому князівстві Фінляндському після його приєднання до Російської імперії (1809), аж до проголошення незалежності Фінляндії. Перша конституція незалежної Фінляндії складалась із чотирьох основних законів: Форма правління Фінляндії (17.07.1919), Парламентський статут (1928), Закон про право Едускунти контролювати законність діяльності Державної ради, Канцлера юстиції та юридичного уповноваженого Едускунти при виконанні ними

службових обов'язків (1922) та Закон про Державний суд (1922).

Статус у відносинах з ЄС: член ЄС з 01.01.1995 р.; член Єврозони з 01.01.1999 р.; член Шенґенської зони з 25.03.2001 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: член ООН (з 1955); член Північної Ради (з 1956); член ОЕСР (з 1969); співзасновник ОБСЄ (1973); член Ради Європи (з 1989); співзасновник Ради держав Балтійського моря (1992); співзасновник СОТ (1995).

Розмір ВВП на душу населення у 2016 р. (в поточних цінах), за даними Євростату, склав 39200 євро (7 місце у EU-28); за даними МВФ – 43169 дол. США (15 місце в світі); за даними Світового банку – 43090 дол. США (14 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Найдавнішим з відомих на сьогодні слідів людської культури у Фінляндії та всій Північній Європі вважаються артефакти перебування неандертальців у Вовчій печері неподалік м. Крістінанкаупункі в Естерботтені, знайдені в 1996 р., яким, за даними археологів, понад 40 тис. років.

Перша хвиля фінськомовних переселенців, які належать до уральської мовної сім'ї, перетнула Фінську затоку з півдня близько 2500–2000 рр. до н. е.

За античних часів населення Фінляндії не перевищувало кілька десятків тисяч мешканців, які переважно рибалили, полювали й скотарювали. Від V до IX ст. н. е. чисельність населення і поселень на території сучасної Фінляндії помітно збільшилась. Поширення скотарства та землеробства привело до розшарування суспільства й появи класу регіональних вождів, що конкурували між собою за владу. У найродючіших південно-західних прибережних районах урядували окремі роди, які у VIII–IX ст. об'єднувалися в оборонні союзи.

На IX ст. на території сучасної Фінляндії сформувалось три угро-фінських племені: фіни (на південному заході), тавастландці, або гямяляйсет (у центрі), й карели (на сході). Саами були відтіснені на північ. Фінська історія епохи вікінґів до входження Фінляндії до складу Швеції знайшла своє яскраве художнє відображення в національному епосі «Калевала».

У IX ст. розпочались походи вікінґів на територію Фінляндії та проповідницька діяльність християнської церкви. Однак про організовану християнську місіонерську діяльність на території країни можна говорити лише з XII ст.: вона була тісно пов'язана з колонізацією Фінляндії шведами.

Колонізація Фінляндії розпочалася в XII ст., коли шведський король Ерік Святий, взявши з собою уппсальського єпископа Генріка, близько 1155 р. здійснив Перший хрестовий похід до язичницької Фінляндії. У результаті шведами була завойована південно-західна Фінляндія і здійснене хрещення фінів.

У 1239 р. шведський ярл Бірґер Маґнуссон вирушив з каральною експедицією до західної частини внутрішньої Фінляндії – Тавастланду, мешканці якого уклали союз із православним Новгородом та спалили католицьку церкву, – відбувся Другий хрестовий похід, у результаті якого були підкорені центральні райони Фінляндії. Ярл Бірґер заснував замок Тавастґюс, що став важливим адміністративним центром шведської корони.

Під час Третього хрестового походу 1293 р. на чолі зі шведським воєначальником Тюрґілем Кнугссоном Швеція розширила свою військову присутність на схід, аж до Карелії та Карельського перешийка. На Карельському перешийку завойовники навернули в католицтво місцеве православне населення і спорудили в 1293 р. Виборзьку фортецю, що аж до XVIII ст. стала найважливішим прикордонним бастіоном Швеції на сході.

Уже на початку XIV ст. складається централізована Шведська держава, до складу якої

входить і південно-східна Фінляндія. Саме тоді розпочалася активна міграція шведських селян на узбережжя фінської Естерботнії.

У 1323 р. було підписано Нетеборзький мир, що визначив політичний кордон між Швецією та Новгородською республікою, а водночас – і межу шведських володінь у Фінляндії, але лише у південній частині Карелії.

Протягом майже усього Середньовіччя шведська монархія функціонувала як політичний союз відносно самостійних феодальних маєтків (ленів). Більшість родинних кланів Фінляндії, які сягнули високого соціального становища, були шведсько- і німецькомовними з поступовим поповненням їх лав фінськомовними багатими землевласниками південно-західної Фінляндії. У середньовічній Фінляндії через нестачу орних земель та робочих рук кріпацтво фактично не утвердилось, селяни здебільшого платили лише податки.

Не пізніше XIV ст. східна частина Королівства Швеція стала називатися Остерландією, тобто «країною на Сході». Єпископство в Або грало настільки значиму роль у суспільному житті, що східну частину королівства стали іменувати Фінляндією, за назвою південно-західної берегової області, де знаходилося місто Або. Починаючи з 1362 р., представникам фінських станів було дозволено брати участь у виборах короля Швеції.

Об'єднання Данії, Швеції та Норвегії у 1397 р. (Кальмарська унія) в єдину монархію та постійні шведсько-данські конфлікти надали вищим колам Фінляндії більшу свободу дій та можливість відвоювати політичні привілеї. Поступово Фінляндія з периферії перетворилася на одну з основних частин Королівства Швеція. Після фактичного скасування унії в 1521 р. правителем Швеції Ґуставом Вазою позиції Фінляндії, неподатні роди якої надали Вазі у боротьбі з данцями одностайну підтримку, лише зміцнились.

Після ряду російсько-шведських війн другої половини XVI ст., обумовлених зіткненням територіальних претензій у Карелії, сторони у 1595 р. врешті уклали мир у Тейсінє, подовживши міждержавний кордон аж до Льодовитого океану. При цьому північнофінляндська Лапландія відходила Швеції, а регіон Ладозького озера та Інґерманландія – Московській державі.

При Ґуставі Вазі розпочалася колонізація незаселених північних земель Фінляндії, зокрема у Саволаксі, що у 1542 р. були проголошені королівською власністю. Податки з цих земель платились у королівську скарбницю.

У 20–30 роки XVI ст. в Фінляндії починає поширюватися вплив лютеранства. Одними з перших лютеран Фінляндії вважаються ректори кафедральної школи в Або Петер Сярґілаґті і Мікаель Аґрікола. Останній завдяки публікації першої книги фінською мовою – абетки «Abckiria» (1543) і перекладу Нового Заповіту (1548) заклав фундамент писемної фінської мови. Найвідчутнішими наслідками Реформації стали ліквідація монастирів, обернення священиків на слуг короля, а також конфіскація більшої частини церковного срібла. У 1593 р. Аугсбурзьке віровизнання – «стовп» лютеранської віри – було проголошене офіційним вченням шведської Церкви.

Прагнучи створити новий торговий центр у Фінській затоці, Ґустав Ваза у 1550 р. заснував на північному узбережжі затоки в парохії Гельсінґе портове місто Гельсінґфорс (Гельсінкі). Бажаючи уникнути суперництва синів за шведський престол, Ваза створив на території королівства декілька герцогств, зокрема – й у Фінляндії, призначивши свого другого сина Югана герцогом Фінляндії (1556). Юган здобув значну адміністративну автономію у своєму герцогстві й запровадив власний двір в Абоському замку.

Ставши шведським королем за підтримки знаті, Юган III (1568–1592) у 1569 р. зробив дворянство спадковим, зокрема – й у Герцогстві

Фінляндському. В 1581 р., підбадьорений військовими успіхами проти Московської держави, Юган III підвищив формальний статус Фінляндії, запровадивши титул великого князя Фінляндії. За його наказом виготовили гербовий щит Великого Князівства Фінляндського, який дотепер є офіційним гербом Фінляндії.

Після смерті Югана спалахнула запекла боротьба за шведську корону між сином Югана, королем Польщі (з 1587), католиком Сіґізмундом та третім сином Ґустава Вази герцогом Карлом. Фінляндія стала центральним полем битви за престол у 1596–1599 рр. При цьому дворянство Фінляндії переважно зберігало лояльність Сіґізмунду, а фінське селянство масово стало на бік Карла. У результаті жорстокої боротьби, що одержала в історіографії назву «паличної війни», загинуло близько 1 % населення Фінляндії. Переможцем, врешті-решт, став герцог Карл, а 40 вірних Сіґізмунду представників фінської еліти після взяття Абоського замку 1599 р. було засуджено до смертної кари.

Герцог 1604 р. був обраний королем Швеції під іменем Карла IX. За його правління усі рештки фінської автономності та релігійного інакодумства було знищено.

Столбовський мир 1617 р. відтіснив ослаблену після Смути Росію від Балтики: увесь регіон навколо Ладоги, а також Інґерманландія, стали провінціями Швеції. Завдяки тому, що Фінляндія була інтегрованою частиною Швеції, вона аж до від'єднання від королівства 1809 р. зберігала офіційний ранг та статус, вищий, ніж мали інші провінції. Численні війни, що їх Швеція вела у XVII ст., підштовхували королівську владу до масової роздачі земель у феодальне володіння дворянству в якості винагороди. У результаті в середині XVII ст. 2/3 усіх земель Фінляндії зосередилось у руках дворянства.

Щоб поліпшити адміністративний контроль за східною частиною королівства, 1623 р. у Фінляндії було запроваджено посаду генерал-губернатора з дуже широкими, майже самовладними, повноваженнями. Під час двох успішних каденцій генерал-губернаторства Пера Браге (1637–1641, 1648–1654), що увійшли в історію як «епоха графа», у 1638 р. в усіх великих містах Фінляндії та Інґерманландії з'явилися поштові відділення, а в 1640 р. було засновано Абоську академію, що відіграла головну роль у системі освіти Фінляндії. Щоб посилити контроль за внутрішньою торгівлею, П. Браге було засновано ряд нових міст у внутрішніх областях Фінляндії і вздовж узбережжя Естерботнії. Майже всі вони згодом стали важливими населеними центрами.

Водночас тривав і розвиток фінської писемної мови. 1642 р. з'явився перший повний переклад Біблії фінською мовою.

Інтенсивна урбанізація у Голландії та південній Англії, що призвела до масового вирубування лісів і нестачі дров та будівельних матеріалів, надала Фінляндії вирішальну перевагу на ринках експорту лісоматеріалів аж до другої половини XIX ст. Найважливішими статтями експорту з Фінляндії (понад 2/3 його сукупної вартості) стали смола й дьоготь, що було зумовлене швидким розвитком судноплавства в Європі та світі.

Король Карл XI (1655–1697) після одержання у 1680 р. самовладних повноважень здійснив дві великі реформи: істотно зменшив ленні наділи знаті й запровадив нову систему рекрутських «військових поселень», що зберігалася в Фінляндії аж до її входження до складу Російської імперії. Основним юридичним інструментом впровадження єдиної лютеранської культури став церковний закон 1682 р., чинний у Фінляндії до 1869 р.

У 1696–1697 рр. Фінляндію вразило страшне лихо: через голод, викликаний лютими морозами, та поширення епідемій померло майже 150 тис. (близько 30 %) тодішнього населення Фінляндії.

У ході Великої Північної війни (1700–1721), у якій Швеція воювала проти всіх своїх чотирьох безпосередніх сусідів – Росії, Данії, Саксонії й Польщі, Росія у 1703 р. захопила Інґерманландію, а після поразки шведської армії Карла XII під Полтавою у 1709 р. навесні 1710 р. розпочала завоювання Фінляндії, що, завершилося у 1714 р. Російська армія, примушуючи Карла XII до укладення миру, залишалася в Фінляндії до 1721 р.

За Ніштадтським миром, 1721 р. Фінляндія фактично була поділена навпіл «кордоном Петра Великого», оскільки до Росії відійшли Інґерманландія та Карелія з містом Виборґ. При цьому фінськомовному населенню Виборзької губернії було дозволено зберегти лютеранську віру, уникнути кріпацтва й дотримуватися шведських законів.

Прагнучи реваншу та відновлення зовнішньої могутності Швеції, войовнича дворянська партія «капелюхів», що прийшла до влади в 1738 р., розв'язала проти Росії війну, відому як «війна капелюхів» (1741–1743). Однак у ході бойових дій Росія розбила шведів та окупувала Фінляндію. За умовами мирного договору 1743 р. в Або, кордон з Росією пересунувся ще далі на захід.

Російська окупація продемонструвала деякі переваги російської зверхності, наприклад – запровадження свободи торгівлі, а пропагандистська обіцянка російської цариці Єлизавети надати Фінляндії державну незалежність викликала небачені інтриги й розколи у шведсько-фінському політикумі.

Після цієї принизливої поразки Швеція розпочала в 1748 р. будівництво у Південній Фінляндії величезної морської фортеці Свеаборґ на островах біля Гельсінґфорсу та фортеці Свартгольм поблизу м. Ловійса. Фортеці будувалися для стримування ймовірного російського наступу до підходу підкріплення зі Швеції. Це ще більше посилило напруження у відносинах із Росією.

Після відміни у 1765 р. торгових обмежень для Естерботнії, ключового виробника смоли в країні, місцеві купці швидко налагодили прямі відносини з британськими і голландськими покупцями. Після відміни у Швеції в 1739 р. заборони на використання голландського типу пилки з тонким лезом у Фінляндії суттєво зросла кількість лісопилок, а Виборґ став і для шведської, і для російської частин Фінляндії ключовим пунктом вивозу лісопродукції на світовий ринок. Заохочення податковими пільгами освоєння нових земель привело до збільшення у Фінляндії протягом 1750–1800 рр. с/г угідь з 35 до 80 тис. Населення за цей період виросло з 427 до 833 тис. У 1771 р. професором Генріком Портаном було засновано першу фінську газету «Абоські відомості».

У 1772 р. король Ґустав III за сприяння фінського дворянина Якоба Спренгпортена здійснив державний переворот та відновив самовладдя. Розпочата королем чергова війна проти Росії (1788–1790) ледве не привела Швецію до катастрофи, але перемога шведського флоту над російським на рейді міста-фортеці Рочінсальм, допомогла Ґуставу III гідно закінчити війну й залишити незмінними кордони країни. Проте війна виявила брак лояльності офіцерського, передусім фінського, складу армії: 112 офіцерів підписали у фінському селі Аньяла заяву про незаконність затіяної королем війни. Одного з лідерів фінської військової опозиції полковника Йогана Генріка Гестеску було страчено за вироком суду.

У часи наполеонівських війн, за умовами Тільзітського миру з Росією, укладеного 1807 р., Франція визнала свободу дій Росії щодо захоплення Фінляндії, але Росія приєднувалася до торгової блокади Великобританії та мала змусити Данію і Швецію також приєднатися до блокади. Оскільки шведський король Ґустав IV Адольф уперто відмовлявся приєднатися до блокади, то Росія в лютому 1808 р. роз-

почала наступ у Південно-Східній Фінляндії. За один місяць російська армія зайняла Південно-Східну Фінляндію. Восени 1808 р. росіяни змусили шведсько-фінські війська остаточно відступити по інший бік Ботнічної затоки. Після того як російські війська дійшли до шведського Нордланда, Стокгольм уклав мир з Росією. За умовами мирного договору 17.09.1809 р., укладеного у м. Фредріксгавні, Швеція поступалася Фінляндією, що становила третину всієї території і чверть населення королівства.

Наприкінці осені 1808 р. до Санкт-Петербурга прибула фінська депутація, яка просила скликати у Фінляндії Сейм, аби проголосити російського царя новим регентом Фінляндії, а цар, зі свого боку, мав би запевнити країну в своїх добрих намірах. Олександр I дозволив скликати Сейм і призначив генерал-губернатора Фінляндії. 29.03.1809 р. цар відкрив у Борґо Сейм і в своїй історичній промові пообіцяв зберегти попередню конституцію.

Олександром I було гарантовано збереження у Фінляндії лютеранської віри, шведської судової системи та особливих привілеїв станів. Без згоди Сейму імператор не міг вводити або скасовувати закони і податки. Зібрані у Фінляндії податки не йшли у загальноросійську скарбницю. Як жест доброї волі, Олександр I у 1812 р. виділив з імперії територію так званої «Старої Фінляндії» з містом Виборґ, відняту у Швеції в 1721 р., та приєднав її до ВКФ.

Фінляндія визнавалась окремою адміністративною одиницею у статусі великого князівства та отримала власну Урядову раду (з 1816 – Імператорський Сенат Фінляндії), діяльність якої в 1812 р. перенесли з Або (Турку) до нової столиці – Гельсінкі. Там, за вказівкою Олександра I, було розпочато монументальне будівництво за взірцем Санкт-Петербурга. У 1812 р. було відкрито Банк Фінляндії.

Після відділення від Швеції стрімко формується фінська національна самосвідомість, набирає обертів фінський національний рух – фіноманія. На чолі руху стояли професор Йоган Вільгельм Снелльман, лінгвіст Еліас Леннрот, поет Йоган Людвіг Рунеберґ та ін. У 1835 р. Е. Леннрот видає у вигляді зібрання пісень карело-фінський епос «Калевала», що зайняв видатне місце в світовій літературі. 1846 р. на хвилі національно-визвольного руху в Європі Й. Рунеберґом були написані слова національного гімну Фінляндії «Наш край».

В Кримську війну 1853–1856 рр. бомбардувань британської ескадри зазнали прибережні фінляндські міста: Суоменлінна (фортеця Свеаборґ), Ганко, Котка й особливо – фортеця Бомарзунд (Аландські острови).

Побоюючись сепаратизму та поширення ностальгійних прагнень знову приєднатися до Швеції, російська влада після 1809 р. вдруге скликала Сейм аж 1863 р. Сейм, за згодою Олександра II, розширив автономію Фінляндії, забезпечив законодавчі умови для формування політичних партій. Загалом протягом 1863–1906 рр. фінський становий Сейм ухвалив близько 400 законів.

З кінця 80-х рр. XIX ст. до 1918 р. представників правого, релігійно-консервативного, крила, які були прихильниками компромісу з Росією, називали старофінами (Фінська партія), а представників лівого, ліберального, крила фіноманів, що дотримувалися тактики «пасивного спротиву» російській владі, називали младофінами (Младофінська партія, з 1894). У 1899 р. була створена Фінська робітнича партія (з 1903 – Соціал-демократична партія Фінляндії), з 1906 р. – Аграрна ліга та Шведська народна партія.

Реформаторська епоха Олександра II ознаменувалася в Фінляндії надзвичайним пожвавленням суспільно-політичного і господарського життя, швидким підйомом загального добробуту та культури. Був проритий Сайменський канал (1856), розпочався динаміч-

ний розвиток залізничної мережі, в 1865 р. була введена в обіг національна валюта – фінська марка. У країні з'явилися власні кадри чиновників та суддів, власна пошта і своя армія. З іншого боку, голод у 1867–1868 рр. змусив багатьох фінів емігрувати. Видатний просвітник-фіноман Й. Снелльман, скориставшись своїми гарними стосунками з царем, запровадив загальне обов'язкове шкільне навчання. У 1858 р. розпочалися заняття в першій фінській гімназії, а в 1872 р. в Порі почав давати вистави перший фінський театр.

Після вбивства Олександра II і наступу реакції конституційна система Фінляндії дедалі різкіше контрастувала з пануючим у Росії самодержавством. Тому наприкінці XIX – на початку XX ст. політика імперії стосовно Фінляндії була спрямована на поступове згортання її автономії: з 1890 р. питання щодо Фінляндії, що «мають загальнодержавне значення», після їх обговорення на Сеймі повинні були розглядатися Державною радою імперії, з подальшим поданням на затвердження імператору; з 1899 р. великий князь (він же російський імператор) надав собі право видавати закони без узгодження з представницькими органами влади Фінляндії; з 1900 р. російська мова стала третьою офіційною мовою Фінляндії; у 1901 р. було ліквідовано окремі фінські збройні сили та включено їх до складу армії Російської імперії.

Ці заходи викликали масові протести у фінському суспільстві, про що свідчить, зокрема, петиція до Миколи II з понад 500 тис. підписів фінляндських підданих з проханням відмінити маніфест 1890 р. Великий резонанс у фінському та російському суспільстві викликало вбивство в Гельсінґфорсі 16.06.1904 р. фінським шведом Е. Шауманом завзятого провідника «об'єднавчої» політики генерал-губернатора М. Бобрикова.

Разом з тим, слід відзначити, що, на відміну від інших національних окраїн Російської імперії, русифікація Фінляндії проводилася насамперед в адміністративно-правовій сфері й практично не зачепила культури та системи освіти країни.

Після «червоного страйку» у Фінляндії 1905 р. Микола II підписав маніфест, яким скасовувалися всі постанови генерал-губернатора Бобрикова, прийняті раніше без згоди фінського Сейму. У 1906 р. був прийнятий новий демократичний виборний закон, що встановив загальне виборче право. Кількість виборців у країні виросла зі 125 тис. до 1 млн 125 тис., старий чотирьохстановий Сейм був замінений однопалатним. Фінляндія стала другою країною світу після Нової Зеландії, де виборчі права отримали жінки. На виборах 1907 р. перемогла СДПФ (80 мандатів із 200), старофіни – 59, младофіни – 25, Шведська народна партія – 24. Надалі, аж до 2003 р., СДПФ перемагала на всіх виборах, окрім 1929, 1948, 1962 та 1991 рр.

Однак після придушення революції 1905–1907 рр. політика імперії в Фінляндії знову набула характеру поступової русифікації та обмеження фінської автономії. У 1910 р. права генерал-губернатора були розширені.

В епоху унії з Російською імперією фіни були активно залучені до процесу урбанізації, в політичне та економічне життя князівства. На початок XX ст. вони становили вже близько 60 % населення Гельсінкі, а 2/3 газет Фінляндії видавалися фінською мовою. Ключовими галузями промисловості Фінляндії цього часу були деревообробна та целюлозно-паперова, у с/г – тваринництво. Після купівлі у 1835 р. російськими підприємцями текстильної фабрики «Фінлейсон» вона перетворилася на найбільший промисловий комплекс у Скандінавії.

Через брак родючих земель у 1880–1910 рр. відбувалась інтенсивна еміграція фінських селян. Більшість прямувала на пароплавах до США (280 тис.), невелика кількість – до Санкт-Петербурга.

Публікація в листопаді 1914 р. у фінській пресі секретних матеріалів російського уряду, що свідчили про наявність довгострокової програми зросійщення країни, сприяла радикалізації національного руху Фінляндії. У Німеччині почали формуватися військові частини фінських сепаратистів (фінські єгері), які в подальшому брали участь в боях на Східному фронті.

Після Лютневої революції в Росії в березні 1917 р. були відновлені привілеї Фінляндії, втрачені після революції 1905 р. Соціал-демократи взяли курс на створення незалежної республіки. 18.07.1917 р. Сейм ухвалює закон про відновлення автономних прав Фінляндії, що залишав російському уряду повноваження лише в питаннях оборони та міжнародних відносин. Цей закон був відхилений Тимчасовим урядом, а Сейм розпущений.

Ситуація у Фінляндії почала швидко загострюватись, почалися зіткнення між соціал-демократами і правоцентристами, швидко формувалися загони Білої і Червоної гвардії. Після повалення Тимчасового уряду обраний у жовтні парламент Фінляндії 28.11.1917 р. взяв на себе верховну владу в країні, сформував новий, більш консервативний, склад уряду на чолі з Пером Евіндом Свінгуфвудом, а 06.12.1917 р. більшістю голосів (100 проти 88) ухвалив декларацію про проголошення незалежності. 31.12.1917 р. уряд Російської радянської республіки першим визнав незалежність Фінляндії.

На початку лютого 1918 р. незалежність Фінляндії визнали також Франція, Швеція, Греція, Німеччина, Норвегія, Данія і Швейцарія.

12.01.1918 р. парламент Фінляндії уповноважив Сенат вжити жорстких заходів щодо наведення порядку. 25.01.1918 р. Сенат проголосив «білі» загони самооборони урядовими військами й призначив головнокомандувачем уродженця Фінляндії генерал-лейтенанта російської армії барона Карла Маннергейма (1867–1951).

27.01.1918 р. у Гельсінкі, за наказом представників фінської Червоної гвардії та керівництва СДПФ, розпочався збройний виступ, а 28 січня було створено Раду народних уповноважених Фінляндії на чолі з Куллерво Маннером, яка проголосила себе революційним урядом країни.

Протистояння між радикальними лівими, очолюваними Радою народних уповноважених Фінляндії («червоними»), та буржуазно-демократичними силами фінського Сенату («білими»), переросло в громадянську війну, що тривала до 15.05.1918 р. Червоних підтримувала радянська Росія, а білих – Німеччина та Швеція.

На початку війни білофінські загони контролювали північну та центральну частини країни, південна ж частина з більшістю великих міст була зайнята загонами фінської Червоної гвардії. Найзапекліший бій війни за участю 30 тис. вояків відбувся за м. Тампере, яке білофіни після місяця боїв таки взяли 06.04.1918 р. Німецькі війська в березні замінюють шведські на Аланах, 03.04.1918 р. висаджуються на півдні країни в Ганко, а 12–13.04. займають Гельсінкі. Останній оплот червоних – м. Виборґ – впав 26.04.1918 р.

У громадянській війні з обох боків загинуло близько 11 тис. вояків, за державні злочини було засуджено біля 70 тис. осіб. Загальна кількість людських втрат становила приблизно 38,5 тис. чол., майже чверть померла від епідемій та голоду в таборах. Однак більша частина судових вироків була легкою та змінена пізніше на умовне покарання.

Після розгрому червоних білий уряд Фінляндії 15.05.1918 р. оголосив війну Радянській Росії з метою зайняття Східної Карелії. 30.12.1918 р. фінські війська під командуванням генерала Ветцера висадилися в Естонії, де

надали допомогу естонському уряду в боротьбі з більшовицькими військами. За Тартуським мирним договором 1920 р., Радянська Росія поступилася Фінляндії Західною Карелією до р. Сестра, Печенгської обл. у Заполяр'ї, західною частиною півострова Рибальський і більшою частиною півострова Середній.

Розчарування у республіканській формі правління, спричинене громадянською війною, привело до того, що під впливом пронімецьких сил у серпні 1918 р. Фінляндія була проголошена королівством. 09.10.1918 р. парламент обрав на трон Фінляндії шурина німецького кайзера Вільгельма II принца Фрідріха Карла Гессен-Кассельского. До прибуття короля до Фінляндії та його коронації обов'язки глави держави виконував регент П. Свінгуфвуд. Проте принц, внаслідок капітуляції Німеччини, так і не прибув до країни, а 12.12.1918 р. зрікся трону. У той же день парламент обрав новим регентом генерала Маннергейма.

Після завершення громадянської війни на основі партій старофінів та младофінів утворились у 1918 р. республіканська Національна прогресивна партія та промонархічна Національна коаліція. На парламентських виборах 1919 р. СДПФ здобула 80 місць, Аграрна ліга – 42, НК – 28, НПП – 26, ШНП – 22. Новий парламент з 17.07.1919 р. знову проголосив Фінляндію республікою. 25.07.1919 р. у парламенті було обрано першого президента Фінляндії – Каарло Юго Столберґа (1919–1925).

У 1920 р. Фінляндія була прийнята до Ліги Націй. У 1921 р. за її посередництва було вирішено конфлікт зі Швецією щодо Аландських островів. Конфлікт виник після звернення жителів Аланд у 1917 р. щодо приєднання до Королівства Швеція і був урегульований Аландською конвенцією, якою передбачалось, що архіпелаг залишається під фінським суверенітетом, але як повністю демілітаризована зона з широким самоврядуванням.

У листопаді 1921 р. Фінляндія вирішила підтримати повстання східних карелів проти радянської влади. Війна завершилась 21.03.1922 р. підписанням радянсько-фінської угоди про забезпечення недоторканності радянсько-фінського кордону. 21 січня 1932 р. був підписаний договір про ненапад між Фінляндією і СРСР (у 1934 р. подовжений на 10 років).

Суспільно-політичне життя Фінляндії 1920-х – 1930-х рр. характеризувалось нестабільністю та гострими ідеологічними суперечностями між соціалістичним і буржуазним табором. На хвилі світової економічної кризи, як реакція на підпільну діяльність комуністів, у листопаді 1929 р. в Фінляндії виник Лапуаський рух, який підтримували заможні селяни, шуцкорівці (члени «білих» загонів самооборони), представники промислових кіл. Рух домігся заборони восени 1930 р. будь-якої публічної комуністичної діяльності. Після провалу спроби путчу взимку 1931/1932 рр. Лапуаський рух був заборонений і трансформувався у праворадикальну партію.

Після укладення в серпні 1939 р. пакту Молотова-Ріббентропа, за яким Фінляндія включалася до радянської сфери впливу, радянсько-фінські відносини суттєво погіршились. Пропозиції СРСР щодо обміну прилеглих до Ленінграда територій Фінляндії на вдвічі більші за площею території в Карелії були відхилені фінським урядом.

Інсценувавши фінську прикордонну провокацію поблизу села Майніла 26.11.1939 р., СРСР розірвав договір про ненапад 1932 р. 30.11.1939 р. радянські війська вторглися до Фінляндії – почалася т. зв. «Зимова війна». Несподівано для радянського командування Фінляндія вчинила сильний опір на Карельському перешийку. Лише в лютому 1940 р. Червона армія, використовуючи величезну перевагу в живій силі і техніці, прорвала головний рубіж фінської оборони – Лінію Маннергейма.

Розуміючи безперспективність подальшого опору, уряд Фінляндії 13.03.1940 р. підписав мирну угоду на висунутих СРСР умовах. Фінляндія передавала СРСР 12 % своєї території, де знаходилася п'ята частина її промисловості: частину Карелії з Виборґом, північне Приладожжя, півострів Рибачий, територію Салла – Куусамо в Лапландії, о. Ґоґланд. Півострів Ганко був переданий СРСР в оренду терміном на 30 років. Фінляндія втратила загиблими близько 24 тис., СРСР – близько 130 тис. Понад 400 тис. цивільних осіб з Карелії і мису Ганко були евакуйовані до Фінляндії.

У 1940 р. Фінляндія, прагнучи повернути втрачені землі, пішла на співпрацю з Німеччиною і стала готуватися до спільного нападу на СРСР. 22.06.1941 р. ВПС та ВМС Німеччини з території Фінляндії атакували військово-морську базу Ганко, бомбардували Ленінград і Кронштадт. 25.06.1941 р., після радянських бомбувань, у відповідь Фінляндія офіційно вступила у війну проти СРСР.

29.06.1941 р. з території Фінляндії розпочався спільний наступ фінських та німецьких військ. Після п'яти місяців успішних боїв фінська армія закріпилася на позиціях, що на сході були за кілька сотень кілометрів від державного кордону 1939 р. Така ситуація залишалася без змін до кінця весни 1944 р. Фінська армія, в силу свого розташування, фактично брала участь у тривалій блокаді Ленінграда.

Однак протягом усієї війни уряд Фінляндії, незважаючи на риторику «фінсько-німецького братства по зброї», послідовно відмовлявся укладати політичну угоду з Німеччиною, що серйозно ускладнило б розвиток довготермінових відносин Фінляндії зі Скандінавськими країнами та США. Незважаючи на 4-річну співпрацю з нацистською Німеччиною, Фінляндія залишалася демократичною парламентською державою. Її керівництво категорично відмовилося приймати у себе расові закони.

У 1944 р. Фінляндія почала шукати шляхи виходу з війни. Щоб зробити фінський уряд поступливішим, СРСР у лютому 1944 р. декілька разів масово бомбардував Гельсінкі, а 20.06.1944 р. радянські війська взяли Виборґ. 04.08.1944 р. наступником президента Рісто Рюті (1940–1944) став маршал Маннергейм (1944–1946), який різко змінив зовнішньополітичний курс.

19.09.1944 р. Фінляндія підписала угоду про перемир'я з Великобританією і СРСР та зобов'язалася сприяти виведенню з країни німецьких військ. Відповідно до угоди, радянсько-фінський кордон повертався до стану на 1940 р., крім того – СРСР передавався район Петсамо (Печенґа) зі стратегічними закладами нікелю; СРСР орендував півострів Порккала поблизу Гельсінкі; знімалася заборона на діяльність Комуністичної партії Фінляндії; Фінляндія мала виплатити репарації на суму 300 млн дол. США у формі поставок товарів. На вимогу СРСР з вересня 1944 до квітня 1945 р. Фінляндія вела боротьбу з німецькими збройними силами в Лапландії (Лапландська війна). При відступі з Північної Фінляндії гітлерівські війська, використовуючи тактику випаленої землі, спалили близько 16 тис. будинків.

На виборах 1945 р. СДПФ здобула 50 мандатів, новостворений комуністами та лівими соціалістами Народно-демократичний союз Фінляндії – 49 мандатів, Аграрна ліга – 49, НК – 28, ШНП – 14. Комуністи увійшли до нового уряду Фінляндії.

Під тиском СРСР міжнародним судом союзників, що відбувся у Гельсінкі у 1945–1946 р., колишній президент Фінляндії Р. Рюті та ряд інших урядовців були засуджені «за військові злочини». Маршал Маннергейм брав участь у процесі як свідок і невдовзі пішов у відставку з поста президента Фінляндії.

У війні проти СРСР 1941–1944 рр. та Лапландській війні загинуло 70 тис. фінів.

У 1939–1945 рр. через продовольчу кризу та воєнну загрозу понад 60 тис. фінських дітей знайшли тимчасовий притулок у Швеції. Незважаючи на альянс з Німеччиною, державне керівництво Фінляндії змогло зберегти основи демократичного ладу та незалежність країни.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

Паризький мирний договір 1947 р. між Фінляндією і антигітлерівською коаліцією доповнив положення угоди 1944 р. нормами про обмеження чисельності збройних сил Фінляндії, заборону мати ядерну зброю, підводні човни, бомбардувальники та деякі інші види зброї.

За угодою 1948 р. про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу між СРСР і Фінляндією (продовжувалась у 1955, 1970, 1983 рр.), остання була обмежена в розвитку зовнішніх зв'язків: вона не могла вступати в організації, члени яких представляли загрозу для безпеки СРСР. Фінляндія погодилася видавати до СРСР радянських громадян, які втікатимуть у мирний час за кордон. У країні було заборонено антирадянську агітацію. Проте фінські комуністи не змогли провести зміну режиму в Фінляндії. На виборах 1948 р. позиції комуністів суттєво ослабли, НДСФ отримав лише 38 мандатів, натомість СДПФ – 54, Аграрна ліга – 56, НК – 33, ШНП – 13.

За президентства Юхо Кусті Паасіківі (1946–1956) та Урго Калева Кекконена (1956–1982) основним напрямом зовнішньої політики Фінляндії стала політика балансування, що дозволила підтримувати добросусідські відносини з СРСР та продовжувати активне співробітництво із західними, передусім – скандінавськими, країнами. Обидва мали гарні відносини з вищим керівництвом СРСР, які використовували на користь своєї країни.

У 1952 р. в Гельсінкі відбулися Літні Олімпійські ігри, що зміцнили міжнародний авторитет Фінляндії. В них уперше взяв участь СРСР.

Реалізація такої політики привела до того, що вже у 1956 р. СРСР повернув Фінляндії стратегічну військову базу на мисі Порккала та не заперечував проти її прийняття до ООН у 1955 р., членства з 1956 р. у Північній Раді та асоційованого членства в ЄАВТ з 1961 р.

Прагнучи піднести значення країни, президент У. Кекконен використав ініціативу СРСР 1969 р. щодо необхідності проведення конференції з безпеки в Європі. Він оприлюднив свою ініціативу щодо проведення переговорів за участі США і запропонував Фінляндію у якості координатора та організатора конференції у верхах. Цей тривалий процес завершився підписанням главами 35 держав і урядів в Гельсінкі 01.08.1975 р. Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі, що став довгостроковою програмою дій з будівництва єдиної мирної демократичної Європи.

Політика, розпочата Ю. Паасіківі і У. Кекконеном, була продовжена наступним президентом Фінляндії Мауно Генріком Койвісто (1982–1994).

Розпад Радянського Союзу в 1991 р. співпав з важким для Фінляндії часом економічного спаду. У січні 1992 р. було підписано Договір про основи відносин між Росією і Фінляндією, що означав припинення дії договору 1948 р. Новий договір гарантував непорушність кордонів обох країн і подальший розвиток дружніх фінсько-російських відносин.

У 1992 р. Фінляндія подала заявку на вступ до Європейського Союзу та закупила у США 64 надсучасних літаки-винищувачі F/A-18 «Хорнет» на суму у 2 млрд дол. США, чого не могла зробити раніше, оскільки це не узгоджувалось з її зобов'язаннями по договору про дружбу з СРСР. На референдумі 16.10.1994 р. перемогли прихильники приєднання до ЄС

(56,9 % – за, 43 % – проти). Парламент ратифікував підсумки референдуму після довгої обструкції з боку противників вступу. Фінляндія стала членом ЄС з 01.01.1995 р.

За формою правління Фінляндія є парламентською республікою; главою держави є президент, який обирається загальнонародним голосуванням у два тури на шість років з можливим переобранням на другий термін. Відповідно до ухваленої у 2000 р. Конституції, президент Фінляндії втратив центральну роль у формуванні уряду.

Президенти Фінляндії Мартті Ахтісаарі (1994–2000) і Тар'я Халонен (2000–2012) продовжили лінію добросусідства, що проводилася їх попередниками. У жовтні 2008 р. Мартті Ахтісаарі, який у 1999 р. був представником ЄС на переговорах з керівництвом Югославії, став лауреатом Нобелівської премії миру «за важливі зусилля у врегулюванні міжнародних конфліктів на кількох континентах протягом більше трьох десятиліть».

Обраний у 2012 р. при підтримці партії Національна коаліція президентом країни Саулі Нійністе продовжує активну зовнішню політику та ініціює нову програму щодо залучення до Фінляндії іноземних інвестицій.

Законодавча влада у Фінляндії належить однопалатному парламенту – Едускунті, що складається з 200 депутатів, які обираються за пропорційною системою на чотири роки.

На парламентських виборах 1995 р. СДПФ здобула 63 мандати, ліберальний Фінляндський центр (колишня Аграрна ліга) – 44, праволіберельна НК – 39, Лівий союз – 22, Зелений союз – 9, ШНП – 11, Християнські демократи – 7. Уряд Фінляндії очолив лідер СДПФ Пааво Ліппонен (1995–2003). На виборах 1999 р. СДПФ отримала 51 мандат, ФЦ – 48, НК – 46, Лівий союз – 20, Зелений союз і ШНП по 11, ХД – 10, до парламенту вперше пройшла націоналістична партія «Справжні фіни» – 1 мандат.

На виборах 2003 р. СДПФ втратила першість (53 мандати). Вибори виграв ФЦ – 55 мандатів, НК отримала 40, Лівий союз – 19, Зелений союз – 14, ШНП – 8, ХД – 7, Справжні фіни – 3 мандати. Після виборів фінський уряд, половину якого вперше в історії склали жінки, очолила Аннелі Яаттеенмякі (2003), у 2003–2010 рр. уряд очолював новий лідер ФЦ – Матті Ванганен, у 2010–2011 р. новий лідер ФЦ – МаріКівініемі. На виборах 2007 р. ФЦ здобув 51 мандат, НК – 50, СДПФ – 45, Лівий союз – 17, Зелений союз – 15, ШНП – 9, ХД – 7, Справжні фіни – 5.

Вибори 2011 р. мінімально виграла Національна коаліція – 44 мандати, СДПФ – 42, Справжні фіни суттєво збільшили своє парламентське представництво – 39, ФЦ – 35, Лівий союз – 14, Зелений союз – 10, ШНП – 9, ХД – 6. У 2011–2014 рр. уряд очолював голова НК Юркі Катайнен, у 2014–2015 рр. новий голова НК – Олександр Стубб.

Парламентські вибори 2015 р. виграв опозиційний ліберальний Фінляндський центр – 49 мандатів, Справжні фіни – 38, НК – 37, СДПФ – 34, Зелений союз – 15, Лівий союз – 12, ШНП – 9, Християнські демократи – 5 місць. За результатами виборів уряд Фінляндії з 2015 р. очолив лідер ФЦ Юха Сіпіля.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Після Другої світової війни Фінляндія до 1952 р. була змушена виплачувати СРСР репарації поставками товарів у пропорції: третину лісопродуктами, третину – автомашинами, верстатами і машинами, третину – кораблями і кабелем. Галузі фінської промисловості, що в післявоєнні роки випускали локомотиви, кораблі, вантажні автомашини, підйомні крани, деревообробні машини та обладнання для целюлозно-паперової промисловості, були оголошені пріоритетними. Ці виробництва стали

фундаментом для подальшого зростання фінської економіки.

Фінляндія – єдина країна, яка повністю повернула СРСР борги з репарацій. Паралельно з виплатою репарацій уряд надав допомогу (землею і субсидіями) 450 тис. переселенців з територій, переданих СРСР.

У подальші роки, вже в рамках двостороньої торгівлі, Фінляндія постачала до СРСР папір та іншу продукцію лісової промисловості, машини і кораблі, якісні споживчі товари, натомість отримуючи нафту (80 % імпорту з СРСР) та іншу сировину. Загалом частка СРСР у зовнішній торгівлі Фінляндії у 1950-х – 1980-х рр. складала близько 30 %.

Проведення аграрної реформи у повоєнний час дозволило країні вже на початку 1960-х рр. повністю забезпечити себе молочними, м'ясними і зерновими продуктами.

У Фінляндії сільське і лісове господарства нерозривно пов'язані між собою, адже ліси у Фінляндії займають 20 млн га (76 % території) і є головним ресурсом країни. Понад 60 % лісів належить фермерам. У 1987–1991 рр. в середньому вирубувалося 44 млн $м^3$ лісу на рік, у 2003 р. – 56 млн $м^3$.

Після укладення у 1954 р. скандінавськими країнами договору про свободу пересування робочої сили всередині Скандінавії посилилася міграція фінів до Швеції. Оскільки в останньої не вистачало робочих рук, а рівень заробітних плат був більш ніж удвічі вищим, ніж у Фінляндії, то до Швеції щорічно виїжджало близько 40 тис. чол. Загалом за період 1945–1990 рр. у Швеції було зареєстровано понад 500 тис. емігрантів із Фінляндії, щоправда – згодом 270 тис. із них повернулися назад. Наслідком подібних міграцій стала більш тісна демографічна та економічна інтеграція двох країн.

Перший крок до створення сучасної системи соціального захисту був зроблений у Фінляндії ще у 1939 р., коли набрав чинності закон про народні пенсії. З 1957 р. пенсія стала виплачуватися всім літнім громадянам.

У 1950-х – 1980-х рр. у країні було проведено три великі реформи, що дозволили створити суспільство загального добробуту: по-перше, введена система обов'язкового соціального страхування; по-друге, розширився набір соціальних та медичних послуг суспільства; по-третє, докорінно змінилася структура всієї системи освіти.

Соціальне страхування не обмежувалося введенням народної пенсії. До кінця 1970-х рр. була створена всеосяжна система трудових пенсій, розмір яких залежав від доходів. У 1964 р. для всіх трудящих було введено обов'язкове медичне страхування, що гарантувало медичні послуги всьому населенню. Допомогу на дитину стали виплачувати з 1948 р., а в середині 1960-х з'явилася також виплата допомоги матерям протягом одного місяця. У наступні двадцять років термін виплати цієї допомоги поступово зріс до десяти місяців. Прийнятий у 1973 р. закон про ясла і дитячі садки надзвичайно полегшив становище працюючих жінок. У 1968 р. було введено загальну середню освіту.

Зростання рівня безробіття у 1950-ті рр. та скасування державних дотацій на продовольчі товари викликало підвищення цін, що призвело у 1956 р. до загального страйку і спалахів насильства. У 1966 р. новий уряд запровадив суворий контроль заробітної плати і цін, щоб приборкати зростання інфляції і збалансувати дефіцит зовнішньої торгівлі.

У 1970-ті роки Фінляндія зайняла провідні позиції на світовому ринку суднобудування (зокрема в будівництві криголамів), продукції деревообробної і целюлозно-паперової промисловості. Фінські судна, меблі, папір стали світовими взірцями якості.

Підйом економіки Фінляндії почався в 1970-х рр. завдяки укладеним у 1973 р. До-

говору про вільну торгівлю з ЄС та торговим угодам з РЕВ. Однак у середині 1970-х рр. підвищення цін на нафту зумовило спад виробництва і зростання безробіття.

Найсильніше зростання економіки сталося в 1980-ті роки, коли були знижені податки на фізичних осіб та компанії, і Фінляндія відкрила свої ринки для іноземних інвестицій. Лібералізація сприяла досягненню майже повної зайнятості і викликала підйом у будівництві.

З 1985 р. Фінляндія стала повним членом Європейської асоціації вільної торгівлі, а з 1995 р. – членом СОТ.

На початку 1990-х рр. економіка Фінляндії переживала спад через перегрів та кризу в СРСР, що через нестачу валюти у 1991 р. майже припинив закупівлю фінських товарів, хоча ще у 1990 р. на нього припадало 20 % зовнішньої торгівлі Фінляндії і безліч договорів про співробітництво в будівельній і лісової промисловості, в машино- та суднобудуванні.

Під час кризи початку 1990-х рр. ВВП Фінляндії впав на 13 %, пішла хвиля банкрутств підприємств, безробіття протягом 1990–1994 рр. зросло з 3 до 16 %, у будівельній промисловості Фінляндії в 1994 р. безробіття досягло піку – 36 %. Слідом за економічною в Фінляндії вибухнула банківська та житлова криза. Ціни на житло, що зростали в 1980-ті рр., на початку 1990-х рр. обвалилися. Навесні 1995 р. два найбільших промислових банки країни, «Kansallis-Osake-Pankki» і «Suomen Yhdyspankki», щоб уникнути банкрутства, були змушені об'єднатися у «Merita Pankin».

Проте, у другій половині 1990-х рр. зростання економіки відновилося. Протягом семи років, аж до 2000 р., щорічний приріст ВВП становив у середньому близько 5 %. Причому його головною рушійною силою був внутрішній попит, і насамперед – приватний сектор. Нові робочі місця створювалися в першу чергу у сфері обслуговування, в якій на 2005 р. працювало 70 % працездатного населення.

У другій половині 1990-х рр. Фінляндія перетворилася на технічний та культурний центр знань для всієї світової IT-індустрії. Козирями Фінляндії були дерегуляція телекомунікацій, активна державна підтримка IT-індустрії, добре розвинена безкоштовна система освіти країни, що ефективно сприяла висуненню насамперед вітчизняних талантів у високотехнологічних галузях.

Нині Фінляндія має висококонкурентоздатну переробну індустрію, передусім у таких галузях, як дерево- та металообробка, машинобудування, телекомунікаційна та електронна промисловість. Країна спеціалізується на високотехнологічному експорті. Зокрема корпорація «Nokia» є найбільшим світовим виробником мобільних телефонів, а «Stora Enso» та «UPM-Kymmene» – найбільшими в Європі лісопромисловими компаніями. Всесвітньовідомими є молочна компанія «Valio», нафтова – «Neste Oil», фармацевтична – «Orion Corporation», виробник вітрових турбін – «WinWinD», пульсомірів – «Polar Electro», стоматологічного та рентгенографічного обладнання – «Planmeca», IT компанія «Tieto», лісозаготівельної техніки – «Ponsse», одягу – «Marimekko», змішувачів і душів – «Oras», ліфтів і ескалаторів – «KONE», дитячих ігрових площадок – «Lappset Group», підйомних кранів – «Konecranes», тракторів – «Valtra», обладнання для целюлозно-паперової, гірничодобувної промисловості – «Metso», волокнистих матеріалів – «Ahlstrom» та інші.

Основними металургійними компаніями Фінляндії є «Outokumpu», «Rautaruukki», «Fundia» і «Imatra Steel». Найбільшими суднобудівними компаніями країни є «Kvaerner Masa Yard» (верфі в Гельсінкі і Турку) і «Aker Finnyard» (дві судноверфі у м. Раума). Концерн «Kemira»

є найбільшим виробником хімічної продукції у Північній Європі, а його підрозділ концерн «Tikkurila» – найбільшим у Європі виробником фарб. Велике значення для Фінляндії мають АЕС Ловійса і Олкілуото (збудовані 1977–1980), що виробляють 33 % електроенергії.

У 1999 р. Фінляндія була серед 11 країн ЄС, які вирішили ввести у себе спільну валюту, що відбулося з 01.01.2002 р., коли фінська марка була замінена на євро.

Головною проблемою Фінляндії під час кризи 2008 р. стала переважаюча орієнтація економіки на зовнішні ринки (частка експорту в ВВП сягає 40–45 %) та подолання дефіциту торговельного балансу, що вперше за 20 років виник у 2011 р. й склав 3 млрд євро.

Зовнішньоторговельний баланс Фінляндії (товарами і послугами) у 2006 р., за даними Євростату, складав 141,8 млрд євро (експорт – 74,5 млрд, імпорт – 67,3 млрд), у 2007 р. – 155,2 млрд, у 2008 р. – 167,6 млрд. У результаті світової фінансової кризи обсяги зовнішньої торгівлі Фінляндії зменшились у 2009 р. до 127,6 млрд, з 2010 р. пішло зростання зовнішньої торгівлі – 142,3 млрд, у 2011 р. – 155,8 млрд, але обсяги імпорту вперше перевищили експорт: у 2012 р. – 160,6 млрд, у 2013 р. – 159,6 млрд, у 2014 р. – 154,8 млрд, у 2015 р. – 154 млрд, у 2016 р. – 154,5 млрд євро (експорт – 75,9 млн, імпорт – 78,6 млн).

Основними зовнішньоторговельними партнерами Фінляндії (за даними 2013 р.) є Росія (18 % імпорту та 9,6 % експорту), Швеція (11,5 % та 11,6 % відповідно), Німеччина (12,6 % та 9,7 %), Нідерланди (5,8 % та 6,2 %), Китай (6,3 % та 4,9 %).

ВВП країни, за даними Євростату (у поточних цінах), складав у 2000 р. – 136,3 млрд євро, у 2005 р. – 164,4 млрд, у 2006 р. – 172,6 млрд, у 2007 р. – 186,6 млрд, у 2008 р. – 193,7 млрд. Внаслідок світової фінансової кризи у 2009 р. відбулось падіння ВВП до 181 млрд. У 2010 р. економіка почала своє відновлення, ВВП виріс до 187,1 млрд, у 2011 р. – 196,9 млрд, у 2012 р. – 199,8 млрд, у 2013 р. – 203,3 млрд, у 2014 р. – 205,4 млрд, у 2015 р. – 209,5 млрд, у 2016 р. – 214 млрд євро.

На початок XXI ст. Фінляндія здобула провідні позиції в світі за цілим рядом показників. Так, у 2010 р., за рейтингом журналу «Newsweek», Фінляндія була визнана найкращою країною світу (враховувалися рівень освіти, охорона здоров'я, якість життя, динамічність розвитку економіки та політична ситуація); за оцінками аналітичних груп Світового економічного форуму, країна має найвищий в світі рівень розвитку людського капіталу (2015) й входить до десятки найбільш конкурентоздатних економік світу (2016–2017); міжнародна організація «Врятуймо дітей» визнала Суомі найкращою в світі країною для материнства (2013–2014); за оцінкою «Freedom House», Фінляндія визнана найбільш вільною країною світу за показниками громадянських і політичних свобод (2016, разом із Норвегією і Швецією); за оцінкою «Fund for Peace» – «найстабільнішою країною світу» (2017); «Репортери без кордонів» віднесли медіа Фінляндії до трійки найбільш вільних у світі (2017, після Норвегії і Швеції).

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ФІНЛЯНДІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Регулярні контакти між територіями України і Фінляндії формуються з IX ст. – з утворенням стабільного торгового шляху «Із варяґ у греки», що поєднав Київську Русь із торговими факторіями вікінґів на території фінських племен. З появою Рюриковичів на київському престолі та їх скандінавських військових дружин вихідці з фіно-балтійських країн постійно перебувають на українському Подніпров'ї.

Фінляндія як складова частина Королівства Швеція брала активну участь у Північній війні 1700–1721 рр. Зокрема, багато фінів

у складі шведського війська загинуло під час Полтавської битви влітку 1709 р.

Протягом 1809–1917 рр. Україна і Фінляндія були частинами однієї держави – Російської імперії. У цей період українці дещо прислужились розвитку фінської науки. Зокрема, природознавець Максим Антонович провів ґрунтовне дослідження геологічної будови Фінляндії та Карелії й видав у 1876 р. працю «Льодовикова гіпотеза і льодовикові явища в Фінляндії і в Повенецькому повіті» (1876). У 1901 р. фінський епос «Калевала» був перекладений українською мовою Євгеном Тимченком.

Після революційних подій в Росії у квітні 1917 р. в Гельсінкі була створена Українська військова рада, проходили демонстрації з вимогами української автономії. У грудні 1917 р. Виконавчий Український комітет Північного фронту призначив інженера Петра Сливенка, який жив у Гельсінкі, комісаром у справах українців у Фінляндії. 28.05.1918 р. П. Сливенко був призначений консулом Української Держави у Гельсінкі. Українське Посольство у Фінляндії було створене в жовтні 1918 р. Першим українським послом у Фінляндії було призначено історика права, колишнього члена Центральної Ради Костянтина Лоського, який прибув до Гельсінкі 15.10.1918 р. й виконував обов'язки до липня 1919 р. Посольство УНР у Фінляндії припинило свою діяльність у травні 1921 р., хоча П. Сливенко у статусі секретаря Посольства і консула України по факту працював до червня 1922 р.

Одним із популяризаторів українського питання у Фінляндії був історик та дипломат Герман Ґуммерус, який для ознайомлення громадськості Фінляндії з Україною видав у 1918 р. брошуру «Росія і Україна». Прихильному ставленню фінського уряду до України сприяли давні дружні стосунки між гетьманом П. Скоропадським і генералом К. Маннергеймом, колишніми однополчанами. У серпні 1918 р. Фінляндія відкрила своє дипломатичне представництво в Україні. Повірений у справах Фінляндії Г. Ґуммерус прибув до Києва 22.08.1918 р. Про свою місію він згодом написав спогади «Україна в переломні часи. Шість місяців на чолі посольства у Києві». У вересні 1918 р. між сторонами було укладено договір про торгівлю, за яким Фінляндія мала поставити Україні 1 млн пудів паперу в обмін на 250 тис. пудів цукру, але громадянська війна перешкодила його виконанню. Дипломатичне представництво Фінляндії в Україні існувало до жовтня 1921 р.

У 1942–1944 рр. у Фінляндії діяв Комітет допомоги українським полоненим та Українське Інформаційне Бюро під проводом члена ОУН(м) Б. Кентржинського.

У повоєнний час активізувались українсько-фінські культурні взаємини. 1954 р. Фінляндію відвідав український поет Павло Тичина, який мав зустріч із президентом Фінляндії Ю. Паасіківі. У 1961 р. в Києві було влаштовано виставку фінського мистецтва м. Тампере, згодом на честь цього міста названо вулицю в лівобережній частині столиці України.

УКРАЇНСЬКО-ФІНСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Фінляндія визнала незалежність України 30.12.1991 р. Дипломатичні відносини між двома країнами було встановлено 26.02.1992 р. У квітні 1992 р. відкрито Посольство Фінляндії в Україні, у грудні розпочало роботу Посольство України в Гельсінкі.

Українсько-фінські відносини мають партнерський характер, відзначаються високим рівнем політичного взаєморозуміння й інтенсивними темпами нарощування торговельно-економічного та наукового співробітництва.

Діалог на найвищому рівні між Україною та Фінляндією набув регулярного характеру з 1992 р. 14.05.1992 р. Україну з візитом впер-

ше відвідав президент Фінляндії М. Койвісто. В ході візиту було підписано угоди Про торгівлю та економічне співробітництво й Про розвиток та двосторонній захист інвестицій. Президент України Л. Кравчук вперше відвідав Фінляндію у липні 1992 р. Під час офіційного візиту до Фінляндії президента України Л. Кучми у лютому 1996 р. було підписано Договір про основи дружби та співробітництва. У ході офіційного візиту до Фінляндії президента України В. Ющенка у жовтні 2006 р. та візиту в Україну президента Фінляндії Т. Галонен у травні 2009 р. фінляндська сторона підтвердила підтримку інтеграції України в ЄС.

У 2010 р. Фінляндію з офіційним візитом відвідав прем'єр-міністр України М. Азаров, у 2015 р. голова Верховної Ради України В. Гройсман. У 2014 р. Україну з робочим візитом відвідав президент Фінляндії С. Ніiністьо, а у 2017 р. Фінляндію з офіційним візитом відвідав президент України П. Порошенко.

У жовтні 1994 р. була підписана міжурядова Конвенція про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень щодо податків на доходи та майно (набула чинності у 1998 р.). З 1996 р. діє спільна Українсько-фінляндська міжурядова Комісія з питань торгівлі та економічного розвитку. У 2004 р. була підписана міжурядова угода про сприяння здійсненню та взаємний захист інвестицій (набула чинності у 2005 р.).

Загалом між Україною та Фінляндією станом на 2017 р. було укладено 36 нормативно-правових актів міжурядового, міжрегіонального та міжвідомчого рівнів.

Фінляндія активно підтримала укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, введення безвізового режиму з боку ЄС для громадян України, активно підтримує Програму Східного партнерства ЄС.

Обсяги двосторонньої торгівлі (товарами і послугами) між Україною і Фінляндією, за даними Держстату України, у 2004 р. складали 318 млн дол. США, у 2005 р. – 397 млн, у 2006 р. – 466 млн, у 2007 р. – 640 млн, у 2008 р. – 831 млн, у 2009 р. – 519 млн, у 2010 р. – 534 млн, у 2011 р. – 668 млн, у 2012 р. – 635 млн, у 2013 р. – 614,4 млн, у 2014 р. – 444,8 млн, у 2015 р. – 316,7 млн, у 2016 р. – 319,8 млн дол. США (експорт – 81,3 млн, імпорт – 319,8 млн).

В українському експорті переважають чорні метали (понад 30 %), хімічна продукція, нафтопродукти, гумові вироби, енергообладнання. Основними статтями фінського імпорту є папір та картон (понад 40 %), енергообладнання та електричні машини, оптичні прилади, фармацевтична продукція, продукція металургії тощо (2011 р.).

За даними Держстату України, на 01.10.2016 р. прямі фінські інвестиції в економіку України склали 179,1 млн дол. США. На території України станом на 2017 р. діяло 45 підприємств з фінськими інвестиціями. Найвідоміші з них: «Nokia», «KONE», «M-real», «Rautaruukki», «Orion Corporation», «Konecranes», «Valio», «LUMENE Group».

З метою сприяння налагодженню нових ділових контактів між підприємницькими колами обох країн у Фінляндії у 1998 р. була заснована Фінляндсько-українська асоціація з питань торгівлі, промислового виробництва, науки та інвестиційного співробітництва. На сьогодні ця організація об'єднує близько п'ятдесяти провідних фінських компаній. У 2002 р. в Гельсінкі відкрився Фінляндсько-український торговельний дім, основною метою якого є збільшення торговельних операцій між обома країнами та налагодження контактів між діловими колами обох країн.

Розвиткові двостороннього співробітництва в туристичній галузі певною мірою також

сприяло відкриття у 2001 р. прямого авіаційного сполучення між Україною та Фінляндією.

З метою зміцнення всебічного співробітництва між громадянами України і Фінляндії, взаємного ознайомлення з історією та культурою двох народів, досягненнями в галузі економіки, науки тощо 09.12.1992 р. було засноване Товариство «Україна–Фінляндія». Партнером товариства у Фінляндії з 1993 р. стало засноване у 1992 р. у м. Тампере Товариство «Фінляндія–Україна». У травні 1994 р. в містах Гельсінкі, Тампере, Оулу та Лахті відбулися масштабні Дні України у Фінляндії, а в 1999 р. в Україні було проведено міжнародну конференцію «Калевала»: фінський внесок до європейської духовності».

Значною мірою розвитку двостороннього співробітництва між Україною та Фінляндією у сфері культури сприяє «Товариство українців у Фінляндії», створене в 1997 р. Також з 2009 р. у м. Турку діє філія ТУФ. У 2010 р. вона організувала «Тижні української культури».

У 1998 р. з метою популяризації культурних надбань українського народу в м. Тампере було засновано Міжнародний український культурний центр. Відтоді МУКЦ організував десятки гастрольних турів українських творчих колективів, які дали сотні концертів у всіх регіонах Фінляндії.

Ефективним інструментом поглиблення українсько-фінських взаємин є співробітництво між містами України та Фінляндії. На сьогодні встановлено побратимські зв'язки між Києвом і Гельсінкі, Києвом і Тампере, Одесою й Оулу, Запоріжжям та Лахті, м. Новоград-Волинський та комуною Суомуссалмі.

У Фінляндії є два українських історичних об'єкти: пам'ятна дошка на будинку, в якому у 1918–1921 рр. працювала перша дипломатична місія України у Фінляндії, та відкритий у 2009 р. пам'ятник «Україна молиться за душі загиблих», присвячений українським воїнам, загиблим під час бойових дій на півночі Фінляндії в ході Зимової війни 1939–1940 рр.

За сприяння МЗС та Міносвіти Фінляндії з вересня 2008 р. в Алексантері, Інституті при Гельсінському університеті, запроваджено програму «Українські студії», що спрямована на поширення знань про Україну серед студентів та дослідників ВНЗ Фінляндії й передбачає вивчення української мови, літератури, історії та культури, проведення досліджень з української тематики, а також здійснення обміну студентами між Гельсінським університетом та ВНЗ України.

Українська мова з січня 2007 р. також викладається на кафедрі слов'янських і прибалтійських мов та літератури Гельсінського університету на факультативній основі для студентів університету, а також всіх бажаючих.

У ВНЗ Фінляндії сформувалася група вчених-україністів (зокрема, в м. Йоенсуу). У Гельсінкі працює професійний перекладач з фінської мови на українську Юрій Зуб.

Перепис 2001 р. зафіксував в Україні 768 фінів.

У 2012 р. Київський національний лінгвістичний університет випустив перших випускників з дипломами магістрів фінської мови. Фінська мова викладається також у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка, Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут», у Київському міжнародному університеті, у Національному університеті «Києво-Могилянська академія».

У 2004 р. в Києві заснована Скандінавська гімназія, де з 5-го класу пропонується до вивчення фінська мова; у 2005 р. в Донецьку була заснована Фінсько-Українська молодіжна рада з філіалами у деяких школах Донецької обл. Також у Києві існує Інститут Україна–Скандінавія, який пропагує культуру Скандінавських країн та пропонує курси вивчення фінської мови.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО у Фінляндії протягом 1991–2006 рр. було віднесено: стару частину міста Раума (початок XIX ст.); фортецю Суоменлінна у Гельсінкі (1748–1770); старовинну церкву в Петяйявесі (1763–1765); деревопереробну фабрику в Верлі (1872); похоронний комплекс бронзового віку Саммаллахденмякі; шість пунктів геодезичної дуги Струве – «Stuor-Oivi», «Avasaksa», «Tornea», «Puolakka», «Porlom II», «Svartvira» (1816–1855); високий берег і архіпелаг Кваркен у Ботнічній затоці (разом із Швецією).

Іншими видатними пам'ятками культурно-цивілізаційної спадщини Фінляндії є: кафедральний собор Оулу (1777–1845); фортеця Олавінлінна (XV–XVIII ст.); замок Турку (XIII–XVI ст.); кафедральний собор Турку (XIII–XIX ст.); лютеранський собор у м. Котка (1898); Сенатська площа у м. Гельсінкі (XIX ст.); водоспад Іматри у парку Круунунпуйсто; національний парк Лемменйокі.

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 1997–2009 р. включила: документи Архіву кн. Радзивіллів з фондів Національної бібліотеки Фінляндії; зібрання Адольфа Еріка Норденшельда з Університету Гельсінкі.

Електронні джерела:

Сайт уряду Фінляндії: http://valtioneuvosto.fi

Сайт Президента Фінляндської Республіки: http://www.president.fi

Сайт парламенту Фінляндії: http://web.eduskunta.fi

Сайт Статистика Фінляндії: http://tilastokeskus.fi/index_en.html

Сайт Головного митного управління Фінляндії: http://www.tulli.fi/fi

Посольство Фінляндії, вул. Стрілецька, 14, 01901 Київ, Україна; http://www.finland.org.ua

Посольство України у Фінляндській Республіці: Vahaniityntie 9, 00570, Helsinki, Finland; http://finland.mfa.gov.ua/ua

Література:

Мейнандер Г. Історія Фінляндії: лінії, структури, переломні моменти. – Львів, 2009. – 213 с.

Kirby D. A Concise History of Finland. – Cambridge, 2014. – 348 p.

Политическая история Финляндии: 1809–2009 / *О. Юссила, С. Хентиля, Ю. Невакиви*. – М., 2010. – 471 с.

Вехвіляйнен О. Фінляндія в Другій світовій війні: між Німеччиною і Росією. – К., 2010. – 247 с.

Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель / *М. Кастельс, П. Хіманен*. – К., 2006. – 230 с.

Динамичная Финляндия / *П. Песонен, О. Риихинен*. – СПб., 2007. – 383 с.

Фінляндія: соціально-економіко-географічна характеристика / *Л. Шевчук, Т. Аарреваара.* – Л., 2001. – 163 с.

100 соціальних інновацій з Фінляндії / ред. *І. Таіпале*. – Л., 2011. – 106 с.

Ремі Й., Пилипенко В. Дипломатичні відносини між Україною і Фінляндією в 1918–1921 рр. // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 24. – С. 146–156.

Україна – Фінляндія: зб. наук. статей. – Київ–Гельсінкі, 1999. – 193 с.

Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць (за матеріалами симпозіуму «Україна та Фінляндія: західні й східні впливи на історичний та культурний розвиток», 19–20 травня 2000 р., КНУ ім. Тараса Шевченка). – Вип. 5. – К., 2000. – 134 с.

І. С. Піляєв

ШВЕЦІЯ

Сучасна назва держави: Королівство Швеція (*швед.* Konungariket Sverige).

Перша згадка про народ/країну у писемних джерелах. Перша згадка про шведів міститься у роботі римського історика Публія Корнелія Таціта «Ґерманія» (близько 98 р. н. е.), де повідомляється, що «…серед самого Океану, мешкають общини свіонів; окрім воїнів і зброї, вони сильні також флотом». Описуючи у своїй роботі «Про походження і діяння ґетів» (VI ст.) Скандію, ґотський історик Йордан згадує плем'я суехансів (suehans, свеїв), які тримають чудових коней.

Назва країни вперше згадується у «Житії святого Ансґара», гамбурзького і бременського єпископа-місіонера, написаному у 860-х – 880-х рр. його учнем і спадкоємцем Рімбертом. Описуючи першу мандрівку Ансґара 829–830 рр. у Швецію, літописець зазначає, що, «…подолавши спочатку довгий шлях пішки, а потім на суднах перепливши море, яке відділяє Свіонію, вони з величезними труднощами прибули нарешті у портове місто тамтешнього королівства під назвою Бірка». У «Діяннях архієпископів гамбурзької церкви», написаних Адамом Бременським між 1072 і 1076 рр., для позначення Швеції використовуються назви Sueonia, Suevonia, Suedia.

Створення держави. Окреме Королівство Швеція на чолі з Олафом Шетконунґом виникло близько 1000 р.

Незалежність: (від Данії) відновлена 06.06.1523 р.

Історичні назви держави: Королівство свеїв / Королівство Швеція (IX ст. –1397); Королівство Данії, Швеції і Норвегії (1397–1523); Королівство Швеція (1523–1814); Об'єднані Королівства Швеції і Норвегії (1814–1905); Королівство Швеція (з 1905).

Площа: 450 тис. км^2, що становить 74,54 % території України.

Населення: 10 млн 014 тис. осіб (на 01.03.2017, Статистика Швеції).

Очікувана тривалість життя при народженні: 82,15 р. (для чоловіків – 80,3, для жінок – 84) (2015, Статистика Швеції).

Етнічний склад населення. Серед громадян країни шведська статистика виділяє осіб, які не мають закордонного підґрунтя (народжені в країні від батька й матері, які є шведськими підданими), та осіб, які мають таке підґрунтя (народжені за кордоном у родинах

іноземців або народжені в Швеції від одного чи обох батьків з іноземним громадянством). Відповідно, особи без іноземного підґрунтя становлять 6 млн 935 тис. осіб (69,38 %), а особи із закордонним підґрунтям – 3 млн 60 тис. (30,62 %) (2016, Статистика Швеції). За оцінками демографів, першу групу складають переважно шведи (6 млн 260 тис. – 6 млн 576 тис., 95–96 %), фіни (183–470 тис., 2,63–4,7 %), саами (17–20 тис., 0,25–0,29 %), а також данці (43 тис., 0,62 %) і норвежці (44 тис., 0,63 %), які є переважно автохтонами в місцях свого компактного проживання. До другої групи належать нащадки недавніх іммігрантів – вихідців з арабських країн, держав колишньої Югославії, Туреччини тощо. При цьому слід зазначити, що близько 7,5 млн шведських громадян, незалежно від походження, називають шведську мову рідною (першою засвоєною). Окрім того, в країні постійно мешкають 852 тис. іноземних громадян (2017, Статистика Швеції).

Чисельність українців: 6292 особи, народжені в Україні, та понад 1000 дітей, народжених у Швеції в українських або змішаних шлюбах (на 31.12.2013, Статистика Швеції).

Столиця: Стокгольм – 935 тис., міська агломерація Великий Стокгольм – 2,2 млн. **Найбільші міста:** Ґетеборґ – 556 тис. (агломерація – 1,6 млн); Мальме – 328 тис. (агломерація – 1,3 млн); Уппсала – 214 тис., Лінчепінґ – 155 тис.; Вестерос – 147 тис.; Еребру – 146 тис. (на 31.12.2016, Статистика Швеції).

Державна мова: шведська (лише у 2009 р. законом затверджена як офіційна мова Швеції). Саамська, меянкіелі та фінська як офіційні мови національних меншин з 2000 р. використовуються у ряді муніципалітетів. Мовами національних меншин також визнані ромська та ідиш (екстериторіально).

Релігійний склад населення: у 2013 р. 65,9 % шведів формально належали до Лютеранської церкви Швеції, яка була державною з 1593 по 01.01.2000 р. За даними опитування Євробарометра, у 2010 р. лише 18 % шведів вірили в Бога. Мусульмани складають 5 % населення, католики – 2 %, православні – 1 %.

Державний устрій: монархія. **Глава держави:** король з династії Бернадотів. **Глава уряду:** прем'єр-міністр.

Вищий законодавчий орган: Ріксдаґ. У 1435 р. шведський Ріксдаґ був уперше скликаний як представницький орган усіх чотирьох станів країни, а не лише великих феодалів, як було до того. Як становий дорадчий орган при монархові, існував до XIX ст. Конституційною реформою 1865–1866 рр. був перетворений на постійно діючий двопалатний орган. За Конституцією 1975 р., верхня – Перша палата, яка обиралася у непрямий спосіб муніципальними громадами та провінціями, була скасована, й Ріксдаґ став однопалатним.

Діюча Конституція схвалена у 1974 р. і складається із чотирьох законів: Акта про форму правління від 27.02.1974 р. (вступив у силу з 01.01.1975, діє зі змінами 1976, 1979, 1988, 1991, 1994, 1998 рр.), Акта про престолонаслідування від 26.09.1810 р. (зі змінами 1974, 1979 рр.), Акта про свободу друку 1949 р. (зі змінами 1971, 1976, 1982, 1988, 1991, 1994, 1998 рр.), Акта про свободу висловлювань 1991 р. (зі змінами 1994, 1998 рр.). Ухвалений у 1974 р. Акт про Ріксдаґ займає проміжне становище між конституційним і звичайним правом. Хоча він і регулює частину сфери конституційних правовідносин, проте його зміни не потребують проведення референдуму.

Вважається, що перша шведська Конституція була започаткована прийняттям Акту про форму правління від 06.06.1809 р. Пізніше до нього додалися Акт про Ріксдаґ від 10.02.1810 р., Акт про престолонаслідування від 26.09.1810 р. та Акт про свободу друку від 12.06.1812 р. З плином часу ці документи неодноразово доповнювалися і змінювалися.

Статус у відносинах з ЄС: член ЄС з 01.01.1995 р.; член Шенґенської зони з 25.03.2001 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: член ООН (з 1946); співзасновник Ради Європи (1949); співзасновник Північної Ради (1952); співзасновник ЄАВТ (1960–1995); співзасновник ОЕСР (1961); співзасновник ОБСЄ (1973); співзасновник СОТ (1995).

Розмір ВВП на душу населення у 2016 р. (в поточних цінах), за даними Євростату, складав 46600 євро (4 місце серед EU-28); за даними Світового банку – 51600 дол. США (11 місце в світі); за даними МВФ – 51165 дол. США (11 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Під час останнього льодовикового періоду, що розпочався 80 тис. років тому, вся територія сучасної Швеції була покрита льодом. Близько 12 тис. років до н. е. розпочалося танення льодовика і звільнення території від криги, яке завершилось близько 4 тис. років до н. е.

Найдавнішим свідченням присутності людини на теренах Швеції є відкрита біля Мальме в південній частині країни стоянка Сегебру, яку датують близько 8000 р. до н. е. У середині I тис. до н. е. Швеція, як і решта Скандінавії, потрапила під кельтський, а на межі нової ери – римський, вплив. У VII–XI ст. розпочалася епоха вікінґів. На самому півдні шведського півострова жили дани, вище від них – ґети, вище від них і на східному узбережжі – свеї. Шведські вікінґи починали свої походи найчастіше від Упланда, району озера Меларен, та о. Ґотланд і здебільшого на схід, хоча брали активну участь і в набігах данців на Англію. З початку IX ст. м. Бірка стає найважливішим торговельним центром Скандінавії, в XI ст. ця роль переходить до м. Сіґтуна. У Сіґтуні в 990-х рр. були карбовані перші шведські срібні монети короля Олафа Шетконунґа. Християнізація Швеції започаткована монахом-місіонером Ансґаром у 829 р. відбувалася поступово протягом IX–XI ст.

У IX–X ст. на території сучасної Швеції формуються два великих королівства: на північ від великих озер – Свеаланд (Швеція) із центром в Уппсалі, на південь від озер – Ґеталанд. Уппсала була центром шведського язичництва.

Перша спроба об'єднати країну була здійснена конунґом Інґ'яльдом Підступним (640–650-і рр.) із Уппсали. Близько 1000 р. виникло єдине Шведське королівство на чолі з Олафом Шетконунґом (995–1022), владу якого визнавали й у Свеаланді, і в Ґеталанді, він же став і першим шведським королем, який прийняв християнство (1008). На початку XI ст. частина шведської території ненадовго увійшла до англо-данської держави Кнута Великого.

За правління Сверкера I (1130–1156) у 1130-і рр. Швеція знову стала єдиним королівством, проте надалі між знатними родами розгорається тривала усобиця за владу в королівстві. У часи правління Еріка Святого (1156–1160) відбувся легендарний Перший шведський хрестовий похід у Фінляндію. У 1164 р. в Уппсалі була заснована кафедра архієпископа, Католицька церква почала збирати з населення податки на свою користь. Ерік Кнутссон (1208–1216) став першим шведським королем, коронованим Церквою (1210).

За Югана I Сверкерссона (1216–1222) розпочинаються шведські загарбницькі походи на схід. У 1220 р. шведський флот висаджує десант на узбережжі Естляндії, який невдовзі був розбитий естонцями у битві під замком Ліхула. У 1240 р. шведи здійснили похід на Ладогу, але були розбиті новгородцями. Під час Другого шведського хрестового походу 1249–1250 рр. на Фінляндію, очоленого ярлом Бірґером, шведи завойовують область Тавастланд.

Коли у 1275 р. до влади прийшов син ярла Біргера король Маґнус Бірґерссон (1275–1290), були затверджені церковні привілеї (1281 р. церковна власність була звільнена від сплати податків) та остаточно сформувалася світська аристократія, звільнена від сплати податків, згідно зі статутом, ухваленим 1280 р. на з'їзді в Альсне. У цей час у Швеції почав активно розвиватися гірничий промисел, з'являються металургійні виробництва, що працюють на експорт.

Після смерті Маґнуса у 1290 р. поновилась боротьба за владу, внаслідок якої шведська знать обрала королем Маґнуса Ерікссона. У день його обрання 08.07.1319 р. була проголошена Грамота свобод (Frihetsbrevet), яку сучасні історики іноді називають «Великою хартією Швеції» або «першою шведською конституцією». В ній король зобов'язувався не запроваджувати нових податків без згоди Державної ради, не призначати її членами чужоземців, правити згідно із законом.

У 1293 р. шведи під керівництвом Торґільса Кнутссона здійснили Третій хрестовий похід у Фінляндію, під час якого приєднали до Швеції Західну Карелію та заснували фортецю Виборг. Під час походу 1300 р. Кнутссон заснував Ландскруну, фортецю у гирлі Неви, проте в наступному році новгородці взяли її штурмом і знищили, що завадило шведам закріпитися на Неві. Війна між Швецією і Новгородською республікою тривала тридцять років і завершилася підписанням Ореховського миру в 1323 р., що встановив державний кордон у Карелії. У 1332 р. Маґнус Ерікссон викупив провінції Сконе і Блекінґе та був проголошений государем Сконе, в 1342 р. викупив у Данії і провінцію Галланд.

Близько 1350 р. був випрацюваний загальний закон для всієї країни – Ландслаґ Маґнуса Ерікссона, у якому закріплювалось положення про те, що в Швеції виборний монарх (із деякими змінами закон діяв до XVIII ст.). Спроби короля посилити свою владу призвели до його конфлікту з великими феодалами. На цьому фоні данці у 1360 р. завоювали шведські провінції Сконе, Галланд та Блекінґе, а в 1361 р. – о. Ґотланд. Після вторгнення на прохання шведських і німецьких феодалів у країну Альбрехта Макленбурзького та обрання його королем (1364–1389) Маґнус Ерікссон змушений був покинути країну.

Спроба Альбрехта Макленбурзького централізувати королівську владу та послабити позиції місцевих феодалів призвела до того, що останні у 1389 р. звернулися до королеви Данії Марґрете за підтримкою. Розбивши війська Альбрехта у битві при Осле 24.02.1389 р. Марґрете стає королевою Швеції (1389–1396), проте оволодіти Стокгольмом вона змогла лише у 1398 р., а о. Ґотланд – у 1408 р. Об'єднання дансько-шведсько-норвезького Королівства було підтверджене Кальмарською унією 1397 р.

Війна об'єднаного Королівства проти герцогства Гольштейн призвела до блокади Ґанзою шведського експорту заліза та міді і ввезення в країну необхідних продуктів, що спричинило повстання шведів проти влади данців у 1434–1436 рр. Повстання очолив Енґельбрект Енґельбректсон (регент Швеції у 1435–1436 рр.), який спільно із Карлом Кнутссоном (регент Швеції у 1436–1441 рр.) зміг звільнити країну від влади данців. Швеція фактично розірвала унію з Данією, обравши королем Карла VIII Кнутссона (1448–1457, 1464–1465, 1467–1470).

У часи регентства Стена Стуре Старшого (1470–1497), який спирався на підтримку селян і бюргерів, було здобуто визначну перемогу над данською армією у битві при Брункеберзі (1471), засновано університет в Уппсалі (1477). У 1497 р. данський король Ганс, закликаний аристократичною шведською Держав-

ною радою, завдав поразки Стену Стуре та змусив його відмовитись від регентства над Швецією. Ганс став шведським королем під ім'ям Юган II. У 1501 р. у Швеції спалахнуло нове повстання проти данців, регентом удруге став Стен Стуре Старший (1501–1503).

У 1520 р. данський король Крістіан II здійснив спробу відновити владу Данії над Швецією. Вторгнувшись у країну, він розбив шведську армію і домігся проголошення себе королем Швеції. Масові страти шведських патріотів, відомі як «Стокгольмська кривава баня» 1520 р., спровокували у 1521–1523 рр. повстання шведів проти влади данців, яке очолив Ґустав Ваза, обраний дворянством королем країни (1523–1560). Кальмарська унія була остаточно розірвана. В Швеції утвердилася станова монархія.

Необхідність розплатитись із Любеком за допомогу в боротьбі з данцями та відмова Католицької церкви надати відповідні кошти призвели до ухвалення у 1527 р. на Ріксдазі у Вестеросі рішення про реформування Церкви за лютеранським зразком, що, зокрема, означало й передачу до королівської скарбниці усіх замків та власності, отриманих після 1454 р., і перетворення Церкви на державну (король стає главою Церкви). Це рішення було підтверджене і на церковному соборі в Уппсалі 1593 р. Реформація сприяла зміцненню королівської влади та централізації країни. За Ґустава Вази були створені централізовані податкова, фінансова та зовнішньополітична державні інституції, а в 1544 р. Ріксдаґом була відмінена традиційна виборність королів.

Після смерті Ґустава Вази між його синами і спадкоємцями розгорілась боротьба за владу, у якій аристократія прагнула поновити свій вплив на державні справи. Трон успадкував Ерік XIV (1560–1568). Після усунення від влади в ході заколоту його змінив на престолі молодший брат Юган III (1568–1592). У 1590-х рр. у якості регента, а в 1604–1611 рр. як король, Швецією правив третій син Ґустава Вази Карл IX. Спираючись на протестантську шляхту, він зміг у 1599 р. усунути від шведського трону сина Юхана III короля Польщі Сіґізмунда III, який був відданим католиком.

У другій половині XVI ст. Швеція розпочала боротьбу за панування на Балтиці. Під час Лівонської війни 1558–1583 рр. внаслідок розпаду Лівонського Ордену шведи зайняли у 1561 р. м. Реваль (Таллінн). За результатами війни Швеція здобула Північну Естонію (Шведську Естляндію) та міста Ям, Копор'є, Івангород і Корелу з прилеглими територіями на узбережжі Фінської затоки. За результатами наступної шведсько-російської війни 1590–1595 рр. Росія повернула землі на узбережжі Фінської затоки, але визнала приналежність Естляндії Швеції. За результатами шведсько-російської війни 1610–1617 рр. шведи повернули Росії ряд захоплених під час війни земель, але закріпили за собою міста Івангород, Ям, Копор'є, Орешек, Корела, що відрізало Росію від Балтійського моря.

Крім того, за результатами чотирьох війн із Польщею 1600–1629 рр. Швеція здобуває Ригу (1621) та усю польську Лівонію й закріплює їх за собою.

У цей же період Швеція програла дві війни Данії (Північну семилітню війну 1563–1570 та Кальмарську війну 1611–1613 рр.) без втрат територій, але з виплатою контрибуції.

У 1611 р. королем Швеції став неповнолітній син Карла IX Ґустав II Адольф (1611–1632). Оскільки Швеція перебувала в стані війни з Данією, то Ріксрод вирішив коронувати Ґустава II Адольфа, але за умови, що він не буде ухвалювати законів, вводити нових податків, оголошувати війну, укладати мир, вступати у союзи без згоди станів і Ріксроду. Канцлером при молодому королі став видатний шведський державний діяч граф Аксель Оксеншерна.

Шведські війська під проводом Ґустава II Адольфа у 1630–1632 рр. взяли активну участь у Тридцятилітній війні на боці протестантів, здобували ряд перемог над імперською армією (при Бретенфельді, на р. Лех), сам Ґустав II Адольф загинув у виграній шведами битві при Лютцені 16.11.1632 р. На території Німеччини, Данії та Чехії шведи воювали до 1648 р. За Вестфальським миром 1648 р., Швеція отримала Передню Померанію, острів Рюґен, міста Штеттін і Вісмар, Бременське та Верденське герцогства, перетворившись на велику європейську державу. Крім того, за результатами шведсько-данської війни 1643–1645 рр., Данія поступалася Швеції островами Ґотланд та Езель і норвезькими провінціями Емтланд і Хер'єдален, шведські судна були звільнені від митних зборів при проходженні через протоку Зунд. Данському пануванню на Балтиці настав край, а Балтійське море стали називати Шведським озером.

Прагнучи утвердити своє панування на Балтиці та побоюючись успішного російського наступу на ослаблену українською революцією Річ Посполиту, Швеція у 1655 р. вторгається у Польщу і займає більшість польських земель з Варшавою і Краковом включно. Національний підйом польського народу зумовлює витіснення шведів з польських земель, проте у 1656 р. вони повторно займають Варшаву. Напад Данії змушує шведів очистити зайняті території Речі Посполитої та переключитися на війну з данцями (1657–1658). Здійснивши у січні 1658 р. ризикований перехід по тонкому льоду через протоки Малий і Великий Бельт, шведські війська на чолі з Карлом X Ґуставом (1654–1660) вторглися у Данію й змусили Копенгаґен припинити опір.

За Роскілльським миром 28.02.1658 р., Швеція отримувала значні території: три провінції на півдні Скандінавського півострова (Сконе, Галланд і Блекінґе), острів Борнгольм та норвезькі провінції Богуслен і Тренделаґ. Нова данську-шведська війна завершилась Копенгаґенським миром 1660 р., за яким Швеція повернула Данії о. Борнгольм і норвезьку провінцію Тренделаг. Таким чином було встановлено кордони Швеції, Данії та Норвегії у сучасному вигляді.

На відміну від більшості країн Європи, у Швеції в першій половині XVI ст. більшість земель належала селянам – 45 %, короні – 30 %, дворянам –25 %. У часи Тридцятилітньої війни королівська влада для фінансування війни та компенсацій дворянам почала передавати дворянам коронні та податні землі.

У 1634 р. Ріксродом була ухвалена форма правління, відповідно до якої керування країною покладалось на п'ять державних сановників, кожен з яких керував окремою колегією, що посилило вплив аристократії.

Зменшення доходів державної скарбниці через передачу значних масивів земель дворянам (у третій чверті XVII ст. збирали податки з 60 % земель) та значні економічні збитки від вторгнення у країну данців під час Війни за Сконе 1675–1679 рр. підштовхнули Карла XI (1672–1697) до радикального перерозподілу земельної власності у 1680-х рр. Внаслідок «великої редукції» доля коронних земель зросла до 36 %, шляхетського землеволодіння – зменшилась до 33 %, селянських наділів – складала 31 %. Ці зміни сприяли укріпленню абсолютної монархії у Швеції.

Зростання торговельної могутності Швеції спричинили і спроби заснування заморських колоній (Нова Швеція на р. Делавер в Америці, 1638–1655; Шведський Золотий берег в Африці, 1650–1663).

Велика Північна війна 1700–1721 рр. розпочалася для Швеції з капітуляції Данії та розгрому російських військ під Нарвою у 1700 р. й окупації Польщі у 1702–1704 рр. Проте вторгнення військ Карла XII (1697–1718) в Росію

завершилось їх розгромом під Полтавою (1709). Швеція зазнала поразки у війні і, згідно з Ніштадтським миром 30.08.1721 р., втратила Ліфляндію, Естляндію, Інґерманландію, Стару Фінляндію та статус великої держави. Ці події сприяли поступовій зміні форми правління, посиленню ролі Державної ради й Ріксдаґу та формуванню конституційної монархії.

1718–1772 рр. в історії Швеції називаються «Ерою свободи», під час якої реальна влада у країні перейшла від монарха до парламенту. Саме у цей період проводив свої дослідження видатний шведський ботанік та зоолог Карл Лінней, який у своїй «Системі природи» (1735) вперше здійснив наукову класифікацію відомих тоді рослин і тварин. У 1739 р. він заснував Шведську королівську академію наук.

У 1730-х рр. у країні сформувалися реваншистська партія «капелюхів», яка виступала за війну з Росією, та поміркована партія «ковпаків». Сподіваючись повернути втрачені у Північній війні території, партія «капелюхів» розпочала війну з Росією (1741–1743), на кінець якої Швеція втратила Фінляндію та Естерботтен. За Абоським миром 1743 р., Росія звільняла більшість зайнятих територій, крім Кюменігордського лену і фортеці Нейшлот, а Швеція визнавала усі втрати часів Північної війни. У 1766 р. в Швеції було ухвалено перший у світі Акт про свободу друку.

У 1772 р. Ґустав III (1771–1792), на фоні гострого конфлікту між аристократією та нижніми станами, за підтримки військових здійснив безкровний державний переворот. Згідно з новою формою правління 1772 р., управління країною переходило до короля, а повноваження парламенту були суттєво обмежені. У 1774 р. був ухвалений новий, більш прогресивний, закон про свободу слова, у 1775 р. – знято ряд заборон на вільну торгівлю, у 1781 р. – введена свобода віросповідання для іноземців. Спроба повернути втрачені у попередніх війнах з Росією землі під час розв'язаної Ґуставом III війни 1788–1790 рр. завершилася безрезультатно.

У 1792 р. в результаті дворянської змови Ґустав III був убитий. Дворяни не простили йому видання у 1789 р. «Акту єдності і безпеки», який надавав королю майже абсолютну владу, та відміни привілею не платити податки.

Участь Швеції у війнах Третьої і Четвертої антифранцузьких коаліцій завершилася спочатку втратою Шведської Померанії, окупованої французами у 1807 р., а потім і поразкою у війні з Росією 1808–1809 рр. За Фрідріхсгамським миром 05.09.1809 р., Швеція втратила усю Фінляндію, Аландські острови та частину провінції Вестерботтен.

Ще до завершення війни Ґустав IV (1792–1809) був заарештований та усунений від трону групою офіцерів, які прагнули ліквідувати абсолютистську форму правління. Після цього Ріксдаґ 06.06.1809 р. схвалив нову форму правління, яка перетворила Швецію на конституційну монархію з поділом влади між королем, Ріксродом і Ріксдаґом. Для обмеження влади державної бюрократії була запроваджена посада омбудсмена – уповноваженого з прав людини. Оскільки новий король Карл XIII (1809–1818) не мав спадкоємців, Ріксдаґ у 1810 р. обрав спадкоємцем престолу французького маршала Жана Батіста Бернадота. Щоб надати справі законний характер, Карл XIII усиновив Ж. Бернадота, який у 1810–1818 рр. фактично виконував функції регента.

Бернадот вступив на шведський престол під іменем Карла Югана (1818–1844). Повторна окупація французами Шведської Померанії (1812) підштовхнула його до укладення союзних угод з Росією, Великою Британією і Пруссією та до вступу у війну з Наполеоном у складі Шостої антифранцузької коаліції на умовах передачі Швеції Норвегії. Перемога у війні з Данією 1813–1814 рр. дозволила, за Кільським

мирним договором від 14.01.1814 р., приєднати до Швеції Норвегію. Опір норвежців був зламаний у короткій шведсько-норвезькій війні 1814 р. У листопаді 1814 р. норвезький Стортінґ визнав унію Норвегії та Швеції в особі єдиного короля. Норвегія зберігала автономію у внутрішніх справах, але втрачала право на самостійне ведення зовнішньої політики. Фактичної інтеграції країн не відбулося.

У XIX ст. тривалий мирний час, активне розведення картоплі, зростання втричі посівних площ протягом 1810–1870-х рр. та прогрес у галузі медицини спричинили суттєве зростання чисельності населення Швеції (впродовж століття з 2,4 до 5,1 млн), і це – не зважаючи на еміграцію 850 тис. шведів в Америку протягом 1840–1900 рр. А до 1930 р. через складну економічну ситуацію емігрувало майже 1,5 млн шведів.

У часи правління Оскара I (1844–1859) та Карла XV (1859–1872) у Швеції було здійснено ряд ліберальних реформ, зокрема була запроваджена загальна початкова освіта (1842), чоловіки і жінки були зрівняні у правах успадкування (1845), введена свобода підприємництва, відмінена монополія міст на торгівлю (1846), місцеві органи влади зобов'язувалися дбати про власних бідняків (1847), почалося будівництво залізниць (1854), дозволена свобода віровизнання (1860), розширено місцеве самоврядування (1862), зняте обмеження на підприємницьку діяльність (1865), заміжнім жінкам дозволено самим розпоряджатися своїми трудовими доходами (1874). Актом про Ріксдаґ були розширені парламентські повноваження та ліквідований його становий характер (1866), введене загальне рівне виборче право (1907–1909). У 1918–1921 рр. за підтримки уряду й провідних промисловців була переглянута Конституція: жінки отримали право голосу, а загальне рівне виборче право почало застосовуватися і на місцевому рівні.

На межі XIX–XX ст. у Швеції почали виникати політичні партії, які визначають політичне життя Швеції і сьогодні: у 1889 р. – Соціал-демократична робітнича партія Швеції, у 1902 р. – Ліберальна коаліція (з 1990 – Народна партія – Ліберали), у 1904 р. – Союз загальних виборів (до 1969 – Права партія, зараз Помірковaна коаліційна партія), у 1913 р. – Селянський союз (з 1957 – Партія центру), у 1917 р. – Ліва соціал-демократична партія Швеції (з 1921 – Комуністична партія Швеції, з 1967 – Ліва партія – Комуністи, з 1990 – Ліва партія).

Наприкінці XIX ст. загострилися відносини між Швецією та Норвегією, у 1905 р. норвезький Стортінґ ухвалив закон про створення окремих норвезьких консульств за кордоном та збільшив митні збори на кордоні зі Швецією. Шведський уряд, у свою чергу, вдався до торговельних санкцій. У результаті, 07.06.1905 р. Стортінґ проголосив втрату шведським королем норвезької корони та скасування Акта про шведсько-норвезьку унію. 13.07.1905 р. у Норвегії було проведено плебісцит, на якому абсолютна більшість учасників висловилась за скасування унії. Наслідком цього стало підписання 23.09.1905 р. шведсько-норвезької Угоди про скасування унії.

Рубіж XIX і XX ст. ознаменувався появою нових галузей промисловості, що ґрунтувалися на шведських винаходах: Альфред Нобель винайшов динаміт (1867) та започаткував його промислове виробництво; Ґустав де Лаваль створив діючу парову турбіну (1890), центробіжний сепаратор (1878), доїльний апарат (1897) і заснував у 1883 р. компанію сепараційного, потокопровідного та теплообмінного обладнання «AB Separator» (зараз «Alfa Laval Group»); Ґустав Діален винайшов сонячний клапан (1907), що дозволив автоматизувати роботу маяків, та заснував компанію промислового газу «AGA»; Свен Вінгквіст ви-

найшов шарикопідшипник, що сам встановлюється (1907), й заснував компанію з випуску підшипників «SKF»; Ларс Маґнус Ерікссон створив настільний телефон з магнето і рупором та заснував «LM Ericsson & Co» (зараз «Telefonaktiebolaget L. M. Ericsson»); Юнас Венстрем запропонував трьохфазну електричну систему та став одним із засновників електротехнічної компанії «ASEA» (зараз «Asea Brown Boveri»); Бальтцар фон Платен винайшов холодильник абсорбційного типу (1922), який разом з іншою побутовою технікою почала випускати компанія «AB Electrolux».

Розвиток деревообробної промисловості зробив Швецію у 1914 р. найбільшим експортером лісоматеріалів у світі.

Економічні успіхи країни були зумовлені великими розмірами території при доволі невеликій кількості населення, значними природними багатствами та 150-ма роками миру, у той час як інші держави Європи брали участь у численних війнах. Важливим чинником стала розбудова вільної конкурентної капіталістичної економіки, тісно інтегрованої у світовий ринок.

У першій половині XX ст. у Швеції почалися значні соціальні зміни: у 1913 р. була запроваджена загальна пенсія по старості, у 1919 р. – 8-годинний робочий день, у 1927 р. – введена загальна початкова освіта, у 1928 р. – колективні договори і суди з трудових конфліктів.

На фоні світової економічної кризи та рекордного рівня безробіття (1932 – 30 %) у Швеції парламентські вибори 1932 р. вперше виграли соціал-демократи, які безроздільно знаходилася при владі до 1976 р. Укладена за урядовим посередництвом 1938 р. Сальтшебаденська угода сприяла взаємному компромісу між Шведським об'єднанням роботодавців і Центральним об'єднанням профспілок та гармонізації трудових відносин в країні. Це, в свою чергу, значно зменшило кількість конфліктів на ринку праці та сприяло швидкому економічному зростанню Швеції.

У Першій та Другій світових війнах Швеція зберігала нейтралітет, хоча, наприклад, активно допомагала Фінляндії під час Зимової війни з СРСР 1939–1940 рр. (відправлено 12-тисячний добровольчий корпус, матеріальна допомога та допомога зброєю, надання притулку для 36 тис. фінських дітей). З іншого боку, протягом 1940–1944 рр. Швеція поставила до Німеччини 38 млн тонн залізної руди.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

За формою правління Королівство Швеція – конституційна монархія. Конституційні акти послідовно ґрунтуються на принципах народного суверенітету, представницької демократії та парламентаризму.

Главою держави є король, який представляє націю, є символом державної єдності, проте не має політичної влади й не бере участі у політичному житті. Монарх не бере участі в роботі уряду і не підписує жодних урядових постанов. Він має переважно представницькі функції, наприклад – відкриття у вересні щорічної сесії Ріксдаґу тощо.

У листопаді 1979 р. була ухвалена поправка до Закону про престолонаслідування, відповідно до якої члени королівської сім'ї чоловічої і жіночої статі мають рівні права на наслідування трону.

Законодавча влада здійснюється однопалатним Ріксдаґом (до 1968 – двопалатний), що складається із 349 депутатів, які обираються шляхом загального прямого і таємного голосування на чотирирічний термін за пропорційною системою. 310 депутатів обираються за регіональними списками, 39 – за загальнонаціональним. Виборчий бар'єр становить за регіональними списками – 12 %, за загальнонаціональним – 4 %. Ріксдаґ затвер-

джує та звільняє прем'єр-міністра. Може висловлювати вотуми недовіри уряду й окремим міністрам. Ріксдаґ очолює голова – тальман, який внаслідок конституційної реформи 1974 р. перебрав на себе низку королівських повноважень, зокрема, право подання Ріксдаґу кандидатури прем'єр-міністра.

Виконавча влада належить уряду. Беручи участь в уряді, депутати Ріксдаґу зберігають своє місце в парламенті й право участі в дебатах, проте позбавляються права голосу. Міністри несуть індивідуальну й колективну політичну відповідальність за свої рішення. Заступники міністрів складають невелике коло вищих урядовців, яких призначають у міністерства з політичних міркувань. Посада заступника міністра не дає права виступати в Ріксдазі, але в залі засідань за ними закріплені постійні місця.

Уряд має право розпускати Ріксдаґ і призначати позачергові вибори; водночас уряд несе відповідальність перед Ріксдаґом. До урядової компетенції належить також призначення та звільнення державних службовців на вищих щаблях влади й губернаторів ленів.

Прем'єр-міністр призначається Ріксдаґом. Кандидатура на посаду прем'єр-міністра висувається головою Ріксдаґу після консультацій з його заступниками і представниками кожної партійної фракції у парламенті та затверджується абсолютною більшістю голосів депутатів парламенту.

У Швеції традиційно склалася впливова система місцевого самоврядування. За територіально-адміністративним поділом Швеція поділяється на 21 область (лен), до складу яких входить 290 міських та сільських комун. Місто Стокгольм поєднує функції лену і громади. Керування на обох рівнях здійснюється радою, що обирається терміном на чотири роки (до 1994 – три роки), при цьому повсякденні справи виконуються виконавчим комітетом. Центральна влада на місцевому рівні представлена в ленах губернатором та його апаратом – правлінням лену. Губернаторів ленів призначає уряд на шестирічний термін; їх часто обирають з-поміж політичних діячів, які зазвичай завершують на цій посаді політичну кар'єру. Членів правління призначає рада лену – ландстінґ. Ландстінґи відповідають, насамперед, за охорону здоров'я і лікарняне обслуговування, а також за окремі різновиди освіти й професійного навчання.

До прав і обов'язків комун входять будівництво різних допоміжних споруд і надання широкого кола послуг: житлове і шляхове будівництво, каналізації та водопостачання, початкова освіта, соціальна допомога, догляд за старими та дітьми тощо. Комуни також надають різноманітні платні послуги.

Близько 95 % державних службовців зайняті в органах місцевого управління, бюджети яких складають чверть шведського ВВП. Майже три чверті бюджетів ленів витрачається на охорону здоров'я; муніципалітети приблизно половину коштів витрачають на освіту і соціальні потреби.

Провідною партією країни є СДРПШ що має міцні зв'язки з робітничим рухом і завдяки своїй прагматичній політиці традиційно отримує підтримку з боку інших партій. З виборів 1914 р. і до виборів 2014 р. є найбільшою парламентською партією Швеції. Тому майже постійно знаходилася при владі одноосібно або на чолі коаліцій у 1932–1976 рр. У 1946–1969 рр. головою СДРПШ і прем'єр-міністром був Таге Ерландер, якого називали архітектором держави і соціального благополуччя. Після відставки Т. Ерландера в 1969 р., на обох посадах його змінив Улоф Пальме, який був прем'єр-міністром до 1976 р. і знову очолив уряд соціал-демократичної меншості з 1982 р. Швидке піднесення шведської торгівлі й промисловості дозволило соціал-демократично-

му урядові помітно розширити громадський сектор, що охопив понад 50 % ВВП. Це викликало втечу капіталу з країни й сприяло активізації правих сил, які, очевидно, стояли за вбивством У. Пальме 28.02.1986 р. Після загибелі У. Пальме СДРПШ і уряд очолював Інґвар Карлссон до поразки на виборах у 1991 р. Знову він очолив уряд меншості у 1994 р.

У подальшому соціал-демократи перемагали (1994, 1998, 2002) великою мірою завдяки яскравому іміджу Йорана Перссона, який очолював уряд у 1996–2006 роках. Після перемоги у 1994 р. Й. Перссону вдалось вивести країну із кризи, ліквідувавши великий дефіцит бюджету та скоротивши рівень безробіття, який на той час сягнув 14 %. Покращення було досягнуто за рахунок скорочення державного фінансування.

На виборах 1998 р. соціал-демократи втратили частину свого електорату, набравши всього 36,5 % голосів, але утрималися при владі завдяки коаліції з лівими партіями. На виборах 2002 р. шведські соціал-демократи покращили попередні результати, набравши 40 % голосів. Вибори 2006 р. СДРПШ також виграла, хоча і втратила 14 мандатів, але уряд сформувала коаліція центристських і правоцентристських партій. Парламентські вибори 2014 р. знову виграла СДРПШ, сформувавши разом із Партією зелених уряд меншості на чолі із Стефаном Левеном (з 2014).

Поміркована коаліційна партія традиційно спиралась на представників великого бізнесу, але на початку 1990-х років її електорат розширився. Виступає за приватизацію деяких державних підприємств, зменшення податків, вступ Швеції до НАТО. У 1979–2006 рр. ПКП отримувала на виборах від 18 % до 24 % голосів. Сформувала уряд під проводом Карла Більдта у 1991–1994 рр., причому К. Більдт став першим головою ПКП, який обійняв посаду прем'єр-міністра, починаючи з 1930 р.

Після перемоги на парламентських виборах 2006 р. прем'єр-міністром Швеції був обраний лідер ПКП, який одночасно очолював об'єднання правоцентристських і ліберальних партій «Альянс за Швецію» Йон Фредрік Райнфельдт (2006–2014). Після парламентських виборів 2010 р. йому як главі право-, а не лівоцентристського уряду, вперше в післявоєнній історії країни вдалося зберегти посаду прем'єра, хоча очолюваний ним Альянс і втратив більшість у Ріксдазі.

Друга за чисельністю правоцентристська сила країни – Християнсько-демократична партія заснована у 1964 р. Постійно представлена у Ріксдазі з 1985 р., окрім виборів 1988 р.

Народна партія – Ліберали – виступає за розширення ЄС, посилення євроінтеграції, приєднання Швеції до зони євро, а після закінчення «холодної війни» – й за вступ Швеції до НАТО. Багато уваги приділяє гендерним питанням. Постійно представлена у парламенті з 1911 р., до 1934 р. – як Ліберальна коаліція.

Партія центру представляє інтереси переважно сільського населення, але орієнтується також на ширші прошарки виборців середнього класу. Виступає за децентралізацію економічної і політичної влади в країні. В окремі періоди очолювала шведський рух проти ядерної зброї. Голова партії Турбйорн Фелльдін займав посаду прем'єр-міністра в несоціалістичних коаліційних урядах (1976–1978, 1979–1982). У парламенті постійно представлена з 1917 р. Найбільша підтримка у 1973 р. (90 мандатів, 25,1 % голосів), надалі її рейтинг неухильно падав, стабілізувавшись у 2000-х на рівні двох десятків депутатів (6–7 %).

Ліва партія отримує підтримку низькокваліфікованих робітників у великих містах країни та найбідніших прошарків сільського населення у північних ленах. Підтримка ЛП часто мала вирішальне значення для формування соціал-демократичних урядів. З 1997 р. у про-

грамі партії фемінізм поряд з марксизмом був проголошений частиною ідеології партії. ЛП має доволі постійний електорат – біля 6 % (1920 – 6,4 %, 1948 – 6,3 %, 1979 – 5,6 %, 2014 – 5,7 %). На парламентських виборах 1998 р. ЛП набрала 12 % голосів (найвищий результат у ХХ ст.) і брала участь у правлячих коаліціях 1998–2006 рр.

Партія зелених створена у 1981 р. прибічниками екологічних об'єднань та лівих немарксистських груп. Уперше пройшла до Ріксдаґу у 1988 р., скориставшись недостатнім усвідомленням іншими політичними силами важливості екологічної проблематики. У 1991 р. втратила представництво в Ріксдазі, але з 1994 р. повернулася і постійно представлена у парламенті. Рівень підтримки партії у 1994–2014 рр. складав 5–7 %.

Правопопулістський спектр у парламенті представлений партіями Нові демократи (1991–1994) та Шведські демократи (з 2010), які акцентували увагу на необхідності більш жорсткого законодавства щодо мігрантів, на захисті традиційних цінностей.

На парламентських виборах 1988 р. СДРПШ здобула 156 місць, ПКП – 66, НП-Л – 44, ПЦ – 42, ЛП – 21, ПЗ – 20; на виборах 1991 р.: СДРПШ – 138, ПКП – 80, НП-Л – 33, ПЦ – 31, ХДП – 26, Нові демократи – 25, ЛП – 16; на виборах 1994 р.: СДРПШ – 161, ПКП – 80, ПЦ – 27, НП-Л – 26, ЛП – 22, ХДП – 15; на виборах 1998 р.: СДРПШ – 131, ПКП – 82, ЛП – 43, ХДП – 42, ПЦ – 18, НП-Л – 17, ПЗ – 16; на виборах 2002 р.: СДРПШ – 144, ПКП – 55, НП-Л – 48, ХДП – 33, ЛП – 30, ПЦ – 22, ПЗ – 17; на виборах 2006 р.: СДРПШ – 129, ПКП – 93, ПЦ – 27, НП-Л – 22, ХДП – 17, ЛП – 13, ПЗ – 9; на виборах 2010 р.: СДРПШ – 112, ПКП – 107, ПЗ – 25, НП-Л – 24, ПЦ – 23, Шведські демократи – 20, ЛП – 19, ХДП – 19; на виборах 2014 р.: СДРПШ – 113, ПКП – 84, Шведські демократи – 49, ПЗ – 25, ПЦ – 22, ЛП – 21, НП-Л – 19, ХДП – 16.

Відмова опозиційних партій правого спрямування у грудні 2014 р. підтримати запропонований урядом меншості проект бюджету спричинила політичну кризу. С. Левен запропонував розпустити Ріксдаґ та провести дострокові парламентські вибори у березні 2015 р., що зробило лідерів правих партій поступливішими. Наприкінці 2014 р. між соціал-демократами, Зеленими, християнськими-демократами, Поміркованою коаліційною партією та Партією центра було укладено «Грудневу угоду» про відмову від позачергових виборів і співпрацю у питаннях політики щодо пенсій, оборони й енергетики до 2022 р. «Груднева угода» дозволила схвалити черговий бюджет країни та залишитися при владі уряду меншості С. Левена. Восени 2015 р. спочатку ХДП, а потім і решта правих партій оголосили про вихід з угоди, проте уряд С. Левена залишився при владі.

Громадянське суспільство представлене в Швеції густою мережею неурядових організацій. Провідне місце в ній належить профспілкам та об'єднанням підприємців. Чільні позиції серед профспілок посідають: Профспілкове об'єднання працівників фізичної праці, Об'єднання службовців і Об'єднання професійних асоціацій. Близько 83 % всіх працюючих шведів є членами профспілок. Центральне об'єднання профспілок Швеції (ЦОПШ) було засноване у 1898 р. і з моменту свого створення активно співпрацює із партіями Швеції. Ряди ЦОПШ і його дочірніх організацій включають близько 2 млн чол., що складає значну долю від усього контингенту виборців (6,5 млн осіб). В інші профспілки, що не мають зв'язків із партіями, входять 1,4 млн чол.

Серед об'єднань підприємців провідними є Головна організація підприємців та Об'єднання працедавців, що об'єднує переважно власників дрібного та середнього бізнесу.

Крім цього, у Швеції існує розгалужена мережа агентств та організацій, які беруть активну участь у діяльності держави в різних галузях. Номінально подібні організації є незалежними, проте, отримуючи фінансування на свою діяльність чи виконання окремих проектів від уряду, вони плідно співпрацюють з відповідними міністерствами і виконують урядові завдання. У сфері зовнішньоекономічної діяльності такими агентствами є: Шведське агентство в цілях міжнародного розвитку (СІДА), Шведська торгова рада («Exportrådet»), яка займається стимулюванням експорту шведських товарів, Шведська федерація торгівлі («Svensk Handel»), що відповідає за імпорт у Швецію, Агентство інвестицій у Швецію.

Агентства не беруть безпосередньої участі у здійсненні державної політики у тій чи іншій сфері, проте активно співпрацюють при розробці законопроектів, виробленні рекомендацій уряду, виконанні урядових програм, проведенні досліджень тощо.

Обрання шведа Даґа Гаммаршельда 1953 р. Генеральним секретарем ООН підкреслило високий міжнародний авторитет країни. Закінчення «холодної війни» змінило міжнародне становище держави. У 1991 р., частково переглянувши концепцію власного нейтралітету, Швеція подала заяву на вступ до Євросоюзу. Таке рішення здобуло підтримку на референдумі 13.11.1994 р. – «за» 52,3 %, і країна стала повноправним членом ЄС з 01.01.1995 р.

З початку XIX ст. і до сьогодні Швеція дотримується політики нейтралітету, не беручи участі у війнах та не входячи до військових союзів (у 1949 р. відмовилась від вступу до НАТО).

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Після Другої світової війни завершився процес формування шведської економічної моделі загального добробуту й соціальної держави. Одним із елементів цієї моделі були потужні інструменти перерозподілу доходів, насамперед – максимально прогресивне оподаткування особистих доходів. Так, у 1958 р. було запроваджено пенсію за вислугу років для всіх найманих працівників, у 1963 р. – чотирьохтижневу відпустку, у 1974 р. – розширено гарантії при наймі на роботу тощо. Однак, суб'єкти підприємницької діяльності, які працювали у виробничій сфері, обкладалися відносно низькими податками. Попри такий раціональний підхід, вже у середині 1980-х років сукупний податковий тягар становив у Швеції понад 50 % національного доходу (1997 – 55 %, найвищий рівень у ЄС), тоді як у Франції – 46 %, у Німеччині та Великій Британії – 38 %, а в США – 29 %. До цього спонукала – і це другий елемент «шведської моделі» – широка сфера послуг, фінансованих із бюджету. При цьому надання послуг, фінансованих державою, супроводжувалося мало не цілковитою громадською монополією на їх виробництво.

Фундаментом шведського народного господарства традиційно була приватно-ринкова економіка. Шведські соціал-демократи не намагалися націоналізувати приватні підприємства. Останні, зрештою, були вельми концентровані – значну роль у Швеції відігравала економічна імперія родини Валленберґів та ще близько двадцяти подібних до неї підприємницьких кланів. Держава не втручалася, не намагалася регулювати різні підприємства і галузі промисловості задля урівноваження тиску знизу або реалізації якоїсь власної візії структури економіки. Економіка була відкрита світові та орієнтована на експорт. У той же час і держава, і підприємства підлягали суворій фінансовій дисципліні.

«Шведська модель» відзначалася активною участю трудящих у профспілках, наявністю потужного й централізованого профспіл-

кового руху, спроможного зробити проблеми взаємовідносин між працедавцями та найманими працівниками частиною державної й партійної політики національного рівня. При цьому профспілки керувалися солідаристським принципом мінімізації різниці в оплаті праці різних фахових груп, а уряд здійснював активну державну політику в галузі боротьби з безробіттям.

У підсумку економіка Швеції забезпечувала гармонійне поєднання ліберальних економічних інституцій, на загал розсудливої економічної політики, поетапного втілення соціальних програм та забезпечення функціонування механізму соціального перерозподілу на користь незахищених верств населення. Однак шведський досвід доводить, що існує межа соціалізації сфери розподілу. Якщо її перейти, то навіть в ринкових умовах втрачається мотивація економічних суб'єктів до активної діяльності.

Починаючи від 1990 р., Швеція загрузла у глибокій кризі, стрімко почав зростати дефіцит бюджету та державний борг. Безробіття, яке ще 1990 р. офіційно становило 1,5 % (насправді існувало значне приховане безробіття), у 1994 р. досягло рівня 13 %. Небезпечними тенденціями стали: падіння рівня якості послуг, що надаються державою, передусім – освіти та медицини; високий податковий тиск, що унеможливлює розвиток малого та середнього бізнесу; перехід найбільших та найуспішніших шведських компаній в юрисдикцію інших країн (перенесення штаб-квартири компанії «ABB» до швейцарського Цюріха, продаж «Volvo» американському концерну «Ford» (1999), а виробництва мобільних систем «Ericsson» – японській «Sony» (2001); хронічне безробіття та імміграційні проблеми. Політика зрівнялівки заробітної плати призвела до нівелювання різниці між висококваліфікованою і низькокваліфікованою працею. Через найвищі серед скандінавських країн виплати з допомоги по безробіттю багато шведів, і ще більше іммігрантів, які складають п'яту частину населення, надають перевагу статусу соціального маргінала.

Більше того, звільняючи шведських робітників (наприклад, компанія «Ericsson» зменшила штат зі 100 тис. у 2000 р. до 47 тис. у 2004 р.), компанії позбавляють соціал-демократів значної частини електоральної бази, адже однією з опор шведської соціал-демократії слугують об'єднані у профспілки великі трудові колективи.

Консервативно-ліберальний уряд прем'єра К. Більдта та соціал-демократична опозиція узгодили у 1992 р. програму, яка означала далекосяжну ревізію «шведської моделі», визнаної за головне джерело кризи економіки, а відтак – погіршення умов життя суспільства. Були скорочені відпустки, знижені компенсації за лікарняним листом, відмінена індексація матеріальних допомог і пенсій, розпочато приватизацію підприємств. Проте такий підхід не знайшов розуміння у шведському суспільстві, і на виборах 1994, 1998 та 2002 років більшість виборців проголосували за соціал-демократів.

Уряду Й. Перссона дійсно вдалося вивести країну із кризи, зменшивши великий дефіцит бюджету та скоротивши рівень безробіття (1998 – 6,5 %), але зроблено це було шляхом реалізації частини ліберальних реформ, зокрема – за рахунок скорочення державного фінансування. Тобто соціал-демократи, які сприймаються населенням як гарант збереження соціальної держави та у передвиборчій боротьбі популістськи грають на страхах шведів перед демонтажем соціальної держави, були змушені вдаватися до ліберальних засобів економічного реформування.

Прихід до влади консервативно-ліберальної коаліції 2006 р. остаточно відкрив шлях до демонтажу «шведського соціалізму».

Швеція – постіндустріальна країна із добре розвиненим сільським господарством. Її частка у світовому виробництві становить близько 1 %, а в світовій торгівлі перевищує 2 % (при кількості населення, що дорівнює близько 0,14 % населення земної кулі).

ВВП Швеції, за даними Євростату (у поточних цінах), склав у 1998 р. 226 млрд євро, у 2000 р. – 281 млрд, у 2007 р. – 356 млрд, у 2008 р. – 352 млрд, у 2009 р. – 310 млрд, у 2010 р. – 369 млрд, у 2011 р. – 405 млрд, у 2012 р. – 423 млрд, у 2013 р. – 436 млрд, у 2014 р. – 432 млрд, у 2015 р. – 447 млрд у 2016 р. – 462 млрд євро.

У структурі ВВП понад дві третини (69,8 %) належить сфері послуг; майже третина (28,9 %) – промисловому виробництву та будівництву, 1,4 % – сільському господарству (2008).

У шведській економіці поєднані приватна, державна й кооперативна форми власності, проте їй властивий високий ступінь монополізації та концентрації виробництва і капіталу. Близько 85 % усіх шведських компаній з числом зайнятих понад 50 чоловік належать приватному капіталу. Понад половину загального шведського експорту товарів формують двадцять найбільших промислових груп, до яких належать, зокрема, «Electrolux», «Ericsson», «Volvo», «Scania», «Saab», «SKF Group», «Tetra Pak», «Husqvarna».

Особливістю шведського господарства є одна з найвищих у світі інтенсивність наукових досліджень у промисловому секторі. Близько 80 % видатків на наукові дослідження у шведській промисловості здійснюють ті ж 20 великих промислових груп.

У той же час, у Швеції розвинувся потужний кооперативний рух. Споживчі і виробничі кооперативи контролюють близько п'ятої частини всієї роздрібної торгівлі. «Кооперативному союзу» країни належать супермаркети, туристичні агентства і фабрики. Він нараховує близько 2 млн членів. «Федерація шведських фермерів», до якої входять майже всі фермери країни, є основним виробничим кооперативом. Федерації належать молочні ферми, м'ясокомбінати, підприємства з випуску добрив та обладнання для сільського господарства. Федерація повністю контролює збут масла, сиру, молока і понад половину збуту вовни, яєць, зерна та м'яса.

У сфері послуг важливе місце належить розвитку мобільного зв'язку («Sony Ericsson») і комп'ютерного програмного забезпечення («IFS» та ін.). На території Швеції успішно діють також філіали таких ТНК, як «Microsoft», «Nokia», «Intel» та «IBM».

У банківському бізнесі провідна роль належить банківській групі «Nordea Bank», яка об'єднує приватні банки держав Північної Європи і займає 32-ге місце за рівнем капіталізації у світі. У сфері будівництва провідну роль відіграє концерн «Skanska». Серед торговельних мереж важливе місце належить «Hennes & Mauritz» (найбільша європейська роздрібна мережа з торгівлі одягом) та «IKEA» (продаж меблів і товарів для дому).

Промислове виробництво, засноване на дешевій електроенергії, відіграє провідну роль у шведському експорті. Майже 15 % енергії країна одержує від ГЕС, більшість з яких збудована на великих північних річках. Понад 40 % енергії, споживаної в Швеції, припадає на імпортовану нафту, 7 % – на імпортовані вугілля і кокс. Десять шведських атомних реакторів забезпечують 15 % сукупної енергії або майже 50 % електроенергії. У Швеції діють три АЕС: «Forsmark» (3 реактори), «Oskarshamn» (3 реактори), «Ringhals» (4 реактори). Ухвалене 1980 р. рішення про заборону будівництва атомних реакторів, виведення з експлуатації вже існуючих (обидва реактори АЕС «Barsebac» були виведені з експлуатації у 1999 та 2005 рр.) і поетапну від-

мову від атомної енергетики до 2010 р. було реалістично скасовано того ж 2010 р. У сфері енергетики працюють державна компанія «Vattenfall», приватна компанія «OKG» та ін.

У той же час Швеція активно розвиває енергетику на основі використання відновлювальних енергетичних джерел. Так, у 2003 р. у Швеції на основі відновлювальних джерел вироблялося понад чверть (26 %) енергії.

Основними галузями промисловості є: машинобудування, передусім – телекомунікаційне обладнання («Ericsson»), турбіно-, прилад- і верстатобудування («Alfa Laval Group»), виробництво побутової техніки («Electrolux»), літако-, судно- та автомобілебудування («Volvo», «Scania», «Saab», «Koenigsegg»), металургія (п'яте місце в світі з видобутку залізної руди), обробка деревини й целюлозно-паперова промисловість (третє місце в світі з виробництва целюлози), хімія і нафтохімія, фармацевтична, текстильна й взуттєва галузі промисловості. Країна займає перше місце в світі з виробництва підшипників («SKF Group»). Шведська ТНК «Tetra Pak» – найбільший у світі постачальник картонного пакування для рідких продуктів.

Механізоване сільське господарство з надлишком забезпечує потреби країни в основних видах сільськогосподарської продукції, попри те що на нього припадає лише 1,4 % ВВП і 2 % внутрішнього ринку праці. Переважають фермерські господарства. Головна галузь – м'ясо-молочне тваринництво.

Швеція дуже залежить від зовнішньої торгівлі, тому однією з найважливіших особливостей економіки Швеції є її яскраво виражена експортна спрямованість. Експорт промислової продукції дає близько чверті ВВП. Понад половину всіх промислових товарів, що йдуть на експорт, становить продукція машинобудування (35 %). Важливими експортними продуктами є також папір і картон (перше місце в світі), целюлоза і залізна руда (друге місце), деревина і пиломатеріали (четверте місце), продукція хімічної й фармацевтичної промисловості, машинне устаткування, телекомунікаційні системи, електротовари, автомобілі.

Країна сильно залежить від імпорту, за рахунок якого покривається близько чверті потреб Швеції в товарах і послугах. Швеція імпортує машини і транспортне обладнання, споживчі товари, хімічні продукти, нафту й інші енергоносії. Головними торговельними партнерами є Німеччина, Велика Британія, Норвегія, Данія, США, Франція.

Обсяги зовнішньої торгівлі Швеції (товарами і послугами), за даними Євростату, складали у 2006 р. – 297,3 млрд євро (експорт – 161,4 млрд, імпорт – 135,9 млрд), у 2007 р. – 319,1 млрд, у 2008 р. – 328,9 млрд, у 2009 р. – 257,5 млрд, у 2010 р. – 320,7 млрд, у 2011 р. – 358 млрд, у 2012 р. – 371,3 млрд, у 2014 р. – 371 млрд, у 2015 р. – 386,3 млрд, у 2016 р. – 388,9 млрд (експорт – 205,1 млрд, імпорт – 183,8 млрд).

На референдумі у вересні 2003 р. шведи відмовилися приєднатися до Європейського валютного союзу, й країна зберігає національну валютну одиницю – шведську крону.

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ШВЕЦІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Українсько-шведські відносини сягають часів Київської Русі, на ранньому етапі розвитку якої важливу роль відігравали військово-купецькі загони варягів – норманів, які походили переважно з теренів сучасної Швеції. Династичні зв'язки Київської Русі з Королівством Швеція підтримувалися з XI ст. Зокрема, у 1019 р. великий київський князь Ярослав Мудрий одружився з Інґеґердою – дочкою шведського короля Олафа III Шетконунґа. Князь настільки любив свою дружину, що заповів поховати себе в одному з нею саркофазі (знаходиться у Софіїв-

ському соборі). У Києві біля Софійського собору до сьогодні існує вулиця Ірининська, названа на честь княгині. Матір'ю великих київських князів Ізяслава II Мстиславича (1146–1154) та Ростислава I Мстиславича (1154–1167) була донька короля Швеції Інге I Старшого – Крістіна.

У XVII ст. Військо Запорозьке стає природним союзником Королівства Швеція у його боротьбі проти Речі Посполитої й Московської держави за панування на Балтиці. Так, під час Тридцятилітньої війни Швеція докладала великих зусиль для залучення на свій бік Війська Запорозького. Зокрема, у серпні 1626 р. король Ґустав Адольф відправив до запорозьких козаків свого посланця з пропозицією союзу, проте росіяни не пропустили його через свою територію. У вересні 1631 р. в Україну врешті прибувають шведські посли з пропозицією до Війська Запорозького розпочати «переговори щодо тісного й незламного союзу», але потрапляють до рук польського уряду. Шведський посол у Польщі П. Страсбурґ у донесенні своєму уряду на початку 1630 р. представляв погляд на запорожців як на політичну спільноту, спроможну створити незалежну державу з республіканською формою правління.

Під час Української національної революції 1648–1676 рр. активізуються двосторонні відносини. Переговори щодо укладення стратегічного союзу між гетьманом Богданом Хмельницьким та шведськими монархами велись із 1653 р. і завершилися укладенням 06.10.1657 р., вже за гетьманства І. Виговського, союзного Корсунського договору між Військом Запорозьким та Королівством Швеція. Єдиний оригінальний прапор Богдана Хмельницького зберігається у Військовому музеї в Стокгольмі.

Українсько-шведський союз був поновлений на початку XVIII ст. й оформлений Великобудищанським договором 28.03.1709 р., укладеним між шведським королем Карлом XII та гетьманом І. Мазепою і кошовим отаманом Війська Запорозького К. Гордієнком. Шведські та частина українських козацьких військ спільно воювали проти росіян. Незважаючи на поразку у Полтавській битві 1709 р., Карл XII у 1710 р. видав «Гарантований диплом Війську Запорозькому», згідно з яким зобов'язувався не складати зброї до того часу, поки не буде визволена Україна і все козацтво з-під влади Росії. Шведський король дотримав свого слова і до своєї смерті у 1718 р. продовжував війну з Росією.

Поразка Швеції у Другій Північній війні 1700–1721 рр. перекреслила плани І. Мазепи та П. Орлика вибороти незалежність України за підтримки Швеції. У 1716–1719 рр. на запрошення короля Швеції Карла XII гетьман П. Орлик з частиною козацької старшини проживав у м. Крістіанстад, у 1720 р. – у Стокгольмі. У Національному архіві Швеції знаходиться єдина відома оригінальна копія Конституції 1710 р. Син гетьмана Григорій Орлик вступив до шведської королівської гвардії (1715–1716) й отримав бойове хрещення при обороні шведської фортеці Штральзунд. У 1716–1718 рр. Г. Орлик навчався в університеті м. Лунд.

У 1781 р. група шведів (967 осіб) з о. Даґо на естляндському узбережжі під впливом російської агітації переселяється на постійне проживання на південь України, де у 1782 р. поблизу Дніпра вище м. Кази-Кермен засновує Старошведську колонію (зараз с. Зміївка Херсонської обл.). Від хвороб та важких умов проживання у перші роки гине більша частина переселенців. На початку 1783 р. у колонії проживало лише 135 осіб, далі шведи врешті акліматизувались і почався ріст населення: 1800 – 22 сім'ї, 1887 – 71 сім'я.

Шведський літературознавець Альфред Єнсен (1859–1921) після поїздки Україною у 1909 р. опублікував працю про Т. Шевченка – «Український національний скальд»

і переклав шведською «Заповіт», «Гайдамаки» та інші твори. У 1909 р. А. Єнсен також видав у Стокгольмі збірку новел М. Коцюбинського «На віру».

У 1904–1908 рр. першим тенором Королівської опери у Стокгольмі був українець Модест Менцинський. З 1927 р. заснував у Стокгольмі школу співу. Загалом записав у Швеції на грамплатівки понад 40 творів.

У 1918–1920 рр. у Швеції функціонувало дипломатичне представництво України. Першим послом Української Держави та УНР був генерал Борис Баженов (1918–1919), а потім правник Костянтин Лоський (1919–1920). Документи, що засвідчують діяльність цієї дипломатичної місії, зберігаються в Національному архіві Швеції. Зі шведського боку, у 1918 р. в Україні функціонували Генеральне консульство в Одесі, Консульство у Києві та Віцеконсульства у Миколаєві й Бердянську.

Після Другої світової війни у Швеції в 1947 р. була створена Українська громада Швеції. У 1954–1980-х роках громада видавала українською та шведською мовами «Скандінавські вісті». Богдан Кентржинський заснував Українське інформаційне бюро на Скандінавію та Український академічний клуб (1949), який об'єднував українських студентів у Швеції.

УКРАЇНСЬКО-ШВЕДСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Швеція першою серед країн Північної Європи 19.12.1991 р. визнала державну незалежність України. Дипломатичні відносини між країнами були встановлені 13.01.1992 р. У вересні 1992 р. було відкрито Посольство Королівства Швеція в Україні. Першим послом Королівства Швеція в Україні у 1992 р. був призначений Мартін Ларс Вільгельм Алексіс Халлквіст, а першим послом України в Швеції (за сумісництвом) 16.10.1992 р. був призначений Костянтин Масик. 31.05.1994 р. в Стокгольмі розпочало роботу дипломатичне представництво України. Першим українським послом з резиденцією у м. Стокгольм став у 1999 р. Олександр Сліпченко.

Державний візит до Швеції президента України Л. Кучми у березні 1999 р. розпочав двосторонній діалог на найвищому рівні. У листопаді 2016 р. Швецію з офіційним візитом відвідав президент України П. Порошенко. У січні 2006 р. Україну з офіційним візитом відвідав прем'єр-міністр Швеції Й. Перссон, а в жовтні 2008 р. з державним візитом в Україні перебували король Швеції Карл XVI Ґустав і королева Сільвія. Королівський візит засвідчив високий рівень політичної довіри, який існує між обома країнами, а також підтвердив послідовну підтримку Швецією євроінтеграційного курсу України.

Важливими віхами двостороннього діалогу стали також офіційний візит до Швеції прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко у листопаді 2008 р. та офіційний візит в Україну голови шведського Ріксдаґу П. Вестерберґа у травні 2009 р.

У парламентах обох країн діють групи двосторонньої міжпарламентської співпраці, у Верховній Раді України – Група з міжпарламентських зв'язків з Королівством Швеція, у шведському Ріксдазі – Асоціація дружби з Україною.

Договірно-правова база українсько-шведських відносин станом на 2016 р. містить 24 угоди. Найважливішими з них є Конвенція про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно (1996) й Угода про сприяння та взаємний захист інвестицій (1997).

Швеція була однією з країн-учасниць підписання 25.10.1993 р. угоди між урядами України, Канади, Швеції і США про створення Українського науково-технічного центру. 28.10.1994 р.

відбувся візит до Швеції президента НАН України Б. Патона, під час якого було підписано Угоду про наукову співпрацю між НАН України і Шведською королівською академією наук.

Між Україною та Швецією активно розвивається двостороння співпраця на регіональному рівні, зокрема, містами-партнерами є Київ та Стокгольм, Луганськ і Вансбру, Хмельницький і Крамфорс. Крім того, Київ, Львів, Одеса та Харків співпрацюють зі Стокгольмом, Ґетеборґом та Мальме в рамках мережі розвитку регіонального співробітництва (Eurocities).

Швеція є одним із основних донорів Асамблеї E5P, яка реалізує в Україні проекти з підвищення енергоефективності централізованого теплопостачання та громадських будівель. Станом на 2014 р. роботи здійснюються у Миколаєві, Житомирі, готуються у Рівному, Тернополі, відповідні угоди підписано по містах: Вінниці, Львову, Києву та Дніпропетровську. Швецією на 2014 р. було зроблено внесків в E5P для України на суму 25,4 млн євро. У 2013 р. були підписані угоди про фінансову підтримку проектів енергоефективності у містах Вінниця та Житомир з боку Шведського агентства з питань міжнародного співробітництва (Sida). Шведські підприємства «Alfa Laval Group», «ABB» беруть участь у реалізації проектів щодо модернізації систем теплопостачання в містах: Рівне, Тернопіль, Лубни.

Між Україною і Швецією досить динамічно розвивається торговельно-економічна співпраця. За даними Держстату України, обсяги двосторонньої торгівлі товарами та послугами за 2000–2008 рр. збільшились у 5,4 разу: у 2000 р. – 188 млн дол. США, у 2003 р. – 312 млн, у 2005 р. – 701 млн, у 2007 р. – 806 млн, у 2008 р. – 1 млрд. Світова фінансова криза 2008 р. справила суттєвий негативний вплив на стан українсько-шведської торгівлі. У 2009 р. – 714 млн (експорт – 134 млн, імпорт – 580 млн), у 2010 р. – 636 млн, у 2011 р. – 917 млн, у 2012 р. – 806 млн, у 2013 р. – 702 млн, у 2014 р. – 575 млн, у 2015 р. – 463 млн, у 2016 р. – 659 млн дол. США (експорт – 192 млн, імпорт – 467 млн).

Основними позиціями в експорті товарів з України до Швеції у 2011 р. були: чорні метали – 22,3 %, текстильна продукція – 19,3 %; в імпорті зі Швеції: папір та картон – 23,7 %, електричні машини та устаткування – 18,7 %; котли, машини, апарати і механічні пристрої – 12,5 %.

В Україні діє 116 підприємств зі шведським капіталом, серед яких найвідомішими є: «ABB», «Akfa Laval Group», «Astra Zeneca», «Atlas Copco», «Electrolux», «Ericsson», «Oriflame», «Scania», «Tetra Pak», «Volvo» та інші. Швеція входить до десятки провідних світових інвесторів в українську економіку.

Шведська «SEB Group» володіє в Україні харківським «Факторіал-Банк» (з 2007) та СЕБ Корпоративний банк (з 2011), також у 2006–2011 рр. вона володіла СЕБ Банком (раніше АБ «АЖІО») та страховою компанією «СЕБ Лайф Юкрейн» (2006–2013). Банківська група «Swedbank» володіла в Україні у 2007–2013 рр. «Сведбанк» (об'єднаний «ТАС-Комерцбанк» та «ТАС-Інвестбанк»).

Обсяг прямих шведських інвестицій в економіку України протягом 2007–2009 рр. зріс більш, ніж у 9 разів, із 137 млн до 1,2 млрд дол. США. Це відбулося, в першу чергу, за рахунок збільшення інвестицій у фінансову сферу та переробну промисловість. Загальні обсяги прямих шведських інвестицій в Україну станом на 01.04.2013 р. склали 1,7 млрд дол. США, на 01.04.2017 р. – зменшились до 328 млн.

Найважливішою культурною подією в українсько-шведських відносинах 2000-х рр. стала виставка «Україна – Швеція: перехрестя історії (XVII–XVIII ст.)», присвячена 300-річчю Українсько-шведського військово-політичного союзу 1708 р., яку було урочисто відкрито в Києві президентом України В. Ющенком та королем Швеції Карлом XVI Ґуставом в ході державного візиту королівського подружжя в Україну у 2008 р.

Організація виставки сприяла налагодженню тісної співпраці між українськими і шведськими істориками й фахівцями музейної та архівної справи. Зокрема реалізовано проекти дослідження козацьких прапорів, що знаходяться в фондах Національного музею військової історії Швеції, та зібрань листування кримських ханів зі шведськими монархами, що зберігаються у Національному архіві Швеції.

У 2011 р. в м. Крістіанстад було відкрито пам'ятний знак, присвячений українському гетьману Пилипу Орлику, а в приміщенні легендарної стокгольмської Концертної Зали, де проходять церемонії вручення Нобелівських премій, відбувся концерт «Пікардійської терції».

Низка шведських неурядових організацій, у т. ч. Всесвітній фонд королеви Швеції Сільвії «Дитинство», надають гуманітарну допомогу Україні. У 2010–2012 рр. у Національній філармонії України в Києві відбувались гала-концерти шведської музики.

Принципове визнання Швецією права всіх європейських країн поза межами ЄС свого часу набути членства в Євросоюзі конкретизувалося відносно України підтримкою її євроінтеграційних устремлінь, що підтверджується в офіційних документах уряду Швеції та основними політичними партіями країни.

Зокрема, рішенням шведського уряду 2008 р. було затверджено Стратегію співробітництва Швеції з Україною в цілях розвитку на 2009–2013 роки, спрямовану на посилення євроінтеграційних процесів. Документом передбачено виділення на зазначені цілі 180 млн шведських крон на 2009 рік, близько 200 млн – на 2010 рік і близько 220 млн на період 2011–2013 рр.

Швеція разом з Польщею у 2008 р. була ініціатором «Східного партнерства» – політики, що має на меті зміцнення стосунків зі східними сусідами ЄС, і є одним з основних рушіїв у просуванні цього проекту.

За даними Центрального статистичного бюро Швеції, у 2000–2013 рр. громадянство Швеції отримали 2820 громадян України. За даними Посольства України у Стокгольмі, на його консульському обліку перебуває близько двох тисяч осіб. Перепис 2001 р. зафіксував в Україні 188 шведів.

З 1999 р. при українському Посольстві діє суботня школа для дітей. Право вивчати українську мову в шведських школах може реалізувати лише незначна частина українських дітей. Так, у 2006 р. по всій Швеції було подано 49 заяв на вивчення української мови як рідної, проте отримали викладання лише 7 дітей.

У Швеції діє десять українських організацій, найчисельнішою й найстарішою з яких є Українська громада Швеції; також діють: Дитячо-юнацька організація «Джерело» (Стокгольм), Союз українок Скандінавії (Стокгольм), Українсько-шведська культурна спілка (Мальме), Українсько-шведське товариство (Ґетеборґ), Українська Громада у Ґетеборзі, Громадська організація «Шведські козаки» (Стокгольм), Національна організація «Український Союз» (Ґетеборґ), «Українська молодь Швеції» (Стокгольм), «Активні українці Європи» (Стокгольм). Українські організації Швеції є як правило малочисельні і діють відокремлено одна від одної.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО у Швеції протягом 1991–2012 рр. було віднесено: палацово-парковий комплекс Дроттнінґгольм (XVII–XVIII ст.); археологічні об'єкти VIII–XI ст. на островах Бірка (найбільший торговельний центр шведських вікінґів і найстаріше місто на терені Швеції) і Ґовґорден (місце знаходження палацу середньовічних свейських правителів) озера Меларен; залізоробний завод Енґельсберґ (1681); наскельні рельєфи бронзового віку поблизу м. Танум

(3800–2600 рр. до н. е.); «Лісове кладовище» (Скугсчюркогорден) у Стокгольмі (1917–1940); середньовічне ганзейське м. Вісбю на о. Ґотланд (XII–XIV ст.); «церковне містечко» Гаммельстад (XV–XVII ст.); військово-морський порт м. Карлскруна (1680); національні парки Муддус, Сарек, Пад'єланта і Стура-Шефаллет та заповідники Сьяунья і Стубба в Лапонії; сільський ландшафт в південній частині о. Еланд; високий берег і архіпелаг Кваркен у Ботнічній затоці; копальня Велика Мідна гора біля м. Фалун (експлуатувалася з IX ст. до 1992 р.); радіостанція у м. Варберзі (1924); чотири тріангуляційних пункти Геодезичної дуги Струве (XIX ст.); декоровані дерев'яні ферми Гельсінґланда (XVIII–XIX ст.).

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 2005–2011 рр. включила: архіви Астрід Ліндґрен; зібрання Еммануїла Сведенборга (XVIII ст., 20 тис. сторінок); архіви Інґмара Берґмана; архіви родини Альфреда Нобеля; Codex Argenteus – «Срібна Біблія» із зібрання Бібліотеки Уппсальского університету (переклад Біблії ґотською мовою, зроблений у VI ст. єпископом готів Вульфілою); архів Стокгольмського комітету з міського планування (креслення й плани будівель і споруд з 1713 р.).

Електронні джерела:

Сайт королівської родини Швеції: www.royalcourt.se

Сайт парламенту Швеції: www.riksdagen.se

Сайт уряду Швеції: www.regeringen.se

Сайт Статистика Швеції: www.scb.se

Офіційний портал Швеції: www.sweden.se/ru

Посольство України у Королівстві Швеція: Stjärnvägen 2a, 181 50 Lidingö, Sverige; http://sweden.mfa.gov.ua/ua

Посольство Королівства Швеція в Україні: вул. Івана Франка 34/33, 3-й поверх, 01901 Київ; www.swedenabroad.com/uk-UA/Embassies/Kiev

Література:

Андерссон И. История Швеции. – М., 1951. – 408 с.

Вейбулль Й. Краткая история Швеции. – Стокгольм, 1994. – 152 с.

История Швеции / *Я. Мелин, А. Юханссон, С. Хеденборг.* – М., 2002. – 400 с.

Петерссон О. Шведская система правления и политика. – М., 1998. – 208 с.

Герчикова И. Н. Экономика Швеции. – М., 2009. – 255 с.

Коструба В. В. Шведська модель соціально-правової держави (історико-теоретичний аналіз): дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2010. – 217 арк.

Горохова К. Г. Государство благосостояния: шведская модель. – М., 2008. – 228 с.

Шевченко А. Р. Основні принципи та напрями зовнішньої політики Швеції: автореф. дис. ... канд. політ. наук. – К., 2013. – 19 с.

Мюрдаль Г. Швеция и Западная Европа. – М., 2008. – 375 с.

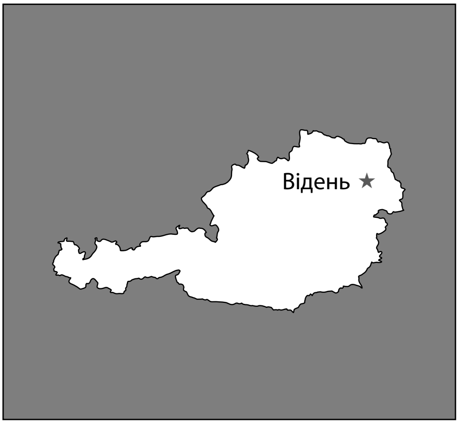
Гернер К. Україна і Швеція в історичній перспективі. – Стокгольм, 1996. – 36 с.

Маліцька Ю. Г. Естонські шведи на Півдні Російської імперії: міграція, адаптація та акультурація переселенців-колоністів (1781–1871 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.

Р. А. Кривонос

АВСТРІЯ

Сучасна назва держави: Австрійська Республіка (*нім*. Republik Österreich).

Перша згадка про народ/країну в писемних джерелах. Назва Остарріхі – «Ostarrichi» (буквально – «східна держава») вперше згадується у грамоті імператора Отто III від 01.11.996 р. фрайзінґському єпископу Ґоттшалку фон Ґоґенау, якою Фрайзінґському єпископству було надано поселення Нойгофен на р. Іббс на «території, що відома на місцевій говірці як Остарріхі» («regione vulgari vocabulo Ostarrichi»). Йшлося про невелику територію у межах сучасної федеральної землі Нижня Австрія.

Назва «Австрія» (Austria) як латинізований варіант німецькомовної назви «Österreich» відома з XII ст. Перше її вживання належить королю Німеччини Конраду III. У написаній латиною грамоті від 25.02.1147 р. він як маркграф Австрії («Austrię marchionibus») підтверджує монастирю Клостернойбурґ його володіння.

Створення держави. У 976 р. ґерманський імператор Отто II створив на основі баварської Східної марки окреме маркграфство Австрія, надавши його Леопольду I Бабенберґу.

Незалежність. 17.09.1156 р. імператор Священної Римської імперії Фрідріх I Барбаросса видав «Privilegium Minus» («Малу привілею»), відповідно до якої Австрія із маркграфства перетворювалась на герцогство і оголошувалась незалежною від Герцогства Баварія. Незалежність сучасної Австрійської республіки була проголошена 15.05.1955 р., а 25.10.1955 р. окупаційні війська США, СРСР, Франції та Великої Британії залишили територію Австрії.

Історичні назви держави: Східна марка у складі Герцогства Баварія (з початку IX ст.); Маркграфство Австрія (Східна марка) (976–1156); Герцогство Карінтія (976–1335); Графство Тіроль (XI ст. – 1665); Герцогство Штірія (1180–1619); Герцогство Австрія (1156–1359) та Ерцгерцогство Австрія (фактично з 1359, формально у 1453–1806) у складі Священної Римської імперії ґерманської нації; Австрійська імперія (1804–1867); Цислейтанія у складі Австро-Угорської імперії (1867–1918); Німецька Австрійська Республіка (1918–1919); Австрійська Республіка (1919–1934); Федеральна держава Австрія (1934–1938); Східна марка у складі Ґерманської імперії (1938–1939); Австрійська Республіка (з 1945).

Площа: 83,87 тис. км^2, що дорівнює 13,89 % території України.

Населення: 8 млн 774 тис. осіб (на 01.01.2017, Статистика Австрії).

Очікувана тривалість життя при народженні: 81,3 р. (для чоловіків – 78,8, для жінок – 83,7) (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: 85,7 % – австрійці (народжені в Австрії – 81 %), 2,5 % – німці, 1,87 % – боснійці, 1,84 % – турки, 1,54 % – серби (31.10.2015, Статистика Австрії).

Чисельність українців: станом на 31.10.2015 р., за даними Статистики Австрії, в країні проживало 9,4 тис. громадян України (на 01.01.2002 – 2 тис.) та 2,6 тис. громадян Австрії українського походження. Загалом кількість народжених в Україні громадян, які проживали в Австрії, складала на 01.01.2013 р. 12 тис. чол.

Столиця: Відень – 1 млн 867 тис. осіб. **Найбільші міста:** Ґрац – 283 тис.; Лінц – 203 тис.; Зальцбурґ – 150 тис.; Інсбрук – 132 тис. (на 01.01.2017, Статистика Австрії).

Державна мова: німецька. У землі Бурґенланд регіональний статус мають хорватська та угорська мови, у Карінтії – словенська.

Релігійний склад населення: католики – 63,5 % населення, мусульмани – 7 %, православні – 6 %, лютерани – 3,7 % (2012, дані статистики, яку ведуть церкви Австрії).

Державний устрій: республіка (з 12.11.1918). **Глава держави:** федеральний президент. **Глава уряду:** федеральний канцлер.

Вищий законодавчий орган: двопалатні Федеральні збори (Парламент Австрії), які безперервно функціонують з 1945 р. Перший австрійський парламент – Рейхсрат як законодорадчий орган при імператорі був скликаний Фердінандом I у 1848 р. Перше загально австрійське зібрання виборних осіб – представників ландтаґів Штірії, Карінтії, Крайни, Нижньої і Верхньої Австрії – відбулось у 1499 р.

Діюча Конституція ухвалена 01.10.1920 р. Діє в редакції 1929 р. з численними змінами і доповненнями, внесеними пізніше. Поряд із конституцією також діє ряд конституційних законів, зокрема: Основний Закон держави від 21.12.1867 р. про загальні права громадян королівств і земель, представлених в Імперській раді; Закон від 27.10.1862 р. про охорону недоторканності житла; Рішення Тимчасових Національних зборів від 30.10.1918 р. та інші.

Перша Конституція Австрії була прийнята 25.04.1848 р. і проголосила Австрію конституційною монархією.

Статус в відносинах з ЄС: член ЄС з 01.01.1995 р.; член Шенґенської зони з 01.12.1997 р.; член Єврозони з 01.01.1999 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: член ООН (з 1955); член Ради Європи (з 1956); співзасновник ОЕСР (1961); співзасновник та член ЄАВТ (1960–1995); член ОБСЄ (з 1973); співзасновник СОТ (1995).

Розмір ВВП на душу населення у 2016 р. (в поточних цінах), за даними Євростату, складав 40000 євро (6 місце серед ЄС-28); за даними Світового банку – 44177 дол. США (13 місце в світі); МВФ – 44492 дол. США (14 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

У IV ст. до н. е. на території сучасної Австрії почали заселятися кельти (амбідрави, амбізони, бойї, кампи і норіки (тавріски). На території півдня і сходу сучасної Австрії кельти заснували державу Норік. У західній частині сучасної Австрії (Тіроль) проживали племена ретів.

Римляни почали проникати на територію Норіка у II ст. до н. е. У 15 р. до н. е. Реція і Норік були приєднані до Римської імперії, але Норік мав високий ступінь автономності, лише у 40 р. н. е. він був перетворений на римську провінцію. Загалом землі сучасної Австрії пе-

ребували у складі трьох римських провінцій: Панонія, Реція та Норік; місцеве населення поступово романізувалось; було засновано близько 17 міст, зокрема Віндобона (Відень), Ювавум (Зальцбурґ), Бриґантіум (Бреґенц). На північ від Дунаю на території сучасної Австрії проживали ґерманські племена маркоманів та квадів. У 166 р. н. е. ґерманці перейшли Дунай і розпочали наступ на територію Римської імперії. У 169 р. н. е. вони на чолі з вождем маркоманів Балломаром під Карнунтом (50 км від Відня) розбили двадцятитисячну римську армію та спустошили Норік. Маркоманська війна тривала до 180 р. н. е. Імператору Марку Аврелію з великими труднощами вдалося змусити ґерманців повернутися за Дунай.

У IV ст. з північного берега Дунаю розпочалися вторгнення ґерманців. У часи розпаду Західної Римської імперії на території Норіка сформувалося королівство ґерманського племені придунайських руґів на чолі з королем Флаккіфеєм (бл. 453–475). У результаті походу Одоакра у 487 р. у Норік і битви під Віденським лісом руґи були розгромлені, а їх королівство приєднане до держави Одоакра. У 493 р. Одоакр був розбитий остґотами і велика частина територій Норіка й Реції увійшла до складу Остґотскої держави.

У першій половині VI ст. захід австрійських земель (зокрема сучасний австрійський Тіроль) підкорили ланґобарди, яких у другій половині VI ст. витіснили бавари, а схід – слов’яни. Таким чином австрійська частина Реції та західна частина Норіка увійшли до складу Баварського герцогства, а в східній частині Норіка та Панонії розселилися слов’яни, підлеглі Аварському каганату. На початок VIII ст. кордон між баварами та слов’янами пролягав по річці Енс.

У результаті повстання слов’ян проти аварів була утворена держава Само (бл. 623–660), до складу якої входили території сучасних Нижньої Австрії, Штірії та Карінтії. Після розпаду держави Само значна частина австрійських земель входила до слов’янського князівства Карантанія зі столицею у м. Крнски Ґрад (зараз Карнбурґ). Після спустошливого набігу аварів у 745 р. князь Карантанії Борут звернувся за допомогою до баварських герцогів, визнавши їх сюзеренітет. У 788 р. Баварія була підкорена франками і, разом з Карантанією, увійшла до складу їх королівства. Після розгрому франками Аварського каганату наприкінці VIII ст. вся територія сучасної Австрії увійшла до складу імперії франків.

Як на прикордонних землях, на австрійських територіях було створено Східну та Карантанську марки. У 907 р. угорці, розбивши баварців, зайняли східну частину Австрії і володіли нею до 955 р., коли зазнали поразки від короля Німеччини Отто I Великого. На звільнених від угорців територіях було відновлено Східну та Штірійську марки.

У 976 р. імператор Отто II від’єднав від Герцогства Баварія прикордонні марки й утворив на їх основі окремі державні утворення – Маркграфство Австрія на чолі з Леопольдом I Бабенберґом (976–994) та Герцогство Карінтія на чолі з Генріхом I Молодшим (976–978, 983–989).

У 1156 р. Маркграфство Австрія було перетворене на незалежне герцогство, а в 1180 р. і маркграфство Штірія стало герцогством. Маркграф, а потім і герцог, Штірії Оттокар IV (1164–1192) був бездітним, тому в 1186 р. уклав договір з австрійським герцогом Леопольдом V (1177–1194), що передбачає вічну унію Австрії та Штірії під владою австрійської династії Бабенбергів за умови збереження прав і привілеїв штірійських станів. Таким чином після смерті Оттокара IV Бабенберґи з 1192 р. об’єднали під своєю владою Нижню Австрію, Штірію та значну частину Верхньої Австрії. У часи правління Леопольда VI (1198–1230) значна

увага приділялась розвитку торгів та ремесла, міські права отримали Відень (1221), Лінц, Енс. Останній із Бабенберґів Фрідріх II Войовничий (1230–1246) проводив незалежну від Імперії політику, що призвело до вторгнення в Австрію і Штірію у 1237 р. німецьких військ та їх окупації. У 1239 р. Фрідріху II вдалося відвоювати свої володіння та укласти мир з імператором. У 1245 р. австрійський герцог зайняв Маркграфство Крайна та приєднав його до своїх володінь. Загинув Фрідріх II у бою з угорцями і чехами на р. Лейта у 1246 р.

Для відновлення порядку в країні австрійські дворяни у 1250 р. запросили на герцогство чеського принца Пржемислава Оттокара II (1250–1276). У протиборстві з угорцями він відстояв свої права на австрійський і чеський престоли, але змушений був поступитися Штірією. У другій половині свого правління Пржемислав суттєво розширив володіння своєї держави. У 1260 р. після повстання штірійської знаті проти влади Угорщини він повернув Штірію, а в 1269 р. приєднав до своїх володінь герцогство Карінтію і Крайну, які йому заповів герцог Ульріх III.

У 1274 р. новообраний король Німеччини Рудольф Габсбурґ, спираючись на рішення Рейхстаґу, висунув Пржемиславу Оттокару II як володарю Австрії, Штірії, Карінтії і Крайни вимогу принести васальну присягу Імперії. Відмова Пржемислава спричинила німецьке вторгнення в Австрію і Штірію у 1276 р. Змушений до миру ціною відмови від Австрії, Штірії, Карінтії і Крайни, Пржемислав спробував у 1278 р. повернути свої володіння. 25.08.1278 р. у битві на Моравському Полі під Дюрнкрутом (зараз Нижня Австрія) чехи були розбиті об'єднаними силами німців, угорців і половців; Пржемислав загинув у бою.

Відібрані у Пржемислава землі Рудольф Габсбурґ у 1282 р. віддав своїм синам у спільне володіння. Так в Австрії і Штірії утвердилася династія Габсбурґів, які почали активно зміцнювати та розширювати територію держави: 1335 р. були знову приєднані Карінтія і Крайна, 1363 р. – Тіроль.

Прагнучи ствердити незалежність Австрійської держави від Німеччини, австрійський герцог Рудольф IV (1358–1365) створює у 1358 р. збірник фальшивих листів і указів римських та ґерманських імператорів «Privilegium Maius» чим обґрунтовує особливі привілеї Австрії всередині імперії. Це була відповідь на «Золоту буллу» 1356 р. імператора Карла IV, якою затверджувалася колегія виборщиків імператора (курфюрстів) без участі австрійського герцога.

Таким чином, з 1358 р. Габсбурґи стали носити титул ерцгерцогів. У 1359 р. Відень став столицею держави, а в 1365 р. було засновано Віденський університет.

Конфлікти всередині династії привели до поділу земель між австрійськими герцогами Альбрехтом III і Леопольдом III, закріпленого Нойберзьким договором 1379 р. Відповідно до договору Альбрехт III отримав Дунайську Верхню і Нижню Австрію, а Леопольд III – Штірію, Карінтію, Крайну, Істрію, Тіроль і Передню Австрію.

Герцог Внутрішньої Австрії (Штірії, Карінтії та Крайни), а потім – імператор Священної Римської імперії, Фрідріх III (1452–1493) у 1453 р. офіційно затверджує «Privilegium Maius», чим визнає за австрійськими правителями титул ерцгерцогів та фактично звільняє їх від ленних зобов'язань щодо Імперії. З часів Фрідріха III, з 1452 р., і до формальної ліквідації Священної Римської імперії у 1806 р. усі імператори, окрім одного, були з династії Габсбурґів. У 1457 р. Фрідріх III приєднує до своїх володінь і Дунайську (Верхню і Нижню) Австрію. У 1482 р. давній суперник імператора та ерцгерцога угорський король Матіаш I Корвін оголошує йому війну. У 1485 р. він бере Відень

та приєднує до Угорщини майже всю Дунайську і Внутрішню Австрію.

Усі австрійські землі були об'єднані лише сином Фрідріха III Максиміліаном I. У 1490 р. під тиском тірольського Ландтаґу граф Тіролю і герцог Передньої Австрії Сіґізмунд зрікся прав на ці володіння на користь Максиміліана, у тому ж році помирає Матіаш I Корвін і Максиміліан повертає зайняті угорцями австрійські землі. Після смерті Фрідріха III Максиміліан I (1493–1519) об'єднує в одних руках усі австрійські землі й починає формувати централізовану державу. За його правління з 1491 р. почала діяти перша загальноавстрійська державна установа – Надвірна палата; в усіх австрійських землях було введене загальне кримінальне право, кодифіковане в Malefizordnung (Кримінальний Статут) (1499); з 1513 р. були встановлені податки для всієї країни, що надходили у скарбницю центрального уряду; у 1518 р. в Інсбруці відбулося перше представницьке зібрання делегатів усіх австрійських земель для обговорення державних планів Максиміліана; лицарська армія васалів була замінена армією ландскнехтів.

За Максиміліана I почала формуватись і багатонаціональна Габсбурзька (Австрійська) монархія, що включила землі цілого ряду народів Європи та стала на перешкоді розширення османської експансії на територію Європи. Після одруження Максиміліана у 1477 р. з Марією Бурґундською дім Габсбурґів отримав у свої володіння Бурґундію (Франш-Конте) та Низинні землі (Нідерланди, Бельгія і Люксембурґ). У 1506 р. син Максиміліана I Філіп I, одружений на іспанській інфанті Іоанні, став королем Кастілії та Араґону. Остаточно Габсбурґи закріпили за собою іспанський престол у 1516 р., коли на нього зійшов син Філіпа I Карл V (1516–1556). До 1700 р. Іспанія, зі своїми величезними заморськими колоніями та європейськими володіннями, керувалась Габсбурзькою династією.

У 1515 р. Максиміліан організував подвійне весілля короля Чехії й Угорщини Людовіка II Яґелончика зі своєю онукою Марією Австрійською, а його сестри Анни зі своїм онуком Фердінандом I. Тому після загибелі Людовіка II у 1526 р. у битві з турками під Мохачем королем Чехії та Угорщини був обраний Фердінанд, а ці землі (Угорщина частково) були приєднані до володінь Габсбурґів. У 1527 р. у критичній ситуації з наступом турків хорватський парламент обрав Фердінанда та його спадкоємців королями Хорватії.

Після захоплення земель Південної і Центральної Угорщини султан Сулейман I вирішує захопити й австрійські землі. У 1529 р. турки вирушають у похід на Австрію і беруть в облогу Відень, але армія Габсбурґів утримує столицю, і турки відступають, спустошивши країну. З цього часу і до 1687 р. Австрія постійно перебувала у стані оборонної війни з турками, або перманентних прикордонних конфліктів. Війни між Османською і Габсбурзькою імперіями відбувались здебільшого на території Угорщини: 1530–1552, 1566, 1593–1606. Причому, з середини XVI ст. і до укладення Житваторокського миру (1606) імператор Священної Римської імперії платив турецькому султану данину. У війні 1663–1664 рр. турки були розбиті у битві при Сентґоттгарді і на 20 років припинили напади на Габсбурзьку імперію.

У 1683 р. турки розпочали нову війну проти Австрії. Невдала облога Відня завершилася розгромом турецького війська об'єднаними силами австрійців, поляків і німців 12.09.1683 р. З цієї поразки розпочалась тривала (до 1699 р.), але наступальна, війна австрійців проти османів. У 1686 р. австрійські війська взяли Буду, а після розгрому турецької армії у битві при Мохачі 12.08.1687 р. і звільнення від турків значних територій Угорщини,

Славонії, Хорватії та Трансільванії угорський народний собор обрав ерцгерцога Йозефа I спадкоємцем угорської корони за умови збереження релігійних свобод. У 1688 р. австрійські війська взяли Белґрад. Після проведення в Османській імперії загальної мобілізації турки змогли у 1690 р. зупинити австрійське просування Балканами та повернути собі ряд територій, зокрема – Белґрад. Проте у 1691 р. Трансільванія визнала сюзеренітет імператора Священної Римської імперії Леопольда (1658–1705) в обмін на автономію та свободу віросповідання. Після розгрому турецької армії у битві при Центі 11.09.1697 р. турки були змушені піти на укладення миру. За умовами Карловицького миру 1699 р., від Османської імперії до Габсбурзької переходили вся Угорщина і Трансільванія. Результати цього миру перетворили Австрію на велику європейську державу.

У ході Тридцятилітньої війни, що розпочалася в 1618 р. з повстання чеських станів проти Габсбурґів, чеські та угорські війська влітку 1619 р. навіть брали в облогу Відень, але були змушені відступити. Остаточно Австрія закріпила за собою Богемію як спадкове володіння після розгрому чеського війська під Білою Горою 08.11.1620 р. У 1645 р. війна знову прийшла на власне австрійські землі. Шведська армія генерала Ленарта Торственссона, розбивши імперські війська під Янковом, вторглася у Нижню Австрію, а на початку 1647 р. війська шведського фельдмаршала Карла-Ґустава Врангеля увійшли у західну австрійську землю Форарльберґ і взяли м. Бреґенц. Вестфальський мир 1648 р. ослабив позиції імператора в Священній римській імперії. Одним із наслідків війни стала католицизація населення Австрії, хоча ще на початку XVII ст. протестанти тут складали понад 75 % населення.

Кінець XVII – початок XVIII ст. ознаменувався для Австрії цілою низкою повстань угорців, вкрай обтяжених державними податками: 1670–1673, 1697, 1703–1711 рр. Лише у 1711 р. між Імперією та Угорщиною було укладено Сатмарську мирну угоду, згідно з якою угорці вибороли відновлення власної конституції, свободу віросповідання, повернення усіх конфіскованих володінь тощо.

У XVIII ст. продовжувалось формування території Габсбурзької імперії. У війні за іспанський спадок (1701–1714), що розпочалася після припинення династії іспанських Габсбурґів, Австрія змогла приєднати ряд земель. За умовами Утрехтського миру 1713 р., до неї переходили колишні Іспанські Нідерланди, тепер Австрійські Нідерланди (1713–1794), Міланське герцогство (1713–1797), Неаполітанське королівство (1713–1735), Герцогство Мантуя (1708–1797) та Королівство Сардінія (1713–1720). Останнє Савойський дім у 1720 р. обміняв у Габсбурґів на Сіцілію (1720–1735).

Під час австрійсько-турецької війни 1716–1718 рр. австрійці під командуванням принца Ойгена Савойського розбили турецьку армію у битві при Петроварадині 05.08.1716 р. та взяли м. Тімішоара у Банаті, а в 1717 р. після облоги – і Белґрад. За результатами війни турки поступились Австрії Банатом, Олтенією (Малою Валахією), частинами Боснії та Славонії, а також північною Сербією з Белґрадом. Проте вже у наступній австрійсько-турецькій війні 1737–1739 рр. австрійці зазнали поразки і були змушені повернути туркам майже всі землі, приєднані у 1718 р.

У часи правління імператора Карла VI (1711–1740) на узбережжі Адріатичного моря, зокрема – у Фріумі і Трієсті, розпочалось будівництво портів, що у 1719 р. були оголошені вільними гаванями. У 1713 р. розпочалось будівництво австрійського військового флоту. Ще у 1703 р. був заснований перший австрійський державний банк.

Після смерті імператора Карла VI, який не мав сина, ерцгерцогинею Австрії та інших спадкових земель Габсбурґів стала його старша донька Марія-Терезія (1740–1780). Свої права на володіння землями австрійських Габсбурґів вона відстояла у війні за австрійський спадок (1740–1748), але втратила Сілезію, де зосереджувалося виробництво вугілля і активно розвивалася текстильна промисловість, Пармське та частину Міланського герцогства. З часів її правління в Австрії розпочалась епоха реформ у дусі Просвітництва: була введена система загального оподаткування (включаючи духовенство і дворянство); проведений загальний опис земельної власності держави (Терезіанський кадастр) та перший перепис населення; у 1749 р. була розділена адміністративна та судова влада; у 1767 р. введений єдиний кодекс громадянського права – Терезіанський кодекс; обмежено селянські повинності на користь землевласників; здійснена секуляризація та одержавлення шкільної системи, зокрема, згідно з законом 1774 р., діти віком від 6 до 12 років обов'язково мали навчатися в школі.

Реформи Марії-Терезії продовжив її син Йозеф II, імператор Священної Римської імперії (1765–1790), а з 1780 р. – ерцгерцог Австрії. За його правління була відмінена панщина в Чехії, Моравії, Угорщині, Штірії, Крайні, Карінтії та Галичині, розпочато будівництво соціальних закладів – лікарень та спеціалізованих притулків, запроваджений більш скромний церковний церемоніал, закриті монастирі, що не виконували освітніх чи соціальних функцій, централізовані й упорядковані структури Католицької церкви. У 1781 р. Лютеранська, Кальвіністська та Православна церкви були зрівняні у правах з Католицькою. У 1782 р. цілий ряд прав отримали євреї.

Наприкінці XVIII ст. держава австрійських Габсбурґів разом із Пруссією та Росією взяла участь у трьох поділах Речі Посполитої. У результаті в 1772 р. Австрія приєднала українську Галичину та частину Малої Польщі, а в 1779 р. – іншу частину Малої Польщі з м. Краків (місто остаточно – у 1846 р.) та частиною Підляшшя й Мазовії. У 1774 р. Австрія внаслідок війни з Туреччиною одержала Буковину. Загалом на XVIII ст. приходиться пік могутності австрійської держави, якій, окрім власних земель, належали майже вся Італія, Бельгія, Румунія, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, а також значна частина Польщі, Сербії, Хорватії, Західної України.

Поразки у наполеонівських війнах підірвали міжнародний престиж Австрії. За результатами війни Першої коаліції проти Франції (1792–1797) Австрія втратила Бельгію (Австрійські Нідерланди) й інші території на лівому березі Рейну, а також Міланське герцогство в Італії. У якості компенсації Габсбурґи отримали більшу частину Венеціанської республіки з Істрією і Далмацією. Після капітуляції австрійської армії під Ульмом у жовтні 1805 р., захоплення Наполеоном Бонапартом Відня та розгрому австрійської армії у битві під Аустерліцом 02.12.1805 р., за умовами Пресбурзького миру 1806 р., Австрія втратила Венецію, Істрію, Далмацію, Тіроль, Бріксем, Трент, Фораральберґ та Передню Австрію, а як компенсацію отримала Зальцбурґ. У 1806 р. Священну Римську імперію взагалі було ліквідовано, а імператор Франц VI (1792–1806) був змушений оголосити себе імператором Францом I австрійським (1804–1835).

Прагнучи взяти реванш за попередні поразки від Наполеона, Франц I оголосив у 1809 р. Франції війну, проте французи завдали австрійцям ряд поразок, зокрема – у битві під Ваграмом 05–06.07.1809 р., та окупували частину австрійських земель із Віднем. За умовами Шенбрунського миру 1809 р. Австрія втратила вихід до Адріатичного моря та низку

територій: Ґоріцу, Істрію з Трієстом, Крайну, Фіуме (Рієка), частину Карінтії, Тіроль, Зальцбурґ, а також Тернопільський округ.

Після поразки Наполеона імперія Габсбурґів перетворилася на одну з найвпливовіших європейських держав і виступила ініціатором створення Священного союзу, основною метою якого було придушення революційного руху в Європі. За Віденським договором 1815 р., Австрії було повернуто володіння в Італії (Ломбардію, Венецію, Тоскану, Парму), Тіроль, вона також отримала частину Малої Польщі.

Революція 1848–1849 рр. привела до буржуазних перетворень, а потім і до модернізації монархії. Під тиском антимонархічних виступів імператор Фердінанд I (1835–1848) оголосив про запровадження конституції та скликання парламенту. Було скасоване кріпосне право, влада у столиці перейшла до рук антимонархічних сил. 31.10.1848 р. урядові війська були змушені брати столицю штурмом. Новий імператор, 18-літній Франц Йозеф I (1848–1916), зіштовхнувся з необхідністю рятувати імперію від розпаду: незалежність проголосили Угорщина, Венеція та Ломбардія. У 1849 р. революційний рух в Угорщині австрійці придушили за допомогою Росії, а контроль над Північною Італією відновили австрійські війська під командуванням генерала Йозефа Радецького.

Активізація національно-визвольного руху в Італії привела до австро-італо-французької війни 1859 р. Розбита франко-сардінськими військами у битвах при Мадженті та Сольферіно, Австрія втратила Ломбардію. Окрім того, підконтрольні Габсбурґам герцогства Тосканське, Пармське та Моденське у 1859–1860 рр. за результатами плебісцитів також приєдналися до Сардінського королівства.

Будучи під тиском військових поразок та потребуючи підтримки з боку буржуазії, австрійська монархія була змушена піти на деяку лібералізацію режиму, зокрема, 27.10.1862 р. було ухвалено закон про охорону особистої свободи.

Боротьба за гегемонію в Німеччині між Австрією і Пруссією призвела до війни між очолюваними ними коаліціями. За результатом війни 1866 р., програної Австрією, вона втратила Гольштейн та Венецію, а також фактично відмовилась від планів об’єднання Німеччини під своїм началом.

Військова поразка та падіння авторитету імператора зумовили необхідність компромісу з угорським визвольним рухом. В результаті у 1867 р. Австрійську імперію було перетворено у дуалістичну Австро-Угорську монархію. Вона складалась із Цислейтанії (землі австрійської корони) і Транслейтанії (землі угорської корони). Державний устрій цього періоду був конституційною монархією з елементами федералізму. Запроваджувався двопалатний парламент – Рейхстаґ, депутати нижньої палати якого з 1873 р. обиралися на прямих виборах. У 1867 р. вперше парламент, а не імператор, ухвалив конституцію.

Області, населені слов’янськими народами та румунами, не одержали очікуваного самоуправління, що зумовило майбутні конфлікти. Згідно з переписом 1910 р., в імперії проживав 51 млн осіб, причому титульні нації (німці – 12 млн і угорці – 10 млн осіб), складали менше половини її населення. Лише 1906 р. в Австрії було введене загальне виборче право для чоловіків, оскільки уряд боявся що ненімецькі народи можуть отримати більшість у Рейхстазі. Так і сталося вже на виборах 1907 р., на яких було обрано 233 австрійці та 283 неавстрійці.

Ключовою політичною партією Австрії у 1850-х – 1880-х рр. була Німецька ліберальна партія, яка розпалася на ряд націоналістичних та ліберальних партій. Серед основних партій

Імперії також були: дрібнобуржуазно-клерикальна Християнсько-соціальна партія (1893–1933), Соціал-демократична партія Австрії (з 1888), а також ряд партій, які виступали з націоналістичних та панґерманських позицій.

Для сучасників державний і суспільний устрій країни залишався символом стабільності й успіху. Активно будувалися залізниці і промислові підприємства, змінювався вигляд австрійських міст, національна валюта здавалася непорушною. За прем'єрами віденських театрів і новинками національної літератури пильнували освічені люди всієї Європи, Відень залишався законодавцем мод і еталоном тогочасних уподобань.

У 1878 р. Німецька та Австро-Угорська імперії уклали союзну угоду, до якої у 1882 р. приєднались Італія. У тому ж році, за рішенням Берлінського конгресу, Австро-Угорщина окупувала Боснію та Герцеговину, а в 1908 р. анексувала її.

У другій половині XIX ст. в Австро-Угорській імперії почало загострюватись національне питання. Слов'янські народи Імперії почали все активніше вимагати визнання їх національних прав, а центральний уряд робив усе можливе, щоб цього не допустити, чітко відстоюючи інтереси німецької меншості.

У Першій світовій війні, поштовхом до якої стало вбивство 28.06.1914 р. у Сараєво сербським націоналістом ерцгерцога Франца Фердінанда, Австро-Угорська монархія воювала як член Троїстого союзу. 28.07.1914 р. Австрія оголошує війну Сербії, а 06.08.1914 р. – Росії, після чого війну Австрії оголошують Англія, Франція та Японія. Загострення національних проблем, неспроможність влади протиставити цьому позитивне бачення майбутнього Імперії та поразка в 1918 р. призвели до розпаду монархії. У жовтні 1918 р. було проголошено незалежність Чехословацької республіки та Королівства сербів, хорватів та словенців, на початку листопада незалежність оголосили Королівство Угорщина, ЗУНР та Польща, 11.11.1918 р. імператор Карл I (1916–1918) зрікся трону і залишив країну.

Поразка у Першій світовій війні поставила крапку у тисячолітній історії величезної країни. «Австрія – це те, що залишилось», – так сформулювали переможці свою позицію стосовно німецької частини імперії. Декларація, прийнята Національними зборами 12.11.1918 р., проголосила утворення Німецької Австрійської Республіки із перспективою її входження до складу Німеччини.

Згідно з Сен-Жерменським миром 1919 р., Австрія втратила Моравію, Богемію, Сілезію, Південний Тіроль, Буковину, а також віддала на розгляд держав-переможниць долю Галичини, натомість від Угорщини переходив Бурґенланд (фактично приєднаний лише 1921 р.). Договір забороняв приєднання Австрії до Німеччини або іншої держави. Він був ратифікований 17.10.1919 р. австрійським парламентом, а вже 21.10.1919 р. Національні збори були змушені вилучити статтю про аншлюс із Австрійської Конституції, державу Німецька Австрія було перейменовано в Австрійську Республіку. Також до Королівства сербів, хорватів та словенців у 1919 р. відійшла Південна Штірія, натомість населена здебільшого словенцями Карінтія, за результатами референдуму 1920 р., залишилась у складі Австрії. Територіально Австрія стала майже такою, як у 1526 р.

Правлячі верстви подавали Австрію як «кращу» німецьку державу, переваги якої над Німеччиною полягали у поширенні католицизму, значно вищій культурі та у більш миролюбному і толерантному характері австрійців. Культурні досягнення минулого і «культурне покликання» мали створити відповідну наступність, зв'язавши велике минуле колишньої монархії з маленькою країною, з якою багато хто не бажав себе ідентифікувати.

У роки становлення Першої республіки були три табори (СДПА, ХСП та праві партії націоналістів і лібералів), які згуртувались перед загрозою «червоної небезпеки». Зниження політичної активності мас та період стабілізації республіканського режиму мали наслідком розпад всепартійної коаліції і тривале урядування ХСП (усі канцлери Австрії з 1920 р. належали до ХСП), на фоні якого посилювалось протистояння та конфронтація.

Соціал-демократи прагнули до практичного втілення національної моделі соціалізму («австромарксизм»). Маючи реальну владу в столиці, вони почали реалізовувати програму житлового будівництва та медичного забезпечення робітничого класу, формування народних шкіл, створення мережі загальнодоступних бібліотек, відкрили робітничий університет. Цей експеримент увійшов в історію як «червоний Відень». ХСП разом із Союзом сільських господарів, сповідуючи консервативні погляди, навпаки – насаджували авторитарний режим, бачачи майбутнє за корпоративною державою.

У 1933 р. на фоні економічної кризи австрійський парламент, обраний на виборах 1930 р., втратив дієздатність, оскільки так і не зміг ухвалити рішення про отримання кредиту від Ліги Націй, умовою якого було підтвердження відмови від аншлюсу з Німеччиною.

Спроба путчу хаймвера (воєнізована організація ветеранів Першої світової війни) 1931 р., великий успіх німецьких націоналістів на місцевих виборах 1932 р. підштовхнули прихильника незалежності Австрії та водночас прибічника фашизму італійського зразка австрійського канцлера та лідера ХСП Енґельберта Дольфуса (1932–1934) до заборони в країні і комуністичної, і націонал-соціалістичної партій.

Спроба уряду Дольфуса в лютому 1934 р. ліквідувати шуцбунд (воєнізовану організацію СДПА) спричинила повстання проти правого уряду та короткотривалу громадянську війну. Шуцбунд та ліві сили були розгромлені урядовими військами і загонами хаймвера, СДПА й усі пов'язані з нею організації – заборонені.

У результаті у 1934 р. в Австрії було встановлено клерикальну диктатуру, СДПА та усі інші політичні партії, окрім Вітчизняного фронту (1933–1938), у яку було реформовано ХСП, були заборонені.

Унаочненням нестабільності Першої республіки була як урядова чехарда, коли за перші 15 років її існування змінилося 23 кабінети та 12 прем'єр-міністрів, так і зміни форм правління, коли компроміси провідних політичних партій уможливлювали в 1929 р. внесення змін до Конституції і перетворення Австрії у президентську республіку, а завдяки внесеним змінам до Основного Закону в 1934 р. – фашистського режиму з національними особливостями («австрофашизм»).

Через півроку канцлер Е. Дольфус був убитий в результаті заколоту австрійських нацистів, придушеного Куртом Шушніґґом, канцлером у 1934-1938 рр.

При цьому Відень залишався світовим культурним центром, притягуючи до себе художню інтелігенцію з різних країн Європи. Збереглися і традиції фундаментальної науки – за роки існування Першої республіки дев'ять австрійців стали лауреатами Нобелівської премії. Проте, у 1938 р. Австрія не змогла утриматися як самостійна держава. Німецькі війська без опору окупували країну. Приєднання до нацистської Німеччини (аншлюс), було закріплено результатами референдуму 10.04.1938 р., в ході якого 99,73 % австрійців підтримали приєднання Австрії до Німеччини.

З метою прискорення включення австрійських підприємств в економіку Німеччини була проведена так звана уніфікація правової бази їх діяльності, а в рамках «аріїзації господарського життя» закрито і продано за безцінок 7 тис.

єврейських підприємств. Загалом режим спирався на місцеві кадри, за роки аншлюсу понад 700 тис. австрійців поповнили лави нацистської партії. За роки війни до вермахту та інших військових формувань було призвано 1,2 млн жителів Австрії. Відчутною стала експансія німецького капіталу, доля якого за ці роки зросла із 9 до 57 %. У передмісті Відня, куди перенесли випуск «Месершмідт-109» – основної бойової машини люфтваффе, – було виготовлено 30 % винищувачів Рейху. До 1945 р. на території Австрії існувало 49 концтаборів. Водночас 35 тис. австрійських німців загинуло у боротьбі руху Опору, у гестапо та концтаборах.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

Навесні 1945 р. Австрія була визволена і десять років окупована військами СРСР, США, Великої Британії, Франції. На відмінну від Німеччини, Австрія розглядалася союзниками не переможеною, а звільненою від німецького нацизму країною, що унеможливлювало безцеремонне втручання воєнних властей у хід відновлювальних процесів.

У 1945 р. за дорученням уряду СРСР соціал-демократ Карл Реннер сформував тимчасовий коаліційний уряд із соціалістів, народників та комуністів. У країні було відновлено державний лад, що існував до 1934 р. На виборах 1945 р. перемогла правоцентристська Австрійська народна партія (АНП, спадкоємниця ХСП) – 85 депутатів, Соціалістична партія Австрії (відновлена СДПА) здобула 76 місць, Комуністична партія Австрії – 4 мандати (кандидати від КПА обирались до парламенту також у 1949, 1953 та 1956 рр.).

Після війни на перше місце висувалося завдання відмежування від Німеччини, відродження австрійської ідентичності та ототожнення жителів країни себе із Австрією, для чого проводились різноманітні культурні заходи. Проте навіть у середині 1950-х лише 49 % населення відчували себе окремою нацією, тоді як 46 % відчували себе німцями.

Суттєву роль у набутті австрійцями власної ідентичності відіграв Державний договір про відновлення незалежної та демократичної Австрії від 15.05.1955 р., яким було заборонено будь-які дії, спрямовані на об'єднання із Німеччиною або укладення із нею союзу. Договір поклав край окупації та сприяв прийняттю відповідного Конституційного Закону від 26.10.1955 р. про її постійний нейтралітет.

За державним устроєм Австрія – демократична парламентська федеративна республіка. Глава держави – федеральний президент, який обирається населенням країни шляхом таємного голосування терміном на шість років.

До повноважень президента належить видання указів, що мають силу закону, представництво держави за кордоном, скликання й закриття сесій Національної ради, її розпуск у випадках, передбачених Конституцією, затвердження кандидатури федерального канцлера, як правило – голови найбільшої партії, а на його пропозицію – і решти членів уряду. Президент є головнокомандуючим федерального війська, а також несе правову відповідальність у разі порушення Конституції, й у цьому випадку може бути зміщений шляхом всенародного голосування.

Федеральні збори (Парламент Австрійської Республіки) складаються з Федеральної і Національної рад. До Федеральної ради (Бундесрату) входять 64 представники федеральних земель, обрані відповідно до кількості їхніх мешканців (але не менше трьох представників) на чотирьох- або шестирічний строк. 183 депутати Національної ради обираються загальним прямим голосуванням на чотирьохрічний строк.

Національна рада ухвалює федеральні закони. Вона може розпустити федеральний

уряд чи звільнити окремих його членів, якщо висловить їм вотум недовіри. Федеральна рада представляє інтереси дев'яти федеральних земель, погоджує майже всі закони, схвалені Національною радою, може відхилити той чи інший законопроект. Щоправда, після повторного схвалення Національною радою рішення Бундесрату втрачає силу.

Виконавча влада віднесена до компетенції уряду на чолі з федеральним канцлером, якого призначає президент на пропозицію голови Федеральних зборів. Всі рішення в уряді ухвалюються одноголосно.

У адміністративно-територіальному відношенні Австрія поділяється на дев'ять федеральних земель, що мають право на оскарження федеральних законів у Конституційному суді та право ухвалювати власні земельні закони. Населення кожної з земель обирає свій парламент (ландтаг), а той, у свою чергу, затверджує земельний уряд.

Ключовими партіями політичної системи Другої республіки є «старі нові партії»: правоцентристська АНП, яка після війни розширила свої лави за рахунок ліберальної інтелігенції, та лівоцентристська СПА, яка по війні об'єдналася з «революційними соціалістами». У 1949 р. із числа колишніх прихильників нацистської партії створюється «Союз незалежних» (проходить у парламент в 1949 та 1953 рр.), який у 1955 р. перетворюється в Австрійську партію свободи (АПС), лідерами якої тривалий час були відставні офіцери вермахту. До початку 1980-х їх поступово замінили націоналістично орієнтовані представники австрійських підприємницьких кіл. АПС постійно представлена у парламенті з 1956 р.

Парламентські вибори у 1945, 1949, 1956, 1962, 1966, 2002, 2017 рр. вигравала АНП, а в 1953, 1959, 1970–1999, 2006–2013 рр. – СПА (з 1991 р. – СДПА). Відповідно: у 1945–1966 рр. працювала «велика коаліція», а федеральними канцлерами були представники АНП; у 1970–2000 рр. федеральними канцлерами були представники СПА/СДПА, які правили або в коаліції, або однопартійно.

Поряд із незаперечними досягненнями у сфері розширення демократії і будівництва «соціальної держави», СПА попала у зачароване коло свого австрокейнсіанського соціал-реформістського економічного курсу. У 1986 р. вперше за повоєнний період соціалісти втратили пост президента країни, який зайняв представник АНП К. Вальдхайм.

У часи урядування Франца Враніцького (1986–1997) та Віктора Кліма (1997–2000) перед коаліційним кабінетом СДПА та АНП стояла задача вийти на економічні показники, необхідні для приєднання Австрії до ЄС, а потім і до Єврозони. Важливими кроками у цьому зв'язку стали: зниження рівня дефіциту бюджету, приватизація значної частини державної власності (розпочато 1993 р.), реформа системи оподаткування. Було обрано шлях акціонування, ринкового продажу державної власності. У 1998 р. з молотка пішло 49 % акцій Об'єднаної енергетичної компанії – головного постачальника електроенергії Австрії. Така ж доля чекала і низку крупних підприємств хімічної, нафтопереробної гірничодобувної та солепереробної промисловості, національні авіакомпанії, тютюновий концерн «Austriya tabak». Була приватизована мережа ощадних кас, приватними стали деякі державні банки.

Безумовно, приватизація державного сектору в Австрії мала свої межі. Втративши у багатьох галузях контрольний пакет акцій, держава зберегла блокуючі важелі як у сфері промислового виробництва, так і на ринку послуг. У той же час модернізація виробничого процесу, не підкріплена необхідними заходами з перекваліфікації звільненої робочої сили, збільшила число безробітних, відчутно ослабла соціальна підтримка малозабезпечених громадян.

Враховуючи зростання популярності лідера правих популістів з АПС Йорґа Гайдера (1986–2005), який поставив на перше місце питання імміграції, що, за його словами, погіршувала криміногенну ситуацію в країні, уряд прийняв у 1998 р. Закон щодо обмеження притоку в країну іноземної робочої сили. З середини 1980-х зростала й популярність австрійських Зелених. З 1986 р. Зелені постійно представлені у парламенті.

Загалом же «велика коаліція» вирішила лише частину задач, які постали на момент її створення. На кінець 1990-х рр. довіра до обох великих партій почала зменшуватись, частина електорату віддала перевагу опозиційній АПС та її харизматичному лідеру Й. Гайдеру, голові уряду землі Карінтія у 1989–1991, 1999–2008 рр. Серед іншого він був антиєвропеїстом та виступав проти бюрократів Брюсселя, які гальмували ініціативи малих країн та обмежували їх суверенітет у системі наднаціональних інститутів об'єднаної Європи.

На виборах 1999 р. СДПА отримала 65 місць, на друге місце вперше у своїй історії вийшла АПС – 52 місця, АНП – 52, Зелені – 14.

Таким чином, політичний маятник в Австрії пішов управо. Сформований коаліційний уряд АНП та АПС очолив лідер народників Вольфґанґ Шюссель (2000–2007). Реакція на формування цього уряду як в Австрії, так і за її межами, була гостро критичною. Зокрема у Відні 250 тис. громадян вийшли на вулиці мітингувати проти «чорно-синьої» коаліції. Ізраїль відкликав свого посла, а 14 країн ЄС оголосили про заморожування двосторонніх контактів з Австрією. Проте невдовзі ситуацію вдалося нормалізувати, у 2000 р. до австрійської Конституції було внесено положення про захист прав культурних меншин, а в 2002 р. в Австрії було введено євро.

Заходи «чорно-синього» уряду з основних економічних і соціальних напрямів чітко орієнтувалися на інтереси австрійських і зарубіжних підприємців. Тому реформи уряду не мали підтримки у колі найманих працівників. Каменем спотикання стала ініційована свободівцями податкова реформа. Тому за результатами дострокових виборів 2002 р. АПС здобула лише 18 мандатів, натомість АНП упевнено виграла вибори – 79 мандатів, покращили свої результати й ліві: СДПА – 69, Зелені – 18 мандатів.

Новий коаліційний уряд АНП та АПС у загальних рисах зберіг попередній курс. Мова йшла про скорочення оподаткування роботодавців, заходи щодо зниження безробіття і водночас зниження соціальних витрат із державної скарбниці. Широкі народні протести проти пенсійної реформи 2003 р. та «Закону про іноземців», що вступив у дію з 01.01.2006 р., внесли розбрат у коаліцію.

Прагнучи залишатися на поверхні політичного життя країни, Гайдер пішов у 2005 р. на створення нової партії – «Союзу за майбутнє Австрії» (СМА). Програма нової партії, що позиціонувалась як ліберальна, значно відрізнялася від програми АПС. У ній робилися акценти на сімейних цінностях і особистій свободі, на засадах ринкової економіки, якій не потрібне втручання держави, висловлювалася підтримка процесів європейської інтеграції.

На парламентських виборах 2006 р. на перше місце вийшла СДПА – 68 мандатів, АНП – 66, Зелені – 21, АПС – 21, СМА – 7. Уряд сформованої великої коаліції СПА–АНП очолив лідер соціалістів А. Ґузенбауер (2007–2008). Протидія народників соціальним ініціативам СПА привела до розпаду коаліції та позачергових виборів.

Вибори 2008 р. дали унікальні для всієї повоєнної історії Австрії результати. Дві ключові партії Другої республіки отримали найменшу з 1945 р. підтримку виборців. СДПА здобула 57 мандатів, АНП – 51, Зелені – 20. Водночас

суттєво наростили свою підтримку праві: АПС отримала 34 мандати, а СМА – 21.

На фоні посилення правих радикалів була сформована велика коаліція СДПА та АНП. Канцлером у 2008 р. було обрано лідера соціалістів Вернера Файманна (2008–2016). Коаліційний уряд був змушений долати виклики світової фінансово-економічної кризи 2008 р.

Вибори 2013 р. підтвердили тренд падіння підтримки двох ключових австрійських партій. СДПА отримала лише 33 місця в Національній раді, АНП – 46. Натомість покращили свої результати АПС – 42 місця та Зелені – 22 місця. Новостворена правопопулістська Команда Стронаха отримала 11 місць, а ліберальна «Нова Австрія» – 9. Проте правляча коаліція СДПА/АНП за підтримки «Нової Австрії» зберегла свою владу. Австрійський уряд знову очолив В. Файманн, а з 2016 р. – новий лідер СДПА Крістіан Керн. За результатами дострокових парламентських виборів 2017 р. перемогла Австрійська народна партія на чолі з діючим міністром закордонних справ, 31-річним Себастьяном Курцом.

До кінця 1980-х рр. Австрія здійснювала свою зовнішню політику, неухильно дотримуючись букви та духу документів 1955 р., проте нейтральна політика Австрії не означала самоізоляції країни. Вже 1955 р. Австрія стала членом ООН, а в 1960 р. – членом ЄАВТ, куди увійшли й інші нейтральні держави Європи. У 1957 р. Відень став резиденцією МАГАТЕ, а 1965 р. – ОПЕК, з 1966 р. у Відні базується Організація ООН з індустріального розвитку, а також Верховний комісар ООН у справах біженців.

Протягом 1950–1960-х рр. Австрія наполегливо обстоювала інтереси Південного Тіролю, якому, за міжнародною угодою 1946 р., Італія повинна була надати автономію. Коли італійська сторона відмовилася вести з цього приводу двосторонні переговори, Відень виніс це питання на обговорення ООН. Резолюція Генасамблеї ООН від 31.10.1960 р. підтвердила положення Паризької угоди 1946 р. та закликала Італію і Австрію до прямих переговорів. Після тривалих переговорів у 1964 р. було досягнуто домовленості щодо захисту німецької мови та забезпечення пропорційного представництва тірольців в органах місцевого представництва. Ці домовленості були остаточно виконані лише до 1992 р., після чого Австрія заявила, що спір врегульовано.

З огляду на своє географічне положення, Австрія під час «холодної» війни тричі відкривала свої кордони для політичних противників східноєвропейських соціалістичних режимів: у 1956 р. після придушення в Угорщині антикомуністичного повстання Австрія прийняла до 200 тис. біженців; після поразки «празької весни» 1968 р. – понад 160 тис. чехів і словаків; падіння «залізної завіси» в Європі почалося влітку 1989 р. з відкриття австро-угорського кордону для втікачів зі Східної Німеччини.

Великі геополітичні зрушення в Європі на рубежі 1980–1990-х рр. спричинили переосмислення повоєнних договірно-правових зобов'язань Австрії та коригування нею своєї зовнішньополітичної стратегії. Зокрема, у 1995 р. Австрія набула членства у ЄС. Росія як правонаступник міжнародних зобов'язань СРСР не заперечувала, як це було у минулому, участі Австрії у новому інтеграційному об'єднанні, хоча формально Відень відійшов від положень Державного договору 1955 р.

Питання вступу Австрії до ЄС сприймалося у суспільстві неоднозначно. Зокрема Зелені та АПС голосували у парламенті проти договору щодо вступу Австрії до ЄС, проте проведений у країні 12.06.1994 р. референдум показав, що 65 % громадян підтримують вступ Австрії до ЄС. Стимулюючи приєднання Австрії, ЄС компенсував австрійським селянам зниження цін в країні на с/г продукцію виплатами за перші чотири роки порядку 14 млрд шилінгів.

З 1995 р. Австрія бере участь у програмі НАТО «Партнерство заради миру». Нейтралітет і політика неприєднання стали не втратами, а надбанням для Австрії, адже вони дозволили витрачати відносно більшу частину національного бюджету, ніж інші країни Європи, на соціальні потреби, а не на силові структури.

Показово, що у період Другої республіки, що доволі успішно ствердила себе в колі держав континенту і світу, частка населення країни, яке відчуває себе австрійцями, відчутно виросла і в 1980-х досягла найвищих показників.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

У повоєнні роки Австрія переживала непрості часи десятилітньої окупації союзниками своєї території, у 1946–1947 рр. провела націоналізацію підприємств, що належали представникам нацистського режиму, а також окремих галузей, що дозволило державі відігравати вирішальну роль в управлінні економікою. В часи війни в Австрії були збудовані Об'єднаний австрійський металургійний і сталеливарний комбінат і Австрійський азотно-туковий завод у Лінці, алюмінієвий завод в Рансгофені, віскозна фабрика в Ленцинґу. Загалом було націоналізовано близько 70 промислових підприємств та 3 найбільших банки.

Поштовхом до запуску ринкових механізмів стала угода щодо включення Австрії, незважаючи на протести СРСР, у сферу дії плану Маршалла, підписана 02.07.1948 р. Згідно з планом Маршалла, Австрія отримала біля 1,0 млрд дол. США, що у перерахунку на душу населення становило у сім разів більше, аніж ФРН. Іншим чинником економічного зростання стало формування стабільної грошової системи, забезпечене проведенням у 1948 р. грошової реформи. Водночас Австрія зберегла і розвинула традиції соціально орієнтованої економічної політики. Проте лише у 1953 р. країна змогла повністю вирішити продовольчу проблему й відмінити продовольчі карточки. У 1954 р. обсяги промислової продукції перевищили рівень 1938 р.

З початку 1950-х рр. ВВП Австрії зростав більше ніж на 5 % у рік, а станом на 1960 р. обсяг промислового виробництва утричі перевищив довоєнний рівень, шилінг став вільноконвертованою валютою. Безробіття було майже подолане, підприємці навпаки скаржилися на нестачу робочих рук, рівень життя та соціальне забезпечення найманих працівників суттєво покращились. У 1974–1980 рр. рівень безробіття становив у середньому менше 2 %, у 1980-ті роки – 4,6 %, у 2003 р. – 5 %.

Навіть після відновлення незалежності у 1955 р. Австрія була змушена щорічно відправляти до СРСР 1 млн тонн нафти (до 1965 р.) та товари на суму 150 млн дол. (до 1963 р.).

В десятиліття епохи «економічного дива», 1950–1970-і рр. в Австрії були реалізовані такі масштабні проекти, як будівництво ГЕС у Капруне (1952) і модернізація металургійного комбінату в м. Лінц. Уряд намагався вирішити проблему вирівнювання рівня розвитку окремих регіонів, створення сучасної транспортної та енергетичної інфраструктури у землі Бурґенланд, у високогірних районах. Значна увага приділялася розвитку туристичної галузі.

Стабільне економічне зростання мало і демографічні наслідки: на 1963 р. прийшовся пік народжуваності в країні – 19 дітей на тисячу громадян.

Важливим компонентом стабільного розвитку повоєнної Австрії стала система соціально-політичного партнерства, що склалася в країні у 1950–1960-і рр. Результатом її ефективної діяльності стало те, що протягом дру-

гої половини XX ст. Австрія була абсолютним рекордсменом по низькому рівню темпів інфляції і безробіття, стабільності доходів населення, рівню соціального захисту трудящих в Європі. Все це досягалося за практичної відсутності страйкових акцій чи інших форм соціального протесту.

Членство Австрії в ЄС позитивно вплинуло на економічну ситуацію в країні. Зокрема, протягом 1995–2005 рр. було створено понад 130 тис. додаткових робочих місць, суттєво (на понад 80 %) зріс експорт, а економіка країни отримала від ЄС додатково 1 млрд євро.

Гіркий досвід аншлюсу разом із завданнями відновлення національної економіки в умовах обмеженого окупацією суверенітету – все це разом формувало у нової політичної еліти Австрії, складовою частиною якої були функціонери профспілкових і підприємницьких об'єднань, клімат партнерського взаєморозуміння, коли спільні інтереси брали гору над окремими складовими.

Конструктивному характеру партнерського процесу сприяв і високий ступінь організованості об'єднань роботодавців і найманих працівників. Адже, з одного боку, майже 60 % працюючих за наймом австрійців є членами Об'єднання австрійських профспілок (ОАП), а з іншого боку, існує Об'єднання підприємців як консолідована організація роботодавців. Також в Австрії існує такий специфічний інститут, як Федеральна палата економіки, членство у якій для усіх підприємців і фірм є обов'язковим. Вона має галузеві представництва у кожній землі і є важливою зв'язуючою ланкою державних та політичних структур країни.

Головним органом здійснення в Австрії партнерської політики є оформлена у 1957 р. за ініціативою об'єднань роботодавців і найманих працівників Паритетна комісія з питань цін і заробітної плати, головою якої є Федеральний канцлер Австрії. Всі рішення комісії приймаються одноголосно й враховуються і палатами та об'єднаннями, і урядом у своїй діяльності.

Проте у 2000 р. механізм соціально-політичного партнерства дав збій. Всупереч позиції профспілок, уряд В. Шюсселя розпочав серію пенсійних реформ, що передбачала збільшення віку дострокового виходу на пенсію, підвищення пенсійних внесків. Продовження пенсійного стажу та скорочення пенсійних виплат, запроваджені у 2003 р., привели до того, що ОАП вперше з 1945 р. закликало працівників до страйку. У травні 2003 р. в Австрії страйкувало близько 18 тис. підприємств та 1 млн чол., але страйк не дав результатів. Прагнучи стимулювати економічне зростання, уряд Шюсселя у 2004 р. розпочав зниження податків на підприємців. Вони також отримали можливість продовжувати робочий час і знижувати оплату понаднормових. У 2004 р. було введено більш жорсткі умови надання виплат з безробіття, що мали стимулювати людей погоджуватись на робочі місця із нижчою оплатою праці.

Австрія нині належить до високорозвинених індустріально-аграрних країн.

ВВП Австрії, за даними Євростату, складав у 1990 р. – 136,1 млрд євро, у 2000 р. – 213 млрд, у 2005 р. – 253 млрд, у 2008 р. – 292 млрд, у 2009 р. – 286 млрд, у 2010 р. – 294 млрд, у 2011 р. – 308 млрд, у 2012 р. – 317 млрд, у 2013 р. – 322 млрд, у 2014 р. – 330 млрд, у 2015 р. – 340 млрд, у 2016 р. – 349 млрд євро.

У 2014 р. продукція промисловості складала 29 % ВВП, сільське, лісове та рибне господарство – 2,6 %, послуги, будівництво, енергетика, торгівля і транспорт – 65 %.

У сфері послуг важливе місце належить цілорічному туризму. Щороку Австрію відвідують мільйони туристів із-за кордону (у 2013 р. – 24,8 млн чол.), які привозять у кра-

їну значні кошти (у 2011 р. – 15,7 млрд євро). У сфері «креативної економіки» (архітектура, контент і мультимедіа, дизайн, кіно, мистецтво, музика, реклама, зв'язки з громадськістю) в Австрії працює понад 38 тис. компаній із 130 тис. співробітників (у 2010 р. виручка – 18,2 млрд євро).

Австрія багата деревиною (особливо – Штірія і Нижня Австрія), залізом (основне родовище в Ерцберзі), цинком і магнезитом (Карінтія), а також має великі запаси енергоносіїв, зокрема лігніту (бурого вугілля) (Штірія, Нижня і Верхня Австрія), нафти (поблизу Відня) і природного газу (Оберлаа, Матцен, Цверндорф). Експортується графіт, тальк, магнезит, кухонна сіль. За покладами магнезиту Австрія займає 5 місце в світі, вольфраму – 7, тальку – 11.

Близько 1500 ГЕС дають 60 % електроенергії в країні (найбільша в ЄС частка). У 1971 р. розпочалось будівництво АЕС у Цвентендорфі в Нижній Австрії, проте через активні протести екологів і після національного референдуму в 1978 р. вже збудована АЕС не була введена в експлуатацію і згодом була демонтована. На 2012 р. в Австрії працювало 656 вітрових електростанцій, що можуть забезпечувати енергією 620 тис. домогосподарств.

Австрія значною мірою залежна від імпорту енергоносіїв. Станом на 2013 р. потреби країни в нафті на 85 % забезпечуються за рахунок імпорту, в газі – на 80 %, у твердому паливі – на 70 %.

Найбільшими компаніями енергетичної промисловості Австрії (за обсягами виручки на 2012 р.) є: «OMV AG» (42,6 млрд євро), «Verbund AG» (3,1 млрд), «EVN AG» (2,8 млрд), «Energie AG Oberösterreich» (2,1 млрд), «Wien Energie GmbH» (2 млрд), «Kelag-Kärntner Elektrizitäts-AG» (2 млрд).

Провідними галузями промисловості країни є: машинобудівна, металургійна, хімічна, текстильна, харчова, будівельна.

Найбільшими підприємствами хімічної промисловості Австрії (загалом 257 компаній у 2013 р.) є «Henkel CEE» (чистий оборот у 2012 р. – 3 млрд євро) та «Lenzing AG» (2 млрд); автомобільної промисловості – «Magna International Europe AG» (9,7 млрд) та «BMW Motoren GmbH» (3,4 млрд.); харчової промисловості (загалом 976 підприємств у 2012 р.) – «Rewe International AG» (12,7 млрд), «Spar Österreich» (12,5 млрд), «Markant Österreich GmbH» (3,8 млрд), «Hofer KG» (3,4 млрд); фармацевтичної промисловості (загалом 220 підприємств) – «Sandoz GmbH» (1,4 млрд) та «Herba Chemosan Apotheker AG» (1 млрд); будівельної промисловості – «Strabag Societas Europea» (14 млрд), «Alpine Holding GmbH» (3,2 млрд), «Allgemeine Baugesellschaft – A. Porr AG» (2,8 млрд), «Wienerberger AG» (2,3 млрд); металургійної промисловості – «Voestalpine AG» (11,5 млрд), «Blum Verwaltung GmbH» (1,2 млрд) та «Plansee Holding AG» (1,2 млрд); машинобудівної та металургійної промисловості (загалом понад 2 тис. підприємств у 2012 р.) – «Andritz AG» (5,1 млрд) та «Liebherr International Austria GmbH» (2,3 млрд); IT-технологій – «Telekom Austria AG» (4,3 млрд.) та «Raiffeisen Informatik GmbH» (1,5 млрд); транспорту та логістики – «Österreichische Bundesbahnen Holding AG» (5,2 млрд), «Österreichische Post AG» (2,3 млрд), «Austrian Airlines AG» (2,2 млрд).

В електричній та електронній промисловості працює 158 підприємств (2013), у меблевій – 47 (2013), у текстильній та швейній – 279 (2012), у виробництві техніки для охорони довкілля – 390 (2011), у деревообробній промисловості – 1489 (2011); у сфері біотехнологій – 110 (2010).

У сільському господарстві використовується близько 42 % площі Австрії. У галузі панують переважно середні та малі ферми.

Науково обґрунтовані підходи до ведення с/г дозволили з 1969 по 1989 р. на 52 % збільшити урожайність зернових культур. На 2011 р. 22 тис. (із 66 тис. основних підприємств галузі) використовують біологічні методи господарювання. Майже третина території країни прямо чи опосередковано використовується для розведення худоби. Тваринництво є провідною галуззю с/г. Австрія на 90 % забезпечує себе продовольством та у невеликих обсягах експортує м'ясо, молочні продукти, пшеницю і кукурудзу. Ліси складають 47 % площі країни (3,2 млн га).

Ключовими комерційними банками країни є «Bank Austria Creditanstalt», «Raiffeisen», «Erste», «Volksbank» і «Bank Für Arbeit und Wirtschaft» (Bawag).

Криза 2008 р. найбільшу шкоду принесла банківській системі країни. Перш за все постраждали філіали австрійських банків у країнах Східної Європи, сумарні втрати яких оцінюються у 200 млрд євро.

Обсяги зовнішньої торгівлі товарами і послугами Австрії, за даними Євростату, складали у 1990 р. 100,7 млрд євро, у 2000 р. – 189 млрд, у 2005 р. – 238,2 млрд, у 2008 р. – 298,1 млрд, у 2009 р. – 248,4 млрд, у 2010 р. – 290,7 млрд, у 2011 р. – 323,5 млрд, у 2012 р. – 332,9 млрд, у 2013 р. – 334,8 млрд у 2014 р. – 339,4 млрд, у 2015 р. – 347 млрд, у 2016 р. – 351,6 млрд (експорт – 182,5 млрд, імпорт – 169,1 млрд). Основними торговими партнерами Австрії у 2014 р. були Німеччина (40 %), Італія (9,0 %), Франція, Швейцарія, країни ЦСЄ, а також США та Японія.

Австрія здійснює одні з найбільших серед країн ЄС витрати на наукові дослідження та експериментальні розробки. Так, наприклад, у 2009–2014 рр. витрати на дані цілі складали 2,8 % ВВП (7,4–9,3 млрд євро). Шістнадцять австрійців були удостоєні Нобелевської премії.

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ АВСТРІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Перші історичні зв'язки Австрії з Україною сягають X ст., коли маркграфом Східної марки Арібо близько 903/906 рр. було видано Раффельштеттенський митний статут, у якому серед іноземних купців, які мали право торгувати по дунайському березі, сплативши мито, було названо русів. Раффельштеттен (зараз Астен) знаходиться у федеральній землі Верхня Австрія. Про розширення торговельних зв'язків Київської Русі з Австрією у XII ст. свідчить серія грамот 1129–1191 рр. на ярмарок в австрійському місті Енсі, що регламентували рівень ярмаркового мита, зокрема й для «возів, що йдуть в Русію або з Русі». Митний статут австрійського герцога Леопольда VI (1198–1230) для Маутгаузена також унормовував мито з купецьких возів, що ідуть з Русі. Торгівля Київської Русі з Австрією була настільки поширеним явищем, що навіть у 1245 р. в розгромленому монгольським ханом Батиєм Києві Плано Карпіні зустрів австрійського купця.

У XII–XIII ст. між країнами активізуються й політичні контакти. Так, під час німецького вторгнення в Австрію у 1237 р. галицький князь Данило Романович вирушає в Угорщину, маючи намір підтримати австрійського герцога Фрідріха II Войовничого, який, за деякими даними, був його троюрідним братом по матері. Проте, після переговорів його послів із німецьким імператором Фрідріхом II, який на той час вже зайняв Відень, відмовляється від свого задуму.

У великій битві на р. Лейта 15.06.1246 р. між австрійцями та угорцями на боці Угорщини брав участь зять Бели IV, колишній галицький та луцький князь Ростислав Михайлович. Саме у бою із його руським загоном на початку битви загинув австрійський герцог Фрідріх II Войовничий.

Претендуючи на австрійські землі, угорський король Бела IV на початку 1249 р. підпи-

сує із Данилом Романовичем угоду про союз з метою завоювання та поділу Австрії. Цей союз зміцнюється після з'їзду 1252 р. у Братиславі (Пожоні) щодо долі австрійської спадщини, за результатом якого син Данила Галицького Роман за сприяння Бели IV одружується з Ґертрудою, племінницею Фрідріха II Войовничого, та разом з угорськими військами вирушає в Австрію. Близько року Роман Данилович був герцогом Австрії. Данило Романович у союзі з поляками, литовцями та угорцями у 1253 р. вторгається у Чехію, прагнучи допомогти сину в Австрії у боротьбі з чехами. Проте війна за австрійський спадок завершується перемогою чеського короля Пржемисла Оттокара II, і наприкінці 1253 р. Роман Данилович повертається із замку Гімберґ під Віднем у Галич.

Під час спроби Бели IV у 1260 р. відновити контроль над Австрією кн. Данило Романович зі своїми підрозділами бився поряд з угорцями у програній ними битві біля Кресенбруна у Штірії. Цікаво, що у 1261 р. дружиною герцога Австрії та Штірії Пржемисла Оттокара II стає донька Ростислава Михайловича Кунегунда Ростиславівна. Син кн. Данила Лев Данилович підтримав Пржемисла під час його спроби відновити свою владу в Австрії у 1278 р. У битві на Моравському полі під Дюрнкрутом на боці чехів бились руські загони, надіслані Левом Даниловчием.

Інтенсивні зв'язки Австрії з козацькою Україною беруть початки з часів спільної боротьби з турецьким нашестям. Так, узимку 1592/1593 рр. до австрійського імператора Рудольфа II з пропозиціями військових послуг прибув козацький посланець. Це був перший дипломатичний контакт козаків з Австрією. Вже невдовзі, у 1594 р., Рудольф II, намагаючись залучити Військо Запорозьке до Священної Ліги, відправляє своє посольство на Запоріжжя (посол Еріх Лясота). Результатом посольства став похід у 1594 р. козацького війська на залежне від Османської імперії Молдавське князівство. У 1595 р. на запрошення імператора козацький загін на чолі з С. Наливайком воює проти турків на землях Угорщини.

У першому, чеському, періоді Тридцятилітньої війни козацьке військо виступає на боці імператора Фердінанда II й бере участь у бойових діях проти чехів і трансільванців у Сілезії, Моравії та Угорщині восени 1619 р. чим змушує трансільванського князя Г. Бетлена зняти облогу Відня. У 1620 р., козацьке військо у складі імператорської армії бере учать у розгромі чеського війська й перемозі Габсбурґів у вирішальній битві при Білій Горі. У шведському періоді війни у 1631 р. дві тисячі козаків воювали на боці командувача австрійських сил А. фон Валенштейна у битвах на території Сілезії. А у франко-шведському періоді війни у 1635–1636 рр. 4 тис. українців допомагали військам Імперії оволодіти французькими територіями – Люксембурґом, Фландрією і Пікардією

Освітні зв'язки між українськими та австрійськими землями сягають початку XVI ст. Так, зокрема, Павло Кросненський (Русин із Кросна) у 1510-х рр. викладав у Віденському університеті античну літературу, а майбутній видатний філософ та публіцист Станіслав Оріховський з 1527 р. навчався в ньому. У 1660 р. у Віденському університеті навчався український письменник-полеміст із Закарпаття Михайло Андрелла (Оросвигівський). Потік українських студентів в австрійські університети значно зріс з кінця XVIII ст.

Після створення незалежної української держави імператор Фердінанд III направляє до гетьмана Б. Хмельницького посольство, очолене єпископом П. Парчевичем (1656–1657), яке мало спонукати козаків до миру з поляками і пропонувало Австрію у якості гаранта дотримання угоди. Б. Хмельницький серйозного значення цим пропозиціям не надав, проте за гетьманства І. Виговського, навесні 1659 р.,

козацьке посольство до Польщі на чолі з К. Виговським і Ю. Немиричем вело переговори з австрійським послом у Варшаві Франціском де Лізоля про налагодження більш тісних контактів між Віднем і Чигирином.

Ще більш тісно долі українців і австрійців переплелись у часи облоги Відня турками у 1683 р. Близько 5 тис. козаків під керівництвом полковників М. Булиги, Й. Менжинського, Я. Ворони, С. Корсунця, В. Іскрицького та С. Палія у складі союзницьких військ взяли участь у ряді битв проти турків на території Угорщини, Словаччини та Австрії. Важливу роль у подіях під Віднем відіграв українець Юрій-Франц Кульчицький, який зміг пробратися з блокованого турками міста до головних австрійських сил, повідомити про стан обложених та повернутись назад. На знак подяки за мужність Кульчицькому було подаровано захоплений у турків запас кави та надано нерухомість у місті, що дало йому можливість відкрити першу у Відні кав'ярню – «Під синьою пляшкою» (1686). Ще у XIX ст. його ім'ям було названо одну з вулиць Відня та встановлено йому пам'ятник.

За першим поділом Польщі у 1772 р. Імперія Габсбурґів приєднує Галичину й створює тут окрему імперську провінцію – «Королівство Галичини і Володимирії». У 1774 р. Австрія внаслідок війни з Туреччиною одержала Буковину, що у 1786 р. була включена до складу Галичини, а в 1849 р. перетворена на окремий коронний край імперії. Ці землі були частиною австрійських коронних володінь до 1918 р. Після приєднання Галичини й Буковини Габсбурґи здійснили деякі реформи для господарського та культурного піднесення краю: пом'якшили кріпацьку залежність селян, утворили ряд навчальних закладів для українського населення, зокрема – Греко-католицьку семінарію при церкві Св. Варвари у Відні, відновили Львівський університет (1784) та Галицьку греко-католицьку митрополію (1808), усі парафії та монастирі в межах Буковини було об'єднано в одну єпархію (1781).

Після ліквідації російським царизмом Запорозької Січі у 1775 р. близько 1 тис. запорозьких козаків у 1785–1790 рр. вступили на австрійську граничарську службу й були поселені на військовому кордоні Австрійської монархії у межах Чайкашського батальйону і Німецько-Банатського полку.

У 1782 р. вперше було здійснено вільне плавання з Відня до Херсона Дунаєм та Чорним морем (судно «Патріоті»). З огляду на закритість Босфору, цей маршрут вантажоперевезень в обидва боки під контролем Австрії швидко став популярним. У 1785 р. Австрія призначила в Херсоні свого першого генерального консула в Україні – Йогана фон Розаровича. У 1804 р. австрійське Генеральне консульство було перенесене до Одеси, де воно функціонувало до початку Першої світової війни. Австрійське консульство працювало і в Миколаєві (1866–1914).

У першій половині XIX ст. в Галичині розпочалося українське національне відродження, очолене представниками свідомого греко-католицького духовенства, яке в Австрії мало однакові з римо-католиками права. Вагомими складовими цього процесу стали: утворення у Перемишлі Іваном Могильницьким «Клерикального товариства», діяльність митрополита Михайла Левицького, утворення «Руської трійці» (1837), видання альманаху «Русалка Дністровая».

Революційні події 1848–1849 рр. в Австрії сприяли пробудженню національної самосвідомості українського населення Галичини і Буковини. Головна Руська Рада, що виникла у Львові (1848), проголосила ідею єдності всіх українських земель, а також пропонувала утворити з українських земель Східної Галичини, Буковини та Закарпаття окремий корон-

ний край у складі Австрійської імперії. Проте до самого розпаду Імперії віденський уряд не зважився на це.

У 1848 р. в тій частині українських земель, що перебували у складі Австрійської імперії, було скасоване кріпацтво, а українці отримали можливість представляти та відстоювати свої права в австрійському парламенті й на практиці долучитись до європейських парламентських форм суспільної діяльності, що надало нові можливості для розвитку економіки регіону, сприяло національно-культурному відродженню.

У 1861 р. Галичина отримала від австрійського імператора автономію. Було сформовано виборний Галицький крайовий сейм і підпорядковані йому органи місцевого самоврядування. Проте, фактично, влада в краї належала польським колам, урядовою мовою з 1867 р. стала польська.

У другій половині XIX ст. підавстрійська Галичина перетворилася на регіон активного розвитку українських національно-культурних установ. Тут виникли: товариство «Просвіта» (1868), «Літературне товариство ім. Тараса Шевченка» (1873) тощо, працювали видатні українські діячі – Іван Франко, Михайло Павлик, Михайло Грушевський та інші.

Після виокремлення Буковини у 1849 р. в окремий коронний край Австрійської імперії, їй було надано адміністративну автономію, сформовано Буковинський крайовий сейм (1861) та крайову управу. Урядовою було встановлено німецьку мову. Українці вперше були обрані до складу крайового сейму лише у 1890 р. Посиленню українського національного руху сприяло створення у 1869 р. товариства «Руська Бесіда» у Чернівцях. З 1880-х років на Буковині розпочалося українське відродження, яке очолили Степан Смаль-Стоцький, Омелян Попович, Єротей Пігуляк, Микола Василько. У 1885 р. почала виходити перша українська газета «Буковина». На Буковині жили і творили видатні українські письменники Юрій Федькович і Ольга Кобилянська. У зв'язку з несприятливими умовами у 1891–1910 рр. до США та Канади з Буковини емігрувало близько 50 тис. українців.

Імператорським декретом у 1873 р. було створено номінально підпорядковану сербському патріархату православну Буковинсько-Далматинську митрополію, юрисдикція якої охопила практично всі землі Австро-Угорщини.

У 1867 р. студенти-українці, які навчалися у Відні, заснували своє товариство – «Січ». У Відні тривалий час проживали Леся Українка, Іван Франко, Михайло Драгоманов.

У другій половині XIX – на початку XX ст. членами австрійського парламенту регулярно обирались українці, хоча їх було небагато. У верхній палаті парламенту: митрополит А. Шептицький, І. Горбачевський, О. Барвінський. У нижній палаті з 1861 по 1906 рр. працювало від 10 до 14 депутатів українського походження. Виборчий закон 1907 р. дозволив збільшити число українських депутатів до 32 осіб (Галичина – 27, Буковина – 5) із 516 парламентарів. У 1914 р. українці були представлені в парламенті 31-м депутатом, у складі армії вони складали 8 %, у Відні проживало близько 3 тис. українців.

Під час Першої світової війни 1914–1918 рр. у Відні діяли: Загальна українська національна рада як координаційний центр українських партій у часи війни, Союз визволення України, численні українські благодійні комітети та культурно-освітні організації, в Галичині було сформовано легіон Українських січових стрільців – перше українське військове формування новітнього часу. На території Австрії (м. Ґмюнд) у 1914–1920 рр. існував табір для переміщених осіб, через який пройшло до 130 тис. українців.

Підписавши 09.02.1918 р. у Бресті мирний договір з Україною, Австро-Угорська імперія визнала незалежність УНР, проте під тиском поляків так і не ратифікувала його та не виконала умов щодо передачі УНР Холмщини й створення із земель Східної Галичини та Буковини окремого коронного краю. Згідно з двосторонніми домовленостями, Австро-Угорщина надала УНР військову допомогу проти більшовиків, увівши у березні 1918 р. свої війська на Поділля, в райони Херсона, Катеринослава, Маріуполя. Відбувся обмін дипломатичними представниками: послом УНР до Відня 15.04.1918 р. було призначено Андрія Яковліва, австрійським до Києва – графа Йоганна Форгача. За Гетьманату П. Скоропадського та Директорії послом України в Австро-Угорщині був В'ячеслав Липинський (червень 1918 – серпень 1919 р.). Загалом Посольство України у Відні працювало до 1922 р. Між УНР та Австро-Угорщиною були укладені Економічний договір від 23.04.1918 р. та Господарська угода від 10.09.1918 р.

Надзвичайно близьким українському національному руху був австрійський ерцгерцог Вільгельм-Франц фон Габсбурґ-Лотрінґен, який під час Першої світової війни служив у 13-му Галицькому полку уланів, де за прихильність до української культури отримав ім'я Василь Вишиваний. У 1918 р. командував легіоном УСС на півдні України, декілька українських генералів навіть пропонувала Вільгельму Габсбурґу повалити владу гетьмана Скоропадського та очолити уряд, але він відмовився. У часи Директорії був полковником Армії УНР. Повернувшись до Австрії, з 1921 р. був активним співробітником часопису «Соборна Україна», що видавався у Відні. У 1947 р. В. Вишиваного у Відні схопили радянські спецслужби та депортували до Києва, де він 18.08.1948 р. помер у Лук'янівській в'язниці.

Поразки австрійських військ на фронтах та соціально-економічна дестабілізація Імперії привели до проголошення 19.10.1918 р. УНРадою у Львові Української держави на українських землях Австро-Угорщини (з 13.11.1918 – ЗУНР у складі Східної Галичини, Буковини і Закарпаття).

Після поразки національно-визвольної боротьби в Україні (1917–1921) столиця Австрії певний час залишалася центром політичної та культурної активності українських емігрантів. До Відня виїхав М. Грушевський, який заснував тут у 1919 р. Український соціологічний інститут і неперіодичний збірник «Борітеся – поборете». В. Винниченко видавав тижневик «Нова доба», С. Вітик – тижневик «Вперед», В. Липинський – збірник «Хліборобська Україна», В. Піснячевський – тижневик «Воля». За редакцією поета О. Олеся виходив часопис «На переломі». На початку 1920-х рр. у Відні перебували колишні члени Директорії А. Макаренко і Ф. Швець, а також М. Єреміїв, М. Ковалевський, Д. Донцов, Є. Чикаленко, П. Чижевський, М. Залізняк та інші.

У листопаді 1919 р. до Відня переїхали президент УНРади Є. Петрушевич та члени уряду ЗУНР, які зосередили свої зусилля на дипломатичних акціях, спрямованих проти закріплення польської влади у Галичині. Уряд ЗУНР в еміграції діяв в Австрії до 1923 р. У Відні група галицьких політичних емігрантів заснувала організацію «Молода Галичина» (голова, Д. Левицький, члени – Є. Коновалець, А. Мельник, І. Кедрин, П. Лисяк, М. Рудницька, І. Чмола та ін). Продовжувало свою діяльність студентське товариство «Січ» (у 1922 р. – 350 членів). У 1929 р. у Відні виникла ОУН.

Значну групу політичних емігрантів у столиці Австрії становили представники української наукової та творчої інтелігенції: професори О. Колесса, Д. Антонович, С. Дністрянський, В. Старосольський, С. Рудниць-

кий та інші. У січні 1921 р. у Відні було відкрито Український вільний університет (перший ректор – Олександр Колесса). Після перенесення УВУ восени 1921 р. до Праги та остаточного передання Галичини Польщі у 1923 р. відбувся помітний відплив українських політичних емігрантів, студентів та науковців із Австрії.

Після 1939 р. до Австрії прибули втікачі із Західної України, які не прийняли радянської влади. У 1940–1941 рр., відповідно до радянсько-німецької угоди, сюди приїхали ті українці, які мали австрійське чи німецьке громадянство або родичів в Австрії та Німеччині чи перебували у шлюбі з особами німецького походження.

З захопленням Австрії Німеччиною націонал-соціалісти заборонили всі українські організації, крім Українського національного об'єднання, гетьманської Української громади і відділень організації Українська установа довір'я. У 1939–1945 рр. активно діяло також Націоналістичне об'єднання українського студентства, створене під патронатом німецької влади.

В роки Другої світової війни фашистські окупанти вивозили до Австрії українську молодь на підневільну каторжну працю. У 1944 р. в Австрії було зосереджено 100 тис. українців, у тому числі військовополонених. Відразу після завершення війни в країні залишилася деяка частина українців з числа переміщених осіб, яка відмовилася від репатріації на Батьківщину. У 1950 р., після того, як переважна більшість українців емігрувала до інших країн, в Австрії залишилося не більше 4000 осіб українського походження.

У повоєнний час в українській громаді активізувалося культурне та громадське життя. Були відкриті українські школи, почали виходити періодичні видання. Центром українського життя в країні став Зальцбурґ, де в той час діяв Український народний університет, гімназія, сільськогосподарська школа. Понад 500 студентів-українців вступили на навчання в університети Відня, Інсбрука та Ґраца.

При церкві Святої Варвари (греко-католицька парафія існує тут з 1784 р.), що є одним з найбільших центрів культурного життя українського населення в Австрії, діє Українське церковне братство Св. Варвари (засноване у 1862). Тут діє суботня школа та один з кращих у Західній Європі хорових колективів, яким тривалий час (1933–1995, з перервами) керував композитор та диригент Андрій Гнатишин. Він є автором збірок українських пісень, випущених австрійськими музичними видавництвами для дітей та німецькомовних хорів.

В Австрії діє ряд українських громадських осередків. Серед них – Союз українських філателістів Австрії (у 1967–2010 рр. його очолював відомий журналіст Борис Ямінський); Українська медично-харитативна служба, яка опікується літніми людьми та дітьми і займається розшуком родичів українських емігрантів; Українське культурно-освітнє товариство «Буковина», Український жіночий союз. З 1981 р. в Австрії видаються «Вісті СУФА» (з 1995 р. – «Австрійсько-український огляд з вістями СУФА»).

З огляду на стійкі економічні зв'язки України та Австрії, у 1987 р. уряд СРСР дозволив УРСР самостійно торгувати з Австрією у рамках т. зв. придунайської торгівлі, що дозволило закласти основи двосторонніх торговельних відносин.

УКРАЇНСЬКО-АВСТРІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

На відміну від багатьох інших західних держав, Австрія, не чекаючи референдуму про незалежність, розпочала політичні контакти з Україною. Вже 26.09.1991 р. в Нью-Йорку міністри закордонних справ України і Австрії А. Зленко і А. Мок підписали Протокол про консульські відносини. 24.01.1992 р. були встановлені і дипломатичні відносини між двома державами. Австрійське Консульство

в Києві, відкрите 01.12.1991 р., було перетворене на Посольство. Першим послом Австрії в Україні був Міхаель Венінґер, до того генеральний консул у Києві. Першим послом України в Австрії у березні 1992 р. був призначений Юрій Костенко, до того постійний представник України при міжнародних організаціях у Відні. 03.04.1992 р. в Відні розпочало роботу Посольство України. У той же час Австрія – єдина країна, яка не формалізувала дипломатичне визнання України, оскільки вважала, що факт її членства в ООН свідчить про визнання України з боку світового співтовариства.

Обопільне прагнення розвивати політичний діалог отримало реальне підтвердження у лютому 1992 р., коли Україну відвідала представницька делегація на чолі з віце-канцлером Австрії Е. Бузеком. Водночас, у червні 1992 р. у Відні побував з робочим візитом прем'єр-міністр України В. Фокін. 31.08.1993 р. було підписано базову міждержавну угоду про двосторонні торгово-економічні зв'язки.

Під час візиту до України міністра оборони Австрії В. Фассльабенда 25.11.1995 р. було підписано рамкову угоду між міністерствами оборони і започатковано співробітництво між країнами у військовій галузі.

Важливим для розвитку двосторонніх відносин стало перебування у Відні в квітні 1996 р. прем'єр-міністра України Є. Марчука, який взяв участь у міжнародній конференції «10-річчя Чорнобиля: підсумки наслідків аварії».

7–8 червня 1996 р. у замку Ланьцут (Польща) та 7–9 липня 1996 р. на Економічному саміті країн Центрально-Східної Європи у Зальцбурзі відбулися зустрічі президента України Л. Кучми і федерального президента Австрії Т. Клестіля, які започаткували політичний діалог на найвищому рівні.

Першим в історії українсько-австрійських відносин візитом в Україну високого рівня став приїзд голови Національної ради Х. Фішера (30 травня – 1 червня 1996 р.). Цей візит мав сприяти налагодженню міжпарламентських зв'язків, адже напередодні його у парламенті Австрії було створено депутатську групу зв'язків з Україною, члени якої супроводжували Х. Фішера і мали змогу встановити прямі контакти зі своїми українськими колегами.

У квітні 1997 р. парламентами України й Австрії був ратифікований один з основних документів правової бази двосторонніх відносин – Угода про сприяння та взаємний захист інвестицій. Тоді ж відбувся перший офіційний візит до Австрії делегації Верховної Ради України на чолі з її головою О. Морозом. У жовтні 1997 р. підписано Конвенцію про уникнення подвійного оподаткування.

Під час державного візиту президента України Л. Кучми до Австрії у жовтні 1998 р. відбувся Віденський саміт Україна – ЄС, на якому 16.10.1998 р. була прийнята Стратегія Євросоюзу щодо України.

23–24 квітня 1998 р. відбувся перший в історії двосторонніх відносин візит федерального канцлера Австрії В. Кліми до України. У 2000 р. Україну з державним візитом відвідав федеральний президент Австрії Т. Клестіль. Під час візиту були підписані двосторонні угоди про співробітництво у митних справах, регулярні міжнародні пасажирські перевезення та співпрацю в галузі науки.

Активним робочим інструментом двосторонніх економічних відносин є українсько-австрійська Змішана комісія з питань торговельно-економічних зв'язків (у 1999–2013 рр. відбулося 12 спільних засідань).

На початок 2000-х рр. припадає діяльність Австрійського Фонду «Взаєморозуміння і примирення», який у 2001 р. розпочав компенсаційні виплати громадянам України, що в роки війни перебували на примусових роботах на австрійській території і підпадали під дію відповідного Закону Австрійської Республіки.

Виплати одержали майже 43 тис. громадян на загальну суму 85,4 млн євро.

Під час зустрічі президентів України та Австрії Л. Кучми і Т. Клестіля на VIII неформальному саміті глав держав Центральної та Східної Європи у Вербанії (Італія) в 2001 р. на найвищому рівні було підтверджено готовність Австрії і надалі сприяти реалізації європейського курсу України, демократичним перетворенням у нашій державі.

У 2008 р. відбувся обмін офіційними візитами президентів двох держав В. Ющенка та А. Ґузенбауера, у ході яких особлива увага була зосереджена на діалозі в сфері євроінтеграційних прагнень України, а також обміну досвідом проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу 2008 р. в Австрії та можливостей його використання у 2012 р. в Україні. Під час візиту федерального канцлера в Україну було підписано міжгалузеву Угоду про співробітництво в галузі інфраструктури та обміну технологіями.

У листопаді 2013 р. відбувся офіційний робочий візит президента України В. Януковича до Відня, під час якого було підписано міжурядові угоди про співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю та про транскордонні комбіновані перевезення, а також передано в дар Інституту славістики Віденського університету пам'ятник Тарасу Шевченку (встановлено 12.12.2013).

У жовтні 2014 р. Україну з робочим візитом відвідав федеральний канцлер Австрії Вернер Файманн.

Головною організацією української громади в Австрії є Австрійсько-українське товариство, засноване в 1992 р. з ініціативи Б. Ямінського. З його ініціативи в Австрії було відкрито пам'ятники українцям – жертвам нацистських концтаборів Ебензе (1995) та Маутгаузен (2002), у Відні – пам'ятник Івану Франку (1999), а також пам'ятні дошки Івану Франку (1993, у Віденському університеті), Михайлу Грушевському (1996), Лесю Курбасу (1998), Івану Пулюю (1998), Пантелеймону Кулішу (1998), Лесі Українці (1999).

У 2006 р. в Відні було відкрито Культурно-інформаційний центр при Посольстві України в Австрії. З 1999 р. в Австрії діє Товариство ім. Павла Чубинського, з 2005 р. – «Громада», з 2006 р. – Український центр «Зальцбурґ», з 2010 р. – Український культурно-освітній центр ім. Івана Франка, з 2011 р. – Товариство української молоді в Австрії.

У 2013 р. проведено «Дні Києва» у Відні. В рамках яких, відбулися виступи Національного академічного ансамблю танцю ім. П. Вірського, на горі Леопольдсберґ було відкрито пам'ятник українським козакам – визволителям Відня 1683 р. від турецької облоги.

НАН України та Австрійська академія наук співпрацюють у рамках 23-х спільних проектів у галузі математики, фізики, інформатики, астрономії, матеріалознавства, енергетики та економіки (2014). Також понад 10 українських ВНЗ здійснюють співпрацю та спільні проекти з австрійськими ВНЗ. Поряд з цим, станом на 2014 р. угоди про співробітництво з австрійськими землями та містами підписали Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька та Закарпатська обл., міста Київ, Дніпропетровськ, Саки, Запоріжжя.

З ініціативи і за фінансової підтримки австрійського уряду в Україні було запущено проект «Австрійські бібліотеки», що діють при бібліотечних установах України в Києві (з 1992), у Львові (з 1992), у Чернівцях (з 1992), у Харкові (з 1996) та Дрогобичі (з 2009). Також в Україні діють Австрійський культурний форум (Київ) та Австрійсько-український центр співробітництва (Львів). У 2012 р. було проведено «Дні Відня» в Києві.

Австрія є одним із найбільших іноземних інвесторів України (2014 – п'яте місце). За даними Держстату України, сукупний обсяг прямих австрійських інвестицій в Україну

на 01.10.2016 р. склав 3,1 млрд дол. США (на 01.01.2004 – лише 210 млн). В Україні працює понад 500 підприємств з австрійським капіталом (2010). Натомість з України в Австрію на 31.12.2013 р. офіційно надійшло лише 6,1 млн прямих інвестицій. В Австрії працює сім підприємств з українським капіталом (2010).

У 2015 р. між АТ «Мотор Січ» та австрійською авіабудівною компанією «Diamond» була підписана угода щодо створення спільного підприємства.

Ключові австрійські інвестиції були зроблені у фінансову сферу. У 2005 р. «Raiffeisen Bank International» купив АППБ «Аваль» (зараз «Райффайзен Банк Аваль»), який на 2014 р. є найбільшим українським банком з іноземним капіталом та п'ятим банком України за розмірами активів. У 1997–2002 рр. в Україні працював «Банк Австрія Кредитанштальт Україна»; у 2006–2013 рр. – «Ерсте Банк», який належав «Erste Bank Group»; у 2007–2012 рр. – «Фольксбанк», який належав «Volksbank International AG».

Важливим напрямком австрійських інвестицій є сфера страхування. Так, «Vienna Insurance Group» придбала контрольні пакети акцій СК «Юпітер» (2004), УСК «Княжа» (2005), СК «Глобус» (2006) та «Української страхової групи» (2007), «UNIQA Insurance Group» – СК «Кредо-Класік» (2006). У 2006–2011 рр. «Generali Vienna Group» володіла в Україні СК «Гарант-Авто».

Найвідомішими підприємствами з австрійськими інвестиціями в Україні є: «Фішер-Мукачево» (з 1996 СП із «Fischer Sports GmbH», виробництво лиж), «АГРАНА Фрут Україна» (Вінниця, з 1997, частина концерну «AGRANA», фруктові наповнювачі); «Інтеркабель Київ» (з 2004 належить «SKB Group», кабельна продукція); «Марцек Друкарський Двір» (Дніпропетровськ, з 2009, «Marzek Gruppe», продукція для пакування та етикетування); «Дунапак Україна» та «Дунапак Таврія» (Ходорів, з 1998, Цюрупинськ, з 2013, належать «Prinzhorn Group», виробництво гофрокартонної упаковки) та інші.

Обсяги двосторонньої зовнішньої торгівлі України з Австрією (товарами і послугами), за даними Держстату України, складали: у 2004 р. – 747 млн дол. США, у 2008 р. – 2 млрд 220 млн, у 2009 р. – 1 млрд 333 млн, у 2010 р. – 1 млрд 432 млн, у 2011 р. – 1 млрд 736 млн, у 2012 р. – 1 млрд 669 млн, у 2013 р. – 1 млрд 952 млн, у 2014 р. – 1 млрд 491 млн у 2015 р. – 955 млн, у 2016 р. – 1 млрд 076 млн (експорт – 500 млн, імпорт – 576 млн).

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Австрії протягом 1996–2011 рр. були внесені: історичний центр м. Зальцбурґ (XII–XIX ст.); палац і сади Шенбрунн у Відні (XVIII ст.); історичний центр Відня (з XVII ст.); культурний ландшафт Гальштатт-Дахштайн; залізниця Земмерінґ (1848–1854); історичний центр м. Ґрац (XIII–XVIII ст.) та замок Еґґенберґ (1635); культурний ландшафт Вахау; культурний ландшафт Ферте – Нойзідлер; доісторичні пальові житла в Альпах (V–I тис. до н. е.).

Також видатними об'єктами культурної спадщини Австрії є: історичний центр м. Інсбрук; гора і залізна копальня Ерцберґ; історична частина м. Штайр; Кремсмюнстерське абатство (XIII–XVIII ст.); абатство Гайліґенкройц (XII–XVII ст.); замок Гохостервітц (IX–XVI ст.); кафедральний собор Ґурка (XII–XVII ст.); абатство Мельк (XVIII ст.); національний парк Високий Тауерн; м. Галль-ін-Тіроль (з XV ст.) та ін.

До Списку об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 1997–2013 рр. включила: Віденський Діоскорид (візантійський лікарський рукопис VI ст.); підсумковий документ Віденського конгресу 1814–1815 рр.; історичну колекцію (1899–1950) Віденського фонограмархіву; зібрання

папірусів ерцгерцога Райнера (180 тис. екземплярів; XV ст. до н. е. – XV ст. н. е.); зібрання Шуберта з Віденської міської бібліотеки (рукописи та перші видання творів); космографію Блау (1667) з Австрійської національної бібліотеки; зібрання Брамса; зібрання малюнків готичної архітектури (425 креслень); Пейтінґерову таблицю (пергаментна копія з римської карти, створена в кінці XII ст.); зібрання Бібліотеки Корвіна (частина із 39 книг з фондів Австрійської національної бібліотеки); спадщину Арнольда Шенберґа; Майнцський Псалтир (1457) із Австрійської національної бібліотеки; Золоту буллу 1356 р. (два із семи оригіналів та розкішну рукописну копію Псалтиря короля Вацлава).

Електронні джерела:

Сайт Парламенту Австрійської Республіки: http://www.parlament.gv.at

Сайт Федеральної канцелярії: http://www.bundeskanzleramt.at

Сайт Статистика Австрії: http://www.statistik.at

Посольство України в Австрійській Республіці: Naafgasse 23, A-1180 Wien, Republik Österreich; http://austria.mfa.gov.ua/ua

Посольство Австрійської Республіки в Україні: 01901, м. Київ, вул. Івана Франка, 33; http://www.bmeia.gv.at/botschaft/kiew.html

Література:

Цьольнер Е. Історія Австрії. – Львів, 2001. – 706 с.

Воцелка К. История Австрии. Культура, общество, политика. – М., 2007. – 453 с.

Петров Е. В. Возникновение Австрийского государства. – Нижневартовск, 2007. – 169 с.

Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918: історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. – Львів, 2002. – 268 с.

Ватлин А. Ю. Австрия в ХХ веке: учеб. пособие для вузов. – М., 2006. – 222 с.

Австрийская квартира в европейском доме // Государства Альпийского региона и страны Бенилюкс в меняющейся Европе / под ред. В. Я. Швейцера. – М., 2009. – С. 17–124.

Кудряченко А. І., Солошенко В. В. Складові демократичної консолідації Австрії й Німеччини повоєнних десятиліть та захист ними національних культурних цінностей // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2017. – № 3 (89). – С. 218–239.

Українсько-австрійські культурні взаємини другої половини XIX – початку XX ст. / гол. ред. *О. Федорук*. – К.; Чернівці, 1999. – 299 с.

Петрів Р. В. Східна Галичина у складі Австрійської імперії: історико-правовий аспект. – Івано-Франківськ, 2009. – 255 с.

Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.) – Чернівці, 2004. – 384 с.

Попик С. Д. Українці в Австрії, 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – К.; Чернівці, 1999. – 235 с.

Система державного управління Австрійської Республіки: досвід для України / [за заг. ред. *Ю. В. Ковбасюка*]. – К., 2011. – 55 с.

Порівняльний аналіз політичних структур України і Австрії / *Ф. М. Рудич, А. І. Кудряченко* та ін. – Львів, 1996. – 386 с.

А. І. Кудряченко

БЕЛЬГІЯ

Сучасна назва держави: Королівство Бельгія (*нідерл.* Koninkrijk België, *фр.* Royaume de Belgique, *нім.* Königreich Belgien).

Перша згадка про народ/країну в писемних джерелах. У I кн. «Записок про Ґалльську війну», написаних у 50-х рр. до н. е., Гай Юлій Цезар вперше згадує про плем'я белґів та їхню країну: «Ґаллія по всій своїй сукупності розділяється на три частини. В одній із них живуть белґи... Найхоробріші з них – белґи, оскільки вони живуть найдалі за інших від Провінції з її культурним та освітнім життям... Країна Бельгія починається поблизу найдальшого кордону Ґаллії і доходить до Нижнього Рейну. Вона звернена на північний схід...» Сусіди белґів, реми, повідомили Цезарю, що «більша частина белґів – за походженням ґерманці, які давно перейшли через Рейн і влаштувались там» (кн. II).

Офіційно назва Бельгія (Белґіка) закріпилась за країною у 16 р. до н. е. коли на теренах, заселених белґами, було створено римську провінцію Бельгійська Ґаллія (*лат.* Gallia Belgica), або Белґіка.

У XVI–XVII ст. Белґікою називали усі «Нижні країни», тобто терени сучасних Бельгії, Нідерландів і Люксембурґу, що знайшло віддзеркалення на картах історичних Нідерландів у формі геральдичного лева. Такі карти мали назву «Лев Белґіки» («Leo Belgicus»). Перша така карта була виготовлена у 1583 р. австрійським картографом Міхаелем Айцінґером.

Сучасна держава Бельгія, що існує з 1830 р., була ретроспективно названа за племенами белґів, які частково заселяли її сучасні терени. Безперервного історичного зв'язку між белґами і Бельгією немає.

Створення держави. Перші державні утворення на теренах сучасної Бельгії – Графства Фландрія й Ено та Герцогство Лотаринґія – сформувалися наприкінці IX – на початку X ст. Сучасна бельгійська державність стала наслідком поділу історичних Нідерландів під час Вісімдесятилітньої війни (1568–1648) за релігійною і мовно-культурною ознаками. У 1579 р. південні католицькі валлонські провінції історичних Нідерландів уклали Арраську унію, відповідно до якої вони повернулися під владу Габсбурґів. Саме на цих територіях внаслідок Бельгійської революції 1830 р. утворилося Королівство Бельгія.

Незалежність бельгійських провінцій була проголошена 04.10.1830 р. зборами, що

складалися з шанованих жителів Брюсселя, й затверджена 10.11.1830 р. на засіданні спеціально скликаного з цією метою представницького органу – Національного конгресу. Європейські держави визнали незалежність Королівства Бельгія 20.12.1830 р. на Лондонській конференції. Нідерланди визнали незалежність Бельгії у 1839 р.

Історичні назви держави: Графство Фландрія (862–1792); Графство Ено (бл. 875–1797); Герцогство Лотаринґія (903–959), Герцогство Нижня Лотаринґія (959–1190); Льєжське єпископство (980–1789, 1793–1795); Графство Намюр (981–1795), Графство Лімбурґ (1065–1101); Герцогство Лімбурґ (1101–1795); Герцогство Брабант (1183–1795); Герцогство Бульон (1456–1794); Республіка Льєж (1789–1791); Бельгійські Сполучені Штати (1790); Королівство Бельгія (з 1830). Також територію сучасної Бельгії називали: Бурґундські Нідерланди (1384–1482); Габсбурзькі Нідерланди (1482–1581); Іспанські Нідерланди (1581–1714); Австрійські Нідерланди (1714–1794).

Площа: 30,5 тис. км^2 – майже у 20 разів менша за територію України.

Населення: 11 млн 303 тис. осіб (01.01.2017, Статистика Бельгії). Бельгія є однією з найщільніше заселених країн у Європі й світі (в середньому 342 особи на км^2).

Очікувана тривалість життя при народженні: 81,1 р. (для чоловіків – 78,7, для жінок – 83,4) (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: головні етнічні групи: фламандці (бл. 58 %) мешкають у п'яти північних провінціях (Фландрія) і розмовляють нідерландською мовою та її діалектами і валлони (бл. 31 %) мешкають у п'яти південних провінціях (Валлонія), розмовляють французькою й валлонською мовами. Найбільші національні меншини: італійці (5,5 %), французи (4 %), нідерландці (3,5 %), марокканці (3,8 %). Окрім того, в країні постійно мешкає 1 млн 225 тис. мігрантів, серед них: французи (159 тис.), італійці (157 тис.), нідерландці (149 тис.), марокканці (82 тис.) (2015, Статистика Бельгії).

Чисельність українців: 4609 осіб (на 01.01.2016, Статистика Бельгії).

Столиця: Брюссель – 174 тис. осіб, загалом Брюссельський столичний регіон – 1,1 млн осіб. **Найбільші міста:** Антверпен – 518 тис. осіб; Ґент – 258 тис. осіб; Шарлеруа – 200 тис. осіб; Льєж – 196 тис. осіб; Брюґґе – 118 тис. осіб; Андерлехт – 117 тис. осіб (на 01.01.2017, Статистика Бельгії).

Державна мова. З 1898 р. нідерландська (фламандська) мова була визнана офіційною поряд з французькою, але фактично не була рівною їй. Лише в 1930-х роках було встановлено рівність обох мов. У Конституції Бельгії юридичний статус мов не прописаний, хоча сама Конституція складена нідерландською, французькою та німецькою мовами, що підтверджує їх офіційній статус. Нідерландською мовою розмовляє 60 % населення Бельгії, французькою – 39 %, німецькою – 1 %. З 1963 р. єдиною офіційною мовою у Фландрії є нідерландська, у Валлонії – французька, в регіоні Ейпен-Мальмеді – німецька. Частина жителів Валлонії зберігає у побуті широко розповсюджені в Середньовіччі шампанську, лоренську, пікардську й валлонську мови. З 1990 р. вони визнані регіональними, проте залишаються мовами домашнього вжитку.

Релігійний склад населення: католицизм сповідує 58 % населення, протестантизм та інші християнські напрями – 8 %, іслам – 5 %, агностиків та нерелігійних – 20 %, атеїстів – 7 % (2012, Євробарометр, №393).

Державний устрій: конституційна монархія з парламентською системою з 1830 р. **Глава держави:** король. **Глава уряду:** прем'єр-міністр.

Вищий законодавчий орган: двопалатний Федеральний парламент. Перші вибори до федеральних палат відбулися 08.09.1831 р.

Діюча Конституція схвалена Національними зборами 07.02.1831 р., протягом трьох століть в текст було внесено величезну кількість правок. У 1993 р. урядом було підготовлено змінений і консолідованй текст конституції, який схвалили Палата представників 20.01.1994 р. і Сенат 03.02.1994 р. Проте і в конституцію у редакції 1994 р. продовжується внесення правок: один раз в 1996 р., три рази в 1997 р., чотири рази в 1998 р., по два рази в 1999 і 2000 рр., один раз в 2001 р., по два рази в 2002 і 2004 рр., три рази в 2005 р. і 2007 р., один раз у 2008 р., п'ять разів у 2012 р., один раз у 2014 р.

27.09.1312 р. герцог Брабанту Жан II підписав «Хартію Кортенберґа» («Charter of Kortenberg»), що мала конституційний характер. Хартією підтверджувались і розширювались деякі свободи міст та простих людей і створювалась Рада Кортенберґа з представників великих міст та дворянства, яка мала наглядати за дотриманням її положень. Положення «Хартії Кортенберґа» були доповнені і розширені у «Валлонських хартіях» («Waalse charters») від 12.07.1314 р.

Наступним важливим конституційним документом на бельгійських теренах була хартія «Joyeuse entree» («Радісний вступ») від 03.01.1356 р., підписана герцогинею Брабанту і Лімбурґу Жанною та її чоловіком герцогом Люксембурзьким Венцелем, яка надавала свободи бюргерам Герцогства Брабант і була чинною до 1794 р.

Статус у відносинах з ЄС: співзасновник ЄС (1957); член Шенґенської зони з 26.03.1995 р.; член Єврозони з 01.01.1999 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: співзасновник ООН (1945); співзасновник ЗЄС (1948–2011); співзасновник НАТО та Ради Європи (1949); співзасновник ОЕСР (1960); співзасновник ОБСЄ (1973); співзасновник СОТ (1995).

Розмір ВВП на душу населення (в поточних цінах) у 2016 р., за даними Євростату, складав 37400 євро (8 місце серед EU-28); за даними МВФ – 41283 дол. США (18 місце в світі); за даними Світового банку – 41096 дол. США (17 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Найдавніші археологічні свідчення перебування людини на території сучасної Бельгії датуються часом у 250 тис. років тому. Більш масово людина почала заселяти ці землі близько 12 тис. років тому; це були мисливці за північним оленем. Приблизно у другій половині VI тис. до н. е. на теперішні бельгійські терени почали проникати перші переселенці з Центральної Європи. З цього часу з'явилися перші постійні поселення. Головною проблемою у розселенні прийшлих племен був наступ моря на сушу. Тому вже у X–IX ст. до н. е. почалося будівництво насипних «житлових пагорбів», оточених спеціально виритими канавами з метою відведення зайвої води від оброблюваних господарчих земель та житлових помешкань.

У першій половині I тис. до н. е. на територію сучасної Бельгії почали мігрувати кельти (спостерігаються за археологічними знахідками з 700 р. до н. е.) та ґерманці (з середини I тис. до н. е.). За римськими джерелами, з III ст. до н. е. терени країни населяли кельтські племена белґів, при цьому ареал їхнього розселення охоплював терени між Сеною, Північним морем і Рейном. Головним містом белґів вважався Дурокортор (сьогоднішній Реймс).

У 58–51 рр. до н. е. белґи були підкорені Юлієм Цезарем. Після поділу римської провінції Ґаллія у 16 р. до н. е., на частині теренів, заселених белґами, було створено провінцію Бельгійська Ґаллія, адміністративним центром якої стало місто Авґуста Тревірська (сучасний Трір). З цього часу розпочалася значна рома-

нізація белґського населення. При імператорі Діоклетіані (284–305) Белґіка була розділена на дві провінції: I Белґіка (Belgica Prima) зі столицею в Авґусті Тревірській і II Белґіка (Belgica Secunda) з адміністративним центром у Реймсі.

У III ст. н. е. почалося будівництво лімесу, що розмежовував римські та варварські території. Уздовж лімесу будувалися чисельні римські табори та фортеці. У перші століття нашої ери на території сучасної Бельгії починають будуватися перші канали та греблі для захисту від паводків, прокладаються перші дороги, виникають перші міста – Тонґерен, Турне, Арлон.

У першій половині IV ст. н. е. на терени сучасної Бельгії прийшли салічні франки. Столиця їхнього королівства знаходилася у м. Турне. У 406 р. кордон по Рейну був прорваний і римляни остаточно втратили контроль над рейнським лімесом. Територія Белґіки стала місцем мешкання ґерманомовних племен франків (південь), фрізів (морське узбережжя), саксів (схід). Вони відчутно ґерманізували белґо-римське населення Північної Белґіки, яке згодом стало складовою частиною фламандської народності. Белґи були частково винищені франками, а частково злилися з ними. Межа територій, на яких франки розселились і стали панівним народом, пролягала по Вугільному (Арденнському) лісі. Тому ґерманізація белґо-римського населення Південної Белґіки була незначною (тут згодом склалася валлонська народність). Романізованих белґів Арденн франки називали «Вала» (Wala) – чужинцями, які говорять не ґерманською мовою.

У V ст. сучасні бельгійські терени увійшли до складу Франкського королівства. Наприкінці VI ст. воно розпалося на окремі самостійні області, і бельгійські землі стали складовою східної частини франкської держави – Австразії (пізніше – Francia Orientalia).

З 785 р. територія Бельгії опинилася в межах держави Карла Великого. Після його смерті, за Верденським договором 843 р., територію сучасної Бельгії було поділено по р. Шельді. Західна частина відійшла до Західно-Франкського королівства (майбутньої Франції), там сформувалося Графство Фландрія. Східні території стали частиною володінь Лотаря I (так зване Серединне королівство), з якого після смерті Лотаря I формується Герцогство Лотаринґія.

У 862 р. граф Бодуен I Залізна Рука заснував Графство Фландрія, одружившись з донькою короля Західно-Франкського королівства Карла II Лисого Юдіт.

У VIII–XI ст. територія Бельгії зазнала численних нападів вікінґів. Особливі руйнування і грабунки були у часи висадки і перебування тут «великої армії» норманів у 879–891 рр. Проте королю східних франків Арнульфу Карінтійському (887–899) вдалося розгромити військо норманів у битві під Левеном (891) і змусити залишити країну.

903 р. король Східно-Франкського королівства Людовік IV Дитя створив Герцогство Лотаринґія, першим, справді незалежним, правителем якого став Реньє I Довгошиїй (911–915). З 925 р. за правління Генріха I Птахолова Лотаринґія була приєднана до Східно-Франкського королівства. У 959 р. король східних фраків Оттон I розділив Лотаринґію на дві частини. Землі майбутньої Бельгії увійшли до складу Нижньої Лотаринґії і разом з нею потрапили до Священної Римської імперії ґерманської нації. Поступово посилення процесів феодальної роздробленості призвело в X–XII ст. до появи низки феодальних утворень на сучасних бельгійських теренах: графств Фландрія, Намюр, Ен, Лоон; герцогств – Брабант і Лімбурґ; князівства-єпископства Льєж.

З XIII ст. землі колишньої Нижньої Лотаринґії почали називати Нижніми землями

(Nederlanden). У XIV ст. в економіці Нижніх земель значно зросла роль мореплавства, рибальства та сукнарства. У Пізньому Середньовіччі ці терени, особливо графство Фландрія, завдяки вигідному географічному розташуванню перетворилися на важливий торговельний і транзитний центр загальноєвропейського масштабу. Одночасно розпочинається бурхливе зростання міст Брюґґе, Іпр, Ґент, Лілль, Дуе, Сент-Омер, Аррас, Брюссель, Антверпен та ін. В результаті поступово провідна роль у суспільстві переходить від дворянства до купецтва та власників великих мануфактур.

З XIV ст. Нижні землі стають об'єктом зазіхань Священної Римської імперії ґерманської нації та Королівства Франція. Так, у 1300 р. війська французького короля Філіпа IV Красивого захоплюють Фландрію, що перебувала у васальній залежності від Франції. Проте різке збільшення податків спровокувало повстання 1301–1302 рр. у Брюґґе, яке стало поштовхом до загальнонародної боротьби. Після розгрому французького війська 11.07.1302 р. у битві при Куртре французи залишили країну.

Внаслідок французьких зазіхань у Нижніх землях почала формуватися мережа оборонних союзів. У 1263 р. герцог Брабанту домовився з князем-єпископом Льєжу про «взаємодопомогу проти всіх, крім імператора і графа Фландрії». У 1299–1300 рр. низкою договорів було об'єднано монетні системи Фландрії та Брабанту. У 1328 р. Брабант, Ено і Голландія домовилися утримуватися від воєнних дій одне проти одного до вирішення непорозумінь шляхом арбітражу. 1336 р. до цього союзу приєдналася Фландрія, що було закріплено договором 1337 р. між нею і Брабантом.

З кінця XIV ст. почалося «збирання» Нижніх земель під владою герцогів Бурґундії: у 1384 р. була приєднана Фландрія, у 1430 р. – Брабант і Лімбурґ, у 1433 р. – Зеландія, Голландія та Ено, у 1473 р. – Ґельдерн і Зютфен. З 1430 р. Брюссель став резиденцією бурґундських герцогів, а за Нижніми землями закріпилася назва Бурґундських Нідерландів. У цей час відбувається розквіт господарського життя, ремесел і мистецтв; тут знаходять притулок художники П. Брейгель Старший і Р. ван дер Вейден.

09.01.1464 р. герцог Бурґундії Філіп III Добрий (1396–1467) вперше скликав збори представників усіх областей, які надалі перетворилися на Генеральні штати. Його син Карл Сміливий заснував першу спільну інституцію Бурґундських Нідерландів – Парламент (суд вищої інстанції) у Мехелені, який провів своє перше засідання у 1473 р.

Після загибелі Карла Сміливого 1477 р. його єдиною спадкоємицею залишилася донька Марія Бурґундська (1457–1482). Марія уклала угоду з Генеральними штатами, які визнали її династичні права на Нідерланди в обмін на дарування їм «Великого привілею», що передбачав відновлення місцевих привілеїв областей та міст за рахунок обмеження центральної влади. Проте, практично відразу розгорнулася боротьба за бурґундську спадщину: король Франції Людовік XI та імператор Священної Римської імперії Фрідріх домагалися, щоб їхні сини одружилися з Марією. Аристократія, шляхта та міста Бурґундських Нідерландів підтримали Габсбурґів, і син Фрідріха Максиміліан I Габсбурґ (з 1508 р. – імператор) у 1477 р. уклав шлюб з Марією. При цьому Генеральні штати Фландрії, Брабанту, Пікардії, Артуа, Лімбурґу, Люксембурґу, Намюру, Ено та інших Бурґундських Нідерландів обмежили його права на втручання і вплив на їхні справи.

Після загибелі Марії Бурґундської внаслідок падіння з коня у 1482 р. реальну владу у Нідерландах взяла у свої руки Регентська рада. Вона відсторонила Максиміліана від контролю над сином Філіпом I Красивим (1478–1506) – спадкоємцем бурґундського

престолу. Боротьба за «бурґундську спадщину» між Священною Римською імперією та Королівством Франція тривала понад десять років і завершилась укладенням Санліського договору 1493 р. Максиміліан офіційно передав владу над Бурґундією і Нідерландами Філіпу Красивому, який у свою чергу пообіцяв дотримуватися прав і привілеїв Нижніх земель. Таким чином територія сучасної Бельґії залишилася за Габсбурґами.

1496 р. Філіп І Красивий одружився з донькою Фердінанда ІІ Араґонського та Ізабелли І Кастільської – Хуаною. Під час подорожей до Іспанії Філіп Красивий став залишати в Нижніх землях своїх намісників (у 1501–1504 – граф Енґельберт ІІ фон Нассау, у 1504–1507 – герцог Гійом де Крой). Так поступово став складатися інститут статгаудерів.

Після смерті Філіпа Красивого у 1506 р. імператор Максиміліан призначив свою доньку Марґарете статгаудеркою Нідерландів. У 1507–1515 рр., поки ріс її племінник Карл (майбутній імператор Карл V), вона успішно керувала країною, відстоюючи її інтереси.

У 1512 р. усі Нижні землі були об'єднані у так званий Бурґундський округ, а колишня політична незалежність його складових – ліквідована. У 1515 р. Генеральні штати передали владу в руки Карла, який підріс. За розпорядженням вже Карла Марґарете вдруге стала статгаудеркою і керувала Нижніми землями до своєї смерті (1519–1530). Час правління Марґарете був періодом миру і процвітання для Нижніх земель, а місто Мехелен, де знаходилася її резиденція, перетворилося на столицю. Проте після смерті Марґарете з 1531 р. столиця повертається до Брюсселя.

На імперському сеймі 1548 р. Бурґундський округ, до якого входило 17 провінцій, був оголошений єдиним неподільним комплексом земель і надалі міг успадковуватися тільки у такому вигляді, що й було закріплено Прагматичною санкцією від 04.11.1549 р. У середині XVI ст. в Нідерландах було близько 300 міст і понад 6500 сіл з населенням близько трьох млн осіб. За Нижніми землями утвердилась назва «країна міст». Незважаючи на високий ступінь централізації управління та уніфікацію законів у часи Карла V, Генеральні штати продовжували відігравати важливу роль. Вони мали право ухвалювати податки, вирішувати питання війни та миру, організовувати станові суди. Окрім того, у кожній з провінцій діяли провінційні штати, зберігалося самоврядування у містах, особливі свободи та привілеї.

Наприкінці XV – на початку XVI ст. Нижні землі стали одним із економічно найрозвинутіших регіонів Європи. Основними статтями експорту були сири, вершкове масло, худоба, лляне полотно, лляна олія, парусина, канати. Найбільшу вигоду від пожвавлення міжнародної торгівлі отримав Брабант. Антверпен поступово перетворився на найпотужніший порт світу. У період правління Карла V Нижні землі давали його імперії більше доходів, ніж надходження від срібних та золотих копалень Америки.

Після зречення Карла V у 1556 р. 17 провінцій були успадковані його сином іспанським королем Філіпом II (1556–1598). У результаті вони зі Священної Римської імперії перейшли до складу Королівства Іспанія.

З кінця 1510-х рр. у Нідерланди почали проникати ідеї Реформації (спочатку лютеранство, потім анабаптизм, кальвінізм тощо). Для боротьби з ними в провінціях у 1522 р. було створено інквізиційний трибунал, а в 1550 р. видано т. зв. «Кривавий указ» проти єретиків тощо. У часи правління Філіпа II податковий, політичний та релігійний тиск значно посилився. Жертвами іспанської інквізиції в Нижніх землях стали понад 60 тис. чол.

Посилення спротиву іспанцям вилилося у Вісімдесятилітню війну (1568–1648 рр.), що

почалася як повстання проти іспанського абсолютизму та перейшла у війну за незалежність семи північних провінцій.

Ситуація почала загострюватися з 1566 р., коли опір нідерландських протестантів Римо-католицькій церкві переріс в іконоборчий рух кальвіністів, які протягом року зруйнували близько 5,5 тис. церков та змусили місцеву владу визнавати свободу кальвіністського віросповідання.

Щоб приборкати бунтівні провінції, Філіп II у 1567 р. спрямував до Нідерландів іспанське військо на чолі з Ф. Альваресом де Толедо, герцогом Альба. Репресії проти дворянської опозиції набули значного розмаху: у 1568 р. були страчені статгаудер Фландрії граф Л. Еґмонт та адмірал Ф. де Монморансі граф Горн; відбувалися постійні страти та конфіскації майна. У 1571 р. були введені постійні додаткові податки: 10 % на кожну торговельну операцію, 5 % на продаж нерухомості та 1 % на все нерухоме майно, що спровокувало збройний опір населення.

У 1572 р. почалось загальне повстання, яке у 1576 р. перекинулось і на Південні Нідерланди. Війна тривала довгий час з постійними спробами досягнути компромісу (Ґентське умиротворення 1576 р., Вічний едикт 1577 р., Релігійний мир 1578 р.). З 1578 р. у Нижніх землях фактично почалася громадянська війна, що проявлялася у загостренні боротьби за владу між угрупованнями дворянства й купецтва та посиленням протистояння між католиками і протестантами.

Цією ситуацією скористалися іспанці, яким вдалося роз'єднати північні й південні провінції та примирити Південь із владою Іспанії. У 1579 р. південні католицькі валлонські провінції Нідерландів уклали з іспанським статгаудером Нідерландів і полководцем О. Фарнезе Арраську унію, відповідно до якої вони повернулися під владу Іспанії за умови збереження привілеїв нідерландського дворянства, виводу іспанських військ та відновлення старих політичних порядків. Ці землі стали називати Іспанськими Нідерландами.

У відповідь сім північних провінцій уклали Утрехтську унію 1579 р., у якій проголосили намір продовжити боротьбу за політичну незалежність та свободу віросповідання. Тим самим було покладено початок Республіці Об'єднаних провінцій. У 1581 р. Генеральні штати в Гаазі оголосили короля Філіпа II позбавленим нідерландських володінь. Ці події знаменували розкол історичних Нідерландів.

А. Фарнезе, який спирався на фламандські, іспанські та італійські війська, поступово почав відвойовувати нідерландські землі. До 1586 р. в руках А. Фарнезе опинилася практично вся територія сучасної Бельгії. Проте, формування, а потім і загибель «Великої Армади» біля Ла-Маншу (1588) поглинули таку кількість ресурсів, що іспанцям довелося зменшити активність бойових дій у Нідерландах.

Завдяки цьому голландцям під проводом Моріца Оранського вдалося змінити ситуацію на свою користь. Створивши першу регулярну армію в Європі, вони у 1590-х рр. відвоювали ряд захоплених іспанцями фортець.

У 1600 р. Північні провінції розпочали кампанію за звільнення Південних Нідерландів, але бойові дії були спрямовані, головним чином, на усунення загрози для нідерландської торгівлі, що виникла в зв'язку з підтримкою іспанцями торговців Дюнкерка. Північні Нідерланди встановили контроль і закрили гирло річки Шельди, заблокувавши зв'язок Антверпена з морем. В результаті порт Амстердама здобув настільки великий зиск, що торговці Півночі почали сумніватися в доцільності завоювання Півдня. Тим часом іспанці зміцнили свої позиції вздовж узбережжя, взявши після трирічної облоги (1601–1604) м. Остенде.

Внаслідок вичерпання сил сторін у 1609 р. штатгальтеру Іспанських Нідерландів Альбрехту VII (1598–1621) вдалося домовитися про припинення вогню, після чого між Об'єднаними провінціями й Іспанськими Нідерландами було укладено 12-літнє перемир'я. Після смерті Альбрехта VII Південні Нідерланди повернулися до іспанської гілки Габсбурґів. Іспанський король Філіп IV (1621–1665) прагнув відродити втрачене Іспанією панівне становище в Європі, а тому відмовився від переговорів із продовження перемир'я.

Розрив перемир'я дозволив штатгальтеру Об'єднаних провінцій Фредеріку Генріху Оранському впродовж 1627–1637 рр. відвоювати низку захоплених іспанцями міст. Проте поразка у битві при Калло 20.06.1638 поблизу Антверпена, що стала найбільшою невдачею голландців у ході Вісімдесятилітньої війни, зупинила їх подальший наступ на Південь. У 1641 р. розпочалися переговори, що завершилися Мюнстерським миром 15.05.1648 р., у якому було остаточно визнано незалежність Республіки Об'єднаних провінцій і, тим самим, її відокремлення від Південних Нідерландів.

Згідно з договором, р. Шельда була закрита для торгівлі, що прирікало Антверпенський порт на подальший занепад. Ще важчими для Іспанських Нідерландів стали умови укладеного з Францією у 1659 р. Піренейського миру за результатами франко-іспанської війни 1635–1659 рр. До Франції відійшли Артуа, Ґравелін, Дюнкірхен, Бурбурґ, Сен-Венан, Ландресі, Ле-Кенуа, Авен, а також частина Люксембурґу, Марієнбурґ і Філіпвіль у провінції Намюр. Нові претензії Франції на південнонідерландські території вилились у Деволюційну війну (1667–1668), яка закінчилась Аахенським миром 1668 р., за яким Південні Нідерланди втратили Лілль, Дуе, Шарлеруа, Уденард, Куртре, Турне.

Під час Голландської війни (1672–1678) Іспанські Нідерланди знову перетворилися на театр бойових дій, і за її результатами іспанці поступилися на користь Франції п'ятнадцятьма містами, серед яких і сучасні бельгійські Іпр, Вервік.

Після війни за іспанську спадщину (1701–1714), за умовами Утрехтського миру 1713 р., у 1714 р. Південні Нідерланди повернулися до складу Священної Римської імперії, очолюваної австрійськими Габсбурґами. Відповідно, з цього часу щодо них використовується назва «Австрійські Нідерланди». Голландія отримала право на гарнізони в Намюрі, Турне, Менені, Фюрнесі, Варнетоні, Кноку, Іперні й Термонді.

Австрійські Нідерланди складалася із десяти провінцій: герцогств Брабант, Лімбурґ, Люксембурґ, графств Ґельдерн, Фландрія, Геннеґау, Намюр, сеньйорій Мехелен, Турне та сільської землі біля Турне. Кожна провінція мала свої місцеві штати, що складалися з представників різних прошарків населення. Як і в іспанські часи, вища влада в Австрійських Нідерландах зосереджувалась у руках імператорського намісника (генерального капітана або лейтенант-губернатора). Генеральні штати не скликалися.

Спроби централізувати управління нідерландськими провінціями імперії продовжилися у період правління Марії-Терезії. З 1764 р. все фінансове життя міських громад почали контролювати урядові комісари. У 1766 р. провінційні штати були позбавлені права відмовляти у наданні субсидій центральній владі, губернаторами провінцій часто призначалися вихідці з інших частин Імперії. Це викликало громадське невдоволення. Частина реформ, зокрема введення протекціоністських торговельних тарифів, розвиток сухопутних і морських комунікацій, безпосередня державна підтримка окремих підприємств, навпаки, пішла на користь економічному розвитку Південних Нідерландів.

Імператор Йосиф II продовжив зусилля з централізації управління австрійськими володіннями в Нідерландах. Він домігся виведення з Південних Нідерландів голландських військ, які знаходилися там за Утрехтським миром 1713 р. В Австрійських Нідерландах було створено єдину Державну раду. Згідно з едиктами від 01.01.1787 р., провінції перетворювалися на дев'ять округів, їхня складна судова система уніфіковувалася, вводилися нові уніфіковані податки. Південні Нідерланди побачили в цих едиктах замах на давні привілеї і формальну незалежність провінцій в рамках Нижніх земель.

Додаткове роздратування викликала політика австрійського уряду у релігійних питаннях, зокрема – запровадження цивільної реєстрації шлюбу (1784), введення поліційного нагляду за релігійними процесіями (1786), заборона місцевих релігійних свят, ліквідація єпархіальних духовних семінарій.

Провінційні штати герцогства Брабант розцінили запроваджені Йосифом II податки такими, що суперечать хартії «Joyeuse entree». Виходячи з цього, 19.04.1787 р. Брабант і Ено відмовилися затвердити податки. Продовжуючи наполягати на реформі, імператор 07.01.1789 р. заборонив скликання парламентів Брабант і Ено, а 18.06.1789 р. взагалі скасував «Joyeuse entree». Наслідком цих подій стала Брабантська революція 1789–1790 рр.

Лідером антиавстрійської опозиції став Гендрік ван дер Нот, який наполягав на скасуванні реформ. Іншу опозиційну партію (вонкістів) очолював Ян Франс Вонк, який спочатку підтримав реформи, але був незадоволений авторитарними методами їх здійснення. Зібравши на підконтрольній Республіці Об'єднаних провінцій частині Брабанту невелике військо, яке очолив генерал Ян Андріс ван дер Мерс, Г. ван дер Нот повертається до Південних Нідерландів.

Після захоплення 24.10.1789 р. Гоґстратена, Г. ван дер Нот опублікував «Маніфест брабантців», у якому закликав до збройного повстання. За підтримки місцевих жителів було взято 27 жовтня Тюрнгаут, 13 листопада – Ґент, потім – Тінен і Діст. Намісники Нідерландів 17 листопада залишили Брюссель, після чого почалося масове дезертирство місцевих вихідців із імперського війська, а 10.10.1789 р. – повстання в Брюсселі.

Усі провінції, за винятком Люксембурґу, оголосили про свою незалежність і 11.01.1790 р. створили конфедерацію – Бельгійські Сполучені Штати зі спільним представницьким органом – Конгресом. Уряд очолив Г. ван дер Нот. Льєжське єпископство, що брало участь у повстанні, до конфедерації не приєдналося. Швидко виявилися суттєві відмінності між нотистами й вонкістами. Уряд Г. ван дер Нота спирався на великі брабантські міста – Брюссель, Антверпен, Левен, у той час як вонкісти були популярніші в Ено та Фландрії. Вонкісти прагнули створити унітарну централізовану державу, а Г. ван дер Нот прагнув до зближення, а в подальшому – об'єднання, з Республікою Об'єднаних провінцій, а також поглиблення революції. Уряд Бельгійських Сполучених Штатів зіткнувся з численними проблемами, зокрема, скасування під тиском населення податків призвело до фінансових негараздів і як наслідок – неможливості фінансувати військо.

Врешті 24.11.1790 р. імперські війська увійшли до графства Намюр, 26.11.1790 р. владу Габсбурґів визнала Фландрія, потім – решта бельгійських провінцій. Відновлення імперської влади відбулося практично безкровно. Г. ван дер Нот утік до Республіки Об'єднаних провінцій.

Хоча конфедерація Бельгійських Сполучених Штатів проіснувала трохи більше року, зазначені події суттєво вплинули на подальший

політичний розвиток регіону, а також сприяли формуванню бельгійської національної свідомості. З одного боку, плани Г. ван дер Нота з об'єднання південних і північних провінцій Нідерландів ідеологічно сприяли в подальшому створенню Сполученого Королівства Нідерландів, з іншого боку – вони склали основу ідеології Бельгійської революції 1830 р.

У 1792 р. Австрійські Нідерланди були завойовані революційною Францією, а 1795 р. французький Конвент приєднав Бельгію безпосередньо до Франції, що було закріплено Кампоформійським миром зі Священною Римською імперією 1797 р. Бельгію було поділено на дев'ять департаментів.

Майже 20 років французького панування відчутно вплинули на культуру й мову майбутніх бельгійців. Входження до складу революційної Франції сприяло ліквідації феодальних пережитків, пришвидшенню економічного розвитку. На зміну мануфактурному виробництву сукна у Фландрії починається видобування вугілля, у Валлонії – виробництво чорних та кольорових металів і скла. Розвитку промисловості сприяли французькі військові замовлення. Бельгія почала перетворюватися на «малу майстерню світу», що експортувала дешеві тканини, скло, метал, машини і зброю.

18.06.1815 р. у битві під Ватерлоо неподалік Брюсселя об'єднані сили сьомої антинаполеонівської коаліції остаточно розбили наполеонівську армію.

За рішенням Віденського мирного конгресу 1815 р., колишня Республіка Об'єднаних провінцій, Південні Нідерланди та Льєжське єпископство були об'єднані у Сполучене Королівство Нідерландів. 16.05.1815 р. Віллем I, син штатгальтера Віллема V, був проголошений королем Нідерландів (1815–1840). Створене в такий спосіб державне утворення не було міцним. Північна частина залишалася кальвіністсько-протестантською в релігійному плані й орієнтувалася на міжнародну торгівлю, особливо з голландськими колоніями. Південь був католицьким, і тут переважали інтереси промисловості, що почала активно формуватися у період французької окупації.

У новій державі, попри значно меншу чисельність населення (2 млн), порівняно з південними провінціями (3,5 млн), більш національно консолідована Північ зайняла домінуючу позицію. У бельгійському середовищі глибоко вкоренилося вороже ставлення до голландців, які впродовж XVII-XVIII ст. закривали гирло р. Шельди, що негативно позначилося на економіці бельгійських провінцій. 24.08.1815 р. Віллем I підписав Конституцію королівства, яке за формою правління перетворювалося на конституційну монархію. Права народних представницьких зборів – Генеральних штатів – були дуже обмеженими: вони не мали права вносити поправки до законів. Штати складалися з двох палат: верхньої, яку формував король, і нижньої, яку вибирали провінційні ради. Незважаючи на чисельну перевагу бельгійців, їм у другій палаті було надано стільки ж місць, як і голландцям. Здійснювалися активні заходи із розповсюдження у Валлонії і Люксембурзі голландської мови та обмеження впливу Католицької церкви. Це викликало спротив валлонів і впливового католицького духовенства.

Водночас у 1820 –1830-і рр. відбувається значне зростання бельгійської промисловості й торгівлі. Цьому сприяли введення 1820 р. протекціоністського законодавства, забезпечення доступу бельгійських промисловців до голландських колоній як ринків збуту їхньої продукції та державні інвестиції. Також було розширено мережу каналів та доріг, завершено реконструкцію Антверпенського торговельного порту тощо.

Проте культурні, релігійні й економічні відмінності, що протягом чверті тисячоліття

накопичилися у розвитку різних частин Сполученого Королівства Нідерландів, в умовах революційної кризової ситуації в Європі у 1830 р. вилилися в південних Нідерландах у ліберальну Бельгійську революцію 1830 р.

Революційні події розпочалися 25.08.1830 р. у Брюсселі із заворушень через невдоволення мовною політикою королівства та вимог відставки міністра К.Ф. ван Маанена, який відповідав за неї. З 27 серпня безлади перекинулися на Намюр, Льєж, Юї, Льовен, Монс, Верв'є та інші міста. У вересні в Брюсселі виникли фрайкори.

Віллем I не бажав надавати свободу слова чи розширювати державні повноваження південних провінцій. 23.09.1830 р. до Брюсселя увійшли частини нідерландської армії, які після чотириденних боїв з фрайкорами та закордонними легіонерами були змушені відступити з міста. Оскільки дві третини нідерландського війська складали мешканці південних провінцій, де швидко розповсюджувалися революційні й сепаратистські ідеї, воно швидко розпадалося. Наприкінці жовтня практично вся територія майбутньої Бельгії була захоплена фрайкорами.

Збори шанованих жителів Брюсселя оголосили 04.10.1830 незалежність бельгійських провінцій і постійний нейтралітет нової держави в міжнародних справах. 04.11.1830 р. відбулися вибори до Національного конгресу, право голосу на яких отримав лише 1 % населення. На першому засіданні Національного конгресу 10.11.1830 р. була затверджена незалежність бельгійських провінцій. 07.02.1831 р. Конгрес схвалив бельгійську Конституцію, що увібрала в себе ідеї французьких конституцій 1791, 1814 і 1830 рр., нідерландської конституції 1815 р. та британського державного права.

Головним принципом бельгійської Конституції став поділ влади між законодавчою, виконавчою й судовою гілками. Фактично на чолі держави опинявся парламент, що складався з двох палат. Король і міністри призначалися виконавчою владою, при цьому королівська влада була дуже обмеженою: жоден із законів, схвалених королем, не був дійсним без контрасигнації відповідним міністром. Суди стали незалежним. Мешканцям Бельгії було гарантовано рівність усіх перед законом, право особи на свободу, приватну власність і свободу слова, віросповідань, друку тощо, невтручання держави у внутрішні справи підприємств. Бельгійська конституція вважалася найпрогресивнішою й найліберальнішою на момент створення. Бельгія стала першою в світі конституційною парламентською монархією.

Національний конгрес 22.11.1830 р. проголосував за конституційну монархію й 04.06.1831 р. більшістю у 142 голоси проти 54 обрав Леопольда Саксен-Кобурґського бельгійським королем. Король Леопольд I (1831–1865) 21.07.1831 р. урочисто на білому коні в'їхав до столиці свого королівства – Брюсселя – та склав присягу на вірність бельгійському народу й Конституції.

Незалежність Бельгії на Лондонській конференції 1830 р. підтримали Велика Британія та Пруссія, проти виступила Франція. Врешті 20.12.1830 р. європейські держави оголосили про незалежність нової держави та регламентували виплату боргів. Бельгія мала заплатити 51,6 % боргів Сполученого Королівства та віддати частину Лімбурґу й Люксембурґ Нідерландам. За це Нідерланди мали надати Бельгії доступ до порту Антверпена через р. Шельду і до ринків нідерландських колоній. Однак Бельгія відмовилася підписувати протокол на таких умовах.

Поступки деяким вимогам Бельгії, на які пішли європейські держави, були негативно зустрінуті нідерландським суспільством, подекуди розпочалися безлади. Подальші події увійшли в історію як Десятиденна кампанія. Віллем I відмовився підкоритися Лондонській

конференції і 02.08.1831 р. увійшов до Бельгії з 11-тисячним військом. До 12.08.1831 бельгійці зазнали поразки на всіх фронтах. Проте 9 серпня на прохання Леопольда I до країни увійшла 50-тисячна французька армія. Врешті Віллем I був змушений вивести свої війська з Бельгії. Після цього з країни вийшли і французькі війська.

У результаті у 1831 р. великі європейські держави і Бельгія уклали угоду про незалежність останньої без участі Нідерландів. Коли ж у 1839 р. Віллем I несподівано погодився підписати договір, Бельгія була проти, оскільки не бажала втрачати частину завойованих територій. Однак Лондонська конференція змусила бельгійців прийняти умови.

З підписанням договору 1839 р. Сполучене Королівство Нідерландів офіційно перестало існувати. Західна частина провінції Лімбурґ увійшла до складу Бельгії, а східна, включаючи Маастріхт, була повернута Нідерландам. Найпівнічніша частина Фландрії (Зеландська Фландрія) повернулася до Нідерландів, Південна Фландрія увійшла до складу Франції. Договір також гарантував Бельгії вільний доступ до порту Антверпена і залізничне сполучення з Рурською областю через Східний Лімбурґ.

Розрив економічних зв’язків із Нідерландами та їхніми заморськими колоніями мав негативні наслідки для бельгійської економіки. Так, наприклад, судноообіг Антверпенського порту в 1829 р. складав 1028 суден і 129 тис. тонн вантажів, що вдвічі перевищувало обіг Роттердама й Амстердама разом взятих, проте у 1831 р. до порту зайшли лише 398 суден, а торгівля з Ост-Індією була цілковито припинена. Крім того, до 1863 рр. Нідерланди збирали митний збір за проходження суднами гирла Шельди до Антверпена.

Бельгійський уряд вживав усіх заходів для стабілізації економічної ситуації в країні. 1832 р. в обіг було введено нову валюту – бельгійський франк, 1835 р. – засновано Банк Бельгії. У 1835 р. між Брюсселем і Мехеленом було збудовано одну з перших в Європі залізниць. Бельгійська система залізниць (536 км у 1843 р.) стала однією з найдосконаліших у світі. Її швидкий розвиток сприяв подальшому росту бельгійської важкої промисловості, що постачала рейки, паровози, вагони, мостові конструкції, балки, швелери сусіднім країнам Західної Європи. Водночас бельгійське вугілля почали вивозити у Францію, Люксембурґ, Голландію.

На противагу нідерландській мові в Бельгії стали орієнтуватися на французьку мову. Навіть у Фландрії нідерландською викладали лише в початковій школі, у старших класах заняття відбувалися лише французькою мовою. Вже у 1847 р. виник фламандський культурний рух за рівність нідерландської і французької мов. Лише у 1873 р. нідерландська мова стала мовою судочинства у Фландрії, у 1878 р. її дозволили використовувати в органах управління, а в 1890 р. – в університетах.

З метою протидії мовній і шкільній політиці Нідерландів, які заохочували вивчення у Бельгії нідерландської мови, було вирішено ліквідувати систему державних шкіл. В результаті, при наборі в армію у 1900 р. кількість неписьменних серед бельгійських чоловіків складала 10,1 %, в той час як у Нідерландах – лише 2,3 %. Мовний конфлікт поступово поглиблювався. Франкомовні університети Ґента та Льєжа сприяли формуванню нової франкомовної еліти.

Наприкінці XIX ст., завдяки вигідному геоекономічному розташуванню, наявності широкої палітри природних ресурсів, ліберальної політичної, прозорих правової і судової систем, що сприяли стрімкому накопиченню капіталу, і вмілій політиці короля Леопольда II (1865–1909), якому, використовуючи протиріччя між Великою Британією й Францією, вдалося отримати як приватну колонію Бель-

гійське Конґо (з 1885 р.), Бельгія швидко перетворилася на індустріальну країну.

Між Вільною державою Конґо і Бельгією було укладено персональну унію. Леопольд II виступив одночасно як приватний власник і глава цієї держави. З Конґо до Бельгії й інших європейських країн вивозилися каучук, слонова кістка, чай, кава, какао, фрукти, бавовна, цінні породи дерев, олії, а згодом – алмази, золото, мідь, кобальт, ґерманій та інші природні багатства. У 1908 р. Леопольд II офіційно подарував Конґо Бельгії. В результаті вона перетворилась на величезну колоніальну державу, площа колоній якої у 80 разів перевищувала територію метрополії.

Стрімкий економічний розвиток та індустріалізація Бельгії зумовили зростання класових протиріч. У 1879 р. створено Бельгійську соціалістичну партію, на базі якої у 1885 р. виникла Бельгійська робітнича партія. У 1886, 1889, 1890 рр. відбулися великі страйки вуглекопів, що супроводжувалися сутичками робітників із поліцією і урядовими військами; у загальних політичних страйках 1893, 1902 і 1913 рр. взяло участь близько 1 млн робітників. В результаті бельгійське законодавство було доповнене рядом норм, що стосувалися поліпшення матеріального становища робітництва і соціальних гарантій населенню. У 1866 р. було визнано право найманих працівників на страйки, а в 1867 р. – на створення профспілок.

Значний вплив на політичне життя Бельгії в останній третині XIX ст. мала Католицька церква, діяльність якої поширювалася і на робітників. Саме у Бельгії в 1889 р. вперше у світовій виборчій практиці була використана пропорційна виборча система.

У 1914 р. Бельгія, нейтральний статус якої було гарантовано договором 1839 р., стала однією з перших жертв Першої світової війни. Німеччина 02.08.1914 р. пред'явила Бельгії ультиматум з вимогою пропустити німецькі війська у Францію. Король Альберт I (1909–1934) відповів відмовою, і 04.08.1914 р. німецькі війська розпочали вторгнення, але без оголошення війни. Альберт I звернувся до країн-гарантів бельгійського нейтралітету, після чого Велика Британія вступила у війну проти Німеччини.

Бельгійська армія, яка була значно менша за німецьку, чинила активний опір. Лише штурмом німці взяли Льєж (16 серпня), Брюссель (20 серпня), Намюр (25 серпня), Антверпен (10 жовтня). На території Бельгії відбувся ряд битв у ході т. зв. Прикордонної битви у серпні 1914 р. (при Монсі, при Шарлеруа, Арденнська операція).

До середини листопада 1914 р. німецькі війська зайняли майже всю територію Бельгії, за винятком невеликої частини Фландрії з м. Іпр. Близько мільйона біженців залишили країну. Однак бельгійська армія, яку очолював король Альберт I (1909–1934), не капітулювала і протягом усієї війни утримувала частину фронту на крайньому заході країни, між узбережжям Північного моря і річкою Ейзер (Ізер).

У квітні 1915 р. німецькі війська спробували прорвати фронт в районі м. Іпр, активно використовуючи хімічну зброю (хлор), але добитися значного успіху не змогли. Лише восени 1918 р. після другої битви на Марні, у якій німці зазнали поразки від військ Антанти, почалось звільнення території Бельгії.

Німецька окупація більшої частини Бельгії продовжувалася чотири роки і завдала значної шкоди економіці країни. Після війни, за умовами Версальського договору 1919 р., Бельгія отримала невеликі територіальні прирощення за рахунок Німеччини (округи Ейпен та Мальмеді, а також Моресне). У 1922 р. Лігою Націй під керування Бельгії була передана Руанда-Урунді, відвойована бельгійцями у німців у 1916 р.

У 1920–1930 рр. в країні було запроваджено низку демократичних та соціальних свобод, зокрема, скасування майнового цензу та загальне виборче право для усіх чоловіків (1919), 50-ти годинний робочий тиждень (1919), скасування законів проти страйків і профспілок (1921) тощо. У 1921–1923 рр. було введено в дію низку законів про розширення прав фламандського населення. У 1920 р. в Антверпені були проведені перші після війни Олімпійські ігри.

Світова економічна криза 1929–1933 рр. важко позначилась на економіці Бельгії, тісно пов'язаній із зовнішніми ринками. Вона охопила всі галузі бельгійської економіки; кількість безробітних зросла до 300 тис. чол. До Другої світової війни бельгійська промисловість так і не досягла докризового рівня.

З 1919 р. Бельгія відмовилася від нейтралітету, приєдналась до Ліги Націй і підписала у 1920 р. воєнну конвенцію з Францією, гарантувавши кордон із Німеччиною Рейнським пактом 1925 р., укладеним у межах Локарнських договорів. У середині 1920-х рр. Бельгія посилила співпрацю з Великою Британією і США, а 1921 р. підписала митний і валютний союз із Люксембурґом, в результаті якого бельгійський франк став використовуватися як валюта у Великому Герцогстві. Бельгійські війська брали участь у французьких заходах з окупації Рурської області Німеччини в 1923–1925 рр.

Перед лицем зростаючої німецької загрози зовнішньополітичний курс Бельгії другої половини 1930-х рр. характеризувався зближенням із Німеччиною та Італією. У 1936 р. Бельгія денонсувала франко-бельгійську воєнну конвенцію 1920 р. і заявила про відмову від своїх зобов'язань за Локарнськими угодами 1925 р. Бельгійський король Леопольд ІІІ (1934–1951) оголосив 14.10.1936 р. про повернення Бельгії до політики нейтралітету,

Бельгійський уряд соціаліста П. Г. Спаака (1938–1939) активно проводив політику «невтручання» у внутрішні справи європейських держав, що об'єктивно сприяло агресії Німеччини проти республіканської Іспанії, Австрії і Чехословаччини, але це не вберегло Бельгію.

10.05.1940 р. німецька армія, вдруге порушивши нейтралітет Бельгії, вторглась на її територію у рамках реалізації плану «Ґельб». У той же день на прохання бельгійського уряду Велика Британія і Франція спрямували в Бельгію свої війська. Окупація бельгійських земель почалося 10.05.1940 р. з висадки німецьких десантників та захоплення мостів через р. Маас і Альбертканал і стратегічного форту Ебен-Емаель, що їх прикривав. Після цього шоста німецька армія під командуванням В. фон Райхенау швидко розгромила бельгійську, 17.05.1940 р. впав Брюссель, а 28.05.1940 р. Леопольд ІІІ, який виконував функції головнокомандувача армії, підписав акт про капітуляцію і залишився в ролі військовополоненого у зайнятій німцями Бельгії.

Водночас бельгійський уряд, який очолював лідер католицької партії Уберт П'єрло (1939–1945), розірвавши зв'язки з королем, перебрався до Лондона, щоби звідти в союзі з Францією та Англією продовжувати війну проти Німеччини.

Демократичні сили організували в країні рух Опору. В озброєних загонах бельгійських антифашистів у 1943–1944 рр. було понад 50 тис. осіб. За роки німецької окупації загинуло 15 тис. бельгійських патріотів та було знищено 66 тис. євреїв. Загальні втрати економіки становили 400 млрд бельгійських франків.

Із бельгійських колаборантів були сформовані Валлонський та Фламандський легіони СС (потім добровільні гренадерські дивізії СС), які впродовж 1914–1945 рр. воювали на боці Німецької імперії.

Бельгійські загони руху Опору відіграли важливу роль у вигнанні окупантів. Саме їх силами, а також повсталого населення, у ве-

ресні 1944 р. були звільнені Антверпен і весь Льєжський район. У вересні 1944 р. німецька армія залишила Брюссель, а до кінця 1944 р. британські та американські війська звільнили територію Бельгії.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

Після звільнення від нацистської окупації з Лондона до Брюсселя повернувся уряд Ю. П'єрло, який був реорганізований і доповнений представниками лівих політичних сил. Проте, після спроби роззброєння учасників руху Опору, що спровокувала заворушення, вже 14.10.1944 р. він був змушений піти у відставку. Протягом трьох місяців у країні тривала урядова криза. У лютому 1945 р. був сформований уряд соціаліста Ахілла ван Аккера (1945–1946, 1946, 1954–1958). Значна частина населення Королівства не погоджувалась на повернення в країну короля Леопольда III, вважаючи його дії під час війни зрадницькими. У липні 1945 р. проти повернення короля змушений був висловитися й уряд. Після референдуму 1950 р., на якому більшість бельгійців висловилася за збереження монархії і повернення короля, Леопольд III зробив спробу повернутися в країну, але широкі протести, що вибухнули у валлонській частині країни, змусили його 16.07.1951 р. зректися влади на користь сина Бодуена (1951–1993).

Коаліційний уряд П. Г. Спаака (1947–1949), в який увійшли соціалісти і представники Соціально-християнської партії (СХП), 1947 р. ухвалив рішення про приєднання до плану Маршалла. Впродовж 1947–1948 рр. у Бельгії було ухвалено ряд важливих законів: про позбавлення прав колабораціоністів і тих, хто працював у державних і муніципальних органах під час окупації; про соціальне страхування, про надання виборчих прав усім жінкам та ін. Зростання заробітної плати і схвалена система соціальних заходів дозволили маленькій Бельгії відразу після закінчення Другої світової війни випередити за показниками якості життя Велику Британію, ФРН, Францію, Нідерланди.

Однією з важливих проблем 1950–1960-х рр. для Бельгії стало посилення національно-визвольного руху на африканському континенті, зокрема і в Конґо. З метою збереження Конґо у складі Королівства Бельгія, його двічі, у 1955 і 1960 рр., відвідав король Бодуен. Проте під тиском настроїв деколонізації бельгійський уряд врешті погодився надати колонії Бельгійське Конґо незалежність, що й відбулося 30.07.1960 р. У 1962 р. була скасована бельгійська опіка над Руандою-Урунді.

Втрата колоній позбавила бельгійських підприємців гігантських джерел прибутків. Наслідком стало зростання бельгійського державного боргу, загострення економічних проблем та 33-денний страйк з політичними вимогами за участі понад 1 млн осіб. Це привело до відставки уряду Ґастона Ейскенса (1949–1950, 1958–1961 та 1968–1973) у 1961 р.

Найсуттєвішою проблемою Бельгії після Другої світової війни стало загострення відносин між фламандцями та валлонами. У листопаді 1945 р. Валлонський національний конгрес виступив з вимогою надання Валлонії автономії в рамках єдиної держави. У Фландрії розвивалися аналогічні процеси. Вихід було знайдено у поетапній «федералізації» країни. У 1962 р. було ухвалено закон про лінгвістичний кордон, що розділив країну на Фландрію і Валлонію й узаконив у кожній з них вживання своєї мови. У 1970 р. відбувся поділ країни на три мовні зони (нідерландомовну, франкомовну та німецькомовну).

У 1964 р. бельгійська і голландська урядові комісії прийняли усталену для «Словника нідерландської мови» орфографію. Ґрунтуючись на мовній єдності населення Нідерландів

і фламандської частини Бельгії, обидві держави уклали 09.10.1980 р. нідерландський мовний союз.

Наступним кроком у федералізації країни стали конституційні зміни 1980 р. про поділ Бельгії на три мовні співтовариства (нідерландомовне, франкомовне і німецькомовне) і три регіони (Фландрію, Валлонію і Брюссель).

Протистояння між фламандцями й валлонами стало однією з причин частої зміни урядів у країні. Політична нестабільність сягнула піку 1980 р., коли в країні внаслідок трьох урядових криз змінилося чотири уряди.

Етнічні протиріччя наклали відбиток на все внутрішньополітичне життя. Вони стали рушійною силою розколу основних політичних партій і профспілок за мовною ознакою, специфічної структури парламенту й уряду, т. зв. «мовної війни» в державному апараті тощо.

На рубежі 1960–1970-х рр. великі політичні партії Бельгії розділилися за мовною ознакою. Католицька партія (з 1945 – СХП), яка представляла інтереси підприємців, фінансових груп, земельних власників, частини інтелігенції й католицького духовенства і тривалий час була правлячою, 1972 р. розділилася на Християнську народну партію (фламандську) (з 2001 – Християнські демократи й фламандці (ХДФ) і Соціально-християнську (франкофонську) (з 2002 – Гуманістичний демократичний центр (ГДЦ). Ліберальна партія, або Партія волі і прогресу (з 1961), яка об'єднувала представників різних верств підприємців, а також інтелігенції, не пов'язаної з Католицькою церквою, у 1971 р. розділилася на Партію волі і прогресу (фламандську) (з 2007 – Відкриті фламандські ліберали і демократи (Відкриті ФЛД) і Ліберальну партію реформістів (франкофонську). На фламандську і франкофонську партії поділилась у 1978 р. також Соціалістична партія Бельгії. Значну роль у політичному житті країни почали відігравати суто націоналістичні регіональні партії (фламандська Фольксюні (з 1954), Валлонське об'єднання (з 1968), брюссельський Демократичний фронт франкофонів (з 1965), Фламандський блок (з 1979)/Фламандський інтерес (з 2004) та ін.

Причинами загострення протиріч між фламандцями й валлонами є, по-перше, історична спадщина, адже, починаючи з Бельгійської революції 1830 р., у країні, більшість населення якої становили фламандці, культивувалася французька мова з метою послаблення культурних зв'язків із Нідерландами. Складалася ситуація, коли валлони могли обходитися французькою, у той час як фламандці мусили вивчати окрім рідної ще й французьку мову.

По-друге, важливу роль відіграє нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів. Швидкий розвиток, починаючи з 1830–1840-х рр., вуглевидобутку й металургії у Валлонії перетворив її на один із найдинамічніших за розвитком регіонів Західної Європи, у той час як Фландрія залишалася аграрним традиційним регіоном. Занепад вуглевидобутку й перенесення металургійних підприємств до країн із дешевою робочою силою у 1970–1980-і рр. спричинили деіндустріалізацію Валлонії й перетворення Фландрії на провідний регіон Королівства Бельгія.

Третім аспектом є різниця в темпах росту чисельності населення. Фламандці, які перебувають під сильним впливом патріархальних традицій, зберігають високу народжуваність. Тому впродовж XX–XXI ст. частка фламандців у загальній кількості населенні постійно збільшується, а частка валлонів зменшується. В результаті нині валлони становлять лише третину жителів Бельгії. Відповідно, більшість місць у парламенті належить фламандцям.

Додаткової напруги фламандсько-валлонському протистоянню додає проблема Брюсселя, де близько 80 % мешканців розмовляють французькою мовою, хоча місто розташова-

не на терені нідерландської мовної спільноти. Оскільки Брюссель є столицею Бельгії і ЄС, він має специфічний статус, який, однак, не задовольняє ні фламандців, ні франкофонів.

Перехід від унітарного державного устрою до федеративного було закріплено змінами Конституції 1994 р. У 1994 р. у Бельгії було скасовано загальну військову повинність і здійснено перехід до професійних збройних сил. У 1996 р. Бельгія останньою з країн ЄС відмінила смертну кару.

Особливістю федеративного устрою країни є паралельне функціонування двох видів суб'єктів федерації – мовних спільнот (фламандська, французька і німецькомовна; Брюссель офіційно визнаний двомовним) і регіонів (Валлонський, Фламандський і Брюссельський). Лінгвістичні регіони, наділені широкими повноваженнями, мають територіально-економічну автономію, власні уряди та законодавчі органи, зокрема, мають виключну компетенцію в галузі облаштування території, навколишнього середовища, громадського будівництва, водо- та енергопостачання, зайнятості, зовнішньоекономічної діяльності, експортного контролю, розвитку інфраструктури тощо.

Змінами до конституції від 14.07.1993 р. затверджено також існування трьох культурно-лінгвістичних спільнот: нідерландомовної (населення Фландрії та нідерландомовні жителі регіону Брюссель-Столиця, які становлять 15 % населення регіону), франкомовної (населення Валлонії та франкомовні жителі Брюсселя-Столиці, які становлять близько 85 % населення регіону) та німецькомовної (німецькомовне населення Валлонського регіону, близько 60 тис. чол.). Спільноти наділені виключною компетенцією в питаннях культури, науки, освіти, інформації, охорони здоров'я, молоді і спорту. Діяльність спільнот інституалізована шляхом створення кожною з них власного владного органу – ради. Регіони і спільноти є суб'єктами міжнародних відносин і можуть укладати міжнародні договори й угоди. Водночас, в адміністративно-територіальному відношенні Бельгія все ще ділиться на десять провінцій – по п'ять у Фландрії та Валлонії.

Спільним рішенням Фламандської спільноти і регіону у 1980 р. всі повноваження регіону було передано Фламандській спільноті. Таким чином спільнота і регіон об'єднали свої органи, утворивши єдині Фламандський парламент і Фламандський уряд. Водночас Франкомовна спільнота та Валлонський регіон діють окремо. Лише у 2008–2014 рр. уряди Валлонії та Франкомовної спільноти очолював єдиний глава Руді Демотт.

За формою правління Бельгія – конституційна монархія. За конституцією, вся повнота влади в країні виходить від народу. Державу очолює король, особа якого є недоторканною. Номінально монарх зосереджує в своїх руках законодавчу і виконавчу владу. У законодавчій сфері король затверджує і промульгує закони, схвалені парламентом, може розпустити його, скликати на надзвичайну сесію, має право залишити при владі уряд, який не користується довірою парламенту, призначити нові вибори.

У виконавчій площині повноваження монарха обмежуються тим, що він призначає і звільняє міністрів, відповідальний за виконання законів, прийнятих федеральним парламентом. Монарх підписує і оголошує всі закони, прийняті парламентом, але не може діяти без підпису-контрасигнації відповідального міністра, який приймає на себе політичну відповідальність. На практиці це означає, що федеральна виконавча влада здійснюється урядом, відповідальним перед Палатою представників.

У сфері міжнародних відносин монарх має повноваження підписувати від імені Бельгії угоди з іншими державами, оголошувати вій-

ну й укладати мир. Король є головнокомандуючим збройними силами країни і робить призначення вищих офіцерів, кандидатури яких пропонуються міністерством оборони.

Монарх щотижня приймає прем'єр-міністра в Брюссельському палаці, а також регулярно запрошує інших членів уряду для того, щоб обговорювати політичні питання. Протягом цих зустрічей монарх має право радити і право попередити уряд з будь-якого приводу, який монарх вважає за доцільне.

Бельгійським монархом може стати лише нащадок короля Леопольда І. У випадку відсутності кронпринца король не має права без згоди парламенту призначити собі спадкоємця. У 1991 р. було ухвалено закон про первородство, що створило можливості для успадкування престолу по жіночій лінії. З 2013 р. королем бельгійців (офіційний титул) є Філіп.

Законодавчі повноваження король ділить із Федеральним парламентом, який складається з Палати представників і Сенату. До реформи 1970 р. право бути обраним у Сенат було обмежене певними умовами (зокрема, майновим цензом), які не передбачалися при виборах у Палату представників; тим самим підкреслювалася особлива роль Сенату. З 1970 р. обидві палати стали рівноправними, а майновий ценз було скасовано. Після конституційної реформи 1993 р. Палата представників переважає Сенат у законодавчому процесі та контролі діяльності уряду (останній має користуватися довірою більшості саме у Палаті представників). Правом законодавчої ініціативи наділені депутати обох палат парламенту і уряд. Проте процедура ухвалення законів свідчить про пріоритет урядових законопроектів.

До складу Палати представників входить 150 депутатів, які обираються за системою пропорційного представництва. Голосування на виборах є обов'язковим, за ухилення від голосування передбачений штраф. У 2002 р. було встановлено прохідний бар'єр у 5 % та норму про рівне гендерне представництво у виборчих списках. З 2014 р. Сенат, який складається із 60 депутатів, більше не обирається прямим голосуванням. З 1970 р. у складі кожної з палат формуються франкомовна і нідерландомовна лінгвістичні групи з метою запобігати порушенню прав осіб, які належать до різних мовних співтовариств. Представники, обрані від виборчого округу з німецькою мовою, своєї групи не формують і належать до франкомовної групи.

Питання про відповідність конституції законопроектів, що подаються на розгляд парламенту, вирішує особливий правовий орган – Державна рада, членів якої довічно призначає король.

Виконавча влада фактично належить уряду. У Конституції немає визначення уряду, хоча цілий розділ присвячений міністрам. Міністри діють під проводом прем'єр-міністра і формують Раду міністрів. Члени Ради міністрів призначаються і звільняються королем, проте король має сформувати уряд, який користувався б довірою парламенту й враховував принцип рівного чисельного представництва валлонів і фламандців. Якщо програму нового уряду не схвалює хоч би одна з федеральних палат, Рада міністрів змушена у повному складі йти у відставку.

Хоча в Конституції немає згадки про прем'єр-міністра, він наділений широкими повноваженнями, визначеними в королівських указах, зокрема – в указі 1939 р. про створення служби загального управління і в Реґентському указі 1946 р. Голова уряду визначає основні напрями діяльності Ради міністрів, є сполучною ланкою між королем і виконавчими органами, несе відповідальність за реалізацію урядової програми. Рішення бельгійської Ради міністрів мають форму ко-

ролівських указів або міністерських декретів. В певних випадках уряд здійснює законодавчі функції, делеговані йому парламентом.

Після поділу у 1970-х рр. партій на фламандські та валлонські уряд Бельгії очолювали: представники фламандських партій у 1968–1973, 1974–1978, 1979–1999, 2008–2011 (ХДФ), 1999–2008 рр. (Відкриті ФЛД, їхній лідер Гі Вергофстадт найдовше у ХХ ст. безперервно очолював уряд) та представники валлонських партій у 1978–1979 (ХСП/ГДЦ), 2011–2014 (Соціалістична партія) та з 2014 р. (Реформаторський рух).

Лінгвокультурна фрагментованість є серйозною проблемою в функціонуванні бельгійської держави та джерелом регулярних урядових криз, найтриваліша з яких виникла після парламентських виборів 10.06.2007 р., коли лідери валлонських і фламандських партій до березня 2008 р. не могли домовитися та затвердити склад нового уряду.

На виборах 10.06.2010 р. найбільше – 27 – місць в Палаті представників отримала створена 2001 р. права партія Новий фламандський альянс (НФА) на чолі з Б. де Вевером, яка поєднує в своїй ідеології поміркований консерватизм і фламандський націоналізм з підтримкою ідей євроінтеграції. 26 місць зайняла валлонська Соціалістична партія на чолі з Еліо ді Рупо. З фламандських політичних сил у Палату представників також пройшли ХДФ – 17 мандатів, Соціалістична партія Фландрії (СПФ) – 13; Відкриті ФЛД – 13; Фламандський інтерес – 12; Зелені – 5. З валлонських політичних сил пройшли: ліберальний Реформаторський рух – 18 мандатів; ГДЦ – 9; Еколо – 8.

Вибори лише посилили суперечності між регіонами та мовними співтовариствами. Новий уряд на основі коаліції лівоцентристських і ліберальних партій вдалося створити лише через півтора року, у грудні 2011 р. Його очолив лідер валлонських соціалістів Е. ді Рупо (2011–2014).

На виборах 2014 р. понад третину (33) місця у Палаті представників знову отримав націоналістичний НФА, який перетворився на провідну бельгійську політичну силу. Соціалістична партія отримала 23 місця, натомість посилив своє представництво Реформаторський рух – 20 місць, лідер якого Шарль Мішель після піврічних переговорів сформував новий правоцентристський уряд. ХДФ отримав 18 мандатів, СПФ – 13, Вікриті ФЛД – 14, Зелені – 6, зазнав суттєвих втрат Фламандський інтерес – 3 мандати. ГДЦ здобув 9 місць, Еколо – 6; ліберальні Франкофонні демократичні федералісти – 2.

У 1988 р. був створений Конституційний суд, який, згідно із законом, контролює дотримання конституційних прав і свобод не тільки окремих громадян, але й національних громад і меншин.

Після Другої світової війни Бельгія остаточно відмовилася від нейтралітету і стала співзасновником усіх провідних міжнародних організацій сучасності – ООН, ЗЄС, НАТО, ОЕСР, ОБСЕ, ФАТФ, Європолу, СОТ та ін.

У 1940-х рр. був сформований митно-економічний та військово-політичний союз Бельгії, Нідерландів і Люксембурґу – Бенілюкс. Початок його формуванню було покладено валютною угодою (21.10.1943) і митною конвенцією (05.09.1944 р.; набула чинності в січні 1948) трьох держав. 03.02.1958 р. Бельгія, Нідерланди і Люксембурґ уклали в Гаазі договір про заснування економічного союзу (набрав чинності 01.11.1960 р.). Договір передбачав створення єдиного ринку, вільний рух осіб, товарів, капіталів і послуг між трьома країнами, координацію економічної, фінансової і соціальної політики, виступ країн-учасниць як єдиного цілого в галузі зовнішніх економічних зв’язків.

Роль Бельгії у НАТО визначалася не лише тим, що з 1967 р. у Брюсселі розміщена штаб-квартира організації, а й активною

участю Бельгії у євроатлантичних проектах. Так, згідно з «Подвійним рішенням» НАТО від 21.12.1979 р., на бельгійській території передбачалося розміщення 48 американських крилатих ракет. Перші 16 з них зі згоди бельгійського уряду було розгорнуто в 1985 р. Проте, згідно з підписаним у грудні 1987 р. радянсько-американським Договором про ліквідацію ядерних ракет середнього і меншого радіусу дії, крилаті ракети з Бельгії було вивезено.

Бельгійський уряд у 1990-х рр. намагався проводити активну зовнішню політику, складовою частиною якої стало втілення плану тодішнього міністра оборони Лео Делькруа, який передбачав реструктуризацію збройних сил та участь у міжнародних миротворчих операціях. Станом на 2010 р. загальна чисельність особового складу ЗС Бельгії, який брав участь у п'ятнадцяти таких операціях, складала 1100 чол., найбільше, у KFOR (НАТО, Косово, 210 чол.); UNIFIL (ООН, Ліван, 240 чол.); ISAF (НАТО, Афганістан, близько 570 чол.).

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Після закінчення Другої світової війни бельгійський уряд взявся за відновлення економіки і зміцнення економічних зв'язків із країнами Західної Європи. У цей час економіка королівства стрімко розвивалася, що дало підставу окремим дослідникам говорити про «бельгійське економічне диво». Причини цього полягали у добрій організації виробництва і в тому, що бельгійська промисловість практично не зазнала втрат під час війни.

У 1948–1949 рр. Бельгія пережила першу після закінчення війни економічну кризу, що охопила вуглевидобувну, хімічну, текстильну, металургійну галузі промисловості й призвела до зростання безробіття.

Для післявоєнної Бельгії характерним був процес концентрації виробництва й капіталу. У 1948–1953 рр. у країні злилося близько двох десятків компаній, а в 1950–1960-х рр. відбулася концентрація капіталу в банківській сфері. Сформувалися фінансово-промислові групи: «Société générale de Belgique» (заснована у 1822), «Banque de Bruxelles» (заснований у 1871), «Banque Lambert» (заснований у 1830) та ін. Кожна з ФПГ контролювала певний напрям виробництва.

Державне інвестування здійснювалося переважно шляхом створення підприємств із часткою державного капіталу у військовій і транспортній сфері. Найбільшими серед таких проектів були «NMBS/SNCB» (Бельгійська національна компанія залізниць, заснована 1926) та авіаційна компанія «Sabena» (заснована 1923), яка наприкінці 1950-х рр. обслуговувала десяту частину європейського пасажиропотоку. У післявоєнні роки в Бельгії були створені умови для іноземних інвестицій. Підприємства зі складання автомобілів відкрили «General Motors», «Ford-Belgium», «Chrysler»; видобуток нафти в бельгійських колоніях почали здійснювати «British Petroleum», «Standard Oil Company of New Jersey» та ін. Голландські інвестиції у Бельгії зосереджувалися у харчовій промисловості, виробництві електроапаратури, італійські – у хімічній галузі. Водночас бельгійські підприємці інвестували в економіку інших країн, зокрема, африканського континенту (Конґо, Єгипту, Тунісу, Алжиру), Канади, держав Латинської Америки.

Приєднання до Європейських Співтовариств і втрата африканських колоній поставили економіку Бельгії у 1950–1960-х рр. в умови потужної конкуренції й призвели до перебудови економічної структури. Металургійні, хімічні та машинобудівні підприємства країни успішно витримали конкуренцію в межах Спільного ринку, посівши провідні позиції в ЄЕС. Так, побудова за участю люксембурзького капіталу у 1960-х рр. нового металургій-

ного комплексу «Sidmar» поблизу м. Ґент, одного з найбільших у ЄЕС, сприяла подвоєнню виробництва сталі в країні.

Щоб покращити державну політику в економічній сфері, у 1959 р. було створене Управління економічного програмування, що у 1962 р. розробило проект плану економічного розвитку Бельгії на 1962–1965 рр., затверджений парламентом. У1962 р. було створене Національне товариство інвестицій, що мало стимулювати будівництво нових промислових об'єктів і надавати необхідну державну підтримку діючим. З метою поліпшення структури промислового виробництва й експорту та вирішення соціальних проблем у 1959 р. були ухвалені закони: про зниження податків на прибуток приватних компаній; про перевагу надання субсидій і кредитів при створенні нових галузей промисловості; про фінансові пільги, що надавались акціонерним товариствам у випадку їх злиття.

Оскільки потужності окремих галузей бельгійської промисловості набагато переважають потреби внутрішнього ринку, то у 1960-х рр. Бельгія експортувала майже половину промислової продукції, зокрема, 90 % продукції кольорових металів і скляної промисловості, 70 % продукції чорної металургії (провідні підприємства – «Cockerill-Sambre», «Clabecq»), понад 50 % продукції хімічної і текстильної промисловості. Відповідно, бельгійські виробники були зацікавлені в лібералізації зовнішньої торгівлі і зниженні митних тарифів усередині ЄЕС.

Починаючи з 1959 р., у країні почала здійснюватися програма демонтажу значної частини залізничної мережі і заміни її мережею автомобільних доріг. Уже в 1980-х рр. потужні фургони стали основним засобом перевезення вантажів, відтіснивши залізничний транспорт як менш рентабельний.

У другій половині 1960-х рр. Бельгія розпочала імпортувати природний газ із родовища Ґронінґен у Нідерландах. На початку 1970-х рр. голландський газ зайняв важливе місце в її енергобалансі, потім бельгійці розширили його імпорт за рахунок норвезького природного газу з родовищ Північного моря. Наслідком збільшення використання нафтопродуктів як економнішого виду палива стало стрімке скорочення видобутку вугілля й закриття великої кількості вугільних шахт (у 1981 р. в Бельгії була закрита остання промислова вугільна шахта).

У 1980-х рр. Бельгія зайняла перше місце серед країн ЄЕС за часткою електроенергії, що вироблялася на атомних електростанціях (АЕС «Тіанж» (3 реактори) та АЕС «Дул» (4 реактори), перший було введено в дію у 1974 р. Загальна потужність бельгійських АЕС становить 20 ГВт.

Наслідком занепаду у 1960-і рр. традиційних галузей промисловості стала деградація цілих промислових районів у Валлонії. У 1966 р. уряд прийняв закон про фінансову допомогу підприємцям, які хотіли працювати в цих районах, що частково стабілізувало економічний стан Валлонії. Проте, якщо у Валлонії інвестиції здійснювались у традиційні галузі виробництва, то у Фландрії створювалися модерні підприємства переважно нових галузей промисловості. Загальна сума інвестицій, вкладених в економіку Фландрії у 1963–1965 рр., більше ніж у три рази перевищувала інвестиції у Валлонії. За десять років (1958–1967) відставання у промисловому розвитку Валлонії від Фландрії сягнуло 25 %.

Бельгійському уряду не вдалося знайти ефективні механізми протидії стрімкому зростанню цін на нафту в 1973 і 1979 рр. З метою зменшення безробіття була збільшена кількість зайнятих у державному секторі. Надавалися державні субсидії тим галузям промисловості, що переживали стрімкий спад (вугільна, сталеливарна, текстильна, скляна і суднобудівна). Протягом 1990-х років у Бель-

гії продовжувався процес закриття металургійних підприємств, автоскладальних заводів і текстильних фабрик. Серед галузей обробної промисловості обсяг виробництва збільшували тільки хімічна, скляна і нафтопереробна.

Врешті-решт сукупний урядовий борг наприкінці 1980-х рр. досяг 121 % ВВП. Проте, завдяки високому рівню особистих заощаджень населення бельгійські уряди мали змогу фінансувати бюджетний дефіцит, і він не давав відчутного негативного впливу на економіку країни.

Маастріхтський договір 1992 р. серед умов членства у Валютному та економічному союзі в рамках ЄС передбачав щорічний дефіцит державного бюджету до 3 % і державного боргу до 60 % ВВП. У 1992 р. Бельгія мала дефіцит державного бюджету в 7,1 % та державний борг, що у 1993 р. складав 137,9 % ВВП, і не виконувала критерії членства, проте була допущена до участі за умови, що вона досягне істотного прогресу у вирішенні проблем із заборгованістю, що й зміг здійснити уряд Жана-Люка Дегане (1992–1999). На 1999 р. Бельгія знизила щорічний дефіцит бюджету до показника в 1,2 % ВВП. Приєднавшись до Валютного та економічного союзу в рамках ЄС, Бельгія продовжила знижувати щорічний дефіцит бюджету і до 2006 р. довела заборгованість до 87,7 % ВВП.

Сьогодні Бельгія є передовою постіндустріальною країною. ВВП Бельгії у поточних цінах, за даними Євростату, у 1998 р. складав 228 млрд євро, у 2000 р. – 258 млрд, у 2005 р. – 311 млрд, у 2008 р. – 354 млрд, у 2009 р. – 348 млрд, у 2010 р. – 365 млрд, у 2011 р. – 379 млрд, у 2012 р. – 387 млрд, у 2013 р. – 392 млрд, у 2014 р. – 401 млрд, у 2015 р. – 410 млрд, у 2016 р. – 422 млрд євро.

Дві третини ВВП Бельгії забезпечується з експорту товарів і послуг, що робить економіку країни надмірно залежною від ситуації в світовій економіці, а оскільки більшість бельгійської торгівлі здійснюється в рамках ЄС, то Бельгія найбільше залежна, але й найбільше виграє від участі в ЄС. Наслідком світової економічної кризи 2008–2013 рр., попри всі зусилля бельгійських урядів, стало стрімке зростання державного боргу країни з 86,9 % ВВП у 2007 р. до 106,6 % ВВП у 2014 р.

У структурі ВВП провідне місце (78,8 %) належить сфері послуг; промислове виробництво дає 20,4 %; сільське господарство – 0,8 % (2015). При рівні безробіття 8,5 % у сфері послуг працює 80,1 %, у промисловості – 18,6 %, у сільському господарстві – 1,3 % (2014).

Найбільшими бельгійськими компаніями, що спеціалізуються на фінансових послугах, є «Ackermans & van Haaren», «Groupe Bruxelles Lambert», «KBC Group», «Gewestelijke Investeri ngsmaatschappij voor Vlaanderen». Провідним бельгійським страховим товариством є компанія «Ageas» (до 2010 р. – «Fortis»).

Провідною бельгійською будівельною компанією є «Besix Group» (заснована 1909 р.) У сфері роздрібної торгівлі діє компанія «Colruyt Group» (заснована 1928 р.) Найбільшим бельгійським оператором зв'язку є компанія «Proximus», а провідним надавачем телекомунікаційних послуг корпорація «Telenet Group» (з 2014 р. належать британській «Liberty Global»).

Антверпенський морський порт є другим в Європі за потужністю (у 2013 р. його загальний вантажообіг склав понад 190 млн т, а через контейнерні термінали пройшло 8,6 млн контейнерів). Потужна газотранспортна мережа включає два міжнародних газопроводи: Бельгія–Норвегія і Бельгія–Велика Британія та один термінал для переробки скрапленого газу (GNL) в Зебрюґґе.

Важливе місце в бельгійській економіці посідають туристичні послуги. Так, у 2013 році безпосередній внесок подорожей і туризму

до ВВП Бельгії склав 8,7 млрд євро (2,3 % ВВП). У туристичній галузі працює понад 140 тис. чол., що становить понад 3 % працездатного населення (2007).

Промисловість дає трохи більше п'ятої частини ВВП. Провідною галуззю промисловості є хімічна та пов'язані з нею виробництва. Чільне місце у цій сфері належить компанії «Solvay», яка входить у десятку найбільших хімічних корпорацій світу. Іншим великим бельгійським хімічним концерном є «Groupe Floridienne».

Провідною бельгійською компанією у галузі транспортного машинобудування є «Cockerill Maintenance & Ingénierie» (CMI Groupe). У країні діють виробничі потужності транснаціональних корпорацій «Opel Antwerp», «Ford Genk», «Audi Brussels/Forest», «Volvo Europa», «Van Hool» (автобуси) та «Truco Belgium». Сприятливі умови для іноземних інвестицій яскраво засвідчує той факт, що королівство посідає 1-е місце в світі за виробництвом автомобілів на душу населення, не маючи при цьому жодної власної національної марки.

Провідні підприємства авіакосмічної промисловості об'єднані з 1979 р. у консорціум «Belairbus» (SABCA, SONACA, ASCO, EURAIR, «Techspace Aero») і беруть участь у збиранні літаків «Airbus», виконують замовлення авіабудівників «Dassault Aviation» (Франція) та «Embraer» (Бразилія); SABCA бере участь у французькій програмі космічних запусків «Arian».

Важливу роль в бельгійській економіці продовжує відігравати металургія. У 2000-х рр. найбільше металургійне підприємство країни – комбінат «Sidmar» практично повністю потрапив у власність концерну «Arcelor Mittal» зі штаб-квартирою в Люксембурзі. Як сировину бельгійські металургійні виробництва використовують залізну руду зі Швеції і коксівне вугілля зі США. На виробництві кінцевих виробів з чавуну й сталі спеціалізується бельгійський транснаціональний концерн «Bekaert» (заснований у 1880 р.).

Бельгія є серед лідерів ЄС із виробництва кольорових металів. На початку 2000-х рр. Бельгія виробляла в середньому 400 тис. т. рафінованої міді в рік (четверте місце в ЄС після Німеччини, Польщі та Іспанії). Країна займає одне з перших місць у світі з виробництва й експорту ґерманію і кобальту.

На європейському й світовому ринках фармацевтичних препаратів добре відомі бельгійські компанії «Galápagos NV», «Union Chimique Belge» (UCB) та «Solvay Pharma», яка 2009 р. увійшла до складу американської ТНК «Abbott Laboratories». Провідним європейським виробником гігієнічної продукції є бельгійська компанія «Ontex» (заснована в 1979 р.).

Бельгія – значний виробник цементу. Більшість цементних заводів зосереджена в промисловому районі долини рік Самбра і Маас. У галузі виробництва будівельних матеріалів потужні позиції займають «Groupe Etex» (заснована у 1905 р.) та «Groupe Lhoist» (заснована у 1924 р.).

З XVIII ст. бельгійське місто Антверпен славиться ювелірною обробкою алмазів. Його вважають «діамантовим» центром світу. Тут знаходяться близько півтори тисячі ювелірних майстерень, сотні крамниць та декілька фабрик з обробки діамантів. На початку XX ст. в місті була заснована перша біржа, що спеціалізувалася на торгівлі дорогоцінними каменями. Нині в Антверпені знаходяться 4 із 22 алмазних бірж світу.

Бельгійська газова та електроенергетика значною мірою знаходяться в руках французько-бельгійської транснаціональної корпорації «Engie», створеної 2008 р. шляхом злиття компаній «Gaz de France» й «Suez». Хоча ще у 2003 р. бельгійський парламент схвалив закон

про вихід із атомної енергетики до 2025 р., за питомою вагою АЕС у структурі електроенергетики Бельгія посідає друге місце в світі (після Франції).

Роль гірничодобувної промисловості в економіці країни постійно зменшується, проте бельгійсько-австралійський концерн «Nyrstar», створений 2007 р., є найбільшим виробником цинку й одним із найбільших виробників свинцю в світі, а створена 2008 р. німецько-бельгійська компанія «Aurubis» є найбільшим виробником міді в Європі.

Важливу роль у бельгійському експорті відіграє харчова промисловість, зокрема – пивоваріння. За різними підрахунками, в країні виробляється від 300 до 1500 сортів пива. Найбільшим виробником пива у світі (25 %) є бельгійсько-бразільський концерн «Anheuser-Busch InBev NV» (AB InBev), створений 2004 р. шляхом злиття бельгійської компанії «Interbrew» та бразільської «AmBev» і придбання 2007 р. американської «Anheuser-Busch». Концерн спеціалізується на найпопулярнішій бельгійській марці пива – «Stella Artois».

Попри те, що в сільському господарстві Бельгії зайнято 4,2 % населення, воно задовольняє 80 % потреб країни у продовольстві і с/г сировині. Переважна більшість земель перебуває у власності малих і середніх (переважно сімейних) фермерських господарств, площа яких не перевищує 25 га. Бельгійські фермери об'єднані у потужну спілку «Le Boerenbond», створену у 1890 р.

На Бельгію припадає майже третина світового експорту килимів, скла, діамантів; п'ята частина експорту важких кольорових металів. Бельгія – великий західноєвропейський експортер алмазного бурового інструменту, синтетичного каучуку, автомобілів тощо.

До головних торгових партнерів Бельгії, за даними Бельгійського агентства зовнішньої торгівлі (BFTA), у 2015 р. належать Німеччина (16 % бельгійського експорту та 12,7 % імпорту), Франція (15,5 % та 9,6 % відповідно), Нідерланди (11,4 % та 16,7 %), Сполучене Королівство (8,8 % та 5,1 %), США (6 % та 8,7 %).

За даними Євростату, обсяги зовнішньоторговельного обороту Бельгії товарами і послугами (у поточних цінах) становили у 2005 р. – 446,6 млрд, у 2008 р. – 562,6 млрд, у 2009 р. – 475,6 млрд, у 2010 р. – 551,6 млрд, 2011 р. – 617 млрд, у 2012 р. – 635,5 млрд, у 2013 р. – 636,4 млрд, у 2014 р. – 663,3 млрд, у 2015 р. – 673,7 млрд, у 2016 р. – 702 млрд євро.

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ БЕЛЬГІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Перші контакти між українськими і бельгійськими землями сягають часів Середньовіччя. Зокрема, зберігся лист радників і громади міста Володимира до радників та громади міста Штральзунда від 03.05.1324 р. з приводу перехоплення штральзундцями із судна, що зазнало аварії, сувоїв сукна з Фландрії. У Левенському університеті навчався польсько-український шляхтич Станіслав Данилович (бл. 1609–1636).

У 1844, 1846 та 1847 рр. серед відвідувачів бельгійського морського курорту Остенде був письменник Микола Гоголь. Деякий час у середині XIX ст. у Бельгії мешкала з родиною письменниця Марко Вовчок. У 1858 р. Бельгію відвідали київський губернатор Іван Фундуклей та проректор Київського університету Св. Володимира Василь Незабитовський.

Бельгійці також цікавилися Україною. Відомий французько-бельгійський географ Жан-Жак Елізе Реклю у п'ятому томі «Нової універсальної географії світу» (1880) багато місця присвятив Україні, виокремивши її як самостійну географічну одиницю. При цьому він, серед іншого, спирався на твори М. Драгоманова, з яким товаришував.

Бельгійське Консульство з 1860-х рр. існувало у Миколаєві, з 1892 р. – в Одесі, до 1917 р. – у Києві.

Бельгійський капітал брав активну участь у створенні спільних підприємств у південній частині сучасної України. Загалом у другій половині XIX ст. бельгійці інвестували в підприємства на території України 155 млн крб, що складало близько 80 % усіх бельгійських капіталів, вкладених у Російську імперію. Бельгійці, зокрема, заснували: у 1885 р. Південноросійське Дніпровське металургійне товариство (зараз – «Дніпровський металургійний завод»); у 1889 р. – Трубопрокатний завод «Шодуар-А» (зараз – «Дніпровський трубний завод»); у 1899 р. – Нижньодніпровський залізоробний завод «Шодуар-Б» (зараз – «Дніпропетровський металургійний комбінат»); у 1914 р. – Чавуноливарний завод «Шодуар-С» (зараз – «Дніпротяжмаш»); у 1895–1896 рр. – Чорноморський механічний і котельний завод; 1895–1897 рр. – Анонімне товариство корабельних верфей, майстерень і ливарень у м. Миколаєві (з 1908 суднобудівний завод «Наваль», зараз – «Чорноморський суднобудівний завод») та ін.

Зростання числа українців у Бельгії пов'язане з їх трудовою еміграцією з Російської та Австро-Угорської імперій до Америки наприкінці XIX ст. через порт Антверпен. З розширенням видобутку вугілля приблизно з 1905–1906 рр. починається наплив до Бельгії українців-заробітчан з Австро-Угорщини. Українці працювали у копальнях Ресе, Маріємон, Пірон, Морлянвец та ін. Вихідці з Галичини організували у Бельгії Руську безсторонню громаду (Cercle Neutre Ruthene) з центром у Льєжі. Товариство об'єднувало українських робітників і студентів. Великий вплив на галичан мав бельгійський чернечий чин Редемптористів, у якому згодом утворилася й українська гілка.

З початком Першої світової війни окремі українські емігранти з Росії та Австро-Угорщини пішли добровольцями у бельгійське військо. В основному, це були студенти з Антверпена та Льєжа. Влітку 1918 р. бельгійські консульства працювали у Києві, Одесі, Бердянську та Катеринославі.

Надзвичайна дипломатична місія УНР у Голландії та Бельгії на чолі з А. Яковлівим була заснована 06.01.1919 р. У березні 1920 р. А. Яковліва прийняв міністр закордонних справ Бельгії П. Л. Іманс, визнавши українську місію як неофіційне представництво УНР у Бельгії, проте в офіційному визнанні незалежності УНР бельгійський уряд відмовив. У квітні 1920 р. місія була розділена на два представництва, бельгійське очолив сам А. Яковлів. Місія діяла до 01.08.1922 р. Також дипломатичну місію УНР, що діяла при Ватикані, з серпня 1919 р. до квітня 1920 р., очолював бельгієць Франс Ксаверій Бонн (1882–1941).

У міжвоєнний період активно діяли українські громади у Льєжі, Левені і Ґенті. Чергову значну хвилю української еміграції до Бельгії спричинили події Другої світової війни, внаслідок якої у повоєнний час в таборах для переміщених осіб на теренах Бельгії опинилось близько 30 тис. українців. Переважно вони влаштовувалися працювати на вугільних копальнях Шарлеруа і Льєжа. У 1949 р. Український допомоговий комітет у Бельгії, що допомагав новоприбулим отримати роботу та житло, налічував 3,4 тис. членів.

При Левенському католицькому університеті аналогічну функцію виконував Український студентський дім. Найвідомішим серед випускників університету є правник-міжнародник та історик, багаторічний радник Європейського Співтовариства у Брюсселі та редактор журналу «Studio diplomatica» Роман Якемчук. Також в округах Лімбурґ, Льєж, Ено і Борінаж виникли осередки ОУН.

Щоб інформувати бельгійців про українські справи, один із керівників УДК поет Карло Мулькевич (1904–1995) у 1948–1950 рр. редагував пресовий бюлетень «Голос України» французькою і фламандською мовами. Він же разом із Дмитром Штикалом (1909–1963) організували в Арденнах підпільну радіостанцію, що транслювала програми на СРСР із жовтня 1950 р. до 05.02.1951 р.

Значний вплив на життя бельгійських українців справляли інституції Української Греко-католицької та Православної церков, священики яких підтримували роботу Спілки української молоді й організацію літніх таборів для українських дітей – Дитячу оселю.

Широкого розголосу набула маніфестація, організована бельгійськими українцями з нагоди відзначення 20-х роковин Голодомору в Україні у 1932–1933 рр., що відбулася у місті Льєж 08.11.1953 р. У цьому ж році бельгійська громадськість заговорила про Україну ще й тому, що з таборів ГУЛАГу повернувся бельгієць Альберт Газенбрук (1915–1979), який у 1943–1945 рр. був диктором на радіостанції УПА «Самостійна Україна» («Афродіта»), вів програми французькою та англійською мовами. 2010 р. Указом Президента України В. Ющенка посмертно нагороджений орденом «За заслуги I ступеня».

У 1949–1950 рр. українці, які працювали у Бельгії, почали виїжджати до Канади і США. Проблемами українських шахтарів, які переїжджали з Бельгії до Канади, опікувався принц-спадкоємець Бодуен.

УКРАЇНСЬКО-БЕЛЬГІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Королівство Бельгія визнало Україну 31.12.1991 р. Дипломатичні відносини встановлено 10.03.1992 р. Першим послом Королівства Бельгія в Україні була призначена 1992 р. Інґеборґ Крістофферсен, першим послом України в Королівстві Бельгія став з 1992 р. Володимир Василенко.

У 1997 р. Україна і Бельгія підписали міждержавний Договір про взаєморозуміння та співробітництво. Загалом договірно-правова база двосторонньої співпраці станом на 2015 р. налічує понад 20 міжурядових та міжрегіональних угод.

Політичний діалог на найвищому рівні було започатковано робочим візитом президента України Л. Кравчука до Бельгії 07–08.07.1992 р. Під час перебування в Брюсселі у червні 1995 р. президент України Л. Кучма мав зустріч із королем бельгійців Альбертом II.

Перший в історії двосторонніх відносин офіційний візит глави української держави до Бельгії здійснив 15–16.10.2009 р. президент України В. Ющенко. У рамках візиту відбулися особистий прийом українського президента королем бельгійців Альбертом II, а також зустрічі з главою уряду Бельгії Г. Ван Ромпеєм. Під час візиту було підписано Меморандум про співробітництво між ДП «Одеський морський торговий порт» та портом Антверпен.

Вперше Україну прем’єр-міністр Бельгії Ж. Л. Дегане відвідав у 1997 р. У ході офіційного візиту в Україну прем’єр-міністра Бельгії І. Летерма 31.10.2008 р. відбулася його зустріч з президентом України В. Ющенком. У 2010 р. Україну з візитом відвідав кронпринц Філіп (з 2013 р. – король).

Глави українського уряду відвідували Бельгію з візитами у 1995, 2000, 2002, 2005, 2006, 2008 (двічі), 2009, 2010 рр.

За даними Держстату України, обсяги двосторонньої торгівлі (товарами та послугами) у 2005 р. склали 555 млн дол. США (експорт – 213 млн, імпорт – 342 млн), у 2010 р. – 1 млрд 248 млн, у 2011 р. – 1 млрд 448 млн, у 2012 р. – 1 млрд 562 млн, у 2013 р. – 1 млрд 504 млн. З часу початку російської агресії

щодо України пішов відчутний спад у торгівлі: у 2014 р. – 1 млрд 110 млн, у 2015 р. – 765 млн, у 2016 р. – 827 млн євро (експорт – 310,7 млн, імпорт – 516,8 млн).

За даними Держстату, прямі інвестиції з Бельгії в Україну, станом на 01.10.2016 р. становлять 116,4 млн дол. США.

Яскравим прикладом успішної діяльності бельгійських підприємств в Україні є засноване 1990 р. спільне бельгійсько-українське підприємство «Ватра-Шредер», що має завод з виробництва освітлювальних приладів у м. Тернопіль. Підприємство заснували світовий лідер у зовнішньому освітленні фірма «Schreder» та НВО «Ватра».

«Сан-ІнБев Україна», дочірня компанія «Anheuser-Busch InBev» є лідером на українському пивному ринку з 2000 р. В Україні компанія об'єднує Чернігівський пивкомбінат «Десна», Пивзавод «Рогань» (Харків) та Миколаївський пивзавод «Янтар». Компанія «Bosal Group of Belgium», створила у 2006 р СП із Запорізьким автомобілебудівним заводом з виробництва автомобільних вихлопних систем. З 2000 р. працює логістична компанія «Ahlers Україна».

У 2016 р. «Укртрансгаз» і французько-бельгійська компанія «Engie» та її дочірня компанія в Україні «Енжі Енержі Менеджмент Юкрейн» підписали договори на транспортування та зберігання природного газу. З 01.01.2017 р. це підприємство першим серед великих європейських енергетичних компаній розпочало імпорт блакитного палива в Україну.

Один із провідних світових виробників інтегральних мікросхем та датчиків для автомобільної електроніки бельгійська IT-компанія «Melexis» з 2000 р. має дочірнє підприємство «Мелексіс-Україна», здійснює наукову співпрацю з КПІ та НАУ, надає місця практики для українських студентів. 2006 р. у Харкові було створено компанію з бельгійськими інвестиціями ВАТ «Перипротект», яка займається монтажем систем охорони виробничих площ. З 2000 р. у Києві працює бельгійська компанія «Квадрокс», яка виробляє системи відеоспостереження та програмне забезпеченням до них. Загалом, станом на початок 2016 р. в Україні діяло близько 120 підприємств з бельгійськими інвестиціями.

Співробітництво з регіонами і спільнотами Бельгії посідає важливе місце у двосторонніх відносинах. Так, у 2009 р. були укладені угоди між КМДА та урядом Регіону Брюссель-Столиця в галузі громадського транспорту, охорони довкілля та місцевого самоврядування. У 2005 та 2009 рр. укладались Угоди про співробітництво між Полтавською обл. та провінцією Ено в галузі економіки, охорони здоров'я та довкілля. В 2008 р. у провінції Ено була відкрита перша в Бельгії станція з очистки стічних вод за енергоресурсоощадною технологією «Біософ», автором якої є професор Кременчуцького державного політехнічного університету В. Артамонов.

Починаючи з 2005 р., урядом Фламандського регіону Бельгії на щорічній основі виділяється фінансова допомога в сумі 350 тис. євро (з 2009 р. її збільшено до 450 тис. євро) на реалізацію двосторонніх проектів з Україною.

Протягом 2004–2016 рр. у Бельгії відбулися виступи ряду провідних музичних колективів України – Національного симфонічного оркестру України, Київського камерного оркестру, оркестру Штабу південного оперативного командування Збройних Сил України, камерного оркестру «Київські солісти», хорової капели «Орея», ансамблів «Любисток» та «Оберег», камерного хору «Київ», капели бандуристок «Дзвінга», рок-гурту «Гайдамаки».

Встановлені прямі зв'язки між університетами України та Бельгії, зокрема, між Київським національним університетом ім. Т. Шевченка та Антверпенським університетом, Українським національним аграрним університетом та Ґентським університетом, Полтавським національним технічним університетом та Технічним університетом м. Монс, Полтавською державною аграрною академією та аграрними університетськими факультетами у м. Монс і Шарлеруа та ін.

На території Бельгії встановлені пам'ятники та пам'ятні знаки, пов'язані з Україною: жертвам Голодомору 1932–1933 рр.; до 1000-ліття Хрещення України-Руси (Ґенк, провінція Льєж), І. Франку та героям, загиблим за свободу України (Стер-Франкоршан, провінція Льєж); меморіальна дошка на будинку у комуні Іксель (м. Брюссель), в якому діяла Надзвичайна дипломатична місія УНР у Бельгії та Нідерландах.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО у Бельгії протягом 1998–2015 рр. були внесені: фламандські беґінажі – будівлі XIII ст. у 12 містах Бельгії, в яких жили напівчернечі жіночі спільноти беґінок; чотири суднопідіймачі на Центральному каналі та біля Ля-Люв'єрі Ле-Рель, що є єдиними в світі суднопідіймачами кінця XIX – початку XX ст., що збереглися у первісному вигляді і підтримуються у робочому стані; площа Ґран-Плас в Брюсселі з Будинком короля, Брюссельською ратушею та будинками гільдій (XIII–XVIII ст.); дзвіниці-беффруа – вежі 33 міських ратуш Бельгії, що будувалися в XI–XVII ст.; історичний центр м. Брюґґе; міські особняки архітектора Віктора Орта: Готель-Тассель, Готель-Сольве, Готель-ван-Етвельде та Музей Орта (Брюссель, XIX ст.); неолітичні каменярні в районі Сп'єнн в околицях м. Монс; збудований в XII–XIII ст. кафедральний собор Нотр-Дам у місті Турне; музейний комплекс видавництва і друкарні Плантена-Моретуса, що діяли в м. Антверпен наприкінці XVI ст.; палац Стокле в Брюсселі (1905–1911); розташовані у провінціях Льєж та Ено чотири основні копальні Валлонії (збудовані у XIX ст., експлуатувалися до 1980-х рр.); розташований в Антверпені «будинок Ґієт» архітектора Ле Корбюзьє (1926 р.).

До видатних об'єктів культурної спадщини Бельгії також належать: готичні кафедральний собор святих Михайла і Гудули в Брюсселі (XIII–XV ст.), собор Антверпенської Богоматері (1352–1521), собори Спасителя та Богоматері в Брюґґе (XIII–XVI ст.), собор Святого Румольда у Мехелені (1217–1312), відомий своїм карильйоном, що дав початок виразу «малиновий дзвін»; ратуша, Ганзейський будинок, будинок Рубенса (1561–1565) та Королівський палац (1743–1745) в Антверпені; забудова площі Сен-Мішель в Брюсселі, нині Пляс-де-Мартір (1772–1775).

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» у 2001–2009 рр. ЮНЕСКО включила: ділові архіви видавництва «Officina Plantiniana» (1555–1866) в Антверпені; архіви «Insolvente Boedeldskamer» (понад 150 збанкрутілих торговельних компаній та комерсантів XVI–XVIII ст.), що зберігаються у Муніципальних архівах м. Антверпен.

До шедеврів нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО в Бельгії внесено: карнавал у м. Бенш; процесії у Бельгії та Франції за участю гігантських ляльок; процесію Святого Серця в Брюґґе; карнавал у м. Алст; соколине полювання (спільно з іншими країнами); Гаутем ярмарок – щорічний зимовий ярмарок і ринок худоби у Сінт-Лівенс-Гаутем (Східна Фландрія); Кракелінґен

і Тоннекенсбранд – свято хліба й вогню, що відзначається наприкінці зими у м. Ґерардсберґен; кінний промисел креветок в Остдюнкерку – щонайменше п'ятисотрічна традиція лову креветок рибалками, які сидять на спинах коней, в мілких прибережних водах біля берегів бельгійської місцевості Остдюнкерку; бельгійська культура пива (пиво при цьому розглядається не лише як алкогольний напій, але й як засіб приготування їжі, зокрема, пивного промитого сиру, а також покращення її смакових якостей).

До Списку не потрапили всесвітньовідомі фламандське мереживо та льєзькі вафлі.

Електронні джерела:

Сайт королівської родини: https://www.monarchie.be

Сайт уряду Бельгії: http://www.foderale-regierung.be/de

Сайт Федерального парламенту Бельгії: http://www.dekamer.be

Сайт регіону Валлонії: http://www.wallonie.be

Сайт регіону Фландрії: http://www.flandern.be

Сайт регіону Брюсселя: http://www.bruxelles.irisnet.be

Сайт Франкомовної спільноти Бельгії http://www.federation-wallonie-bruxelles.be

Сайт Статистика Бельгії: http://statbel.fgov.be

Посольство України в Королівстві Бельгія: 30–32, Av. A. Lancaster, B-1180 Bruxelles, Belgique; http://belgium.mfa.gov.ua

Посольство Королівства Бельгія в Україні: 01042, Київ, вул. Миколи Раєвського, 4Б; http://ukraine.diplomatie.belgium.be

Література:

Сухий О. М. Історія Бельгії: навчальний посібник. – Львів, 2005. – 260 с.

Arblaster P.A History of the Low Countries. – New York, 2012. – 344 p.

Koll J. Belgien. Geschichte – Politik – Kultur – Wirtschaft. – Münster, 2007. – 351 p.

Шатохина-Мордвинцева Г. А. Нидерланды с древнейших времён до конца XVI в. – М., 2004. – 251 с.

Пиррен А. Средневековые города Бельгии. – СПб., 2001. – 512 с.

Тавшунський О. М. Бельгія та колоніальний поділ Африки (1876–1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Х., 2010. – 16 с.

Двухсполовинная Бельгия // Государства Альпийского региона и страны Бенилюкс в меняющейся Европе / под ред. В. Я. Швейцера. – М., 2009. – С. 255–374.

Мишляєв Т. Ю. Чинники трансформації політичної системи Бельгії: автореф. дис. ... канд. політ. наук. – Чернівці, 2015. – 20 с.

Попенко Я. В. Діяльність дипломатичного представництва Директорії УНР у Бельгії та Нідерландах у 1919–1921 роках // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2005. – Вип. XIX. – С. 188–197.

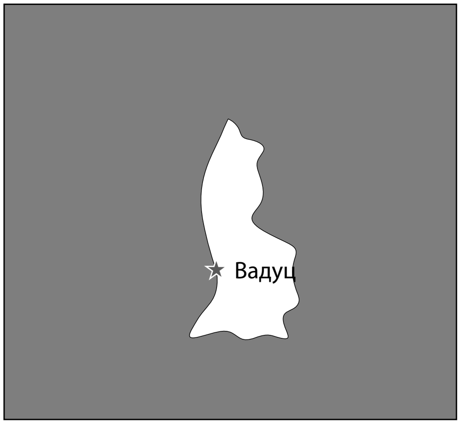
Бершеда Є. Українсько-бельгійські відносини: не підбиваючи підсумки… // Зовнішні справи. – 2010. – №11. – С. 43–45.

Ювілейний альманах. 1945–2005: в 60-ліття Українського Допомогового Комітету й організованого українського громадського життя в Бельгії / Товариство Українців у Бельгії. – Л. ; К. ; Брюссель, 2009. – 607 с.

Р. А. Кривонос

ЛІХТЕНШТЕЙН

Сучасна назва держави: Князівство Ліхтенштейн (*нім.* Fürstentum Liechtenstein).

Перша згадка про народ/країну у писемних джерелах. Назва країни і князівської династії походить від назви замку Ліхтенштейн (зараз земля Нижня Австрія), збудованого чи купленого Гуґо фон Ліхтенштейном, який вперше згадується у 1136 р. Перша відома документальна згадка про сам замок як «дім Ліхтенштейнів» («haus ze Liechtenstain») відноситься до 1330 р., коли «Фрідріх Пекен заповів вдові Енцерсдорфа абатство Святого Хреста, будинок з чудовими виноградниками заради зцілення її душі…».

Створення держави. Указом імператора Карла VI від 23.01.1719 р. Князівство Шелленберґ та Графство Вадуц були об'єднані у Князівство Ліхтенштейн Священної Римської імперії ґерманської нації.

Незалежність: здобуто 12.07.1806 р., коли Ліхтенштейн оголосив про вихід із складу Імперії та став співзасновником Рейнського союзу. Остаточно – після розпуску 1866 р. Ґерманського союзу, членом якого було Князівство.

Історичні назви держави: Володіння, потім Князівство Шелленберґ (XIV ст. – 1719); Графство Вадуц (1342–1719); Князівство Ліхтенштейн (з 1719).

Площа: 160 км^2, що складає 0,026 % території України.

Населення: 37,6 тис. осіб (на 30.06.2016, Бюро статистики Ліхтенштейну).

Очікувана тривалість життя при народженні: 82,7 р. (80,9 – для чоловіків та 84,5 – для жінок) (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: ліхтенштейнці – 66,2 %, іноземці – 33,8 %, зокрема: швейцарці – 9,6 %, австрійці 5,8 %, німці – 4,1 %, італійці – 3,1 % (на 30.06.2016, Бюро статистики Ліхтенштейну). Частка іноземців, які постійно проживають в країні, складає понад 33 % з 1970 р.

Чисельність українців: 31 громадянин України (на 30.06.2016, Бюро статистики Ліхтенштейну).

Столиця: Вадуц – 5,4 тис. осіб. **Найбільші міста:** Шаан – 6 тис. осіб; Трізен – 5 тис.; Бальцерс – 4,6 тис.; Ешен – 4,4 тис. (на 30.06.2016, Бюро статистики Ліхтенштейну).

Державна мова: офіційною мовою є німецька, розмовною мовою більшості населення – алеманський діалект.

Релігійний склад населення: католики – 73,3 %, протестанти – 7,4 %, мусульмани – 5,2 % (перепис 2015 р.) Римо-католицька церква є державною Церквою (ст. 37 Конституції Князівства Ліхтенштейн).

Державний устрій: конституційна монархія. **Глава держави**: князь. **Глава уряду:** прем'єр-міністр.

Вищий законодавчий орган: Ландтаґ. Заснований 1818 р. як дорадчий орган при монархові, за Конституцією 1862 р. перетворений на орган народного представництва. З цього часу функціонує безперервно.

Діюча Конституція вступила в силу 05.10.1921 р. Державний устрій і політичну систему визначила наступним чином: «Князівство є спадкоємною конституційною монархією, що має демократичну і парламентську основу, народ і Князь спільно управляють країною». Діє зі змінами, внесеними у 1939, 1947, 1958, 1972, 1973 (референдум), 1982, 1984, 1988 (референдум), 1989, 1992, 1994, 1997, 2000 (референдум), 2003 р. (референдум). Перша Конституція з'явилася 1818 р. Конституція 1862 р. перетворила Князівство на конституційну монархію.

Статус у відносинах з ЄС: член Європейського економічного простору (1994); член Шенґенської зони з 19.12.2011 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: член ОБСЄ (з 1975); член Ради Європи (з 1978); член ООН (з 1990); член Європейської асоціації вільної торгівлі (з 1991); співзасновник СОТ (1995).

Розмір ВВП на душу населення (в поточних цінах) у 2015 р., за даними Євростату, складав 147300 євро; за даними ООН – 169492 дол. США (1 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Територія сучасного Ліхтенштейну з 15 р. до н. е. була приєднана до Римської імперії і входила до складу римської провінції Реція. У III ст. Реція була зайнята ґерманським союзом племен алеманів. На рубежі V–VI ст. алемани підкорилися франкським королям. У «Реєстрі земель Раетії» (бл. 842 р.), що містив перелік володінь франкських королів, уперше згадуються поселення нинішнього Князівства Ліхтенштейн, зокрема – Бальцерс, Шан, Ешен.

У X ст. – 1152 р. територія нинішнього Ліхтенштейну належала графам Бреґенца, потім графам Монфор, які роздробили землі Раетії. Одна з цих земель у 1342 р. і стала графством Вадуц. У 1396 р. імператор Вацлав IV визнав територію графства Вадуц окремою автономією у складі Імперії.

У 1416 р. після припинення династії графів Верденберґ (одна із ліній Монфорів) Вадуц переходить до баронів Брандіс. У 1434 р. вони приєднують до Вадуца володіння Шелленберґ, з цього часу кордони країни залишаються незмінними. У 1510 р. барон Брандіс продає володіння Вадуц і Шелленберґ сім'ї графів Сульц, а ті у 1613 р. – графам Гогенемс.

Під час Тридцятилітньої війни 1618–1648 рр. у володіння графів Гогенемс вторгались австрійські та шведські війська. Згідно з Вестфальським договором 1648 р., Графство Вадуц і феодальне володіння Шелленберґ потрапили під протекторат австрійських Габсбурґів.

Історія князівського дому Ліхтенштейнів прослідковується з першої половини XII ст. Біля його витоків стояв Гуґо фон Ліхтенштейн. З 1608 р. Ліхтенштейни отримують князівський титул. Вони володіли землями в Нижній Австрії, Моравії і Богемії, але жодне з цих володінь не було самостійною автономією у складі Імперії, а тому не давало права участі в раді вищої знаті Імперії.

Тому радник імператора князь Йоганн Адам Андреас фон Ліхтенштейн придбав у

збіднілих графів Гогенемс у 1699 р. володіння Шелленберґ, а в 1712 р. – графство Вадуц. У 1719 р. ці два князівства були об'єднані і отримали статус імперського Князівства Ліхтенштейн. Імператор Священної Римської імперії німецької нації Карл VI утворив спадкове Князівство Ліхтенштейн з метою дати його власникові формальні підстави увійти до ради імперських князів і посилити там вплив імператора.

Князі роду Ліхтенштейн постійно не мешкали у князівстві. Своєю резиденцією вони обрали замок «Весте Медлінґ», розташований у знаменитому Віденському лісі, та віддавали перевагу службі у Відні, в австрійського імператора.

Історія Ліхтенштейну знає чимало видатних державних та військових діячів, дипломатів. Один із них – князь Йосип Венцель Лоренц Ліхтенштейн (1696–1772). Він двічі правив Князівством (1712–1718 та 1748–1772). У якості посла він представляв Габсбурґську монархію в Берліні і Парижі, був генерал-губернатором Ломбардії. У якості генералісимуса командував імператорською армією в Італії, потім був верховним головнокомандувачем в Угорщині, здійснив реформу австрійської артилерії. Князь Йосип Венцель Лоренц Ліхтенштейн успішно служив імператорському дому за трьох поколінь Габсбурґів, але в Ліхтенштейні за своє довге життя так жодного разу не побував.

Незвичайними здібностями політика, військового і дипломата вирізнявся генерал-майор Йоганн Йозеф Ліхтенштейн (1760–1836). У 1799 р. Князівство окупували французькі війська. Й. Ліхтенштейн воював проти французів у складі австрійської армії. У подальшому за військові заслуги ліхтенштейнський князь був удостоєний звання фельдмаршала. Він правив Князівством як Йоганн I (1805–1836).

У 1805 р. Ліхтенштейн став першою державою світу, що запровадила загальну початкову освіту.

У 1806–1814 рр. Ліхтенштейн був членом Рейнського союзу – конгломерату німецькомовних феодальних монархій, політично контрольованого наполеонівською Францією. При цьому Франція визнала Князівство Ліхтенштейн незалежною державою. Цікаво, що відразу ж після проголошення незалежності Ліхтенштейн спробувала захопити Баварія, проте її армія просто не змогла його досягти у горах.

У 1815–1866 рр. Ліхтенштейн як незалежна мала німецька держава перебував у складі міждержавного об'єднання, що передувало утворенню єдиної Німецької імперії – Німецького союзу.

У 1818 р. князь Йоганн I, який жодного разу, як і його попередники, не відвідав своєї держави, надав князівству монархічну конституцію, а в 1848 р. місцевий історик Петер Кайзер поїхав представляти інтереси своєї держави до Франкфуртських національних зборів.

Наступник Йоганна I князь Алоїс II (1836–1858) у 1842 р. першим із ліхтенштейнських князів здійснив поїздку до своїх володінь, що вразили його своєю економічною відсталістю та бідністю населення. Проте Князівство успішно слугувало Ліхтенштейнам підставою для обґрунтування посилення своїх позицій при віденському дворі.

За Йоганна II (1858–1929), 1860 р. Ліхтенштейни стали спадковими членами верхньої палати австрійського парламенту. У 1862 р. Йоганн II ухвалив Конституцію, що надала населенню Князівства право співучасті в державному управлінні шляхом обрання вищого законодавчого органу – Ландтаґу та створення відповідального перед ним, а не тільки перед князем, невеликого уряду. Ландтаґ

складався із 15 депутатів, і тільки три із них призначалися князем, а 12 вибиралися спеціальною колегією виборщиків.

У 1861 р. в Князівстві створюється перший банк, у 1862 р. – виходить перша національна газета. У другій половині XIX ст. в країні почала активно розвиватись текстильна промисловість, значної ваги почав набувати туризм.

В австрійсько-прусській війні 1866 р. Ліхтенштейн виступив на боці Австрії, попередньо 1852 р. уклавши з нею митний та валютний союз. Після поразки Австрії у війні вона змушена була погодитися з розпуском Німецького союзу й тим самим серед інших держав формально визнати незалежність Князівства Ліхтенштейн. Це стало підставою для остаточного перетворення князівства на суб'єкт міжнародних відносин і міжнародного права.

У 1868 р. було розпущено ліхтенштейнську армію й проголошено постійний нейтралітет країни.

У часи Першої світової війни Ліхтенштейн залишався нейтральною державою, але потрапив під удар економічних санкцій, спрямованих проти Австрії, що призвело до закриття текстильних фабрик та втрати населенням заощаджень у результаті повоєнної інфляції. У 1918 р. були сформовані перші політичні партії: Християнська соціалістична народна партія та Прогресивна громадянська партія Ліхтенштейну.

Розпад Австро-Угорщини змусив Князівство переорієнтуватися на нейтральну Швейцарію. З нею 1919 р. було укладено угоду про представництво її дипломатичними і консульськими установами інтересів Ліхтенштейну за кордоном у тих країнах, де Князівство не мало власних дипломатів, у 1921 р. – угоду про торгівлю і поштову службу, а в 1923 р. – про митний союз. Із 26.05.1924 р. швейцарський франк став законною грошовою одиницею Ліхтенштейну.

У 1921 р. в країні було прийнято схвалену на всенародному референдумі Конституцію, яку запропонував князь і яка впровадила у правову систему низку демократичних елементів, зокрема – право народної ініціативи та інститут референдуму. Вищим законодавчим органом був Ландтаґ, який приймав закони, дійсні лише після візування їх князем. З 1921 р. прем'єр-міністром Князівства міг бути лише корінний житель Ліхтенштейну, а депутати всіх рівнів повинні були бути резидентами країни.

Під час Другої світової війни, попри симпатії окремих політичних діячів до нацизму (у березні 1939 р. націонал-соціалістичний Німецький національний рух Ліхтенштейну безуспішно спробував організувати антиурядовий заколот), країні вдалося уникнути аншлюсу за австрійським сценарієм та зберегти статус нейтральної країни.

Князь Франц Йозеф II (1938–1989) у 1938 р. після окупації нацистами Австрії був змушений перенести свою постійну резиденцію з Відня до Князівства. Проте, після війни значна частина земель родини Ліхтенштейнів, розташована на території Чехословаччини й Польщі (як і решти їхніх громадян, які під час війни отримали підданство Третього рейху), була конфіскована за звинуваченнями у співпраці з нацистами.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

За формою правління Князівство Ліхтенштейн є спадковою конституційною монархією.

Главою держави є князь. Він відкриває та закриває роботу парламенту і має право розпустити його з власної ініціативи. Жодне з рішень парламенту не може набути сили закону без згоди глави держави. В той же

час за надзвичайних обставин князь без узгодження з парламентом та прем'єр-міністром може видавати укази, що мають силу закону.

У 1984 р., у 45-у річницю правління, князь Франц Йозеф II, згідно зі ст. 13 Конституції, призначив свого спадкоємця – принца Ганса-Адама II постійним заступником, повністю доручивши йому ведення державних справ і управління країною. Проте останній офіційно посів престол після смерті батька в листопаді 1989 р. Церемонія інтронізації відбулася 15.08.1990 р.

Хрещеним батьком Ганса-Адама II був Папа Пій XII (1939–1958). Разом із своїми чотирма братами і сестрами принц Ганс-Адам зростав у батьків у замку Вадуц, що було новим явищем для князівської сім'ї. Принц навчався у народній школі, був членом бойскаутської організації. У 1965–1969 рр. навчався у Вищій економічній школі в Санкт-Ґаллені (Швейцарія) за фахом «економіка і організація виробництва, народне господарство».

Ганса-Адама II вирізняють ґрунтовна і різностороння освіта, висока культура, інтелігентність. Поруч із державними справами, він багато уваги приділяє бізнесу, володіє неабиякими здібностями в цій сфері і веде справи вміло та наполегливо.

Сім'я Ліхтенштейнів традиційно володіє значною нерухомістю: ліси, сільськогосподарські угіддя, палаци і розкішні будинки, що здаються в оренду. Сімейний банк «ЛГТ» має філії у Франкфурті-на-Майні, Лондоні, Цюріху, Нью-Йорку та інших великих містах. Ганс-Адам II володіє безцінним зібранням картин, що поступається лише колекції британської королеви Єлизавети II.

З 1970-х рр. відбувається активізація внутрішньополітичної й міжнародної діяльності князя та його прагнення впливати на поточний перебіг подій у монархії. У зв'язку з цим відпрацьований механізм владних відносин у країні вже наприкінці 1980-х років почав давати збої, а в наступному десятилітті в Ліхтенштейні протистояння між владними інститутами вилилися у своєрідну «конституційну суперечку».

Спочатку суперечка була спричинена відмовою парламенту виділити кошти держави для музею князя, де були б розміщені чисельні картини та інший антикваріат, що був власністю монарха. Якщо Прогресивна громадянська партія Ліхтенштейну (ПГПЛ) була готова задовольнити прохання князя, то її постійний коаліційний партнер – Союз Батьківщини (СБ) – висловив різко негативну позицію. Князь вирішив суперечку по-своєму: розпустив Ландтаґ і призначив нові вибори. При цьому за його ініціативою до Конституції була внесена поправка, згідно з якою число місць у Ландтазі збільшилося з 15 до 25 осіб. Проте і після виборів 1989 р. стало зрозумілим, що СБ з невеликою перевагою (13 проти 11) перемагає партнерів, а відповідно – знову очолює коаліцію.

Відносний реванш ПГПЛ взяла на наступних 1993 р. виборах, випередивши СБ на одне місце (12 проти 11). Решту – 2 парламентські місця – отримала нова політична сила Князівства – екологічно орієнтований Вільний список. Останній у більшості випадків голосувань у Ландтазі підтримував критиків княжих указів із СБ.

Гостроти ситуації додали суперечки навколо питання щодо входження Князівства Ліхтенштейн до Європейського економічного простору (ЄЕП). Лише після двох позитивних референдумів (1992 і 1995) зовнішньополітична лінія монарха взяла гору і країна приєдналась до ЄЕП. Проте основним питанням, що спричинило політичну кризу в країні, була ініціатива Ганса-Адама II реформувати Конституцію.

Особливість ситуації полягала в тому, що сковані практикою коаліційної діяльності СБ та ПГПЛ стояли на доволі відмінних позиціях у питанні щодо функцій монарха, парламенту та уряду в системі політичної влади. Якщо СБ хотів розширення повноважень Ландтаґу, з тим, щоб обмежити повноваження монарха виконанням здебільшого представницьких функцій, то ПГПЛ схилялася до урівноваження функцій обох сторін під час оновлення влади.

Зрозуміло, що князь Ганс-Адам II заперечував реформування політичної системи Князівства за підходами СБ. Тому на початку 1990-х рр. Ландтаґ створив спеціальну Конституційну комісію, яка мала розглянути як проект Основного Закону, запропонованого князем, так і поправки, що надійшли від СБ та ПГПЛ. Проте комісія не змогла знайти компромісного рішення, яке б задовольнило всі сторони.

Свою позицію висловили і органи судової влади. У 1995 р. голова Верховного суду Бернгард Віллі заявив, що саме цей орган державної влади має розв'язувати конституційні суперечки при виникненні розбіжностей між князем, урядом і парламентом. У 1996 р. на розгляд парламенту навіть було внесено питання про ліквідацію монархії, але ініціатива не була підтримана депутатами.

У 1997 р. Б. Віллі запропонував внести до Конституції положення, згідно з яким судові органи могли б стати вищим арбітром у суперечках монарха і парламенту. Ця позиція не сподобалася князю, тому він відмовився затвердити повторне обрання Б. Віллі членом суду та відправив його у відставку. У справу втрутився Європейський суд з прав людини, позов до якого про порушення князем Європейської конвенції з прав людини подав Б. Віллі. Відновити звільненого на його попереднє місце роботи суд не міг, проте домігся того, щоб Віллі отримав від держави грошову компенсацію у розмірі 91 тис. швейцарських франків.

З урахуванням внутрішньополітичної ситуації та, частково, того міжнародного резонансу, що стався з проблеми влади у Князівстві Ліхтенштейн, князь Ганс-Адам II вдався до важливих політичних кроків. У лютому 2000 р. він висунув власний проект конституційної реформи, яким передбачав ряд суттєвих змін щодо своїх повноважень, зокрема – щодо формування вищої судової влади, призначення державних чиновників, розпуску уряду, накладання вето на законодавчі акти тощо. Далі, у серпні 2000 р., князь заявив про намір скласти свої повноваження і передати владні функції своєму старшому сину спадковому принцу Алоїсу. Більше того – ним неодноразово висловлювалася думка про готовність перенести своє місце проживання до Відня. Тим самим княжа сім'я натякала, що у випадку, коли народ не підтримає запропоновані зміни в монархії, то мова може взагалі йти про її скасування.

Демарш князя ще більше загострив ситуацію в країні. Монарх запропонував проведення референдуму щодо схвалення саме його проекту конституції. Адже отримати необхідну у відповідності із законом підтримку – три четверті голосів у Ландтазі – було малоймовірним.

Питання про можливість прийняття нової редакції Конституції через референдум викликало суперечки в Ландтазі. Хоча в ньому після виборів 2001 р. більшість знову отримала ПГПЛ (13 проти 11 у СБ), проте навіть у лавах урядової партії не було повної єдності відносно референдуму як шляху розв'язання кризи. Рішуче проти були налаштовані в СБ та екологісти із Вільного списку. Вони вважали, що слід шукати шляхи компромісу в парламенті, а не виносити на всенародне голосування неузго-

джений і сирий з юридичної та небезпечний з політичної точки зору проект, що влаштовує лише князя.

Ці події привернули увагу європейських структур. У грудні 2002 р. «Венеціанська комісія» Ради Європи, що опікується питаннями демократії та права, оцінила новації князя як регрес у демократичній структурі Ліхтенштейну. Навіть було зроблено висновок про те, що реформа може призвести до ізоляції Князівства у європейському просторі.

Не зважаючи на всі ці заперечення, Ганс-Адам II домігся прийняття бажаних йому рішень. Перш за все, йому вдалося переконати фракцію ПГПЛ в Ландтазі підтримати його проект конституції. У грудні 2002 р. всі 13 депутатів ПГПЛ висловилися за винесення на референдум данного проекту. Напередодні референдуму 16.03.2003 р. Ганс-Адам II пригрозив залишити країну у випадку поразки. Проте за розширення конституційних повноважень монарха було віддано 64,3 % голосів. Тепер нова редакція Конституції Князівства Ліхтенштейн дозволяє князеві розпускати уряд, затверджувати суддів та накладати вето на законодавчі акти, відмовляючись їх підписувати протягом шести місяців. Тобто – його повноваження стали ширшими, аніж у правителів більшості монархій Європи.

У серпні 2003 р. Ганс-Адам II, не зрікаючись престолу, передав повноваження керування державою своєму сину – спадковому принцу Алоїзу, який з цього часу фактично виконує обов'язки глави держави.

Політичні пристрасті навколо питань розподілу повноважень владних структур мали місце і в подальшому. Проте, князь, враховуючи перевагу монархічних настроїв у суспільстві, апелював до виборців. Так, на референдумі 2012 р. жителі Ліхтенштейну більшістю голосів (76 %) висловилися проти обмеження політичної влади княжої родини, зокрема щодо скасування права глави держави накладати вето на рішення, ухвалені шляхом загальнонаціональних референдумів.

Законодавчі повноваження належать главі держави (князю) і парламенту – Ландтаґу, до складу якого з 1989 р. входить 25 депутатів (у 1922–1988 рр. – 15). З 1984 р. депутати Ландтаґу обираються прямим голосуванням за системою пропорційного представництва терміном на чотири роки, а ліхтенштейнські жінки останніми в Європі отримали право голосу.

Головою парламенту є лідер партії, що отримала більшість голосів на виборах у Ландтаґ, а його заступником – лідер партії з другою за величиною кількістю голосів. З 1973 р. існує 8 %-й прохідний бар'єр для політичних партій.

Виконавчою владою наділено уряд, який обирається Ландтаґом і затверджується главою держави. Він складається з глави уряду (члена партії, що перемогла на виборах у Ландтаґ), його заступника і трьох урядових радників. Усі вони виконують функції міністрів.

У політичній системі Князівства є дві домінуючі правоцентристські політичні партії – Прогресивна громадянська партія Ліхтенштейну (1918) та Союз Батьківщини (з 1936 р. після об'єднання Християнської соціалістичної народної партії із націоналістами), а також малі партії: ліво-ліберальний Вільний список (з 1985) та партія «Незалежні» (з 2012), яку заснували вихідці з СБ.

ПГПЛ у 1928–1970, 1974–1978, 1993, 2001–2005 рр. мала абсолютну більшість у парламенті Князівства і формувала однопартійні уряди. СБ формував однопартійні уряди у 1970–1974, 1978–1993, 1993–2001 рр., отримуючи абсолютну більшість у Ландтазі. Вільний список представлений у парламенті з 1993 р., «Незалежні» – з 2013 р.

На виборах до Ландтаґу 2005 р. ПГПЛ набрала 48,7 % голосів (12 мандатів), СБ – 38,2 % (10 мандатів), Вільний список – 13 % (3 мандати). На виборах 2009 р. СБ набрав 47,61 % (13 мандатів), ПГПЛ – 43,48 % (11 мандатів), Вільний список – 8,92 % (1 мандат). У 2013 р. 40 % голосів (10 мандатів) набрала ПГПЛ, СБ – 33,5 % (8 мандатів), Незалежні – 15,3 % (4 мандати), Вільний список – 11,1 % (3 мандати). Представник ПГПЛ Адріан Гаслер очолює уряд Князівства з 2013 р.

Вибори 2017 р. суттєво не змінили ситуації у парламенті: ПГПЛ підтримало 35,2 % виборців (9 місць), СБ – 33,7 % (8 місць), Незалежні – 18,4 % (5 місць), Вільний список – 12,6 % (3 місця).

Особливістю функціонування політичної системи Ліхтенштейну є часте проведення референдумів. Протягом 1970–2012 рр. у країні відбулось 47 референдумів, іноді – кілька на рік.

Так, наприклад, референдуми з питань виборчого права для жінок проходили у 1971, 1977 та 1984 рр., причому на першому із них прогресивна ідея не отримала належної підтримки, за результатами другого – жінки отримали право голосу лише на місцевих виборах, і тільки на третьому референдумі – жіноче населення країни стало повністю рівноправним. Участь громадян у референдумах є доволі активною: у референдумі з питань входження до європростору взяли участь 87 % тих, хто мав право голосу, а в березневому 2003 р. референдумі стосовно проекту конституції – біля 90 %.

Інтереси Князівства Ліхтенштейн за кордоном від 1919 р. представляє Швейцарська Конфедерація, з якою Князівство пов'язане поштовим, митним та валютно-фінансовим союзом. У компетенції Швейцарії знаходяться також питання оборони Князівства. Всі акти визнання держав і встановлення з ними дипломатичних відносин та акредитації послів здійснюються Федеральною радою (урядом) Швейцарії за погодженням з Ліхтенштейном і від його імені. У той же час, хоча дипломатичні установи Швейцарії і представляють інтереси Ліхтенштейну за кордоном, вони, а також інші органи державної влади Швейцарії, не відповідають за дії державних органів Князівства.

Держава Ліхтенштейн також має шість власних дипломатичних представництв – у Відні, Берні, Берліні, Брюсселі, Страсбурзі й Вашинґтоні постійні дипломатичні місії при ООН – у Нью-Йорку і Женеві. Водночас 78 дипломатичних представництв акредитовані при уряді Ліхтенштейну, але їх резиденції знаходяться у Берні, в Швейцарії.

У 1971 р. Ліхтенштейн запровадив обмеження для іноземців, які проживають на території країни (їх кількість не повинна була перевищувати третини населення держави).

У 1970-і рр. Ліхтенштейн розпочав перегляд політики нейтралітету та розширення участі у міжнародних справах. У 1974 р. монарх здійснив свій перший візит до СРСР. Князівство стояло біля витоків Гельсінського процесу в Європі, взяло самостійну участь у Нараді 1975 р. та наступних зустрічах у Белграді, Мадриді та Відні.

1978 р. Ліхтенштейн приєднався до Ради Європи, у 1990 р. країна вступила до ООН, у 1991 р. – до ЄАВТ, у 1995 р. – до Європейського економічного простру та СОТ.

Економічні зв'язки Ліхтенштейну з Швейцарією за одночасної участі Вадуца в ЄЕП забезпечують йому більш ефективну участь у процесах європейської інтеграції. Участь в ЄЕП означала для Князівства поліпшення ринкових умов для промисловості, відкриття нових підприємницьких ніш, поступове подолання дискримінації для навчання громадян і їх зайнятості в межах ЄЕП. У першій

половині 1997 р. Ліхтенштейн головував у ЄЕП. У Вадуці вважають, що бажаним для них і об'єднаної Європи є можливий вступ Швейцарії до ЄС.

Дипломатія Ліхтенштейну задіяна у роботі Європейської комісії з питань демократії («Венеціанська комісія»), у Європейському центрі глобальної взаємозалежності і солідарності, в Комітеті по забороні тортур, в Європейській комісії по боротьбі з расизмом.

Важливим для Ліхтенштейну міжнародним партнером, окрім Швейцарії, є також Австрія, з якою укладено договори і угоди, що охоплюють всі основні сфери. Окрім політики та економіки, це освіта, соціальний захист, правова та консульська допомога, нотаріат, визнання і виконання судових рішень, арбітраж, взаємне визнання атестатів, академічних ступенів, допомога при катастрофах тощо.

Велике значення для Ліхтенштейну має співробітництво з об'єднаною Німеччиною. Дві держави пов'язують економічні інтереси, частково спільна історія, мова. При вступі до Ради Європи й ООН, а також при підготовці приєднання до ЄЕП, ФРН надала Князівству значну політичну підтримку.

Важливе значення посідають відносини Князівства Ліхтенштейн з Ватиканом і Римо-католицькою церквою, яка є в цій країні державною. Вони оформлені акредитацією посла Князівства без постійної резиденції у Ватикані. У 1997 р. глава Римо-католицької церкви створив на території Ліхтенштейну архієпископство Вадуц.

Однією зі складних та задавнених проблем міжнародних відносин для Ліхтенштейну було врегулювання питання повернення (або виплати компенсацій) Чехією та Словаччиною нерухомості у вигляді земельних угідь, підприємств та виробничих будівель, що належали Ліхтенштейну і були конфісковані декретами чехословацького президента Е. Бенеша у громадян, які прийняли підданство Німецького Рейху під час Другої світової війни.

Після тривалих дискусій і переговорів 08.09.2009 р. Ліхтенштейн і Чеська Республіка підписали протокол про встановлення дипломатичних відносин, попри наявні розбіжності з питань власності. Для їх розгляду й вирішення була створена спеціальна двостороння комісія. Аналогічний протокол зі Словацькою Республікою було підписано у грудні 2009 р. Зрештою, згода Ліхтенштейну на виплату компенсацій уможливила врегулювання відносин Князівства з Чеською й Словацькою республіками та приєднання Ліхтенштейну в 2011 р. до Шенґенської угоди.

Відмова Князівства у 1945–1948 рр. репатріювати інтернованих у Ліхтенштейні радянських громадян (близько 500 солдат дивізії «Русланд» / 1-а Російська національна армія), надовго ускладнила відносини з СРСР. Так, при обговорені питання приєднання Князівства до Міжнародного трибуналу ООН в Гаазі у 1950 р. радянський представник у Раді Безпеки ООН С. Царапкін, якого підтримав представник УРСР Д. Мануїльський, заявив, що СРСР не може розглядати Ліхтенштейн як самостійну державу. При голосуванні даного питання у Раді Безпеки ООН СРСР вчинив гнучко: його делегація утрималась, але при голосуванні на засіданні ГА ООН 01.12.1949 р. було прийнято рішення не на користь Ліхтенштейну, адже дві держави – СРСР і ЧССР – голосували проти, та утрималася делегація України.

В останнє десятиліття ХХ ст. Князівство виявилося готовим врегулювати складну проблему з Росією, що завершилася не лише встановленням у 1994 р. дипломатичних відносин, обміном візитами на високому державному рівні, але й вирішенням у

1997 р. затяжної архівної проблеми. Остання була пов'язана з питаннями узгодження умов обміну частини князівського архіву, що опинився після Другої світової війни в СРСР і потім в РФ, та архівними документами стосовно вбивства у 1918 р. царської сім'ї в Єкатеринбурзі, що були придбані князем Гансом-Адамом ІІ на аукціоні в Лондоні на початку 1990-х рр.

Ліхтенштейн сьогодні є членом основних міжнародних організацій, бере активну участь в їх діяльності, підписав низку міжнародних договорів, конвенцій та угод. Нині Князівство розвиває дипломатичні відносини з понад 50-ма державами світу та майже з такою ж кількістю країн – консульські відносини.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Післявоєнний період став роками економічного зростання. Важливу роль тут відігравав тісний зв'язок зі Швейцарією, інтеграція з її економічною і митною системою, використання швейцарського франка, що сприяло стабільності народного господарства й економіки. Сприятливий інвестиційний клімат, ліберальна економічна система, пільгове оподаткування сприяли притоку іноземних інвестицій та запровадженню високих технологій, що дозволило князівству у короткі терміни створити сучасний економічний і фінансовий сектор.

З 1961 р. у Ліхтенштейні діяла ліберальна податкова система, що звільняла від оподаткування холдингові та доміцильні (такі, що зареєстровані в Князівстві, але не ведуть там діяльності) організації, через що Ліхтенштейн тривалий час був популярною в Європі «офшорною зоною».

Низький рівень податків на бізнес та нескладні реєстраційні правила стали причиною того, що понад 73 тис. компаній-поштових скриньок номінально відкрили тут свої штаб-квартири. Відповідно, бюджет держави на третину складається з податків від цих компаній, доходів від випуску поштових марок, іноземного туризму та із року в рік формується зі значним профіцитом.

У 1972 р. Франц Йозеф ІІ доручив своєму спадкоємцю Гансу-Адаму ІІ реорганізувати управління усім майном князівського дому. Як наслідок – приватне майно монарха було включене у створений Фонд ліхтенштейнського князя, який охоплював банк «Liechtenstein Global Trust» («LGT»), величезну князівську колекцію творів мистецтва, а також нерухомість у різних країнах, що належали дому Ліхтеншетейнів.

Закони Ліхтенштейну про банківську таємницю – серед найсуворіших, тому довгий час багато заможних європейців зберігали там свої гроші, уникаючи сплати податків. 2000 р. Князівство потрапило до переліку країн, які Організація з економічної співпраці та розвитку кваліфікувала як «податковий рай».

Але скандал, що вибухнув у 2008 р. навколо банку «LGT», де багатьма європейцями трималися великі суми, про які не повідомлялось податковим органам, змусив Князівство переглянути позицію й погодитись дотримуватись стандартів ОЕСР щодо прозорості й обміну інформацією.

У 2011 р. номінальний баланс банків Ліхтенштейну складав 54,6 млрд швейцарських франків (у 2000 р. – 36,9 млрд, у 2009 р. – 55 млрд).

З 01.01.2011 р. в Ліхтенштейні набуло чинності нове податкове законодавство. Податок на прибуток організацій тепер стягується не за прогресивною шкалою, а за пропорційною з фіксованою ставкою 12,5 %. Відмінені податок на капітал, податки на спадкування та дарування щодо фізичних осіб, податок на дохід

у вигляді дивідендів і прибутку від реалізації акцій інших компаній. При цьому скасовані пільгові податкові режими, які викликали роздратування сусідів з ЄС. Однак збережений безподатковий режим для приватних холдингових компаній. Уряд Князівства вважає, що новий податковий режим зміцнить позиції Ліхтенштейну у змаганні з іншими фінансовими центрами із залучення міжнародного бізнесу.

З кінця 1980-х рр. Ліхтенштейн охопив бум промислового будівництва. Промисловість країни працює здебільшого на експорт (виробництво пресових і штампувальних виробів, обчислювальних машин, хімічної та фармацевтичної продукції, фарфорових зубних протезів).

Свою роль у піднесені економіки в 1990 рр. відіграло приєднання Князівства до ЄЕП. На початку XXI ст. Ліхтенштейн, діючи в унісон зі Швейцарією, уклав із ЄС секторальні угоди у сферах: транзиту товарів; повітряного, залізничного і автомобільного транспорту; взаємної участі фірм в торгах на державні закупки і підряди; науково-технічного співробітництва і переміщення громадян.

У 2011 р. промисловість (582 підприємства, в основному до 50 працівників) забезпечувала 40 % робочих місць у країні.

Основу промисловості становить надточне машино-та приладобудування. Найбільшими фірмами є «Hilti AG» (кріпильне, малогабаритне будівельне обладнання з автономним живленням) і «Balzers AG» (глибоковакуумна техніка для оптичної, мікроелектронної і мікропроцесорної промисловості).

Наприкінці 1990-х рр. була проведена приватизація пошти і транспорту, створена приватна телекомунікаційна компанія «Mobilkom Liechtenstein (FL1)».

Значна частина населення займається ремісництвом. Серед сільськогосподарських галузей розвинуті тваринництво, виноградарство, виробництво зерна. У 2010 р. лише 0,8 % всіх зайнятих у Ліхтенштейні працювали в сільському і лісовому господарстві.

Сьогодні Ліхтенштейн, що має високотехнологічну промисловість і сферу послуг, вже є постіндустріальною країною, що спеціалізується на наданні фінансових послуг, організації офшорних компаній, туризмі і випуску поштових марок.

ВВП Ліхтенштейну, за даними ООН, у 1970 р. (в поточних цінах) складав 100 млн дол. США, у 1980 р. – 597 млн, у 1987 р. – 1 млрд, у 1990 р. – 1,5 млрд, у 2000 р. – 2,7 млрд дол. США. За даними Євростату, ВВП Ліхтенштейну (у поточних цінах) у 1999–2005 рр. складало 3 млрд євро щорічно, у 2009 р. – 3,5 млрд, у 2012 р. – 4,3 млрд, у 2013 р. – 4,8 млрд, у 2014 р. – 5 млрд, у 2015 р. – 5,6 млрд євро.

За даними Бюро статистики Ліхтенштейну, 39 % ВВП країни формується у промисловому секторі, по 27 % – у секторах фінансових і загальних послуг та 7 % у сільському господарстві і побуті (2010).

У структурі експорту переважають точні прилади, електроніка, поштові марки, кераміка. У той же час Ліхтенштейн змушений імпортувати електроенергію (90 %), машинне устаткування, металеві вироби, текстиль, продовольство, автомобілі.

Основними торговельними партнерами Ліхтенштейну є Швейцарія, Німеччина та Австрія.

Обсяги зовнішньої торгівлі товарами і послугами Ліхтенштейну, за даними ООН (у поточних цінах), складали: у 1970 р. – 75 млн дол. США (експорт – 37 млн, імпорт – 38 млн), у 1980 р. – 510 млн, у 1990 р. – 1,3 млрд, у 2000 р. – 2,7 млрд, у 2007 р. – 5,7 млрд, у 2008 р. – 6,5 млрд, у 2009 р. – 5,4 млрд, у 2010 р. – 6,6 млрд, у 2011 р. – 7,8 млрд, у

2012 р. – 7,5 млрд, у 2013 р. – 8,4 млрд, у 2014 р. – 7,8 млрд, у 2015 р. – 7,2 млрд (експорт – 4 млрд, імпорт – 3,2 млрд).

УКРАЇНСЬКО-ЛІХТЕНШТЕЙНСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Дипломатичні відносини між Україною і Князівством Ліхтенштейн встановлено 12.02.1992 р. Першим послом України у Державі Ліхтенштейн (за сумісництвом) 20.10.1998 р. була призначена Ніна Ковальська.

У жовтні 2002 р. у м. Шелленберґ було відкрите Почесне консульство України в Ліхтенштейні, чим започатковано офіційну присутність України безпосередньо на території Князівства. 02.10.2002 р. Почесним консулом України в Ліхтенштейні призначено депутата Ландтаґу Ренате Вольвенд, яка після виборів 2009 р. посідала посаду віце-президента парламенту країни. Інтереси Ліхтенштейну в Україні представляє Посольство Швейцарської конфедерації.

Офіційні контакти на урядовому рівні носять епізодичний характер. Зокрема, 07.05.1999 р. в рамках 104-го засідання Комітету Міністрів Ради Європи відбулася зустріч міністра закордонних справ України Бориса Тарасюка з міністром закордонних справ Ліхтенштейну Андреою Віллі. 24.06.2010 р. у рамках 50-ї зустрічі міністрів держав-членів ЄАВТ у Рейк'явіку відбулася зустріч міністра закордонних справ України К. Грищенка з урядовим радником, міністром закордонних справ Ліхтенштейну Аурелією Фрік.

Специфіка двосторонніх відносин з Князівством Ліхтенштейн полягає в тому, що ця країна, як правило, не практикує підписання двосторонніх міждержавних чи міжнародних угод, а здійснює співробітництво з іноземними державами на основі домовленостей або в рамках міжнародних багатосторонніх договорів. Тому єдиним двостороннім документом є Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва в сфері протидії легалізації (відмиванню) прибутків, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, підписаний 26.05.2008 р. Державним комітетом фінансового моніторингу України та Підрозділом фінансової розвідки Князівства Ліхтенштейн.

Важливу роль у регулюванні двосторонньої торгівлі відіграють Угода про вільну торгівлю з ЄАВТ, до якої належить Ліхтенштейн, підписана 24.06.2010 р., та Меморандум з економічних питань про взаєморозуміння стосовно Програми двостороннього співробітництва в сільському господарстві, підписаний 09.09.2011 р. у Києві Міністерством аграрної політики та продовольства України і Державним секретаріатом Швейцарії, дія якого також поширюється і на Ліхтенштейн. Слід особливо підкреслити, що Ліхтенштейн надавав всебічну підтримку Україні протягом всього часу переговорів з укладення Угоди про вільну торгівлю з ЄАВТ.

За даними Держстату України, загальний обсяг двосторонньої торгівлі (товарами та послугами) між країнами складав: у 2009 р. – 9,3 млн дол. США (український експорт – 1,2 млн, імпорт – 8 млн); у 2010 р. – 6,1 млн; у 2011 р. – 13,4 млн; у 2012 р. – 3,9 млн; у 2013 р. – 3 млн, у 2014 р. – 5 млн, у 2015 р. – 3,8 млн, у 2016 р. – 2,9 млн (експорт – 0,4 млн, імпорт – 2,5 млн).

Україна експортує до Ліхтенштейну переважно машини, обладнання та чорні метали, імпортуючи продукцію косметологічної і фармацевтичної промисловості, оптичні й фотографічні прилади.

Станом на 01.01.2017 р., за даними Держстату України, прямі інвестиції з Ліхтенштейну в Україну склали 49,2 млн дол. США. Вони вкладались, у першу чергу, в переробну промисловість, виробництво продуктів і напоїв,

оптову торгівлю, операції з нерухомим майном тощо.

Досить плідно розвивається співпраця у культурно-мистецькій площині. Зокрема, у 2009 та 2010 рр. у Вадуці проходили концертні виступи Симфонічного оркестру Національної філармонії України.

Постійне сприяння розвитку Біосферного заповідника «Асканія-Нова» надає племінник засновника заповідника «Асканія-Нова» барон Едуард фон Фальц-Фейн, який народився 1912 р. у с. Гаврилівка на Херсонщині та з 1940-х рр. мешкає у Вадуці.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До найважливіших об'єктів культурно-цивілізаційної спадщини Ліхтенштейну належать: замок Вадуц (XII ст.), з 1938 р. – офіційна резиденція князів Ліхтенштейну; замок Ґутенберґ (XII ст.), Ліхтенштейнський музей мистецтв (2000).

Електронні джерела:

Сайт Княжого дому Ліхтенштейн: http://www.fuerstenhaus.li

Офіційний портал Князівства Ліхтенштейн: http://www.liechtenstein.li

Сайт Ландтаґу Князівства Ліхтенштейн: http://www.landtag.li

Сайт уряду Князівства Ліхтенштейн: http://www.regierung.li та http://www.llv.li

Сайт Бюро статистики Ліхтенштейну: http://www.as.llv.li

Посольство України в Швейцарській Конфедерації та в Князівстві Ліхтенштейн (за сумісництвом) Feldeggweg 5, 3005 Bern, Switzerland; http://switzerland.mfa.gov.ua

Література:

Beattie D. Liechtenstein. Geschichte und Gegenwart. – Triesen, 2005. – 456 s.

Печников Б. А. Лихтенштейн – княжество на Рейне. – М., 1986. – 62 с.

Лихтенштейн. Государства Альпийского региона и страны Бенилюкс в меняющейся Европе / под ред. В. Я. Швейцера. – М., 2009. – С. 231–251.

Швейцер В. Я. Европа: большой опыт малых стран // Современная Европа. – 2008. – № 4. – С. 46–58.

Vogt P. Brücken zur Vergangenheit. Ein Text- und Arbeitsbuch zur liechtensteinischen Geschichte 17. bis 19. Jahrhundert. – Vaduz, 1990. – 264 s.

Das Fürstentum Liechtenstein / Hrsg. vom Organisationskomitee 200 Jahre Souveränität 1806/2006. – Vaduz, 2006. – 187 s.

Waschkuhn A. Politisches System Liechtensteins. Kontinuitet und Wandel. – Vaduz, 1994. – 421 s.

Merki Ch. M. Wirtschaftswunder Liechtenstein. Die rasche Modernisierung einer kleinen Volkswirtschaft im 20. Jahrhundert. – Zürich, 2007. – 342 s.

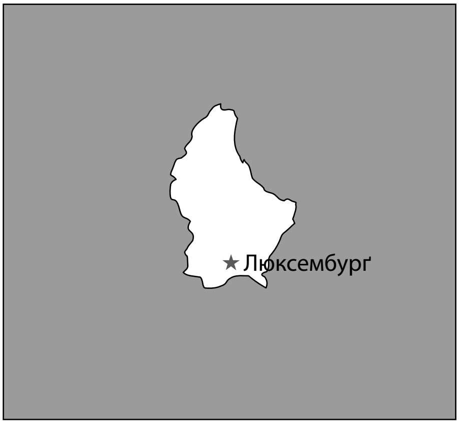
Кудряченко А. І. Досвід соціально-економічних перетворень малих країн сучасної Європи // Віче. – 2010. – №5. – С. 25–27.

Степанов А. И. Незнакомый Лихтенштейн глазами первого российского посла. – М., 2002. – 488 с.

Кудряченко А. І., Кулініч І. М., Хохлачов В. В. Вихідці з німецьких земель на теренах України: минуле і сьогодення. – К.,1995. – 87 с.

А. І. Кудряченко

ЛЮКСЕМБУРҐ

Сучасна назва держави: Велике Герцогство Люксембурґ (*люксемб*. Groussherzogtum Lëtzebuerg, *фр*. Grand-Duché de Luxembourg, *нім*. Großherzogtum Luxemburg).

Перша згадка про народ/країну в писемних джерелах відноситься до 963 р., коли у грамоті про обмін володіннями між графом Зіґфрідом Арденнським та монастирем Св. Максиміна у Трірі було зафіксовано, що граф отримав «Lucilinburhuc» (малу фортецю) на скелі Бок в обмін на частину своїх володінь у Фюлені (сьогодні одна з громад Люксембурґу).

Створення держави: у 963 р. заснував граф Зігфрід Арденнський.

Незалежність: отримано згідно з Лондонським договором 19.04.1839 р. (підтверджено 1867), а в 1890 р. припинилась особиста унія з Нідерландами.

Історичні назви держави: Графство Люксембурґ (963–1354); Герцогство Люксембурґ (1354–1795) у складі Герцогства Бурґундія, Королівства Іспанія, Королівства Франція, Габсбурзької монархії; Велике Герцогство Люксембурґ (з 1815).

Площа: 2586 тис. км^2, що дорівнює 0,43 % території України.

Населення: 590 тис. чол. (на 01.01.2017, Національний інститут статистики та економічних досліджень Великого Герцогства Люксембурґ).

Очікувана тривалість життя при народженні: 82,4 р. (чоловіки – 80, жінки – 84,7) (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: люксембуржці – 52,3 %, португальці – 16,3 %, французи – 7,5 %, італійці – 3,6 %, бельгійці – 3,4 %, німці – 2,2 %. Непропорційно великий відсоток населення країни становлять особи з іноземним громадянством – 47,6 % (на 01.01.2017, Національний інститут статистики та економічних досліджень Великого Герцогства Люксембурґ).

Чисельність українців: 742 особи (на 01.01.2017, Національний інститут статистики та економічних досліджень Великого Герцогства Люксембурґ).

Столиця: Люксембурґ – 114,3 тис. осіб.
Найбільші міста: Еш-сюр-Альзетт –31,8 тис.; Діфферданж – 25,4 тис.; Дюделанж – 20,4 тис. (на 01.01.2017, Національний інститут статистики та економічних досліджень Великого Герцогства Люксембурґ).

Державна мова: люксембурзька (статус національної з 1984 р.), німецька та французька також є офіційними мовами країни з 1848 р.

Релігійний склад населення: з 1979 р. законодавчо заборонено збирати статистичні дані про віросповідання. За даними люксембурзького дослідного центру CEPS/INSTEAD, 68,7 % населення Люксембурґу – католики, 1,8 % – протестанти, 24,9 % – нерелігійні (2011); за даними Дослідницького центру П'ю (США), 70,4 % населення Люксембурґу – християни, 2,3 % – мусульмани, 26,8 % – нерелігійні (2010).

Державний устрій: конституційна монархія. **Глава держави:** великий герцог. **Глава уряду:** прем'єр-міністр.

Вищий законодавчий орган: Палата депутатів. Парламент постійно діє з 1868 р.

Діюча Конституція ухвалена у 1868 р. Діє зі змінами 1919, 1948, 1956, 1972. 1979, 1983, 1988, 1989, 1994, 1996, 1998, 1999, 2000, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008 і 2009 рр. Перша Конституція Люксембурґу була прийнята у 1841 р.

Статус відносин з ЄС: співзасновник ЄС (1957); член Шенґенської зони з 26.03.1995 р.; член Єврозони з 01.01.1999 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: співзасновник Бенілюксу (1944, 1958); співзасновник ООН (1945), співзасновник ЗЄС (1948–2011); співзасновник НАТО (1949); співзасновник Ради Європи (1949); співзасновник ОЕСР (1960); співзасновник ОБСЄ (1973); співзасновник СОТ (1995).

Розмір ВВП на душу населення у 2016 р. (в поточних цінах), за даними Євростату, складав 92900 євро (1 місце серед EU-28); за даними МВФ – 103199 дол. США (1 місце в світі); за даними Світового банку – 102831 дол. США (1 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

У I ст. територія сучасного Люксембурґу входила до складу римської провінції Белгіка. Її столицею був Трір, антична Ауґуста Треворіум, що знаходилася неподалік від Люксембурґу. З VII ст. вона була включена до складу Франкської держави. Після того, як у 963 р. граф Зіґфрід Арденнський побудував замок «Lucilinburhuc», утворилося самостійне графство Люксембурґ, до якого Люксембурґи у X–XIII ст. поступово приєднували навколишні землі. В 1244 р. поселенці Люксембурзької фортеці отримали право міста. У Середні віки представники правлячої династії Люксембурґів-Лімбурґів тричі ставали імператорами Священної Римської імперії. Зокрема, Генріх VII (1308–1313), Карл IV (1346–1378), Сиґізмунд (1410–1437), дали Європі низку титулованих монархів для різних країн.

У 1354 р. Карл IV надав Люксембурґу статус герцогства. Люксембурґ із самого початку був двомовним, поділеним на область романської та франкської мови. 1441 р. Люксембурґ був захоплений бурґундцями, а з XV ст. став однією з провінцій іспанських Нідерландів.

У XVII ст. Люксембурґ неодноразово був втягнутий у війни між Іспанією та Францією, що в той час набирала сили. За Піренейським мирним договором 1659 р., Людовік XIV відвоював південно-західний край герцогства з містами Тьонвіль і Монмеді. Під час воєнної кампанії 1684 р. французи захопили фортецю Люксембурґ і залишалися там, доки умовами Рісвікського миру (1697) не були змушені повернути фортецю Іспанії. У 1714 р., внаслідок Утрехтського миру (1713), Бельгія і Люксембурґ після тривалих війн перейшли під владу австрійських Габсбурґів. Настав відносно мирний період, аж поки у 1795 р. герцогство не було включене до складу революційної Франції як Лісовий департамент та розпочалася потужна культурна французька асиміляція.

Передісторія сучасної люксембурзької державності пов'язана з рішеннями Віденського конгресу 1815 р., коли були підведе-

ні підсумки соціально-політичних потрясінь, що зачепили більшість країн Європи. Конгрес проголосив країну незалежним герцогством у складі Нідерландів. Одночасно в його столичній фортеці, названій за якість фортифікаційних споруд «другим Ґібралтаром», було розміщено прусський гарнізон.

У 1830 р., коли повстала Бельгія, що також входила до складу Нідерландського королівства, Люксембурґ підтримав бельгійців. Намагаючись подолати розкол у регіоні, великі держави в 1831 р. запропонували розділити країну: її західна частина з франкомовним населенням стала провінцією незалежної Бельгії, а решта зберегла окремий міжнародний статус. Таке розв'язання питання було остаточно затверджене Лондонським договором 1839 р. З того часу територія Люксембурґу залишається незмінною. При цьому нідерландський король Вільгельм І залишився правителем Великого Герцогства, яке, щоправда, більше ніж удвічі зменшилося в розмірах. Але автономія Люксембурґу розширилася: у 1841 р. Великому Герцогству була надана конституція.

Будучи аграрною країною з високим рівнем еміграції, Люксембурґ не міг самостійно забезпечити себе. Тому в 1842 р. він увійшов до складу Митного союзу німецьких держав, створеного в 1834 р. Після розпаду Німецького союзу 1866 р. перебування прусського гарнізону в добре оснащеній фортеці міста Люксембурґ стало викликати невдоволення Франції. Друга Лондонська конференція, що була скликана в травні 1867 р., і Лондонський договір, укладений у вересні того ж року, розв'язали назрілі суперечності. Прусський гарнізон було виведено з міста Люксембурґ, фортецю ліквідовано. Одночасно були проголошені незалежність і «вічний» нейтралітет Люксембурґу як окремого Герцогства. Перетворення на суверенну державу було закріплене прийняттям 17.10.1868 р. досі формально чинної Конституції.

Особиста унія з Нідерландами була припинена в 1890 р., коли помер Вільгельм III, а нідерландський престол успадкувала його дочка Вільгельміна. Велике Герцогство відійшло до іншої гілки дому Нассау, і герцогський престол обійняв герцог Адольф. У 1905 р. його змінив син Вільгельм, який керував країною до 1912 р. Після смерті батька великою герцогинею стала Марія-Аделаїда (1912–1919).

Під час Першої світової війни, 02.08.1914 р., попри нейтральний статус, Люксембурґ був захоплений кайзерівською Німеччиною, але ні велика герцогиня, ні уряд не припинили своєї діяльності. З відновленням незалежності в 1918 р. в Люксембурзі почалися зміни. Версальським мирним договором 1919 р. було скасовано митну унію Люксембурґу з Німеччиною.

Країна все більше перетворювалася на демократію у формі конституційної монархії. Було проведено референдум про збереження статусу Великого Герцогства з правлячою династією Нассау. Під тиском звинувачень у співпраці з окупантами Марія-Аделаїда зреклася престолу 09.01.1919 р. на користь своєї сестри Шарлотти (1919–1964), яка здобула прихильність своїх підданих під час референдуму.

У ході референдуму населення Люксембурґу виявило бажання зберегти незалежність країни, але разом з тим проголосувало за економічний союз із Францією. Проте Франція заради покращення відносин з Бельгією відхилила цю пропозицію і тим самим змусила Люксембурґ укласти угоду з цією державою. Як наслідок, у 1921 р. було створено залізничний, митний і валютний союз із Бельгією, що діяв півстоліття.

Вдруге нейтралітет Люксембурґу було порушено Німеччиною під час Другої світової

війни. Коли війська вермахту 10.05.1940 р. ввійшли в країну, велика герцогиня і члени уряду виїхали до Франції, а після її капітуляції створили уряд Люксембурґу у вигнанні, що перебував спочатку в Лондоні, а потім у Монреалі. Тогочасна велика герцогиня Шарлотта, будучи в еміграції, закликала громадян до непокори окупантам. Як результат – частина дорослого населення залишила країну, причому багато із них вступили до лав французького руху Опору. В самому Люксембурзі неприйняття окупації вилилося у небажанні громадян бути солдатами вермахту, в провалі організованого нацистами так званого референдуму про мову в жовтні 1941 р., коли абсолютна більшість жителів назвала рідною мовою не німецьку, а місцевий діалект летцембургіш. На відміну від окупації часів Першої світової війни, у період Другої світової нацистська Німеччина проводила політику тотальної асиміляції разом із забороною французької мови, розпуском політичних партій, скасуванням Люксембурзької держави та запровадженням загальної воєнної повинності.

Під час окупації у серпні 1942 р. німці спробували приєднати територію Великого Герцогства безпосередньо до гітлерівського рейху. У відповідь населення країни вдалося до загального страйку, на який німці відповіли масовими репресіями. Близько 30 тис. люксембуржців (понад 10 % всього населення герцогства), більшість з яких складали молоді чоловіки, були заарештовані і вислані з країни. І все ж молоді люди не уникли мобілізації, із їх числа 2850 осіб були вбиті на Східному фронті. Біля 4000 люксембуржців були направленні до концтаборів і 400 осіб звідти не повернулися. Третя частина люксембурзьких євреїв була знищена. У 1944 р. наступ військ генерал-фельдмаршала Георга фон Рундштедта призвів до величезної розрухи в Еслінi та області Ехтернаха. Число жертв по відношенню до загальної чисельності населення ставить Люксембурґ у перший ряд країн Західної Європи, що постраждали від війни.

У вересні 1944 р. війська союзників звільнили Люксембурґ, а 23 вересня уряд повернувся з вигнання на батьківщину. Проте під час наступу в Арденнах північні райони Люксембурґу були знову захоплені німецькими військами й остаточно визволені тільки в лютому 1945 р. Важливим рішенням уряду у вигнанні було його приєднання одним із перших до антигітлерівської коаліції. Багато офіцерів колишньої люксембурзької армії влилися до лав союзників; майбутній великий герцог Жан особисто брав участь у висадці союзників у Нормандії. Повернення герцогської сім'ї на чолі із Шарлоттою до Люксембурґу населення зустріло із піднесенням. Своїм першим указом велика герцогиня розпорядилася виплатити всім жертвам війни повну компенсацію за понесені матеріальні збитки.

У повоєнний час антинімецькі настрої у Люксембурзі були чи не найбільш радикальними у західній частині континенту. Політика заперечення самого існування люксембуржців як нації зміцнила національну самосвідомість.

Період втрати незалежності та ряд інших подій сформували у люксембуржців світогляд національної толерантності та компромісів, що стосувався як внутрішньої, так і зовнішньої політики. У зовнішньополітичній сфері це вилилося у прагнення стати гідним членом крупних міжнародних організацій, перш за все – ООН та її спеціалізованих підрозділів, а також зміцнювати західноєвропейське співробітництво у рамках ЄОВС та ЄЕС, зберігаючи традиційний союз сусідів – Бенілюкс. Свою оборонну політику Люксембурґ вписав у систему НАТО і Західноєвропейського Союзу. Цими кроками відзначалася зміна традиційних домінант зовнішньої політики. У 1948 р. з Кон-

ституції Люксембурґу було вилучено статтю про його нейтралітет. Шість років потому в Основному Законі з’явилося положення, згідно з яким Люксембурґ міг передати частину своїх суверенних прав наднаціональним органам.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНІ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

За формою правління Люксембурґ – це конституційна спадкова монархія. Фундаментом конституційних засад системи правління Люксембурґу служить текст Основного Закону 1868 р. В той же час монархія і національний законодавець протягом XX ст. прагнули до того, щоб головні конституційні положення не вступали у протиріччя зі змінами, що відбувалися в країні та світі. Вже у статті І констатується, що Люксембурґ «є вільною, незалежною і неподільною державою».

Проблема державного устрою тісним чином пов’язана із спадково-монархічною формою правління в рамках історичної династії. Конституція фіксує інститут регентства, що діє як у випадку неповноліття спадкоємця престолу, так і у випадку «вакантності трону». Монарх є головою держави, він: бере участь у здійсненні законодавчої влади шляхом реалізації свого права законодавчої ініціативи, утвердження та обнародування прийнятих парламентом законів; відкриває та закриває сесії парламенту, може відкласти його засідання, а при необхідності – скликати надзвичайну сесію; має право розпустити парламент, вносити поправки в закони, схвалені парламентом, навіть тимчасово накладати вето на закони.

Щоправда, загострення внутрішньополітичної ситуації у грудні 2008 р. під час підготовки Палатою депутатів другого читання закону про легалізацію евтаназії привело до обмеження повноважень монарха. Тоді великий герцог Анрі оголосив, що з етичних міркувань не підпише зазначений закон у разі його прийняття. У відповідь 12.03.2009 р. Палата депутатів Люксембурґу в другому читанні одностайно ухвалила рішення про прийняття поправки до статті 31 Конституції Люксембурґу від 1868 р., якою обмежила владу великого герцога щодо підписання прийнятих парламентом законів (це перестало бути обов’язковим). Ці зміни до Конституції вступили у силу 19.03.2009 р.

Право посідати престол спадково належить родині Нассау. З листопада 1964 р. країною правив великий герцог Жан, який успадкував престол від великої герцогині Шарлотти. У вересні 2000 р. Жан зрікся престолу на користь свого сина принца Анрі. Конституція не ставить персону глави держави у рівень з іншими суб’єктами суспільного життя. У Конституції Люксембурґу зазначено, що «суверенітет належить нації», а його здійснення покладається на великого герцога в межах Конституції та інших національних законодавчих актів. Герцог є главою виконавчої влади, він призначає членів уряду.

Внутрішньополітична стабільність, що стала в повоєнні десятиліття аксіомою люксембурзького суспільства, базується на загальнонаціональному консенсусі у всіх сферах життя маленької країни. «Монархічна демократія», коли глава держави є не більш ніж контролером у діяльності органів законодавчої і виконавчої влади, плавно переходить у «демократичну монархію», в якій ніхто не ставить під сумнів наявність в країні саме цієї форми правління за умови неухильного дотримання конституційних норм.

У структурі державних органів Люксембурґу досить помітну роль відіграє Державна рада. До її складу входять вищі посадові особи суду та прокуратури і найбільш високопоставлені чиновники (21 особа). Члени Ради призначаються великим герцогом довічно, але

він може усунути чиновників з посади, зазначивши мотиви свого рішення. Найважливіші функції Ради – розгляд та обговорення законопроектів перед їх подачею до парламенту, адміністративна юрисдикція.

Виконавча влада, відповідно до Конституції, належить великому герцогу, проте на практиці вона здійснюється урядом країни, очолюваним прем'єр-міністром. У той же час усі внутрішньо- і зовнішньополітичні рішення не приймаються без урахування думки двору.

У Конституції Люксембурґу закріплено, що в державі діє режим парламентської демократії. Законодавчі повноваження належать Палаті депутатів, яка обирається на п'ять років шляхом загальних виборів на основі пропорційного представництва (1868–1956 – на три роки, 1956–1974 – на шість років). До складу Палати депутатів входять 60 членів. Члени уряду, так само, як і члени контролюючих органів – Державної ради і Рахункової палати, не можуть бути депутатами парламенту. Відповідно до норми Конституції: «Палата депутатів представляє країну. Депутати голосують незалежно від своїх виборців, керуючись тільки суспільними інтересами Великого Герцогства».

Становлення у державі партійно-політичної системи відбувалося паралельно із формуванням конституційно-демократичних засад. Спочатку опорою престолу і класу власників, що формувався у місті та на селі, була Християнсько-соціальна народна партія (ХСНП) (створена 1873 р., офіційно відновлена 1944 р.) Дещо пізніше, у 1890-х роках, інтереси перш за все промислового пролетаріату стала відстоювати Люксембурзька соціалістична робітнича партія (ЛСРП).

У повоєнний час ХСНП вигравала вибори у 1945, 1951, 1954, 1959, 1968, 1974, 1979, 1984, 1989, 1994, 1999, 2004, 2009, 2013 рр., ЛСРП – у 1948 та 1964 рр. Активна участь комуністів у русі Опору 1940–1945 рр. підвищила їх вплив у суспільстві. У перші післявоєнні роки Комуністична партія Люксембурґу навіть входила до складу коаліційного уряду, її депутати обирались до парламенту на всіх виборах упродовж 1945–1989 рр. та у 1999 р. Проте у подальшому її електорат поступово переходить до табору соціалістів.

У післявоєнний період поруч із ХСНП і ЛСРП політичної ваги набула Демократична партія, яка ввібрала ліберальні організації міжвоєнного періоду. ДП постійно представлена у парламенті з 1945 р. ХСНП зберігає стійкі позиції у дрібних і середніх населених пунктах, перш за все – на сході країни. У великих містах, а особливо у столиці, конкуренцію їм складає ДП. Соціалісти традиційно затребувані у південній частині держави, де розташовані крупні промислові підприємства.

З 1980-х рр. партійний спектр Люксембурґу зазнав певних змін. Перш за все це стосується появи екологічних груп. З 1984 р. Зелені представлені у парламенті. Окрім Зелених, у 1980-х рр. на політичній арені Люксембурґу заявив про себе популістський рух «Комітет дій за демократію і права пенсіонерів», пізніше перейменований у «Комітет дій за демократію і справедливість», з 2006 – Партія альтернативних демократичних реформ (ПАДР). Він постійно представлений у парламенті з 1989 р. й агітує за підвищення пенсій.

Партійно-політична система, суб'єкти якої представляють основні соціальні групи і верстви Люксембурґу, будується на засадах коаліційного співробітництва, чому сприяє мала кількість партій та відсутність в країні політично значимих радикальних груп правого чи лівого спрямування. Протягом повоєнного часу урядові коаліції формували ХСНП, ЛСРП та ДП.

Тривалий час уряд Люксембурґу очолювали представники ХСНП П'єр Вернер (1959–1974, 1979–1984), Жан Сантер (1984–1995) та Жан-Клод Юнкер (1995–2013). У 2013 р. Юнкер зали-

шив свою посаду та звернувся до великого герцога Анрі з проханням розпустити парламент та призначити дострокові парламентські вибори через звинувачення у неналежному нагляді за службою безпеки країни SREL, яка була звинувачена у незаконному прослуховуванні політиків, тощо. Після виборів 2013 р. ХСНП, хоч і отримала найбільше голосів, але вперше з 1979 р. потрапила в опозицію. Новим прем'єр-міністром країни став лідер ДП Ксав'є Бетель.

На виборах 1989 р. ХСНП здобула 22 місця з 60, ЛСРП – 18, ДП – 11, ПАДР – 4, Зелені – 4, КПЛ – 1; на виборах 1994 р. ХСНП – 21, ЛСРП – 17, ДП – 12, Зелені – 5, ПАДР – 5; на виборах 1999 р. ХСНП – 19, ДП – 15, ЛСРП – 13, ПАДР – 7, Зелені – 5, Ліві – 1; на виборах 2004 р. ХСНП – 24, ЛСРП – 14, ДП – 10, Зелені – 7, ПАДР – 5; на виборах 2009 р. ХСНП – 26, ЛСРП – 13, ДП – 9, Зелені – 7, ПАДР – 4, Ліві – 1; на виборах 2013 р. ХСНП – 23, ЛСРП – 13, ДП – 13, Зелені – 6, ПАДР – 3, Ліві – 2.

Політична ситуація в Люксембурзі багато років залишається стабільною завдяки послідовній прихильності суспільства до так званої «люксембурзької моделі», відповідно до якої уряд, працедавці і профспілки, в міру необхідності, розглядають ключові внутрішньополітичні питання в рамках т. зв. потрійної комісії.

За формою державного устрою Люксембурґ є унітарною державою. У кожному з трьох округів країни функціонує призначений урядом представник. Місцеве самоврядування організоване на рівні нижчої ланки адміністративно-територіального поділу – комуни. У країні 116 сільських і міських комун. Населення кожної комуни обирає терміном на шість років представницький орган – раду. Виконавчими органами місцевого самоврядування є правління і мери (бургомістри). Водночас вони є місцевими органами державної влади. Члени правлінь, як правило, призначаються главою держави за рекомендацією рад із їх складу. Великий герцог призначає мерів. Він не наділений повноваженнями розпускати представницькі органи місцевого самоврядування. Парламент має право скасування місцевих рішень у випадку, коли вони несумісні із загальнонаціональними інтересами.

Таким чином, система законодавчої і виконавчої влади у Люксембурзі ґрунтується на механізмі стримування і противаг, що дозволяють в умовах транспарентності політичного процесу чітко регулювати взаємовідносини держави і її громадян.

Попри свої малі розміри, Люксембурґ відіграє важливу роль у міжнародних справах. Саме план люксембурзького прем'єр-міністра фінансів П'єра Вернера, розроблений у 1970 р., став прототипом Єдиної валютної системи, впровадженої в 1979 р. з метою створення в Європі зони відносної монетарної стабільності у відповідь на значні коливання світових валют. Представники Люксембурґу тричі очолювали Єврокомісію: Ґастон Торн у 1981–1985 рр., Жак Сантер у 1995–1999 рр. та Жан-Клод Юнкер (з 2014).

Кожен із цих політиків вніс свій вклад у зміцнення об'єднаної Європи. Так, саме Ж. Сантером були зроблені остаточні кроки щодо впровадження єдиної європейської валюти євро, його знають як керівника Світового банку у 1984–1989 рр. та МВФ у 1989–1991 рр. Ж.-К. Юнкер, окрім керівництва урядом Люксембурґу, також обіймав керівні посади у Світовому банку і вважається одним із архітекторів Маастріхтського договору. Прикметно, що саме Юнкер ініціював перший саміт Україна – ЄС 05.09.1997 р. Він є послідовним прихильником європейської інтеграції України. З огляду на російську агресію щодо України Ж.-К. Юнкер у березні 2015 р. запропонував країнам-членам створити єдину армію ЄС, щоб твердо продемонструвати Росії своє серйозне ставлення до відстоювання європейських цінностей.

Досвід окупації під час двох світових війн переконав правлячі кола й населення країни у помилковості уявлення, що нейтралітет може бути надійною гарантією збереження суверенітету малих держав, розташованих на перетині торговельних, і відповідно – військових, шляхів. Відмовившись від нейтралітету, Люксембурґ зміг міцно увійти у систему регіональних економічних об'єднань та військових союзів.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Економічний розвиток Люксембурґу в повоєнні десятиліття характеризувався стабільністю, стійким зростанням, високими прибутками, низькою інфляцією та низьким рівнем безробіття.

Однією із складових успішного економічного розвитку країни стала традиція партнерства, коли уряд кардинальні рішення своєї діяльності значним чином узгоджує із основними об'єднаннями підприємців та профспілок – це так звана «люксембурзька модель». Засади системи консультацій у соціально-економічній сфері були закладені ще у 20-і рр. XX ст. У 1924 р. були засновані Палата праці та Економічна палата, які виробили принципи діяльності профспілок і підприємницьких об'єднань у господарському житті Герцогства. Проте, у той період не вдалося акумулювати у переговорних процесах класові протиріччя економічного життя і вони часто виливалися у страйки та локаути.

У повоєнний період налагоджене коаліційне співробітництво в уряді представників різних соціальних верств суспільства було інституційно оформлене. 1966 р. було засновано Економічну і Соціальну ради, а через десять років – трьохсторонній Координаційний комітет, у якому засідають члени уряду, лідери підприємницьких та профспілкових об'єднань. Партнерська структура в умовах економічного спаду 1970-х – початку 1980-х рр. дозволила узгодити із зацікавленими сторонами проблеми реструктуризації найважливішої галузі економіки – сталеливарної промисловості. Робота Координаційного комітету не позбавлена труднощів, але здебільшого переговори приводять до досягнення компромісу, який виходить із врахування різних чинників, зокрема пов'язаності зростання заробітної плати з темпами інфляції та зростанням продуктивності праці.

Повоєнні тридцять років стали для Герцогства періодом піднесення економіки. З середини XIX ст. провідною галуззю люксембурзької економіки була металургійна промисловість, виплавка сталі. У повоєнний період у чорній металургії було зайнято $^2/_3$ всього економічно активного населення. Після нафтової кризи 1973 р. Герцогство, пішло на скорочення видобутку залізної руди, почало активно розвивати хімічну та інші галузі, що відповідало потребам часу.

Суттєві зрушення відбувалися у ці роки в структурі економічно активного населення. Його доля у сільському господарстві скоротилася із 27 % у 1949 р. до 14 % у 1960 р., натомість розширилася зайнятість у сфері послуг: з 35 % у 1947 р. до 43,5 % у 1960 р.

Процес концентрації капіталу і виробництва проходив прискореними темпами. Зокрема, багато металургійних компаній в 1950–1970-і рр. припинили своє існування, ставши філіалами металургійного концерну ARBED (заснований 1911), найбільшого концерну країни та одного із найбільших світових металургійних концернів. Паралельно розпочалася диверсифікація промислового виробництва. Так, починаючи з середини 1960-х років у Люксембурзі почав скорочуватись видобуток залізної руди, через нерентабельність її видобутку. Якщо в 1938 р. працювало 66 шахт, то в 1978 р. – лише 4. В країну стали надходити іно-

земні інвестиції, чому сприяли політична і соціальна стабільність. У 1951 р. за сприяння уряду американський концерн з виробництва покришок «Goodyear» відкрив у Люксембурзі свій завод. У 1962 р. уряд провів так званий ринковий закон, що сприяв притоку іноземного капіталу завдяки низьким податкам, простоті і дешевизні процедур реєстрації й фінансової звітності фірм, скасування валютних обмежень. Протягом 1960-х – початку 1970-х рр. нові умови привели в країну 150 іноземних компаній, які створили біля 17 тис. робочих місць.

Під час кризи середини 1970-х уряд підтримав сталеливарну промисловість. Для збереження галузі було створено спеціальний фонд, до якого перераховувалися до 5 % всіх бюджетних витрат. Одночасно продовжувалася політика диверсифікації економіки, прискореними темпами розвивався сектор послуг, у тому числі й у фінансовій сфері, запрацювала люксембурзька «соціальна модель», яка ув'язувала зростання зарплати з темпами інфляції. Новому ривку економіки сприяла активна участь у європейських інтеграційних процесах, координація розвитку господарського потенціалу із економіками інших держав. У 1995 р. лише Люксембурґ та Німеччина відповідали в ЄС маастріхтським критеріям введення єдиної європейської валюти.

Три люксембурзькі компанії, що працюють у різних галузях народного господарства, належать до найбільших ТНК світу: це перш за все найбільша сталеливарна компанія світу «ArcelorMittal», що виникла після об'єднання люксембурзької компанії «ARBED» з двома іншими компаніями у 2002 р., а потім після об'єднання у 2006 р. «Arcelor» та «Mittal Steel»; компанія «SES S.A.» (заснована 1986) – другий у світі глобальний оператор телекомунікаційних супутників (на 2011 р. мала 50 геостаціонарних супутників); «RTL Group» (заснована 1931) – найбільший медіа-холдинг Європи. У всіх ТНК переважає іноземний капітал, що дозволяє їм реалізовувати великі проекти.

Заснована у 1970 р. компанія «Cargolux Airlines International S. A.» є найбільшою європейською вантажною авіакомпанією.

Природні ресурси Люксембурґу обмежені – це залізна руда та орні землі. Промисловий сектор, у якому раніше домінувала чорна металургія, тепер став більш диверсифікованим і включає виробництво заліза і сталі, різних металовиробів, товарів машинобудування, широкий спектр хімічного виробництва, зокрема гуми й автопокришок, а також виготовлення скла, алюмінію, продуктів харчової промисловості та інших галузей. Хоча останню домну в Люксембурзі загасили у 1997 р., а сталь виплавляють у електропечах, Велике Герцогство залишається країною, що виплавляє найбільше сталі у світі на душу населення.

Основний внесок у національний ВВП дає сфера послуг. На початку другого десятиліття XXI ст. у цій сфері отримано 86 % прибутку у ВВП, у промисловому виробництві – 13 %, у сільському господарстві – 1 %. Лише з 1995 по 2005 рр. зайнятість у сфері послуг виросла з 70,4 % до 77,6 % всього економічно активного населення. В економіці непропорційно великою є частка робітників-іноземців, що складають 30 % всієї робочої сили.

Економічні успіхи Люксембурґу багато в чому залежать від сектору фінансових послуг. На початку XXI ст. у ньому зайнято понад 35 тис. працюючих. В цілому доля фінансового сектору у ВВП складає біля 30 %. Станом на 2014 р. в країні було зареєстровано 149 банків та понад 3,5 тис. інвестиційних фондів (на 2012 р. друге місце у світі після США). Герцогство є одним із фінансових центрів Європи. Тут розташований Європейський інвестиційний банк, Європейський монетний двір, Європейський фонд валютного співробітництва. Країна входить до зони євро з часу її створен-

ня 01.01.1999 р. Серед інших країн ЄС Люксембурґ за обсягом фінансових бізнес-операцій поступається лише Великобританії.

Іноземні банки приваблює в Люксембурґ доволі сприятливе серед країн ЄС законодавство, що регулює діяльність банківської сфери. Тут у 1981 р. було прийнято закон, що робить вклади непідконтрольними правоохоронним органам інших держав. Згідно з цим законом, банки, що діють у Герцогстві, можуть надати інформацію про вкладників лише органам місцевої юстиції у випадку доведеності характеру вкладу. Люксембурґ є однією з європейських «офшорних гаваней». Проте, в результаті довготривалих переговорів з партнерами по ЄС країна зобов'язалася підвищити поетапно оподаткування іноземців (фізичних і юридичних осіб): з 2004 р. до 15 %, з 2007 р. – до 20 %, а з 2010 р. – до 35 %. При цьому три чверті зібраних коштів Люксембурґ повинен передати батьківщині вкладників, які зберігають у нього капітали. Зміна правил завдала фінансовій системі Люксембурґу певних збитків.

Під час світової фінансової кризи 2008 р. уряд Герцогства у рамках антикризових заходів був змушений рятувати банки, що збанкрутіли, а також надавати гарантії вкладникам на компенсацію вкладів, що не перевищують 100 тис. євро. Також уряд виділив понад 3 % ВВП на стимулювання купівельної спроможності населення, коригування системи оподаткування, спрощення процедур для відкриття малих і середніх підприємств.

Герцогство є абсолютним європейським лідером у справі інтеграції іноземців до складу власного населення. Біля 40 % жителів Люксембурґу – некорінні мешканці. Станом на 2011 р. 45 % робочих місць країни зайняті транскордонними робітниками, а ще 26 % – іноземцями, які постійно мешкають у Герцогстві.

Наявність великої кількості іноземців сприяє не лише вирішенню багатьох економічних проблем, але й питань демографічного розвитку Люксембурґу. У 1986 р. парламент прийняв закон, згідно з яким громадянство передається дитині не лише по батьківській лінії, але й по материнській. З урахуванням того, що основний іноземний контингент – це чоловіки, а у самому Люксембурзі число жінок перевищує корінне чоловіче населення, останні десятиліття відбувся національний «бебі-бум». У 2003 р. число дітей, які народилися у «суто» іноземних чи змішаних шлюбах, перевищило приріст корінного населення. З 2008 р. в країні введена система щорічної грошової допомоги на кожну дитину в розмірі майже 1000 євро, незалежно від доходів сім'ї. Іноземців приваблюють не лише високі заробітки, але й одна з кращих систем соціального забезпечення та освіти.

Початкова і середня освіта у Люксембурзі безкоштовна. Витрати на отримання вищої освіти також частково взяла на себе держава, зокрема, студенти із сімей з низькими доходами навчаються безкоштовно. Соціально справедлива і система медичного обслуговування: понад 90 % витрат покривається державою. Доля витрат у цій частині на початку XXI ст. складала майже 7 % ВВП. Громадяни Люксембурґу оплачують власним коштом лише обов'язковий страховий поліс. На відміну від інших держав, Герцогство здійснює пенсійну політику без традиційних обов'язкових для громадян накопичувальних систем. Джерелом пенсійного фонду є податки. В державі широко використовується система перекваліфікації і допоміжного навчання у галузі послуг та промислового виробництва. У 2005 р. держава витратила на програми перепідготовки понад 200 млн євро.

ВВП Люксембурґу (в поточних цінах), за даними Євростату, складав у 2000 р. 23 млрд євро, у 2005 р. – 30 млрд, у 2010 р. – 40,1 млрд, у 2011 р. – 43,1 млрд, у 2012 р. – 44,1 млрд, у

2013 р. – 46,5 млрд, у 2014 р. – 49,9 млрд, у 2015 р. – 52,3 млрд, у 2016 р. – 54,1 млрд євро.

Обсяги зовнішньої торгівлі держави (товарами і послугами), за даними Євростату, складали у 2005 р. 89,4 млрд євро, у 2008 р. – 131 млрд, у 2009 р. – 109,4 млрд, у 2010 р. – 127 млрд, у 2011 р. – 139,6 млрд, у 2012 р. – 150,8 млрд, у 2013 р. – 163,7 млрд, у 2014 р. – 189 млрд, у 2015 р. – 219,5 млрд, у 2016 р. – 227,3 млрд євро (експорт – 123,5 млрд, імпорт – 103,8 млрд).

Основними статтями експорту є метал, пластмаси, текстиль, продукція електроніки, імпортується в першу чергу вугілля, продукти харчування і товари легкої промисловості.

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ЛЮКСЕМБУРҐУ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

До Люксембурґу перші українці прибули у 1920-і рр. для роботи на підприємствах чорної металургії країни. У 1933 р. в Люксембурзі організаційно оформлюється українська громада, яка існує й досі. Після Другої світової війни в Люксембурзі жив провідник ОУН полковник Андрій Мельник. Щороку у день смерті (1964) на могилі А. Мельника в Люксембурзі та в прилеглій до цвинтаря Боневуа церкві відбувається поминальна панахида, на яку збираються ієрархи українських церков та члени української громади.

УКРАЇНСЬКО-ЛЮКСЕМБУРЗЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Велике Герцогство Люксембурґ визнало незалежність України 31.12.1991 р., а 01.07.1992 р. шляхом обміну нотами були встановлені дипломатичні відносини.

Політичний діалог на вищому рівні був започаткований робочим візитом до Люксембурґу 14.06.1994 р. президента України Л. Кравчука, під час якого було підписано Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, Спільну декларацію президента України і прем'єр-міністра Люксембурґу та двосторонню міжурядову Угоду про повітряне сполучення.

У 1990-х рр. двосторонні відносини були тісно пов'язані з питаннями співробітництва України з ЄС. Так, у вересні 1997 р. відбувся офіційний візит прем'єр-міністра Люксембурґу Ж.-К. Юнкера в Україну, а в червні 1998 р. офіційний візит прем'єр-міністра України В. Пустовойтенка до Люксембурґу. Поступово засідання Ради з питань співробітництва Україна-ЄС перетворилися на важливий форум двосторонньої співпраці. З нагоди проведення в Люксембурзі 4-го засідання Ради з питань співробітництва Україна-ЄС 26.06.2001 р. відбулася двостороння зустріч прем'єр-міністра України А. Кінаха з прем'єр-міністром Люксембурґу Ж.-К. Юнкером. Під час участі делегації України в 11-у засіданні Ради з питань співробітництва Україна-ЄС в Люксембурзі 18.06.2007 р. відбулася зустріч прем'єр-міністрів України та Люксембурґу В. Януковича і Ж.-К. Юнкера.

У рамках т. зв. саміту Європейської народної партії (фактично зборів вищих посадових осіб європейських політичних партій християнсько-демократичного спрямування) у Брюсселі зустрічі із прем'єр-міністром Люксембурґу Ж.-К. Юнкером 19.03.2009 р. провели президент України В. Ющенко та прем'єр-міністр України Ю. Тимошенко. Хоча сторони й обговорили питання двосторонніх відносин, але зустрічі у рамках саміту ЄНП фактично, перетворилися на черговий раунд боротьби між тогочасним президентом і прем'єром України та чергову спробу залучити до цієї боротьби європейські політичні інституції – ЄНП, керівництво Люксембурґу й інших країн ЄС, що не знайшло розуміння європейських політиків.

Спробою виправити ситуацію на свою користь став робочий візит прем'єр-міні-

стра України Ю. Тимошенко до Люксембурґу 16.06.2009 р. для участі у 12-му засіданні Ради з питань співробітництва Україна-ЄС. У ході візиту Ю. Тимошенко провела переговори з прем'єр-міністром Люксембурґу Ж.-К. Юнкером та була прийнята главою держави – великим герцогом Анрі, проте суттєвих наслідків для двосторонніх відносин цей візит не мав.

Після президентських виборів в Україні 2010 р. Люксембурґ для участі в 14-му засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС 15.06.2010 р. з робочим візитом відвідав прем'єр-міністр України М. Азаров. Він обговорив з віце-прем'єр-міністром, міністром закордонних справ Люксембурґу Жаном Ассельборном питання активізації політичного діалогу між двома країнами на найвищому рівні, стану торговельно-економічних відносин, перспектив взаємодії у контексті євроінтеграції України. Глава Уряду України мав також аудієнцію у великого герцога Анрі. 24.06.2013 р. М. Азаров взяв учать у 16-му засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС у Люксембурзі, під час якого завірив керівництво ЄС та Люксембурґу в незмінності європейського курсу України. Це мало слугувати продовженню двостороннього діалогу, проте посилення авторитарних тенденцій в Україні призвело до фактичного «заморожування» контактів на найвищому рівні.

Очевидною спробою знайти їм відповідну заміну стала розбудова міжпарламентських взаємин. Так, 02–04.03.2011 р. голова палати депутатів Люксембурґу Лоран Мозар відвідав Україну з офіційним візитом, під час якого провів переговори з керівництвом України та представниками опозиції. У відповідь 13–14.02.2012 р. голова Верховної Ради України В. Литвин здійснив офіційний візит до Люксембурґу, в ході якого провів зустрічі з великим герцогом Анрі та головою палати депутатів Л. Мозаром. Неможливість налагодження нормальної роботи Верховної Ради після парламентських виборів 2012 р. та часткова делегітимація його керівництва ускладнили можливість переведення міжпарламентських контактів у регулярний формат.

Важливим випробовуванням двосторонніх українсько-люксембурзьких відносин стали протестні події у Києві на рубежі 2013–2014 рр., окупація Росією півострова Крим та воєнний конфлікт на Донбасі. Показово, що 23.01.2014 р. почесний консул України в Люксембурзі з 1995 р. Клод Раду подав у відставку, висловлюючи незгоду з політикою української тогочасної влади щодо власного народу. Люксембурґ став на бік України і засудив окупацію Росією Кримського півострова, підтримує мирний план президента України П. Порошенка щодо врегулювання кризи на Донбасі. Глава МЗС Люксембурґу Ж. Ассельборн на прес-конференції за результатами засідання Ради закордонних справ ЄС у Люксембурзі в червні 2014 р. наголосив, що Росія підтримує бойовиків на сході України, в тому числі – відправленням важкого озброєння та найманців.

Тривалі паузи у двосторонніх політичних контактах на високому рівні в 2002–2005 рр. та після 2010 р. були наслідком негативного ставлення керівництва Люксембурґу до тенденції консолідації авторитарного політичного режиму в Україні, яка наочно проявлялась у цей час.

Загалом українсько-люксембурзьке співробітництво спирається на договірно-правову базу, що складається з чотирьох угод: міжурядової Угоди про повітряне сполучення (1994), Угоди про співробітництво в галузі культури, науки, освіти, молоді, спорту і туризму (1994), Конвенції про уникнення подвійного оподаткування і попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і капітал (1997) та Угоди про співробітництво в галузі банківської підготовки (1998).

Окрім того, у січні 1997 р. було підписано двосторонню Програму співробітництва в галузі культури, освіти, науки, молоді, спорту і туризму на 1997–1999 рр., проте вона так і не була ратифікована Україною і не набула чинності. Аналогічним чином підписання розробленої Програми співробітництва в галузі культури, освіти, науки, молодіжної політики, спорту і туризму між урядами України та Великого Герцогства Люксембурґ на 2009–2011 рр. за ініціативи української сторони було перенесено на невизначений термін через «відсутність коштів на її реалізацію». Станом на початок 2015 р. Верховна Рада України не ратифікувала підписану ще 06.09.1997 р. міжурядову Конвенцію про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно. Люксембурзькою стороною документ було ратифіковано ще 14.08.2001 р.

Тобто, із семи напрацьованих спільно українськими і люксембурзькими дипломатами документів майже половина не вступила в силу через позицію української сторони, що ставить під питання серйозність намірів українського керівництва поглиблювати двосторонню співпрацю.

У політичній площині Люксембурґ не підтримує стрімкої інтеграції України до ЄС, проте він активно сприяє розбудові його співпраці з Україною в рамках політики сусідства ЄС та «Східного партнерства». Україна розглядається люксембурзьким керівництвом переважно як проблемна країна-сусідка Євросоюзу, що є джерелом нелегальної трудової міграції, організованої злочинності й пов’язаних із нею наркотрафіку і торгівлі людьми. Водночас, у збереженні незалежності й територіальної цілісності нашої держави люксембуржці вбачають надійну запоруку міжнародної стабільності, недопущення відновлення російської гегемонії в Центральній та Східній Європі.

Українсько-люксембурзькі економічні відносини розвиваються досить динамічно, особливо у сферах торговельно-економічного й інвестиційного співробітництва.

Обсяги двосторонньої торгівлі (товарами і послугами), за даними Держстату України, склали – у 2004 р. 22 млн дол. США, у 2005 р. – 49 млн, у 2006 р. – 72 млн, у 2007 р. – 58 млн, у 2008 р. – 41 млн, у 2009 р. – 54 млн, у 2010 р. – 44 млн, у 2011 р. – 72 млн, у 2012 р. – 50 млн, у 2013 р. – 30 млн, у 2014 р. – 61 млн, у 2015 р. – 152 млн, у 2016 р. – 80 млн (експорт – 13 млн, імпорт – 67 млн).

У структурі експорту товарів з України до Люксембурґу найбільшу питому вагу складають поставки деревини, у структурі імпорту товарів з Люксембурґу – поставки чорних та дорогоцінних металів, машин та обладнання.

Станом на 01.04.2017 р. обсяг прямих іноземних інвестицій із Люксембурґу в Україну складав 966,9 млн дол. США.

Серед потужних люксембурзьких бізнес-структур в Україні можна назвати ВАТ «Arcelor Mittal-Кривий Ріг» (раніше «Криворіжсталь») – найбільший виробник металопродукції в Україні, якому належить близько п’ятої частини українського ринку. Після об’єднання у 2006 р. «Mittal Steel» з люксембурзькою компанією «Arcelor» уряду Люксембурґу належить близько 4 % акцій компанії «Arcelor Mittal». Люксембурзька компанія «Astron Buildings S. A.» є лідером на Європейському континенті у виробництві будівель з металевих конструкцій, будує заводи та склади з металевих конструкцій у багатьох містах України, зокрема – в Києві, Львові, Дніпропетровську, Одесі та інших. Машинобудівна компанія «Paul Wurth» здійснює поставки високотехнологічного обладнання для доменних печей українських металургійних підприємств, а з 2008 р. відкрила у Маріуполі власне представництво.

У той же час Люксембурґ перетворився на зручне місце для реінвестування українського капіталу, вивезеного в офшори, в українську економіку у вигляді псевдоіноземних інвестицій. Прикладом може бути зареєстрована у 2005 р. в Люксембурзі компанія «Kernel Holding S. A.» (А. Веревський). Агропромисловий холдинг «Кернел» займається виробництвом соняшникової олії, дистрибуцією бутильованої олії в Україні, експортом олії та зернових, наданням послуг зі зберігання зернових і олійних культур на елеваторах тощо. Підприємства «Кернел Груп» випускають продукцію під торговельними марками «Щедрий дар», «Стожар», «Любонька», «Чумак».

Загалом в Україні станом на 2015 р. працює близько 100 компаній з люксембурзьким капіталом.

Важливе місце у двосторонніх відносинах займає співпраця у науково-технічній галузі, зокрема, в рамках реалізації міжурядової Угоди про підготовку банківських фахівців (1998) за активної участі Агентства трансферту банківських технологій Люксембурґу (ATTF) та Національного банку України. Представники НБУ регулярно беруть участь у семінарах з проблематики функціонування міжнародних фінансових ринків та попередження фінансової злочинності, що проходять у Люксембурзі. Крім того, починаючи з 2005 р., семінари з цієї тематики, організовані за сприяння та на кошти Міністерства фінансів Люксембурґу, проходять у Києві.

Активно розбудовується співробітництво в галузі культури, освіти та в гуманітарній сфері. Так, представники України у 2001 р. брали участь у літніх курсах з хореографії і музики при Люксембурзькій консерваторії. Вперше у Великому Герцогстві, у рамках Фестивалю культур, 04.10.2009 р. в центрі дозвілля «Am sand» міста Оберанвен за підтримки Посольства України та люксембурзької ініціативної групи було організовано презентацію українського салону, де відвідувачі змогли ознайомитися з культурою, минулим та сьогоденням України. До цього заходу було перекладено на люксембурзьку мову «Заповіт» Т. Шевченка.

Люксембурґ надає гуманітарну допомогу Україні як у рамках державного фінансування, так і на рівні громадських асоціацій. За рахунок урядового фінансування Червоний Хрест Люксембурґу виконує програму допомоги українським дітям із серцево-судинними захворюваннями, що є найбільшим міжнародним проектом Червоного Хреста Люксембурґу. Майже 400 дітей з України було прооперовано у Люксембурзі з лютого 1992 р. Вартість кожної операції, включаючи реабілітаційний період, складає 6–8 тис. євро. У Люксембурзі здійснюється професійна підготовка українських кардіологів. Люксембурзька благодійна організація «Допоможи дітям України» продовжує співробітництво з Асоціацією багатодітних сімей України шляхом надання гуманітарної допомоги та реалізації в Україні проектів соціально-гуманітарного спрямування.

У 2009 р. Червоний Хрест Великого Герцогства надав постраждалим від повені в Україні гуманітарну допомогу загальною вартістю 55000 євро. Асоціація «Партнерство: Україна – два Люксембурґи» співпрацює з медичними та освітянськими закладами Черкаської обл., куди протягом 2009 р. направлялися медикаменти.

Упродовж 2010–2016 рр. кількість українців у Люксембурзі зросла із 427 до 742 чол. Вони здебільшого перебувають у змішаних шлюбах, значною мірою асимільовані й не беруть активної участі в організованому житті громади. Діти українців практично не володіють українською мовою. Українська громада не має своєї церковної організації, українських шкіл, преси тощо.

Водночас невелика група українців періодично збирається разом, здійснює певну культурно-освітню роботу, сприяє поширенню ак-

туальної інформації про Україну, її історію та сучасність. Так, у березні 2015 р. силами українців – жителів Великого Герцогства – у Люксембурзькому міжнародному виставковому центрі був представлений український національний стенд. Люксембурзький фотограф Сил Гейер презентував авторський фотоальбом «Моя чарівна Україна», підготовлений під час його численних поїздок до України.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО у Люксембурзі в 1994 р. були внесені старовинні квартали і фортифікації міста Люксембурґ (XVI–XIX ст.). Також видатними пам'ятками країни є: місто і замок Віанден (XIII–XVII ст.); долина Семи замків (Мерш, Шенфельс, Холленфельс, два замки Ансембурґ, Сетфонтен, Керіх); базиліка Св. Віллиброрда в м. Ехтернах (XIII–XX ст.); замок Бофор (XI–XVII ст.); замок Буршайд (X–XVIII ст.).

До шедеврів нематеріального культурного спадку людства ЮНЕСКО в Люксембурзі віднесла танцювальну процесію в м. Ехтернах (2010), а до об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 2003 р. включила одну з найвеличніших у світі фотоекспозицій «The Family of Man» (Музей Клерво).

Електронні джерела:

Сайт уряду Великого Герцогства Люксембурґ: http://www.gouvernement.lu

Сайт Палати депутатів Великого Герцогства Люксембурґ: http://www.chd.lu

Сайт Національного інституту статистики та економічних досліджень Великого герцогства Люксембурґ: http://www.statistiques.public.lu

Посольство України в Королівстві Бельгія та у Великому Герцогстві Люксембурґ (за сумісництвом): Av. A. Lancaster 30-32, B-1180 Bruxelles-Belgique; belgium.mfa.gov.ua/ua

Література:

Kreins J.-M. Histoire du Luxembourg. – Paris, 2007. – 128 p.

Килль Ж. Тысячелетний Люксембурґ. – М., 1965. – 295 с.

Inventing Luxembourg: Representations of the Past, Space and Language from the Nineteenth to the Twenty-first Century. – Leiden, 2010. – 383 p.

Шад М. Королевский дом Люксембурґа. – М., 2007. – 91 с.

Люксембурґ: благополучное Великое Герцогство // Государства Альпийского региона и страны Бенилюкс в меняющейся Европе / под ред. В. Я. Швейцера. – М., 2009. – С. 473–513.

Ковальова А. Д. Соціально-економічний розвиток Люксембурґу в контексті ЄС-15 // Гілея. – 2009. – Вип. 27. – С. 46–52.

Кудряченко А. І. Досвід соціально-економічних перетворень малих країн сучасної Європи // Віче. – 2010. – Березень. – С. 25–27.

Кудряченко А. І., Кривонос Р. А. Стан та перспективи співпраці України з країнами Бенілюксу // Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. – К., 2011. – С. 419–440.

А. І. Кудряченко

МОНАКО

Сучасна назва держави: Князівство Монако (*фр.* Principauté de Monaco).

Перша згадка про народ/країну у писемних джерелах. Назва Монако походить від імені одного з ліґурійських племен, які жили на цій території в VI ст. до н. е. і яких греки називали «монойкос», тобто «ті, що живуть окремо».

За іншою версією, згідно з легендою, цими місцями під час здійснення подвигів проходив давньогрецький герой Геракл. І греки, які в VI ст. до н. е. на місці нинішнього Монако заснували грецьку колонію, збудували на його честь храм «Гераклос Монойкос» («Геракл одинокий»). Від назви храму отримала назву і місцевість навколо – «Портус Геркулес Монойки», тобто «порт самотнього (храму) Геракла».

У книзі IV «Географії» грецького історика та географа Страбона, написаній між 44 і 23 рр. до н. е., згадується, що «гавань Монека є якірною стоянкою для невеликих суден і вміщує їх невелике число; у ній знаходиться святилище Геракла, що називається Монеком». Крім того, в книзі VI «Енеїди» римського поета Верґілія, написаній між 29 і 19 рр. до. н. е., згадуються Монекові скелі.

Створення держави. 1297 р. фортеця колонії Ґенуезької республіки Монако була захоплена ґенуезьким патрицієм Франсуа Ґрімальді та його прибічниками.

Незалежність. У 1419 р. Ґенуезька республіка у боротьбі з сеньйорами Монако з династії Ґрімальді остаточно втрачає контроль над своєю колишньою колонією. У 1489 р. незалежність Монако визнають Королівство Франція та Герцогство Савойя.

Історичні назви держави: Монако (1297–1612); Князівство Монако (1612–1793 та з 1814).

Площа: 2,02 км^2.

Населення: 37,5 тис. осіб, з них монеґаски – 8837 осіб (на 31.12.2016, Статистика Монако).

Очікувана тривалість життя при народженні: 85,1 р. (чоловіки – 82,1, жінки – 88,2) (2014, Статистика Монако); 89,5 р. (для чоловіків – 85,6, для жінок – 93,5) – 1 місце в світі (2016, Книга фактів ЦРУ США).

Етнічний склад населення: французи – 24,9 %, монеґаски – 22,5 %, італійці – 21,9 %, англійці – 7,5 % (2016, перепис).

Чисельність українців: 44 чол. (2008, перепис). Перепис 2000 р. українців серед жителів країни не зафіксував.

Столиця: Монако – 1064 чол. **Найбільші міста:** Монте-Карло – 8259 чол.; Ла-Кондамін – 5141 чол.; Фонтвілль – 4020 чол. (2016, перепис).

Державна мова: французька. Також поширені монеґаська, італійська та англійська. Держава захищає монеґаську мову. З 1976 р. вона обов'язкова для вивчення у державних навчальних закладах, у 1988–1998 рр. – у приватних навчальних закладах (з 1998 – факультативно). Для отримання атестата необхідно здати екзамен з монеґаської мови.

Релігійний склад населення: католики – 90 %. Римо-католицька релігія є державною (ст. 9 Конституції Князівства Монако).

Державний устрій: конституційна монархія (з 1911). **Глава держави:** князь. **Глава уряду:** державний міністр.

Вищий законодавчий орган: Національна рада, заснована у 1911 р.

Діюча Конституція прийнята 17.12.1962 р. (діє зі змінами 2002 р.) Перша Конституція Монако була прийнята у 1911 р.

Статус у відносинах з ЄС: не член ЄС; член Єврозони з 01.01.1999 р.; де факто член Шенґенської зони з 26.03.1995 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: член ЮНЕСКО (з 1949); співзасновник ОБСЄ (з 1973); член ООН (з 1993); член Ради Європи (з 2004).

Розмір ВВП на душу населення (в поточних цінах) у 2015 р., за даними Статистики Монако, склав 108611 євро; за даними ООН – 165871 дол. США (2 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Приблизно з X ст. до н. е. на території Монако існувало фінікійське укріплення. З VI ст. до н. е. тут існувала грецька колонія. У II ст. до н. е. місцевістю заволоділи римляни, які включили її в провінцію Морські Альпи.

Після розпаду Римської імперії територія сучасного Монако входила до складу різних «варварських» королівств, що виникли на її руїнах. З IX ст. ліґурійський берег піддавався безперервним набігам арабських піратів з Північної Африки і обезлюднів. У X ст. на місці Монако існувало невелике рибальське село.

Коли Прованс потрапив під владу Священної Римської імперії, імператор Фрідріх Барбаросса довірив у 1162 р. панування над регіоном Монако Ґенуезькій республіці – своєму союзнику в Хрестових походах. Остаточно ділянка берега, аж до сучасного Монако, була визнана володінням Ґенуї у 1191 р. імператором Генріхом VI.

У 1215 р. ґенуезькі прихильники ґерманських імператорів (ґібеліни) на чолі з Фулько дель Казеллі, оцінивши стратегічне значення Монакської скелі і порту, почали споруджувати на місці нинішнього княжого палацу ґенуезьку фортецю.

У 1296 р. в ході однієї з громадянських війн у Ґенуезькій республіці, ґвельфи (прихильники папи) були вигнані з Ґенуї і виїхали у Прованс. Зібравши невелику армію, вони, на чолі з патрицієм Франческо Ґрімальді, 08.01.1297 р. захоплюють фортецею Монако. Після цього наступає тривалий період боротьби за незалежність Монако від Ґенуї.

У 1301 р. Ґрімальді втрачають Монако. Відвоювати його у Ґенуї зміг у 1331 р. Карл Ґрімальді. У 1346 і 1355 рр. Ґрімальді розширюють територію Монако, набувши володіння Ментон і Роґбрюн. Проте у 1357 р. ґенуезці беруть Монако облогою й утримують місто під своїм контролем до 1395 р. Потім Ґрімальді знову відвойовують Монако, і знову у 1402 р. втрачають його. Остаточно Монако, звільняється від влади Ґенуї у 1419 р.

У 1489 р. незалежність Монако визнають Королівство Франція та Герцогство Савойя.

У 1506–1507 рр. Ґенуя здійснює останню спробу заволодіти Монако, проте тривала облога фортеці результату не дала. У 1512 та 1515 рр. французькі королі підтверджують своє визнання за Монако статусу незалежного володіння.

У 1523 р. було вбито сеньйора Монако Люсьєна. Його наступник і брат Ог'юстен Ґрімальді вирішує розірвати союз із Францією і вступити у союз із її головним ворогом у Європі – німецьким імператором та іспанським королем Карлом V.

Відповідно до Бургоського договору 1524 р., Монако переходить під протекторат Іспанії. У 1605 р. в результаті домовленостей Іспанія вводить у Монако свій військовий гарнізон, який утримувався виключно коштом місцевого населення. Це дуже обтяжувало фінанси країни.

У 1612 р. сеньйор Монако Оноре II Ґрімальді прийняв новий титул – «сеньйор і князь Монако». У 1633 р. він був визнаний Іспанією і став спадковим.

Молодий князь поступово переорієнтовує свою політику на Францію, розпочавши з нею у 1630 р. переговори про союз. У 1635 р. почалася чергова франко-іспанська війна, в 1640 р. у Каталонії спалахнуло повстання проти Іспанії, учасники якого закликали на допомогу Францію. У цій обстановці 14.09.1641 р. в м. Перонна був підписаний договір князя Монако Оноре II з французьким королем Людовіком XIII. Монако визнавалося вільним і суверенним князівством під протекторатом Франції. Після підписання договору з Францією Оноре II озброїв своїх прихильників і змусив іспанський гарнізон до капітуляції.

У XVIII ст. економіка Князівства процвітала завдяки морській торгівлі та отриманню мита з суден, що прямували в Італію.

У часи Великої французької революції усі володіння монакського князя у Франції були втрачені після того, як французькі Установчі збори у 1789 р. скасували феодальні права.

У зв'язку з цим фінансовий добробут династії Ґрімальді було підірвано. У самому Монако розгорнулася боротьба між двома партіями. Одна з них виступала за збереження суверенітету Князівства, інша – вимагала створення системи представницького правління. У підсумку друга партія перемогла. У січні 1793 р. в Монако був обраний Національний конвент, який незабаром оголосив про повалення династії Ґрімальді.

15.02.1793 р. французький Конвент прийняв рішення про об'єднання Князівства з Францією. Монако було перейменоване у Форт-Еркюль (Форт Геркулеса) та утворило кантон у складі Французької Республіки. Усі багатства, зібрані в князівському палаці, були вилучені, картини і твори мистецтва розпродані, сам палац перетворився на казарму, а потім – у госпіталь і притулок для жебраків. Більшість членів князівської родини (включаючи князя Оноре III) були заарештовані, потім звільнені, але змушені були продати майже все своє майно.

Становище змінилося після зречення французького імператора Наполеона. Паризький мир 30.05.1814 р. відновив Князівство в кордонах, що існували до 01.01.1792 р. під французьким протекторатом.

Після остаточного краху Імперії Наполеона, згідно з другим Паризьким договором 20.11.1815 р., Князівство було передане під протекторат Сардінського королівства. Договір між Монако і Сардінським королівством, підписаний 08.11.1817 р., був набагато менше сприятливим для Князівства, ніж договір із Францією, що діяв до Французької революції.

Прагнучи стабілізувати розладнані фінанси Князівства, Оноре V (1819–1841) та Флорестан I (1841–1856) проводять досить

жорстку економічну політику в державі, чим сприяють зростанню невдоволення населення та демонстрацій протесту.

Найгостріша ситуація була у м. Ментон, жителі якого домагались ухвалення ліберальної конституції, подібної до сардінської, та почали вимагати незалежності. Після революції в Франції 1848 р. у Монако також почалось повстання. Князь Флорестан був скинутий з престолу та заарештований, а князівське правління скасоване.

20.03.1848 р. Ментон і Роґбрюн проголосили себе вільними і незалежними містами «під сардінським заступництвом». 1 травня 1849 р. влада Сардінського королівства приєднала їх до округу Ніцци.

У 1849 р. принц Флорестан був відновлений на престолі, проте повернути Ментон і Рокбрюн Монако так і не вдалося. Князівство втратило більшість своїх природних ресурсів та 90 % доходів. З трьох муніципалітетів загальною площею 24 км^2 залишилось одне Монако площею трохи більше 1 км^2.

У березні 1860 р. Сардінське королівство, в обмін на підтримку Франції у боротьбі з Австрійською імперією за об’єднання Італії, передає Франції Графство Ніццу, включаючи Ментон і Рокбрюн, та 18 липня виводить свої війська з Монако, звільняючи його від свого протекторату.

02.02.1861 р., за договором між князем Карлом III і Наполеоном III, Франція визнала незалежність Монако, але його територія скоротилась до однієї двадцятої колишньої площі, оскільки Монако було вимушене відмовитись від будь-яких прав на Ментон і Рокбрюн на користь Франції, за що отримало компенсацію в розмірі 4 млн франків.

Позбавлене ресурсів, Князівство знаходилось у вкрай важкому становищі. Тому князь Карл III вирішує виправити ситуацію за допомогою створення казино.

У 1856 р. з ініціативи князівської родини було засноване «Товариство морських купань», якому до сьогодні належать фактично монопольні права на казино у Монако. Перше казино у Монако було створене відповідно до указу Карла III у 1856 р. Проте спочатку справа не пішла, поки нарешті у 1863 р. концесія на створення грального будинку не була (за 1,7 млн франків) продана банкіру Франсуа Блану. Термін його ліцензії становив 50 років. Блан зумів організувати казино та привабити туристів. У Князівстві розгорнулось будівництво готелів, театру, казино. Все це відбувалось під егідою «Товариства морських купань». Тривалий час товариство було єдиним джерелом фінансів Князівства.

У 1865 р. Монако підписало з Францією конвенцію про встановлення митного союзу. При цьому князь зберігав за собою право укладати міжнародні договори і угоди. Сторони домовилися про будівництво залізничної гілки по монакській території. Коли у 1868 р. була відкрита залізнична лінія між Ніццою і Вентімілья, число туристів почало суттєво зростати. У 1870 р. країну відвідало 140 тис. чол., а в 1907 р. – вже понад 1 млн чол.

Квартал Спелюг, що оточував казино, швидко забудовувався розкішними готелями і престижними будинками. У 1866 р. він отримав нову назву на ім’я князя – Монте-Карло.

У 1869 р. жителі Князівства були звільнені від податків на землю, персональних і житлових податків і податків на отримання ліцензій для торгівлі та професійної діяльності.

Офіційно Монако зберігало нейтралітет у Першій світовій війні, але Франція побоювалася, що Князівство може потрапити під німецький вплив, тому 17.07.1918 р. Монако змушене було підписати спеціальний договір з Францією.

Французька Республіка визнавала і гарантувала незалежність, суверенітет і терито-

ріальну цілісність Князівства. У свою чергу уряд Князівства зобов'язувався діяти «відповідно до політичних, військових, морських і економічних інтересів Франції» і погоджувати з нею свою зовнішню політику. Престолонаслідниками або регентами Монако могли ставати лише монакські або французькі громадяни, схвалені французьким урядом. У випадку, якщо князівська династія припиниться, Монако належало утворити автономну державу під протекторатом Франції. Французькі армія і флот отримували право окупувати Монако без згоди князя.

У часи Другої світової війни на територію Князівства Монако двічі вступали війська воюючих країн.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

На сьогодні Монако є конституційною монархією під протекторатом Франції.

Князь Реньє III, який правив країною протягом усієї другої половини XX ст. (1949–2005), утримував політичне життя Князівства під жорстким контролем. У 1950 р. влада заборонила діяльність компартії. На виборах у Національну раду аж до 1958 р. перемагав блок «Національно-демократична згода» – коаліція Партії радикал-соціалістів і Монакської демократичної партії, а в 1958 р. її випередила Національна спілка незалежних. У січні 1959 р. Національна рада була розпущена, а дія Конституції 1911 р. припинена.

У січні 1961 р. князь призначив новий склад парламенту, а 17.12.1962 р. країна отримала нову Конституцію, що підтверджувала широкі повноваження монарха. Законодавча влада належить князю і виборній Національній раді, а виконавча – Державній раді у складі державного міністра і п'яти радників. При цьому державний міністр (голова уряду) повинен бути французьким громадянином і призначається князем з числа трьох кандидатів, рекомендованих президентом Франції. Парламент не має права контролювати діяльність уряду і виступати з законодавчими ініціативами.

Монако – єдина європейська держава, де виконавча влада належить монарху: він призначає уряд, який є відповідальним перед ним, а не перед парламентом.

На сьогодні державний устрій країни регулюється нормами Конституції 1962 р. зі змінами, внесеними у 2002 р. Зміни до Конституції 2002 р. були зумовлені необхідністю урегулювати питання спадкування престолу в разі відсутності у князя законно народжених дітей та вимогами Ради Європи ввести в країні парламентський режим, включаючи відповідальність уряду перед парламентом.

Однопалатний парламент Князівства – Національна рада – складається з 24 членів (до 2002 р. – 18), які обираються кожні п'ять років на основі загального виборчого права. Відповідно до Конституції: до Національної ради за мажоритарною системою обираються 16 членів, за пропорційною – 8. У 1963 р. виборчі права в Монако отримали жінки.

За законами Князівства, голосувати на виборах у Монако можуть лише корінні жителі – монегаски (особи, народжені в Монако або за кордоном від батька-монегасця). Таким чином, на сьогодні з понад 31 тис. жителів Князівства беруть участь у виборах лише трохи більше шести тис. виборців.

На виборах до Національної ради у 1963, 1968, 1973, 1978, 1983, 1988, 1993 і 1998 рр. перемогу незмінно здобувала партія Національний демократичний союз, утворена в результаті злиття Національної спілки незалежних і Національної демократичної згоди. Так, в ході виборів 1998 р. НДС зібрав понад 67 % голосів і отримав усі 18 місць у Національній раді.

У 2002 р. члени Національної ради одноголосно відхилили пропозиції щодо запрова-

дження відповідальності уряду перед парламентом, вважаючи це дорогою до політичної дестабілізації. Проте змінами до конституції повноваження парламенту Князівства були розширені.

Парламент отримав право законодавчої ініціативи (раніше воно належало тільки князеві) та висування законопроектів, на які уряд зобов'язаний протягом шести місяців дати офіційну і мотивовану відповідь. Рада може тепер вносити поправки до урядових проектів, затверджувати введення податків, ратифікувати міжнародні договори, які змінюють існуюче внутрішнє законодавство.

На виборах 2003 р. розгорнулась серйозна боротьба між НДС, яка 40 років займала пануючі позиції у парламенті, та новоствореною опозиційною коаліцією «Союз за Монако» на чолі зі Стефаном Валері. Обидва угруповання робили наголос на наданні громадянам Монако пріоритету при влаштуванні на роботу і придбанні житла та на захисті традиційних цінностей Князівства.

Переконливу перемогу на виборах 2003 р. здобула опозиційна центристська монархічна політична коаліція «Союз за Монако», до якої входять партії «Союз за Князівство», «Національний союз за майбутнє Монако», «Об'єднання за розвиток монакського суспільства». Коаліція завоювала 21 з 24 депутатських місць у парламенті. Національно-демократичний союз виборов тоді лише три депутатських місця і втратив пануючі позиції у політичній системі країни.

На парламентських виборах 2008 р. «Союз за Монако» повторив свій результат, взявши 21 з 24 депутатських місць у парламенті, НДС знову отримав лише три місця. На виборах 2013 р. коаліція «Союз за Монако» зазнала поразки, отримавши лише три місця. Вибори виграла коаліція «Горизонт Монако», яка здобула 20 місць.

Об'єднання профспілок Монако налічує близько 5 тис. членів. У 1981 р. у Князівстві (вперше в його історії) відбувся загальний страйк трудящих, які вимагали розширення профспілкових прав, гарантій збереження робочих місць і боротьби з інфляцією.

У 2002 р. був переглянутий договір 1918 р. між Монако та Францією і укладений новий Договір про дружбу і співробітництво між Монако та Францією. У 2005 р. він був ратифікований обома сторонами і вступив у законну силу. Умови договору дозволили Франції замість Генерального консульства мати у Монако Посольство, Монако отримало право проводити акредитацію послів з інших держав, також Франція визнала право на успадкування престолу доньками князя та іншими членами його сім'ї, закріплене в Конституції Монако 1962 р. і підтвердила, що навіть за відсутності спадкоємця династії Грімальді Князівство залишиться суверенною державою і не перейде під протекторат Франції. Монако підтвердило свої зобов'язання щодо здійснення міжнародних відносин з основних питань, відповідно до ключових зовнішньополітичних пріоритетів Франції.

Станом на 04.01.2010 р. Князівство Монако мало 8 посольств у 17 державах (у т. ч. за сумісництвом), 4 постійних представництва при міжнародних організаціях, 113 консульських установ у 62 країнах. У Монако акредитовано 65 іноземних послів.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Економіка сучасного Монако орієнтована на торгівлю, туризм, банківську справу і фінанси. Меншу роль відіграють будівництво та промисловість.

Особливістю податкової системи Монако є те, що податок на прибуток фізичних осіб, отриманий на території Князівства, за рішенням князя Шарля III, з 1869 р. не стягується.

У 1951 Монако і Франція підписали конвенцію про добросусідство і взаємне сприяння у сфері митних зборів, податків, поштового зв'язку, телебачення та ін. Однак податкова проблема викликала тертя у відносинах між державами. Франція прагнула повернути в свій бюджет податки з капіталів, які перетікали в Монако.

18.05.1963 р., після відмови Монако піти на зміни у сфері оподаткування та встановлення французьких митних кордонів на кордоні з Князівством, в Парижі була підписана нова франко-монакська конвенція. Вона передбачала введення в Князівстві прибуткового податку за принципами французького оподаткування. Проте від податку були звільнені громадяни Монако, французи, які проживають в країні більше п'яти років, і компанії, в капіталі яких частка монакського капіталу перевищувала 25 %.

У 1963 р. Франція та Монако утворили митний союз, відповідно до умов якого в Князівстві Монако застосовується Митний кодекс Франції. Подібна митна інтеграція дозволила Князівству на сьогодні бути включеним у митну територію ЄС, хоча воно і не є його членом.

Будь-який бізнес, заснований у Князівстві, звільняється від податку на прибуток на перші два роки, у наступні три роки платить зменшений податок. Низькі податки приваблюють у Монако іноземні компанії.

Компанії, незалежно від форми власності обкладаються податком на прибуток за ставкою 33,33 %, якщо вони формують понад 25 % своїх доходів за межами Князівства.

Податок на додану вартість стягується на загальних підставах. З 01.01.1993 р. він складав 19,60 % (пільговий тариф – 5,50 %). З огляду на світову фінансову кризу з 01.07.2009 р., ставка ПДВ була знижена.

З 1970-х рр. уряд Князівства почав проводити цілеспрямовану політику на створення якнайкращих умов для ведення банківського бізнесу. На сьогодні в країні функціонує 80 банків, фінансових та керуючих компаній, які управляють активами на суму понад 78 млрд євро (2007 р.). Кредитні установи, створені в Князівстві, контролюються французькою банківською комісією і зобов'язані дотримуватися її правил.

З 01.01.2002 р. Монако, поряд з іншими членами Європейського валютного союзу, запровадила євро у якості своєї офіційної валюти.

Маючи вихід до Середземного моря, країна стала популярним курортом, привабливим для туристів через казино та приємний клімат. Так, у 2009 р. Монако відвідало 264 тис. туристів (у 2016 р. – 348 тис.).

ВВП Монако, за даними Статистики Монако (у поточних цінах), у 2005 р. складав 3 млрд 379 млн євро, у 2006 р. – 3 млрд 653 млн, у 2007 р. – 4 млрд 287 млн, у 2008 р. – 4 млрд 421 млн, у 2011 – 4 млрд 374 млн, у 2012 р. – 4 млрд 469 млн, у 2013 р. – 4 млрд 936 млн, у 2014 р. – 5 млрд 321 млн, у 2015 р. – 5 млрд 643 млн євро.

Внаслідок економічної кризи, що вразила економіку країни в другій половині 2008 та 2009 рр., ВВП у 2009 р. зменшився на 11,2 % і склав 3 млрд 924 млн євро. У 2009 р., у порівнянні з 2008 р., валовий прибуток фірм Монако зменшився на 21,8 %, обсяг податків, що збираються державою, на 10,9 %. З 2010 р. економічне зростання відновилось і річний ВВП зріс до 4 млрд 048 млн, у 2011 р. – 4 млрд 374 млн, у 2012 р. – 4 млрд 482 млн, у 2013 р. – 4 млрд 938 млн євро.

Загалом у Монако 74 % ВВП створюється у сфері послуг, 15 % – у фінансовій сфері та 11 % у сфері промисловості.

Зовнішньоторговельний баланс країни, за даними Статистики Монако, складав у 2007 р. 1 млрд 557 млн євро (експорт – 940 млн, ім-

порт – 637 млн), у 2008 р. – 1 млрд 320 млн, у 2009 р. – 1 млрд 021 млн, у 2010 р. – 1 млрд 178 млн, у 2011 р. – 1 млрд 642 млн, у 2012 р. – 1 млрд 456 млн, у 2013 р. – 2 млрд 052 млн, у 2014 р. – 1 млрд 191 млн, у 2015 р. – 2 млрд 039 млн, у 2016 р. – 2 млрд 193 млн (експорт – 905 млн, імпорт – 1 млрд 287 млн).

Через відсутність ресурсів країна по більшості позицій повністю залежить від імпорту товарів.

Найбільшим торговим партнером Монако є Європейський Союз, на який припадає понад 63 % від загального обсягу експорту та імпорту (2013). Основними торговими партнерами Князівства у 2013 р. були Італія (12,2 % експорту та 23,7 % імпорту), Великобританія (6,8 % експорту та 12,2 % імпорту), Німеччина (10,1 % експорту та 6,6 % імпорту), Швейцарія (12 % експорту та 5 % імпорту).

Найбільш відомі компанії Монако: «Theramex» (виробник фармацевтичної продукції), «Asepta» (фармацевтичні лабораторії), «Europhta» (лідер французького ринку в сфері медичного догляду за очима), «Lancaster» (виготовлення косметики), «Mecaplast» (промислова група – європейський лідер в сфері виготовлення устаткування для автомобілів), «Banana Moon» (торгова марка спортивного одягу).

УКРАЇНСЬКО-МОНАКСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Дипломатичні відносини між Україною та Князівством Монако встановлено 26.07.2007 р. шляхом укладення Договору про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Князівством Монако у формі обміну нотами.

Першим послом України у Князівстві Монако за сумісництвом (2008–2010) був український посол у Французькій Республіці Костянтин Тимошенко. Інтереси Князівства в Україні представляє Посольство Франції.

09.11.2009 р. між Державним комітетом фінансового моніторингу України і Службою інформації та моніторингу фінансових мереж Князівства Монако був підписаний Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва в сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму.

Відповідно до домовленостей щодо взаємної підтримки в міжнародних організаціях, Україна підтримала кандидатуру Монако на виборах до Виконавчої Ради ЮНЕСКО на період 2009–2013 рр.

Обсяги зовнішньоторгового обороту товарами і послугами між Україною і Монако, за даними Держстату України, у 2005 р. складали 3,6 млн дол. США, у 2006 р. – 3 млн, у 2007 р. – 7,1 млн, у 2008 р. – 5,9 млн, у 2009 р. – 11,4 млн, у 2010 р. – 10,3 млн, у 2011 р. – 7,5 млн, у 2012 р. – 6,8 млн, у 2013 р. – 1,4 млн, у 2014 р. – 1,8 млн, у 2015 р. – 850 тис., у 2016 р. – 1,8 млн.

Обсяги прямих іноземних інвестицій з Монако в Україну, за даними Держстату України, станом на 01.04.2017 р. склали 52,7 млн дол. США.

У Князівстві відсутні українські громадські організації. У Посольстві Франції в Україні громадяни Монако не зареєстровані.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

Князівський палац – офіційна резиденція правителів Монако з роду Ґрімальді. Палац заснований як Ґенуезька фортеця в 1191 р., потім багато разів розширювався і перебудовувався.

Іншими пам'ятками Старого міста Монако є також кафедральний собор Святого Миколая (1875), каплиця Милосердя Божого (1635), історичний архів Князівського палацу, музей Старого Монако, Музей воскових фігур, сади Святого Мартіна, Форт-Антуан.

Побудована в 1879 р. за проектом архітектора Шарля Ґарньє Опера Ґарньє є домом Філармонічного оркестру Монте-Карло і Опери Монте-Карло. На цій сцені в різні роки співали Неллі Мельба, Енріко Карузо, Федір Шаляпін, Пласідо Домінґо, Лучяно Паваротті. На початку XX ст. тут виступав Російський балет Сергія Дягілева, танцювали Анна Павлова, Вацлав Ніжинський, Жорж Баланчін, Серж Лифар.

Одним із найстаріших гральних закладів плнети і першим гральним будинком в Європі є Казино Монте-Карло (1863).

Океанографічний музей, заснований у 1889 р. князем Альбером І. Приміщення музею було відкрито у 1910 р. З 1957 по 1988 р. його директором був легендарний дослідник Жак-Ів Кусто.

У Монако щорічно з 1929 р. проводиться одне з найпрестижніших змагань у автоспорті – Гран-прі Монако (з 1950 р. входить у чемпіонат світу Формула-1); з 1961 р. проходить Міжнародний телевізійний фестиваль Монте-Карло; з 1974 р. – Міжнародний цирковий фестиваль, найпрестижніший у світі Форум артистів цирку.

Електронні джерела:

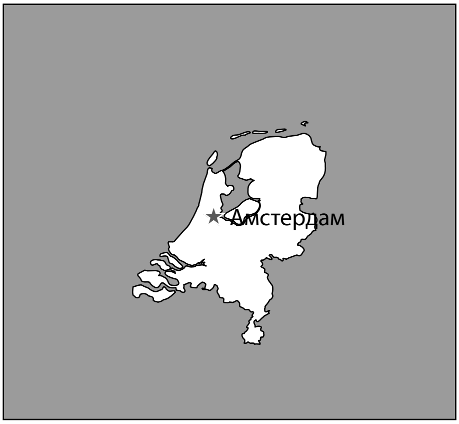
Сайт уряду Монако: http://www.monaco.gouv.mc
Сайт Князівського палацу: http://www.palais.mc
Сайт Національної ради: http://www.conseil-national.mc
Сайт Статистика Монако: http://www.monacostatistics.mc
Сайт Океанографічного музею Монако: http://www.oceano.mc

Література:

Labande, L.-H. Histoire de la principauté de Monaco. – Paris, 1934. – 513 p.
Gallois J.-P. Le régime international de la Principauté de Monaco. – Paris, 1964. – 278 p.
Metivier H. Monaco et ses princes. – La Flèche, 1862. – 442 p.
Веремчук А. А. Путеводитель по Монако. – Ростов-на-Дону, 2007. – 201 с.
Финкель И. По Франции и Монако: Путеводитель. – М., 1996. – 248 с.

А. Г. Бульвінський

НІДЕРЛАНДИ

Сучасна назва держави: Королівство Нідерландів (*нідерл.* Koninkrijk der Nederlanden), Нідерланди (*нідерл.* – Nederland).

Перша згадка про народ/країну в писемних джерелах. У IV книзі «Записок про Ґалльську війну» Гай Юлій Цезар при описі подій 55 р. до н. е. вперше згадує про плем'я батавів: «Маас зароджується в області лінгонів у гірському хребті Воґезі, потім приймає в себе один з рукавів Рейну, по імені Ваал, утворює з ним острів батавів». Римський історик Публій Корнелій Таціт у своїй праці «Ґерманія», написаній близько 98 р. н. е., описує плем'я батавів: «З усіх цих племен найбільш доблесні батави, які в малій чисельності мешкають на березі річки Рейн, але головним чином на утвореному нею острові», – про них він згадує й у написаній у 100–110 рр. н. е. «Історії», описуючи повстання батавів 69–70 рр. н. е.

Назва «Голландія» походить від середньовічного графства на території країни. З 1076 р. Дирк V першим офіційно почав титулуватись «графом Голландії» (*лат.* «Comes Holtlandensis»). За часів правління його сина Флоріса I, з 1101 р. назва «Голландія» витісняє назву «Фрізія» з назви графства. В Анналах Егмонда, написаних у 1110–1205 рр., під 1168 р. згадується «Holtland».

Назва «Нідерланди» (низинні землі) спочатку виникла як описовий географічний термін щодо земель у низині річок Рейн, Маас та Шельда уздовж узбережжя Північного моря. У XIII–XIV ст. ці території стали називати «Приморськими низинними землями» або «Низинними (нижніми) землями»; до них відносили території сучасних Бельгії, Нідерландів, Люксембурґу та деякі землі Північної Франції. Згодом «het Nederland» стало використовуватися як назва країни, а не географічне поняття, а з XIX ст. застосовувалося тільки по відношенню до північної частини історичного регіону низинних земель – Королівства Нідерландів.

Створення держави Нідерланди розпочалося з укладення Голландією, Зеландією, Утрехтом, Ґельдерном та Ґронінґеном, п'ятьма із сімнадцяти провінцій, т. зв. «історичних Нідерландів», Утрехтської унії 23.01.1579 р., до якої у лютому приєднався Оверейсел, а в березні – Фрісландія. Ядро союзу складало створене наприкінці IX ст. фрізьким графом Ґерульфом Графство Голландія.

Незалежність: проголошена 26.07.1581 р. шляхом ухвалення «Акту про урочисте зречення» від влади Іспанії та заснування Республіки Об'єднаних провінцій. 30.01.1648 р., згідно з Мюнстерським договором, між Іспанією та Нідерландами було погоджено визнання незалежності Об'єднаних провінцій.

Історичні назви держави: Фрізьке королівство (VI ст. – 734); Графство Голландія (922–1581); Республіка Об'єднаних провінцій (1579–1795); Батавська республіка (1795–1806); Королівство Голландія (1806–1810); Королівство Нідерландів (з 1815). Також територію сучасних Нідерландів називали: Батавія, Бурґундські Нідерланди (1384–1482); Габсбурзькі Нідерланди (1482–1556); Іспанські Нідерланди (1556–1585); Сполучене Королівство Нідерландів (1815–1830).

Площа: 41,5 тис. км^2, що менше від території України у 14,5 разу. Чверть території країни лежить нижче від рівня моря. Також до складу Королівства Нідерландів входять Нідерландські Карібські острови – Бонайре, Сінт-Естатіус і Саба, що мають статус муніципалітетів Нідерландів та «країни» Аруба, Кюрасао і Сен-Мартен.

Населення: 17 млн 81 тис. осіб, з них 3,8 млн мігрантів (22,6 %) (на 01.01.2017, Центральне бюро статистики Нідерландів). Населення карібської частини Королівства Нідерландів), – близько 317 тис. осіб. Нідерланди є однією з найщільніше заселених країн у Європі і в світі.

Очікувана тривалість життя при народженні: 81,6 р. (для чоловіків – 79,9, для жінок – 83,2 (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: дві корінні групи населення – нідерландці і фризи. Нідерландці складають 77,4 % населення, турки – 2,3 %, марокканці – 2,3 %, сурінамці – 2,0 %, (на 01.01.2017, Центральне бюро статистики Нідерландів).

Чисельність українців: 4437 осіб (на 01.01.2016, Центральне бюро статистики Нідерландів).

Столиця: Амстердам – 849 тис. чол., «Великий Амстердам» – 1 млн 027 тис. чол. Резиденція королівського двору, уряд, парламент і дипломатичний корпус знаходяться в місті Гааґа. **Найбільші міста:** Роттердам – 638 тис. чол.; Гааґа – 524 тис. чол.; Утрехт – 343 тис. чол.; Ейндговен – 226 тис. чол. (на 01.01.2017, Центральне бюро статистики Нідерландів).

Державна мова: як така відсутня, але найбільш вживаною офіційною мовою є нідерландська (розмовляє 96 % населення). Пропозиції надати їй статус державної та внести це до Конституції обговорювалися у 2010 р., але прийняті так і не були. В окремих частинах Королівства Нідерландів офіційний статус мають англійська (о. Саба і о. Сінт-Естатіус), пап'яменто (о. Бонайре), західнофрізька (провінція Фрісландія, з 1956) мови, а статус регіональної – лімбурзька (провінція Лімбурґ, з 1997), нижньосаксонська (провінції Дренте, Ґронінґен, Оверейсел, Ґельдерланд, деякі муніципалітети Фрісландії) мови.

Релігійний склад населення: не відносять себе до жодної із конфесій 50 % громадян, римо-католики – 24 %, протестанти – 6 %, голландська реформаторська церква – 6 %, кальвіністи – 3 %, мусульмани – 5 %, (2014, Центральне бюро статистики Нідерландів).

Державний устрій: конституційна монархія з парламентською системою (з 1815). **Глава держави:** король. **Глава уряду:** прем'єр-міністр.

Вищий законодавчий орган: двопалатні Генеральні штати. Вперше Генеральні штати, що складалися з делегатів від нідерландських штатів-провінцій, були скликані 09.01.1464 р. в Брюґґе. Існували до 1795 р., відновлені у 1815 р.

Діюча Конституція прийнята 17.02.1983 р. (з правками 1987, 1995, 2002, 2005 рр.) До того

діяла Конституція 24.08.1815 р. з багатьма правками. Першою конституцією країни вважаються статті Утрехтської унії 1579 р., перша конституція у сучасному розумінні була ухвалена у 01.05.1798 р.

Статус у відносинах з ЄС: співзасновник ЄС (1957); член Шенґенської зони з 26.03.1995 р.; член Єврозони з 01.01.1999 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: співзасновник ООН (1945); співзасновник ЗЄС (1948–2011); співзасновник НАТО та Ради Європи (1949); співзасновник ОЕСР (1960); співзасновник ОБСЄ (1973); співзасновник СОТ (1995).

Розмір ВВП на душу населення (в поточних цінах) у 2016 р., за даними Євростату, складав 41300 євро (5 місце серед EU-28); за даними МВФ – 45283 дол. США (13 місце в світі); за даними Світового банку – 45295 дол. США (12 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Найдавніші археологічні свідчення перебування давньої людини на території нинішніх Нідерландів (оброблені крем'яні пластини, знайдені в кар'єрі Бельведер під сучасним Маастріхтом) датуються часом у 250 тис. років тому. Більш масово людина почала заселяти ці землі близько 12 тис. років тому. Спочатку це були мисливці за північним оленем. Пізніше общини, які почали проникати на землі сучасних Нідерландів у VII–VI тис. до н. е., стали займатися рибальством та морськими промислами.

Приблизно у другій половині VI тис. до н. е. на територію Нідерландів прибули перші переселенці з Центральної Європи. З цього часу з'явилися перші постійні поселення. Головною проблемою у розселенні прийшлих племен був наступ моря на сушу. Тому вже у X–IX ст. до н. е. мешканці Західної Фрісландії почали будувати насипні «житлові пагорби», оточені спеціально виритими канавами з метою відведення зайвої води від оброблених господарчих земель та житлових помешкань.

У першій половині I тис. до н. е. на територію сучасних Нідерландів почали проникати кельти (спостерігаються за археологічними знахідками з 700 р. до н. е., переважно у південній частині Нідерландів) та ґерманці (з середини I тис. до н. е., північна частина Нідерландів).

З кельтських племен на територію Нідерландів розселилася група белґів (менапії та ебурони). Першими з ґерманців прийшли фризи, чиї постійні поселення простежуються з 400 р. до н. е. Фризи запозичили досвід своїх попередників – будували житла на «житлових пагорбах» висотою 2–7 метрів і площею 1–12 га. На початок I ст. до н. е. на території сучасних Нідерландів оселилися й інші ґерманські племена: хамави, каннінефати, хатти тощо.

З I ст. до н. е. у долинах річок Рейн та Маас на території сучасних Нідерландів простежується перебування й батавів, які походили від хантів, та стали одним із народів, від якого виводять свою історію сучасні Нідерланди.

У 57 р. до н. е. римські війська під командуванням Юлія Цезаря, воюючи з белґами, вперше досягли території сучасних Нідерландів. З 12 р. до н. е. почалося завоювання римлянами дельти р. Рейн. До 26 р. н. е. більша частина сучасних Нідерландів була завойована. У 28 р. н. е. фрізам, у результаті повстання, вдалося здобути свободу, близько 57 р. вони підписали з Римом договір про дружбу і мир.

Почався процес романізації та будівництва лімесу (ряду укріплень, що розмежовували римські та варварські території, у Нідерландах проходив переважно по р. Рейн). Уздовж лімесу будувалися чисельні римські табори та фортеці. Південні Нідерланди з 16 р. до н. е. відносились спочатку до римської провінції Белґіка, а з 90 р. н. е. до провінції Нижня Ґерманія. У перші століття нашої ери на цій

території почали будуватися перші канали та земляні греблі для захисту від паводків, прокладалися перші дороги.

У 69 р. н. е. через утиски римлян батави та каннінефати на чолі з Юлієм Цивілісом (очолював батавську кінноту у складі римської армії) підняли повстання проти влади Риму, відоме в історіографії як Батавська війна 69–70 рр. Повстання підтримали фризи та ряд інших племен, але вони не змогли протистояти римським легіонам і зазнали поразки.

З середини III ст. н. е. на території сучасних Нідерландів почався новий наступ моря на сушу, що спричинив рух фрізів із Фрісландії у Північну Голландію. Окрім того, протягом 300–350 рр. територію батавів зайняли салічні франки, які прийшли із Оверейсела. У 406 р. кордон по Рейну був прорваний і римляни остаточно втратили контроль над рейнським лімесом. Територія Нідерландів стала місцем розташування франків (південь), фрізів (морське узбережжя), саксонів (схід).

З V ст. нідерландські землі, окрім тих, де проживали фрізи, входили до складу Франкського королівства. Наприкінці VI ст. воно розпадається на окремі самостійні області – нідерландські землі стали частиною Австразії. На північно-західних землях території сучасних Нідерландів з VI ст. існувало Фрізьке королівство, яке після битви при Борні 734 р. приєднав до Держави франків Карл Мартел. З 785 р. усі нідерландські землі опинилися в межах імперії Карла Великого.

Після смерті Карла Великого та розпаду його імперії, згідно з Верденським договором (843), територія Нідерландів увійшла до складу володінь Лотаря I (так зване Серединне королівство). З 834 р. на землі Нідерландів почались регулярні напади норманів із Данії. У середині IX ст. вожді норманів Гаральд і Рорік отримали у володіння землі у Фрісландії, а згодом поширили свій вплив і на Зеландію. Панування норманів у Фрісландії тривало до кінця IX ст., а напади на нідерландські міста – до початку XI ст. У цей період помирає Лотар I, його королівство розпадається, а нідерландські землі з 855 р. стають частиною королівства Лотаринґія.

Згідно з Мерсенським договором 870 р., землі сучасних Нідерландів на північ від р. Маас увійшли до Східно-Франкського королівства, а на південь – до Західно-Франкського королівства. З 925 р. за правління Генріха I Птахолова вся територія Нідерландів була приєднана до Східно-Франкського королівства. У 959 р. майбутній імператор Священної Римської імперії Оттон I розділив Лотаринґію на дві частини, територія Нідерландів увійшла до складу Нижньої Лотаринґії.

У IX–XI ст. на території сучасних Нідерландів утворюється низка невеликих феодальних володінь, що перебували у складі Священної Римської імперії. Найбільш сильними серед них були: Герцогство Брабант, графства Ґельдерн та Голландія, Маркграфство Фрісландія та Утрехтське єпископство.

Графство Голландія було засноване фрізьким графом Ґерульфом після надання йому у 889 р. королем Східно-Франкського королівства Арнульфом Карінтійським ряду земель на території сучасної Південної Голландії. У 1240-х рр. була заснована Гааґа – майбутній політичний центр Голландії. За часів правління герцога Віллема II у 1253 р. до Голландії була приєднана Зеландія; за правління Флоріса V (1256–1296) – Західна Фрісландія, частина Центральної Фрісландії та область р. Амстел; граф Ено (Геннеґау) Жан II д'Авен, ставши у 1299 р. графом Голландії і Зеландії, об'єднав усі три графства у складі однієї держави; за правління Віллема III у 1317 р. був приєднаний Амстердам з навколишніми землями, які до того належали Утрехтському єпископству. Необхідність постійної боротьби з морем, будівниц-

тво дамб та каналів, осушування земель спонукало до організації всіх цих робіт та сприяло згуртованості місцевих общин.

У 1370 р. міста Голландії, Зеландії та Утрехту для захисту своїх інтересів утворили локальний торговельний союз. Також близько 20 нідерландських міст входили до Ганзейського союзу міст.

З XIII ст. землі колишньої Нижньої Лотаринґії почали називати Нижніми землями (Nederlanden). У XIV ст. в економіці Нідерландів значно зросла роль мореплавства, рибальства та сукнарства. У цей період почали формуватися органи станового представництва, зокрема, у 1315 р. відбулися перші збори представників дворянства та міст Голландії, на основі яких потім сформувалися Провінційні штати (зібрання) Голландії. У XIV ст. регулярно діючі шати виникли також у Зеландії, Ґельдерні і Оверейселі.

У 1350 р. у країні розгорілась громадянська війна за титул графа Голландії між Марґарете Баварською та її сином Віллемом V. В історію вона увійшла як «Війна тріски та гачків». Прихильники Віллема організувались у партію «тріски», а Марґарете – у партію «гачків»; суть протиріч полягала в тому, що «тріска» виступала за централізацію та зміцнення графської влади, а «гачки» були налаштовані проти. Ця боротьба, що зі змінним успіхом тривала у Голландії до 1491 р., а також була притаманна Ґельдерну, Фрісландії та Утрехту, де існували свої протиборчі партії, посилила роз'єднаність нідерландських земель.

З кінця XIV ст. почалося «збирання» нідерландських земель під владою герцогів Бурґундії: у 1384 р. була приєднана Фландрія, у 1430 р. – Брабант і Лімбурґ, у 1433 р. – Зеландія, Голландія та Ено, у 1473 р. – Ґельдерн і Зютфен. У результаті майже всі Нідерланди, за виключенням Фрісландії, були об'єднані під владою бурґундської династії, яка почала процес централізації, хоч і намагалася не знищувати місцевих традицій та враховувати існуючі права міст. Утрехтське єпископство формально не входило до складу герцогства Бурґундія, але перебувало під його контролем. У 1464 р. Філіп Добрий вперше скликав збори представників усіх областей, які надалі перетворилися на Генеральні штати. Його син Карл Сміливий заснував перший загальнонідерландський орган – парламент (суд вищої інстанції) у Мехелені, що провів своє перше засідання у 1473 р.

Після смерті герцога Бурґундії Карла Сміливого (1467–1477) його єдина спадкоємиця донька Марія Бурґундська (1477–1482) у 1477 р. уклала угоду з Генеральними штатами. Штати визнали її династичні права на Нідерланди в обмін на дарування їм «Великого привілею», що передбачав відновлення місцевих привілеїв областей та міст за рахунок обмеження центральної влади.

Після смерті Марії Бурґундської у 1482 р. Нідерландами правив її чоловік Максиміліан Габсбурґ (майбутній імператор Священної Римської імперії), а потім їх син Філіп IV (1493–1506), який оголосив більшість статей «Великого привілею» недійсними. З цього часу Бурґундські Нідерланди стали Габсбурзькими. Наступним правителем Нідерландів був син Філіпа Красивого та іспанської королеви Хуани Божевільної – Карл (майбутній король Іспанії Карл I та імператор Священної Римської імперії Карл V), який керував Нідерландами через своїх намісників (генеральних статгаудерів).

У 1512 р. усі нідерландські землі були об'єднані у так званий Бурґундський округ, а колишня політична незалежність його складових – ліквідована. У 1524 р. до нього була приєднана Фрісландія, у 1528 р. – єпископство Утрехтське та Оверейсел, у 1536 р. – Ґронінґен і Дренте, у 1543 р. – Ґельдерн і Зютфен. На імперському

сеймі 1548 р. Бурґундський округ, до якого входило 17 нідерландських провінцій, був оголошений єдиним нероздільним комплексом земель, і надалі він міг успадковуватися тільки у такому вигляді, що й було закріплено Прагматичною санкцією від 04.11.1549 р.

Незважаючи на високий ступінь централізації управління та уніфікацію законів у часи Карла V, Генеральні штати продовжували відігравати важливу роль. Вони мали право ухвалювати податки, вирішувати питання війни та миру, організовувати станові суди. Окрім того, у кожній з провінцій діяли провінційні штати, зберігалося самоврядування у містах, особливі свободи та привілеї.

На кінець XV – початок XVI ст. Нідерланди стали одним з найбільш економічно розвинутих регіонів, що дозволило згодом їм зайняти провідне місце в економіці Європи. Основними статтями експорту були сир, масло, худоба, лляне полотно, лляне масло, парусина, канати. Найбільшу вигоду від пожвавлення міжнародної торгівлі мали Брабант, Голландія та Зеландія. Важливу роль почали відігравати порти Амстердама, Антверпена та Роттердама. Динамічніше за інші області Нідерландів розвивалася Голландія, де населення міст упродовж XV ст. зросло майже вдвічі і склало понад 50 %. Через активний розвиток товарно-грошових відносин на кінець XV ст. у більшості нідерландських земель уже панували орендні відносини в аграрній сфері, а на півночі Голландії селянство здебільшого було вільним.

У часи правління Карла V Нідерланди давали 45 % прибутку до скарбниці його імперії, що значно перевищувало надходження від срібних та золотих копалень Америки. Країна розглядалася Габсбурґами як джерело фінансування їх військових кампаній та плацдарм для військових дій проти Франції, що виснажувало її та викликало невдоволення місцевого населення.

З кінця 1510-х рр. у Нідерланди почали проникати ідеї Реформації (спочатку лютеранство, потім анабаптизм, кальвінізм тощо). Для боротьби з ними в Нідерландах у 1522 р. було утворено інквізиційний трибунал, а в 1550 р. видано т. зв. «Кривавий указ» проти єретиків тощо. У часи правління Нідерландами короля Іспанії Філіпа II (1556–1598) податковий, політичний та релігійний тиск значно посилився. Жертвами іспанської інквізиції у Нідерландах стали 60 тис. чол.

Посилення спротиву іспанцям вилилося у 80-річну війну (1568–1648), що почалася як повстання проти іспанського абсолютизму та перейшла у війну за незалежність семи північних провінцій. Марксистська історіографія називає події 1566–1609 рр. Нідерландською буржуазною революцією. Центром легальної опозиції іспанському абсолютизму стали Генеральні штати. Ситуація почала загострюватися з 1566 р., коли опір нідерландських протестантів Католицькій церкві переріс в іконоборницький рух кальвіністів, які протягом року зруйнували близько 5500 церков та змушували місцеву владу визнавати свободу кальвіністського віросповідання.

Щоб приборкати провінції, Філіп II у 1567 р. направив до Нідерландів іспанське військо на чолі з фанатичним католиком герцогом Альбою. Репресії проти дворянської опозиції набули значного розмаху: в 1568 р. були страчені статгаудер Фландрії граф Еґмонт та адмірал Горн; відбувалися постійні страти та конфіскації майна; у 1571 р. були введені постійні додаткові податки – 10 % на кожну торговельну операцію, 5 % на продаж нерухомості та 1 % на все нерухоме майно, що спровокувало збройний опір населення.

Збройний опір нідерландської еміграції очолив колишній статгаудер Голландії, Зеландії і Утрехту граф Вільгельм Оранський, паралельно розпочалась партизанська боротьба

лісових та морських «гезів». Захоплення морськими «гезами» у 1572 р. зеландського міста Брілле у дельті Рейну стало сигналом до загального повстання. Восени 1572 р. у Голландію прибув Вільгельм Оранський і очолив боротьбу проти іспанського абсолютизму. У 1576 р. повстання перекинулось і на Південні Нідерланди.

Революційні події тривали довгий час та мали багато компромісних рішень (Ґентське умиротворення 1576 р., Вічний едикт 1577 р., Релігійний мир 1578 р.). З 1578 р. у країні фактично почалася громадянська війна, що проявлялась у загостренні боротьби за владу між угрупованнями дворянства та купецтва, активізацією демократичного руху та посиленням протистояння між католиками і протестантами. Цією ситуацією скористались іспанці, яким вдалося роз'єднати північні та південні провінції і примирити південь із владою Іспанії.

У 1579 р. південні католицькі провінції Нідерландів уклали з іспанським намісником Олександром Фарнезе Аррaську унію, відповідно до якої вони повернулися під владу Іспанії за умов: збереження привілеїв нідерландського дворянства, виводу іспанських військ та відновлення старих політичних порядків. У відповідь сім північних провінцій уклали Утрехтську унію 1579 р., у якій проголосили намір продовжити боротьбу за політичну незалежність та свободу віросповідання. Ці події знаменували розкол історичних Нідерландів.

Влітку 1581 р. Генеральні штати північних провінцій прийняли «Акт про урочисте зречення», згідно з яким заявили про невизнання Філіпа II як свого суверена. У 1584 р. Вільгельм Оранський загинув від рук убивці, підісланого іспанцями. З 1588 р. Генеральні штати взяли на себе управління Республікою Об'єднаних провінцій у складі Ґельдерна, Голландії, Ґронінґена, Зеландії, Оверейсела, Утрехту та Фрісландії, яка фактично була конфедерацією і яку, через домінування провінції Голландія, часто так і називали. Союзником нової держави стала Англія, зацікавлена у послабленні Іспанії (союз 1585 р.). З 1586 р. кальвінізм став офіційною релігією країни, хоча його прихильники складали лише десяту частину населення (у 1650 р. протестанти складали вже половину населення Республіки).

У 1609 р. з Іспанією було укладено перемир'я на 12 років, що фактично означало визнання незалежності північних провінцій. У 1621 р. війна з Іспанією продовжилася, ставши частиною Тридцятилітньої війни. По її завершенні, у 1648 р., між Іспанією та Об'єднаними провінціями було підписано Мюнстерський мир, що став частиною системи Вестфальського миру: були надані міжнародні гарантії незалежності Республіки Об'єднаних провінцій та визначено північний кордон Іспанських Нідерландів.

Вищим органом влади республіки були Генеральні штати, крім яких існувала Державна рада, посади великого пенсіонарія провінції Голландія (виконував дипломатичні та згодом адміністративні функції, вів засідання Генеральних штатів) та статгаудера (військово-командувач, очолював Державну раду, представник роду Оранських-Нассау). Також у кожній провінції існували провінційні штати, які вирішували усі місцеві питання.

У XVII ст. у Нідерландах сформувалися дві основні партії: оранжистів-унітаристів (представники військової аристократії, очолювалися статгаудерами з дому Оранських-Нассау, відстоювали перетворення країни на унітарну монархію) та республіканців (представники купецтва, відстоювали автономію провінцій). Упродовж XVII–XVIII ст. між цими партіями точилася постійна боротьба, що відбивалася і на місцевому рівні.

Зі здобуттям незалежності від Іспанії починається «золоте століття» економіки

Нідерландів. Темпи розвитку Об'єднаних провінцій перевищували всі інші країни Європи, основним імпульсом чого були капітали, виробничий досвід та торговельні зв'язки заможних переселенців, які втікали від релігійних переслідувань з Південних Нідерландів, Франції та Німеччини.

Особливо важливу роль відігравала морська та річкова торгівля, що сприяла розвитку кораблебудування і географічним відкриттям. Щорічно в Амстердамі, Роттердамі та Зандамі будувалося до 1 тис. середніх і великих суден. Флот Республіки у середині XVII ст. за кількістю кораблів перевершував сукупний флот усіх інших країн світу і налічував 22 тис. суден.

Провідними галузями економіки Нідерландів того часу були: виробництво соленого та копченого оселедця, сиру, будівельних матеріалів, цегли, цукру, фаянсу; вирощування квітів та рослин, завезених з інших континентів (тюльпани, тютюн, картопля). У цей період у Нідерландах виникає система польдерів – осушених та захищених від повеней ділянок землі, що дало додаткові земельні площі, придатні для ведення землеробства.

З кінця XVI ст. почала формуватися колоніальна імперія Нідерландів. Спочатку нідерландці намагалися відкрити північно-східний шлях до країн Сходу. Так, Віллем Баренц, прагнучи знайти прохід до Тихого океану, в 1594–1597 рр. тричі здійснив плавання по Північному Льодовитому океану, дійшовши до Нової Землі. Але початок проникнення на Схід поклала амстердамська «Компанія далеких країн», кораблі якої досягли о. Ява у 1596 р. Нідерландцям вдавалося укладати угоди з місцевими князями, які бачили в них у першу чергу торговців, а не завойовників, на відміну від португальців. Щоб уникнути конкуренції між нідерландським компаніями, у 1602 р. Генеральними штатами було засновано Об'єднану Ост-Індську компанію, якій надавалося право на монопольну торгівлю з країнами Сходу.

Спочатку нідерландці засновували торговельні факторії на островах Малайського архіпелагу (з 1603), на узбережжі Індостану (з 1605) та в Японії (з 1609). Протягом 1639–1853 рр. голландці були єдиними європейцями, яким було дозволено торгувати з Японією (форт Дедзіма). У 1624–1662 рр. голландці володіли Формозою (Тайванем), у 1641–1824 рр. – Малаккою, у 1658–1796 рр. більшою частиною Цейлону. Ядром нідерландської колоніальної імперії була Голландська Ост-Індія з центром на о. Ява.

У 1621 р. була заснована Вест-Індійська компанія, що змогла оволодіти значними територіями у Північній та Південній Америці, втім утримати більшість з них не вдалося. Так, заснований у 1626 р. Новий Амстердам (сучасний Нью-Йорк) голландці у 1664 р. були змушені передати англійцям, а в 1661 р. були витиснуті португальцями з Голландської Бразилії. Проте Нідерланди на континенті тривалий час володіли Голландською Ґвіаною (1667–1975) та до цього часу володіють низкою островів у Карібському морі. Найважливішими колоніями Нідерландів в Африці були Голландська Ґвінея (1637–1871) та Капська колонія (1652–1795, 1803–1806). У 1606 р. голландський мореплавець Віллем Янсзон відкрив Австралію, у 1642 р. голландський мореплавець Абель Тасман відкрив о. Тасманію та Нову Зеландію, у 1643 р. – острови Тонґа та Фіджі.

Об'єднані провінції були першою державою, що організувала цілу систему експлуатації колоній, територія яких на початок XX ст. у 60 разів перевищувала землі самої метрополії та давала значні прибутки.

Успіхи Об'єднаних провінцій на морі викликали гостре суперництво з Англією, наслідком чого стала низка англо-голландських війн (1652–1654, 1665–1667, 1672–1674,

1780–1784). У 1672–1678 рр. також тривала франко-голландська війна, під час якої голландці, щоб ускладнити рух французів, були змушені затопити значні території своєї країни. Результатом цих війн стало послаблення військового та економічного потенціалу Об'єднаних провінцій, зниження ролі у світовій політиці, втрата деяких колоніальних територій.

Після подій Славної революції в Англії Республіка, через проголошення у 1689 р. статгаудера Віллема III Оранського (чоловік Марії Стюарт) королем Англії і Шотландії (1689–1702), опинилася у зовнішньополітичному союзі з головним економічним конкурентом.

У XVIII ст. Нідерланди намагались реалізовувати політику нейтралітету, вважаючи що вигідніше торгувати з воюючими сторонами та надавати міжнародні кредити, ніж брати безпосередню участь у військових конфліктах. Так, Нідерландам вдалося уникнути залучення до війни за польську спадщину (1733–1735), але у війні за австрійську спадщину (1740–1748) взяти участь довелося. Військові дії на території Нідерландів викликали рух за поновлення на посаді статгаудерів представників роду Оранських (після двох безстатгаудерних періодів 1650–1672 та 1702–1747). У 1747 р. Генеральними штатами Віллем IV Оранський був проголошений статгаудером Об'єднаних провінцій, а також командувачем збройних сил Республіки; у 1748 р. статгаудерство було проголошене спадковим, що сприяло посиленню впливу Англії на політику Нідерландів. Однак у Семирічній війні 1756–1763 рр. Нідерланди зайняли позицію нейтралітету.

Наприкінці XVIII ст. внутрішньополітичне життя у Нідерландах характеризувалося продовженням боротьби між оранжистами та республіканцями. Новим явищем була поява у 1781 р. нової буржуазної «партії патріотів», яка очолила «революцію патріотів» або «Батавську революцію» 1784–1787 рр., спрямовану проти тогочасного статгаудера Віллема V (1751–1795) та з вимогами демократичних змін. Лише за допомогою прусської армії Віллем V зміг повернути собі владу в країні у 1787 р.

Події Французької революції 1789 р. розкололи Нідерланди на її прибічників і противників та сприяли неодноразовим змінам статусу державної влади в Об'єднаних провінціях. У 1795 р. Республіка як учасниця антифранцузької коаліції була повністю окупована французькою революційною армією, було ліквідоване статгаудерство та проголошена васальна Франції Батавська республіка (1795–1806).

У 1806 р. з ініціативи Наполеона I замість Республіки було утворене Королівство Голландія (1806–1810) на чолі з братом імператора Людовіком Бонапартом. Невдоволений братом, який намагався діяти в інтересах голландців, Наполеон I приєднав Нідерланди безпосередньо до Французької імперії (1810–1813).

За рішенням Віденського конгресу 1815 р., колишня Батавська республіка, Південні Нідерланди, Єпископство Льєжське були об'єднані у Сполучене Королівство Нідерландів. 16.05.1815 р. Віллем I, син статгаудера Віллема V, був проголошений королем Нідерландів (1815–1840). Крім того, Віллем I отримав у особисте володіння Велике герцогство Люксембурґ (нідерландські королі були великими герцогами люксембурзькими до 1890 р.).

Проте в об'єднаній державі більш населені південні провінції грали підпорядковану роль, були слабо представлені в уряді, виступали проти планів повсюдного запровадження голландської мови. Тому 25.08.1830 р. під впливом Липневої революції у Франції в

Брюсселі спалахнуло повстання, що перекинулось на інші міста південних провінцій. До 1833 р. Віллем I вів війну за повернення цих територій, але під тиском Франції та Англії був змушений її припинити. Юридично Нідерланди визнали незалежність Бельгії лише у 1839 р.

Конституція 1815 р. практично не обмежувала влади короля, провідну роль у житті Нідерландів продовжували відігравати вихідці з Голландії. Згодом у державі виникла ліберальна опозиція, провідним представником якої у 1840–1860-х рр. був професор Йохан Торбеке. Під тиском опозиції відбулося зречення престолу Віллемом I на користь свого сина Віллема II (1840–1849).

Під впливом революційних подій у Європі в 1848 р. була прийнята нова Конституція держави, що передала вищу виконавчу владу уряду, який ніс відповідальність перед парламентом. Повноваження Генеральних штатів та виборче право були розширені, почала формуватися партійна система. У 1849 р. в країні пройшли перші прямі вибори та був сформований перший нідерландський уряд на чолі з Й. Торбеке, відповідальний перед парламентом.

Першою справжньою політичною партією Нідерландів була Антиреволюційна партія (1878), у 1881 р. виникає Соціал-демократичний союз Нідерландів, у 1885 р. – Ліберальний союз, у 1894 р. – Соціал-демократична робітнича партія Нідерландів.

Упродовж XIX ст. Нідерланди намагалися дотримуватися політики нейтралітету та орієнтувалися головним чином на захист своїх колоніальних володінь. Нідерланди активно сприяли підвищенню ролі міжнародного права, виробленню механізмів вирішення міжнародних суперечок мирними засобами. Так, у 1899 р. у Гаазі пройшла Перша Гаазька мирна конференція, на якій були прийняті три конвенції (про мирне розв’язання міжнародних зіткнень, про закони та звичаї сухопутної війни, про застосування щодо морської війни Женевської конвенції 1864 р.) та три декларації, спрямовані на обмеження найбільш небезпечних видів зброї того часу. У Гаазі, рішенням конференції, була організована Постійна палата Міжнародного третейського суду.

З кінця XIX ст. у Нідерландах почали виникати перші великі монополістичні об’єднання: у 1891 р. було створене електротехнічне підприємство «Philips», у 1907 р. – нідерландсько-англійський нафтовий концерн «Royal Dutch Shell» (60/40 %), у 1911 р. – хімічний концерн «Algemene Kunstzijde Unie».

У роки Першої світової війни Нідерландам вдалося дотримуватися нейтралітету, хоч обидві ворогуючі сторони мали свої претензії до Нідерландів.

Нейтралітет у роки війни дозволив зберегти територіальну цілісність країни, уникнути чисельних жертв та руйнувань, сприяв проведенню важливих соціальних реформ після війни. Так, у 1917 р. було введене загальне виборче право для чоловіків, а в 1919 р. – для жінок. Отримали поштовх для подальшого розвитку чорна металургія та електротехнічна промисловість, збільшилась кількість населення, зайнятого у сфері послуг та промисловості.

У 1920-х – на початку 1930-х рр. у Нідерландах швидкими темпами відбувалося будівництво шосейних та залізничних шляхів, дамб та каналів. У 1918–1932 рр. було споруджено гігантську (32,5 км) греблю, шириною від 80 до 100 метрів, висотою 6 метрів над рівнем моря. Ця гребля відокремила затоку Зейдерзее від моря, на осушеній території були влаштовані нові польдери загальною площею 1650 км^2, а залишки затоки перетворилися на прісноводне озеро Ейсселмер. У результаті територія країни збільшилася на 7 %.

У 1918–1939 рр. при владі були праві коаліційні уряди, що очолювалися лідерами Римсько-католицької державної партії (РКДП, заснована 1901 р.) та протестантських Антиреволюційної партії і Християнсько-історичного союзу (заснований 1908 р.).

Розшарування нідерландського суспільства на дрібні групи (verzuiling) було тривалим процесом, що розпочався після Першої світової війни та завершився у 1970-х рр. Це істотно вплинуло і на політичну систему, для якої було характерним подрібнення партій та багатопартійність, спричинена також і релігійним плюралізмом. Так, наприклад, разом із соціалістичним сформувалися католицький та протестантський робітничі рухи.

У міжвоєнний період Нідерланди продовжували дотримуватися нейтралітету, у 1920-і рр. традиційно орієнтувалися на Велику Британію, а з 1930-х почали зближення зі США. В умовах кінця 1930-х рр. Нідерланди не хотіли зближення з Німеччиною, яка у 1937 р. запропонувала мирну угоду з гарантуванням Нідерландам нейтралітету.

З початком Другої світової війни, (04.09.1939 р.), Нідерланди оголосили про свій нейтралітет, але протягом 10–15.05.1940 р. були окуповані Німеччиною. У 1942 р. Японія окупувала Індонезію. Королева Вільгельміна (1890–1948) і уряд емігрували до Лондона. Спочатку німці намагалися включити нідерландців до системи своєї держави, причисливши їх до «кровноспоріднених німецьких народів», що спричинило появу певної кількості колабораціоністів. Втім, починаючи з 1941 р., у країні діяв рух Опору, який з 1944 р. підпорядковувався нідерландському уряду в Лондоні.

Нідерланди були повністю звільнені 05.05.1945 р. Під час Другої світової війни в Нідерландах, Індонезії та на інших територіях у результаті військових дій або окупаційних заходів загинуло 236 тис. нідерландців, матеріальні збитки оцінювались у 20 млрд дол.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

Після Другої світової війни Нідерланди залишилися конституційною монархією парламентського типу, хоча королева Вільгельміна намагалася розширити королівські повноваження. Після її зречення на користь дочки Юліани (1948–1980) вплив королівської родини на політику поступово послаблювався.

За Конституцією, законодавча влада здійснюється королем (королевою) і Генеральними штатами, виконавча – урядом (королем та Радою міністрів). Король є головнокомандувачем збройних сил країни. Від його імені здійснюються зовнішні зносини з іншими державами.

До повноважень глави держави входить: скликання і розпуск парламенту, оголошення війни і укладення миру, розпорядження державними фінансами, схвалення законопроектів. Король – голова Державної ради, члени якої призначаються королем. Це – вищий консультативний орган нідерландського уряду, який має законодавчу ініціативу. На відміну від багатьох інших європейських країн, в Голландії монарх бере активну участь у політичному житті.

Уряд формується з монарха та міністрів, але король (королева) не несе відповідальності перед парламентом, на відміну від міністрів, діяльність яких контролюється депутатами. Уряд Нідерландів підтримує постійний зв’язок з парламентськими фракціями, лідери яких беруть участь у засіданнях Кабінету міністрів.

Король бере важливу участь у формуванні уряду, призначаючи або незалежну особу, яка веде попередні консультації з партіями щодо формування кабінету, або одразу ліде-

ра однієї із партій для формування уряду. Кабінет присягає королю, його склад призначається королівським указом. Після отримання довіри від нижньої палати уряд може розпочинати роботу.

Парламент складається з двох палат: Першої (75 місць) і Другої (150 місць). Перша палата обирається провінційними штатами на основі пропорційного представництва строком на 4 роки. Друга палата, що володіє основною владою, обирається прямим голосуванням на основі пропорційного представництва строком на 4 роки. Монарх підписує всі закони, прийняті парламентом. Кожна парламентська сесія щорічно в День принців (третій вівторок вересня) починається з тронної промови короля перед депутатами обох палат Генеральних штатів. У ній король виголошує основні напрями політики урядового кабінету. Також у цей день презентується проект державного бюджету на наступний рік.

30.04.2013 р. королева Нідерландів Беатрікс Вільгельміна Армґард (1980–2013) зреклася престолу на користь свого старшого сина принца Оранського-Нассау Віллема-Олександра. Беатрікс є давнім членом «Римського клубу», Більдерберзьких зустрічей глобальної еліти, вона крупний акціонер нафтової компанії «Шелл», належить до найзаможніших жінок світу.

Для внутрішньополітичного життя у повоєнні роки було характерним переформатування старих та утворення нових партій, поступовий відхід від традиції розмежування суспільства (verzuiling) та спроби реалізувати ідею національного єднання, що виникла в роки Другої світової війни. У 1945 р. РКДП трансформувалася в Католицьку народну партію, у 1946 р. на основі лівого крила СДРПН утворилася Партія праці, а на основі правого у 1948 р. – Народна партія за свободу та демократію. У 1966 р. утворилась партія «Демократи-66» тощо. Відбулося також згуртування клерикальних партій: найстаріша у Нідерландах кальвіністська Антиреволюційна партія, Католицька народна партія та протестантський Християнсько-історичний союз у 1976 р. утворили «Християнсько-демократичний заклик» – партію, що базувалася на релігійних засадах.

Основними партіями сучасних Нідерландів є Християнсько-демократичний заклик, Партія праці, Соціалістична партія, Народна партія за свободу і демократію. ХДЗ відстоює традиційні цінності, приватну власність і вільне підприємництво, закликає до обмеження державного втручання в економіку при продовженні активної соціальної політики. Соціал-демократична Партія праці виступає за розширення соціальної політики держави з метою забезпечити більше соціальної, політичної та економічної рівноправності всіх громадян. Праволіберальна НПСД виступає за розвиток вільного ринку, скорочення державного втручання в економіку і підтримку вільного підприємництва. Ліволіберальна партія «Демократи-66» закликає до поєднання ліберальних принципів індивідуальної свободи з активною соціальною політикою і солідарністю.

У результаті об'єднання невеликих лівих організацій у 1989 р. виникла партія «Зелені ліві», яка виступає під гаслами соціалізму, пацифізму та захисту навколишнього середовища. У 2001 р. був заснований Християнський союз, який дотримується консервативної позиції з питань абортів, евтаназії і гомосексуальних шлюбів, при цьому виступає з соціал-демократичних позицій у питаннях економіки та захисту навколишнього середовища.

Особливістю партійної системи Нідерландів є постійна відсутність у будь-якої однієї партії абсолютної парламентської більшості,

тому всі уряди в країні коаліційні. Вони включають зазвичай дві, рідше – три, партії. Партії, що становлять коаліції, далеко не завжди близькі одна одній за політичною орієнтацією, але національна традиція консенсусу, вміння поважати різні інтереси і погоджувати їх у переговорному процесі дозволяли створювати стійкі і працездатні уряди.

У другій половині XX ст. нідерландський уряд очолювали здебільшого лідери клерикальних партій: КНП у 1946–1948, 1958–1966, 1967–1971 рр.; Антиреволюційної партії – у 1966–1967, 1971–1973 рр.; ХДЗ – у 1977–1994 рр. (Рууд Любберс), 2002–2010 рр. (Ян-Петер Балкененде). Лідери ПП очолювали уряд у 1948–1958 рр. (Віллем Дрес), 1973–1977, 1994–2002 рр. (Вім Кок). З 2010 р. уряд очолює лідер НПСД Марк Рютте.

На парламентських виборах 1994 р. ПП отримала 37 місць, ХДЗ – 34, НПСД – 31, Д-66 – 24. У 1998 р. ПП отримала 55 місць, НПСД – 38, ХДЗ – 29, Д-66 – 14, Зелені ліві – 11.

На виборах 2002 р. переміг ХДЗ – 43 місця, а заснована в 2002 р. під гаслами припинення припливу іммігрантів, які «не інтегруються» в нідерландську культуру (особливо мусульмани), більш рішучої боротьби зі злочинністю, скорочення бюрократії в державному управлінні права партія Список Піма Фортейна стала другою за величиною політичною силою країни, отримавши 26 місць. За тиждень до виборів П. Фортейн був застрелений активістом радикальної екологічної групи. НПСД здобула 24 місця, ПП – 23, Зелені ліві – 10.

Позачергові вибори 2003 р. знову принесли перемогу ХДЗ – 44 місця, ПП – 42, НПСД – 28, інші провідні партії здали свої позиції. На виборах 2006 р. ХДЗ отримав 41 місце, ПП – 33, ліва Соціалістична партія домоглася серйозного успіху, здобувши 25 місць, НПСД – 22. На цих виборах на політичну арену вийшла створена у 2006 р. крайньоправа «Партія свободи» для якої характерна антиісламська риторика (9 місць).

На виборах 2010 р. НПСД отримала 31 місце, ПП – 30, Партія свободи – 24, ХДЗ – 21, СП –15, Д-66 – 10, Зелені ліві – 10.

У 2012 р. через неможливість узгодити урядовий план зменшення бюджетного дефіциту, який, зокрема, передбачав скорочення видатків на охорону здоров'я, підвищення пенсійного віку та ін., були оголошені дострокові вибори Другої палати Генеральних штатів. У результаті виборів НПСД зміцнила свої позиції, отримавши 41 місце, ПП – 38, Партія свободи – 15, СП – 15, ХДЗ – 13, Д-66 – 12. Нова урядова коаліція на чолі з М. Рютте змогла узгодити питання зменшення бюджетного дефіциту.

На парламентських виборах 2017 р. НПСД отримала 33 місця, Партія свободи – 20, Д-66 – 19, СП – 14, Зелені ліві – 14, ПП – 9.

Особливістю політичної системи Нідерландів є право голосувати на місцевих виборах іноземним громадянам (за умов попереднього 5-річного проживання в країні).

Ліберальні Нідерланди стали першою країною у світі, де було законодавчо легалізовано вживання легких наркотиків (з 1976), реєстрацію одностатевих шлюбів (з 2001), активну евтаназію (з 2002).

Зовнішньополітичний розвиток Нідерландів у другій половині XX – на початку XXI ст. визначався процесом деколонізації та радикальною зміною зовнішньополітичного курсу у зв'язку з відмовою країни від традицій нейтралітету.

Після Другої світової війни почався розпад нідерландської колоніальної імперії. Спроба військовим шляхом утримати в 1945–1949 рр. у колоніальній залежності Індонезію, яка 17.08.1945 р. проголосила незалежність, закінчилася провалом. Нідерланди опинилися у міжнародній політичній ізоляції та були вимушені припинити військові дії. У 1949 р. ко-

ролева Нідерландів Юліана підписала ухвалу про надання суверенітету Індонезії. З 1954 р. Нідерландські Антільські острови отримали часткове самоврядування, а Нідерланди були проголошені Королівством трьох рівних партнерів: Нідерландів, Сурінаму та Нідерландських Антільських островів. У 1975 р. Сурінам проголосив незалежність, і Нідерланди перестали бути колоніальною країною.

Після Другої світової війни відбувся перегляд традицій нейтралітету у зовнішній політиці. Нідерланди через втрату колоній остаточно перетворилися на так звану «малу» країну, якій важко було захищати свої інтереси самостійно.

Окрім того, «червона загроза» та неефективність проголошеного нейтралітету у роки Другої світової війни сприяли визнанню необхідності укладати союзи та кооперуватися з іншими країнами. Саме тому Нідерланди брали активну участь у процесах європейської та євроатлантичної інтеграції, були ініціатором проведення Європейського конгресу у Гаазі в 1948 р., одним з ініціаторів утворення Ради Європи (1949), співзасновником воєнно-політичних блоків європейських країн – Брюссельського пакту (1948, потім ЗЄС) та НАТО (1949).

Специфікою повоєнного зовнішнього курсу стала також переорієнтація на відносини з США. Так, були підписані угоди про фінансування з боку США нідерландського воєнного виробництва, після вступу до НАТО – про оснащення армії Нідерландів американською зброєю.

У 1957 р. Нідерланди стали першою західноєвропейською країною, яка дала згоду розмістити на своїй території ракетно-ядерну зброю США. Роттердам став головним портом постачання оснащення для американських військ, розташованих у Європі. У 1970–1980-ті роки громадська думка Нідерландів доволі гостро реагувала на політику США щодо розташування крилатих ракет на території Європи, чим ставила власний уряд у складну ситуацію через необхідність враховувати думку нідерландців та демонструвати лояльність по відношенню до США.

Із завершенням «холодної війни» Нідерланди почали активно підтримувати демократичні перетворення у колишніх соціалістичних країнах (з 1995), зберегли орієнтацію на стратегічне партнерство зі США та підтримку євроінтеграційних процесів.

Саме у нідерландському місті Маастріхт 07.02.1992 р. між членами Європейської спільноти було підписано договір про утворення Європейського Союзу. З 01.01.2002 р. у готівковий обіг Нідерландів було введено євро, а ґульден вилучено з обігу. У 2005 р. більшість нідерландців на референдумі відмовились підтримати проект Конституції ЄС.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Після закінчення Другої світової війни нідерландський уряд зайнявся відновленням економіки, відродженням країни і зміцненням економічних зв'язків з країнами Західної Європи. Протягом 1948–1952 рр. Нідерланди, згідно з «Планом Маршалла», отримали від США близько 1 млрд дол. допомоги.

У Зеландії ситуацію погіршила катастрофа 1953 р., коли шторм з Північного моря спровокував повернення течії річок та каналів у зворотний бік, внаслідок чого було зруйновано греблі та дамби, затоплено 160 тис. га землі, загинуло 1800 осіб, було завдано шкоди на 500 млн ґульденів. Після цього у 1958 р. розпочалася реалізація гідропроекту «Дельта» з побудови цілої системи протиштормових споруд, який було завершено тільки у 1997 р.

У 1940-х рр. було сформовано митно-економічний та військово-політичний союз Бель-

гії, Нідерландів і Люксембурґу – Бенілюкс. Початок його формування було покладено валютною угодою (21.10.1943) і митною конвенцією (05.09.1944 р., набула чинності в січні 1948 р.) трьох держав.

Саме Бенілюкс став ядром нової повоєнної Європи. 03.02.1958 р. Бельгія, Нідерланди і Люксембурґ уклали в Гаазі договір про заснування економічного союзу, який набрав чинності 01.11.1960 р., після його ратифікації парламентами трьох країн. Договір передбачав створення єдиного ринку його учасників, вільний рух осіб, товарів, капіталів і послуг між трьома країнами, координацію їх економічної, фінансової і соціальної політики, виступ країн-учасниць як єдиного цілого в галузі зовнішніх економічних зв'язків.

У повоєнних Нідерландах акцент у розвитку економіки було зроблено на промисловості. Протягом 1946–1970 рр. частка промисловості і будівництва у національному доході зросла з 34 до 45,5 %, а частка с/г (включаючи і рибальство) скоротилась із 13 до 6,5 %, частка сфери послуг зросла до 48 %. Галузі промисловості, орієнтовані на колоніальні ринки, втрачали своє значення.

У 1959 р. в районі Ґронінґена було виявлено одне з найбагатших у світі родовищ природного газу, що стало додатковим стимулом для розвитку економічної активності. У 1970-х рр. половина газу, споживаного в Західній Європі, надходила з Ґронінґена. Після того, як газові родовища були виявлені в Північному морі, компанія «Royal Dutch Shell» розпочала його видобуток та розробила нові технології для перевезення газу у скрапленому вигляді.

З початку 1970-х рр. економічне становище Нідерландів стало погіршуватися; цей процес тривав до середини 1980-х рр. У 1971–1980 рр. майже в два рази знизилися темпи економічного зростання – вони становили в середньому щорічно 2,8 %, витрати на соціальні потреби зросли з 42 до 61 % ВВП, податки – з 41 до 55 % ВВП.

Проте раціоналізація виробництва, зміни енергетичної політики, повсюдна комп'ютеризація та підвищення конкурентоспроможності нідерландських товарів дозволили вже до кінця 1990-х рр. поліпшити ситуацію в економіці. Так, кількість робочих місць протягом 1984–1996 рр. зросла на 19 %, інфляція у середині 1990-х рр. була у п'ять разів менша від загальноєвропейського рівня, за рівнем ВВП на душу населення Нідерланди вийшли на шосте місце в світі (1999), а за експортом капіталу на душу населення – на третє місце в світі (1996). У 2001 р. обсяг прямих закордонних капіталовкладень Нідерландів склав 309 млрд дол. США.

Орієнтована на експорт нідерландська економіка значно виграла від членства в ЄЕС/ЄС. Три чверті всього нідерландського експорту направляється в країни ЄС. Основними партнерами Нідерландів з експорту є ФРН, Бельгія, Франція, Великобританія, Італія та США, з імпорту – ФРН, Бельгія, Китай, Великобританія, США і Франція. Найбільшим торговельним партнером Королівства Нідерландів є ФРН. Обсяг товарообігу між країнами у 2014 р. склав 166 млрд євро.

Нідерланди займають в ЄС друге місце після Франції з експорту аграрної продукції. Розташований у гирлі Рейну Роттердамський порт є найбільшим в Європі, а в 1962–1986 рр. був найбільшим у світі.

Обсяги зовнішньоторговельного обороту Нідерландів (товарами і послугами у поточних цінах), за даними Євростату, у 2006 р. склали 751,9 млрд євро, у 2007 р. – 807,8 млрд, у 2008 р. – 860,6 млрд, у 2009 р. – 734,7 млрд, у 2010 р. – 855 млрд, у 2011 р. – 939,7 млрд, у 2012 р. – 995,3 млрд, у 2013 р. – 1 трлн, у 2014 р. – 1 трлн 022 млрд, у 2015 р. – 1 трлн

042 млрд, у 2016 р. – 1 трлн 048 млрд євро (експорт – 562 млрд, імпорт – 486 млрд).

Обсяг виробництва промислового сектору Нідерландів у 2013 р. (без урахування продукції комерційного призначення та сфери послуг) склав 106,1 млрд євро (2012 – 104,3 млрд), виробництва сільгосппродукції і продовольства – 140,4 млрд євро. Рівень безробіття в Нідерландах, за даними Євростату, у 2006–2011 рр. був меншим від 5 %, у 2013–2015 рр. він зріс до рівня 7,4–6,9 %, у 2016 р. зменшився до 6 %.

У Нідерландах розвинена металургія, машинобудування, фармацевтична промисловість, виготовляється електронне устаткування й електронні вироби у величезному асортименті, верстати і промислове устаткування, судна, автомобілі, трактори, сільськогосподарські машини та багато іншого, високорозвинене виробництво лаків та фарб, ведеться огранювання алмазів. Широко розповсюджені сучасні підприємства харчової і легкої промисловості.

Основу економіки Нідерландів складають близько 70 великих фірм: промислових, банківських, транспортних, торговельних, страхових. Провідними серед них є «Royal Dutch Shell», «Unilever» та «Philips». Згідно з рейтингом журналу «Fortune», у 2015 р. «Royal Dutch Shell» займала третє місце серед найприбутковіших компаній світу (виручка – 431 млрд дол. США). Нідерландсько-британський концерн «Unilever» є одним із найпотужніших виробників продуктів харчування, косметики, засобів гігієни, а також товарів для дому та текстильної продукції. Компанія представлена у більш ніж 100 країнах світу.

Найбільш могутніми у сфері хімічної та нафтохімічної промисловості є «Akzo Nobel»; у сфері нафтохімії, видобутку газу та газохімії – «DSMЄ»; у машинобудуванні – концерн «Stork»; у виробництві транспортних засобів – «DAF Trucks», «Fokker Space»; у харчовій промисловості – «Campina», «Nutricia», «SHV Holdings», «Bols»; у пивоварінні – «Heineken» (третій за величиною броварний концерн світу); у фармацевтиці – «Hagemayer»; у поліграфії – «KNP», видавнича фірма «Elsevier» та видавництво «Wolters Kluwer», яке у 2011 р. мало обіг 3,4 млрд євро, прибуток 728 млн євро та понад 18 тис. співробітників у світі. Великою мережею супермаркетів (3200 магазинів у різних країнах світу) володіє «Koninklijke Ahold NV», у якій працює понад 200 тис. чол.

У країні видобувається природний газ, нафта, кам'яне вугілля, є великі нафтопереробні потужності. «Royal Dutch Shell» з 2012 р. є найбільшим підприємством світу з видобутку мінеральних масел та газу. Концерн працює більш ніж у 140 країнах світу, кількість його співробітників сягає 92 тис. чол.

Загалом у країні зареєстровано близько 600 тис. компаній і підприємств, з яких 98,5 % належать до підприємств малого і середнього бізнесу.

За рейтингом «The Banker», у 2014 р. у топ-50 банків світу за величиною активів входили «ING Bank» (24 місце, 1 трлн 086 млрд дол. США) та «Rabobank Group» (27 місце, 939 млрд дол.).

Основними галузями сільського господарства в Нідерландах є тваринництво, молочне тваринництво, рибна промисловість, плодоовочівництво, квітникарство (зокрема, вирощується близько 7 тис. сортів тюльпанів, щорічно експортується близько 4,3 млрд цибулин тюльпанів, загалом Нідерланди експортують 2/3 світового об'єму живих рослин, квітів і коренів).

За площами, відведеними під тепличне господарство та за експортом парникових овочів і ягід Нідерланди посідають перше місце в світі. Країна займає п'яте місце в Європі з виробництва масла і четверте – з виробни-

цтва сиру. На польдерах випасається понад 4,5 млн голів великої рогатої худоби.

Загалом с/г сектор Нідерландів займає третє місце в світі за прибутками після США і Франції (2013).

ВВП Нідерландів (у поточних цінах), за даними Євростату, у 1998 р. складав 360 млрд євро, у 2000 р. – 448 млрд, у 2005 р. – 545 млрд, у 2007 р. – 613 млрд, у 2008 р. – 639 млрд. Світова фінансова криза спричинила падіння ВВП у 2009 р. до 617 млрд, потім розпочалося його повільне зростання: у 2010 р. – 631 млрд, у 2011 р. – 642 млрд, у 2012 р. – 645 млрд, у 2013 р. – 652 млрд, у 2014 р. – 663 млрд, у 2015 р. – 676 млрд, у 2016 р. – 697 млрд євро.

У Нідерландах дуже висока щільність музеїв: на 16,8 млн мешканців припадає біля 1000 музеїв, а на кожних 2000 жителів – одна книгарня. Нідерланди витрачають на охорону здоров'я своїх громадян більше, ніж інші європейські держави – майже 12 % ВВП.

За Індексом свободи преси, Нідерланди у 2014 р. займали друге місце в світі, за Індексом людського розвитку – четверте місце, за Індексом глобальної конкурентоспроможності – восьме місце, за Індексом демократії – десяте місце.

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ НІДЕРЛАНДІВ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Перші контакти між українськими і нідерландським землями сягають часів Середньовіччя, адже ще в ХІ ст. товари з Фрісландії надходили до Київської Русі.

У 1628 р. в Голландії провідний теоретик социніанського руху Речі Посполитої шляхтич Київського воєводства Самійло Принковський, під псевдонімом Іриней Філалет, видав книгу «Про мир і церковну злагоду», яка прославила його у тогочасній освіченій Європі.

У XVIII ст. набуло поширення навчання дітей української козацької старшини та шляхти в Лейденському університеті. Так, у 1754 р. ступінь доктора медицини тут здобув Іван Полетика, у 1765 р. – Петро Погорецький, у 1775 р. – Григорій Соболевський, у 1780 р. – Данило Самойлович; ступінь доктора філософії – Опанас Шафонський; у 1781 р. вивчав «натуральну історію» син гетьмана Кирила Григорій Розумовський. Загалом у XVIII ст. у Лейденському університеті навчалось близько 50 вихідців з Лівобережної України.

У часи Української революції Директорією 06.01.1919 р. була заснована Надзвичайна дипломатична місія УНР у Голландії та Бельгії на чолі з відомим громадсько-політичним діячем та істориком Андрієм Яковлєвим. Водночас нідерландський уряд 20.01.1919 р. призначив д-ра Т. Фоккера генеральним консулом у Києві. До квітня 1920 р. українська місія перебувала у Гаазі, потім переїхала до Брюсселя, залишивши в Гаазі Консульство та канцелярію представництва. Місія діяла до 01.04.1922 р. Урядовці Нідерландів де факто визнавали українську дипломатичну репрезентацію офіційним представництвом УНР в Нідерландах. Проте офіційно визнати Україну незалежною державою голландський уряд не наважився без визнання цього факту з боку провідних країн блоку Антанти.

У 1921–1927 рр. в Україні існував Сільськогосподарський союз нащадків голландських вихідців в Україні, в основному – менонітів.

У травні 1938 р. у Роттердамі радянськими спецслужбами було вбито голову ОУН полковника Євгена Коновальця. Похований на місцевому цвинтарі Кросвейк.

УКРАЇНСЬКО-НІДЕРЛАНДСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Королівство Нідерландів визнало незалежність України 31.12.1991 р. Дипломатичні відносини були встановлені 01.04.1992 р. Посольство Нідерландів у Києві було від-

крито восени 1992 р. Першим послом Нідерландів в Україні став Роберт Серрі. Першим українським послом у Нідерландах (за сумісництвом) у 1992 р. був призначений Володимир Василенко. Самостійне дипломатичне представництво України в Нідерландах розпочало свою діяльність у Гаазі в 2002 р.

Політичний діалог на вищому рівні був започаткований у березні 1996 р. офіційним візитом в Україну прем'єр-міністра Нідерландів В. Кока. У грудні 1997 р. та липні 2004 р. відбулися офіційні візити президента України Л. Кучми до Нідерландів. У 2004 та 2005 рр. Україну відвідував прем'єр-міністр Нідерландів Я. Балкененде. Вагомою подією для поглиблення двосторонніх відносин став офіційний візит президента України В. Ющенка до Нідерландів 7–8.06.2006 р. на запрошення королеви Беатрікс.

Важливим результатом розвитку українсько-нідерландського діалогу стало підписання Програми спільних дій між Кабінетом Міністрів України та Урядом Нідерландів на 2004–2006, а потім і на 2007–2009 рр.

Сумною подією у двосторонніх відносинах стало збиття росіянами над окупованою частиною Донбасу 17.07.2014 р. пасажирського літака «Boeing-777» компанії «Malaysia Airlineg», що виконував регулярний рейс МН-17 із Амстердама. У катастрофі загинуло 193 громадяни Нідерландів.

26–27.11.2015 р. Королівство Нідерланди з візитом відвідав президент України П. Порошенко.

Складна внутрішньополітична ситуація в Нідерландах, на фоні європейської міграційної кризи 2015 р., спричинила проблеми з ратифікацією Нідерландами Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Парламент Королівства дав згоду на ратифікацію 07.07.2015 р. і вже 08.07.2015 р. її підписав король. Проте євроскептичні сили в Нідерландах домоглися проведення 06.04.2016 р. консультаційного референдуму з цього питання. При явці у 32,28 %, більшість у 61 % виборців (2,5 млн) проголосувала проти ратифікації.

Напередодні парламентських виборів 2017 р. уряд М. Рютте вирішив не ігнорувати його результати і повернув питання про ратифікацію до парламенту. Компроміс було оформлено 15.12.2016 р. у вигляді «Рішення глав держав урядів 28 держав – членів ЄС на зустрічі в рамках Європейської Ради щодо Угоди про асоціацію», який не змінював угоди, але який М. Рютте зміг подати як перемогу. Після цього нідерландський парламент 30.05.2017 р. повторно ратифікував угоду і вже 01.06.2017 р. король повторно її підписав. Таким чином Нідерланди стали останньою країною ЄС, яка завершила процес ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Договірно-правова база українсько-нідерландських відносин на початок 2017 р. налічує 39 двосторонніх договорів та угод. Основними документами договірно-правової бази двосторонніх відносин є: Конвенція про уникнення подвійного оподаткування (від 12.07.1996), Угода про сприяння та взаємний захист інвестицій (від 26.02.1997), Угода про технічне та фінансове співробітництво (від 01.03.1999), Угода про співробітництво у галузі культури (від 18.07.1996), Угода про повітряне сполучення (від 01.08.1994), Угода про автомобільні перевезення (від 01.01.1995) та ряд інших.

Відносини між Україною та Нідерландами характеризуються високим рівнем торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва. Нідерланди посідають друге місце за обсягом іноземних інвестицій в економіку України.

Станом на 01.04.2017 р., за даними Держстату України, прямі іноземні інвестиції з Нідерландів в економіку України становили 6,2 млрд дол. Найбільшими інвесторами

в економіку України є банки: «ING Ukraine», «RaboBank», «Fortis Bank» та компанії «Damen Shipyards», «Royal Dutch Shell», «Philips», «Lucent Technologies», «Nutricia», «Unilever Export», «Akzo Nobel» і інші. Станом на 2017 р. в Україні працювало понад 500 підприємств з нідерландським капіталом.

Так, наприклад, у 1989 р. нідерландська фірма «RL+T» (International) Н.В.» і «ВАТ Хутрофірма «Тисмениця» створили українсько-нідерландське СП «Тікаферлюкс», яке виготовляє вироби з хутра, що реалізуються у багатьох країнах Європи, Азії та Америки. Протягом 2000–2006 рр. відома нідерландська корпорація «Damen Shipyards» володіла миколаївським суднобудівним заводом «Океан», який за цей час збудував 55 суден для українських та іноземних замовників.

Обсяги прямого інвестування України в економіку Нідерландів суттєво менші – 11 млн дол. США (на 01.04.2017, Держстат України).

Обсяги зовнішньоторговельного обороту між Україною та Нідерландами (товарами і послугами у поточних цінах), за даними Держстату України, у 2004 р. склали 955 млн дол. США, у 2005 р. – 1,1 млрд, у 2006 р. – 1,5 млрд, у 2007 р. – 1,8 млрд, у 2008 р. – 2,6 млрд (експорт – 1,2 млрд, імпорт – 1,4 млрд), у 2009 р. – 1,5 млрд, у 2010 р. – 1,6 млрд, у 2011 р. – 2,5 млрд, у 2012 р. – 2,2 млрд, у 2013 р. – 2,4 млрд, у 2014 р. – 2,2 млрд, у 2015 р. – 1,6 млрд, у 2016 р. – 1,8 млрд дол. США (експорт – 1 млрд 141 млн, імпорт – 665 млн).

Основу товарної структури експорту з України до Нідерландів у 2016 р. становили: жири та олії тваринного або рослинного походження (32,1 %); зернові культури (20,4 %); чорні метали (14 %); насіння і плоди олійних рослин (6,9 %); залишки та відходи харчової промисловості (5,5 %). Основними статтями товарного імпорту в Україну з Нідерландів у 2016 р. були ядерні реактори, котли, машини (12 %); пластмаси і полімерні вироби (10,4 %); засоби наземного транспорту (9,8 %); фармацевтична продукція (8,2 %); какао і продукти з нього (7,4 %).

Нідерланди посідають третє місце серед європейських країн за обсягами технічної допомоги Україні. В Україні реалізуються дві програми технічної допомоги Нідерландів: «MATRA» (сприяння переходу до громадянського суспільства в країнах Центральної та Східної Європи, з 1994) та «PSOM» (підтримка країн Центральної та Східної Європи при переході до ринково орієнтованої економіки, з 2006) зі щорічними бюджетами більше 5 млн дол. США та близько 48 млн євро відповідно. Проекти в сільськогосподарській галузі складають більшу частину бюджету нідерландської програми технічної допомоги для України.

Двостороннє співробітництво у галузі науки і освіти між Україною та Нідерландами розвивається шляхом виконання окремих науково-дослідних проектів, обміну студентами, стажуванням викладачів тощо. Так, наприклад, у 2009 р. було реалізовано соціально-науковий проект, спрямований на дослідження виховання ВІЛ-інфікованих дітей у м. Одеса, проведений спеціалістами Лейденського «Центру вивчення сім'ї та дитинства».

Основними культурними та гуманітарними організаціями Нідерландів, що здійснюють діяльність у сфері поширення української культури, є «Платформа співробітництва Україна–Нідерланди», гуманітарний фонд «Супутник», культурні фонди «Ukraine Culturalis» та «Matrix Orange» тощо.

Так, у 2009 р. було проведено виставку творів українського та голландського художників І. Несміянова та Я. ван Ґоґа у м. Гааґа та Ейндговен, а за сприяння нідерландського культурного фонду «Internationale Opera Producties» у 2009 р. пройшли гастролі Київського та Одеського театрів з оперними та балетними поста-

новками «Кармен», «Дон Жуан», «Лебедине озеро». У 2010 р. у Гаазі відбувся інформаційно-іміджевий захід «Українська жінка в культурі та мистецтві», у рамках якого відбулася літературна зустріч з українською письменницею О. Забужко, виставка українських художниць О. Стратійчук, О. Попінової, К. Касьяненко та А. Кантер у галереї м. Гааґа.

У 2011 р. відбулися: виставки сучасного українського мистецтва в Амстердамі та Гаазі; концерт українського камерного ансамблю «Київські солісти»; фотовиставка у приміщенні мерії м. Гааґа тощо. За сприяння Посольства України в Нідерландах «Платформою Співробітництва Україна – Нідерланди» проводяться «Дні України в Нідерландах».

Місцями компактного проживання українців у Нідерландах є передусім великі міста та східна частина країни, а також міста із переважаючим студентським населенням – Утрехт, Лейден, Ґронінґен і Ейндговен.

Упродовж 1996–2016 рр. чисельність українців у Нідерландах зросла із 701 до 4437 осіб. За 2013–2015 рр. нідерландське громадянство отримало 842 українці.

Єдиною офіційною організацією українців у повоєнний час була «Спілка українців Нідерландів», якою керував проф. Омелян Кушпета. У Нідерландах видається щоквартальний часопис нідерландською мовою «Журнал Україна – Oekraine Magazine», присвячений виключно українській тематиці.

У 2007 р. було зареєстровано об'єднання «Українська громада в Нідерландах» (голова – Ігор Кириченко). У червні 2011 р. у м. Гааґа було відкрито першу українську суботню школу «Веселка», у якій проводяться заняття з української мови, українознавства та культурно-мистецькі уроки. На основі активу української школи у вересні 2011 р. було створено та офіційно зареєстровано фундацію «Ukraine Culturalis» на чолі з директором школи Т. Площанським. Також у Нідерландах працюють: хор ім. Лисенка, ансамблі народної пісні і танцю «Русалка» і «Отрада», а також окремі сольні виконавці.

Відомими українцями Нідерландів є: Вікторія Кобленко – актриса, журналістка, телеведуча; Ірина Горванко-Рейкен – директор і диригент нідерландського хору ім. Лисенка, доцент Центру аматорського мистецтва Північного Брабанту (Centrum Amateurkunst Noord Brabant).

У рамках Днів Голландії в Україні в Києві неодноразово проходили фестивалі голландського кіно, фотовиставки, інтерактивні майстер-класи з голландським кухарем тощо.

За даними перепису населення 2001 р., в Україні проживало 139 голландців.

Нідерланди також надають Україні значний обсяг гуманітарної допомоги. Нідерландські фонди «СНОЕ» та фонд допомоги дітям «Breath» у 2009 р. завершили будівництво двох дитячих будинків на Закарпатті, а також реалізовують щорічні дитячі літні програми «The Dutch host-families» та «Holiday Plan» для закарпатських дітей-сиріт.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО у Нідерландах протягом 1995–2014 рр. були віднесені: Схокланд і околиці; концентричні канали XVII ст. м. Амстердам (XVII ст.); система оборонних споруд м. Амстердам (1880–1920); внутрішнє місто і гавань Віллемстад на о. Кюрасао (XVII–XIX ст.); вітряки в районі Кіндердейк – Елсхаут (бл.1740); парова насосна станція Вауда (1920); польдер Бемстер (1609–1620); будинок Шредер (1924); Ваденське море (спільно з Німеччиною); фабрика ван Нелле (1920).

Також видатними об'єктами культурної спадщини Нідерландів є: планетарій Ейсе

Ейсінґа у м. Франекер (1774–1781); система оборонних споруд Нова голландська водна лінія (XIX–XX ст.); музей Тейлора у м. Гаарлем (XVIII ст.); замок де Гаар у м. Утрехт (XIV–XIX ст.); вежа Дім у м. Утрехт (1321–1382); історичний центр м. Делфт; фортеця Аммерсоен (XVII ст.); замок Круа (XV ст.); замок Лувестейн (XIV ст.); замок Мейдерслот (XIV–XVII ст.); замок Ріддерзал у м. Гааґа (XIII ст.); замок Геемстеде (1645); палац Бінненгоф у м. Гааґа (XIII ст.); палац Гет Лоо в Апелдорні (XVII ст.); парк квітів Кекенгоф (1840); Збройова площа м. Маастріхт; Ґроте Маркт м. Харлем та інші.

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 2003–2011 р. включила: архіви Голландської Ост-Індської та Вест-Індської компаній; опублікований у 1947 р. щоденник єврейської дівчинки Анни Франк «Притулок. Щоденник у листах»; Бібліотеку Ец Хаїм Портуґало-єврейської семінарії Ец Хаїм у Амстердамі; перший Катехізис, написаний мовою пап'яменто з Національного архіву Нідерландських Антільських островів; архів Мідделбурзької торгової компанії; колекцію Десмета (фільми, афіші 1910-х рр.).

Електронні джерела:

Сайт королівської родини: http://www.koninklijkhuis.nl

Сайт уряду Нідерландів: http://www.rijksoverheid.nl

Сайт Генеральних штатів: http://www.staten-generaal.nl

Сайт Другої палати Генеральних штатів: http://www.houseofrepresentatives.nl

Сайт Сенату Генеральних штатів: http://www.eerstekamer.nl/home

Сайт Центрального бюро статистики Нідерландів: http://www.cbs.nl

Посольство України в Королівстві Нідерланди: Zeestraat, 78, 2518 AD, The Hague; http://netherlands.mfa.gov.ua/ua

Посольство Королівства Нідерланди в Україні: 01901, м. Київ, Контрактова площа, 7; http://ukraine.nlembassy.org

Література:

Шатохина-Мордвинцева Г. А. Нидерланды с древнейших времён до конца XVI в. – М., 2004. – 251 с.

Israel J. The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477–1806. – Oxford, 1995. – 1231 p.

Шатохина-Мордвинцева Г. А. Нидерланды в новое и новейшее время. – М., 2002. – 277 с.

Mark T. Hooker The History of Holland. – Greenwood, 1999. – 264 p.

Шатохина-Мордвинцева Г. А. История Нидерландов. – М., 2007. – 510 с.

Чистозвонов А. Н. Нидерландская буржуазная революция XVI в. – М., 1958. – 192 с.

Бааш Э. История экономического развития Голландии в XVI–XVIII вв. – М., 1949. – 398 с.

Нидерланды в европейском и национальном измерениях // Государства Альпийского региона и страны Бенилюкс в меняющейся Европе / под ред. В. Я. Швейцера. – М., 2009. – С. 375–472.

Островская Е. П. Нидерланды: Бизнес, специализация, экономика. – М., 2002. – 109 с.

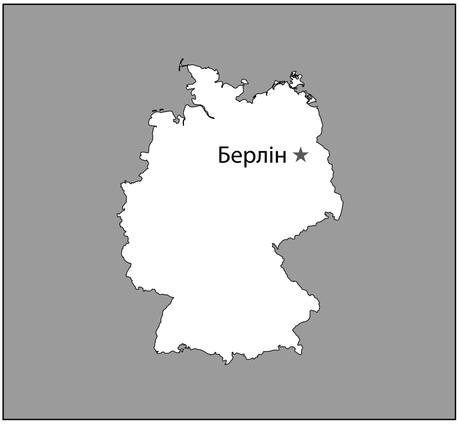
Кривонос Р. А. Українсько-нідерландська співпраця як складова реалізації євроінтеграційних прагнень України // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2012. – Вип. 111 (Ч. I). – С. 50–59.

Сільськогосподарський союз нащадків голландських вихідців на Україні (1921–1927): зб. док. і матеріалів / уклад. В. І. Марочко. – К., 2000. – 338 с.

В. В. Солошенко

НІМЕЧЧИНА

Сучасна назва держави: Федеративна Республіка Німеччина (*нім.* Bundesrepublik Deutschland).

Перша згадка про народ/країну у писемних джерелах. Першим про ґерманців (γερμάνοι) згадував грецький філософ, історик і географ Посідоній (бл. 135–51 рр. до н. е.). Проте, його слова відомі лише у переказі Афінея, який жив на рубежі II–III ст. н. е.: «Ґерманці ж, як оповідає Посідоній у тридцятій книзі, їдять на сніданок шматки жареного м'яса, запиваючи молоком і нерозбавленим вином» («Бенкет мудреців» гл. IV). У 12 р. до н. е. за наказом Октавіана Авґуста були виготовлені тріумфальні фасти – написи, висічені в камені, що містили список тріумфів від заснування Риму, де серед інших згадувалась перемога Клавдія Марцелла у 222 р. до н. е. над «ґаллами, інсубрами і ґерм[анцями]» (de Galleis Insubribus et Germ(aneis).

Сучасне поняття про ґерманців як групу племен, які живуть на правому березі Рейну, закріпили «Записки про Ґалльську війну», написані Юлієм Цезарем у 50-х рр. до н. е., де неодноразово згадуються і ґерманці, і їх країна – Ґерманія.

Грецький історик і географ Страбон (64 р. до н. е. – 24 р. н. е.) у своїй «Географії» описує «Ґерманію, яка починається від Рейну» (кн. II, гл. V): «…у місцях, які зараз лежать за Рейном на схід, мешкають ґерманці» (кн. VII, гл. I).

Назва Тевтонське, у розумінні – Німецьке, королівство вперше згадується у Зальцбурзьких анналах (X–XI ст.) під 919 р.: «Арнульф, герцог Баварії, був обраний правити Тевтонським королівством» (*лат.* «Baiuarii sponte se reddiderunt Arnolfo duci et regnare ei fecerunt in regno teutonicorum»). Вперше в офіційних документах титул «rex Teutonicorum» був використаний у 1074 р. Папою Григорієм VII щодо короля Генріха IV, а термін «Regnum Teutonicum» набув державно-правового характеру після його використання у Вормському конкордаті 1122 р.

Сучасний варіант самоназви німців Deutsch спочатку позначав мову, на якій говорив народ. Вперше самоназва народної давньоверхньонімецької мови у латинській формі theudische у джерелах згадується в посланні нунція Ґреґора Папі Адріану I 786 р., який писав, що на синоді в Корбріджі (Англія) тексти читалися латиною і німецькою на-

родною мовою («tam latine quam theodisce»). Вперше термін «Німецька земля» використано в «Пісні Анно» («Annolied», бл.1080) у давньоверхньонімецькій формі: «diutschiu lant». У Реґенсбурзькій Кайзерівській хроніці (XII ст.) це слово вперше зустрічається як назва народу: «die Diutiscen», «die Deutschen» – німці).

Створення держави. У VI–IX ст. виникли племінні герцогства ґерманців (Саксонія, Тюрінґія, Алеманія (Швабія), Франконія, Баварія). Після розпаду та поділу Франкської імперії у 843 р. з її східної частини було утворене Східно-Франкське королівство, яке з 911 р. (обрання королем Конрада I) в історіографії вважається Королівством Німеччина. У 962 р. король Оттон I Великий був коронований у Римі як імператор, проте лише з 1486 р. у назві з'явився додаток «ґерманської нації», і лише з 1512 р. імператори почали вживати назву «Священна Римська імперія німецької нації» (*нім*. Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation). Єдина німецька національна держава існує з 1871 р., коли було створено Німецьку імперію.

Незалежність: німецькі незалежні держави існували з V ст. Незалежність сучасної Німеччини була відновлена у 1949 р., після окупації 1945–1949 рр. країнами-переможницями у Другій світовій війні.

Історичні назви держави: Королівство Тюрінґія (V ст. – 534); Герцогство Тюрінґія (631–1440); Королівство Алеманія (V ст.); Герцогство Алеманія (VI ст. – 746); Герцогство Баварія (VI ст. – 788, 907–1623); Герцогство Саксонія (VI ст. – 1180); Герцогство Франконія (поч. X ст. – 939); Герцогство Швабія (909–1313); Східно-Франкське королівство (843–911); Королівство Німеччина (911–962); Римська імперія (962–1157); Священна Римська імперія (1157–1512); Священна Римська імперія німецької нації (1512–1806); Курфюршество Саксонія (1356–1806), Курфюршество Бранденбурґ (1356–1806), Курфюршество Пфальц (1356–1777), Курфюршество Баварія (1623–1806) у складі Священної Римської імперії німецької нації; Королівство Пруссія (1701–1918); Рейнський союз, під протекторатом Французької імперії (1806–1813); Королівство Саксонія (1806–1918); Королівство Баварія (1806–1918); Королівство Вюртемберґ (1806–1918); Королівство Ганновер (1814–1866); Німецький союз (1815–1866); Північнонімецький союз (1866–1871); Німецька імперія (1871–1918); Німецька імперія (Веймарська республіка) (1918–1933); Німецька імперія (Третій рейх) (1933–1943); Великонімецька імперія (Третій рейх) (1943–1945); Німецька Демократична Республіка (1949–1990); Федеративна Республіка Німеччина (з 1949).

Площа: 357,3 тис. км^2, що складає близько 60 % території України.

Населення: 82 млн 176 тис. осіб (на 01.01.2016, Федеральне статистичне відомство). ФРН – найбільша за чисельністю населення країна ЄС.

Очікувана тривалість життя при народженні: 80,7 р. (у чоловіків – 78,3, у жінок – 83,1) (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: німці – 91,3 % (73,7 млн), мігранти – 8,7 % (7 млн) (на 31.12.2014 р., Федеральне статистичне відомство). Згідно з Центральним реґістром іноземців ФРН, найчисельніші групи на 31.12.2015 р. за країною походження складали: турки – 1 млн 506 тис., поляки – 740 тис., італійці – 596 тис., румуни – 452 тис., греки – 340 тис., хорвати – 298 тис., серби – 230 тис., росіяни – 230 тис. Понад 1 млн осіб мають статус біженців. У ФРН визнано чотири нацменшини: лужицькі сорби, фризи, данці та цигани.

Чисельність українців: 229,5 тис. вихідців з України, з них громадян Німеччини – 117 тис., громадян України – 112 тис. (2011, перепис). Особливо багато українців отримали дозвіл на проживання в Німеччині у 2005 р. (131 тис.) та у 2006 р. (129 тис.).

Столиця: Берлін – 3 млн 520 тис. чол. **Найбільші міста:** Гамбурґ – 1 млн 787 тис.; Мюнхен – 1 млн 450 тис.; Кельн – 1 млн 060 тис., Франкфурт-на-Майні – 732 тис.; Штуттґарт – 623 тис.; Дюссельдорф – 612 тис.; Дортмунд – 586 тис.; Ессен – 582 тис.; Бремен – 557 тис.; Лейпціґ – 560 тис.; Дрезден – 543 тис.; Ганновер – 532 тис. (на 31.12.2015, Федеральне статистичне відомство).

Державна мова: німецька. У Німеччині літературна мова (Hochdeutsch) є загальноприйнятою у сфері освіти, діловодства, в офіційних установах. Поряд із цим, у ФРН існує багато регіональних діалектів німецької мови. Офіційно визнаними регіональними мовами у Німеччині є данська, північнофрізька, затерландська фрізька, верхньолужицька, нижньолужицька, ромська та нижньонімецька (нижньосаксонська) мови.

Релігійний склад населення: 25,2 млн протестантів (31,7 %), 24,8 млн католиків (31,2 %), 1,5 млн мусульман (1,9 %), 1 млн православних (1,3 %), 26,2 млн нерелігійних (33 %) (2011, перепис). Проте, за даними опитування, проведеного Федеральним міністерством внутрішніх справ у 2009 р., чисельність мусульман у країні складає 4,3 млн (понад 5 % населення). Церква у Німеччині відділена від держави.

Державний устрій: парламентська республіка (з 1949). **Глава держави:** федеральний президент. **Глава уряду:** федеральний канцлер.

Вищий законодавчий орган: Бундестаґ (Федеральні збори), а також Бундесрат (Рада федерації).

Рейхстаґ як вища станова дорадчо-законодавча установа при імператорі діяв з XI ст., з 1663 р. – постійно. Перший загальнонімецький парламент – Франкфуртські національні збори – було скликано у 1848 р. Рейхстаґ як парламент об'єднаної Німецької імперії був створений у 1871 р. Сучасний Бундестаґ постійно діє з 1949 р.

Діюча Конституція (Основний закон) ФРН вступила в силу з 23.05.1949 р., а з 03.10.1990 р. її чинність поширено і на східнонімецькі землі (колишньої НДР) та Західний Берлін. Зміни до Основного закону вносились близько 60 разів. Перша Конституція у Німеччині була ухвалена під тиском французів у Королівстві Вестфалія в 1807 р.

Статус у відносинах з ЄС: співзасновник ЄС (1957); член Шенґенської зони з 26.03.1995 р.; член Єврозони з 01.01.1999 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: член Ради Європи (з 1950); член ЗЄС (1954–2011); член НАТО (з 1955); співзасновник ОЕСР (1961); член ООН (з 1973); співзасновник ОБСЄ (1973); співзасновник Великої сімки (1975); співзасновник СОТ (1995).

Розмір ВВП на душу населення у 2016 р. (в поточних цінах), за даними Євростату, складав 36100 євро (10 місце серед EU-28); за даними МВФ – 40096 дол. США (19 місце в світі); за даними Світового банку – 39899 дол. США (18 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Складання праґерманського етнічного та мовного субстрату розпочалося на початку I тис. до н. е. Першою археологічною культурою, яку можна впевнено пов'язувати з ґерманськими племенами, є ясторфська культура, що зародилась у нижній течії Ельби і Везера, у Шлезвіґ-Гольштейні, Західному Макленбурзі та Ютландії наприкінці VII ст. до н. е. До V ст. до н. е. виділення праґерманців із індоєвропейської спільноти на північноморському і балтійському узбережжях, а також на півдні Скандінавії та в Ютландії, завершилось.

З I ст. до н. е. римські автори почали вирізняти ґерманців як самостійний етнос, що складається з груп племен. Традиційно давніх ґерманців поділяють на три етногеографіч-

ні групи. До західноґерманської групи племен відносяться ґермінони (свеви, гермундури, квади, маркомани, хатти, херуски, вангіони, алемани, бавари, тюринґи, ланґобарди), істевони (франки, сіґамбри, убії, батави, маттіаки, тенктери, хамави, хазуарії, бруктери, ангріварії); до північноґерманської групи – інґвеони (кімври, тевтони, хавки, адуатуки, фрізи, сакси, англи, юти), гіллевіони (дани, свіони, ґети та інші); до східноґерманської групи – вандали, ґоти, ґепіди, бурґунди, варини, харини, сілінґи, бастарни, руґи, герули, скіри, лемовії.

З ІІ ст. до н. е. починаються міграції та походи ґерманців на Рим. Перший напад здійснили кімври, до яких згодом приєднались тевтони та інші (Кімврська війна 113–101 рр. до н. е.). У битві при Араузіоні (105 р. до н. е.) ґерманці знищили дві римські армії та спустошили Нарбонську Ґаллію, проте у наступних битвах (при Аквах Секстієвих, 102 р. до н. е.) були розгромлені тевтони, а в битві при Верцеллах у 101 р. до н. е. – і кімври.

Другий великий похід на території Риму здійснили свеви на чолі з Аріовістом. Вони у 60-х рр. до н. е. вторглись у Ґаллію та поселились у прирейнській її частині. Проте у 58 р. до н. е. свеви були розбиті римським військом на чолі з Юлієм Цезарем у битві при Воґезах та відкинуті за Рейн. У 55 р. Цезар розбиває ґерманські племена тенктерів і узипетів, які перейшли через Рейн, та сам вперше переправляється на правий бік Рейну для демонстрації могутності римської армії. Справу Цезаря продовжив консул Римської імперії Нерон Клавдій Друз, який протягом 13–9 рр. до н. е. декілька разів переправлявся через Рейн і розбивав ґерманців, за що отримав почесний когномен «Ґерманік».

З кінця І ст. до н. е. римляни контролювали територію Ґерманії між Рейном і Ельбою. Проте розгром херусками на чолі з Армінієм трьох римських легіонів у бою в Тевтобурзькому лісі у 9 р. н. е. спричинив витіснення римлян за Рейн. Римляни ще кілька разів здійснювали походи на ґерманців та завдавали поразки Армінію, але повернути Ґерманію не змогли. Кордон між Римом і ґерманцями встановився по Рейну. За імператора Доміціана у 83 р. римляни починають будувати по Рейну фортифікаційно-оборонний комплекс (лімес). Тоді ж на лівому березі Рейну були створені римські провінції Нижня Ґерманія з центром у Кельні та Верхня Ґерманія з центром у Майнці, які почали швидко романізуватись.

У ІІ ст. н. е. ґерманці поновлюють напади на Римську імперію. У 166–180 рр. тривала Маркоманська війна, у ході якої близько десяти ґерманських та сарматських племен з ініціативи ланґобардів, маркоманів та квадів здійснили кілька вторгнень, але були відбиті. У цей же період розпочинають свої міграції й ґоти – на чорноморське узбережжя, та вандали – до Ельби.

З рубежу ІІ–ІІІ ст. починається процес формування стійких союзів племен, зокрема – алеманів, франків, ґотів. У 259–260 рр. вони спільно прориваються за рейнський лімес і грабують Північну Італію. Водночас ґоти, спільно з іншими племенами, переходять Дунай і в 248 р. спустошують Нижню Мезію, а в 251 р. – Фракію, де у битві з ними при Абрітті гине імператор Децій Троян. Лише у 268 р. імператор Клавдій ІІ у битві при Ніші розбиває ґотів та витісняє їх за Дунай. Однак частина ґерманців осідає на території імперії; вони починають найматись на службу, отримують змогу дослужуватись до вищих офіцерських рангів.

У 350-х рр. алемани захопили рейнський кордон і частину Ґаллії, проте були розбиті у битві при Арґентораті (357). Під тиском гунів вестґоти попросили у Риму дозволу поселитись на території імперії. Отримавши дозвіл імператора Валента, понад 200 тис. вестґотів у 376 р. переправляються через Дунай. Проте

важкі умови перебування приводять до повстання ґотів (Ґотська війна 377–382 рр.). У битві при Адріанополі 378 р. вестґоти розгромлюють римську армію, імператор Валент гине у битві. Договір 382 р. кардинально змінив характер взаємовідносин римлян і ґерманців, оскільки вестґоти на правах широкої автономії були поселені у внутрішніх районах імперії.

Розірвавши договір з Римом, вестґоти у 395 р. обирають своїм королем Аларіха, під керівництвом якого протягом 395–397 рр. спустошують Грецію, у 401–402 рр. вторгаються в Італію, а в 408, 409 і 410 рр. беруть в облогу Рим. 24.08.410 р. вестґоти входять у Рим, грабують місто, але залишають у недоторканості християнські церкви. Водночас у 406 р. свеви, вандали та алани із Панонії проривають рейнський лімес і проходять у Ґаллію, а потім, у 409 р., в Іспанію, де засновують свої королівства. Після цього франки осідають у долині Мозеля, бурґунди займають Майнц, а алемани – Рецію. Імператор Константин III у 407–411 рр. був змушений визнати за франками, бурґундами та алеманами зайняті ними землі.

У IV–VII ст. більшість ґерманських племен, зокрема, ґоти, вандали, бурґунди, руґи, свеви, ґепіди, ланґобарди, сповідували аріанство, засуджене Першим Нікейським вселенським собором.

Тиск ґерманців на Ґаллію деякий час стримував римський полководець Флавій Аецій, який у 431 та 445 рр. розбиває франків, у 443 р. – бурґундів, а потім дозволяє їм оселитися на лівому березі Рейну як федератам Риму для стримування інших ґерманців. Для протидії вторгненню гунів Аецій збирає велику коаліцію з вестґотів, бурґундів, тюринґів, франків, алеманів та інших, яка завдає поразки гунам Атілли у битві на Каталаунських полях 451 р. Але після загибелі Аеція ґерманці поновили розселення в Ґаллії та активно сприяли падінню Західної Римської імперії у 476 р. У 476–493 рр. ґерманці створюють на території Італії Королівство Одоакра, а в 493–552 рр. – Королівство остґотів.

Лише у V ст. на території власне Німеччини створюються перші незалежні німецькі держави – Королівство Тюрінґія та Королівство Алеманія, які, проте, були підкорені франками короля Хлодвіга у 490-х рр. Після його смерті німецька частина королівства Меровінґів отримала назву Австразія. У 534 р. франки остаточно підкорили тюринґів і приєднали їхні землі, у 746 р. – придушили чергове повстання алеманів та ліквідували Герцогство Алеманія. Король франків Карл Великий у 772–804 рр., придушивши ряд повстань саксів, завойовує Саксонію. Також у 788 р. було ліквідоване Герцогство Баварія.

У 843 р. онуки Карла Великого після тривалого конфлікту поділили землі імперії за Верденським договором. Території, що склали основу сучасної Німеччини, увійшли до складу Східно-Франкського королівства на чолі з Людовіком II Німецьким (843–876). Слабка королівська влада його спадкоємців привела до відновлення у Німеччині племінних герцогств на початку X ст. та їх суттєвої автономізації.

За Генріха I Птахолова (919–936) німці розпочинають експансію на землі слов'ян, зокрема полабських та чехів. Його син Оттон I Великий (936–973) зміг об'єднати усі регіональні герцогства під своєю владою, а 02.02.962 р. був коронований у соборі Св. Петра як імператор. Наприкінці X ст. Італія фактично стала німецьким протекторатом.

За Генріха IV (1053–1105) розгорівся гострий конфлікт між імператорською та папською владою за право здійснювати церковні інвеститури (призначати на посади). У результаті у 1076 р. Папа Ґриґорій VII піддав Генріха IV анафемі, а той, не змігши спертись на консолідовану позицію німецької духовної і світської знаті, під загрозою відлучення від трону був

змушений три дні в одязі грішника, що кається, стояти під замком у Каноссі, добиваючись аудієнції у Папи. Врешті 28.01.1077 р. він отримав прощення та зняття анафеми в обмін на клятву бути покірним Церкві. На фоні усобиці в Німеччині Григорій VII ще двічі відлучав Генріха IV від Церкви, але той врешті зайняв Рим, де у 1084 р. був коронований імператором Папою Клементом III. Боротьба за інвеституру між німецькими королями і папами завершилась лише з укладенням між Генріхом V і Папою Калікстом II Вормського конкордату 1122 р., яким було визнано взаємні права сторін у цій справі.

Значні зусилля для відновлення під егідою німецьких правителів Римської імперії докладав імператор Фрідріх I Барбаросса (1155–1190). Заради цього він здійснив шість походів до Італії, проте після поразки німецьких лицарів від ополчення Ломбардійської ліги у битві при Леньяно у 1176 р. північноіталійські міста відвоювали своє самоврядування. У 1178 р. Барбаросса коронувався як король Бурґундії; його васалами були королі Польщі, Чехії, Угорщини, Данії.

У XII ст. німецькі імператори посилили тиск на слов'янські та балтійські землі, розглядаючи їх як основу свого положення в імперії. За Ельбою послідовно були підкорені гавеляни, ободрити, поморяни, лютичі, шпревяни та інші. Саме на цих землях у 1157 р. утворилось маркграфство Бранденбурґ, а також герцогства Макленбурґ та Померанія. З кінця XII ст., під приводом християнізації лівів, латґалів, естів та пруссів, німці розпочали завоювання східної частини Балтії. Активну участь у цьому взяли Орден мечоносців, Тевтонський та Лівонський ордени. У 1243 р. східним кордоном Лівонського ордену стала р. Нарва. Більш мирний характер мала німецька колонізація Сілезії, Чехії та Угорщини, де у XIII ст. вже існували численні німецькі поселення. Німецька колонізація сприяла зростанню населення, розквіту міст і поширенню в них маґдебурзького права.

Після припинення влади правлячої династії Штауфенів у середині XIII ст. в Німеччині розгорається жорстока боротьба за владу, посилюється феодальна анархія, а ключовими суб'єктами політичного життя на століття стають територіальні князівства, чисельність яких сягнула 200. Недостатня увага імператорів до німецьких міст підштовхнули їх до створення регіональних союзів: Союзу рейнських міст (1254), Ганзейського союзу північнонімецьких міст (1256), який у час свого розквіту, в XIV–XV ст., об'єднував до 160 міст та контролював торгівлю на Балтійському морі, Швабського союзу міст (1331). У результаті міста, поряд з Церквою, стали самостійною політичною силою. Німецькі міста мали власне право та самоврядування, суд, міські жителі вважались вільним людьми.

У часи правління імператора Карла IV Люксембурґа (1346–1378) врешті було регламентовано обрання німецького короля (імператора). Відповідно до рішення Рейхстаґу 1356 р. (Золота булла), це мала робити колегія семи імперських курфюрстів – архієпископів Майнца, Тріра і Кельна, короля Чехії, Рейнського пфальцграфа, герцога Саксонії і маркграфа Бранденбурґу. Крім того, буллою було закріплено права та привілеї курфюрстів. Слабкість імператорської влади обумовила те, що загальноімперську владу представляло зібрання трьох курій – курфюрстів, духовних і церковних князів, посланців великих та вільних міст – Рейхстаґ, який остаточно конституювався наприкінці XV ст. Але і Рейхстаґ не мав загальноімперських виконавчих органів, а його рішення фактично носили рекомендаційний характер. У XIV–XV ст. не існувало ні загальноімперського суду, ні армії, ні скарбниці.

Водночас у межах територіальних князівств процеси централізації відбувались: там

функціонували ландтаґи, діяло законодавство, збирались податки.

Лише на рубежі XV і XVI ст. Максиміліан I (король Німеччини у 1486–1519 рр., а з 1508 – імператор) ініціював реформу державного управління імперією, спрямовану на створення загальноімперських державних інститутів. Згідно з рішеннями Рейхстаґів, у Вормсі (1495) та Ауґсбурзі (1500) було встановлено законодавчу заборону на використання військової сили для вирішення конфліктів в імперії (Ewiger Landfrieden); створено вищий судовий орган імперії – Імперський камеральний суд, що розглядав апеляції і касації на рішення судів нижчих інстанцій, спори між суб'єктами імперії та скарги на імператора; з військово-фіскальною метою запроваджено поділ імперії на шість імперських округів (з 1512 додалося ще чотири); створено центральний орган виконавчої влади – імперський уряд, який, проте, фактично не функціонував і в 1531 р. був ліквідований. Хоча ці реформи і не привели до створення централізованої німецької держави, але вони дозволили дещо зміцнити внутрішню структуру імперії та зберегти її дієздатність.

На початку XVI ст. населення німецьких земель нараховувало близько 12 млн, у країні було близько трьох тис. міст, найбільші з яких – Нюрнберґ, Ауґсбурґ, Кельн, Любек, Гамбурґ. Німецька техніка у гірничій справі та обробці металів вважалась найбільш передовою в тогочасній Європі.

На початку XVI ст. під проводом професора Віттенберзького університету Мартіна Лютера (1483–1546) започатковано широкий суспільний рух – Реформацію, спрямований на очищення Католицької церви та звільнення від її надмірного впливу в економічному і політичному житті німецьких земель. Запропонувавши у 1517 р. «95 тез» проти індульгенцій та з викладом свого бачення місця і ролі Церкви, Лютер запустив процеси, які вийшли далеко за межі релігії. Навколо ідей Лютера об'єднались різнорідні сили, які бажали зменшення впливу Риму та Католицької церкви у Німеччині.

Найвідомішими суспільно-політичними проявами Реформації були: лицарське повстання 1522–1523 рр.; Селянська війна 1524–1525 рр. (до 200 тис. учасників); секуляризація церковних володінь з ініціативи князівської влади (1525 – у Пруссії, 1526 – у Саксонії, Люнебурзі, 1528 – у Гессені, 1532 – у Дітмаршені, 1534 – Вюртембурзі, Померанії, Ангальті тощо); анабаптистська Мюнстерська комуна 1534–1535 рр.

З часу оголошення п'ятьма князями і представниками 14 міст, прихильних до Реформації, протестації на рішення Шпеєрського Рейхстаґу 1529 р., католицька більшість якого проголосувала за суворе дотримання норм Вормського едикту 1521 р. проти лютеран, прихильники Реформації стали називатись протестантами.

Побоюючись насильницької рекатолизації, правителі Саксонії, Гессену, Люнебурґу, Ангальту, Мансфельда та міст Маґдебурґ, Страсбурґ, Бремен, Ульм та інших у 1531 р. уклали Шмалькальденський союз. Імператор Карл V (1519–1556) був вимушений у 1532 р. визнати існування цього союзу, тим самим визнавши й існування протестантизму.

Зміцнивши зовнішньополітичні позиції Імперії, Карл V вирішує знищити євангелічний рух у Німеччині. У ході Шмалькальденської війни (1546–1547) війська Шмалькальденського союзу були розбиті у битві під Мюльберґом 24.04.1547 р. Але і після програшу у війні та розпуску союзу протестанти чинили запеклий опір імператору. Нова протестантська коаліція у 1552 р. завдала поразки імперським католицьким військам, що врешті привело до підписання на Рейхстазі 1555 р. Ауґсбурзького релігійного миру між Карлом V і протестан-

тами, яким лютеранство було визнане офіційним віросповіданням та визнавалась уся секуляризація церковного майна, здійснена до 1552 р. На основі цього миру було запроваджено принцип: «Чия влада, того і віра», тобто князі отримали право визначати релігію своїх підданих.

Ауґсбурзький мир закріпив поділ Німеччини не лише за територіальним, а й за релігійним принципом. Селянська війна та Реформація сприяли посиленню влади князів, процесам політичної роздрібненості Німеччини, зокрема – посилили розкол на католицький Південь, що тяжів до Австрії, і протестантську Північ, центром якої була Пруссія.

Політика рекатолизації та спроби насильницького утвердження протестантизму стали одними з головних причин Тридцятилітньої війни, напередодні якої кальвіністські князі рейнської Німеччини утворили Євангелічний союз (1608), а духовні і світські князі Південної і Південно-Західної Німеччини – Католицьку лігу (1609).

Тридцятилітня війна (1618–1648) та умови Вестфальського мирного договору (1648) закріпили розкол та роздробленість Німеччини. Частина території Німеччини відійшла до переможців у цій війні – Франції (Ельзас) та Швеції (Померанія, Бремен, Вісмар); Швейцарія та Голландія вийшли зі складу Імперії; було визнано повну самостійність 297 держав-князівств, серед яких лише Австрія і Бранденбурґ були досить великими державними утвореннями. Німецькі князі-кальвіністи отримали рівні права з лютеранами і католиками, конфесійні протиріччя втратили свою гостроту.

Війна мала й важкі демографічні наслідки для Німеччини, сільське населення якої скоротилось на 40 %, а міське – на 33 %, загалом з 15 млн чол. у 1620 р. до 10 млн у 1650 р. У цей час чисельність населення Німеччини вперше стала меншою, ніж у Франції. Відновити довоєнну чисельність населення Німеччина змогла лише до середини XVIII ст. Через збільшення кількості внутрішніх митниць Німеччина втратила статус зручної транзитної зони, а торгівля між власне німецьким державами ускладнилась.

У другій половині XVII–XVIII ст. Німеччина розвивалась на основі принципів камералізму, що вбачав у державі основний двигун економічного розвитку. Крім того, значна кількість монарших дворів стала вагомим фактором, який дозволив найбільш талановитим представникам нижчих соціальних верств підніматись нагору, створити численний і професійний прошарок освічених державних управлінців.

Найбільш послідовно принципи камералізму використовувались у одній з найбільших німецьких держав – Бранденбурґ-Пруссія (об'єднана з 1618 р.). Її фактичним засновником став великий курфюрст Фрідріх Вільгельм (1640–1688), який створив сильну армію, підкорив своїй волі прусське дворянство та сконцентрував у своїх руках політичну, військову й економічну владу. За правління його сина Фрідріха III (1688–1713) Пруссія у 1701 р. стала королівством, у якому почала реалізовуватись політика підтримки науки і мистецтв. У 1652 р. у вільному місті Швейнфурт була заснована Леопольдіна – нині Національна академія наук Німеччини; у 1696 р. – Академія мистецтв; у 1700 р. – Берлінська (Прусська) академія наук.

У часи правління Фрідріха Вільгельма I з'явились перші німецькі заморські колонії. Так, у 1683 р. на узбережжі Ґани було засновано бранденбурзьку колонію Ґросс-Фрідріхсбурґ (1683–1724), у 1685 р. – колонію на о. Арґуін біля узбережжя Мавританії (1685–1721).

Визначальний вклад у побудову зразкової воєнізованої чиновницької держави Пруссія зробив Фрідріх Вільгельм I (1713–1740). Саме при ньому утвердилось поняття «німецький

порядок». У 1716 р. почалась ліквідація земельних ландратів та муніципального самоврядування у містах; 1717 р. запроваджено загальну шкільну освіту; 1723 р. створено центральний орган, відповідальний за економічну політику країни – Генерал-директорію; створено одну з найбільш боєздатних армій у Європі; сформовано новий тип прусського офіцера (з 1717 р. служба в королівській армії стала для дворян спадковим становим обов'язком).

Під час правління Фрідріха II Великого (1740–1786) Пруссія перетворилася на одну з наймогутніших військових держав Європи. Під час війни з Австрією 1740–1742 рр. Пруссія приєднує Сілезію, а в війні 1744–1745 рр. відстоює своє завоювання. Австрійсько-прусське суперництво за участі двох коаліцій союзників було продовжене у Семилітній війні (1756–1763), поворотним моментом якої стала поразка пруссаків у битві при Кунерсдорфі 12.08.1759 р. від російської армії, яка 09.10.1760 р. увійшла в Берлін. Від остаточного розгрому Пруссію врятувало лише успадкування у 1761 р. російського трону шанувальником Фрідріха Петром III, який уклав мир, а потім і союз, з Пруссією та повернув їй усі завойовані росіянами території. Губертусбурзький мир 1763 р. остаточно закріпив Сілезію за Пруссією і обумовив столітнє суперництво двох великих німецьких держав – Австрії та Пруссії.

Союз з Росією Катерини II 1764 р. (оновлений у 1777 р.) дозволив Пруссії під час першого поділу Речі Посполитої 1772 р. приєднати Померанію, Вармію, Кульм, Мальборк, під час другого поділу 1793 р. – Великопольщу, Торунь, Ґданськ, Куявію, під час третього, 1795 р., – Мазовію з Варшавою.

В епоху Просвітництва Німеччина стала в ряд провідних культурних держав, давши світу у XVIII ст. видатних філософів: Й. Гердера, І. Канта, Й. Фіхте, Ф. Шеллінґа, Ґ. Гегеля, музикантів Й.-С. Баха, Й. Гайдна, В.-А. Моцарта, Л. Бетховена, поетів і драматургів: Й. Ґете, Ф. Шіллера, Ґ. Лессінґа та інших.

Прагнення Австрії та Пруссії задушити Велику французьку революцію силою (створення 1792 р. першої антифранцузької коаліції) не тільки провалилося, а й призвело до контрнаступу революційних армій. Франція змогла приєднати землі лівого берега Рейну (у 1795 р. визнала Пруссія, у 1797 та 1801 рр. – Австрія).

Прагнучи посилити Пруссію, на противагу Австрії, Наполеон реалізував щодо Німеччини політику «територіальної революції», створюючи у Німеччині невелику кількість середніх за розмірами держав, які могли бути цінними союзниками Франції, але не здатними проводити незалежну від неї політику. Таким чином у 1803–1806 рр. у результаті реорганізації Імперії було ліквідовано понад 300 невеликих держав, декілька сот володінь імперських лицарів, кількість імперських міст скорочена з 51 до 6. Ці території були розподілені між відносно великими німецькими державами (Пруссією, Вюртемберґом, Баденом) як компенсація за втрати на лівому березі Рейну. Тоді близько 4 млн підданих змінили свого володаря.

Ці дії, з одного боку, знищили сили, зацікавлені в існуванні Священної Римської імперії та сприяли зменшенню територіальної роздробленості Німеччини, а з іншого – сприяли появі профранцузьки орієнтованих південнонімецьких держав.

Після капітуляції австрійської армії під Ульмом 20.10.1805 р. та поразки союзників у битві під Аустерліцем 02.12.1805 р. Австрія, за умовами Пресбурзького миру 1805 р., втрачала ряд своїх територій не лише на користь Франції, а й профранцузьки налаштованих Баварії, Вюртемберґа та Бадена. Крім того, імператор Франц II був змушений визнати Баварію і Вюртемберґ королівствами, що виводило їх з-під влади імперських інститутів.

Створення у 1806 р. під протекторатом Франції Рейнського союзу у складі 16 держав Західної та Південної Німеччини (Баварія, Вюртемберґ, Баден, Берґ, Гессен та інші) та їх заява 01.08.1806 р. про вихід зі складу Імперії змусили імператора Франца II скласти з себе імператорську корону. Священна Римська імперія німецької нації офіційно припинила своє існування. Таким чином Наполеон зміг створити німецьку противагу Австрії та Пруссії.

Ці події підштовхнули Пруссію до участі у четвертій антифранцузькій коаліції. 01.10.1806 р. Пруссія оголосила Франції ультиматум – очистити землі до Рейну, а вже 14.10.1806 р. у двох паралельних генеральних битвах при Єні та Ауерштедті прусська армія була розгромлена. 24.10.1806 р. Наполеон увійшов у Берлін, майже вся Пруссія була швидко завойована французами. Сам факт її подальшого існування як незалежної держави був вирішений під час російсько-французьких переговорів.

Згідно з умовами Тільзітського миру (1807), доповненого потім Паризькою конвенцією (1808), Пруссія позбавлялася половини своєї території, зобов'язувалася скоротити армію до 40 тис. і виплатити контрибуцію в розмірі 100 млн франків. До повної виплати контрибуції на територію Пруссії вводилася французька армія. На східних територіях, відторгнутих у Пруссії, створювалося Велике герцогство Варшавське. Із західних прусських земель, а також Брауншвейґа і частини Ганновера, було створено Королівство Вестфалія. Королю Пруссії Фрідріху Вільгельму III (1797–1840) були залишені власне Пруссія, Бранденбурґ та Сілезія. Після розгрому Пруссії до Рейнського союзу приєдналось ще 23 німецькі держави, зокрема Вестфалія та Саксонія.

Жорстка поразка змусила Пруссію стати на шлях реформ. У рамках військової реформи, запущеної з ініціативи Г. Шарнгорста, було демократизовано офіцерський корпус, відмінено тілесні покарання для солдатів, зроблено ставку на заохочення ініціативи, створено ополчення ландвер та ландштурм. Реформа системи освіти, яку проводив К. Гумбольдт, реалізовувалась на принципах позастанової гармонійної різносторонньої освіти, для чого було запроваджено єдину державну трьохступеневу школу: народна школа–гімназія–університет.

Розгром «великої армії» Наполеона в Росії у 1812 р. призвів до відмови Пруссії від союзу з Францією та укладення союзу з Росією (1813). У Пруссії було негайно введено загальну військову повинність, що дозволила швидко зібрати 120-тисячну армію. Після ряду важких боїв 16–19.10.1813 р. у Битві народів під Лейпціґом армія Наполеона врешті була розгромлена. До початку 1814 р. Німеччина була очищена від французьких військ, а Рейнський союз розпався.

На Віденському конгресі у 1814–1815 рр. було погоджено зберегти територіальні зміни, які здійснив у Німеччині Наполеон, хоча Пруссія змогла приєднати північну Саксонію, Рейнську обл. та Вестфалію. Після конгресу було створено конфедеративний Німецький союз (1815–1866) на чолі з Австрією, до якого увійшло 39 великих і дрібних німецьких держав.

За часи французького володарювання у німецьких прирейнських областях було введено свободу підприємництва; запроваджено особисту свободу селян (у Берзі у 1808 р., в Баварії – у 1809 р., Гессені – в 1811 р. тощо); ліквідовані надмірні митні збори, що сприяло швидкому економічному розвитку регіону. Водночас економічні реформи у Пруссії стали відповіддю на французький виклик. У 1807 р. було відмінено особисту залежність селянства без викупу; селянам було дозволено купувати землі дворян, а дворянам – займатись торгово-промисловою діяльністю. У 1810 р. – запро-

ваджено повну свободу промислової діяльності, у 1818 р. – ліквідовано внутрішні митниці та створено єдиний економічний простір.

На загальнонімецькому рівні Пруссія почала активно просувати ідею ліквідації міжнімецьких митниць, розглядаючи це як перший крок до об'єднання. Врешті у 1834 р. було створено Митний союз із 18 держав, до 1842 р. у ньому вже перебувало 28 держав. Так почав формуватись єдиний загальнонімецький економічний простір. У 1822 р. на Рейні з'явились перші пароплави, у 1835 р. було збудовано першу в Німеччині залізницю Нюрнберґ–Фюрт. Центром гірської і металургійної промисловості стала Рейнська обл., машинобудування – Берлін. На кінець 1870-х рр. промислова революція у Німеччині успішно закінчилась, обсяги зовнішньої торгівлі за 1850–1870 рр. потроїлись. У 1870 р. на Німеччину припадало 13 % продукції світової промисловості.

Під впливом подій революції 1848 р. було скликано й обрано Франкфуртські національні збори – перший загальнонімецький парламент (засідав з 18.05.1848 по 31.05.1849 рр.). Він 27.03.1849 р. ухвалив першу загальнонімецьку конституцію – Конституцію Паульскірхе, яку визнали 29 середніх та малих німецьких держав. Проте конституція не діяла, оскільки її не визнали найбільші німецькі держави: Австрія, Ганновер, Баварія, Саксонія, а прусський король Фрідріх Вільгельм IV відмовився прийняти корону кайзера з рук парламенту. Повстання на підтримку конституції у ряді німецьких держав (Баден, Пфальц та ін.) були придушені.

У той же час у Німеччині було відмінено цензуру, введено суд присяжних, розширено виборчі права, проголошено демократичні свободи та оголошено про відміну всіх видів феодальної залежності. Однак не всі із цих реформ були впроваджені у життя до кінця, а деякі – переглянуті (наприклад, закон про друк 1854 р. відродив дореволюційний цензурний режим).

У другій половині XIX ст. став назрівати конфлікт між Пруссією та Австрією за першість у Німеччині. Суттєву роль в об'єднанні Німеччини зверху відіграв прем'єр-міністр Пруссії (1862–1872), а потім і перший рейхсканцлер Німецької імперії (1871–1890), Отто фон Бісмарк. Об'єднання Німеччини розпочалося з війни з Данією 1864 р., у ході якої Пруссія і Австрія змусили Копенгаґен відмовитись від герцогств Шлезвіґ і Голтштейн та підпорядкували їх собі. Після поразки Австрії та її союзників у Німецькій війні 1866 р. Пруссія окупувала та приєднала до себе Шлезвіґ, Голтштейн, Ганновер, Кургессен, Гессен-Нассау, Франкфурт-на-Майні. Крім того, Відень погодився на розпуск Німецького союзу та організацію Німеччини у «малонімецькому» форматі, тобто без участі Австрійської імперії.

У 1866 р. 22 німецькі держави під політичним керівництвом Пруссії створили Північнонімецький союз, який після ухвалення Конституції 1867 р. став федерацією на чолі з прусським королем, зі своїм Бундесратом (Союзною радою), Рейхстаґом та загальним виборчим правом. Чотири південнонімецьких держави – Баварія, Баден, Вюртемберґ і Гессен-Дармштадт – уклали з Пруссією таємний військовий союз проти Франції.

Прагнення Франції зупинити процес німецької інтеграції спричинили франко-прусську війну 1870–1871 рр. Після розгрому французів у битві при Седані 01–02.09.1870 р., коли у полон потрапило 83 тис. солдатів разом з імператором Наполеоном III, капітуляції у м. Мец 170-тис. французької армії та блокади німцями Парижа Франція капітулювала. За умовами Версальського миру, Німеччина приєднала Ельзас і Лотаринґію й отримала 5 млрд франків контрибуції.

18.01.1871 р. у Версальському палаці під Парижем відбулось урочисте проголошення Німецької імперії, а Вільгельма I – її кайзером (1871–1888). До складу Другого рейху як федеративної держави увійшло 22 монархії і вільних міст (Гамбурґ, Бремен і Любек), а також особлива імперська провінція Ельзас-Лотаринґія.

Прийнята у 1871 р. ліберальна Конституція Німецької імперії закріпила в державі монархічну форму правління та провідне становище Пруссії. Законодавча влада в державі належала Союзній раді (Бундесрату) та парламенту (Рейхстаґу). До Бундесрату входили представники всіх німецьких держав, яких призначали їхні уряди. Кайзер був главою Союзної ради, мав право затверджувати або відхиляти всі законопроекти, скликати й розпускати Рейхстаґ, був верховним командувачем збройних сил і представляв Німеччину на міжнародній арені. Лише армія Баварії в мирний час підкорялася своєму королю. Взагалі, Баварія, увійшовши до складу Німецької імперії, зберегла при цьому автономію в дипломатичній, військовій, поштово-телеграфній, залізничній та податковій сферах.

Першою загальнонімецькою політичною партією стала Німецька консервативна партія (1866–1918), яка представляла інтереси аристократії, чиновництва, юнкерства та вищого духовенства. Вільна консервативна (Імперська) партія (1866–1918) представляла інтереси прусських промисловців та юнкерів-капіталістів, Націонал-ліберальна партія (1867–1918) – інтереси великої та середньої буржуазії, яка підтримувала політику колоніальних загарбань, Партія католицького центру (1870–1933) – інтереси дрібного дворянства, католиків та національних меншин імперії. Соціал-демократична парія Німеччини під назвою Загальнонімецький робітничий союз була створена у 1863 р.

На перших в історії єдиної німецької держави парламентських виборах у Рейхстаґ 1871 р. перемогла НЛП – 30,1 % голосів, ПКЦ здобула 18,6 % голосів, НКП – 14,1 %, ВКП – 8,9 %. Загалом мандати здобули 12 партій.

У 1870-х рр. з ініціативи Бісмарка реалізовувалась політика культуркампф з метою встановлення державного контролю над Католицькою церквою у Німеччині. Протистояння завершилось певним компромісом, але державі вдалось встановити контроль над освітою. З початку 1880-х рр. у Німеччині почала реалізовуватись політика «державного соціалізму»: 1881 р. ухвалено закон про страхування робітників від нещасних випадків, 1883 р. – про страхування на випадок хвороб, 1889 р. – про страхування на випадок непрацездатності і старості.

Після об'єднання країни було створено єдиний імперський банк, уведено в обіг єдину валюту – марку. Об'єднання надало поштовх бурхливому торговельно-промисловому розвитку, справжній лихоманці створення нових фірм (ґрюндерству) та значній концентрації виробництва. Так, у 1896 р. в німецькій промисловості існувало близько 250 картелів. У другій половині XIX ст. Німеччина стає державою залізничних доріг, країною газет і університетів.

Бісмарк тривалий час вважав, що заморська колоніальна політика не має бути пріоритетною для Німеччини, оскільки несе більше політичних ризиків, ніж фінансових переваг. Але під тиском німецьких комерсантів-колонізаторів оголосив у 1884 р. про перехід їх володінь під захист Німецької держави. Так, у 1884 р. були утворені протекторати: Німецька Південно-Західна Африка (зараз Намібія), Тоґоленд (зараз Тоґо і Ґана), Німецький Камерун, 1885 р. – Німецька Східна Африка (зараз Танзанія, Бурунді і Руанда), Німецька Нова Ґвінея.

Зовнішня політика кайзерівської Німеччини за правління Вільгельма II (1888–1918) ак-

центувалася здебільшого на імперських інтересах, адже він вважав, що німці обділені колоніальними володіннями. 1888 р. Німеччина змогла домогтися переходу під свій протекторат о. Науру, 1898 р. – китайського міста та військово-морської бази Цзяо-Чжоу (Циндао), 1899 р. – Палау, Каролінських і Маріанських островів, 1900 р. – Західного (Німецького) Самоа. Колонізаторській політиці усіляко сприяв створений у 1894 р. Панґерманський союз, члени якого виходили з ідеї винятковості німецького народу.

На рубежі XIX і XX ст. розвиток капіталізму в Німеччині вступив у монополістичну стадію. Так, у 1911 р. у країні вже було близько 600 картелів. Протягом 1870–1913 рр. промислове виробництво у Німеччині зросло майже у 6 разів, видобуток кам'яного вугілля – у 7 разів, потужність електростанцій за перше десятиліття XX ст. – у 100 разів. У 1913 р. Німеччина була найбільшим експортером у світі та займала друге місце за обсягом промислового виробництва.

Прагнення до оволодіння новими ринками збуту та сировини збільшували агресивність німецького експансіонізму. З кінця XIX ст. німецький політикум почав реалізовувати курс, в основі якого лежало уявлення про те, що Німеччина має власні інтереси в усіх частинах світу. У 1879–1882 рр. склався військово-політичний Троїстий союз Німеччини, Австро-Угорщини та Італії.

Поряд із мілітаризацією країни у Німеччині посилювалась і боротьба трудящих за свої права. Так, у 1906 р. у Гамбурзі було проведено перший у країні масовий політичний страйк, у 1912 р. у Рурському регіоні страйкувало 200 тис. шахтарів. У Рейхстазі постійно зростала роль соціал-демократів, які виграли усі вибори впродовж 1890–1912 рр.

Після оголошення Австро-Угорщиною війни Сербії 28.07.1914 р. Німеччина зробила вирішальний крок для початку світової війни – оголосила 01.08.1914 р. війну Росії. 02.08.1914 р. німці зайняли Люксембурґ, 03.08.1914 р. – оголосили війну Франції та Бельгії. У відповідь 04.08.1914 р. Велика Британія оголосила війну Німеччині. Вступаючи у війну, німці керувалися стратегічним «планом Шліффена», який передбачав війну на два фронти за формулою: швидкий розгром Франції й зосередження усіх сил на Східному фронті.

Німці досить швидко захопили Бельгію, але їх наступ на Францію з півночі був зупинений у Битві на Марні 05–12.09.1914 р. Провал «плану Шліффена» привів до утворення восени 1914 р. суцільного 700-кілометрового Західного фронту та 1200-кілометрового Східного фронту й переходу до позиційної війни на два фронти, у якій ключове значення мали ресурси. Війна із битви армій перетворилась на битву економік. В умовах блокування постачання сировини із-за кордону німецькі вчені винайшли спосіб виробництва азоту з повітря, алюмінію з глинозему, виготовлення штучного каучуку, після чого були оперативно збудовані відповідні заводи. В економіці значно посилилась централізація. Неухильно погіршувалося становище трудящих.

У 1915 р. внаслідок наступу на Східному фронті німці зайняли значну частину Польщі та Білорусії, а також Курляндію, Литву та частину Волині, але не змогли змусити Росію до сепаратного миру. Тому в 1916 р. німці спробували вивести з війни Францію, оточивши французькі війська у Верденському укріпрайоні (Битва під Верденом 21.02–18.12.1916), але досягти поставлених цілей не змогли. У відповідь під час наступальних операцій англо-французьких (Битві на Соммі, 01.07–18.11.1916) та російських військ (Брусилівський прорив, 22.05–31.08.1916) німці й австрійці були змушені відступати. Після цих

поразок центральні держави втратили стратегічну ініціативу. Почата німцями у 1917 р. необмежена підводна війна спровокувала США до оголошення 06.04.1917 р. війни Німеччині. Загалом на кінець війни з Німеччиною воювало 27 держав.

Економічна блокада, зниження продуктивності с/г, нестача сировини та поступове вичерпання внутрішніх ресурсів спричинили у Німеччині паливну кризу та голод. У січні 1918 р. в Німеччині розпочався загальний страйк з вимогою укласти загальний справедливий мир, скасувати воєнний стан, здійснити демократичні перетворення. Страйк охопив 1,5 млн учасників у 50 містах країни.

Підписання на початку 1918 р. у Бресті сепаратного миру з УНР та Радянською Росією дозволило німцям фактично ліквідувати Східний фронт і кинути додаткові сили на Західний, сподіваючись на розгром Франції до прибуття американських військ в Європу. У ході весняного наступну 1918 р. німці змогли наблизитись до Парижа на відстань у 70 км, але не змогли розбити англо-французькі війська. У ході Другої битви на Марні 15.07–06.08.1918 р. німці були змушені відступити.

Стоденний осінній наступ 1918 р. англійських, французьких, американських, канадських, австралійських та бельгійських військ завершився звільненням значної частини Франції та Бельгії. На початку листопада 1918 р. з матроського повстання у м. Кіль почалась Листопадова революція у Німеччині, створення рад робітничих і солдатських депутатів. 09.11.1918 р. кайзер Вільгельм II зрікся престолу, 10.11.1918 р. соціал-демократи сформували тимчасовий уряд – Раду народних уповноважених. Щоб уникнути військової катастрофи і врятувати армію, генералітет був змушений піти на створення ліберально-буржуазного уряду за участі СДПН, від імені якого і було підписано Комп'єнське перемир'я 11.11.1918 р., що частина суспільства сприйняла як зраду.

Офіційно Перша світова війна завершилася з підписанням Версальського мирного договору 28.06.1919 р., за яким Німеччина втрачала на користь Польщі – Познань, частину Померанії та Верхньої Сілезії, Франції – Ельзас-Лотаринґію, Данії – Північний Шлезвіґ, Литви – Мемельську обл., Бельгії – Ейпен-Мальмеді. Данціґ оголошувався вільним містом, Саарська область на 15 років переходила під управління Ліги Націй, а все лівобережжя Рейну займалось військами Антанти. Також Німеччина втрачала усі свої колонії.

Результатом програної війни для німців стали: принизливий мир, величезні репарації у сумі 132 млрд золотих марок, згодом зменшені (останній платіж було здійснено 2010 р.), тавро агресора, втрата території з населенням у 3,5 млн чол., демілітаризація, тяжкі соціально-економічні наслідки. Втрати Німеччини у війні убитими складали 1,8 млн чол., зниклими безвісті та пораненими – 5,5 млн.

Спроби ліворадикальних партій у 1919 р. продовжувати революцію в соціалістичному напрямі зазнали поразки: у січні 1919 р. було придушене робітниче повстання у Берліні, у лютому 1919 р. розгромлена Бременська соціалістична республіка, у травні – Баварська радянська республіка.

На вибраних 19.01.1919 р. Національних зборах, які засідали у м. Веймар, була прийнята нова імперська Конституція, що заклала засади демократичного республіканського розвитку Німеччини. У конституції були закріплені ліберальні політичні і соціальні права, зокрема, загальне виборче право для чоловіків і жінок.

Водночас Конституція Веймарської республіки була за своєю суттю достатньо авторитарною і надавала рейхспрезидентові, який обирався прямим голосуванням на сім років, дуже

широкі повноваження: будь-коли розпускати Рейхстаґ, будь-коли призначати і звільняти з посади рейхсканцлера і кабінет. Водночас, Рейхстаґ, маючи право оголосити вотум недовіри канцлерові і уряду, не мав права це робити у разі розпуску парламенту президентом.

Загалом владу в країні отримали соціал-демократи, які залишили приватну власність недоторканною, залучили до здійснення державних функцій переважно налаштований антиреспубліканськи апарат чиновників та суддів, зберегли за кайзерівським офіцерським корпусом командну владу у збройних силах.

Першим президентом республіки було обрано Фрідріха Еберта (1919–1925). У перші роки Веймарської республіки політичне життя визначала парламентська більшість, що складалася з СДПН, яка відійшла від революційних ідей, ліберальної Німецької демократичної партії (1918–1933) і Партії центру.

Гострі соціальні протиріччя були постійним дестабілізуючим чинником у житті Веймарської республіки. У березні 1920 р. антиреспубліканські сили здійснили спробу державного перевороту (путч Каппа), яку уряд зміг придушити лише за підтримки робітників, оскільки рейхсвер відмовився стріляти у фрайкор. З іншого боку, комуністи організували збройні Рурське 1920 р., Березневе 1921 р. та Гамбурзьке 1923 р. повстання.

Підписавши 1922 р. Рапальський договір з РРФСР, за яким сторони відмовлялись від претензій одна до іншої, Німеччина вийшла з міжнародної ізоляції. Натомість відмова Німеччини від виплати репарацій спричинила окупацію Рурської і Рейнської обл. французькими, бельгійськими та британськими військами (1923–1930) і втрату 88 % видобутку вугілля, 70 % виплавки чавуну й 40 % виплавки сталі. Лише отримавши міжнародні позики, німці відновили виплати і до 1932 р. сплати 37 млрд марок.

Зі вступом до Ліги Націй в 1926 р. переможена Німеччина повернула собі політичне рівноправ'я на міжнародній арені.

Повоєнна економічна криза в Німеччині тривала до 1924 р. Найдошкульнішим її проявом була гіперінфляція: так, якщо у 1913 р. один долар США обмінювався на чотири марки, то у листопаді 1923 р. – на 8 млрд марок. Після приборкання інфляції, протягом 1924–1929 рр., до Німеччини надійшло 21 млрд міжнародних, в основному американських та англійських, інвестицій, що дозволило вивести промисловість із кризи.

Проте, протягом 1920-х рр. у суспільстві міцніли сили, які протистояли демократичній державі. У 1919 р. у Мюнхені була створена Німецька робітнича партія (з 1920 – Націонал-соціалістична німецька робітнича партія (НСДАП), яку з 1921 р. очолив фронтовик Адольф Гітлер. У 1923 р. фашисти невдало спробували захопити державну владу в країні («пивний путч»). Обрання Пауля фон Гінденбурґа рейхспрезидентом (1925–1934) відобразило зміщення політичних уподобань у країні вправо.

Світова економічна криза 1929–1933 рр. дуже сильно вдарила по німецькій економіці: обсяги промислової продукції зменшились загалом на понад 40 %, експорт упав на 58 %, припинилось будівництво, офіційна кількість безробітних сягнула 6 млн чол., було знижено допомоги по безробіттю, пенсії й заробітні плати та введено нові податки. Німеччина перетворилась на країну бідності й безвиході для мільйонів людей.

Багаторічне внутрішньополітичне сум'яття (17 урядових кабінетів за 15 років) та масове безробіття підірвали довір'я до республіки. У країні посилилась політична поляризація. На виборах 1930 р. найбільше голосів здобули крайні ліві і праві партії: СДПН – 24,53 %, НСДАП – 18,25 %, Комуністична партія Німеччини – 13,13 %. Небувалого масштабу набула

діяльність воєнізованих загонів при політичних партіях, між якими на вулицях розгорнулось жорстоке протистояння.

Призначення Гінденбурґом на пост рейхсканцлера А. Гітлера 30.01.1933 р. ознаменувало кінець Веймарської республіки та початок періоду нацистської диктатури – Третього рейху. До влади в країні прийшла НСДАП, в основі ідеології якої лежав войовничий расизм, антисемітизм та реваншизм за програш у Першій світовій війні. Однією з причин цього була ворожнеча між двома робітничими партіями Німеччини – СДПН та КПН.

Відразу були видані надзвичайні декрети, якими скасовувалась свобода особи, слова, друку, зборів; поліція наділялась необмеженими правами; фашистські загони СА та СС наділялись правом допоміжної поліції. Найбільші промисловці підтримали антикомуністичний курс Гітлера. Після провокаційного підпалу фашистами Рейхстаґу 27.02.1933 р. розпочались масові арешти і вбивства комуністів та демократів.

На виборах до парламенту 05.03.1933 р. НСДАП не змогла завоювати більшість (отримала 43,9 % голосів). Однак Рейхстаґ наділив уряд Гітлера надзвичайними повноваженнями і він почав реалізовувати свій фашистський курс. Були розпущені КПН, СДПН, профспілки, а 14.07.1933 р. була заборонена діяльність усіх партій, крім НСДАП, яка стала частиною урядової системи. У 1934 р. були скасовані ландтаґи, а земельні уряди підпорядковані імперському.

Після смерті Гінденбурґа у 1934 р. посади президента й канцлера були об'єднані і Гітлер став ні перед ким не відповідальним фюрером. Рейхстаґ став суто декоративним органом, залишки буржуазної демократії були ліквідовані.

Програми Гітлера щодо працевлаштування та озброєння оживили економіку і швидко покінчили з безробіттям (була введена трудова повинність, з 1938 – загальна, для відбування якої було створено понад 800 трудових таборів). Протягом 1933–1938 рр. військове виробництво збільшилось у 10 разів, в дію вступило понад 300 нових військових заводів. Країна готувалась до війни.

Метою зовнішньої політики Гітлера було встановлення світового панування яке обґрунтовувалось недостатністю у німецького народу «життєвого простору». Свою зовнішньополітичну стратегію Гітлер реалізовував покроково. 1935 р. Німеччина повернула Саарську область і фактично денонсувала Версальський договір, відмовившись виконувати обмеження на заборону мати військову авіацію та запроваджувати загальну військову повинність. У 1936 р. німецькі війська зайняли демілітаризовану з 1919 р. Рейнську область, а Берлін підписав з Токіо Антикомінтернівський пакт, до якого у 1937 р. приєдналась Італія. Таким чином була утворена фашистська коаліція. 1938 р. Німеччина приєднала Австрію, а Великобританія і Франція, за Мюнхенською угодою 30.09.1938 р., дозволили Гітлеру анексувати у Чехословаччини Судети. У 1939 р. Німеччина окуповує Чехію з Моравією, а Литва після ультиматуму поступається Мемельською обл.

Наслідком реалізації фашистської расової теорії про вищість арійської раси над іншими була політика на підкорення та знищення «неповноцінних народів». Для цього була створена система концентраційних таборів (на 1944–55 концтаборів та понад 1 тис. їх філій). Для встановлення ідеологічного контролю над населенням нацисти вже у 1933 р. спалили мільйони примірників прогресивних книг, закрили понад 10 тис. приватних бібліотек.

Підписання 23.08.1939 р. Угоди про ненапад між Німеччиною та СРСР, якою було врегульовано поділ сфер впливу у Східній Європі, розв'язало Гітлеру руки для початку великої війни.

Напад Німеччини на Польщу 01.09.1939 р. став початком Другої світової війни, яка коштувала життя 55 млн людей. У 1939 р. німецькі армії окупували Польщу, у 1940 р. – Данію, Норвегію, Голландію, Бельгію, Люксембурґ, Францію, у 1941 р. – Югославію, Грецію та значні території в європейській частині СРСР. На Східному фронті вермахт у 1941 р. дійшов до Москви і Волги (1942 – до Кавказу), а в Північній Африці загрожував Єгипту. У завойованих країнах був установлений жорстокий окупаційний режим, проти якого піднявся рух Опору; до кінця 1944 р. у Німеччину в якості підневільних робітників було депортовано 7,5 млн чол. У 1942 р. нацистський режим розпочав «остаточне вирішення єврейського питання». Загальне число загиблих євреїв оцінюється в шість млн осіб.

Доля війни значною мірою вирішувалася на німецько-радянському фронті: контрнаступ Червоної армії під Москвою у грудні 1941 р. завдає німцям першої великої поразки у війні та змушує їх перейти до оборони. Поразки німців у Сталінградській (липень 1942 – лютий 1943) та Курській (липень-серпень 1943) битвах позбавляють вермахт стратегічної ініціативи. Висадка союзників в Італії (вересень 1943) та Нормандії (червень 1944) прискорила крах Третього рейху. У 1944 р. відбувся невдалий замах на Гітлера офіцерами вермахту; у концтаборах на той час перебувало близько 800 тис. німців – борців проти фашизму.

Війна тривала, поки вся територія імперії не була окупована. 07 і 08.05.1945 р. представники вермахту підписали два акти про беззастережну капітуляцію.

Німеччина зазнала найбільшої поразки за всю свою історію: втратила Східну Пруссію, Сілезію, Померанію; понад 10 млн німців були примусово виселені з Польщі, Чехії, Угорщини, Румунії у Німеччину; були паралізовані економіка і транспорт, кілька мільйонів німців перебували у полоні.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

За рішенням Потсдамської конференції 1945 р., Німеччина була розділена на радянську, американську, британську та французьку зони окупації, де почали здійснюватись заходи денацифікації, демілітаризації, демократизації та децентралізації країни. Невдовзі між союзниками загострилися суперечності, розгортається «холодна війна». У 1947 р. американська та англійська зони об'єднуються у Бізонію, після приєднання у 1948 р. і французької зони утворюється Тризонія. У 1948 р. у Західній Німеччині починає діяти американський план економічної допомоги Європі – План Маршалла, проводиться грошова реформа і вводиться німецька марка. У відповідь СРСР вводить у радянській зоні свою німецьку марку та розпочинає транспорту блокаду Західного Берліна, що тривала майже рік. 08.05.1949 р. обрана ландтаґами Парламентська рада Західної Німеччини ухвалює Основний Закон (Конституцію) ФРН. 14.08.1949 р. відбуваються вільні парламентські вибори, на яких до парламенту проходять представники 11 партій (СДПН – 131 місце; заснований у 1945 р. ХДС – 115, заснована у 1948 р. ліберальна Вільна демократична партія – 52; заснований у 1945 р. Християнсько-соціальний союз в Баварії – 24; КПН – 15). Першим федеральним канцлером ФРН було обрано Конрада Аденауера (1949–1963).

У радянській зоні окупації Німецька народна рада 07.10.1949 р. ввела в дію Конституцію НДР. Першим і єдиним президентом НДР був обраний Вільгельм Пік (1949–1960). Перші вибори у Народну палату НДР відбулись у 1950 р., у них брав участь лише виборчий список Національного фронту демократичної Німеччини на чолі з Соціалістичною єдиною партією Німеччини (здобув 99,6 % голосів). Надалі, до виборів 1986 р. включно, На-

ціональний фронт безальтернативно отримував 99 % голосів.

Невдоволення високими трудовими нормами для робітників привело до масових акцій протесту у близько 700 населених пунктах НДР 17.07.1953 р. Серед вимог протестувальників також були вільні вибори та єдність Німеччини. Повстання було придушене шляхом введення у міста радянських танків. Розпочата у 1952 р. колективізація с/г змусила сотні тисяч східних німців втікати у ФРН. Водночас до початку 1970-х рр. невеликі промислові підприємства залишалися у приватній власності, поки не були передані у державну власність.

У свою чергу ФРН взяла курс на інтеграцію у західні політичні та військові структури – у 1954 р. стала членом ЗЕС, у 1955 р. – НАТО, у 1957 р. – співзасновником ЄЕС. У відповідь СРСР у 1955 р. створив воєнний союз – Організацію варшавського договору, співзасновником якого стала й НДР.

Фактично, у 1949 р. на території Німеччини утворилось три самостійних державних утворення: ФРН, НДР і «вільне» місто Західний Берлін. Протягом усього періоду «холодної війни» «німецьке питання» було одним із гострих складових протистояння двох військових блоків, очолюваних СРСР та США. Етапними подіями були: Берлінські кризи 1948–1949 та 1961 рр. 13.08.1961 р. влада НДР на чолі з головою Державної ради НДР Вальтером Ульбріхтом (1960–1973), прагнучи перешкодити масовим втечам громадян, всупереч положенням Потсдамського договору, повністю заблокувала вільний прохід у Західний Берлін та звела бетонний Берлінський мур протяжністю 155 км.

Протягом 1955–1970 рр. ФРН реалізовувала зовнішньополітичну «доктрину Гальштейна», спрямовану на ізоляцію НДР на міжнародній арені. Суть її полягала в тому, що ФРН підтримувала і встановлювала дипломатичні відносини тільки з тими країнами, які не мали дипломатичних відносин з НДР.

«Нова східна політика» ФРН почала реалізовуватись канцлером Віллі Брандтом (1969–1974). Відповідно до неї з підписанням Московського і Варшавського договорів ФРН із СРСР і Польщею у 1970 р. Бонн відмовлявся від претензій на Східну Пруссію та визнавав непорушність існуючих кордонів НДР і Польщі. З підписанням у 1971 р. угоди держав-переможниць щодо Західного Берліна було остаточно врегульовано питання міжнародного статусу міста (не є частиною ФРН) та його транспортного забезпечення. Підписання Договору про основи взаємовідносин ФРН і НДР 1972 р. унормувало співіснування двох німецьких держав і уможливило прийняття їх 1973 р. членами ООН.

Відновлення державної єдності Німеччини стало можливим лише наприкінці 1980-х рр. завдяки політичним змінам в СРСР. Відкриття австро-угорського кордону в 1989 р. спричинило відновлення масових втеч східних німців у ФРН та початок масових демонстрацій у НДР з вимогами демократизації суспільства. Під впливом масових протестів голова Держради НДР (1976–1989) та генеральний секретар ЦК СЕПГ (1971–1989) Еріх Гонеккер подає у відставку.

У ніч на 09.11.1989 р. «впав» Берлінський мур, після чого розпочався процес демонтажу авторитарного режиму в НДР. Після проведення в НДР у 1990 р. вільних виборів (перемогла ХДС) стало можливим об'єднання НДР і ФРН. 31.08.1990 р. ФРН та НДР підписали Договір про об'єднання Німеччини. Укладення в Москві 12.09.1990 р. Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини (Договір «2+4»), за яким держави-переможниці відмовлялись від своїх прав щодо Німеччини, відкрило дорогу для входження НДР та Західного Берліна до складу ФРН. Процес відновлення

німецької державної єдності було завершено 03.10.1990 р. У 1994 р. Берлін знову став столицею об’єднаної Німеччини, переїзд державних установ та федерального уряду до Берліна відбувся у 1999 р.

Згідно з Основним законом, вищими органами ФРН є Федеральний президент, Бундестаґ і Бундесрат, федеральний уряд і Конституційний суд. Політична система Німеччини базується на принципах федералізму та парламентської демократії.

Федеральний президент є главою держави, обирається на п’ять років спеціальним органом – Федеральними зборами. Половину їхнього складу становлять депутати Бундестаґу, іншу половину – представники ландтаґів. Повноваження президента ФРН дуже обмежені, більшість актів президента потребують обов’язкової контрасигнації глави уряду або відповідних міністрів. Глава держави може розпустити Бундестаґ на пропозицію федерального канцлера. У 1972 і 1983 рр. у такий спосіб було розпущено парламент та проведено дострокові вибори до Бундестаґу. Роль президента у формуванні уряду скоріше почесна: він вносить парламенту пропозицію по узгодженій між політичними партіями кандидатурі канцлера, затверджує склад уряду, який пропонує обраний Бундестаґом канцлер.

Особливістю політичного розвитку Німеччини є система так званої канцлерської демократії. Федеральний канцлер є главою уряду, обирається більшістю депутатів Бундестаґу, яка забезпечується формуванням коаліції. Вся повнота виконавчої влади належить федеральному уряду на чолі з канцлером. До його компетенції належать: визначення стану війни і миру; формування зовнішньополітичного курсу країни; проведення переговорів і участь в укладанні міжнародних угод. Міністри призначаються і звільняються президентом за пропозицією канцлера, а Бундестаґ має право висловити недовіру не всьому уряду або окремим його членам, а тільки канцлеру.

Канцлер може бути усунутий зі свого поста тільки через конструктивний вотум недовіри, тобто через утворення нової урядової більшості в Бундестазі і обрання нового канцлера. У разі утворення різних більшостей в Бундестазі та Бундесраті канцлер вимушений іти на значні компроміси з партіями опозиції для забезпечення проходження законів через Раду федерації.

Засадничим для Німеччини є федеративний принцип територіально-адміністративного устрою. Кожна земля має власну конституцію, виборний законодавчий орган – однопалатний ландтаґ, що обирається всенародно. Лише у Баварії у 1947–1999 рр. існував двопалатний земельний парламент. У кожній землі є уряд, залежний від більшості у ландтаґах. Досить високий рівень політичної децентралізації ґрунтується на розподілі повноважень між центром і землями. У 2006 р. на конституційному рівні відбулось реформування федерального устрою ФРН, зокрема більш чіткий розподіл повноважень між федерацією та землями, у результаті чого землі отримали нові компетенції.

Законодавча влада здійснюється парламентом, який, відповідно до Основного закону, вважається однопалатним, а фактично складається з двох палат. Бундесрат є органом, через який землі беруть участь в законодавстві і управлінні федерацією і в справах ЄС. До Бундесрату входять 69 осіб, яких призначають уряди земель на чотири роки зі свого складу. Бундесрат очолює голова, який обирається на один рік у порядку ротації з числа прем’єр-міністрів земельних урядів.

Бундестаґ обирається строком на чотири роки шляхом всезагального, прямого і таємного голосування за змішаною системою виборів із виборчим бар’єром у 5 %. Кількість

депутатів Бундестаґу нефіксована: так, у парламенті 15 скликання було 603 депутати, 18 скликання – 631. Найважливішими функціями Бундестаґу є законодавство, вибори федерального канцлера і контроль за урядом.

Провідними політичними силами повоєнної Німеччини є блок партій ХДС/ХСС, які виступають у парламенті як єдина фракція, та СДПН.

У питаннях внутрішньої політики ХДС/ХСС традиційно дотримується прагматичного консервативного курсу. ХДС вигравав вибори у Бундестаґу 1953, 1957, 1990, 2009, 2013 рр. та був лідером правлячої коаліції в 1949–1969, 1982–1998 та з 2005 р. Соціальну базу ХДС становлять приватні підприємці, частково – чиновники, селянство та ремісники, значна частина середнього класу. Канцлерами ФРН були представники ХДС: Конрад Аденауер (1949–1963), Людвіг Ергард (1963–1966), Курт Кізінґер (1966–1969), Гельмут Коль (1982–1998), Анґела Меркель (з 2005).

А. Меркель схильна до перетворення ХДС в «народну партію», яка спирається на широкі верстви виборців, сповідує центристські позиції та орієнтована на «людяність, справедливе ставлення до всіх поколінь, любов до нації та батьківщини, боротьбу з національною та європейською бюрократією».

ХСС діє у Баварії і за своїми політичними поглядами є близькою до ХДС, хоча з багатьох питань внутрішньої і зовнішньої політики посідає більш консервативні позиції. Постійно представлена у Бундестазі з 1949 р.

СДПН традиційно претендує на представлення інтересів середніх і малозабезпечених прошарків населення та прагне стати «новим центром», одночасно зберігши ліву частину електорату. Партія виступає за підвищення рівня зайнятості за рахунок державних програм. У повоєнний час партія отримувала найбільшу підтримку виборців на виборах 1949, 1961–1987, 1994, 1998, 2002, 2005 рр. Канцлерами ФРН були соціал-демократи Віллі Брандт (1969–1974), Гельмут Шмідт (1974–1982), Ґергард Шредер (1998–2005), які очолювали урядові коаліції.

Партія «Союз90/Зелені» виникла внаслідок недовіри громадськості, насамперед молоді, до політики «традиційних» партій. У 1979 р. у ФРН була заснована Партія зелених, у 1989 р. у НДР створений некомуністичний «Союз 90», 1993 р. вони об'єднались. Зелені зосереджують свою діяльність на соціальних та екологічних проблемах і на забезпеченні прав людини. Постійно представлені у Бундестазі з 1984 р.

Ліві – партія, утворена у 2007 р. у результаті злиття Партії демократичного соціалізму (ПДС – наступниці правлячої в НДР СЄПН) і частини соціал-демократів, які у 2005 р. вийшли з СДПН та утворили «Виборчу альтернативу за працю і соціальну справедливість». Ліві є помітною політичною силою у східних землях і найбільшою опозиційною партією парламенту. Партія проводила своїх депутатів до Бундестаґу на виборах 2005, 2009, 2013, 2017 рр.

ВДП віддзеркалює інтереси середніх і дрібних підприємців, забезпеченого прошарку інтелігенції, ремісників. Партія була постійно представлена у Бундестазі з виборів 1949 р. Неодноразово була молодшим партнером в урядових коаліціях на чолі з ХДС/ХСС (1949–1966, 1982–1998, 2009–2013) та СДПН (1969–1982). Провідним представником ВДП був Г.-Д. Ґеншер, який вважається «архітектором німецької єдності». Найбільший електоральний успіх вільних демократів припадає на 2009 р., коли партія під керівництвом Ґ. Вестервелле отримала 14,6 % голосів. Участь ВДП в урядовій коаліції А. Меркель (2009–2013) була невдалою, оскільки вільні демократи не змогли ефективно відстоювати інтереси своїх виборців, що призвело до втрати популярності партії. На виборах 2013 р. ВДП

отримала лише 4,7 % голосів, і вперше в своїй історії не пройшла до Бундестаґу. Натомість у 2017 р. вільних демократів підтримали 10,7 % виборців.

У 2013 р. з розчарованих прихильників традиційних партій була заснована партія «Альтернатива для Німеччини», яка стоїть на євроскептичних позиціях, особливо у питанні функціонування євро як єдиної валюти. Партії притаманна прихильність до економічного лібералізму. На парламентських виборах 2013 р. АдН отримала 4,7 % голосів виборців (2 млн) і ледь не пройшла до Бундестаґу. Натомість у 2017 р. АдН, заперечуючи політику уряду щодо притулку біженців, отримала 12,6 % голосів виборців і вперше увійшла у парламент країни.

Популярною правою націоналістичною партією ФРН є заснована у 1964 р. Націонал-демократична партія, яка має своїх представників у деяких земельних ландтаґах і яка особливо активно виступає проти напливу іноземців.

Німеччина, де високий рівень життя та соціальних стандартів, є однією з найбільш привабливих для імміграції державою Європи. За даними Федерального статистичного відомства, у 2013 р. у ФРН проживало 7,6 млн осіб з іноземним паспортом. Лише за 2013 р. наплив іммігрантів становив 419 тис. осіб. У відповідь на наплив біженців до Європи із регіонів воєнних конфліктів та криз, ФРН впродовж 2015–2017 рр. за цілеспрямованої лінії А. Меркель проводила ліберальну міграційну політику, надавши, згідно з даними федерального відомства з проблем міграції та біженців, притулок у Німеччині 1,4 млн особам. Така ситуація викликає зростаючі тривоги жителів країни, і проблеми біженців стають у центрі дебатів між політичними партіями. Заперечуючи ліберальні засади міграційної політики, ліві та праві політичні сили прагнуть якнайкраще скористатися цим становищем.

Негативні тенденції, пов'язані зі старінням німецької нації, напливом іммігрантів і зниженням чисельності корінного населення, змусили уряд А. Меркель розробити у 2012 р. нову демографічну доктрину. Її суть – у зміцненні інституту сім'ї, підтримці мотивованого вибору молоддю сучасних професій і висококваліфікованої праці, поліпшенні якості життя у сільській місцевості, корегуванні концепції мультикультуралізму задля більш широкої інтеграції некорінного населення у німецьке суспільство тощо.

Для ФРН характерними є періодичні зміни складу урядових коаліцій. В окремі періоди у Німеччині діяли так звані «великі» коаліції християнських демократів та соціал-демократів – у 1966–1969, 2005–2009, 2013–2017 рр.

За результатами виборів 2013 р., СДПН теоретично могла сформувати ліву коаліцію без ХДС/ХСС, але соціал-демократи не захотіли об'єднатись із Зеленими та Лівими, закидаючи останнім популізм. Після того як на внутрішньопартійному референдумі 76 % членів СДПН у всіх землях Німеччини схвалили коаліцію з ХДС/ХСС, третя «велика» коаліція була сформована і функціонувала чотири роки.

За підсумками виборів 2017 р. блок ХДС/ХСС набрав 33 % (це – 8,5 % у порівнянні з результатами попередніх виборів), СДПН – 20,5 % (-5,2 %), Ліві – 9,2 % (-0,6 %), «Союз90/Зелені» – 8,9 % (+0,5 %), ВДП – 10,7 % (+5,9 %), «Альтернатива для Німеччини» – 12,6 % (+7,9 %). Результати парламентських виборів 2017 р. стали неоднозначними: з одного боку, А. Меркель у четвертий раз очолила уряд, а з іншого – системні партії країни ХДС/ХСС та СДПН втратили позиції, натомість праворадикальні сили свої зміцнили, що, вочевидь, пов'язано з кризою біженців. Поява праворадикалів у парламенті надала нового виміру політичному ланд-

шафту сучасної Німеччини, посиливши градус дебатів з різних питань.

Об'єднана Німеччина стала прихильником поглиблення і розширення європейської політичної та економічної інтеграції. З 2002 р. у ФРН була введена єдина європейська валюта євро, у Франкфурті-на-Майні розміщено Європейський центральний банк (почав роботу з 1998).

Досягши єдності, Німеччина стала політичним важковаговиком на європейській і світовій арені. ФРН багато в чому визначає політичний розвиток все більш інтегрованого Євросоюзу, вона є одним із його консолідуючих чинників, протистоїть тенденціям європесимізму. За канцлерства Г. Коля Німеччина була прихильником зміцнення власних рис європейської і глобальної держави, за Ґ. Шредера – ствердила себе нормальною нацією-державою, яка керувалася національними інтересами пропорційно до своєї могутності і не підтримала американської політики в Іраку, а за А. Меркель – Берлін став потужним контрибутором зміцнення позицій Євросоюзу у кризовий період, формування ним спільної зовнішньої та безпекової політики, ФРН впливає на зміст європейсько-трансатлантичних відносин і є головним учасником переговорів з РФ щодо її агресії проти України (з 2014). Починаючи із 2012 р., у своїй «східній політиці» Німеччина все більше відмовляється від прямої ув'язки відносин з країнами колишнього СРСР з контекстом двосторонніх німецько-російських відносин.

Питання участі бундесверу у міжнародних миротворчих операціях за кордоном викликали серйозні дискусії у суспільстві в 1990-х рр., і це стало можливим лише після відповідного рішення Конституційного суду 1994 р., що участь у миротворчих заходах не суперечить конституції (в Боснії з 1995 р., Косово – з 1999 р., Афганістані – з 2002 р, Лівані – в 2006 р. та ін.).

У 2000 р. у ФРН був створений фонд «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» для прийнятних індивідуальних виплат жертвам нацизму за завдану під час Другої світової війни націонал-соціалістським режимом шкоду і перенесені страждання, у першу чергу – підневільним робітникам. До 2007 р. фонд виплатив 1,6 млн людей в понад 100 країнах світу загалом 4,37 млрд євро.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Повернення до кола високорозвинених країн після Другої світової війни Західна Німеччина завдячує енергії своїх людей та раціональній системі організації господарства. По війні економічна система ФРН розвинулася у соціальну ринкову економіку, в основі якої лежала вільна конкуренція з елементами державного регулювання. Її ідеологом був перший повоєнний міністр економіки, а потім і канцлер, Л. Ерхард. Здійснений під його керівництвом протягом 1948–1965 рр. комплекс успішних соціально-економічних реформ у ФРН включав: конфіскаційну грошову та ліберальну цінову реформи (1948); оновлення традиційних галузей промисловості і створення нових за рахунок іноземних, національних приватних і бюджетних інвестицій; елементи державного регулювання і систему соціального захисту; підтримку малого і середнього бізнесу, в якому починаючи з 1956 р. працювало понад 50 % зайнятого населення; створення розвиненого соціально-трудового законодавства.

Формування системи соціальної ринкової економіки розпочалося зі створення державою рівних умов та відмови від прямого втручання в процеси ціноутворення і формування зарплати. Картельним законом 1957 р. було заборонено домовленості та угоди, що впливають на ринкові відносини шляхом обмеження конкуренції через картельні угоди.

Основними складовими економічного піднесення були: відродження виробництва на новій технічній основі; раціональне використання допомоги за «планом Маршалла» у 2,7 млрд дол. США та коштів з державного бюджету для інвестування економіки; відсутність військових витрат; наявність більше 10 млн переселенців як резерву дешевої, але висококваліфікованої, робочої сили; місткий внутрішній ринок.

Поліпшення ситуації було відчутним: 1950 р. припинили розподіл продуктів за картками, будівництво протягом 1950–1955 рр. 1,8 млн квартир соціального житла дозволило зняти гостроту питання нестачі житлової площі, середньорічний приріст промислової продукції становив у 1950–1960-х рр. 9,6 %. Близько половини усієї виробленої в країні продукції йшло на експорт. Доходи від нього дозволили ФРН розплатитися з боргами, здійснити виплати жертвам нацизму і створити великі золотовалютні резерви, що зробило німецьку марку однією з найстабільніших валют у світі. Соціальні закони 1950-х рр. поліпшили становище жертв війни (згідно з законом 1952 р. отримували компенсацію), біженців, інвалідів, пенсіонерів (з 1957 р. розмір пенсії почав залежати від змін заробітної плати). З допомогою податків і компенсацій держава значною мірою згладила тягар труднощів, розділяючи його серед всього населення.

Нестачу робочих рук у ФРН вирішили за рахунок масового залучення іноземних працівників. Зокрема, у 1961 р. ФРН уклала з Туреччиною угоду про наймання робочої сили. У 1961 р. у ФРН налічувалося 6,7 тис. турків, у 1970 р. – 429 тис., у 1976 – близько 1 млн. Загалом, на 1973 р. іноземні робітники складали 10 % усієї робочої сили ФРН.

Яскравим прикладом потужного повоєнного німецького економічного зростання («німецького дива») є Баварія, яка із аграрної перетворилася у найбільшу промислово високорозвинену федеральну землю Німеччини. У Баварії зосереджено: автомобіле- й літакобудування «BMW», «Audi», «EADS», електротехнічну «Siemens», текстильну, швейну, харчову промисловість.

Приєднання НДР до ФРН у 1990 р. спричинило ряд економічних проблем у східних землях: втрата ринку збуту в Східній Європі; підвищений попит на західні товари згубно вплинув на східні фірми, які не могли реалізувати свою продукцію; поспішний продаж західнонімецьким та іноземним інвесторам комбінатів НДР, або їх закриття, що спричинило деіндустріалізацію східнонімецької економіки; зростання безробіття (на початку 2000-х доходило до 20 %).

З метою пришвидшення інтеграції країни у 1991 р. уряд ФРН ухвалив програму розвитку східних земель «Піднесення Сходу», у 1993 р. у ФРН для фінансування німецької єдності було введено додатковий «податок солідарності» у розмірі 7,5 % загального доходу. На першому етапі щорічно у східні землі спрямовувалось загалом близько 150 млрд євро. Протягом двадцяти років фінансові вливання ФРН у нові федеральні землі (колишню НДР) склали 1,3 трлн євро. Фактичними донорами для нових земель стали Гессен, Баварія і Баден-Вюртемберґ. Процеси соціально-економічного вирівнювання східних і західних земель Німеччини не завершені і через 25 років після об'єднання.

Німеччина належить до економічно найрозвиненіших держав світу, зокрема у 2013 р. тут було 42 млн працюючих; її ВВП серед всіх країн Єврозони склав біля 28 %. ФРН є одним з найбільших у світі виробників металу, цементу, машин, транспортних засобів, електроніки, продуктів харчування, продукції суднобудівної, хімічної, текстильної промисловості.

Водночас ФРН є енергодефіцитною країною: частка імпорту енергоресурсів у 2010 р.

складала 75 % (нафти – 97 %, природного газу – понад 80 %). Частка вугілля (кам'яного і бурого) в електроенергетиці протягом 1991–2010 рр. знизилася з 57 % до 46,6 %, а частка атомної енергії залишилася на рівні 26 %. У 2011 р. уряд оголосив про поступову відмову від атомної енергетики до 2022 р. У 2013 р. частка вугілля у виробництві електроенергії склала 47 %, відновлюваних джерел (вітро-, гідро-, сонячна) – 17,2 %, атомної енергії – 15,2 %, газу – 10,5 %, біопалива – 8,5 %.

Головний район чорної металургії – захід Рурського кам'яновугільного басейну. Менші металургійні центри з невизначеними перспективами розвитку – Саар і Нижня Саксонія (Зальцґіттер). Виробництво легкових і вантажних автомобілів зосереджене в землях Баден-Вюртемберґ, Райнланд-Пфальц, Нижня Саксонія, Гессен, Північний Рейн-Вестфалія, Баварія і Саар. Головні центри аерокосмічної промисловості – Мюнхен і Бремен. ФРН належить до числа найбільших виробників та експортерів електротехнічного й електронного обладнання. Провідні текстильні центри розташовані в землях Північний Рейн-Вестфалія і Баден-Вюртемберґ, а також навколо м. Ауґсбурґ.

Німеччина належить до найбільших у ЄС виробників аграрної продукції. Площа с/г угідь становить 19 млн га. Розвинені високотехнологічні галузі землеробства (рослинництво, садівництво, виноробство) і тваринництва, харчова та переробна промисловість, виробництво біомаси.

Підтвердженням зміцнення економічних позицій ФРН на рубежі XX–XXI ст. стало не лише освоєння ринків та інвестиції у країнах ЦСЄ, а й солідні купівлі великими німецькими фірмами знакових іноземних компаній. Так, «Volkswagen» купив «Rolls-Royce Motor Cars» (1998), «Deutsche Bank» – «Bankers Trust» (1998), «Daimler-Benz» – «Chrysler Corporation» (1998–2007).

На кінець 2013 р. народне господарство ФРН відчувало нестачу математиків, інформатиків, техніків і фахівців з природничих наук у 121 тис. Тому з 2011 р. в Німеччині реалізується «Концепція забезпечення спеціалістами», спрямована на реформування системи підготовки фахівців з даних спеціальностей, і нові правила визнання кваліфікації іноземних фахівців. На зміцнення інтеграції науки і виробництва спрямована «хай-тек-стратегія» уряду з метою формування високотехнологічних кластерів, які отримують від держави фінансову підтримку у 40 млн євро. Завдяки спільним зусиллям держави і бізнесу співвідношення витрат на НІОКР до ВВП у 2012 р. досягло 3 % (по ЄС – лише 2 %).

Податкова система ФРН суттєво відрізняється від діючих систем інших промислових країн світу. Тут реалізовується принцип вирівнювання становища окремих адміністративних одиниць за допомогою перерозподілу через федеральний бюджет податкових надходжень на користь найбільш бідних територій. Найважливішим податковим джерелом надходжень для громад у Німеччині є промисловий податок.

Німеччина є класичним прикладом корпоративної соціальної держави. Основною метою соціальної політики Німеччини є максимальне пом'якшення нерівності серед верств населення, що досягається шляхом підвищення оподаткування заможних громадян і розподілу благ серед малозабезпечених мешканців. Держава ставить своєю першочерговою метою – допомогти й підтримати людину в її починаннях і забезпечити досягнення нею соціального благополуччя. 95 % дієздатного населення країни застраховано на випадок потреби надання дорогих медичних послуг і купівлі ліків. Гарантом соціального забезпечення виступає держава, що збирає і перерозподіляє податки та фінансує різні страхові фонди. Високий рівень соці-

ального забезпечення, залежить від стажу роботи, рівня заробітної плати і т. ін.

Однак високі соціальні стандарти, що забезпечуються державою, породжують демографічні проблеми, спричиняють низьку народжуваність, старіння нації і зниження частки корінного населення. Так, за даними Євростату, у 2009 р. ФРН мала найстаріше серед країн ЄС населення – середній вік жителів складав 43,7 року.

В умовах глобалізації ФРН відчуває серйозні економічні виклики, пов'язані з низькими темпами зростання ВВП і великим тягарем здійснення щедрих соціальних програм. Зокрема, кожен іммігрант щомісячно отримує біля 400 євро, забезпечується місцем проживання, освіти, медичного обслуговування, поки не отримає роботи. Високі німецькі зарплати і податки є викликом для життєздатності багатьох компаній, адже компаніям доводиться віддавати до 70 % загального доходу на державні пенсії, страховки і податки. Як наслідок, багато німецьких компаній вважають за краще розвивати свою виробничу й економічну діяльність за межами своєї країни.

Згідно з рейтингом, опублікованим газетою «Die Welt», найбільшими компаніями ФРН за обсягом виручки у 2013 р. були: «Volkswagen» (автомобілебудування), «E.on» (енергетика), «Daimler» (автомобілебудування), «BMW» (автомобілебудування), «Siemens» (електротехніка/машинобудування), «BASF» (хімічна промисловість) та інші. Згідно з рейтингом журналу «Fortune», у 2013 р. серед найприбутковіших компаній світу (за обсягом виручки) були: «Volkswagen» (8 місце, виручка – 261,5 млрд дол. США, активи – 446,8 млрд), «E.on» (18 місце, виручка – 162,5 млрд, активи – 180,1 млрд) та «Daimler» (20 місце, виручка – 156,6 млрд, активи – 232,1 млрд).

ВВП Німеччини (у поточних цінах), за даними Євростату, в 1998 р. складав 1,952 трлн євро, у 2000 р. – 2,1 трлн, у 2005 р. – 2,3 трлн, у 2010 р. – 2,58 трлн, у 2011 р. – 2,703 трлн, у 2012 р. – 2,758 трлн, у 2013 р. – 2,826 трлн, у 2014 р. – 2,923 трлн, у 2015 р. – 3,032 трлн, у 2016 р. – 3,132 трлн євро. Загалом, з часів світової економічної кризи 2008 р. темпи зростання ВВП Німеччини уповільнилися, й у 2013 р. склали лише +0,4 %. З метою подолання наслідків світової фінансової кризи з 01.01.2010 р. набув чинності Закон про прискорення економічного росту, що передбачає збільшення виплат сім'ям з дітьми, зниження оподаткування підприємств і компаній, можливість неповної зайнятості. На початок 2014 р. число таких працюючих сягнуло 5 млн осіб (11,5 % усіх зайнятих).

Структура ВВП Німеччини: сфера послуг – 50,9 % (фінансово-кредитні, орендні та консалтингові послуги – 29,2 %, державні та приватні послуги – 21,7 %), виробництво – 26,2 %, торгівля, транспорт і готельний бізнес – 17,8 %, будівництво – 4,2 %, сільське та лісове господарство, рибальство – 0,8 % (2013).

Станом на 2014 р. загальні обсяги прямих іноземних інвестицій в економіку ФРН зросли до 548,6 млрд євро, або понад 5700 євро на душу населення. За участю іноземного капіталу засновано 7 тис. підприємств, що забезпечують 1,6 млн робочих місць з товарообігом 856 млрд євро.

За обсягами зовнішньої торгівлі ФРН суттєво випереджає інші країни ЄС. Зовнішньоторговельний оборот Німеччини (товарами і послугами), за даними Євростату, в 2006 р. складав 1 трлн 845 млрд євро (експорт – 986 млрд, імпорт – 859 млрд), у 2007 р. – 1 трлн 995 млрд, у 2008 р. – 2 трлн 073 млрд, у 2009 р. – 1 трлн 738 млрд, у 2010 р. – 2 трлн 046 млрд, у 2011 р. – 2 трлн 291 млрд, у 2012 р. – 2 трлн 369 млрд, у 2013 р. – 2 трлн 401 млрд, у 2014 р. – 2 трлн 479 млрд, у 2015 р. – 2 трлн 608 млрд, у 2016 р. – 2 трлн

644 млрд (експорт – 1 трлн 441 млрд, імпорт – 1 трлн 203 млрд).

Найважливішими товарними групами у структурі німецького експорту в 2013 р. були: обладнання машинобудівного комплексу (27,0 %), засоби наземного транспорту (20,4 %), продукція хімічної (12,8 %) та металургійної промисловості (7,9 %). Основними статтями імпорту виступають: продукція машинобудування (22,6 %), мінеральна сировина та енергоносії (15,9 %), комплектуючі для автопромисловості (11,0 %), недорогоцінні метали (8,3 %). Найбільшими споживачами німецьких товарів у 2014 р. були: Франція – 28 % (101,9 млрд євро), США – 27 % (96,1 млрд) та Великобританія – 23 % (84,1 млрд). Водночас до ФРН у 2014 р. було імпортовано найбільше товарів з Нідерландів – на 88,1 млрд євро, Китаю – 79,5 млрд та Франції – 67,5 млрд. Загалом у 2014 р. найбільший товарообіг (експорт та імпорт) у ФРН був із Францією – 169,4 млрд, Нідерландами – 161,3 млрд та КНР – 154 млрд.

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ НІМЕЧЧИНИ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Історичні зв'язки між нашими країнами сягають пізньоантичного часу, коли у III ст. відбулася міграція ґерманського об'єднання ґотів територією України від балтійського до чорноморського побережжя. В Україні пам'ятки ґотської вельбарської культури фіксуються здебільшого на Волині. У Причорномор'ї та Криму ґоти утворили потужне ранньодержавне об'єднання. Найвідомішим ґотським королем в Україні був Ґерманаріх (бл. 350–376). Під тиском гунів основна частина ґотів в останній чверті IV ст. відійшла за Дунай, а частина – у гірський Крим, де утворили країну Дорі з центром у Манґупі. У VIII ст. тут була утворена православна Ґотська єпархія (існувала до 1780-х рр.), а в XII ст. ґоти, алани та греки утворили тут Князівство Феодоро, що проіснувало до 1475 р. і було ліквідоване турками, які під час анексії вбили більшість ґотів. Однак кримсько-ґотська мова документально фіксувалася ще у 1560-х рр., а рештки кримських ґотів залишались у Криму до кінця XVIII ст.

У часи Раннього Середньовіччя перший відомий дипломатичний контакт між Німеччиною і Київською Руссю відбувся 838–839 рр., коли до двору франкського імператора Людовіка Благочестивого в Інґельгейм прибули роси, які кружним шляхом повертались на Русь. 959 р. київська княгиня Ольга відправила до німецького короля Оттона I посланця з проханням надіслати до Києва священиків та єпископів. У відповідь у 961–962 рр. у Києві з церковною місією перебував єпископ Адальберт, але, зазнавши невдачі, повернувся додому. 973 р. до двору вже Оттона II прибуло нове руське посольство.

Великий київський князь Володимир Святославович також обмінювався дипломатичними місіями з Німеччиною, зокрема 1008 р. у Києві побував єпископ Бруно, який описав свою подорож у листі до імператора Генріха II. 1012 р. Володимир одружився з онукою Генріха II. Посольства великого київського князя Ярослава Мудрого також неодноразово (1040, 1043) бували при дворі імператора Генріха III. Неодноразово прибували у Київ до великого київського князя Ізяслава Ярославовича і посольства імператора Генріха IV. Сам князь, втративши київський стіл у 1073 р., прибув у Майнц до Генріха IV з проханням про посередництво. Але посольство Бурхарда в Київ до великого князя Святослава Ярославовича не змогло вирішити проблему, повернувшись з великими дарами. У 1089 р. німецький кайзер Генріх IV взяв за дружину Євпраксію Всеволодівну (при коронації отримала ім'я Адельгейда), найстаршу доньку князя Всеволода Ярославовича.

1189 р. галицький князь Володимир, син Ярослава Осмомисла, відвідав німецького ім-

ператора Фрідріха І Барбароссу з проханням допомогти повернути галицький стіл. 1238 р. війська князя Данила Галицького під м. Дорогочин розбили хрестоносців Добжинського ордену, а 1254 р. Галицько-Волинське князівство укладає із Тевтонським орденом та Князівством Мазовія договір про поділ ятвязьких земель. Угоду про дружбу між Галицько-Волинським князівством і Тевтонським орденом своїми грамотами підтверджували князі Андрій і Лев Юрійовичі (1316) та Юрій-Болеслав Тройденович (1325, 1327, 1334, 1335).

У добу Раннього Середньовіччя активно розвивалися торговельні відносини Київської Русі з німецькими містами. Вже з X ст. у Перемишль і Київ їздили купці з Майнца, Ауґсбурґа, Реґенсбурґа, з XI ст. – із Кельна. Важливим торговельним партнером Києва був Реґенсбурґ, його монастирю Св. Якова і Ґертруди жалував кошти Володимир Мономах. Збереглися австрійські (1192) та штірійські (1191) митні нормативи для реґенсбургзьких купців, які їхали торгувати на Русь, що свідчить про жваву торгівлю. В XI–XII ст. вихідці з Реґенсбурґа, Майнця заснували в Україні невеликі громади, що займалися комерцією в Києві, Володимирі-Волинському та Луцьку. У XIII ст. в Галичі були навіть Німецькі ворота. Галицько-волинський князь Лев Данилович (1264–1301) першим з руських князів оцінив значення маґдебурзького права для швидкого розвитку міст, оселення в них німецьких колоністів. Львівське міське самоврядування з середини XIV ст. до середини XVI ст. знаходилось під значним впливом місцевих німців. Загалом від початку XIV до кінця XVIII ст. в Україні близько тисячі міст та містечок отримали маґдебурзьке право, що перевищувало перелік власне німецьких міст, які володіли цим правом.

Активно й досить успішно розвивалась у XIV–XV ст. українсько-прусська торгівля. Про це свідчить, зокрема, протекційний універсал купцям Торуня, що гарантував пропуск їхніх товарів через волинські митниці без вилучень чи конфіскацій, виданий у 1320 р. волинським князем Андрієм Юрійовичем. Грамоту подібного змісту видали 1341 р. торунським купцям і волинські князі Кейстут і Любарт. У середині XVI – першій половині XVII ст. експорт окремих видів товарів до Німеччини набув значних масштабів. Так, через Львів на ярославські ярмарки в окремі роки приганяли на продаж по 40 тис. волів, які йшли далі на ярмарки Саксонії та Сілезії.

Українські козаки брали участь у Тридцятирічній війні 1618–1648 рр. Зокрема, у 1620 р. у складі імператорського війська під командуванням баварського воєначальника Й. Тіллі козаки воювали на території Угорщини та Чехії проти військ Протестанської унії, а в 1631 р. під командуванням А. фон Валенштейна у Сілезії – проти союзника шведів саксонського курфюрста Йоганна-Ґеорґа.

У часи Визвольної війни українського народу Бранденбурґ-Пруссія підтримувала дипломатичні відносини з новопосталою Українською козацькою державою. Так, влітку 1657 р. посол бранденбурзького курфюрста Фрідріха Вільгельма прибув до Чигирина, аби запропонувати гетьману Б. Хмельницькому підписати договір про дружбу. У березні 1658 р. у Чигирин до гетьмана І. Виговського прибув посол Фрідріха Вільгельма Олександр Ахіллес Мейн із завданням сприяти примиренню Війська Запорозького та Речі Посполитої. Навесні 1659 р. у Варшаві Юрій Немирич від імені Війська Запорозького вів переговори з послом Фрідріха Вільгельма щодо врахування інтересів курфюрста в Польщі. У березні 1671 р. гетьман П. Дорошенко пропонував Фрідріху Вільгельму спільні дії проти Польщі. Прагнучи зібрати антимосковську коаліцію, у 1720 р. гетьман П. Орлик зустрічається у Ганновері з міністром Георгом Бернсдорфом.

Знаковою фігурою в історії козацької України став німець із Пруссії, генеральний гарматний осавул Фрідріх Кеніґсек (1702–1708), який командував обороною Батурина у 1708 р. від російських військ і помер від ран.

Від XVI ст. молодь з України здобувала освіту в університетах Гейдельберґа, Лейпціґа, Вюртемберґа, Галле, Вюрцбурґа, Віттенберґа, Кенігсберґа, Інґольштадта, Мюнхена та інших німецьких міст. Так, М. Смотрицький на початку XVII ст. навчався у Лейпціґському, Віттенберзькому та Нюрнберзькому університетах. Значно зросла кількість українських студентів у Німеччині у XVIII ст., навчання тут було звичним явищем. Так, у Лейпціґському університеті у цей час навчалися: Григорій та Іван Козицькі, Микола Мотоніс, Петро й Михайло Білушенки, Іван і Павло Остроградські, Арсентій Безбородько, Федір і Яків Паскевичі, Григорій Ґалаґан, брати Милорадовичі, Іван Данилевський, Андрій і Михайло Базилевські, Михайло Кулябка та інші. У Кеніґсберзькому університеті в XVIII ст. навчалось не менше 30 українців, зокрема 1764 р. тут у присутності Еммануїла Канта докторську дисертацію з філософії блискуче захистив студент КМА Іван Хмельницький.

Про військово-політичні події в Україні другої половини XVII – початку XVIII ст. регулярно і докладно писали німецькі часописи. В 1684 р. у Лейпціґському університеті дослідник із Сілезії Йоган-Йоахім Мюллер захистив першу в Західній Європі наукову дисертацію з історії українського козацтва. Вперше науковий систематизований виклад історії України було зроблено у праці Йогана-Крістіана фон Енґеля «Історія України та українських козаків» (1796), у якій він підкреслював, що «Україна.., що дорівнює своїми розмірами деяким королівствам», була «стіною, що відділяла культурну Європу від дикої Азії...».

Виходець із Пруссії Інокентій Ґізель став архімандритом Києво-Печерської лаври (1656–1683), редактором «Синопсису Київського» (1674), у якому вперше було систематично викладено історію України. Ректор КМА Феофан Прокопович (1711–1716), який у молодості слухав лекції в університетах Галле, Єні, Лейпціґа, підтримував активні зв'язки з німецькими вченими, зокрема – з віце-президентом Королівської академії наук у Берліні Даніелем Ернстом Яблонським. У Німеччині видавались і наукові праці українських вчених, наприклад, у 1724 р. в Берліні «Правда волі монаршої» Ф. Прокоповича, у 1754 р. в Бреслау – «Трактат про відмінність римської і грецької церков» ректора КМА М. Максимовича та багато інших. З 1738 р. у КМА було запроваджено систематичне вивчення німецької мови, першим професором німецької мови в академії був Симон Тодорський.

З 1781 р. австрійська влада ініціює переселення німців на Буковину та Галичину. До 1786 р. на Галичину прибуло 20 тис. поселенців. На Буковині, за даними перепису 1869 р., німців проживало вже 40 тис. чол., 1919 – 68 тис. Німці сприяли поширенню в краї кращих знарядь і методів праці, німецької мови і культури. У 1911 р. у Чернівцях відбувся перший з'їзд карпатських німців. У 1918 р. буковинські німці підтримали приєднання краю до Румунії.

З кінця XVIII ст. на запрошення російського царя німецькі колоністи починають оселятися в Новоросії (з 1787), на Волині (з 1797), у Південному Криму (з 1805), в Бесарабії (з 1814) та інших районах. Так, станом на 1861 р. на території Волинської губ. проживало 13,7 тис. чол. німецьких поселенців-колоністів, на 1881 р. – 84,7 тис., на 1914 р. – 209,7 тис. За даними перепису 1897 р., в українських губерніях загалом проживало 377 тис. німців.

Зусиллями німецьких колоністів понад 500 тис. десятин землі на Волині були переведені із розряду занедбаних у високопродуктивні, українські селяни переймали практики

передової агрокультури. На 1915 р. німецькі колоністи володіли у Херсонській, Катеринославській та Таврійській губ. 1,7 млн десятин землі. У Криму саме німці зі Швабії у десятки разів збільшили площі виноградників та побудували перші підземні погреби для запасів вина. На півдні України німецькі колоністи шляхом схрещення привезених з Німеччини порід з місцевою до кінця XIX ст. вивели нову породу «червона німецька корова» (з 1939 – «червона степова») яка у сьогоднішній Україні складає понад третину поголів'я молочних порід. Вони запровадили традицію масового висаджування дерев для боротьби із суховіями та для снігозатримання. Так, у 1853 р. в німецьких колоніях Катеринославської губ. вже росло понад 309 тис. фруктових дерев та 750 тис. шовковиць, а в колоніях Молочанського менонітського братства Таврійської губ. – 3,4 млн дерев, із яких шовковиць – 1,4 млн штук; на 1891 р. колоністи Херсонської губ. мали понад 2 тис. десятин штучних лісових насаджень.

Вагомий внесок у розвиток України здійснили: гамбурзький архітектор Йоган Ґотфрід Шедель, який побудував велику дзвіницю Києво-Печерської лаври (1731–1744), будинок КМА на Подолі (1736), Кловський палац (1752–1756) та ін.; Фрідріх Фальц-Файн, який 1874 р. заснував на Херсонщині природний заповідник Асканія Нова (назва походить від маєтку Асканія в Німеччині). Також в Україні німцями були збудовані: у 1857 р. за проектом архітектора Івана Штрома будинок Володимирського кадетського корпусу (зараз Міністерство оборони України), у 1899–1901 рр. за проектом архітектора Йогана-Готліба Шретера Національна опера України ім. Т. Шевченка у Києві, у 1898 р. інженером Георгієм Шлейфером – Національний драматичний театр ім. І. Франка.

У другій половині XIX ст. німецькі інвестиції у будівництво банків і заводів на Наддніпрянській Україні склали 29,7 млн крб. Так, німецький промисловець Ґустав Гартман заснував у 1896 р. Луганський паровозобудівний завод.

Наприкінці XIX та на початку XX ст. до Німеччини з Галичини приїздять на сезонні роботи с/г робітники, на зиму повертаючись додому.

Підписавши 09.02.1918 р. у Бресті мирний договір з Україною, Німецька імперія визнала незалежність УНР та її кордони. У 1918 р. Україна та Німеччина відкрили свої дипломатичні місії: першим німецьким послом у Києві став Фрайгер фон Шварценштейн, а українським у Берліні – Олександр Севрюк. Німецькі консульства у 1918 р. діяли в Києві, Одесі, Катеринославі, Миколаєві, Маріуполі.

Після підписання Брестського миру уряд УНР у лютому 1918 р. звернувся до Берліна та Відня з проханням ввести в Україну війська для відвернення радянського наступу. Німецькі війська зайняли Київську, Чернігівську, Полтавську, Харківську та Таврійську губернії. Їхнім основним завданням було забезпечення експорту продовольства та сировини в Німеччину.

З огляду на слабкість УНР, 29.04.1918 р., при безпосередній підтримці німецького командування, в Україні було здійснено державний переворот, наслідком якого стало усунення Центральної Ради й проголошення Української Держави на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським.

У вересні 1918 р. гетьман П. Скоропадський здійснив візит до Німеччини, в рамках якого зустрівся з кайзером Вільгельмом. Це був перший візит керівника України до Німеччини. Німецькі війська перебували в Україні до поразки Німеччини у Першій світовій війні, й у листопаді 1918 р. були виведені.

Після фактичного припинення існування УНР на українських землях у 1920 р. у Німеччині осіла значна кількість українських політичних біженців. Політичні та військові кола, наукова й культурна громадськість Німеччини

виявляли значну зацікавленість в українських емігрантах і Україні в цілому. У 1918 р. з ініціативи П. Рорбаха й А. Шмідта в Берліні було засновано «Німецько-українське товариство». Протягом 1918–1926 рр. товариством видавався німецькомовний журнал «Україна». Під егідою торговельної палати Мюнхена виникла низка українських установ.

По закінченню Першої світової війни в Німеччині у таборах для інтернованих перебувало близько 100 тис. українців. За сприяння «Військової місії для справ полонених українців у Німеччині» в таборах у Раштадті, Бадені, Вецларі й Зальцведелі були утворені українські громади, відкривалися церкви, школи, читальні, друкувалися газети, влаштовувалися лекції, концерти. Після звільнення основна маса військовополонених повернулася на батьківщину.

Радянська Україна та Німеччина також розвивали двосторонні відносини. Так, 23.04.1921 р. між УСРР і Німеччиною було укладено угоду «Про обмін військовополоненими і цивільними інтернованими». У лютому 1922 р. до Берліна з візитом прибув голова РНК УСРР Х. Раковський для обговорення питання економічної співпраці, а в квітні 1922 р. сторони домовилися обмінятися торговими місіями. Із поширенням 05.11.1922 р. дії Рапалльського договору між Німеччиною та РСФРР на УСРР Німеччина де-юре визнала радянську Україну незалежною державою. 09.12.1922 р. уряд УСРР призначив своїм повноважним представником у Берліні Володимира Ауссема. Посольство УНР у Берліні та Консульство у Мюнхені ліквідовувались. На початку 1923 р. Німеччина призначила своїм генеральним консулом в УСРР З. Гая.

Загальне число українців, які в 1920–1930-х рр. залишалися в Німеччині, сягало 15 тис. осіб. Берлін став одним із головних осередків української політичної еміграції. Тут жили гетьман П. Скоропадський, президент ЗУНР Є. Петрушевич, міністр оборони ЗУНР Д. Вітовський, голова уряду УНР та Директорії УНР В. Винниченко, член Директорії УНР А. Макаренко, воєнний міністр УНР М. Порш, голова УВО/ОУН, полковник Є. Коновалець та інші. У 1920-х рр. тут жив і працював О. Довженко, меморіальну дошку якому було відкрито у 2001 р., скульптор і художник О. Архипенко та інші. У 1922 р. в Берліні для координації діяльності всіх організацій по захисту прав українців у Німеччині була утворена Спілка об'єднаних громадських і добродійних українських організацій у Німеччині на чолі з Д. Дорошенком.

Вагомим здобутком української еміграції в Німеччині міжвоєнного періоду став Український науковий інститут у Берліні (1926–1945). В УНІ працювали або співпрацювали з ним Д. Дорошенко, І. Мірчук, Д. Чижевський, О. Колесса, В. Липинський, Т. Горбачевський, С. Смаль-Стоцький, В. Старосольський, З. Кузеля та інші.

У Мюнстерському університеті викладали українську та російську мови Освальд Бургардт (український поет Юрій Клен), який емігрував до Німеччини 1931 р., відомий славіст Д. Чижевський.

Зусиллями Б. Лепкого та інших у Німеччині розгорнулася активна науково-видавнича діяльність: сотні назв книжок випустили видавництва «Українська накладня», «Українське слово», «Українська молодь», «Український прапор», «Хліборобська Україна» та ін. З 1922 р. виходили журнали «Нова Україна», «Літопис», з 1923 – «Український прапор». 1922 р. відкрилося засноване Є. Коновальцем Українське прес-бюро (з 1931 – Українська пресова служба).

В 1920-х рр. українські студенти навчалися в університетах Берліна, Лейпціґа, Мюнстера, Тюбінгена. У Берліні, де їх навчалося найбільше, у 1921 р. була заснована «Спілка студентів-українців у Німеччині». Зменшення

в 1930-і рр. кількості українських студентів у Німеччині призвело до припинення діяльності багатьох студентських об’єднань.

Після приходу до влади Гітлера й аж до весни 1945 р. громадське життя українців у Німеччині суворо контролювалося нацистським режимом. Воно концентрувалося передусім навколо лояльних до нових німецьких властей організацій – створеного в 1933 р. націоналістичного «Українського національного об’єднання» та прогетьманської «Української громади».

Економічні та науково-технічні зв’язки між УРСР і Німеччиною відновилися після радянсько-німецького договору в Рапалло 1922 р. Зокрема, німецькі фахівці широко залучалися до будівництва промислових підприємств. Важливу роль у налагодженні та розвитку педагогічних і наукових взаємин України з Веймарською республікою мало Закордонне представництво Народного комісаріату освіти УРСР, що діяло в Берліні протягом 1922–1927-х рр. Українських вчених тоді часто запрошували для участі в роботі німецьких національних наукових зборів та обирали членами німецьких національних наукових товариств. Почесними членами українських наукових товариств були видатні представники німецької науки.

В УРСР, за даними перепису 1926 р., проживало 394 тис. німців, функціонувало 626 німецьких шкіл. З 1924 р. у місцях компактного проживання німців на півдні УРСР було створено сім німецьких національних районів, почали створювати німецькі національні сільські ради, у 1931 р. їх вже було 243. У 1930-х рр. під сталінські репресії потрапило понад 10 тис. німців України, німецькі національні райони були ліквідовані. З початком Другої світової війни всі українські німці були безпідставно звинувачені у пособництві фашистам і до середини 1942 р. вислані у східні райони СРСР. Після завершення війни заборона депортованим українським німцям поселитись в Україні діяла до 1972 р. До 1991 р. в Україну повернулось лише 38 тис. німців.

Друга світова війна прийшла в Україну 01.09.1939 р., коли німці напали на Польщу і здійснили бомбардування Львова. 120 тис. українців воювали проти вермахту в складі Війська Польського. У вторгненні на територію УРСР у червні 1941 р. брали участь 57 дивізій та 13 бригад вермахту, Румунії та Угорщини. До липня 1942 р. вся територія України була окупована. Із грудня 1942 р. до жовтня 1944 р. тривало звільнення України. У складі Червоної армії проти вермахту воювало 6 млн українців.

Україна втратила під час Другої світової війни 8–10 млн чол. Під час відступу фашистами застосовувалась тактика випаленої землі. У роки війни до Третього рейху з України для рабської праці було насильницьки вивезено близько 2,4 млн остарбайтерів. Після війни із політичних міркувань у західних окупаційних зонах Німеччини залишилось до 300 тис. українців.

У перші повоєнні роки в Німеччині активно розвивалися література, наука й мистецтво. 1945 р. група журналістів, літераторів і критиків засновує Мистецький український рух який видавав художні журнали та українські газети з літературними додатками.

У 1945 р. з Праги до Мюнхена перемістився Український вільний університет, у якому навчались українські студенти з різних країн Заходу. До початку 1990-х рр. університет видав близько ста томів «Наукових записок», «Наукових збірників», монографій та інших наукових праць. На сьогодні УВУ – єдиний університет поза межами України з українською мовою викладання, з правом присвоєння вчених ступенів магістра та доктора наук. Також з 1945 р. у Реґенсбурзі та Мюнхені відновив своє функціонування Український технічно-господарський інститут, який теж видав десятки томів

«Наукових записок» і монографій. З 1947 р. в Мюнхені почало функціонувати відділення Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка.

У повоєнні роки українці у ФРН мали широко розгалужену мережу художньої самодіяльності: понад 60 хорів, більше 50 драматичних гуртків, чимало ансамблів бандуристів. Працювало кілька професійних театрів і хорових колективів, зокрема, ансамбль українських акторів В. Блавацького, театральна студія Й. Гірняка, хор «Україна» під керівництвом Н. Городовенка та ін. У 1947–1948 рр. у Німеччині діяло чимало українських дитячих садків, народних шкіл, гімназій, які відвідувало порівняно багато дітей.

Після виїзду протягом п'яти повоєнних років в інші країни Заходу майже 150 тис. українців Західна Німеччина перестала бути центром політичного життя українських національно-патріотичних організацій на Заході. Чисельність українців, які залишилися у ФРН, стабілізувалася й становила на кінець 1950-х рр. 15 тис., а на рубежі 1990-х рр. – близько 20 тис.

З огляду на таку динаміку, наукове, мистецьке життя у подальшому помітно занепало, діяльність спілки «Мистецький український рух» припинилася у 1950 р., українська шкільна освіта з часом почала затухати. Молодші покоління дедалі менше вивчають мову батьків і піклуються про неї.

Однак у 1960–1980-х рр. у ФРН діє низка самодіяльних колективів, як, наприклад, ансамбль «Бандура», хор «Діброва», кілька танцювальних гуртків, церковних хорів. У повоєнному мистецькому житті ФРН активну участь брали співаки О. Русняк-Герляха, К. Чічка-Андрієнко, І. Синенька-Іваницька, І. Маланюк, К. Колянковська, О. Сов'як, О. Євсевський, піаністка Г. Коваль, композитори Є. Цимбалістий і О. Бобикевич, скульптор Г. Крука, художник І. Кордюка та ін.

У викладацьких і наукових колах ФРН здобули визнання роботи українських професорів Олекси Горбача (слов'янське мовознавство), Юрія Бойка-Блохіна (порівняльне слов'янське літературознавство), Андрія Білинського (право та історія), Мирослава Антохія (українська мова), Івана Жегуца (географія) та ін.

У ФРН працювали українські видавництва: «Дніпрова хвиля» (з 1954) випускало наукові праці та белетристику; «На горі» (з 1955) – займалося друком перекладів українською мовою західноєвропейської драматургії. З періодичних видань поширювалися газети «Шлях перемоги», «Християнський голос», «Мета».

УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

У новітній час ФРН стала першою країною світу, що відкрила у Києві своє Консульство (1989) та першою великою країною світу, що відкрила в незалежній Україні своє Посольство (1992). 17.01.1992 р. було встановлено дипломатичні відносини між Україною та ФРН. Першим послом незалежної України у ФРН у 1992 р. був призначений Іван Пісковий, а послом ФРН в Україні – Геннеке граф фон Бассевітц (консул ФРН у Києві у 1989–1992). Окрім Посольства, в Німеччині діють: відділення Посольства України в Бонні, Генеральні консульства в Мюнхені, Гамбурзі і Франкфурті-на-Майні. Генконсульство у Мюнхені (з 1992) стало першою консульською установою України за кордоном. В Україні німецькі консульства діють в Одесі, Донецьку та Харкові.

Прагнучи сформувати з боку німецьких політичних кіл прихильне ставлення до України, у лютому та квітні 1992 р. ФРН з офіційними візитами відвідав президент України Л. Кравчук.

Ключовими документами двосторонніх відносин є: Спільна декларація про основи відносин (09.06.1993), підписана під час першого візиту федерального канцлера ФРН Г. Коля до України; Договір про розвиток широкомасштабного співробітництва у сфері

економіки, промисловості, науки і техніки (05.11.1993); угоди про сприяння здійсненню і взаємний захист інвестицій (29.06.1996) та про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доходи і майно (04.10.1996). Загалом договірно-правова база німецько-українських відносин на середину 2014 р. нараховує понад 80 документів різного рівня.

Інституційними формами українсько-німецького співробітництва є: регулярні зустрічі керівників держав і урядів, міністрів; діяльність міжурядових профільних комісій; міжурядові політичні консультації на найвищому рівні, що проходили практично щорічно у 1998–2004 рр. почергово у кожній із країн; започаткований з 2005 р. формат німецько-української робочої Групи високого рівня; Німецько-український та Українсько-німецький громадські форуми (створені відповідно у 1998 та 1999 рр.).

Протягом 1961–2015 рр. понад 30 німецьких міст стали партнерами з українськими містами, розширюючи різносторонні відносини між країнами.

Міжпарламентський діалог на вищому рівні було започатковано з часів офіційних візитів голови Верховної Ради України О. Мороза до ФРН у квітні 1995 р. та голови Бундестаґу Ріти Зюсмут в Україну у липні 1996 р. Свідченням виходу двосторонніх відносин на якісно новий рівень стали перший офіційний візит федерального президента Німеччини Романа Герцога до України (лютий 1998) та перші українсько-німецькі міжурядові консультації в м. Бонн, у яких взяли участь Л. Кучма та Г. Коль (травень 1998).

10.06.2002 р. у Санкт-Петербурзі президенти Л. Кучма та В. Путін і федеральний канцлер Ґ. Шредер підписали спільну заяву про створення газотранспортного консорціуму, але цей проект так і не був реалізований.

У 2011 р. було започатковано зустрічі міністрів закордонних справ ФРН, Франції та Польщі у форматі «Веймерський трикутник + Україна». Виявом особливої зацікавленості наших країн стали перші в історії двосторонніх відносин відповідні парламентські слухання, що відбулися 03.05.2004 р. у Бундестазі ФРН та парламентські слухання у Верховній Раді України, що проходили 16.11.2005 р.

Німецькі депутати щиро підтримують суспільно-політичні рухи в Україні, спрямовані на зміцнення демократії та поглиблення європейського курсу. Це відноситься, зокрема, і до Майданів у Києві у 2004 та 2013–2014 рр. Непересічним жестом підтримки і солідарності з українським народом, який захистив своє право вибору і забезпечив перемогу демократії, стало надання трибуни для виступу в Бундестазі ФРН президенту України В. Ющенку 09.03.2005 р. Важливу роль у поглибленні співпраці між ВР України та Бундестаґом відіграє Німецько-українська міжпарламентська група.

Великий інтерес та політичну підтримку у Німеччині мали події Революції гідності (Євромайдану) 2013–2014 рр. щодо ствердження європейського вибору. Депутати Бундестаґу впродовж березня-квітня 2014 р. провели низку засідань на тему внутрішньої ситуації в Україні та російської агресії в Криму. Всі фракції визнали проведення т. зв. «референдуму» в АРК як такого, що суперечить українському законодавству, та засудили анексію Росією Криму. Крім того, було визнано незаконним проведення т. зв. «референдумів» у Донецькій та Луганській обл. На засіданні Європейської Ради 06.03.2014 р. за наполяганням Берліна було прийнято рішення про запровадження трьох рівнів санкцій проти Росії.

У часи Революції гідності політики ФРН були активними учасниками переговорного процесу в Києві щодо виходу з кризової ситуації, неодноразово зустрічались із представниками команди В. Януковича та лідерами Майдану. Після втечі з України В. Януковича

німецькі політики надавали широку підтримку європейському вибору України, пошуку шляхів подолання кризи.

Зокрема, президент України П. Порошенко відвідував ФРН з робочими та офіційними візитами і вів переговори з А. Меркель у червні 2014 р., лютому, березні, травні, серпні 2015 р., лютому, жовтні 2016 р. Прем'єр-міністр України А. Яценюк відвідував ФРН з робочими візитами у травні 2014 р., січні, квітні, жовтні 2015 р., В. Гройсман – у червні 2016 р. У свою чергу федеральний канцлер ФРН А. Меркель відвідала Україну з робочим візитом 23.08.2014 р., а федеральний президент Й. Ґаук 07.06.2014 та 29.09.2016 р. Окрім цього, лідери України та Німеччини неодноразово зустрічались на переговорних майданчиках в інших країнах.

Підтримуючи євроінтеграційні прагнення України, керівники ФРН постійно наголошують на прямому зв'язку між перспективою членства в ЄС і успішністю реформ в Україні. В першому півріччі 2007 р. Німеччина, що головувала в ЄС, запропонувала Україні програму реалізації стратегії «спеціального сусідства», що не передбачала набуття членства в ЄС. Однак 2015 р. і Бундестаґ (26.03.2015), і Бундесрат (08.05.2015) ратифікували Угоду про асоціацію України з ЄС.

За даними Держстату України, обсяг двосторонньої торгівлі (товарами і послугами) між Україною та Німеччиною складав у 2004 р. 4,9 млрд дол. США (експорт – 2 млрд, імпорт – 2,9 млрд), у 2005 р. – 5 млрд, у 2006 р. – 6 млрд, у 2007 р. – 8,1 млрд, у 2008 р. – 10 млрд, у 2009 р. – 5,8 млрд, у 2010 р. – 6,8 млрд, у 2011 р. – 9,5 млрд, у 2012 р. – 9,4 млрд, у 2013 р. – 9,7 млрд, у 2014 р. – 8 млрд, у 2015 р. – 6,3 млрд, у 2016 р. – 6,5 млрд (експорт – 1,9 млрд, імпорт – 4,6 млрд).

Світова економічна криза 2008/2009 рр. та окупація РФ частини території України у 2014 р. спричинили відчутне падіння обсягів двосторонньої торгівлі між Україною та Німеччиною у цей період. За обсягами зовнішньоторговельних операцій з Україною ФРН перебуває на другому місці в світі після РФ і на першому серед країн Європи.

Найбільшими товарними групами експорту є: машини, устаткування та механізми; метал та вироби; текстиль та текстильні вироби; продукція хімічної промисловості; деревина та вироби з неї. У структурі імпорту товарів з ФРН традиційно найбільшу частку займають товари інвестиційного призначення (машинобудування), а також високотехнологічні споживчі товари – фармацевтична галузь та автомобілебудування.

Станом на 01.10.2016 р. в економіку України залучено 5,8 млрд дол. США прямих німецьких інвестицій. Німеччина посідає друге місце серед країн світу (після Кіпру), які вклали інвестиційний капітал в Україну. За даними Посольства ФРН, в Україні діє близько 950 німецьких фірм та спільних підприємств (загалом понад 1200 фірм з участю німецького капіталу). Прикладами німецьких інвестицій в Україну є: виробник будівельних сумішей «Henkel» (завод у м. Миколаїв Львівської обл.), виробник будівельних сумішей «Knauf» (завод у м. Соледар Донецької обл.), виробник абразивів «Klingspor» (завод у м. Великі Мости Львівської обл.), виробник електричних кабельних мереж для автомобілів «Leoni AG» (заводи у с. Нежухів Львівської обл. та м. Коломия Івано-Франківської обл.), виробник кабелів «Forschner» (завод у м. Свалява Закарпатської обл.), автовиробник «Volkswagen AG» (завод «Єврокар» у с. Соломоново Закарпатської обл.), «METRO Cash & Carry» (31 мегамаркет у 22 містах України) та інші. Також в Україні зареєстровано понад 250 представництв німецьких компаній.

У банківській сфері України німецький капітал представлений з 2001 р. – «ПроКредит

Банк» (спільна власність «ProCredit Holding» та «Kreditanstalt für Wiederaufbau»), з 2009 р. – «Дойче Банк ДБУ» (дочірний «Deutsche Bank Aktiengesellschaft»), у 2007–2012 рр. банк «Форум» належав «Commerzbank».

Створений у 1999 р. на паритетних засадах НБУ і КМУ та Німецькою Кредитною установою для відбудови (KfW) Німецько-Український фонд займається посиленням конкурентоспроможності українських мікро-, малих та середніх підприємств шляхом надання їм кредитів.

Водночас Україна інвестувала в економіку ФРН 9,3 млн дол. США (на 01.07.2014), на території Німеччини створено шість підприємств з українським капіталом.

Військове співробітництво між Україною та ФРН здійснюється на підставі підписаних у 1993 р. між міністерствами оборони угод «Про співробітництво у військовій галузі» та «Про підготовку військовослужбовців ЗС України у закладах Бундесверу в рамках військової навчальної допомоги». У 2008 р. підписано «Рамкову Угоду між Національним космічним агентством України та Німецьким космічним агентством щодо співробітництва у сфері космічної діяльності».

Активно розвивається співпраця між університетами двох країн. Загалом, між українськими та німецькими ВНЗ існує біля 140 угод про співпрацю, до якої залучено 60 німецьких ВНЗ, 44 українських ВНЗ і 15 дослідницьких установ. За даними Німецької служби академічних обмінів, у 2013 р. у ФРН навчалось 9 тис. українських студентів, із них 6,2 тис. з українським атестатом і 2,7 тис. з німецьким, а також 200 аспірантів.

Ключовими областями німецько-української співпраці є: нанофізика/нанотехнології, дослідження у сфері охорони здоров'я, у тому числі медичної техніки, фізичні та хімічні технології, навколишнє середовище. Німецька служба академічних обмінів і фонд Олександра фон Гумбольдта здійснюють обмін 1400 студентів і вчених на рік. Окрім двосторонньої науково-технічної співпраці, спільні заходи здійснюються також у межах багатосторонніх проектів у рамках Європейської рамкової програми, в «EUREKA» та «COST».

Основу договірно-правової бази співробітництва у сфері культури складають міжурядові угоди про співробітництво у галузі культури від 15.02.1993 р. та про направлення німецьких викладачів у навчальні заклади України.

Найбільш широкомасштабними міждержавними проектами у галузі культури в XXI ст. стали: Дні культури України в ФРН (2000); Дні культури Німеччини в Україні (2003, 2008) та тижні Німеччини в Україні (2013, 2014); Тижні української культури в Європа-парку (м. Руст, Баден-Вюртемберґ) та в Баварії (2008); Фестивалі українського кіно у землях Північний Рейн-Вестфалія та Баварія (2009), а також у Берліні (2010–2011); 15-й «Українікум» на базі Університету Ґрайфсвальд (2010).

У ФРН з гастролями перебували: капела «Думка» (2009), яка здійснила дві постановки опери «Аїда» в м. Мангейм, рок-гурт «Гайдамаки» (2009), камерний хор «Хрещатик» (2009), капела «Пікардійська терція» (2009), гурт «Воплі Водоплясова» (2010), камерний хор «Кредо» (2011). У 2010 р. було встановлено пам'ятну дошку Л. Українці на одному з берлінських будинків, де свого часу мешкала поетеса, а в 2011 р. з нагоди 66-ї річниці визволення в'язнів жіночого концтабору Равенсбрюк встановлено пам'ятну дошку українським жінкам-в'язням.

У сфері культурного і гуманітарного співробітництва з 2007 р. працює Культурно-інформаційна агенція України у ФРН. З 2009 р. у Берліні проводиться фестиваль «Українале».

В Україні протягом 2001–2007 рр. Українсько-німецьким фондом «Взаєморозуміння і примирення» у якості компенсації за перенесені страждання від нацистського режиму

було здійснено виплати понад 471 тис. колишніх остарбайтерів та їх спадкоємців у розмірі 867 млн євро.

Специфічними проблемними питаннями у двосторонніх відносинах є як розрахунки за побудовані німецькою стороною об'єкти на території України у відповідності з Ямбурзькою угодою між урядами СРСР та НДР, так і заборгованість Баварському іпотечному об'єднаному банку у зв'язку з діяльністю ВАТ «Оріана», а також позови щодо відшкодування збитків у зв'язку з забороною українському вітрильнику «Херсонес» на вихід в море.

Чутливим питанням у двосторонніх відносинах є проблема реституції культурних цінностей, що були втрачені чи переміщені внаслідок Другої світової війни. Позитивним прикладом співпраці у цьому питанні є повернення з України до Німеччини 5173 одиниці зберігання з «Архіву Баха» (2001), а з Німеччини в Україну 210 старовинних писанок (2011), які до війни належали Всеукраїнському історичному музею ім. Т. Шевченка. В офіційній державній електронній базі втрачених культурних цінностей (Маґдебурґ) у Німеччині розміщено дані про понад 10 тисяч втрачених у роки війни пам'яток з українських музеїв.

Загалом у ФРН існує близько 30 громадських культурно-освітніх товариств українців. Після рішення Центрального Представництва українців у Німеччині (м. Мюнхен) 1998 р. про самоліквідацію на роль центральної організації українців ФРН претендувала Спілка українців Німеччини «Нова громада». У 2007 р. СУН трансформувалася у Центральну спілку українців у Німеччині.

З огляду на недостатню організаційну структурованість української громади у ФРН, можливості лобіювати інтереси України у найвищих ешелонах німецької влади практично відсутні. Через слабку фінансову базу більшість громадських об'єднань українців не мають своїх приміщень. Єдиним україномовним часописом у ФРН є орган УГКЦ «Християнський голос», хоча українські портали створено в німецькому сегменті мережі Інтернет.

Водночас у культурній сфері спостерігається активізація діяльності української громади. У 2009 р. відбулося відкриття культурного центру «Український дім» у Берліні, на базі якого створено «Український кіноклуб», що вже здобув певну популярність серед молодих німців.

Новітня українська еміграція, починаючи з 1990-х рр., має чітко виражений економічний характер і швидко зростає; у 2008 р. у ФРН вже проживало 126,2 тис. громадян України, у 2015 р. – 133,7 тис. Це переважно молоді люди, які приїхали в Німеччину в пошуках кращого життя. Сучасні емігранти здебільшого пасивні в громадському житті організованої української спільноти. Істотного впливу на розвиток українсько-німецьких стосунків новітні емігранти не мають.

1996 р. у Києві відбувся перший Конгрес німців в Україні. Станом на 2015 р. в Україні працювало близько 170 німецьких громадських організацій. За даними перепису населення 2001 р., в Україні проживало 33,3 тис. німців. У 2012–2013 н. р. у загальноосвітніх навчальних закладах України німецьку мову вивчали понад 558 тис. учнів, ще понад 11 тис. – факультативно або в гуртках. У 20 школах України заняття проводять вчителі німецької мови, делеговані ФРН. У 12 центрах вивчення німецької мови Ґете-Інституту в Україні працюють курси підвищення кваліфікації для вчителів німецької мови.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО у Німеччині протягом 1978–2015 рр. було віднесено: Аахенський собор (VIII–IX ст.); Шпейєрський собор (XI ст.); резиденцію єпис-

копа в м. Вюрцбурґ (XVIII ст.); Паломницьку церкву в Вісе (1745–1754); палац Ауґустусбурґ і мисливський замок Фалькенлуст у м. Брюль (XVIII ст.); кафедральний собор Св. Марії і церкву Св. Михайла у Гільдесгаймі (XI ст.); визначні місця м. Трір: Порта Ніґра (180 р., найбільші і найкраще збережені античні ворота у світі), амфітеатр (10 р.), імператорські терми (III ст.), базиліку Константина (310 р.), терми Барбари (II ст.), Римський міст (140 р., функціонує), Ігельську колону (III ст.), Трірський собор (320–1196), Лібфрауенкірхе (1230–1260); історичний центр ганзейського м. Любек (XIII–XVI ст.); палаци і парки Потсдама та Берліна (1730–1916, 500 га парків та 150 споруд); монастир і набрамну капелу в м. Лорш (VIII–IX ст.); старовинні копальні Раммельсберґа (функціонували X ст. – 1988) та історичне м. Ґослар; монастирський комплекс Маульбронн (XII–XVI ст.); історичний центр м. Бамберґ (XII–XVIII ст.); Колегіатську церкву, замок і Старе місто в Кведлінбурзі (X–XVII ст.); залізоробний завод у м. Фельклінґен (1873–1986); скам'янілі знахідки в кар'єрі Мессель (57–36 млн років тому); Кельнський собор (1248–1880); пам'ятники архітектурної школи Баугауз в містах Веймар і Дессау (XX ст.); пам'ятні місця Лютера в містах Лютерштадт-Айслебен і Віттенберґ (XV–XVI ст.); м. Веймар (XVIII–XIX ст.); Музейний острів у Берліні (XIX–XX ст.); замок Вартбурґ (XI ст.); «Паркове королівство» Дессау-Вьорліц (XVIII ст.); монастирський острів Райхенау (IX–XI ст.); стару вугільну шахту Цольферайн (XX ст.); долину Середнього Рейну між містами Бінґен-ам-Райн та Кобленц; історичні центри міст Вісмар і Штральзунд (XIV–XVIII ст.); Бременську ратушу і статую Роланда на Ринковій площі (XV ст.); парк Мускау (XIX ст.); Старе місто в Реґенсбурзі (XI–XIII ст.); берлінські житлові комплекси епохи модернізму (XX ст.); доісторичні пальові житла в Альпах (18 об'єктів, V–I тис. до н. е.); Маркграфський оперний театр в м. Байройт (1744–1748); абатство Корвей (IX ст.); пакгаузи Шпайхерштадт і будівлю Чілігаус у м. Гамбурґ (1883–1928); гірський парк Вільгельмсхьоге (1689–XIX ст.); верхньоґерманско-ретійський лімес (ділянка кордону Римської імперії між Рейном і Дунаєм); фабрику Фаґуса в Альфельді (1910); Ваттове море; реліктові букові ліси Шорфґайде.

Також видатними об'єктами культурної спадщини Німеччини є: культурний ландшафт долини Ельби біля Дрездена (XVIII–XIX ст.); Гайдельберзький замок (XIV–XVII ст.) і стара частина м. Гайдельберґа; палац і палацовий парк в Шветцінґені (XVIII ст.); Наумбурзький собор (1213–1260) та ін.

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 1999–2011 р. включила: ранні звукозаписи на фонографічних циліндрах (1893–1952) Берлінського фонограмархіву; автограф Симфонії №9, ре-мінор, Оп. 125 Людвіга ван Бетховена; літературну спадщину Ґете в Архіві Ґете й Шіллера; надруковану на пергаменті 42-рядкову Біблію Ґутенберґа (1450-і рр.) із Ґеттінґенського університету; зібрання Бібліотеки Корвіна (зібрання книг угорського короля Матяша I) (частина із 8 книг з фондів Баварської державної бібліотеки та Бібліотеки герцога Авґуста у м. Вольфенбюттель); фільм «Метрополіс» – Sicherungsstück Nr. 1. Негатив та версія, відновлена 2001 р.; ілюміновані рукописи Оттонівського Відродження, створені в монастирі на о. Райхенау; дитячі та сімейні казки братів Ґрімм; листування Ґотфріда Вільгельма Лейбніца в рамках колекції його рукописів; епічну поему «Пісня про Нібелунґів» (рукописи XIII ст.); карту Вальдземюллера (1507, вперше нанесено назву Америка) (Бібліотека Конґресу США); патент Карла Бенца № DRP 37435 на «Транспортний засіб, що працює на газовому моторі» (1886); спорудження й падіння Берлінського муру (1961–1989) та Договір «Два плюс чотири» (1990).

Електронні джерела:

Сайт Федерального президента ФРН: http://www.bundespraesident.de

Сайт Федерального канцлера ФРН: http://www.bundeskanzler.de

Сайт Бундестаґу: http://www.bundestag.de

Сайт Федерального статистичного відомства: https://www.destatis.de/DE/Startseite.html

Посольство ФРН в Україні: вул. Богдана Хмельницького 25, 01901 Київ; http://www.kiew.diplo.de

Посольство України у ФРН: Albrechtstrasse 26, 10117 Berlin; http://germany.mfa.gov.ua

Література:

Шульце Г. Історія Німеччини. – К., 2010. – 274 с.

Gebhardt. Handbuch der deutschen Geschichte. – Stuttgart, 2004. – Band 1. – 672 s.; 2005. – Band 2. – 239 s.; 2008. – Band 3. – 475 s.; 2008. – Band 4; 2003. – Band 5. – 319 s.; 2007. – Band 6. – 446 s.; 2012. – Band 7a. – 332 s.; 2017. – Band 7b; 2005. – Band 8. – 319 s.; 2001. – Band 9. – 435 s.; 2001. – Band 10. – 370 s.; 2006. – Band 11. – 563 s.; 2005. – Band 12. – 448 s.; 2002. – Band 13. – 187 s.; 2010. – Band 14. – 712 s.; 2003. – Band 15. – 451 s.; 2006. – Band 16. – 486 s.; 2002. – Band 17. – 188 s.; 2010. – Band 18. – 812 s.; 2014. – Band 19. – 606 s.; 2004. – Band 21. – 503 s.; 2009. – Band 22. – 686 s.; 2005. – Band 23. – 696 s.

Бобилева С. Й. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року. – Дніпропетровськ, 2003. – 528 с.

История Ґермании: в 3 т. / общ. ред. *Б. Бонвеч, Ю. В. Галактионов*. – М., 2008. – Т. 1. – 543 с.; Т. 2. – 671 с.; Т. 3. – 591 с.

Современная Ґермания. Экономика и политика / под общ. ред. *В. Б. Белова*. – М., 2015. – 720 с.

Кудряченко А. І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини (1970–1991 рр.) – К., 1996. – 240 с.

Кондратюк С. В. Європейська політика об'єднаної Німеччини. – К., 2008. – 264 с.

Мартинов А. Ю. Об'єднана Німеччина: від «Боннської» до «Берлінської» республіки (1990–2005 рр.) – К., 2006. – 446 с.

Кудряченко А.І. Федеративна Республіка Німеччини: демократична модель взаємодії альтернативних суб'єктів політики // Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами. – К., 2016. – С. 382–413.

Кулініч І. М. Українсько-німецькі історичні зв'язки. – К., 1969. – 276 с.

Кривець Н. В. Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка, 1918–1933 рр. – К., 2008. – 323 с.

Васильчук В. М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XXI ст.). – К., 2004. – 341 с.

Лутай М. Є. Німці в Україні: історія і сьогодення. – Житомир, 2010. – 502 с.

Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні. – Т. 1: Роки 1945–1951. – Мюнхен, 1985. – 405 с.; Т. 2: Роки 1952–1975. – К., 1998. – 127 с.

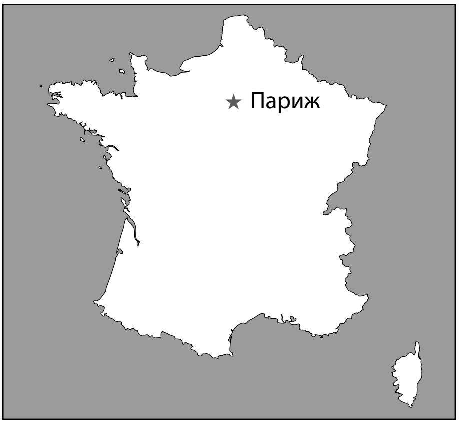
Кудряченко А.І. Українсько-німецькі відносини в контексті глобальних змін на рубежі XX–XXI століть // Міжнародні регіональні процеси та зовнішньополітичні пріоритети України. – К., 2017. – С. 340–365.

Солошенко В.В. Українсько-німецькі відносини в кінці XX – на початку XXI ст.: історіографічний та джерелознавчий аналіз проблеми // Вісник КСУ. Серія: Історія. – 2008. – № 38. – С. 218–226.

А. І. Кудряченко, В. В. Солошенко

ФРАНЦІЯ

Сучасна назва держави: Французька Республіка (*фр*. France, République Française).

Перша згадка про народ/країну в писемних джерелах. Союз західноґерманських племен франків вперше згадується близько 240–242 рр. у римській історіографічній пам'ятці IV ст. «Історії Авґустів». Тоді трибун VI Ґалльського легіону Авреліан під Майнцом розбив об'єднані загони франків, які вторглись у Ґаллію. Варто зазначити, що достовірність деяких даних цього джерела сучасними істориками ставиться під сумнів.

Інший римський історик Сікст Аврелій Віктор у роботі «Про цезарів», написаній близько 360 р., пише, що у 256–257 рр. «полчища франків, розграбувавши Ґаллію, оволоділи Іспанією». Про боротьбу імператора Константина з франками у Ґаллії йдеться в «Латинських панегіриках» («Panegyrici Latini») за 310 та 313 рр.

Першим титул «король франків» («rex Francorum») із 509 р. почав носити король салічних франків Хлодвіґ I (481–511). Титул «король Франції» («franciæ Rex») з 1190 р. першим почав використовувати Філіп II Авґуст.

Створення держави. Держава салічних (західних) франків була створена у 420-х рр. У 673 р. в усіх трьох франкських королівствах вперше було визнано одного монарха – короля Гільдеріка II. Умовною датою перетворення Західно-Франкського королівства на Францію вважається 987 рік, коли помер останній представник династії Каролінґів, а королем був обраний Гуго Капет.

Незалежність: незалежна держава франків (потім Франція) існувала з V ст.

Історичні назви держави: Римська Ґаллія, провінція Римської імперії (58 р. до н. е. – 476 р. н. е.); Суасонська область (457–486); Держава салічних франків (420 – 486); Суасонське королівство (486–511); Нейстрія (511–673); Австразія (511–679); Аквітанське королівство (555–890, з перервами); Королівство Бурґундія (561–721); Держава франків (673–800); Франкська імперія (800–843); Західне Франкське королівство (843–987); Королівство Бретань (851–907); Королівство Прованс (879–933); Герцогство Бретань (936–1547); Бурґундське королівство (Арлеат) (933–1034); Французьке королівство (987–1792); Французька республіка (1792–1804); Французька імперія (1804–1814); Французьке королівство (1814–1815); Французька ім-

перія (1815); Французьке королівство (1815–1848); Французька республіка (1848–1852); Французька імперія (1852–1871); Французька республіка (1871–1940); Французька держава (Режим Віші), фактично протекторат Третього рейху (1940–1944); Французька Республіка (з 1944).

Площа: 551,6 тис. км^2, що дорівнює 91 % території України.

Населення: 64 млн 859 тис. осіб (метрополія), разом із заморськими територіями – 66 млн 991 тис. осіб (на 01.01.2017, Національний інститут статистики й економіки).

Очікувана тривалість життя при народженні: 82,4 р. (чоловіки – 79,2, жінки – 85,5) (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: 88,3 % населення народилось у Франції (зокрема, 87,4 % – громадяни Франції, 0,9 % (614 тис.) – іноземні громадяни), а 11,7 % (7,7 млн) – народилось за кордоном (зокрема, 2,7 % (1,7 млн) – громадяни Франції, народжені за кордоном; 3,6 % (2,3 млн) – іммігранти, які отримали громадянство Франції; 5,4 % (3,5 млн) – іммігранти) (2014, Національний інститут статистики й економіки). У Франції термін «національні меншини» на законодавчому рівні не закріплено; з 1872 р. облік населення за етнічним походженням не ведеться.

Чисельність українців: за неофіційною статистикою, у Франції мешкає близько 40 тис. громадян українського походження.

Столиця: Париж – 2 млн 220 тис. осіб, агломерація «Великий Париж» – 10 млн 659 тис. осіб. **Найбільші міста:** Марсель – 858 тис. осіб, агломерація – 1 млн 578 тис. осіб; Ліон – 506 тис. осіб, агломерація – 1 млн 620 тис. осіб; Лілль – 233 тис. осіб, французький бік агломерації Лілль – 1 млн 037 тис. осіб; Ніцца – 344 тис. осіб, агломерація – 944 тис. осіб; Тулуза – 466 тис. осіб, агломерація – 935 тис. осіб; Бордо – 246 тис. осіб, агломерація – 889 тис. осіб (на 01.01.2014, Національний інститут статистики й економіки).

Державна мова: французька, рідна для 86 % населення. Поширеними регіональними мовами Франції без офіційного статусу є ельзаська (660 тис.), окситанська (провансальська) (610 тис.), каталонська (370 тис.), бретонська (280 тис.), мови ойль (ґалло, нормандська, пуатевин-сентонжська, франш-контийська, валлонська, пікардійська та ін.) (разом 210 тис.), франко-провансальська (арпітанська) (150–60 тис.), корсіканська (150 тис.), мозельсько-франсійська (78 тис.), баскська (67 тис.), фламандська (40–20 тис.). Дані щодо кількості мовців Національного інституту статистики й економіки (1999).

Релігійний склад населення. У Франції з 1872 р. не ведеться офіційна статистика щодо релігійної приналежності громадян. За даними Національного інституту демографічних досліджень, у 2008 р. католики складали 43 %, мусульмани – 8 %, протестанти – 2 %, нерелігійні – 45 %.

Державний устрій: президентсько-парламентська республіка. **Глава держави:** президент. **Глава уряду**: прем'єр-міністр.

Вищий законодавчий орган: Парламент, що складається з двох палат – Національних зборів (Національної асамблеї) і Сенату.

Вищим представницьким органом у франків були загальні народні збори, відомі під назвою Березневі поля (Campus Martius), з 755 р. – Травневі поля (Campus Majus). Припинили своє функціонування у першій половині IX ст. Їх місце зайняла Велика королівська рада, у діяльності якої брали участь великі світські та духовні магнати. У 1302 р. були вперше скликані Генеральні штати – найвища станово-представницька інституція королівської Франції, до якої були залучені і представники міст (існували до 1789 р.). 17.06.1789 р.

депутати Генеральних штатів проголосили себе Національними зборами.

Діюча Конституція прийнята 04.10.1958 р. Діє зі змінами 1960, 1962, 1963, 1974, 1976, 1992, 1993, 1995, 1996, 1998, 1999, 2000, 2003, 2005, 2007, 2008 рр. Перша Конституція Франції була прийнята 03.09.1791 р.

Статус у відносинах з ЄС: співзасновник ЄС (1957); член Шенґенської зони з 26.03.1995 р.; член Єврозони з 01.01.1999 р.

Статус в інших провідних міжнародних світових організаціях, союзах: співзасновник, постійний член РБ ООН (1945); співзасновник ЗЄС (1948–2011); співзасновник НАТО та Ради Європи (1949); країна-засновник Паризького клубу (1956); співзасновник ОЕСР (1961); співзасновник ОБСЄ (1973); співзасновник Великої сімки (1975); співзасновник СОТ (1995).

Розмір ВВП на душу населення (в поточних цінах), у 2016 р., за даними Євростату, склав 33300 євро (11 місце серед EU-28); за даними МВФ – 38128 дол. США (22 місце в світі); за даними Світового банку – 36855 дол. США (23 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Землі нинішньої Франції наприкінці II тис. до н. е. почали заселятись племенами, які греки називали кельтами, а римляни – ґаллами.

Завоювання римлянами роздробленої на 26 племен Ґаллії почалося у 121 р. до н. е., коли, зайнявши Ланґедок і Прованс, вони створили римську провінцію Нарбонська Ґаллія. У 58–52 рр. до н. е. під час Ґалльської війни консул Юлій Цезар приєднав до Риму і Цизальпійську Ґаллію. Спротив ґаллів був зламаний після їх поразки у битві при Алезії та взяття у полон Верцінгеторікса, який очолював повстання ґаллів проти римлян.

Ґаллія залишалася під владою римлян до V ст., коли її почали завойовувати ґерманські племена. Першими у 406 р. Рейн перейшли бурґунди, вандали, свеви та алани. Потім у Ґаллію прийшли вестґоти, алемани та інші.

20.06.451 р. у битві на Каталаунських полях війська Західної Римської імперії під керівництвом Флавія Аеція (в союзі з армією вестґотів короля Теодоріха) зупинили навалу коаліції гунів і ґерманських племен під проводом Аттіли на Ґаллію.

Завоювання Ґаллії було завершене франкським королем Хлодвіґом (481–511) із династії Меровінгів, який заснував франкську державу, поширив владу франків на більшість територій сучасної Франції, у 496 р. прийняв християнство. За нащадків Хлодвіґа держава роздробилась на декілька королівств (Нейстрія, Австразія, Бурґундія). Розселені серед маси ґалло-римського населення, франки досить швидко романізувались.

У 717 р. розпочалось арабське вторгнення у Францію, зупинене франками Карла Мартела у битві при Пуатьє 10.10.732 р. Араби володіли областю Септиманією до 759 р., коли були остаточно вибиті із території Франції.

З 751 р. Франкською державою почала правити династія Каролінґів (751–987). Свого найбільшого територіального зростання Держава франків набула за Карла Великого (768–814), який завдяки численним походам приєднав Саксонію, Баварію, Ланґобардію, Карінтію, Іспанську марку. У 800 р. був коронований Папою Римським як «імператор Римської імперії».

У 843 р., за Верденським договором, імперія була розділена на три частини, однією з яких було Західно-Франкське королівство (Франція). Процеси феодалізації та напади норманів з півночі й сарацинів з півдня привели до розпаду Держави франків у X ст. на ряд дрібних володінь.

У 987 р. французький трон посідає династія Капетінгів (987–1328). Починаючи з XII ст. у Франції відбувався процес об'єднання неза-

лежних феодальних володінь в єдину державу і поступового посилення королівської влади. При Капетінгах Франція безперервно вела боротьбу з Англією за феодальні права на землі та брала активну участь у Хрестових походах як у Палестину (Перший хрестовий похід проголошено 1095 р. на Клермонському соборі), так і на альбіґойців Ланґедоку, яких Церква визнала єретиками (Альбіґойські війни, 1179–1244).

Після того як герцог Нормандії граф Анжу і герцог Аквітанії Генріх II Плантаґенет став у 1154 р. королем Англії, він об'єднав під контролем династії Плантаґенетів Західну Францію та Англію.

Остаточно повернути контроль Франції за цими територіями вдалося лише королям із династії Валуа (1328–1589) у ході Столітньої війни (1337–1453). Перший етап війни складався для Франції вкрай невдало: поразки у битвах при Кресі (1346), при Пуатьє (1356), при Азенкурі (1415), селянське повстання Жакерія (1358). Перелом на користь французів у війні наступив лише у 1420-х рр., після того, як французьку армію очолила Жанна Д'Арк (1412–1431).

За часів правління Людовіка XI (1461–1483) було засновано абсолютну монархію та фактично завершено процес об'єднання основних земель Франції: були приєднані Нормандія, французька частина Бурґундії, Артуа, Пікардія, Прованс та Мен; при Карлі VIII (1483–1498) – Бретань. У 1483–1559 рр. Франція вела війни за італійські території, марні у військовому плані, які, проте, сприяли проникненню італійського Ренесансу до Франції.

З 1562 р. у Франції розгорілася серія громадянських війн між католиками і протестантами (гуґенотами), політичним змістом яких була боротьба за престол між різними угрупованнями знаті. Однією з найвідоміших подій цих війн стала Варфоломіївська ніч – різня католиками гуґенотів 24.08.1572 р.

Прагнучи позбутись переслідувань, гуґеноти почали засновувати свої колонії в Америці, які, проте, були знищені іспанцями та портуґальцями: Французька Антарктида в районі сучасного Ріо-де-Женейро (1555–1567) та Французька Флорида (1562–1565).

Кінець релігійній війні поклав Нантський едикт першого короля Франції з династії Бурбонів (1589–1848) Генріха IV (1589–1610) від 13.04.1598 р., що дарував французьким гуґенотам право на свободу совісті та поновив їхні громадянські права. За Генріха IV почала формуватись французька колоніальна імперія: у 1604 р. в Америці була заснована колонія Акадія, у 1608 р. – Квебек.

Створення централізованої держави завершилось у часи правління Людовіка XIII (1610–1643). Його всесильним головним міністром понад чверть століття був кардинал Рішельє, за якого була утверджена система абсолютизму в французькій монархії, припинені релігійні конфлікти, створена Французька академія (1635), ухвалені закони, що стимулювали підприємництво.

У 1635 р. Франція, оголосивши війну Іспанії, вступила у Тридцятилітню війну (1618–1648). Перемоги над іспанцями у битвах при Рокруа (1643), під Лансом (1648) та в ряді інших, а також умови Вестфальського миру, за яким Франція отримала Ельзас, засвідчили, що політична гегемонія на Європейському континенті перейшла до Франції.

Саме у цей період були засновані: Французька Вест-Індія – французькі володіння на островах Карібського моря (Тортуґа, Сент-Крістофер, Домініка, Ґваделупа, Мартініка); перші французькі колонії в Південній Америці: Екваторіальна Франція (1612–1615), зараз м. Сан-Луїн в Бразілії та Французька Ґвіана (з 1624); перші французькі колонії біля східного узбережжя Африки: Реюньйон (з 1642) та Форт-Дофін на Мадаґаскарі (1643–1674).

Просуванням французьких колоніальних інтересів в регіоні Індійського океану займалася Французька Ост-Індська компанія (1664–1795).

Французький абсолютизм досяг найбільшого розвитку в часи правління Людовіка XIV (1643–1715). Зокрема, за результатами Франко-іспанської війни 1635–1659 рр. Франція приєднала графство Артуа, міста Ландресі, Ле-Кенуа в Ено, міста Тьонвіль, Монмеді в Люксембурзі, райони Руссільйон, Конфолан, Вальспір, Сердань, Капсір в Каталонії; за результатами Деволюційної війни 1667–1668 рр. – міста: Армантьєр, Берґ, Шарлеруа, Кортрейк, Дуе, Верне, Лілль, Ауденарде, Турне у Фландрії; за результатами Франко-голландської війни 1672–1678 рр. – область Франш-Конте, м. Сент-Омер в Артуа, міста Кассель, Ер-сюр-ла-Ліс, Іпр у Фландрії; єпископство Камбре, міста Валансьєнн та Мобеж в Ено; у 1681 р. – м. Страсбурґ в Ельзасі.

Проте наступні війни (Війна Ауґсбурзької ліги 1688–1697 рр. та Війна за іспанський спадок 1701–1714) не були для Франції успішними. Вона втратила деякі раніше набуті території в Європі і колоніях. Відміна у 1664 р. внутрішніх митниць посилила внутрішню єдність та централізацію Франції.

Водночас відміна у 1685 р. Нантського едикту привела до втечі протестантів в інші країни та погіршення економічної ситуації. Натомість колоніальна експансія Франції йшла успішно: у Північній Америці було створено величезну Нову Францію у складі Луїзіани (1682–1763) та Французької Канади (1534–1763), французькі колонії були засновані в Індії (Пондічеррі (1674–1954), Чанданнаґар (1673–1950) тощо.

У часи Людовіка XIV в Європі почала панувати французька література. За пропозицією міністра фінансів Жан-Батіста Кольбера 1666 р. була заснована Французька академія наук.

У результаті подій Семилітньої війни (1756–1763) Франція втратила більшу частину своїх колоній в Америці, зокрема, Канаду, Луїзіану, острови Домініка, Ґренада, Тобаґо, Сент-Вінсент, Ґренадіни. Існуюча система надмірної експлуатації селян, продажу державних посад, тотальна корупція, все більш очевидна невідповідність режиму Старого порядку вимогам часу спричинили гостру соціальну кризу, що породила у 1789 р. Велику французьку революцію.

14.07.1789 р. парижани штурмом взяли головну політичну в'язницю режиму – Бастілію. Внаслідок цих подій у Франції були відмінені феодальні повинності, прийнята Декларація прав людини і громадянина (28.08.1789), конфісковані церковні землі, ліквідовані станові привілеї, проведена адміністративна реформа, запроваджене єдине судочинство, створені нові органи влади на місцях – муніципалітети, зняті всі обмеження на торгівлю тощо. 03.08.1791 р. була ухвалена перша французька Конституція.

21.09.1792 р. монархія була ліквідована і Франція проголошена республікою. У країні розгорнувся революційний терор. Найбільшого розмаху він сягнув у часи якобінської диктатури (1793–1794, лідери Жан-Поль Марат, Жорж-Жак Дантон та Максиміліан Робесп'єр). 1793 р. було запроваджено новий революційний календар. Відлік часу починався з 22.09.1792 р. – першого дня республіки (відмінений Наполеоном з 01.01.1806 р.).

9 термідора (27/28.07.1794) у Франції відбувся переворот, що привів до встановлення влади Директорії (1795–1799). Створена революційна армія вирізнялась високою боєздатністю, тому на час закінчення революційних війн Франція не лише відбила іноземну інтервенцію, але й приєднала Бельгію і Савойю та оточила себе низкою республік – французьких протекторатів: Ліґурійською, Цизальпій-

ською, Гельветійською, Батавською, Цизрейнською.

В результаті перевороту 18 брюмера (09.11.1799), здійсненого генералом Наполеоном Бонапартом (1769–1821), була встановлена воєнна диктатура у формі консульства. У 1804 р. Наполеон проголосив себе імператором та розв'язав ряд війн, у результаті чого вплив Франції було поширено майже на всю Європу.

Найбільш видатними і важливими битвами Наполеона були: битва при Маренґо 14.06.1800 р., поразка в якій змусила австрійців залишити Італію; битва під Аустерліцом 02.12.1805 р., розгром у якій австрійських і російських військ спричинив розпад Священної Римської імперії ґерманської нації; битва при Єні 14.10.1806 р., розгром у якій прусської армії вкрай ослабив Пруссію, а французькі війська вступили в Берлін; битва під Фрідландом 14.06.1807 р., що завершилася розгромом російської армії і визнанням Росією усіх завоювань Наполеона; битва під Ваґрамом 05–06.07.1809 р., поразка в якій призвела до втрати Австрією території в 100 тис. км^2 з 3,5 млн населення.

Сам Наполеон став спочатку президентом Італійської республіки (1802–1805), а потім королем Королівства Італія (1805–1814), приєднав до Франції П'ємонт, Тоскану (Етрурію), Ґеную (Ліґургійську республіку), Іллірійські провінції, зробив королем Неополітанського королівства маршала Й. Мюрата (1808–1815), княгинею Лукки і Пйомбіно свою сестру Елізу (1805–1814), королем Іспанії – брата Жозефа (1808–1813), королем Голландії – брата Людовіка (1806–1810).

У 1803–1806 рр. Франція також провела реорганізацію німецьких держав, зменшивши їх кількість майже в 10 разів, що привело до ліквідації Священної Римської імперії та об'єднання абсолютної більшості німецьких держав у Рейнський союз (1806–1813) під патронатом Франції.

За часів правління Наполеона суттєвого розвитку набула фабрична промисловість, створений Французький банк (1800), система середніх шкіл, розроблений Цивільний кодекс (1804), половина (із 2281) статей якого діють у незмінному вигляді до сьогодні. Покінчивши з революційною анархією, Наполеон закріпив основні революційні завоювання: право на власність, рівність перед законом, рівність можливостей.

Поразка Великої Армії у війні 1812 р. проти Росії поклала початок краху імперії Наполеона I. Після «Битви народів» 16–19.10.1813 р. під Лейпціґом Наполеон вже не міг протистояти союзникам. Вступ у 1814 р. військ антифранцузької коаліції в Париж змусив Наполеона зректися престолу, який він знову зайняв у березні 1815 р. (Сто днів). Після поразки у битві при Ватерлоо 18.06.1815 р. Наполеон повторно зрікся престолу, був відправлений у заслання, де і помер.

У 1814 р. в Франції була поновлена династія Бурбонів. Паризьким миром 1814 р. Франція поверталась до кордонів 1792 р. із додаванням Савойї, проте їй було повернуто більшість колоніальних володінь, втрачених у часи «наполеонівських війн». До 1818 р. у Франції перебували окупаційні війська.

Намагання роялістів повернути Францію до порядків, що існували до 1789 р., спричинили революцію 27.07.1830 р., яка привела до встановлення ліберального королівства зі значними владними повноваженнями буржуазії. Королем було проголошено Луї-Філіпа I (1830–1845). У цей період у Франції розгорнулась промислова революція, розпочалось масове будівництво залізниць, швидке зростання міст, окуповано Алжир (1830–1848). Водночас невдоволені рівнем життя робітники та безробітні піднімали у 1832, 1834, 1839 рр. антиурядові повстання.

У результаті революції 1848 р. в Франції було встановлено режим Другої республіки (1848–1852), скасовано майновий виборчий ценз, Національні збори вперше були обрані на основі загального, прямого і таємного голосування, у колоніях відмінено рабство. У грудні 1848 р. в Франції відбулись перші прямі вибори глави держави. Першим всенародно обраним Президентом Французької республіки став Луї Наполеон (1808–1873).

Внаслідок перевороту 02.12.1852 р. Луї Наполеон був проголошений імператором французів під ім'ям Наполеона III (1852–1870). Значним здобутком цього періоду стало будівництво Суецького каналу (1859–1869), 53 % акцій якого володіла Франція. Проте важка поразка у франко-прусській війні 1870–1871 рр., що спричинила втрату Ельзасу і Лотарингії, контрибуцію у 5 млрд франків та повстання соціалістичної Паризької комуни, приводить до ліквідації монархії і проголошення Третьої республіки (1870–1940).

Вся остання третина XIX ст. у Франції проходить у жорсткій політичній боротьбі між різними угрупованнями монархістів, республіканців та соціалістів. Посиленню позицій лівих у країні сприяли крах у 1889 р. компанії Панамського каналу, в результаті чого постраждало близько 700 тис. дрібних вкладників, ряд значних страйків та справа Дрейфуса (1894–1906).

Судовий процес у справі капітана Альфреда Дрейфуса, необґрунтовано звинуваченого у шпигунстві на користь Німеччини, швидко перетворився на великий політичний скандал, що розділив французьке суспільство на два антагоністичні табори. Це призвело до затяжної політичної кризи у Франції. Одним із наслідків цієї кризи стало послаблення позицій клерикалів та ухвалення у 1905 р. Закону про розділ церкви і держави.

У часи Третьої республіки французька колоніальна імперія набула свого найбільшого територіального розмаху. У 1874 р. Франція встановлює свій суверенітет над Аннамом, у 1881 р. – над Тунісом, у 1885 р. – над Тонкіном, у 1893–1896 рр. – над Мадаґаскаром та Коморами, у 1893 р. – над Лаосом, у 1895 р. – над Французькою Західною Африкою, у 1910 р. – над Французькою Центральною Африкою, у 1911 р. – над Марокко.

Прагнучи ізолювати Німеччину, Франція в 1894 р. укладає союз із Росією, а в 1904 р. Сердечну угоду з Великобританією. Ці угоди стають частиною домовленостей, що сформували військово-політичний блок Антанта.

Під час Першої світової війни (1914–1918) на території Франції відбулося ряд великих битв: у 1914 р. – Арденнска, при Шарлеруа, при Монсі, на Марні; у 1915 р. – при Артуа; у 1916 р. – при Вердені, на Соммі; у 1917 р. – при Аррасі, наступ Нівеля, у 1918 р. – на Марні, при Ам'єні, при Сен-Мієлі. Війна завдала Франції значних втрат: понад 1 млн загиблих, 800 тис. важко поранених, значні території були розорені, промислове виробництво скоротилося, вартість франка істотно знизилася.

За Версальським договором 28.06.1919 р., Франція повернула собі Ельзас і Лотаринґію, отримала від Німеччини значні репарації та колонії Камерун і Тоґо, від Туреччини у 1920 р. – Сірію і Ліван. Прагнучи змусити Німеччину платити репарації, французи окупували Рурську область (1923–1925).

На парламентських виборах 1924 р. вперше перемогла коаліція лівих партій, а соціалісти разом із радикалами вперше увійшли до складу уряду.

У 1929 р. Францію охоплює світова економічна криза, що досягла свого піку в 1934 р., коли число безробітних сягнуло 50 % від числа осіб, які працюють за наймом.

У ході парламентських виборів 1936 р. був створений Народний фронт – союз радикалів-соціалістів, соціалістів і комуністів. Він пе-

реміг через обіцянки покращити економічне становище в країні і провести соціальні реформи. Першим соціалістом – головою уряду – став Леон Блюм (1936–1937). Його уряд ухвалив пакет важливих соціальних законів: остаточно затвердив 40-годинний робочий тиждень, ввів оплачувану відпустку для робітників тощо.

Франція вступила у Другу світову війну 03.09.1939 р., проте активних бойових дій не вела, аж поки німці 13.05.1940 р. не перейшли французький кордон. Обійшовши лінію Мажіно через Арденнські гори, німці за місяць розгромили французьку армію й 14 червня увійшли в Париж. 22 червня Франція капітулювала, підписавши Комп'єнське перемир'я. У результаті Франція була поділена на німецьку окупаційну зону (2/3 території) і маріонеткову державу – режим Віші, Ельзас і Лотаринґія були повернуті Німеччині. Частину територій на півдні окупувала Італія. У листопаді 1942 р. Німеччина окупувала всю територію Франції.

Одразу після німецької окупації в країні розгорнувся рух Опору. Рух за національну незалежність Франції – «Франція, що бореться» – очолив генерал Шарль де Ґолль (1890–1970). Спільно із союзниками французи до вересня 1944 р. визволили від німецьких військ майже всю територію Франції. 30.08.1944 р. сформовано Тимчасовий уряд на чолі з Ш. де Ґоллем (діяв до 1946).

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

Ухвалена Установчими зборами 13.10.1946 р. Конституція встановила політичний режим Четвертої республіки (1946–1958), зі слабким президентом та сильним парламентом. Це спричинило нестабільність політичної системи: за 12 років у країні змінилось 24 уряди. Основними політичними силами повоєнної Франції були соціалісти, комуністи та ґоллісти, між якими і розгорнулась боротьба. Проте на парламентських виборах 1945, 1951 та 1956 рр. найбільше голосів (понад 25 %) набирали комуністи.

У зовнішньополітичній сфері Франція у 1949 р. стала однією із країн-засновниць НАТО, а в 1957 р. – Європейського економічного співтовариства.

Водночас почався розпад французької колоніальної імперії: у 1946 французи залишили Сірію та Ліван, у 1954 р. – Індокитай, у 1956 р. – Туніс, у 1957 р. – Марокко. У 1954 р. розпочалась війна за незалежність Алжиру, яка спровокувала загальнофранцузьку кризу. У травні 1958 р. французька армія та колоністи в Алжирі, побоюючись передачі влади алжирцям, фактично перестали підкорятись уряду. Франція опиняється на межі громадянської війни.

Щоб запобігти цьому, Національні збори 01.06.1958 р. обирають прем'єром Ш. де Ґолля і надають йому надзвичайні повноваження. На референдумі 28.09.1958 р. було ухвалено нову Конституцію, що започаткувала політичний режим П'ятої республіки. Повноваження президента, який тепер обирався не колегією виборців, а на виборах (з 1962 – на прямих загальних виборах), було суттєво розширено, а парламенту – значно обмежено. На виборах 1958 р. перемогли ґоллісти та їх союзники. У грудні 1958 р. де Ґолль був обраний президентом Франції (1958–1969).

Прийшовши до влади, де Ґолль взяв курс на деколонізацію Франції. У 1960 р. отримали незалежність Французькі Західна та Центральна Африка, Камерун, Мадаґаскар. У 1962 р., незважаючи на затятий опір (ультраправа OAS здійснила на де Ґолля 15 замахів), – Алжир. Профранцузьки налаштованим алжирцям дозволили переселитися у Францію, де вони склали стрімко зростаючу мусульманську меншість.

У сфері зовнішньої політики де Ґолль сповідував принципи відновлення «національної величі Франції» та «оборони по всіх азимутах». Реалізуючи цю політику, Франція у лютому 1960 р. вперше здійснила випробування власної ядерної зброї, у 1966 р. вийшла із військових структур НАТО та наполягла на виведенні іноземних військ із території Франції, а в 1963 та 1967 рр. накладала вето на членство Великої Британії в ЄЕС.

У травні 1968 р. масові виступи студентів та один із найбільших в історії Франції загальних страйків (10 млн страйкуючих) поклали початок гострій політичній кризі. Тим не менше на парламентських виборах у червні 1968 р. (як і в 1962 та в 1967 рр.) ґоллісти перемагають, набравши понад третину голосів. Проте у квітні 1969 р. на референдумі з питань адміністративної реформи пропозиції де Ґолля не отримали підтримки і він подав у відставку з посади президента.

Новим президентом Франції був обраний ґолліст Жорж Помпіду (1969–1974), за якого в країні відбулося економічне піднесення: була проведена технічна модернізацієя, ослаблена державна регламентація соціально-економічного життя, розширене соціальне законодавство, подальшого розвитку набули процеси європейської інтеграції (зняв вето де Ґолля на членство Великої Британії у ЄЕС). На парламентських виборах 1973 р. також перемогли ґоллісти.

У 1974–1981 рр. президентом Франції за підтримки ґоллістів став центрист Валері Жискар д'Естен. За його правління були реалізовані масштабні державні проекти, зокрема – спорудження швидкісних залізниць і будівництво АЕС. За результатами парламентських виборів 1978 р., ґоллісти і правоцентристи формують більшість. З 1975 р. корсиканські сепаратисти, вимагаючи надання широкої автономії Корсиці, переходять до насильницьких методів боротьби.

У 1981 р. президентом Франції було вперше обрано соціаліста Франсуа Міттерана (займав цю посаду два терміни: 1981–1995). На парламентських виборах 1981 р. також перемогли соціалісти і спільно із комуністами вперше з 1947 р. сформували уряд. Перемогли соціалісти і на виборах 1988 р. Проте на виборах 1986 та 1993 рр. перемагав союз ґоллістів та правоцентристів, і президент був змушений давати згоду на формування правих урядів. При Ф. Міттерані пріоритети національної безпеки Франції були зміщені на користь євроцентризму з опорою на Західноєвропейський союз. У 1982 р. Корсиці було надано широку автономію, але терористичні акції не припинились.

У 1995 р. президентом Франції було обрано ґолліста Жака Ширака (займав посаду два терміни: 1995–2007). Перемігши фактично під соціалістичними гаслами, він почав реалізовувати політику оздоровлення економіки, важливими елементами якої, стали скорочення дефіциту бюджету та реформа системи соціального страхування, що включала ліквідацію деяких привілеїв.

Ця політика наштовхнулась на масове невдоволення, яке у грудні 1995 р. вилилось у загальнонаціональний страйк (2 млн чол.). Під цим тиском уряд був змушений відмовитись від деяких своїх ініціатив щодо службовців громадського сектору. Політична криза була вирішена мирним шляхом, проте вибори 1997 р. виграла коаліція лівих сил «Плюролістичні ліві» (319 мандатів) на чолі із Соціалістичною партією – 246 місць, Комуністична партія Франції – 37 місць, Партія зелених – 7, Радикальна ліва партія – 13 та ін. Коаліція «Президентська більшість» отримала лише 257 мандатів (Об'єднання на підтримку республіки – 140, Союз за французьку демократію – 109 та інші партії).

Ж. Ширак був змушений призначити прем'єр-міністром соціаліста Ліонеля Жоспе-

на (1997–2002). Проте вже на виборах 2002 р. впевнену перемогу здобувають ґолліcти. Союз за народний рух отримує 357 місць, Союз за французьку демократію – 29. «Об'єднані ліві» зазнають відчутної поразки, отримавши лише 178 місць (Соціалістична партія – 141, КПФ – 21, Радикальна ліва партія – 7 Партія зелених – 3).

Політична криза 2005 р. мала у своїй основі етносоціальний чинник і швидко переросла у масові заворушення іммігрантів та погроми у Парижі, Бордо, Марселі, Тулузі, Нанті, що були придушені протягом місяця із залученням армії.

У зовнішній політиці, прагнучи зберегти ядерний потенціал Франції на належному технологічному рівні, у 1995–1996 рр. було тимчасово відновлено ядерні випробування. У 2005 р. французи на референдумі відхилили Конституцію Євросоюзу, що привело до відмови від неї у рамках ЄС.

У 2007 р. на президентських виборах перемогу отримав ґолліст Ніколя Саркозі (2007–2012). На парламентських виборах 2007 р. впевнено перемагають ґолліcти і спільно із союзниками формують уряд Франсуа Фійона (2007–2012). Союз за народний рух отримав на виборах абсолютну більшість – 313 місць із 577, Соціалістична партія – 186, соціал-ліберальний Новий центр – 22, КПФ – 15, Радикальна ліва партія – 7, Партія зелених – 4, соціал-ліберальний Демократичний рух – 3.

У 2009 р. Франція оголосила про відновлення своєї повномасштабної участі у структурах НАТО. У 2007 р. Париж пережив нову хвилю безладів на етнічному ґрунті, швидко нейтралізовану поліцією. Заплановану урядом пенсійну реформу, що передбачала підвищення пенсійного віку до 62-х років, Франція зустріла в жовтні 2010 р. загальнонаціональним страйком (3,5 млн чол.), проте парламент все ж проголосував за пенсійний законопроект.

Ці події серйозно делегітимізували владу, наслідком чого стала можливою перемога на президентських виборах 2012 р. соціаліста Франсуа Олланда (2012–2017). На парламентських виборах 2012 р. перемогу також здобула Соціалістична партія – 280 місць, Союз за народний рух – 194, «Європа Екологія Зелені» – 17, Радикальна ліва партія – 12, Новий центр – 12, коаліція Лівий фронт (КПФ та інші ліві партії) – 10, Радикальна партія – 6 та ін.

Ф. Олланд ініціював збільшення податку для громадян, чий дохід перевищує 1 млн євро на рік з 41 до 75 %. Після того як Конституційна рада не підтримала цю ініціативу, вона була трансформована й у 2013 р. схвалена як податок на розкіш, який виплачуватимуть фірми, що платять своїм співробітникам зарплати понад 1 млн євро. Виконуючи іншу передвиборчу обіцянку, Ф. Олланд підписав у 2013 р. закон, що легалізував одностатеві шлюби й дозволив таким парам усиновлювати дітей. Ці ініціативи були різко засуджені французькими правими.

В 2015 р. в Парижі та у 2016 р. в Ніцці стались терористичні акти з великою кількістю жертв, відповідальність за які взяла терористична організація «Ісламська держава».

У 2017 р. президентом Франції було обрано Еммануеля Макрона. На парламентських виборах 2017 р. перемогла створена Е. Макроном центристська партія «Вперед, Республіка!» – 308 місць. «Республіканці» отримали 112 місць, Демократичний рух – 42, Соціалістична партія – 30, створений у 2012 р. Союз демократів і незалежних – 18, створена у 2016 р. лівопопулістська Нескорена Франція – 17, КПФ – 10, націонал-консервативний Національний фронт – 8.

Президент Франції обирається на п'ять років шляхом загального прямого голосування. Він призначає прем'єр-міністра та, за поданням останнього, членів уряду, головує на за-

сіданнях Ради міністрів, є верховним головнокомандувачем збройних сил, призначає на вищі державні, цивільні та військові посади. Президент наділений правом розпуску Національних зборів та оголошення надзвичайного стану.

Провідними політичними партіями сучасної Франції є: Соціалістична партія / Французька секція Робітничого інтернаціоналу, парламентська партія у 1902–1962 та з 1973 рр.; ґоллістська партія «Республіканці», що є спадкоємицею заснованого де Ґоллем «Союзу за нову Республіку» (1958–1967), який трансформувався в «Об'єднання на підтримку республіки» (1976–2002), що у свою чергу перетворилось на «Союз за народний рух» (2002–2015), перейменований на «Республіканці» (ґоллістські партії постійно присутні у парламенті з часу заснування у 1951 р.); Комуністична партія Франції, постійно присутня у парламенті з 1924 р.; у 1978–2007 рр. парламентською партією був правоцентристський Союз за французьку демократію, який у 2007 р. розколовся на «Новий центр» та «Демократичний рух»; з 2017 р. також центристська партія «Вперед, Республіка!».

Нижня палата парламенту (Національні збори) складається із 577 депутатів, які обираються на п'ять років на прямих загальних виборах за мажоритарною системою у два тури. Верхня палата (Сенат) складається із 348 сенаторів, які обираються загальним непрямим голосуванням (колегія виборців у кожному департаменті з депутатів Національних зборів та депутатів місцевих виборних органів).

Сенат не може бути розпущеним. Він забезпечує територіальне представництво (комуни, департаменти, регіони, заморські території), розглядає законопроекти, що подаються йому Національними зборами або безпосередньо урядом. Склад Сенату оновлюється на третину кожні три роки. Термін повноважень сенатора – шість років (до 2004 – дев'ять років).

Відповідно до закону про інституційну реформу, ухваленого 21.07.2008 р., було введено заборону на можливість займати пост президента більше ніж два рази підряд, а парламент отримав право вето на важливі кадрові призначення, що здійснюються президентом.

Уряд відповідальний перед парламентом, йому може бути винесено вотум недовіри абсолютною більшістю голосів депутатів Національних зборів. Уряд «визначає і здійснює політику Нації», наділений правом законодавчої ініціативи. Відставка прем'єр-міністра автоматично спричиняє відставку всього уряду.

У Франції існує Конституційна рада, що складається з дев'яти призначених членів і невизначеного числа членів по праву, якими є довічно колишні президенти республіки. Вона здійснює контроль за дотриманням Конституції під час виборів та конституційністю законів, якими вносяться зміни до Конституції. Її рішення не підлягають оскарженню та є обов'язковими для всіх органів державної влади.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Друга світова війна завдала значних збитків економіці Франції. Промислове виробництво скоротилось на 70 %, продукція сільського господарства зменшилась удвічі, франк втратив ¾ своєї вартості, ВВП упав до рівня 1891 р., ціни зросли в шість разів.

Протягом 1945–1947 рр. було націоналізовано частину французької промисловості, відновлено 40-годинний робочий тиждень, двотижневі оплачувані відпустки для робітників. Наймані працівники отримали право на пенсію у зв'язку зі старістю з 65 років і у зв'язку з інвалідністю.

У червні 1948 р. Франція підписала угоду про економічне співробітництво зі США – план Маршалла. До 1958 р. загальна сума допомоги США Франції становила 12 млрд дол. Значну частину цієї суми було спрямовано на розвиток і модернізацію промислового потенціалу країни.

Після повторного приходу до влади у 1958 р. Ш. де Ґолль в основу своєї економічної політики поклав доктрину активного державного втручання в економічне життя країни. Зокрема, у Франції було застосоване так зване державне індикативне планування.

Особливостями французького дирижизму були прямі адміністративні методи втручання в економіку, зокрема – контроль за цінами, емісією цінних паперів, кредитною діяльністю та ін. У 1958 р. в руках держави перебувало 97 % вугільної промисловості, 95 % виробництва газу, 80 % авіаційного виробництва і виробництва електроенергії, понад 40 % автомобільної промисловості.

Індустріалізація економіки та модернізація промисловості дозволили за десять років (1958–1968) збільшити обсяг промислового виробництва на 60 %, а виробництво с/г продуктів – на 66 %. Пересічний щорічний приріст ВВП у 1950–1973 рр. становив 5,1 %.

Нафтова криза 1973 р. завдала суттєвого удару по французькій економіці. Безробіття зросло втричі і втричі знизилася прибутковість компаній. Для подолання труднощів, що виникли, уряд Франції розробив план «промислової переорієнтації», який полягав у пристосуванні структури економіки Франції до нових умов міжнародної інтеграції.

Замість ґоллістського принципу універсального народного господарства уряд став проводити політику підтримки найбільш конкурентоспроможних експортних галузей – автомобільної, авіаракетної, електротехнічної, хімічної, виробництва с/г продукції. Були розроблені державні галузеві програми з ядерної енергетики (протягом 1974–1985 рр. розпочате будівництво 54 ядерних енергоблоків), інформатики, проекти «Airbus», «Concorde» в авіабудівництві тощо.

У 1982 р. був ухвалений закон про націоналізацію найбільших промислових груп, комерційних і ділових банків. У результаті в Франції утворився найбільший серед капіталістичних країн державний сектор. У 1983 р. на нього припадало 23 % зайнятих, 29 % доданої вартості й 30 % експорту товарів. Заходи уряду привели до стабілізації і зростання економіки.

Прийшовши до влади у 1986 р., праві розпочали денаціоналізацію, скорочення оподаткування, дерегламентацію різних сфер господарської діяльності. У 1987 р. була проведена лібералізація цін на продукцію промисловості й послуги. Мета нової політики полягала у підвищенні конкурентоздатності національного бізнесу.

Станом на 2001 р. чисельність найманих робітників на державних підприємствах скоротилась удвічі. Загалом державний сектор Франції у 2001 р. нараховував 5,8 млн держслужбовців (включаючи військових, лікарів, вчителів, поштарів) та 1,3 млн працівників державних підприємств.

Однак після кризи 1973–1975 рр. темпи економічного розвитку Франції різко загальмувалися. У 1971–1980 рр. ріст ВВП у середньому складав 2,3 %, у 1981–1990 рр. – 3,3 %, у 1991–1996 рр. – 1,1 %, у 2006 р. – 2,3 %.

Визначальною тенденцією розвитку економіки на зламі XX і XXI ст. стало суттєве зниження частки промисловості у ВВП і зростання сфери послуг. Франція вступила до постіндустріальної стадії розвитку економіки. У 2008 р. загальна структура економіки Франції (у % до ВВП) була такою: промисловість – 20,3 %, сільське господарство – 2,3 %, послуги – 77,4 %.

На сьогодні Франція є високорозвиненою промисловою країною світу, одним із лідерів у виробництві ракет, літаків, локомотивів, устаткування для атомної енергетики. Франція має вагомі здобутки в робототехніці, засобах зв'язку, виробництві нових матеріалів, біотехнології, мікроелектроніці.

Аерокосмічна промисловість Франції, провідні позиції у якій належать фірмам «Airbus Group» (одним із засновників якої було «Aerospatiale»), «Snecma», «Dassault», «Airbus Helicopters», – є однією з найдинамічніших у світі. Франція – одна з небагатьох країн, що здатна власними засобами вивести на орбіту космічні супутники та має власне виробництво всіх основних видів озброєння і військової техніки.

Автомобільна промисловість Франції відзначається великим ступенем концентрації: переважна більшість машин випускається фірмами «Renault» і «PSA Peugeot Citroën». «Thales Group» (до 2000 – «Thomson – CSF») посідає перше місце в Європі за виробництвом електроніки. Нафтогазова компанія Total S.A входить до четвірки найбільших за об'ємом видобутку компаній у світі.

Франція також є одним із найбільших у світі виробників хімічної і нафтохімічної продукції (зокрема – каустичної соди, синтетичного каучуку, пластмас, мінеральних добрив, фармацевтичних товарів тощо), чорних і кольорових (алюміній, свинець і цинк) металів. Важливу для престижу країни роль відіграє виробництво предметів розкоші (шкіряно-галантерейні вироби, одяг, парфуми тощо).

Зокрема, до світових лідерів у своїх галузях належать: «L'Oreal» і «Chrictian Dior» (парфюмерія та косметика); «Sanofi S. A.» (фармацевтика); «Schneider Electric» та «Legrand» (електроенергетика, електротехніка); засновано у 1665 р. «Seint-Gobain» та «Lafarge» (будівельні матеріали); «Alstom» (енергетичне обладнання); «Michelin» (виробництво шин) та ін.

Загалом промисловість забезпечує третину робочих місць, 40 % інвестицій, 80 % вартості експорту.

Найбільшими стратегічними об'єктами та підприємствами держави є: група «Aéroports de Paris» – три найбільші аеропорти Паризького регіону (68,4 % акцій належить державі); група «La Poste» – пошта Франції (державна установа); «GDF Suez S. A.» (з 2008 р. після злиття «Gaz de France» із компанією SUEZ) – газова та електроенергетична компанія (35,7 % акцій належить державі); «Eléctricité de France» – найбільша електрична компанія Франції та друга за величиною у світі, керує 19 АЕС (58 діючих блоків, виробляють три чверті електроенергії); SNCF – Національне товариство французьких залізниць, RFF – Адміністрація інфраструктури залізниць Франції.

Найбільшим в Європі авіаперевізником є група «Air France-KLM», що утворилася у 2004 р. після злиття французької та нідерландської компаній. Франція має найрозвинутішу в Європі мережу швидкісного залізничного руху (загальна довжина – 1600 км) та значну мережу портів: 60 річкових міських портів та 47 морських портів у метрополії.

Франція є другим у світі (після США) експортером сільськогосподарської продукції, а також займає перше місце в ЄС з виробництва та експорту зернових культур. Традиційними галузями є виноградарство, виноробство, розведення квітів, виробництво сирів (понад 400 видів). За обсягами виробництва та експорту вина Франція займає друге місце, після Італії, серед країн ЄС, за виробництвом м'яса – друге місце в Європі, молока – перше. Франція має високий рівень самозабезпеченості всіма видами сільськогосподарської продукції (по зерну та цукру – понад 200 %, по м'ясу, яйцях та олії – понад 100 %).

Провідну роль в аграрному секторі економіки країни відіграють середні ферми, що мають 20–100 га землі. У сільському господарстві зайнято близько 1 млн чол. Всесвітньовідомими є компанії «Danon» (молочні продукти), «Pernod Ricard» (алкогольні напої), «Lactalis» (молочні продукти і сири).

Франція є найбільш туристично привабливою країною світу. У 2007 р. її відвідало 81,9 млн, у 2014 р. – 83,7 млн туристів (дані Всесвітньої туристичної організації). На частку туристичного сектору, в якому зайнято 2 млн осіб, припадає 6,5 % ВВП країни.

За показником інвестицій в економіку інших країн Франція є другою у світі після Нідерландів: 164,3 млрд євро у 2007 р. Головними інвесторами Франції є Нідерланди, Велика Британія, Бельґія та США. Приблизно 1/5 зайнятих у промисловості французів працює на підприємствах, що належать іноземному капіталу. У Франції – близько двох млн іноземних робітників.

Франція є країною з одним із найвищих у Європі рівнем соціального захисту населення і традиційно високим рівнем безробіття, що сягав понад 10 % у 1995–1999 та з 2013. Витрати на соціальне забезпечення у 1990–2000 рр. складали 30 % ВВП.

Соціально-економічна ситуація в країні зазнала суттєвого тиску, спричиненого світовою економічною і фінансовою кризою 2008 р. Зростання ВВП у 2008 р. склало лише 0,7 %, а державний борг становив 67 % від ВВП. Урядовий план боротьби з наслідками фінансової та економічної кризи й оздоровлення французької економіки зробив акцент на інвестуванні в автомобілебудування, будівництво, військове переоснащення, будівництво нових ліній швидкісного залізничного сполучення, модернізацію ВНЗ.

Нестача коштів для підтримання системи соціального забезпечення на існуючому рівні спричинила збільшення пенсійного віку до 62 і 67 років, що було затверджено парламентом у 2010 р., не зважаючи на масові протести.

Після втрати своїх колоній Франція поступово переорієнтувала свою зовнішню торгівлю на країни ЄС. Так, якщо у 1980 р. на країни ЄС припадало 55 % французького експорту і 49 % імпорту, то у 2007 р. на ЄС припадало вже 62 % французького імпорту та 64,8 % експорту. З 1 січня 1999 р. у Франції було запроваджено євро.

Зовнішньоторговельний оборот Франції (товарами і послугами у поточних цінах), за даними Євростату, у 2006 р. складав 1 трлн 22 млрд євро (експорт – 503,4 млрд, імпорт – 519 млрд), у 2007 р. – 1 трлн 080 млрд, у 2008 р. – 1 трлн 128 млрд, у 2009 р. – 961 млрд, у 2010 р. – 1 трлн 078 млрд, у 2011 р. – 1 трлн 197 млрд євро, у 2012 р. – 1 трлн 235 млрд, у 2013 р. – 1 трлн 250 млрд, у 2014 р. – 1 трлн 281 млрд, у 2015 р. – 1 трлн 339 млрд, у 2016 р. – 1 трлн 350 млрд євро (експорт – 656 млрд, імпорт – 694 млрд).

ВВП Франції (у поточних цінах) за даними Євростату, складав у 1998 р. 1 трлн 315 млрд євро, у 2000 р. – 1 трлн 485 млрд, у 2007 р. – 1 трлн 945 млрд, у 2008 р. – 1 трлн 995 млрд, у 2009 р. – 1 трлн 939 млрд, у 2010 р. – 1 трлн 998 млрд, у 2011 р. – 2 трлн 059 млрд, у 2012 р. – 2 трлн 086 млрд, у 2013 р. – 2 трлн 115 млрд, у 2014 р. – 2 трлн 140 млрд, у 2015 р. – 2 трлн. 181 млрд, у 2016 р. – 2 трлн 225 млрд євро.

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ФРАНЦІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Найвідомішим фактом з історії давніх українсько-французьких відносин є відправлення французьким королем Генріхом І Капетом посольства до Києва та в подальшому шлюб із донькою великого київського князя Ярослава Мудрого Анною Ярославною (у 1049 р.) Після смерті чоловіка у 1060 р. Анна фактично виступає регенткою при своєму малоліт-

ньому синові Філіпу І, підписує державні документи («Anna regina»).

У 1996 р. з ініціативи України під скульптурою Анни Ярославни в каплиці монастиря Св. Венсана (м. Санлі), де вона похована, було встановлено напис: «Анна Київська, королева Франції», у червні 2005 р. у Санлі їй було відкрито пам'ятник, подарований Україною, а в 2013 р. УГКЦ придбала будівлю церкви. Син Анни Ярославни та, відповідно, онук Ярослава Мудрого, граф Вермандуа Гуго І Великий, був одним із вождів Першого хрестового походу 1096–1099 рр.

У роботі Ліонського собору 1245 р. взяв участь київський митрополит Петро Акерович, який просив допомоги у боротьбі з монголами. У той час торгівля Київської Русі із Францією була досить поширеним явищем, адже посланий після собору до Каракорума папський посланець Д. Плано Карпіні, проїжджаючи через Київ, бачив там французьких купців.

З XIV ст. поширюється практика навчання студентів-українців (русинів) у Сорбонні. Так, в одному з документів університету, датованому 1353 р., стоїть підпис «магістр Петро Кордован і його товариш з Рутенії», у списках Сорбонни за 1369 р. значиться «Іван з Рутенії» («Johannes de Ruthenia») тощо.

Першим із французів докладний опис українських земель зробив радник герцога Бурґундії, мандрівник та дипломат Ґільбер де Ланнуа, який їхав у 1421 р. з дипломатичною місією до Сірії та Єгипту. У своїх «Подорожах і посольствах» він залишив опис мандрівки Галичиною, Волинню та Поділлям.

Україна з'являється у французьких космогоніях другої половини XVI ст. – А. Піне (1563), Ф. Бельфорте (1570) і Андре Теве (1584). Русь, як, згідно з тогочасною традицією, називалась Україна, описувалась у них як одна з найважливіших країн Східної Європи, поряд із Польщею, Московією і Татарією.

У Франції була написана перша граматика «руської» книжної народної мови, спільної українцям і білорусам. Її автором був Іван Ужевич, який у 40-х рр. XVII ст. навчався у Сорбонні. Списки «Грамматыка словенская» 1643 і 1645 рр. зберігаються у Національній бібліотеці в Парижі.

Українські козаки вперше згадуються в французьких джерелах у зв'язку з їхніми бойовими діями проти турків і татар. У XVI–XVII ст. французькі історики та публіцисти у своїх працях наголошували на ключовій ролі запорозьких козаків у боротьбі з тиском Османської імперії на Європу. Про це, зокрема, писав сподвижник Генріха IV Теодор Аґріппа д'Обіньє («Всесвітня історія», 1603 р.).

Цікаво, що вже в першому числі урядового французького тижневика «Gazette de Franse», що вийшов у Парижі у травні 1631 р., згадувались українські козаки: «Становище Туреччини погіршилося ще й тому, що козаки на своїх чайках увійшли в Чорне море, прямуючи до Стамбула».

Найвідомішими у французькій історіографії XVII ст. роботами, повністю присвяченими Україні, були: «Опис України» (1660) Гійома Левассера де Боплана та «Історія війн козаків проти Польщі» (1663) П'єра Шевальє.

З огляду на високу бойову репутацію українських козаків, наприкінці Тридцятилітньої війни, у 1645–1646 рр., французи наймають їх на службу. У складі війська принца Конде козаки брали участь у взятті фортеці Дюнкерк – опорного пункту іспанців у Фландрії.

У XVII–XVIII ст. французька дипломатія займала прихильну щодо України позицію. Так, французький посол у Стамбулі Шарль Феріоль, доповідаючи у 1709 р. у Париж про перехід Мазепи на бік шведів, писав: «Козаки не є природними підданими царя, вони тільки піддалися під його протекцію, й ніхто не може звинувачувати їх за те, що, бачачи, як нищать їхні вольності, вони підняли повстання».

Французькі дипломати всіляко сприяли реалізації планів гетьмана України в екзилі П. Орлика. Зокрема, під час укладення Белґрадської мирної угоди 1739 р. між Росією і Туреччиною, посол Франції у Стамбулі маркіз де Вілєнев, на прохання П. Орлика, намагався внести у договір окремий пункт про козаків, як це було у Прутському договорі 1711 р., але росіяни категорично відмовились.

Син П. Орлика Григорій у 1735 р. пропонує Версалю створити з українських емігрантів на Рейні козацьку Січ, яка б захищала кордони Франції від німецьких нападів. Згодом Г. Орлик вступає на французьку військову службу, на якій і завершує своє життя генералом, загинувши на полі бою 1759 р.

Революційною Францією Україна розглядалась як союзниця у боротьбі проти відсталих кріпосницьких монархій Європи. Так, у книзі «Політичне дослідження про стан давньої і сучасної Польщі...», написаній у 1795 р., член Конвенту Ж.-Ф. Гарран де Кулон наголошував, що на Запорозькій Січі фактично були реалізовані основоположні принципи Французької революції: свобода, рівність, братерство, а козаки зуміли визволитись з-під шляхетського гноблення та покарати тиранів.

У 1805–1807 рр. французький посол у Туреччині генерал Севастіані встановив контакти із козаками Задунайської Січі та закликав їх допомогти Франції у її боротьбі з Росією, обіцяючи повернути стародавні права, гарантом непорушності яких стане французький імператор.

Під час війни між Французькою та Російською імперіями французькі війська у серпні-вересні 1812 р. тимчасово зайняли Ковельський, Володимирський та частину Луцького повіту Волинської губ. Проте, у боротьбі проти Росії, Наполеон не знайшов підтримки українського населення, більше того – в Україні було набрано близько 70 тис. піших і кінних козаків для боротьби проти французів.

Історія Півдня України XIX ст. тісно пов'язана з іменами видатних вихідців із Франції. Герцог Арман-Емануєль де Рішельє дю Плессі у 1803–1805 рр. був градоначальником Одеси, у 1805–1814 рр. – генерал-губернатором Новоросійського краю. Саме за Рішельє Одеса перетворилась на квітуче європейське місто зі своєю гаванню, міськими кварталами, театром, лікарнями тощо.

Граф Луї Олександр Андре де Ланжерон у 1820–1823 рр. також був генерал-губернатором Новоросійського краю. За його активного сприяння Одесі у 1819 р. було надано порто-франко, що зумовило перетворення міста на найбільше в тодішній Україні. При ньому було засновано Рішельєвський ліцей, Ботанічний сад, Приморський бульвар, випущено першу газету тощо.

У XIX – на початку XX ст. між українськими і французькими науковцями йшло активне наукове співробітництво. Так, свою першу серйозну наукову роботу видатний український математик Михайло Остроградський написав у 1826 р., навчаючись у Парижі. У 1887 р. до Парижа на навчання приїжджає Федір Вовк, майбутній засновник української антропології. Живучи у Франції в еміграції до 1905 р., він захищає дисертацію, стає професором Сорбонни. Видатний фізіолог та імунолог Ілля Мечников у 1888–1916 рр. був завідувачем лабораторії в Інституті Пастера в Парижі.

У 1847–1850 рр. на Житомирщині жив французький письменник Оноре де Бальзак, закоханий у поміщицю Евеліну Ганську. Натомість у Парижі у 1860–1867, 1871–1872 рр. жила українська письменниця Марко Вовчок.

За різними даними, під час Кримської війни (1853–1856) на території України загинуло від 45 до 95 тис. французьких солдатів і офіцерів. У 1863 р. поблизу Севастополя було ство-

рено французький військовий некрополь. Він був частково відновлений у 2000-х рр. Це найбільше французьке військове поховання за кордоном.

Історією України цікавилися визначні французькі особистості XIX ст. Так, у 1869 р. французький сенатор Казимир Делямар вніс до французького Сенату петицію, яку пізніше видав під назвою «П'ятнадцятимільйонний європейський народ, забутий в історії». У ній ішлося про фальсифікацію історії Російської імперії, яку вивчали в школах і ліцеях Франції, на шкоду історії України.

В останній чверті XIX ст. французький капітал активно включився в розробку родовищ вугілля та заліза на Півдні України. Наприкінці XIX ст. найпотужнішим акціонерним товариством у вугільній галузі Донецького регіону було Французьке товариство, яке давало 22 млн пудів вугілля щорічно. 1898 р. воно заснувало Макіївський металургійний завод. Зареєстроване у Парижі в 1880 р. Анонімне товариство Криворізьких залізних руд почало промислове освоєння Криворізького залізорудного басейну. А найбільш потужна французька залізорудна компанія на Криворіжжі – Товариство копалень «Дубова балка» – у 1901 р. видобувала 42 млн тонн руди. Станом на 1917 р. в українську промисловість французами було вкладено 210 млн крб інвестицій.

За часів Першої світової війни, щоб не послаблювати свого союзника – Росію, французький уряд ігнорував українське питання. Проте після Лютневої революції в Росії 1917 р. Париж звернув увагу на діяльність Центральної Ради. 18.12.1917 р. генерал Жорж Табуї запропонував уряду УНР французьку фінансову і технічну допомогу. 03.01.1918 р. французький уряд призначив Табуї комісаром при уряді УНР, визнавши його дефакто. Однак розпочаті мирні переговори у Бресті перервали приязні франко-українські взаємини і 23.02.1918 р. французька місія залишила Україну. Уряд УНР, бажаючи налагодити відносини із Францією, 26.04.1918 р. призначає своїм представником при французькому уряді Миколу Шрага.

У вересні 1918 р. послом Української Держави у Франції був призначений Микола Могилянський, проте прибув до Парижа вже після встановлення в Україні влади Директорії.

Намагаючись не допустити більшовиків до Чорного моря, у грудні 1918 р. Франція висадила десант на півдні України, окупувавши Одесу, Севастополь, Херсон. З керівником французьких військ генералом Філіпом Генрі Д'Ансельмом уряд УНР вів тривалі переговори щодо спільної боротьби проти більшовиків, але безуспішно, бо французи відмовились визнати Українську Державу й зробили ставку в боротьбі з більшовизмом на російський білий рух. У квітні 1919 р. під тиском повстанців, отамана М. Григор'єва та більшовиків французи залишили Україну.

У січні-лютому 1919 р. делегація країн Антанти на чолі з французьким генералом Ж. Бертелемі проводила переговори із представниками ЗУНР та Польщі щодо припинення воєнних дій та укладення перемир'я. Запропоновані Бертелемі умови передбачали передачу полякам значних територій, що контролювались УГА і були відкинуті українцями. Значну роль у поразці ЗУНР відіграла сформована і озброєна у Франції 60-тисячна польська армія Й. Галлера, яка взяла активну участь у боях з УГА у травні-липні 1919 р.

На Паризьку мирну конференцію 1919–1920 рр. із завданням домогтися визнання самостійності УНР було відправлено дипломатичну місію. Місія не мала підтримки з боку Франції, яка сприймала український визвольний рух здебільшого як прояв

сепаратизму на території колишньої Російської імперії.

І все ж, 29.01.1920 р. голова місії Михайло Тишкевич був прийнятий новообраним президентом Франції П. Дешанелем. Завдяки зусиллям українських дипломатів, 14 депутатів французького парламенту на чолі з Г. де Гайар-Бансельмом, у лютому-березні 1920 р. виступили з пропозиціями до власного уряду щодо підтримки Францією суверенності УНР, які, проте, не були підтримані. У 1921 р. українську надзвичайну дипломатичну місію у Франції очолював Олександр Шульгін.

Перші українські політичні емігранти з'явились у Франції на початку XX ст. Вони заснували Асоціацію українців Парижа (1906–1914). Після Першої світової війни чисельність українських політичних емігрантів у Франції суттєво зросла. Вони створили цілий ряд громадських організацій: у 1924 р. – Українську громаду в Франції (існувала до 1976 р.); у 1925 р. прихильники середовища УНР створили Союз українських емігрантських організацій у Франції (у 1930-х рр. об'єднував 56 місцевих громад та 7 гуртків); у 1927 р. прихильники радянської влади в Україні створили Союз українських громадян у Франції; у 1932 р. націоналісти заснували Український народний союз у Франції (5 тис. членів наприкінці 1930-х рр.).

У 1920–1930-х рр. у Францію починають приїжджати на заробітки українці з Галичини. У 1930-х рр. їх чисельність складала близько 30 тис. чол.

З міжвоєнного періоду у Франції плідно працювали вчені української діаспори, зокрема – І. Борщак, О. Шульгін, В. Кубійович, А. Жуковський, В. Косик. Найвідомішими українськими науковими установами у Франції є: Українська бібліотека С. Петлюри у Парижі (з 1929), Українське академічне товариство у Парижі (з 1946) та Наукове товариство імені Шевченка в Європі (з 1951 р., м. Сарсель), яке протягом 1954–1989 рр. видало 11 томів «Енциклопедії українознавства».

Найвідомішим на сьогодні українським ЗМІ у Франції є тижневик «Українське слово», що виходить у Парижі з 1933 р. У період між світовими війнами у Франції видавалося вісім українських періодичних видань, найвпливовішим з яких був журнал «Тризуб».

У 1933 р. радянські органи безпеки використали відвідання України екс-прем'єр-міністром Франції Едуардом Ерріо для пропагандистської кампанії заперечення факту голоду. Розчулений показово влаштованими зустрічами зі «щасливим колгоспниками», він, по поверненні у Францію, заперечував звістки про голод в Україні.

В часи Другої світової війни (у 1944–1945 рр.) у лавах французького руху Опору воювали 1-й та 2-й українські батальйони імені І. Богуна та ім. Т. Шевченка. Героєм французького руху Опору був українець Василь Порик (1920–1944).

У повоєнні часи Франція цікавилась Україною. Київ під час своїх візитів до СРСР відвідували у 1966 р. Ш. де Ґолль, а в 1974 р. – Ж. д'Естен. З 1962 р. у Парижі функціонує Постійне представництво України при ЮНЕСКО.

У XX ст. у Франції завершили своє земне життя та були поховані видатні українці: В. Винниченко, С. Петлюра, Н. Махно, М. Омелянович-Павленко, О. Шульгін, В. Кубійович, С. Лифар та багато інших.

УКРАЇНСЬКО-ФРАНЦУЗЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Франція визнала незалежність України 27.12.1991 р. Дипломатичні відносини були встановлені 24.01.1992 р. У вересні 1992 р. першим послом України у Франції був призначений Юрій Кочубей. Генеральне консульство Франції

у Києві, засноване у 1990 р., з 1992 р. було перетворене на Посольство. Першим послом Франції в Україні (1992–1993) був Юґ Перне.

Загалом у двосторонніх відносинах можна виділити наступні періоди. 1991–1996 рр. – ознайомчі контакти, а потім поступова втрата інтересу з французького боку через пробуксовування реформ. Ф. Міттеран насторожено зустрів факт розпаду СРСР, а тому головним механізмом стримування дисбалансів на Сході Європи вважав близькі французько-російські відносини. Чіткий політичний курс щодо незалежної України у Парижа був відсутній, окрім невдоволення появою ще однієї ядерної держави. Перший офіційний візит президента України Л. Кравчука до Франції відбувся 16–17.06.1992 р. Під час візиту було підписано міждержавний Договір про взаєморозуміння та співробітництво.

У 1997–2000 рр. ставлення французьких політиків до України покращилось через розгортання реформ та більш передбачувану політику в порівнянні з політикою президента Росії Б. Єльцина. Першим президентом Франції, який відвідав незалежну Україну, був Жак Ширак. Його державний візит відбувся у вересні 1998 р. Проте у 2001–2004 рр. імідж України затьмарився через скандал зі звинуваченням у продажу Іраку системи «Кольчуга» та вбивство журналіста Ґ. Ґонґадзе. Франція перестала розглядати Україну як надійного партнера.

У 2005 р., в зв'язку з подіями Помаранчевої революції, у французькому суспільстві відбувся злам у сприйнятті України. Україна стала цікава для Франції, яка прагнула розвитку відносин та плідного співробітництва у конкретних сферах. Під час офіційного візиту президента України В. Ющенка до Франції 22.06.2005 р. глави обох держав домовились активізувати розвиток двосторонніх відносин. 11.11.2005 р. міністри закордонних справ України та Франції підписали документ під назвою: «Дорожня карта українсько-французьких відносин», у якому було визначено основні напрями міждержавної співпраці.

З 2006 р. і по теперішній час, через загострення внутрішньополітичної нестабільності та протистояння влади і опозиції в Україні почався період розчарування і нерозуміння. Одним із найвідчутніших міжнародних наслідків цього стала позиція Франції під час Бухарестського саміту НАТО у квітні 2008 р., на якому Україні було відмовлено в отриманні Плану дій щодо набуття членства в НАТО. Напередодні саміту французькі урядовці не раз висловлювали застереження проти підписання ПДЧ із Україною, мотивуючи це внутрішньою неготовністю України та негативними наслідками такого кроку для наявного балансу сил на континенті.

Прихід до влади Н. Саркозі у 2007 р. знаменував певну трансформацію позиції Франції щодо України. У його програмній передвиборній промові пролунала теза про можливість «об'єднання континенту аж до Києва». Саме за головування Франції у ЄС, під час Паризького саміту Україна – ЄС 2008 р., було досягнуто рішення про початок переговорів щодо Угоди про асоціацію.

Концептуальною проблемою французько-українських відносин є те, що Україна сприймається Францією не як партнер у глобальних світових процесах, а як важлива країна регіонального масштабу. Не виключено, що саме через це перший робочий візит в Україну глави французького уряду Ф. Війона відбувся лише у квітні 2011 р., через 20 років після визнання Францією незалежності України.

Натомість 2010 р. Францію з офіційним візитом відвідав президент України В. Янукович, 2013 р. – з робочим візитом прем'єр-мі-

ністр України М. Азаров, 2016 р. – А. Яценюк, 2016 р. – В. Гройсман.

Після початку російської агресії щодо України з 2014 р. Франція разом з Німеччиною докладала значних зусиль для врегулювання ситуації. Відповідно, зв'язки на найвищому рівні інтенсифікувались. Так, президент України П. Порошенко відвідав Францію з робочим та офіційним візитом у 2014, 2015 (чотири рази), 2016 р., а президент Франції Ф. Олланд відвідав Україну з меторю сприяння врегулюванню ситуації на Сході України у 2015 р. Проте у французькому суспільстві та політикумі відсутня єдність щодо ставлення до України; поширеною є думка, що Україна є сферою інтересів Росії, але аж ніяк не сферою інтересів Франції, однак Франція є однією з держав, яка ввела у 2014 р. санкції проти Росії.

Договірно-правова база двосторонніх відносин станом на 2009 р. нараховує 67 чинних двосторонніх документів. З 1998 р. працює Спільна українсько-французька міжурядова комісія з економічного співробітництва.

Франція є важливим торговельним партнером України. Протягом 2000–2008 рр., за даними Держстату України, загальний обсяг взаємної торгівлі (товарами та послугами) між Україною та Францією зріс у 6,7 разу: в 2000 р. – 385 млн дол. США, у 2003 р. – 738 млн, у 2006 р. – 1 млрд 471 млн, у 2008 – майже 2 млрд 597 млн. Світова криза 2008 р. привела до суттєвого зменшення обсягів взаємної торгівлі товарами і послугами у 2009 р. до 1 млрд 801 млн дол. США. Потім динаміка обсягів взаємної торгівлі поволі почала зростати: у 2010 р. – 1 млрд 930 млн, у 2011 р. – 2 млрд 355 млн, у 2012 р. – 2 млрд 505 млн, у 2013 р. – 2 млрд 720 млн, у 2014 р. – 2 млрд 042 млн у 2015 р. – 1 млрд 611 млн, у 2016 р. 2 млрд 193 млн дол. США (експорт – 572 млн, імпорт – 1 млрд 621 млн).

Станом на 01.01.2016 р. в економіку України залучено 1 млрд 702 млн дол. США прямих французьких інвестицій. Серед країн-інвесторів в Україну Франція займає четверте місце в Європі та шосте місце в світі. У свою чергу українські інвестори станом на 01.01.2011 р. інвестували у французьку економіку лише 160 млн дол. США.

Понад 80 % французьких інвестицій країни вкладено у фінансову діяльність. Першим іноземним банком, що відкрив в Україні своє відділення ще у 1993 р., був французький «Креді Ліоне Україна». З 2004 р. – «Каліон банк Україна», належить фінансовій групі «Credit Agricole S. A.». У 2006 р. група також купила 99,8 % акцій «Індекс-Банку». У 2006 р. фінансова група «BNP Paribas» купила 51 % акцій «УкрСиббанку».

Французи активно інвестують і в продовольчу галузь. У цій сфері в Україні представлені понад 15 великих французьких фірм.

Одними з перших на українському ринку з'явилися компанії «Lactalic» (з 1996) та «Danone» (з 1998). Компанії «Lactalis» в Україні належать молокозаводи «Лакталіс-Миколаїв» і «Молочний дім» (ТМ «Фанні») у Павлограді. Компанії «Danone» – молокозаводи «Данон-Дніпро» у Херсоні, «Галактон» у Києві та «Кремез» у Кременчуці. Компанії «Bongrain» з 2002 р. належить Звенигородський сироробний комбінат, групі «Bel» з 2007 р. належить Шосткінський міськмолкомбінат тощо.

Також французька «Auchan SA» протягом 2008–2010 рр. створила в Україні мережу своїх гіпермаркетів.

В індустріальній галузі та будівництві в Україні працюють компанії «Lafarge» (з 1999) та «Air Liquide» (з 1989). Зокрема – «Lafarge» в Україні належать ВАТ «Миколаївцемент» у Львівській обл., підприємство «Lafarge Гіпс Україна» у м. Артемівськ та кар'єри у Рівнен-

ській, Київській та Чернівецькій обл. У 2007 р. французька компанія «Novarka» виграла тендер на проектування, будівництво і введення в експлуатацію нового саркофага над зруйнованим у 1986 р. четвертим блоком ЧАЕС, у 2012 р. розпочала його будівництво, а 2016 р. встановила новий саркофаг у вигляді арки над зруйнованим реактором.

Загалом на кінець 2011 р. в Україні діяло 287 підприємств з часткою французького капіталу.

У жовтні 1995 р. між Францією та Україною була підписана Угода про культурне, наукове і технічне співробітництво. У лютому 2004 р. – Угода про наукове співробітництво між Національним центром наукових досліджень Франції та НАНУ. Між українськими та французькими ВНЗ підписано близько п’ятдесяти угод про співробітництво. Посольство Франції в Україні щорічно надає стипендії на навчання та стажування у Франції.

З 1991 р. у Києві функціонує Французький інститут в Україні (до 2011 – Французький культурний центр), який має філії у Харкові, Донецьку, Львові, Дніпропетровську та Одесі. Його найбільшими проектами в Україні є фестиваль французької культури «Французька весна» (з 2004) та сприяння вивченню французької мови (щорічно близько 1,2 тис. учнів). Також у 25 містах України діють громадські осередки культурної мережі Альянс Франсез.

У 1994 р. в Києві була відкрита французька школа (з 2010 – Французький ліцей ім. Анни Київської, де навчається близько 300 учнів).

У Франції діє близько 40 українських громадських організацій, зокрема Репрезентативний комітет української громади у Франції (з 1997), Об’єднання французів українського походження, Об’єднання українців у Франції, Спілка українок Франції, Українська національна єдність, асоціація «Україна-33», асоціація «Лотаринґія-Ельзас-Україна», товариство «Рідна школа» та інші.

Українська мова у Франції викладається в університетах Париж-I, Париж-II, Париж-IV, Бордо та Пуатьє, а також в Національному інституті східних мов і цивілізацій (з 1939), де з 1952 р. існує кафедра української мови й українознавства.

У вересні–грудні 1999 р. в Франції вперше відбулися Дні української культури. У квітні 2000 р. у штаб-квартирі ЮНЕСКО відбулась виставка полотен відомих художників української діаспори, які творили у Франції протягом 1900–1960-х рр. під назвою «Їх Батьківщина – Україна». Знаковими подіями стали виставки в 2001 р. у Великому палаці експозиції «Золото скіфських царів» та у 2012–2013 рр. в Луврі робіт скульптора доби бароко Іоана Пінзеля.

З 2004 р. у Парижі при Посольстві України у Франції розпочав роботу Український культурно-інформаційний центр. У квітні 2004 р. Українською Асоціацією м. Париж була офіційно зареєстрована Українська школа мистецтв, що з вересня 2005 р. працює у приміщенні УКІЦ. Вона є першою та єдиною школою у Франції, що готує учнів до державної атестації відповідно до вимог чинного законодавства України та видає документи державного зразка.

ОБ’ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об’єктів Світової спадщини ЮНЕСКО у Франції протягом 1979–2015 рр. було включено: гроти з палеолітичними малюнками в долині річки Везер (147 доісторичних стоянок і 25 печер, зокрема – печера Ласко з 1900 зображеннями); Шартрський кафедральний собор (XII–XIII ст.); Версальський палац і парк (1661–1710); острів із замком у готичному стилі Мон-Сен-Мішель та

поселення біля його стін (XI–XVI ст.); церква Марії Маґдалени і пагорб в селі Везле (XII ст.); палац і парк Фонтенбло (XII–XIX ст.); Ам'єнський кафедральний собор (XIII–XVI ст.); давньоримський театр і тріумфальну арку в м. Оранж; римські та романські пам'ятники м. Арль; цистерціанське абатство Фонтене (XII ст.); королівський соляний завод в Арк-е-Сенан (XVIII ст.); площі Плас-Станіслас, Плас-де-ла-Кар'єр і Плас-д'Альянс у м. Нансі (XVIII ст.); абатство Сен-Савен-сюр-Гартамп (XI–XVI ст.); миси Жиролата і Порто, природний резерват Скандола і скелясті бухти-«каланки» біля м. П'яна на о. Корсика; давньоримський акведук Пон-дю-Гар неподалік Німа (I ст.); історичний центр м. Страсбурґ (XV–XVIII ст.); Реймський кафедральний собор (1211–1275), колишній монастир Сен-Ремі (1049) та палац То (XII–XVIII ст.) в м. Реймс; кафедральний собор Сент-Етьєн в м. Бурж (XII–XIII ст.); історичний центр м. Авіньон (XII–XV ст.); Південний канал (з 1666); історичне укріплене м. Каркасон (III–XIII ст.); район гори Мон-Пердідо в Піренеях; історична частина м. Ліон (I ст. до н. е.); район Сент-Емільйона; башти «беффруа» у 23 містах регіонів Нор-Па-де-Кале та Пікардія (XI–XVII ст.); долина Луари від Сюллі-сюр-Луар до Шалон-сюр-Луара (понад 70 середньовічних замків); місто середньовічних ярмарків Провен; центр м. Гавр; історичний центр м. Бордо; фортифікаційні комплекси С. Вобана (XVII–XVIII ст.); м. Альбі (X–XI ст.); гірські масиви Севенни та Гран-Косс; доісторичні стоянки в районі Альп (V–I тис. до н. е.); кам'яновугільний басейн у регіоні Нор-Па-де-Кале; малюнки печери Шове поблизу м. Валлон-Пон-д'Арк (32–30 тис. р. до н. е.); клімат та виногрифники Бурґундії; гірські схили будинки та підвали Шампані.

У Парижі до об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО були включені береги Сени: набережна від мосту Бір-Акем до мосту Сюллі; сад і палац Трокадеро, Ейфелева вежа (1887–1889); Марсове поле (з 1751); Військова школа; Токійський палац (1937); Великий і Малий палаци (1897–1900); еспланада і Будинок Інвалідів (1671–1706); Бурбонський палац (1722–1842); площа Згоди (1755); Королівська вулиця, площа Марії Маґдалени, сад Тюїльрі (з 1564); Лувр (1190–1670, з 1793 р. музей); музей д'Орсе, квартал Школи витончених мистецтв (з XVII ст.); квартал церкви Сен-Жермен-л'Осерруа (з XII ст.), Французька академія; острів Сіте (із замком Консьєржері (XIII–XX ст.), собором Паризької Богоматері (1163–1345), церквою Сент-Шапель (1242–1248); площа Шатле; Гревська площа і будівля мерії (з 1357); острів Сен-Луї; Арсенал.

Також видатною архітектурно-історичною пам'яткою є Пантеон, побудований у 1758–1789 рр. як церква Святої Женев'єви. З 1791 р. – усипальниця видатних особистостей Франції.

До шедеврів усного і нематеріального культурного спадку людства у Франції ЮНЕСКО віднесла: килимарство в Обюссоні; традиційний розпис французьких дерев'яних рам; ходу за участю гігантських ляльок (спільно з Бельгією); компаньонажі, мережі навчання і формування особистості в процесі роботи; майстерність аленсонського мережива; соколине полювання (спільно з іншими країнами); французьку кухню; «малойю» – поєднання музики, пісні і танцю, характерних для острова Реюньйон; Cantu in paghjella – світську і літургійну форму корсиканської пісенної традиції.

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 2003–2011 рр. включила: гобелен з Байо, на якому зображені події, що передували завоюванню Англії норманами, та саме завоювання; бібліотеку цистерціанського абатства Клерво, катало-

гізовану у 1472 р. абатом П'єром Вирі; зібрання Бібліотеки Корвіна (зібрання книг угорського короля Матяша І) (частина із семи книг з фондів Національної бібліотеки Франції); Реєстр законодавчих актів (Châtelet banners serie) часів правління Франциска І, які ввели систему обов'язкового примірника для видавців та книготорговців з Національного архіву в Парижі; оригінали Декларації прав людини і громадянина 1789 і 1791 рр. та документи, пов'язані з їх підготовкою й ухваленням з Національної бібліотеки Франції; документи, пов'язані із введенням десяткової метричної системи у 1790–1837 рр.; фільми братів Люм'єр; промову генерала Шарля де Ґолля, проголошену 18 червня 1940 р. на Радіо Лондона (рукописний текст та звукозапис); бібліотеку Беатуса Ренануса.

Електронні джерела:

Сайт уряду Франції: http://www.gouvernement.fr

Сайт президента Франції: http://www.elysee.fr

Сайт Національних зборів Франції: http://www.assemblee-nat.fr

Сайт Національного інституту статистики й економіки: http://www.insee.fr

Посольство Франції в Україні: 01901, м. Київ, вул. Рейтарська 39, http://www.ambafrance-ua.org

Посольство України у Франції: 21, avenue de Saxe, 75007 Paris; http://www.mfa.gov.ua/france/ua

Література:

Бродель Ф. Что такое Франция? – М., 1994. – Кн. 1. – 404 с.; 1995. – Кн. 2, Ч. 1. – 244 с.; 1997. – Кн. 2, Ч. 2. – 511 с.

Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). – Львів, 2002. – 412 с.

История Франции: В 3-х т. / под ред. *А. З. Манфреда*. – М., 1972. – Т. 1. – 356 с.

1973. – Т. 2. – 658 с.; Т. 3. – 594 с.

Смирнов В. П. Франция в ХХ веке. – М., 2001. – 352 с.

Мітрофанова О. О. Безпекова політика Франції в контексті сучасних європейських геополітичних трансформувань: дис. ... канд. політ. наук. – К., 2002. – 190 арк.

Погорська І. І. Євроінтеграційна політика Франції: дис. ... канд. політ. наук. – К., 2002. – 214 арк.

Денисенко К. Ю. Геополітика та геостратегія Франції: дис. ... канд. політ. наук. – К., 2009. – 182 арк.

Из истории европейского парламентаризма: Франция / ред. *С. П. Пожарская*. – М., 1999. – 131 с.

Ле Руа Ладюри Э. История регионов Франции: Периферийные регионы Франции от истоков до наших дней. – М., 2005. – 429 с.

Франция. В поисках новых путей / отв. ред. *Ю. И. Рубинский*. – М., 2007. – 621 с.

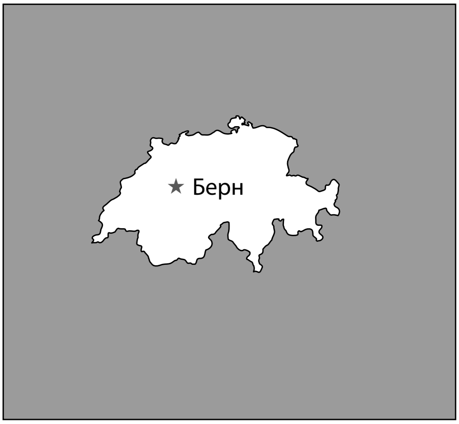
Донченко Є. В. Українсько-французькі міждержавні відносини: основні етапи, напрями та проблеми (1991–2010 рр.): дис. ... канд. іст. наук. – К., 2011. – 216 арк.

Україна і Франція: нариси багатовікової історії відносин / *А. Жуковський*, *А. Зленко, В. Манжола* та ін. – Л., 2001. – 224 с.

Іваненко О. А. Українсько-французькі зв'язки: наука, освіта, мистецтво (кінець XVIII – початок XX ст.). – К., 2009. – 320 с.

А. Г. Бульвінський

ШВЕЙЦАРІЯ

Сучасна назва держави: Швейцарія (*нім.* die Schweiz, *фр.* la Suisse, *італ.* Svizzera, *рет.* Svizra) або Швейцарська Конфедерація (*латин.* Confoederatio Helvetica, *нім.* Schweizerische Eidgenossenschaft, *фр.* Confédération suisse, *італ.* Confederazione Svizzera, *рет.* Confederaziun svizra).

Перша згадка про народ/країну у писемних джерелах. Вперше про «країну гельветів – племені, багатого золотом, але мирного» згадує давньогрецький філософ, історик і географ Посідоній (бл.135–51 рр. до н. е.), якого у кн.VII своєї «Географії» цитує Страбон (64 до н. е. –24 н. е.). Сам Страбон у IV кн. «Географії» пише, що «із тих, хто населяє прирейнські країни, першим серед усіх племен є гельвети, в області яких на горі Адула знаходяться витоки Рейну».

Сучасна назва країни походить від назви населеного пункту Швіц (Schwytz). Вперше у формі «Suittes» вона була згадана в документі від 14.08.972 р. яким Оттон II, за бажанням свого батька, підтвердив Ейнзідельнському абатству володіння землею «Suittes» та низкою інших.

Після перемоги у битві під Морґартеном 1315 р. нещодавно створений союз кантонів Урі, Швіц та Унтервальден почав називатись «Schwyzers».

Створення держави. 01.08.1291 р. кантони Урі, Швіц та Унтервальден «на вічні часи» підписали союзний договір.

Незалежність кантонів Швіц і Урі 1307 р. визнав німецький король Адольф Нассауський, а кантону Унтервальд – у 1309 р. Генріх VII. Відповідно до Вестфальського мирного договору 1648 р., Священна Римська імперія визнала незалежність Швейцарії, яка тоді складалась із кантонів Урі, Швіц, Унтервальден, Люцерн, Цюріх, Цуґ, Ґларус, Берн, Фрібурґ, Золотурн, Базель, Шаффгаузен і Аппенцелль.

Історичні назви держави: Швейцарський Союз (1291–1798); Гельветична Республіка (1798–1803); Швейцарський Союз (1803–1848); Швейцарська Конфедерація (з 1848).

Площа: 41,2 тис. км^2, що у 14,6 разу менше за територію України. Це переважно гірська країна, найнижча точка якої перебуває на висоті 195 м. від рівня моря, а найвища – 4634 м.

Населення: 8 млн 392 тис. осіб, серед яких 2 млн – іноземці (на 31.09.2016, Федеральний статистичний офіс).

Очікувана тривалість життя при народженні: 83 р. (для чоловіків – 80,8, для жінок – 85,1) (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: швейцарці – 76,2 %, іноземні громадяни – 23,8 % (2013, Федеральний статистичний офіс).

Чисельність українців: 6423 осіб як іноземних громадян (01.01.2016, Федеральний статистичний офіс).

Столиця: Берн – 130 тис. осіб (агломерація – 407 тис.). **Найбільші міста:** Цюріх – 391 тис. (агломерація – 1 млн 315 тис.); Женева – 194 тис. (агломерація – 570 тис.); Базель – 168 тис. (агломерація – 537 тис.); Лозанна – 134 тис. (агломерація – 403 тис.); Вінтертур – 109 тис. (на 01.01.2016, Федеральний статистичний офіс).

Державна мова. Офіційними мовами Швейцарської Конфедерації є: німецька, французька, італійська й романшська (ретороманська). Німецька мова є рідною для 64,9 %, французька – для 22,6 %, італійська – для 8,3 %, ретороманська – для 0,5 % (2012, Федеральний статистичний офіс).

Релігійний склад населення: католики – 37 %, протестанти – 24 %, інші християнські церкви – 6 %, мусульмани – 6 %, нерелігійні – 25 % (2015, Федеральний статистичний офіс).

Державний устрій: федеративна республіка. **Глава держави та уряду:** колективним главою держави є уряд Швейцарської Конфедерації – Федеральна рада. Щороку один із семи членів Федеральної ради обирається президентом Швейцарської Конфедерації з повноваженнями головуючого члена Федеральної ради.

Вищий законодавчий орган: Федеральна асамблея, що складається з двох палат: Національної ради й Ради кантонів. Президенти обох палат переобираються щороку.

Діюча Конституція прийнята на референдумі 18.04.1999 р. До того діяла Конституція 1874 р. Перша швейцарська Конституція (Гельветичної Республіки) була прийнята у 1798 р. за прикладом французької і під тиском Франції. Перша Конституція Швейцарської Конфедерації була ухвалена 12.09.1848 р.

Статус відносин з ЄС: не є членом ЄС, відносини регулюються двома пакетами двосторонніх угод від 2000 і 2004 рр.; член Європейської економічної зони у 1994–2005 рр.; член Шенґенської зони з 12.12.2008 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: ініціатор створення Міжнародного комітету Червоного Хреста (1863); співзасновник ЄАВТ (1960); співзасновник ОЕСР (1961); член Ради Європи (з 1963); співзасновник ОБСЄ (1973); співзасновник СОТ (1995); член ООН (з 2002).

Розмір ВВП на душу населення (в поточних цінах) у 2016 р., за даними Євростату, склав 71200 євро; за даними МВФ – 79242 дол. США (2 місце в світі); за даними Світового банку – 78813 дол. США (2 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Проживання людей на території сучасної Швейцарії фіксується з часів приблизно у 150 тис. років тому. У V–I тис. до н. е. на берегах швейцарських озер виникли поселення первісних людей. Вони становили окрему культуру, представники якої займалися полюванням та рибальством і мешкали в дерев'яних будівлях на палях на озерних берегах.

З середини I тис. до н. е. територію сучасної Швейцарії почали заселяти представники індоєвропейських племен – кельтів. Найбільшим кельтським плем'ям, яке оселилось у західній частині швейцарських теренів, були гельвети, на південний захід від них (у районі Аванш) оселились тіґуріни. На північному заході сучасної Швейцарії (у районі Базеля) осіли раураки, на південному сході (у районі Беллінцона) – лепонтійці, на південному заході – седуни (у районі Сьона), вераґри (у райо-

ні Мартіньї), нантуати (біля Женевського озера), у східній частині – рети.

У 58 р. до н. е. під зростаючим тиском ґерманців гельвети та ряд інших племен швейцарських кельтів вирішили переселитись до атлантичного узбережжя Ґаллії. Не бажаючи пропускати маси гельветів через підконтрольні Риму землі, та щоб на звільнені ними території прийшли ґерманці, римляни вирішили зупинити цю міграцію. Римські війська на чолі з Ґаєм Юлієм Цезарем розбили гельветів у битвах на р. Арар та біля м. Бібракте у східній частині Ґаллії. Зазнавши дуже суттєвих втрат, гельвети були змушені повернутись назад, але вже у якості залежних від Риму федератів. З цього часу розпочинається римське просування у Швейцарії, в основному завершене у 15 р. до н. е. із завоюванням земель ретів та навколишніх племен.

Римське панування у Швейцарії відзначається урбанізацією та латинізацією краю. Римляни почали засновувати на території Швейцарії колонії, будувати міста, надавати землю ветеранам римської армії під заселення, будувати дороги. Показово, що чотири з п'яти найбільших міст Швейцарії (Цюріх, Базель, Женева і Лозанна) виникли на місцях колишніх римських міст. За античних часів на швейцарських землях мешкало не більше 200 тис. осіб, а політико-адміністративним центром був Авентікум у Західній Швейцарії. Більшість земель сучасної Швейцарії входила до складу римських провінцій Ретія та Верхня Ґерманія.

Мирне життя тривало до 260-х рр., коли до Гельвеції почали проникати і оселятися ґерманські племена алеманів. У 433 р. розбиті римлянами на чолі з Флавієм Аецієм бурґунди були поселені у якості римських федератів у західній частині нинішньої Швейцарії. Вони створили своє королівство зі столицею в Женеві і з 455 р. починають розширювати свої володіння. Показово, що лінія поділу сучасної Швейцарії на німецькомовні та франкомовні кантони приблизно відповідає територіям розселення алеманів та бурґундів. Найдовше римські традиції та мова зберігались у Ретії (сучасні спадкоємці – романші, які живуть у кантоні Ґраубюнден).

Після падіння Римської імперії у 476 р. територія Швейцарії була поділена між Бурґундським і Остґотським королівствами, під зверхність яких після поразки від франків у 496 р. перейшли алемани. У 536 р. під контроль франків перейшла остґотська частина території сучасної Швейцарії (як частина герцогства Алеманія), а в 543 р. – бурґундська (як частина королівства Бурґундія). Південь сучасної Швейцарії (Тічіно) у 569 р. був включений до складу Ланґобардського королівства і перебував під контролем ланґобардів до 774 р., коли франки завоювали їх королівство.

За Верденським договором 843 р., яким сини Карла Великого розділили його імперію, східна частина Швейцарії разом з Алеманією (згодом Швабія) дісталась королю Східно-Франкського королівства Людовіку II Німецькому, а західна і південна – імператору Заходу Лотарю I. Після розпаду держави Лотаря Західна Швейцарія у 888–933 рр. була частиною незалежного Королівства Верхня Бурґундія, а в 933–1034 рр. об'єднаного Бурґундського королівства. У 1034 р. Бурґундія увійшла до складу Священної Римської імперії. Таким чином усі швейцарські землі опинились під верховною владою ґерманських імператорів.

Після цього протягом XI–XIII ст. Швейцарія розпалась на дрібні феодальні володіння. На середину XIII ст. країна перебувала під владою швабських герцогів та їх васалів, графів Савойських, а головно – Габсбурґів. Саме в цей час розпочинається політична консолідація швейцарських земель та інтенсивна боротьба швейцарців з Імперією. Найбільшою сво-

бодою володіли гірські кантони в центральній частині країни.

З метою протистояння спробам австрійських Габсбурґів підкорити їх та встановити політичний контроль над перевалом Сен-Ґотард, через який ішов важливий торговий шлях з Німеччини в Італію, кантони Урі, Швіц і Унтервальден 01.08.1291 р. укладають постійний оборонний союз. Цей «Вічний союз» започаткував сучасну Швейцарську Конфедерацію. Свою незалежність це об'єднання відстояло в 1315 р. у битві при горі Морґартені, в якій було розбито військо Габсбурґів та їх союзників. Невдовзі після перемоги Урі, Швіц і Унтервальден 09.12.1315 р. підтвердили свій союз новим союзним договором. Поступово, на фоні війн з австрійцями, до союзу почали приєднуватись інші кантони, здебільшого міські. У 1332 р. – Люцерн, у 1351 р. – Цюріх, у 1352 р. – Ґларус і Цуґ, у 1353 р. – Берн (із союзними містами Біль і Золотурн). 07.10.1370 р. шість кантонів конфедерації (Цюріх, Люцерн, Цуґ, Урі, Швіц і Унтервальден) укладають між собою договір, яким регулюються повноваження судів на території союзних кантонів.

Фактична незалежність конфедерації була відстояна у битвах проти австрійських армій: під м. Земпах 09.07.1386 р., де була розгромлена лицарська кіннота герцога Австрії Леопольда III, а сам герцог загинув, і під м. Нефельс 09.04.1388 р., після чого кантон Ґларус знову приєднався до союзу. Укладений з Австрією 1389 р. мир (поновлюваний у 1394 та 1412 рр.) завершив оформлення союзу восьми кантонів. Крім самих кантонів, до складу конфедерації у якості союзних земель поступово були приєднані: у 1406 р. – Невшатель, у 1411 р. – Аппенцелль, у 1415 р. – Арау, у 1416 р. – Вале, у 1436 р. – Зарґанс, у 1452 р. – Абатство Санкт-Ґаллен, у 1454 р. – Санкт-Ґаллен, Шаффгаузен, Фрібурґ, у 1460 р. – Турґау. Верховною владою в союзі був Таґзатцунґ – зібрання представників кантонів, але у союзу не було спільної виконавчої влади та армії.

Зміцнення політико-військового становища Швейцарії привело до того, що 1474 р. герцог Передньої Австрії і граф Тіролю Сіґізмунд Габсбурґ ініціював укладення антибурґундського австрійсько-швейцарського союзу. У ході Бурґундських війн 1474–1477 рр. у битвах при Ерікурі (1474), Ґрансоні, Муртені (1476) та Нансі (1477) швейцарці самостійно, та спільно з союзниками, але за вирішальної ролі саме швейцарців, розбивали бурґундців. Під Нансі загинув і герцог Бурґундії Карл Сміливий. Невдовзі Бурґундія розпалась і була поділена між Францією та Габсбурґами, а швейцарські солдати здобули репутацію непереможних й почали активно залучатись на військову службу в якості найманців.

Військові перемоги швейцарців збільшили кількість бажаючих приєднатись до союзу. У 1481 р. до конфедерації були прийняті кантони Фрібурґ і Золотурн та був підписаний спільний для всіх 10 кантонів Сатанський договір. Водночас Імперія прагнула повернути контроль над Швейцарією. З цією метою у 1499 р. Швабський союз на чолі з імператором Максиміліаном I оголосив війну Швейцарському союзу. Невдала для німців війна завершилась Базельським миром, що фактично підтвердив незалежність Швейцарії, звільнивши її від усіх обов'язків перед Імперією

З початку XVI ст. швейцарці були задіяні в Італійських війнах. У 1512 р. вони зайняли Мілан і встановили протекторат над Міланським герцогством, а після перемоги над французами у битві при Новарі (1513) взагалі витіснили французів з Італії. Проте 13–14.09.1515 р. французька армія на чолі з новим королем Франціском I за підтримки венеціанців у битві при Мореньяно розгромила швейцарців. Ця поразка поклала край швейцарській експансії на південь і схід, проте за Швейцарією за-

лишились землі приєднаного Тічіно. Мир між Францією та Швейцарією, укладений у Фрібурзі 29.11.1516 р., фактично заклав основи швейцарської політики нейтралітету, оскільки передбачав відмову від вступу у союз із супротивниками іншої сторони у будь-якому військовому конфлікті та пошук дипломатичних чи судових варіантів вирішення можливих конфліктів між сторонами договору. Умови цього договору виконувались до вторгнення революційної французької армії у Швейцарію в 1798 р. Крім того, у 1521 р. було укладено договір, згідно з яким швейцарські найманці могли служити у частинах французької регулярної армії (скасовано у 1848 р.).

Паралельно з експансією на південь до союзу приєднались кантони Базель та Шаффгаузен (1501) і Аппенцелль (1513). До 1798 р. кількість повноправних кантонів – тринадцять – не змінювалась, що свідчило про надійні засади для існування конфедеративно-державного політичного об'єднання.

Реформація стала важливим політико-культурним фактором історії Швейцарії. Провідними діячами швейцарської Реформації були Ульріх Цвінґлі (1484–1531), який здіснював свою реформаторську діяльність у Цюріху і Жан Кальвін (1509–1564), який довго жив у Женеві. Події Реформації сприяли розколу Швейцарії за релігійною ознакою, призвівши до чотирьох громадянських воєн між протестантськими й католицькими кантонами (1529, 1531, 1656, 1712). Однак причини цих війн мали не лише релігійний характер, а часто зумовлювались боротьбою за території і домінування в Конфедерації.

Утвердження протестантизму на теренах Швейцарії не привело до суттєвого розширення сфери громадянських свобод, а протестантська «інквізиція» мало чим поступалася інквізиції католицькій, однак переселення до Швейцарії релігійних дисидентів з Франції, Німеччини та Великої Британії надало суттєвий імпульс економічному розвитку країни, оскільки багато з них були ремісниками, торговцями, банкірами. Зокрема, саме тоді було закладено підвалини швейцарської годинникової промисловості й банківського сектору.

Політичне життя Швейцарії у XVII–XVIII ст. було більш-менш стабільним, хоча й не завжди мирним. Найбільшими соціальними конфліктами цього часу були: селянське повстання 1653 р., що охопило Базель, Берн, Золотурн і Люцерн, та повстання громадян проти міської олігархії у Женеві (1707 та 1781–1782), Цюріху (1713), Берні (1749), Фрайбурзі (1781–1782).

Ситуація у країні радикально змінилася внаслідок революційних подій у Франції. У 1798 р. революційні французькі війська окупували Швейцарію й за підтримки частини місцевої буржуазії створили Гельветичну Республіку з унітарним державним устроєм та централізованою системою управління. Ухвалена в 1798 р. під тиском французів, конституція була відображенням французької конституції. Вона утверджувала рівні громадянські права і свободи, відкидала традиційний федералізм, що провокувало конфлікт між федералістами й унітаристами. Ситуація була дещо згладжена Наполеоном, який у 1803 р. надав Швейцарії нову конституцію («Акт про посередництво»), що частково відновлювала федеративний устрій і розширювала кількість кантонів з 13 до 19 (додались Ґраубюнден, Арау, Турґау, Санкт-Ґаллен, Во і Тічіно). Після поразки Наполеона у вересні 1814 р. було розроблено новий союзний договір, що об'єднував 22 незалежних кантони (додались Валє, Женева і Невшатель), а в 1815 р. великі держави на Віденському конгресі визнали постійний нейтралітет Швейцарії.

Від часів завершення наполеонівських війн у Швейцарії тривала боротьба між лібералами й консерваторами, що завершилась

громадянською війною у 1847 р. У цій війні федеральна армія під командуванням генерала Гійома Дюфуа після нетривалих бойових дій перемогла об'єднання семи консервативно зорієнтованих католицьких кантонів Зондербунд (Люцерн, Урі, Швіц, Унтервальден, Цуґ, Фрібурґ, Вале).

Наслідком цієї перемоги стала Конституція 1848 р., що започаткувала сучасну федеративну Швейцарію з федеральними органами влади, зі своїми винятковими сферами компетенції (зокрема, зовнішня політика). Нова Конституція включала положення щодо: фундаментальних прав людини; двопалатного парламенту; федерального уряду, який складався із семи членів з рівними правами і обирався парламентом; федерального суду, покликаного вирішувати спірні питання між кантонами. Тоді ж федеральною столицею Швейцарії було визначено Берн, а федеральний уряд отримав виняткове право випуску грошей, регулювання митних правил і визначення зовнішньої політики.

Конституція 1874 р. зміцнила повноваження центрального уряду та суттєво зміцнила світську владу, порівняно з релігійною. Антиклерикальна боротьба, відома під назвою «Kulturkampf», призвела до остаточної втрати Церквою політичних прав, а Орден єзуїтів був вигнаний зі Швейцарії. Прийняття нової редакції конституції надало імпульс розвитку прямої демократії. У 1874 р. було запроваджено практику референдумів.

XIX ст. та перша половина XX ст. були часом промислової революції у Швейцарії, що перетворила її на індустріальну державу. У 1801 р. народилась швейцарська текстильна промисловість, у 1804 р. – хімічна, у 1805 р. – машинобудівна. Показово, що швейцарці одразу взялися до виробництва власного устаткування, а не імпортували його. Перший паровий двигун, а також перші паровози, почали виготовлятися в Швейцарії у 1834 р.; перші автомобілі – у 1896 р., перші вантажівки – в 1903 р. Інтенсивно розвивалася годинникова промисловість, що була доповнена виробництвом музичних скриньок і механічних іграшок. Прискорено розвивалася й харчова промисловість. У 1819 р. була створена перша шоколадна фабрика, а в 1875 р. винайдено молочний шоколад. У середині XIX ст. в Швейцарії розпочалось виробництво перших супових концентратів «Maggi» й «Knorr», а також дитячого харчування на основі молока й борошна.

Паралельно з розвитком промисловості у країні розвивалось і трудове законодавство, інноваційне для тогочасної Європи. Так, у 1815 р. в кантоні Цюріх було заборонено працювати дітям до 10 років та встановлено 12-годинний робочий день. Згодом подібні закони були схвалені й у решті кантонів, що завершилось прийняттям у 1877 р. відповідного федерального закону, який передбачав 11-годинний робочий день, обмежував працю вночі й у неділю, а також забороняв працювати дітям до 14 років.

Швейцарія як нейтральна держава не брала участі у Першій і Другій світових війнах. У період Першої світової війни їй вдалося відстояти свій нейтралітет, хоча країна й була оточена ворогуючими державами, а в суспільстві почався розбрат, коли німецькомовні швейцарці виявляли політичні симпатії до Німеччини, а франкомовні – до Франції.

Швейцарія суттєво постраждала від економічної кризи, спричиненої Першою світовою війною. Восени 1918 р. в країні відбувся перший загальнонаціональний страйк (до 400 тис. страйкуючих), організований соціал-демократами та профспілками. Учасники страйку вимагали 48-годинного робочого тижня, соціальних гарантій і рівних електоральних прав для жінок. Хоча ця акція протесту і була придушена військовою силою,

проте самі вимоги були задоволені впродовж наступних років.

Високий міжнародний авторитет Швейцарії був визнаний тим фактом, що Женеву обрали місцем перебування штаб-квартири Ліги Націй (1919–1946).

Другу світову війну та передвоєнні роки Швейцарія зустріла більш сконсолідованою в ідеологічному та політичному сенсах. Упродовж цього періоду Швейцарія дотримувалась політики «духовного самозахисту», ідеологічно протистоячи фашистській ідеології та приймаючи на своїй території біженців з нацистських держав. У період між 1939–1945 рр., Швейцарія прийняла 150 тис. біженців, хоча 25 тис. було відмовлено у політичному притулку. Нейтральна Швейцарія опинилася в оточенні нацистських держав та їх сателітів, що спонукало її до певної співпраці із цими режимами. Зокрема, Німеччині були передані банківські рахунки жертв нацистського режиму, також Швейцарський Національний банк придбав у Німецького Державного банку золоті запаси, що були експропрійовані німецькими окупантами в Бельгії, Нідерландах і Люксембурзі, а також у репресованих нацистами осіб. У часи Другої світової війни Швейцарія надавала кредити Німеччині й Італії, а в швейцарських банках осіли значні суми грошей, що належали жертвам нацистського режиму.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

Політична система Швейцарії забезпечує її цілісність та визначає міжнародний імідж. Трьома основними рисами швейцарської політики є федералізм, пряма демократія та нейтралітет.

Загальнодержавний рівень влади репрезентує Федеральна рада, до складу якої входить сім осіб, кожна з яких водночас очолює відповідний департамент (міністерство). Посади у Федеральній раді розподіляються між представниками чотирьох провідних партій Швейцарії: Вільною демократичною партією (існує з 1894, у 2009 об'єдналась із Швейцарською ліберальною партією, що існувала з 1913), Соціал-демократичною партією Швейцарії (з 1888), Християнсько-демократичною народною партією Швейцарії (заснована у 1912 як Католицька консервативна партія Швейцарії) та Швейцарською народною партією (з 1971).

У період між 1959 і 2003 рр. цей розподіл відбувався за «магічною формулою», згідно з якою по два місця отримували соціал-демократична партія, партія вільних демократів і партія християнських демократів, а Швейцарська народна партія – одне місце. В результаті виборів 2003 р. відбувся певний перерозподіл, і ШНП отримала два місця, а християнські демократи – одне.

Федеральним президентом Швейцарії терміном на один рік стає кожен із семи членів Федеральної ради, обирається на спільному засіданні обох палат. Ця посада не дає особливої влади чи привілеїв, а той, хто її обіймає, не припиняє очолювати відповідний департамент. Члени Ради обираються парламентом. У швейцарській системі виконавчої влади існує ще одна важлива посада – федеральний канцлер, основне завдання якого полягає у забезпеченні ефективного функціонування вищого органу виконавчої влади Швейцарії. Ця посада є настільки значущою, що канцлер вважається фактичним («восьмим») членом Федеральної ради.

Перша палата парламенту – Національна рада нараховує 200 депутатів, а місця в ній розподіляються між кантонами відповідно до кількості населення у кожному з них. У другій палаті парламенту – Раді кантонів – 46 депутатів, і вони репрезентують власне кантони. Вибори до парламенту відбуваються кожні чоти-

ри роки. Члени парламенту вважають свою діяльність громадським обов'язком – «служінням спільноті». Вони не отримують заробітної плати й не полишають свого попереднього місця роботи, збираючись на тритижневі парламентські засідання чотири рази на рік.

Політична система Швейцарії має чітку трирівневу структуру. Другий рівень, після федеральних органів влади, становлять 26 кантонів. Вони суттєво відрізняються як за площею, так і за кількістю населення. Зокрема, найбільший за територією кантон Ґраубюнден має територію 7105 км^2 та населення чисельністю 192 тис. осіб, а кантон Базель площею в 37 км^2 – 185 тис. У найбільшому за чисельністю населення кантоні Цюріх мешкає 1,3 млн осіб, а в кантоні Аппенцелль-Іннерроден – 15 тис.

Кожен кантон становить окрему підсистему політичної системи Швейцарії, зі своєю власною конституцією, урядом, парламентом, законами й судами. Вони мають різні податкові системи, самостійно визначаючи рівні оподаткування. Кантони наділені досить широкою адміністративною автономією, контролюють сфери освіти, соціального забезпечення, правоохоронної діяльності. Політичні рішення у різних кантонах приймаються по-різному, у найменших – громадяни особисто голосують на щорічних народних зборах, а в більших – голосування відбувається через обраних делегатів.

У 1960-х рр. Швейцарія зіштовхнулась із важкою внутрішньою проблемою. Декілька франкомовних кантонів, розташованих у горах Юра у кантоні Берн, почали вимагати створення окремого кантону. Це викликало опір німецькомовних мешканців. Врешті-решт після низки конфліктних ситуацій і референдумів на комунальному, кантональному й федеральному рівнях у 1979 р. до складу федерації було прийнято новоутворений кантон Юра, який відділився від кантону Берн.

У країні існує певна тенденція до централізації політичного життя Швейцарії, хоча й сили локальної ідентичності діють у своєму (відцентровому) напрямку. Так, у 1993 р. було засновано Конференцію кантональних урядів, що опосередковує відповідні рівні політичної системи Швейцарії, узгоджуючи інтереси та розподіляючи відповідальність між федеральним центром і кантонами. В цьому ж контексті у 1999 р. всі кантони було згруповано до семи макрорегіонів, кожен з яких концентрується навколо певного урбаністичного центру. В рамках цих макрорегіонів функціонують регіональні міжурядові кантональні конференції та конференції голів департаментів кантональних урядів. З часом дедалі більше повноважень у різних сферах суспільного життя (зокрема сферах екології й транспорту) делегується з кантонального на федеральний рівень.

Третім, і значною мірою базовим, рівнем політичної системи Швейцарії є рівень комун. Кожен швейцарець є передусім громадянином певної комуни, оскільки саме з цього громадянства автоматично випливає і громадянство кантональне, і громадянство загальнодержавне. Заявка на отримання швейцарського громадянства подається саме до комуни. У 2011 р. в країні налічувалася 2551 комуна, що дуже відрізняються і за площею, і за кількістю та щільністю населення. Існують комуни площею менше ніж один квадратний кілометр і з територією у декілька сотень квадратних кілометрів. Половина населення країни мешкає в комунах, кількість населення в яких становить до 1 тис. осіб, і лише 4 % – в комунах з кількістю населення до 10 тис.

Комуни також мають досить широкі політико-адміністративні повноваження в сферах освіти, громадської безпеки, транспорту й охорони здоров'я. Саме в комунах збираються федеральні, кантональні та власне комунальні податки. У 90 % комун рішення з найбільш

важливих питань комунального життя приймаються на загальних зборах, що відбуваються принаймні один раз на рік. Проте, у великих за територією й населенням комунах з найбільш важливих питань (зокрема бюджетних) комунального життя рішення ухвалюються шляхом голосування або через обраних (зокрема до міської ради) представників, або ж безпосередньо (зокрема поштою). Комуна є базовою і первинною ланкою політичної системи Швейцарії.

Проте комунальний рівень не позбавлений кризових тенденцій. Зокрема, частина комун виявилася нежиттєздатною, тобто неспроможною до автономного існування. Тому кількість їх скорочується. Зазвичай комуни або об'єднуються в більші, або ж слабші й менші комуни приєднуються до більших і багатших, чого останні намагаються уникати, оскільки це призводить до зниження рівня життя й інвестиційних надходжень та зростання рівня оподаткування.

Швейцарія є країною з надзвичайно розвиненою прямою демократією, що реалізовується у двох головних формах: громадська законодавча ініціатива й референдум. Кожен громадянин Швейцарії має право законодавчої ініціативи. Аби це право реалізувати, йому необхідно зібрати 100 тис. підписів на підтримку своєї законодавчої пропозиції, що надає законні підстави для проведення референдуму.

Другою формою прямої демократії в Швейцарії є референдум. Йдеться про загальнонародне голосування щодо того чи іншого закону, уже прийнятого Федеральною асамблеєю. В разі якщо певний закон не влаштовує або окремого громадянина, або ж групу громадян, вони мають право цей закон оскаржити шляхом проведення загальнонаціонального референдуму. Для цього необхідно зібрати 50 тис. підписів упродовж ста днів після офіційної публікації відповідного закону. Однак такі референдуми не можуть проводитися з питань, що порушують Конституцію та міжнародні зобов'язання Швейцарії. Протягом 1848–2013 рр. у Швейцарії пройшло понад 577 референдумів на федеральному рівні. Так, наприклад, у 2001 р. відбулось 11 загальнофедеральних референдумів, у 2002 р. – 9, у 2003 р. – 11, у 2004 р. – 13, у 2005 р. – 5, у 2006 р. – 6, у 2007 р. – 2, у 2008 р. – 10, у 2009 р. – 8, у 2010 р. – 6, у 2011 р. – 1, у 2012 р. – 12, у 2013 р. – 11 референдумів.

Водночас Швейцарія є останньою в Європі республікою, що ввела жіноче виборче право. На референдумі 1959 р. більшість швейцарців проголосувала проти цього. Лише на референдумі 1971 р. була схвалена конституційна поправка, що надала жінкам у Швейцарії рівне з чоловіками право обирати і бути обраними на федеральних виборах та брати участь у референдумах. Останнім кантоном, який зрівняв жінок у правах з чоловіками, в 1991 р. став Аппенцелль-Іннерроден.

Побоювання поширення комуністичної ідеології у повоєнний час привели до ухвалення в 1948 р. парламентом декрету Федеральної ради про «посилення охорони держави», яким передбачались суворі покарання за усні чи друковані виступи з критикою дій уряду, у 1950 р. із державної служби були звільнені всі політично не благонадійні особи, у першу чергу – лівих поглядів.

У повоєнний час вибори до Національної ради у 1947, 1951, 1955, 1959, 1963, 1967, 1971, 1975, 1979, 1995 рр. вигравала СДП, у 1983, 1987, 1991 рр. – ліберальна ВДП, у 1999, 2003, 2007, 2011 рр. – правопопулістська ШНП.

На виборах до Національної ради 1999 р. ШНП отримала 22,6 % голосів, СДП – 22,5 %, ВДП – 19,9 %, ХДНП – 15,8 %, Зелена партія Швейцарії – 5 %; на виборах 2003 р. ШНП отримала 26,7 % голосів, СДП – 23,3 %, ВДП – 17,3 %,

ХДНП – 14,4 %, ЗПШ – 7,4 %; на виборах 2007 р. ШНП отримала 28,9 % голосів, СДП – 19,5 %, ВДП – 15,8 %, ХДНП – 14,5 %, ЗПШ – 9,6 %.

На виборах до Національної ради 2011 р. перемогу знову здобула ШНП – 26,2 % голосів виборців, СДП – 18,7 %, ВДП – 15,1 %, ХДНП – 12,3 %, ЗПШ – 8,4 %. Особливостями цих виборів стало: припинення постійного розширення електоральної бази ШНП, що тривало з 1995 р. до 2007 р.; втрата усіма чотирма провідними партіями голосів, порівняно з виборами 2007 р.; вихід на політичну арену нових – більш центристських – партій, серед яких Консервативна демократична партія (5,4 %), що у 2008 р. відкололася від ШНП, змістившись до центру, а також Зелена ліберальна партія (5,4 %), що у 2007 р. відкололася від більш лівої Зеленої партії.

Загальним наслідком виборів 2011 р. стало зменшення поляризації (позиції правих і лівих партій ослабли) та зростання фрагментації політичної системи в результаті появи й зміцнення нових центристських партій. Найбільш гострими питаннями політичного життя Швейцарії, навколо яких розгорталася передвиборча боротьба, були питання міграції (чверть населення країни – це іноземці (2012 – 23,3 %), кількість яких зростає щороку) і питання атомної енергетики (серед швейцарців зростає переконаність у необхідності відмови від атомної енергетики). Втрата частини голосів ШНП частково пояснюється відсутністю у неї чіткої позиції саме з другого питання.

Проте вибори до Національної ради 2015 р. показали, що невдоволення масовою імміграцією є суттєвим чинником під час виборів. Саме тому ШНП, яка у 2009 р. ініціювала референдум про заборону будівництва мінаретів, у 2010 р. – про автоматичну депортацію іноземців, визнаних винними у важких злочинах, а в 2014 р. – про введення квот на імміграцію, на виборах 2015 р. – здобула 29,4 % голосів (найбільша частка, яку отримувала будь-яка партія з 1919 р.). СДП – 18,8 %, ВДП – 16,4 %, ХДНП – 11,6 %, ЗПШ – 7,1 %.

Швейцарія є країною класичного нейтралітету, і саме нейтральний статус є однією з ідентифікуючих ознак цієї держави у світі. Сучасна швейцарська зовнішня політика ґрунтується на принципах: мирного співіснування, що передбачає запобігання міжнародним конфліктам та участь у їх замиренні; запровадження верховенства права, підтримки демократії й здійснення посередницької діяльності; поваги до прав людини та сприяння їх поширенню; захисту довкілля; представництва інтересів швейцарського бізнесу за кордоном; подолання глобальної бідності. Всі ці зовнішньополітичні принципи випливають з однієї базової цінності – нейтралітету, якому вже майже 500 років.

Розуміння швейцарцями свого нейтралістського міжнародного статусу цілком традиційне – неучасть у війнах і збройних конфліктах між іншими народами та неучасть у військово-політичних блоках. Цей підхід має й важливий внутрішньополітичний аспект, адже дозволяє зберегти державну цілісність країни, що складається з різних мовно-етнічних спільнот.

Певні зміни до теорії і практики нейтралітету були внесені одразу після завершення «холодної війни». Так, у 1996 р. Швейцарія приєдналася до програми НАТО «Партнерство заради миру», залишивши за собою право на вихід з цієї програми в разі, якщо членство в ній загрожуватиме нейтралітету. В 1999 р. до Косова було направлено групу швейцарських неозброєних добровольців, які увійшли до складу військового контингенту з підтримання миру. Таким чином, певною мірою Швейцарія відступила від жорстких принципів нейтральності, що викликало серйозні дебати в швейцарському суспільстві. Всі ці суперечності призвели до того, що в червні 2001 р.

відбувся референдум, який привів до зміни ролі швейцарської армії в міжнародних конфліктах. Так, збройні сили Швейцарії отримали право брати участь в операціях із підтримання миру, а також брати участь у спільних військових навчаннях з іншими країнами світу.

Важливим аспектом швейцарського нейтралітету є роль міжнародного посередника, що стала невід'ємною частиною міжнародного іміджу Швейцарії. Так, швейцарські дипломати доволі часто представляють інтереси тих країн, які не мають між собою дипломатичних відносин, наприклад, інтереси США на Кубі та в Ірані й інтереси Куби в США.

Після припинення існування Ліги Націй Швейцарія ухвалила рішення не вступати до новоствореної ООН, а бути у ній спостерігачем. Швейцарія стала місцем перебування європейської штаб-квартири Об'єднаних Націй, хоча сама вступила до ООН лише у 2002 р., ставши її 190-м членом.

Швейцарія прохолодно ставиться до своєї участі у євроінтеграційних процесах в Європі, хоча і виглядає своєрідним анклавом, що перебуває в оточенні країн-членів ЄС. Швейцарська Конфедерація не приєдналася до ЄЕС, однак у 1960 р. стала країною-засновником ЄАВТ.

Нормативні підвалини відносин Швейцарії і ЄС було закладено в 1972 р., коли було підписано Угоду про вільну торгівлю між ЄЕС і Швейцарією як країною-засновницею ЄАВТ. Процес зближення Швейцарії й Євросоюзу тривав, і в 1992 р. Швейцарія як член ЄАВТ підписала Угоду про Європейський економічний простір. Однак на референдумі 06.12.1992 р. проти членства в ЄЕП проголосувало 50,3 % швейцарців (за – 49,7 %) і 16 кантонів із 23. Однією з причин неприєднання Швейцарії до ЄС є глибоко вкорінені традиції федералізму та прямої демократії. У разі приєднання до ЄС Швейцарії довелось би здійснити реформи, спрямовані на передачу ряду повноважень від кантонів центральній владі, щоб та могла повноцінно представляти країну в інституціях ЄС. Крім того, довелося б виключити зі сфери дії механізмів прямої демократії (референдумів) ті питання, які в ЄС відносяться до компетенції наднаціональних інститутів.

У 1994 р. Швейцарія розпочала переговори з Євросоюзом стосовно свого специфічного статусу в рамках ЄЕП, що дозволив би швейцарській стороні, зберігши власний суверенітет, скористатися з усіх переваг від глибшої інтеграції з ЄС. Внаслідок цих переговорів було підготовлено й підписано (1999, 2004) два пакети з десяти секторальних угод, що врегулювали відносини з ЄС із питань вільного руху людей, повітряних перевезень, дорожнього руху, сільського господарства, технічних торговельних бар'єрів, науки, членства в Шенґенській зоні, боротьби з організованою злочинністю та інших.

Двосторонній підхід, який швейцарська сторона сповідує у відносинах з Євросоюзом, фактично зробив її членом ЄЕП, максимально наблизивши до статусу країни-члена ЄС. Водночас, швейцарське суспільство не продемонструвало готовності остаточно набути цей статус. Так, на референдумі 2001 р. більшістю в 76,8 % голосів швейцарці відкинули ідею початку переговорів про вступ до ЄС. Водночас на референдумі 2005 р. більшістю у 54,6 %, Швейцарія приєдналася до Шенґенської угоди, а на референдумі 2008 р. відкрила доступ на свій ринок праці робітникам з Болгарії та Румунії.

Попри нейтральний статус, Швейцарія зорієнтована на співпрацю з ЄС в галузі зовнішньої і безпекової політики. Зокрема, вона бере участь у ряді миротворчих місій ЄС і декларує свою готовність робити внесок у спільну зовнішню і безпекову політику Євросоюзу. У відносинах Швейцарії з ЄС існує декілька проблемних питань, у першу чергу це питання банківської таємниці в боротьбі з відмиванням

грошей та питання зростаючої трудової міграції з країн ЄС, що спонукає швейцарську сторону запроваджувати міграційні квоти. Однак у відносинах з ЄС Швейцарії вдалося віднайти баланс між національною незалежністю та регіональною інтеграцією.

Сьогодні Швейцарія є четвертим, найбільшим, торговельним партнером Євросоюзу. Так, наприклад, у 2008 р. вартість експорту ЄС до Швейцарії становила 67 млрд євро, а вартість швейцарського імпорту до ЄС – 47 млрд євро. На сьогодні між Швейцарією і ЄС укладено близько 210 торговельних угод, а в Швейцарії мешкає і працює 900 тис. громадян країн ЄС.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Економічна система сучасної Швейцарії є водночас і відповіддю на обмеженість у природних ресурсах та вузькість національного ринку, і реалізацією зручного географічного розташування та геополітичного статусу, тобто структурним наслідком сукупної дії негативних і позитивних передумов. Швейцарська економіка базується на висококваліфікованій робочій силі, сфері послуг, високих технологіях, виробничій диверсифікації, експорті, малому і середньому бізнесі. Швейцарія імпортує сировину й експортує високоякісні та високотехнологічні товари. У провідних галузях економіки країни до 90 % продукції виробляється на експорт. За рівнем продуктивності праці Швейцарія займає п’яте місце в світі (2003).

Як країна, що не постраждала під час Другої світової війни та випускала продукцію високої якості, Швейцарія змогла суттєво наростити свої економічні показники. У 1945–1959 рр. вартість національного продукту зросла з 9,1 до 17,4 млрд франків. Це були найкращі показники у тогочасній Європі. Обсяги зовнішньої торгівлі протягом 1945–1958 рр. зросли з 2,6 до 13,9 млрд франків.

У 1950-х – 1970-х рр. ряд швейцарських брендів, що потребують висококваліфікованої праці, стали найкращими в світі: кінокамери «Bolex H16»; магнітофони «Revox»; перші в світі наручні годинники з водостійкістю до 100 метрів «Rolex Submariner» (1953) та наднадійні годинники «Rolex Oyster Perpetual», що були у членів команди альпіністів, які першими піднялись на Еверест (1953); годинник «Omega Speedmaster», єдиний сертифікований NASA для космічних польотів, який був на руках Ніла Армстронґа та Базза Олдріна, коли вони вперше в історії людства висадились на Місяці (1969) тощо.

Великими швейцарськими промисловими компаніями світового значення були: електротехнічна «Brown, Boveri & Cie», яка ще у 1901 р. збудувала першу парову турбіну в Європі; електротехнічна «Escher-Wyss», яка ще в 1939 р. збудувала першу газотурбінну установку замкнутого циклу; машинобудівна «Sulzer», яка ще в 1898 р. спільно з Р. Дізелем розробила один із перших варіантів дизельного двигуна; машинобудівна «Georg Fischer», яка у 1957 р. першою почала випускати пластикові трубопровідні системи; збройова «Oerlikon»; автомобільна «Saurer»; харчова «Nestle»; металургійна «Alusuisse», яка у 1924 р. першою стала використовувати алюмінієву фольгу для упаковки та зберігання продуктів харчування; хіміко-фармацевтичні «Ciba», «Geigy» (у 1969 р. об’єднались), «Sandoz», «Hoffmann-La Roche»; комп’ютерна «Logitech» та інші.

Серед небагатьох соціальних проблем, що турбували Швейцарію у другій половині ХХ ст., варто особливо виокремити проблему трудової міграції, яка невпинно зростала з 1960-х рр., викликаючи спротив правоконсервативних сегментів швейцарського суспільства, репрезентованих ШНП. У 1960 р. у Швейцарії працювало 800 тис. іноземних працівників. У 1970, 1974 та 1977 рр. навіть про-

ходили референдуми щодо обмеження частки іноземців у населенні Швейцарії, щоправда – не результативні. Проте вже у 1987 р. імміграція була обмежена, а на референдумі 1994 р. схвалено більш жорсткі умови перебування іноземців. І все ж іноземні працівники є невід'ємною частиною швейцарського ринку праці – в Швейцарії один з чотирьох працюючих – іноземець.

На сьогодні Швейцарія – за часткою в міжнародній торгівлі, рівнем іноземних інвестицій, ступенем доступу громадян до глобальних телекомунікаційних мереж – може вважатися однією з найбільш глобалізованих країн світу. Так, наприклад, протягом 1988–1998 рр. кількість працівників на швейцарських фірмах за кордоном зросла із 890 тис. до 1,6 млн. У 2010 р. 15 швейцарських компаній належали до 500 найбільших глобальних корпорацій. Серед них відомий велетень сучасної фармацевтичної індустрії – «Novartis» та найбільша у світі корпорація харчової галузі – «Nestle», персонал якої становить 278 тис. працівників, з яких 97 % є громадянами інших країн.

Попри надзвичайно високий рівень інтернаціоналізованості й глобалізованості швейцарської економіки, бізнес цієї держави все ще зберігає свій національний характер. Так, іноземці складають 40 % членів керівних органів провідних компаній Швейцарії та 27 % менеджерів. Проте основу швейцарської економіки становить саме малий і середній бізнес, який створює 60 % ВВП країни. Так, на 2008 р. дві третини робочих місць було створено на підприємствах, у яких зайнято не більше 250 працівників і які становлять 99 % всіх швейцарських підприємств.

У своїй експортній політиці Швейцарія сповідує стратегію «експортних ніш», суть якої полягає в постачанні на вузькі сегменти зовнішніх ринків максимально високовартісної та максимально високоякісної продукції. Ця стратегія передбачає високоякісне, високотехнологічне, високодиверсифіковане виробництво та потребує висококваліфікованої робочої сили. Так, вкрай диверсифікованою є хімічна промисловість, що випускає понад 30 тис. найменувань продукції.

За кількістю осіб, задіяних у сфері наукових досліджень і дослідно-конструкторських робіт, Швейцарія переважає решту економічно розвинених країн світу, а за часткою ВВП, що витрачається на наукові дослідження (2000-і рр. – 3 %) поступається лише небагатьом. Сфера послуг є ключовою для швейцарської економіки: тут задіяно близько 73 % всієї робочої сили, в промисловості – 23 %, а в сільському господарстві – менше 4 %.

Фінансовий сектор був і залишається основою й опорою швейцарської економіки. Він забезпечує 11 % ВВП, у ньому задіяні 199 тис. осіб. У Швейцарії (на початок 2012) функціонувало 328 приватних банків, однак панівні позиції в цьому секторі обіймають лише «UBS» і «Credit Suisse». Загальна вартість активів цих двох фінансових потуг у шість разів більша від швейцарського ВВП. Швейцарські банки є головними гравцями глобального ринку фінансів, управляючи 27 % всіх світових банківських активів. Крім того, Швейцарія є одним із найбільших світових інвесторів: так, у 2008 р. загальний обсяг швейцарських зарубіжних активів складав близько 3,3 трлн шв. фр. Фінансовий сектор країни включає також 24 кантональні банки, основним завданням яких є розвиток місцевих економік шляхом надання дешевих позик. Поширення набуває така форма фінансової інституції, як ісламський банк. Перший у Швейцарії ісламський банк було відкрито в Женеві в 2006 р.

Швейцарія – світовий лідер у сфері послуг офшорного банківського обслуговування приватних осіб. У 2011 р. вона утримувала близько 27 % всіх активів, що розміщують-

ся клієнтами в зарубіжних банках за межами своєї країни. На кінець 2011 р. сукупні активи швейцарського банківського сектору склали 3582 млрд шв. фр.

Суворі правила щодо банківської таємниці вкладів привели зокрема до того, що у 1996 р. спадкоємцями жертв Голокосту у США було подано декілька позовів проти швейцарських банків через приховування активів жертв Голокосту та перешкоджання доступу до них спадкоємців. У 1998 р. сторонами було укладено угоду про компенсацію на суму в 1,25 млрд доларів, з умовою повної відмови від подальших претензій до банків і до швейцарського уряду у справах, пов'язаних з Голокостом.

Більшість ключових і порогових історичних подій впливали на розвиток швейцарської фінансової системи переважно позитивно – завдяки таємниці вкладів (жорсткій професійній етиці), миролюбності й неучасті в конфліктах (нейтралітетові), політико-ідеологічній індиферентності та зорієнтованості виняткова на прибуток. Таким чином, завдяки своїм базовим цінностям і формам організації, фінансова система Швейцарії спромоглася використати історію Європи, зростаючи разом з глобальним утвердженням євроатлантичного світу.

У 2011–2013 рр. Швейцарія, як і раніше, займала перше місце в світовому рейтингу забезпечення банківської таємниці (дані міжнародної дослідницької організації «Tax Justice Network»). Проте посилення боротьби з приховуванням податків у Європі привело до того, що під тиском ЄС 15.10.2013 р. уряд Швейцарії підписав Конвенцію про взаємну адміністративну співпрацю з податкових питань, що може відібрати у країни одну з ключових переваг – гарантоване збереження банківської таємниці.

Точне машинобудування, приладобудування й мікроелектроніка є наступним за значенням, після фінансів, сектором швейцарської економіки. В цих галузях на кінець 2009 р. було зайнято понад 330 тис. осіб, і найбільше робочих місць у Швейцарії створюється саме в цьому секторі. 80 % продукції сектору експортується. Також 85 % продукції фармацевтичної й хімічної промисловості виробляється на експорт (у 2005 р. в цій сфері працювало 900 підприємств). Регіональним центром даної промисловості є Базель, а основними фірмами – «Roche» і «Novartis».

Традиційним сектором економіки Швейцарії є виробництво годинників, яке на 95 % зорієнтоване на експорт. Середня вартість експортного швейцарського годинника в 2006 р. становила 410 дол. Найпопулярнішим за рівнем продаж у світі пластиковим годинником є швейцарський «Swatch».

Туризм є важливою галуззю економіки Швейцарії. Так, у 2008 р. іноземні відвідувачі витратили в Швейцарії 15,6 млрд франків, а 3 % швейцарського ВВП забезпечується саме індустрією туризму (2011). За даними Всесвітньої туристичної організації, Швейцарію у 2010 р. відвідало 8,6 млн туристів, у 2014 р. – 9,1 млн.

Швейцарія, попри її цілковито континентальне розташування, має досить потужний торговельний флот (30 суден), а вся галузь лише в Швейцарії створює 130 тис. робочих місць та забезпечується 4 % ВВП країни.

В аграрній сфері зайнято 4 % робочої сили країни і ця частка невпинно зменшується, як зменшується і кількість фермерських господарств – з 92 тис. у 1990 р. до 45 тис. у 2009 р. Серед європейських країн Швейцарія (разом з Австрією) є лідером в «органічному» та екологічно чистому фермерстві. 11,1 % всіх швейцарських фермерських господарств вважаються «органічними», з 1998 р. в с/г виробництві Швейцарії заборонено використання гормонів та антибіотиків.

56 % швейцарської електроенергії виробляється на 556 ГЕС. Дамба «Ґранд-Діксенс» гід-

рокомплексу «Клезон-Діксенс» висотою 285 м. є однією з найвищих у світі. У Швейцарії діє 5 АЕС, що виробляють 40 % електроенергії. Після аварії на японській АЕС «Фукусіма» у 2011 р. швейцарський уряд ухвалив рішення про відмову від спорудження нових АЕС та зупинку діючих після вичерпання строків їх експлуатації.

Швейцарія була й залишається досить стабільною в соціальному сенсі країною. Впродовж десятків років рівень безробіття не перевищував 1 %, сягнувши своєї рекордної висоти наприкінці 1990-х – 5,7 %, знизившись у 2001 р. до 1,7 %, а від 2007 р. перебуваючи у межах 2,8 %. Соціальну допомогу від держави отримує 3,3 % населення країни (ті, чий дохід менший 2200 франків на особу).

Основними торговельними партнерами Швейцарської Конфедерації є Німеччина (32,3 % імпорту та 20,2 % експорту), Італія (10,4 % імпорту та 7,8 % експорту), США (5,0 % імпорту та 10,2 % експорту), Франція (8,6 % імпорту та 7,1 % експорту), Велика Британія (3,4 % імпорту та 4,8 % експорту) (2011, Федеральний статистичний офіс).

За даними Євростату, обсяг зовнішньої торгівлі Швейцарії (у поточних цінах) складав у 2005 р. – 329,7 млрд євро (експорт – 176,7 млрд, імпорт – 153 млрд), у 2006 р. – 359 млрд, у 2007 р. – 390,3 млрд, у 2008 р. – 434,1 млрд, у 2009 р. – 417,2 млрд. у 2010 р. – 517,1 млрд, у 2011 р. – 617,4 млрд, у 2012 р. – 642,8 млрд, у 2013 р. – 683,1 млрд, у 2014 р. – 625 млрд, у 2015 р. – 689 млрд євро (експорт – 380 млрд, імпорт – 309 млрд).

Обсяги ВВП Швейцарії, за даними Євростату (в поточних цінах) складали: у 1998 р. – 244 млрд євро, у 2000 р. – 294 млрд, у 2005 р. – 327 млрд, у 2007 р. – 348 млрд, у 2008 р. – 376 млрд, у 2009 р. – 388 млрд, у 2010 р. – 439 млрд, у 2011 р. – 501 млрд, у 2012 р. – 517 млрд, у 2013 р. – 515 млрд, у 2014 р. – 530 млрд у 2015 р. – 604 млрд євро (серед EU-28 показники вищі лише у Німеччини, Франції, Великої Британії, Італії, Іспанії та Нідерландів).

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ШВЕЙЦАРІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

З XVI ст. вихідці з України навчаються в швейцарських університетах. Зокрема, першим українцем, який вступив в університет м. Базель, був Іван Рокита (1549), першими студентами, які записалися під час вступу як «Rutenus», були Станіслав Старзеховіус і Станіслав Кернегус (1561). У 1551 р. в Базелі були видані дві промови про турецьку загрозу для Європи (т. зв. «турчики»), написані українським письменником-гуманістом Станіславом Оріховським.

У 1822 р. група швейцарців із кантону Во з ініціативи винороба-ботаніка Луї Тардана заснувала свою колонію на березі Дністровського лиману – «Шабо». Швейцарські колоністи переїжджали сюди до 1870-х рр. і займались виноградарством та садівництвом. У середині XIX ст. їх кількість зросла до 252 чол., їм належало понад 200 тис. кущів винограду кращих європейських сортів, у 1924 р. у колонії проживав 941 чол. У 1940 р. більшість колоністів виїхала до Швейцарії та інших європейських країн.

Більш сталі зв'язки між українськими і швейцарськими землями налагоджуються з другої половини XIX ст., коли до Швейцарії починають прибувати на навчання студенти й перші політичні емігранти з царської Росії. Серед останніх був, зокрема, український науковий і суспільно-політичний діяч Михайло Драгоманов, навколо якого утворився т. зв. «Женевський гурток», куди входили Михайло Павлик, Сергій Подолинський, Остап Терлецький, Яків Шульгін, Микола Зібер, Федір Вовк. У 1878–1881 рр. гурток видавав у Жене-

ві журнал «Громада», перше в історії української преси безцензурне видання. Крім цього, М. Драгоманов видавав у Женеві часопис «Вольное слово» (1881–1883).

У 1914 р. Євген Бачинський засновує у Швейцарії Український клуб (з 1934 р. – Українсько-швейцарський клуб), а потім разом з Петром Чикаленком – «Українську книгарню» (Лозанна, діяла у 1917–1921 рр.). В 1915–1916 рр. Лев Юркевич видавав у Женеві газету УСДП «Боротьба», Василь Степанківський у Лозанні в 1915–1920 рр. – часопис «L'Ukraine», а Союз визволення України щомісячник «La Revue Ukrainienne» (1915–1917), Д. Донцов у Берні «Korrespondenz der Nationalitaten Russlands» (1916–1917).

Першим українським дипломатичним представником у Швейцарії в статусі посланника УНР 26.04.1918 р. був призначений Микола Шраг. За часів Української Держави 10.10.1918 р. була заснована Надзвичайна дипломатична місія у Берні (перший голова – Євген Лукасевич, 1918–1919) та Консульства у Женеві (Є. Сакович) і В. Цюріху (О. Вілінський), а за часів Директорій і в Лозанні (Є. Бачинський). У 1919–1923 рр. місію УНР у Швейцарії у ранзі міністра очолював барон Микола Василько. Місія у Берні була фактично центральною місією у Європі. З 1923 р. і до ліквідації місії у 1926 р. обов'язки її керівника виконував генеральний консул Зенон Курбас. Також у 1919–1928 рр. існувала Українсько-швейцарська торгова палата.

У міжвоєнний період українську громаду в Швейцарії очолював колишній секретар Центральної Ради Михайло Єреміїв, у країні функціонувала українська друкарня та інформаційне бюро, а в Женеві – студентське товариство «Україна». У 1929 р. український композитор Омелян Нижанківський, який проживав та працював у Берні, пише музику для Маршу українських націоналістів. Також у 1930–1937 рр. Швейцарія була місцем перебування лідера ОУН Є. Коновальця, який у 1930 р. організував та скеровував видання «Bulletin d'informations Ukrainiennes», а також ініціював та здійснював різноманітні акції на підтримку української національно-визвольної справи. Так, у червні 1931 р. в Женеві відбулася Всешвейцарська виставка Червоного Хреста, де Україна фігурувала як держава.

Після Другої світової війни, у 1947 р., завдяки зусиллям колишнього депутата польського сейму М. Рудницької у Женеві було засновано Український допомоговий комітет, що надавав допомогу українським біженцям. З аналогічною метою в Цюріху було засноване Українське допомогове об'єднання, яке спочатку очолював В. Литвин, а потім В. Стихар. Повоєнне життя української діаспори в Швейцарії розгорталося навколо заснованого у 1951 р. Українського товариства Швейцарії. Товариство чотири рази на рік видає інформаційний вісник «Трембіта Гельвеції».

УКРАЇНСЬКО-ШВЕЙЦАРСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Державну незалежність України Швейцарська Конфедерація визнала 23.12.1991 р., дипломатичні відносини встановлено 06.02.1992 р. Посольство Швейцарії в Україні було відкрите у липні 1992 р., а українське Посольство у Швейцарії розпочало свою роботу в лютому 1993 р. Першим тимчасово повіреним у справах України в Швейцарії у 1992 р. був призначений Андрій Озадовський, першим послом України в Швейцарській Конфедерації у 18.09.1992 р. був призначений Олександр Сліпченко. Першим швейцарським послом в Україні був призначений Армен Каммер.

Перший офіційний візит президента України Л. Кучми до Швейцарської Конфедерації відбувся 22.03.1996 р., 14–15 травня 2009 р. відбувся офіційний візит президента України В. Ющенка, решта візитів мали робочий

характер і відбувалися у рамках Всесвітнього економічного форуму в Давосі. У листопаді 2009 р. відбувся офіційний візит в Україну голови Ради Кантонів Швейцарії Алена Берсе, у квітні 2011 р. – президента Швейцарії Мішлін Кальмі-Рей, у липні 2013 р. – голови Ради кантонів Швейцарії Філіппо Ломбарді, у вересні 2016 р. – голови Національної ради Швейцарії Крісти Марквальдер.

Між країнами успішно розвивається міжпарламентське співробітництво, свідченням чого є обмін візитами парламентських делегацій (1992, 1993, 1997, 2001, 2002, 2010, 2013, 2016 рр.).

Найважливішими двосторонніми договорами, що заклали ґрунтовну базу співробітництва, є угоди між Україною та Швейцарською Конфедерацією: про торговельне та економічне співробітництво від 21.07.1995 р.; про заохочення та взаємний захист інвестицій від 20.04.1995 р.; про фінансове та технічне співробітництво від 13.10.1997 р.; про регулярне повітряне сполучення від 21.07.1993 р.; Конвенція про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доходи і на капітал, укладена в жовтні 2000 р., та ряд інших. Загалом станом на кінець 2011 р. між Україною і Швейцарію було підписано 28 двосторонніх угод, а ще 7 є чинними в порядку правонаступництва від СРСР.

Економічним відносинам між Україною і Швейцарією властива позитивна динаміка. За даними Держстату України, обсяги двосторонньої торгівлі товарами та послугами у 2004 р. склали 953 млн дол. США (український експорт – 672 млн, імпорт – 281 млн), у 2005 р. – 1 млрд, у 2006 р. – 923 млн, у 2007 р. – 1,2 млрд, у 2008 р. – 2,8 млрд. Внаслідок впливу світової фінансової кризи у 2009 р. обсяги двосторонньої торгівлі впали до 1,3 млрд дол. США (експорт – 756 млн, імпорт – 626 млн), а потім почали поступово зростати: у 2010 р. – 1,5 млрд, у 2011 р. – 1,9 млрд, у 2012 р. – 1,7 млрд, у 2013 р. – 2,4 млрд, у 2014 р. – 1,8 млрд, у 2015 р. – 1,5 млрд, у 2016 р. – 1,9 млрд дол. США (експорт – 782 млн, імпорт – 1 млрд 175 млн).

Обсяг прямих швейцарських інвестицій до України постійно зростає і сягнув на 01.04.2017 р. 1 млрд 471 млн дол. Понад 60 % цих інвестицій спрямовано у сферу промисловості. Водночас з України у Швейцарію на 01.07.2014 р. було інвестовано лише 8,1 млн дол. США.

Однією із найбільших швейцарських компаній, які працюють в Україні, є «Nestle» (з 1994). У 1998 р. «Nestle» купила контрольний пакет акцій Львівської кондитерської фабрики «Світоч», у 2003 р. – «Волиньхолдинг» (ТМ «Торчин»), у 2010 р. – ТОВ «Техноком» (ТМ «Мівіна»). Компанія просуває на ринку України продукцію торгових марок «Nescafe», «Nesquik», «Coffee-mate», «Nuts», «KitKat», «Lion», «Purina», «Gerber», «Bistrof», «Світоч», «Торчин» та «Мівіна». «Nestle» є одним з найбільших інвесторів у харчову промисловість України, а також одним з найбільших платників податків.

Також в Україні працює «Swiss Krono Group» (з 2000), якій належить три заводи з виробництва плит ДСП і OSB у Львівській, Івано-Франківській та Харківській обл.; «Glas Trosch» (з 2008), якій належить 10 підприємств з виробництва склопакетів (у Бахмуті, Дніпропетровсьу, Києві, Кривому Розі, Одесі, Львові, Полтаві, Сімферополі, Харкові і Херсоні) та ряд інших компаній.

Водночас у Швейцарії зареєстровано ряд компаній з українським капіталом, наприклад, «Ferrexpo Plc» (К. Жеваго), якій належить ВАТ «Полтавський гірничозбагачувальний комбінат», «RosUkrEnergo AG» (Д. Фірташ).

З 01.06.2012 р. набула чинності угода про вільну торгівлю з країнами Європейської асоціації вільної торгівлі, до якої належить Швейцарія.

У 1997 р. Швейцарія та Україна уклали двосторонню угоду щодо технічної співпраці, в рамках якої в Києві було відкрито Швейцарське бюро співробітництва (1999) для координації та підтримки програм в Україні.

Швейцарські допомогові проекти в Україні здійснюються за декількома основними напрямками: 1. Місцеве самоврядування і публічні послуги: підтримка децентралізації в Україні (з 2007; 4,9 млн швейц. франків); муніципальна програма врядування та сталого розвитку (2005–2012); посилення спроможності органів місцевого самоврядування в Україні (2011–2014). 2. Репродуктивне здоров'я: програма «Здоров'я матері та дитини» (2008–2015; 8,3 млн); комунікації щодо зміцнення репродуктивного здоров'я та здоров'я матері й дитини (2011–2015; 3 млн); комплексна медична допомога у випадках небажаної вагітності (2009–2014; 1,6 млн). 3. Фінансова та економічна стійкість: програма з подолання наслідків кризи в Україні (2010–2012; 2,3 млн); розвиток органічного ринку в Україні (2012–2016; 5 млн); інвестиційний клімат в Україні для аграрного сектору (2012–2014; 3 млн); швейцарська програма сприяння імпорту (2012–2015; 27,6 млн). 4. Стале використання енергоресурсів: покращення енергоефективності у м. Вінниця (2011–2015; 16 млн); енергоефективність у житловому секторі України (2010–2013; 3 млн); центр більш чистого виробництва (2011–2015; 4,8 млн). Загалом у період 2011–2014 рр. в рамках швейцарського співробітництва з Україною на різні програми та проекти виділено понад 60 млн швейцарських франків.

Швейцарські гуманітарні і благодійні фонди й організації щороку здійснюють акції з надання гуманітарної допомоги соціально незахищеним верствам населення та релігійним організаціям в Україні. Це, зокрема, «Help-point Sumy» з міста Волен, «Акція допомоги Західній Україні Остреферат» з м. Цюріх, «Tschernobyl Kinder» з міста Санкт-Ґаллен, «Ґрін Крос Україна, Світло на Сході», «Тріумф серця», «Sdokat». У рамках міжрегіонального співробітництва Цюріх у 2008 р. передав Вінниці 25 міських трамваїв.

Свідченням дружнього характеру двосторонніх відносин є відкриття у 2009 р. у м. Вевей пам'ятника всесвітньовідомому українському письменнику М. Гоголю. У 2011 р. в університеті м. Фрібурґ відбувся міжнародний симпозіум, присвячений 150-й річниці смерті Т. Шевченка, у концертному залі «Yehudi Menuhin Forum» в м. Берн відбувся благодійний концерт «Вшанування музикою», присвячений 25-м роковинам Чорнобильської катастрофи, відбулася серія благодійних концертів українських мистецьких колективів.

В 1992 р., одразу після проголошення державної незалежності України, групою вихідців з України (понад 30 осіб) було засновано Швейцарсько-українську асоціацію, у 1994 р. в Санкт-Ґаллені – Товариство «Друзі України у Швейцарії». Проте основною українською організацією в країні залишилось Українське товариство у Швейцарії (Андрій Лужницький). Помітними особистостями української громади Швейцарії є дочка відомого політичного діяча П. Скоропадського – Олена Отт-Скоропадська та почесний консул України в Женеві (2003–2016) Богдан Гаврилишин.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО у Швейцарії протягом 1983–2016 рр. були віднесені: бенедиктинський монастир Святого Іоана в Мюстаїр (VIII ст.); монастир Святого Ґалла у м.Санкт-Ґаллен (VIII ст.); Старе місто Берна (XII–XV ст.); замки Кастельґранде, Монтебелло і Сассо Корбаро та кріпосні стіни м. Беллінцона (I–XV ст.); Ретійська залізниця (XIX–XX ст.); планування міст Ла-Шо-де-Фон

та Ле-Локль (XVIII–XX ст.); Швейцарські Альпи Юнґфрау-Алеч; гора Сан-Джорджіо; терасні виноградники області Лаво; швейцарська тектонічна зона Сардона; доісторичні пальові житла в Альпах (56 об'єктів у кантонах Женева, Санкт-Ґаллен і Во, V–I тис. до н. е.); архітектурний спадок Ле Корбюзьє (XX ст.).

Серед інших визначних місць Швейцарії: гора Маттергорн; найдавніший у Європі діючий дерев'яний міст-каплиця Капельбрюкке в Люцерні (1333); Шийонський замок поблизу Монтре (XII ст.); гора Пілатус; ворота Шпалентор в Базелі (XIV ст.); собор Ґроссмюнстер (XI–XIII ст.) та монастир Фраумюнстер (IX ст.) у Цюріху; Рейнський водоспад поблизу м. Нойгауз-ам-Райнфалль; льодовик Фораб.

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 2011 р. включила зібрання Жан-Жака Руссо в Женеві і Невшателі.

Електронні джерела:

Сайт Федеральної асамблеї: http://www.parliament.ch

Сайт Федеральної ради: http://www.admin.ch

Сайт Федерального статистичного офісу: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/en/index.html

Офіційний інфопортал Швейцарії: http://www.swissworld.org/ru

Посольство України в Швейцарській Конфедерації: Feldeggweg 5, 3005 Bern, Switzerland, http://switzerland.mfa.gov.ua/ua

Посольство Швейцарії в Україні: вул. Козятинська 12, Київ, Україна, 01015, http://www.eda.admin.ch/kiev

Сайт Швейцарського бюро співробітництва в Україні: http://www.swiss-cooperation.admin.ch/ukraine/

Сайт Українського товариства у Швейцарії: http://ukrainian-helvetica.ch

Література:

Ван Мюйден Б. История швейцарского народа. – СПб., 1898. – Т. 1. – 419 с., 1900. – Т. 2. – 444 с., 1902. – Т. 3. – 480 с.

Fahrni D. An Outline History of Switzerland. From the Origins to the Present Day. – Zürich, 2003. – 135 p.

Райнхард Ф. История Швейцарии. – М., 2013. – 144 с.

Петров И. А. Очерки истории Швейцарии. – Екатеринбург, 2006. – 912 с.

Парадоксальная Швейцария // Государства Альпийского региона и страны Бенилюкс в меняющейся Европе / ред. Швейцер В. Я. – М., 2009. – С. 125–230.

Clive H. Church, Randolph C. Head The Politics and Government of Switzerland. – Cambridge, 2013. – 324 p.

Шаффхаузер Р. Прямая демократия в Швейцарии. – СПб., 1994. – 144 с.

Чернеженко О. М. Конституційно-правова модель місцевого самоврядування в Швейцарії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2013. – 20 с.

Breiding R. J. Swiss Made: The Untold Story Behind Switzerland's Success. – Profile Books, 2013. – 416 p.

Trampusch Ch., Mach A. Switzerland in Europe: Continuity and Change in the Swiss Political Economy. – N.Y., 2011. – 244 p.

Linder W. Swiss democracy: Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies. – N. Y., 2010. – 272 p.

А. Г. Бульвінський

АНДОРРА

Сучасна назва держави: Князівство Андорра (*кат.* Principat d'Andorra).

Перша згадка про народ/країну в писемних джерелах. Про народ андосінос (*грец.* «Άνδοσίνους»), який у доримські часи жив у Піренеях, вперше згадує у третій книзі своєї «Загальної історії» грецький історик Полібій (201–120 рр. до н. е.). У 218 р. до н. е. він був серед тих народів, які вчинили опір військам карфагенського полководця Ганнібала між р. Ебро та Піренеями під час Другої Пунічної війни.

Перші згадки про територію сучасної Андорри часів Середньовіччя відносяться до 778 р., коли вестґоти під тиском арабів були змушені залишити м. Ле-Сеу-д'Уржель і шукати притулок у Піренейських горах.

Від 805 р. повідомлення про Андорру як самоврядну общину зустрічаються в документах Уржельського єпископату. Серед офіційних джерел – Хартія щодо нових привілеїв для Уржельської єпархії, підписана імператором Людовіком Благочестивим і оприлюднена під час освячення собору Санта-Марія-де-Уржель 01.11.839 р. єпископом Уржеля Сісебутом. У грамоті містився опис територій, на які поширювалася юрисдикція єпископа Уржеля, зокрема – згадувалось і шість парафій у долині Андорра.

Створення держави. Згідно з легендою, заснування Князівства Андорра приписується королю франків та імператору Заходу Карлу I Великому, хоча чітких підтверджень цього не існує. У 805 р. син Карла, король Аквітанії Людовік I Благочестивий, розбив військо сарацинів завдяки тому, що мешканці общини Андорри провели франкське військо в тил арабам. За надану допомогу Карл Великий у 805 р. дарував общині Велику хартію свободи (за іншою версією, Хартію дарував сам Людовік I).

Незалежність: вперше дарована Андоррі у 805 р. Карлом Великим. У 1278 р. між графом Фуа і єпископом Уржельским було підписано т. зв. акт-пареаж, за яким над Андоррою було встановлено подвійний сюзеренітет.

Історичні назви держави: Андорра (IX ст. – 1278); Князівство Андорра (з 1278 до сьогодні); Королівство Андорра (1934).

Площа: 467,8 км^2.

Населення: 78,2 тис. осіб (на 31.12.2016, Департамент статистики Князівства Андорра).

Очікувана тривалість життя при народженні: 82,8 р. (для жінок – 85,1, для чоловіків – 80,6) (2016, Всесвітня книга фактів ЦРУ).

Етнічний склад населення: андоррці – 49%, іспанці – 24,6%, португальці – 14,3%, французи – 3,9% та ін. (2012, Всесвітня книга фактів ЦРУ).

Чисельність українців: офіційно не зареєстровані.

Столиця: Андорра-ла-Велья – 22,1 тис. осіб. **Найбільші міста:** Ескальдес-Енґордань – 14,5 тис.; Енкамп – 12,3 тис.; Сант-Жулія-де-Лорія – 9,5 тис.; Ла Массана – 10,5 тис. (2016, Департамент статистики Князівства Андорра).

Державна мова: офіційною мовою є каталанська. За даними Центру соціологічних досліджень Інституту досліджень Андорри, у 2005 р. каталанська мова була рідною для 38,8% населення, іспанська – для 35,4%, португальська – для 15%, французька – для 5,4%. Серед власне громадян Андорри каталанська є рідною для 64% населення.

Релігійний склад населення: абсолютну більшість складають римо-католики.

Державний устрій: парламентське князівство. **Глава держави:** спільними конституційними главами держави є президент Франції та єпископ іспанського міста Ле-Сеу-д'Уржель. **Глава уряду:** глава уряду.

Вищий законодавчий орган: Генеральна рада долин. Перший парламент – Раду землі – було створено в 1419 р. Генеральна рада долин (реформована Рада землі) існує з 1866 р. Парламент Андорри постійно функціонує з 1419 р.

Діюча Конституція схвалена на референдумі 14.03.1993 р. Набрала чинності 04.05.1993 р. Першу Конституцію Андорри було прийнято 1866 р.

Статус у відносинах з ЄС: не є членом ЄС, але член Єврозони з 01.04.2012 р.

Статус в інших провідних міжнародних чи євразійських організаціях, союзах: член ООН (з 1993); член Ради Європи (з 1994).

Розмір ВВП на душу населення (в поточних цінах) у 2015 р., за даними ООН, складав 39896 дол. США; за даними Департаменту статистики Князівства Андорра – 35341 євро.

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Походження Андорри губиться у давнині історії. Після поразки карфагенян у Другій Пунічній війні в 202 р. до н. е. територія Андорри увійшла до складу Римської імперії, з 414 р. до початку VIII ст. була у складі Королівства вестґотів на Піренеях. На початку IX ст. Карл Великий зробив з Андорри одну з буферних держав для захисту Франції від арабів. Відомо, що принаймні з першої половини IX ст. Андоррою управляв князь Уржеля, а потім (з 988 р.) єпископ Уржеля.

У 1278 р. єпископ Уржельський і французький граф Фуа підписали договір (акт-пареаж), згідно з яким над Андоррою встановлювався подвійний сюзеренітет графів Фуа і єпископів. Цей договір діє досі. Наступники єпископа і понині є співправителями, а права графів Фуа у 1479 р., після того як граф Франціск Феб де Фуа став королем Наварри, перейшли до наваррської корони. Коли король Наварри в 1589 р. зійшов на престол Франції під ім'ям Генріха IV, ці права таким самим чином перейшли до корони французької. Формально вони зберігаються за Францією досі: тепер номінальним князем-співправителем Андорри є президент Французької Республіки. У 1396 і 1512 рр. Андорра ненадовго приєднувалась до Королівства Арагон.

Під час Французької революції Андорра стала незалежною, оскільки Конвент у 1793 р. скасував усі колишні акти про феодальні землеволодіння, але в 1806 р., при Наполеоні, андоррці звернулися до нього з петицією про відновлення акта-пареажа. Наполеон погодився, відзначивши, що «Андорра – політичний курйоз, який необхідно зберегти», і про-

голосив її конституційною республікою. Проте з 1812 по 1814 р. Андорра разом з Каталонією була тимчасово приєднана безпосередньо до Французької імперії й входила до складу департаменту Сеґра.

У 1419 р. в країні був створений виборний орган – Рада землі, який згодом перетворився у Генеральну раду (парламент). У 1763 р. був прийнятий звід законів та звичаїв країни – «Політар», а в 1866 р. – «Проект реформи, прийнятий у Долинах Андорри», що був основним законодавчим актом Андорри до 1993 р.

У 1911 р. в країні було збудовано першу автомобільну дорогу, що з'єднувала Андорру з Іспанією, а в 1933 р. – з Францією.

У серпні-жовтні 1933 р. в країні відбулися народні заворушення, названі Андоррською революцією. Їх результатом стало введення загального виборчого права для чоловіків (раніше ним користувалися тільки глави родин). Жінки отримали виборче право у 1970 р.

06.07.1934 р. білоемігрант з Росії авантюрист Борис Скосирєв видав прокламацію в Ле-Сеу-д'Уржелі, проголосивши себе сувереном Андорри Борисом I і оголосивши війну єпископу Уржельському. Останній викликав іспанські війська, які заарештували Бориса. Він був засуджений у Барселоні та висланий до Портуґалії.

Від 1936 до 1940 р. французький військовий загін дислокувався в Андоррі, щоб попередити вплив громадянської війни в Іспанії та вплив режиму Франко. Під час Другої світової війни Андорра залишалась нейтральною і була важливим каналом контрабанди між Францією (режим Віші) та Іспанією.

Завдяки своїй відносній ізоляції Андорра існувала ніби за межами мейнстриму європейської історії, підтримуючи зв'язок лише з кількома країнами, крім сусідніх Іспанії та Франції.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

У 1982 р. в країні була проведена політична реформа: виконавча влада відокремлена від законодавчої, створено перший андоррський уряд. Конституція 1993 р. відмінила пережитки феодалізму, ввела співправителів у ранг глави держави, дозволила діяльність партій та профспілок. 02.06.1993 р. Князівство уклало угоду про добросусідство, дружбу і співробітництво з Французькою Республікою та Королівством Іспанія, що закріпило за Андоррою статус суверенної держави.

Зберігши історичну назву «князівство», Андорра по суті є державою з парламентською формою правління. Глави держави – співправителі (президент Французької Республіки і єпископ Уржельський) мають рівні повноваження і здійснюють верховне представництво, будучи символами і гарантами Князівства Андорра. До їхньої компетенції, за умови затвердження їхніх актів главою уряду (контрасигнація), входить: призначення виборів і референдумів; розпуск парламенту; призначення глави уряду; санкціонування і обнародування законів. Співправителі призначають у Князівстві свого особистого представника. Представник єпископа Уржельського змінюється кожні три роки. Президента Франції представляє префект французького департаменту Східні Піренеї.

Генеральна рада складається з 28 членів, які обираються на чотири роки загальним і прямим голосуванням. Глава уряду обирається парламентом, а весь уряд формально затверджується конституційними главами держави. З 15.06.1993 р. уряд взяв на себе виконання обов'язків, що раніше входили до компетенції співправителів (управління поліцією, правосуддям, тюремною адміністрацією і вирішення питань громадянства).

Основними політичними партіями країни є: «Андорра за зміни», Андоррський демокра-

тичний центр (утворений в 2000 р. в результаті розколу Національного демократичного об'єднання), Ліберальна партія Андорри (заснована у 1992 р. як Ліберальний союз), Реформістська коаліція та Соціал-демократична партія (утворена в 2000 р. у результаті розколу Національного демократичного об'єднання).

За результатами парламентських виборів 2009 р., влада (сформована з Соціал-демократичної партії) й опозиція (представлена Ліберальною партією Андорри й партією «Андорра за зміни») розділили мандати порівну (14 на 14), що паралізувало діяльність Генеральної ради.

Тому 12.05.2011 р. були проведені позачергові парламентські вибори, на яких переконливу перемогу отримала партія «Демократи за Андорру» – 20 мандатів. Ще два мандати здобув консервативний «Лаоредіанський союз», що теж підтримує «Демократів за Андорру». Відповідно – прем'єр-міністром країни став лідер «Демократів...» Антоні Марті Петіт.

Збройні сили в Андоррі відсутні, проте існують невеликі поліцейські формування, що забезпечують охорону громадського порядку. Безпеку країни гарантують Іспанія та Франція.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Економіка країни почала активно розвиватись після Другої світової війни. Почалось комерційне піднесення і зростання туризму. Нове покоління андоррців почало отримувати освіту за кордоном. 1966 р. було введене соціальне законодавство, 1968 р. заснована «Андоррська страхова каса», організовані автоматична телефонна і телексна служби.

Новий етап розвитку економіки, пов'язаної насамперед з туристичною галуззю, розпочався на тлі модернізаційних процесів у країні в 1980–1990-х рр. На сьогодні доходи від туристичної галузі складають 80 % ВВП країни. У 2010 р., за даними Всесвітньої туристичної організації, Андорру відвідало 1,8 млн туристів, у 2013 р. – 2,3 млн. Влітку їх приваблюють мальовничі гірські ландшафти та пам'ятники Середньовіччя. Взимку Андорра стає «раєм» для любителів гірськолижного спорту. Проте більшість іноземців приїжджають до Андорри на один день із сусідньої Франції та Іспанії, аби зробити вигідні покупки, користуючись нижчими цінами, – у країні відсутнє мито на багато товарів.

Зниження митних тарифів у державах ЄС обмежило перевагу Андорри, втім – розвиток туризму залучив до Андорри іноземні капіталовкладення і сприяв розширенню будівництва та зростанню цін на земельні ділянки. Держава бере мінімальну участь в управлінні економікою, і приватне підприємництво діє майже необмежено. Велику роль в економіці відіграє банківський сектор, який користується податковими пільгами, що існують в країні.

Андорра – це офшорна зона, де практично не використовується поняття «податок» для реалізації офшорних операцій. Андоррські банки вважаються особливо надійними щодо збереження фінансової інформації. Це стає підґрунтям для залучення до підприємницької діяльності значної частини іноземців, незважаючи на те, що отримання громадянства, як і дозволу на постійне проживання в Андоррі, вважається однією з найбільш довготривалих процедур у світі.

Хоча в країні є запаси залізняку, свинцю, гідроенергетичних ресурсів, мінеральної води і лісу, їх розробка і використання освоєні слабо через транспортні проблеми. Велика частина електроенергії імпортується з сусідніх Франції й Іспанії. У деяких місцях видобуваються залізні та свинцеві руди, мармур. Промисловість країни виготовляє тютюнові, вовняні, ремісничі вироби, меблі.

Розвиток сільського господарства в Андоррі обмежений тим, що лише 2 % земель придатні для обробки. У цій галузі зайнято менш як 1 % населення. Вирощується картопля і тютюн (20 % сільськогосподарських земель), у невеликій кількості – ячмінь та жито. Велику частину продуктів харчування доводиться імпортувати. Зате в країні традиційно розвинене тваринництво. Розводять овець, кіз і велику рогату худобу.

Зовнішня торгівля орієнтована на країни ЄС. Андорра є членом Митного союзу ЄС. Торговельний обмін промисловими товарами і послугами між Андоррою і європейськими країнами в ЄС не обкладається митними тарифами, на відміну від андоррських сільськогосподарських виробів.

Обсяги зовнішньоторговельного обороту Андорри, за даними Департаменту статистики Князівства Андорра, складали у 2000 р. 1 млрд 217 млн євро (експорт – 49 млн, імпорт – 1 млрд 168 млн), у 2006 р. – 1 млрд 555 млн, у 2007 р. – 1 млрд 512 млн, у 2008 р. – 1 млрд 413 млн, у 2009 р. – 1 млрд 225 млн, у 2011 р. – 1 млрд 246 млн, у 2012 р. – 1 млрд 184 млн, у 2014 р. – 1 млрд 248 млн, у 2016 р. – 1 млрд 317 млн євро.

Експорт з Андорри складають переважно тютюн і фурнітура, імпорт – товари масового споживання, продукти харчування, електроенергія тощо. Більше половини, або майже половина, частки експорту й імпорту Андорри припадає на Іспанію, до третини – на Францію.

Андорра служить одним із центрів контрабандної торгівлі через Піренеї. Після того як у XIX ст. сусідні країни ввели державну монополію на торгівлю тютюном, нелегальна переправка цього продукту в Іспанію та Францію часто слугувала найважливішим джерелом доходу для населення. Крім тютюну, контрабандним способом перевозять спиртне, а в останні десятиліття – також побутову електроніку, парфумерію, ювелірні вироби, автомобілі тощо.

З 01.01.2002 р. Андорра приєдналась до зони євро.

За даними Департаменту статистики Князівства Андорра, ВВП Андорри (у поточних цінах) 2000 р. складав 1 млрд 556 млн євро, у 2005 р. – 2 млрд 617 млн, у 2007 р. – 2 млрд 934 млн, у 2009 р. – 2 млрд 634 млн, у 2010 р. – 2 млрд 533 млн, у 2012 р. – 2 млрд 463 млн, у 2013 р. – 2 млрд 471 млн, у 2015 р. – 2 млрд 535 млн євро.

УКРАЇНСЬКО-АНДОРРСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Князівство Андорра визнало незалежність України 19.04.1996 р., і тоді ж між двома країнами були встановлені дипломатичні відносини.

Протягом другої половини 1990-х та 2000-х рр. розбудова відносин України з Князівством Андорра здійснювалась у контексті розширення географії зовнішньоекономічних зв'язків України, її входження в економічний та політичний простір європейського регіону з метою ефективної реалізації національних інтересів.

Першим послом України в Князівстві Андорра (за сумісництвом) у лютому 1997 р. було призначено Олександра Тараненка.

Головними сферами співробітництва з Україною андоррська сторона визначає туризм і культурне співробітництво. У 1996 р. в Андоррі було відкрито Музей мініатюр відомого українського майстра мікромініатюр Миколи Сядристого. 01.04.2011 р. відбувся візит до України міністра туризму, торгівлі та промисловості Андорри Клауді Бенета Маса. Він став першим візитом члена уряду Андорри до України з моменту встановлення між країнами дипломатичних відносин. Під час візиту була підписана Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Князівства Андорра про співробітництво в галузі туризму, що стала першим двостороннім договором.

Проблемами розвитку співробітництва двох країн залишаються: відсутність договірно-правової бази, обмеженість контактів як урядовців вищого рівня, так і бізнесових кіл, що можуть бути залученими до розвитку туристичної і культурної галузі обох сторін.

Обсяги прямих іноземних інвестицій з Андорри в Україну, за даними Держстату України, на 01.07.2014 р. склали 1,5 млн дол. США.

Двостороння торгівля між Україною й Андоррою, згідно з даними Держстату України, здійснювалася лише у сегменті послуг; її обсяги складали у 2008 р. 39,5 тис. дол. США, у 2009 р. – 347 тис., у 2011 р. – 260 тис., у 2012 р. – 92 тис., у 2013 р. – 189 тис., у 2014 р. – 124 тис., у 2015 р. – 1 млн 356 тис. дол. США.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО у 2004 р. було включено льодовикову долину Мадріу Перафіта-Кларор.

В Андоррі збереглися два давньоримських арочних мости на р. Валіра; руїни арабських фортець VIII–X ст. (поблизу річок Енкамп, Ордіно і Сант-Жулія-де-Лорія) і замку графів де-Фуа (XII ст.) на річці Анклар; романська каплиця Св. Арменґоля (XI–XII ст.), «Дім долин» (1580) в м. Андорра-ла-Велья; каплиці з високими вежами і дерев'яним різьбленням в інтер'єрі – Св. Хуана де Каселлі (кінець XI ст.) поблизу м. Канільото, Св. Міґеля в селі Санта-Колома біля м. Ескальдес (XII ст.).

Електронні джерела:

Сайт Генеральної ради: www.consellgeneral.od

Сайт уряду Андорри: https://www.govern.od

Сайт Департаменту статистики Князівства Андорра: http://www.estadistica.ad/serveiestudis/web/index.asp

Всесвітня книга фактів ЦРУ (Андорра): https://www.cia.gov/library/publications/ the-world-factbook / geos/an.html

Андорра. Європейський портал: http://www.evropa.org.ua/country/andorra/1_ 2.htm

Література:

L'Andorre / *Degage A., Duro Arajol A.* – Paris, 1998. – 127 p.

Augustin B. Andorra. Cultures of the World. – 2009. – 144 s.

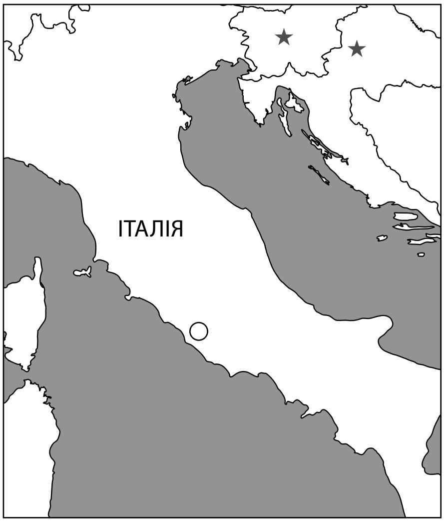
Robertson A., Meadowcroft J. The Mountains Of Andorra: Walks, Scrambles, Via Ferratas, Treks. – 2005. – 223 s.

Emerson M. Andorra and the European Union. – Brussels, 2007. – 138 s.

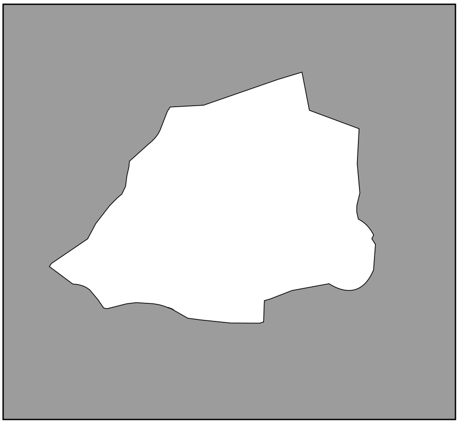
Andorra Business Law Handbook. – Washington, 2007. – 300 s.

Andorra: Guía tourística, comercial, práctica. – S. l., 1983. – 122 s.

І. Д. Дудко

ВАТИКАН

Сучасна назва держави: Держава-місто Ватикан (*лат.* Status Civitatis Vaticanæ, *італ.* Stato della Città del Vaticano).

Перша згадка про народ/країну у писемних джерелах. У давньоримські часи Ager Vaticanus називалась заплава на правому березі річки Тібр, а пагорб у тому ж місці – Mons Vaticanus.

Римські історики неодноразово згадували про місцевість під назвою Ватикан. Так, наприклад, Тіт Лівій (59 р. до н.е. – 17 р. н. е.) у своїй «Історії від заснування міста», описуючи дії римлян у 295 р. до н.е., напередодні битви при Сентінумі, писав, що «два інших війська були поставлені для захисту від етрусків неподалік від Міста: одне у Фаліскі, інше поблизу Ватикану» (кн. X). Публій Корнелій Таціт у своїх «Анналах», написаних між 110–120 рр. н. е., описуючи правління Нерона, зазначає, що «у Ватиканській долині було обгороджено для нього ристалище, на якому він міг би правити кінною упряжкою», куди незабаром він «став скликати простий народ Риму, який звеличував його похвалами» (кн. XIV).

Створення держави. У 756 р. на підставі підробленого документа під назвою «Костантинів дар», згідно з яким папство ніби отримало владу над Римом і навколишніми землями від римського імператора Костантина Великого, франкський король Піпін Короткий дарував папам політичну владу на доволі великих територіях, зокрема – у Римській області та Равеннському екзархаті. Це відбулось на знак подяки за визнання у 754 р. франкського престолу за Піпіном і його спадкоємцями. Так було засновано Папську державу, в якій було поєднано в одній особі функції її правителя й глави Святого Престолу.

Незалежність сучасного Ватикану була проголошена 11.02.1929 р. і закріплена підписанням Латеранських угод між Італією та Святим Престолом. Вперше незалежність Папської держави була визнана 1274 р. королем Німеччини Рудольфом I.

Історичні назви держави: Папська область, або Папська держава (754–1870); Ватикан (1870–1929); Держава-місто Ватикан (з 1929).

Площа: 0,44 км^2 – найменша незалежна країна у світі.

Населення: 1000 осіб (2015, Всесвітня книга фактів, ЦРУ). За даними прес-офісу Ватикану, на 31.12.2011 р. з усіх мешканців Ватикану гро-

мадянство мали 594 особи, з яких 71 кардинал, 307 – духовенство зі статусом членів Папського представництва, 51 член причту, 1 сестра, 109 членів Папської Швейцарської охорони і 55 мирян. Близько половини громадян Ватикану живуть за межами країни, передусім – за службовими мотивами. Громадянство Ватикану не надається довічно і не успадковується. Отримати громадянство можна лише за заслуги перед Католицькою церквою.

Очікувана тривалість життя: офіційні дані не оприлюднюються.

Етнічний склад населення: понад 90% – італійці (на 01.01.2010 р., за даними A. I. R. E).

Чисельність українців: громадяни України офіційно у Ватикані не зареєстровані (на 01.01.2012).

Столиця: Ватикан.

Державні мови: італійська – мова держави Ватикан, латина – мова Святого Престолу, який здійснює суверенітет над Ватиканом. Усе законодавство Ватикану готується на італійській мові і нею оприлюднюється як додаток до Acta Apostolicae Sedis – офіційної збірки актів Святого Престолу.

Релігійний склад населення: католики – 100%.

Державний устрій: абсолютна теократична монархія (з 1929). **Глава держави:** Папа Римський (повний титул: єпископ Риму, вікарій Ісуса Христа, наступник князя апостолів, Верховний понтифік Вселенської (Католицької) Церкви, примас Італії, архієпископ і митрополит Римської провінції, суверен Держави-граду Ватикан, слуга слуг Божих). **Глава уряду:** державний секретар.

Вищий законодавчий орган: Колегія кардиналів – дорадчий орган при Папі Римському, який збирається для обговорення і вирішення найважливіших питань церковних справ.

Діюча конституція. Ватикан не має кодифікованої конституції. Основний Закон Держави-міста Ватикан затверджений 07.06.1929 р. Папою Пієм XI, згодом до нього вносилися поправки від 26.11.2000 р. Папою Іваном Павлом II. Крім того, до складу конституційних актів входять Латеранські угоди, що включають три чинні до сьогодні документи: Політичний договір між Святим Престолом та Італією, конкордат і фінансову конвенцію.

Статус у відносинах з ЄС: член Шенґенської зони з 26.10.1997 р.; член Єврозони з 01.01.1999 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: співзасновник ОБСЄ (1973); спостерігач при Раді Європи (з 1970); Святий Престол (не Ватикан) є постійним спостерігачем при ООН (з 1964). У липні 2004 р. права місії Святого Престолу при ООН були розширені – надано право голосування.

Розмір ВВП на душу населення: офіційні дані не оприлюднюються.

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Ватикан – найдавніший з існуючих центрів релігійного і політичного життя; його історія уже майже дві тисячі років пов'язана з історією Риму та Італії.

Перші сліди поширення християнства на території Риму в цілому й Ватикану зокрема, відносяться до першої половини I ст. н.е. Ватикан же набуває особливого значення для християн через факт страти в ньому і поховання у 67 р. н. е., згідно з переказами, апостола Петра.

Після того як в 70 р. занепадає найсильніша й історично перша Єрусалимська церква, першість переходить до римської громади, яка й перетворюється на головну за значенням громаду світового християнства. Уже в другій половині I ст. учень Івана Богослова, третій антіохійський єпископ Ігнатій Богоносець називає Римську християнську спільноту «першою в любові», «громадою, що головує в столиці області римської». Римська грома-

да, як найбагатша і найчисленніша, здійснювала опіку інших громад світу – і матеріальну, і духовну. Прикладом останньої є Климентове послання, відправлене корінфській громаді в 96 р. н. е. з приводу виниклої в ній смути. Те ж засвідчує й послання Ігнатія, в якому він доручає свою Антіохійську церкву, яка втратила керівника, турботам римської громади.

Римська громада відіграє провідну роль і в розвитку церковного вчення та формування церковної структури. Римський єпископ був перший серед єпископів, який набув найповнішої церковної влади, а в другій половині II ст. тут був складений перший у християнському світі єпископський лист, на чолі якого були поставлені як засновники римського єпископату верховні апостоли Петро і Павло. Уже наприкінці II ст. за Римом визнавали духовну владу і право відлучати від Церкви будь-яку іншу громаду.

Якщо духовна влада Риму поширювалася на весь християнський світ, то політико-правова – на всю християнізовану Італію. Обрання та посвята італійських єпископів можливі були тільки в Римі. Італійські громади де-факто були частинами римської громади, а всі зносини з зовнішнім світом італійські єпископи мали лише через римського єпископа.

За ініціативи імператора Константина на Нікейському соборі 325 р. християнство було легалізоване й отримало статус державної релігії. Сардікійський собор 343 (або 344 р.) посилив повноваження Папи Римського, надавши йому арбітражних повноважень у суперечках між главами інших церков та можливості відправляти на місця своїх представників (у подальшому – легатів), також наділених частиною папських повноважень.

Виникнення (з переселенням ґерманців) у провінціях колишньої Західної Римської імперії самостійних держав хоч і створювало серйозну перешкоду підпорядкуванню західних церков юрисдикції римського єпископа, однак не могло зупинити духовного тяжіння західних християн до Риму. У цей період (IV – VII ст.) папи були владиками і главами міста Риму, поєднували владу церковну, політичну і цивільну й завідували усім управлінням міста. Німецькі королі, які панували в Італії, піддавали пап суворим покаранням, однак не могли позбавити їх великого впливу в усій єпархії. За наказом остґотського короля Теодоріха Папу Івана I (523–526) було схоплено й кинуто до темниці, де він і помер. Однак Теодоріху не вдалося досягти послаблення впливу папства, навпаки – цим вчинком він викликав лише загальне обурення римлян, що, зрештою, й стало потужним чинником падіння Остґотського королівства в Італії.

З вигнанням остґотів (середина VI ст.) Італію було приєднано до Східної Римської імперії, а папи втратили політичну владу в Римі, перетворившись на підданих імператора. Візантійський двір знищив муніципальний устрій міст, а міське управління було передане особливим чиновникам, яких призначав намісник (екзарх). Через це нововведення єпископи позбулися світської влади, утримавши за собою лише церковну. Навіть затвердження пап здійснював імператор, а їх обрання відбувалося за згодою константинопольського двору. Таке становище зберігалось упродовж усього VII ст.

Новий етап в історії Ватикану розпочався за Папи Григорія II (715–731), коли поступово відбувається піднесення папської влади, чому сприяло відпадіння Італії від Візантії та послаблення Ланґобардського королівства. Тоді ж поширюється й ідея відновлення Римської імперії, що знайшла своє втілення за імператора Заходу Карла Великого. Григорію II вдалося поновити скликання соборів, налагодити роботу з видання та систематизації канонів і декретів Католицької церкви та інтенсифікувати християнізацію Західної Європи.

Виданий у 726 р. указ імператора Візантії Лева III, яким заборонялося поклоніння іконам, спричинив спалах загальноіталійського повстання. Для спротиву імператорському указу Григорій II уклав союз з ланґобардами, але вони хотіли поширити владу на всю Італію і почали загрожувати Риму.

За Григорія III (731–741) було досягнуто єдності церковного управління в Німеччині, і ця країна вступила в число єпархій римського первосвященика. У 751 р. Папа Захарій підтримав королівські домагання сина майордома франків Карла Мартела Піпіна Короткого, помазавши його на трон та посприявши перед цим постриженню в монахи останнього короля з роду Меровінгів.

Просячи захисту від наступу ланґобардів, Папа Стефан II у 754 р. вдруге помазав на престол Піпіна Короткого та його обох синів – Карла й Карломана. Двічі розбивши короля ланґобардів Айстульфа, Піпін відділяє від Ланґобардського королівства Равеннський екзархат і передає його папству.

Точні межі папських земель у VIII–IX ст. невідомі; подеколи королі «дарували» римському єпископу землі, ще не завойовані ними, а самі папи заявляли претензії на землі, які їм насправді ніхто не дарував.

Карл Великий, розбивши у 774 р. ланґобардів, які вчергове загрожували Риму, залишив Італію за собою. Разом з тим він пішов на розширення володінь церковної держави з центром у Равенні та почав відвідувати місто Рим, «своє місто», спочатку як протектор, а потім і як імператор. Він же разом з папами Адріаном I і Левом III розпочав будівництво й реконструкцію релігійних споруд на Ватиканському пагорбі. На Франкфуртському соборі 792 р. у всьому Франкському королівстві було офіційно визнано першість папи.

Папська область до середини IX ст. входила до складу імперії Карла Великого і його наступників, з 962 р. до кінця XII ст. – до складу «Священної Римської імперії». У цей період починається розбудова власне Ватикану. За Папи Лева IV (848–852) до території Риму, з метою захисту базиліки Святого Петра, було включено Ватиканський пагорб, що не входив до традиційних семи пагорбів Риму. У цей же час за допомогою імператора Лотаря та пожертвувань всього християнського світу весь затібрський Рим протягом 848–852 рр. було оточено муром. Тоді ж було споруджено й сильну фортецю – перший чорновий начерк міста Ватикан. Пізніше, за часів Ренесансу, Папа Микола V (1447–1455) побудував більшу частину Ватиканського палацу і заклав основу Ватиканській бібліотеці, Папа Сікст IV (1471–1484) збудував Сікстінську капелу. У 1506 р. Папа Юлій II (1443–1513) заклав перший камінь сучасного собору Святого Петра. До правління Папи Сікста V (1585–1590) споруди палацу і собору були завершені, і пізніше папи лише прибудовували музеї, бібліотеки тощо.

До кінця XI ст. Папська держава ще не була повністю незалежною: імператори часто втручалися у вибори пап, а сама церковна область фактично розпалася на низку напівнезалежних феодальних сеньйорій. Перша Папська держава складалася в основному з районів, що оточували Рим, Романью і Пентаполіс.

Після розколу Церкви на Східну (православну) й Західну (католицьку) 1054 р. Папа стає главою Католицької церкви. До 1305 р. папство володіло великою світською владою, чому сприяли очолювані папами Хрестові походи. Виниклі духовні лицарські ордени (іоанніти, тамплієри, тевтони) також слугували могутнім знаряддям у руках папства. Був однак у цьому поступі й проміжок тривалістю майже півстоліття, коли папи тимчасово втратили свою владу: у 1143 р. в Римі спалахнуло повстання, під час якого місто було оголошено республікою, а управління державою довірено виборному

Сенату. Папське панування над Римом було відновлено лише в 1176 р. за допомогою військ Фрідріха I Барбаросси, однак ще 12 років Сенат зберігав значну державну владу. У 1188 р. Сенат і Папа укладають угоду, за якою Сенат зобов'язується присягати на вірність Папі, поступається йому правом карбувати монету, однак зберігає за собою адміністративну владу.

Свого розквіту та могутності Папська держава сягнула за Папи Інокентія III (1198–1216), який став самостійним владикою Риму. Так, у 1210 р. він відлучив від Церкви імператора Священної Римської імперії Оттона IV, у 1213 р. англійський король Іоан Безземельний визнав свою країну папським леном і взяв обов'язок платити Ватикану податок, а в 1215 р. створив церковний суд – Інквізицію. За Інокентія III виникли жебрущі ордени – францісканців і домініканців, які перші в Європі почали займатись просвітництвом, зокрема, проповідями та навчанням за межами монастирів.

Затяжний конфлікт між Папою Григорієм IX (1227–1241) та імператором Священної Римської імперії Фрідріхом II привів до дворазового відлучення від Церкви останнього та захоплення імператором території Папської області. Наступний Папа Інокентій IV (1243–1254) був змушений втекти від імператора у Францію (1244–1251), де Фрідріх II на вселенському Ліонському соборі був ще раз відлучений від Церкви та позбавлений трону. Святий Престол докладав значних зусиль для зменшення влади Німеччини в Італії. Врешті у 1266 р. Папа Климент IV (1265–1268) коронував провансальського графа Карла Анжуйського королем Сіцілії та Неаполя. З цього часу вплив Франції на Святий Престол почав неухильно посилюватись.

У 1274 р. німецьким королем Рудольфом I Габсбурґом було визнано незалежність Папської області. Однак реальний державний статус Ватикан фактично втратив. У 1305 р. у Ліоні за бажанням французького короля Папою був обраний ґасконець Климент V (1305–1314), який з 1309 р. у цілях безпеки переніс резиденцію папства до контрольованого Францією м. Авіньон (так званий «Авіньонський полон» – 1309–1377). На цей час з 64-х міст Папської області під владою Ватикану залишилися тільки Рим і Ріміні.

Йдучи у фарватері бажань французького короля Філіпа Красивого, Святий Престол взяв участь у судилищі над членами Ордену тамплієрів у 1307 р. У 1312 р. Орден був офіційно розпущений вселенським собором. Близько 15 тис. лицарів-тамплієрів інквізиція кинула у в'язницю, більшість з них була знищена.

У часи Столітньої війни папи однозначно підтримували Францію, а Папа Климент VI у 1346 р. навіть відлучив від Церкви імператора Людвіґа Баварського за підтримку Англії. Це був сьомий і останній раз, коли папи відлучали від Церкви імператора Священної Римської імперії.

«Авіньонський полон» сприяв утраті папського престижу. У 1347 р. в Римі знову було зроблено спробу встановити республіку (повстання Кола ді Рієнцо). У 70-ті роки XIV ст. зусилля пап з повернення контролю Святого Престолу над територією Папської області принесли успіх. Врешті у 1377 р. Папа Григорій XI повертається з Авіньона у Рим і переносить Римську курію із зруйнованого Латеранського собору в Ватикан.

Проте наступний «Великий розкол» (період, коли паралельно існували папи у Римі та Авіньоні – 1378–1417) і боротьба між «паралельними» папами знову призвели до розорення держави й анархії. Після проведення Пізанського собору 1409 р., що мав вирішити кризу, стало вже три папи. Розкол врешті було подолано на Констанцькому вселенському соборі (1414–1418), скликаному за наполяганням імператора Сіґізмунда I Люксембурґа. Під час собору два

папи були позбавлені сану, а один зрікся його сам. Це дозволило обрати єдиного Папу – Мартіна V (1417–1431). Повернувшись у Рим, він розпочав відновлювати Ватикан, зміг встановити у місті громадський порядок та почав повертати контроль над територією Папської держави.

Все XV і перша половина XVI ст. – епоха внутрішнього підсилення папства: владу пап було поновлено над всією територією Папської держави, а на початку XVI ст. її територію було навіть дещо розширено. Починаючи з Папи Миколи V (1447–1455), папство вступає у новий етап свого життя – співробітництво з поміркованим гуманізмом і Ренесансом. Десять так званих «ренесансових» пап намагались посилити свої позиції через перетворення Папської області у велику культурну державу. Рим у цей період став містом Ренесансу, у його перебудові брали участь Мікеланджело, Рафаель, Браманте, Тіціан, Леонардо.

За Папи Юлія II (1503–1513) у Ватикані була створена швейцарська гвардія (1506), а територія Папської держави сягнула своїх найбільших меж. Вона включала в себе майже третину Італії: Падую, П'яченцу, Модену, Романью, Урбіно, Сполето і Кастро, Анконську марку, Болонью, Перуджу і Орвієто. Ренесансна епоха у Римі та Ватикані закінчилася зі смертю Папи Лева X (1521).

Водночас із розгортанням Реформації посилюється втрата духовного впливу на більшості територій Європи. Богослов Мартін Лютер оголосив помилковими претензії Святого Престолу на посередництво між людьми і Богом, право на продаж індульгенцій, заперечував авторитет церковних постанов та папських декретів. У 1530 та 1540 рр. була затверджена богословська норма для протестантів – Ауґсбурзьке сповідання. Відмова Папи Климента VII розлучити англійського короля з його дружиною привела до розриву Англії з Ватиканом та проголошення Генріха VIII у 1534 р. главою Англіканської церкви.

Ауґсбурзький релігійний мир 1555 р. не лише припинив війну між протестантами і католиками у Німеччині, але й зафіксував втрату Ватиканом впливу на територіях, підвладних протестантським монархам. До середини XVI ст. від римської церкви відокремилися: Північна Німеччина (Саксонія, Гессен, Брауншвейґ, Вюртемберґ та ін.), Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Лівонія, Англія, Шотландія, Нідерланди, кілька кантонів Швейцарії.

Римські церковні керівники в цей час спрямовують свою діяльність на запобігання подальшому відходу від католицизму й повернення в лоно Церкви тих, хто вже відійшов. У другій чверті XVI ст. в ході католицької реформи було створено нові чернечі ордени: театинців, капуцинів, варнавітів, боніфратрів, урсулинок, єзуїтів. У 1542 р було створено Центральний інквізиційний трибунал, який міг судити будь-кого за відхід від католицьких догм; у 1543 р. запроваджено церковну цензуру книгодрукування, а в 1559 р. Папою Павлом IV вперше опубліковано «Індекс» заборонених книг; у 1551 р. в Римі було засновано Папський Григоріанський університет. На Тридентському соборі (1545–1563) було підтверджено та уточнено догмати католицизму, на яких мали присягнути усі вірні (Тридентське сповідання). За рішенням Собору в кожній єпархії мали бути створені семінарії для навчання священиків; єпископи мали постійно жити у своєму єпископстві та наглядати за мораллю священиків і виконанням ними своїх обов'язків; було відмінено продаж індульгенцій. Рішення Собору створили основу для оновлення католицизму та відновлення внутрішньої дисципліни Церкви.

З другої половини XVI ст. Папська держава почала переходити до режиму абсолютної монархії. За Папи Григорія XIII (1572–1585) була остаточно оформлена система постійних нунціатур, а в 1582 р. проведена рефор-

ма календаря. У 1587 р. за страту католички Марії Стюарт Папа Сікст V відлучив від Церкви англійську королеву Єлизавету. У 1588 р., централізуючи управління, Сікст V створив 15 кардинальських конгрегацій, що займались церковним управлінням та керували власне Папською державою. Папа Григорій XV у 1622 р. за рекомендацією єзуїтів створив Конгрегацію пропаганди віри, орієнтовану на місіонерство у протестантських країнах та заморських територіях.

Після того як Вестфальським мирним договором 1648 р., всупереч позиції Святого Престолу, католицьке і протестантське християнство фактично були зрівняні у правах, почався занепад духовної та політичної влади папства. Цьому сприяли ігнорування папством реалій новонародженого буржуазного світу, утвердження в Європі абсолютистських монархій та політична ставка на Іспанію, що переживала занепад.

У період королівського абсолютизму з 1648 по 1789 р. монархи намагалися обмежити папську владу в своїх країнах. Під час боротьби за Італію в ході Війни за іспанську спадщину частина території Папської держави у 1708 р. була окупована імператорськими військами. Армія Папи Климента XI не змогла вчинити спротиву і була роззброєна. В 1709 р. Папа був змушений укласти мир і визнати іспанським королем ставленика Ґабсбурґів Карла III. Це був останній Папа Римський, який брав участь у війні. Протягом XVIII ст. Папська держава поступово втратила деякі свої території – Мантую (1701), Парму та П'яченцу (1706). Скинувши опіку Святого Престолу, католицькі королі Європи навіть змусили Папу Климента XIV у 1773 р. ліквідувати орден єзуїтів. Незважаючи на певне ослаблення, Папська держава у другій половині XVIII ст. залишалась однією із регіональних італійських держав з населенням близько 2 млн осіб.

Велика французька революція 1789 р. розірвала зв'язок французької Католицької церкви і Риму, адже церковні володіння були секуляризовані, духовенству встановлено державну платню, а з 1790 р. призначення єпископів було довірене державним виборним органам.

Під час італійського походу 1796–1797 рр. Наполеон Бонапарт змусив Папу Пія VI відмовитись від Болоньї, Феррари, Анкони, Равенни, Авіньона та Венессена, двічі заплатити контрибуцію та позбавив багатьох творів мистецтва. Після заворушень у Римі французька армія у 1798 р. захопила Вічне місто. Римляни проголосили республіку, папа втратив світську владу, а швейцарські гвардійці були роззброєні. Пій VI був заарештований та помер у французькій в'язниці у 1799 р. Лише у 1800 р. новообраний Папа Пій VII (1800–1823) після очищення Риму від французів силами Другої антифранцузької коаліції зміг прибути до Ватикану.

Прагнення Пія VII зберегти папство у нових умовах і розуміння Наполеоном необхідності релігії у буржуазному суспільстві привели до укладення у 1801 р. конкордату між Папою та Французькою республікою, яким, з одного боку, відновлювалась світська влада Папи на тій території Папської області, що залишилась, а з іншого – відновлювалась структура французької Католицької церкви, яка тепер була поставлена на службу державі. Конкордат із Папою не завадив Наполеону у 1801–1803 рр. примусити Імперію до проведення секуляризації церковної власності, що ще більше обмежило тут вплив Ватикану.

Втрату Святим Престолом свого колишнього значення символізувала процедура коронації Наполеона 1804 р. Папою Пієм VII, який спеціально для цього прибув у Париж, але лише помазав новопроголошеного імператора, – корону собі на голову Наполеон

одягнув сам, забравши її з рук Папи. Небажання папства стати на службу Франції та перешкоджання її планам (неучасть у континентальній блокаді тощо) привели до ліквідації Папської держави та приєднання її території до Франції у 1809 р. Відлучення від Церкви Наполеон проігнорував, Папа був заарештований, а конкордат відмінений (1811). Наполеон дозволив Папі повернутись у Рим лише у 1814 р., після своїх поразок.

Після зречення Наполеона Пій VII відновив Папську державу та орден єзуїтів. У 1815 р. Віденський конгрес підтвердив відновлення Папської області у донаполеонівських кордонах за деякими виключеннями, але відкинув вимоги Святого Престолу скасувати секуляризацію церковних володінь у ряді країн.

Після цих подій Папська область (розділена у 1816 р. на 20 провінцій, включаючи Рим) входить у смугу економічного, технічного та державного занепаду. Цьому сприяли й неприйняття папством буржуазного суспільства, робітничого руху та ідеї італійської єдності, жорстокі переслідування карбонаріїв. Водночас політична ситуація реставрації в постнаполеонівській Європі другої третини XIX ст. дозволила Риму дещо відновити свою релігійно-політичну вагу. Зокрема, Святий Престол укладає серію конкордатів: у 1815 р. з Тосканою, у 1817 р. – з Францією (підтверджено конкордат 1801 р.), Іспанією, Портуґалією, Сардінією-П'ємонтом, Баварією, у 1818 – з Неаполем та Росією, у 1821 – з Пруссією, у 1824 – з Ганновером, у 1827 – з Нідерландами, у 1828 – з Швейцарією, у 1829 – з Вюртемберґом, Гессен-Дармштадтом, Гессен-Нассау.

Після липневої революції 1830 р. в Парижі, що змела Бурбонів, у 1831 р. розпочалось повстання карбонаріїв у Папській державі. Новообраний Папа Григорій XVI (1831–1846) нетерпимо ставився до буржуазних реформ, а для придушення італійського національного руху запросив австрійців. Лише завдяки присутності іноземних військ Папа зміг втримати світську владу в державі.

Ключова проблема, що постала перед Ватиканом, полягала у неможливості поєднати зверхність Святого Престолу над народами та ідеї італійської національно-державної єдності. Наочними символами відсталості Папської держави стали відсутність залізниці та масляні ліхтарі на вулицях Риму, тоді як в інших європейських столицях давно горіли газові лампи.

Новообраний Папа Пій IX (1846–1878) проводив дещо більш ліберальну політику, ніж попередники. Він оголосив загальну амністію політичним в'язням, дозволив видання світської преси, надав Риму самоуправління, надав згоду на проголошення конституції. У 1848 р. Ватикан навіть приєднався до національно-визвольної війни під проводом П'ємонту. Проте небажання Папи сприяти остаточному витісненню австрійців з Італії привело до відкликання папських військ із фронту та наступної поразки п'ємонтців. Після цього Пій IX був оголошений італійськими патріотами зрадником нації.

У листопаді 1848 р. в Римі спалахнула революція. Пій IX змушений був втекти в Неаполітанське королівство, звідки погрожував відлученням від Церкви католикам, які будуть брати участь у виборах і в політичному житті. Тим часом була проголошена Римська республіка, а світська влада папи ліквідована. У відповідь Святий Престол закликав на допомогу війська Французької республіки, які після жорстоких боїв змусили Римську республіку 04.07.1849 р. капітулювати.

Реставрована Папська держава проводила ще більш реакційну політику і поступово перетворилася на основну перепону для італійської національної єдності. У 1860 р. п'ємонтські війська зайняли 3/4 території Папської держави, яка тоді налічувала три млн

жителів. Рим і Патримоніум Петра Папа зміг утримати лише завдяки їх окупації військами Наполеона III.

У 1861 р. перший прем'єр-міністр Італійського королівства Камілло Бенсо ді Кавур проголосив необхідність перетворення Риму в столицю об'єднаної Італії, запропонувавши формулу: «вільна церква у вільній державі», що була відкинута Католицькою церквою. Натомість проголошеного 17.03.1861 р. королем об'єднаного Італійського королівства Віктора Емануїла Папа відлучив від Церкви. Своєю енциклікою «Quanta cura» від 08.12.1864 р. Пій IX тотально заперечив існуючий навколо буржуазний світ, зокрема – лжевченнями були оголошені матеріалізм, натуралізм, атеїзм, лібералізм, раціоналізм, комунізм, вільнодумство, світська освіта тощо.

Прагнучи абсолютизувати свою владу в Церкві, Пій IX скликає Перший Ватиканський вселенський собор, який 18.07.1870 р. схвалює догмат про непогрішність Папи Римського, затверджений конституцією «Pastor aeternus». Початок франко-прусської війни та розгром французьких військ під Седаном 01.09.1870 р. привели до виведення французьких військ із Папської області.

Відмова папи добровільно зректися світської влади під гарантії Італійської держави привела до зайняття Риму та території Патримоніуму Петра італійськими королівськими військами 20.09.1870 р. За результатами референдуму Рим приєднався до єдиної Італії та став у 1871 р. її столицею. Таким чином, обравши долю нескореного мученика, Пій IX домігся встановлення абсолютної влади в Церкві, але втратив світську владу та свою державу.

У 1871 р. італійський уряд ухвалив «Закон про гарантії», яким було проголошено, що «особистість верховного первосвященика священна і недоторканна». Папа одержував право утримувати війська для охорони своєї власності та продовжував користуватися своїми палацами як «невідчужуваною власністю», що не обкладається податками. Також італійський уряд зобов'язався виплачувати Папі щорічно 3,2 млн лір як постійний і невідчужуваний дохід. Представники іноземних урядів при папському Престолі користувалися всіма прерогативами і недоторканністю відповідно до міжнародного права. Італійські єпископи не повинні були складати присягу королю.

Проте Папа не визнав Італійської держави та її пропозицій і оголосив себе «в'язнем Ватикану». Пій IX не покинув Ватикану до самої смерті (1878), його наступники наслідували цей приклад і не залишали Ватикану до 1929 р.

Натомість Папа Лев XIII (1878–1903) ставив своїм завданням примирити Церкву і сучасну їй культуру, буржуазну державу та буржуазне суспільство. Зокрема, він почав використовувати результати науки для зміцнення віри. У 1879 р. було полегшено доступ до Ватиканської бібліотеки, а в 1881 р. для окремих дослідників було відкрито архів. 1888 р. папа визнав право людей на свободу та парламентську демократію, 1891 р. – право робітників створювати профспілки для боротьби за свої права. До кінця XIX ст. Лев XIII зміг вивести Церкву з ізоляції і повернути лицем до сучасності.

Миротворчі зусилля Ватикану під час Першої світової війни спричинили збільшення його міжнародного авторитету. Тому на початку 1920-х рр. кількість послів, акредитованих при Святому Престолі, зросла до 25. Зростання релігійності населення після світової війни підштовхнуло Бенедикта XV (1914–1922) переглянути позицію Ватикану щодо католицьких партій та відмінити заборону на участь католиків у парламентських виборах.

Відмова фашистського уряду, який прийшов до влади в Італії у 1922 р., від ворожого курсу щодо Церкви та заохочення набож-

ності підштовхнули Папу Пія XI (1922–1939) почати переговори про укладення конкордату, який означав би, що католицизм буде державною релігією в Італії та що Католицька церква буде користуватися низкою привілеїв, зокрема – правом контролювати просвітництво й отримувати певну частину від державних податків. Після тривалих переговорів 11.02.1929 р. було підписано Латеранські угоди, згідно з якими Італія визнала незалежність і суверенітет Держави-міста Ватикан та суверенітет Святого Престолу як суб'єкта міжнародного права. У свою чергу Святий Престол відмовився від території колишньої Папської держави. Також у 44-х статтях було регламентовано відносини між Церквою та державою. Так у лютому 1929 р. виникла держава Ватикан у її сучасному форматі.

Укладений у 1933 р. конкордат з Німеччиною додатково легітимізував владу А. Гітлера в очах міжнародної спільноти, але не зміг повною мірою захистити права Католицької церкви у Німеччині. Вже в 1937 р. Пій XI був змушений видати енцикліку із засудження політики нацистів щодо Церкви та расових питань, водночас, вороже ставлячись до лівих Народних фронтів у Франції та Іспанії, Папа, побоюючись світової революції, засудив і комунізм. Цими діями Ватикан намагався утримати католиків від співпраці з лівими силами.

У часи Другої світової війни Папа Пій XII (1939–1958) оголосив про нейтралітет Ватикану і під час війни не робив жодних заяв на користь жодної з воюючих сторін.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

У повоєнний час Ватикан на заклик США приєднався до західних держав у їх прагненні протистояти комунізму (1947). Після арешту примаса Угорщини Йожефа Міндсенти Папа у 1949 р. закликав країни Заходу захистити Церкву та схвалив декрет, яким під загрозою відлучення від Церкви католикам світу забороняється вступати до комуністичних партій та читати видання, які викладають ідеї комунізму. Ватикан також підтримував процеси інтеграції західноєвропейських країн в ЄЕС, розглядаючи його як противагу світовій соціалістичній системі.

На відміну від своїх попередників, Папа Іван XXIII (1958–1963) реалізовував політику аджорнаменто, тобто приєднання Церкви до сучасного секуляризованого світу через її модернізацію. Зокрема, він: визнав плюралізм суспільства та право робітників боротися за свої права й орієнтував Церкву на підтримку боротьби робітників за соціальну справедливість; вступив на захист суспільної системи, що ґрунтується на буржуазних правах і свободах; почав реалізовувати курс на зближення і співробітництво між різними християнськими конфесіями; де-факто визнав існування соціалістичних країн, зокрема – у 1961 р. Святий Престол встановив безпосередні відносини з СРСР.

Другий Ватиканський собор (1962–1965) відкрив нову сторінку в історії папства, адже Іоанн XXIII хотів, щоб Церква стала відкрита для світу. У цей час було започатковано політику екуменізму. На собор вперше були запрошені представники некатолицьких церков і взяли участь представники 18 таких церков. Символічним жестом для зближення західної та східної церков стала взаємна відміна відлучення, оголошеного у 1054 р., яку Папа Римський Павло VI (1963–1978) та Вселенський патріарх Афінагор здійснили 07.12.1965 р. В декларації «Nostra aetate», ухваленій собором у 1965 р., підкреслювались елементи нехристиянських релігій (індуїзму, буддизму, ісламу, іудаїзму), варті поваги християнина, та оголошувалась чужою духу Христа і суворо засуджувалася будь-яка дискримінація лю-

дей за расовими, соціальними чи релігійними ознаками.

У сфері управління Церквою Папою Павлом VI були запроваджені вікові обмеження на обіймання посад єпископів (75 років) та кардиналів (80 років), після чого їм рекомендувалось добровільно йти у відставку. За його понтифікату колегія кардиналів стала дійсно інтернаціональною, італійці втратили в ній абсолютну більшість. Павло VI дозволив використовувати в літургії національні мови, виконавши таким чином через чотири століття одну з вимог Реформації. Прагнучи залучити до діалогу з Церквою якомога більше людей, Павло VI став першим із пап, який побував на всіх п'яти континентах, тобто практично почав реалізовувати політику виходу Католицької церкви у великий світ.

Знаковою для Святого Престолу стала повноправна участь ватиканської делегації на Гельсінській нараді 1975 р. (вперше після Віденського конгресу 1814–1815 рр.).

Водночас Ватикан займає консервативну позицію з питань целібату, розлучень та регулювання народжуваності. Зокрема, коли в Італії у 1970 р. було дозволено розлучення, то Святий Престол ініціював проведення у 1974 р. референдуму з цього питання, але італійці не підтримали позицію Ватикану.

У 1978 р. Папою Римським вперше в історії Католицької церкви було обрано слов'янина – митрополита Краківського Кароля Войтилу, який взяв ім'я Іван-Павло II (1978–2005). За його понтифікату у 1987 р. в дію був введений новий Кодекс канонічного права (розроблявся з 1959 р.). Іван-Павло II відвідав майже всі країни світу, де живуть католики, загалом – понад 130 країн та 1000 міст. Серед знакових міжнародних подій за його участі є відвідання у 1987 р. Риму Константинопольським патріархом Димитрієм, зустріч з М. Горбачовим у Москві в 1989 р., визнання Держави Ізраїль у 1993 р.

Окремою сторінкою діяльності Івана-Павла II стала спокута гріхів католиків. Він, зокрема, оголосив помилковими рішення інквізиції і реабілітував Ґалілео Ґалілея, попросив прощення за Хрестові походи, знищення протестантів під час Варфоломіївської ночі тощо.

Будучи відкритим для світу, Іван-Павло II став першим Папою, який відвідав кірху, мечеть та синагогу. Водночас як консерватор він рішуче виступав проти гомосексуальних шлюбів, евтаназії, висвячення жінок у священики, а також підтримував целібат.

Наступником Івана-Павла II став інтелектуал і видатний теолог Бенедикт XVI (2005–2013) – перший за останню майже тисячу років Папа німецького походження, який походить з держави, де католики є меншістю. Крім того, він – перший Папа за останні шістсот років (після Григорія XII), який зрікся престолу, залишившись почесним Папою Римським. Зречення не в останню чергу було спричинене численними скандалами, пов'язаними зі значно більшим у порівнянні з попередниками консерватизмом Бенедикта XVI, що виявлявся, зокрема, і в критичних висловлюваннях на адресу ісламу.

Папа Франціск (з 13.03.2013) – перший в історії Папа, який є вихідцем з Нового Світу (з Аргентини) і перший з часів Григорія III (731) – з-за меж Європи. Папа Франціск послідовно проповідує співчуття до бідних та закликає Церкву до аскетизму, надаючи відповідний приклад своєю підкресленою зневагою до мирських благ, він також висловив підтримку соціальним програмам і сумніви в справедливості вільної ринкової політики. Також відомі його відвідини хоспісу 2001 р., де майбутній Папа умив і поцілував ноги дванадцятьом хворим на СНІД.

У питаннях гомосексуальності, контрацепції, абортів, евтаназії, целібату та жінок на священицьких посадах Папа Франціск безкомпромісно консервативний. Водночас, рішуче

виступаючи проти законодавства, що легалізує одностатеві шлюби, він закликає до толерантності щодо гомосексуалістів і жінок, що зробили аборти. Також у грудні 2014 р. Папа Франціск сказав, що «ворота раю відкриті для всіх створінь Божих», втішаючи хлопчика, у якого померла собака. Ці слова Папи Святий Престол офіційно не коментував, водночас зоозахисники потрактували їх як визнання душі у тварин.

За формою правління Ватикан – абсолютна теократична монархія. Главою держави є Папа Римський, який має серед інших титули Верховного голови (понтифіка) Церкви і монарха Ватиканської держави. Він обирається довічно колегією кардиналів, як правило – з числа кардиналів, таємним голосуванням більшістю в 2/3 голосів плюс один голос не пізніше ніж через 18 днів після смерті попереднього Папи. Папі належить вся повнота законодавчої, виконавчої та судової влади.

Згідно з Основним законом, законодавча влада делегована Папою постійно діючій Комісії кардиналів, що складається з Кардинала-президента та інших кардиналів, що призначаються Папою строком на п'ять років. Кардинал-президент може видавати ордонанси у виконання законів.

До вищих консультативних органів Ватикану належать: Вселенський собор Римо-католицької церкви, Колегія кардиналів і Синод єпископів. Вселенський собор є зібранням єпископів Католицької церкви і скликається Папою для вирішення важливих церковних питань. Скликається дуже рідко.

Колегія кардиналів є дорадчим органом при Папі і збирається для обговорення найбільш важливих церковних справ і для виборів Папи. Під час обрання Папи Колегія носить назву Конклаву, в якому можуть брати участь лише кардинали віком до 80 років, які призначаються Папою довічно. Число кардиналів не постійне (понад 170 – до 2000 р.). Близько третини з них входять до складу Римської курії, інші обіймають керівні пости Римо-католицької церкви в інших країнах.

Синод єпископів – дорадчий орган при Папі Римському, в який входять представники національних єпископатів і міжнародних католицьких організацій. Частина членів Синоду призначається Папою, інша обирається національними єпископськими конференціями. Скликається Папою не рідше одного разу на три роки. Рішення Синоду ухвалюються двома третинами голосів, набирають чинності після затвердження Папою. Синод заснований за рекомендацією Другого Ватиканського собору.

Виконавча влада, згідно з Основним законом, делегується Папою кардиналу-президенту, зобов'язаному виносити найважливіші питання на обговорення Колегії кардиналів. Згідно з конституціями «Regimini Ecclesiae Universae» (1968) і «Pastor Bonus» (1988), адміністрація Католицької церкви і Ватикану складається з кількох відомств. Практичне керівництво політичною, економічною та релігійною діяльністю Ватикану і Католицької церкви здійснює Римська курія – своєрідний уряд. Його центральним відомством є Державний секретаріат на чолі з державним секретарем, якому надано всі повноваження в області світського суверенітету; фактично він виконує обов'язки прем'єр-міністра.

Діяльність політичних партій та профспілок у Ватикані офіційно заборонена. Порядок підтримує папська гвардія, що складається зі швейцарських гвардійців.

Статус Ватикану в міжнародному праві – Допоміжна суверенна територія Святого Престолу, резиденція вищого духовного керівництва Римо-католицької церкви. Суверенітет Ватикану не є самостійним (національним), а випливає з суверенітету Святого Престолу, його джерело – не населення Ватикану, а саме Святий Престол. Кафедра Римських єпископів визнаєть-

ся суверенним суб'єктом міжнародного права з ранньосередньовічних часів. Дипломатичні місії іноземних держав акредитуються при Святому Престолі, а не при Державі-місті Ватикан.

Святий Престол підтримує дипломатичні відносини з 181 державою, Європейським Союзом та Суверенним Мальтійським Орденом. Зокрема, Святий Престол – найдавніший (з 1942) дипломатичний союзник Китайської Республіки і нині є єдиним суверенним суб'єктом міжнародного права в Європі, що формально визнає її самостійною державою. Через визнання Тайваню у Святого Престолу складні відносини із КНР. Також він має особливі відносини з Організацією звільнення Палестини. У 2007 р. Святим Престолом були встановлені дипломатичні відносини з Саудівською Аравією та ОАЕ.

Потужним інструментом міжнародного впливу Святого Престолу також є католицьке духовенство (1,9 млн осіб), чернечі ордени, католицькі організації, християнські партії у ряді країн світу та потужна армія віруючих (1,1 млрд осіб).

Загалом Ватикан (або Святий Престол) бере участь у 33-х міжнародних (міжурядових) організаціях та органах, у десяти регіональних міжурядових організаціях та органах (у тому числі у Лізі арабських держав). У 1971 р. Святий Престол заявив про своє рішення дотримуватися Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, щоб «надати моральну підтримку принципам, що служать основою самого Договору». Крім того, з серпня 2008 р. Ватикан почав співпрацю з Інтерполом на постійній основі.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Ватикан має некомерційну планову економіку, приватна власність відсутня, будь-яку приватну комерційну та торговельну діяльність заборонено. Власної промисловості немає (за винятком поліграфічної), сільське господарство не ведеться. У 2008 р. Святий Престол загалом нараховував 2732 співробітники: 761 священнослужителя, 334 монахи та 1637 світських осіб (з яких 438 – жінки). У той же час у 2008 р. Губернаторат Держави-міста Ватикан нараховував 1894 співробітники: 59 монахів та 1558 світських осіб (з яких 277 – жінки).

Святий Престол і Держава-місто Ватикан мають свої окремі бюджети, що подаються Державним Секретаріатом на затвердження Папі Римському. Значна частина коштів Ватиканом витрачається на охорону, реставрацію, проведення візитів та утримання Ватиканського радіо.

Статистичні дані з економіки Ватикану офіційно не оприлюднюються. У Середні віки й пізніше за розголошення цифри доходів папської скарбниці винному загрожувало відлучення від Церкви. Відома історія, коли Лоренцо, скарбник Папи Сікста II, у 258 р. вважав за краще померти під тортурами, ніж повідомити імператору Валеріану джерела церковних доходів. За це він був згодом оголошений святим і донині вшановується як духовний покровитель ватиканських фінансистів. Таким чином, загальна сума доходів і Ватикану, і Святого Престолу практично невідома, проте відомо, що у 2000 р. вони тільки в США склали 7,5 млрд дол. США; по всьому світу ця цифра наближається до 100 млрд дол. США щорічно. Вартість майна Святого Престолу в США давно перевищила 50 млрд дол., а в світі – 500 млрд дол.

Економічну основу діяльності держави складають доходи, що надходять до Ватикану з трьох джерел: власного банку, що має назву «Інститут релігійних справ»; пожертвувань віруючих особисто Папі Римському («Пожертва для Святого Петра» – фінансова підтримка емісійної та каритативної діяльності Папи Римського); власної підприємницької діяльності.

«Інститут релігійних справ» (Банк Ватикану), заснований у 1887 р. і реорганізований у 1989 р., здійснює операції міжнародного характеру. У 2013 р. Банк Ватикану вперше в своїй історії оприлюднив фінансовий звіт: у 2012 р. активи банку склали 7,1 млрд євро, кількість клієнтів – 18,9 тис., прибуток – 86,6 млн євро. У 2016 р. активи банку склали 3,3 млрд. євро, чистий прибуток – 36 млн євро, кількість клієнтів – близько 15 тис., в основному це католицькі ордени, інші інститути Святого Престолу, духовенство, єпархії, члени католицької громади (обсяг клієнтських активів – 5,7 млрд євро).

Через «Інститут релігійних справ» Ватикан встановив зв'язки з провідними фінансовими установами світу: «Morgan Guaranty», «Credit Suisse», «Chase Manhattan», «Continental Illinois». Крім того, ця установа набуває пакети акцій сталевих, с/г і страхових корпорацій, їй належить 15% будівельної компанії «Immobiliare», яка, своєю чергою, володіє «Watergate Hotel» у Вашинґтоні, курортами Мексики і житловими комплексами в Монреалі. Діючи через «Chese Manhattan», ватиканський банк отримав пакети акцій «General Motors», «Gulf Oil», «Bethlehem Steel», TWA, IBM і інших найбільших компаній. Ватикан володіє також акціями «Shell», «General Electric», банків США, Великої Британії, Італії тощо. Володіє нерухомістю в низці країн Європи та Америки. Також одним з джерел доходу є відрахування від орендної плати за землі («десятина»), що належать Церкві в країнах католицького світу.

Значну частину доходів Ватикану становлять відрахування, які щорічно направляють Святому Престолу католицькі єпархії різних країн. Деякі з них, в першу чергу в США, традиційно мають солідні статки. Внески католицьких єпископів і діоцезів усього світу для центрального уряду Церкви у 2008 р. склали 20,98 млн євро, «Пожертва для Св. Петра» – 60,6 млн євро.

За даними Католицького медіа-центру, надходження до бюджету Святого Престолу в 2008 р. склали 253,9 млн євро, видатки – 254,8 млн євро (дефіцит 0,9 млн євро), у 2014 р. дефіцит бюджету зріс до 25,6 млн. Держава-місто Ватикан, у свою чергу, закінчила фінансовий 2008 р. з дефіцитом понад 15 млн євро. Однак в наступні роки фінансове положення Держави-міста Ватикан покращилось: у 2013 р. було зафіксовано профіцит державного бюджету в 33 млн євро, у 2014 р. – в 63,5 млн.

Основна прибуткова стаття надходжень до Святого Престолу – пожертви віруючих – у 2011 р. склала 69,7 млн дол. При цьому на США припадає 30% всіх пожертвувань. Далі йдуть: Італія, Німеччина, Іспанія, Франція, Ірландія, Бразілія та Південна Корея. Іншою прибутковою частиною бюджету є надходження від інвестицій Банку Ватикану – 60,6 млн дол. США у 2011 р., доходи від діоцезів – 32 млн. Доходи від музеїв та сувенірної продукції – 113 млн – направляються в окремий бюджет Держави-міста Ватикан.

До підприємницької діяльності, здійснюваної Ватиканом, належить реалізація друкованої продукції, плата за відвідування музеїв, доходи від туризму, продаж сувенірів, ватиканських монет, колекційних поштових марок. Традиційно найбільш рідкісними і найдорожчими вважаються марки з написом «Вакантний Престол» – вони випускаються після смерті одного Папи і до обрання нового і дійсні тільки в цей період.

Ватикан має резервну електростанцію. Впродовж 2007–2017 рр. будувалась найбільша в Європі сонячна електростанція проектною потужністю 100 мегават, розташована неподалік селища Санта Марія ді Ґалерія. Ватикан має в своєму розпорядженні пошту, в'язницю, радіостанцію, що до 01.01.2017 р. вела передачі на 45 мовах, у тому числі – на українській (Радіо Ватикану закрите через збитковість), телевізійну станцію, випускає книги, газети і журнали.

Наприкінці 2000-х та на початку 2010-х рр. економіка Ватикану переживала значні складнощі, пов'язані з низкою скандалів навколо Банку Ватикану, що змусило Державу-місто зробити свої фінансові справи більш прозорими. У 2009 р. італійська влада почала розслідування трансакцій Банку Ватикану за підозрою у відмиванні грошей на 180 млн євро, частина активів банку навіть була заарештована владою Італії. Після того як Бенедикт XVI у 2010 р. анонсував створення спеціального інституту з нагляду за всіма католицькими фінансовими інститутами, включаючи Банк Ватикану, італійська влада зняла арешт. У 2012 р. глава Банку Ватикану Етторе Ґотті Тедескі був відправлений у відставку. Також у 2012 р. італійські журналісти розкопали персональну переписку Папи і почали кампанію за звинуваченням Ватикану в корупції, непотизмі, фінансовій непрозорості та інших гріхах.

Крім того, італійська держава під тягарем кризи і фіскальних проблем зважилася на рішення з 01.01.2013 р. обкласти податком майно Церкви, що використовується з комерційною метою. А це становить приблизно 100 тис. об'єктів нерухомості, серед яких – майже 9 тис. шкіл і 5 тис. лікарень і клінік та понад 26 тис. різних установ. Оцінки надходжень від податку розходяться: преса і влада говорять про 0,6–2,2 млрд євро на рік, Ватикан – максимум про 100 млн євро. Таке рішення італійського уряду було схвалене Єврокомісією.

2014 р. став для Ватикану роком жорсткої економії, що виявилося в скороченні робочих місць і заморожуванні заробітної плати. Цього ж року Папою Франціском створено Раду з економіки, покликанням якої є наведення ладу в заплутаній «церковній бухгалтерії». Упродовж 2014–2017 рр. Ватикан здійснював рішучі економічні перетворення, зокрема, з приведення діяльності Банку Ватикану у відповідність до сучасних вимог, надання їй відкритого, прозорого та підзвітного характеру.

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ВАТИКАНУ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Найдавнішою сторінкою в історії зв'язків Святого Престолу та українських земель є місіонерська діяльність у Криму наприкінці I ст. святого Климента, який вважається четвертим в історії Римським Папою. Символічним фактом є те, що мощі святого Климента, спільного для католиків і православних святого, зберігаються в Києво-Печерській лаврі.

Політичні відносини між Києвом і Святим Престолом були встановлені ще у часи Раннього Середньовіччя. Втративши в усобиці 1073 р. київський престол, Ізяслав I Ярославич звернувся за допомогою до Папи Григорія VII, надіславши до Риму свого сина Ярополка. У відповідь на звернення великого київського князя Папа Григорій VII 17.04.1075 р. видав буллу, у якій ішлося: «Дмитру [Ізяславу], королю руському, і королеві, дружині його… Ваш син під час відвідування Апостольського престолу хотів отримати королівство як дар святого Петра з наших рук… Ми зійшли до його прохань і прагнень, оскільки вони здалися справедливими, і, крім того, з огляду на вашу згоду передали йому управління вашим королівством як частиною володінь святого Петра». Таким чином Папа вирішив передати Ярополку владу над Києвом як леном Святого Престолу. Крім того, Григорій VII написав листа і польському королю Болеславу Сміливому з осудом відмови надати допомогу князю Ізяславу. Ярополк так і не наважився пред'являти претензії на київський престол, а Ізяслав з допомогою польських військ врешті-решт у 1077 р. зміг повернути його собі.

Протягом століть контакти київських та галицько-волинських князів, а також козацьких

гетьманів з Римськими Папами, мали не лише церковно-релігійне, а й політичне значення.

Так, Папа Інокентій III, реалізуючи політику розширення впливу Святого Престолу на сході Європи, у 1203 р. відправив до володимирського і галицького князя Романа Мстиславича свого легата з пропозицією перейти у католицтво та отримати від Папи королівську корону, але отримав відмову. Тим не менше, у Першому Ліонському соборі (1245) брав участь київський митрополит Петро Аскерович.

Активні дипломатичні контакти зав'язались між Святим Престолом та князем галицьким і володимирським Данилом I Романовичем. У 1246 р. папський легат до Орди Джованні да Плано Карпіні під час зустрічі з князем Данилом запропонував йому прийняти католицьку віру. Після цього зав'язалось тривале дипломатичне листування між Папською курією і Данилом. Папа Інокентій IV надіслав у Галич єпископа Альберта з місією очолити місцеве духовенство та пропонував Данилу королівську корону, але з організацією військової допомоги проти Орди не поспішав. Тому князь Данило у 1249 р. вислав Альберта із Галича та припинив листування із Папською курією.

Перебуваючи під загрозою нападу з боку Орди, князь Данило у 1252 р. відновив контакти зі Святим Престолом і наприкінці 1253 р. у м. Дорогочин був коронований і помазаний легатом Папи Інокентія IV Опізо як король Русі. Небажання Данила переходити у католицьку віру та нездатність Святого Престолу організувати Хрестовий похід проти Золотої Орди спричинило припинення відносин.

У Ватиканській бібліотеці зберігаються листи Папи Григорія VII до київського князя Ізяслава Ярославича (від 17.04.1075 р.) та польського короля Болеслава II Сміливого (від 24.04.1075 р.), лист Папи Олександра IV до короля Данила від 13.11.1257 р. тощо.

Після приєднання Галичини до складу Польського королівства вплив Святого Престолу на західноукраїнських землях суттєво зріс. У 1375 р. Папою Григорієм XI були засновані католицьке архієпископство в Галичі та єпископство в Перемишлі, Володимирі й Хелмі з прямим підпорядкуванням Римській курії.

У 1596 р. Київський митрополит Михайло Рагоза, п'ять єпископів та три архімандрити підписали Берестейську унію, в якій визнали церковну владу єпископа Риму, вийшовши тим самим з-під юрисдикції Константинопольського патріарха. У Соборі Святого Петра в Римі у скляній труні спочивають мощі священномученика Йосафата (Івана Курцевича), який народився 1580 р. у Володимирі-Волинському і загинув мученицькою смертю у 1623 р. у Вітебську.

Перше посольство Святого Престолу до Війська Запорозького було відправлене у грудні 1593 р. Тоді Папа Климент VIII, створюючи лігу європейських християнських держав для боротьби проти турків, вислав до запорізьких козаків свого посла Олександра Комуловича з пропозицією виступити проти Туреччини. У папській буллі до козацького гетьмана від 08.11.1593 р. вказувалось: «Ми знаємо, яке славне твоє козацьке військо і тому воно може бути дуже корисним християнському суспільству в боротьбі зі спільними ворогами нашої віри». Виконуючи доручення Ватикану, Комулович прибув в Україну і через листування спонукав С. Наливайка здійснити похід під Тягиню влітку 1594 р.

У 1724 р. Папську державу і Рим відвідав київський мандрівник Василь Григорович-Барський, де був запрошений на обід з Папою Римським.

У часи Української революції 1917–1921 рр. зв'язки України зі Святим Престолом було активізовано та переведено на державний рівень, адже Ватикан прихильно ставився до

незалежності України. 16.03.1919 р. уряд УНР призначив керівником дипломатичної місії при Святому Престолі графа Михайла Тишкевича. Після прибуття до Риму він 25.05.1919 р. мав приватну зустріч з Папою Бенедиктом XV. Під час аудієнції Папі були вручені вірчі грамоти представника УНР при Святому Престолі, а він запевнив у своїй прихильності до українського народу. 16.06.1919 р. державний секретар кардинал П. Гаспаррі в листі повідомив голову Директорії УНР С. Петлюру: «Святий Престол, визнаючи благородний характер української нації, піднесе свої молитви за її щастя у твердому переконані, що право на самовизначення, надане вже іншим народам, які належали колись до Російської імперії, буде так само визнане і за Україною». Цей лист свідчить про визнання України де-факто, визнати Україну незалежною державою де-юре Святий Престол був готовий лише після великих держав.

У відповідь на посольство УНР 13.02.1920 р. Папа Бенедикт XV призначив отця Джованні Дженоккі Апостольським візитатором в Україні. Він виїхав до Польщі, але через перешкоди польської влади та наступ більшовиків так і не зміг відвідати ні Галичини, ні Наддніпрянщини і в 1921 р. повернувся в Рим. Проте влітку 1920 р. він зміг роздати гуманітарну допомогу Україні від Ватикану – два вагони медикаментів – українським біженцям з Галичини, а в 1921 р. – 50 тис. італійських лір та 290 тис. польських марок для українських дітей і сиріт. У 1920–1921 рр. дипломатичне представництво УНР при Святому Престолі очолював о. Франц Ксаверій Бонн.

Папа Пій XI (1922–1939), Ахіль Ратті, який з 1918 р. виконував обов'язки апостольського візитатора та нунція у Польщі й Литві, був добре ознайомлений з політичною та церковно-релігійною ситуацією у Східній Галичині. Після арешту у 1923 р. польською владою владики Андрея Шептицького Пій XI виступив з протестом, розцінивши заборону в'їзду митрополита на українські землі як приниження ваги та авторитету Католицької церкви. А. Шептицького підтримував також і папський нунцій у Варшаві Лауренціо Лаурі. У результаті Польща була змушена відступити й А. Шептицькому було дозволено повернутися до Львова.

Правовий і міжнародний статус УГКЦ та параметри її підпорядкування Ватикану у 20-х–30-х рр. XX ст. були зафіксовані конкордатом, укладеним з Польщею 10.02.1925 р. Він мав характер міждержавної угоди і серед іншого фіксував виключне право Святого Престолу щодо вибору єпископів УГКЦ та їхніх помічників без жодного втручання з боку Польської держави. Водночас українські землі Волині та Холмщини були забрані з церковної юрисдикції УГКЦ і на вимогу поляків передані римо-католикам.

Постійний контакт з Апостольським Престолом забезпечували теологічні студії української греко-католицької молоді в Римі. Ще після Берестейської унії 1596 р. Папа Климент VIII пожертвував чотири стипендії для студентів-русинів, які навчалися богослов'я в Римі. У 1897 р. Папа Лев XIII засновує у Римі Рутенську семінарію св. Йосафата. Через замале приміщення Папа Пій XI призначив частину ватиканської землі на горі Джанікольо під будову колегії для українців. У 1932 р. відбулася урочиста інавгурація Великої семінарії у новому приміщенні, куди перейшли 39 семінаристів і було перенесено бібліотеку. Після Другої світової війни семінарія дістала назву Українська папська колегія Св. Йосафата. Літньою резиденцією українських студентів-богословів у Римі стала вілла на березі Албанського озера, яку в 1927 р. придбав А. Шептицький.

У 1930-х рр. УГКЦ підтримала діяльність Папи Пія XI з організації неполітичного руху

«Католицька акція», який ґрунтувався на тезі, що відродження публічного й родинного життя світські католики мають здійснювати самі під проводом духівництва, а не тоталітарна влада. У Галичині організатором та ідейним осередком Католицької акції з 1931 р. стали Інститути Католицької акції.

У 1933 р. у зв'язку з домаганням варшавського уряду відокремити Лемківщину від Перемишльської греко-католицької дієцезії на українські землі Другої Речі Посполитої прибув папський делегат о. Іван Гудечек. 1934 р. Святим Престолом було засновано Апостольську адміністратуру Лемківщини під керуванням апостольського адміністратора о. д-ра Володимира Масцюха.

З 1939 р. раз на тиждень на Радіо Ватикан почали виходити українські програми, які готував о. М. Ваврик, з 1966 р. – щоденно.

Після Другої світової війни увага Святого Престолу до долі українських проблем, і зокрема – долі УГКЦ, зростає. Так, під час Другого Ватиканського собору Римська курія передала керівництву СРСР прохання папи амністувати ув'язненого митрополита УГКЦ Йосипа Сліпого, який на той час уже сімнадцять років перебував у таборах. 27.01.1963 р. Йосипа Сліпого було звільнено й доставлено до Москви. За 8 днів митрополит відбув до Витикану в супроводі монсеньйора Віллебрандса, спеціально надісланого за ним Папою. Однак за ці кілька днів він устиг таємно висвятити в сан єпископа Василя Величковського, забезпечивши тим самим спадковість уніатського єпископату в Україні.

УКРАЇНСЬКО-ВАТИКАНСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

08.02.1992 р. Ватикан визнав незалежність України та встановив з нею дипломатичні відносини. 28.03.1992 р. Папа Іван-Павло II призначив першим Апостольським нунцієм в Україні архієпископа Антоніо Франко (вручення вірчих грамот відбулося 19.08.1992).

Першим послом України при Святому Престолі у Ватикані (за сумісництвом) у 1998 р. була призначена Ніна Ковальська. З 2000 р. діє Посольство України у Ватикані.

Політичний діалог між двома державами було започатковано візитом до Ватикану в квітні 1993 р. міністра закордонних справ України А. Зленка, в рамках якого відбулася його зустріч з Папою Іваном-Павлом II. У жовтні 1993 р. в Україні перебував префект Конгрегації східних церков Святого Престолу кардинал Акілле Сілвестріні, якого прийняв президент України Л. Кравчук.

У 1995 р. під час офіційного візиту до Італійської Республіки президента України Л. Кучми відбулася його аудієнція у Папи Римського Івана-Павла II. Вдруге президент України Л. Кучма відвідав Ватикан 28.11.2002 р.

У 1998 та 2001 рр. Україну з офіційним візитом відвідував державний секретар Святого Престолу Анжело Содано, а Ватикан у 1992 р. відвідав прем'єр-міністр України В. Фокін, у 1998 р. – В. Пустовойтенко.

23–27.06.2001 р. відбувся державний візит в Україну глави Держави-міста Ватикан Папи Римського Івана-Павла II. Понтифік відвідав Київ та Львів, провів зустрічі з керівництвом держави й відслужив літургії для мільйонів віруючих.

У жовтні 2005 р. відбувся візит до Ватикану голови Верховної Ради України В. Литвина. 23–26.05.2008 р. з офіційним візитом до України прибув державний секретар Святого Престолу кардинал Тарчізіо Бертоне. Він відвідав Львів та Київ, мав зустріч з президентом України В. Ющенком, під час якої відзначив важливу роль України у Європі як перехрестя західної та східної християнських культур, а також запевнив у сприянні євроінтеграційним зусиллям нашої країни, зокрема шляхом пору-

шення цієї теми під час зустрічей з керівниками європейських держав.

10–15.07.2008 р. відбувся офіційний візит в Україну префекта Конгрегації у справах східних церков кардинала Леонардо Сандрі. Кардинал Сандрі мав зустрічі з главою УГКЦ кардиналом Любомиром Гузаром, предстоятелем УПЦ митрополитом Володимиром, главою Львівської архідієцезії Римо-католицької церкви архієпископом-митрополитом Мечиславом Мокшицьким.

Під час офіційного візиту до Ватикану президента України В. Ющенка 01.06.2009 р. відбулася аудієнція глави Української держави у Папи Римського Бенедикта XVI, а також зустріч з державним секретарем Ватикану кардиналом Т. Бертоне. Президент України відвідав Українську папську колегію, де спілкувався з українськими студентами різних конфесій, які навчаються у папських навчальних закладах Риму.

У жовтні 2009 р. відбувся робочий візит до Ватикану прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко. У рамках візиту пройшла її аудієнція у Папи Римського Бенедикта XVI, а також зустріч з державним секретарем Святого Престолу кардиналом Т. Бертоне. У червні 2013 р. Україну відвідали кардинал Курт Кох – президент Папської ради сприяння єдності християн та співголова змішаної Міжнародної комісії з богословського діалогу між Католицькою і Православною церквами. Під час візиту кардинал виступив з доповіддю «Україна в православно-католицькому діалозі» в Інституті Святого Фоми Аквінського у Києві.

У квітні 2014 р. Ватикан з візитом відвідав прем'єр-міністр України А. Яценюк, у листопаді 2015 р. – президент України П. Порошенко. У червні 2016 р. Україну відвідав державний секретар Святого Престолу кардинал П'єтро Паролін, де зустрічався з президентом України.

24.05.2017 р. під час генеральної аудієнції Папа Франціск зустрівся у Ватикані на площі Святого Петра з українськими воїнами АТО.

Для зміцнення двосторонніх відносин важливим є той факт, що Папа Римський Франціск є вихованцем українського священика Степана Чміля і є добре обізнаний з ситуацією в УГКЦ, знає українську літургію та обряд. У своїй книзі «Про небеса і про землю» Папа Франціск відніс Голодомор українського народу до трьох найбільших геноцидів минулого сторіччя (разом із геноцидом вірмен та євреїв), вказавши, що українці постраждали через боротьбу за свободу.

14–17.03.2014 р. відбувся офіційний візит верховного архієпископа УГКЦ Святослава Шевчука до Ватикану, під час якого відбулася його приватна аудієнція у Папи Франціска. 26.04.2014 р. для участі в церемонії канонізації пап Івана-Павла II и Івана XXIII до Ватикану прибув прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк, який також мав особисту аудієнцію з Папою Франціском.

Україна має досвід взаємовигідної співпраці зі Святим Престолом у рамках міжнародних організацій. Зокрема, Ватикан підтримав українські ініціативи щодо міжнародного визнання геноцидом Голодомору 1932–1933 рр. На відміну від інших держав, Ватикан на своєму внутрішньому рівні вже давно визнав цю трагедію геноцидом українського народу. Знаковим стало публічне звернення Папи Бенедикта XVI у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору, яке він виголосив українською мовою 23.11.2008 р. на площі Святого Петра в Римі.

Крім того, Святий Престол підтримав на засіданні Ради міністрів ОБСЄ (2007, Мадрід) запропонований Україною проект декларації стосовно 75-х роковин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Ватикан також підтримав запропонований Україною проект резолюції

про Голодомор на щорічній сесії Парламентської асамблеї ОБСЄ (2008, Астана).

З іншого боку, у січні 2004 р. на пленарному засіданні ПАРЄ Україна, на прохання Святого Престолу, не підтримала доповідь Діка Марті про евтаназію.

Важливою складовою українсько-ватиканських стосунків є гуманітарне співробітництво. Серед важливих проектів на цьому напрямі варто відзначити: трансляцію української редакції Радіо Ватикану Національною телерадіокомпанією України у 2007–2016 рр.; міжнародну виставку «Трипілля – Кукутень: велика цивілізація давньої Європи», що проходила в одному з ватиканських палаців (2008); виставку творів українського іконопису та предметів сакрального мистецтва під назвою «Золота епоха української ікони: XVI–XVIII століття» (2010, м. Анкона, Італія); відзначення 1150-річного ювілею віднайдення св. Кирилом і Мефодієм у Криму реліквій св. Климента Римського (861) та історичного шляху «просвітителів слов'ян» з Криму до Риму (2011); свято «Українське Різдво у Ватикані» з встановленням ялинки з українських Карпат на Площі Св. Петра в Римі (2011) та виконанням колядок львівським хором хлопчиків «Дударик» та дитячим фольклорно-етнографічним ансамблем «Малі бойки» з Перегінська; започаткований в Україні у 2008 р. довготривалий науковий проект під загальною назвою «Україна і Ватикан», у рамках якого проводяться міжнародні наукові конференції.

З 1989 р. в соборі Святого Петра у Ватикані існує вівтар з мозаїкою князя Володимира з тризубом, а в жовтні 2015 р. у Римі було відкрито пам'ятник князю Володимиру Великому, який раніше зберігався в музеях Ватикану.

Святий Престол має реальний вплив на мільйони українських громадян – римо-католиків та греко-католиків, їх духовну та соціально-політичну орієнтацію. Святий Престол вважає, що Україна як європейська держава, завдяки своєму стабільному розвитку, географічному розташуванню на перехресті Сходу і Заходу, християнській історії та культурі, має важливе значення для розвитку всього Європейського континенту.

Двостороння торгівля між Україною і Ватиканом, згідно з даними Держстату України, здійснювалась лише у сегменті послуг і майже виключно у режимі імпорту; її обсяги складали у 2004 р. – 205 тис. дол. США, у 2006 р. – 242 тис., у 2007 р. – 395 тис., у 2008 р. – 595 тис., у 2010 р. – 612 тис., у 2011 р. – 582 тис., у 2013 р. – 540 тис., у 2015 р. – 421 тис., у 2016 р. – 317 тис.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

У 1984 р. до Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО був внесений Ватикан. Видатними об'єктами культурної спадщини у ньому є, зокрема, одна з найбільших релігійних споруд світу (місткість близько 60 тис. осіб) – собор Святого Петра (1506–1626); Сікстінська капела (1473–1481), що включає роботи Боттічеллі, Берніні і Мікеланджело; Ватиканська Бібліотека (початок колекції покладено в IV ст., на даний час її фонди налічують близько 1,6 млн друкованих книг, 150 тис. манускриптів, 8300 інкунабул, понад 100 тис. гравюр і географічних карт, 300 тис. монет і медалей).

Колекції музеїв Ватикану вирізняються найвищим історичним, науковим і культурним значенням: Ватиканська пінакотека (колекція творів живопису, заснована в другій половині XVIII ст.); музей К'ярамонті (1805–1807, присвячений античній скульптурі); Ґриґоріанський Етруський музей (1837, присвячений знахідкам, виявленим при археологічних розкопках античних поселень у Південній Етрурії, що провадилися 1828 р.); Ґриґоріанський Єгипетський музей (1839, присвячений зібранню

предметів мистецтва єгипетських династій з III тис., знайдених у Римі і околицях, а також під час римської окупації Єгипту до III ст.н.е.); музей Піо-Крістіано (1854, присвячений збірці ранньохристиянських творів мистецтва, знайдених в римських катакомбах); Етнологічний місіонерський музей (1973, містить колекцію сучасного релігійного мистецтва); Історичний музей (1973).

До шедеврів світового культурно-історичного значення належать також: Капела Нікколіна (приміщення у вежі Папи Інокентія III, XIII ст.); Станці Рафаеля в палацовому комплексі Ватикану (1447–1455, Юлій II доручив зробити їх розпис молодому Рафаелю); галерея географічних карт (1578–1580, у Папському палаці Ватикану), галерея канделябрів (1761, містить колекцію мармурових канделябрів з Отріколі (II ст.); галерея Арацці (фламандські гобелени, створені за малюнками учнів Рафаеля на Брюссельській мануфактурі Pietre van Aelst. Гобелени були виставлені в Сікстінській капелі в 1531 р., а в 1838 році були перенесені в галерею), музей Пія-Климента (у палаці Бельведер, заснований у XVIII ст. з метою зберігання відомих грецьких і римських творів мистецтва) тощо.

Електронні джерела:

Офіційний сайт Ватикану: http://www.vatican.va

Сайт Радіо Ватикану: http://www.radiovaticana.va/; http://uk.radiovaticana.va

Апостольська Нунціатура в Україні: вул. Тургенівська, 40, 01901 Київ, Україна; http://www.nuntiatura.kiev.ua

Посольство України у Ватикані: via G. Bessarione, 8, int. 3, 00165 – Roma Italia; http://vatican.mfa.gov.ua/ua

Література:

Гергей Е. История Папства. – М., 1996. – 463 с.

Трофімов Д. В. Папська держава – історичний феномен. – Донецьк, 2007. – 100 с.

Отрош М. І. Статус Святого Престолу у міжнародному праві. – Одеса, 2014. – 242 с.

Зонова Т. В. Дипломатия Ватикана в контексте эволюции европейской политической системы. – М., 2000. – 199 с.

Козлов В. А. Дипломатія Святого Престолу в постбіполярній системі міжнародних відносин за часів Понтифікату Іоанна Павла II. – Вінниця, 2008. – 192 с.

Хоружий Г. Ватикан: історія і сучасність. – Львів, 2007. – 279 с.

Етерович М. Святий Престол і Україна. – К., 2004. – 232 с.

Плохий С. Н. Папство и Украина: Политика римской курии на украинских землях в XVI–XVII вв. – К., 1989. – 223 с.

Кучерук О. Дипломатичні зносини України та Ватикану // Україна дипломатична: Науковий щорічник. – К., 2002. – Вип. 2. – С. 487–494.

Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923). – Львів, 2006. – 456 с.

Бистрицька Е. В. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.). – Тернопіль, 2009. – 416 с.

Україна і Ватикан: серія збірників наукових праць. – Івано-Франківськ, 2008–2013. – Вип. 1–5.

Т. О. Метельова

ГРЕЦІЯ

Сучасна назва держави: Грецька Республіка (*грец.* Ελληνική Δημοκρατία).

Перша згадка про народ/країну у писемних джерелах. Вперше давньогрецькі племена ахейців (JQJWŠ, JKWS) згадуються у єгипетських написах як один із «народів моря», які прийшли у XIII ст. до н. е. до кордонів Єгипту з півночі; данайці (DNJN, TNJ, DJN) згадувались з XV–XIV ст. до н. е.

Перші згадки про «Елладу» (Ελλάς) та «еллінів» (Ελλην) містяться в «Іліаді» та «Одіссеї» Гомера (поч. VIII ст. до н. е.) щодо частини племен півдня Фессалії. Як загальнонаціональна назва, ім'я «елліни» вперше зустрічається у VIII ст. до н. е. у творах давньогрецького поета Архілоха. У праці «Труди і дні» Гесіода (VIII–VII ст. до н. е.) про еллінів згадується як про єдину народність. Найбільш точне свідчення самоідентифікації греків як єдиної етнічної, мовної та культурної спільноти знаходимо в «Історії» Геродота (близько 485–425 рр. до н. е.), де зазначається, що афінян, спартанців, лакедемонян з іншими еллінами пов'язує «кровна спорідненість, спільні святилища богів, жертвопринесення на свята та однаковий спосіб життя...» (Кн. VIII. 144).

Натомість, Фукідід (460–396 р. до н. е.) в «Історії» стверджує, що лише «...після того, як Еллін з синами захопив владу в Фтіотіді, а інші міста почали кликати їх на допомогу, окремі племена одне за одним, в силу тісного спілкування, почали нарікатися еллінами, але у загальне вживання ця назва увійшла лише нещодавно...».

Назва «греки» («γραικοι») вперше згадується в Арістотеля (384–322 р. до н. е.). В роботі «Метеорологіка» (кн. 1) він пише, що в районі м. Додона (Епір) жили «ті, хто називався греками, а зараз звуться еллінами». Також Арістотель писав, що саме під іменем «греки» елліни були відомі римлянам. Спочатку ним римляни позначали греків-колоністів у Південній Італії.

Створення держави. Перший осередок державності у материковій Греції – Мікенське царство – виникло близько XVI ст. до н. е. Сучасна Грецька держава була створена в результаті війни за незалежність від Османської імперії 1821–1829 рр.

Незалежність: Днем незалежності Греції офіційно вважається 25.03.1821 р. – початок переможної національно-визвольної боротьби проти Османського панування.

13.01.1822 р. Національними зборами був ухвалений «Епідаврський органічний статут», що проголошував незалежність країни. 03.02.1830 р., за Лондонським протоколом, її визнали Росія, Франція та Велика Британія.

Історичні назви держави: Афіни (XIII ст. до н. е. – 86 р. до н. е.); Спарта (VII ст. – 146 р. до н. е.) та ряд інших міст-держав; Королівство Фессалонікійське (1204–1224); Епірський деспотат (1205–1448); Афінське герцогство (1205–1458); Ахейське князівство (1205–1432); Республіка Семи Островів (1800–1807); Іонічна Республіка (1815–1864); Грецька Республіка (1821–1833); Королівство Греція (1833–1924); Греція (1924–1925); Грецька Республіка (1925–1935); Королівство Греція (1935–1973); німецько-італійський протекторат «Грецька держава» (1941–1944); Грецька Республіка (з 1973).

Площа: 13195 тис. км^2, що дорівнює 21,9 % території України.

Населення: 10 млн 783 тис. осіб (на 01.01.2016, Статистичне управління Греції).

Очікувана тривалість життя при народженні: 81,1 р. (78,5 – для чоловіків і 83,7 – для жінок) (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: в Греції статистика чисельності національних меншин не ведеться. За даними перепису 2011 р., 91,6 % населення складають греки, албанці – 4 %.

Чисельність українців: 17 тис. громадян України (2011, перепис).

Столиця: Афіни – 664 тис. (агломерація Великі Афіни – понад 3 млн). **Найбільші міста:** Салоніки – 325 тис. (з передмістями 1,1 млн); Патри – 214 тис.; Іракліон – 174 тис.; Ларіса – 162 тис.; Волос – 144 тис. (2011, перепис).

Державна мова: новогрецька (XIX ст. – 1976 р. – катаревуса, з 1976 р. – димотика; розмовляє понад 97 %).

Релігійний склад населення: 98 % сповідують православ'я. Ст. 3 Конституції Греції зафіксовано, що «панівною в Греції релігією є релігія Східно-православної Церкви Христової». Мусульмани – 1,3 % населення. На деяких островах Іонійського та Егейського морів поширений католицизм.

Державний устрій: парламентська республіка (з 1973). **Глава держави:** президент. **Глава уряду:** прем'єр-міністр.

Вищий законодавчий орган: Парламент Греції (*грец.* Βουλή των Ελλήνων – дослівно «Рада греків»). Вперше парламент було сформовано у 1843 р., хоча з січня 1822 р. кілька разів скликалися Національні збори, що виконували законодавчі функції.

Діюча Конституція: ухвалена 11.06.1975 р. (переглядалася у 1986, 2001 та 2008). Перша Конституція Греції – Епідаврський органічний статут – ухвалена Національними зборами 13.01.1822 р.

Статус у відносинах з ЄС: член ЄС з 1981 р.; член Шенґенської зони з 26.03.2000 р.; член Єврозони з 01.01.2001 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: співзасновник ООН (1945); член Ради Європи (з 1949, виключена у 1967–1973); член НАТО (з 1952); співзасновник ОЕСР (1961); співзасновник ОБСЄ (1973); співзасновник СОТ (1995); член ЗЄС (1995–2011); член ОЧЕС (з 1998).

Розмір ВВП на душу населення у 2016 р. (в поточних цінах), за даними Євростату, складав 16300 євро (19 місце серед EU-28); за даними Світового банку – 17901 дол. США (39 місце в світі); за даними МВФ – 18104 дол. США (36 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

На межі III–II тис. до н. е. на о. Кріт виникає Мінойська цивілізація, яка вважається першим осередком державності на європейських теренах. У цей час континентальну частину території нинішньої Греції заселяли племена пеласгів, лелег та карійців. В останні сто-

ліття III тис. до н. е. на Балканський півострів з півночі вторглися племена греків-ахейців, що стали носіями Мікенської культури, розквіт якої припадає на XV–XIII ст. до н. е. Ключовими політичними подіями цієї епохи були підкорення ахейцями о. Кріт та Троянська війна.

У XII ст. до н. е. з півночі у Грецію вторглись племена греків-дорійців. Вони спустошили центри ахейської державності, зайняли території Середньої Греції та Пелопоннесу, частина грецьких племен переселилася на північні острови Егейського моря та узбережжя Малої Азії.

Ахейці Аркадії, посилені припливом втікачів із сусідніх районів Пелопоннесу, зберегли свою незалежність і свій племінний склад. Аттіка і Афіни, заселені плем'ям іонійців, зуміли відстояти свою незалежність.

У I тис. до н. е. територію Егейського басейну та південну частину Балканського півострова заселяли етнічно однорідні грецькі племена – ахейці, дорійці, іонійці та еолійці, які розмовляли однією мовою, хоча й мали незначні відмінності в діалектах, звичаях та релігійних віруваннях.

У IX–VIII ст. до н. е. на грецьких теренах виникає особлива форма державного устрою – «поліс» – місто-держава, яке було об'єднанням вільних землевласників та ремісників. Найвизначнішими серед них були демократичні Афіни іонійців та аристократична Спарта дорійців.

Одним із найстаріших полісів вважаються Афіни, створені у XIII ст. до н. е. легендарним Тесеєм із 12 окремих племінних поселень. Першим зводом законів Афін стали Драконтівські закони (бл. 624 р. до н. е.), у 594 р. до н. е. скасовані Солоном, який заклав основи афінської демократії (остаточного оформлення набула в ході реформ Клісфена 507–509 рр. до н. е.).

Близько 640 р. до н. е., внаслідок Мессенських війн (740–720 та 660–640 рр. до н. е.), утворилася військова держава Спарта (на місці однойменного поселення IX ст. до н. е.). Межею VIII–VII ст. до н. е. датується Велика Ретра – перша Конституція Спарти, авторство якої приписують Лікургу. В цей період у багатьох грецьких полісах виникають тиранії, найвизначнішими серед яких є тиранія в Корінфі (657–580 рр. до н. е.) і тиранія Клісфена із Сікіона (600–570 рр. до н. е.). Прагнучи утвердити гегемонію серед еллінів, у середині VI ст. до н. е. Спарта формує Пелопоннеський союз.

У 500–449 рр. до н. е. відбувались греко-перські війни, у яких греки відстояли політичну незалежність своїх полісів від перської експансії. Очолили боротьбу проти Імперії Ахеменідів Афіни, що 477 р. до н. е. сформували Делоський союз (Перший афінський морський союз). Ключові переможні битви греків відбулися: під Марафоном (490 р. до н. е.); біля о. Саламін (480 р. до н. е.); при Платеях (479 р. до н. е.); при р. Еврімедонті у Малій Азії (466 чи 469 р. до н. е.) та при м. Саламіні на о. Кіпр (449 р. до н. е.).

Перемога забезпечила домінування Афін серед еллінських полісів. Шляхом реорганізації Афінського морського союзу у 448 р. до н. е. було створено Афінську державу. За часів правління стратега Перікла (443–429 рр. до н. е.) настає «Золотий вік» Афін.

431 р. до н. е. почалась наймасштабніша в історії Стародавньої Греції Пелопоннеська війна (431–404 рр. до н. е.) між союзами держав на чолі з Афінами та Спартою за провідну роль у Греції. У війні перемогла Спарта, що встановила свою гегемонію у Греції. Могутність Афін була підірвана.

Небажання ряду міст коритись волі Спарти спричинили Корінфську війну (395–387 рр. до н. е.), у якій проти Пелопоннеського союзу об'єднались Фіви (Беотійський союз), Афіни, Корінф та Аргос. Під тиском Персії 387 р. до н. е. було укладено мир, відповідно до яко-

го усі грецькі міста на малоазійському узбережжі визнавали владу Персії, усі інші грецькі міста – оголошувались незалежними, всі союзи, окрім Пелопоннеського, розпускались. Виконання договору контролювала Спарта.

Невдоволення гегемонією Спарти призвело до Беотійської війни (378–362 рр. до н. е.), у якій Фіви (Беотійський союз) спочатку разом із Другим Афінським морським союзом виступили проти Спарти (Пелопоннеського союзу), а потім і проти Афін та Спарти одночасно. Війна привела до розпаду Пелопоннеського союзу та ослаблення Фів. У 357–355 рр. до. н. е. відбувалась війна Афін проти своїх союзників, що привела до розпаду Другого Афінського морського союзу. Ці війни суттєво ослабили Грецію.

Водночас у цей період відбувається зміцнення Македонського царства. Протягом 350–340-х рр. до н. е. Філіп II Македонський поступово завойовує і приєднує області Північної та Центральної Греції. У вирішальній битві при Херонеї 02.08.338 р. до н. е. македонці розбивають об'єднану армію грецьких міст-держав та встановлюють гегемонію над Грецією. 337 р. до н. е. створено Корінфський союз усіх грецьких міст, окрім Спарти, під патронатом Філіпа.

Після походів Олександра Македонського 334–323 рр. до н. е. давньогрецька культура розповсюджується по завойованих східних країнах. Під час війн 323–322 та 267–261 рр. до н. е. Греція на чолі з Афінами та Спартою намагались звільнитися від македонського панування, але зазнала поразок, внаслідок яких Афіни втратили своє політичне та військове значення.

Новими потужними політичними утвореннями Греції стали Ахейський (279–146 рр. до н. е.) та Етолійський (322–189 рр. до н. е.) союзи. Їх боротьба з македонцями спустошувала край. Використовуючи тактику «поділяй і володарюй», римляни одну за одною підкорили усі грецькі держави. Остаточно римське панування у Греції було встановлене після поразки військ Ахейського союзу в битві при Левкопетрі (146 р. до н. е.). У 145 р. до н. е. переможені грецькі міста були приєднані до провінції Македонія.

За римського панування народ зберіг свою мову, а грецька культура, філософія та мистецтва лягли в основу культурних цінностей Римської імперії. У 146 р. до н. е. – 38 р. н. е. християнство було поширене на всю територію Греції. За часів правління імператорів-просвітників Афіни знову стали центром мистецтва і політики (II ст. н. е.). Після поділу у 395 р. Римської імперії на Західну та Східну Греція стала частиною Візантійської Імперії. Грецька культура була домінуючою на теренах Східної Римської імперії. З VII ст. н. е. грецька мова визнана державною. Греки та еллінізовані грекомовні племена складали ядро Візантійської держави і відігравали домінуючу роль в економічному, політичному та культурному житті західної частини країни.

З кінця VII ст. починається масове заселення Балканського півострова слов'янськими племенами. Частина слов'янських племен оселяється на грецьких теренах, принісши на нові місця свою мову, побут і культуру.

У VII ст. досягає свого розквіту афонське чернецтво. Імператор Константин Погонат віддає півострів Айон-Орос у виключне володіння ченців, після чого тут починають виникати монастирі і створюється чернеча республіка (сьогодні – Автономна чернеча держава Святої гори Афон).

Внаслідок Четвертого хрестового походу 1202–1204 рр. на грецьких територіях виникають держави хрестоносців: на Пелопоннесі – Ахейське князівство (1205–1432); в Аттіці та Беотії – Афінське герцогство (1205–1458); поблизу Салонік – Королівство Фессалонікійське (1204–1224); в Епірі – Епірський деспотат (1205–1448).

Після розподілу завойованих грецьких земель виникають численні острівні дер-

жави під протекторатом Венеції (серед найбільших – Герцогство Наксос, Кефалонське Палатинське графство, Герцогство Лемнос, Евбейський тріархат та ін.; о. Кріт був анексований Венецією (утримувався до 1668 р.).

Після захоплення Константинополя турками у 1453 р. більшість грецьких земель опинилася в складі Османської імперії. Ще в 1430 р. османи заволоділи м. Салоніки, а в 1448 р. – Епірським деспотатом. У 1458 р. вони окупували Афінську державу, а в 1460 р. – Морейський деспотат. На початок XIX ст. лише Іонічні острови та деякі прибережні міста залишалися під владою Венеції.

Грецькі території були включені до загальної системи адміністративного устрою Османської імперії. Місцева адміністрація формувалася із представників мусульман та кодзабасів (грецьких землевласників-чиновників місцевого рівня). Повноваження органів місцевої влади поступово розширювалися, насамперед – на Пелопоннесі та на о-вах Архіпелагу, залежність яких, здебільшого, обмежувалася сплатою податків. У місцевих виборах право голосу мала лише незначна частина грецького населення.

Греки як піддані Османської імперії були членами православного мілету – автономної релігійної громади на чолі із константинопольським патріархом, який мав певні адміністративні повноваження і затверджувався султаном. Найбільш привілейованою групою християнського населення були «фанаріоти» – представники грецької аристократії та торгово-лихварської верхівки, що посідали високі посади на державній службі імперії. Разом з тим, фанаріоти вважали себе спадкоємцями традицій Візантії і ставили за мету її відновлення на чолі із грецькою знаттю та з державною грецькою мовою.

У 1800 р., після звільнення російським флотом Іонічних островів від влади французів (були захоплені Наполеоном у Венеції в 1797 р.), під формальним протекторатом Османської імперії було утворено першу після падіння Константинополя незалежну грецьку державу – Республіку Семи Островів. У 1807 р. острови знову зайняли французи, у 1815–1864 рр. вони як Іонічна Республіка перебували під британським протекторатом.

З початку XIX ст. почали виникати таємні грецькі революційні товариства. Провідну роль у підготовці національно-визвольної боротьби греків проти Османської імперії відіграло «Філікі Етерія» («Дружнє товариство»), засноване в Одесі в 1814 р. Афанасіосом Цакаловим (Текелі), Еммануїлом Ксантосом, Ніколасом Скуфасом. На початку березня 1821 р. керівник товариства російський генерал Олександр Іпсіланті на чолі загону гетеристів перейшов Прут і закликав народи Балкан до антитурецького повстання.

Ця подія стала поштовхом до антитурецького повстання у Греції, що розпочалось 25.03.1821 р. Скликані Національні збори 13.01.1822 р. ухвалили тимчасову конституцію, що проголосила Грецію незалежною республікою. Першим главою тимчасового уряду став Александрос Маврокордатос (1822–1823). На фоні визвольної боротьби проти турків у Греції розгорнувся і громадянський військовий конфлікт (1823–1825) між «військовою партією» на чолі з лідером інсургентів Теодоросом Колокотронісом і «партією порядку», яка прагнула до централізації країни і змогла взяти гору.

У перший рік повстання турки здійснили ряд жорстоких каральних акцій проти грецького населення, найвідомішою з яких є Хіоська різня 1822 р., у результаті якої зі 115 тис. грецького населення острова залишилося лише 2 тис. У лютому 1825 р. на заклик султана в Греції висаджуються єгипетські війська, які разом із турками протягом року захоплюють і розоряють Морею.

Перелом у ситуації відбувся в 1827 р. 11.04.1827 р. народними зборами в Трезені граф Іоан Каподистрія, колишній керівник МЗС Російської імперії, був обраний на сім років правителем Греції, а 06.07.1827 р. Росія, Англія та Франція підписали Лондонську конвенцію, у якій зобов'язались піти на активні колективні дії щодо Порти з метою домогтися визнання автономії Греції. Відмова турків призвела до Наваринської морської битви 20.10.1827 р. біля узбережжя Пелопоннесу. У битві об'єднана російсько-англо-французька ескадра розгромила турецько-єгипетський флот.

Початок російсько-турецької війни 1828–1829 рр. та висадка французьких військ у Мореї змусили турків, за Адріанопольським миром 1829 р., визнати широку автономію Греції. На Лондонській конференції 1830 р. великі держави визнали незалежність Греції у складі Пелопоннесу, Аттіки, Беотії, о. Евбея та Кіклад і ухвалили рішення про перетворення її на монархію.

Внутрішні конфлікти роздирали Грецію. 09.10.1831 р. членами сім'ї Мавроміхалі було вбито першого президента Греції І. Каподистрію. Міжкланові та міжрегіональні конфлікти в країні продовжились.

У 1832 р. західні держави наполягли на наданні грецького престолу баварському принцу Оттону. За часів правління короля Оттона I (1832–1862) було запроваджено централізовану систему управління, що обмежила традиційні форми грецького самоуправління, за німецьким зразком проведено реформу армії та судової системи, збільшені податки, запроваджено цензуру преси. Під тиском податків багато селян ішли в гори, де створювали розбійницькі загони. У 1833 р. Грецька Православна церква була оголошена незалежною від Константинопольської патріархії, у 1834 р. Афіни були проголошені столицею, а в 1837 р. у них було засновано університет.

У 1843 р. проросійська партія здійснила безкровний військовий переворот, змусивши короля скликати народні збори для вироблення нової конституції. Конституція 1844 р. закріпила авторитарні принципи управління країною.

Скориставшись Кримською війною 1853–1856 рр., грецька армія увійшла в Епір та Фессалію. Щоб не дозволити Греції вступити у війну проти турків на боці Росії, англо-французькі сили окуповують Пірей та змушують Оттона I дотримуватись суворого нейтралітету.

Складна фінансова та економічна ситуація в країні, посилення розбійництва, систематичне порушення конституції призвели до заворушень, які завершились повстанням у жовтні 1862 р. та зреченням Оттона I.

За пропозицією великих держав новим грецьким королем у 1863 р. було обрано данського принца Ґеорґа. За часів правління короля Ґеорґа I (1863–1913) у грецькому суспільстві визначальною стала ідея створення Великої Греції, яка об'єднає всі грецькі землі в межах однієї держави. У 1863 р. Велика Британія повернула Греції Іонійські острови, у 1866–1869 рр. під гаслом об'єднання з Грецією відбувалось антитурецьке повстання на о. Кріт. За рішеннями Берлінської 1880 р. та Константинопольської 1881 р. конференцій, Греції були передані Фессалія та частина Епіру.

На 1893 р. зовнішній борг Греції склав 468 млн золотих франків, його обслуговування вимагало 50 % щорічного національного доходу країни. Неефективне використання кредитів, зростання негативного сальдо зовнішньої торгівлі, постійне збільшення дефіциту бюджету призвели до оголошення у 1893 р. Греції банкротом.

Нове повстання греків на Криті у 1897 р. спричинило висадку на острові десанту грецької армії. Під тиском європейських держав греки припинили бойові дії на острові, нато-

місць на Кріт висадились війська шести європейських великих держав. У 1898 р. турки залишили Кріт, а острів проголошено Крітською державою (1898–1913) зі збереженням формального суверенітету Туреччини. Від розгрому у війні з турками в материковій частині країни у 1897 р. Грецію вберегло дипломатичне втручання європейських країн. У результаті Греція мала лише сплатити контрибуцію та керуватись рішеннями міжнародної фінансової комісії у фінансовій системі країни. Це дозволило дещо впорядкувати фінанси країни та розпочати виплати зовнішніх боргів.

Революція «младотурків» 1908 р. та безлади у Туреччині підштовхнули Національну раду Кріту до ухвалення 08.10.1908 р. декларації про возз'єднання острова з Грецією, проте під тиском Лондона Греція не визнала цього акта. Невдоволеність військових нерішучістю влади з крітського питання привела до створення у 1909 р. офіцерської організації «Військова ліга». Військові також вимагали проведення реформ в армії, зменшення податкового тягаря, запровадження жорсткого контролю над фінансами країни тощо. Під їх тиском король призначив головою грецького уряду лідера крітських націоналістів Елефтеріоса Венізелоса (1910–1915, 1916–1920), який доклав значних зусиль для зміцнення армії та приєднання Греції до антитурецького Балканського союзу в складі Болгарії, Сербії та Чорногорії.

За підсумками Першої Балканської війни 1912–1913 рр., до Греції було приєднано район м. Салоніки, південну Македонію та південну частину Епіру. Також з початком війни Греція визнала акт приєднання Кріту, а Князівство Самос та Вільна держава Ікарія добровільно приєднались до Греції. Під час війни 13.03.1913 р. було вбито грецького короля Ґеорґа I. Новим королем став його син, проґермански налаштований Константин I (1913–1917).

Загалом за підсумками Першої і Другої Балканських війн територія Греції зросла з 65 до 110 тис. км^2, а населення – з 2,8 до 4,4 млн осіб, що посилило політичну та стратегічну роль країни на Балканах і в Східному Середземномор'ї.

Початок Першої світової війни активізував внутрішньополітичну боротьбу між прем'єром Е. Венізелосом, який наполягав на вступі Греції у війну на боці Антанти, та Константином I, який не бажав воювати проти німців. У результаті Греція у 1914 р. оголосила нейтралітет. Країни Антанти активно намагалися підштовхнути Афіни до вступу у війну на їх боці: з висадкою у жовтні 1915 р. в Салоніках 150 тис. англо-французького корпусу було відкрито Салонікський фронт; у липні 1916 р. Антанта оголосила морську блокаду Греції, захопила грецький флот, а наприкінці 1916 р. визнала законним грецьким урядом тимчасовий уряд Руху народної оборони в Салоніках на чолі з Е. Венізелосом. Країна фактично поділилася на дві частини з двома урядами. Під таким тиском Константин I 11.06.1917 р. зрікається престолу, а королем стає його син Олександр I (1917–1920), який не має реальної влади.

Курс Е. Венізелоса переміг. У липні 1917 р. Греція оголосила війну Центральним державам і розпочала воєнні дії проти них у Македонії та Болгарії. По закінченні Першої світової війни Греція за згодою великих держав у 1919 р. зайняла Едірне та Смірну в Малій Азії, у 1920 р. їй була передана болгарська Західна Фракія. За Севрським договором 1920 р., Греція отримала Східну Фракію, м. Едірне, Галліполійський півострів, о-ви Егейського моря та район Смірни. Потягом 1919–1922 рр. тривала греко-турецька війна, у якій греки намагалися реалізувати план створення Великої Греції. На серпень 1921 р. греки захопили західну частину Малої Азії, але були зупинені

військами Мустафи Кемаля під Анкарою. Після цього турки перейшли у наступ, завдали грекам низку поразок та змусили їх у вересні 1922 р. залишити Малу Азію. У результаті різанини у Смірні загинуло від 30 до 100 тис. місцевих греків та вірменів.

Після цих подій у країні відбувається переворот. На вимогу військових на чолі з Ніколаосом Пластирасом Константин I (1920–1922) зрікається престолу і залишає країну. Новим королем стає його син Ґеорґ II (1922–1924). Владу в країні у свої руки бере Революційна рада, яка організовує судовий процес над винуватцями військової катастрофи, що завершився розстрілом багатьох грецьких політиків та військових.

За Лозаннським договором 1923 р., Смірна та Східна Фракія повертались Туреччині. Між Грецією та Туреччиною було проведено безпрецедентний примусовий «обмін населенням» – близько 400 тис. мусульман переїжджали до Туреччини, а 1,5 млн греків переселялись до Греції. Переселення деактуалізувало ідею Великої Греції, створило величезну соціальну кризу в країні (зростання міських нетрів, безробіття, бідності) та поставило економіку країни на межу катастрофи. Суспільне розчарування, загострення соціально-політичної ситуації, внутрішня нестабільність та падіння рейтингу промонархічних сил призвели до ліквідації монархії.

25.03.1924 р. Установчі національні збори проголосили створення Другої Грецької Республіки, Ґеорґ II поїхав у вигнання. У 1925–1926 рр. у країні була встановлена диктатура генерала Теодороса Панґалоса. Конфлікт на кордоні 1925 р. ледь не переріс у війну з Болгарією (врегульований за посередництва Ліги Націй). Обмеження свободи слова, переслідування політичних опонентів привели до усунення Панґалоса від влади в результаті перевороту, здійсненого у 1926 р. генералом Георгіосом Конділісом. У 1927 р. було прийнято нову Конституцію, яка встановила президентську республіку.

За часів урядування Е. Венізелоса (1928–1933) було взято курс на модернізацію грецької економіки та створення робочих місць. Світова економічна криза, що вдарила по Греції, постійне протистояння республіканських та промонархічних сил загострили ситуацію в суспільстві. У жовтні 1935 р. військові на чолі з Г. Конділісом здійснили військовий переворот та за результатами контрольованого плебісциту відновили монархію. У листопаді 1935 р. король Ґеорґ II (1935–1947) повернувся до Греції.

З огляду на загрозу посилення лівих сил на чолі з КПГ, прем'єр-міністр генерал Іоанніс Метаксас (1936–1941), за згодою Ґеорґа II, встановив режим одноосібної диктатури. Парламент було розпущено, КПГ заборонена. Для стабілізації ситуації в країні Метаксас розпочав серію реформ: запроваджено восьмигодинний робочий день, мінімальну зарплату та практику підписання колективних договорів при наймі на роботу; значну увагу приділено розвитку системи соціального забезпечення та медичного обслуговування; розпочато масове будівництво житла для біженців, технічне переоснащення армії.

У зовнішній політиці Греція проводила політику балансування між Італією й Німеччиною та Англією. Проте 28.10.1940 р. Італія висунула Греції ультиматум з вимогами передати під італійський контроль стратегічно важливі пункти Греції, на що генерал Метаксас відповів відмовою (відзначається у Греції як державне свято – День Охі (гр. «Ні»). Грецька армія змогла успішно протистояти італійському вторгненню і навіть відтіснити італійців у Південну Албанію. Проте 06.04.1941 р. в Грецію вторглись німецькі війська, які до кінця місяця окупували всю країну, а 20–31.05.1941 р. – о. Кріт.

Територія Греції була поділена на три окупаційні зони під контролем Німеччини, Італії

та Болгарії, створена маріонеткова Грецька держава. Конфіскація припасів у населення та зруйнована інфраструктура спричинили взимку 1941/1942 рр. голод.

Рух Опору в Греції очолив створений у вересні 1941 р. Національно-визвольний фронт Греції (ЕАМ) на чолі з КПГ. Він прагнув звільнення країни від окупації та надання народу права визначати долю державного устрою Греції. У грудні 1941 р. всі ліві партизанські загони були об'єднані у Народно-визвольну армію Греції (ЕЛАС, на 1944 р. – 150 тис. осіб). Іншою організацією руху Опору була антикомуністична Національно-республіканська грецька ліга (ЕДЕС, на 1944 р. – 12 тис. осіб). На 1944 р. більшість території країни було звільнено силами ЕАМ/ЕЛАС. У жовтні 1944 р. в Греції висадилися британські війська, а ЕЛАС звільнила Афіни та Салоніки. Не бажаючи допустити КПГ до влади, британці розпочали воєнні дії проти ЕЛАС. У лютому 1945 р. за домовленістю з британцями, в обмін на проведення загальних виборів та референдуму про долю монархії, ЕЛАС була розпущена.

У 1946 р. КПГ оголосила про бойкот парламентських виборів. Після того як на плебісциті 01.09.1946 р. було підтримано реставрацію монархії, у країну повернувся король Ґеорґ II. Протистояння між комуністами та монархістами переросли у громадянську війну 1946–1949 рр. між Демократичною армією Греції, підтримуваною Югославією й Албанією, та урядовими військами монархічного режиму, підтримуваними Великою Британією, а з 1947 р. – США. У 1947 р. КПГ була оголошена поза законом (легальний статус відновлено лише 1974 р.), десятки тисяч членів партії були заарештовані або емігрували. Війна закінчилася перемогою правих сил. У серпні 1949 р. бійці ДАГ та члени їх сімей (57 тис. чол.) перейшли албанський кордон та опинились в еміграції.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

Поразка ДАГ/КПГ у громадянській війні у 1949 р. остаточно утвердила перемогу прозахідних сил у Греції та посилила роль військових у політичному житті країни. У 1950 р. було відмінено надзвичайний стан та проведено парламентські вибори у 1950 і 1951 рр. Проте надзвичайна розпорошеність політичних сил не дозволила сформувати стійку коаліцію і стабільний уряд. Водночас зберегти за монархом роль арбітра у політичній системі країни активно намагався король Павлос I (1947–1964).

З 01.01.1952 р. вступила в силу нова Конституція, що розширювала повноваження короля, обмежувала громадянські свободи, надавала гарантії іноземним інвестиціям та право жінкам брати участь у виборах. На виборах 1952 р. партія колишнього начальника грецького Генштабу маршала Александроса Папагоса – Грецька єдність – здобула 247 мандатів із 300. А. Папагос очолив уряд (1952–1955) та взяв курс на створення вільної ринкової економіки, залучення інвестицій у промисловість. Зокрема, новим законодавством Греція гарантувала захист іноземного капіталу.

Важливими зовнішньополітичними подіями цього часу були: прийняття Греції 18.02.1952 р. до НАТО; підписання 12.10.1953 р. грецько-американської військової угоди, що надавала США право розміщувати військові об'єкти на території країни; підписання 28.02.1953 р. в Анкарі Угоди по дружбу та співпрацю між Грецією, Туреччиною та Югославією (за сприяння США).

Після смерті А. Папагоса у жовтні 1955 р. його наступником став Константінос Караманліс (1955–1963), очолювана яким партія Національно-радикальний союз (створена на базі ГЄ) виграла вибори 1956, 1958 та 1961 рр. Пріоритетами нового уряду стали залучення інозем-

них інвестицій, впорядкування податкової системи, створення ринку робочих місць. У 1961 та 1962 рр. було прийнято ряд законів, що надавали пільги іноземним та грецьким фірмам, що імпортують капітали з іноземних банків.

Ключовими подіями зовнішньополітичного життя стали: підписання 09.08.1961 р. в Афінах Угоди про приєднання Греції до ЄЕС на правах асоціації (вступила в силу 01.11.1962); створення у травні 1962 р., за рішенням афінської сесії НАТО, спеціального консорціуму для надання економічної допомоги Греції, до складу якого увійшли США, ФРН та Італія; розв'язання «кіпрської проблеми». Уряд К. Караманліса, після переговорів з Туреччиною, погодився на створення незалежного Кіпру, що і відбулося у 1960 р. Натомість ліві і праві радикали звинуватили Караманліса у поразці країни з кіпрського питання та оголосили його інструментом американської політики.

На виборах 1963 і 1964 рр. перемогу отримала партія Союз центру, а її лідер Георгіос Папандреу очолює уряд (1963–1965). За його урядування розпочалося звільнення політичних в'язнів, було розширено можливості для отримання освіти, збільшено зарплати та пенсії, послаблено податковий тягар для селян, спрощено систему отримання кредитів і знижено кредитні ставки, введено мінімальні гарантовані закупочні ціни для грецьких товаровиробників.

Після відставки Г. Папандреу в країні загострилось протистояння правих і лівих політичних сил. Побоюючись приходу до влади на виборах 1967 р. коаліції лівих сил, 21.04.1967 р. група офіцерів здійснила переворот, встановивши диктаторський режим «чорних полковників». В країні було оголошено надзвичайний стан, розпущено політичні партії, заборонено збори та страйки, встановлено жорстоку цензуру, проведено зачистку армії та державних структур, опозиційні сили зазнали переслідувань, дія Конституції зупинялася. 15.11.1968 р. вступала в дію нова Конституція, що забезпечувала практично необмежені повноваження прем'єр-міністра, гарантувала виключну роль збройних сил, скорочувала права парламенту та виборчі права громадян.

Спроба короля Константина II (1964–1973) здійснити контрпереворот зазнала поразки, після чого монарх 14.12.1967 р. залишив країну. Революційна рада призначила регентом генерал-лейтенанта Георгіоса Зоїтакіса, який затвердив прем'єр-міністром лідера Хунти полковника Георгіоса Пападопулоса (1967–1973). У грудні 1969 р., щоб не бути виключеною з Ради Європи, Греція сама вийшла із організації (до 1974).

Прагнучи стимулювати економічний розвиток, Хунта у 1967–1970 рр. підписала низку договорів з великими грецькими та іноземними підприємцями щодо будівництва нових промислових підприємств, прийняла закони, що забезпечили пільги великому бізнесу та гарантії іноземним капіталовкладенням. Також було проведено списання старих боргів селянам, підвищення пенсій, покращення медичного обслуговування, збільшення розмірів студентських стипендій, надання кредитів на житлове будівництво тощо. Ці заходи дозволили забезпечити високі темпи росту грецької економіки та суттєво знизити рівень безробіття.

Намагаючись легалізувати свій режим, Г. Пападопулос 01.06.1973 р. оголошує про ліквідацію монархії та проголошує себе президентом республіки. Референдум 27.07.1973 р. підтвердив рішення про ліквідацію монархії. Новий курс був підтверджений амністією політичним в'язням та поступовою заміною в урядових структурах військових цивільними. Активізація радикальних лівих сил та повстання студентів Афінського політехнічного інституту 14–17.11.1973 р., придушене збройним

шляхом, привели до усунення Г. Пападопулоса від влади в результаті військового перевороту 26.11.1973 р.

Хунту очолив генерал Дімітріос Іоаннідіс, а новим президентом став генерал Федон Гізікіс (1973–1974). Проти опозиції було розв'язано відкритий терор. Проте невдала спроба приєднати до Греції о. Кіпр 15.07.1974 р., що завершилась окупацією турецькими військами третини острова, поклала кінець режиму полковників. Після того як стало зрозуміло, що Греція не готова до війни з Туреччиною, на скликаній Ф. Гізікісом нараді грецьких політиків та військових було ухвалено рішення про відновлення цивільного управління. Уряд було запропоновано очолити К. Караманлісу.

На виборах 1974 р. впевнену перемогу отримала консервативна партія «Нова демократія» (220 мандатів із 300), після чого її лідером К. Караманлісом було сформовано однопартійний уряд (1974–1980). У ході референдуму 08.12.1974 р. 69,2 % населення висловилися за скасування монархії. У 1975 р. було прийнято Конституцію, відповідно до якої Греція перетворювалася на президентсько-парламентську республіку. Це знаменувало собою завершення переходу країни від військової диктатури до демократії. Нова політична система базувалася на засадах, що забезпечували стійкість уряду шляхом зміни двох партій при владі, а президент виконував функції арбітра.

Законодавча влада в Греції належить однопалатному парламенту, що складається з 300 депутатів, які обираються раз на чотири роки за пропорційною системою. Прохідний бар'єр для партій – 3 %. Лідер політичної партії, що здобула більшість, формує уряд, який має отримати вотум довіри парламентської більшості і є підзвітним їй.

Виконавча влада реалізовується президентом та урядом. Президент є головою виконавчої влади, яка, натомість, реалізується урядом. Після перегляду Конституції у 1986 р. повноваження президента були обмежені, він практично був усунутий від безпосередньої та активної участі у політичному процесі. Президент обирається парламентом шляхом таємного голосування на спеціальній сесії строком на п'ять років, з можливістю пролонгації ще на один термін.

Політичний курс країни визначає уряд. Прем'єр-міністром Греції, зазвичай, стає лідер партії, що здобула більшість на парламентських виборах. У разі, якщо жодна з партій не отримала парламентської більшості, кандидатуру висуває коаліція, а за її відсутності – партія, що отримала найбільше голосів.

Під час виборів 1977 р. відбулось утвердження в Греції двопартійної системи з постійним представництвом у парламенті комуністичних/крайніх лівих партій. «Нова демократія» знову виграла вибори (171 місце), а місце другої великої партії країни зайняв створений на базі лівого крила СЦ Загальногрецький соціалістичний рух (ПАСОК) на чолі з Андреасом Папандреу, сином Г. Папандреу.

Кіпрська проблема та питання розмежування територіального шельфу Егейського моря створювали постійну напругу у греко-турецьких відносинах. У 1974 р. через напружені відносини з Туреччиною Греція вийшла із військової організації НАТО (до 1980), проте активізувала євроінтеграційні зусилля – у 1979 р. було підписано договір про приєднання країни до Європейського Економічного Співтовариства.

На виборах 1981 та 1985 рр. перемагає лівоцентристський ПАСОК (172 та 161 місце відповідно). «Нова демократія» отримує другий результат (115 та 126 місць відповідно). КПГ двічі здобуває 13 місць і стає третьою парламентською партією.

За урядування А. Папандреу (1981–1989) було проведено реформи у сфері соціальної політики, демілітаризовано державний

апарат та деполітизовано силові структури, відмінено цензуру на твори літератури і мистецтва. В 1982 р. уряд поновив у правах політичних емігрантів і спростив процедуру репатріації. У 1986 р. було переглянуто Конституцію та обмежено функції президента. У сфері зовнішньої політики, не зважаючи на передвиборчі обіцянки щодо виходу з НАТО та виведення американських військових баз з території Греції, уряд А. Папандреу в 1983 р. підписав із США договір про оборону, відповідно до якого американські військові бази залишались у Греції, але США надавала Афінам щорічну військову допомогу в розмірі 500 млн дол.

Погіршення економічної ситуації в країні та серія корупційних скандалів у середовищі грецьких можновладців підірвали довіру до правлячої верхівки. Жодна партія не мала однозначної підтримки виборців і не могли сформувати стійкий уряд. Тому протягом червня 1989 – квітня 1990 рр. у Греції тричі відбувались парламентські вибори, на яких із незначною перевагою перемагала «Нова демократія», поки врешті не здобула 150 із 300 мандатів.

Уряд Константіноса Міцотакіса (1990–1993) розпочав втілювати програму стабілізації економіки, що передбачала значне скорочення урядових витрат, підвищення цін на комунальні послуги для населення та приватизацію значної частини державних підприємств. Ці заходи зустріли різкий спротив суспільства, що вилився у ряд страйків та заворушень по всій країні.

Створення нових держав на теренах колишньої Югославії актуалізувало для Греції «македонське питання» та загострило ситуацію всередині уряду. Міністр закордонних справ Антоніс Самарас наполягав на неприйнятності використання в будь-якій формі терміна «Македонія» в назві новоствореної держави. У 1992 р. він подав у відставку, залишив ряди «Нової Демократії» і в 1993 р. створив власну партію «Політична весна» (1993–2004), яка виступала за модернізацію країни та оновлення грецького політикуму.

У вересні 1993 р. більшість парламентарів «Нової Демократії» перейшли до лав «Політичної весни», спричинивши політичну кризу. Дострокові парламентські вибори 1993 р. забезпечили перемогу ПАСОК (170 місць). Політика уряду А. Папандреу (1993–1996) була спрямована на стабілізацію економіки та розвиток країни в дусі Маастріхтських угод. У 1995 р. за посередництва США Греція припинила блокаду Македонії, однак не зняла своїх претензій щодо назви.

Вибори 1996 та 2000 рр. підтвердили лідируючий статус ПАСОК, яка отримала 162 та 158 місць відповідно, та утвердили позиції нового лідера партії, прем’єр-міністра Константіноса Сімітіса (1996–2004). У 1996 р. Греція і Туреччина опинилися на грані війни через конфлікт щодо суверенітету в басейні Егейського моря. Відносини між країнами покращилися після двох сильних землетрусів у 1999 р. (Ізмір та Афіни), під час яких обидві країни першими надали допомогу одна одній.

Проведення курсу на скорочення соціальних видатків дозволило країні досягти певної грошово-кредитної стабільності та виконати критерії Маастріхтських угод. У 1999 р. грецький парламент ратифікував Договір про Європейський валютний союз, у 2000 р. Афіни зняли заперечення проти митного союзу між ЄС та Туреччиною, а з 2001 р. Греція перейшла на євро.

Вибори 2004 та 2007 рр. виграла «Нова демократія», здобувши 165 та 152 місця відповідно. Уряд Костаса Караманліса (2004–2009) реалізовував політику неоліберальних реформ, спрямовану на виконання директив ЄС, але погіршення економічної ситуації наприкінці 2000-х рр. призвело до посилення соціальної напруги та дестабілізувало політичну систему

Греції. У грудні 2008 р. в Афінах та інших грецьких містах відбувались жорстокі сутички ліворадикальних угруповань молоді з поліцією. Виступи були підтримані профспілками з вимогами відставки уряду, підвищення зарплат та пенсій.

На дострокових виборах 2009 р. перемогла ПАСОК (160 місць), Нова демократія – 91 місце. Водночас підвищилась популярність партій радикальної та націоналістичної ідентифікації: КПГ – 21 місце, Коаліція радикальних лівих «СІРІЗА» – 13, Народний православний рух – 15.

Необхідність проведення урядом Георгіоса Папандреу Молодшого (2009–2011) політики жорсткої бюджетної консолідації, в обмін на фінансову підтримку від Єврозони і МВФ, спричинила у 2010–2011 рр. хвилю масових акцій протесту, страйків та заворушень по всій країні, а також жорсткі дебати в середовищі політикуму. Опоненти уряду вважали, що країни-кредитори ЄС намагаються задарма скупити активи Греції, і вимагали виходу країни з Єврозони.

У травні 2011 р. уряд узгодив з ЄС та МВФ новий пакет консолідації обсягом 28 млрд євро, що викликав активний протест у суспільстві і не був затверджений парламентом. 01.11.2011 р. Г. Папандреу закликав до проведення референдуму щодо готовності громадян прийняти політику жорсткої економії бюджетних коштів в обмін на пакет допомоги ЄС. Намір провести плебісцит, по суті щодо доцільності перебування країни в зоні євро, викликав різкий спротив в ЄС, який разом із МВФ заморозив виплату Афінам фінансової допомоги, що поставило Грецію на межу дефолту. Єврокомісія зажадала письмових гарантій дотримання взятих країною зобов'язань від політичних діячів Греції та внесення необхідних змін до національного законодавства.

05.11.2011 р. кабінет Г. Папандреу отримав вотум довіри парламенту, але задля недопущення посилення політичної кризи, 07.11.2011 р. Г. Папандреу подав у відставку. Було створено уряд національної єдності на чолі з економістом Лукасом Пападімосом (2011–2012), покликаний забезпечити отримання фінансової допомоги від міжнародних кредиторів (насамперед через скорочення держборгу) та втримання Греції в Єврозоні, що і було зроблено.

Дострокові парламентські вибори 06.05.2012 р. продемонстрували розчарування суспільства в провідних політичних силах країни та зростання популярності крайніх лівих та правих партій. Нова демократія здобула 108 мандатів, ПАСОК – 41. Друге місце посіла «СІРІЗА» – 52 мандати, Незалежні греки – 33, КПГ – 26, ультранаціоналістична «Золота зоря» – 21, Демократичні ліві – 19.

Після того як жодна з партій не змогла сформувати уряд, 17.06.2012 р. відбулись ще одні дострокові вибори, за результатами яких партіями Нова демократія – 125 мандатів, ПАСОК – 33 та Демократичні ліві – 17 було створено парламентську коаліцію та сформовано «уряд порятунку» на чолі з А. Самарасом, який проголосив метою діяльності подолання кризи і подальше перебування країни в Єврозоні. Разом з тим, результати виборів засвідчили зростання популярності ліворадикальних сил: «СІРІЗА» – 71 мандат, Незалежні греки – 20, «Золота зоря» – 18, КПГ – 12.

У грудні 2014 р. парламент не зміг обрати президента і був розпущений. На парламентських виборах 25.01.2015 р. перемогла ліворадикальна «СІРІЗА» – 149 мандатів, Нова демократія – 76, «Золота зоря» – 17, ліволіберальна «Річка» – 17, КПГ – 15, Незалежні греки – 13, ПАСОК – 13. За пропозицією лідера «СІРІЗИ» і нового голови грецького уряду Алексіса Ципраса (з 2015) парламент обрав президентом Греції правоцентриста від Нової демократії Прокопіса Павлопулоса (з 2015).

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Економічному розвитку Греції на початку 1950-х рр. суттєво посприяли кредити, виділені в рамках «плану Маршалла». Загалом, у 1947–1966 рр. країна отримала лише від США 1 млрд 895 млн дол. економічної і 1 млрд 854 млн дол. військової допомоги (разом 3,7 млрд дол.). Провідні галузі грецької економіки, банки, кредитна система знаходилися під контролем американських монополій. Прийняття у жовтні 1953 р. Закону «Про інвестиції та захист іноземних капіталів» сприяло росту фінансових надходжень від зовнішніх інвесторів. На базі закону було укладено угоди з нафтовою компанією «Standard Oil Company of New Jersey» («Esso», США) щодо розробки покладів нафти на о. Закінтос та Пелопоннес, з компанією «Hunt Oil Company» (США) – в районі Салоніки – Катеріні, а також угоди із рядом компаній про видобування магнезиту, азбесту тощо. Станом на 1960 р. доля іноземних інвестицій склала 58 % усіх капіталовкладень у країні. З американською допомогою було сформовано загальнонаціональну електромережу та відбудовано автошляхи.

Активне проникнення іноземного капіталу позитивно вплинуло на національну економіку та дозволило вдвічі збільшити обсяг виробництва у порівнянні з довоєнним рівнем. У 1950–1973 рр. за темпами економічного зростання Греція посіла друге місце в світі після Японії, демонструючи в середньому показник на рівні 7 %. У 1950 р. за розмірами ВВП на душу населення держава опинилася на 28 місці в світі, а в 1970 р. – на 20. Стрімко збільшилася частка промисловості, що у 1976 р. досягла 17,4 % ВВП. Це дозволило Греції 09.07.1961 р. підписати Афінський договір щодо вступу в ЄЕС на правах асоційованого члена.

Наслідком входження до «спільного ринку» стало певне зростання експорту грецьких с/г товарів у країни ЄЕС; збільшення надходжень іноземних капіталів із країн ЄЕС; пришвидшення темпів росту промисловості; зниження рівня безробіття. У 1962 р. було укладено одну з найбільших у повоєнній історії Греції угоду між урядом Греції, корпорацією «ESSO» (США) та грецьким підприємцем Паппасом, щодо будівництва американськими компаніями поблизу Салонік нафтоперегінного, сталеплавильного, заводу азотних добрив та інших підприємств на загальну суму 110 млн дол. Також на кінець 1961 р. 145 млн дол. склали інвестиції ФРН. Разом з тим, неодноразове зниження мита на імпортовані з країн «Спільного ринку» товари негативно позначилося на розвитку малого та середнього бізнесу.

Після встановлення у 1967 р. режиму «чорних полковників» виробнича активність і інвестиції демонстрували швидкі темпи росту. Цьому сприяло звільнення від оподаткування та ряд прерогатив, наданих іноземним компаніям при заснуванні філіалів у Греції. Лише у 1967–1970 рр. філії в Греції відкрили понад 100 іноземних компаній. Виключні привілеї, надані судновласникам, дозволили у 1967–1973 рр. втричі збільшити кількість суден, зробивши грецький флот одним із найбільших у світі.

Фінансову рівновагу Греції серйозно порушили дві нафтові кризи 70-х рр. XX ст. Безконтрольне проникнення іноземного капіталу, зростання державного боргу, інфляція, масове безробіття, неспроможність військового режиму впоратися зі складним господарським механізмом країни призвело до економічної нестабільності. В кризовому стані опинився торговельний флот. Однак політика жорсткої економії, впроваджувана урядом К. Караманліса (1974–1980), дозволила підтримати активне сальдо платіжного балансу країни та відносно невеликий рівень зовнішнього боргу (6,5 млрд дол. США).

Членство Греції в ЄС з 1981 р. сприяло переорієнтації національної економіки відповідно до інтересів більш розвинених країн-членів. Зниження рівня податкового протекціонізму негативно вплинуло на конкурентоздатність грецьких товарів, національна промисловість виявилася не в змозі повноцінно використати переваги торгівлі в єдиному господарському просторі. Через обмеження з боку ЄС виробництво сталі скоротилося на 30 %, з країни-експортера сільгосппродукції Греція перетворилася на країну-імпортера, постраждали текстильна, швейна, шкіряна та інші галузі. Це призвело до зростання безробіття та скорочення капіталовкладень.

Прихід до влади у 1981 р. уряду А. Папандреу зумовив соціальну направленість грецької економіки. Пріоритетним став розвиток малого та середнього бізнесу, для стимулювання якого впроваджувалася пільгова система кредитування. Запроваджувалася політика «соціалізації» приватних підприємств і зміцнення державного сектору. Було створено численний адміністративний апарат із високою зарплатнею та соціальними гарантіями.

З 01.01.2002 р. у готівковий обіг країни було введене євро. Вступ до Єврозони мав двоякі наслідки. З одного боку, він стимулював економічний розвиток, забезпечив темпи зростання ВВП на рівні понад 4 % та зниження інфляції з 12 % до рівня 3–3,5 %, а з іншого – спричинив зростання рівня державного боргу та посилення дефіциту торгового балансу.

У 2003 р. Греція демонструвала найвищі темпи економічного зростання по ЄС. ВВП зріс на 4,7 %, що було найкращим показником для країни за останні 25 років. Головним сприятливим фактором економічного розвитку стала передолімпійська підготовка, що викликала значний приплив інвестицій в економічну і транспортну інфраструктуру країни та забезпечила максимальне завантаження підприємств ряду галузей національної індустрії.

Починаючи з середини 2000-х рр., Греція стала головним реципієнтом європейських трансферів, що допомагають їй подолати відставання від стандартів ЄС. Лише на модернізацію транспортної інфраструктури та будівництво нових об'єктів напередодні Олімпіади-2004 з різних фондів ЄС було виділено понад 40 млрд євро.

Проте недостатній рівень конкурентоздатності національної продукції, відсутність привабливого інвестиційного клімату, необхідність утримувати численний апарат державних службовців, засилля корупції та масове ухиляння від сплати податків спричинили зниження економічних показників Греції.

З 2008 р. спостерігається падіння економічних показників розвитку Греції. На кінець 2009 р. національний борг склав 300 млрд євро, що перевищило ВВП. ЄС і МВФ виділили державі найбільший в історії пакет суверенної підтримки, що складає понад 50 % ВВП країни (ЄС – 80 млрд євро, МВФ – 30 млрд євро) за умов суворої економії державних видатків.

В країні було розпочато програму зі скорочення бюджетного дефіциту, що передбачала проведення пенсійної, податкової і страхової реформ, лібералізацію ринку праці та ряд інших заходів. Однак уже в 2010 р. стало ясно, що Греція не виконує поставлених умов: державний борг досяг 150 % ВВП; приватизацію не було розпочато; рівень безробіття зріс, а об'єм національної економіки зменшився; кредитний рейтинг впав до найнижчого в світі рівня. Масові акції протесту проти скорочення соціальних витрат та замороження зарплати відлякували потенційних інвесторів.

Затримка чергового траншу ЄС та МВФ поставила країну на грань банкрутства. Попри величезні труднощі, прем'єр-міністру Г. Па-

пандреу вдалося отримати 21.07.2011 р. пакет допомоги обсягом 109 млрд євро на три роки під 3,5 % річних. Вжиті заходи дозволили запобігти дефолту, проте відсутність структурних економічних реформ сприяє продовженню економічної рецесії.

Греція продовжує перебувати в глибокій кризі: протягом 2008–2015 рр. економіка країни падала, безробіття досягло рекордних 27,5 % (2013), відбувається скорочення бюджетних місць та відплив капіталів за кордон.

За даними Євростату, ВВП Греції (у поточних цінах) складав у 2000 р. 143 млрд євро, у 2005 р. – 199 млрд, у 2006 р. – 217 млрд, у 2007 р. – 232, млрд, у 2008 р. – 242 млрд, у 2010 р. – 226 млрд, у 2011 р. – 207 млрд, у 2012 р. – 191 млрд, у 2013 р. – 180 млрд, у 2014 р. – 178 млрд, у 2015 р. – 176 млрд, у 2016 р. – 176 млрд.

21.03.2012 р. було укладено безпрецедентну у фінансовій історії міжнародну угоду, згідно з якою Греція отримала від ЄС кредитний транш у 130 млрд євро, а банки-утримувачі грецького держборгу списали 53,5 % боргів по облігаціях, що зняло боргове навантаження ще на 100 млрд євро. Надання масштабної фінансової підтримки дозволило Греції запобігти дефолту, але не виправити економічну ситуацію. На 30.07.2015 р. зовнішній борг Греції сягнув 312,7 млрд євро, і уряд А. Ципраса повів курс на реструктуризацію й списання частини боргу. 05.07.2015 р. у Греції відбувся референдум, на якому 63,3 % громадян відхилили запропонований ЄС, МВФ та ЄЦБ комплекс заходів з фінансової політики.

Провідними галузями промисловості Греції є легка, хімічна, нафтохімічна, гірнича, паперова, цементна, металургійна. Для економіки характерні структурні диспропорції, велика залежність від іноземного монополістичного капіталу, високий рівень зайнятості у невиробничій сфері (понад 50 % ВНП). Актуальною проблемою залишається корупція (за даними Transparency International, у 2012 р. Греція була найбільш корумпованою країною ЄС) і значний тіньовий сектор, що складає 43,2 млрд євро, або 24 % ВВП (за даними «Visa Europe», на початок 2013 р.).

ВВП традиційно формується переважно за рахунок послуг – 78,5 %, доля промисловості – 17,65 %, сільського господарства – 4 % (2011). У сфері послуг зайнято понад 65 % населення, у промисловості – понад 22 %, у с/г – 12 %.

Туризм забезпечує понад 18 % ВВП та зайнятість понад 16 % населення. Щороку Греція приймає близько 15–20 млн туристів (22 млн – 2014 р., дані Всесвітньої туристичної організації).

Важливе місце в економіці належить торговому флоту – близько 20 % ВВП. Флот, що плаває під грецьким прапором, є другим у світі і нараховує понад 2100 суден загальним тоннажем 43 млн тонн. Грецькі судновласники контролюють 18 % сукупного тоннажу світового торгового флоту та понад 56 % флоту країн-членів ЄС. Окрім того, грецьким компаніям належить близько 25 % світового флоту сухогрузів та 20 % танкерів.

Промисловість в країні розвинута непропорційно по галузевій структурі й нерівномірно розміщується територіально (близько 50 % промпродукції виробляється в районах Афін та Салонік). Індустріальне обличчя країни дотепер визначають традиційні галузі легкої індустрії: текстильна, харчова, тютюнова, посилюється експортне значення швейної продукції та виробництва будматеріалів. Лідером з виробництва цементу є компанія «HERACLES» (належить французькій групі «Lafarge»), виробнича потужність якої складає 9,6 млн тонн на рік. Найбільші цементні заводи компанії «Volos» поблизу м. Волос (виробнича потужність 4,5 млн тонн на рік; вважається найбільшою у світі) та «Milaki» на о. Евія (2,2 млн тонн на рік).

Значення сільського господарства постійно знижується, попри вигоду від субсидій ЄС, направлених на підтримку його розвитку. Лише 30 % території країни придатні до обробки. Греція – лідер серед країн ЄС з виробництва бавовни та тютюну й один з найбільших експортерів оливок у світі.

У Греції розгалужена банківська система. Понад 85 % ринку належить п'яти найбільшим банкам: підконтрольним державі «National Bank of Greece» та «Emporiki Bank of Greece», приватним – «Alpha Bank» та «Piraeus Bank», «Eurobank Ergasias» (входить до транснаціональної групи «European Financial Group»).

Основу енергобалансу Греції складає нафта, що імпортується з Росії (46 %), Ірану (16 %), Саудівської Аравії і Казахстану (по 10 %), Лівії (9 %), Іраку (7 %) (станом на 2010 р., за даними ЄС). В країні працює чотири нафтопереробних заводи та понад 300 електростанцій (84 % електроенергії виробляється ТЕС, 16 % – ГЕС).

Прагнучи стати потужним транзитним енергетичним вузлом, Греція бере участь у реалізації ряду проектів: 15.03.2007 р. було підписано угоду про будівництво Росією, Болгарією та Грецією нафтопроводу Бурґас-Александруполі; 29.04.2008 – про приєднання до російсько-італійського проекту газопроводу «Південний потік»; 05.03.2010 – про будівництво газопроводу IGB (Греція–Болгарія); 14.05.2010 – про прокладання газопроводу ITGI (Інтерконнектор Туреччина–Греція–Італія); 26.06.2013 – про будівництво Трансадріатичного трубопроводу (Туреччина–Греція–Албанія–Італія).

У грецькій економіці сильні позиції має американський, французький, німецький, італійський, швейцарський та китайський капітал. Частка іноземного капіталу складає: в обробній промисловості – 25 %, у сфері послуг – 22 %, у банківській системі – 16 %, у видобувних галузях – 10 %.

Найбільш значним інвестуванням стала оренда у 2010 р. китайською компанією «Cosco» грецького порту Пірей на 35 років, за що Греція отримала 4,2 млрд дол. США.

Обсяги зовнішньої торгівлі Греції (товарами і послугами) складали у 2006 р. – 108,5 млрд євро (експорт – 44,9 млрд, імпорт – 63,6 млрд), у 2007 р. – 120,5 млрд (експорт – 48,5 млрд, імпорт – 72 млрд), у 2008 р. – 131,5 млрд (експорт – 52 млрд, імпорт – 79,8 млрд), у 2009 р. – 105,6 млрд (експорт – 41,6 млрд, імпорт – 64 млрд), у 2010 р. – 108,2 млрд (експорт – 44,8 млрд, імпорт – 63,4 млрд), у 2011 р. – 109 млрд, у 2012 р. – 116,7 млрд, у 2013 р. –113,3 млрд, у 2014 р. – 120 млрд, у 2015 р. – 111,8 млрд, у 2016 р. – 107,2 млрд (експорт – 53 млрд, імпорт – 54,2 млрд).

Головним чином експортуються харчові продукти і напої, текстиль, нафтопродукти, хімікати, а імпортуються машини та транспортне устаткування, нафта, паливо, готові вироби і хімічні продукти. Основними зовнішньоторговельними партнерами Греції є: Німеччина – 6 % експорту та 9 % імпорту – та Італія – 8 % та 8 %. Важливими експортними партнерами також є Туреччина – 11 %, Болгарія – 6 %, Кіпр – 5 %, а імпортними – Росія – 12 %, Саудівська Аравія, КНР, Нідерланди – по 5 % (2012, Invest in Greece Agency).

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ГРЕЦІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Традиція історичних зв'язків між Грецією та Україною сягає I тис. до н. е., коли мореплавці Еллади почали вести торгівлю з населенням Північного Причорномор'я. У середині VII ст. до н. е. під час Великої грецької колонізації на острові Березань було засноване перше на території сучасної України грецьке поселення – Борисфеніда. Найбільшими грецькими колоніями, що згодом стали незалежними державами, на території України були: Ольвія

(на р. Буг), Тіра (на р. Дністер), Херсонес, Керкінітіда, Феодосія, Пантікапей (у Криму). Близько 480 р. до н. е. на основі грецьких полісів Керченського півострова виникло Боспорське царство. У IV ст. до н. е. Боспор перетворився на головного постачальника хліба в Афіни. Царство існувало до VI ст. Більшість грецьких полісів була знищена у IV ст. під тиском гунів. Лише Херсонес безперервно існував до 1399 р.

Значення тисячолітньої історії грецької цивілізації на півдні України полягає в тому, що грецькі переселенці передали місцевому населенню прогресивні технології землеробства та ремесла, активно залучили його до товарно-грошових відносин, сприяли розгортанню процесів урбанізації в регіоні, долучили місцеві племена до здобутків античної культури.

Інтенсивними були політичні, економічні і культурні контакти Київської Русі та Візантійської імперії (Грецького царства), у складі якої опинилася Греція. У IX–XII ст. Дніпро став основною артерією торгового шляху «із варяґів у греки», що сприяло перетворенню Києва на політичний, економічний і торговельний центр та розширенню двосторонніх зв’язків. Багато в чому саме бажання київських князів контролювати торговельні шляхи на південь спричинило серію походів русів проти Візантії, у 830-і рр., а також 860, 907, 941, 943, 970–971, 988, 1024, 1043 рр. Двосторонні відносини між країнами були закріплені в угодах 907, 911, 941, 944, 971 рр.

З візантійськими принцесами були одружені великі київські князі Володимир Святославич (978–1015) – з дочкою імператора Романа II Анною, Всеволод Ярославич (1076–1077, 1078–1093) – з племінницею чи дочкою імператора Константина IX Мономаха Марією-Анастасією, галицький князь Роман Мстиславич (1187–1188, 1199–1205) – з дочкою імператора Ісаака II Ангела Анною–Оленою. Крім того, донька перемишльського князя Володаря Ростиславича (1092–1124) Ірина була видана заміж за сина імператора Олексія I Комнена Ісаака Комнена.

Після хрещення Русі князем Володимиром у 988 р. для зведення православних храмів та вкорінення православ’я на Русь приїздять художники, архітектори, церковні діячі з Візантійської імперії. В Києві було засновано митрополичу єпархію, очолювали яку переважно греки. Першими київськими митрополитами були греки: Леонтій (991/992–1007/1008), Феофілакт (до 1018) та інші. Наприкінці X ст. на Афоні був пострижений у ченці майбутній преподобний Афанасій, який, повернувшись до Києва, заснував у першій половині XI ст. Києво-Печерський монастир та упорядкував чернече життя за зразком Афону. Перший руський монастир (Богородиці Ксилургу) на Афоні був заснований за часів князя Володимира, і ним ченці Київської Русі володіли до 1169 р. Після збільшення чисельності руських монахів їм, на їхнє прохання, було надано монастир Св. Пантелеймона, який отримав назву «Руський».

Після падіння Візантійської імперії у 1453 р. розпочалася масова міграція греків на українську територію. Наприкінці XVI–XVII ст. виникають грецькі громади у Львові, Кам’янці-Подільському, Острозі, Ніжині та інших містах. Із заснуванням наприкінці 70-х років XVI ст. Острозької колегії, яку сучасники називали «грецькою» школою, на українських землях активно працюють грецькі вчені, зокрема Еммануїл Мосхопуло, Георгій Паламідіс та інші.

Чимало греків брали активну участь у Визвольній війні українського народу середини XVII ст. Віддячуючи за допомогу, гетьман Б. Хмельницький 02.05. та 06.06.1657 р. видав універсали, якими надав групі грецьких купців із Ніжина право безмитної торгівлі та судову автономію, що підтверджувалися іншими гетьманами. Універсалами І. Мазепи від 13.09.1687, 19.10.1696 та 16.05.1701 р. греки

отримали релігійну автономію, були звільнені від міських податків та повинностей, юридично оформлено Ніжинське грецьке братство (1696). Загалом, у 1654–1751 рр. було видано 30 універсалів-привілеїв ніжинській грецькій громаді. У 1736 р. було завершене юридичне оформлення «Суду грецького братства», а в 1785 р. створений Ніжинський грецький магістрат. Указом 1867 р. про ліквідацію магістратів і ратуш представники грецького ніжинського братства були зрівняні у правах з російськими купцями і позбавлялися особливого найменування «Греки Ніжина».

Найвідомішими греками серед державних діячів Гетьманщини є: організатор митної служби Б. Хмельницького, посол України в Стамбулі та наказний гетьман у 1678 р. Остафій Астаматій (Стоматенко), дипломат Данило Грек (Олівеберг), подільський полковник Костянтин Миглаєвський (1664–1666), переяславські полковники Степан Томара (1707–1715) та Василь Томара (1730–1732), миргородський полковник Василь Капніст (1737–1751).

Серед ченців святої гори Афон у XVII–XVIII ст. часто зустрічались колишні козаки. Близько 1580 р. на Афоні поселився український письменник-полеміст Іван Вишенський, який провів тут, з невеликою перервою, 40 років. На землях Пантократового монастиря уродженець Полтави ієромонах Паїсій Величковський заснував у 1746 р. Іллінський козачий скит, у який поступово почали сходитися українські ченці та козаки-емігранти. Першим українським мандрівником по Греції був Василь Григорович-Барський, який у 1734–1746 рр. жив, навчався та подорожував по Греції.

Багато греків отримували освіту у Києво-Могилянській академії. Так, наприклад, у 1789–1793 рр. у ній навчався майбутній константинопольський патріарх Константій I (1830–1834). Водночас грецькі теологи Євген Булгаріс та Нікіфор Феотокі у 1778 р. заснували Полтавську духовну семінарію.

У 1775 р. на Південь України було переселено понад тисячу грецьких родин, які під час російсько-турецької війни 1768–1774 рр. скомпрометували себе в очах турків проросійськими настроями. У 1778 р. за розпорядженням Катерини II, з Криму в Приазов'я було переселено 18,3 тис. греків. З 1779 і до 1869 р. греки, які проживали в утвореному в 1780 р. Маріупольському повіті, що включав м. Маріуполь та 29 грецьких сіл, мали своє місцеве самоврядування – з 1779 р. Грецький суд, що виконував адміністративні, поліцейські та судові функції, з 1790 р. – Думи, які обиралися виключно з греків.

У 1775 р. з емігрантів було утворене Албанське військо, у якому більшість складали греки. У 1779 р. воно було реформоване у Грецький піхотний полк, а 1797 р. – у батальйон, який проіснував до 1859 р. У 1795 р. створене грецьке воєнне поселення в околицях Одеси, відоме як грецький піхотний дивізіон (розформоване у 1819 р.). Також у 1810 р. на військових поселян були перетворені військовослужбовці Балаклавського грецького батальйону.

Протягом першої половини XIX ст. грецькі торгові доми практично контролювали торгівлю Одеси, Миколаєва, Херсона. Російська влада активно протегувала грекам-фанаріотам – Кантакузенам, Мурузі, Іпсіланті, Караджі та ін., надаючи їм значні земельні маєтки на Півдні України.

Чисельність греків на території України, за даними перепису 1897 р., складала 77,3 тис. чол. (з тюркомовними – 97,9 тис.), 1926 р. – 104,7 тис.

В часи Української революції 1917–1921 рр. першим дипломатичним представником УНР у Греції в січні 1919 р. був призначений Федір Матушевський. 02.03.1919 р. місія прибула до Афін і працювала там до 01.08.1920 р., коли місію очолював уже Модест Левицький. Зага-

лом прихильно ставлячись до України, грецький уряд не зважився офіційно визнати місію.

У 1928 р. в Приазов'ї було створено три грецькі національні райони: Мангушський, Сартанський та Велико-Янісольський. У 1937–1938 рр. НКВС СРСР у рамках «великої чистки» провів «грецьку операцію» – заарештував близько 7,5 тис. греків України (з них 3,6 тис. – розстріляно), грецькі національні райони були ліквідовані, закриті грецькі школи, газети, театри.

УКРАЇНСЬКО-ГРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Греція офіційно визнала Україну як самостійну незалежну державу 31.12.1991 р., а 15.02.1992 р. було підписано Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Грецькою Республікою.

У травні 1992 р. було засноване Почесне консульство України в Греції, а в червні 1993 р. – Посольство України. У 2004 р. Україна відкрила Генеральне консульство у м. Салоніки. Першим послом України в Греції 19.02.1993 р. був призначений Борис Корнєєнко, а першим послом Грецької Республіки в Україні у 1993 р. став Васіліос Патсікакіс.

У травні 1993 р. розпочало діяльність Посольство Греції в Україні. В 1996 р. Греція заснувала Генеральні консульства у м. Маріуполь та в м. Одеса.

Політичне співробітництво між країнами демонструє сталі тенденції до розширення та поглиблення. Греція неодноразово надавала підтримку євроатлантичним та європейським устремлінням України. Саме за головування Греції в ЄС та її активного сприяння у березні 1994 р. було укладено Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС. Грецька сторона була ініціатором укладення Меморандуму про співробітництво між МЗС України та Греції з метою наближення України до ЄС, що був підписаний 01.12.2009 р.

15.01.1992 р. відбувся перший офіційний візит прем'єр-міністра України В. Фокіна до Греції, під час якого було підписано Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Грецією та міжурядову угоду про економічне, промислове і науково-технічне співробітництво. Особливе значення для двосторонніх відносин мав державний візит президента України Л. Кучми до Греції 11–12.11.1996 р., під час якого підписані Договір про дружбу і співробітництво між двома країнами (набув чинності 01.07.1998 р.) та Угода про співробітництво в галузі освіти, науки й культури. Важливих домовленостей політичного характеру, зокрема – щодо підтримки України в набутті нею статусу «консультативного партнера» Західного Європейського Союзу, було досягнуто під час офіційного візиту в Україну президента Греції К. Стефанопулоса 15–17.12.1997 р. Офіційні запевнення в підтримці суверенітету, територіальної цілісності і незалежності України, а також про невизнання незаконної анексії Криму та продовження санкцій проти Російської Федерації як країни-агресора грецька сторона надала Україні під час візиту прем'єр-міністра Греції Алексіса Ципраса до Києва 08–09.02.2017 р.

Розвивається й співробітництво на міжпарламентському рівні. З 2015 р. у Верховній Раді України діє Депутатська група ВРУ з міжпарламентських зв'язків з Грецькою Республікою, а в Парламенті Греції з 2016 р. – парламентська Група дружби Греція-Україна.

Існує традиційно високий рівень партнерства країн у рамках міжнародних та регіональних організацій. Так, Україна підтримала кандидатури Греції до складу непостійних членів РБ ООН на 2005–2006 рр., а Греція – входження України до РЄ. Між країнами існує активна співпраця в рамках ОЧЕС.

Станом на 2017 р. договірно-правова база двостороннього співробітництва складає 46 чинних нормативних документів.

Торговельно-економічні відносини країн демонструють тенденції до нарощення обсягів партнерства, однак сьогоднішній стан справ не відповідає реальному потенціалу українсько-грецького співробітництва.

В основі двостороннього торговельно-економічного співробітництва лежить міжурядова угода про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво від 25.07.1991 р. Важливою складовою розвитку співпраці є діяльність українсько-грецької Міжурядової спільної робочої групи з питань економічного, промислового та науково-технічного співробітництва, що діє на підставі міжурядової угоди від 01.09.1994 р. (засідала у 1996, 1999, 2001, 2006 та 2011 рр.). Подальшій активізації ділового співробітництва між бізнесменами двох країн сприяє діяльність Греко-української торгово-промислової палати.

Обсяг двосторонньої торгівлі товарами та послугами, згідно з даними Держстату України, у 2004 р. становив 247 млн дол. США, у 2005 р. – 287 млн, у 2006 р. – 281 млн, у 2007 р. – 511 млн, у 2008 р. – 712 млн, у 2009 р. – 294 млн, у 2010 р. – 373 млн, у 2011 р. – 532 млн, у 2012 р. – 511 млн, у 2013 р. – 617 млн, у 2014 р. – 608 млн, у 2015 р. – 447 млн, у 2016 р. – 441 млн (експорт – 187 млн, імпорт – 254 млн).

За даними 2016 р., у структурі українського експорту до Греції найбільшу частку складають насіння і плоди олійних рослин (31,3 %), чорні метали (29,7 %), зернові культури (11,1 %), жири та олія (5,9 %). Водночас із Греції найбільше імпортуються нафта і продукти її перегонки (60,5 %), їстівні плоди та горіхи (9,2 %), фармацевтична продукція (5,4 %).

Обсяги інвестицій із Греції в Україну, за даними Держстату, становлять 123,4 млн дол. США (на 01.07.2017) понад 85 % яких спрямовано в фінансову діяльність. В Україні діє 117 підприємств за участю грецького капіталу (станом на 01.01.2011). Водночас станом на 01.01.2009 р. резидентами України інвестовано 1,6 млн дол. США в економіку Греції та діяло одне підприємство з українськими інвестиціями. Задля активізації співпраці у сфері інвестицій 06.10.2011 р. було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Державним агентством з інвестицій та управління національними проектами України і Грецькою державною агенцією «Invest in Greece».

Серед грецьких компаній, що активно діють на українському ринку, варто відзначити «Eurobank», якому з 2006 р. належить ВАТ «Універсал Банк», «Piraeus Bank Group», якій з 2007 р. належить ПАТ «Піреус Банк МКБ», «Alpha bank», якому з 2008 р. належить «Астра Банк», «ΜΗΧΑΝΙΚΗ Α.Ε.», «ΓΕΡΜΑΝΟΣ Α.Ε.», «Διεθνησ Ενεργειακη Τεχνικη ΑΕ», «Alumil S. A.», «Balcan», «Etem A. E.», «Profilco S. A.», «Yioula Glassworks» та інші.

Масштабні будівельні проекти в Україні з 1995 р. реалізовує ПІІ «Міханікі Україна» (належить «Μηχανικη Α. Ε.»). Так, в Одесі (2004) збудовано торгово-адміністративний центр «Афіна», а в Маріуполі (2008) офісний центр та грецький культурно-просвітницький центр «Меотида». Завершуються будівництво комплексів «Дельфіни» (Одеса) та «Артеміда» (Київ).

Греція традиційно виступає одним із найбільших замовників української суднобудівної продукції. На верфях України грецькими компаніями було розміщено замовлення на будівництво: «Lavinia corporation» – 16 великотоннажних рефрижераторних суден на Миколаївському суднобудівному заводі ім. 61 комунара; корпорацією «Avin International S. A.» – 9 танкерів на Чорноморському суднобудівному заводі; «Eletson corporation – 6 танкерів-продуктово-

зів на Керченському суднобудівному заводі; компанією «EPE» – 9 спеціальних суден для боротьби із забрудненням акваторій морських портів на Маріупольському суднобудівному та судноремонтному заводах; 5 насипних суден на заводі «Океан». Загалом сума контрактів на будівництво кораблів на заводах України лише на 2000 р. сягала 1,5 млрд дол. США.

Конструктивно розвивається партнерство між країнами й у військовій та військово-технічній сфері. Зокрема, Греція активно сприяла реалізації проекту Цільового фонду програми НАТО «Партнерство заради миру» зі знищення 133 тис. тонн боєприпасів і 1,5 млн одиниць стрілецької зброї та легких видів озброєнь в Україні. Грецький та український уряди виступили ініціаторами проекту, Греція взяла на себе керівництво підготовкою і реалізацією його перших етапів, спільно з Туреччино та Німеччиною виділила кошти.

З 1995 р. розвивається співробітництво між ВМС ЗС України та Греції. Грецькі військові моряки постійно беруть участь в українсько-американських навчаннях «Сі-Бриз» в Україні. В межах Концепції бойових тактичних груп, спрямованої на забезпечення колективної безпеки, ВМС ЗС України з 01.07.2011 р. беруть участь у чергуваннях у складі південної Бойової тактичної групи ЄС «Хелброк» (Греція – Болгарія – Румунія – Кіпр).

Греція – перша країна-член НАТО, що зробила серйозне оборонне замовлення Україні, підписавши у 2000 р. контракт на поставку до Греції двох малих десантних кораблів на повітряній подушці типу «Зубр» на суму близько 100 млн дол. США.

Активно розвивається співробітництво у сфері використання відновлювальних джерел енергії. З 2011 р. ТОВ «Eneco Ukraine Ltd» (дочірня компанія грецької «Eneco Wind Energy Investment Fund Ltd») реалізовується інвестиційний проект з бюджетом 793 млн євро з будівництва та введення в експлуатацію вітроелектростанцій у п'яти районах Херсонської обл. потужністю до 380 МВт. У 2011 р. також було підписано угоду щодо будівництва «Eneco Ukraine Ltd» вітропарків на території Ленінського району АР Крим сумарною потужністю до 500 МВт. (вартість проекту 71 млн євро).

У сфері телекомунікаційних послуг ще наприкінці 1990-х рр. грецька «ОТЕ» та «Укртелеком» реалізували спільні проекти з розбудови мережі WILL у Львівський області (проект «Українська хвиля»), співпраці у волоконно-оптичних лініях зв'язку (BS FOCS, KAFOS, TEL). З 2004 р. на українському ринку активно працює компанія «Germanos S. A.», представлена ЗАТ «Ґерманос Телеком Україна». На 2009 р. мережа компанії нараховувала понад 54 салони телекомунікаційної техніки, проте наприкінці року діяльність «Germanos S. A.» на українському ринку було скорочено шляхом закриття мережі салонів роздрібної торгівлі. Інтереси групи в Україні представляє також ТОВ «Санлайт Україна С. Р.Л.», що спеціалізується на виробництві та реалізації акумуляторів, систем безперервного електропостачання та дизель-генераторів.

Наявна договірно-правова база надає планомірного та довгострокового характеру розвитку науково-технічному та освітньому партнерству. 15.01.1992 р. було укладено міжурядову угоду про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво, 11.11.1996 р. – про співробітництво у галузі культури, освіти і науки (набрала чинності 08.06.2000 р.). 30.05.2001 р. між міністерствами освіти було підписано Протокол про наміри щодо співробітництва в галузі вищої освіти.

Налагоджено партнерство інститутів НАН України із грецькими науково-технічними установами, організаціями, науково-навчальними закладами. Так, у 1993 р. в Інституті історії України НАНУ було створено «Кабінет історії українсько-грецьких відносин НАН

України», очолювала відомий вчений-елліністк. і. н. Н. О. Терентьєва. В 2001 р., у рамках угоди між Інститутом колоїдної хімії та хімії води НАНУ і Національним університетом ім. І. Каподистрії м. Афіни (за підтримки уряду Греції) був заснований Міжнародний центр дослідження води. У 2003–2006 рр. Інститутом хімії високомолекулярних сполук НАНУ спільно з Інститутом фізичної хімії Національного центру наукових досліджень Греції «Демокрітос» за програмою НАТО «Наука заради миру» було створено композиційні матеріали блочного та еластичного типу «поліуретан-активоване вугілля».

У рамках двосторонніх програм та проектів взаємодіють понад 40 наукових установ та організацій України і Греції, між українськими та грецькими ВНЗ укладено понад 20 прямих угод про співпрацю. Масштабною подією стало проведення у 2001 р. Днів освіти України в Афінах, під час яких були представлені 16 провідних українських університетів. Наукове співробітництво здійснюється також у рамках Угоди про співробітництво між Державною архівною службою України та Генеральним архівом Грецької Республіки (від 30.05.2011 р.).

У рамках програм з вивчення новогрецької мови та культури Фонду державних стипендій Греції та Міннацосвіти Греції лише в 1992–1999 рр. у Греції пройшов стажування 191 стипендіат з України.

За даними перепису населення 2001 р., в Україні проживає 91,5 тис. греків. З них 77,5 тис. чол. (84,5 %) – у Донецькій обл. Характерною ознакою грецької діаспори України сьогодні є високий ступінь її організованості: у 19 областях України діють 102 національно-культурні грецькі товариства. Більшість із них об'єднані у всеукраїнську організацію – Федерацію грецьких товариств України з центром у м. Маріуполь. ФГТУ була створена у 1995 р. за ініціативи Маріупольського і Донецького міських товариств греків шляхом реорганізації Ради греків України (діяла з 1989 р.). Українські греки є активними учасниками українського політичного процесу, понад 10 греків обирались народними депутатами України.

Центром грецької освіти і національного відродження в Україні та на пострадянському просторі є Маріупольський державний університет (заснований 1991 р. як Маріупольський гуманітарний коледж при ДонДУ). З 1994 р. в МДУ діє факультет грецької філології, в 2005 р. – відкрито Інститут грецької діаспори; в 2006 р. – акредитовано Екзаменаційний центр Міннацосвіти Греції з правом проведення іспитів на отримання Міжнародного сертифіката з новогрецької мови; з 2008 р. – відкрито Інститут українсько-грецької дружби та елліністичних досліджень.

Фахівців із грецької філології в Україні також готують у Київському, Львівському, Таврійському національних університетах, Київських національному лінгвістичному та славістичному університетах. З 2009 р. в Національному університеті м. Афіни на відділенні слов'янських мов Філософського факультету започатковано викладання української мови.

У 1994 р. відкрито Одеську філію Грецького Фонду культури. У співпраці з Історично-краєзнавчим музеєм Одеси ОфГФК у 1994 р. перевела Музей «Філікі Етерія», що функціонує з 1979 р., у будинок, де власне товариство і було засноване. З 2001 р. Філія є першим в Україні уповноваженим екзаменаційним центром грецької мови Міннацосвіти Греції.

Вивчення новогрецької мови в Україні було започатковано в 1987 р. у двох школах м. Маріуполь. У 1995/1996 н. р. новогрецьку вивчало 1876 учнів у 35 загальноосвітніх навчальних закладах; у 2000/2001 н. р. – 5000 учнів у 66 ЗНЗ; 2007/2008 н. р. – 5953 учні у 100 ЗНЗ; 2010/2011 н. р. – 5821 учень у 89 ЗНЗ. З 1998 р. в місцях компактного прожи-

вання греків діють спеціалізовані школи з поглибленим вивченням новогрецької мови, історії, культури, традицій Греції та греків України.

За підтримки Греції у 2003 р. в Маріуполі було збудовано Грецький діагностичний медичний центр.

Щорічно Дні грецької культури проходять у Києві, Одесі, місцях компактного проживання греків України. У 2002 р. в Афінах вперше було проведено Дні української культури в Греції. В листопаді 2003 р. у м. Афіни пройшли Дні пам’яті, присвячені 70-й річниці Голодомору 1932–1933 рр. У 2006 р. відбулися Дні України в Греції, у рамках яких було відкрито пам’ятник Т. Шевченку (скульптор – В. Зноба) і українсько-грецький культурний та бізнесовий центр «Дімархія». 2008 р. відбулося відкриття Культурно-інформаційного центру України при українському Посольстві в Греції.

У рамках розвитку побратимських зв’язків між регіонами України та Греції станом на 2006 р. було укладено понад 35 угод між адміністративними одиницями двох держав.

Традиційним напрямом гуманітарної співпраці є оздоровлення українських дітей в Греції. Щорічно таку можливість на безоплатній основі надають мерія м. Афіни та інші муніципалітети Греції, церковні громади (протягом 15 років оздоровлення в Греції понад 3500 українських дітей-сиріт реалізує настоятель монастиря Преображення Господня Сагмата Св. Митрополії Фів та Левадії архімандрит Нектаріос Антонопулос).

Українська громада Греції складається здебільшого з представників т. зв. «четвертої хвилі» еміграції. З урахуванням нелегальних мігрантів, чисельність української громади на 2011 р. складала, за інформацією різних джерел, від 30 до 120 тис. осіб. За інформацією Посольства України в Греції, чисельність української громади на 2017 р. становить близько 30 тис. осіб, 25 тис. з яких – представники тимчасової трудової міграції.

У 1998–2002 рр. відбулося організаційне становлення української громади в Греції. У країні функціонує: Асоціація українців Греції «Український журавлиний край», Товариство української діаспори «Українсько-грецька думка», Український культурно-освітній центр «Берегиня», Товариство українців м. Пірей, Грецько-українське товариство дружби та співпраці «Спілка», Центр підтримки і розвитку української культурної спадщини «Трембіта». При товаристві «Українсько-грецька думка» діє українська недільна школа, при Культурно-освітньому центрі «Берегиня» – факультативна і суботня українські школи. В Афінах є Українська греко-католицька громада Св. Миколая, що діє при парафії Святої Трійці.

У 1997–1999 рр. регулярно виходила газета українців «Вісник-Агеліафорос». Також виходить друком україномовна сторінка газети «Афіни & Еллас». Товариством «Українсько-грецька думка» було проведено п’ять міжнародних Форумів української діаспори в Греції (2006, 2007, 2008, 2010, 2012 рр.).

ОБ’ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об’єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Греції протягом 1986–2016 рр. були включені: храм Аполлона Епікурейського у Бассах (V ст. до н. е.); руїни м. Дельфи (VI ст. до н. е.); Афінський акрополь (V ст. до н. е.); гора Афон; монастирі Метеори (XI–XV ст.); ранньохристиянські і візантійські пам’ятники у м. Салоніки IV–XV ст.: базиліка Св. Дмитрія, базиліка Св. Софії, церква Святих апостолів, арка і гробниця Галерія, храм Св. Пантелеймона, Панагія Халкеон, храм Св. Миколая Орфаноса, церква Ахіропіїтос, монастир Латомос; храм Асклепія в Епідаврі (IV ст. до н. е.); середньовічне м. Родос (1309–1523); стародавнє м. Містра (1249);

археологічні пам'ятки Олімпії (X ст. до н. е.); острів Делос (III тис. до н. е.); візантійські монастирі Дафні, Осіос-Лукас і Неа-Моні (X–XII ст.); давній порт Піфагорея і храм Гери на о. Самос (III тис. до н. е.); археологічні пам'ятки першої столиці Македонії Егі (Вергіни) (XI ст. до н. е.); археологічні пам'ятки Мікен і Тіринфу (XV–XII ст. до н. е.); історичний центр з монастирем Івана Богослова і печерою Апокаліпсису на о. Патмос (X ст.); стародавнє м. Корфу (VIII ст. до н. е.); археологічні пам'ятки м. Філіппи (IV ст. до н. е.).

Також до видатних об'єктів культурно-цивілізаційної спадщини Греції відносяться: мінойський Кносський палац на острові Кріт (1700-і рр. до н. е.); руїни м. Нікополь (31 р. до н. е.); м. Лавріон; гора Олімп; район озера Преспа із збереженими пам'ятниками візантійської та пізнішої епох; Національный парк Дадія-Лефкіммі-Суфліон; Національний парк Самарія.

До шедеврів усного і нематеріального культурного спадку людства в Греції ЮНЕСКО віднесла середземноморську дієту (спільно з іншими країнами).

Електронні джерела:

Сайт уряду Грецької Республіки: http://www.government.gr

Сайт Президента Грецької Республіки: http://www.presidency.gr

Сайт Парламенту Грецької Республіки: http://www.hellenicparliament.gr

Сайт Статистичного управління Греції: http://www.statistics.gr

Посольство України в Грецький Республіці: 2, Stephanou Delta Str. – 152 37 Filothei; http://www.mfa.gov.ua/greece

Посольство Грецької Республіки в Україні: 01901, м. Київ, вул. Панфіловців, 10

Одеська філія Грецького Фонду культури: м. Одеса, 65026, Красний провулок, 20; http://www.hfcodessa.org

Література:

Сергеев В. С. История Древней Греции. – СПб., 2002. – 702 с.

Греция. История страны / *Т. Ботсвейн, К. Николсон*. – М.; СПб., 2007. – 512 с.

Срібняк І. Країнознавство (Греція): Навч. посібник. – К., 2005. – 120 с.

Пелешко А. Становлення незалежної грецької держави (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). – К., 2009. – 311 с.

Улунян А. А. Политическая история Греции XX века: учеб. пособие. – М., 2004. – 196 с.

About Greece / editor: *G. Douskas, P. Smerlas*. – Athens, 2004. – 530 p.

Булик М. В. Соціально-політичний розвиток Греції в умовах європейської інтеграції: автореф. дис. ... канд. політ. наук. – К., 2011. – 20 с.

Дьоміна М. О. Українсько-грецькі відносини: історичні передумови та сучасний стан розвитку: дис. ... канд. іст. наук. – О., 2004. – 226 с.

Ілюк Т. В. Українсько-грецькі зв'язки в галузі культури та освіти: 1991–2007 рр.: дис... канд. іст. наук. – К., 2009. – 189 с.

Терентьєва Н., Балабанов К. Греки в Україні: історія та сучасність. – К., 2005. – Т. I. – 350 с.; Т. II. – 318 с.

Слюсаренко О., Терентьєва Н. Торгово-економічні зв'язки України і Греції: історичні традиції та сьогодення. – К., 2005. – 383 с.

Т. В. Ілюк

ІСПАНІЯ

Сучасна назва держави: Королівство Іспанія (*ісп*. Reino de España), коротка назва – Іспанія (*ісп*. España).

Перша згадка про народ/країну у писемних джерелах. Назву Іспанія (Ispania) дали країні фінікійці, які почали колонізувати територію півострова. Фінікійське слово «i-spn-ya» вперше згадується в уґаритських текстах (Східне Середземномор'я), що датуються XV–XII ст. до н. е.

Давні греки називали країну Іберія. Найдавніша письмова згадка про Іберію міститься у творі Гекатея Мілетського «Мандри навколо Землі» («Опис Землі»), написаному близько 500 р. до н. е.; до нас дійшла тільки у вигляді уривків-цитат у працях пізніших авторів.

У римських текстах «Іспанія» вперше згадується близько 200 р. до н. е. у римського поета Квінта Еннія. Детальний опис узбережжя Іспанії та племен, які населяли Піренейський півострів, міститься у творі римського поета і географа IV ст. н. е. Руфа Феста Авієна «Опис морського узбережжя», який використав нині вже втрачений опис VI ст. подорожі купців з Массалії (зараз Марсель), відомий під назвою «Massaliote Periplus».

Створення держави. Основу Іспанії як політично цілісного утворення заклало об'єднання Кастілії і Арагону в останній чверті XV ст. Початок об'єднання цих двох королівств був пов'язаний із шлюбом Ізабелли Кастільської та Фердінанда Арагонського у 1469 р. У 1474 р. Ізабелла успадкувала Кастілію та почала там правити разом із чоловіком, який отримав свій престол в Арагоні лише у 1479 р. Удвох Ізабелла та Фердінанд правили двома королівствами, що зберігали свою автономію. Першим єдиним правителем Іспанії став їх онук Карл I, який у 1516 р. успадкував королівську владу над Арагоном та регентство над Кастілією. І, хоча буллою Папи Римського Лева X 1516 р. Карл I був названий католицьким королем Іспанії (Hispaniarum Rex Catholicus), першим став носити титул «король Іспанії» лише син Карла I – Філіп II з 1556 р.

Незалежність: окремі держави, що згодом склали Іспанію, зберігали незалежність з Раннього Середньовіччя: Країна Басків (з початку VIII ст.), Астурія (з 718), Наварра (з 824) тощо. Датою здобуття остаточної незалежності об'єднаною Іспанією є 1492 р., коли була завойована остання зайнята мусульманами

територія на Піренейському півострові – Ґранадский емірат.

Історичні назви держави: Королівство Астурія (718–925); Королівство Наварра (Памплона) (824–1620); Королівство Леон (910–1230); Королівство Ґалісія (910–1833); Графство Барселона (988–1152); Королівство Арагон (1035–1707); Королівство Кастілія (1035–1230); Кастільська корона (Королівство Кастілія і Леон) (1230–1716); Королівство Валенсія (1238–1707); Королівство Мальорка (1231–1344); Королівство Іспанія (1516–1873, 1874–1931, 1975 і дотепер); Республіка Іспанія (Перша республіка 1873–1874, Друга республіка 1931–1939); Іспанська держава (1936–1975).

Площа: 505,9 тис. км^2, що складає 83,82% території України.

Населення: 46 млн 528 тис. осіб. (із них іноземні громадяни складають 4,4 млн – 9,5% (на 01.01.2017, Національний інститут статистики Іспанії).

Очікувана тривалість життя при народженні: 83 р. (у чоловіків – 80,1, у жінок – 85,8 (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: іспанці (громадяни Іспанії) складають 90,5% населення країни (86,2% народились в Іспанії, 4,3% – за кордоном) (на 01.01.2016, НІСІ). Згідно з Конституцією, Іспанія визнана єдиною нацією, але наявність активних регіональних національних рухів та визнання мешканцями окремих регіонів себе як окремих націй дозволяє виділяти етнічні групи каталонців, андалузійців, кастільців, валенсійців, ґалісійців, басків тощо. Також окремі етнічні групи становлять євреї (за різними підрахунками: 12–40 тис. чол., 2007) та роми (500–600 тис. чол., 2007). Крім того, 9,5% населення Іспанії складають іноземні громадяни (8,5% – народились за кордоном, 1% – в Іспанії). Серед них, станом на 01.01.2016 р., найбільшу частку складали вихідці з Румунії (1,5% від усього населення – 699 тис.) та Марокко (1,46% – 678 тис.).

Чисельність українців: 90,5 тис. осіб (на 01.01.2016, НІСІ), на 01.01.2012 р. було 86,3 тис.

Столиця: Мадрід – 3 млн 165 тис. осіб (Великий Мадрід – 6 млн 466 тис.). **Найбільші міста:** Барселона – 1 млн 608 тис.; Валенсія – 790 тис.; Севілья – 690 тис.; Сараґоса – 661 тис.; Малаґа – 569 тис. (на 01.01.2016, НІСІ).

Державна мова: згідно зі ст. 3 Конституції, «кастільська – державна іспанська мова країни». Офіційними мовами також є: каталанська у Каталонії, на Балеарських островах та у Валенсії (під назвою валенсійської), ґалісійська у Ґалісії, баскська у Країні Басків та частині Наварри, аранська у Каталонії (фактично вживається в районі Валь-д'Аран). Також без офіційного статусу використовуються і є рідними для частини населення регіональні: астурійська, арагонська, леонська, естремадурська і кантабрійська мови. Після встановлення тоталітарного режиму в 1939 р. усі регіональні мови були заборонені, а в 1975 р. знову легалізовані. За опитуваннями Євробарометра (2005), 89% мешканців Іспанії визнали рідною іспанську мову, 9% – каталанську, 5% – ґалісійську, 1% – баскську.

Релігійний склад населення: Іспанія є країною католицької релігійної традиції. Католицизм був офіційною релігією до 1931 р. та в 1939–1978 рр. У 2010 р. – 78,6% жителів Іспанії сповідували християнство (з них католики – 75,2%, протестанти – 1%, православні – 2%); 2,3% є мусульманами (Дослідницький центр П'ю). Станом на лютий 2017 р. католики складали в Іспанії 69,8%, віруючі інших релігій – 2,9%, невіруючі – 15,5%, атеїсти – 9,4% (Центр соціологічних досліджень (CIS), Іспанія).

Державний устрій: парламентська монархія з 1978 р. **Глава держави:** король. **Глава уряду:** прем'єр-міністр.

Вищий законодавчий орган: двопалатні Генеральні кортеси (безперервно функціону-

ють з 1977), які складаються з Сенату (верхня палата) та Конгресу депутатів (нижня палата).

Перші Кортеси в історії Іспанії були скликані в Леоні у 1137 р., складалися тільки з дворян та духовенства. З 1188 р. представництво отримали й найбільші міста Леону. Перші загальноіспанські Кортеси діяли у 1810–1813 рр. У 1834 р. іспанський парламент став двопалатним, а за Конституцією 1931 р. – однопалатним. В епоху диктатури Ф. Франко Кортеси являли собою дорадчий корпоративний орган, у якому засідали міністри, керівники правлячої «Іспанської фаланги», мери міст, ректори університетів, верхівка чиновництва тощо. Конституція 1978 р. відновила двопалатний парламент.

Діюча Конституція Королівства Іспанія була прийнята 31.10.1978 р., затверджена референдумом 06.12.1978 р. (підтримали 88 %) та набула чинності з 29.12.1978 р. Зміни до конституції були внесені у 1992 та 2011 рр.

Першою була Байоннська конституція (Хартія) 1808 р., затверджена Жозефом Бонапартом. Першою іспанською за походженням була Кадіська конституція, прийнята Конституційним Кадіським кортесом у 1812 р. Першою республіканською була Конституція 1931 р.

Статус у відносинах з ЄС: член ЄС з 01.01.1986 р.; член Шенґенської зони з 26.03.1995 р.; член Єврозони з 01.01.1999 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: співзасновник Латинського Союзу (1954); член ООН (з 1955); співзасновник ОЕСР (1961); співзасновник ОБСЄ (1973); член Ради Європи (з 1977); член НАТО (з 1982); член ЗЄС (1990–2011); співзасновник СОТ (1995).

Розмір ВВП на душу населення (в поточних цінах) у 2016 р. складав: за даними Євростату – 24000 євро (13 місце серед EU-28); за даними МВФ – 26609 дол. США (27 місце в світі); за даними Світового банку – 26529 дол. США (27 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Територію давньої Іспанії умовно поділяють на три історичні регіони: Тартессіду (південна частина), Іберію (східне узбережжя) та Кельтику (північна частина) за назвою племен, які заселяли відповідні частини півострова. Десь із III тис. до н. е. на території Іспанії простежуються племена іберів, які спочатку заселили її східну та південно-східну частини, а згодом поширилися майже на весь Піренейський півострів. В античних джерелах згадуються іберійські племена турдетанів, турдулів, бастетанів, карпентанів, індиґетів, церетанів та ін. Походження іберів достеменно не з'ясоване: існують версії їх появи на території Іспанії як з Північної Африки, так і з Середземномор'я, а також автохтонного походження.

Першим відомим державним утворенням на території Іспанії вважається місто-держава Тартесс, що виникла не пізніше XII ст. до н. е. на півдні півострова, у долині річки Ґвадалквівір. Тартесс відігравав значну роль у торгівлі металами, пов'язуючи Північну Африку, Західне Середземномор'я та атлантичне узбережжя Іберії і, далі, – до Бретані та Британських островів. Саме ця держава вважається тогочасним провідним постачальником бронзи і срібла у країни Середземномор'я.

Наприкінці II тис. до н. е. на територію Іспанії прибувають фінікійці, які засновують низку своїх колоній. Найдавнішою та найвідомішою з них є Ґадір (Кадіс), збудований приблизно у 1104–1100 рр. до н. е. Між Тартессом та фінікійцями існували не тільки торговельні, а й значні культурні контакти. Так, вважається, що тартессійцями була запозичена фінікійська система письма.

На початку I тис. до н. е. на територію Іспанії проникають кельти, а їх культура поширюється на заході та півночі сучасної Іспанії, у той час як іберійська залишається домінуючою на півдні. У центрі Іспанії відбулося змі-

шання кельтів та іберів, що спричинило появу так званих кельтіберів.

У VII ст. до н. е. на території Іспанії з'являються греки, які разом з тартесійцями конкурували з фінікійцями у торгівлі. Найбільшу проблему на той час і для греків, які заснували свої колонії на узбережжі Іспанії, і для місцевих мешканців становили карфагеняни, які почали засновувати свої власні колонії. У V ст. до н. е. внаслідок боротьби з останніми Тартесс занепав, а залишки його «імперії» увійшли до складу Карфагенської держави. У V–III ст. до н. е. ібери також були завойовані карфагенянами, а згодом, після Пунічних війн III–II ст. до н. е. – римлянами. Поразка карфагенян відкрила шлях до встановлення римського панування на Піренейському півострові, проте кельтібери у центральній його частині та на півночі чинили опір ще майже два століття, а повстання в Іспанії відбувалися весь час римського панування.

Починаючи зі 197 р. до н. е., на території Іспанії були утворені римські провінції – в епоху республіки на середземноморському узбережжі Дальня та Ближня Іспанії, на початку доби принципату, коли контроль був поширений на весь півострів, – Бетіка, Лузітанія та Тарраконська Іспанія. Після реформ Діоклетіана, на початку епохи домінанту (початок IV ст. н. е.) на території Іспанії було вже п'ять провінцій: залишилися Бетіка та Лузітанія, а на території Тарраконської Іспанії були утворені провінції Ґалліка, Карфагеніка і Тарраконіка, що проіснували до епохи Середньовіччя.

В Іспанії народилися видатні римські імператори Траян (98–117 рр. н. е.) і Адріан (117–138 рр. н. е.), римський філософ-стоїк Сенека та інші.

У V ст., з початком великого переселення народів та занепаду Західної Римської імперії, на територію сучасної Іспанії вторглися вандали та свеви, а в середині століття – і вестґоти. Вестґоти, які у 418 р. утворили своє королівство в Аквітанії, розгромивши у 456 р. свевів, підкорили майже весь Піренейській півострів. У 585 р. вони остаточно поглинули королівство свевів у північно-західній частині півострова. У середині VI ст. на південно-східній частині узбережжя Іспанії шляхом завоювання була створена візантійська провінція Спанія (552–624 рр.). Втім, у 568–586 рр. більша частина іспанських володінь Візантії була відвойована вестґотами. Вестґотське королівство проіснувало до 711 р., коли його почали завойовувати араби (маври), після чого значна частина Піренейського півострова стала складовою Арабського халіфату Омейядів. Мусульманська Іспанія отримала назву Аль-Андалуз.

Подальше поступове відвойовування території від арабів – християнська Реконкіста – стала найбільш характерною рисою історії цієї частини Європи в епоху Середньовіччя. Першою подією Реконкісти вважають битву в долині Ковадонґа у горах Астурії у 718 р., коли було зупинено наступ маврів.

Під час Реконкісти конфігурації християнських та мусульманських держав, що співіснували на території Іспанії, постійно змінювалися через династичні шлюби, укладання союзів, внутрішні міжусобиці, розділ, об'єднання спадщини тощо.

Так, серед мусульманських держав найбільшим був Кордовський емірат, проголошений у 756 р. (з 923/929 р. – халіфат). Столиця халіфату м. Кордова була найбільшим містом Європи X ст. (500 тис. жителів) та значним науковим центром. Створений у IX ст. Кордовський університет був найбільш відомим у тодішній Європі. У бібліотеці, зібраній халіфом аль-Гакамом II (961–976), нараховувалось не менше 400 тис. томів книг та сувоїв. У 1031 р. емірат розпався на низку незалежних князівств (тайфа), між якими точилася постійна

боротьба, а їх території поступово поглиналися сусідніми християнськими державами.

Упродовж 1086–1111 рр. під приводом надання допомоги у боротьбі з християнськими правителями свою владу на територію мусульманської Іспанії розповсюдила династія Альморавідів (за походженням – з кочових племен Західної Сахари), розширивши землі власної держави, ядро якої було розташоване у Північній Африці. У 1140-х рр. у різних центрах мусульманської Іспанії піднялися повстання проти Альморавідів, чия династія припинилася з 1147 р. Альмогадами (спочатку – берберська релігійна течія). Альмогади встановили контроль над територію мусульманської Іспанії, та почали її втрачати з 1212 р. (битва при Лас-Навас-де-Толоса), поступаючись християнським правителям. У 1257 р. Альмогади назавжди залишили Іспанію, мусульманська частина якої знову перетворилася на низку дрібних держав, що скорочувалися внаслідок Реконкісти.

Серед християнських держав першим можна вважати Королівство Астурія, засноване у 718 р. вестґотами, яких витіснили араби на північний захід Піренейського півострова. У процесі Реконкісти терени цієї християнської держави збільшувалися: у VIII–IX ст. поширено вплив на звільнені від маврів Ґалісію та Леон. На початку X ст. астурійці просунулися на південь, королівство стало Астуро-Леонським (1037), а згодом – Королівством Леон.

Також наприкінці VIII – на початку IX ст. на північному сході нинішньої Іспанії шляхом відвоювання в арабів частини території до р. Ебро була створена Іспанська марка – прикордонна укріплена область як частина імперії Карла Великого. З неї потім виділилося графство Барселона (у майбутньому – Каталонія) та Арагон. У західних Піренеях вільною від арабів була область Наварра (відома з IX ст. як Памплонське королівство).

У гірській місцевості між Астурією та Каталонією через необхідність оборонятися від маврів виникло багато укріплених замків, тому за нею закріпилася назва Кастілія (castellum – замок), яка стала Королівством у 1035 р. У 1037 р. Кастілія була вперше об'єднана з Королівством Леон, остаточне утворення Кастільської корони (Королівства Кастілії і Леону) відбулося у 1230 р. Ще наприкінці XI ст. від нього відділилося Графство Портуґалія. У 1137 р. Арагон об'єднався з Каталонією. Таким чином, упродовж Реконкісти на території сучасної Іспанії сформувалися три основні християнські держави: Королівства Кастілія і Леон, Арагон та Наварра, які і завершили боротьбу з арабами. Необхідність союзу різних сил всередині держав на фоні постійної боротьби з маврами привела до ранньої появи органів представницької влади – Кортесів. Перші Кортеси були скликані у 1137 р. у Леоні.

Об'єднання Кастілії та Арагону (шлюб Ізабелли Кастільської та Фердінанда Арагонського у 1469 р.) заклало початок оформленню сучасної іспанської держави. В часи правління цих «католицьких королів» у 1478 (1480) р. було засновано спеціальний церковний суд, покликаний зберегти чистоту католицької віри, – інквізицію, яка перетворилася на один із засобів укріплення влади монархів та політичних репресій (скасована лише у 1834 р.); з падінням 02.01.1492 р. м. Ґранада завершилася Реконкіста, а в жовтні цього ж року експедиція Христофора Колумба, профінансована Ізабеллою та Фердінандом, відкрила Америку, чим було покладено початок заснуванню заокеанських колоній та формуванню Іспанської імперії. У 1494 р. між Іспанією та Портуґалією був підписаний Тордесільяський договір, що розділяв усі «нововідкриті» землі між двома державами. У 1512 р. була приєднана Наварра, що завершило територіальне оформлення об'єднаного королівства в Європі.

Весь Піренейській півострів, за виключенням Портуґалії, був об'єднаний під владою іспанських «католицьких королів». На цей час їм також належали: Балеарські острови (у 1229–1235 рр. відвойовані королем Арагону Хайме I під час Реконкісти у Альмогадів); Сіцілія (з 1282 р., завойована королем Арагону Педро III); Сардінія (з 1297 р. права на цей острів надані Папою Боніфацієм VIII, завоювання відбулося у 1323–1324 рр. королем Хайме II); Канарські острови (у 1344 р. подаровані Папою Климентом VI, у 1402–1496 рр. – завойовані); Неаполітанське королівство (1435 р. Альфонсо V отримав владу на правах успадкування після всиновлення королевою Джованною II, остаточне утвердження як короля Неаполя – 1442 р.).

Іспанія перетворилася на одну з найбільших держав, а нащадки «католицьких монархів» були поєднані з європейськими династіями Тюдорів та Габсбурґів. Так, іспанський король Карл I (1516–1556) успадкував не тільки Арагон та Кастілію, остаточно об'єднавши їх, а й у 1519 р. став правителем Священної Римської імперії – Карлом V, отримавши владу після свого діда по батьківській лінії – Максиміліана I. Саме тоді Нідерланди як володіння Габсбурґів перейшли у володіння Іспанії, де і перебували до середини XVI ст.

Упродовж XVI ст. іспанська держава залишалася політично роз'єднаною: Королівства Арагон та Кастілія зберігали свої власні станово-представницькі органи, а в самому Королівстві Арагон його складові Арагон, Каталонія, Валенсія та Наварра зберігали значну політичну самостійність. В Іспанії довгий час не було єдиного політичного центру: Мадрід став столицею Іспанії та місцем королівського двору тільки у 1606 р.

З приходом до влади Карла I (V) була започаткована іспанська гілка династії Габсбурґів, а станово-представницька монархія почала еволюціонувати у бік абсолютизму. У 1520–1522 рр. проти абсолютизму Карла відбулося повстання комунерос у Кастілії та аналогічні у Валенсії і на о. Мальорка. Поступове посилення абсолютистських тенденцій призвело до зниження ролі Кортесів, які з середини XVII ст. взагалі перестали скликатися.

Утворення великих заокеанських колоній Іспанії відбувалося паралельно з розвідувальними експедиціями на нових землях. У Вест-Індії початок було покладено експедиціями Христофора Колумба (1492–1493 – Багамські острови, Гаїті, Куба, Тортуґа; 1493–1496 – Малі Антільські острови, Ґваделупа, Вірґінські острови, Пуерто-Ріко, Ямайка; 1498–1499 – Трінідад тощо), Ернана Кортеса (1519–1521 – Мексика (імперія ацтеків)), Франсіско Ернандеса де Кордоби та Франсіско де Монтехо (з 1517 – Юкатан (територія майя), Франсіско Пісарро та Дієґо де Альмаґро (з 1526 – Перу (імперія інків). В Ост-Індії заснування колоній було започатковано під час кругосвітньої подорожі Фернана Маґеллана (1521 – Філіппіни). На нових землях згодом були утворені віце-королівства: Нова Іспанія (1535), Перу (1542), Нова Ґранада (1717), Ріо-де-ла-Плата (1776) та генерал-капітанства: Чілі (1541), Філіппіни (1574), Пуерто-Ріко (1580), Куба (1607), Ґватемала (1609), Юкатан (1617) тощо.

Значні володіння Іспанії, як у Старому, так і в Новому Світі, зробили її впливовою державою та активним учасником європейських подій. Період XVI – першої половини XVII ст. був часом найвищого піднесення Іспанії. Однак участь у чисельних та не завжди вдалих війнах в Європі, паразитування королівського двору, підвищення податків виснажували як саму Іспанію, так і залежні від неї території. Королівський контроль над торгівлею з американськими колоніями та накопичення дорогоцінних металів не мали позитивного впливу на економічний розвиток краї-

ни. За правління Філіпа II (1556–1598) Іспанія, яка по суті очолила контрреформацію, втратила Нідерланди (з 1566), загубила свій флот «Непереможну армаду» (1588), невдало втручалася у справи Англії і Франції. Це стало початком політичної та економічної кризи Іспанії, не зважаючи на такий успіх, як приєднання Портуґалії (тимчасово, 1581–1640).

З початку XVII ст. морське і колоніальне домінування Іспанії почало руйнуватися і заокеанська торгівля поступово перейшла до Англії та Нідерландів. Не сприяли піднесенню торгівлі й виробництва і вигнання з країни євреїв (близько 100 тис., 1492) та християнізованого мавританського населення – морісків (близько 300 тис. осіб, 1609–1614).

Поступове перетворення Іспанії з могутньої та впливової держави на другорядну розпочалося з Піренейського миру 1659 р., за яким Іспанія поступалася Франції Люксембурґом, Фландрією, Артуа, Русійоном, Конфоланом, а Англії – Дюнкерком, та закріпилося в результаті війни за «іспанську спадщину» (1701–1714). Після смерті Карла II (1665–1700) Іспанія стала ареною боротьби між Австрією, Англією та Францією, що стала переможцем, утвердивши на іспанському престолі онука Людовіка XIV – Філіпа Бурбона. З цього часу була започаткована нова династія, а Іспанія опинилася в орбіті зовнішньополітичних інтересів Франції. Крім того, згідно з Утрехтським миром 1713 р., Іспанія поступилася Австрії Неаполітанським королівством, Сардінією, частиною Тоскани, Міланським герцогством та Іспанськими Нідерландами; Англії – Ґібралтаром і о. Менорка; Савойї – Сіцілією.

У 1735 р. Іспанія повернула собі Неаполь і Сіцілію, у 1762 р. – Луїзіану (передана Франції у 1803), у 1782 р. – о. Менорку, у 1783 р. – Флоріду (продана США у 1819).

З початком революційних подій у Франції та під час наполеонівських війн внутрішньополітична криза доповнилися зовнішньополітичними негараздами. Спочатку, з метою підтримки Бурбонів, Іспанія увійшла до антифранцузької коаліції (1793), але згодом вийшла з неї (угода в Базелі 1795). У 1796 р., згідно з угодою у Сан-Ільдефонсо, було утворено військовий альянс проти Великої Британії з республіканською Францією. За часів Наполеона Іспанія брала участь у блокаді Британії, що негативно відобразилося на її економіці. Після поразки у Трафальґарській битві 1805 р. від британців та втрати флоту послабився іспанський контроль за американськими колоніями.

Втручання Франції у справи Іспанії продовжувалося, що у 1807 р. призвело до окупації країни французькими військами та втручання у сімейні справи королівського дому Іспанії. У березні 1808 р. Карл IV зрікся трону, влада в Іспанії перейшла до Жозефа Бонапарта, а після Мадрідського повстання 02.02.1808 р. розпочалася масова партизанська війна проти французів. У березні 1812 р. у Кадісі на зібранні кортесів було проголошено першу іспанську Конституцію, що мала запроваджуватися після остаточного вигнання французів. Однак по завершенню наполеонівських війн та з відновленням Бурбонів на іспанському престолі син Карла IV Фердінанд VII (1808, 1813–1833) не визнав конституції, повернувши країну до абсолютизму.

У 1820 р. невдоволення політикою Фердінанда VII призвело до початку іспанської революції (1820–1823), яку очолив Рафаель Ріеґо. Революція завершилася поразкою та періодом реакції, відомим як «зловісне десятиліття» (1823–1833). У 1810–1826 рр. в іспано-американських колоніях відбулася війна за незалежність, у результаті чого їх значна частина відмежувалася від метрополії, утворивши незалежні держави-республіки: Мексиканські Сполучені Штати, Федерацію Центральної

Америки, Колумбію, Перу, Чілі, Болівію, Параґвай, Аргентину.

Починаючи з правління Фердінанда VII і упродовж всього XIX ст. для внутрішньополітичного життя Іспанії була характерна часта зміна королів та регентів, їх фаворитів, «карлістські війни» (між прибічниками різних гілок династії Бурбонів (1833–1840, 1846–1849, 1872–1876), революційні перевороти (1841, 1868, 1873), постійна боротьба за владу між консерваторами (так звані «карлісти») та лібералами, численні спроби прийняти конституцію країни (конституції та конституційні проекти приймалися 1837, 1845, 1852, 1856, 1869, 1873, 1876).

Шестирічний період «демократичного правління», починаючи з так званої Славної революції 1868 р., коли у результаті перевороту з престолу була скинута королева Ізабелла II (1833–1868), і до проголошеної після зречення Амадея I Першої республіки (1873–1874), так і не приніс стабільності у політичне життя Іспанії. Династія Бурбонів в особі Альфонсо XII (1874–1885) була поновлена, тому період 1875–1923 називають Реставрацією. У 1876 р. була прийнята чергова Конституція, що діяла до 1931 р. та закріпила конституційну монархію в Іспанії.

У 1878 р. був прийнятий закон про виборче право, згідно з яким виборцями були тільки дві категорії населення: власники нерухомого майна та особи, які мали завершену шкільну або університетську освіту. У 1890 р. новий закон надав виборчі права усім дорослим чоловікам, незалежно від майнового та освітнього цензів. Законодавча влада була поділена між королем та Кортесами. Втім, король відігравав провідну роль при формуванні уряду, бо головою виконавчої влади ставав не лідер партії, яка отримала більшість під час виборів до Кортесів, а той, кого король вважав за найбільш ефективного для управління державою. Основними правлячими партіями, які по черзі формували уряд, були: Консервативна (1875–1881, 1884–1885, 1890–1892, 1895–1897, 1899–1901, 1902–1905, 1907–1909, 1913, 1917) та Ліберальна (1881–1884, 1885–1890, 1892–1895, 1897–1899, 1901–1902, 1905–1907, 1909–1912, 1915).

Внутрішньополітична нестабільність мала наслідком появу та оформлення регіонального націоналізму; особливо яскравим він був у Каталонії, Країні Басків та Ґалісії. Спільним для всіх рухів було літературне і культурне відродження з середини XIX ст. та початок політичної організації руху через утворення політичних партій і об’єднань на рубежі XIX–XX ст., заснування регіональних друкованих видань національними мовами.

У Каталонії національний рух почався у 1830-ті рр. з літературного відродження («Renaixenga»); 1859 р. відбулося відновлення свята «квітчані ігри», що надало імпульс інтересу до каталанської мови; 1885 р. інтелігенція та буржуазія Каталонії підписала «Клопотання про захист» до короля Іспанії Альфонсо XII з вимогами відновити певні права каталонців; у 1892 р. були оприлюднені «Манрезькі принципи» з вимогами відновити середньовічну каталонську конституцію, що діяла до 1714 р.; з кінця 1880-х рр. почалось утворення політичних організацій: у 1887 р. – Ліга Каталонії, у 1891 р. – Каталонський союз, у 1901 р. – Регіоналістська Ліга Каталонії, у 1903 р. – Республіканський союз, у 1906 р. – Каталонська солідарність та Націоналістичний республіканський центр, у 1907 р. – Каталонська націоналістична асоціація тощо).

Національний рух у Країні басків мав більш агресивні риси, клерикальний характер, характеризувався консерватизмом, схильністю до ізоляціонізму, у ньому також були присутні риси культурного відродження. Засновник та ідеолог баскського руху Сабіно Арана, на-

писав низку лінгвістичних робіт з метою популяризації та захисту мови басків («еускара»), обґрунтував створення незалежної держави басків Еускаді, створив її національні символи, у 1895 р. заснував першу політичну організацію басків – Баскську націоналістичну партію.

У 1840 р. в Ґалісії було започатковано рух «провінціалізму»; у 1846 р. відбулось повстання Міґеля Соліса з метою відновлення Королівства Ґалісія, що зазнало поразки; з 1860-х рр. розпочалося мовне і літературне відродження ґалісійської мови; у 1890–1892 рр. діяла Асоціація ґалісійського регіоналізму; у 1891 р. з метою підтримки ґалісійської мови відбулося свято «квітчані ігри»; у 1907–1912 рр. діяла перша політична організація «Ґалісійська солідарність»; діяльність ґалісійської організації «Братерство мови» у 1916–1936 рр. переросла у масовий націоналістичний рух.

Після іспано-американської війни 1898 р. було втрачено Кубу, Пуерто-Ріко, Філіппіни та Ґуам. У 1899 р. Іспанія продала Маріанські острови Німеччині, але у 1885–1912 рр. здобула ряд марокканських територій у Північно-Західній Африці.

У Першій світовій війні Іспанія дотримувалася нейтралітету, завдяки чому її економіка навіть отримала певні переваги, поставляючи зброю ворогуючим сторонам. Спроби модернізувати країну, її політичний та економічний розвиток, були здійснені генералом Міґелем Прімо де Рівера, який здійснив військовий переворот та за згодою короля Альфонсо XIII очолив уряд (1923–1930), проте розв'язати існуючі проблеми генерал не зміг.

Після перемоги у ряді великих міст країни на муніципальних виборах республіканці 14.04.1931 р. вийшли на вулиці та здійснили т. зв. Іспанську революцією, що скасувала монархію і проголосила Другу республіку (1931–1939). Нова конституція 1931 р. перетворила Іспанію на унітарну республіку, в якій проголошувалися всі головні громадянські та політичні свободи, позбавляла привілеїв дворянство, гарантувала провінціям право на широку автономію. Цим скористалися Каталонія (1932) та Країна Басків (1936), створивши свої Автономні співтовариства.

Уряд Мануеля Асанья (1931–1933) розпочав ряд реформ: запроваджувались 8-годинний робочий день, обов'язкова оплата понаднормової праці, страхування від нещасних випадків і допомога по вагітності; було заборонено орден єзуїтів, здійснено конфіскацію церковних земель та частини власності, священики позбавлялись державної зарплатні; було закрито церковні школи і відкрито велику кількість світських; розпочато земельну реформу з викупу орендованих дворянських земель селянами тощо.

Після парламентських виборів 1933 р. до влади прийшла коаліція правих та лібералів, яка фактично зупинила земельну реформу та почала надавати підтримку Церкві. У 1933 р. у Севільї анархісти, а в 1934 р. в Астурії соціалісти піднімали проти правого уряду збройні повстання, жорстоко придушувані. На виборах 1936 р. перемогу здобув Народний фронт (соціалісти, комуністи, ліві республіканці, баскські та каталонські націоналісти). Президентом країни Кортеси обрали М. Асанью (1936–1939).

Суттєві економічні складнощі, прискорення аграрної реформи, посилення страйкового тиску на буржуазію, поляризація іспанського суспільства та радикалізація як правих, так і лівих, сил переросли у Громадянську війну (1936–1939) між республіканцями та націоналістами. Республіканців підтримував СРСР, Мексика, представники лівих партій, а націоналістів – Німеччина, Італія, Португалія.

Війна завершилася встановленням режиму диктатури Франсіско Франко (1939–1975). У війні загинуло 450 тис. осіб, емігрува-

ло близько 600 тис., були суттєво зруйновані майже всі великі міста країни.

Ф. Франко був главою держави і каудільйо (ватажком) єдиної політичної партії – «Іспанської фаланги», а після її розпаду – «Національного руху», що об'єднав прибічників диктатури.

Під час Другої світової війни Іспанія була нейтральною, хоча і симпатизувала Німеччині. Проте, неофіційно на території тогочасної Іспанії могли переховуватися біженці з окупованих нацистами територій. Створені у 1942 р. декретом Ф. Франко Кортеси мали тільки дорадчі функції. Очолював уряд (1939–1973) та призначав всіх посадовців Ф. Франко. Церква була проголошена державною. Місцеве самоврядування було ліквідоване.

Після війни Іспанія залишилася ізольованою – у 1945 р. франкістський режим було визнано фашистським та причетним до розв'язання Другої світової війни. У грудні 1946 р. була прийнята резолюція Генеральної Асамблеї ООН: було вирішено не приймати Іспанію ані в ООН, ані в її спеціалізовані установи, поки зберігається існуючий режим.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

Упродовж 1939–1975 рр. вся повнота політичної, законодавчої, виконавчої, судової і військової влади в Іспанії належала Франсіско Франко.

В період диктатури були прийняті закони, що принаймні зовнішньо мали надати Іспанії статус правової держави. Так, у 1947 р., відповідно до Закону «Про спадкування посади глави держави», схваленого шляхом референдуму, Іспанія формально була проголошена монархією. Втім, встановлення королівської влади мало статися після смерті Ф. Франко, який був оголошений довічним правителем. У 1948 р. було домовлено про те, що майбутнім королем стане Хуан Карлос де Бурбон (онук Альфонсо XIII), який у тому ж році переїхав до Іспанії на навчання, що проходило за планом Ф. Франко.

Міжнародна ізоляція Іспанії тривала до 1955 р., коли країна врешті була прийнята в ООН.

Відсутність Конституції в Іспанії за часів режиму Ф. Франко була компенсована так званими «основними законами»: «Хартія праці» (1938), «Про утворення Кортесів» (1942), «Хартія іспанців» (1945), «Про національний референдум» (1945), «Про спадкування посади глави держави» (1947), «Органічний закон держави» (1967) тощо.

З 1960-х років, коли почалася поступова лібералізація режиму, в проведенні політики лібералізації у соціально-економічній та політичній сферах вирішальну роль відіграли міністри-опусдеїсти, які обіймали провідні міністерські посади в кабінетах 1962, 1965, 1969 років.

У 1966 р. був прийнятий Закон про пресу, який дещо послабив цензуру, замінену на «добровільну консультацію», та в цілому сприяв лібералізації інформаційного простору Іспанії. Важливу роль у політичному розвитку Іспанії епохи Ф. Франко відіграв «Органічний закон держави» 1967 р., ухвалений на народному референдумі 1966 р. («за» – 97,8 %) у якому закріплювалися функції державного механізму, його компетенції та взаємовідносини законодавчих, виконавчих і судових органів влади країни.

У 1969 р. Ф. Франко оголосив, що наступником іспанського престолу стане Хуан Карлос, який, згідно із «Органічним законом», вже досяг віку спадкоємця. 22.07.1969 р. Кортеси затвердили це рішення голосуванням, а принц Іспанії приніс урочисту присягу. Таким чином, було вирішено питання переходу влади на випадок смерті Ф. Франко.

У цей період відбулася значна трансформація соціальної структури іспанського суспільства, що проявлялася в урбанізації й формуванні нового середнього класу та втраті економічної ваги і політичного впливу великими землевласниками, які були фундаментальною опорою диктатури Ф. Франко.

Не зважаючи на часткову політичну та економічну лібералізацію, антифранкістські рухи та репресії проти незгодних продовжувалися упродовж всього перебування Ф. Франко при владі. Число жертв франкістського режиму остаточно не підраховане і дотепер. Дослідники визначають, що число загиблих у Громадянській війні складає від 20 до 35 тисяч осіб, кількість вироків до смертної кари за політичними мотивами – від 70 до 200 тисяч, число ув'язнених опонентів франкістського режиму – 2 млн осіб.

Особливе значення мали національні рухи у Каталонії та Країні Басків, що розглядалися офіційною владою як загроза єдності іспанської нації та держави. Баскська організація ЕТА («Країна Басків і Свобода»), що виникла у 1959 р. як студентський рух опору, перейшла до використання терору. На її рахунку смерть найбільшого соратника Ф. Франко – іспанського прем'єра Луїса Карреро Бланко у 1973 р.

Після смерті К. Бланко новим прем'єром був призначений Карлос Аріас Наварро (1973–1976), який у грудні 1974 р. легалізував політичні асоціації (партії), а в квітні 1975 р. – економічні страйки (з 1944 р. страйки кваліфікувалися як «злочин», у 1965 р. економічні страйки були виключені з числа кримінальних злочинів, але не були дозволені).

Упродовж 1974–1975 рр. Іспанія переживала незнану раніше свободу преси, що зіграла вирішальну роль у формуванні демократичного світогляду та політичної культури в країні.

Ф. Франко помер 20.11.1975 р., у той же день Кортеси проголосили королем Іспанії Хуана Карлоса І. Країна розпочала поступовий перехід до демократії. Початок правління Хуана Карлоса І був пов'язаний із боротьбою між франкістами та прибічниками реформ. Незначний успіх політичних змін, задекларованих урядом К. Наварро, продовження репресій, розчарованість як прибічників реформ, так і їх противників, призвели до його відставки у 1976 р.

Новий іспанський уряд, який очолив Адольфо Суарес (1976–1981), розпочав реалізовувати курс, спрямований на встановлення демократичної політичної системи. У 1976 р. було реформовано Кримінальний кодекс та розпочато політичну амністію. 18.11.1976 р. Кортеси ухвалили Закон «Про політичну реформу», що передбачав загальне виборче право, створення двопалатних Кортесів з терміном повноважень на чотири роки (нижня палата – Конгрес депутатів (350 представників), верхня палата – Сенат (266 представників), чітко фіксував повноваження короля. 15.12.1976 р. це рішення було підтримано на референдумі («за» – 94,5 %).

14.05.1977 р. Хуан Карлос І отримав і династичну легітимність, коли його батько дон Хуан де Бурбон офіційно відмовився від своїх прав на престол.

До проведення перших виборів були легалізовані політичні партії, а монопольно правлячий до цього «Національний рух» у квітні 1977 р. був розпущений.

На перших демократичних виборах до парламенту нового типу 1977 р. перемогла правоцентристська коаліція Союз демократичного центру (СДЦ) – 166 мандатів, Іспанська соціалістична робітнича партія (ІСРП) – 118, Комуністична партія Іспанії (КПІ) – 19, Народна партія (об'єднання неофранкістських сил) (НП) – 16, каталонська націоналістична

партія «Конвергенція і Союз» – 11, Баскська націоналістична партія – 8. Прагнучи стабільного розвитку країни, політичні сили Іспанії у жовтні 1977 р. в урядовій резиденції Монклоа узгодили та підписали т. зв. «пакти Монклоа», прийняті потім Кортесами як закон. Пакти передбачали співробітництво в досягненні загальнонаціональних цілей, взаємну відмову від помсти та переслідування колишніх політичних супротивників, визначали правила гри та компроміси у політичному й економічному розвитку Іспанії.

31.10.1978 р. на спільному засіданні обох палат іспанського парламенту було ухвалено нову Конституцію. Вона була підтримана на референдумі 06.12.1978 р. («за» – 88,54 %). Іспанія проголошувалась парламентською монархією, були надані широкі права автономним областям, декларувалися захист основних прав людини, суспільні свободи, принцип поділу влади, народного суверенітету, було закріплено принцип рівності громадян і відсутність дискримінації через віросповідання. Главою держави є король, реальна виконавча влада належить прем'єр-міністру, який очолює уряд та представляє партію, що отримала більшість на виборах до парламенту. Законодавча влада здійснюється Генеральними кортесами, нижня палата (Конгрес депутатів) яких обирається за пропорційною системою, а верхня палата (Сенат) частково обирається, а частково призначається регіональними органами. Конгрес депутатів затверджує кандидатуру прем'єр-міністра, який формує уряд.

З кінця 1970-х рр. активізувалось і налагодження відносин з країнами світу. Так, у 1976 р. було підписано нову угоду про дружбу і співробітництво зі США, у 1977 р. Іспанія була включена до Ради Європи та подала офіційну заявку на членство в ЄЕС (переговори про вступ розпочались у 1979 р.).

Початок процесу демократичної трансформації був ускладнений спротивом частини католицького кліру щодо прийняття конституції, спробами військових заколотів (1978, 1979, 1981, 1982) та терористичною діяльністю ЕТА й ГРАПО («Група антифашистського спротиву 1 жовтня»). Однак прийняття нової Конституції у 1978 р., а потім проведення парламентських та муніципальних виборів у 1979 р., підтвердили остаточну ліквідацію основ франкізму. На парламентських виборах 1979 р. СДЦ здобув 168 мандатів, ІСРП – 121, КПІ – 23, НП – 9, «Конвергенція і Союз» – 8, Баскська націоналістична партія – 7.

Конституція 1978 р. передбачала широку регіональну автономію, яка була неможливою в роки диктатури Ф. Франко. Після прийняття відповідних Органічних законів про автономний статус (1979 – Каталонія та Країна Басків, 1981 – Ґалісія та Андалусія) у цих регіонах Іспанії відбулися вибори до автономних парламентів. У серпні 1982 р. було прийнято «Органічний закон про приведення у відповідність автономного процесу», що сприяв подальшому формуванню Іспанії як «держави автономій».

«Держава автономій» стала проміжною, компромісною формою між унітарною державою і федерацією, що на той момент дозволила вберегти багатонаціональну країну від дезінтеграції, послабити націоналістичні і сепаратистські тенденції.

До травня 1983 р. Іспанія була поділена на 17 автономних утворень: Андалузія, Арагон, Астурія, Балеарські Острови, Валенсія, Ґалісія, Естремадура, Країна Басків, Канарські Острови, Кантабрія, Кастілія і Леон, Кастілія – Ла-Манча, Каталонія, Ла-Ріоха, Мадрід, Мурсія, Наварра, а також два автономних міста Сеута та Мелілья (з 1995). Таким чином Іспанія перетворилася на одну з найбільш децентралізованих унітарних держав.

Після 1978 р. політична історія Іспанії характеризувалася постійною зміною урядів, які очолювалися або консерваторами-центристами (1978–1982, 1996–2004, з 2011), або соціалістами (1982–1996, 2004–2011).

Одним з гострих питань було обговорення вступу Іспанії до НАТО: ліві сили проводили активну антинатівську кампанію, тому це питання не було винесене на референдум, а вирішувалось Кортесами (186 депутатів були «за», 146 – «проти»). У результаті 30.05.1982 р. Іспанія стала 16-м членом НАТО, щоправда без участі у військових структурах.

На виборах до парламенту 1982 р. перемогу отримали соціалісти, оскільки правоцентристи не могли справитись зі зростанням безробіття та тероризмом. ІСРП здобула 202 мандати, НП – 107, СДЦ лише 11, Конвергенція і Союз – 12, Баскська націоналістична партія – 8, КПІ – 4. Прем'єр-міністром країни став Феліпе Ґонсалес Маркес (1982–1996). Вперше в історії Іспанії було створено уряд соціалістів.

Після приходу до влади соціалісти не стали скасовувати рішення про вступ Іспанії до НАТО, прийняте попереднім урядом. У 1986 р. був проведений референдум, на якому «за» продовження перебування країни в альянсі проголосувало 53,09 % («проти» – 40,3 %). Взаємини в рамках НАТО розглядалися як підґрунтя до подальшого приєднання до ЄЕС, що сталося у 1986 р. З 1996 р. Іспанія приєдналася до військових структур НАТО.

З виборів 1982 р. основним політичним суперником ІСРП стала Народна партія. На виборах 1986 р. ІСРП здобула 184 мандати, НП – 105, новостворений А. Суаресом Демократичний і соціальний центр (ДСЦ) – 19, «Конвергенція і Союз» – 18, Баскська націоналістична партія – 6, Об'єднані ліві (з КПІ включно) – 7. У 1989 р. ІСРП отримала 175 мандатів, НП – 107, «Конвергенція і Союз» – 18, Об'єднані ліві – 17, ДСЦ – 14, Баскська націоналістична партія – 5; на виборах 1993 р. ІСРП здобула 159, НП – 141, Об'єднані ліві – 18, «Конвергенція і Союз» – 17, Баскська націоналістична партія – 5.

Перебування соціалістів при владі у 1982–1996 рр. сприяло консолідації демократії та модернізації іспанського суспільства. Головною особливістю соціально-економічної моделі Іспанії стало значне зростання соціальних витрат, понад 80 % яких брала на себе держава. Втім, серія корупційних скандалів та криза в ІСРП спричинили її поразку 1996 р.

На виборах 1996 р. до влади прийшли центристська Народна партія, яка остаточно відмовилася від франкізму, – 156 мандатів, ІСРП – 141, Об'єднані ліві – 21; «Конвергенція і Союз» – 16, Баскська націоналістична партія – 5. Уряд очолив голова НП Хосе Аснар (1996–2004), який у роки своєї першої каденції добився значних економічних успіхів. На виборах 2000 р. правляча партія зміцнила свої позиції: НУ – 183 мандати, ІСРП – 125, «Конвергенція і Союз» – 15, Об'єднані ліві – 8, Баскська націоналістична партія – 7. З 2002 р. у країні почав зростати страйковий рух, викликаний скороченням виплат безробітним, обмеженням прав університетів тощо. Популярність НП знизилася і через надсилання до Іраку іспанського військового контингенту (1300 осіб).

Напередодні парламентських виборів, 11.03.2004 р. у Мадриді були скоєні терористичні акти (вибухи у потягах, загинуло 192 людини, поранено близько 2000). Відповідальність за них взяла на себе «Аль-Каїда», аргументуючи тим, що Іспанія підтримувала США в іракській війні.

На виборах, 2004 р. правляча партія поступилася соціалістам: ІСРП – 164 мандати, НП – 148, «Конвергенція і Союз» – 10, Республіканська лівиця Каталонії – 8, Баскська націоналістична партія – 7, Об'єднані ліві – 5. Уряд очолив лідер ІСРП Хосе Луїс Родріґес Сапатеро

(2004–2011). Новий лідер вивів іспанських військових з Іраку і почав реалізовувати курс на тісніший союз з європейськими країнами. Так, Іспанія ратифікувала Конституційний договір ЄС: на референдумі 2005 р. Конституцію Євросоюзу підтримало 76,96 %. Також у 2005 р. в Іспанії були визнані одностатеві шлюби та право таких пар всиновлювати дітей, за що соціалісти були піддані жорсткій критиці з боку керівництва Католицької церкви.

На виборах 2008 р. соціалісти знов перемогли на виборах, але з незначною різницею: ІСРП – 169 мандатів, НП – 154, «Конвергенція і Союз» – 10, Баскська націоналістична партія – 6, Республіканська лівиця Каталонії – 3, Об'єднані ліві – 2.

Економічна криза 2008 р., провал мирних переговорів із баскськими сепаратистами (загальна кількість жертв ЕТА – 829 осіб; переговори велися з 2004 р. з перервами, теракти продовжувались у 2006, 2007, 2009 рр. У листопаді 2012 р. ЕТА в черговий раз заявила про намір відмовитися від зброї та відновлення переговорів з іспанським і французьким урядами), непопулярні заходи по виходу з кризи не принесли тих змін, на які очікували виборці. 15.05.2011 р. в Іспанії розгорнувся ініційований переважно молоддю найбільш масовий соціальний рух з часів Ф. Франко – «Індіґнадос» («Рух обурених» або «Рух 15 травня»), рух невдоволення заходами іспанських політиків щодо подолання кризи. Масові акції стали справжньою несподіванкою для уряду Іспанії.

Позачергові парламентські вибори 2011 р. завершилися перемогою Народної партії – 186 мандатів, ІСРП – 110, «Конвергенція і Союз» – 16, Об'єднані ліві – 11, створена у 2017 р. партія лівих баскських націоналістів Амаюр – 7, Баскська націоналістична партія – 5, створений у 2007 соціал-ліберальний «Союз прогресу і демократії» – 5, Республіканська лівиця Каталонії – 3. Перед новим головою уряду Іспанії Маріаном Рахоєм Бреєм постали питання виходу з економічної кризи, подолання безробіття та вирішення питання зовнішнього боргу.

18.06.2014 р. король Хуан Карлос I зрікся престолу на користь свого сина Філіпа VI.

Парламентські вибори 2015 р. проходили на фоні економічної кризи і звинувачень у корупції членів правлячої Народної партії. У результаті виборів до Конгресу депутатів Народна партія отримала найнижчий з кінця 1980-х рр. результат – 123 мандати із 350, ІСРП – 90 (найгірший результат з відновлення вільних виборів у 1977 р.), ліва коаліція «Подемос» («Ми можемо!») – 69 (складалася з новоствореної у 2014 р. у Каталонії з ініціативи троцкістів лівої партії «Подемос» – 42, блоку «Разом ми можемо» – 12, блоку «Час настав» – 9, блоку «Разом» – 6), лівоцентристська, антинаціоналістична партія «Громадяни» – 40, Республіканська лівиця Каталонії – 9, новостворена сепаратистська каталонська «Демократія і Свобода» – 8, Баскська націоналістична партія – 6, Об'єднані ліві – 2.

Через вкрай політично фрагментований парламент ані Народна партія, ані соціалісти не змогли зібрати коаліцію під новий уряд, що привело до дострокових виборів 2016 р., які зафіксували тенденцію переходу від двопартійної до трипартійної політичної системи. Народна партія здобула 137 мандатів, ІСРП ще погіршила свої позиції – 85, ліва, євроскептична коаліція «Унідос Подемос» («Об'єднані «Ми можемо!») – 71, «Громадяни» – 32, Республіканська лівиця Каталонії – 9, націоналістична Демократична конвергенція Каталонії – 8, Баскська націоналістична партія – 5.

Восени 2017 р. в Іспанії розпочалася політична криза, спровокована подіями у Каталонії: 01.10.2017 р. там був проведений референдум, в якому взяли участь 43 % каталонців,

90 % з яких проголосували за незалежність Каталонії від Іспанії.

Офіційний Мадрід не визнав референдум, що підштовхнуло парламент Каталонії до проголошення незалежності 27.10.2017 р. У відповідь на це у той самий день іспанський Сенат проголосував за введення прямого управління в Каталонії, а уряд Іспанії розпустив парламент і регіональний уряд Каталонії та, з метою нормалізації ситуації та повернення до демократії, призначив позачергові вибори до каталонського парламенту. Міжнародна спільнота не визнала проголошення незалежності Каталонією та підтвердила територіальну цілісність Іспанії.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Застійні явища в економіці повоєнного часу, вузькість внутрішнього ринку, а також розвиток інтеграційних процесів у Європі та світі, до яких через міжнародну ізоляцію Іспанія не була включена, – поставили на порядок денний питання про відмову від політики автаркії та регульованої економіки і необхідність переходу країни до економічної лібералізації.

У 1950-х рр. в Іспанії були розпочаті економічні реформи, підтримувані так званими «технократами» – представниками католицької організації «Опус Деї», які представляли інтереси зорієнтованих на ринок кіл іспанської буржуазії та з лютого 1957 р. незмінно входили до складу уряду.

Початком економічної лібералізації стала іспано-американська угода 1953 р., завдяки якій Іспанія отримала пільговий кредит від США на суму 1,5 млрд дол. У 1959 р. було дано дозвіл на приїзд спеціальних комісій ОЄЕС та МВФ до Іспанії з метою ревізії стану іспанської економіки. Результатом співпраці членів комісії з урядовцями Іспанії став спеціальний «план стабілізації та лібералізації». Іспанія отримала 546 млн дол. у формі кредитів та позик.

Одним із важливих реформаторів іспанської економіки того часу був професор Мануель Фраґа Ірібарне, призначений на посаду міністра інформації та туризму в 1962 р. Завдяки цілеспрямованій рекламі у розвинутих країнах Європи він зміг викликати туристичний бум довкола Іспанії.

Економічна лібералізація сприяла зростанню іноземних інвестицій: у 1960 р. надійшло 40 млн дол., у 1965 – 322 млн. Найбільше інвестицій, переважно у хімічну та автомобільну галузі, надходило із США, Швейцарії, Франції та ФРН. Загалом за період 1960–1974 рр. прямих іноземних інвестицій в іспанську економіку надійшло на суму 7,6 млрд дол.

Окрім того, зростання іспанської економіки в цей період зумовлювалося сприятливою міжнародною економічною ситуацією: економічне зростання у країнах Європи дозволило сотням тисяч іспанських робітників емігрувати і знаходити роботу за кордоном, головним чином – у Франції, Німеччині, Швейцарії і Бельгії. Так, у пошуках роботи в період 1960–1973 рр. 2,3 млн іспанців залишили країну. Це сприяло зменшенню проблеми безробіття в самій Іспанії та стало джерелом зовнішніх надходжень від емігрантів: у 1960 р. – 50 млн дол., у 1969 р. – 562 млн, у 1973 р. – 1 млрд 543 млн дол.

Економічне благополуччя Іспанії 1960-х років забезпечувалося також і зростанням туристичної галузі (якщо у 1960 р. Іспанію відвідали 6 млн туристів, то у 1973 – 34 млн). За 1960–1975 рр. валютні прибутки Іспанії від туризму склали 30 млрд дол.

На середину 1970-х рр. Іспанія вийшла на шосте місце в світі по кораблебудуванню та на восьме – по автомобілебудуванню. У період 1963–1972 рр. ВВП у країні збільшу-

вався в середньому за рік на 10,7 %. Це дозволило Іспанії у 1972 р. зайняти п’яте місце у капіталістичній Європі та восьме у капіталістичному світі за обсягами промислового виробництва.

Іспанська економіка зазнала радикальних структурних перетворень: прискорився розвиток промисловості, зменшилося значення с/г сектору, розширилася сфера обслуговування, посилилась урбанізація країни. Таким чином, у 1960-х рр. Іспанія з с/г країни почала перетворюватись на індустріально-аграрну. Основними галузями промисловості Іспанії стали: текстильна, харчова, металообробна, хімічна, кораблебудування, машинобудування, туризм.

Значну роль в економіці Іспанії відігравав Національний інститут промисловості, який об’єднував велику кількість підприємств у різних галузях виробництва. Серед них: «SEAT» (автомобілі), «Pegaso» (вантажні автомобілі), «ENCE» (целюлоза, біопаливо), «E. N. Bazan–ASTANO» (військові та цивільні судна), «E. N. Calvo Sotelo» (нафтохімія) тощо. Період трансформації іспанської економіки 1959–1974 рр. називають іспанським економічним дивом.

Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. в Іспанії почалася економічна криза: знизилися темпи зростання ВНП, зросло безробіття (зокрема і через повернення у країну близько 500 тис. мігрантів після відміни франкістського режиму та внаслідок кризи в інших країнах Європи), закривалися дрібні підприємства, був високий рівень інфляції, зросла зовнішня заборгованість (з 1,7 млрд дол. у 1974 р. до 30 млрд дол. у 1985 р.).

Соціалісти, очолювані Ф. Ґонсалесом (1982–1996), не пішли на впровадження рекомендацій Світового банку та МВФ, відомих як «Вашинґтонський консенсус» (передбачалася «шокова терапія»). Було обрано еволюційну стратегію зі збереженням за державою ролі «розподільника ресурсів» та акцентом на соціальних програмах і державному секторі. Зокрема, було здійснено реструктуризацію промисловості: закрито великі збиткові державні підприємства, проведено конверсію промисловості, створено умови для залучення приватних капіталовкладень; у 1990 р. було ухвалено закон про обов’язкову безкоштовну середню освіту; здійснено перехід до універсальної загальнонаціональної системи охорони здоров’я за рахунок загального оподаткування; збільшено соціальну допомогу незаможним верствам населення; запроваджено програму працевлаштування для молоді.

У 1986 р. Іспанія вступила до ЄЕС, що надало подальшого імпульсу для розвитку економіки та її модернізації, збільшення іноземних інвестицій. Особливе значення у цьому контексті мала підготовка до проведення Олімпійських ігор у Барселоні та Всесвітньої виставки у Севільї у 1992 р.

У 1993 р. економіка Іспанії опинилася у кризовому стані, що був викликаний зовнішніми причинами (ланцюговою реакцією, спричиненою кризою в Японії). Падіння ВВП (на 1,1 %) супроводжувалося зростанням безробіття (1991 – 16,9 %, 1993 – 23,9 %, 1994 – 24,1 %), зовнішнього боргу (90 млрд дол.), девальвацією національної валюти – песети – на 8 % (після двох девальвацій у 1992 р. на 5 % та 6 % відповідно). Водночас девальвація песети сприяла виходу з кризи, оскільки іспанські товари стали більш конкурентоспроможними на світових ринках.

На момент приходу до влади консерваторів у 1996 р. за багатьма макроекономічними показниками Іспанія займала одне з останніх місць у Європі. Консерватори, очолювані Х. Аснарою, добилися підвищення темпів зростання економіки (3–3,5 % на рік), залу-

чення інвестицій, ефективного використання фінансової допомоги з боку ЄС. Державне втручання в економіку було послаблене, а приватним ініціативам та ринку було надано пріоритет. Інфляція впала до 2 %, рівень безробіття скоротився майже вдвічі (з 23 % у 1996 р. до 11,2 % у 2003 р.).

Упродовж 1998–2007 рр. Іспанія вдвічі збільшила обсяг своєї економіки: у 1998 р. ВВП країни (у поточних цінах) за даними Євростату складав 537 млрд. євро, у 2000 р. – 646 млрд, у 2004 р. – 861 млрд, у 2006 р. – 1 трлн 7 млрд, у 2007 р. – 1 трлн 80 млрд євро. Темпи зростання ВВП у 2007 р. становили 3,7 %, що перевищувало показники більшості країн Європи.

Така «спадщина» економічної політики консерваторів істотно допомогла наступному уряду соціалістів, які прийшли до влади в Іспанії у 2004 р., покращити соціальну ситуацію у країні: допомога по безробіттю становила від 500 до 1300 євро, мінімальна зарплатня дорівнювала 600 євро, середня пенсія сягала 705 євро. Система безкоштовного медичного обслуговування була доступною для всіх громадян.

Успішні макроекономічні показники дали підстави уряду соціалістів у 2008 р. ініціювати процес включення Іспанії до «Великої сімки». Але світова економічна криза, що розпочалася того ж року, ці плани скасувала. В Іспанії криза набула системного характеру та найбільше проявилася у будівельній та автомобільній галузях, призвела до зростання дефіциту держбюджету, загострення проблем зайнятості населення (безробіття зросло з 8,2 % у 2007 р. до 26,1 % у 2013 р.; зростання ВВП припинилось: 2008 – 1 трлн 116 млрд євро, 2009 – 1 трлн 79 млрд, 2010 р. – 1 трлн 80 млрд, 2011 – 1 трлн 70 млрд, 2012 – 1 трлн 39 млрд, 2013 – 1 трлн 25 млрд). І лише з 2014 р. розпочалось певне зростання економіки – ВВП склав – 1 трлн 37 млрд, у 2015 р. – 1 трлн 75 млрд, у 2016 р. – 1 трлн 114 млрд.

Однією з внутрішніх причин економічної кризи 2008 р. в Іспанії була іпотечна. Зі вступом Іспанії до Єврозони почали надходити дешеві кредити від німецьких банків. Будівельний сектор дав значний поштовх для зростання іспанської економіки. У 2000–2007 рр. в Іспанії щорічно будувалося понад 1 млн одиниць житла, попит на яке був спричинений зростанням населення на 500 тис. осіб щорічно, здебільшого за рахунок мігрантів. Так, у 2003 р. кількість нелегальних мігрантів в Іспанії склала 594 тис. чол. У 2005 р. було ухвалено закон про осіб, які проживають в Іспанії без права громадянства, згідно з яким частина нелегалів, які давно проживали в Іспанії і не мали правопорушень, змогли легалізуватися.

З початком кризи та зростанням безробіття в Іспанії збільшилася кількість тих, хто не зміг оплачувати іпотечні кредити, що потягло за собою розорення або націоналізацію банків та будівельних компаній. Так, на початку 2009 р. 1 млн готових житлових помешкань не було продано (ЗМІ назвали Іспанію «цвинтарем квартир»); відомим на всю країну стало банкрутство найбільшої фірми «Мартінса-Фадеса», що заборгувала кредиторам 7 млрд євро; за другий квартал 2009 р. (у порівнянні з 2008) промислове виробництво скоротилося на 20 %, продаж авто – на 34 %, споживання цементу на 36 %; у 2012 р. було частково націоналізовано найбільший іспанський банківський конгломерат «Bankia», якому було надано 4,5 млрд євро в обмін на 45 % акцій.

Основними проблемами економіки Іспанії є наявність тіньової економіки, низька продуктивність праці, низька стійкість до кризових явищ, малий експорт високотехнологічної продукції, незначні капіталовкладення у наукові розробки.

Обсяги зовнішньоторговельного обороту Іспанії (товарами і послугами), за даними Євростату, складали: у 2006 р. 561 млрд євро (експорт – 250,7 млрд, імпорт – 310,3 млрд), у 2007 р. – 620,4 млрд, у 2008 р. – 622,3 млрд, у 2009 р. – 501,7 млрд, у 2010 р. – 565,8 млрд, у 2011 р. – 621,7 млрд, у 2012 р. – 623,1 млрд, у 2013 р. – 627,5 млрд, у 2014 р. – 652,4 млрд, у 2015 р. – 687,4 млрд, у 2016 р. – 704,2 млрд (експорт – 368,3 млрд, імпорт – 335,9 млрд).

Загалом обсяги експорту товарів з Іспанії за період 2000–2012 рр. зросли з 124,7 до 228,7 млрд євро, імпорту – з 169 до 260,5 млрд євро. Головними економічними партнерами Іспанії у 2012 р. були: Франція, на яку припадало 16,8 % експорту та 11,5 % імпорту; Німеччина – 10,8 % та 11,8 % відповідно; Італія – 7,7 % та 6,7 %; Велика Британія – 6,5 % та 4,1 %; Португалія – 7,1 % експорту; Китай – 5,6 % імпорту, Нідерланди – 5,4 % імпорту. Особливо успішно розвивається співробітництво з найближчим партнером – Португалією у галузі залізничного транспорту, енергетичних та банківських систем. Також збільшується економічна присутність Іспанії в країнах Латинської Америки, Китаї та Індії.

Високим авторитетом у світі користується іспанське суднобудування: у країні працює 24 верфі з будівництва суден та 11 з їх ремонту та модернізації. Так, у 2009 р. галузь здійснила продаж на 3,5 млрд євро.

У структурі промисловості Іспанії найбільшу долю складає виробництво продуктів харчування – 18,3 %, засобів автотранспорту – 11,4 %, нафтова промисловість – 10,5 %, хімічна промисловість – 8,2 %, металевих виробів – 6,9 % та металургія – 6,9 % тощо (2011).

Найбільшими іспанськими компаніями, за даними «Forbes Global 2000», у 2013 р. були: «Banco Santander» (активи – 1 трлн 647 млрд дол. США, ринкова вартість – 82,1 млрд), «Telafónica» (активи – 161,5 млрд, ринкова вартість – 67,1 млрд), «Banco Bilbao Vizcaya» (активи – 840,8 млрд, ринкова вартість – 54,7 млрд), «Iberdrola» (електроенергетика, активи – 121,7 млрд, ринкова вартість – 33,6 млрд), «Repsol YPF» (нафтогазова, активи – 81,2 млрд, ринкова вартість – 28,8 млрд), «Gas Natural Fenosa» (газова/енергетична, активи – 60,4 млрд, ринкова вартість – 20,4 млрд), «Inditex» (виробництво модного одягу, активи – 17,5 млрд ринкова вартість – 83,3 млрд), «Mapfre» (страхування, активи – 69,2 млрд, ринкова вартість – 10,7 млрд), «CaixaBank» (активи – 450,1 млрд, ринкова вартість – 16,8 млрд), «Ferrovial Group» (будівництво, активи – 27,2 млрд, ринкова вартість – 11,9 млрд.)

Особливе місце у структурі економіки займає с/г, в якому зайнято 2,3 % населення країни. Іспанія знаходиться серед лідерів з виробництва вина (третя у світі), цитрусових (четверта у світі), забезпечує 25 % виробництва оливок та оливкової олії у світі, має великий риболовний флот (2012 – 10116 суден), знаходиться у першій десятці видобувачів морепродуктів та риби. Відомими у світі є такі іспанські галузеві лідери: «Freixenet» (шипучі вина), «Zara» (одяг), «Chupa Chups» (цукерки), «Pronovias» (вінчальні сукні), «Lladro» (порцелянові фігурки).

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ІСПАНІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

З огляду на значну географічну віддаленість України від Іспанії, історія контактів між ними у давні та середньовічні часи є не надто насиченою подіями. Свідченням того, що в Іспанії знали про терени сучасної України, є відображення її на давніх мапах. Так, на старовинній рукописній карті іспанського монаха Беатуса з Астурії (датується 776 р.) містяться відомості про теперішні українські землі. В описах арабського письменника Аль-Масуді (920–950) є свідчення про торговельні контакти «русів», «волинян» з «країною Андалуз».

На відомому Каталанському атласі (1375 р., Каталонія) вперше зображено Львів (civitas Leo) та Київ (Chiva).

Історичні зв'язки між Іспанією та Україною не були інтенсивними, але, наприклад, у 1776 р. українець Андрій Закревський, директор російської Імператорської академії мистецтв, став почесним академіком Іспанської академії мистецтв у Валенсії, хоча художником і не був.

З кінця XVIII ст. відбувається налагодження торговельних відносин між Іспанією та українськими землями. Так, у 1782 р. до Барселони прибув вантаж українського зерна з Херсонщини, що перевозилося каталонською торговельною компанією.

У 1802 р. було прийнято рішення про створення іспанського Консульства в Одесі (перший консул – Луїс дель Кастільйо, прибув у 1804 р.). Торгівля активізувалася із наданням Одесі статусу porto franco (1817). Головне, що цікавило Іспанію, – це українське збіжжя, самі іспанці ввозили тютюн, свинець, колоніальні товари. У 1819 р. консул повідомив королівський двір про прибуття до Одеси іспанців-ремісників, які намагалися облаштуватися тут, але згодом торгівля занепадає, як через проблем із судноплавством у Чорному морі, спричинені загостренням відносин Росії з Туреччиною, так і через заборону в Іспанії у 1820 р. імпорту зерна. У 1825 р. консульство фактично перестало функціонувати. Але на початку XX ст. іспанська консульська установа існувала в Києві.

Фундатором української іспаністики є професор Ніжинського історико-філологічного інституту Володимир Піскорський, який у 1901 р. за заслуги перед іспанською наукою був обраний членом-кореспондентом Барселонської королівської Академії красного письменства і природничих наук.

В період Українських визвольних змагань 1917–1921 рр. дипломатичних відносин з Іспанією встановлено не було. Проте часто дипломатичні функції на себе брали аристократичні особи, як, наприклад, Вільгельм Франц фон Габсбурґ-Лотрінґен, полковник Легіону УСС. Будучи двоюрідним братом іспанського короля Альфонсо, XIII Вільгельм використовував свої родинні зв'язки для отримання «протекційних» листів до голів провідних держав Європи з метою допомогти вирішенню українського питання.

У 1920 р. у рамках європейського турне до Іспанії завітала створена для пропаганди української музичної культури за кордоном Українська республіканська капела (диригент О. Кошиць), виступи якої проходили зі значним успіхом.

Близько тисячі українців, вихідців із Західної України, брали участь у Громадянській війні в Іспанії 1936–1939 рр. на боці республіканців у складі інтернаціональних бригад. У 1937 р. була створена рота імені Тараса Шевченка. Чимало українців було і в складі радянських добровольців, які також допомагали республіканцям Іспанії. Так, за подвиги у боях в Іспанії звання Героя Радянського Союзу отримали добровольці з числа воїнів Київського особливого військового округу В. Бочаров, І. Душкін, І. Євсєєв, І. Проскуров, П. Ричагов, С. Тархов, Б. Туржанський, М. Шмельков.

Після Другої світової війни починається формування української діаспори: перша група українців студентського віку завдяки допомозі Ватикану та Червоного Хреста прибула до Іспанії наприкінці 1946 р. з табору переміщених осіб у Ріміні (Італія). 25 українських студентів отримали стипендії від іспанського уряду. В 1947 р. ними було засновано «Українську студентську громаду в Іспанії», яка діяла до 1960 р. У 1948 р. на запрошення іспанського уряду до Мадріду прибув відомий український ботанік та біолог професор Олександр Архімович, який упродовж п'яти років проводив дослідження.

Українська студентська громада за допомогою ОУН організувала в Іспанії українське радіомовлення. У квітні 1951 р. пролунала перша українська радіопередача, підготовлена новоствореною українською редакцією Національного радіо Іспанії, яку очолив Дмитро Штикало. У 1952–1963 рр. українську редакцію очолював Дмитро Бучинський, а в 1963–1973 рр. – Володимир Пастущук. У 1973 р. українське мовлення в Іспанії було припинене.

Формами організованого життя української діаспори в Іспанії того часу також були: «Католицька місія для українців»; філії Товариства українських студентів-католиків «Обнова»; організація виставок української діаспорної книги і преси у Національній бібліотеці Іспанії; переклад Дмитром Бучинським іспанською мовою «Слова о полку Ігоревім»; заснування української секції при Мадрідському центрі східних досліджень (1952) та Товариства українсько-іспанської дружби (1956). На початку 1960-х рр. Українська студентська громада згорнула свою діяльність через від'їзд українців в інші країни та припинення припливу нових емігрантів студентів.

Лише після смерті Ф. Франко розпочались перші контакти між Іспанією та радянською Україною. Іспансько-українська співпраця була започаткована зі встановлення відносин на рівні міст-побратимів: Одеса та Валенсія (1981), Виноградово та Селадас (1991).

УКРАЇНСЬКО-ІСПАНСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Уряд Королівства Іспанія визнав Україну як незалежну державу 31.12.1991 р. Дипломатичні відносини між Україною та Іспанією були встановлені 30.01.1992 р. шляхом підписання спільного комюніке.

У серпні 1992 р. почало працювати Посольство Іспанії в Україні (перший посол – Едуардо Хунко Бонет), а в червні 1995 р. – Посольство України в Іспанії. Тимчасовим повіреним у справах України в Іспанії у 1995–1997 рр. був Олександр Гнєдих, першим послом з 1997 р. – Олександр Тараненко.

З часу встановлення дипломатичних відносин між двома державами було підписано 30 чинних договорів (станом на 2016).

Перший державний візит в Іспанію здійснив президент України Л. Кучма (07.10.1996 р.). Під час візиту було підписано низку важливих угод, зокрема, Договір про дружбу і співробітництво, Угоду про економічне та промислове співробітництво, Угоду про співробітництво в галузі освіти, науки і культури тощо. Міністри закордонних справ України відвідували Іспанію з візитами у 1994, 1995, 2007, 2010, 2011, 2013 рр.

З іспанської сторони у 1992, 2001, 2007, 2009, 2015 рр. також відбувались візити міністрів закордонних справ Іспанії в Україну. Зокрема, під час візиту в 2001 р. міністра закордонних справ Іспанії Х. Піке була підписана Угода про науково-технічне співробітництво. У 2009 р. була підписана важлива для обох сторін Угода про врегулювання та впорядкування трудових міграційних потоків. В іспанському парламенті у 2007 р. була утворена Група дружби з Україною.

У червні 2013 р. депутати обох палат іспанського парламенту ухвалили запропоновану членами парламентської робочої групи «Іспанія–Україна» декларацію на підтримку Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом.

Реагуючи на політичну кризу в Іспанії, МЗС України 27.10.2017 р. заявило, що «Україна підтримує державний суверенітет та територіальну цілісність Іспанії у межах міжнародно визнаних кордонів, та не визнає проголошення в односторонньому порядку незалежності Каталонії».

Двосторонні відносини між Іспанією та Україною у військовій сфері були започатко-

вані з 1996 р. підписанням «Протоколу про співробітництво між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Королівства Іспанія». З 1999 р. проводяться щорічні засідання «Спільної українсько-іспанської комісії з питань двостороннього військового співробітництва».

Яскравим прикладом гуманітарного співробітництва між Україною та Іспанією є діяльність низки іспанських благодійних організацій, завдяки яким в Іспанії оздоровлюється щороку близько 1000 українських дітей, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС.

З 2009 р. при Посольстві України в Іспанії діє Культурно-інформаційний центр, основними завданнями якого є поширення інформації про Україну, її культуру, історію, туристичний потенціал, проведення культурно-мистецьких заходів, художніх виставок, літературних вечорів, днів українського кіно, наукових конференцій тощо. Зокрема, за сприяння Посольства України в Іспанії у м. Мадрід відбулися: виставка «Живопис єднає світ» у культурному центрі Хуліо Кортасара (2012); виставка українського мистецтва, присвячена 20-й річниці незалежності України в культурному центрі Едуардо Уркуло (2012); міжнародний семінар «Українська мова та література» в Університеті Ґранади (2012); фотовиставка іспанського фотографа Ісраеля Санчеса «Слава Україні! Героям Слава!» у найбільшому університеті Іспанії – Комплутенсе (2014) тощо.

Нова хвиля міграції в Іспанію з України (з 1990-х рр.) мала здебільшого економічні ознаки. За оцінками Посольства України в Іспанії та експертів, реальна чисельність українців, які проживають в Іспанії, сягає понад 100 тис. осіб.

Для вирішення різноманітних питань нової української діаспори (створення українських класів чи недільних шкіл для навчання дітей в Іспанії, покращення консульського обслуговування, допомога новим іммігрантам адаптуватися) почали створюватися громадські організації.

У 1994 р. представниками української діаспори в Іспанії була утворена «Українська асоціація в Іспанії», яку очолив Теодор Барабаш. Згодом почали утворюватися й інші організації: «Українська громада Іспанії за права, честь і гідність українців», ГО «Українці Алкали», Асоціація «Співвітчизники в Іспанії», Центр інтеграції Іспанія-Україна (CIESPU), Організація «Українська взаємодопомога в Іспанії», Асоціація «Оберіг» в Кантабрії, асоціації «Берегиня» у м. Валенсія, Асоціація українців у Каталонії «Червона Калина» тощо. У 2003 р. була заснована Федерація українських асоціацій Іспанії. Її силами у 2005 р. був організований Перший Конгрес українців Іспанії, а з 2006 р. друкувалася перша українська газета «Українець в Іспанії». Загалом станом на 2017 р. в Іспанії функціонує 31 громадська організація українців.

Всеукраїнський перепис населення 2001 р. зафіксував в Україні 965 іспанців. В Україні діє низка товариств «Україна-Іспанія». У Донецьку товариство «Україна-Іспанія» діє з 1992 р.; воно організовує щорічні Дні іспанської культури, виконує координаційну роль між іспаністами України та Міжнародною асоціацією іспаністів. Товариство підтримує культурні та наукові зв’язки з різними іспанськими університетами та Іспанським королівським домом. З 1993 р. в Києві функціонує Товариство дружби та культурних зв’язків «Україна-Іспанія». У вересні 2011 р. була заснована Національна асоціація українських іспаністів. У 2012 р. відкрилося Вінницьке обласне товариство «Україна-Іспанія».

Посольством Іспанії в Україні проводяться фестивалі та дні кіно Іспанії, художні виставки, діє «Клуб друзів іспанської мови», надається допомога в організації Конгресів іспаністів України та в заходах Асоціації іспа-

ністів України, проводяться презентації видань іспанських авторів в Україні. З 2000 р. щорічно проводяться Дні іспанського кіно в Україні. Спільним заходом є організація в Іспанії Днів українського кіно (м. Лорет-де-Мар, 2013) за підтримки Центру Довженка та Державного агентства України з питань кіно. Налагоджується співпраця з вісьмома спеціалізованими школами України, в яких забезпечується поглиблене вивчення іспанської мови.

Серед іспанських неурядових організацій, що активно співпрацюють з Україною, можна відзначити «AFAN» (Сімейна асоціація допомоги дитині, м. Мадрід), «Asociación Ucrania 2000» (м. Валенсія), «Asociación Chornobil» (м. Більбао), CREAN («Ciudad Real en Ayuda al Niño», м. Сьюдад Реаль), «Miguel Vacas» (м. Кордоба).

Традиційним успіхом у іспанських глядачів користуються гастролі Національного заслуженого ансамблю танцю України ім. Павла Вірського, Львівського національного академічного театру опери та балету, Донецького оперного театру, Дніпропетровського та інших регіональних симфонічних оркестрів України.

Українські суботні та недільні школи в Іспанії активно співпрацюють з Міжнародною українською школою. На 2014 р. таких шкіл налічувалось 12, у них навчаються понад 1 тис. українських дітей.

За даними Держстату України, обсяги зовнішньої торгівлі (товарами і послугами) між двома країнами у 2000 р. склали 279 млн дол. США (з них український експорт – 173 млн), у 2002 р. – 490 млн, у 2004 р. – 718 млн, у 2005 р. – 843 млн, у 2006 р. – 841 млн, у 2007 р. – 1 млрд 030 млн, у 2008 р. – 1 млрд 581 млн (експорт – 904 млн). Унаслідок фінансової кризи у 2009 р. відбувся суттєвий спад обсягів двосторонньої торгівлі – 983 млн (експорт – 599 млн).

Упродовж наступних років спостерігається збільшення обсягів двосторонньої торгівлі (товарами та послугами) між Україною та Іспанією: у 2010 р. – 927 млн дол. США, у 2011 р. – 1 млрд 772 млн, у 2012 р. – 2 млрд 383 млн, у 2013 р. – 1 млрд 924 млн, у 2014 р. – 1 млрд 837 млн, у 2015 р. – 1 млрд 541 млн, у 2016 р. – 1 млрд 576 млн (експорт – 1 млрд 049 млн, імпорт – 527 млн) з позитивним для України сальдо торговельних операцій.

Основними статтями українського експорту до Іспанії у 2012 р. стали зернові культури (близько 63 % від загального обсягу), жири та олії тваринного або рослинного походження (15 %), насіння і плоди олійних рослин (8 %). Основними статтями імпорту України були засоби наземного транспорту, крім залізничного (11,9 % від загального обсягу), їстівні плоди та горіхи (11,5 %), фармацевтична продукція (9,2 %), різноманітна хімічна продукція (8,8 %).

Україна є важливим постачальником пшениці в Іспанію: 2011/2012 маркетинговий рік – понад 1 млн т., 2014/2015 м. р. – 741 тис. т.

Станом на 01.07.2017 р. в економіку України залучено 63,2 млн дол. США прямих інвестицій з Іспанії. Станом на 2011 р. в Україні існувало понад 140 підприємств з іспанським капіталом, в Іспанії – три підприємства з українським капіталом. Так, наприклад, з 2006 р. «Iberdrola Ingeniería y Construcción» була започаткована співпраця з Південно-Українською АЕС. У 2012 р. в якості продовження співробітництва стартував новий проект «Вдосконалення управління культурою безпеки в НАЕК «Енергоатом» і на АЕС України».

Одним із недоліків сучасної економічної співпраці є відсутність Угоди про уникнення подвійного оподаткування між Іспанією та Україною як самостійною суверенною державою (діючою є Конвенція між Урядом СРСР та Урядом Іспанії про уникнення подвійного оподаткування прибутків та майна від 1985 р.). З метою пожвавлення співпраці

між державами в рамках Угоди про економічне та промислове співробітництво між Королівством Іспанія та Україною у 2008 та 2011 рр. проводила свої засідання Змішана міжурядова комісія з економічного і промислового співробітництва.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Іспанії протягом 1984–2012 рр. були внесені: Альгамбра, Ґенераліфе і Альбайсін в Ґранаді (XIV ст.); Бурґоський собор (XIII–XVI ст.); історичний центр м. Кордова (VIII–XIVст.); монастир в Ескоріалі (XVI ст.); роботи Антоніо Ґауді у Барселоні – будинок Бісенс, палац Ґуель, парк Ґуель, будинок Бальо, будинок Міла, храм Святого Сімейства (спорудження триває), каплиця і крипта Колонії Ґуеля у Санта Колома де Сервелло (1883–1910); наскельні малюнки в печері Альтаміра (XVIII–XV тис. до н. е.); пам'ятники м. Ов'єдо і Королівства Астурія – (IX–XVI ст.); старовинне м. Авіла (XI–XIV ст.); старовинне м. Сеґовія з римським акведуком (I–VI ст.); стара частина м. Сантьяґо-де-Компостела (XI ст.); історичне м. Толедо (VIII–XVI ст.); архітектура в стилі мудехар в Арагоні (XII–XVII ст.); стара частина м. Касерес (III–XV ст.); Севільський собор, Севільський Алькасар і Архів Індій (XIV–XVI ст.); стара частина м. Саламанка (XII–XVIст.); монастир Поблєт (XII–XIII ст.); археологічний ансамбль м. Меріда (I–V ст.); шлях Святого Якова або дорога в Сантьяґо-де-Компостела; королівський монастир Санта-Марія-де-Ґуадалупе (XIII–XVI ст.); історичне м. Куенка (XII–XVIII ст.); Лонха-де-ла-Седа (Шовкова біржа) у Валенсії (1482–1533); римські золоті копальні Лас-Медулас (I–III ст.); монастирі Юсо і Сузо в Сан-Мільян-де-ла-Коґола (VI–XVI ст.); Палац каталонської музики і шпиталь Сант-Пау (XX ст.); наскельні малюнки середземноморського узбережжя Іспанії (X–V ст. до н. е.); Алькала-де-Енарес та Університет Алькали – перше у світі університетське містечко (IX–XVI ст.); м. Сан-Крістобаль-де-ла-Лаґуна на о. Тенеріфе (XVI–XVIII ст.); археологічний комплекс Таррако в м. Тарраґона (I–IV ст.); археологічні знахідки в печерах гір Атапуерка поблизу Бурґоса (1 млн років тому – наша ера); романські церкви з долини Буї (XI–XIV ст.); пальмовий ліс в Ельче (X ст.); римські стіни м. Луґо (III ст.); королівський палац в Аранхуесі (XV–XIX ст.); монументальні ансамблі Відродження в містах Убеда і Баеса в Андалузії (XVI ст.); Біскайський міст (1893); вежа Геркулеса у м. Ла-Корунья – найдавніший діючий маяк у світі (I ст., XVIII ст.); наскельне мистецтво епохи Палеоліту у Сьєґа-Верде (XXII–X тис. до н. е.); культурний ландшафт Сьєрра-де-Трамунтана на о. Мальорка; Альмаден – найбільше у світі родовище ртуті, яке безперервно розробляється понад 2 тис. років; національний парк Ґарахонай на о. Ла-Гомера; національний парк Доньяна; національний парк Тейде на о. Тенеріфе; район гори Монте-Пердідо в Піренеях; острів і м. Ібіца.

До шедеврів нематеріального культурного спадку людства ЮНЕСКО в Іспанії віднесла: спектакль-містерію в м. Ельче; фестиваль «Патум» в м Берґа; Раду мудреців рівнини Мурсі і Водний трибунал Валенсійської рівнини; свистячу мову о. Гомера (сильбо гомер); пісню Сібілли з Мальорки; фламенко; замки із людей в Каталонії; шкільний музей педагогічного проекту Пусол; разом з іншими країнами – соколине полювання та середземноморська дієта.

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 2007–2009 р. включила: договір у Санта-Фе 1492 р. між Х. Колумбом та «католицькими королями» з Архіву корони Арагона; Тордесільяський договір 1494 р. з Архіву Індій у Севільї.

Електронні джерела:

Сайт Конгресу депутатів Іспанії: www.congreso.es

Сайт Сенату Іспанії: www.senado.es

Сайт Іспанського королівського дому: www.casareal.es

Сайт уряду Іспанії: www.lamoncloa.gob.es

Сайт Національного інституту статистики Іспанії: www.ine.es

Посольство України в Королівстві Іспанія: España, 28043 Madrid, Ronda de la Abubilla, 52; http://spain.mfa.gov.ua/ua

Посольство Королівства Іспанія в Україні: вул. Хорива, 46, м. Київ, 01901

Сайт Іспанія для всіх на одному порталі: www.spain.com.ua

Сайт Українці в Іспанії: http://ucranianosenmadrid.com

Література:

История Испании. У 2-х т. / отв. ред. *В. А. Ведюшкин, Г. А. Попова*. – М., 2012. – Т. 1. – 696 с.; 2015. – Т. 2. – 875 с.

Альтамира-и-Кревеа Р. История Испании. В 2-х т. – М., 1951 – Т. 1. – 520 с.; Т. 2. – 359 с.

Phillips W., Phillips C. A Concise History of Spain (Cambridge Concise Histories). – Cambridge, 2010. – 362 p.

Волкова Г. И., Дементьев А. В. Политическая история Испании XX века. – М., 2005. – 191 с.

Іваницька О. П. Франко – каудильйо Іспанії. – Чернівці, 2006. – 432 с.

Годлевська В. Ю. Перехід від авторитаризму до демократичного суспільства в Іспанії (1960–1982 роки). – Вінниця, 2009. – 160 с.

Аникеева Н. Испания в современном мире: 1976–2004. – М., 2007. – 280 с.

Гвоздинський С. Л. Політичний регіоналізм у контексті демократизації Королівства Іспанія: дис. ... канд. політ. наук. – Л., 2011. – 230 арк.

Жолонко Т. В. Українсько-іспанське міждержавне співробітництво у контексті європейської політики України: дис. ... канд. політ. наук. – Миколаїв, 2011. – 221 арк.

Яримович В. Нарис історії української студентської громади та українських поселень в Еспанії (1946–1996). – Філядельфія-Мадрід, 1997. – 196 с.

Українсько-іспанський міграційний вектор. Український внесок до міграційної карти ЄС на прикладі Іспанії. – К., 2012. – 72 с

М. М. Бессонова

ІТАЛІЯ

Сучасна назва держави: Італія (*італ.* Italia), Італійська Республіка. (*італ.* Republica Italiana).

Перша згадка про народ/країну у письмових джерелах: у роботах давньогрецьких істориків з V ст. до н. е. згадується назва Італія, а її жителі називаються італіками та італіотами.

Давньогрецький історик Геродот Галікарнаський (бл. 484–425 рр. до н. е.) у своїй праці «Історія» (кн. I) згадує корінфянина Аріона, який «вирішив відплисти до Італії і Сікелії». Також Геродот (кн. IV) згадує про італіотів (Ἰταλιώτης / Ἰταλιῶται), як стародавні греки називали грекомовних поселенців, які оселилися на Апеннінському півострові. Давньогрецький історик Фукідід (460–400 рр. до н. е.) у своїй «Історії Пелопоннеської війни» (кн. I) пише, що після Троянської війни «елліни стали висилати колонії: афіняни заселили тоді Іонію, пелопоннесці – більшу частину Італії, Сіцилії і деякі місцевості в решті Еллади».

Сіцилійський історик Антіох Сіракузький (V ст. до н. е.) у роботі «Італійські справи» пише, що «тією землею, яка зараз називається Італією, у давнину володіли енотри». Далі Антіох пише, що з часом у енотрів царем став Італ, за яким вони були перейменовані в італіків. Дані цитати з Антіоха подає у своїй роботі «Римські старожитності» давньогрецький історик Діонісій Галікарнаський (60–7 рр. до н. е.)

Також Діонісій Галікарнаський наводить найдавнішу назву Італії: «Весь... приморський край, який називається зараз Італією,.. називався у корінних мешканців Сатурнією». Крім того, посилаючись на давньогрецького історика Гелланіка Лесбоського (бл. 485–400 рр. до н. е.), він подає й іншу версію походження назви Італія: «Коли Геракл викрадав биків Геріона,.. він опинився в Італії; там одна з телиць відбилася від стада... Геракл, переслідуючи телицю, постійно розпитував місцевих жителів... Оскільки на їхній мові телиця називалася, як і тепер, uitulus, то за цим словом всю країну, якою він пройшов, Геракл назвав Витулією (Ouitoulia – Земля биків)... З часом ця назва перейшла в нинішню форму».

Назву «Італія» згадує у своїй роботі «Політика», написаній у 335–322 рр. до н. е., Арістотель: «Вчені з тамтешніх жителів розповідають, що був хтось Італ, цар Енотрії; за його іменем енотри змінили свою назву на італів, і від нього ж отримала назву Італії та берегова смуга Європи, що тягнеться між Скіллетійською і Ламетійською затоками».

В епіграфічній формі назва Італія вперше згадується на срібних денаріях, які у 90–87 рр. до н. е. карбував союз італійських племен «Lega Italica» – на монетах були написи оскською мовою: «Viteliu» та латиною: «Italia».

Отже, першопочатково назва Італія застосовувалась лише до території Південної Калабрії, а за часів імператора Октавіана Авґуста (27 р. до н. е. – 14 р. н. е.) була поширена на весь Апеннінський півострів.

Створення держави. Єдина італійська держава виникла шляхом приєднання до Сардінського королівства інших італійських держав. 1861 р. було створене єдине Королівство Італія.

Незалежність: після падіння Римської імперії на території сучасної Італії з VI–VII ст. постійно існували незалежні італійські держави.

Історичні назви держави: Королівство ланґобардів (568–774); Герцогство Фріулі (569–776); Герцогство Сполето (570–776, 842–1201); Герцогство/князівство Беневенто (571–1077); Найясніша Республіка Венеція (697–1797); Тосканське маркграфство (846–1115); Князівство Салерно (849–1078); Князівство Капуя (861–1156); Маркграфство Турін (942–1060); Маркграфство Верона (951–1063); Маркграфство Монферрат (967–1574); Савойське графство (XI ст. – 1416); Найясніша Ґенуезька республіка (XI ст. – 1797); Республіка Піза (1085–1406, 1494–1509); Республіка Флоренція (1115–1532); Маркграфство Салуццо (1125–1548); Королівство Сіцілія (1130–1816); Республіка Сієна (1147–1555); Республіка Лукка (1160–1805); Республіка Анкона (XII ст. – 1532); Герцогство Феррара (1264–1597); Неаполітанське королівство (1282–1799, 1799–1816); Міланське герцогство (1395–1447, 1450–1797); Савойське герцогство (1416–1720); Герцогство Модена і Реджо (1452–1796, 1814–1859); Мантуанське герцогство (1530–1708); Флорентійське герцогство (1532–1569); Герцогство Кастро (1537–1649); Пармське герцогство (1545–1801); Велике герцогство Тосканське (1569–1801, 1815–1859); Герцогство Монферрат (1574–1706); Сардінське королівство (1720–1861); Циспаданська республіка (1796–1797); Транспаданська республіка (1796–1797), Ліґурійська республіка (1797–1805, 1814); Цизальпійська республіка (1797–1802), Римська республіка (1798–1799); Партенопейська (Неаполітанська) республіка (1799); Королівство Етрурія (1801–1807); Італійська республіка (1802–1805); Королівство Італія (1805–1814); Князівство Лукка і Пйомбіно (1805–1809); Герцогство Лукка (1815–1847); Ломбардо-Венеціанське королівство у складі Австрійської імперії (1815–1866); Герцогство Парма, П'яченца і Ґвасталла (1815–1859); Королівство Обох Сіцілій (1816–1861); Об'єднані провінції Центральної Італії (1859–1860); Королівство Італія (1861–1946); Італійська соціальна республіка (Республіка Салò) (1943–1945); Італійська Республіка (з 1946).

Площа: 301,3 тис. км^2, вдвічі менша за територію України.

Населення: 60 млн 579 тис. осіб, із них 5 млн – іноземні громадяни (на 01.01.2017, Національний інститут статистики).

Очікувана тривалість життя при народженні: 82,7 р. (для жінок – 84,9, для чоловіків – 80,3) (на 2015, Євростат).

Етнічний склад населення: італійці – 92 %, румуни – 1,8 %, вихідці з Північної Африки – 1 %, албанці – 0,77 % (2014, Національний інститут статистики).

Чисельність українців: 240 тис. громадян України (на 01.01.2016, Національний інститут статистики Італії).

Столиця: Рим – 2 млн 872 тис. чол. (агломерація – 4,3 млн). **Найбільші міста:** Мілан – 1 млн 337 тис. (агломерація – 3,1 млн); Неаполь – 978 тис. (агломерація – 3,1 млн); Турін – 896 тис. (агломерація – 2,3 млн); Палермо – 678 тис. (агломерація – 1,2 млн); Ґенуя – 592 тис. (на 31.12.2014, Національний інститут статистики).

Державна мова: італійська (сформувалася на основі латини). Однією з найдавніших збережених писемних пам'яток латини є напис бустрофедоном на Чорному камені (Lapis Niger, VI–V ст. до н. е.). Першою пам'яткою розмовної італійської мови вважається свідчення 960 р., записане у Капуї писцем у рішення судової справи щодо кордонів між монастирем Монте-Кассіно і феодалом Родельґріно Аквінським («Carta Capuana» або «Placito Capuano»): «Sao ko kelle terre, per kelle fini que ki contene, trenta anni le possette parte Sancti Benedicti» («Мені відомо, що ці землі, в означених тут межах, ось уже тридцять років належать отцям-бенедиктинцям»). У судових рішеннях 963 р. щодо спорів філій монастиря Монте-Кассіно – монастиря Санта-Марія в Ченгла та Сан-Сальваторе в Кокороццо також зафіксовані свідчення італійською мовою.

В окремих регіонах Італії офіційними мовами також є фріульська (Фріулі, Удіне, Ґоріція, Порденоне), ладинська (Тренто, Беллуно, Альто Адідже), окситанська (П'ємонт), каталонська (м. Алґеро на о. Сіцілія), французька (Валле-д'Аоста), цимбрська (Трентіно), німецька (Альто Адідже, Валле-д'Аоста, Фріулі), словенська (Фріулі, Трієст, Ґоріція, Удіне), сардінська, албанська (арберешська) (Південна Італія та Сіцілія).

Релігійний склад населення: 97,9 % – католики (2009, Управління статистики Католицької церкви). За даними опитування Eurispes, у 2016 р. 71,1 % населення заявили, що вони – християни-католики.

Державний устрій: парламентська республіка. **Глава держави:** президент. **Глава уряду:** голова Ради міністрів.

Вищий законодавчий орган: Парламент, що складається з Палати депутатів і Сенату Республіки. Перший всеіталійський Парламент було скликано 18.02.1861 р. у Туріні.

Діюча Конституція прийнята 27.12.1947 р. Діє зі змінами 1963, 1967, 1989, 1991, 1992, 1993, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2007, 2012 рр.

Першою конституцією об'єднаної Італії став Статут Сардінського королівства (Альбертинський статут), що був уведений у дію королем Карлом Альбертом у 1848 р.

Статус у відносинах з ЄС: співзасновник ЄС (1957); член Шенґенської зони з 26.10.1997 р.; член Єврозони з 01.01.1999 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: співзасновник Ради Європи і НАТО (1949); член ЗЄС (1954–2011); член ООН (з 1955); співзасновник ОЕСР (1961); співзасновник ОБСЄ (1973); співзасновник Великої сімки (1975); співзасновник СОТ (1995).

Розмір ВВП на душу населення (у поточних цінах) у 2016 р., за даними Євростату, склав 27600 євро (12 місце в EU-28); за даними МВФ – 30507 дол. США (25 місце в світі); за даними Світового банку – 30527 дол. США (24 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Найдавнішим історичним народом, який заселяв північний захід Апеннінського півострова з II тис. до н. е., були ліґурійці, о. Сіцілія – сікани. З XII ст. до н. е. з-за Альп до північної та центральної частини Апеннін почали переселятись предки італіків (культура Протовілланова) (за іншою версією – з XIX ст. до н. е. (культура террамар). Це був конгломерат народів: латини, фаліски, сікули, умбри, сабіни, оски, екви, марси, вольски, самніти та ін. У X–IX ст. до н. е. в Апулії та Калабрії з'явились іллірійські племена мессапів, япіґів, певкетів, а в північно-східній частині Апеннін – венеди.

З IX–VIII ст. до н. е. центральні і північно-західні райони Італії заселили етруски (тиррени), які відіграли значну роль у формуванні римської культури та ментальності (у них римляни запозичили символи королівської влади (курульне крісло, фасції та ін.), традицію гладіаторських боїв тощо. Саме у землях етрусків

почали виникати найдавніші міста-держави на Апеннінському півострові. З VIII ст. до н. е. на території сучасних областей Тоскана, Умбрія та Лаціо почав формуватися етруський союз 12 міст; надалі етруски вдались до здійснення систематичної колонізації на північний схід, у долину р. По (Паданію) та на південний захід (у Кампанію), заснувавши там нові етруські міста (Мантуя, Парма, Капуя та ін.).

З середини VIII ст. до н. е. на узбережжі Південної Італії почали оселятись грецькі колоністи, які заснували цілу низку міст-держав (Куми, Неаполь, Сибаріс, Тарент та ін.), а весь цей регіон отримав назву «Велика Греція». Одночасно греки почали засновувати колонії і на Сіцилії (Наксос, Мессіна, Сіракузи та ін.). Вважається, що лише з прибуттям греків вирощування оливок та винограду на Апеннінах стали окремими важливими галузями господарства. Водночас із греками свої колонії на північному заході Сіцилії з VIII ст. до н. е. почали створювати і фінікійці – Мотія, Панорм (Палермо), Солунт, – які для протистояння грекам у VII ст. об'єднались у державний союз.

З VIII ст. до н. е. археологічно фіксуються поселення на семи римських пагорбах та початок процесу їх злиття (Септимонтій). За традицією, датою заснування Риму вважається 753 р. до н. е., а його засновником – Ромул (753–716 рр. до н. е.). За часів правління його спадкоємців значення Риму поволі зростало. У VI ст. до н. е. у долині між пагорбами сформувався форум як центр економічного і політичного життя Риму; Капітолій перетворився на фортецю й місце зосередження релігійних святинь, а весь Рим оточили потужною кам'яною стіною (Сервієва стіна). Патриції сформували Сенат. Сервієм Тулієм (578–535 рр. до н. е.) було здійснено центуріальну реформу, що замінила родовий поділ римлян на поділ за майновим цензом, що сприяло консолідації вільного населення, збільшенню збору податків та чисельному зростанню війська за рахунок залучення до нього плебеїв. Сім перших римських королів за походженням були латинами, сабінами та етрусками.

У 510 р. до н. е. внаслідок виступу проти тиранії короля етруска Луція Тарквінія Гордого в Римі було ліквідовано монархічний лад та запроваджено республіканську форму правління. Вища державна влада перейшла до двох консулів, які щорічно обиралися на народних зборах і могли оскаржити рішення один одного. Усі магістрати Риму обирались на один рік і були колегіальними. З V ст. і до 287 р. до н. е. у Римі тривала гостра боротьба плебеїв з патриціями за політичне рівноправ'я. У результаті в 494 р. до н. е. було запроваджено посаду народного трибуна, який обирався з плебеїв на зборах за трибами (територіальний і виборчий округ у Римі). Посада була введена для захисту прав плебеїв від сваволі патриціанських магістратів. Трибуни мали право накладати вето на розпорядження або ухвали Сенату і магістратів-патриціїв. З метою послаблення протистояння патриціїв і плебеїв у Римі в 451–450 рр. до н. е. народні збори (коміції) запровадили рівний для всіх порядок приватного і кримінального права (Закони Дванадцяти таблиць). З 449 р. до н. е. рішення плебейських зборів (плебісцити) отримали силу закону, обов'язкового і для патриціїв (підтверджено законом диктатора Гортензія 287 р. до н. е.), з 445 р. до н. е., згідно з законом Канулея, дозволялись раніше заборонені шлюби між патриціями і плебеями.

За наступні два століття Риму вдається поширити свій вплив на терени усього Апеннінського півострова. Першою великою перемогою римлян стало взяття у 396 р. до н. е. великого етруського міста Вейї після тривалої облоги. Першої великої поразки римляни зазнали у битві при Алії (390 або 387 р. до н. е.) з кельтами, які вторглись на Апенніни, спу-

стошили його західну частину й зруйнували Рим. Не взяли вони лише укріплений Капітолій, який, за легендою, від нічної атаки врятували гуси. Оговтавшись від поразки, римляни продовжили експансію і до середини IV ст. підпорядкували собі Південну Етрурію. З цього часу римляни почали засновувати свої колонії в області Лацій (Остія, Анцій та ін.), зміцнюючи колонізацією успіхи своєї зброї.

З IV ст. до н. е. Рим набув ознак військової держави, вигодами від діяльності якої (здобуття нових земель, захоплення здобичі) користувались усі громадяни. Основою військової організації Риму був легіон. У IV ст. до н. е. Рим починає карбувати власну монету та будувати мощені каменем дороги для сполучення з іншими містами та регіонами.

Під час Першої Самнітської (343–341 рр. до н. е.) та Другої Латинської (340–338 рр. до н. е.) війн Рим утвердився у Західній Кампанії, зокрема – розмістив свій гарнізон у Капуї та змусив латинів ліквідувати свій союз і укладати з Римом двосторонні договори. Ці договори позбавляли усіх латинів частини земель, зобов'язували виступати союзниками Риму у війнах; натомість надавали одним містам повні права римських громадян, а іншим – лише латинських громадян (майнові, але не політичні). Під час Другої Самнітської війни (327–304 рр. до н. е.) римляни, не зважаючи на поразку від самнітів у битві при Кавдії (321 р. до н. е.), врешті-решт встановлюють контроль над Неаполем та Нолою у Кампанії. У ході Третьої Самнітської війни (298–290 рр. до н. е.), під час якої проти Риму об'єднались ґалли, (які вторглись із півночі) етруски та самніти, римляни у вирішальній битві при Сентині (296 р. до н. е.) розбили ґаллів та етрусків, а потім змусили самнітів розпустити свою федерацію й укласти із Римом двосторонні нерівноправні договори. Розпочалась римська колонізація Самнітії та Апулії.

Захищаючись від тиску італіків, грецькі поліси Південної Італії на чолі з м. Тарент запросили для свого захисту епірського царя Пірра. 279 р. до н. е. відбулась відома битва при Аускулі між об'єднаними силами італіків та греками, щодо якої Пірр сказав: «Ще одна така перемога – і ми остаточно загинемо». Врешті-решт, зазнавши поразки, у 275 р. до н. е., Пірр повертається додому, а римляни до 270 р. захоплюють усі міста «Великої Греції», підкоривши таким чином усю Південну Італію. Причинами цих успіхів були передова організація римської армії та відсутність єдності серед противників Риму.

Підпорядкування Італії римській владі привело не до створення централізованої держави, а до утворення римсько-італійського союзу, в якому Рим стояв над іншими полісами, колоніями та громадами, взаємодіючи з ними на різних умовах.

Претензії Риму на володіння великими островами Середземномор'я призвели до конфлікту з Карфагеном та до трьох Пунічних війн. У Першій Пунічній війні (264–241 рр. до н. е.) римляни висаджуються на о. Сіцілія, де займають Мессіну та Акрагант, а потім, розбивши карфагенський флот у битвах при Мілах (260 р. до н. е., перша морська перемога римського флоту) та мисі Екном (256 р. до н. е.) висаджуються в Африці. Зазнавши поразки під час облоги Карфагену, римляни втрачають стратегічну ініціативу, але війну на виснаження Рим виграє. За миром 241 р. до н. е., Карфаген залишає Сіцілію, після чого Рим без бою приєднує й карфагенські острови Сардінія та Корсіка, перетворившись таким чином на найсильнішу державу Західного Середземномор'я.

Вщент розбивши кельтів у битві при Теламоні (225 р. до н. е.), римляни окуповують усю територію до р. По, форсують її і в 222 р. до н. е. беруть штурмом Медіолан (Мілан), таким чином встановивши контроль над населеною кельтами Цизальпійською Ґаллією (Північною

Італією). У 229 р. н. е., скориставшись скаргами італійських і грецьких купців на піратство іллірійців, римляни розбивають іллірійський флот і займають Іллірійське узбережжя, отримавши важливі опорні пункти для подальшого руху на схід.

Прагнучи взяти реванш за поразку, Карфаген розпочинає Другу Пунічну війну проти Риму (218–201 рр. до н. е.). Вийшовши з Іберії, карфагенське військо на чолі з Ганнібалом (247–183 рр. до н. е.) переходить через Альпи в Італію. Після повстання кельтів проти влади Риму в руках Ганнібала опиняється вся Цизальпійська Ґаллія. Чисельно потроївши свою армію за рахунок кельтів, Ганнібал у 217 р. до н. е. розпочинає похід у Центральну, а потім і Південну, Італію, розраховуючи підняти повстання італіків проти Риму. Тривалий час ухиляючись від вирішальної битви, римляни виснажували сили Ганнібала, проте у битві при Каннах 216 р. до н. е. значно менше карфагенське військо (54 проти 86 тис.) розгромило римлян. Тому Рим повернувся до тактики вимотування сил противника, перерізаючи його комунікації. Взявши у 211 р. до н. е. Сіракузи, римляни відрізали Ганнібала від Карфагену, а в 209 р. до н. е. встановили контроль над Іберією. Вторгнення римських військ в Африку змусило Ганнібала, який не програв римлянам жодної великої битви, залишити Італію. У битві при Замі 202 р. до н. е. римський полководець Публій Корнелій Сціпіон розбиває карфагенську армію. 201 р. до н. е. Карфаген капітулював, позбувшись усіх заморських колоній, усього воєнного флоту і права вести війни.

Ставши домінуючою державою Західного Середземномор'я, Римська республіка почала вживати заходів для поширення свого впливу на Схід – насамперед на Балкани і Грецію. Свій перший удар римляни спрямували проти Македонської держави, що домінувала у регіоні, скориставшись зверненням Родосу і Перґаму, які не бажали посилення Македонії. У 200 р. до н. е. римська армія висадилась у Греції (Друга Македонська війна). Після поразки у битві при Кіноскефалах 197 р. до н. е. македонський цар Філіп V був змушений вивести гарнізони з грецьких міст та видати Риму свій воєнний флот. Продовжуючи укріплюватись у Греції, римляни, на прохання деяких грецьких міст, у 195 р. до н. е. розбивають Спарту та позбавляють її усіх завоювань.

Вторгнення царя Держави Селевкідів Антіоха III у Грецію відкрило для римлян можливість розпочати війну за завоювання Малої Азії. Після поразки армії Антіоха під Фермопілами у 191 р. до н. е. та розгрому його флоту римляни перенесли бойові дії до Малої Азії. У вирішальній битві при Маґнезії 190 р. до н. е. армія найсильнішої держави Східного Середземномор'я була розгромлена. Антіох був змушений віддати римлянам флот та залишити Малу Азію, більшу частину якої Рим передав своїм союзникам Перґаму та Родосу.

Під час Третьої Македонської війни (171–168 рр. до н. е.) македонська армія на чолі з царем Персеєм була розгромлена римлянами на чолі з Луцієм Емілієм Павлом у вирішальній битві при Підні, 150 тис. союзних македонцям жителів Епіру продані у рабство, сама Македонська держава припинила існування й була поділена на чотири округи. Після придушення у 148 р. до н. е. антиримського повстання на чолі з Андріском Македонія разом з Епіром були перетворені на римську провінцію. Після цього римляни відмовились від політики створення залежних держав і всі наступні територіальні надбання перетворювали на провінції Риму.

Під час Ахейської війни 146 р. до н. е., приводом до якої стало звернення Спарти до Риму по допомогу, римляни у вирішальній битві при Істмі розбивають ахейців, руйнують торговельного конкурента Риму Корінф, розпускають Ахейський та усі інші грецькі союзи й пе-

редають Грецію під контроль своїх намісників у Македонії. Лише Спарта та Афіни зберігають номінальну незалежність. Відродження економічної потужності Карфагену підштовхнуло Рим до третьої Пунічної війни (149–146 рр. до н. е.), у ході якої Карфагенська держава була ліквідована, а саме місто повністю зруйноване.

Створивши величезну державу, римляни завжди мали багато проблем з утриманням її єдності, бо поневолені племена та народи час від часу намагалися відновити свою незалежність.

В Іспанії протягом 154–139 рр. до н. е. тривала війна лузітан проти Риму, яка завершилась їх підкоренням і виходом римлян до атлантичного узбережжя. Паралельно римляни у 143–133 рр. до н. е. придушували повстання іберів в Іспанії, а в 132–129 рр. до н. е. – у Перґамі, в Малій Азії. У 125 р. до н. е. римляни підкорили заальпійських ліґурів і заснували першу римську колонію за Альпами та вступили у безпосереднє зіткнення з численними кельтськими племенами Ґаллії. У 111–105 рр. до н. е. Рим був змушений воювати в Африці з Нумідією, яка зміцніла і загрожувала римським провінціям, зрештою перетворивши її на залежне королівство.

З кінця II ст. до н. е. Рим почали непокоїти кельти та ґерманські племена. Першими на Римську державу, за підтримки тевтонів та ґельветів, здійснили напад кімври (Кімврська війна). У битвах 113, 109, 107, 105 рр. до н. е. вони завдали кількох тяжких поразок римлянам. Поразка в битві при Араузіоні 105 р. до н. е., у якій загинуло 80 тис. легіонерів, стала найбільшою поразкою римлян у війнах з ґерманцями.

Наслідком цих подій стало проведення консулом Ґаєм Марієм кардинальної реорганізації армії (з 107 р. до н. е.). Було скасовано принцип формування легіонів лише з громадян, які мають відповідну земельну власність, натомість запроваджено добровільний набір з усіх бажаючих. Таким чином ополчення римських громадян було замінене на професійну армію, яка забезпечувалась державою і була зацікавлена у нових війнах. Армія з цього часу перетворилась на серйозну політичну силу. На межі II і I ст. до н. е. було започатковано практику наділення ветеранів римської армії землею у провінціях.

У наступних битвах при Аквах Секстієвих (102 р. до н. е.) армія Марія знищує тевтонське військо, а при Верцеллі (101 р. до н. е.) – кімврське. У цих битвах було вбито 150–200 тис. ґерманців, а співмірна кількість полонених продана в рабство, що зупинило на деякий час натиск ґерманських племен на Італію.

Різке збільшення кількості рабів після розгрому Карфаґену, Македонії, Греції та ґерманців зробило ймовірність їх повстання постійною загрозою для Риму. Під час повстання 138–132 рр. до н. е. на Сіцілії звільнені раби навіть створили свою державу на чолі з царем Евном. Під час другого повстання рабів на Сіцілії (104–101 рр. до н. е.) вони знову взяли контроль над значною частиною острова, створили державну організацію на чолі з обраним царем Сальвієм-Трифоном, але зрештою були розгромлені римською армією. Найбільше повстання рабів, що похитнуло самі основи Римської республіки, відбулось під проводом Спартака у 74/73–71 рр. до н. е. Спроби римських військ придушити виступ 70 тис. повстанців наштовхнулися на завзятий опір втікачів-невільників, які воліли загинути у бою, аніж повертатися до рабського стану. Невдовзі повстання охопило всю Південну Італію, а повстанці кілька разів розбивали римські війська. Лише ціною напруження всіх своїх сил Риму вдалось розбити повстанців у битві поблизу Брундізі.

Відсутність прав римського громадянства в італіків, що обмежувало їх політичні та економічні права, призвела до однієї з найкровопролитніших війн в історії Риму – Союзницької

(Марсійської) війни 91–88 рр. до н. е. Повсталі італіки об'єднались у федеративний союз «Lega Italica» і виставили проти Риму 100-тисячне військо, яке мало військову виучку й організацію, не гірші за римські. Врешті-решт римляни перемогли, але були змушені виконати головну вимогу повстанців – більшість італіків отримали права римських громадян, у результаті чого кількість римських громадян зросла з близько 400 тис. до 2 млн. Після цього Рим як держава-поліс фактично перетворився на столицю великої держави.

Протистояння у Римі політичних угруповань популярів та оптиматів і спроба народного зібрання відсторонити від керівництва армією консула Корнелія Суллу у 88 р. до н. е. привели до того, що армія вперше у римській історії виступає проти існуючого уряду і скидає його. Сулла бере Рим з боєм, вчиняє розправу над лідерами популярів (Сульпіцій Руф та ін.), обмежує права народних зборів і народних трибунів та розширює повноваження олігархічного сенату. Після цього у Римі розгорається громадянська війна, що завершується розгромом у 82 р. до н. е. військ популярів і призначенням Сулли диктатором з необмеженими повноваженнями і на необмежений термін (вперше в історії республіканського Риму).

Диктатор Сулла вдається до терористичних акцій проти своїх політичних противників. Тисячі римлян, які потрапили у складені за його наказом проскрипційні списки, оголошувались поза законом, підлягали знищенню, майно їх конфісковувалось, нащадки втрачали права. Конфісковані землі перейшли у державну власність, частина їх була роздана ветеранам армії. Реформи Сулли зміцнили владу Сенату та послабили вплив народних зборів. За консульства Марка Ліцінія Красса та Ґнея Помпея у 70 р. до н. е. було скасовано всі реформи Сулли та відновлено повноваження народних зборів і народних трибунів.

89 р. до н. е. Понтійське королівство на чолі з Мітрідатом VI Євпатором оголошує війну Риму, і, виставляючи себе захисником від жорстокого римського панування, досить швидко займає провінцію Азія та Грецію. У 87 р. до н. е. римські легіони на чолі з Суллою висаджуються в Греції й у битвах при Херонеї (86 р. до н. е.) та Охроменосі (85 р. до н. е.) розбивають понтійську армію, яка була у три та п'ять разів чисельнішою за римську. Після цього Мітрідат згоджується на мир і повернення усіх зайнятих територій римлянам. У 74 р. до н. е. Мітрідат розв'язує нову війну проти Риму, що завершується його поразкою від військ Помпея у 66 р. до н. е. та перетворенням західної частини королівства на римські провінції Віфінія і Понт. У 64 р. до н. е. Помпей завойовує і Селевкідське королівство й перетворює його на римську провінцію Сірія. Союзна Мітрідату Вірменія, а також Каппадокія і Коммаґен, стають залежними від Риму. Таким чином Рим стає пануючою силою у Східному Середземномор'ї.

У 60 р. до н. е. найавторитетніші римські політики того часу Помпей, Красс та Юлій Цезар укладають негласну антисенатську угоду – т. зв. перший тріумвірат. У ході Ґалльської війни (58–51 рр. до н. е.) Юлій Цезар приєднує до Риму всю територію Ґаллії від Піренеїв до Рейну площею близько 500 тис. км^2 та розпочинає її романізацію. Водночас у 53 р. до н. е. римська армія на чолі з Крассом була знищена парфянами у битві при Каррах, що стало однією з найбільших поразок в історії Риму.

Політична анархія в Римі привела до того, що у 52 р. до н. е. Помпей був обраний вперше в римській історії консулом без колегії, тобто отримав одноосібну верховну владу. Цезар прийняв виклик і в 49 р. форсував з одним зі своїх легіонів прикордонну річку Рубікон, розпочавши громадянську війну, що завершилась падінням республіканського ладу. Майже без опору Цезар захоплює Рим, потім

у кількох битвах розбиває війська помпеніанців і стає диктатором Риму без обмеження терміну (49–44 рр. до н. е.). Перемігши у громадянській війні, Цезар розпочав централізацію адміністративного апарату, роздачу демобілізованим ветеранам земель у провінціях, роздачу прав римського громадянства цілим містам та інші заходи, що сприяли романізації провінцій та їх інтеграції у структуру Римської держави. Серед найвідоміших реформ Цезаря – запровадження з 1 січня 45 р. до н. е. нової системи літочислення – юліанської – із сонячним циклом в основі.

Після підступного вбивства Цезаря прихильниками республіканських порядків у 43 р. до н. е. сформувався другий тріумвірат із цезаріанців Марка Антонія, Емілія Лепіда та Октавіана Авґуста, що отримав необмежену владу. Запроваджені тріумвірами проскрипції привели до фізичного знищення римської аристократії, яка орієнтувалась на республіканські порядки, та значного перерозподілу власності на користь найближчого оточення тріумвірів. У 42 р. до н. е. під Філіппами у Македонії відбулась одна з найкровопролитніших битв римської історії між військами тріумвірів та республіканців, у якій республіканці зазнали поразки. Тріумвірат припинив своє існування у 31 р. до н. е., після перемоги військ Октавіана над Марком Антонієм біля мису Акція у Греції.

Основною причиною перетворення Римської республіки на імперію була нездатність чинної полісно-общинної форми державного ладу забезпечити ефективне управління величезною державою із численними заморськими провінціями.

Октавіан Авґуст став першим римським імператором (27–14 рр. до н. е.). Обійнявши усі ключові державні посади, він здійснив поступову трансформацію республіканської політичної системи в монархічну у формі принципату, зберігши за Сенатом формально рівні своїм повноваження. Саме ім’я Авґуст стало найвищим титулом, освяченим богами.

Авґуст реорганізував римську армію на професійних началах (25 легіонів – 250 тис. воїнів), сформував преторіанську гвардію для охорони Італії, Риму та особи імператора, а також спеціальні поліцейські когорти віґілів. За правління Авґуста було завершено завоювання альпійських областей і створено провінції Паннонія, Норік, Реція, Іллірік та Мізія. За правління Тіберія (14–37 рр. н. е.) Рим приєднав як провінції Каппадокію та Коммаґену, за Клавдія (41–54 рр. н. е.) – Британію, Фракію, Мавританію.

Зростання значення провінцій у політичному житті імперії, зокрема – проголошення імператорів у провінціях у часи громадянської війни 68–69 рр., підштовхнули Віспасіана Флавія (69–79 рр.) до запровадження практики введення представників провінційної аристократії до римського Сенату, активної роздачі прав римських громадян цілим містам у західних провінціях. Першим провінціалом, який став римським імператором, був Траян (98–117). За його правління Рим завоював Дакію, але не зміг перемогти Парфію.

Рубіж I–II ст. н. е. був часом найбільшого територіального росту Римської імперії, зараз на цій території існує близько 30 держав, а місто Рим стало першим у світовій історії мегаполісом із населенням понад 1 млн осіб. На місці колишніх римських укріплень сьогодні розташовані столиці ряду європейських держав: Лондініум (Лондон), Віндобон (Відень), Сінґідун (Белґрад), Аквінкум (Будапешт), Лютеція (Париж), Ґерулата (Братислава), Сердіка (Софія), Бірзімініум (Подґоріца), Флавія Аелія Скупи (Скоп’є), Емона (Любляна).

За імператора Адріана (117–138) Рим відмовився від політики широкої зовнішньої експансії, уклав мир із Парфією, почав будувати оборонні прикордонні укріплення (лімес)

вздовж усіх римських кордонів. Рим перейшов до політики стратегічної оборони, а через труднощі з комплектування армії виключно з римських громадян (за Адріана до легіонів почали набирати провінціалів без римського чи латинського громадянства) розпочалась т. зв. «варваризація» римської армії.

За правління Марка Авреля (161–180) ґерманські племена (маркомани) вперше вторглись на територію Італії (166). Маркоманська війна тривала до 180 р. і завершилась відновленням кордону по Дунаю.

До кінця I ст. у Римі було розроблено і запроваджено державний імператорський культ, суть якого полягала у трактуванні імператора як представника божественних сил, а Риму – як центру всесвіту. Проте цей культ так і не став відбиттям глибинних релігійних почуттів більшості населення імперії. У середині I ст. до Риму проникло християнське вчення, яке першопочатково поширювалось серед найбільш знедолених верств італійського населення, а з середини II ст. почало здобувати багато адептів і серед заможних. І хоча християни піддавались гонінням з боку офіційної влади (64 р., Нерон; 251 р., Децій Траян; 257 р., Валеріан; 303 р. Діоклетіан), вже на зламі II–III ст. християнство перетворюється на велику силу.

У громадянській війні 193–197 рр., у якій за посаду імператора зіштовхнулись різні регіональні угруповання знаті, переміг командувач дунайською армією Септимій Север (193–211). У війні з Парфією він захоплює Месопотамію й організовує там нову римську провінцію (198). Север суттєво зміцнив монархічну владу в Римській імперії, позбавивши Сенат права видавати закони й обирати магістрати, а також прирівняв Італію в адміністративній структурі імперії до інших провінцій, позбавивши її привілейованого статусу. Імператор Каракала у 212 р. надав права римського громадянства практично усім вільним жителям імперії, що дозволило їх оподаткувати, уніфікувати застосування законів та отримати людський ресурс для комплектування величезної римської армії.

Після вбивства легіонерами у 235 р. імператора Олександра Севера римська армія вийшла з-під контролю імператорів і почала диктувати свою політику, не зважаючи на державні потреби. Час «солдатських імператорів», абсолютна більшість яких правила недовго і була вбита змовниками, тривав до 285 р. У 260-х рр. Римська імперія почала розпадатись як централізована держава, на її території почали виникати фактично незалежні держави (Ґалльська імперія, Пальмірське царство).

Імператору Діоклетіану (284–305) вдалося стабілізувати стан імперії й установити нову систему правління – домінат, фактично необмежену монархію. Для оперативності керування імперією Діоклетіан розділив владу з чотирма призначеними співправителями (система тетрархії, 293–313). Імператор Константин (306–337) першим з римських правителів зрозумів силу християнства та його важливість для держави, тому він припинив переслідування християн, урівнявши їх з іншими релігіями (313), а для подолання релігійних суперечностей між християнами скликав Перший вселенський (Нікейський) собор (325). У 330 р. Константин переніс столицю імперії у більш захищене, ніж Рим, м. Візантій, давши йому назву Константинополь.

Останнім єдиним римським імператором був Феодосій Великий, який перед смертю, у 395 р., остаточно розділив Римську імперію на дві частини між своїми синами. Столицею Західної Римської імперії стає Мілан.

Кризові явища, що почали розвиватись у Римській імперії у IV ст., були пов'язані з тим, що: по-перше, рабовласництво вичерпало себе – праця невільників була малоефектив-

ною, а почасти й збитковою; по-друге – основу римського війська творили представники підкорених народів і племен, які вже не мали бажання захищати імперію; по-третє – велетенська Римська держава вичерпала свої потенційні можливості для поступального розвитку; по четверте – у віддалених від метрополії провінціях сформувалася своя власна еліта, яка прагнула до створення власних однонаціональних держав.

Ще однією причиною занепаду Західної Римської імперії були постійні напади (починаючи з IV ст. н. е.) т. зв. варварських народів (насамперед вестґотів, остґотів та вандалів). У 401–402 та 405–406 рр. ґоти вторгаються в Італію, але у битвах при Полленції та під Флоренцією їх розбиває римський полководець Стіліхон. Під тиском ґотів столиця Західної імперії у 402 р. переноситься з Мілана у Равенну. Водночас у 407–409 рр. алани, вандали та свеви форсують Рейн і спустошують Ґаллію, а потім, у 409 р., захоплюють Іспанію. У 407 р. проголошений імператором узурпатор Константин III виводить найбільш боєздатні римські частини з Британії до Ґаллії, що зробило її беззахисною перед нападами північних горців і змусило західноримського імператора Гонорія (395–423) у 410 р. скасувати римський протекторат над цією провінцією. Після двох облог Риму у 408 і 409 рр. вестґоти Аларіха з третьої спроби 24.08.410 р. захоплюють Рим і жорстоко грабують його.

Імператор Гонорій та його наступники були змушені погодитись на створення напівнезалежних варварських держав на території Імперії (формально у якості федератів): у 411 р. Королівства свевів в Іспанії, у 418 р. Королівства вестґотів в Аквітанії, у 435 р. Королівства вандалів у Північній Африці, у 443 р. Королівства бурґундів в Сабаудії. Після спільної перемогти над гунами коаліції варварських племен і Риму у битві на Каталунських полях 453 р. варварські королівства перестають рахуватися з імператорами.

455 р. вандали захопили та два тижні грабували Рим, що призвело до остаточного занепаду Західної Римської імперії. В останні двадцять років її існування імператори фактично були ставлениками ґерманських вождів. Зрештою – під час одного з заколотів командувач імператорської гвардії Одоакр детронізував останнього римського імператора Ромула Авґустула (475–476), відіслав імператорські інсигнії до Константинополя і проголосив себе королем Італії (476–493). Таким чином Західна Римська імперія припинила своє існування, але на її уламках виникла низка варварських королівств, які зберігали в своїй основі римські порядки. Саме від неї історично походить сучасне поняття Західний світ, Західна цивілізація.

У 489 р. король остґотів Теодоріх вторгся в межі Італії і до 493 р. завоював її, власноруч вбивши Одоакра. Фактично Теодоріх об'єднав усю Італію в Королівство остґотів (493–555) зі столицею в Равенні, яким правив одноосібно (493–526). Остґоти, чисельність яких складала до 100 тис., зуміли розбудувати велику державу, існування якої на певному етапі почало викликати побоювання Візантійської імперії.

У 535 р. візантійські війська виступили проти остґотів і захопили спочатку Сіцілію, а згодом всю Південну Італію. Ця війна тривала 19 років і призвела до колосальних спустошень в Італії. Тільки Рим п'ять разів переходив з рук в руки і також був зруйнований у 554 р. Зрештою візантійці здобули остаточну перемогу й остґоти змушені були піти з Італії, що була приєднана до Східної Римської (Візантійської) імперії (555). Наслідком цих подій було переселення на південь Італії, особливо у Калабрію, греків, заснування грецьких церков та монастирів.

Кінець домінуванню Візантії на італійських землях поклала поява у цьому регіоні

чисельного ґерманського племені ланґобардів. Їхньому ватажку – королю Альбіону – після ряду кровопролитних зіткнень, вдалося міцно закріпитися на півночі та в центрі Італії, заснувавши Королівство ланґобардів (568–774). Більшість ланґобардів зосередилась у долині р. По та її притоку Ломбардії. Окремою незалежною державою ланґобардів на півдні стало Герцогство Беневенто. Під контролем Візантії залишився ряд прибережних провінцій з містами Рим, Неаполь, Равеннський екзархат, Калабрія, о-ви Сіцілія і Сардінія.

Завоювання Італії ланґобардами призвело до значних змін у суспільному ладі Північної та Середньої Італії: вони знищили майже всю стару рабовласницьку верхівку та суттєво змінили поземельні відносини у регіоні, ліквідували великі латифундії. Королівство ланґобардів тривалий час зберігало в своїй основі родоплемінні стосунки, які, однак, майже відразу почали «розмиватися». Вже в VII ст. ланґобарди поступово засвоїли латинську мову, звичаї й почали асимілюватись серед автохтонного римського населення. На півдні Італії цей процес тривав до XI ст. У VIII ст. у ланґобардів відбувається відмирання родоплемінного і перехід до ранньофеодального устрою.

751 р. ланґобарди, прагнучи об'єднати під своєю владою всю Італію, завойовують Равеннський екзархат, але подальші завоювання наштовхнулись на сильну протидію римських пап та франків. Спочатку, під час походів 754 і 756 рр., франки на чолі з Піпіном Коротким відбирають у ланґобардів територію Равеннського екзархату і передають його Папі Римському Стефану II, що закладає основи створення світської Папської держави, а потім франки на чолі з Карлом Великим здійснюють у 773–774 рр. похід на Королівство ланґобардів, яке після взяття його столиці припиняє своє існування. Таким чином у VIII ст. Північна та частково Середня Італія знову були завойовані й увійшли до складу держави франків. Проте загалом Італія залишалась роздробленою на ряд герцогств, графств та міст, між якими постійно тривали усобиці. Апулія, Калабрія та Сіцілія залишились володіннями Візантійської імперії.

За Верденським договором 843 р., Італія відходить до володінь імператора Лотара I, серед яких було й номінально існуюче Королівство Італія. 855 р. Лотар I ділить землі своєї держави між синами, Королівство Італія відходить Людовіку II.

Відносною стабілізацією на півночі повною мірою скористалися італійські міста, які з часів Раннього Середньовіччя виступали значною політичною силою, разом з тим відіграючи роль регіональних або загальноіталійських центрів культури, торгівлі та ремесел. Фактично Італія в XI–XII ст. була країною міст, бо на загальній площі 300 тис. км^2 нараховувалось 278 міст, що виступали центрами адміністративних округів.

Відсутність сильної централізованої влади в Італії зумовлює відновлення у IX ст. нападів на неї. 827 р. на о. Сіцілія висаджується арабське військо під проводом каді Аседа бен Фурада і розпочинається арабське завоювання острова, що завершується 965 р. зі взяттям арабами останньої візантійської фортеці Рометта. Також з 840-х рр. і до 915 р. араби закріплюються у деяких приморських містах Апулії і здійснюють загарбницькі набіги на інші італійські регіони. До середини XI ст. більше половини жителів Сіцілії вже сповідували іслам, перехід у який активно стимулювався. У 899 р. угорці вторгаються у Фріуль та Венеціанську обл., 924 р. – в Ломбардію, 947 р. проходять всю Італію.

З середини X ст. розпочинаються «італійські походи» ґерманських королів. Під час походу 951 р. ґерманський король Оттон I займає Північну Італію та коронується як король ланґобардів, а під час походу 961–962 рр. займає

Рим, де з рук Папи Римського отримує корону імператора Римської імперії. Оттон визнавав права папи на світські володіння в Італії, але їх верховним сеньйором проголошувався ґерманський імператор. Так виникло нове державно-політичне утворення – Священна Римська імперія, що включала в себе німецькі та частину італійських земель. Смерть імператора Оттона III у 1001 р. залишила Італію без центральної політичної влади, після чого її територія перетворилася на арену воєнного протистояння кількох держав.

Найбільше, шість, походів до Італії здійснив імператор Фрідріх I Барбаросса (1155–1190), який прагнув підкорити заможні міста Ломбардії. 1167 р. для боротьби з претензіями імператора ряд північноіталійських міст об'єднались у Ломбардську лігу, міське ополчення якої у 1176 р. врешті розбило військо імператора у битві при Леньяно і змусило останнього визнати самостійність міст Ліги (1183). Італійські походи ґерманських королів тривали до початку XV ст. Весь цей час в Італії існувало два політичних угруповання, які боролись між собою: ґвельфів, які виступали проти намагань ґерманських імператорів утвердитись на Апеннінах, і ґібелінів, які прихильно ставились до ґерманських імператорів, але часто ці відмінності були дуже умовними.

В XI–XII ст. у північній та центральній частині Італії незалежними містами-комунами стає більшість міст, зокрема, Кремона, Венеція, Ґенуя, Лукка, Флоренція, Сієна, Піза, Анкона, Асті, Нолі, Верона, Берґамо, Падуя, Віченца, Феррара та ін. Вже у XIV ст. міста півночі Італії перетворились на найбільші в Європі центри промисловості і торгівлі, а у Флоренції, Венеції, Сієні, Мілані вже з'явились перші елементи раннього капіталізму. Зокрема, у Флоренції у XIV ст. з'явились перші у світі мануфактури (суконні), більшість селян Північної і Центральної Італії у XIII–XIV ст. вже були особисто вільними, також саме в Італії (П'ємонт) відбулось перше у XIV ст. велике антифеодальне й антицерковне селянське повстання в Європі – повстання Дольчино 1304–1307 рр., а також перші великі повстання найманих працівників (Сієна – 1371 р, Флоренція – 1378 р.) з вимогами не лише збільшення оплати праці, а й політичних прав.

На початку XI ст. політичною роз'єднаністю Південної Італії, де ланґобардські князі Беневенто, Капуї та Салерно постійно суперничали між собою та з візантійцями, скористались нормани з французького герцогства Нормандія. Спочатку вони наймались на службу до місцевих феодалів, а потім почали підпорядковувати собі південь Італії. У 1030 р. було засноване перше норманське графство в Південній Італії – Аверса, у 1042 р. – Графство Апулія. Роберт Отвіль Гвіскар завершив завоювання норманами Півдня Італії: у 1060 р. вибив візантійців із Калабрії, 1071 р. взяв м. Барі, останню фортецю візантійців в Апулії, а 1077 р. завойовує Салерно – останнє незалежне ланґобардське князівство у Південній Італії. У 1061 р. брат Роберта Гвіскара Рожер I, скориставшись усобицею арабських емірів, розпочинає завоювання Сіцилії, яке завершує у 1090 р.

Першим королем Королівства Сіцилія став Рожер II (1130–1154), який після тривалої війни з баронами, папою та імператором зміг перемогти своїх суперників, ліквідувати напівнезалежні норманські князівства й домогтися визнання свого королівства (1139). Рожер II проводив політику віротерпимості у своїй багатонаціональній державі. Католики, православні та мусульмани мали рівні права і на рівних умовах залучалися до роботи на державних посадах.

Наприкінці XII ст. після війни між німцями і норманами Королівство Сіцилія переходить до представників німецької династії Гогенштауфенів. Після смерті останнього норманського короля Танкреда у 1194 р. імператор Генріх VI був коронований королем Сіцилії,

а королівство перетворилося з норманського на німецьке. У часи правління Фрідріха (Фредеріго) I (1197–1250) в Королівстві Сіцілія було відновлено сильну централізовану монархію. Для наповнення скарбниці у королівстві вперше в Європі було введено державну монополію на залізо, сіль, смолу, шовк-сирець. Водночас саме при дворі Фрідріха I утворився гурток поетів, які вперше в історії Італії писали вірші народною італійською мовою.

1266 р. на заклик Папи Римського, непримиренного противника Гогенштауфенів, у боротьбу за Королівство Сіцілія вступає брат французького короля Людовіка IX граф Анжу і Провансу Карл Анжуйський. Перемігши почергово Манфреда та Конрадина Гогенштауфенів, Карл I стає володарем Королівства Сіцілія (1268–1285) та засновником Анжуйської династії, після чого вдається до широкого перерозподілу земель, передавши їх у ленне володіння французьким феодалам. Зловживання французьких лицарів та податківців короля Карла I, посилення феодального визиску, перенесення столиці держави з Палермо до Неаполя спричинили повстання на о. Сіцілія, відоме як «Сіцілійська вечірня» (1282).

На допомогу сіцілійцям прийшов арагонський король Педро III, одружений з донькою Манфреда. Йому вдалося оволодіти всією Сіцілією, але військові дії між іспанцями та французами тривали ще майже 20 років. Лише у 1302 р. син Карла I – Карл II – визнав владу Арагонської династії над Сіцілією, натомість за Анжуйською династією було закріплене Неаполітанське королівство. Після тривалої усобиці на півдні Італії нею у 1442 р. заволодів король Арагону та Сіцілії Альфонс V, який коронувався у Неаполі під іменем Альфонса I, об'єднавши під владою Арагонської династії Арагон, Сіцілію і Південну Італію.

Загалом протягом X–XV ст. Сіцілія та Південна Італія почергово завойовувались арабами, норманами, німцями, французами та іспанцями. Особливістю економічного розвитку Південної Італії була втрата містами Півдня прав самоврядування, висока зацікавленість держави в експорті землеробської продукції, що призвело до швидкого закріпачення селян, слабкого розвитку ремесел та консервації феодальних відносин.

На півночі Італії впродовж кінця XIII ст. – першої половини XV ст. влада в італійських республіках поступово зосереджується в руках кількох найзаможніших та найвпливовіших родин. Міста-комуни трансформуються у т. зв. сеньйорії (Феррара, Мілан, Верона, Мантуя, Падуя та інші), фактично невеликі, територіальні держави. Провідну об'єднавчу роль на півночі Італії у XIV ст. намагався відігравати Мілан. У часи правління Джана-Галеаццо Вісконті (1378–1402, з 1395 р. герцог) Мілан послідовно завойовує та приєднує Верону, Віченцу, Падую, Пізу, Сієну, Перуджу, у Ломбардії починає формуватися централізована держава, успіхам якої протистоять Венеція та Флоренція.

З кінця XIII ст. в Італії починає зароджуватись культурно-філософський рух Відродження (Ренесанс), який ґрунтувався на ідеалах гуманізму та орієнтувався на спадщину античності (тривав в Італії до XVI ст.). Біля його витоків стояли поети Данте, Петрарка, художник Джотто, письменник Д. Бокаччо.

Наприкінці XV ст. територія Італії стає ареною збройних зіткнень кількох європейських держав (Італійські війни). Зокрема, владу іспанської Арагонської династії у Неаполі вирішила оскаржити Франція. 1494 р. чисельна французька армія на чолі з королем Карлом VIII перетнула Альпи і, не зустрічаючи серйозного опору з боку італійських держав, досягла півдня й вступила до Неаполя. У відповідь Венеція, Мілан, Папська держава та Іспанія утворюють т. зв. «Святу лігу», яка до 1496 р. витискає французів з Апеннінського півострова.

Проте Франція продовжує плекати анексіоністські плани стосовно італійських земель. Людовік XII висуває династичні претензії на Міланське герцогство і в 1499 р. французька армія займає всю Ломбардію й здобуває Мілан. У 1500 р. французи укладають з іспанцями договір про поділ Неаполітанського королівства і спільно завойовують його, проте вже у 1503 р. іспанці розбивають французів (битва при Ґарільяно) і витискають їх із Південної Італії.

Протягом 1508–1516 рр. в Італії тривали війни Камбрейської ліги, у яких Франція, Венеція, Папська область, Іспанія та Священна Римська імперія боролись за контроль над землями Італії. Зрештою після битви при Маріньяно 1515 р., у якій французи розбили швейцарських найманців на службі міланського герцога, війни закінчились тим, що спочатку папа визнав належність Мілана Франції та віддав Парму і П'яченцу, а потім Іспанія визнала Мілан за Францією в обмін на визнання права Іспанії на Неаполь. За результатами війн Франція фактично стала домінувати на півночі Італії.

Проте іспанський король та імператор Священної Римської імперії Карл V вирішує встановити контроль над усією Італією. Нова війна між французами та іспанцями за Ломбардію розпочинається у 1521 р. і до кінця 1524 р. іспанці повністю витісняють з Італії французів, окуповують Мілан та Ґеную. 1525 р. французький король Франціск I із новою армією переходить Альпи, проте у битві при Павії 24.02.1525 р. іспанці розбивають французів, у полон потрапляє й Франціск I. Згідно з Мадрідським договором 1525 р., Франція відмовляється від претензій на італійські землі. Отримавши свободу, Франціск I денонсує угоду й у союзі з Папською областю, Венецією, Флоренцію, Ґенуєю та Міланом у 1526 р. починає нову війну з Карлом V за Італію. Французи знову захоплюють Мілан і Павію, встановлюють контроль над значною частиною Неаполітанського королівства. Проте пошесть чуми, що спалахнула у французькій армії, та перехід ґенуезців на бік Карла V кардинально змінюють ситуацію. 1529 р. Франція підписує Барселонський мир, відмовляючись від претензій на італійські землі. Після цього Папська держава і Венеція змушені підкоритись волі Карла V, а Флоренцію у 1530 р. після облоги здобувають іспано-імперські війська. Після цього у 1532 р. республіканські порядки у Флоренції були ліквідовані й вона перетворилась на монархію – Флорентійське герцогство на чолі з родиною Медічі, яке за правління Козимо I (1537–1574) стає Великим герцогством Тосканським.

Остання італійська війна, у якій Франція та Іспанія продовжили боротьбу за панування в Італії (1551–1559), завершилась Като-Камбрезійским миром, за яким Франція відмовилась від усіх своїх надбань в Італії (окрім маркграфства Салуццо), а Іспанія встановила майже повний контроль над Італією, включивши до складу іспанських володінь Міланське герцогство, Неаполітанське королівство, Сардінію, Область Президій (частина території ліквідованої 1555 р. Республіки Сієна) й поставивши у залежність Рим, Тоскану, Ґеную та інші держави. Отже, більша частина Італії на тривалий час опинилась під іноземним іспанським пануванням. На той час незалежними державами в Італії залишались лише Республіка Венеція та Савойське герцогство.

Італійські війни (1494–1559) негативно позначилися на суспільно-економічному розвитку майже всіх італійських держав, призвівши до згортання торгівлі та суттєвого зменшення обсягу фінансових операцій.

Окремою сторінкою італійської історії є боротьба між Республікою Венеція та Османською імперією за контроль над торговими шляхами у Східному Середземномор'ї, що вилилась у серію війн (1422–1430, 1463–1479, 1499–1503, 1537–1540, 1570–1573, 1646–1669,

1684–1699, 1714–1718). Під час цих війн Венеція послідовно втрачала контрольовані у Східному Середземномор'ї опорні пункти: у 1430 р. – Салоніки; у 1479 р. – о-ви Евбея та Лемнос; 1503 р. – узбережжя Пелопоннесу; 1540 р. – м. Нафпліо та Монемвасія на Пелопоннесі, 1573 р. – о. Кіпр; 1669 р. – о. Кріт. Лише за результатами Морейської війни, 1684–1699 р. венеціанці відвоювали у турків півострів Морея та о-ви Лефкада і Кефалонія. Проте у Другій Морейській війні, 1714–1718 рр., венеціанці втратили Морею, відстоявши за собою Іонічні острови та ряд міст в Далмації й Албанії.

Незважаючи на війни, населення Італії впродовж XVI ст. зросло з 10 до 13,3 млн. Саме італійці виступали у цей час посередниками у торговельних зв'язках Європи з Левантом. Вони домінували у Фландрії, де тримали у своїх руках третину всього експорту англійської бавовни, займали ключові позиції в економіці Іспанії, а також на фінансових ринках Франції. Проте відкриття португальцями морського шляху в Азію та анулювання турками після взяття Константинополя торгових привілеїв для італійських міст суттєво послабили посередницькі функції Італії у торгівлі зі Сходом. У самій Італії пожвавлення зовнішньої торгівлі у другій половині XVI ст. вплинуло і на розвиток внутрішньої торгівлі між італійськими землями. Посилюється поділ праці, коли Північ постачала Південь промисловими товарами, а з Півдня йшли сировина та продукти споживання.

З середини XVI ст. Савойське герцогство посіло одне з провідних місць на Апеннінах. Це стало можливим завдяки його вигідному географічному положенню та проведенню політики централізації й протекціонізму, що активно реалізовувалася за часів правління Еммануїла Філіберта (1553–1580). За його наступника Карла Еммануїла (1580–1630) Савойя змогла приєднати до складу своєї держави Маркграфство Салуццо, що належало Франції.

Починаючи з XVII ст., Італія в економічному відношенні почала суттєво відставати від решти європейських держав. Посилення конкурентної боротьби на ринках привело до того, що Італія поступово втратила європейські та місцеві ринки і вже в другій половині XVII ст. італійські товаровиробники були нездатні протистояти напливу тканин із Франції. Поступово занепадали металургійні підприємства у Ломбардії, верфі у Венеції, не було попиту на книги та паперову продукцію. На початок XVIII ст. італійці майже зовсім втратили свої позиції на світовому ринку, а розвиток мануфактурного виробництва в Європі (насамперед – у Голландії) та поява дешевих товарів призвели до подальшого занепаду італійської економіки. Крім того, відсутність розвинутого національного ринку зумовила поступове згортання виробництва на півночі Італії.

Війна за іспанський спадок (1701–1714 рр.), поклала кінець іспанському пануванню в Італії. Її місце зайняла Австрія, до якої відійшли Міланське та Мантуанське герцогства, частина Тоскани, Неаполітанське та Сардінське королівства. Єдиною італійською державою, що отримала вигоду від цієї війни, була Савойя. Вона отримала західну частину Міланського герцогства, Монферрат та Королівство Сіцилія. Після обміну в 1720 р. в Австрії Сіцилії на Сардінію Савойське герцогство підвищило свій статус і стало Сардінським королівством.

Також у першій половині XVIII ст. на території Італії відбувались воєнні дії у межах війн за польський (1733–1735) та австрійський спадок (1740–1748), за результатами цих війн Сардінське королівство отримало західну частину Ломбардії, а Австрія була змушена поступитись Іспанії Неаполітанським королівством та Пармським герцогством. Також у 1768 р. Ґенуя поступилася Франції Корсікою, якою володіла з XIV ст., але населення якої періодично повставало проти влади ґенуезців.

Буржуазна революція 1789 р. у Франції мала значний вплив на перебіг подій в Італії. Гасло французької революції «Воля, рівність, братерство» знайшло широку підтримку серед тих італійців, які виступали за проведення кардинальних суспільних реформ та створення єдиної національної держави. По всій Італії виникали таємні республіканські клуби. Натомість монархи італійських держав поставилися до подій у Франції з острахом та недовірою. Так, сардінський король Віктор Амадей III у 1792 р. приєднався до австро-прусського союзу, спрямованого проти республіканської Франції. Проте західна частина королівства того ж року практично без опору була окупована французькими військами, а вільно обрані місцеві Національні збори прийняли рішення про скасування монархії, приєднання Савойї до Франції, ліквідацію прав та привілеїв феодалів, конфіскацію церковних земель.

Вступ революційної французької армії на італійську землю та страта французького короля Людовіка XVI викликали незадоволення та страх з боку італійських монархій. Тому в 1793 р. до складу першої антифранцузької коаліції приєдналися всі великі італійські держави: П'ємонт, Неаполітанське королівство, Тоскана і Папська держава. 1796 р. генерал Наполеон Бонапарт приєднує до Франції Ломбардію. За короткий час владу Наполеона визнали Парма, Модена, Романья, Тоскана, причому правителі цих держав були зобов'язані сплатити Франції багатомільйонні репарації. Папство зуміло зберегти свій незалежний статус, але ціною сплати величезних репарацій та зречення на користь Франції провінцій Болонья, Феррара і Равенна.

Французька влада була зацікавлена у ліквідації монархічних режимів на Апеннінах, тому сприяла рухам республіканського характеру. 1796 р. в межах Модени, Реджіо, Болоньї та Феррари був створений французький протекторат Циспаданська республіка, а в межах Ломбардії (Мілан, Мантуя) – Транспаданська. У 1797 р. вони об'єдналися в Цизальпійську республіку зі столицею в Мілані та населенням близько 3,2 млн осіб. Фактично усіма справами в республіці керував командувач французькими військами.

У 1797 р. Бонапарт позбавив незалежності Ґенуезьку республіку, перетворивши її на французький протекторат під назвою Ліґурійська республіка. Того ж року французькій війська без бою займають територію Республіки Венеція й згідно з договором передають її Австрії. 1798 р., скориставшись заворушеннями в Римі, Франція розпочала інтервенцію в Папську область, захопивши її без бою. Папа Пій VI був позбавлений світської влади, а в межах його володінь під протекторатом Франції була створена Римська республіка. Як і інші італійські республіки, вона змушена була сплатити Франції контрибуцію та забезпечувати її війська продовольством. У 1798–1799 рр. французи зайняли Неаполітанське королівство, де була створена Партенопейська республіка, змушена сплачувати французам репарації. 1799 р. французи позбавили влади останніх італійських монархів (п'ємонтського короля та великого герцога Тосканського), а їхні володіння приєднали до Франції.

Поширення республіканських порядків на італійські землі мало прогресивне значення, оскільки суттєво послабило устої феодалізму в Італії та сприяло зростанню національної самосвідомості в італійців. Проте гасло створення єдиної республіки не відповідало інтересам Франції. Ця обставина, а також необхідність сплачувати французам значні суми репарацій, небажання останніх провести кардинальні реформи в аграрному секторі – налаштували проти завойовників широкі маси італійського населення та робили нетривкими підвалини нової республіканської влади.

У 1799 р. австро-російські війська під командуванням О. Суворова завдали французам кількох поразок та звільнити Ломбардію, П'ємонт і Тоскану. Наступ союзників супроводжувався загальним повстанням населення проти грабунків та поборів французів. Невдоволення політикою французів привело до масових селянських антиреспубліканських повстань на півдні та падіння у 1799 р. Партенопейської й Римської республік. 1799 р. республіканський рух в Італії зазнав жорстокої поразки, по всій країні відбулась реставрація монархічного ладу, що супроводжувалася стратами італійських республіканців

Вихід Росії з другої антифранцузької коаліції дозволив Наполеону поновити боротьбу за італійські землі. Перейшовши влітку 1800 р. через Альпи, Наполеон увійшов до Мілану, а 14.06.1800 р. завдав австрійцям нищівної поразки у битві під Маренґо. Після цього австрійці здали Ломбардію, П'ємонт і Ґеную, що дозволило Наполеону відновити свій вплив у Північній Італії та реанімувати Цизальпійську й Ліґурійську республіки, управління якими було доручено французьким генералам.

Згідно з Люневілльським миром 1801 р., австрійці були змушені відмовитися від усіх своїх територіальних володінь в Італії. Після цього Бонапарт провів черговий перерозподіл італійських земель: Парма і П'яченца перебували під його безпосереднім управлінням, а Тоскана 1801 р. була трансформована у залежне від Франції королівство Етрурію. Наполеон визнав світську владу Папи та визначив кордони його держави у межах 1797 р.

У 1802 р. Наполеон реорганізував Цизальпійську республіку в Італійську республіку і сам став її президентом. П'ємонт був включений до складу Франції. Після прийняття, Наполеоном титулу імператора у 1804 р. Італійська республіка 1805 р. була перетворена в Італійське королівство, а 26.05.1805 р. Наполеон урочисто коронувався в Мілані, прийнявши титул короля Італії.

У 1805–1806 рр. в межах Апеннінського півострова відбулися чергові територіально-адміністративні зміни. Ліґурійська республіка була ліквідована, а її територія включена до складу Франції як департамент; Венеція була приєднана до складу Італійського королівства; королем захопленого у 1806 р. Неаполітанського королівства було проголошено Жозефа Бонапарта, 1808 р. його замінив маршал імперії Йоахім Мюрат. 1809 р. Тосканське герцогство було передане сестрі Наполеона – Елізі Баччіокі. Зрештою, у 1809 р. Наполеон позбавив Папу світської влади та вивіз його до Франції, де той перебував під арештом до 1813 р.; папські ж володіння були приєднані до Франції.

Перебування італійських земель під владою Наполеона сприяло демонтажу феодальних відносин в Італії (відміна станових привілеїв дворянства та духовенства, запровадження громадянської рівності тощо), а в 1806 р. Ж. Бонапарт взагалі декретував скасування феодальних відносин у Неаполітанському королівстві. Тривав активний процес секуляризації та посилення впливу буржуазних елементів, які скуповували землі Церкви та феодальної знаті. В Італії були ліквідовані 22 внутрішні митниці, скасовано цеховий лад, споруджено значну кількість доріг, що пожвавило торговельні відносини Італії з іншими країнами.

Проте залежність італійських земель від Франції мала і негативний аспект: обтяжливі репараційні виплати, реквізиції продовольства для військ, заборона ввезення до країни англійських товарів, протекціонізм по відношенню до французьких, участь італійських дивізій у наполеонівських війнах.

Така політика Франції по відношенню до Італії викликала незадоволення італійців, але їхніх сил було замало, щоб позбутися залежності. Лише поразка Наполеона запустила

процес ліквідації наполеонівських структур в Італії, що, проте, супроводжувалось проникненням Австрії. Зокрема, антифранцузьким повстанням у Мілані 20.04.1814 р., що повалило наполеонівську владу, скористалась Австрія, яка зайняла Ломбардію й 12.06.1814 р. офіційно приєднала її до Австрійської імперії. Рішеннями Віденського конгресу 1815 р. на Апеннінах було реставровано старі порядки та династії, закріплено роздроблення країни на вісім держав: Сардінське (розширилось за рахунок території колишньої Ґенуезької республіки) і Неаполітанське королівства, герцогства: Пармське, Моденське і Тосканське, Князівство Лукка, Папська держава та Ломбардо-Венеціанське королівство у складі Австрійської імперії.

У 1815–1831 рр. на чолі боротьби за національне визволення Італії були таємні товариства революціонерів – карбонаріїв, які почали виникати за часів французької присутності (1807 р., Неаполітанське королівство). Члени цих товариств виступали проти феодальної реакції і засилля Австрії та пропонували встановити в Італії монархічно-конституційний лад. У 1820 р. патріотично налаштовані офіцери, які входили до карбонарських лож, здійснили військовий переворот у Неаполі, після чого неаполітанський король Фердінанд I був змушений дарувати народу Конституцію. Проте австрійська інтервенція 1821 р. ліквідувала конституційні зміни. Аналогічні процеси мали місце і на півночі країни, де у 1821 р. в П'ємонті під тиском революційного руху влада в країні перейшла до принца Карла Альберта, який запроваджує конституцію та формує новий уряд. Проте, не бажаючи розростання революційного руху, він зрікається влади, а австрійські війська окуповують Сардінське королівство.

Поштовхом до нових виступів в Італії стала липнева революція 1830 р. у Франції. 1831 р. внаслідок повстань у Модені, Болоньї, Пармі до влади прийшли ліберальні уряди, а ліберально-буржуазні кола Феррари, Романьї, Марки й Умбрії на зібранні у Болоньї ухвалили рішення про злиття повсталих провінцій в єдину державу – «Об'єднання провінцій Італії». Введення до цих провінцій австрійських військ завершилось відновленням тут абсолютистських порядків. Після придушення революційних виступів рух карбонаріїв втрачає свою популярність серед італійців і остаточно занепадає.

У 40-х рр. XIX ст. через неврожаї кількох років становище народних мас в Італії значно погіршилося. По всій Італії прокотилася хвиля народних заворушень. Такі настрої в суспільстві спонукали уряди кількох італійських держав (Сардінського королівства, Тосканського герцогства і Папської області) провести обмежені реформи суспільно-політичного змісту. Водночас у Ломбардії та П'ємонті у 1830-х–1840-х рр. розпочинається промисловий переворот. 1839 р. була збудована перша на Апеннінах залізниця Неаполь–Портічі, у 1840 р. – Мілан–Монца, Мілан–Тревільйо, Віченца–Венеція.

Невдоволення існуючими порядками спричинило те, що 12.01.1848 р. мешканці Палермо, розпочавши збройну боротьбу проти королівських військ, захопили майже весь острів та створили тимчасовий ліберальний уряд. Повстанці прагнули відновлення конституції зразка 1812 р., в якій проголошувалась незалежність Сіцилії та декларувалося її входження до федерації італійських держав. Бурхливі демонстрації у Неаполі змусили неаполітанського короля вже 29.01.1848 р. оголосити про дарування Конституції. У лютому 1848 р. конституційний лад було встановлено у Тоскані, а в березні 1848 р. – на Сардінії та в Папській області, що було одним з найсуттєвіших наслідків революції. Ці конституції передбачали створення двопалатних парламентів, вибори до яких мали відбутися на основі

високого майнового цензу. У новосформованих урядах ряду італійських держав більшість отримали ліберали, а в складі уряду Папської держави більшість становили світські особи.

У березні 1848 р. революційні процеси поширились на Венецію, Ломбардію та Емілію, під тиском народу австрійські війська були змушені залишити Венецію, Мілан, Парму та Модену, де були сформовані власні уряди.

Посилення антиавстрійських настроїв на півночі спонукало правителів Сардінії, Тоскани, Неаполітанського королівства і Ватикану відрядити свої війська для участі у боротьбі з Австрійською імперією, яка у цей час набула загальнонаціонального характеру. За результатами плебісцитів, проведених 1848 р. в Ломбардії та в Герцогстві Парма і П'яченца, вони були включені до складу Сардінського королівства, а потім за рішенням місцевої асамблеї – і Венеція.

Посилення суперечностей серед учасників антиавстрійської коаліції призвело до відкликання папських і тосканських військ з Північної Італії, що дозволило австрійцям зібратися з силами та завдати поразки п'ємонтській армії в липні 1848 р. Порушивши свою обіцянку захищати Мілан, Карл Альберт вивів війська за межі Ломбардії, Венеції, Парми та уклав мирну угоду з Австрією.

Проте революційні події в Італії восени 1848 р. продовжували розвиватися по висхідній. У Римі влада перейшла до Установчих зборів, до складу яких було обрано Д. Мадзіні, Д. Ґарібальді та інших радикально налаштованих революціонерів. Збори позбавили Папу світської влади, а в межах папських володінь 08.02.1849 р. було створено Римську республіку в якій було проведено низку радикальних реформ, зокрема – націоналізацію церковного майна (з подальшим його розпродажем).

На прохання Папи, під стіни Риму прибувають французькі війська, які після тривалого опору республіканців 03.07.1849 р. захоплюють Вічне місто і відновлюють владу Папи. Після цього всі сили реакції було скеровано на облогу Венеції, яка після року опору через нестачу продуктів та епідемію холери була змушена 22.08.1849 р. скласти зброю перед австрійцями.

Після придушення революційного руху на Апеннінах у кінці 40-х рр. XIX ст. в італійських державах відбулася реставрація абсолютистських порядків. Австрійські війська знову окупували Ломбардію, Венецію, Тоскану (до 1865 р.) і Романью (одна з папських провінцій). Крім того, у Римі постійно перебували французькі війська. Уряди Австрії і Франції штучно гальмували розвиток національної економіки Італії та усіма засобами намагалися запобігти об'єднанню італійських земель. В усіх італійських державах, окрім Сардінії, були відмінені конституції.

Перетворенню Сардінського королівства на ключову державу Італії з точки зору економічного розвитку, на основі принципів вільної торгівлі, а також на флагмана загальнонаціонального об'єднавчого процесу сприяла діяльність прем'єр-міністра Камілло Кавура (1852–1859, 1860–1861).

1859 р. таємним договором було закріплено франко-п'ємонтський військово-політичний союз, який передбачав звільнення Ломбардії та Венеції від австрійських військ з подальшим їх приєднанням до П'ємонту. У свою чергу П'ємонт погодився передати Франції Савойю і Ніццу. До П'ємонту прибуло близько 20 тис. добровольців з усієї Італії, які висловили свою готовність взяти участь у визвольному поході.

Діючи на випередження, Австрія розпочала війну проти Сардінського королівства. У ході війни з Австрією 1859 р. сардінський король (1849–1861) Віктор Еммануїл II особисто очолив армію, яка, взаємодіючи з француза-

ми, завдала серйозної поразки Австрії у битві при Мадженті та звільнила Мілан. Перемоги об'єднаних французьких та п'ємонтських військ у битвах під Сольферіно і Сан-Мартіно змусили австрійців залишити Ломбардію.

Такий розвиток подій призвів до піднесення національно-визвольного руху у Центральній Італії. На серії плебісцитів країни Центральної Італії висловлюються за злиття з Сардінським королівством: Модена і Редджо у серпні 1859 р., Парма у вересні 1859 р., Тоскана, Болонья, Феррара, Равенна і Форлі у березні 1860 р. Щоб Наполеон III не перешкоджав приєднанню цих територій, Сардінія погодилась передати Франції Ніццу і Савойю, що було оформлено референдумами у квітні 1860 р.

11.05.1860 р. на острові Сіцилія висадився загін Д. Ґарібальді (1100 чол.), бійці якого за підтримки місцевих селян розбивають неаполітанські війська й встановлюють контроль над Сіцилією. У серпні 1860 р. Ґарібальді переносить бойові дії до Калабрії, що прискорило падіння династії Бурбонів, оскільки уряд Неаполітанського королівства виявився нездатним організувати опір повстанцям через глибоку кризу всіх сторін життя країни. Натомість у вересні 1860 р. сардінські війська займають папські провінції Умбрія і Марка.

У жовтні 1860 р. на території Неаполітанського королівства та Сіцилії були проведені референдуми, на яких абсолютна більшість населення висловилася за приєднання до П'ємонту. У листопаді 1860 р. за результатами проведених плебісцитів до його складу увійшли Умбрія і Марка. Таким чином, до кінця 1860 р. Італія (крім Римської області, Лаціо і Венеції) була фактично об'єднана. 27.01.1861 р. на всіх звільнених землях Італії були організовані вибори, що дало можливість 18.02.1861 р. скликати у Туріні всеіталійський (крім Венеції та Риму) парламент. 17.03.1861 р. він проголосив Віктора Еммануїла II королем Італії.

Після війни 1866 р., за рішенням Віденського мирного договору, Італія отримала від Австрійської імперії Венеціанську область, а в 1870 р., після виведення французького гарнізону, до складу Італійського королівства було приєднано й Папську область та Рим. Обидва ці рішення були підтверджені місцевими плебісцитами. З приєднанням Риму італійський національно-визвольний рух (Рісорджіменто) набув свого логічного завершення. 1871 р. столиця Італійського королівства була перенесена до Риму.

Ліквідація політичної роз'єднаності Італії пришвидшила створення єдиного ринку, чому також сприяв динамічний розвиток залізничного сполучення: впродовж 1870–1900 рр. мережа залізних доріг зросла у два з половиною рази – з 6 тис. до 16 тис. км. Зовнішньоторговельний оборот країни збільшився з 2 млрд у 1869 до понад 3 млрд у 1900 р. Водночас Італія в економічному відношенні продовжувала помітно відставати від більшості європейських країн, адже у країні не було ліквідовано поміщицьке землеволодіння, а селяни не отримали землю. Протягом 1869–1880 рр. із країни емігрувало 1,3 млн осіб, які не могли знайти роботу.

В об'єднаній Італії посилювався розрив між багатою Північчю і бідним Півднем країни. Так, у 1860-х рр. дохід на душу населення на Півдні був на 20 % нижчим, ніж на Півночі, де правом голосу користувався кожен 12-й житель, а на Півдні – лише кожен 38-й житель.

Нездатність «правих» урядів стабілізувати ситуацію в країні призвела до т. зв. «парламентської революції» 1876 р., коли до влади прийшла «лівиця», яка представляла інтереси нових торговельно-промислових та фінансових груп. 1877 р. було прийнято закон про світську школу і про обов'язкову трирічну освіту дітей, а ще за два роки – закон про запровадження цивільного шлюбу та відділення Цер-

кви від держави. 1882 р. уряд Аґостіно Депретіса (1881–1887) реформував виборчий закон, внаслідок чого кількість виборців збільшилася з 600 тис. до 2 млн осіб.

Після об'єднання Італія почала здійснювати активну зовнішню політику, намагаючись посісти належне місце в європейській та світовій спільноті. Особливо цінним стратегічним партнером для Італії була Німеччина, яка мала виступати противагою Франції та Ватикану й утримувати Австро-Угорщину від потенційного нападу на Королівство.

Наслідком цих розрахунків стало підписання Італією, Німеччиною, Австро-Угорщиною 20.05.1882 р. союзницької угоди – т. зв. Троїстого союзу. Після укладання цього союзу Італія остаточно подолала міжнародну ізоляцію, в якій вона перебувала після свого об'єднання, та змусила Францію рахуватися з собою як із великою державою. З 1880-х рр. італійці почали проникати на узбережжя Африканського Рогу. У 1889 р. була заснована колонія Італійське Сомалі (1889–1936), 1890 р. – колонія Італійська Ерітрея (1890–1947).

Урядування Франческо Кріспі (1887–1891, 1893–1896) позначилося чисельними та запеклими соціальними конфліктами. На той час Італія перебувала в кризовому становищі: з року в рік збільшувався дефіцит державного бюджету, тривала митна війна з Францією, відбувалося масове розорення селян на півдні країни, і відповідно – посилювалася еміграція.

Для стримування ліворадикальних та анархістських течій Кріспі вживав різних заходів – від застосування військ проти демонстрантів до заборони робітничих організацій, арештів депутатів-соціалістів та введення в дію надзвичайних законів (1894). 1892 р. різні соціалістичні групи об'єднались в Італійську партію трудящих, яка 1895 р. трансформувалась у Соціалістичну партію Італії (СПІ) і вже на виборах 1895 р. отримала представництво у парламенті.

Іншим проявом радикалізації суспільного життя в Італії було зародження у 1893 р. на півдні країни руху «фаші», до якого почали масово приєднуватися селяни та робітники, які організовано виступали за зниження податків та орендної плати, вимагали повернення привласнених латифундистами общинних земель, а подеколи й захоплювали приватні володіння. У відповідь уряд Кріспі у 1894 р. надіслав на Сіцилію війська та запровадив там надзвичайний стан, що дозволило стабілізувати ситуацію на острові.

Активізувати свою політику в Африці Італія вирішила із захоплення Абіссінії (Ефіопії). Проте спроби перетворення її на італійську колонію зазнали цілковитої невдачі. Надісланий для завоювання країни 10-тисячний експедиційний корпус був розгромлений абіссінцями у битві при Адуа 01.03.1896 р.

Наприкінці XIX ст. суспільно-політична ситуація в Італії продовжувала загострюватись. 29.06.1900 р. анархісти вбили короля Італії Умберто I (1878–1900), після чого на престол вступив його син Віктор Еммануїл III (1900–1946), який висловився на захист демократії та оголосив широку амністію, звільнивши з в'язниць близько 10 тис. осіб. За урядування Джованні Джолітті (1903–1905, 1906–1909, 1911–1914) почав реалізовуватися «новий курс», що передбачав проведення ряду соціальних реформ (обмеження використання дитячої праці, обов'язкове страхування від нещасних випадків на виробництві та ін.), а також розширив політичні права робітників. Це призвело до істотного зменшення кількості страйків та нормалізувало ситуацію в країні.

На цьому тлі Італія виступила проти Османської імперії (1911–1912), за результатами якої Стамбул був змушений погодитися на передачу Лівії та Додеканесу під італійський протекторат.

Захоплення нових колоній поставило Італію перед необхідністю збільшувати видатки

на військові потреби, що посилило податковий тягар для італійців, збільшило безробіття та активізувало еміграцію. Через злидні, безробіття і голод протягом 1900–1913 рр. з Італії емігрувало 8 млн осіб. Прагнучи запобігти соціальному вибуху та реформувати італійське суспільство на засадах лібералізму, уряд Д. Джолітті провів реформу виборчого закону (1912), у результаті чого кількість виборців збільшилася майже втричі – з 2,9 млн в 1909 р. до 8,7 млн у 1913 р.

Показовим прикладом бурхливого розвитку італійської економіки на рубежі XIX і XX ст. стала автомобільна промисловість. До початку Першої світової війни в Італії було засновано близько 70 автомобілебудівних компаній. Так, у Турині 1899 р. було засновано «Fiat», 1904 р. – «Itala», 1905 р. – «Diatto», 1906 р. – «Lancia», «SCAT» та «SPA», 1912 р. – «Bertone»; у Мілані у 1899 р. – «Bianchi», 1900 р. – «Isotta Fraschini», 1910 р. – «Alfa Romeo»; у Болоньї в 1914 р. – «Maserati». Хоча загалом Італія залишалась аграрною країною з великим поміщицькими землеволодіннями, у якій понад половина населення була зайнята у сільському господарстві.

На початку Першої світової війни Італія проголосила нейтралітет (02.08.1914). Вона вступила у війну проти Четверного союзу лише після підписання у квітні 1915 р. т. зв. Лондонської угоди, відповідно до якої країни Антанти погодилися після закінчення війни передати Італії Істрію, Південний Тіроль, Трієст, Ґоріцію, Ґрадіску, Північну Далмацію з островами, деякі території в Північній Африці та Середземномор'ї після поділу османських володінь, право здійснювати дипломатичне представництво Албанської держави, яку передбачалося створити по завершенні війни.

23.05.1915 р. Італія оголосила війну Австро-Угорщині, Османській імперії і Болгарії Німеччині ж війна була оголошена лише у серпні 1916 р. Основні бої на італо-австрійському фронті точилися навколо р. Ізонцо за Австрійське примор'я, де відбулось аж 12 кровопролитних битв. Проте лише наприкінці війни у битві при Вітторіо-Венето італійські війська за підтримки союзників змогли розбити австрійців і змусили їх 04.11.1918 р. припинити опір.

Під час післявоєнного територіально-політичного перерозподілу Італія отримала не всі території, які у 1915 р. були обіцяні Антантою. Їй дісталися лише Трентіно і Південний Тіроль (за Сен-Жерменським договором 1919 р.) та півострів Істрія з містами Трієст, Пула, Опатія й м. Задар у Далмації на Адріатичному узбережжі (за Рапалльським договором 1920 р.). Належність м. Рієка (Фюме), на яке претендувало й Королівство сербів, хорватів і словенців, несподівано вирішив італійський націоналіст Ґабріеле д'Анунціо, який на чолі з загону добровольців 12.09.1919 р. захопив Фюме й оголосив його незалежною державою. Визнання за Рапалльським договором незалежності Фюме не входило у плани д'Анунціо. З метою спровокувати Італію на рішучі дії, він у грудні 1920 р. оголошує їй війну. Після цього демаршу італійський уряд увів війська до Фюме й приєднав його до складу Італії.

За неповні три роки участі у війні Італія втратила третину національного багатства і перетворилась на боржника Англії та США, а загальні витрати на військові цілі сягнули 65 млрд лір. Країна також втратила вбитими 700 тис. осіб і пораненими близько 1,5 млн осіб. Водночас, участь Італії у війні сприяла форсованому розвитку важкої промисловості: зміцнили свої позиції гіганти машино- та автомобілебудування «Ansaldo», «Ilva», «Fiat».

Ситуацію у повоєнній Італії суттєво дестабілізувало зростання кількості безробітних внаслідок закриття низки заводів і фабрик та через демобілізацію армії, а також виступи безземельних селян на півдні Італії, які досить

часто вдавалися до насильницьких дій, інколи роблячи це під червоними прапорами. Намагаючись запобігти посиленню деструктивних явищ у суспільстві, уряд Італії провів низку реформ: був запроваджений восьмигодинний робочий день, встановлені максимальні ціни на продовольчі товари, лібералізований виборчий закон.

Суспільно-політичне життя Італії повоєнного періоду характеризується посиленням впливу у суспільстві радикальних течій. Потужні страйки робітників у 1920 р. через наміри працедавців зменшити зарплату спричинили захоплення робітниками підприємств та створення загонів Червоної гвардії. Щоб опанувати ситуацію в країні, уряд Д. Джолітті (1920–1921) ініціював проведення переговорів між профспілками та конфедерацією підприємців, на яких було досягнуто цілої низки компромісних рішень, зокрема, підвищено зарплату робітникам та обіцяно запровадження робітничого контролю на підприємствах. Ці кроки дозволили нейтралізувати «червону небезпеку», після чого консервативні кола Королівства вдалися до пошуку нової суспільної сили, здатної перешкодити приходу до влади комуністів. Нову перспективу розвитку Італії пропонували фашисти, перші організації яких (т. зв. «бойові союзи») почали виникати в Італії навесні 1919 р., а їх лідером став Беніто Муссоліні.

Поступово фашистам вдалося здобути широку підтримку італійців, адже вони вимагали створення «Великої Італії», обіцяли навести лад і спокій в державі, запровадити загальне виборче право і прогресивний податок, націоналізувати частину промисловості, конфіскувати церковні володіння та ін.

На парламентських виборах 1921 р. фашисти отримали 35 мандатів, а в листопаді 1921 р. сформували Національну фашистську партію. Соціальна ситуація в країні у цей час була позначена нестабільністю. З липня 1921 до серпня 1922 р. тричі змінювався уряд Королівства. Між прибічниками комуністів та фашистів постійно відбувались масові зіткнення. Прагнучи здобути владу, фашисти у жовтні 1922 р. організували похід на Рим. Учасники акції рухалися навіть вночі, використовуючи смолоскипи, що мало великий емоційний ефект. 30.10.1922 р. фашистські загони вступили до Риму, і король Віктор Еммануїл III, прийнявши відставку попереднього уряду, доручив його формування лідеру фашистів Беніто Муссоліні (1922–1943).

Здобувши владу, фашисти, не ліквідовуючи старих державних інститутів (конституція, парламент, багатопартійна система, коаліційний уряд), створили свою власну вертикаль влади, керівним органом якої стала створена у 1922 р. «Велика фашистська рада». Озброєні фашистські загони в 1923 р. були перетворені у Добровільну міліцію національної безпеки. Фашистська партія взяла під свій контроль і місцеві префектури, до яких призначалися політичні радники з числа членів правлячої партії. В економіці правляча партія спрямувала значні субсидії на розвиток окремих галузей військової промисловості. Була створена вигідна кон'юнктура для тих італійських підприємців, які експортували свою продукцію. Здійснення цих кроків посприяло у 1920-х рр. загальному пожвавленню ділової активності та суттєвому (до 60 %) зростанню обсягів промислового виробництва.

Вбивство у 1924 р. фашистами Дж. Маттеоті одного з лідерів Італійської соціалістичної партії, який на засіданні парламенту виступив з гострою критикою на адресу фашистської партії, призвело до радикалізації опозиційного руху, основні промислові центри були охоплені антифашистськими виступами та страйками. Проте нерішучість опозиційних партій (соціалісти, комуністи, ліберали),

які об'єдналися в Авентінський блок, дозволила фашистам оговтатись та перейти у наступ. З 1925 р. Б. Муссоліні почав користуватися титулом дуче (лідер, вождь).

У 1926 р. приймається кілька надзвичайних законів, що поклали кінець легальному існуванню антифашистської опозиції в країні: була заборонена антифашистська преса, опозиційні партії розпускались, а їхні депутати у парламенті позбавлялись мандатів. З 1928 р. висувати кандидатів у депутати могли лише фашистські організації.

Центральним ідеологічним постулатом фашистів була ідея створення особливої «корпоративної» держави, в якій би гармонійно поєднувалися інтереси робітників та підприємців. 1927 р. в Італії приймається т. зв. «Хартія праці», згідно з якою на виробництві мали бути створені галузеві корпорації. До них мали увійти як працівники, так і власники заводів і фабрик, які мали співпрацювати на користь усього суспільства. При цьому держава залишала за собою право втручатися у сферу виробництва у випадку неефективної роботи підприємства або якщо б цього вимагали вищі інтереси Італії.

Формування корпоративної системи в Італії у першій половині 1930-х рр. закінчилося створенням 22-х галузевих корпорацій, до складу яких входили асоціації підприємців та галузеві профспілки, що контролювалися фашистською партією. В такий спосіб фашисти повністю підпорядкували собі приватний сектор економіки та створили враження, що вони діють в інтересах усієї нації.

Фашисти також зуміли врегулювати стосунки з Католицькою церквою, уклавши з Ватиканом Латеранський конкордат (1929 р.). Згідно з його положеннями, Папа відмовлявся від своїх претензій на володіння Римом та прилеглими територіями, а Італія визнавала суверенітет Ватикану на обмеженій площі в межах італійської столиці. Крім того, держава погодилась створити умови, які б сприяли зростанню авторитету католицизму в Італії. Зокрема, церковний шлюб став нормою родинно-шлюбних стосунків, а основи католицького віровчення почали викладати в вищих навчальних закладах.

Економічна криза 1929–1933 рр. боляче позначилася на Італії, де на понад 30 % впали обсяги виробництва, втричі зменшилася зовнішня торгівля, а найбільші банки країни збанкрутіли разом зі ще 12 тис. малих та середніх підприємств. Кількість безробітних у 1933 р. досягла 1 млн осіб. У цій ситуації уряд фашистської Італії посилив державне регулювання економіки через створення гігантської фінансової установи – Інституту промислової реконструкції (ІПР), який скупив акції збанкрутілих банків та поширив свій контроль на більшість металургійних, судно- і машинобудівних підприємств та майже на всю військову промисловість.

Готуючись до війни, Б. Муссоліні у 1930-х рр. взяв курс на самозабезпечення Італії продовольчими товарами та стратегічними матеріалами й запровадив монополію зовнішньої торгівлі. Поступово в Італії було ліквідовано вільний ринок сільськогосподарської продукції, що віднині мала реалізовуватися державним заготівельним органам за заздалегідь визначеними цінами. Держава спрямувала значні кошти в різні галузі національної економіки, дбаючи про забезпечення країни усім необхідним в умовах можливої ізоляції під час війни.

Ці регулятивні заходи загальнонаціонального масштабу сприяли економічному піднесенню Італії. Так, протягом 1928–1938 рр. обсяг випуску продукції провідних галузей італійської економіки (машинобудування, металургія, хімічна, гірнича) зріс на третину, а енергетики – на понад 60 %. Проте, попри всі досягнення в сфері економіки, Італія так

і не зуміла досягти рівня інших провідних європейських країн, а тим більше – перейти до автаркії.

У 1930-і рр. Італія перетворилася на тоталітарну державу, провідне місце в якій посідала фашистська партія, що контролювала усі сторони громадсько-політичного життя в країні.

У сфері зовнішньої політики Б. Муссоліні прагнув перетворити Середземне море у «внутрішнє італійське озеро» шляхом захоплення деяких територій в Африці, анексії Ніцци та Савойї, а також поширенням своїх впливів на Балкани. Першим кроком у цьому напрямі стало вторгнення 03.10.1935 р. 200-тисячного угрупования італійських військ в Ефіопію, яка до травня 1936 р. була окупована. 1936 р. Ефіопія, Ерітрея та Італійське Сомалі були об'єднані в єдину колонію Італійська Східна Африка (1936–1941).

Зближення фашистської Італії та нацистської Німеччини на міжнародній арені було оформлене підписанням 25.10.1936 р. угоди про створення осі «Берлін – Рим», що дозволило розпочати реалізацію експансіоністських планів на Балканах. 1939 р. Італія захоплює Албанію та підписує з Німеччиною договір про військово-політичний союз обох країн («Сталевий пакт»), який передбачав їх спільні дії у війні.

З початком Другої світової війни Італія після деяких зволікань 10.06.1940 р. оголосила війну Англії і Франції, у вересні 1940 р. італійські війська вторглись у Єгипет, а 28.10.1940 р. Італія розпочала війну проти Греції. Греки, стримавши італійський наступ, перейшли у контратаку й вийшли на територію Албанії, лише вступ 06.04.1941 р. у війну Німеччини вберіг італійців від поразки. На вимогу А. Гітлера італійські війська також взяли участь у війні і проти Радянського союзу. Спочатку (1941) це був експедиційний корпус (60 тис.), потім (1942) він був поповнений, утворивши 8-му італійську армію (235 тис.). Вона брала участь у жорстоких боях, що точилися на Дону, і була фактично майже повністю знищена радянськими військами під Сталінградом. Загалом у 1942–1943 рр. на Східному фронті загинуло 88 тис. італійців. Після поразки у битві при Ель-Аламейн у жовтні-листопаді 1942 р. італійсько-німецькі війська були змушені залишити Єгипет, Лівію, а потім здатись британцям у Тунісі 12.05.1943 р.

Висадка англо-американського десанту в Сіцилії, що розпочалася 10.07.1943 р. і призвела до повного захоплення острова, значно прискорила падіння фашистського режиму в Італії. 25.07.1943 р. Б. Муссоліні було усунуто від влади, а потім заарештовано за згодою короля Віктора Еммануїла III. Уряд очолив маршал П'єтро Бадольо (1943–1944), який розпустив фашистську партію і запровадив у країні стан облоги.

Уряд П. Бадольо не бажав перетворювати Італію на театр військових дій і не мав реальної можливості розірвати союзницькі стосунки з Німеччиною. Висадка 03.09.1943 р. англо-канадських військ у Південній Італії підштовхнула італійський уряд підписати перемир'я, що мало зберігатися у таємниці. Публікація союзниками 08.09.1943 р. його тексту спровокувала окупацію німецькими військами всієї Північної та Середньої Італії. Більша частина італійської армії (749 тис. осіб) була інтернована, 470 тис. осіб розійшлась по домівках. Після цього територія Італії перетворилася на театр воєнних дій. В італійському русі Опору брало участь понад 220 тис. партизан.

Німецькому військовому командуванню в Італії вдалося спорудити добре укріплену захисну лінію «Ґустав», що перетинала Апенніни від Адріатики до Тірренського моря, унеможливлюючи просування союзників до промислово розвинутих районів країни.

Центральною ланкою лінії «Ґустав» була гора Монте-Кассіно, битва за яку тривала з листопада 1943 р. до 18.05.1944 р., коли союзники зазнали величезних втрат – 185 тис. вбитими і пораненими.

Звільнений з-під варти спецпідрозділом вермахту Б. Муссоліні у 1943–1945 рр., за пропозицією А. Гітлера, очолив Італійську соціальну республіку (Республіка Салò), якій номінально підпорядковувалися окуповані німцями італійські землі. У кінці квітня – на початку травня 1945 р. війська союзників опанували Північною Італією. Муссоліні був заарештований італійськими партизанами і 28.04.1945 р. розстріляний.

Італія втратила під час війни 450 тис. убитими, 3 млн чол. залишились без даху над головою, внаслідок бойових дій було пошкоджено 1/5 усіх підприємств, 1/3 мостів тощо. Англо-американські війська залишались в Італії до кінця 1947 р.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

02.06.1946 р. під час референдуму більшість італійців (12,7 млн проти 10,7 млн) висловилася за ліквідацію монархії та встановлення республіканської форми правління. 01.01.1948 р. вступила в дію нова Конституція, що надала громадянам Італії широкі політичні права та свободи, задекларувала недоторканність особи, гарантувала право людей на працю та її справедливу винагороду, рівність прав чоловіків та жінок. Все це забезпечило перетворення Італії у правову державу. 1948 р. в Італії відбулись перші парламентські вибори, в яких взяло участь все доросле населення країни.

Провідною політичною силою повоєнної Італії була Християнсько-демократична партія (1943–1994) представники якої безперервно очолювали уряд з 1945 по 1981 р. Проте у 1960-х – 1970-х рр. ХДП не змогла повністю вирішити ті проблеми, що стояли перед країною, і стала поступово втрачати свій авторитет серед виборців. У 1981 р. вперше у повоєнній історії Італії уряд очолив не представник ХДП, а лідер Італійської республіканської партії (ІРП, з 1895) Джованні Спадоліні. Падіння впливу християнських демократів на маси виявилося, зокрема, у результатах референдуму 1974 р., коли більшість виборців схвалила закон про розлучення та референдум 1981 р., на якому майже 68 % виборців висловилися проти відміни закону про аборти. На місцевих виборах 1981 р. демохристияни опинилися у меншості й в органах місцевого самоврядування у більшості великих міст Італії. Проте надалі представники ХДП очолювали уряд Італії ще у 1982–1983 та 1987–1992 рр. Найвідомішим прем'єром-демохристиянином був Джуліо Андреотті, який сім разів очолював уряд у 1972–1973, 1976–1979 та 1989–1992 рр.

Однією з найвпливовіших політичних сил Італії у 1970-х–1980-х рр. була СПІ (1892–1994). Вона неодноразово входила до складу коаліційних італійських урядів. У 1966 р. СПІ об'єдналася з Італійською соціал-демократичною партією (ІСДП, 1947–1998) в єдину Об'єднану соціалістичну партію Італії, але цей блок проіснував лише до 1969 р. Представники СПІ очолювали уряд Італії у 1983–1987 (Беттіно Краксі) та 1992–1993 рр. (Джуліано Амато).

З кінця 1960-х і до початку 1980-х рр. суспільно-політичне життя Італії характеризувалось значним посиленням ліво- і праворадикального тероризму, екстремісти прагнули поставити під сумнів ліберально-демократичі цінності. У цей час в Італії активізувалася діяльність ультраправих сил, зокрема неофашистського спрямування – Італійський соціальний рух (Національні праві сили) (1946–1995). Так, його представники організували у 1970–1971 рр. повстання у м. Редджо-ді-Калабрія.

Найвідомішою ультраправою терористичною організацією були Революційні озброєні осередки (NAR), ультралівою – Червоні бригади.

На лівому фланзі політичного спектру Італії перебувала Італійська комуністична партія (ІКП, 1921–1991). Тривалий час вона була однією з найвпливовіших сил післявоєнної Італії, за яку голосувало 20–30 % виборців на всіх виборах з 1946 по 1987 р. Але несхвалення більшістю громадян хвилі лівого тероризму та розпад СРСР поступово підірвали колишній вплив партії на італійське суспільство. У 1991 р. ІКП трансформується у соціал-демократичну Демократичну партію лівих сил (1991–1998) з рівнем підтримки на виборах 1992–1996 рр. у 20 %, а потім у партію Ліві демократи (1998–2007) з рівнем підтримки на виборах 2001–2006 рр. у 17 %. Марксистська частина ІКП створює у 1991 р. Партію комуністичного відродження (ПКВ), рівень підтримки якої на виборах 1992–2006 рр. складав близько 6 %. На виборах 2006 і 2013 рр. у парламент не пройшла.

Центристська ІРП об'єднала значну кількість представників т. зв. «середнього класу» Італії й на виборах з 1946 по 2008 р. проводила до Парламенту від 29 до двох депутатів. Натомість Італійська ліберальна партія (ІЛП,1922–1994) відстоювала консервативні цінності, захищаючи інтереси великого капіталу. Вона була постійно представлена у Парламенті 1946–1992 рр. 40–10 депутатами.

Болючою проблемою повоєнної Італії була корупція, свідченням чому стали, зокрема, події навколо діяльності таємної масонської ложі «П-2», до складу якої входили кілька міністрів, керівники збройних сил та служб безпеки республіки, представники фінансової еліти Італії. «П-2» пов'язували з кількома терористичними акціями, у т. ч. з вибухом пасажирського експреса «Італія» (1974), вбивством генерального прокурора Риму В. Оккорсіо (1976) та ін. Наслідком скандалу навколо «П-2» стала відставка в 1981 р. уряду на чолі з християнським демократом А. Форлані.

На початку 1990-х рр., попри економічне зростання, суспільно-політична ситуація в Італії дедалі загострювалась, зокрема збільшувався зовнішній борг, інфляція та безробіття. Внаслідок корумпованості урядових та парламентських структур, посилення залежності італійських політиків від мафіозних угруповань провідні політичні партії Італії втрачали підтримку виборців та опинились в кризовому стані. Проведення італійською поліцією у 1992–1994 рр. операції «Чисті руки» змусило піти у відставку кількох міністрів уряду Джуліано Амато (1992–1993), частина політиків вчинила самогубства, ціла низка провідних політичних партій припинила своє існування, звинувачення у корупції було висунуто проти 250 членів парламенту, ряду бізнесменів, суддів.

Політична нестабільність в країні досягла небезпечної межі. 16.01.1994 р. Парламент було розпущено, що засвідчило кінець існування в Італії Першої республіки. В країні виникають нові партії, зокрема: «Вперед, Італіє!» (з 1994, лідер – медіа-магнат Сільвіо Берлусконі), «Національний альянс» (НА, з 1995, лідер – Джанфранко Фіні), Християнський демократичний центр (ХДЦ, з 1994), та інші. Разом із націоналістичною «Лігою Півночі» (з 1980, лідер – Умберто Боссі) вони сформували два правих передвиборчих блоки: «Полюс свободи» (для Півночі) та «Полюс гарного уряду» (для Півдня), які перемогли на виборах 1994 р. до Палати депутатів (366 місць із 630). У новому складі Парламенту не були представлені традиційні італійські партії – СПІ, ІСДП, ІЛП, ІРП. Посаду прем'єр-міністра першого уряду Другої республіки обійняв С. Берлусконі (1994–1995).

Парламентські вибори 1996 р. унаочнили зміни у суспільних настроях, адже перемогу здобула коаліція лівоцентристських сил

«Оливкове дерево» на чолі з Демократичною партією лівих сил (322 мандати із 630). Спільну платформу цього об'єднання розробив відомий економіст, колишній лівий християнський демократ Романо Проді. Правоцентристська коаліція «Полюс свободи» на чолі з партією «Вперед, Італіє!» здобула 246 мандатів, «Ліга Півночі» – 59 мандатів. Головними напрямками діяльності уряду Р. Проді (1996–1998) стало скорочення державного сектору, зменшення безробіття, підвищення якості освіти, повернення ліри до європейської валютної системи. Попри певні економічні успіхи коаліція лівих сил у 1998 р. розпалася, новий уряд сформував колишній комуніст, лідер партії Ліві демократи Массімо д'Алема (1998–2000), а потім безпартійний Д. Амато (2000–2001).

На парламентських виборах 2001 р переміг новий виборчий блок С. Берлусконі «Дім свободи», здобувши 368 мандатів, «Оливкове дерево» – 250 мандатів. Прем'єр-міністр С. Берлусконі (2001–2006) запропонував програму реформ неоконсервативного спрямування (зокрема, створення сприятливих умов для великого бізнесу), а також низку популістських обіцянок, зокрема: обмеження безробіття, подолання стагнаційних явищ в економіці, зменшення податків. Але їх невиконання зумовило поразку політичної сили С. Берлусконі на парламентських виборах 2006 р., де «Дім свободи» отримав лише 281 мандат. Більше того – зловживання прем'єром владою задля створення сприятливих умов для власного бізнесу спричинили низку судових справ проти нього. На виборах 2006 р. переміг новий лівоцентристський блок «Союз» Р. Проді, який здобув 349 мандатів.

Підвищення урядом Р. Проді (2006–2008) податків спонукало італійських виборців проголосувати проти його політичної сили на дострокових парламентських виборах 2008 р. Лівоцентристська коаліція на чолі з новоствореною Демократичною партією (ДП, з 2007 р., на основі Лівих демократів, Ля Марґеріта та ін.) здобула лише 247 мандатів, новостворений християнсько-демократичний Союз Центру (СЦ, з 2002) – 36 мандатів.

Натомість перемогу святкувала правоцентристська коаліція С. Берлусконі у складі новоствореної партії «Народ свободи» (2007–2013, що виникла внаслідок об'єднання партій «Вперед, Італіє» та НА), «Ліги Півночі» й Руху за автономію (з 2005), яка отримала абсолютну більшість у Парламенті – 344 мандати, знову обіцяючи зменшити податки і збільшити пенсії. Утретє ставши прем'єр-міністром, С. Берлусконі (2008–2011) проголосив економічні реформи, боротьбу з незаконною імміграцією, політичною корупцією та організованою злочинністю. Проте на фоні європейської фінансової кризи С. Берлусконі йде у відставку, а уряд Італії очолює Маріо Монті (2011–2013), який вживає жорстких антикризових заходів.

На парламентських виборах 2013 р. перемагає лівоцентристська коаліція «Італія. Спільне благо» на чолі з ДП та партією «Ліві. Екологія. Свобода» (з 2009) отримавши 345 місць у Палаті депутатів, правоцентристська коаліція на чолі з «Народом свободи», «Лігою Півночі» та «Брати Італії – Національний альянс» здобуває 125 місць, популістична партія «Рух п'яти зірок» (з 2009) – 109 мандатів, блок «З Монті для Італії» на чолі з новоствореною ліберальною партією «Громадянський вибір» (з 2013) та СЦ – 47 мандатів.

У зовнішній політиці Італії пріоритетами є розширення зв'язків з державами ЄС, активна участь у європейській інтеграції, розвиток відносин із США та НАТО, забезпечення італійської присутності у Середземномор'ї та на Балканах. Ще 1950 р. італійський уряд дав згоду на розміщення в Італії американських військових баз. Саме Італія є основним місцем базування ВМС США у Середземному морі.

Представники Італії двічі очолювали Європейську комісію (Ф. Мальфатті у 1970–1972 рр. та Р. Проді у 1999–2004), що ілюструє визнання внеску Італії в європейське будівництво.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Після Другої світової війни Італія в рамках «плану Маршалла» впродовж 1948–1950 рр. отримала від США економічну допомогу у розмірі 1,5 млрд дол. США, завдяки чому в 1950-х рр. сталося «італійське економічне диво». Вже на 1951 р. головні галузі промисловості досягли довоєнного рівня. Країна зуміла модернізувати свою промисловість, і з аграрної – перетворитись на індустріально-аграрну державу.

Водночас у повоєнний період Італія тривалий час відчувала значні політичні та соціально-економічні труднощі, пов'язані з високим рівнем інфляції та безробіття (1952–1955 рр. – 2 млн безробітних, 1969 р. – 1 млн). Досить поширеним явищем у 1950–1960-х рр. було використання підприємцями дитячої праці.

З 1949–1950 рр. на Сицилії, у південних та центральних районах Італії розгорнувся масовий селянський рух із захоплення та початку обробітку поміщицьких земель, що пустували. У результаті законодавчих змін 1,5 млн га надлишкових земель через викуп перейшли у руки малоземельних селян, а значна частина латифундій на Сицилії та Півдні припинили своє існування.

Особливістю промислового розвитку повоєнної Італії була висока доля державної власності. Так, у 1968 р. на державних підприємствах вироблялось 94 % чавуну, 58 % сталі, 97 % нафти і газу, 100 % труб великого діаметру тощо. Державі також належало 65 % морського пасажирського флоту, 80 % суднобудівних підприємств, майже всі авіакомпанії, вся електроенергетична промисловість, телефонна мережа, радіо- і телевізійні компанії.

До кінця 1969 р. економіка країни розвивалася доволі швидкими темпами (впродовж 1953–1968 рр. щорічний приріст у промисловості складав 8–9 %), але на початку 1970-х рр. посилилися застійні явища, що переросли у 1974–1975 рр. в загальну економічну та політичну кризу. У цей час значне місце в економіці Італії мають іноземні капіталовкладення, обсяг яких у 1974–1975 рр. становив 1,2 млрд дол. США.

У 60–70-х рр. XX ст. сільське господарство Італії мало чітко землеробське спрямування. Найважливішою культурою у цей період були пшениця, кукурудза, цукровий буряк. Також було розвинуте садівництво і виноградарство. Попри відносно високий рівень розвитку сільського господарства, Італія не забезпечувала своїх потреб у зерні та м'ясі і ввозила значну їх кількість із-за кордону. Це призводило до того, що дрібні італійські виробники не витримували конкуренції великих сільськогосподарських підприємств інших країн-членів ЄЕС, і як наслідок – тільки у 1975 р. 120 тис. чол. залишили сільське господарство.

Загалом успішний економічний поступ Італії перервався у 1990-х рр., коли країна пережила етап глибоких структурних перетворень. Безробіття сягнуло 12 %. Але завдяки потужному кооперативному сектору національна економіка подолала кризові явища. Держава відмовилась від надмірного централізованого регулювання економіки та з 1992 р. розпочала приватизацію частини підприємств, що знаходились у державній власності. У 1998 р. під повну або часткову приватизацію підпали понад 300 великих підприємств державного сектору, у тому числі «Telecom Italia», енергетичні групи «Eni» та «Enel», три провідні банки («Istituto bancario San Paolodi Torino», «Banca di Roma», «Istituto Mobiliare Italiano»), а також друга за величиною страхова компанія «ІНА». Завдяки цим крокам вдалося значно поповнити бюджет країни, і вже у 1998 р. досягнути необхідного за нор-

мою бюджетного дефіциту (не більше 3 %) для вступу до валютного союзу ЄС. Загалом протягом 1993–2000 рр. від приватизації держсектору італійський бюджет отримав 171,4 трлн лір.

ВВП Італії у поточних цінах, за даними Євростату, складав у 1998 р. 1,087 трлн євро, у 2000 р. – 1,289 трлн, у 2005 р. – 1,489 трлн, у 2008 р. – 1,632 трлн, у 2010 р. – 1,604 трлн, у 2011 р. – 1,636 трлн, у 2012 р. – 1,613 трлн, у 2013 р. – 1,604 трлн, у 2014 р. – 1,621 трлн, у 2015 р. – 1,645 трлн, у 2016 р. – 1,672 трлн євро.

Проблемою для Італії залишається промислова відсталість Півдня, де безробіття охоплює понад 20 % дієздатних громадян.

Італія є однією з семи найбільш промислово розвинутих країн світу, незважаючи на незначні поклади сировини: має лише невеликі запаси заліза, вугілля, метану, вуглеводнів, водночас володіє значними запасами цинку, свинцю, сірки, ртуті, мармуру. Хоча країна не має власних родовищ нафти і газу, в Італії постійно зростає кількість підприємств нафтохімічної промисловості, що дає можливість загалом забезпечувати національні потреби у паливі. Італія також має значні власні гідроенергетичні ресурси, оскільки 3/4 території країни займають гори.

Для повоєнної італійської економіки було характерним домінування великих капіталістичних об'єднань (корпорацій) акціонерного типу – найбільші 690 компаній (1,4 % загального числа компаній) контролювали понад 70 % усіх капіталів країни. Водночас відчутну роль в економіці країни відігравав державний сектор, у якому працювало близько 5 % від загального числа зайнятих на промислових підприємствах (за даними на початок 1980-х рр.).

Найбільш розвиненими галузями в структурі італійської промисловості є машинобудування (суднобудування, електротехніка та ін.), харчова, хімічна, текстильна, металургійна. У післявоєнний період значного розвитку набула атомна та теплова енергетика, суттєво збільшилося виробництво обчислювального і електронного обладнання.

На сьогодні Італія є єдиною країною G-7, яка не має власних АЕС. Збудовані у 1963–1978 рр. чотири атомні реактори були закриті до 1990 р. за результатами референдуму 1987 р. На новому референдумі 2011 р. громадяни відхилили плани будівництва нових АЕС. Італія є найбільшим у світі імпортером електроенергії, з 2000-х рр. вона імпортує 10–15 % необхідної країні електроенергії.

Для Італії характерна велика концентрація капіталу і виробництва. 90 % потужностей автомобільної промисловості належать концерну «Fiat», понад 50 % хімічного виробництва – монополістичній групі «Montedison», значна частина гумової промисловості монополізована трестом «Pirelli». Значні позиції в нафтодобувній, хімічній, електротехнічній та металургійній галузях посідає іноземний капітал (США, ФРН, Швейцарія та ін.).

Згідно з рейтингом «Forbes Global 2000», серед найприбутковіших компаній світу за обсягом виручки у 2016 р. були: банк «Intesa Sanpaolo» (92 місце, виручка – 39,1 млрд дол. США, активи – 734,9 млрд), електроенергетична «Enel» (104 місце, виручка – 76,9 млрд, активи – 179 млрд), страхова «Generali Group» (125 місце, виручка – 97,1 млрд, активи – 539,3 млрд), банк «UniCredit Group» (195 місце, виручка – 25,7 млрд, активи – 934,7 млрд), інвестиційна «EXOR» (406 місце, виручка – 156,9 млрд, активи – 174,7 млрд), нафтогазова «Eni» (409 місце, виручка – 87,2 млрд, активи – 149,8 млрд).

Італія володіє величезними рекреаційними ресурсами. Третина її території вкрита лісами. Так, за даними Всесвітньої туристичної організації, у 2014 р. Італія займала п'яте місце в світі за кількістю іноземних туристів – 48,6 млн осіб, які дали країні 45,5 млрд дол. США надходжень.

Нині Італія є високорозвинутою країною з високим рівнем життя за європейськими стандартами. Основою економіки є промисловість і сфера послуг. За рівнем тривалості життя Італія посідає п'яте місце в світі (Life Expectancy Index 2014, ПРООН).

У 1980-х рр. активізувались процеси нелегальної імміграції до Італії з країн Азії, Африки та Східної Європи. Лише протягом 1986–2000 рр. влада Італії була змушена провести п'ять хвиль легалізації нелегально працевлаштованих іммігрантів, що охопила 1,3 млн чол., 2002 р. було легалізовано одразу 646 тис. іммігрантів, 2005 – 159 тис., 2006 – 170 тис., 2007 – 147 тис., процес легалізації продовжувався і в наступні роки.

Стабільним попитом на європейських ринках увесь повоєнний час користувалась першокласна знакова італійська промислова продукція, передусім – взуття, одяг, автомобілі. Відомими італійськими експортерами є такі фірми, як «Alfa Romeo», «Ferrari», «Beretta», «Pirelli» та ін.

Основними торговельним партнерами Італії є країни ЄС, на які припадає понад 50 % експорту та імпорту країни.

Зовнішньоторговельний оборот Італії товарами і послугами, за даними Євростату, у 2006 р. складав 825 млрд євро (експорт – 406 млрд, імпорт – 419 млрд), у 2007 р. – 889 млрд, у 2008 р. – 893 млрд, у 2009 р. – 717 млрд, у 2010 р. – 840 млрд, у 2011 р. – 910 млрд, у 2012 р. – 906 млрд, у 2013 р. – 890 млрд, у 2014 р. – 904 млрд, у 2015 р. – 940 млрд, у 2016 р. – 945 млрд євро (експорт – 501,4 млрд, імпорт – 443,6 млрд).

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ІТАЛІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Історія контактів між українськими та італійськими землями сягає часів Античності, коли у I ст. до н. е. Тіра, Ольвія і Херсонес потрапляють у сферу римського впливу. У II–III ст. н. е. тут дислокувались постійні римські гарнізони, поки не були змушені відступити під тиском варварів.

Свідченням поширеності торговельних відносин Київської Русі з італійськими землями є те, що в поемі кінця XII ст. «Слово о полку Ігоревім» серед іноземців, які в Києві вітали перемогу великого київського князя Святослава над половцями 1185 р., були й венеціанські купці – «венедичі», і навіть у 1245 р. в розгромленому монгольським ханом Батиєм Києві папський легат Плано Карпіні зустрів венеціанських і пізанських купців.

У другій половині XIII ст. ґенуезці та венеціанці розпочинають експансію на південне узбережжя Криму. 1266 р. ґенуезці купили землю на місці античної Феодосії, де засновують місто Кафу, а венеціанці у 1287 р. встановлюють контроль над Суґдеєю (Судаком), 1318 р. ґенуезці створюють постійну колонію у Керчі (Воспро), 1345 р. – Чембало (Балаклава). 1327 р. татари руйнують венеціанську Суґдею, а згодом (1365) передають її ґенуезцям. У договорах із Золотою Ордою у 1380-х рр. за Ґенуєю було закріплено усе кримське узбережжя від Кафи до Чембало. Влада ґенуезців у Кафі тривала до 1475 р., коли її захопили турки.

З другої половини XIV ст. італійські купці почали торгувати й осідати у Львові. У першій половині XV ст. активну торгівлю у Львові проводили ґенуезькі купці із Кафи, венеціанці, флорентійці, купці з Павії, Перуджі та інших міст Італії. Частина з них осідала у Львові й виконувала функції представників купецьких родин Італії, які займалися торгівлею з країнами Сходу. Про постійний характер торгівлі італійських купців на українських землях свідчить те, що вони продавали товари в кредит.

Окрім торгівлі, італійці займалися солеварінням та орендою мит. Першим з італійців соляну жупу на українських землях орендував у 1367 р. ґенуезець Ґотфрід Фаттінанте.

У 1434 р. дрогобицькі та перемишльські соляні жупи орендував флорентієць Антоніо, у 1454–1462 рр. – ґенуезці Криштоф де Санкто Ромуло та де Валетаріс. У 1468–1469 рр. флорентієць Айнольф Тедольді орендував долинські жупи, а з 1478 р. – усі руські соляні жупи. У 1550–1551 рр. соляні жупи в Західній Україні орендував флорентієць Карло Ґуцці. Італійці орендували також збір мита: К. де Санкто Ромуло з 1443 до 1462 р. у Львові й у «червенській землі», Карло Ґуцці у першій половині XVI ст. в Долині. У XVI–XVII ст. в Україні масово продавались різні «крамні» речі з Італії. Італійці брали активну участь у житті Львова. Так, війтом міста у 1675 р. був обраний Ян Убалдіні, а Роберт Бандінеллі в 1629 р. відкрив першу в місті пошту.

З часів Середньовіччя українці охоче студіювали в італійських університетах. З другої половини XIV ст. у списках найдавнішого в Європі Болонського університету починають зустрічатися імена студентів українського («рутенського») походження, з XV ст. – Падуанського університету. Випускник Падуанського університету Юрій Дрогобич став у 1476 р. доктором цього університету, згодом ректором Болонського університету (1481–1482). Перша відома друкована книга українського автора була опублікована в Італії (Рим) – це «Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича із Русі». В університеті Падуї у XIV–XVIII ст. навчалось близько 600 вихідців з України, зокрема: філософ, перекладач Острозької академії Кіпріян; Григорій Керпицький, який отримав ступінь доктора філософії у Падуанському університеті; майбутній полковник Б. Хмельницького – Станіслав Морозенко та ін. Лекції Г. Галілея у 1592–1610 рр. слухали понад півсотні українських студентів. В університетах Болоньї, Падуї, Риму в 1530–1540-х рр. навчався Станіслав Оріховський.

Перша українська колонія у Римі утворилася навколо Грецької колегії, у якій з 1596 р. навчались спудеї з України, зокрема, майбутні київські унійні митрополити Й. В. Рутський, Р. Корсак, А. Селява, Г. Коленда, К. Жоховський та інші, а також майбутній ректор Київської академії Ф. Прокопович. Загалом протягом 1596–1803 рр. у Грецькій колегії навчалось 139 українців, у 1845–1897 рр. – 62.

З кінця XVI ст. передові італійські дипломати почали розглядати Україну як серйозного союзника у війні з Оттоманською Портою. Думку про те, що запорозькі козаки стоять на сторожі покордоння Європи з турецько-татарським світом, висловлює, наприклад, у своєму донесенні за 1592 р. венеціанський посол у Польщі П'єтро Дуадо. В «Описі» венеціанця Ф. Ольмо (1628) козаки зображувалися як основна сила, яка протистояла туркам і татарам на сході Європи. У 1649 р. Венеція, що перебувала у стані війни з Туреччиною, вирішила налагодити прямі зв'язки з Військом Запорізьким. У червні 1650 р. у Чигирин прибув венеціанський посланець Альберто Віміна з метою переконати гетьмана Б. Хмельницького вступити у війну з Туреччиною.

Порівняння подій в Україні з революційними подіями в Англії, а лорда протектора О. Кромвеля – з гетьманом Б. Хмельницьким найповнішого вираження у західноєвропейській історіографії середини XVII ст. знайшли в «Історії громадянських війн останнього часу» (1654) М. Бізаччіоні.

Італійські архітектори взяли вагому участь у відбудові Львова після великої пожежі 1527 р. За проектом Петра Барбона у Львові було збудовано Вежу Корнякта (1571–1580), Амброзія Прихильного – Старосільський замок (1584–1589), Павла Римлянина – Успенську церкву (1591–1629), Костел монастиря бернардинів (1600–1630) та ін. Першу барокову споруду в Києві збудував італієць Себастья-

но Брачі, який у 1613 р. реконструював Церкву Богородиці Пирогощої. Італійський архітектор Ф. Б. Растреллі був автором проекту Андріївської церкви (1747–1762) та Маріїнського палацу (1750–1755).

Творці класичного стилю в українській музиці здобули музичну освіту в Італії. Так, М. Березовський у 1769–1771 рр. навчався у Болонській академії, зарахований до складу її академіків (1771), а перша опера українського композитора «Демофонт» була створена в Італії й поставлена у Ліворно у 1773 р. Д. Бортнянський у 1769–1779 рр. також удосконалював своє мистецтво в Італії, де створив три опери, що були поставлені у Венеції та Модені.

Сучасна українська література була започаткована поемою «Енеїда» (1798) І. Котляревського на сюжет однойменної поеми римського поета Верґілія.

З активізацією міжнародної торгівлі на Чорному морі наприкінці XVIII ст. на півдні України починають діяти й консульства італійських держав. На початку 1780-х рр. Консульство Неаполітанського королівства у Херсоні, у 1798 р. – консульства Неаполітанського та Сардінського королівств в Одесі, 1828 р. – Сардінське віце-консульство у Керчі, також італійські консульства діяли у Маріуполі та Бердянську.

Упродовж першої третини XIX ст. суттєво збільшилися обсяги торговельного обміну між італійськими та українськими землями. До італійських міст – Ліворно, Трієста, Ґенуя, Неаполь – морським шляхом почала надходити основна частина сільськогосподарських товарів, що вироблялися на півдні України. Водночас чорноморські порти перетворилися на центри ввезення італійського імпорту – фруктів, оливкової олії, виробів з шовку, предметів розкоші тощо. Особливо активно в цей час діяли мореплавці з Сардінського королівства. Так, лише у 1831 р. до Чорного моря увійшло 113 сардінських купецьких кораблів.

Важливу роль в активізації зв'язків між українцями та італійцями відіграла італійська діаспора, яка стала формуватися в Україні починаючи з другої половини XVIII ст. Переважно італійці осідали в м. Керч. Вже у 1840 р. тут було побудовано католицьку церкву, яка об'єднала італійську громаду.

У другій половині XIX ст. італійські поселення утворилися в Одесі, Феодосії та Маріуполі. Так, у 30-х рр. XIX ст. в Одесі проживало 1600 італійців. Заняття переважної більшості з них було пов'язане з морським судноплавством (власники суден, управителі торговельних контор, капітани, лоцмани, матроси, портові робітники); частина італійців займалась ремеслом та риболовством; найзаможніші відкривали лавки, ресторації або постоялі двори.

Саме італійцям було доручено проектування та будівництво низки монументальних споруд в Одесі, зокрема – магістрату (1798, архітектор С. Вентурі). На початку XIX ст. в Одесі була заснована друкарня, в роботі якої брав участь викладач італійської мови А. Піллер. Його зусиллями була опублікована велика кількість поетичних творів італійською мовою. Ці книги і брошури частково переправлялися до Італії, слугуючи справі виховання молодих італійських патріотів.

Одеса стала першим містом України, де у XIX ст. почали регулярну діяльність італійські театральні трупи. З 1812 р. в Одеському театрі раз на тиждень відбувалася вистава, підготовлена італійською оперною трупою. Досить часто в різних українських містах гастролювали італійські оперні співаки, піаністи та скрипалі.

Молоді українські вокалісти часто вирушали до Італії з метою вдосконалення власної майстерності. Сумчанин Микола Карбаченський (Іванов) після успішного дебюту на сцені неаполітанського театру Сан-Карло в опері «Анна Болейн» 1832 р. став зіркою провідних італійських театрів. У 1839–1842 рр.

в Італії стажувався Семен Гулак-Артемовський, який дебютував на сцені Флорентійського театру «Леопольдо» в опері «Беатріче ді Тенда». В Італії часто працювали й українські художники: у 1840–1842 рр. – Іван Айвазовський; у 1840–1845 рр. – перший ілюстратор «Кобзаря» Василь Штенберг; у 1841–1849 рр. – Аполлон Мокрицький та інші. У 1893–1896 рр. в Мілані продовжувала свою музичну освіту С. Крушельницька. Проживаючи в Італії до 1939 р., вона стала зіркою італійської оперної сцени, виконувала головні партії в «Ла Скала», операх Риму, Неаполя. Також на сцені «Ла Скала» у XX ст. з великим успіхом співали Є. Заріцька, М. Стеф'юк, В. Лук'янець.

Першим твором української літератури, надрукованим італійською мовою стала пісня «Їхав козак за Дунай» (1824), першим прозовим твором – повість Марко Вовчок «Маруся» (1879).

Влітку 1918 р. в Українській державі функціонувало два італійських Консульства – у Києві та в Одесі. Взявши курс на порозуміння з країнами Антанти, Директорія УНР у січні 1919 р. відправила до Італії надзвичайну дипломатичну місію на чолі з Дмитром Антоновичем, яка у травні 1919 р. де-факто була визнана урядом Італії. Питання визнання Італією незалежності України обумовлювалось необхідністю узгодженого рішення усіх країн Антанти. Місія налагодила випуск бюлетенів для італійських газет та тижневика «La Voco dell'Ucraina» («Голос України»). Одним із головних завдань українських дипломатів в Італії було опікування долею близько 130 тис. полонених вояків-українців зі складу колишньої австро-угорської армії, які утримувалися в Італії у понад 20 таборах. Наслідком зусиль українських дипломатів стало те, що в жовтні 1919 р. італійський уряд скасував усі обмеження на повернення полонених українців додому. Дипломатична місія УНР діяла в Італії до 1922 р.

У повоєнний час центром українського духовного життя в Римі став комплекс освітніх осередків УГКЦ (зокрема, Український католицький університет імені Папи Климента (1966) та Українська папська мала семінарія (єдина середня школа лише з українською мовою викладання у західному світі функціонувала у 1951–1999 рр., понад 2500 випускників), а також собор Св. Софії (1969). Центром УГКЦ у Римі є Патріарший двір, церква Свв. Сергія і Вакха та гостьовий двір, що знаходяться на площі Мадонни з Монте з 1639 р.

УКРАЇНСЬКО-ІТАЛІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Італія визнала незалежність України 28.12.1991 р., а вже 29.01.1992 р. в Києві було відкрите Посольство Італійської Республіки в Україні (першим послом Італії в Україні став Вітторіо Сурдо). Першим послом України в Італії у 1992 р. було призначено Анатолія Орла.

15.04.1992 р., під час візиту прем'єр-міністра України В. Фокіна до Італії, було підписано перший документ в економічній сфері між двома країнами – Спільну заяву з питань економічних відносин, згідно з якою Італія зобов'язалась надавати Україні допомогу у проведені економічних реформ. Значною мірою завдяки Італії Україна отримала фінансову допомогу від Великої сімки (1994, Неаполь). Крім того, Італія ініціювала розгляд українського питання європейськими та світовими політичними і фінансовими організаціями, у т. ч. ЄС, ЄБРР, Світовим банком, МВФ та ін.

Із часу встановлення дипломатичних відносин між двома країнами президенти України Л. Кучма, В. Ющенко, П. Порошенко відвідували Італію з офіційними візитами (травень 1995, листопад 2002, жовтень 2008, листопад 2015).

Потужній імпульс українсько-італійські стосунки отримали після підписання Догово-

ру про дружбу і співробітництво між Україною та Італією, яким, зокрема, було передбачено створення й діяльність спільної Українсько-італійської ради з економічного, промислового та фінансового співробітництва й угоди про взаємний захист інвестицій. Це відбулося під час державного візиту президента України Л. Кучми до Італії у 1995 р.

У свою чергу, президент Італії Луїджі Скальфаро у 1996 р. відвідав Україну з державним візитом та в 1999 р. з робочим візитом; у лютому 1997 р. в Україні перебував голова уряду Р. Проді, а в жовтні 2003 р. – С. Берлусконі. Ці візити засвідчили повну підтримку з боку офіційного Риму курсу України на європейську інтеграцію, сприяли активізації торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва, а також вирішенню комплексу питань щодо правового захисту українських заробітчан, які тимчасово перебувають на території Італії.

З метою розширення двостороннього економічного співробітництва у 1998 р. Італію двічі відвідав прем'єр-міністр України В. Пустовойтенко, у 2014 р. – А. Яценюк. Українсько-італійська рада розпочала свою діяльність у 1998 р. У рамках її третього засідання у 2000 р. в Римі та Мілані відбувся масштабний захід «Презентація України», на якому була представницька українська делегація та 250 італійських промисловців і підприємців, зацікавлених у встановленні ділових стосунків з Україною.

Договірно-правова база українсько-італійських відносин на 2013 р. нараховує 31 чинний документ.

Італія є одним із найважливіших торговельних партнерів України. У 2014 р. Італія займала шосте місце серед країн-експортерів українскої продукції і третє місце серед країн ЄС. Основними товарними позиціями в експорті з України до Італії у 2015 р. були: чорні метали (49,4 %); зернові культури (16 %); олія рослинна (7,6 %) та ін. В імпорті: котли, машини, механізми (23,5 %); полімерні матеріали і пластмаси (7,1 %); лікарські засоби (6,9 %), електричні машини (5,7 %) та ін.

За даними Держстату України, обсяг двосторонньої торгівлі товарами і послугами між Україною та Італією складав у 2005 р. 3 млрд дол. США (експорт – 1,9 млрд, імпорт – 1 млрд), 2008 р. 5,5 млрд (експорт – 3 млрд, імпорт – 2,5 млрд), 2009 р. – 2,5 млрд, 2010 р. – 3,9 млрд, 2011 р. – 5,2 млрд, 2012 р. – 4,9 млрд, 2013 р. – 4,6 млрд, 2014 р. – 4,2 млрд, 2015 р. – 3,1 млрд, 2016 р. – 3,4 млрд дол. США (експорт – 2 млрд, імпорт – 1,4 млрд).

Загальний обсяг прямих інвестицій з Італії в Україну, за даними Держкомстату України, складав на 31.12.2015 р. 972,4 млн дол. Обсяг українських прямих інвестицій до Італії незначний і складає 400 тис. дол. США. На 2006 р. було зареєстровано 433 підприємства з італійським капіталом, що діють на території України, та лише три підприємства з українським капіталом, що діють в Італії. Серед успішних двосторонніх проектів – спільна модернізація Алчевського металургійного комбінату компанією «Duferco» та ІСД; реконструкція потужностей АТ «Азовсталь» консорціумом з компанії «Danieli» та концерну «АзовМаш». Компанії «Danieli» та «Інтерпайп» з 2007 р. здійснюють в м. Дніпропетровськ будівництво металургійного електросталеплавильного заводу «Дніпросталь» (загальна вартість проекту – близько 600 млн дол. США).

У м. Івано-Франківськ у 2003 р. відбулося відкриття лінії з виробництва побутової електротехніки компанії «Antonio Merloni S.p.A.» (загальна сума інвестицій – близько 51 млн євро). 2008 р. італійська «Gruppo Campari» придбала 99 % акцій ЗАТ «Одеський завод шампанських вин» загальною вартістю 12,6 млн євро.

Італійці активно інвестують у фінансово-банківську та страхову сфери. Найбільшим банком з італійським капіталом в Україні є «UniCredit Bank» (ПАТ «Укрсоцбанк»), контрольний пакет акцій якого з 2008 р. належить італійській UniCredit Group. У 2015 р. він (за класифікацією НБУ) входив у вісімку системно важливих банків України. У 2008 р. італійська банківська група «Intesa Sanpaolo» придбала 100 % акцій Правекс-банку за 504 млн євро.

Провідна італійська страхова компанія «Assicurazioni Generali» з 2011 р. володіє в Україні компаніями «Гарант-Авто» та «Гарант-Лайф» (нова назва – «Дженералі Гарант» та «Дженералі Гарант страхування життя»).

2008 р. було підписано Меморандум між МЗС обох країни про взаєморозуміння щодо проведення політичних консультацій високого рівня, в якому зазначено намір сторін інтенсифікувати співробітництво з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, захисту прав та інтересів українців за кордоном, питань задоволення національно-культурних, освітніх та інформаційних потреб української громади в Італії.

Культурно-гуманітарні відносини між Україною та Італією регулюються міжурядовою Угодою про співробітництво в галузі освіти, культури і науки від 1997 р. й характеризуються значним динамізмом. Станом на 2015 р. між українськими та італійськими науково-дослідними центрами і ВНЗ діють близько 50 угод про співробітництво в різних галузях знань. Одним із проявів тісних культурних контактів стало відкриття 2008 р. погруддя видатної української оперної співачки XX ст. С. Крушельницької в музеї «Ла Скала».

З початку 2000-х рр. значно зріс еміграційний потік українців до Італії. Так, за даними Національного інституту статистики, у 1999 р. в Італії проживало 3 тис. українських громадян, 2001 р. – 8,6 тис. Після легалізації у 2002 р. трудових мігрантів та надання їм права запросити до себе найближчих членів сім'ї кількість офіційно зареєстрованих в Італії українських громадян зросла в десять разів: 2005 р. – 107 тис., 2009 – 174 тис., а 2014 – 226 тис. Ряд соціологічних досліджень, проведених у 2003–2009 рр., засвідчив, що 85–90 % трудових мігрантів з України складають жінки. За експертними оцінками МЗС України, у 2005 р. в Італії на заробітках перебувало близько 200 тис. громадян України. За неофіційними даними в Італії у 2006–2009 рр. постійно працювало від 400 до 600 тис. українців, значна частина з яких не мала офіційного дозволу на перебування в Італії.

У 2003 р. відбувся Форум українців Італії, на якому було засноване Товариство українців Італії. В Італії УГКЦ здійснює богослужіння українською мовою у понад 80 містах країни, опікується нелегальними українськими мігрантами. Під патронатом УГКЦ у 2003 р. відбулося заснування Християнського товариства українців в Італії. Також вирізняються своєю активністю асоціація «Калина» (з 2002, м. Салерно), «Надія» (з 2002, м. Брешіа), «Слов'яни» (з 2002, м. Неаполь), «Українська громада у м. Ґенуя», «Новий світ» (м. Мілан), «Джерело» (м. Павія), Християнсько-культурне товариство українців (з 2004, м. Тренто) та ін.

Загалом в Італії функціонує понад 100 організацій українців (2014). Українські недільні або суботні школи діють у містах Рим, Неаполь, Пескара, Местре (Венеція). Популярними серед читачів є україномовні періодичні видання, зокрема «Українська газета», «До світла», «Форум», «Міст», «Українські вісті» та ін., створено сайт української спільноти в Італії «Лелеки».

У XX ст. через революційні потрясіння та військове лихоліття Другої світової війни, а також сталінські репресії, італійська громада в Криму припинила своє існування.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Італії протягом 1979–2015 рр. було віднесено: петрогліфи Валь-Камоніка (понад 250 тис. петрогліфів з VIII тис. до н. е.); історичний центр Риму і володіння Ватикану (зокрема базиліку св. Павла за міськими стінами); церкву Санта-Марія-делле-Ґраціє з фрескою Леонардо да Вінчі «Таємна вечеря» (1463–1498); історичний центр м. Флоренція (XV–XVI ст.); м. Венеція і Венеціанську лагуну; соборний комплекс у м. Піза (XI–XIV ст.); історичний центр м. Сан-Джіміньяно (XIII–XV ст.); скельні поселення поблизу м. Матера; м. Вінченца і вілли Андреа Палладіо у Венето (XVI ст.); історичний центр м. Сієна (XIII–XVI ст.); історичний центр м. Неаполь; фабричне містечко Креспі-д'Адда в Ломбардії (XIX – початок XX ст.); м. Феррара і дельту річки По; замок Кастель-дель-Монте (1240); традиційні житла в м. Альберобелло «Труллі» (XVI ст.); ранньохристиянські пам'ятки в м. Равенна (V–VI ст.); історичний центр м. П'єнца (XV ст.); королівський палац в Казерті з парком; акведук Ванвітеллі, фабричне містечко Сан-Леучо (XVIII ст.); палаци Савойського дому в м. Турін та його околицях (XVII–XVIII ст.); ботанічний сад «Орто Ботаніко» в м. Падуя (1545, найстаріший постійно діючий ботанічний сад у світі); м. Порто Венере, культурний ландшафт Чинкве-Терре, острови Пальмарія, Тіно і Тінетто (XII–XVI ст.); кафедральний собор, вежу Торре-Чівіка і площу П'яцца-Ґранде в м. Модена (XII ст.); археологічні зони: Помпеї, Геркуланум і Торре-Аннунціата (I ст. н. е.); Амальфітанське узбережжя; археологічні пам'ятки в м. Аґрідженто (з VI ст. до н. е.); доісторичні башти Су-Нураксі-ді-Баруміні (1500–800 рр. до н. е.); віллу дель-Казале на Сіцилії (IV ст. н. е.); патріаршу базиліку і археологічний заповідник в Аквілеї (IV–XIV ст.); історичний центр м. Урбіно (XV ст.); культурний ландшафт району Чіленто і національний парк Валло-ді-Діано, археологічні пам'ятки Пестума і Елеї, монастир Чертоза-ді-Падула (з VI ст. до н. е.); віллу імператора Адріана в Тіволі (118–138 рр. н. е.); м. Верона; базиліку Святого Франціска та інші францісканські святині в Ассізі (XIII–XV ст.); Ліпарські острови; віллу д'Есте в Тіволі (XVI ст.); поселення пізнього бароко в долині Ното на Сіцилії (з 1693); ансамблі Сакрі-Монті в П'ємонті і Ломбардії (XVI–XVII ст.); культурний ландшафт Валь д'Орча поблизу м. Сієна (XIV–XV ст.); етруські некрополі в Черветері та Тарквінії (IX–I ст. до н. е.); античні Сіракузи і скальний некрополь Панталіка (XIII–VII ст. до н. е.); вулиця Ле-Страде-Нуове і комплекс палаців Паллацці-деі-Роллі в Ґенуї (кінець XVI ст.); Ретійську залізницю (1904, спільно зі Швейцарією); Мантую і Саббьонету (XI–XVI ст.); Доломітові Альпи; гору Монте-Сан-Джорджіо; споруди ланґобардів в Італії (VI–VIII ст.); доісторичні пальові житла поблизу Альп (25 об'єктів, V–I тис. до н. е.); вулкан Етна; палаци, сади і заміські вілли родини Медічі в Тоскані (XV–XVII ст.); природний ландшафт італійських виноградників Ланґе Роеро і Монферрат; кафедральні собори Чефалу і Монреале в Палермо (XI–XIII ст.).

До шедеврів нематеріального культурного спадку людства ЮНЕСКО в Італії віднесла: сіцілійський театр ляльок «Опера-деі-Пупі»; пасторальні пісні Сардінії «Канто-а-Теноре»; традиційне мистецтво виготовлення скрипок у Кремоні; католицькі процесії з пронесенням на плечах символічних обелісків або інших структур у містах: Нола, Пальмі, Сассарі та Вітербо; традиційну практику вирощування кущів виноградної лози на о. Пантеллерія; разом з іншими країнами – середземноморську дієту.

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 2005–

2013 рр. включила: Бібліотеку Малатестіана у м. Чезена (єдину у світі збережену бібліотеку XV ст.); історичні єпархіальні архіви Лукки: документи Раннього Середньовіччя, зокрема 1,8 тис. документів до 1000 р.; зібрання Бібліотеки Корвіна (зібрання книг угорського короля Матяша I) (частина з фондів Бібліотеки Медічі Лауренціана); кадри кінохроніки та фотографії Istituto Nazionale L. U.C.E. 1920-х–1950-х рр.

Електронні джерела:

Сайт Парламенту Італії: http://www.parlamento.it/home

Сайт уряду Італії: http://www.governo.it

Сайт Національного інституту статистики: http://www.istat.it/en

Посольство України в Італійській Республіці: Via Guido d'Arezzo, 9, Roma – 00198, http://italy.mfa.gov.ua/ua

Посольство Італійської Республілки в Україні: 01901, Київ, вул. Ярославів Вал, 32 Б, http://www.italyvms.com.ua

Література:

Кузищин В. И. История Древнего Рима. – М., 2005. – 383 с.

История Италии: В 3 т. – М., 1970. – Т. 1. – 579 с.; Т. 2. – 616 с.; 1971 – Т. 3. – 546 с.

Срібняк І. В. Італія / Italia: короткий нарис історії. Навч. посібник. – К., 2011. – 205 с.

Брис К. История Италии. – Санкт-Петербург, 2008. – 631 с.

Григорьева И. В. Италия в ХХ веке: учеб. пособие. – М., 2006. – 256 с.

Бурліцька О. П. Еволюція італійської моделі економіки у другій половині ХХ ст.: дис.. ... канд. екон. наук. – 2004. – 200 арк.

Калитчак Р. Г. Італійський регіоналізм у контексті європейських інтеграційних процесів: дис... канд. політ. наук. – Л., 2004. – 196 арк.

Константиненко К. Україна в італійських текстах XV – XVII століть. – К., 2012. – 317 с.

Тимошик М. С. Українська книга і преса в Італії. – К., 2015. – 351 с.

Гаврилишин П. М. Українська трудова імміграція в Італії (1991–2011 рр.). – Брустурів, 2014. – 300 с.

Маркусь Д. Слідами українців в Італії: [путівник]. – Л.; Рим; Чікаґо, 2011. – 139 с.

Бацак К. Ю. Італійська еміграція в Україні наприкінці XVIII – у першій третині XIX століття: Витоки. Формування. Діяльність. – К., 2004. – 300 с.

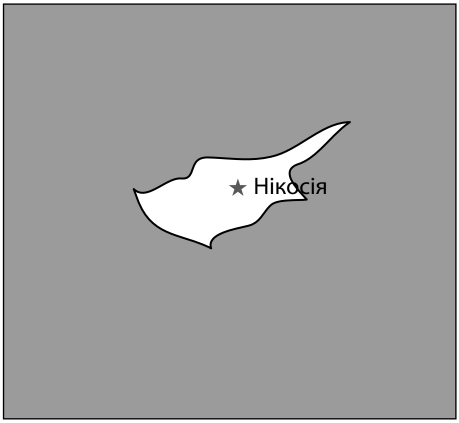
Варварцев М. Італійці в культурному просторі України (кінець XVIII – 20-ті рр. XX ст.): Історико-біографічне дослідження (словник). – К., 2000. – 323 с.

Італійці та італійська культура в Україні / керівник авт. кол. *А. Новохатько* [та ін.]. – К., 2004. – 160 с.

Перепелиця Є. А. Українсько-італійське міждержавне співробітництво в контексті європейської інтеграції (1991–2006 рр.): дис. ... канд. іст. наук. – К., 2007. – 225 арк.

І. В. Срібняк, А. Г. Бульвінський

КІПР

Сучасна назва держави: Республіка Кіпр (*гр*. Κυπριακή Δημοκρατία, *тур*. Kıbrıs Cumhuriyeti). За традицією державу досить часто називають просто Кіпр (*гр*. Κύπρος, *тур*. Kıbrıs).

Перша згадка про народ/країну у писемних джерелах: Єгиптяни знали Кіпр під назвою Аляшія (Аші), перші письмові згадки про що містяться у Тель-ель-Амарнських табличках XV ст. до н. е. єгипетського фараона Тутмоса III.

Ассірійці знали Кіпр під назвою Іа-Іаднан (Аднан). У 1845 р. на Кіпрі була знайдена базальтова стела (Стела Кітіона або Кіпрська стела), встановлена за наказом ассірійського царя Сарґона II у 707 р. до н. е. На ній було написано: «...і сімох царів Іа-Аднани [Adnana, Кіпру], що [лежить] серед Західного моря на відстані семи днів [шляху]. Вони розташовані так далеко, [що] ніхто з моїх царствених предків [не чув] назв їх місцевостей з давніх днів набуття ассірійської землі Ашшуром. Мешкаючи так далеко в середині моря, вони дізнались про мої подвиги, здійснені в Халдеї і Хатті, і їх серця затрепетали, [жах] впав на них. Вони прислали мені [у] Вавілон золото, срібло, вироби із чорного дерева і самшиту, [які вважаються] скарбами їх країни, і облобизали мої ноги». Про встановлення контролю Ассірії над Кіпром йдеться й у написі на воротах палацу царя Сарґона (722–705 рр. до н. е.) в Дур-Шаррукіні (фортеця Сарґона), зараз Хорсабад (Ірак), де серед іншого зазначено, що він «підкорив сімох царів Іа-Іаднани [Iadnana, Кіпру], які перебувають [на островах] у морі на відстані семи днів [шляху]».

Кіпріоти під іменем Кіттім згадуються також у першій книзі Старого завіту у родоводі Ноєвих синів (Буття, 10, 4), укладеній, згідно з сучасними науковими уявленнями, у VIII–V ст. до н. е.

На мікенських глиняних табличках з м. Кнос на о. Кріт (KN Fh 347+; KN K 733; KN Ga 517; KN Gg 995) та м. Пілос із материкової Греції (PY Cn 131; PY Cn 719; PY Jn 320; Py Un 443) присутній антропонім «ku-pi-ri-jo» [Кіпрій, Κύπριος], написаний кріто-мікенським діалектом (лінійне письмо B) XV–XIII ст. до н. е., який означає або прізвисько купця з Кіпру, або особисте ім’я жителя Ахейської Греції, яке свідчить про зв’язки греків з Кіпром.

Сучасна назва Кіпр вперше згадується в поемі першого історично достовірного давньо-

грецького поета Ґесіода «Теоґонія» (VIII–VII ст. до н. е.) як місце, яке богиня Афродіта вподобала на землі: «Спочатку підпливла до Кіфер священних, Після цього ж до Кіпру [Κύπρον] пристала, омитому морем. На берег вийшла богиня прекрасна ... Її Афродітою... Боги і люди звуть... «Кіпронародженою», – що в Кіпрі [Κύπρω], омитому хвилями, народилась».

В одинадцятій пісні поеми Гомера «Іліада» (VIII ст. до н. е.) йдеться про те, що «аж на Кіпр до вух його чутка дійшла, що ахеї... На кораблях своїх мають пливти до далекої Трої». У поемі «Одіссея» (кінець VIII ст. до н. е.) острів Кіпр також згадується неодноразово, зокрема, у четвертій пісні: «Кіпр, Фінікію й Єгипет відвідавши в довгих блуканнях», у восьмій: «Афродіта, на усміхи щедра, на Кіпр полетіла, В Пафос, де гай вона має й вівтар із курінням пахучим», та інших.

Створення держави. Першим відомим державним утворенням на території сучасного Кіпру вважається стародавня держава під назвою «Аляшія», що існувала в період з середини до кінця II тис. до н. е. У XVI–XIV ст. до н. е. на острові з'являються перші ранньокласові міста-держави (поліси) – Лапіфа, Калопсіди, Нітовікли, Саламіс, Кітіон, Ідаліон, Аматус та ін.

Незалежність Республіки Кіпр була проголошена 16.08.1960 р.

Історичні назви держави: Аші, Аляшія (II тис. до н. е.), Кіпрське королівство (1192–1489), Республіка Кіпр (з 1960). Північна частина острова з 1975 р. також називалась Турецька Федеративна Держава Кіпр (1975–1983), Турецька Республіка Північного Кіпру (з 1983).

Площа: 9251 км^2, що становить 1,5 % площі території України. Власне офіційна площа Республіки Кіпр рівна 5697 км^2, площа самопроголошеної ТРПК становить 3300 км^2, а площа суверенних територій Сполученого Королівства, на яких розташовані британські військові бази Акротірі і Декелія, – 254 км^2.

Населення: 848 тис. осіб (на 01.01.2016, Статистична служба Кіпру). За переписом 2006 р., у ТРПК проживало 265,1 тис. осіб.

Очікувана тривалість життя при народженні: 81,8 р. (для чоловіків 79,9, а для жінок – 83,7) (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: кіпріоти – 79,4 %, іноземні громадяни – 20,3 % (зокрема, греки – 3,48 %, британці – 2,86 %, румуни – 2,82 %, болгари – 2,2 %) (2011, перепис).

Чисельність українців: 2742 громадян України (2011, перепис). За даними перепису населення 2001 р. – 1250.

Столиця: Нікосія – 55 тис. осіб (агломерація – 241 тис.). **Найбільші міста:** Лімассол – 101 тис. осіб (агломерація – 180 тис.); Ларнака – 51,5 тис. осіб (агломерація – 85 тис.); Строволос – 67,9 тис. осіб (2011, перепис); Нікосія (територія ТРПК) – 51,8 тис. осіб; Фамаґуста (територія ТРПК) – 37,8 тис. осіб (2011).

Державна мова: згідно з Конституцією Республіки Кіпр, офіційними мовами в країні є грецька та турецька. На території ТРПК офіційною мовою є турецька.

Релігійний склад населення: православні – 89,1 %, католики – 2,9 %, протестанти – 2 %, мусульмани – 1,8 %, буддисти 1 % (2011, перепис). Водночас на території, контрольованій ТРПК, 98 % населення сповідує іслам (2006, перепис). Загалом по о. Кіпр, за даними Pew Research Center (2010), християни складають 73,2 % населення, мусульмани – 25,3 %.

Державний устрій: президентська республіка (з 1960). **Глава держави:** президент (одночасно очолює й уряд).

Вищий законодавчий орган: Палата представників. Парламент існує з 1960 р. Історично першим квазіпарламентським утворенням на Кіпрі стала Законодавча рада Кіпру, яку було створено британською адміністрацією з метою забезпечення видимості демократичного управління на острові. До її складу входи-

ло 18 членів, 6 з яких призначалися Верховним комісаром Кіпру, а 12 обиралися турецькою (3) та грецькою (9) громадами острова.

Діюча Конституція: ухвалена 16.08.1960 р. Історично перша Конституція прийнята за часів британського правління у 1882 р.

Статус у відносинах з ЄС: член ЄС з 01.05.2004 р.; член Єврозони з 01.01.2008 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: член ООН (з 1960); член Ради Європи (з 1961); член ОБСЄ (з 1975).

Розмір ВВП на душу населення (в поточних цінах), за даними Євростату, у 2016 р. складав 21000 євро (14 місце серед EU-28); за даними МВФ – 23352 дол. США (33 місце в світі); за даними Світового банку – 23324 дол. США (29 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Перші відомі сліди діяльності людини на Кіпрі відносяться до епохи раннього неоліту. Найвідомішим поселенням того часу є Хірокітія, заснована у VII тис. до н. е.

Першим державним утворенням на території сучасного Кіпру вважається стародавня держава під назвою «Аляшія», що існувала в період з середини до кінця II тис. до н. е. на території сучасного району Енгомі м. Нікосія. У XVI–XIV ст. до н. е. на острові з'являються перші ранньокласові об'єднання – міста-держави (полiси) Лапіфа, Калопсіди, Нітовікли та ін. Встановлюються постійні зв'язки з Єгиптом, Сірією, Палестиною. Уже в догрецький період на острові існувало власне кіпро-мінойське письмо, представлене досі не розшифрованими написами XV–XII ст. до н. е.

Важливим фактором, що наклав відбиток на увесь подальший розвиток кіпрської культури та історії, стала грецька (ахейська) колонізація Кіпру в XIV–XI ст. до н. е. Згідно з класичними грецькими міфами, багато міст острова були засновані героями Троянської війни (XIII–XII ст. до н. е.). Вже на початку I тис. до н. е. ахейці складали значну частину населення острова. Поступово Кіпр ставав одним із світових центрів мікенської культури.

В XI–VIII ст. до н. е. на острові заснували свої колонії й фінікійці, які прийшли сюди з сірійського узбережжя. Найбільші колонії фінікійців були розташовані на місці колишніх грецьких міст Кітіон, Лапетос та Аматус.

З VIII ст. до н. е. для Кіпру починається новий період в історії його розвитку – період залежності. Першою державою, що підпорядкувала собі Кіпр, стала Ассірія. На табличках ассірійського царя Асархаддона 673/672 р. до н. е. перераховано десять грецьких, етеокіпріотських та фінікійських міст-держав, що існували тоді на території Кіпру: Пафос, Саламін, Солі, Куріон, Кітри, Кітіон, Аматус, Ідаліон, Ледра та Тамассос.

Близько 570 р. до н. е. Кіпр потрапив у залежність до єгипетського фараона Яхмоса II, що створило передумови для значного притоку єгиптян на острів.

Подальший розвиток державності та культури на Кіпрі проходив під впливом перської рабовласницької деспотії. Близько 526 р. до н. е. Кіпр був включений до складу Персії. При Ахеменідах Кіпр спочатку зберігав майже повну самостійність. У якості основних державних утворень тут продовжували існувати грецькі поліси, десять з яких були тираніями, і лише один – Ідаліон – мав демократичну форму правління. Після поновлення у 480 р. до н. е. греко-перських війн Кіпр брав активну участь у військових діях на боці Афін. У 449 р. до н. е. на Кіпрі біля м. Саламін відбулася велика битва між греками і персами. Не зважаючи на перемогу греків, відповідно до умов мирного договору, укладеного після битви, Кіпр усе ж таки залишився в складі перської держави.

Політичне становище Кіпру змінили військові походи Олександра Македонського, який у 333 р. до н. е. звільнив острів від персь-

кої залежності. При цьому статус дійсно незалежних міст-держав на Кіпрі змогли зберегти лише два: Саламін та Пафос. Після смерті Олександра Македонського Кіпр став предметом спору між його спадкоємцями – Антіґоном та Птолемеєм – майбутнім царем Єгипту. В цій боротьбі (323–294 рр. до н. е.), що проходила з перемінним успіхом для обох сторін конфлікту, приймали участь і кіпрські царі: Саламіна, Пафоса, Солі та Аматуса – на боці Птолемея, а Кітіона, Лапетоса та Киренії – на боці Антіґона. Короткий період незалежного існування Кіпру закінчився у 294 р. до н. е., коли острів увійшов до складу імперії Птолемеїв.

У 58 р. до н. е. Кіпр став провінцією Римської імперії. Невдовзі на острів починає проникати християнство. У перші століття нашої ери на Кіпрі створювалися перші єпископства в Куріоні та Аґіос Філоні. Однак офіційно автокефальність Кіпрської православної церкви було визнано лише в 431 р. на Ефеському соборі.

Після розпаду у 395 р. Римської імперії на Західну та Східну Кіпр став частиною Антіохії – провінції Східної Римської імперії. Візантійські імператори приділяли Кіпру значну увагу, однак і вони не змогли вберегти острів від арабських завойовників, які у 650 р. вперше висадились на острові, а з 654 р. мали там постійний гарнізон. У 688 р. між Візантією та арабами було досягнуто домовленості про спільне володіння Кіпром. У такому статусі Кіпр перебував до 965 р., коли візантійський імператор Роман II остаточно звільнив острів від арабської влади.

В XI–XII ст. візантійські правителі Кіпру двічі намагалися проголосити острів незалежною державою. Обидві ці спроби закінчилися невдачею, а в 1184 р. владу на острові узурпував член візантійської імператорської династії Ісаак Комнін, оголосивши себе імператором Кіпру (1184–1191).

У 1191 р. Кіпр опинився на шляху армії Третього хрестового походу та був захоплений англійським королем Річардом Левове Серце. Продовжуючи похід на Схід, Річард продав острів лицарському ордену тамплієрів. Тамплієри у свою чергу в 1192 р. продали острів колишньому єрусалимському королю, французькому лицарю Гі де Лузіньяну, який заснував Кіпрське королівство на чолі з династією Лузіньянів, що правила до кінця XV ст. У 1488 р. кіпрська королева, мати останнього короля з династії Лузіньянів венеціанка Катарина Корнаро, передала острів Венеції.

Республіка Венеція використовувала Кіпр у якості одного з центрів торгівлі зі Сходом, а також як військову базу, призначену для оборони проти Османської імперії, що стрімко нарощувала свою міць та потужність. У 1496 р. турки розпочали підготовку до захоплення Єгипту та висловили Венеції вимогу в необхідності надання їм острова для військових потреб. Венеціанці, чий флот на той час ще був найпотужнішим у Середземному морі, її відхилили. В той же час, після завоювання у 1517 р. турками Єгипту, Венеція погодилася виплачувати їм щорічну данину за Кіпр. 01.02.1570 р. посол Османської імперії в ультимативній формі висловив Венеції вимогу про негайну передачу Кіпру туркам. Після отримання відмови 01.07.1570 р. турецький флот у складі 360-ти суден підійшов до узбережжя Кіпру та висадив десант в районі Лімассолу. 9 вересня, після 50-денної облоги, турки штурмом заволоділи м. Нікосія, капітулювали також і міста Киренія, Пафос та Ларнака. Спроби антитурецької коаліції (Папа Римський – Венеція – Іспанія та ін.) вчинити суттєвий опір виявилися безуспішними; кіпрська кампанія, в ході якої турецька армія втратила 50 тис. солдатів, завершилася перемогою турків. Укладений 07.03.1573 р. мирний договір між венеціанцями та турками офіційно закріпив включення Кіпру до складу Османської імперії вже офіційно.

Фактично Кіпр знаходився у складі Османської імперії в період з 1571 по 1878 р.: у 1571–1703 рр. Кіпр був пашаликом (окремою провінцією імперії), в 1703–1785 рр. – хасом (приватним володінням) великого візира, а після 1785 р. – санджаком Галліполійського вілайєта. Обкладення християнського населення острова окрім загальних податків і спеціальним податком для немусульман (джизія) сприяло переходу частини греків-кіпріотів в іслам. При Османській імперії грецьке і турецьке населення острова мало окреме самоврядування, що заклало основу для подальшого поділу Кіпру між громадами. За перше століття панування турків через важкі податки та зловживання адміністрації на острові відбулося близько 30 повстань.

Початок процесу розпаду Османської імперії у другій половині XVIII ст. дав поштовх до активізації визвольної боротьби підкорених османами народів. Внаслідок поразки турків у російсько-турецькій війні 1877–1878 рр. Великій Британії, що намагалася створити свою стратегічну опорну базу у Східному Середземномор'ї, 04.06.1878 р. вдалося нав'язати Туреччині так звану «Кіпрську конвенцію», відповідно до положень якої англійцям надавалося право «окупації та управління» островом із зобов'язанням допомагати султану в захисті азійських володінь Османської імперії та щорічно виплачувати до султанської скарбниці суму розміром в 99800 фунтів стерлінгів.

У червні 1878 р. англійські війська висадилися на острові, розпочавши таким чином період утвердження колоніального правління Британії на Кіпрі. Англійська адміністрація з перших днів своєї діяльності зобов'язала населення Кіпру платити спеціальний податок – «данину султанові» у розмірі 99800 фунтів стерлінгів, що складало майже 70 % річного доходу острова. Цікаво, що такі щорічні внески кіпріотів привласнювалися Британією у якості погашення кредиту, наданого Туреччині банкірами Сіті у 1855 р. Фактично Кіпр став протекторатом Великої Британії.

Перетворення Кіпру в економічний придаток англійської метрополії, нездійснені мрії кіпріотів про економічний розвиток країни під керівництвом Великобританії посилили на острові рух за еносіс – приєднання Кіпру до Греції, який отримав в ті часи ще й економічне підґрунтя. Проте вже у листопаді 1914 р., після вступу Османської імперії в Першу світову війну на боці Четверного Союзу на чолі з Німеччиною та Австро-Угорщиною, англійський уряд в односторонньому порядку оголосив про відміну конвенції 1878 р. та анексію Кіпру. 01.03.1925 р. країну офіційно було оголошено колонією Великої Британії, що передумовило активізацію національно-визвольного руху в країні.

З самого початку Другої світової війни у вересні 1939 р. Кіпр опинився у стані війни з Німеччиною у якості колонії Великої Британії. Тим чи іншим чином у війні взяло участь майже все населення Кіпру. 6-тисячний полк кіпрських добровольців воював проти італійської армії в Греції. Починаючи з жовтня 1941 р. у складі збройних сил Великої Британії на острові та за кордоном знаходилось відповідно 19 та 5 тис. кіпріотів.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

Після Другої світової війни рух за об'єднання історичних грецьких територій, зокрема Кіпру, з Грецією продовжує наростати серед греко-кіпрського населення острова. У січні 1950 р. проходить бойкотований турецькою громадою референдум, на якому грецька громада абсолютною більшістю голосує на підтримку еносісу. Британія відмовляється визнавати підсумки референдуму.

Збройні зіткнення греків з британцями у квітні 1955 р. призводять до створення ор-

ганізації ЕОКА (Національної організації кіпрських борців), метою функціонування якої стало досягнення негайного та безумовного об'єднання Кіпру з Грецією. Члени організації, діяльність якої мала значну підтримку населення країни, чинили збройний опір британським військовослужбовцям та здійснили ряд терористичних актів проти представників британського цивільного персоналу на Кіпрі.

Діяльність ЕОКА значно загострила негативне ставлення турецької частини острова до національно-визвольної боротьби греко-кіпріотів. У вересні 1955 р. в Туреччині проходять грецькі погроми, на Кіпрі у 1958 р. формується воєнізована Турецька організація оборони, що веде боротьбу з ЕОКА.

У 1954 р. на вимогу грецького уряду так звану «кіпрську проблему» було вперше винесено на обговорення до Генеральної Асамблеї ООН. Однак її практичне обговорення тривалий час зривалося зусиллями Великобританії та США шляхом заохочення ними турецьких посягань на Кіпр. Це дало змогу Великій Британії, що нібито залишалася «в тіні», стати своєрідним арбітром між Туреччиною та Грецією. Наприкінці 1955 р. британський уряд розпочав кампанію із збройного придушення визвольного руху на Кіпрі. В країні було введено надзвичайний стан. Лідера греко-кіпрської громади острова архієпископа Макаріоса було заарештовано та вислано на Сейшельські острови в Індійському океані. Сотні кіпріотів було вбито та поранено.

Врешті на початку лютого 1959 р. в м. Цюріх (Швейцарія) відбулася конференція міністрів закордонних справ Греції, Великої Британії та Туреччини. За її результатами було підписано попередню грецько-турецьку угоду, положення якої стали основою для рішень Лондонської конференції, участь у якій взяли прем'єр-міністри Великої Британії, Греції та Туреччини, а також представники національних громад Кіпру. Цюріхсько-Лондонські угоди таким чином склали основу майбутнього статусу острова. Їх положення передбачали можливість проголошення незалежної Республіки Кіпр та тристоронню гарантію з боку Великої Британії, Греції та Туреччини.

13.12.1959 р. відбулися вибори президента Республіки Кіпр, яким став повернений із заслання архієпископ Макаріос (1960–1974, 1975–1977). Республіку Кіпр було урочисто проголошено 16.08.1960 р. Того ж року були проведені вибори до парламенту молодої держави. Водночас, Цюріхсько-Лондонські угоди значно обмежували суверенітет Кіпру. Їх положення юридично закріплювали острів у якості військового опорного пункту Великої Британії та НАТО. В країні зберігалися англійські військові бази, Сполученому Королівству надавалося також право використання для військових цілей ділянок поза територією її баз, а також доріг, портів, аеродромів та повітряного простору над островом. Угоди передбачали й введення до країни турецьких та грецьких військ. Їх положення дозволяли втручання Великої Британії, Греції та Туреччини у внутрішні справи Кіпру. Положення нав'язаної кіпріотам конституції продовжили розділяти та протиставляти одна одній національні громади острова. У 1964 р. на острів були введені миротворчі сили ООН, які перебувають там до нинішнього часу.

У липні 1974 року кіпрськими антиурядовими силами за підтримки військової хунти «чорних полковників», що прийшла до влади в Греції і проводила курс на еносіс, на острові було здійснено спробу державного перевороту. Туреччина в якості країни-гаранта використала це як привід для введення 20.07.1974 р. своїх військ на острів з метою «відновлення конституційного порядку і захисту турків-кіпріотів». У результаті турецькі війська окупували близько 37 % території острова, що призвело до його фактичного розколу на дві відособлені частини.

Економіка країни була дезорганізована, а зв’язки між громадами повністю порушені. Близько 160 тисяч греко-кіпріотів стали біженцями. У 1974–1975 рр. відбувся «обмін» населенням: турки-кіпріоти практично повністю переселилися на окуповану турецькими військами частину Кіпру, а греки-кіпріоти – на південь острова. Окрім того, за 40 років окупації Північного Кіпру туди переселилось понад 160 тис. переселенців із Туреччини. Лінія розділу, яка простягається на 180 км з заходу на схід острова, починається в передмістях селища Морфу, проходить через столичні квартали м. Нікосія та далі до м. Фамаґуста. Ця лінія тривалий час була системою мінних полів, дротових загороджень, мережею кулеметних гнізд, контрольно-пропускних пунктів та в окремих місцях – залізобетонною стіною.

13.02.1975 р. керівництво турецької громади острова проголосило створення на території північної частини Кіпру так званої Федеративної турецької держави Республіка Кіпр, першим президентом якої було обрано турка-кіпріота Рауфа Денкташа. 15.11.1983 р. було оголошено про створення «незалежної держави» під назвою Турецька Республіка Північного Кіпру, яку відразу ж офіційно визнала Туреччина, заявивши при цьому про можливість підписання з новоствореною державою договору про оборону.

ТРПК до сьогодні залишається ніким не визнаною, крім Туреччини, північна частина острова вважається окупованою територією. З того часу кіпрське питання є одним із невирішених заморожених конфліктів. РБ ООН прийняла ряд резолюцій, які засуджують вторгнення турецьких військ на Кіпр і окупацію його північних територій, закликають Туреччину вивести війська з острова, а також засуджують одностороннє створення т. зв. ТРПК (зокрема, резолюції № 541 (1983), № 550 (1984) та інші).

Усі спроби вирішити, в тому числі й під егідою ООН «кіпрську проблему» – проблему об’єднання острова – не були успішними. У квітні 2004 р. в обох частинах Кіпру пройшли референдуми з метою визначення можливості об’єднання острова. Запропонований план такого об’єднання отримав назву від імені його автора – Генерального секретаря ООН Кофі Аннана. За результатами референдуму 64,9 % населення ТРПК підтримало таку ініціативу, в той час як 75,8 % мешканців Республіки Кіпр її відхилили.

08.07.2006 р. в результаті переговорів лідерів грецько-кіпрської і турецько-кіпрської громад був взаємно визнаний базовий принцип об’єднання країни на основі двозональної федерації двох громад та їх політичної рівності, згідно з відповідними резолюціями ООН. Проте далі цього у переговорному процесі сторони не просунулись.

Серйозним стримуючим чинником врегулювання проблеми є присутність на півночі Кіпру неадекватно великої чисельності окупаційних сил Туреччини (понад 40 тис. проти 14 тис. військових Республіки Кіпр), наполягання турецько-кіпрської сторони на створенні конфедерації двох держав та питання права власності, залишеної греками-кіпріотами на півночі острова під час вторгнення турецьких військ.

Республіка Кіпр є президентською республікою з багатопартійною системою. Главою держави та уряду є президент країни, який обирається грецько-кіпрською громадою острова шляхом прямих виборів терміном на п’ять років. Вищим законодавчим органом країни є Палата представників, до складу якої входить 56 народних депутатів, які обираються терміном на п’ять років шляхом загальних прямих виборів. Окрім них, членами парламенту без права голосу є три депутати, що представляють релігійні групи маронітів, католиків та вірмен в країні. Також 24 мандати зарезервовані за представниками турецької громади острова, які з часу окупації не представлені в Палаті представників.

Провідними політичними партіями Кіпру є консервативна – Демократичне зібрання, яка перемагала на парламентських виборах 1985, 1991, 2011, 2016 рр. та комуністична Прогресивна партія трудового народу Кіпру «АКЕЛ», яка виграла парламентські вибори 1970, 1981, 2001, 2006 рр. Вибори 1976 р. виграла Демократична партія. Представники здебільшого цих політичних сил обирались президентами Кіпру: Демократичної партії – Спірос Кіпріану (1977–1988), Тассос Пападопулос (2003–2008); Прогресивної партії трудового народу Кіпру «АКЕЛ» – Дімітріс Хрістофіас (2008–2013); Демократичного збору – Глафкос Клірідіс (1993–2003), Нікос Анастасіадіс (з 2013).

На парламентських виборах 2001 р. АКЕЛ здобула 20 місць, Демократичне зібрання – 19, Демократична партія – 9, Рух за соціал-демократію – 4; на виборах 2006 р. АКЕЛ отримала 18 місць, Демократичне зібрання – 18, Демократична партія – 11, Рух за соціал-демократію – 5, новостворена у 2005 р. націоналістична Європейська партія – 3, Рух екологів – 1; на виборах 2011 р. першість перейшла до партії Демократичне зібрання – 20 місць, АКЕЛ – 19, Демократична партія – 9, Рух за соціал-демократію – 5, Європейська партія – 2, Рух екологів – 1; на виборах Палати представників 2016 р. Демократичне зібрання отримало 18 місць, АКЕЛ – 16, Демократична партія – 9, Рух за соціал-демократію – 3, новостворений у 2013 р. Громадянський альянс – 3, новостворений у 2016 р. на основі Європейської партії Рух солідарності – 3, Рух екологів – 2, націоналістичний Національний народний фронт – 2.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Республіка Кіпр є країною з ринковою економікою, в якій провідну роль продовжує відігравати сектор надання юридичних послуг, зокрема й у сфері міжнародного податкового планування. Крім цього, надання фінансових послуг, туризм, торгівля нерухомістю та зовнішня торгівля є найбільш важливими галузями кіпрської економіки. Основною грошовою одиницею в Республіці Кіпр з 01.01.2008 р. є євро.

Обсяг ВВП Республіки Кіпр, за даними Євростату (у поточних цінах), складав у 1998 р. 8,5 млрд євро, у 2000 р. – 10,8 млрд, у 2005 р. – 15 млрд, у 2007 р. – 17,5 млрд, у 2008 р. – 19 млрд, у 2009 р. – 18,6 млрд, у 2010 р. – 19,3 млрд, у 2011 р. – 19,7 млрд, у 2012 р. – 19,4 млрд, у 2013 р. – 18,1 млрд, у 2014 р. – 17,5 млрд, у 2015 р. – 17,6 млрд, у 2016 р. – 17,9 млрд євро. Структура ВВП Республіки Кіпр: 29,9 % – сектор фінансового посередництва та торгівля нерухомістю, 25,5 % – торгівля та туристична діяльність, 9,2 % – промисловість та енергетика, 7,2 % – будівництво, 2,3 % – сільське господарство та 25,9 % – надання інших послуг (2010).

Зовнішньоторговельний оборот Республіки Кіпр товарами і послугами у поточних цінах, за даними Євростату, складав: у 2006 р. – 17,8 млрд євро (експорт – 8,7 млрд, імпорт – 9,1 млрд), у 2007 р. – 19,5 млрд, у 2008 р. – 21,4 млрд, внаслідок світової фінансової кризи у 2009 р. обсяги зовнішньої торгівлі Кіпру впали до 19,2 млрд, з 2010 р. намітилось покращення показників зовнішньої торгівлі – 20,7 млрд., у 2011 р. – 21,4 млрд, у 2012 р. – 21,1 млрд, у 2013 р. – 20,9 млрд, у 2014 р. – 21,5 млрд, у 2015 р. – 21,5 млрд, у 2016 р. – 22,2 млрд євро (експорт – 11,1 млрд, імпорт – 11,1 млрд).

Основними торговельними партнерами Республіки Кіпр є Греція, Італія, Німеччина та Велика Британія, з неєвропейських країн найбільшими імпортерами є Ізраїль та Китай. Експорт кіпрської продукції також здійснюється в основному до країн ЄС, у першу чергу в Грецію, Німеччину та Велику Британію.

За даними Кіпрської агенції з питань залучення інвестицій, у 2010 р. до Кіпру надійшло 3,6 млрд євро прямих іноземних інвестицій (2009 р. – 4,1 млрд, 2007 р. – 1,6 млрд). Близько 85 % загального рівня інвестицій припадає на країни Європи.

Однією з ключових галузей економіки Кіпру є туризм. Так, за інформацією Статистичної служби Кіпру, країну в 2001 р. відвідало 2,6 млн іноземних туристів, у 2005 р. – 2,4 млн, у 2010 р. – 2,1 млн, у 2012–2013 рр. – по 2,4 млн. Традиційно понад 40 % іноземних туристів є британцями і близько 20 % – росіянами. Загальний рівень доходу від туризму склав у 2010 р. 1,6 млрд євро, у 2011 р. – 1,7 млрд, у 2012 р. – 1,9 млрд, у 2013 р. – 2 млрд євро.

Розвиток економіки ТРПК також значною мірою визначається впливом сфери надання послуг (близько 70 % ВВП), зокрема туристичних та освітніх. Внесок промисловості та сільського господарства становить близько 20 та 9 % ВВП відповідно. Економіка ТРПК хоча й функціонує на ринкових засадах, проте із значною підтримкою з боку Туреччини. В грошовому обігу ТРПК знаходиться своя власна валюта – нова турецька ліра, курс якої також значною мірою залежить від економічної та політичної ситуації в Туреччині.

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ КІПРУ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Зв'язки між Україною і Кіпром сягають часів Київської Русі, коли у 1106–1108 рр. Кіпр відвідав ігумен одного із чернігівських монастирів Даниїл Паломник. У «Хождєнії ігумена Даниїла» про Кіпр сказано: «Кіпр – дуже великий острів, і багато на ньому людей, і багатий він на всіляке добро. На ньому двадцять чотири єпископи, митрополія ж одна... І є там дуже висока гора, а на цій горі свята Олена хрест поставила кипарисовий великий для прогнання бісів і зцілення всіляких недуг і вклала у хрест чесний цвях Христов... і обходив я весь той острів як належить».

Другим відомим паломником і мандрівником з України на Кіпр був уродженець с. Літки під м. Києвом (зараз Броварський р-н) монах та відомий мандрівник Василь Григорович-Барський, який у першій половині XVIII ст. відвідав Кіпр, залишивши своїм нащадкам описи та малюнки понад 50 кіпрських монастирів. Його нотатки використовувалися Кіпрською православною церквою в якості першоджерела для вивчення історії розвитку цілої низки кіпрських монастирів.

У автобіографічній книзі «Мандри святими місцями Сходу з 1723 по 1747 рік» Григорович-Барський досить яскраво описав природу острова, його мешканців та святі місця Кіпру. Архімандрит Кіккського монастиря Ісая наступним чином описує київського мандрівника: «Ім'я Барського ми згадуємо з великою повагою. Мене як кіпріота до глибини душі проймає те, що він не був на Кіпрі стороннім спостерігачем. Він страждав, спостерігаючи за нашими бідами, переживав їх, як свої власні. Це людина-символ духовної єдності наших народів».

УКРАЇНСЬКО-КІПРСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Республіка Кіпр офіційно визнала незалежність України 27.12.1991 р. Дипломатичні відносини між країнами було встановлено 19.02.1992 р. шляхом підписання у м. Нью-Йорк відповідного Протоколу.

У 1997 р. рішенням кіпрського уряду голову правління «Експобанку» Ю. Гетьманенка було призначено почесним консулом Республіки Кіпр в Україні (м. Київ). 23.03.1999 р. перший посол України в Республіці Кіпр (за сумісництвом) Д. Марков вручив вірчі грамоти президенту Республіки Кіпр Г. Клірідісу.

У серпні 1999 р. у м. Нікосія було відкрито Генеральне консульство України, а у вересні

2003 р. започатковано діяльність Посольства України в Республіці Кіпр та призначено першого посла України в Республіці Кіпр Б. Гуменюка (2003–2007). У свою чергу в жовтні 2006 р. до виконання обов'язків посла Республіки Кіпр в Україні (за сумісництвом) приступив Л. Маркідес.

У вересні 2009 р. у м. Нью-Йорк в рамках участі у 64-й сесії Генеральної Асамблеї ООН відбулася перша зустріч глав двох держав – президента України В. Ющенка та президента Республіки Кіпр Д. Хрістофіаса.

У жовтні 2009 р. Україна направила на Кіпр свій персонал для участі у Миротворчих Силах ООН з підтримання миру на Кіпрі (10 співробітників МВС України), що дозволило розширити міжнародну миротворчу діяльність України та посилило внесок України у колективні зусилля міжнародного співтовариства з підтримання миру в регіоні.

У 2010 р. відбувся обмін візитами глав парламентів двох країн. У червні Кіпр відвідала делегація Верховної Ради України на чолі з головою Верховної Ради В. Литвином, а в листопаді Україну відвідав президент Палати представників Республіки Кіпр М. Кароян. Під час візиту голови Верховної Ради України В. Литвина на Кіпр у грудні 2011 р. було підписано Меморандум про взаєморозуміння та співробітництво між парламентами обох країн.

У червні 2011 р. послом Республіки Кіпр в Україні з резиденцією в м. Київ було призначено Е. Вріонідіса.

У липні 2011 р. в Україну вперше з офіційним візитом прибув президент Республіки Кіпр Д. Хрістофіас. Під час візиту було підписано Угоди про співпрацю у сфері оборони; про економічне, наукове, технічне та промислове співробітництво; про міжнародні автомобільні перевезення; про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом, а також відкрито кіпрське Посольство в Україні, а Д. Хрістофіас запевнив українське керівництво, що Республіка Кіпр підтримуватиме Україну в усіх її прагненнях щодо підписання будь-яких документів з Європейським Союзом. У листопаді 2012 р. Кіпр з офіційним візитом вперше відвідав президент України В. Янукович. Під час візиту було підписано ряд двосторонніх документів, зокрема, Угоду про повітряне сполучення та Конвенцію про уникнення подвійного оподаткування і запобігання податковим ухиленням щодо податків на доходи.

11–12.12.2015 р. відбувся офіційний візит президента РК Н. Анастасіадіса в Україну в ході якого було підписано ряд двосторонніх документів, зокрема – міжурядову угоду про співпрацю в галузі вищої освіти.

Станом на 2016 р. між Україною і Кіпром діяло 27 міждержавних, міжурядових та міжвідомчих договорів. Найважливішими з них є: Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Кіпр про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво, положеннями якої передбачена можливість створення Українсько-кіпрської міжурядової комісії з питань економічного, наукового, технічного та промислового співробітництва; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Кіпр про співробітництво у боротьбі зі злочинністю; Меморандум про взаєморозуміння між Міністерствами закордонних справ України та Кіпру про співробітництво з питань, пов'язаних з Європейським Союзом.

За даними Держстату України, Кіпр впевнено посідає перше місце серед іноземних інвесторів розвитку економіки України. Так, станом на 01.07.2014 р. обсяг прямих інвестицій із Кіпру до України склав 15 млрд 699 млн дол. США (на 01.07.2017 р. він зменшився до 9 млрд 925 млн). Основне зростання відбулось у період з 2005 р., адже на той час обсяг прямих інвестицій з Кіпру складав лише 1 млрд дол. США. Водночас спостерігається високий рівень відтоку укра-

їнських капіталів до Кіпру. Зокрема, станом на 01.07.2017 р. прямий обсяг інвестицій з України до Кіпру склав 5 млрд 931 млн дол. США (понад 90 % від загального обсягу інвестицій з України).

Тривалий час український бізнес з метою легального зменшення своїх податкових витрат використовував положення угоди про уникнення подвійного оподаткування доходів та майна, підписаної між колишнім СРСР та Республікою Кіпр у 1982 р. і чинної для України. Ця угода була денонсована та втратила чинність для України 01.01.2014 р.

Станом на 2017 р. в Україні зареєстровано декілька десятків постійних представництв кіпрських компаній (переважно юридичні компанії та девелопери). На Кіпрі зареєстровано декілька тисяч юридичних осіб з капіталом українського походження (акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю, трастів тощо).

Загальний обсяг зовнішньоторговельного обороту (товарами і послугами) між Україною та Кіпром, за даними Держстату України, складав у 2005 р. – 678 млн дол. США (експорт – 460 млн, імпорт – 218 млн), у 2006 р. – 865 млн, у 2007 р. – 990 млн, у 2008 р. – 1 млрд 817 млн, у 2009 р. – 1 млрд 310 млн, у 2010 р. – 1 млрд 502 млн, у 2011 р. – 1 млрд 588 млн, у 2012 р. – 1 млрд 616 млн, у 2013 р. – 1 млрд 699 млн, у 2014 р. – 1 млрд 274 млн, у 2015 р. – 617 млн, у 2016 р. – 564 млн дол. США (експорт – 292 млн, імпорт – 272 млн). Основну частину обсягів зовнішньоторговельного обороту (понад 85 %) складають послуги.

26-27 червня 2013 р., у м. Нікосія відбулося перше засідання Спільної українсько-кіпрської міжурядової Комісії з економічного, наукового, технічного і промислового співробітництва. Іншим важливим інструментом українсько-кіпрського торговельно-економічного співробітництва є діяльність створеної у 2006 р. за сприяння Посольства України в Республіці Кіпр та ТПП Кіпру Кіпрсько-української бізнес-асоціації. Головними завданнями її функціонування стали: розвиток та підтримка постійних торговельно-економічних відносин між Україною та Кіпром; розробка пропозицій урядам двох країн щодо можливих напрямків активізації економічного співробітництва; створення та підтримання постійного зв'язку між українськими та кіпрськими бізнесовими структурами і політичними діячами.

З метою активізації співробітництва України з Республікою Кіпр в економічній та торговельній сферах у 2008 р. відбувся організований за сприяння українського Посольства на Кіпрі перший робочий візит до України членів Кіпрсько-української бізнес-асоціації. Під час візиту за участю ТПП України та Державного агентства «Український центр сприяння іноземному інвестуванню» у Києві та Одесі були проведені презентаційні заходи та семінари комерційного спрямування, що сприяли формуванню уявлення про торговельно-економічний потенціал нашої держави та активізації торговельно-комерційних зв'язків між Україною і Кіпром. У травні 2010 р. відбувся другий візит, у рамках якого було проведено бізнес-форуми у містах Київ та Дніпропетровськ, а в липні 2011 р. – третій візит у міста Київ та Маріуполь. 2015 р. в ході офіційного візиту Президента Республіки Кіпр Н. Анастасіадіса в Україну також було проведено Українсько-кіпрський бізнес-форум, організований торгово-промисловими палатами України та РК.

У свою чергу, 2010 р. українським Посольством на Кіпрі було організовано візит делегації українських бізнесменів та представників регіональних торгово-промислових палат України (Києва, Одеси та Львова) до Кіпру на запрошення ТПП м. Пафос, в ході якого проведено українсько-кіпрський бізнес-форум.

Україну та Кіпр об'єднує широка мережа університетських партнерств, в рамках якої

здійснюється обмін студентами, професорсько-викладацьким складом, дослідниками, спільна організацію і проведення курсів, семінарів і симпозіумів, обмін результатами досліджень. Найбільш інтенсивною є співпраця наступних навчальних закладів, між якими укладені угоди про взаєморозуміння та співробітництво: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка та Європейський університет м. Нікосія; Одеський державний економічний університет та Університет Кіпру і Коледж туризму і готельного менеджменту Кіпру; Одеський національний університет ім. І. Мечнікова та Університет Кіпру і Університет м. Нікосія; Одеський національний університет «Одеська національна юридична академія» та Університет м. Нікосія; Маріупольський державний гуманітарний університет та Коледж туризму і готельного менеджменту Кіпру й Університет м. Нікосія; Донецький національний технічний університет та Кіпрський інститут; Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова та Європейський університет Кіпру.

2013 р. за сприяння Посольства України у м. Лімассол, була урочисто відкрита меморіальна дошка В. Григоровичу-Барському в пам'ять про перше відвідання ним Кіпру у 1726 р.

Важливим аспектом розвитку культурно-гуманітарного співробітництва є встановлені побратимські відносини між містами двох країн: Одесою та Ларнакою, Ялтою та Лімассолом, Маріуполем та Пафосом, Севастополем та Агія Напою.

За активного сприяння кіпрського Фонду ім. А. Левентіса, в Україні здійснюється низка проектів і програм: відкрито Археологічний музей в м. Одеса та профінансовано створення там майстерні-ательє для реставрації археологічних знахідок; здійснюється спорудження Археологічного музею в Херсонесі; проведено реставрацію старовинних грецьких книг у бібліотеках Харкова та Києва тощо.

За даними Посольства України на Кіпрі, українська громада складає на 2017 р. 3,5 тис. осіб. В березні 2017 р. в Республіці Кіпр була офіційно зареєстрована перша асоціація українців «Товариство Українсько-кіпрської дружби».

З боку України інтерес до Кіпру поступово зростає. Так, якщо у 2010 р. Республіку Кіпр відвідало 11,7 тис. громадян України, то у 2015 р. – 57,3 тис. У свою чергу в 2010 р. Україну відвідало 10,4 тис. громадян Республіки Кіпр, у 2015 р. – 3 тис. У 2012 р. Кіпр став першою країною ЄС, яка надала громадянам України право подорожувати за «електронною візою».

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

На Кіпрі існує три об'єкти культури, віднесені у 1980–2012 рр. до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО.

Стародавнє місто Пафос, населене мешканцями ще за часів Неоліту, здавна було центром культу Афродіти, а також догрецьких богів родючості. За легендою, Афродіта народилася саме на цьому острові, де в XII ст. до н. е. мікенці спорудили на її честь храм. Мозаїки Неа Пафосу є одними з найвідоміших у світі. Об'єктами культурної спадщини, зокрема, є вілла Діоніса, вілла Тесея та її мозаїки, римський театр, грот Святої Соломонії, королівські гробниці та колона Святого Павла.

Церкви з розписами в районі Троодос дають загальне уявлення про візантійський та поствізантійський живопис на Кіпрі. Пам'ятки досить різноманітні – від маленьких церков, сільський архітектурний стиль яких надзвичайно різко контрастує з їх вишуканим оздобленням – церква Св. Миколая в с. Какопетрія

(XI ст.), церква Пресвятої Богородиці в с. Нікітарі (XII ст.), церква Пресвятої Богородиці в с. Лаґудера (XII ст.), церква Пресвятої Богородиці в с. Мутуллас (XIII ст.), церква Архангела Михаїла в с. Педулас (XV ст.), церква Св. Хреста в с. Пелендрія (XII ст.), церква Пресвятої Богородиці в с. Галата (XVI ст.), церква Св. Хреста в с. Платаністаса (XV ст.), церква Преображення в с. Палайхорі (XVI ст.) – до великих монастирів, таких, як монастир Св. Іоана Лампадістіса (XI ст.).

Поселення неоліту Хірокітія, населене в період з VII по IV тис. до н. е., – один із найцінніших доісторичних об'єктів у Східному Середземномор'ї.

До кіпрських шедеврів усного і нематеріального культурного спадку людства ЮНЕСКО віднесла мережива «лефкара» або «лефкаритика».

Електронні джерела:

Сайт Президента Республіки Кіпр: http://www.presidency.gov.cy

Сайт Палати представників Республіки Кіпр: http://www.parliament.cy

Сайт Статистичної служби Кіпру: http://www.mof.gov.cy/mof/cystat/statististics.nsf

Сайт уряду Турецької Республіки Північного Кіпру: hup://kktchasbakanlik.org

Посольство України в Республіці Кіпр: 10, Andrea Miaouli Str., Makedonitissa, Engomi, Nicosia, Cyprus; http://www.mfa.gov.ua/cyprus

Посольство Республіки Кіпр в Україні: Україна, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 24, 2-й поверх; http://www.mfa.gov.cy/mfa/embassies/embassy_kiev.nsf

Література:

Panteli S. A. History of Cyprus: From Foreign Domination to Troubled Independence. – Bishop's Stortford, 2000. – 384 p.

Близнюк С. В. Королевство Кипр и итальянские морские республики в XIII–XV вв. – М., 2016. – 831 с.

Артамонова К. Ю. Статус Кипра в условиях Османской и Британской империй (до начала XX в.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2014. – Вип. 17. – С. 56–66.

Richter H. A. Concise History of Modern Cyprus 1878–2009. – Wiesbaden, 2010. – 229 p.

Anastasiou H. Broken Olive Branch: Nationalism Ethnic Conflict and the Quest for Peace in Cyprus. – Syracuse, 2008. – Vol.1. – 256 p.; Vol. 2. – 312 p.

Анисимов Л. Н. Проблема Кипра: Исторический и международно-правовой аспекты. – М., 1986. – 180 с.

Ковальський С. В. Політика Великої Британії та позиція ООН у кіпрському питанні (1954–1974 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2008. – 16 с.

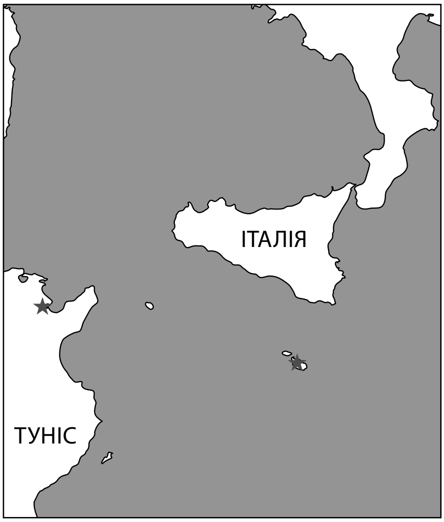
Гаджиев Ф. Независимость де-факто: Турецкая Республика Северного Кипра. – М., 2008. – 173 с.

Ker-Lindsay J. EU Accession and UN Peacemaking in Cyprus. – London, 2005. – 214 p.

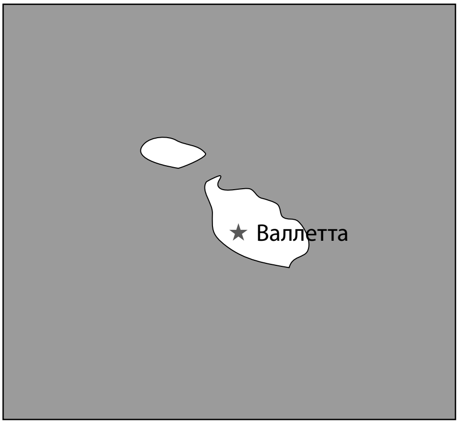
Ясірова Ю. Ф. Партійна система Республіки Кіпр в умовах євроінтеграції: автореф. дис … канд. політ. наук. – Маріуполь, 2017. – 24 с.

Гуменюк Б. І. Українсько-кіпрські відносини: двадцять років динамічного розвитку // Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. – 2014. – Вип. 21. – Ч. 2. – С. 4–12.

Б. І. Гуменюк

МАЛЬТА

Сучасна назва держави: Республіка Мальта (*мальт.* Repubblika ta' Malta).

Перша згадка про народ/країну у писемних джерелах. У грецьких джерелах Мальта називалась Μελίτη (Меліта).

У VI кн. своєї «Географії» давньогрецький історик Страбон (64 р. до н. е. – 24 р. н. е.) згадує острови Мальтійського архіпелагу Меліта (зараз Мальта) та Ґавд (зараз Ґоцо). А в VII кн. Страбон пише, що давньогрецький поет Каллімах (бл. 305 р. до н. е. – бл. 240 р. до н. е.) стверджував, що Ґавд – це «Острів Каліпсо», тобто острів німфи Каліпсо Оґіґія на якому, відповідно до поеми «Одіссея» (написана приблизно у VIII ст. до н. е.), сім років провів цар Ітаки Одіссей.

Відомі також монети, чеканені у Меліті римського періоду між 211 – 35 рр. до н. е., з написами ΜΕΛΙΤΑΙΩΝ або MELITAS.

Меліта неодноразово згадувалась у серії промов «In Verrem», які у 70 р. до н. е. виголосив Марк Туллій Ціцерон під час суду над колишнім губернатором Сіцилії Гаєм Верресом за звинуваченням у корупції і здирництві.

Також Мальта описується в 27-му розділі «Діянь святих апостолів» Біблії про перебування на острові близько 60 р н. е. апостола Павла.

Створення держави. Перша мальтійська, принаймні за назвою, держава була створена у 1530 р., коли імператор Священної Римської імперії Карл V передав Мальту духовно-лицарському Ордену Іоаннітів, що отримав з тих пір назву Мальтійського ордену.

Незалежність Мальта отримала в рамках Співдружності Націй 21.09.1964 р., маючи до грудня 1974 р. у якості фактичного глави держави генерал-губернатора, який представляв номінального главу держави – королеву Великої Британії Єлизавету II. 13.12.1974 р. Мальту було проголошено республікою з власним президентом у якості глави держави.

Історичні назви держави: Мальтійський орден (1530–1798); Мальта (1964–1974); Республіка Мальта (з 1974).

Площа Мальти, а точніше – Мальтійського архіпелагу, що знаходиться в самому центрі Середземного моря, на відстані близько 93 км на південь від Сіцилії і близько 290 км. від Тунісу, становить 316 км^2, зокрема, о. Мальта – 246 км^2.

Населення: 440 тис. (на 01.01.2017, Національне управління статистики Мальти).

Очікувана тривалість життя при народженні: 81,9 р. (для чоловіків 79,7, для жінок – 84) (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: мальтійці – 95,1 % за громадянством (91,5 % народились на Мальті); британці – 1,6 % за громадянством (2,5 % народились у Великій Британії) (2012, Національне управління статистики Мальти).

Чисельність українців: упродовж 2014–2016 рр. із 193 українців, які просили притулку, 102 отримали право проживати на Мальті (Національне управління статистики Мальти).

Столиця: Валлетта – 5,6 тис. осіб, хоча у 1931 р. Валлетта була найбільшим містом країни; тоді у ній проживало 22,8 тис. осіб. **Найбільші міста:** Біркіркара – 22,1 тис. осіб; Моста – 19,8 тис. осіб; Сан-Пауль-іль-Бахар – 18,5 тис. осіб; Кормі – 16,2 тис. осіб; Сліма – 15,6 тис. осіб (на 01.01.2016, Національне управління статистики Мальти).

Державна мова: офіційними мовами країни є мальтійська (з 1934) та англійська (з 1921). Конституція 1964 р. надала мальтійській мові також статус національної мови Мальти. З 1921 по 1934 р. офіційною мовою, поряд з англійською, була італійська. Сучасна мальтійська мова – маґрібський діалект арабської мови з великою кількістю італійських слів (нащадок сицилійсько-арабської розмовної мови). Перша книга мальтійською мовою – Катехізис Віцціні – була опублікована у 1752 р. Згідно з даними перепису 2005 р., мальтійська є рідною для 90,2 % населення, англійська – для 6 %. Згідно з даними опитування Eurobarometer у грудні 2005 р., 100 % населення можуть говорити мальтійською, 89 % – англійською та 66 % – італійською.

Релігійний склад населення: католики, за даними Всесвітньої книги фактів ЦРУ, складали у 2006 р. – 90 %; за даними Великоднього опитування «Malta Today» 2016 р., католики складають 88,6 %, мусульмани – 2,6 %, атеїсти і нерелігійні – 4,5 %. Стаття 2 Конституції Республіки Мальта «Державна релігія» говорить, що «Релігією Мальти є Римська католицька апостольська релігія».

Державний устрій: парламентська республіка у складі Співдружності, яку очолює Велика Британія. **Глава держави:** президент **Глава уряду:** прем'єр-міністр.

Вищий законодавчий орган: однопалатна Палата представників. Нинішній парламент Мальти почав функціонувати від проголошення республіки в 1974 р. Попередні форми парламентаризму: виборне Законодавче зібрання і Сенат (діяли з перервами від 1921 до 1936 р., від 1947 до 1959 рр., від 1961 до 1964 рр.) здійснювали законодавчу і виконавчу владу у внутрішніх справах на засадах обмеженого самоврядування. Діяльність ради при генерал-губернаторові – переважно на виборних засадах – від 1887 р.

Діюча Конституція прийнята на референдумі 04.05.1964 р., схвалена британським парламентом 23.07.1964 р., вступила в силу 21.09.1964 р. Діє зі змінами від 1974, 1987 і 2007 рр. Перша (колоніальна) Конституція Мальти була впроваджена британською адміністрацією у 1813 р.

Статус у відносинах з ЄС: член ЄС з 01.05.2004 р.; член Шенґенської зони з 21.12.2007 р.; член Єврозони з 01.01.2008 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: член ООН (з 1964); член Співдружності Націй (з 1964); член Ради Європи (з 1965); співзасновник ОБСЄ (з 1973); співзасновник СОТ (з 1995).

Розмір ВВП на душу населення (в поточних цінах) у 2016 р., за даними Євростату, складав 22700 євро (14 місце серед EU-28); за даними МВФ – 25215 дол. США (30 місце в світі); за даними Світового банку – 25058 дол. США (28 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Перші люди з’явилася на Мальті близько 5200 р. до н. е. З IX ст. до н. е. розпочинається фінікійська колонізація Мальти, а з VIII ст. до н. е. – грецька. З V ст. до н. е. контроль над Мальтою встановлює Карфаген. У результаті поразки Карфагену в Другій Пунічній війні Мальту в 218 р. до н. е. захоплює Римська республіка.

У 395 р., після остаточного поділу Римської імперії на дві частини Мальта переходить до Західної Римської імперії. У 454 р. Мальту займають вандали, у 464 р. – ґоти. Під контролем цих ґерманських племен Мальта перебувала до 533 р., коли полководець Візантійської імперії Велізарій, розгромивши Королівство вандалів у Північній Африці, приєднує Мальту до Візантії. Острів перебував у складі Візантії три століття, поки у 870 р. не був завойований арабським еміратом Аґлабідів із Іфрікії (сучасний Туніс, частково – Алжир та Лівія). Араби, панування яких тривало до 1090 р., принесли на Мальту іслам, запровадили нові іригаційні системи, що поліпшило родючість земель, суттєво вплинули на формування мальтійської архітектури та мови.

У 1091 р. норманський граф Рожер I, щоб убезпечити відвойовану в арабів Сіцілію, займає острови Мальта та Ґозо. На всіх підкорених територіях Рожер зберіг самоврядування, ісламські закони і свободу віросповідання. Проте у 1122 р. араби піднімають повстання проти норманської влади. Лише у 1127 р. за сина Рожера I, засновника Сіцілійського королівства Рожера II, нормани поновлюють контроль над Мальтою та роблять християнство панівною релігією на острові.

Після припинення норманської династії Сіцілійське Королівство разом із Мальтою у 1194 р. переходить до імператорів Священної Римської імперії із династії Гогенштауфенів, а в 1266–1282 рр. – до сина французького короля Людовіка VIII Карла I Анжуйського. Вважається, що у 1249 р. Фрідріхом II мусульмани були остаточно вигнані з Мальти.

У 1282 році Мальта переходить під владу Королівства Арагон, з 1479 р. – Королівства Кастілія. Острів перебував під владою іспанців до 1530 р. У 1350 р. було засноване мальтійське дворянство. У 1429 року Мальта була розграбована туніськими сарацинами, після чого йде довгий період занепаду економіки і культури.

У 1530 р. мальтійські острови, за рішенням імператора Священної Римської імперії Карла V (він же король Іспанії Карл I), передаються лицарям Ордену Св. Івана Богослова. 1561 р. на Мальті офіційно засновано інквізицію. У 1547 та 1551 рр. турки здійснювали набіги на Мальтійський архіпелаг, забираючи у рабство місцевих жителів, а в 1565 р. війська султана Сулеймана I Пишного при підтримці арабських піратів із Тріполі та Алжиру здійснюють спробу заволодіти Мальтою. Острови були обложені турками. В сучасних джерелах цей період називають «Велика Облога». Проте мальтійські лицарі змогли відбити усі штурми своїх фортець, і турки відступили.

За часів Мальтійського ордену італійська стала офіційною мовою, було побудовано багато міст, палаців, храмів і укріплень, наприклад, нинішню столицю Валлетту в 1566 р. У 1769 р. було засновано Мальтійський університет.

У червні 1798 р. на шляху до Єгипту флот Наполеона Бонапарта захоплює Мальту. Лицарі здаються без бою. Французи розграбовують палаци і церкви, скасовують інквізицію, звільняють мусульманських рабів, які утримувались на Мальті. У вересні 1798 р. мальтійці повстають проти французької окупаційної влади, досить швидко заблокувавши французький гарнізон у Валлетті. Їм на допомогу приходять сіцілійці, британці та росіяни. Після 18 місяців облоги, заблокований французький гарнізон капітулює, 05.09.1800 р. англійці займають Валлетту своїми військами і піднімають там британський прапор.

У 1814 р., за умовами Паризького миру, Мальта офіційно стає колонією Великобританії і служить їй як стратегічно розташована військово-морська база. Конституції 1813, 1835, 1849, 1887 і 1903 рр. закріпили її колоніальний статус. У часи Першої світової війни Мальта мала один з найбільших шпиталів у басейні Середземного моря. Протести проти зростання цін на хліб, що швидко переросли в антиколоніальні, придушені британцями у 1919 р., активізували суспільно-політичне життя країни. У 1920 р. були створені Мальтійська лейбористська та інші партії. У 1921 р. британська адміністрація надала Мальті внутрішнє самоврядування. За губернатором і його радою зберігався контроль над питаннями оборони і зовнішніх зв'язків. Обрані Законодавчі збори і Сенат здійснювали законодавчу і виконавчу владу у внутрішніх справах. Однак через політичні кризи британська адміністрація у 1930 і 1933 рр. призупиняла дію Конституції, а в 1936 р. скасувала її. До 1947 р. Мальтою одноосібно керував губернатор.

Через своє стратегічне положення Мальта була однією з найбільш бомбардованих територій у період Другої світової війни. У 1940–1942 рр. італійськими та німецькими повітряними силами було здійснено близько трьох тис. повітряних нальотів на Мальту, під час яких зруйновано 34 тис. будинків. Блокада Мальти тривала до літа 1943 р.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

У 1947 р. британська влада відновила на Мальті конституційне самоврядування. У ході виборів до Законодавчого зібрання перемогу отримала Лейбористська партія Мальти, а її лідер Поль Боффа сформував уряд країни. Але вже в 1949 р. в партії стався розкол через суперечки щодо британської фінансової допомоги. Покинувши ЛПМ, Боффа створив нову Робітничу партію, що утворила блок з Націоналістичною партією Мальти. Після позачергових виборів 1950 р. було утворено коаліційний уряд на чолі з лідером націоналістів Енріко Міцці, а після його смерті – Джорджіо Боргом Олів'є. Правляча коаліція отримала перемогу й на виборах 1951 та 1953 рр.

У 1955 р. лейбористи виграли загальні вибори, і уряд Домініка Мінтоффа (1955–1958) приступив до переговорів з Великобританією про інтеграцію. Відповідна ініціатива була схвалена на референдумі в 1956 р. Проте британська сторона відмовлялася надати Мальті фінансову та економічну допомогу в тому обсязі, який мальтійський уряд вважав за необхідне для здійснення інтеграції. У цій ситуації мальтійські лейбористи відмовилися від плану інтеграції і зажадали негайної і повної незалежності країни.

У ході боротьби вони вдавалися до методів пасивного опору, громадянської непокори, до звернень в ООН, до міжнародних організацій і великих держав. У 1958 р. мальтійці провели масові демонстрації за незалежність, лейбористський уряд Домініка Мінтоффа демонстративно подав у відставку, почався загальний страйк. Учасники протестів нападали на поліцейські дільниці, виводили з ладу зв'язок, споруджували барикади. У відповідь британський губернатор Р. Лейкок приймає на себе управління островом та вводить з 30.04.1958 р. надзвичайний стан. Подальші переговори не дали результатів, і в 1959 р. британська влада призупинила дію Конституції. У відповідь мальтійці розгорнули кампанію громадянської непокори і страйків.

У 1961 р. Великобританія змушена була надати Мальті внутрішнє самоврядування. Архіпелаг переставав бути колонією і перетворювався на автономну державу. Однак вирішальне слово у всіх питаннях, як і раніше, мав британський генерал-губернатор.

У 1962 р. до влади прийшла Націоналістична партія, яка й привела Мальту до незалеж-

ності. У 1963 р. в Лондоні пройшла конференція з питання незалежності Мальти, а в травні 1964 р. на референдумі була схвалена Конституція незалежної держави.

З 1964 р. до 1974 р. Мальта була конституційною монархією з королевою Великої Британії Єлизаветою II у якості номінального глави держави.

Провідну роль в країні відіграють дві політичні партії – консервативна Націоналістична партія і соціал-демократична Мальтійська лейбористська партія. Вони є головними суперниками на виборах. З 1966 р. лише вони представлені у парламенті. Націоналістична партія була заснована у 1880 р., нараховує 33 тис. членів. Мальтійська лейбористська партія, заснована у 1920 р., нараховує 39 тис. членів, входить до Соціалістичного інтернаціоналу. Лейбористи були при владі у 1947–1949, 1955–1958, 1971–1987, 1996–1998 та з 2013 р., націоналісти – у 1950–1955, 1962–1971, 1987–1996, 1998–2013 рр.

Після закриття в 1967 р. Суецького каналу економічне становище Мальти погіршилося: у порти острова стало заходити менше суден, скоротилися надходження до бюджету, зменшився обсяг судноремонтних робіт. У 1969 р. Великобританія заявила про припинення допомоги за фінансовими угодами 1964 р. У 1970 р. Мальта і Європейські співтовариства підписали угоду про асоціацію, що передбачала взаємне зняття торгових бар'єрів. Економічна криза в країні призвела до зростання цін і безробіття, що, в свою чергу, викликало численні протести і страйки мальтійців. Невдоволення політикою діючого уряду націоналістів призвело до того, що на чергових виборах 1971 р. опозиційна Лейбористська партія перемогла і сформувала свій уряд на чолі з Д. Мінтоффом (1971–1984).

Прийшовши до влади, лейбористи провели ряд економічних і політичних реформ. Вони обмежили державні витрати, встановили урядовий контроль над імпортом, вивезенням валюти, цінами, приступили до субсидування основних продовольчих і промислових товарів, створили адміністрацію доків, вжили заходів для ослаблення залежності від британського фунта стерлінгів. Були створені державні та змішані компанії в таких областях, як авіатранспорт, енергетика, засоби зв'язку та інформації, банківська діяльність. Профспілки були допущені до управління доками. У соціальній сфері влада підвищила заробітну плату, ввела сорокагодинний і п'ятиденний робочий тиждень.

У грудні 1974 р. Мальта проголошена парламентською республікою. Главою держави є президент, який обирається парламентом країни терміном на п'ять років. Першим Президентом Мальти у 1974 р. став її останній генерал-губернатор лейборист Антоні Джозеф Мамо.

Вищим органом законодавчої влади є однопалатний парламент (Палата представників), що складається з 69 депутатів (2008), які обираються на основі загального виборчого права за системою пропорційного представництва терміном на п'ять років. Кількість депутатів може змінюватися і визначається самим парламентом, проте обов'язково залишається непарною і ділиться на кількість виборчих округів.

Після проведення парламентських виборів президент призначає прем'єр-міністром лідера партії-переможниці або лідера коаліції строком на п'ять років. Кабінет призначається президентом за рекомендацією прем'єр-міністра.

У 1975 р. лейбористи знову перемогли на парламентських виборах. Вони коригують зовнішню політику країни, розриваючи «особливі» відносини з НАТО і забороняючи візити американських військових кораблів. 31 травня 1979 р. з острова були повністю виведені британські воєнні частини, тепер святкується мальтійцями як «День волі». У 1970-х – 1980-х рр. євроінтеграційний поступ країни сповільнюється, оскільки

лейбористські уряди проводили жорстку протекціоністську політику і були не схильні поступатися фінансовою самостійністю країни.

14.05.1981 р. уряд Мальти затвердив Декларацію нейтралітету Мальти, в якій заявив, що Республіка Мальта є нейтральною державою і відмовляється від участі в будь-яких військових союзах. Жоден об'єкт на Мальті не може бути використаний в інтересах іноземних військ. У 1987 р. в Конституцію було внесено пункт про заборону приєднання країни до воєнних союзів.

Прийшовши до влади у 1987 р., уряд націоналістів врешті у 1990 р. подав заявку на вступ Мальти до ЄС, натомість у 1995 р. країна приєдналась до програми НАТО «Партнерство заради миру». Проте у 1996 р. європоступ Мальти пригальмували лейбористи, які виграли вибори під гаслами перетворення Мальти на «Середземноморську Швейцарію» та залякування населення безробіттям, посиленням конкуренції та засиллям іноземного капіталу у разі євроінтеграції. Прийшовши до влади, вони призупинили переговори про вступ Мальти до ЄС, запропонувавши Брюсселю «тісне партнерство». Знову прийшовши до влади у 1998 р., націоналісти поновили переговори про євроінтеграцію країни.

У 1998 р. уряд Мальти підписав угоду з Суверенним Мальтійським орденом, залишаючи у його розпорядженні на 99 років Фортецю Сант-Анджело. Ця фортеця має «позатериторіальний» статус і є місцем, у якому відбуваються численні зустрічі кавалерів Ордену.

08.05.2003 р. на Мальті відбувся референдум, на якому незначною більшістю голосів громадяни проголосували за приєднання країни до ЄС: «за» – 53,6 % (143 тис.), «проти» – 46,3 % (123,6 тис.). 01.05.2004 р. Мальта стала повноправним членом ЄС.

На чергових парламентських виборах 2008 р. перемогу отримала правляча консервативна Націоналістична партія (49,3 % голосів), тоді як лейбористів підтримало 48,8 %. Уряд Лоренцо Ґонці (2004–2013), сформований на основі Націоналістичної партії, діяв, поки парламент не відмовився підтримувати бюджет на 2013 р.

На виборах 2013 р. перемогла Лейбористська партія (55,1 %), Націоналістична партія отримала підтримку 41,3 % виборців і пішла в опозицію. Вибори 2017 р. засвідчили підтримку громадянами урядового курсу лейбористів Джозефа Муската (з 2013), адже Лейбористську партію підтримало 55,04 % виборців, Націоналістичну партію – 43,68 %.

Основну форму місцевого самоврядування складають 68 муніципалітетів (з 1993). Проміжного рівня між місцевими радами і національним урядом у країні не існує. Поділ на три регіони і шість округів використовується лише в статистичних цілях.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Мальта є індустріальною країною з розвиненими промисловістю, торгівлею, сферою фінансів і послуг. Сучасна економічна і соціальна політика Мальти характеризується стабільним політико-економічним становищем, низьким рівнем безробіття, відсутністю соціальних потрясінь. Рівень життя населення високий. Але економіка країни знаходиться в залежності від зовнішньої економічної ситуації, оскільки Мальта позбавлена корисних копалин та промислової сировини.

Економіка країни ґрунтується на використанні вигоди географічного положення Мальти на перетині морських шляхів і на обслуговуванні туристів. Водночас національна стратегія економічного розвитку спрямована на заохочення виробництва продукції з високим ступенем обробки на основі сучасних технологій.

На початку 2000-х рр. на Мальті діяло понад 200 міжнародних промислових фірм, частка яких в ВВП країни складала одну третину. На виробництвах, що належать іноземному капіталу, задіяно до 30 % усіх робітників і службовців країни. Це сприяє збереженню низького рівня безробіття й стабільному благополуччю мальтійців.

Держава, заохочуючи розвиток індустріальної інфраструктури країни, надає суттєві пільги виробничим компаніям, що бажають ствердитися на Мальті. Серед них: повне чи часткове вивільнення від податків, якщо компанії експортують переважну більшість своєї продукції; сприятливі умови кредитування (до 3 % на рік) на придбання нових машин і обладнання; низька орендна плата; полегшений порядок отримання дозволу на трудову діяльність кваліфікованому іноземному персоналу; вивільнення від митних платежів проектів, орієнтованих на експорт і т. ін.

У результаті Мальта виявилася привабливою для розміщення нових промислових галузей, що спеціалізуються на зборці автомобілів, виробництві тканин, одягу, паперових виробів і меблів, а також електроніці і фармацевтиці.

Також в економіці Мальти важливе місце займають історично сформовані галузі – суднобудування та судноремонт, які мають кваліфіковані робітничі кадри. Суднобудівна і судноремонтна промисловість становить в основному державний сектор економіки, в якому працює близько 48 тис. осіб, тобто майже 1/3 загального числа зайнятих в країні.

Через нестачу вологи і низьку родючість ґрунтів сільське господарство відіграє незначну роль в економіці країни і все ще ведеться традиційними способами. Більшість продовольчих продуктів імпортується, оскільки власне виробництво покриває лише 20 % потреб у продовольстві. Головні культури – картопля, помідори, солодкий перець, капуста і цибуля.

Насьогодні понад 70 % ВВП країни формується у сфері послуг та туризму. Активний розвиток туристичної сфери почався в середині XX ст., коли уряд Дж. Борча Олівера (1962–1971) закликав місцевих підприємців вкладати кошти в будівництво готелів на Мальті, надаючи їм при цьому значні кредити і звільняючи від сплати податків. Починаючи з 1986 р., кількість туристів, які приїжджають в країну, почала стрімко зростати. У 2014 р. був досягнутий абсолютний рекорд в 1,6 млн чол. (дані Всесвітньої туристичної організації). Щорічно Мальту відвідує понад 1,2 млн туристів, що в чотири рази більше, ніж усе населення країни.

Держава фінансує систему безкоштовної середньої і вищої освіти, медичного обслуговування. Забезпечує пенсії по старості. Мальта належить до країн ЄС з найнижчими показниками безробіття, у 2005–2013 рр. його рівень був у межах 6–6,9 %, у 2014–2015 рр. знизився до 5,8–5,4 %, а у 2016 р. – до 4,7 % (третє місце серед EU-28).

Однією з головних відмінних рис сучасної мальтійської економіки став швидкозростаючий офшорний бізнес. У 1988 р. в країні був прийнятий Закон про офшорні трасти.

Офшорні іноземні компанії на Мальті, кількість яких наприкінці 1990-х рр. досягала більше тисячі, діляться на торговельні і неторговельні. Торговельні компанії можуть займатися за межами Мальти продажем будь-яких видів товарів і послуг, маючи або не маючи фізичної присутності в країні. Натомість офшорні банки і страхові компанії повинні мати фізичну присутність на Мальті, а також спеціальну ліцензію, що видається міністром фінансів країни.

Неторговельні компанії займаються управлінською діяльністю, авторськими правами, торговельними марками і т. д., а також судноплавством, що за мальтійським законодавством не розглядається як комерційна діяльність. Завдяки «зручним» умовам реєстрації

кількість торгових суден, зареєстрованих під мальтійським прапором, сягнула у 2010 р. понад 1570 (вантажопідйомністю понад 1 тис. тонн). Це четверте місце в світі.

Відповідно до прийнятого 1988 р. Закону про міжнародне підприємництво, Мальта не видає ніякої інформації щодо зареєстрованих на ній офшорних компаній та іноземних клієнтів, які їх контролюють. Втім іноземні офшорні компанії можуть діяти лише через уповноважені номінальні мальтійські фірми (nominees). Ці місцеві юридичні фірми займаються реєстрацією підприємств за дорученням клієнтів, їх адміністративним обслуговуванням, питаннями оподаткування й аудиту, а також здійснюють контроль за діяльністю офшорних компаній, відповідаючи перед владою за її законність.

Незважаючи на трудомістке управління, вартість обслуговування іноземної офшорної компанії на Мальті відносно незначна. При цьому завдяки високій кваліфікації місцевих спеціалістів воно ведеться на якісно більш високому рівні, ніж в багатьох інших країнах з офшорним законодавством.

З 01.01.2008 р. Мальта приєдналась до зони євро.

Обсяги зовнішньоторговельного обороту Мальти товарами і послугами у поточних цінах, за даними Євростату, складали у 2006 р. 13,4 млрд євро (експорт – 6,6 млрд, імпорт – 6,8 млрд), у 2007 р. – 14,8 млрд, у 2008 р. – 18,2 млрд, у 2010 р. – 20,3 млрд, у 2011 р. – 21,8 млрд, у 2013 р. – 23,6 млрд, у 2015 р. – 25,9 млрд, у 2016 р. – 26,8 млрд євро (експорт – 14 млрд, імпорт – 12,8 млрд).

Експорт складається переважно з різного устаткування, зокрема – електроніки і текстилю. Головні статті імпорту – продукція машинобудування, продовольство, енергоносії та хімічні продукти. Так, у 2010 р. 71,7 % мальтійського імпорту було здійснено з країн Європи. Найбільшими імпортерами до Мальти були: Італія – 25,2 %, Велика Британія – 8,5 %, Франція – 8 % та Німеччина – 7,8 %. У свою чергу головними партнерами Мальти по експорту були: Німеччина – 12,2 %, Сінґапур – 10,3 %, Франція – 9,9 % та США – 8,8 %.

ВВП Мальти, за даними Євростату (у поточних цінах), склав у 1998 р. 3 млрд євро, у 2000 р. – 4,4 млрд, у 2005 р. – 5,1 млрд, у 2007 р. – 5,7 млрд, у 2008 р. – 6,1 млрд, у 2010 р. – 6,6 млрд, у 2012 р. – 7,1 млрд, у 2013 р. – 7,6 млрд, у 2014 р. – 8,4 млрд, у 2015 р. – 9,2 млрд, у 2016 р. – 9,8 млрд євро.

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ З МАЛЬТОЮ ДО 1991 р.

Історичні зв'язки України з Мальтою до 1991 р. мали епізодичний характер.

У 1609 р. князь Януш Острозький заповів, що в разі припинення його роду і по жіночій лінії, його маєток на Волині має перейти у спадок Мальтійському ордену, де має бути засноване відповідне командорство. Проте цей заповіт фактично не було виконано аж до 1775 р., коли Мальтійський орден, за підтримки Катерини II, врешті вступив у володіння своїми землями у Волинському пріорстві.

У книзі секретаря французького Посольства у Польщі П'єра Шевальє «Історія війни козаків проти Польщі», виданій у Парижі в 1663 р. запорозькі козаки порівнюються з мальтійськими лицарями. Зокрема автор пише, що козакам «треба переплисти їх [дніпровські пороги], а потім зробити подорож по Чорному морю, щоб називатися справжнім запорозьким козаком, – так само, як мальтійські лицарі, щоб удостоїтись честі стати членом їхнього ордену, зобов'язані відбути паломництво».

У соборі Івана Богослова на Мальті є скульптурна композиція, що датується приблизно 1680 р. У горішній частині композиції – погруддя Великого маґістра Мальтійського ордену Ніколо Коттонера, виконане скульпто-

ром Доменіко Ґвіді (1628–1701). Підтримують погруддя дві мармурові фігури, що нагадують запорозького козака та африканського невільника. Мистецтвознавці припускають, що зображення козака могло бути й зображенням литовського князя А. Радзивілла, який був гребцем на галері у турецькому полоні і якого пізніше визволили мальтійські лицарі.

У XVIII ст. європейці продовжували порівнювати запорозьких козаків з мальтійськими лицарями. Зокрема, це в 1736 р. зробив англійський посол у Петербурзі К. Рондоу у спеціальній реляції про запорозьких козаків, надісланій своєму уряду.

УКРАЇНСЬКО-МАЛЬТІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Республіка Мальта визнала незалежність України 05.03.1992 р., тоді ж між двома країнами були встановлені дипломатичні відносини.

Першим послом України у Республіці Мальта (за сумісництвом) був призначений Анатолій Орел (1992–1997). Першим послом Мальти в Україні (за сумісництвом) у лютому 2003 р. став Джозеф Кассар.

На початковій стадії розвиток відносин між Україною та Мальтою характеризувався певним динамізмом. 23–25.08.1991 р. Україну відвідав міністр закордонних справ Мальти Ґ. де Марко. Під час візиту був підписаний Протокол про співробітництво між МЗС двох країн, а також парафований Протокол про торговий обмін між Україною та Мальтою – документи, що заклали підвалини двосторонніх відносин. У жовтні 1991 р. Мальту відвідала делегація України на чолі з прем'єр-міністром В. Фокіним. Під час цього візиту був підписаний протокол про торговий обмін між двома країнами. Таке активне започаткування розвитку українсько-мальтійських відносин, однак, не набуло подальшого розвитку, оскільки положення протоколу не були реалізовані.

Новий етап українсько-мальтійських відносин започаткував перший офіційний візит до України 8-9.07.2008 р. президента Мальти Едварда Фенеха Адамі, результатом якого стало підписання міжурядових угод про співпрацю у сфері боротьби з організованою злочинністю та про співробітництво у галузі туризму. Візит надав поштовху для розробки додаткової низки двосторонніх документів, спрямованих на формальне врегулювання відносин у сфері економіки, захисту інвестицій, уникнення подвійного оподаткування, а також у сфері освіти, культури, науки, туризму і в багатьох інших сферах.

У вересні 2013 р. Україну вперше в історії двосторонніх відносин відвідав прем'єр-міністр Мальти Дж. Мускат. Під час візиту була підписана Конвенція про уникнення подвійного оподаткування.

Проблемами двосторонніх відносин залишаються: недоопрацьованість договірно-правової бази співробітництва сторін (станом на 2017 р. складала 6 документів), епізодичність зустрічей перших осіб двох держав, необізнаність бізнесових кіл України і Мальти щодо переваг і перспектив співпраці в економічній галузі і сфері послуг обох країн, а за цим – і недостатня залученість бізнесу Мальти до української економіки, як і бізнесу України до економіки Мальти.

Обсяг прямих іноземних інвестицій з Мальти в Україну, за даними Держстату України, станом на 01.04.2017 р. склав 61,2 млн дол. США.

Загальний обсяг зовнішньої торгівлі між Україною і Мальтою (товарами та послугами), за даними Держстату України, складав у 2005 р. – 52 млн дол. США (експорт – 50,3 млн, імпорт – 1,7 млн), у 2006 р. – 137 млн, у 2007 р. – 72 млн, у 2008 р. – 116 млн, у 2009 р. – 144 млн, у 2010 р. – 158 млн, у 2011 р. – 224 млн, у 2012 р. – 122 млн, у 2013 р. – 115 млн, у 2014 р. – 210 млн, у 2015 р. – 212 млн, у 2016 р. – 206 млн дол. США (експорт – 110 млн, імпорт – 96 млн).

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ НА МАЛЬТІ

У 1980 і 1992 рр. до Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО на Мальті були включені: м. Валлетта; святилище Гал-Сафлієні (III тис. до н. е.); мегалітичні храми Мальти: Джґантія, Мнайдра, Скорба, Таршієн, Та' Хаджрат і Хаджар-Кім (IV–III тис. до н. е.).

Два храми Джґантія на острові Ґоцо відзначаються гігантськими спорудами бронзової доби. Храми Джґантія – найбільш стародавні серед відокремлено розташованих пам'ятників у світі, які засвідчують, що острови були заселені до появи в Єгипті відомих пірамід Гізи. На острові Мальта розташовані мегалітичні храми Хаджар-Кім, Мнайдра, Таршієн, Та' Хаджрат і Скорба, що вважаються унікальними шедеврами минулого.

Гіпогей Гал Сафлієні – це підземний наскельний комплекс, що використовувався будівниками храмів у якості святилища і як місце поховання. Три його підземні рівні відносяться до періоду приблизно між 3600 і 2400 рр. до н. е. Цей пам'ятник вважається одним з основних доісторичних пам'ятників у світі.

Столиця Мальти Валлетта нерозривно пов'язана з історією Ордену святого Івана Єрусалимського. Серед його пам'яток є Палац Великого Магістра, збудований між 1570 і 1580 рр., який слугує сьогодні приміщенням парламенту; Кастільське подвір'я (1574); собор Святого Іоана (1578); сади Гастінґса; Національний музей археології Мальти; Кастелланія; дім Рока Піккола XVI ст.; Верхні і Нижні сади Барракка; Італійське подвір'я; форт Святого Ельма; шпиталь Ордену, перетворений на Середземноморський конференц-центр та інші.

Електронні джерела:

Сайт уряду Мальти: http://www.doi.gov.mt

Сайт парламенту Мальти: http://www.parlament.mt/home

Сайт Національного управління статистики Мальти: http://www.nso.gov.mt/site/page.aspx

Посольство України в Італійській Республіці, Республіці Мальта та в Республіці Сан-Маріно (за сумісництвом): Via Guido d'Arezzo, 9, 00198 Roma; http://www.mfa.gov.ua/italy

Література:

Maturin M Ballou. The Story of Malta. – Echo Library, 2010. – 168 p.

Brian W. Blouet. The story of Malta. – Progress, 2004. – 282 p.

Грицак Е. Н. Мальта. – М., 2005. – 223 с.

Настенко И. А. История Мальтийского ордена. – М., 2005. – Кн. 1. – 414 с.; Кн. 2. – 413 с.

Захаров В. А., Тилов Т. К. Международно-правовое положение Мальтийского Ордена и проблемы его суверенитета. – М., 2013. – 108 с.

Отрош В. М. Міжнародна правосуб'єктність Суверенного Мальтійського Ордену: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2016. – 205 с.

Кудрявцев Б. В. Мальта. Британский флаг спущен. – М., 1983. – 167 с.

Сизов С. Ю. Современная Мальта: не только туризм. – М., 2008. – 173 с.

Шалдунова Т. Н. Мальтийский орден и его взаимоотношения с Речью Посполитой и Российской империей в XVII–XVIII вв. – М., 2005. – 70 с.

І. Д. Дудко

ПОРТУҐАЛІЯ

Сучасна назва держави: Республіка Портуґалія (*порт*. República Portuguesa).

Перша згадка про народ/країну у писемних джерелах. На думку істориків, назва країни походить від поселення Ґайа (Кале) у гирлі річки Дору, що у римські часи стало портом і отримало від римлян назву Portus Cale (порт Ґайа/Кале).

Портуґалія як географічне поняття вперше згадується у «Хроніці» іспанського єпископа Ідація (бл. 400–469), який описує, як у 456 р. король держави свевів на Піренейському півострові Реґіларій зазнав поразки від короля вестґотів Теодоріха II і втік у місце під назвою «Portucale».

Рішення Третього Толедського собору 589 р. підписали два аріанські єпископи з Portucale – Арґіовітус (Argiovitus) і Константіус (Constantius), які на соборі були навернуті до ортодоксального католицизму.

Першим титул короля Портуґалії використав король Ґалісії Ґарсія I після того, як приєднав графство Портуґалія – у 1071 р. він прийняв титул короля Ґалісії та Портуґалії.

Створення держави. У 868 р. граф Вімарано Перес (820–873) за наказом короля Астурії Альфонсо III почав заселення містечка Портукале (майбутнє Порту). Цей рік вважається часом заснування Графства Портукаленсе (Condado Portucalense). У 1139 р. після перемоги Афонсу I Енрікеша над мусульманською армією альморавідів його проголошують «Rei dos Portugueses» (королем портуґальців). Ця дата вважається часом заснування Королівства Портуґалія.

Незалежність Королівства Портуґалія 05.10.1143 р. визнало Королівство Кастілії та Леону. 01.12.1640 р. відбувся розрив персональної унії з Королівством Іспанія та відновлення незалежності.

Історичні назви держави: Графство Портуґалія (868–1071, 1093–1139); Королівство Портуґалії і Алґарві (1139–1815); Об'єднане королівство Портуґалії, Бразілії і Алґарві (1815–1825); Королівство Портуґалія (1825–1910); Республіка Портуґалія (з 05.10.1910).

Площа: 92,27 тис. км^2, що у 6,5 разу менше за територію України. До складу Портуґалії входять острови Азорські та Мадейра в Атлантичному океані, які з 1976 р. користуються внутрішньою автономією.

Населення: 10 млн 309 тис. (на 31.12.2016, Національний інститут статистики Портуґалії).

Очікувана тривалість життя при народженні: 81,3 р. (78,1 для чоловіків і 84,3 – для жінок) (2015, Євростат).

Етнічний склад населення: портуґальці – 97,7 %, іноземці – 2,3 % (2016, Національний інститут статистики Портуґалії).

Чисельність українців: 34,4 тис. громадян України (2016, Служба іноземців та кордонів Портуґалії).

Столиця: Лісабон – 547 тис. осіб (Великий Лісабон – 2 млн 821 тис. осіб). **Найбільші міста:** Порту – 237 тис. осіб (Великий Порту – 1 млн 762 тис. осіб); Віла-Нова-ді-Ґая (Великий Порту) – 302 тис. осіб; Браґа – 181 тис. осіб; Амадора (Великий Лісабон) – 175 тис. осіб; Коїмбра – 143 тис. осіб; Фуншал (о. Мадейра) – 111 тис. осіб (2011, перепис).

Державна мова: портуґальська. В муніципалітетах Міранда-ду-Дору, Віміозу, Моґадору на північному сході Портуґалії поширена мірандська мова, якою говорить 5–15 тис. осіб. З 1986 р. викладається в школах. Із 1999 р. є другою офіційною мовою в Портуґалії.

Релігійний склад населення: католики – 81 %, атеїсти та нерелігійні – 6,8 % (2011, перепис).

Державний устрій: республіка (з 1910). **Глава держави:** президент. **Глава уряду:** прем'єр-міністр.

Вищий законодавчий орган: Асамблея Республіки. Парламент безперервно функціонує з 1976 року. Перший портуґальський представницький становий орган Кортеси був скликаний королем Альфонсом ІІ у 1211 р. У 1254 р. Альфонсом ІІІ були скликані перші Кортеси за участі незнатних осіб – представників міст. Кортеси відносно регулярно скликались до 1697–1698 рр. Потім Кортеси були скликані лише у 1820 і 1828 рр. У 1911–1926 рр. у Портуґалії існував двопалатний парламент – Конгрес Республіки.

Діюча Конституція від 02.04.1976 р. (зі змінами 1982, 1988, 1992, 1997). Перша республіканська Конституція була ухвалена 18.08.1911 р. Перша Конституція монархії була прийнята 23.09.1822 р.

Статус у відносинах з ЄС: член ЄС з 01.01.1986 р.; член Шенґенської зони з 26.03.1995 р.; член Єврозони з 01.01.1999 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: співзасновник НАТО (1949); член ООН (з 1955); співзасновник ОЕСР (1961); співзасновник ОБСЄ (1973); член Ради Європи (з 1976); член ЗЄС (1990–2011); співзасновник СОТ (1995).

Розмір ВВП на душу населення у 2016 р. (в поточних цінах), за даними Євростату, склав 17900 євро (17 місце серед EU-28); за даними МВФ – 19832 дол. США (37 місце в світі); за даними Світового банку – 19813 (37 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

За археологічними даними, встановлено, що територія країни була заселена ще у добу палеоліту. У другій половині І тис. до н. е. на територію сучасної Портуґалії неодноразово вторгалися кельти. У VI–III ст. до н. е. більшу частину країни заселяло плем'я лузітанів, походження яких досі наукою не з'ясоване. У ІІ ст. до н. е. лузітани вели запеклу боротьбу з експансією Римської імперії, проте у 139–137 р. до н. е. територія сучасної Портуґалії була завойована римлянами та стала провінціями Римської імперії – Лузітанією та Ґаллецією.

У 409–411 рр. територія нинішньої Портуґалії була зайнята племенами свевів (північ) та аланів (центр і південь). У 456 р. південна частина нинішньої Портуґалії, як і більшість території Піренейського півострова, була підкорена вестґотами короля Теодоріха ІІ. У 585 р. вестґоти остаточно приєднали до свого королівства державу свевів на північному заході Піренеїв. 587 р. король вестґотів Рекаредо прийняв християнство. Протягом 711–718 рр. південна та центральна частина Портуґалії

була завойована арабами. Ця територія підпала під владу Кордовського емірату, що був «столицею» арабського європейського заходу. Лише північна частина нинішньої Португалії за річкою Дору залишилася під владою християн у складі Королівства Астурія, створеного у 718 р.

Астурійці відвоювали у арабів територію сучасної Північної Португалії. У 868 р. король Астурії Альфонсо III створив Графство Португалія (Портукаленсе) на чолі з Вімарано Пересом. Його нащадки керували Португалією до XI ст. У 1093 р. Графство Португалія було передане королем Леону і Кастілії Альфонсом VI своєму лицарю Генріху (Енріке) Бурґундському у ленне володіння. 1139 р. після перемоги над маврами його син Альфонсо I Енрікеш проголосив себе королем Португалії (1139–1185). У 1147 р. він відвойовує у маврів Лісабон, у 1179 р. Папа Олександр III особливою буллою визнав Альфонсо I королем Португалії як незалежної держави з правом завойовувати землі маврів.

За часів правління Альфонсо III (1248–1279) португальці остаточно звільнили країну від арабського панування, у 1256 р. королівський двір було переведено з Коімбри до Лісабона, а в 1267 р. було нарешті підписано угоду про південний кордон між Кастілією та Португалією, що визначався річкою Ґвадіана. Таким чином Португалія утвердилася фактично у своїх нинішніх європейських кордонах. За часів правління короля Дініша (1279–1325) у Португалії було засновано перший університет (1290), створено ряд нових фортець і міст, збудовано королівський флот (1317).

У часи міжкоролів'я 1383–1385 рр. іспанці здійснили спробу встановити контроль над Португалією. У 1384 р. вони тримали в облозі Лісабон, але у вирішальній битві при Алжубарроте 14.08.1385 р. менш численне військо португальців, посилене англійськими лучниками, розбило чисельніші, кастільські війська, які підтримувала французька кавалерія. Португалія здобула остаточну незалежність від Кастілії.

Потреба ведення постійних війн з Іспанією вплинула на особливості соціальної організації португальського суспільства. Основною рушійною силою цієї боротьби було селянство, яке завдяки цьому зберегло особисту свободу та не було закріпачене. Королівська влада, що потребувала військової сили, підтримувала самоврядування селянських громад. Однак по мірі завершення Реконкісти на півночі Португалії посилювалась особиста залежність селян. Натомість королівська влада вступила у політичний союз із торговельними містами Лісабоном, Порту, Браґою, Коїмброю, Лаґушем.

Новий португальський король Жуан I (1385–1433) під час свого одруження з дочкою герцога Ланкастерського Джона Ґонта Філіппою Ланкастерською підписав у 1386 р. Віндзорський трактат, що поклав початок англо-португальському союзу, найбільш тривалому в дипломатичній історії (існував аж до світових війн XX ст.).

З початку XV ст. розпочалась португальська колоніальна експансія. 1415 р. португальці захопили Сеуту, свою колонію в Африці. У 1488 р. португальський мореплавець Бартоломеу Діаш відкрив Мис Доброї Надії, назвавши його Мисом Бур.

У 1494 р. Португалія та Іспанія підписали Тордесільяський договір, який розділяв усі «нововідкриті» землі між двома країнами меридіаном, що проходить за 370 ліг на захід від Островів Зеленого Мису (за сучасними координатами – це близько 50° західної довготи). Лінія розподілу сфер впливу в Східній півкулі була закріплена Сараґоським договором 1529 р. (проходила на схід від Маріанських островів у Тихому океані, близько 145° східної довготи).

У грудні 1497 р. портуґальські мореплавці на чолі з Васко да Ґамою стали першими європейцями, які дійшли морем до Індійського океану. Прибувши у травні 1498 р. до Малабарського узбережжя Індії, експедиція відкрила морський шлях до Індії. У 1500 р. Педро Алвареш Кабрал відкрив Бразілію, що почала активно заселятися переселенцями з Портуґалії з 1530 р.

Шляхом створення по берегах Індійського океану укріплених пунктів з постійним портуґальським гарнізоном – Ормуз на вході в Перську затоку (1507–1622), Ґоа (1510–1961), Діу (1513–1961), Мадрас (1522–1612), Бомбей (1534–1661) в Індії і Малакка в Малайзії (1511–1641) – портуґальці зуміли перехопити в арабів контроль над основними шляхами євроазіатської морської торгівлі. У 1513 р. портуґальці вперше висадились на узбережжі Китаю. У 1557 р. китайський уряд дозволив портуґальцям створити колонію у Макао (існувала до 1999). У 1542 р. портуґальці першими з європейців висадились і на Японських островах. Портуґалія перетворилася на велику колоніальну імперію, проте через обмеженість людських ресурсів для неї було проблематичним тримати в покорі великі колоніальні володіння.

Грабунок колоній на певний час стимулював розвиток портуґальської економіки. Однак феодальна влада, маючи великі джерела зовнішніх прибутків, не дуже сприяла розвитку буржуазних засад. Дворянство, вище духовенство, купецтво більше займалися показовим споживанням, аніж вкладали набуті капітали у виробництво. Це стало головним фактором поступового занепаду портуґальської економіки.

Натомість дедалі більшого політичного впливу набувала Католицька церква та аристократія. У 1536 р. у Портуґалії була створена інквізиція, спрямована головним чином проти морданів (хрещених євреїв) та маврів, які були представниками торговельної буржуазії. Релігійні переслідування спровокували виїзд багатьох торговців з країни та відтік капіталів. Поступово почали занепадати армія і флот, а разом з ними Портуґалія почала втрачати гегемонію на морі. Пік могутності портуґальської колоніальної імперії припадає на середину XVI ст.

У 1580 р. після смерті останнього короля Авійської династії Енріке, який не залишив спадкоємців, претензії на портуґальський престол висунув іспанський король Філіп II. Швидко здолавши опір портуґальців у битві під Алькантарою, іспанські війська займають Портуґалію, а Філіп II проголошується портуґальським королем. Таким чином, у 1580–1640 рр. Портуґалія на основі персональної унії входить до складу Королівства Іспанія.

Зловживання іспанської влади суттєво підірвали добробут портуґальців та налаштували населення країни проти Габсбурґів. У результаті перевороту 01.12.1640 р. портуґальські патріоти проголосили королем Портуґалії герцога Жуана IV. Лише в 1688 р. Іспанія визнала Портуґалію самостійним королівством.

16.05.1703 р., відповідно до Лісабонського договору, Портуґалія стала союзницею Великої Британії у боротьбі за іспанський спадок (до 1714). Велика Британія захищала портуґальські колоніальні володіння, аби вони не дісталися її супротивникам – Іспанії та Франції. За це Британія отримала пільгові умови торгівлі з портуґальськими колоніями та право вільного ввезення капіталів у Портуґалію.

01.11.1755 р. Портуґалія зазнала Великого Лісабонського землетрусу внаслідок якого, а також наступних цунамі та пожеж, була зруйнована столиця королівства Лісабон. Знищено 85 % будівель у місті, 70 тис. томів королівської бібліотеки, архів та сотні картин. Жертвами катастрофи стали понад 50 тис. осіб. Відбудова

країни проходила під керівництвом маркіза Себастьяна Жозе Помбала.

Уряд, який очолював маркіз Помбал за короля Жозе I (1750–1777), став символом абсолютистського панування у Портуґалії. Однак він провів низку поміркованих реформ. Зокрема, була створена світська школа, реорганізована податкова система, реформована портуґальська армія, правова система, застосовувалися протекціоністські заходи для розвитку національної промисловості, торгівлі та сільського господарства. У Порту в 1756 р. була створена перша компанія з виробництва вина – портвейну.

На історію Портуґалії суттєвий вплив справили наполеонівські війни. 1793 р. портуґальська монархія приєдналася до антифранцузької коаліції. Внаслідок відмови Портуґалії приєднатися до оголошеної Наполеоном континентальної блокади Британії Портуґалію у 1801 та 1807 рр. окупували французькі війська. Королівський двір виїхав до Бразилії, а генерал-губернатором Портуґалії, фактично нової васальної території французької імперії, Наполеон 01.02.1808 р. призначив генерала Жюно. 01.08.1808 р. британський генерал Артур Уелслі, герцог Веллінгтон, висадився з англійським експедиційним корпусом у Портуґалії. Портуґальською армією командував англієць Вільям Бересфорд. Розпочалась тривала боротьба проти французької окупації, хоча Портуґалія фактично перебувала у режимі англійської окупації. Після перемоги над Наполеоном портуґальська королева Марія залишилась у Бразилії, а король Жуан VI повернувся в Портуґалію лише у 1821 р.

У 1820–1821 рр. в Портуґалії відбулася ліберальна революція, ухвалена перша Конституція країни. Внаслідок цього 1822 р. Бразилія під керівництвом сина Жуана VI імператора Педру I проголосила незалежність, але тісні портуґальсько-бразільські зв'язки збереглися. Лише впродовж 1872–1900 рр. з Портуґалії до Бразилії емігрували 580 тис. чоловік. У 1823–1834 рр. у Портуґалії йшла громадська війна між прихильниками збереження конституційної монархії та прихильниками абсолютизму на чолі з Міґелем Браґанським, що завершилася вигнанням Міґеля з Портуґалії.

У XIX ст. Портуґалія продовжувала залишатись колоніальною імперією з основними володіннями в Африці та декількома портами в Індії. У 1836 р. було заборонено работоргівлю в портуґальських колоніях, але де-факто вона тривала до кінця XIX ст. У 1848 р. портуґальці відмовилися сплачувати китайцям орендну плату за порт Макао. Опинившись у ворожому середовищі, Макао втратив можливість торгувати з Китаєм, що закрило китайський ринок для портуґальських товарів.

Незавершеність процесу промислової модернізації континентальної Портуґалії, суперечності у проведенні конституційних реформ спричинили внутрішньополітичну нестабільність. У 1875 р. була утворена Портуґальська соціалістична партія, що проголосила пріоритетною боротьбу за проголошення республіки.

У 1892 р. портуґальський уряд офіційно оголосив банкрутство країни. Упродовж 1891–1895 рр. країну залишили майже 500 тис. портуґальців. Водночас посилюється республіканський рух, прихильники якого 1891 р. підняли збройний заколот в Порту, що був придушений.

Передумовами проголошення Портуґалії республікою стало зростання республіканських настроїв у суспільстві, економічна рецесія і вбивство терористами-республіканцями короля Карлуша I (1863–1908) та його старшого сина 01.02.1908 р.

05.10.1910 р. в результаті піднятого республіканцями повстання Портуґалія була проголошена республікою. У 1911–1912 рр. в країні відбулася земельна реформа, що стимулю-

вала появу великих латифундій. Католицизм став частиною державної ідеології. Під домінуючим впливом Церкви залишалися лікарні й преса. Першим президентом Португалії став консерватор Мануель де Арріага (1911–1915).

Під час Першої світової війни Португалія була на боці держав Антанти. Участь у війні коштувала життя 35 тис. португальських солдатів.

Часи існування першої португальської республіки характеризувались крайньою нестабільністю. З 1910 по 1926 р. у країні змінилися 44 уряди, сім скликань парламенту та були обрані вісім президентів. В умовах економічної нестабільності у Португалії відбулося понад 150 масштабних страйків, а прихильники ідеї монархії здійснили понад 300 терористичних актів. У 1919 р. монархісти здійснили невдалу спробу відновити монархію. Країна була фактичним банкрутом.

28.05.1926 р., під гаслами покласти край нестійкій першій республіці, військові на чолі з генералом Мануелем Ґомешем да Кошта здійснили державний переворот. Було оголошено про розпуск парламенту, заборону діяльності політичних партій та професійних спілок. У країні до 1974 р. було встановлено авторитарний режим.

Наприкінці квітня 1928 р. уряд генерала Антоніу Кармона прийняв рекомендації економіста з м. Коїмбра Антоніо де Олівейра Салазару щодо посилення державного регулювання та створення корпоративної економічної системи. Адже португальська національна грошова одинця ескудо до 1928 р. втратила 97 % своєї вартості зразка 1910 р. Декрети 1926 та 1928 рр. посилили рабовласницьку систему в португальських колоніях в Африці. Колоніальний акт 1930 р. позбавив корінне населення колоній політичних та економічних прав.

У 1932 р. військові передали владу А. Салазару, який проголосив встановлення «унітарної корпоративної республіки». Він виконував обв'язки прем'єр-міністра країни і був фактичним диктатором до 1968 р.

Салазар адаптував до португальських умов ідеологію італійського фашизму та досвід іспанської диктатури Прімо де Рівери. Навесні 1933 р. шляхом маніпуляцій на референдумі було затверджено Конституцію авторитарно-католицької «Нової держави». Її фундамент становили інтереси латифундистів та великих підприємців. Заперечувалася класова боротьба та демократична політична діяльність. Уряд зосередив у своїх руках усю законодавчу, виконавчу та судову владу. Того ж 1933 р. була прийнята «хартія праці», що заборонила будь-які страйки. Замість профспілок створювалися «національні синдикати» у вигляді галузевих корпорацій. Але їм було заборонено укладати колективні трудові договори. Салазар проголосив проведення курсу «третього шляху» між комуністичною та ліберально-капіталістичною системами.

У 1936 –1939 рр. Португалія підтримувала німецько-італійську інтервенцію в Іспанії. На боці Франко воювали близько 10 тис. португальських ультраправих. У роки Другої світової війни Португалія проголосила нейтралітет, але торгувала стратегічними матеріалами як з Німеччиною та Італією, так і з Великою Британією та США. Було взято курс на створення системи економічної автаркії. «Місіонерський націоналізм» у колоніях мав здійснювати «історичну місію» цивілізування колоній за прикладом «справжньої Португалії».

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

Після завершення Другої світової війни А. Салазар в обмін на легітимізацію своєї влади західними демократіями допустив у країну іноземний капітал. 04.04.1949 р. Португалія стала членом НАТО. На Португалію було по-

ширено план Маршалла, американський капітал досить швидко зайняв провідні позиції в економіці країни. Дешева робоча сила сприяла стрімкій індустріалізації та підйому портуґальської економіки.

А. Салазар прагнув добитися міжнародного престижу Портуґалії за рахунок великих колоніальних володінь, які вона, проте, почала втрачати з 1961 р. після анексії Індією Ґоа та повстань в Анґолі (1961), Ґвінеї-Бісау (1962) та Мозамбіку (1964). Колоніальні війни Портуґалії в Африці, що тягнулись до середини 1970-х, суттєво підривали її економіку, адже на них витрачалось половину державного бюджету У 1960-х рр. рівень життя в Портуґалії був одним із найнижчих у Європі. Натомість американська нафтова корпорація «Gulf oil» домоглася концесій у Анґолі та Мозамбіку, а англійці – концесії на видобуток діамантів у Анґолі.

Наступник Салазара Марселу Каетану вже не мав ресурсів для продовження авторитарної політики. У липні 1972 р. Портуґалія підписала угоду про створення зони вільної торгівлі з ЄЕС. Парадоксально, але Портуґалія, будучи все ще колоніальною імперією, сама опинилася у залежності від іноземних інвестицій. Дрібний та середній бізнес у Портуґалії занепадав як у містах, так і в селах. Країна потребувала реформ.

25.04.1974 р. в країні відбулася демократична «революція гвоздик», яку очолили військові. У 1974–1975 рр. остаточно розпалася портуґальська колоніальна імперія. Тоді ж були створені провідні політичні партії країни – Соціалістична партія та Соціал-демократична партія й легалізована Портуґальська компартія, створена ще 1921 р. 11.03.1975 р. було придушено спробу контрзаколоту військових на чолі з генералом Антоніу ді Спінолою. 25.11.1975 р. було придушено спробу лівого заколоту в Лісабоні.

Внутрішньополітична ситуація була стабілізована лише після демократичних президентських виборів 25.04.1976 р. Президентом був обраний генерал Антоніу Рамалью Еанеш. А прем'єр-міністром 02.08.1976 р. став соціаліст Маріу Соареш (1976–1978).

Участь у загальних виборах 02.12.1979 р. взяли 15 політичних сил, об'єднаних у дві великі коаліції лівих та правих: «Союз за єдність народу» та «Демократичний альянс за нову більшість». Під час передвиборчої кампанії соціалісти критикували уповільнення процесу вступу Портуґалії до ЄЕС. Праві звинувачували лівих у падінні рівня життя та вимагали компенсацій за націоналізовану приватну власність. Однак ці вибори ще зафіксували нестабільність політичних симпатій виборців.

У 1979 р. Портуґалія погодилася на безстрокову оренду американцями військово-повітряної бази Лажиш на Азорських островах.

14.02.1980 р. ліві по всій країні організували «День боротьби та протесту» з вимогами збільшення виплат безробітним, покращення становища сільського господарства, державної допомоги у будівництві житла, тощо. Відмова лідера соціалістів М. Соареша від союзу з портуґальськими комуністами розколола лівий блок та привела до влади, за результатами парламентських виборів 05.10.1980 р., правоцентристські сили. Президентом країни на другий термін був обраний генерал А. Еанеш (1976–1986).

Своєрідним «політичним спадком» революції 1974 р. стала сучасна політична система країни, коли Соціалістична партія Портуґалії є головною правоцентристською політичною силою, а Соціал-демократична партія Портуґалії є провідною лівоцентристською силою. У країні відсутні ультраправі політичні угруповання, фактично немає проявів расистських та ксенофобських настроїв.

Парламент Портуґалії складається з 230 депутатів, які обираються на чотири роки. Парламент має класичні повноваження представницького органу влади демократичної держави. Повнота виконавчої влади та відповідальності перед парламентом належить уряду. Персональну політичну відповідальність за роботу уряду несуть міністри та особисто прем'єр-міністр.

Президент Портуґалії є главою держави. Відповідно до Конституції 1976 р., він має право розпустити парламент (якщо впродовж 90 днів після виборів не сформовано уряду, або якщо уряд отримав вотум недовіри з будь-якого питання, або якщо парламент не підтримав проект державного бюджету на черговий рік). У свою чергу президент може бути підданий імпічменту за перевищення владних повноважень, його правовий імунітет не є абсолютним (у разі скоєння кримінального злочину він скасовується). Конституційні конфлікти виносяться (за поданням парламенту, прем'єр-міністра або президента) на розсуд Конституційного суду Республіки.

Відповідно до закону про ратифікацію Маастріхтського договору (1992), Конституція Портуґалії була доповнена положеннями про імплементацію норм європейського права до національного законодавства.

Лише на початку 1980-х у Портуґалії завершилося формування демократичної системи правління з чітким розподілом влади. Це дало можливість країні 01.01.1986 р. стати членом ЄЕС. Портуґалія належала до найбільш єврооптимістично налаштованих країн ЄС. Це дало підстави 2004 р. обрати Ж. Баррозу головою Європейської комісії (2004–2014).

11.02.2007 р. на референдумі портуґальці проголосували за легалізацію абортів, проти чого виступала Католицька церква.

Випробуванням для функціонування політичної системи Портуґалії стала світова економічна криза 2008 р. Здатність влади вивести з неї країну визначатиме подальшу долю політичної системи Портуґалії.

На парламентських виборах 2009 р. перемогли соціалісти на чолі з Жозе Сократешем (97 місць). У парламент також пройшли СДП (81 місце), «Демократичний і соціальний центр – Народна партія» (21 місце), радикальний Лівий блок (16 місць), Коаліція демократичної єдності (комуністи та зелені) (15 місць). 24.03.2011 р. уряд Ж. Сократеша (2005–2011) пішов у відставку. Приводом став програш правлячою партією дебатів у парламенті щодо умов отримання фінансової допомоги з боку Євросоюзу. Соціалісти закликали погодитися з вимогою ЄС щодо перегляду соціальних стандартів населення у бік їх зменшення, збільшення пенсійного віку, плати за навчання в університетах, збільшення виплат за медичним та соціальним страхуванням. Натомість опозиційні партії вимагали перерозподілу статей бюджету (зменшення державних видатків, відмови від фінансування військових операцій НАТО у Афганістані та Лівії). У підсумку президент розпустив парламент.

У 2011 р. відбулися позачергові парламентські вибори, на яких Соціалістична партія Портуґалії здобула лише 74 місця і пішла в опозицію. Вибори виграла СДП на чолі з Педру Пасуш Коельйо (108 місць), яка разом із Народною партією (24 місця) створили правлячу коаліцію. Коаліція демократичної єдності отримала 16 місць, Лівий блок – 8 місць.

На виборах 2015 р. перше місце отримав блок СДП та Народної партії – 107 місць, соціалісти – 86, Лівий блок – 19 місць, Коаліція демократичної єдності – 17 місць, партія «Людина – тварина – природа» – 1 місце. Після невдалої спроби П. Пасуш Коельйо сформувати другий уряд лідер соціалістів Антоніо Кошта за підтримки лівих партій і зелених очолив уряд.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

У часи перебування при владі у Португалії А. Салазара економічне життя країни базувалося на принципах бездефіцитності бюджету та монетарної стабільності, що дозволило досягнути збалансованості бюджету і рівноваги платіжного балансу й відновити довіру до португальської економіки як всередині країни, так і за її кордонами, після кризи часів першої республіки 1910–1926 рр. Внаслідок цього в період 1930–1960 рр. уряд країни зміг фінансувати інфраструктурні проекти, не залучаючи іноземних кредитів і не допускаючи розвитку інфляційних процесів.

Економіка «Нової держави» базувалась на інтенсивному державному втручанні в економічні процеси при збереженні домінуючої приватної власності на засоби виробництва. Великі власники капіталу при цьому в якості своєрідної компенсації за адміністративне втручання отримували монополістичні привілеї і гарантії від приватизації та розширення державного сектору економіки. Державне втручання стосувалося перш за все інвестиційних рішень та рівня оплати праці.

З кінця 1950-х років посилилася тенденція до зміни торговельної та фінансової стратегії в напрямку розширення міжнародних зв'язків. Результатом цього стало помітне зростання частки іноземного капіталу, спрямованого на виконання шестирічного плану національного розвитку (1959–1964). У 1959 р. Португалія стала однією з країн-засновниць Європейської асоціації вільної торгівлі.

Після «революції гвоздик» 1974 р. було проведено націоналізацію ключових секторів португальської економіки: банків, страхових компаній, енергетичних та нафтопереробних підприємств. Були практично ліквідовані монополістичні групи.

До 1970-х рр. провідною галуззю економіки Португалії було сільське господарство. Головними сільськогосподарськими культурами країни є пшениця, кукурудза, виноград, маслини. Проте недостатньо висока продуктивність у сільському господарстві примушує країну імпортувати такі продукти, як зерно, насіння соняшнику та (частково) м'ясо. Велике значення в сільському господарстві відіграє виноградарство. Португальські десертні вина (портвейн, мускат, мадера), а також рожеві столові вина відомі в усьому світі.

Лише з переходом до демократії у країні починається бурхлива індустріалізація. У м. Сейшал було побудовано перший металургійний завод, а в передмістях Лісабону (Кабу-Руйву) та Порту (Матозіньюш) – нафтопереробні заводи. У Лісабоні також розташовано найбільшу в Європі корабельну верф, де ремонтують нафтоналивні супертанкери. Було побудовано декілька гідроелектростанцій. Проте енергетика країни знаходиться в значній залежності від імпорту палива (до 80 % загального енергопостачання), у зв'язку з чим приймаються рішучі заходи щодо розвитку альтернативної енергетики (вітряної, сонячної, біоенергетики тощо).

Гірничодобувна промисловість країни представлена видобуванням залізної руди, вольфраму та міді. Переробна промисловість дає біля 40 % ВВП (третина зайнятого населення) і включає такі галузі, як текстильна, взуттєва, керамічна, суднобудівна, автомобільна, електротехнічна та хімічна. У 2010 р. Португалія, за оцінками експертів, перебувала на 48-му місці у світі за потужністю торгового флоту (111 суден).

Членство Португалії в ЄЕС з 1986 р. радикально змінило умови розвитку економіки країни. В наступні роки Португалія здійснила лібералізацію доступу приватного капіталу в різні галузі економіки (починаючи з банків-

ського сектору). У 1990 р. було прийнято зміну до Конституції, що передбачала приватизацію підприємств, націоналізованих 1974–1976 рр. До 1993 р. Португалія отримувала зі структурного фонду ЄЕС суттєву фінансову допомогу для депресивних регіонів, що спричинило стрімкий розвиток національної економіки.

На сьогодні Португалія не має «розкручених» транснаціональних компаній. Найбільшими португальськими компаніями є «AkzoNobel» (видобувна індустрія), «Unicol», «Caviver» (аграрний сектор), «Alstom Portugal SA», «Solutio». Європейська комісія закріпила за принципом автентичності виробництва товарів за Португалією бренд вина «Мадера».

У 2002 р. Португалія приєдналася до зони євро, яке було введене замість національної португальської грошової одиниці ескудо. Після цього Національний банк став конституційно зобов'язаним дотримуватися рекомендацій Європейського центрального банку

Вплив проведення чемпіонату Європи з футболу 2004 р. на економіку Португалії виявився неоднозначним. Підготовка до цього форуму сприяла модернізації інфраструктури країни, актуалізувала інтерес туристів до Португалії. Однак це вимагало додаткових бюджетних витрат. Внаслідок цього збільшився загальний борговий тягар. Отже, позитивний ефект був тимчасовим і фактично нівельованим погіршенням загальної економічної кон'юнктури вже у середньотерміновій перспективі.

Світова економічна криза 2008–2011 рр. потужно вдарила по португальській економіці. 04.02.2010 р. в найбільших містах Португалії відбувся загальнонаціональний страйк працівників державного сектору з вимогою підвищення заробітної плати. У вересні 2010 р. державний борг країни (в сумі 128 млрд євро) складав 76,6 % ВВП., рівень безробіття зріс з 8,8 % у 2008 р. до 12,9 % у 2011 р. та до 15,8 – 16,4 % у 2012–2013 рр. З 2014 р. він почав знижуватися (2016 – 11,2 %).

У цій складній ситуації португальський уряд спромігся уникнути тотального банкрутства банківської системи, що залишилася орієнтованою не на спекуляції, а на підтримку малого та середнього бізнесу, особливо у туристичній сфері. У результаті, за даними Всесвітньої туристичної організації, кількість туристів, які відвідали Португалію впродовж 2010–2014 рр., зросла із 6,8 до 9,3 млн на рік. Восени 2011 р. уряд ініціював новий раунд переговорів з профспілками щодо перегляду умов колективних договорів, що попередило хвилю масових страйків.

За цих обставин нової якості набули традиційні португальсько-бразільські відносини. Бразілія як один із ключових полюсів сили світової економіки стала важливим кредитором Португалії

У 2011 р. уряд Педру Пасуш Коельйо (2011–2015) паралельно вів переговори про кредитування від ЄС та МВФ. Португальська стратегія переговорів передбачала «гнучку» непоступливість у принципових питаннях соціальної політики (обережне ставлення до «заморожування пенсій», відмова від їх індексації відповідно до рівня інфляції) та заперечення проти збільшення податкового тягаря на бізнес. Євросоюз вимагав, аби Португалія, за прикладом сусідньої Іспанії, конституційно закріпила «стелю» максимального державного боргу. Врешті-решт ЄС та МВФ схвалили у 2011 р. надання Португалії кредитів на 78 млрд євро.

ВВП Португалії, за даними Євростату (у поточних цінах), складав у 1998 р. 106 млрд євро, у 2000 р. – 128 млрд, у 2005 р. – 158 млрд, у 2007 р. – 175 млрд, у 2008 р. – 179 млрд, у 2009 р. – 175 млрд, у 2010 р. – 180 млрд, у 2011 р. – 176 млрд, у 2012 р. – 168 млрд, у 2013 р. – 170 млрд, у 2014 р. – 173 млрд, у 2015 р. – 179 млрд, у 2016 р. – 185 млрд.

Структура ВВП Портуґалії: сервіс – 75,4 % (готельний, ресторанний бізнес, туризм, транспорт, інформаційні комунікації, банківський сектор), індустрія – 22,3 % (текстильна, паперова, хімічна промисловість, продовольча промисловість, телекомунікації), аграрний сектор – 2,3 % (2010). Портуґалія має фактично «постіндустріальну» структуру економіки. Однак ця особливість загострює кризові явища, оскільки за цих умов у глобальній структурі розподілу праці зменшується попит на портуґальські послуги, що дешевшають, внаслідок чого погіршується зовнішньоторговельний баланс.

Обсяги зовнішньої торгівлі Портуґалії (товарами і послугами) склали у 2006 р. 119,2 млрд євро (експорт – 50,3 млрд, імпорт – 68,9 млрд), у 2007 р. – 125,6 млрд, у 2008 р. – 132,2 млрд, у 2009 р. – 109,6 млрд, у 2010 р. – 122,3 млрд, у 2011 р. – 130,7 млрд, у 2012 р. – 131 млрд, у 2013 р. – 133 млрд, у 2014 р. – 138 млрд, у 2015 р. – 144 млрд, у 2016 р. – 146 млрд євро (експорт – 74 млрд, імпорт – 72 млрд).

Найважливішими торговельними партнерами Портуґалії є Іспанія, на яку припадає 26,7 % зовнішньої торгівлі, Німеччина – 13,1 %, Франція – 12,3 % (2010).

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ПОРТУҐАЛІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Перші згадки про опосередковані зв'язки між Україною та Портуґалією сягають XVI ст.

Так, зокрема, відомо, що у середині XVI ст. в Луцьку українські золотарі на замовлення державних фінансових чиновників карбували важкі золоті монети (35 грам золота) портуґали. Наприклад, у 1568 р. луцькі золотарі Антонець та Яхім виготовили 508 монет золотих портуґалів, що були призначені для виплати кримським ханам.

Одним із перших портуґальців, які звернули увагу на Україну, став поет портуґальського Відродження Луїс де Камоенс, який у своїй поемі «Лузіади» (надрукована у 1572 р.), описуючи Східну Європу, згадує про українців під іменем сармати: «Між Танаїсом і холодним морем / Лівонці і сармати проживають, / А поряд, серед невідомих просторів, / Здавна московити мешкають».

УКРАЇНСЬКО-ПОРТУҐАЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Портуґалія визнала незалежність України 07.01.1992 р. Дипломатичні відносини між Україною та Портуґалією були встановлені 27.01.1992 р. під час візиту в Україну міністра закордонних справ Портуґалії Жоао де Деуш Пінейро. Посольство Портуґалії в Києві відкрито у грудні 1993 р.

Однак, аби пройти шлях від декларацій до дій, знадобилося ще чотири роки. Тому були як об'єктивні, так і суб'єктивні причини. У першій половині 1990-х рр. Портуґалія була зосереджена на адаптації до вимог Маастріхтського договору й максимально обмежила свою зовнішньополітичну активність у Східній Європі. Україна також була більше стурбована економічними проблемами та стосунками зі світовими центрам сили.

Перша зустріч президентів України Леоніда Кучми та Портуґалії Жоржа Сампайо відбулась у грудні 1996 р. під час Лісабонського саміту ОБСЄ. Це спричинило до виведення українсько-портуґальських відносин зі стану певної стагнації. Портуґалія підтримала європейські та євроатлантичні зусилля України. У свою чергу в квітні 1998 р. відбувся візит президента Портуґалії Ж. Сампайо до Києва.

14.04.1998 р. першим послом України в Портуґалії (за сумісництвом) став Анатолій Зленко. У березні 2000 р. в Лісабоні засновано дипломатичне представництво України.

Під час візиту до Портуґалії президента України Л. Кучми у жовтні 2000 р. було підписано низку двосторонніх угод, зокрема – Угоду

про дружбу і співробітництво між двома країнами (набрала чинності 01.09.2003 р.), що заклали широку правову базу подальшого розвитку українсько-португальських відносин у політичній, торговельно-економічній, гуманітарній сферах.

У вересні 2002 р. президент України Л. Кучма та прем'єр-міністр Португалії Ж. Баррозу вперше на такому високому рівні обговорили питання українських нелегалів у Португалії. Сторони вирішили легалізувати українську трудову силу в Португалії.

26.12.2002 р. Верховна Рада України ратифікувала Угоду між Україною та Португалією про сприяння та взаємний захист інвестицій, підписану 25.10.2000 р. у м. Лісабон. У лютому 2003 р. між країнами було підписано Угоду про тимчасову міграцію української робочої сили в Португалію, що, зокрема, передбачала і соціальний захист. Це була перша така угода України з країною ЄС.

З 01.07. по 31.12.2007 р. Португалія головувала в ЄС. Попри підтримку Лісабоном ідеї про підготовку Угоди про зону вільної торгівлі між ЄС та Україною, внаслідок позиції інших країн ЄС, вона тоді так і не була підписана.

Під час офіційного візиту до Португалії президента України В. Ющенка у червні 2008 р. були підписані Дорожня карта українсько-португальських відносин на 2008–2010 рр., угоди про повітряне сполучення, про співробітництво у сфері боротьби з організованою злочинністю, про військове співробітництво.

У липні 2009 р. в ході робочого візиту до Лісабона заступника міністра закордонних справ України К. Єлісєєва було підписано угоду між Україною та Республікою Португалія про соціальне забезпечення громадян.

Загалом, станом на 2011 р. договірно-правова база українсько-португальських відносин нараховує 45 двосторонніх документів.

Перші українські громадяни з'явилися в Португалії у першій половині 1990-х рр. В основному це були представники інтелігенції, які у пошуках можливостей реалізувати свій потенціал, обрали цю країну. Масово українці стали приїжджати до Португалії наприкінці 90-х рр. XX ст. в основному із західних областей України у пошуках роботи та кращої долі.

Підготовка Португалії до чемпіонату Європи з футболу 2004 р. та виникла потреба у дешевій робочій силі ще більше стимулювали цей процес. Українська збірна на цих змаганнях представлена не була, але українські будівельники зробили суттєвий внесок у будівництво ключових об'єктів, зокрема – стадіонів.

Сьогодні характерною рисою української громади в Португалії є її економічна та політична активність. Громада стала реальною силою, яка не тільки об'єднує українців, але й все активніше виявляє себе у громадському житті Португалії, відстоюючи права та інтереси співвітчизників, забезпечуючи їхні соціально-культурні запити та піклуючись про збереження національної ідентичності.

Сьогодні у Португалії діє п'ять українських громадських організацій: Спілка українців у Португалії, Асоціація українців «Собор», Спілка українців Алґарві, Асоціація «Український Християнський рух» та Асоціація «Джерело Світу». Також українці складають більшість у громадських організаціях вихідців з країн СНД: Асоціація «Світ без кордонів», Асоціація іммігрантів «Amizade» (Дружба) та Асоціація допомоги іммігрантам «Сан-Бернардо».

У Португалії діють 11 суботніх українських шкіл (частина з них функціонує у форматі ЗНЗ I–III ступенів «Міжнародна українська школа» й видає документи про освіту державного зразка України), вісім українських греко-католицьких та п'ять православних церков. Створено Інтернет-сайт «Українці у Португалії». Українська громада видає тижневик «Слово».

Для української діаспори в Португалії важливим стало рішення португальської сторони від 2009 р. про визнання у цій країні українських наукових ступенів бакалавра, магістра, кандидата та доктора наук, а також щодо визнання дипломів лікаря, викладача, інженера, архітектора, економіста, спеціаліста, отриманих протягом чотирьох або більше років навчання в Україні у період до приєднання до Болонського процесу.

Українська громада у Португалії активно підтримала Україну у найважчі роки російської агресії, у 2014–2017 рр. Зокрема, активісти створили гуманітарну групу «Янголи милосердя», для надання допомоги дітям-сиротам із зони АТО. Також важливим для України стало рішення парламенту Португалії від 02.03.2017 р. про визнання голодомору 1932–1933 рр. геноцидом українського народу.

Серед проблем у двосторонніх португальсько-українських відносинах варто відзначити те, що відносно високий та регулярний рівень політичних контактів не підкріплений адекватними показниками взаємних інвестицій. Так, за інформацією Держстату України станом на 01.07.2014 р., Португалія інвестувала в економіку України лише 12,3 млн дол. США, а Україна своїх інвестицій взагалі не здійснювала. Між тим, за оцінкою Банку Португалії, португальські інвестиції в Україні вже у 2008 р. складали 52,1 млн євро. Найбільшими португальськими інвесторами в економіку України виступають компанії «Teixeira Duarte» (цементні заводи в Одеській обл.), «Martifer» (цементний завод у Хмельницькій обл.), «Fapomed» (завод з пошиття одноразового медичного одягу для хірургів у смт Гоща Рівненської обл.), «Logoplaste» (завод з виробництва пластикової упаковки у м. Київ).

Важливим спільним проектом між країнами став обмін досвідом у підготовці України до чемпіонату Європи з футболу 2012 року.

Українсько-португальське економічне співробітництво впродовж 2000–2012 рр. перебувало на підйомі, окрім кризового 2009 р.

Обсяги зовнішньоторговельного обороту товарами і послугами між Україною і Португалією, за даними Держстату України, складали у 2005 р. 60,6 млн дол. США (експорт – 30,4 млн, імпорт – 30,2 млн), у 2006 р. – 84 млн, у 2007 р. – 146 млн, у 2008 р. – 170 млн, у 2009 р. – 127 млн, у 2010 р. – 238 млн, у 2011 р. – 312 млн, у 2012 р. – 469 млн, у 2013 р. – 372 млн, у 2014 р. – 389 млн, у 2015 р. – 380 млн, у 2016 р. – 294 млн дол. США (експорт – 232 млн, імпорт – 62 млн).

У 2011 р. основними товарами українського експорту до Португалії були: кукурудза, насіння та олія соняшника, прокат плоский з заліза або нелегованої сталі, добрива мінеральні або хімічні, азотні. Натомість Україна імпортує з Португалії в основному машини й устаткування, корок та вироби з нього, фармацевтичну та косметичну продукцію, продукцію рослинництва та текстильну продукцію.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

З 1983 по 2013 р. до Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Португалії включені: центр м. Анґра-ду-Ероїжму (XV ст.); монастир Ієронімітів (1450) і башта Белен (1515–1521) у Лісабоні; монастир Баталья (1386–1517); монастир Христа в м. Томар (XII ст.); історичний центр м. Евора (I ст. до н. е.); монастир Алкобаса (1153); культурний ландшафт м. Сінтра (XI ст.); історичний центр м. Порту (IV ст.); доісторичні петрогліфи в долині Коа (20 тис. років до н. е.); лаурісілва Мадейри; історичний центр Ґімарайш (1096); виноробний регіон Алту-Дору; ландшафт і виноградники острова Піку; прикордонний гарнізон Елвас і його укріплення (XIII ст.); Коїмбрський університет (XIII–XX ст.).

Також відомими об'єктами культурно-цивілізаційної спадщини Портуґалії є: м. Жереш з термальними водами, де розташований найбільший національний парк Портуґалії; м. Коїмбра, що зберегло середньовічне нерегулярне планування «нижнього» та «верхнього» міста; м. Мафра з величним королівським замком «Ешкуріал»; м. Фатіма – святе місце для католиків, де дітям з'явилася Богородиця.

До портуґальських шедеврів усного і нематеріального культурного спадку людства ЮНСЕКО віднесла фаду – традиційну музику ліричного і меланхолійного складу.

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 2005–2011 рр. включила: лист Перу Ваш де Камінї королю Портуґалії Мануелю I від 01.05.1500 р. з першою згадкою про Бразілію; зібрання рукописів, що відносяться до портуґальських відкриттів XV–XVI ст. (Corpo Cronologico) з Інституту національного архіву в Лісабоні; Тордесільяський договір 1494 р. із Національного архіву вежі Томбо; звіти про перший переліт через південну частину Атлантичного океану (з Лісабона до Ріо-де-Жанейро) в 1922 р. з Історичного архіву Військово-морського флоту.

Електронні джерела:

Сайт уряду Портуґалії: http://www.portugal.gov.pt

Сайт Асамблеї Республіки Портуґалія: http://www.parlamento.pt

Сайт Національного інституту статистики Портуґалії: http://www.ine.pt

Посольство України в Портуґалії: Avenida das Descobertas, 18 – Restelo. 1400092, Lisboa, www.mfa.gov.ua/portugal

Посольство Портуґалії в Україні: м. Київ, вул. Велика Васильківська, 9/2, офіс 10. email: emport@svitonline.com

Література:

Сарайва Ж. Э. История Португалии. – М., 2007. – 368 с.

Martins O. História de Portugal. – Lisboa, 1987. – 471 p.

Капланов Р. М. Португалия после Второй мировой войны, 1945–1974. – М., 1992. – 186 с.

Португалия: путь от революции… / под ред. *В. Л. Верникова*. – М., 2014. – 368 с.

Из истории европейского парламентаризма: Испания и Португалия / отв. ред. *С. П. Пожарская*. – М., 1996. – 137 с.

Строганов А. О. Экономика Португалии: Учебное пособие. – М., 1985. – 86 с.

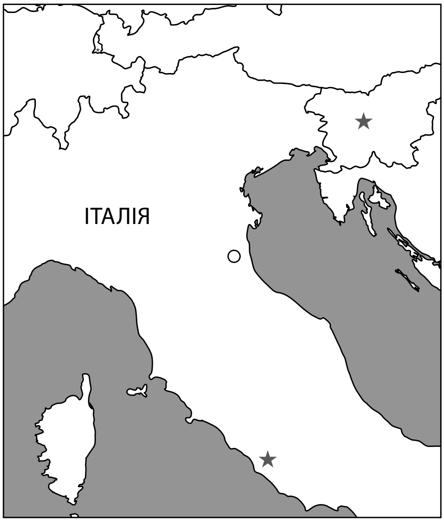
Павлова Е. Б. Португалия и интеграционные процессы в современном мире: политические аспекты. – СПб., 2001. – 136 с.

Пейшоту Ж. Потужний ринок і слабка держава: предметне дослідження сучасної імміграції до Портуґалії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №1. – С. 91–108.

Образцова Н. В. Формування української етнічної громади у Портуґалії (1998–2010 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2012. – 18 с.

Годованська О. М. Новітня українська діаспора. Трудові мігранти в Італії, Іспанії та Портуґалії. – Львів, 2011. – 191 с.

А. Ю. Мартинов

САН-МАРІНО

Сучасна назва держави: Найсвітліша республіка Сан-Маріно (*im*. Serenissima Repubblica di San Marino)

Перша згадка про народ/країну у писемних джерелах. У Державному архіві Сан-Маріно зберігається копія XI ст. документа «Il Placito Feretrano o Placido Feretrano», написаного у 885 р., що підтверджує незалежність Сан-Маріно від єпархії Ріміні.

Одна з перших відомих згадок про святого Маріно та його життя міститься в «Vita Sancti Marini», агіографічному тексті, складеному в кінці 900 р.

Створення держави. Наприкінці III – на початку IV ст. каменяр Марінус (Маріно) заснував на горі Монте-Тітано християнську общину.

Незалежність: 03.09.301 р. (символічно). У 1291 р. підтверджена Папою Римським.

Історичні назви держави: Земля святого Маріно (Сан-Маріно) (IV–X ст.); Республіка Сан-Маріно (з X ст.).

Площа: 61 км^2. Повністю оточена територією Італії.

Населення: 33,2 тис. осіб (на 01.06.2017, Офіс інформатики, технологій, статистичних даних Республіки Сан-Маріно); із них 84 % – громадяни Сан-Маріно. Крім цього, близько 12,9 тис. сан-марінців проживають за кордоном, в основному – в Італії.

Очікувана тривалість життя при народженні: 86,6 р. (для чоловіків – 84,6, для жінок – 88,9) (2015, Офіс інформатики, технологій, статистичних даних Республіки Сан-Маріно).

Етнічний склад населення: сан-марінці – 84 %, італійці – 13,6 % (на 01.06.2017, Офіс інформатики, технологій, статистичних даних Республіки Сан-Маріно).

Чисельність українців: 355 осіб, із них 78 – резиденти (на 31.12.2016, Офіс інформатики, технологій, статистичних даних Республіки Сан-Маріно). Це друга після італійців національна меншина країни.

Столиця: Сан-Маріно – 4032 осіб. **Найбільші міста:** Серравалле – 10832 осіб; Борґо-Маджоре – 6921 осіб; Доманьяно – 3475 осіб; Фйорентіно – 2563 осіб (на 01.06.2017, Офіс інформатики, техноголій, статистичних даних Республіки Сан-Маріно).

Державна мова: італійська.

Релігійний склад населення: католики – 93 %.

Державний устрій: республіка (з XIII ст.). **Глава держави:** два капітан-регенти, які змінюються на посаді кожні шість місяців. **Глава уряду:** державний секретар у закордонних і політичних справах.

Вищий законодавчий орган: Велика Генеральна рада, що функціонує з XIII ст. З 1243 р. на її засіданнях головують капітан-регенти.

Діюча Конституція ухвалена 08.10.1600 р., але фактично писаної конституції немає. Конституційний характер мали норми виборчого закону 1926 р. Крім цього, 08.07.1974 р. було ухвалено Закон конституційного значення: «Декларація прав громадян і основоположні принципи правової системи Сан-Маріно».

Статус у відносинах з ЄС: не член ЄС; член Єврозони з 01.01.1999 р.; де-факто член Шенґенської зони з 26.10.1997 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: член ОБСЄ (з 1975); член Ради Європи (з 1988); член ООН (з 1992).

Розмір ВВП на душу населення у 2016 р. (в поточних цінах), за даними МВФ, складав 49847 дол. США (12 місце в світі); за даними ООН – 49249 дол. США (14 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Найдавніша держава із сучасних країн Європи у своїх кордонах.

За легендою, Сан-Маріно було засноване християнським каменярем Марінусом, який наприкінці III ст. приїхав із острова Раб (знаходиться біля узбережжя Далмації) до Італії через переслідування християн едиктами імператора-язичника Діоклетіана. Деякий час він працював каменярем на будівництві порту в Ріміні та проповідував Слово Боже. Потім, шукаючи самотності, збудував собі маленьку келію на вершині гори Монте-Тітано. Слава його святого життя привабила на гору інших християн. Там була заснована християнська община. Згодом навколо його келії виріс великий монастир, який було названо іменем святого Маріно.

Єпископ Ріміні Ґауденціо висвятив Маріно в сан диякона, а римська патриція Донна Феліціссіма, навернена у християнську віру, передала йому в дар гору Тітано.

За легендою, 03.09.301 р., перед смертю, святий Маріно сказав своїм послідовникам: «Я залишаю вас як вільних від обох». Тобто вільними від влади й імператора, і папи. Цей день вважається символічним проголошенням незалежності Сан-Маріно.

Після смерті Маріно створена навколо нього громада не розпалася, а продовжувала будувати своє життя. Через своє недоступне розташування й бідність Сан-Маріно змогла зберегти свою фактичну незалежність.

У X ст. в Сан-Маріно розпочали будувати укріплення та фортечні стіни для захисту від нападів. Існування укріпленого міста підтверджує «Диплом Беренґарія» 951 р. і «Булла Гонорія III» 1126 р.

Зростання населення привело до необхідності розширення території, тому в 1200 р. сан-маринці придбали замки Пеннаросса і Казоле.

Первісний уряд країни був складений із самоврядної ради, відомої як Аренґо, до складу якої входив глава кожної сім'ї. У 1243 р. було засновано посаду капітан-регентів (Capitani Reggenti) – спільних керівників держави, яких обирала Велика Генеральна рада. Їм передував інститут двох консулів, який функціонував у Сан-Маріно з XI ст.

Перші державні писані закони датуються 1263 р. Перший Статут громади Сан-Маріно датується 1295 р. Згодом були видані ще шість статутів. Останній у 1600 р.

У той час як в Італії населення страждало від жорстоких тираній кількох владних сімейств, народ Сан-Маріно зберіг вільний спосіб життя, для захисту якого були створені загони озброєної міліції.

У боротьбі ґібелінів (прихильників імператора) та ґвельфів (прихильників Папи), що розгорнулася в Італії у XII–XV ст., сан-марінці стали на бік ґібелінів, оскільки постійно боролись проти спроб сусідніх єпископів поширити свою юрисдикцію та обкласти податками Сан-Маріно. За свою антипапську позицію сан-марінці навіть були відлучені від Церкви Папою Інокентієм IV. Хоча через два роки, у 1249 р., анафема була знята, але Сан-Маріно залишилось серед прихильників ґібелінів і продовжило боротьбу проти ґвельфів, зокрема – проти сімейства Малатеса із Ріміні.

У 1291 р. Папа Миколай IV підтверджує незалежність Сан-Маріно своєю буллою. У 1296 р., після невдалої спроби обкласти Сан-Маріно податками, Святий Престол знову був змушений підтвердити давню незалежність Сан-Маріно. «Вони не платять, тому що вони ніколи не платили. Це їхній святий дозволив їм жити вільно». «Не залежать ні від кого».

До 1463 р. Республіка складалася тільки з гори Тітано. Проте, уклавши у 1461 р. союз із папським Римом проти Сіґізмондо Малатеста, володаря Ріміні, сан-марінці змогли завоювати замки Фйорентіно, Монтеджардіно та Серравалле, що належали сімейству Малатеста. Після перемоги у 1463 р. Папа Римський Пій II підвередив приєднання до Республіки цих міст. Крім того, у тому ж році до Сан-Маріно добровільно приєднався замок Фаетано. З того часу територія Сан-Маріно не змінювалася.

Вперше Сан-Маріно була зайнята іноземними військами у 1503 р., коли її окупував герцог Цезаре Борджія. Проте через декілька місяців, скориставшись повстанням у герцогстві Урбіно, сан-марінці піднялись на боротьбу проти військ Борджія і розбили їх.

У ніч на 04.06.1542 р. папське військо (500 солдатів) на чолі з Фабіано да Монте Сансовіно, маючи все необхідне для штурму фортечних стін, намірилось захопити Сан-Маріно зненацька. Проте через густий туман його воїни заблукали в ущелинах і не змогли наблизитись до міста до сходу сонця, тому змушені були повернутись на вихідні позиції, так і не розпочавши штурму.

У 1602 р. між Святим Престолом та Сан-Маріно був підписаний договір про протекцію, що увійшов у дію в 1631 р., коли герцогство Урбіно було приєднане до папських володінь, у результаті чого Сан-Маріно перетворилось на острів, з усіх боків оточений Папською областю. Відповідно до договору 1631 р., що визнавав незалежність Сан-Маріно, Республіці була надана свобода від митних зборів при вивозі з неї товарів у Папську область.

У ті часи Республіка переживала глибоку кризу в соціальному та економічному житті, відсутність інтересу до державних справ з боку сан-марінців. Цьому процесу сприяло і вимирання деяких знатних родин, які брали близько до серця справу захисту свободи республіки, й еміграція за кордон у пошуках роботи і почестей кращих представників суспільства.

Цей період тривав до 1739 р., коли Республіка пережила найсерйозніший замах на свою свободу і незалежність. У 1739 р. два незадоволені олігархічним урядом сан-марінці П. Лолла і М. Белзоппі спробували вчинити заколот. Вони прагнули скинути уряд Великої Генеральної ради та відновити владу Аренґо, але були заарештовані. Проте на їх захист виступив папський легат у провінції Романья кардинал Джуліо Альбертоні. Спочатку він вимагав видати їх духовному суду, потім провів арешти сан-марінських громадян на території італійської Романьї та блокував кордони республіки для ввозу і вивозу товарів, а 17.10.1739 р. із своїми військами ввійшов у Сан-Маріно.

Влада та посади капітанів-регентів були скасовані і замінені папським губернатором. Проте більшість населення Сан-Маріно відмовлялося коритись владі Папи. Сан-марінці направляли таємні послання протесту Папі, просячи позбавити їх від нечуваного кримінального беззаконня.

З Риму для розгляду ситуації на гору Тітано прибув кардинал Енріко Енрікес. Після його розслідування папа наказав кардиналу Альбертоні відійти від кордонів Сан-Маріно, і 05.02.1740 р. Республіці були повернуті свобода і суверенітет.

Ця подія справила благотворний вплив на Республіку, що прокинулася від апатії та байдужості попередніх років. Громадяни відчули приплив любові до батьківщини та республіканську гордість.

У 1797 р. Італія була окупована військами Наполеона Бонапарта. Наполеон не тільки не займає Сан-Маріно, а й, захоплюючись гордістю цього маленького народу і його традиціями свободи, заявляє: «Необхідно зберегти Сан-Маріно як приклад свободи». Більше того, Наполеон пропонує приєднання навколишніх земель для утворення виходу Республіки до моря. Сан-Маріно відхиляє таку пропозицію, відповідаючи, що бідній країні краще вдається підтримання незалежності. Після поразки Наполеона незалежність Республіки визнається і Віденським конгресом 1815 р.

У період Рісорджіменто Республіка Сан-Маріно неодноразово давала тимчасовий притулок і захист патріотам і біженцям. У 1849 р., після падіння Римської республіки, на території Сан-Маріно декілька днів переховувались Джузеппе Ґарібальді і дві тисячі його солдатів, яких переслідували австрійські війська. Уряд Сан-Маріно дозволив Ґарібальді та його солдатам увійти на свою територію в обмін на гарантії незалежності Республіки і захист її від збройних конфліктів.

За допомогою сан-марінців Ґарібальді та 250 його вірних товаришів 31.07.1849 р. вибралися з Сан-Маріно до його повного оточення австро-папськими військами. Інші повстанці склали зброю і на прохання Республіки Сан-Маріно були відпущені на свободу.

У Римі були розлючені тим, що Ґарібальді була надана допомога в Сан-Маріно, і намагались помститися за це. Так, серйозна небезпека виникла перед Республікою у 1854 р., коли папська влада запропонували герцогу Тоскани захопити «гніздо лібералів» Сан-Маріно військовим шляхом. Лише втручання Франції, що направила в Сан-Маріно свого посла з пропозицією захисту імператора Наполеона III, дозволило запобігти небезпеці.

Після об'єднання Італії 22.03.1862 р. уряди Італії та Сан-Маріно підписують угоду про співдружність двох держав, якою визнавалась незалежність Сан-Маріно як дружньої для Італії нації. Республіка продовжує друкувати свої поштові марки, карбувати монети, тощо. Дія договору про дружбу переглядалась та продовжувалась у 1939 та в 1971 рр.

У 1865 р. в Республіці Сан-Маріно було прийнято новий Кримінальний кодекс, що не передбачав смертної кари. Тому Сан-Маріно є першою європейською державою, яка відмовилась від використання смертної кари.

У 1906 р. було ухвалено виборчий закон, що відновив виборність членів Великої Генеральної ради та поклав край олігархічному правлінню. 1892 р. була створена найстаріша партія Республіки – Сан-Марінська соціалістична партія (СМСП).

За часів Першої та Другої світових війн сан-марінські добровольці воювали на боці Італії, а сама Республіка слідом за Італією оголосила війну спочатку Австро-Угорщині (1915), а потім і Німеччині (1916).

Економічна криза, що розпочалась у Республіці в 1920 р., та невдоволення громадян

податковим законом 1921 р. привели до влади новостворену в 1923 р. Національну фашистську партію Сан-Маріно, яка позиціонувала себе в якості представника інтересів бідніших прошарків середнього класу. У 1930-і рр. розпочинаються громадські роботи, активізується розвиток промислового, комерційного та туристичного секторів економіки. Ця політика дозволила поліпшити економічний добробут людей. Фашистська партія була при владі до розпуску влітку 1943 р.

У червні 1944 р. Сан-Маріно було піддане бомбардуванню британською авіацією, хоча Республіка й оголосила про нейтралітет. У 1944 р. Сан-Маріно ненадовго було окуповане спочатку відступаючими німецькими військами, а потім військами антигітлерівської коаліції, які наступали.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. ДО СЬОГОДЕННЯ

Законодавчим органом Сан-Маріно є однопалатна Велика Генеральна рада (60 місць), що обирається всенародно на п'ять років. Главою держави Сан-Маріно є колектив з двох капітан-регентів, які обираються Великою Генеральною радою на півроку. Уряд Республіки – Державний конгрес – складається з 10 членів. Глава уряду Сан-Маріно – державний секретар, який обирається Великою Генеральною радою на п'ять років.

Протягом усієї другої половини XX ст. країна керувалася лівими, або за участі лівих, коаліціями. З 1945 до 1957 р., у розпал «холодної війни», Республікою керувала коаліція комуністів з соціалістами. Це викликало велике роздратування в Італії.

У 1951 р. уряд Сан-Маріно прийняв рішення відкрити казино і збудувати потужні телеі радіостанції. Італія висловила протест і оголосила блокаду Сан-Маріно. Республіка була вимушена піти на поступки. 1953 р. між Італією і Сан-Маріно було підписано угоду, що позбавляла Республіку права створювати на своїй території теле- і радіостанції та ігорні заклади.

Після відмови комуністів засудити вторгнення СРСР до Угорщини у 1956 р. п'ять соціалістів (члени СМСП) залишають парламент і в країні наступає конституційна криза. Внаслідок цього у 1957 р. було сформовано коаліційний уряд між Християнсько-демократичною партією Сан-Маріно (ХДПСМ) і Сан-Марінською незалежною демократичною соціалістичною партією. На виборах, що відбулися через два роки, коаліція взяла більшість місць у парламенті. Ця більшість була при владі до 1973 р., що привело до нормалізації міжнародних відносин, зокрема – країні були відшкодовані збитки, заподіяні війною. У 1960 р. жінки Сан-Маріно одержали право голосу на виборах.

У 1973 р. сформувався новий альянс у складі християнських демократів та соціалістів, який правив до 1978 р. Після виборів 1978 р. влада в країні знову перейшла до коаліції комуністів і соціалістів. Цей союз виграв і вибори 1983 р., але розпався у 1986 р. Під час виборів 1986 р. була сформована коаліція християнських демократів та комуністів для спільного правління країною. Ця коаліція виграла вибори 1988 р. У 1989 р. Комуністична партія змінила свою назву на Демократичну прогресивну. З 1992 р. християнські демократи, об'єднавшись із соціалістами, керували країною до 2000 р.

У 2000 р., коли соціалісти відійшли від державного управління, нова багатопартійна коаліція на чолі з християнськими демократами стала біля керма держави. Натомість СМСП у 2005 р., об'єднавшись із поміркованими комуністами, створили Партію соціалістів і демократів.

Під час виборів 2008 р. коаліція «Пакт Сан-Маріно» на чолі з християнськими де-

мократами знову перемогла, отримавши 35 місць у парламенті (ХДПСМ – 22, Народний альянс – 7, Список свободи – 4, Сан-Марінський союз поміркованих – 2). Лівоцентристська коаліція «Реформи і свобода» здобула 25 місць (Партія соціалістів і демократів – 18, Об'єднані ліві – 5, Демократи центру – 2).

На парламентських виборах 2012 р. християнські демократи зберегли свої владні позиції, об'єднавшись із ПСД у коаліцію «Сан-Маріно. Спільне благо» (ХДПСМ – 21 місце, ПСД – 10, Народний альянс – 4). Лівоцентристська коаліція «Згода за країну» здобула 12 місць (Соціальна партія – 7, Союз за Республіку – 5). Третя коаліція «Активне громадянство» отримала 9 місць (Об'єднані ліві – 5, Рух Civic 10 – 4) і ще 4 місця здобув новостворений Громадянський рух RETE.

На виборах 2016 р. перемогла лівоцентристська коаліція «Adesso.sm», отримавши 35 місць із 60 (Об'єднані ліві – 14, Республіка майбутнього – 11, Рух Civic 10 – 10). Колишня владна християнсько-демократично-соціалістична коаліція, що йшла блоком «Сан-Маріно понад усе», отримала у другому турі лише 16 місць (ХДПСМ – 10, ПСД – 3, Соціалістична партія – 3). Лівий блок «Демократія в русі» отримав 9 місць (RETE – 8, новий «Демократичний рух» «Сан-Маріно разом» – 1).

Сан-Маріно має дипломатичні відносини з 98 країнами світу, 15 посольств і консульств на чотирьох континентах.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX ст.

Головними галузями економіки країни є туризм, банківська справа, виробництво електроніки, виноробство. Туризм приносить країні понад 50 % ВВП. Щорічно країну відвідує близько двох млн туристів (у 2014 – 1,7 млн).

У країні добре розвинута легка промисловість, особливо – текстильна, а також машинобудування. Обсяг експорту з країни у 2009 р. склав 1,75 млрд євро (2,4 млрд дол. США), імпорту – 1,55 млрд євро (2,1 млрд дол. США). Основні статті експорту: кераміка, одяг, тканини, меблі, фарби, парфуми, керамічна плитка і вино. 90 % експорту припадає на Італію.

Головним натуральним ресурсом є будівельний камінь, усі інші види сировини імпортуються. Електроенергія постачається з Італії.

Сан-Маріно перебуває у митному і поштовому союзі з Італією, яка щорічно виплачує Республіці компенсацію за відмову від доходів, пов'язаних із митами, радіо- й телецентрами, гральними будинками та ін. Лише у 1987 р. Італія дозволила Сан-Маріно мати власний телецентр, контролюючи його до початку 2000-х рр. У 1991 р. Сан-Маріно підписала угоду з ЄС про митний союз, зобов'язавшись виконувати приписи Єврокомісії, не будучи членом ЄС. Від імені Сан-Маріно перемовини з ЄС веде завжди Італія.

З 1956 р. Сан-Маріно є вільною економічною зоною з дуже низьким рівнем оподаткування. З 2002 р. у готівковому обігу країни євро. З 2009 р. активізувалися зусилля ЄС щодо приведення банківського та податкового законодавства Сан-Маріно до міжнародних стандартів з метою запобігання використання території Республіки для ухиляння від сплати податків.

Значні доходи Сан-Маріно дає продаж колекційних марок та ексклюзивних монет.

52 % населення Республіки працює у сфері послуг, 41 % працює у промисловості, 7 % – у сільському господарстві.

ВВП Сан-Маріно (у поточних цінах), за даними ООН, складав у 1970 р. 80 млн дол. США, у 1980 р. – 336 млн, у 1990 р. – 831 млн, у 2000 р. – 1,140 млрд, у 2005 р. – 2,027 млрд, у 2008 р. – 2,751 млрд. Внаслідок світової фінансової кризи 2008 р. відбувся економічний спад: у 2009 р. ВВП країни упав на

16,2 % – 2,362 млрд, у 2010 р. – 2,139 млрд, у 2011 р. – 2,053 млрд, у 2012 р. – 1,8 млрд, у 2013 р. – 1,865 млрд, у 2014 р. – 1,844 млрд, у 2015 р. – 1,564 млрд дол. США.

Структура ВВП: сфера послуг – 47,1 %, промисловість та будівництво – 39,3 %, торгівля – 13,5 %, сільське господарство – 0,1 % (2009).

Проведення Італією у жовтні 2009 р. податкової амністії на неоподатковані кошти, що знаходяться за кордоном, призвело до відтоку капіталу із Сан-Маріно до Італії на суму понад 4,5 млрд дол. США. У 2010 р. країна втратила третину банківських депозитів. Такий відтік, у поєднанні з наслідками глобального економічного спаду 2008 р., призвів до глибокої рецесії і зростаючого дефіциту бюджету (у 2009 р. склав 41 млн євро, у 2010 р. – 70 млн євро).

Під впливом світової економічної кризи та падіння ділової активності у Республіці протягом 2009 – першої половини 2010 рр. припинили свою діяльність понад 230 приватних компаній. Проте згодом ділова активність поновилась, почали відкриватись нові компанії. Станом на 2014 р. у Сан-Маріно діяли і були присутні 5,1 тис. компаній

Рівень життя Сан-Маріно приблизно відповідає рівню життя в найбагатших регіонах Італії. Сан-Маріно має один із найнижчих рівнів безробіття в Європі – 2,68 % у 2009 р., проте у 2014 р. він склав 6,7 %.

УКРАЇНСЬКО-САН-МАРІНСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Двосторонні відносини між Україною та Сан-Маріно були встановлені 30.10.1995 р. Ця дата є й датою офіційного визнання двох держав.

Протягом останніх років двостороннє співробітництво між Україною та Республікою Сан-Маріно спрямовується, перш за все, на розвиток торговельно-економічних відносин, підвищення рівня та інтенсивності політичного діалогу, активізацію гуманітарних контактів. Окремою темою двосторонніх відносин є становище українських громадян, які працюють в Сан-Маріно.

У сфері економічного співробітництва між Україною та Республікою Сан-Маріно напрацьована добра договірна база.

Так, 25.06.2004 р. між Україною та Республікою Сан-Маріно було підписано Угоду про торгівлю та економічне співробітництво, а 13.01.2006 р. уряди України і Республіки Сан-Маріно підписали Угоду про сприяння і взаємний захист інвестицій, що відкрила нові можливості в торговельно-економічній співпраці між двома країнами.

У 2009 р. між Державним комітетом фінансового моніторингу України та Агентством фінансової розвідки Республіки Сан-Маріно був підписаний Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва в сфері обміну фінансовою інформацією, пов'язаною з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. З 2005 р. для громадян Республіки Сан-Маріно діє безвізовий режим в'їзду на територію України.

За даними Держстату України, обсяги двостороннього зовнішньоторговельного обороту (товарами і послугами) між Україною і Сан-Маріно складали у 2005 р. 5,3 млн дол. США, (експорт – 4,9 млн, імпорт – 431 тис.), у 2006 р. – 2,3 млн, у 2007 р. – 2,2 млн, у 2008 р. – 1,9 млн, у 2009 р. – 2,9 млн, у 2010 р. – 1 млн, у 2011 р. – 1,9 млн, у 2012 р. – 2,3 млн, у 2013 р. – 3,1 млн, у 2014 р. – 3,5 млн у 2015 р. – 4 млн, у 2016 р. – 4,1 млн (експорт – 3,4 млн, імпорт – 704 тис.).

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

У 2008 р. історичний центр Сан-Маріно та гора Монте-Тітано були включені до Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО як «свід-

чення спадкоємності вільної республіки з часів Середньовіччя».

Три вежі Сан-Маріно – середньовічні будівлі на трьох вершинах гори Монте-Тітано. Вежі-фортеці є символом свободи країни, зображені на прапорі і гербі країни, їх зображення також карбуються на сан-марінських монетах євро. Ґуаїта – найстаріша вежа, збудована як в'язниця в XI ст. Друга вежа – Честа – збудована в XIII ст., знаходиться на найвищій точці Сан-Маріно (750 м над рівнем моря). 1956 р. у вежі був відкритий музей старовинної зброї. Третя вежа – Монтале – збудована в XIV ст.

Базиліка Сан-Маріно – головний храм міста Сан-Маріно. Збудований у 1838 р. на місці церкви IV ст., яку через її старість знесли.

Палаццо Публіко (Народний палац) – резиденція урядових органів Сан-Маріно та мерії міста, побудована в стилі середньовічних італійських палаццо у 1884–1894 рр. архітектором Франческо Аддзуррі на місці старої урядової резиденції.

Електронні джерела:

Сайт Республіки Сан-Маріно http://www.visitsanmarino.com

Сайт Великої Генеральної ради http://www.consigliograndeegenerale.sm

Сайт Регентів республіки http://www.reggenzadellarepubblica.sm

Сайт голови уряду Сан-Маріно: http://www.esteri.sm

Сайт офісу інформатики, технології, статистичних даних Республіки Сан-Маріно: http://www.statistica.sm

Література:

Storia illustrata della Repubblica di San Marino. – San Marino, 1985. – Vol. 1–3. – 994 p.

Il territorio e la gente della Repubblica di San Marino, Secoli XIV–XIX / a cura *Anselmi S.* – San Marino, 1993. – 282 p.

Дахин В. Н. Республика Сан-Марино. – М., 1989. – 64 с.

Cardinali M. S. Marino and his history. – Milano, 1986.

Aebischer P. Saggio sulla storia di San Marino. – San Marino, 1980. – 159 p.

La Tradizione politica di San Marino: dalle origini dell'indipendenza al pensiero politico di Pietro Franciosi / a cura di *Elisabetta Righi Iwanejko*. – Ancona, 1988. – 613 p.

Нестеров А. Г. Республика Сан-Марино перед вызовами XXI века // Россия и государства Апеннинского полуострова на современном этапе. – М., 2012. – С. 99–107.

А. Г. Бульвінський

ЗМІСТ

Д О В І Д К О В Е   В И Д А Н Н Я

КРАЇНИ СВІТУ І УКРАЇНА

Енциклопедія

ТОМ 1

ПІВНІЧНА ЄВРОПА
ЗАХІДНА ЄВРОПА
ПІВДЕННА ЄВРОПА

Науковий редактор 1-го тому
Бульвінський А.Г.

Дизайнер-верстальник
Гуменюк Антоніна

Редактор-коректор
Патола Емілія

Формат 70×100/16. Ум. друк. арк. 45,82.
Наклад 500 примірників. Зам. 17-060.

Видавець і виготовлювач ПП «Видавництво «Фенікс».
03067, м. Київ, вул. Шутова, 13Б.
www.fenixprint.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК за № 271 від 07.12.2000 р.